

Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1932/1933

11942000741

C08155 0

R

Rp. I-102/VIII-1-4

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје

ЧС. II 71/VIII.

мв. Д 71/942
бр 204 мв.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VIII, кн. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VIII, FASC. I.1.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1932

ИЗДАНИЯ НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИСТИНТУТЪ

I. ОТДЪЛНИ КНИГИ.

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его българское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева

D. Iaranoft, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С иллюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц. 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пиано. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrites avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева.

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскитѣ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ“.

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Встаническото движение въ югозападна Македония По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II. Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско, Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1925, стр. XIV+146, ц. 30 л.

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л.

Книга VI. Солунскитѣ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ. По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РЕ 11 102/1932/1933
ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VIII, КН. 1.

— 741/42 —
REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VIII, FASC. 1.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1932

Народна библиотека — Скопје

Д Инв. № 741/1942

ДАРЪ

ОТЪ Македон. Ноч.
Кенѣ Пенѣтис в. в. Соф.

Съдържание.

	стр.
Проф. Ив. Снѣгаровъ, Учредяването на Българската православно-славна църква	1
Проф. М. Сперанский, „Злые дни“ въ припискахъ Ассеманова евангелия	42
Проф. Ив. Снѣгаровъ, Пакъ за епархията на Св. Климентъ Охридски	54
Л. Милетичъ, Изъ живота на българитѣ въ Солунско. По житописни спомени на дѣдо Трайко Кехайовъ отъ село Ватилъкъ	65
Ст. Романски, Долновардарскиятъ говоръ	99
Л. Милетичъ, Собственото име „Кали“ у македонскитѣ българи въ XIV вѣкъ	137

Рецензии и книжовни вѣсти

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение (1394—1767). София, 1932, 8°, 615 стр. — Рецензия отъ Л. Милетичъ	139
Ludvík Kuba, Čtení o Makedonii. Cesty a studie z roku 1925—1927. (Четиво за Македония, Пжтувания и студии въ г. 1925—1927). Прага; 1932, 8°, 226 стр. Съ една карта на Македония, 18 рисунки, 15 хармонизирани пѣсни и 20 цвѣтни приложения. — Рец. отъ Димитъръ Ивановъ	145
Michel Laskaris, Influences byzantines dans la diplomatie bulgare, serbe et slavo-roumaine. Печ. въ Byzantinoslavica, III — 2, 1931. (Византийски влияния въ българскитѣ, сръбскитѣ и славяно-ромънскитѣ хрисовули). — Рецензия отъ Влад. Алексиевъ	150
О. Лотоцкий, Украиньски джерела церковнаго права. Праце Украиньскаго науковаго институту. Том V — Варшава, 1931, стр. 318 (Украински извори за църковното право. Издание на Украинския наученъ институтъ). — Рец. отъ Вл. Алексиевъ	154
<i>Македониа και Θράκη. En 'Αθήναις</i> , 1930.	
D-r R. Sieber, Führer durch Griechenland und Albanien. Dresden, 1931/32.	
Ives Béquignon, Grèce. Paris (Hachette), 1932. — Рец. отъ В. Бешевлиевъ	156
Иванъ Сакъзовъ, Стопанскитѣ връзки между Дубровникъ и българскитѣ земи презъ 16 и 17 столѣтие. София, 1930, стр. 222. — Рец. отъ Вл. Алексиевъ	158
A. Belić, Biblijograficzno--krytyczny przegląd powoiennych prac o serbochorwackich dialektach. (Печ. въ Lud Słowiański, tom II, zeszyt 2. A. 245—261). Kraków, 1931. — Рец. отъ Ив. Лековъ	159
David Hunter Miller, My Diary at the Conference of Paris with Documents (Давидъ Хънтъръ Миллъръ, Моятъ дневникъ отъ Конференцията въ Парижъ съ документи). New-York. — Рец. отъ Сим. Евтимовъ	161
Albert Lantoin, L'abdication du soleil. Второ издание. Paris, 1932, стр. 160. — Рец. отъ В. Йонова	173
Французко резюме на съдържанието на книгата	175—204

Table des matières.

	page
Prof. Ivan Snégarov, L'Institution de l'Eglise bulgare orthodoxe	1
Prof. M. Spéransky, Les jours néfastes dans les compléments de l'évangile d'Assemani	42
Prof. Iv. Snégarov, A propos du diocèse de S ^t Climent d'Ohrida	54
L. Miletitch, Sur la vie des Bulgares dans la région de Salonique. D'après les souvenirs autobiographiques de Traïko Kéhaïov de Vatilek	65
St. Romanski, Le parler de la région du Vardar Inférieur	99
L. Miletitch, Le nom propre „Kali“ chez les Bulgares macédoniens au XIV ^e siècle	137

Comptes rendus.

Ivan Snégarov, Histoire de l'archevêché-patriarcat d'Ohrida, depuis la domination turque jusqu'à sa suppression (1394-1767). Sofia, 1932, VIII, 615 pages.—Compte rendus de L. Miletitch	137
Ludvíg Kuba, Čtení o Makedonii. Cesty z roků 1925-1927. (Lectures sur la Macédoine. Voyages et études faites au cours des années 1925-1927). Prague, 1932, p. 226. Avec une carte de la Macédoine, 18 gravures, 15 chansons harmonisées et 20 gravures en couleurs. — Compte rendu de D. Ivanov	145
Michel Laskaris, Influences byzantines dans la diplomatie bulgare, serbe et slavo-roumaine. Extrait de la revue Byzantinoslavica. III. 2. Prague. 1931. — Compte r. de Vl. Alexiev	154
O. Lototsky, Les sources Ukrainiennes pour l'étude du droit canonique. — Compte r. de Vl. Alexiev	154
<i>Makedonia kai Othaki. Ev 'Athinai, 1930.</i>	
D-r R. Sieber, Führer durch Griechenland und Albanien. Dresden, 1931/32.	
Ives Bequignon, Grèce. Paris 1922. — C. r. de V. Béchevliev	156
Ivan Sakazov, Les liens économiques entre Doubrovnik et les terres bulgares, au cours du XVI-me et XVII-me siècle. Supplément à la revue „Les archives économiques“, Sofia. 1930. p. 222. — Compte rendu de Al. Alexiev	158
Belić, Etude bibliographique-critique sur les ouvrages d'après guerre se rapportant au dialectes serbo-croates. Publié dans la revue Lud Słowiański. Tome II. p. 245—261. Cracovie 1931. — Compte r. de Ivan Lekov	159
David Hunter Miller, My Diary at the Conference of Paris with Documents. (Mon Journal de la Conférence du Paris avec des documents). — New-York. — C. r. de Siméon Evtimov	161
Albert Lantoine, L'abdication du soleil. Seconde édition. Paris, 1932, p. 160. — C. r. de V. Ionova	173
Les articles de la Revue en résumé en français	175—204.

Учредяването на Българската православна църква.

Отъ проф. Ив. Снѣгаровъ.

Една отъ причинитѣ, за да приеме християнството българскиятъ князь (ханъ) Борисъ (865 г.), е билъ неговиятъ стремежъ, българскиятъ владѣтель да стане по законенъ пжтъ независимъ отъ родовата аристокрация или пълень само-държавенъ монархъ.¹ Съ своето учение за произхода на властта отъ Бога и съ своитѣ тайнодействия, освещаваща царската властъ, християнската църква най-добре е могла да измѣсти идеята за произхода на ханската властъ отъ съвѣкупната воля на боилитѣ (боляритѣ)² и да затвърди като осно-

¹ Неговото искане предъ папата да има патриархъ, както ще видимъ по-доле, не е достатъчно основание, за да се мисли, че още той е мечтаелъ за титла императоръ (царь, *basileús*), както иска да ни убеди А. Lapôte (*L'Europe et le Saint-Siège à l'époque carolingienne*, I partie, Le pape Jean VIII, Paris, 1895, p. 65, 72). Обаче не може да се отрече, че византийскиятъ централизъмъ му е билъ образецъ.

² Българската държава била наследствена монархия въ смисълъ, че въ нея имало владѣтелски родове (династии), обаче не съ твърдо и безусловно майоратско престолонаследие. Тѣй, Омортага наследилъ най-малкиятъ му синъ Маламиръ вмѣсто живиятъ най-голѣмъ синъ Енравотъ (съобщение на Теофилакта Охридски въ житието на 15-тѣ тивериополски мжченици, Migne, Patrologia graeca, t. 126, col. 193, § 31C); Борисъ свалилъ сина си Владимира и поставилъ по-малкия Симеонъ (*Reginonis Prumiensis chronicon*, Migne, Patrolog. lat., t. 132, col. 97; срв. житие на 15 тивер. мжч., col. 213, § 47A; житие на св. Климента отъ Теофилакта Охридски, Migne, Patrolog. gr., t. 126, col. 1225, § 19D); Симеонъ — Михаила (*Theophanes Continuatus, Chronographia*, ed. Bonnæ, p. 412¹⁻⁶). Гледало се, щото новиятъ владѣтель да бжде способенъ вождь (срв. Г. Баласчевъ, Бѣлѣжки върху веществената култура на старобѣлг. ханство и основанието му въ Европа, София, 1902 г., стр. 68). Тоя именно контролъ (до колкото може да се сжди отъ оскѣднитѣ сведения), изглежда, се упражнявалъ отъ боляритѣ. Споредъ визант. хронистъ Теофанъ, българитѣ се свикали на „конвентъ“ (*κοινὸν*), сир. събрание, и свалили хана Сабина (766 г.) (*Chronographia*, ed. Bonnæ, I, 668¹⁹⁻²¹). Въ течение

венъ държавноправенъ принципъ идеята за божествения произходъ на тази власт.¹ Борисъ е смѣталъ, че за постигане на тази целъ е необходимо да се устрои въ неговата държава обособена помѣстна църква съ престижа и ранга на по-старитѣ християнски църкви, сир. съ началникъ патриархъ. Следъ покрѣстването му идеята за българска патриаршия, може да се каже, била една отъ главнитѣ точки на не-

на 30 години (739—768) българитѣ, resp. боляритѣ сж свалили нѣколко хана (Винехъ, Телецъ, Сабинъ, Умаръ, Токъ, Паганъ) (срв. К. Иречекъ, История на българитѣ, изд. Стр. Славчевъ, София, стр. 97—98; В. Н. Златарски, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, т. I, ч. I, стр. 193—225) и отъ 679—766 сж били смѣнени три владѣтелски рода (Дуло, Вокилъ или Укилъ и Угаинъ) (вж. списъка на хановѣтъ у А. Гильфердингъ, Собрание сочиненій, I, С.-Петербургъ, 1868 г., стр. 20—21, заб. 1; Иречекъ, цит. съч., стр. 94; Златарски, цит. съч., стр. 379—382). Suidas съобщава, че Крумъ, като чулъ отъ пленницитѣ авари за причинитѣ, поради които е пропаднала държавата имъ, „е свикалъ всички българи и заповѣдалъ, като поставилъ законъ“ (*συνεκαλέσατο τοὺς Βουλγάρους πάντας, καὶ διετάξατο νομοθετεῖν*) (Lexicon, I, 761). Споредъ Регинона, князь Борисъ, следъ като свалилъ отъ престола сина си Владимира, „е свикалъ цѣлата си държава“ (*convocato omni regno*) и поставилъ за князь Симеона, като казалъ предъ всички, (*interminatus coram omnibus*), че и той ще претърпи сжщото, ако въ нѣщо отстъпи отъ истинското християнство (loc. cit.). Споредъ Н. П. Благовъ, тѣзи събрания не сж имали държавноправенъ характеръ: това при Сабина било революционно, а Крумъ е свикалъ събрание само, за да му съобщи своитѣ закони, Борисъ пъкъ —, за да присѣтствува народътъ при възкачването на Симеона (История на старото българско държавно право, ч. I, София, 1906 г., стр. 214—216). Обаче, ако събранието при Сабина е било обикновено сбиране на народъ или боляри, а не нормативно тѣло, хронистътъ не щѣлъ да го нарече съ особенъ терминъ — латински (*κομμένδον ποιήσαντες*), а би казалъ: „българитѣ, като се събрали“ (*συναχθέντες*) или „българитѣ, като се съвѣщавали“ (*βουλευσάμενοι*). Свиканитѣ отъ Крума и Бориса събрания сжщо ще да сж имали правенъ характеръ, защото първиятъ е могълъ да съобщи на поданицитѣ си своитѣ закони чрезъ административнитѣ органи, а вториятъ — самъ да постави Симеона за свой приемникъ тѣй, както е свалилъ Владимира. Поради това по-вѣроятно ми се вижда, че въ двата случая народното събрание, било свикано, за да потвърди решенията на хановѣтъ. Може да се твърди, че бѣлг. държава била по-скоро аристократическа монархия (срв. Иречекъ, цит. съч., стр. 91; Златарски, цит. съч., т. I, ч. 2, стр. 253).

¹ Тази идея била разпространявана въ България още преди Бориса, както показва изразътъ *ἐκ Θεοῦ ἄρχων* (поставенъ отъ Бога владѣтель) въ надписи на Омортага, Маламира (вж. у Златарски, цит. съч., т. I, ч. I, стр. 335, заб. 2 и стр. 443; Petr Nikov, Два старобъл-

говата политика. Въ нея той е виждалъ чаровно сръдство, чрезъ което щѣлъ да може да съчетае националната идея съ християнството, да направи новата вѣра двигателка на развоя на българската държава, а не спирачка, та съ това да привърже къмъ великата си реформа своитѣ боляри-националисти, а освенъ това да съедини цѣлата маса отъ своитѣ поданици славяни и българи въ единъ самобитенъ културотворенъ организъмъ. Бълг. патриаршия за него още е значела стройна организация на религиозния и духовния животъ въ обширната му държава или България — разсадникъ на християнска култура. Заради тази цель именно той е искалъ да има „възможна най-добра и най-образована църковна иерархия“¹, а не защото билъ „полуварваринъ“, обзетъ отъ детско нетърпение, свойствено на нецивилизованитѣ натури.²

Ала въ Византия не сж погледнали съ нуждното внимание на Борисовия копнежъ. Тамъ не сж могли веднага да се съгласятъ за независима църква въ области, правата си върху които Цариградската патриаршия упорито е отстоявала срещу домогванията на Римъ, толкозъ повече защото тогава на Изтокъ е господствувала теорията за пентархията, т. е. цѣлата християнска църква да се управлява отъ петѣтъ патриаршии (Римска, Цариградска, Александрийска, Антиохийска и Иеруса-

гарски надписи за византийскобългарски отношения, въ *Byzantinoslavica*, III/2, Praha, 1932, стр. 11), Пресиана (Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, изд. II, стр. 2), въ мадарския конникъ (Г. Фехеръ, Надписътъ на мадарския конникъ, София, 1928, стр. 57). Тази титла може да се смѣта близка по смисълъ съ старотурскитѣ изрази *tängriđä bolmyš qan*, *tängri jaratmyš qan* (чрезъ небето станалъ ханъ, поставениятъ отъ небето ханъ), но не и преводъ, както мисли Marquart (*Die Chronologie des alttürkischen Inschriften*, Leipzig, 1898, S. 42, Not.). Тя съдържа по-високо религиозно схващане: небето е конкретно, физично понятие, а Богъ — отвлѣчено, метафизично. Въ България почнали да я употребяватъ подъ влияние на монотеиститѣ (главно християнитѣ) и на византийския възгледъ за царската власть. Срв. за разнитѣ мнения у Г. Баласчевъ, Старобълг. каменни надписи отъ времето на великия канъ Омъртагъ, сп. „Минало“, год. I, кн. 4, стр. 332. Едва ли е приемливо изказваното тамъ мнение, че рѣзачитѣ, не владѣйки добре гръцкия езикъ, сж употребили *θωοῦ* вм. *οὐρανοῦ*, понеже недопустимо е тѣ да не сж знаели названието на всѣкидневно вижданъ и назоваванъ предметъ.

¹ Lapôtre, op. cit., p. 52.

² pag. cit.

лимска)¹. Нѣма съмнение, че Борисъ е знаелъ за този мирогледъ, и това най-вече ще да го е накарало да не се реши лесно да приеме християнството, макаръ че къмъ 864 г. той билъ доста разположенъ къмъ тая религия² и много негови поданици вече сж били станали християни³. Отъ момента, когато

¹ Тази теория била развивана и въ цариградския съборъ отъ 869/870 г. Още въ първото заседание замѣстникътъ на иерусалимския патриархъ Теодосий, пресвитеръ Илия, се е изказалъ, че петътъ патриаршии сж поставени въ свѣта отъ Св. Духъ, за да се отстраняватъ чрезъ тѣхъ избухващитъ смутове въ Църквата (*Anastasii Bibliothecarii, Interpretatio Synodi VIII generalis, Migne, Patrologia lat., t. 129, col. 45B*). Въ VI. заседание смирненскиятъ митрополитъ Митрофанъ, цитирайки Бит. 1, 14—16, е казалъ: Богъ е поставилъ на твърдѣта на Църквата петътъ патриаршески глави като нѣкои голѣми свѣтилници, за да освѣтляватъ цѣлата земя, да началствуватъ дене и ноше и да отдѣлятъ тъмнината отъ свѣтлината, т. е. вършещитъ дѣла на божествената справедливостъ отъ вършещитъ несправедливи дѣла (*ibid., col. 83BC*). Въ сжщото заседание императоръ Василий I, разпитвайки Фотиевитъ епископи, е заявилъ, че петътъ патриарси въ свѣта, по Божие покровителство, сждятъ право и затуй това, що тѣ решатъ, е задължително за всички (*ibid., col. 88C*), и никой да не смѣе да се противопоставя на дадената имъ отъ Бога власть (*ibid., col. 91B*). Въ VIII. заседание патрициятъ Баанъ (*Bahanes*), императорски комисаръ, е казалъ, че Богъ е основалъ Църквата Си върху петътъ патриаршии и че той е опредѣлилъ въ Евангелието съ думитъ „и вратата адови не ще ѝ надделѣятъ“ (*Mat. XVI, 18*), щото тѣ, като „глави на Църквата“, никога заедно всички да не отстѣпятъ отъ истината (*ibid., col. 127C*). Тая идея била и узаконена съ 21. правило на събора (*ibid., col. 159D*).

² Въ отговора си отъ 864 г. до пратеника на Людовика Нѣмски, констанския епископъ Саломонъ, папа Николай I казва, че Людовикъ Нѣмски се надѣвалъ, какво българскиятъ князь ще се покрѣсти (*Migne, op. cit., t. 119, col. 875, XII: quia vero dicis quod Christianissimus rex, sир. Людовикъ, speret quod ipse rex Vulgarorum ad fidem velit converti*). Въ писмото не е посоченъ месецътъ, но се съобщава за намѣрението на Людовика Нѣмски да отиде въ Тулна, за да затвърди съюза си съ българитъ срещу моравския князь Ростиславъ (*col. cit., XI*), а, споредъ фулдския лѣтописъ, нѣмскиятъ кралъ е предприелъ тоя походъ въ м. августъ 864 г. (*Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi, Hannoverae, 1891, p. 62: Hludovicus rex mense Augusto ultra Danubium cum manu valida profectus Rastizen... obsedit*. Срв. О. Успенскій, Первые славянскія монархii на западѣ, С.-Петербургъ, 1872 г., стр. 42 заб. и 45). *Phil. Iaffé* поставя папското писмо следъ 12 и предъ 31 май (*Regesta pontificum romanorum, Berolini, 1854, p. 244—245*); срв. *Мат. Соколовъ, Изъ древней исторii болгаръ, С.-Петербургъ, 1879 г., стр. 124 и 215*.

³ Въ сжщото писмо на папа Николай I: *et jam multi ex ipsis Christiani facti sint* (*col. cit., XII*).

е обещалъ на краля Людовикъ Нѣмски да се покрѣсти, Борисъ е обсъждалъ не толкова въпроса откъде да приеме кръщение, защото този въпросъ билъ решенъ отъ самата история: Балканскиятъ полуостровъ билъ тѣсно свързанъ съ Цариградъ още отъ времето на Константина Велики († 337) и съ Източната църква, отъ когато (къмъ 732 г.) импер. Лъвъ Исаврянинъ е отнелъ отъ папата Източния Илирикъ (западния дѣлъ на сѣщия полуостровъ съ гр. Солунъ) и го подчинилъ подъ духовната властъ на цариградския патриархъ. Борисъ е обмислялъ, какъ да направи пробивъ въ идеята за църковната пентархия, та да запази духовната независимостъ на държавата си и не би ли било фатално за България, ако я откъсне отъ центъра на тежестта на полуострова — Цариградъ, къмъ което ще да го е подбуждалъ Людовикъ Нѣмски. Нѣма ясни сведения за устройството на новитѣ християнски общини въ бѣлг. държава, следъ като Борисъ се покрѣстилъ¹,

¹ Споредъ Голубински, следъ Борисовото кръщение Царигр. патриаршия е изпратила въ България само свещеници (Краткій очеркъ истории православныхъ церквей..., Москва, 1871 г., стр. 27 и 249). Сѣщото приемятъ М. Соколовъ (цит. съч., стр. 186), Lapôtre (op. cit., p. 53). К. Иречекъ говори само за грѣцки свещеници до идването на римскитѣ епископи въ България (цит. съч., стр. 107). По-вѣроятно е обаче, както мислятъ митр. Симеонъ (Посланието на царигр. патр. Фотия до бѣлгарския князь Бориса, Бѣлгарски старини, кн. V, изд. на Бѣлг. ак. наук., София, 1917 г., стр. 29-31) и проф. Златарски (цит. съч., т. I, ч. 2, стр. 60, заб. 1), че тогавашниятъ патр. Фотий е изпратилъ въ България епископъ, за да ръководи и обединява дейността на отдѣлнитѣ свещеници и да поддържа тѣсна връзка съ Царигр. патриаршия. Фотий пише на Бориса, че билъ твърде заетъ съ много работи, които не му давали възможность да отиде самъ при него и да го упжтва. Това трѣбвало да го потикне да постави свой замѣстникъ въ бѣлг. столица. Ако князь Борисъ билъ покрѣстенъ отъ епископъ изпратенъ отъ Цариградъ (Theophanes Contin., op. cit., ed. Bonnæ, p. 163¹⁵: καὶ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας καταξιοῦται, καὶ Μιχαὴλ κατονομάζεται κατὰ τὸ ὄνομα βασιλέως, παρὰ τοῦ πρὸς ἐκεῖνον ἀποσταλέντος ἀρχιερέως ἀπὸ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων), то въ Цариградъ биха счели, че е още по-необходимо да назначатъ епископъ за ръководителъ на християнизаторското дѣло въ България. Освенъ това въ подвластнитѣ на Бориса части отъ Тракия, Македония и Албания ще да е имало епископи за тамошното християнско (славяни, грѣци, илирийци) население, една частъ отъ което е влѣзло въ състава на бѣлгарската държава презъ време на Пресиановото и Борисовото (до покрѣстването му) владичество. Областъта Загора (отъ Сидира до Дебелтъ, до днешния Бургазъ), която Борисъ ще да е получилъ още отъ императрица Теодора

но нѣма съмнение, че тѣзи общини и чрезъ тѣхъ цѣлата българска държава сж били духовно зависими отъ Цариградъ, чието духовенство волно или неволно е ставало разпространителъ на византийското влияние. Не е известно, дали следъ покръстването си Борисъ е подигналъ въпросъ за българска патриаршия предъ царигр. патриархъ Фотий (въ писмото на последния до първия нѣма никакъвъ намекъ за това), но, макаръ и твърдо решенъ да наложи християнството на цѣлия си народъ (за това говори избиването на 52 боляри, възстанали противъ него заради тази реформа)¹, той ще да е почувствувалъ страхъ за своята държава, чиято суверенностъ е пазѣлъ ревниво². Тоя страхъ, може би, билъ усилянъ

(845—856) (Theoph. Contin., p. 165²⁻⁶) и населилъ, не ще да е била оставена безъ надзоръ отъ страна на дебелския или другъ съседенъ (въ византийска територия) епископъ. Срв. за границитѣ на бѣлг. държава К. Иречекъ, цит. съч., стр. 104; Златарски т. I, ч. 1, стр. 350; ч. 2, стр. 3, 24—26. Въ посланието на патр. Фотия до князь Бориса (написано било скоро следъ покръстването на последния, въ 865 или 866 г. преди изгонването на грѣцкото духовенство) думата *θεοὺς*, която Голубински привежда за основание, може да се разбира и въ смисълъ изобщо на свещенослужителъ (срв. Митр. Симеонъ, цит. съч., стр. 29—30).

¹ Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum, Migne, op. cit., t. 119, col. 988, XVII AB (въ бѣлг. прев. Д. Дечевъ, Отговоритѣ на папа Николай I по допитванията на бѣлгаритѣ, София, 1922, стр. 33); Annales Bertiniani (отъ Хинкмара Реймски), въ Scriptoris rerum germanicarum in usum scholarum, Hannoverae, 1883, p. 85: Rex autem... interfecit numero quinquaginta duos...

² Въ посланието си отъ 867 г. до реймския архиепископъ Хинкмаръ и др. епископи въ кралството на Карла (Франция), папа Николай I казва, че гърцитѣ сж искали да отклонятъ бѣлгаритѣ отъ Римъ и съ хитростъ да ги подчинятъ на своята империя подъ предлогъ на християнската вѣра (Migne, t. cit., col. 1153 B: Volentes quippe, nimiumque anhelantes, eosdem Bulgares a beati Petri subjectione subducere, suoque imperio sub praetextu Christianae religionis callide subjugare...). Възможно е тази мисълъ да е била изказана въ разговоритѣ между папата и бѣлгарскитѣ пратеници въ 866 г. Срв. Гильфердингъ, цит. съч., стр. 54; Лавровскій, Кирилъ и Методій, Харьковъ, 1863, стр. 100; М. Дриновъ, Исторически прегледъ на Бѣлгарската църква, въ Съчинения, II, София, 1911 г., стр. 23. Споредъ Голубински, причина за отмиѣтането на Бориса отъ гърцитѣ билъ не страхътъ отъ зависимостъ, а това, че тѣ не сж му давали дори епископъ, защото иначе той не би искалъ вече да се върне скоро при гърцитѣ (цит. съч., стр. 27). Въ сжщностъ въ 869 г. той пакъ се обърналъ къмъ Византия, понеже опитътъ го направилъ привърженикъ на етапното движение къмъ тая висока идея (вж. по-доле, стр. 10).

и отъ латински агенти.¹ Поклонникъ на християнската просвѣта, както показватъ сърдечнитѣ му отношения къмъ тримата Кирилometодиеви ученици-изгнаници, Борисъ е искалъ образова но духовенство², каквото не сж представлявали гръцкитѣ свещеници въ България³, и благоустроена църква, каквато не е успѣло да създаде гръцкото духовенство въ течение на една година⁴.

Въ 866 г. (навѣрно, презъ лѣтото) той е решилъ да скжса връзкитѣ си съ Царигр. църква и се ориентиралъ къмъ Западъ, смѣтайки, че латинскиятъ езикъ, несвързанъ съ определена държава и народност, не ще бжде такъвъ добъръ проводникъ на чуждо политическо влияние, какъвто билъ гръцкиятъ езикъ, и българската държава би останала самобитна тѣй, както и съседната германска. Той е поискалъ

¹ Анастасий Библиотекаръ съобщава, че българскиятъ князь билъ кръстенъ и наставляванъ отъ римския свещеникъ Павелъ (*Praefatio in Synodum octavam*, Migne, op. cit., t. 129, col. 18D: *Siquidem cum rex Vulgarorum cum propria gente Christi fidem suscepisset per hominem Romanum, id est, quemdam presbyterum Paulum nomine...*). Не може да има съмнение въ византийскитѣ свидетелства, че Борисъ билъ кръстенъ отъ гръцко духовенство. Освенъ Анаст. Библиотекаръ, никой другъ латински лѣтописецъ не съобщава за тоя свещеникъ. Въ приписвания на Анаст. Библиотекаръ животописъ на папа Николай I не се говори нито за тоя свещеникъ, нито за покръстването на Бориса¹ изобщо отъ латинско духовенство. Затова, ако се върва на известителя, може да се мисли, че свещ. Павелъ се е явилъ въ България преди или следъ покръстването на Бориса като папски мисионеръ. Голубински твърди, че тоя свещеникъ, „по всѣка вѣроятностъ, билъ изпратенъ въ България именно отъ нѣмския краль“ (цит. съч., стр. 239, заб. 31), обаче, ако той билъ такъвъ, то, както право бележи Соколовъ (цит. съч., стр. 141, срв. и стр. 185), латинскитѣ лѣтописци биха съобщили и за него, както съобщаватъ за нѣмския епископъ Ерменрихъ (вж. тукъ, по-доле, стр. 11, заб. 2).

² Срв. тукъ, стр. 3.

³ Учили сж, напр., че християнинътъ не трѣбва да ходи на баня въ срѣда и петъкъ, че голѣмъ грѣхъ върши тоя, който не стои въ църква съ скръстени ръце на гърди, или яде отъ животни, заклани отъ скопци. Забранявали да се приема причастие безъ поясъ. Нѣкои „гърци“ сж гадаели по Библията: взимали я затворена, после пѣхали въ нея клечка и въ отворената страница по нѣкой двусмисленъ стихъ сж предсказвали бждещето (*Responsa Nicolai papae I*, Migne, t. cit., col. 98², VI; col. 1000, LIV, LV; col. 1001, LVII; col. 1008, LXXVII).

⁴ Много българи сж били кръстени отъ единъ „грѣкъ“ — самозванъ свещеникъ и отъ единъ еврейинъ (*ibid.*, col. 986, XIV, XV; col. 987, XVI; col. 1014, CIV).

отъ съюзника си Людовикъ Нѣмски епископъ и свещеници,¹ като се надѣвалъ да ги привлече къмъ своята идея за национална църква, разчитайки на приятелството си съ тѣхния кралъ.² Обаче узаконението на такъво дѣло е зависѣло отъ висшия началникъ на Западната църква. Той е вѣрвалъ, че папата, намирайки се въ вражда съ патр. Фотия, ще се отзове съчувствено на неговия стремежъ, за да подобие авторитета на своя противникъ.³ Ето защо кн. Борисъ въ м. августъ с. г. е изпратилъ въ Римъ делегация отъ боляри съ дарове,⁴

¹ Хинкмаръ Реймски въ *Annales Bertiniani*, op. cit., p. 86: Rex (Bulgarorum) . . . et mittens ad Hludovicum regem Germaniae, qui ei foedere pacis coniunctus erat, episcopum et presbiteros postulavit. Lapôtre твърди, че Борисовитѣ пратеници сж пристигнали въ Ратисбонъ (Регенсбургъ) къмъ края на 866 г., сир. Борисъ се обърналъ къмъ Людовика Нѣмски следъ обръщането си къмъ Римъ (op. cit., p. 53, not. 3). Въ лѣтописитѣ обаче не е посоченъ месецътъ. Споредъ Фулдския лѣтописъ, бѣлг. пратеници сж дошли не само да молятъ за способни християнски проповѣдници, но и да съобщатъ (официално) на нѣмския кралъ, че тѣхниятъ господаръ съ немалкъ брой народъ е приелъ християнството (*Scriptores rerum German. in usum scholarum*, p. 65: Legati Vulgarum Radesbonam ad regem venerunt, dicentes regem illorum cum populo non modico ad Christum esse conversum simulque petentes, ut rex idoneos praedicatores christianae religionis ad eos mittere non differet). Ще рече, тѣ се явили въ 866 г. недълго следъ покръстването на Бориса. Хинкмаръ Реймски подъ 866 г. по-рано говори за Борисовото пратеничество до Людовика Нѣмски и после за това до папата (*Annales Bertin.*, op. cit., p. 85—86).

² Голубински мисли, че Борисъ е поискалъ едновременно духовенство отъ папата и Людовика Нѣмски, вѣроятно, за да достави на последния удоволствие и да затвърди своя съюзъ съ него (цит. съч., стр. 219, заб. 43). Обаче въ такъвъ случай нѣмало защо да иска духовенство отъ нѣмския кралъ, а само щѣлъ да му съобщи, че такъво е поискалъ отъ папата, и да го моли за съдействие предъ папата.

³ М. Соколовъ мисли, че латински проповѣдници сж убедили кн. Бориса, че гърцитѣ неправилно учатъ и че само въ Римъ е изворътъ на истинското християнство (цит. съч., стр. 184 и 185). Ако, наистина, това е било решителна причина, Борисъ не би се повърналъ къмъ гърцитѣ следъ 3 години и не би се отнасялъ съ пренебрежение къмъ папата. Имайки предъ видъ, че Борисъ въ сжщото време е изпратилъ делегация при Людовика Нѣмски съ сжщата целъ, Lapôtre вѣрно бележи, че Борисъ се е обърналъ къмъ папата не отъ „чувство на идеално предпочитане къмъ св. седалище“, нито отъ „съзнание . . . за неговото върховно главенство“ (op. cit., p. 53).

⁴ *Anast. Bibliothec.*, Vita Nicolai, I, Migne, op. cit., t. 128, col. 1373—1374, § 6085—6: rex Bulgarorum . . . Tunc ad hunc catholicum et vere praesulem orthodoxum legatos suos mense augusto indictione XIV destinavit;

за да иска отъ папата между друго патриархъ.¹ Папа Николай I се е устремилъ ловко да създаде необходимитѣ нишки, за да подчини България подъ своята духовна властъ. Изпращайки презъ ноемврий 866 г. въ България двама епископи — Павелъ Популонски (Populoniensem) и Формозъ Портуйски (Portuensem)² за духовни наставници,³ той е обещалъ на

Хинкмаръ Реймски въ *Annales Bertin.* (op. cit., p. 86). Въ писмото си отъ 879 г. до бълг. князь Михаила (Борисъ) папа Йоанъ VIII съобщава имената на бълг. пратеници до папа Николай: Петъръ (Борисовъ роднина), Йоанъ и Мартинъ (Migne, op. cit., t. 126, col. 843D: *legatos vestros, Petrum scilicet cognatum vestrum, et Joannem atque Martinum, praedecessoris domni nostri Nicolai praesulis tempore direxistis*); но не се знае първата или втората (отъ 867 г.) делегация се е състояла отъ тѣзи лица.

¹ Това искане било представено въ форма на запитване: 1) дали не може и българитѣ да иматъ патриархъ, 2) отъ кого трѣбва да бжде ржкоположенъ той и 3) колко сж истинскитѣ патриарси. (*Responsa Nicolai papae I*, Migne, op. cit., t. 119, col. 1007, LXXII, LXXIII; col. 1011, XCII).

² *Anast. Biblioth., Vita Nicolai*, § cit. 12—14; *Praefatio in Syn. oct.*, Migne, op. cit., t. 129, col. 19D, 20A. Заедно съ тѣхъ сж дошли въ България и папскитѣ пратеници за Цариградъ остийскитъ (ostiensem) епископъ Донатъ, пресвитеръ Левъ и дяконъ Маринъ, които сж престояли на българовизантийската граница 40 дни, чакайки пропускъ, но не получили такъвъ и се върнали въ Римъ (*Vita Nicol.*, § cit. 14—27). Следъ смъртта на Йоана VIII, дяконъ Маринъ билъ папа (882—884) (*Jaffé*, op. cit., p. 292; *Hergenröther, Photius, Patriarch von Constantinopel*, II, Regensburg, 1867, S. 651).

³ Анастасий Библиотекаръ казва, че българскитѣ пратеници сж искали отъ Римъ способни наставници (*idoneos institutores*) (*Praef. in Syn. oct.*, Migne, op. cit., t. 129, col. 19D); сжщо и папа Николай I въ посланието си до Хинкмара Реймски и др. епископи отъ 867 г. (Migne, op. cit., t. 119, col. 115B: *regem Bulgarum Michaellem nomine, cum gente sua Christi fide suscepta, a sede beati Petri institutores et doctrinam expetivisse*). Споредъ Хинкмара Реймски, Борисъ е искалъ епископи и пресвитери (*Annales Bertin., Script. rerum germ.*, p. 86). Обаче въ папскитѣ „отговори“, сир. въ въпроситѣ на бълг. пратеници, гесп. кн. Бориса, подобна молба нѣма. Българитѣ сж искали да имъ бжде ржкоположенъ патриархъ, но папата ги отклонявалъ отъ тази мисълъ, като ги убеждавалъ, че порано трѣбва да иматъ само епископъ (*Resp. Nicol.*, Migne, op. cit., t. 119, col. 1007, LXXII: *Requisistis si liceat in vobis patriarcham ordinari, sed de hoc nihil diffinitive respondere possumus, priusquam legati nostri, quos vobiscum mittimus reversi fuerint, et nobis, quae inter vos multitudo sit et unanimitas Christianorum, renuntient. Nam interim episcopum habetote...*) Отъ този отговоръ се вижда, че папата е изпратилъ легати въ България по свой починъ, за да изучатъ колко е християнското население и следъ това да реши подигнатия отъ българитѣ въпросъ (срв. *ibid.*, XXX,

кн. Бориса да постави въ България най-много архиепископъ, подведомственъ на римския престолъ, но не се решилъ да каже, че не е законно българското искане, за да не отблъсне още въ първия моментъ българитѣ отъ себе си. Реалистиченъ политикъ, князь Борисъ е разбралъ, че не може да се добие всичко наведнажъ и преди да се подготви почвата. Той е счелъ папската отстъпка за единъ важенъ етапъ къмъ по-сетнешното осъществение на високата целъ.¹ Затова той е приелъ радушно неговитѣ пратеници² и изгонилъ изпра-

XXXIX, XLVIII, L). Че българитѣ сж искали отъ папата патриархъ, а не да имъ прати епископъ или изобщо клиръ, се вижда и отъ питането имъ: отъ кого трѣбва да се ржкоположи тѣхниятъ патриархъ (*ibid.*, LXXIII: *A quo autem sit patriarcha ordinandus interrogatis*), както и отъ папския отговоръ, че — патриархъ ли искатъ да имъ се ржкоположи, или архиепископъ, или епископъ — българитѣ трѣбва да искатъ това само отъ папата (§ *cit.*). Това се пояснява и отъ следнитѣ отговори на папата: свещенитѣ канони „трѣбва да бждатъ предоставени на вашия предстоятель, който трѣбва да ви бжде ржкоположенъ съ Божие съдействие чрезъ наше смирение (IX); като съобщава, че искания отъ българитѣ епитимиенъ сборникъ ще имъ донесатъ изпратенитѣ отъ него въ България епископи, той добавя: „или сигурно епископътъ, който ще бжде ржкоположенъ у васъ, ще ви го представи, когато бжде потрѣбно“ (LXXV); „Все пакъ въ всичко това милосърдието Божие ще помага на нашитѣ пратеници и на бждещия ви епископъ“; „А когато по Божия милость добиете епископъ отъ управата на нашето предстоятелство“ (CVI). Тукъ подъ „епископъ“ се разбира архиереятъ на цѣлия християнски български народъ, сир. духовниятъ началникъ на църквата въ България, който следъ време папата ще въздигне въ архиепископъ, подобенъ на архиепископитѣ въ Галия, Германия (LXXIII). Като говори за изпратенитѣ въ България епископи, папата не казва „както искахте“ или „които искахте“, както говори за християнския законъ, църковнитѣ книги (I, LXXV) и др. въпроси (LVI, LXXIV). Че папата е изпратилъ двамата епископи по свой починъ, а не по искане на българитѣ, които сж искали само книги и отговори по нѣкои недоумения и главно патриархъ, това особено явствува отъ уводнитѣ думи на папскитѣ отговори: „На вашитѣ запитвания не е нужно обстойно (*multa*) да се отговаря, нито сме мислѣли да се спираме по-дълго върху всѣко едно отъ тѣхъ, понеже съ Божие съдействие изпратихме въ вашето отечество и до славния ви князь, нашия възлюбленъ синъ, не само книгитѣ на Божия законъ, но и наши способни пратеници, които да ви наставляватъ въ отдѣлни случаи, както времето и работата налагатъ. На тѣхъ предадохме и книгитѣ, които предвидѣхме, че сега сж необходими тамъ“ (*ibid.*, col. 978).

¹ Срв. Lapôtre, *op. cit.*, p. 55.

² *Anast. Bibl. Vita Nicol.*, p. cit., § 6094—5: *Porro a praenominato rege Bulgarorum apostolici missi mente alacri magnaue suscepti devotione...* Спо-

геното му отъ Фотия духовенство, а, навърно, и еретическитѣ проповѣдници¹. Дори той не е счелъ за нужно да задържи дошлото по-късно (въ 867 г.) нѣмско духовенство на чело съ пасавския епископъ Ерменрихъ², който билъ единъ отъ най-способнитѣ нѣмски иерарси, образованъ, известенъ писателъ-житиеписецъ, познавачъ на славянитѣ — съседи на неговата епархия и голѣмъ врагъ на гърцитѣ³. Причината за това, изглежда, се криела въ обстоятелството, че кн. Борисъ е намѣрилъ въ образования, способния и амбициозния Формозъ Портуйски⁴ съчувственикъ на неговата идея за само-

редъ сжщия, князь Борисъ ужъ единъ пжтъ предъ всички събрали се (*contemplantibus cunctis*) се хваналъ за коситѣ си и казалъ: „Нека знаятъ всички боляри и всички народи на българската земя, че отъ днесъ азъ ще бжда рабъ — следъ Бога — на блажения Петъръ и на неговия намѣстникъ“ (*Praefatio*, Migne, *op. cit.*, t. 129, col. 20B). Може би, Борисъ е изпадналъ въ мистично настроение подъ влияние на разказитѣ на латинскитѣ епископи, но съмнително е да е изразилъ такъва слѣпа преданостъ къмъ папата той, който правѣлъ всичко, за да осигури духовната самостоятелностъ на своята държава (срв. М. Соколовъ, *цит. съч.*, стр. 194).

¹ Биографътъ на папа Николай I нарича другородци заваренитѣ отъ папскитѣ пратеници нелатински вѣрски проповѣдници: *Gloriosus autem Bulgarorum rex fidei tanta coepit flagrare... , ut omnes a suo regno pellens alienigenas, praelatorum apostolicorum solummodo praedicatione usus missorum* (*Vita Nicol.*, *ibid.*, p. 1373/1374, 1375/1376, § 609⁸⁻¹⁰).

² *Annales Fuldensis*, *op. cit.*, p. 65. Въ сжщия лѣтописъ се казва, че, когато дошълъ Ерменрихъ съ свещеници и дякони, римскитѣ епископи „сж изпълвали“ цѣлата страна, като проповѣдвали и кръщавали. Затова, сир. смѣтайки се за излишни, тѣ се върнали въ отечеството си, следъ като получили позволение отъ „краля“ (*quapropter isti accepta a rege licentia redierunt in sua* (*ibid.*, p. 65—66). Не е ясно кого разбира лѣтописецътъ подъ „гех“: българския ли господаръ (*Lapôtre*, *op. cit.*; Златарски, *цит. съч.*, I, 2, стр. 111) или нѣмския. Той споменава по име само гех *Hludovicus*, който е изпратилъ духовенството, а просителъ е българскиятъ народъ (*Bulgarorum petitionibus annuens* или *praefatae genti*). Въ заключителното изречение на своето известие той не означава името или народността на „краля“, отъ когото духовенството е получило позволение, навѣрно, затова, защото смѣталъ, че то се подразбира, щомъ въ началото на разказа си го отбелязалъ. Ако е разбиралъ бълг. князь, той сега би се изразилъ опредѣлено: *a rege Bulgarorum*, или *a rege Bulgarico*, или *a rege illius terrae*.

³ *Lapôtre*, *op. cit.*, p. 55.

⁴ Срв. *ibid.*, p. 57. Сжщиятъ е билъ римски папа отъ 891—896 г. (*Jaffé*, *op. cit.*, p. 298—299).

стойна Бълг. църква¹. Въ първата половина на 867 г. Борисъ е поискалъ отъ папата да назначи тоя епископъ за български архиепископъ, а следъ това е изпратилъ и посолство², което повторило сжщото искане и поискало още свещеници³. Разбралъ тайния стремежъ на Бориса, Ватиканътъ не се е съгласявалъ да назначи за бълг. архиепископъ никого отъ исканитѣ отъ Бориса римски клирици — нито Формоза, когото веднага отзовалъ⁴, нито дякона Марина⁵, нито нѣкой отъ кардиналитѣ, достоенъ за тоя постъ „по мъдростъ и животъ“⁶ —, но предлагалъ посрѣдствени лица и то не епископи (подъ предлогъ, че не бивало епископътъ да напуска паството си, както папа Николай I е мотивиралъ отказа си за Формоза⁷),

¹ Тѣ толкова много се сближили, че — увѣрява папа Иоанъ VIII — при заминаването на Формоза отъ България, двамата си размѣнили тържествени речи, като си дали клетва, че единиятъ не ще приеме нѣкой другъ за архиепископъ, освенъ Формоза, а другиятъ ще се върне въ България въ най-скоро време (Migne, op. cit., t. 126, col. 676C).

² Борисовитѣ пратеници ще да се върнали отъ Римъ въ България заедно съ назначенитѣ за България отъ папа Николай I нови пратеници епископитѣ Доминикъ Тривентски (Trivem, Trivisiensi) и Гримоалдъ Полимартийски (Pollimartiensem), които на 13. ноемврий 867 г., когато починалъ тоя папа, още сж били въ Римъ (вж. Vita Adriani, Migne, op. cit., t. 128, p. 1383/1384, 616¹²⁻¹⁵). Ако приемемъ, че пътятъ отъ бълг. столица Плиска до Римъ е траялъ 20—25 дни и че до като папа Николай I е избралъ „немалкъ“ брой свещеници съ проповѣднически даръ (Vita Nicol., ibid., p. 1375/1376, § 609¹⁴⁻¹⁵: non pauci numeri coram se probavit presbyteros, et quos dignos reperit praedicationis gratia in Bulgariam direxit), ще да сж се изминали 10—15 дни, то може да се приеме, че бълг. пратеничество е тръгнало презъ септемврий или въ началото на октомврий 867 г.

³ § cit.¹¹⁻¹⁵

⁴ Николай I му предписалъ, щомъ пристигнатъ епископитѣ Доминикъ и Гримоалдъ, той да замине въ Цариградъ заедно съ епископа Доминика по Фотиевия въпросъ, по който въ 866 г. били изпратени епископъ Донатъ, пресв. Левъ и дяконъ Маринъ, но не били допуснати (р. cit., § 610⁴⁻⁶). Споредъ панонската легенда за св. Кирила, въ 868 г. Формозъ е ржкоположилъ Кирило-Методиеви ученици (у P. I. Šafařík, Památky děvniho písemnictví jihoslovánův, v Praze, 1851, стр. 23, XVII²¹). И Павелъ Популонски се върналъ въ Римъ (Vita Adriani, ibid., p. 1393/1394, § 639¹⁻⁵).

⁵ Срв. по-горе, стр. 9, заб. 2.

⁶ aut aliquem ex cardinalibus duntaxat suae Ecclesiae virum sapientia, persona vitaeque archiepiscopatu dignissimum Bulgaris eligendum dirigeret (Vita Adr., ibid., § cit.⁷⁻⁸).

⁷ at quia ipsum Formosum plebem dimittere sibi creditam non oportebat episcopum (Vita Nicol., ibid., § 609¹⁶⁻¹⁷).

а първенец (въ 867 г.) нѣкой отъ изпратенитѣ въ България пресвитери¹ и после (въ 869 г.) иподякона Силвестра². Български князь бърже върналъ назадъ Силвестра заедно съ придружавалитѣ го епископи Леопардъ Анконски и Доминикъ Тривентски³, изпратени отъ папата, вѣроятно, за да го ржкоположатъ за архиепископъ заедно съ еп. Гримоалда Полимартийски. Приемникътъ на папа Николай I, Адрианъ II (867—872) е заявилъ, че ще постави безъ друго за български архиепископъ този, когото Борисъ посочи по име⁴, обаче, очевидно, само привидно, съ цель да спечели време, до като затвърдѣлъ властта си на Изтокъ чрезъ свиквания въ Цариградъ „все-ленски“ съборъ: въ писмото си, което Борисъ е изпратилъ на папата чрезъ върнатитѣ римски епископи и по поводъ на което папата му отговорилъ, той тъкмо това е сторилъ (поискалъ повторно еп. Формоза за архиепископъ)⁵.

¹ § cit.¹⁷⁻¹⁹: ex his presbyteris ad archiepiscopatum qui dignus inveniretur in nomine Domini tandem eligeretur, et sedi consecrandus apostolicae mitteretur.

² вж. следв. заб.

³ Vita Adr., ibid., p. 1395/1396, § 639¹⁰⁻¹³: summus pontifex Silvestrum quemdam Bulgaris eligendum direxit, quem cum Leopardo Anconitano et Dominico Tarvisiensi (вар. Trivisiensi; у Jaffé, op. cit., p. 254: Triventinum; срв. Hergenröther, op. cit., II, S. 150, Bem. 5) episcopis, simul et litteras pro archiepiscopo, aut Formoso Portuensi episcopo, remittendo importunitissime deprecantes remittentibus Bulgaris magna sub velocitate recepit. Тѣ сж пристигнали отъ Римъ, следъ като дяконъ Маринъ (заедно съ Доната Остийски и Стефана Непийски) е билъ опредѣленъ за папски представителъ въ царигр. съборъ отъ 869/870 г., защото папа Адрианъ II е изпратилъ въ България Силвестра подъ предлогъ, че исканиятъ отъ Бориса дяконъ Маринъ билъ избранъ за пратеникъ въ Цариградъ (§ cit.⁹⁻¹⁰). Този съборъ станалъ къмъ 10. юний 869 г., отъ когото е писмото на папа Адрианъ II до царигр. патриархъ Игнатий (Jaffé, op. cit., p. 257 № 2210; Hergenröther, op. cit., II, S. 42; Голубинскій, цит. съч., стр. 250, заб. 52).

⁴ § cit.¹³⁻¹⁴: Quibus inter nonnulla rescripsit, ut quemcunque nominatum devotio regalis exprimeret, eum sine dubio pontificalis provisio Bulgaris archiepiscopum commodaret. Въ парижкото издание на това същото съчинение следъ тѣзи думи е прибавено: Marino excepto atque Formoso (у М. Дриновъ. цит. съч., стр. 25, заб. 14). Навѣрно, възъ основа на тази прибавка Дриновъ (цит. стр.) и Голубински (цит. съч., стр. 30) твърдятъ, че този пѣтъ Борисъ е поискалъ за архиепископъ Формоза или Марина.

⁵ Срв. тукъ, с. стр., заб. 3.

За бълг. господарь този неопредѣленъ отговоръ следъ 3. годишни преговори билъ достатъчно доказателство¹, за да се убеди, че чрезъ Римъ не ще може да устрои въ държавата си църква на такава основа, че тя да стане следъ известно време самостоятелна съ степенъ патриаршия. Отъ своя страна Византия е взела да се показва готова да удовлетвори умѣреното искане на Бориса. Последниятъ вече е схващалъ, че съ развитието на църковния животъ въ България, нейниятъ „архиепископъ“ по-лесно би могълъ да се въздигне въ самостоятеленъ църковенъ началникъ, ако принадлежи къмъ източната иерархия, възглавявана отъ нѣколко автокефални началници, отколкото ако е отъ западната, възглавявана само отъ единъ началникъ, който при това е претендиралъ и за главенство надъ цѣлата християнска Църква. Освенъ това той е виждалъ, че въ Западната църква билъ употребяванъ само латинскиятъ езикъ, а въ Източната се позволявали, освенъ гръцки, и други езици. Това обстоятелство го обнадежвало, че България може да стане разсадникъ на национална образованостъ, ако върви съ Източната църква. За да дойде той до това убеждение, упражнявано било влияние и отъ страна на Византия. Скоро следъ настаняването на римското духовенство въ България, визант. императоръ Михаилъ III (856—867) и съуправителътъ му Василий Македонецъ се опитали да отклонятъ Бориса отъ Римъ: съ писмо сж го убеждавали, че Римската църква е отстѣпила отъ догматическото учение и обичаитѣ на истинската християнска Църква². Осжждайки я за употребата на

¹ Споредъ Vita Adriani, Борисъ е скжсалъ връзкитѣ си съ Римъ, понеже нѣмалъ вече търпение да чака (Migne, op. cit., § 640¹: At vero Bulgarorum rex, expectationum moras diutius ferre non valens...)

² Борисъ е получилъ това писмо, още докато се намирали въ България папскитѣ пратеници еп. Донатъ, пресв. Левъ и дяконъ Маринъ, очаквайки разрешение отъ визант. правителство да отидатъ въ Цариградъ (вж. тукъ, стр. 9, заб. 2). По тѣхъ го изпратилъ на папата, който и предава съдържанието му въ споменатото си послание отъ 23 октомврий 867 до Хинкмара Реймски и др. епископи (Migne, op. cit., t. 119, col. 1155B: Praeterea cum Bulgarum rege demorantibus, et ad urbem Constantinopolitanam eisdem nostris accedere missis conantibus, iidem imperatores epistolam suam ipsi regi Bulgarum transmisere: quam ille accipiens nobis per legatos nostros deferri devota mente decrevit). Въ императорското писмо се посочвали като отклонения отъ истинската Църква догматътъ Filioque, употребата на латинския езикъ въ богослужението, постътъ въ сжбота, безбрачното свещеничество, яденето месо презъ „осмата

латинския езикъ, тѣ сж искали да му обърнатъ вниманието върху различното отнасяне на Цариградъ и Римъ къмъ народното образование. Навѣрно, и Фотий, който е смѣталъ покръстването на българитѣ за свое дѣло¹, не се е ограничилъ само съ окръжното послание за източнитѣ патриарси отъ 867 г. и църковния противоположенъ съборъ отъ с. г., а се е опитвалъ, както по-рано, съ увещателни писма до Бориса да постигне сжщата цель. Константинъ Багренородни (912—959) ни увѣрява, че и импер. Василий Македонецъ (24 септ. 867—886) е правѣлъ сжщитѣ усилия². Анастасий Библиотекаръ сжщо твърди, че гърцитѣ сж взимали всѣкакви мѣрки, за да отвърнатъ бѣлг. князь отъ Римъ: изпращали му дарове следъ дарове, често му привеждали „софистични доказателства“³. Покрай тѣзи официални опити за въздействие, навѣрно, се е водѣла и пропаганда между поданицитѣ на Бориса, която ще да е възбуждала недоволство отъ латинското духовенство, особено

седмица преди Пасха“ (сиропостна) и яденето сирене и яйца презъ великия постъ (7-тѣ седмици), бръсненето на брадитѣ отъ духовенството, възвеждането на дяконъ направо въ епископъ (col. cit. CD).

¹ Въ посланието си, което изпратилъ на князь Бориса скоро следъ покръстването му, той казва за него: „О, хубаво украшение на моитѣ трудове“ (Митр. Симеонъ, цит. съч., стр. 34, § 6: ὁ καλὸν ἄγαλμα τῶν ἐργῶν πόνοισιν), „о благородна и истинска рожба на моитѣ духовни родилни мжки“ (ὁ τῶν ἐργῶν πνευματικῶν ὁδόνων εὐγενὲς καὶ γνήσιον γέννημα) (ibid., стр. 88, § 910).

² Той представя работата така, че ужъ българитѣ по-рано не сж искали да иматъ архиепископъ, та едвамъ импер. Василий I ги убедилъ да приематъ такъвъ „съ чести увещания и свѣтли приеми, още и съ великодушни почести и подаръци“ (Vita Basilii, у Theoph. Contin., lib. V, p. 342⁷⁻¹⁴. Ὁσαύτως δὲ καὶ περὶ τὸ Βουλγάρων γένος εὐρίσκεται (импер. Василий) διαγεγονός. Τὸ γὰρ τοιοῦτον ἔθνος, εἰ καὶ πρὸς τοῦτον τὴν πρὸς εὐσέβειαν μεταβολὴν εἰσδέξασθαι ἔδοξε καὶ πρὸς τὸν χριστιανισμόν μετελθεῖν, ἀλλ' ὅμως ἀπαγὲς ἦν ἔτι πρὸς τὸ καλὸν καὶ ἀνίδρυτον ὡς ὑπὸ ἀνέμον φύλλα ῥαδίως σαλεύομενον καὶ μετακινούμενον. Ἀλλὰ ταῖς τοῦ βασιλέως συχναῖς παρεναίσεσι καὶ ταῖς λαμπραῖς δεξιώσεσιν, ἔτι δε καὶ ταῖς μεγαλοψύχοις φιλοτιμίαις τε καὶ δωρεαῖς, ἀρχιεπισκοπὸν τε πείθεσθαι καταδέξασθαι).

³ Praefatio in Syn. oct., Migne, op. cit., t. 129, col. 20BC: Quae Graeci de die in diem audientes invident, et tantae gloriae avidi, ut eum possit a Romana sede avertere, diversa requirunt ingenia, munera post munera numerosa mittentes, et sophistica ei argumenta creberrime proponentes. At ille ut columna mansit immobilis, donec eorumdem Graecorum fraude deciperetur, scribentium ei, atque dicentium, quod de patria illa utrum Romano an Constantinopolitano pontifici subdi debeat, inter vicarios Romanos, patriarchamque Ignatium Constantinopoli disceptatio fuisset canonice ventilata...

между християнитѣ отъ по-старо време (славяни и др.), за които източното християнско изповѣдание било вече бащина вѣра и които изобщо сж били свикнали съ византийската култура. Въ споменатото си послание до Хинкмара Реймски¹ папа Николай I вече се оплаква, че българитѣ, слушайки отъ гърцитѣ лоши нѣща за Римската църква, сж отбѣгвали латинцитѣ и съвсемъ сж ги напущали „като вредни и оцапани съ калъта на различни ереси“². Тая вече засилена гръцка пропаганда ще да е ималъ предъ видъ папа Адрианъ II, като въ писмото си отъ 10. юний 869 г. до царигр. патриархъ Игнатий внушава на последния да се пази отъ намѣса въ църковнитѣ работи на България³. Не знаемъ кога сж почнали постѣпкитѣ на имп. Василия I и какъ се е отнесълъ къмъ тѣхъ предпазливиятъ Борисъ, но този не е могълъ да не държи смѣтка за тѣхъ не само поради безплоднитѣ му преговори съ Римъ, но и по политически причини: въ противоположность на слабия и развратния Михаилъ III, Василий I билъ енергиченъ и ловкъ владѣтель⁴,

¹ Срв. тукъ, стр. 6, заб. 2.

² Migne, op. cit., t. 119, epist. Nicolai I, col. 1153B: ... quatenus, illi (Bulgari), utpote adhuc in fide rudes, haec audientes, nos quasi noxios, et diversarum haereseon squaloribus respersos, vitent, declinent, atque penitus deserant. Срв. Соколовъ, цит. съч., стр. 204; Златарски, цит. съч., т. I, ч. 2, стр. 120 и 124.

³ Vita Adriani, ibid., p. 1393/1394, § 637¹⁰⁻¹³; ut secundum hanc epistolam sanctissimi restitutoris tui domni Adriani summi pontificis, quam tibi ecce offerimus, industriam tuam ab omni Bulgariae ordinatione immunem, nullum tuorum illuc mittendo, custodias...

⁴ Срв. Hergenröther, op. cit., II, S. 150. К. Иречекъ, цит. съч., стр. 108; Соколовъ, цит. съч., стр. 203; Lapôte, op. cit., p. 58; Златарски, цит. съч., стр. 129. Като политическо обстоятелство, което особено е тласнало Бориса къмъ Византия, нѣкои историци сочатъ това, че неговиятъ съюзникъ Людовикъ Нѣмски презъ лѣтото на 869 г. е сломилъ силата на Моравия и бѣлг. князь могълъ вече да се бои отъ него. Обаче, Хинкмаръ Реймски подъ 869 г. (септ. — окт., следъ коронясването на Карла Франкски) бележи, че Людовикъ Нѣмски се е погрижилъ да сключи миръ съ моравцитѣ подъ каквито и да било условия (Hludovicus autem... pacem sub quadam conditione apud Winidos obtinere procuravit) (Annal. Bertin., op. cit., p. 105). Очевидно, походътъ срещу Моравия презъ тази година билъ несполучливъ за нѣмцитѣ (срв. О. Успенскій, Первыя славянскія монархii на Сѣверозападѣ, стр. 65). Моравия била разслабена въ 870 г., когато избухнали раздори между моравския князь Ростиславъ и племенника му Светополкъ, като първиятъ билъ плененъ, ослѣпенъ и затворенъ въ манастиръ (Annal. Bertin., op. cit., p. 114, Annal. Fuld., op. cit., p. 70).

каквото сж го представяли неговитѣ бързи мѣрки за възстановление вътрешния миръ, нарушаванъ отъ борбата между Игнатиевата и Фотиевата партии, и сношенията между Цариградъ и Римъ¹. Отъ друга страна той не е искалъ да обиди папата и да възбуди у Людовика Нѣмски подозрение, че измѣня отношенията си спрѣмо него. Затова Борисъ не е скжсалъ формално връзкитѣ си съ Римъ и не е приелъ на право предлагания му отъ Цариградъ архиепископъ, но следъ последния отказъ на папа Адрианъ II² е счелъ за благоразумно да потърси канонично оправдание на връщането си къмъ Царигр. църква отъ заседавалия вече (отъ 5 октомврий 869 г.) въ Цариградъ общъ или, както латинцитѣ сж го смѣтали, вселенски съборъ по дѣлото на Фотия. По всѣка вѣроятностъ, съ съгласието на импер. Василия и царигр. патр. Игнатий³, той е изпратилъ въ Цариградъ делегация отъ

¹ Свалилъ патр. Фотия и на 23. ноемврий 867 г. възстановилъ тържествено предишния патр. Игнатий; въ сжщата година е изпратилъ въ Римъ първенеъ спатария Евтихия съ писмо, а следъ малко нѣколко пратеници отъ негова и Игнатиева страна и отъ страна на Фотиевата партия съ молба до папата да се свика общъ църковенъ съборъ; сжщо и покани до изт. патриарси за участие въ тоя съборъ. (Hergenröther, *op. cit.*, S. 20, 22—24).

² Не се знае датата на тоя папски отговоръ. Jaffé го поставя на последно мѣсто подъ 869 г. (*op. cit.*, p. 258). Борисовиятъ пратеникъ боляринъ Петъръ е пристигналъ въ Римъ следъ 10 юний 869 г. (вж. тукъ, стр. 13, заб. 3). Той се върналъ въ България заедно съ иподякона Силвестъръ и придружавалитѣ го епископи, последнитѣ били скоро върнати въ Римъ (срв. тукъ, стр. 13) и занесли ново писмо на Бориса. Всички тѣзи действия ще да сж станали до края на 869 г. Борисъ е получилъ папския отговоръ, вѣроятно, въ началото на 870 г., та той се обърналъ къмъ царигр. съборъ едвамъ въ края на неговото заседание.

³ Не знаемъ точно кога е било постигнато споразумение между Бориса и тѣхъ, но ми се вижда по-приемливо да се отнесе не преди свикването на царигр. съборъ или въ началото на неговата работа, а следъ последния папски отказъ. Князь Борисъ все още сериозно е желалъ, а не рго форма (В. Н. Златарски, *цит. съч.*, стр. 131) да има за архиепископъ виденъ римски клирикъ — еп. Формозъ, дяконъ Маринъ или кардиналъ. Нѣма достатъчно основание да се мисли, че презъ 869 г. той нарочно е предявявалъ това искане предъ папата, за да има формално основание за решение на въпроса отъ царигр. съборъ: споредъ единствения документъ — протокола за заседанието по бълг. църк. въпросъ, бълг. пратеници не сж представили такъвъ мотивъ. Отъ своя

нѣколко сановници на чело съ известния дипломатъ Петъръ¹, за да молятъ събора да реши въпроса: отъ кого трѣбва да

страна въ Цариградъ се стремили да постигнатъ помирение съ папата, както показватъ протоколитъ на 10-тѣ заседания на царигр. съборъ, особено приемането на папския *libellum* (формула на единението), съ който се анатемосвали иконоборцитъ, Фотий и привърженицитъ му, съборитъ противъ патр. Игнатия и римския папа и се приемали решенията на римскитъ събори за Игнатия. Въ латинския текстъ се прокарва мисълъ за първенство на Римската църква („апостолскиятъ престолъ винаги пази неопетнени католическата вѣра и светото славно учение“), (Anast. Biblioth., Interpretatio Synod. VIII generalis, Migne, op. cit., t. 129, col. 96AB). Наистина, въ грѣцкия преводъ нѣма тази мисълъ, (у Hergenröther, op. cit., II, S. 78, Bem. 16), и въ декларацията на източнитъ представители не се потвърждава тя, обаче изобщо въ всичкитъ решения на събора папската формула е имала ржководно значение. Импер. Василий не би се решилъ да внесе въ събора бѣлг. църковенъ въпросъ, за да не би не се постигнѣла цельта на събора.

¹ Vita Adriani, p. 1391/1392, § 632⁴ (цитата вж. тукъ, стр. 21, заб. 5); p. 1395/1396²⁻⁴: ... Bulgarorum rex ... eundem Petrum, quem a Roma sine desiderio sui effectu sero receperat, cum aliis e latere suo Constantinopolim requisitionis gratia cui potissimum Bulgaria pertinere deberet emisit... Вж. Anast. Biblioth., Praefatio in Syn. oct., Migne, op. cit. t. 129, p. 21A. Сж-щиятъ съобщава имената на бѣлг. пратеници въ протокола на X. съборно заседание (ibid., col. 148B: Stasiszerco borlas, nesundicus vagantur il vestrannatabare praestit zisunas campsis, et Alexius Sampsi Hunno), обаче не може да се установи тѣхниятъ брой, понеже повечето думи въ текста сж туранобѣлгарски. Споредъ М. Дриновъ, тѣ сж били Петъръ, Цербула (Царвулъ) и Сундикъ (Сждикъ) (цит. съч., стр. 26, заб. 16); споредъ К. Иречекъ, — Петъръ, Сондоке и Зергобула (цит. съч. стр. 108); споредъ проф. В. Н. Златарски — Петъръ, Зергобула, Сундика (Сондоке) багатуръ, Вестранна (?) табаре, Пресианъ самписъ и Алексий самписъ (цит. съч., т. I, ч. 2, стр. 799; вж. тамъ, стр. 794—798 разборъ и на други мнения). Известниятъ сега прабѣлгарски езиковъ материалъ не дава възможность да се изясни задоволително този текстъ. Несъмнени сж имената на двама отъ бѣлг. пратеници: Петъръ и Алексий съ чинъ сампсѣ. Името на първия не е означено въ протокола. Думата Stasis, съ която започва изброяването на бѣлг. пратеници, ще да е било лично име на Zerco borlas а не на друго лице: иначе следъ Stasis би стояло название на чина, както при имената на другитъ бѣлг. пратеници, на пратеницитъ на императ. Людовика, (bibliothecarius Romae, praepositus mensae), на визант. сенатори (patricius et, magister или et praepositus, protospatharius, sacellarius и пр.) (Migne, op. cit., t. 129, col. 147—148; срв. P. Nikov, цит. стат. въ Byzantinoslavica, III/2 (1931), Phaha, стр. 26, заб. 73). Zerco borlas е съзвучно съ Ζουργοῦ βοῦλῆς въ единъ прабѣлг. надписъ отъ Омортагово време (ibid., стр. 16), съ Zergobula въ Чивидалското евангелие (C. L. Berthmann, Die Evangelien-

зависи
писма

handsch
Geschic
Dvornik
sponda
на пап
col. 83
денски
турко
ще м
теник
βοῦλῆς
че гл
е да
е на
освен
засед
на д
Римъ
лежи
*Ава
Стас
пуст
Двор
дони
отъ
boila
да с
име.
Чив
п. 4
пе
вор
тиет
t. 1
ния
ще
(Со
на
про
(Hu
етн
2)
psi
ни

зависи България въ църковно отношение. На тѣхъ е предаль писма и дарове. Бѣлг. пратеници били посрещнати отъ импер.

handschrift zu Čividale, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, II, 1877, S. 119; именниятъ списъкъ преиздаденъ у F. Dvornik, Deux inscriptions grecobulgares de Philippes, Bulletin de Correspondance hellénique, LII, 1928, Paris, p. 136, п. 1) и Cerbula въ писмото на папа Йоанъ VIII отъ май 879 г. до бѣлг. боляри (Migne, op. cit., t. 126, col. 833, № CCXVIII B). По всѣка вѣроятностъ, това сж различни чужденски произношения на едно и сѣщо прабългарско название. Ако тюркологитѣ установятъ, че *Zovvov* е нарицателно име, а не собствено, ще може то да се смѣта за название на длъжностъ на бѣлг. пратеникъ Stasis (?) (срв. P. Nikov, цит. сп., стр. 26, гдето приема, че *Zovvov* *βοήλα*, Zergobula е било име на звание). Знаейки отъ Vita Adriani, че главниятъ български пратеникъ билъ Петъръ, то естествено е да се предполага, че нѣкой преписвачъ на протокола погрѣшно е написалъ Stasis вм. Petrus (срв. Златарски, цит. съч., стр. 799), освенъ ако боляринътъ Петъръ не е могълъ да присѣтствува на това заседание поради заболяване, което не е било невъзможно вследствие на дългото му пътуване (отъ бѣлг. столица Плиска или Преславъ въ Римъ и обратно — отъ бѣлг. столица въ Цариградъ). Трѣбва да се отбележи, че Stasis е възможна форма като съкращение на *Ἀνάστασις*, *Ἀναστάσιος*. У руситѣ има женско лично име Стася, презиме Стасовъ. Стасъ се нарича героя-полякъ въ романа на X. Сенкевичъ „Въ пустинитѣ и въ девственитѣ лесе“ (вж. в. „Миръ“, София, 1932 г.). Дворникъ (op. cit., p. 137) и Йорд. Ивановъ (Бѣлг. старини изъ Македония, II изд., стр. 4) смѣтатъ за вѣроятно, че боляринътъ *Πηζιργὸν βοίλας* отъ Пресианово време билъ тъждественъ съ Борисовия пратеникъ Zergo boilas въ Цариградъ и Zergobula, поклонникъ въ Чивидале. Това може да се поддържа само при предположение, че първата дума е собствено име. — Лично име е Nesundicus, може би, вм. Sundicus = Sondoke въ Чивидалското евангелие (вж. им. сп. преизд. у Dvornik, op. cit., p. 137, п. 4) и на Sundica въ споменатото писмо на папа Йоанъ VIII. Частицата не ще да е гръцко-латинско изяснение на прабългарски носовъ изговоръ на съгл. S, както въ *Ἐνραβοτᾶς* (= *Νεραβοτᾶς*, *Νραβοτᾶς*) въ житието на 15 тивер. мчченици отъ Теофилакта Охридски (Migne, Patr. gr., t. 126, col. 193, § 31C). — Титли на отдѣлни лица или названия на тѣхния чинъ сж думитѣ *vagantur* (вм. *βαγατοῦ*) и *campsis* (вм. *sampsis*); и ще да е изопачение на *boilas*, титла на втория пратеникъ — Сундикъ (Сондоке) вагатуръ боила. — Hunno изглежда като прозвище на Алексия Сампси, но се явява недоумение: 1) защо, ако сочи на хунския произходъ на сановника, то не е поставено съ латинско окончание (Hunnus), както Alexius, (Ne) Sundicus и изобщо както се предавало това етнично име, или пъкъ съ гръцко оконч. (Hunnos), както *boilas*, *zisunas*; 2) защо титлата *sampsis* не стои следъ цѣлото име (Alexius Hunno *sampsis*), както е било прието (споредъ открититѣ до сега прабѣлг. паметници) да се поставятъ титлитѣ? — Другитѣ думи сж необясними, но из-

Василия I съ голѣма честь. Тѣ сж присѣжествували на X (последното) заседание на събора (28.II) въ църквата „Св. София“¹, отдѣсно, наредъ съ пратеницитѣ на германския императоръ Людовикъ II (Анастасий Библиотекаръ; Супо — братовчедъ на герм. императрица Ингелберга и Еврардъ, „началникъ на импер. трапеза“),² натоварени да преговарятъ за сключване

глежда, че съдържатъ имена на две лица. Така че бълг. пратеничество, вѣроятно, е било петочленно.

¹ Anast. Biblioth., Interpret., Migne, op. cit. t. 129, col. 147. Това заседание било председателствувано отъ импер. Василия и неговия синъ Константинъ (*insuperque praesidentibus amici Christi imperatoribus nostris Basilio et Constantino*) и сж присѣжествували 20 визант. патриции и повече отъ 100 архиереи (митрополити, архиепископи и епископи). Отъ Тракия сж били архиепископитѣ визийски Михаилъ, гарелски (*Garihelae*) Ипатий, кипсалски (*Cypsallorum*) Стефанъ, русийски (*Russii*) Иоанъ (подписалъ е съборния актъ), цурулскиятъ (*Zuguli*) епископъ Василий; отъ Македония — солунскиятъ архиепископъ Теодоръ, китърскиятъ епископъ Германъ: отъ Епиръ — керкирскиятъ епископъ Михаилъ. Не се знае отъ коя област сж били епископитѣ хераклийски (*Heracliae*) Мелетий, адрианополски (*Adrianopoleos*) Козма, неаполски Никифоръ, никополски Тарасий, който е подписалъ съборния актъ. Участвувалъ е и берскиятъ (*Bergae*) епископъ Иосифъ, но, за да се смѣта, че той билъ отъ македонския градъ Верия (*Béroua, Bérroua*), трѣбва да се допусне че *Bergae* е печатна или преписна грѣшка вм. *Bergœae* (отъ *Bergœa, Berghoea* срв. Theoph. Contin., p. 496²; Thesaurus lingue latinis, s. v.) Въ т. н. епарх. списъкъ на Левъ Мждри не е означенъ другъ градъ, освенъ македонския, съ името *Béroua* или съ подобно име. Този малъкъ брой епарх. архиереи отъ тѣзи земи се дължело и на това, че Фотий е ималъ тамъ доста привърженици (срв. Hergenröther, op. cit., II, S. 127) и че частъ отъ тѣзи области презъ това време е влизала въ България. На това заседание съборътъ е потвърдилъ решенията, взети въ предишнитѣ заседания въ форма на 27 правила, и съставилъ вѣроопредѣление, съ което потвърдилъ 7-тѣ вселенски събори и анатемосалъ осжденитѣ отъ тѣхъ еретици и манихеитѣ, Фотия и привърженицитѣ му.

Споредъ грѣцкия текстъ на деянията на събора, българскитѣ и германскитѣ пратеници сж присѣжествували на IX заседание (12.II. 870 г.), и първитѣ се споменаватъ преди вторитѣ (вж. Hergenröther, op. cit., II, S. 119, Bem. 20). Ако първата разлика е грѣшка, както обяснява Hergenröther (поради размѣстване на уводитѣ отъ протоколитѣ на IX и X зас.), то за втората разлика не може да се твърди сжщото съ решителностъ, защото Анастасий Библиотекаръ, превеждайки протокола, могълъ да направи това размѣстване, за да подчертае предимството на западната делегация.

² Anast. Biblioth., Interpret., Migne, op. cit., t. 129, p. 147D—148B: *Similiter consederunt in dextera parte gloriosissimi principes et apocrisarii perspicui Ludovici imperatoris Italorum atque Francorum...; similiter et*

бракъ между сина на импер. Василий I, Константинъ, и дъщерята на германския императоръ¹ и договоръ противъ сарацинитъ². Въ това заседание не е билъ повдигнатъ бълг. църковенъ въпросъ, сигурно, защото имп. Василий, който е присъствувалъ на това заседание, по-рано е искалъ: 1) да постигне пълно помирение между Цариградъ и Римъ, като се свършело съ въпроса за Фотия и Игнатия — външната причина за раздора, и 2) предварително да подготви източнитъ представители. По същата причина той не би позволилъ да се подигне бълг. въпросъ и въ нѣкое предишно заседание, ако бълг. пратеници сж били дошли тогава. При все това папскитъ представители сж били узнали вече за мисията на бълг. пратеници и затова не сж предали на патр. Игнатия веднага следъ събора писмото на папа Адриана II, съ което му внушавалъ да не се мѣси въ църковнитъ работи на България³. Три дни следъ събора, когато протоколитъ му вече били приготвени въ петъ екземпляри (по единъ за петътъ патриаршии), на 4 мартъ 870 г. имп. Василий е заповѣдалъ да се явятъ скоро на заседание въ двореца папскитъ пратеници (остийскиятъ епископъ Донатъ, непийскиятъ⁴ епископъ Стефанъ и дяконъ Маринъ), представителитъ на източнитъ патриарси (на алекс.-архидяконъ Иосифъ, на антиох.-тирскиятъ митрополитъ Тома, на иерус.-пресвитеръ и сингелъ Илия) и царигр. патр. Игнатий, за да изслушатъ молбата на бълг. князь⁵. Импера-

gloriosissimi iudices Michaelis sublimissimi principis Bulgariae (следватъ имената имъ, посочени тукъ, стр. 18, заб. 1).

¹ Ibid., Praefatio, col. 17D.

² Hergenröther, op. cit., II, S. 119; C. J. von Hefele, Conciliengeschichte, II Aufl., IV B. Freiburg, 1879, s. 417; А. П. Лебедевъ, Исторія раздѣленія църквей въ IX, X и XI вѣкахъ, изд. II, С. Петербургъ, 1905, стр. 199.

³ Вж. по-горе стр. 21, заб. 3. Поради този фактъ не може да се приеме мнението на Hergenröther, че, когато императорътъ ги поканилъ на „конференция“, тѣ не сж разбрали нейната целъ (*Tragweite*) (op. cit., II, S. 151).

⁴ Episcopus Nepae, Nepesinus.

⁵ Igitur post diem tertium, quo sacratissima synodus cum suis scriptionibus omnino in codice consummata retractaque od omnem elegantiam in ecclesia sanctae Sophiae fuerat, ab imperatore in domo cum vicariis patriarcharum, videlicet Alexandrino, Antiocheno et Hierosolymitano, simulque patriarcha Ignatio qui cum aliquibus ibi residebat, callide convocati sedere jubentur, et quod principes Bulgarorum eis litteras et dona per Petrum aliquosque direxerint, audiunt. (*Vita Adriani*, Migne, op. cit., t. 128, p. 1391/1392, § 632¹⁻⁵). Hergenröther нарича това събрание „църковнополитически кон-

торътъ е посрѣщналъ въ двореца бѣлг. пратеници съ голѣма тържественостъ. Следъ обичайнитѣ приветствия първиятъ бѣлгарски пратеникъ Петъръ е изразилъ радостта на бѣлг. князь Михаилъ (Борисъ) за свикването на църковния съборъ и неговата благодарностъ къмъ папскитѣ пратеници, загдето на пжтъ за Цариградъ сж го поздравили писмено отъ страна на Римската църква. Папскитѣ пратеници сж заявили, че тѣ не могли да не сторятъ това, защото за тѣхъ бѣлгаритѣ сж синове и членове на Римската църква¹. Боляринътъ Петъръ е поставилъ въпроса, за който билъ изпратенъ въ Цариградъ: „До скоро ние бѣхме езичници и неотдавна ние пристѣпихме къмъ благодатта на християнството. Поради това, за да не би да се заблуждаваме въ нѣщо, желаемъ да узнаемъ отъ васъ, замѣстницитѣ на върховнитѣ патриарси, на коя Църква трѣбва да се подчиняваме“.² Папскитѣ пратеници първи отговорили решително: „На Римската църква, на която чрезъ тебе, Петре, заедно съ цѣлия народъ на своята държава (regno) се пре-

гресъ“ и предварително подготвена маневра, защото представителитѣ на източнитѣ патриарси сж били зависими отъ визант. императоръ, който предварително ги спечелилъ за своя планъ, и въпросътъ изобщо не се отнасялъ до правата на патриарситѣ, а до свѣтовната политика на Византия (op. cit., II, S. 150—151). Допустимо е дворецътъ да е упражнилъ влияние върху източнитѣ представители, но тѣ се намирали подъ такова влияние и въ редовнитѣ заседания на събора, който по тази причина и съ своя главенъ актъ — свалянето на Фотия и възкачването на Игнатия — всецѣло е служелъ на политическитѣ цели на двореца и би следвало да бжде смѣтанъ отъ Негр. сжщо за църковнополит. конгресъ, а не за VIII вселенски съборъ. Тоя съборъ не е билъ вселенски не само поради малобройността на членоветѣ му, каквото не е било нито съ единъ отъ 7-тѣ всел. събори, както признава самия Негр. (ibid., S. 127), но и поради това, че той не се е занимавалъ съ догматически или общо-църковенъ канонически въпросъ, не е билъ приетъ отъ цѣлата Църква (отхвърлилъ го царигр. съборъ отъ 879/880 г. и никой източенъ канонистъ не го признава) (Негр., op. cit., II, S. 540; А. П. Лебедевъ, цит. съч., стр. 204; Χριστοτόμου Παλατιολόγου, Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, Ἀθήναι, 1930, σελ. 150). За свойствата на вселенскитѣ събори вж. Никодимъ Милашъ, Православно църковно право, прев. протод. Ив. Стефановъ, I изд., София, 1904 г., стр. 436—437.

¹ Vita Adriani, § cit 5.12.

² Ibid, § 633¹⁻³; Bulgarorum legati dixerunt: Usque hodie pagani fuimus, et nuper ad gratiam Christianitatis accessimus. Ideoque ne aliquo errare videamur, cui Ecclesiae subdi debeamus, a vobis qui vices summorum patriarcharum geritis nosse desideramus.

даде своята господарь на блажения князь на апостолитъ Петъръ, отъ приемника на когото, сир. отъ славния папа Николая той се удостои да получи и правила на живота, и епископи, и свещеници. Че вие сте принадлежали и трѣбва да принадлежите на нея, вие показахте още съ това, че приехте исканитъ наши свещеници и до сега ги държите съ нуждната почитъ“. Българскитъ пратеници сж признали тоя фактъ, но при все това тѣ не сж смѣтнали въпроса за църковното ведомство въ България за канонично решение. Затова тѣ повторно сж молили папскитъ пратеници заедно съ представителитъ на изт. патриарси да решатъ, кому собствено е по-основателно (*rationabilius*) да се подчиняватъ българитъ: на Римската или Цариградската църква. Папскитъ пратеници сж заявили, че нѣматъ пълномощие да се занимаватъ съ тоя въпросъ, който тѣ смѣтатъ за решение, но при все това тѣ се изказватъ решително, че България, бидейки пълна съ римски свещеници, трѣбва да принадлежи на Римската църква¹. Тѣ като че ли умишлено сж избѣгвали каноническата страна, на която сж напирали българскитъ пратеници. Източнитъ представители, схванали тази слаба страна въ аргументацията, на римскитъ пратеници, се устремили да я разкриятъ, като се позовали на историята, за да изтъкнатъ правото на давностъ за Царигр. патриаршия. Тѣ сж запитали бълг. пратеници, кому е било подчинено тѣхното отечество и какви свещеници — латински или гръцки сж заварили тамъ, когато българитъ сж го завзели. Бълг. пратеници сж отговорили, че българитъ сж отнели тази земя съ оржжие отъ гърцитъ и тамъ намѣрили не латински, а гръцки свещеници. Източнитъ представители изказали заключението си, че явно е, какво тази земя тогава е била подъ ведомството на Царигр. патриаршия². Започналъ оживенъ споръ между папскитъ пратеници и източнитъ представители. Първитъ сж възразили, че съществуването на гръцки свещеници

¹ § cit 3.16.

² Ibid., § 634¹⁻⁵: *Vicarii Orientalium patriarcharum Bulgaris dixerunt: Quando vos illam patriam cepistis, cujus potestatis subdita erat, et utrum Latinos an Graecos sacerdotes habuerit, dicite? Legati Bulgarorum dixerunt: Nos illam patriam a Graecorum potestate armis evicimus, in qua non Latinos sed Graecos saurdoxes reperimus. Vicarii Orientalium responderunt: Si Graecos sacerdotes ibi reperistis, manifestum est quia ex ordinatione Constantinopoleos illa patria fuit.*

въ една област не е още доказателство, защото различието на езицитѣ не може да разруши църковния редъ, и „апостолският престолъ“, макаръ да е самъ латински, винаги и сега поставя на много мѣста, споредъ населението, гръцки свещеници. На възражението на източнитѣ представители, че бѣлг. земя е принадлежала на гръцката държава, тѣ сж отговорили, че тѣ не отричатъ тоя фактъ, но тукъ не става дума за раздѣление на държави, а за правата на епископскитѣ катедри, които не може да зависятъ отъ измѣнението на държавнитѣ граници¹. По искане на своитѣ опоненти, тѣ сж изложили следнитѣ основания за папската юрисдикция върху България: I. декреталиитѣ на римскитѣ представители показватъ, че отъ старо време римската катедра канонически е държала подъ свое ведомство провинциитѣ Стари и Нови Епиръ, цѣла Тесалия и Дардания, която сега се нарича България, и че, като управлява сега България, тя не е отнела нѣкакво право на Царигра. църква, а само си е възвърнала една своя област, която е била изгубила съ нахлуването на езическитѣ бѣлгари въ нея, следъ като сжщитѣ тия бѣлгари сж станали християни²;

¹ § cit. 5-9 и § 635.

² § 636¹⁻⁷: *Sedes apostolica juxta quod decretalibus sanctissimorum Romanorum praesulum doceri poteritis, utramque Epirum, novam videlicet veteremque totamque Thessaliam atque Dardaniam, in qua et Dardania civitas hodie demonstratur, cujus nunc patria ab his Bulgaris Bulgaria nuncupatur, antiquitus canonice ordinavit et obtinuit. Ac per hoc ordinationem, quam tunc paganorum Bulgarorum irruptione omiserat, non a Constantinopolitana Ecclesia modo, ut fingitur, abstulit, sed ab his factis ipsa Christianis recepit.* Това твърдение не е вѣрно: посоченитѣ провинции — не само Елада и Ахаия, както Hergenröther твърди (op. cit., II, S. 155), а цѣлия Илирикъ — императоръ Лъвъ Исаврянинъ къмъ 732 г. е отнелъ отъ папата и ги подчинилъ на царигра. патриархъ (срв. тукъ, стр. 5), което съ общи думи признава и Анастасий Библиотекаръ (Praefatio in Syn. oct. Migne, op. cit., t. 129, col. 19BC, 21B). Дардания (днешната скопска област) и Нови Епиръ сж били завладѣни отъ бѣлгаритѣ късно чакъ къмъ половината на IX в., а Стариятъ Епиръ и Тесалия — въ края на X в. Долна Мизия пъкъ и Малка Скития, които най-рано сж били завзети отъ бѣлгаритѣ, и Тракия били включени въ Цариградския диоцезъ още отъ IV вселенски съборъ (431) (срв. Правилата на св. Православна църква съ тълкованията имъ, подъ редакцията на свещ. д-ръ Ст. Цанковъ и др., София, 1912 г., 28 прав. на IV всел. съборъ, стр. 634).

Hergenröther разбира, че изброенитѣ отъ папскитѣ пратеници провинции сж съставлявали тогавашна България (op. cit., II, S. 154), обаче такъвъ смисълъ нѣма текстътъ. Изречението *cuius patria ab his Bulgaris*

II. българитѣ, които по силата на международно право си подчинили тази страна и много години (*per tot annos*) я владѣятъ, сами доброволно сж признали папата за свой началникъ и учителъ, за това право е нему да се подчиняватъ; III. Римската църква повече отъ три години (*ultra triennium*) управлява българитѣ, като, по заповѣдь на папа Николая I, нѣкои отъ самитѣ папски пратеници въ събора,¹ както и епископитѣ Павелъ (Популонски), Доминикъ (Тривентски), Леопардъ (Анконски), Формозъ (Портуйски) и Гримоалдъ сж осветили тамъ много църкви и сж ржкоположили много свещеници и поради това тя не бива (*non consequens est*) да бжде лишена отъ придобитото си право безъ съгласието на папата². Източнитѣ представители, очевидно, смѣтайки приведенитѣ доводи за несъстоятелни, сж запитали папскитѣ пратеници кое отъ приведенитѣ основания смѣтатъ за по-важно³, по всѣка вѣроятностъ, съ намѣрение да оборятъ най-силното имъ доказателство съ исторически факти. Затова тѣ не ще да сж споменали отначало прѣсния фактъ за покрѣстването на кн. Бориса и неговия народъ отъ духовни лица на Царигр. църква.⁴ Обаче папскитѣ пратеници, стремейки се да осуетятъ разглеждането на сложения бѣлг. църк. въпросъ, имъ отговорили оскѣрбително, че „апостолскитѣ престолъ“ не е избралъ тѣхъ по-долнитѣ отъ него за сждии

Bulgaria nuncupatur синтактично е свързано съ предходното изреч. *atque Dardaniam, in qua et Dardania civitas hodie demonstratur*. Сжщо и исторически това не е вѣрно: Тесалия и Стари Епиръ (Янина, Никополъ), както току що отбелязахъ, още не сж влизали въ бѣлг. държава.

¹ Вѣроятно сж разбирали еп. Доната и дякона Марина, които въ 866 г. сж минали презъ България, за да отидатъ въ Цариградъ (срв. тукъ стр. 9, заб. 2).

² *Vita Adriani, ibid., § 636⁸⁻¹⁸*.

³ Както и Hergenröther отбелязва (*op. cit., II, S. 156, Bem. 27*), не е ясенъ тѣхниятъ въпросъ *At quem istorum modorum modo dispensare velitis* (§ 636¹⁸⁻¹⁹). Ако се преведатъ тѣзи думи „на основание на кое отъ тѣзи права вие искате да владѣете (България) (М. Соколовъ, цит. съч., стр. 207), то такъвъ въпросъ би билъ излишенъ и безпредметенъ, следъ като папскитѣ пратеници ясно сж представили три основания за папската юрисдикция върху България. Hergenröther смѣта за по-вѣроятенъ следния смисълъ: Кое е отъ приведенитѣ правни положения вие сега смѣтате съ значение? (*loc. cit.*).

⁴ Необосновано е твърдението на Hergenr., че източнитѣ представители не сж могли да опровергаватъ тѣзи доводи и че не имъ дошло на умъ да се позоватъ на покрѣстването на България отъ патр. Фотия (*op. cit., II, S. 156*).

по своитѣ работи, защото само той има особено право да сѣди цѣлата църква и е въ състояние да приведе въ своя защита много документи, нито пъкъ е опълномощилъ своитѣ пратеници да се изкажатъ по това дѣло и поради това тѣ го предоставятъ на неговия сѣдъ¹. „Всѣко ваше мнение — заключили тѣ — се презира отъ него (папата) така лесно, както леко се изказва то“². Източнитѣ представители сѣ противопоставили на папската властъ ценността на византийската империя, противъ чиито интереси не може да се нареждатъ църковнитѣ работи. Не само защото не признавали главенството на папата и се ръководѣли отъ древния църковноправенъ принципъ, господствувалъ на Изтокъ и узаконенъ отъ IV всел. съборъ съ 17 пр. и VI всел. съборъ съ 38 пр., споредъ който църковнитѣ области трѣбва да се опредѣлятъ съответно съ гражданскитѣ³, но и защото папата, отхвърлилъ властта на Византия, се е свързалъ чрезъ договори съ франкската държава, тѣ сѣ заявили, че е твърде неприлично, папата да има ведомство въ византийската империя и решили: България, като страна, която нѣкога е била подъ грѣцка властъ и въ която е имало грѣцки свещеници, да се върне подъ ведомството на Цариград. църква, отъ която е отпаднала поради езичеството на новитѣ ѝ владѣтели — българитѣ⁴. Обаче папскитѣ пратеници, викайки, сѣ обявили, че това тѣхно решение е изказано отъ страхъ или за угода и е безъ стойностъ, докато не се произнесе папата. Следъ това тѣ сѣ вржчили на патр. Игнатия, който до сега е мълчалъ, писмото на папа Адриана II и го заклели, съгласно съ това писмо на неговия „възстановителъ“ (*restitutoris*), да не изпраща въ България свои клирици, а ако има нѣкоя справедли-

¹ § cit 19, 23

² § 636 23, 24: a qua (т. е. sede apostolica) omnis vestra sententia tanta facilitate despicitur quanta levitate profertur.

³ Въ посоченитѣ правила се казва: *τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τόποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παροικιῶν* (въ 38 пр. VI всел. съб.: *πραγμάτων*) ἡ τάξις ἀκολουθεῖτω.

⁴ § 637 1, 2: Vicarii Orientalium patriarcharum dixerunt: Satis indecens est ut vos, qui Graecorum imperium detrectantes, Francorum foederibus inhaeretis, in regno nostri principis ordinandi jura serventis. Quapropter Bulgarorum patriam, quam ex Graecorum potestate dudum fuisse et Graecos sacerdotes habuisse comperimus, sanctae Ecclesiae Constantinopolitanae, a qua per paganismum recesserat, nunc per Christianismum restitui judicamus.

ва жалба, да я представи на своята „възстановителка“ (restitutrici), Римската църква¹. Макарь и да билъ много пжти поканенъ да прочете папското писмо патр. Игнатий е отказалъ да стори това (licet magnopere monitus eam legere distulisset)² и съ пълно съзнание на своитѣ права е отговорилъ: „Далечъ да бжде отъ мене да се вплитамъ въ предприятия противъ достойнството на св. апостолско седалище азъ, който не съмъ нито толкова младъ, че да може да ми се отнеме нѣщо скришомъ, нито толкова изумѣлъ старецъ, че самъ да пренебрегвамъ това, що трѣбва да порицавамъ у другитѣ“, сир. нѣма намѣрение да отнима чуждото, но и не ще остжпи своето³. Не се знае дали сж останали доволни папскитѣ пратеници отъ тоя двусмисленъ отговоръ на патр. Игнатия, но, споредъ извора, съ това се свършило заседанието⁴. Макарь и не открито, поради току що оказаната му услуга отъ папата, и патр. Игнатий, както показва изобщо неговата политика къмъ България, е сподѣлялъ⁵ и не е могълъ да не сподѣля гледището на източнитѣ представители, което се опредѣляло отъ политиката на имп. Василия I и отъ интереситѣ на цариградския престолъ.

Може да се мисли, че папскитѣ пратеници сж разбрали патр. Игнатия въ благоприятенъ за Римъ смисълъ⁶, обаче на това събрание ясно се очертали два различни църковноправни възгледа, две противоположни половини въ християнската Църква — източна (четиритѣ патриаршии) и западна (Римската църква и другитѣ подчинени ней областни църкви). Бълг. църковенъ въпросъ е подкопалъ току що постигнатото единение между Римската и Царигр. църкви до такава степенъ, че тѣ все повече се отдалечавали, до като близо следъ два вѣка окончателно се раздѣлили. Разрешението на тоя въпросъ е било едно обстоятелство, което, между другитѣ причини⁷, е

¹ § cit. 5-14.

² § cit. 14-15; срв. по-горе, стр. 16, заб. 3 и стр. 21.

³ § cit. 15-17: Absit a me ut ego his praesumptionibus contra decorem sanctae sedis apostolicae implicer, qui nec ita juveniliter ago, ut mihi subrip valeat, nec ita seniliter deliro, ut quod in aliis reprehendere debeo, ipse omittam.

⁴ cit. 17-18: Hoc fine collocutio illa finita est.

⁵ Срв. Χρυσόστομος Παλαδοπούλου, Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, σελ. 150, 155.

⁶ Срв. тукъ, стр. 29—30.

⁷ Вж. Hefele, op. cit., IV, S. 445.

благоприятствувало да се притжпява борбата между Игнатиевата и Фотиевата партии,¹ понеже и дветѣ страни сж поддържали еднакви становища по тоя въпросъ. Императоръ Василий I е могълъ вече да помисли за тѣхното помирение. Още до като билъ живъ Игнатий, той е освободилъ Фотия отъ заточение (17.XI. 876) и го назначилъ за възпитателъ на своитѣ синове Константинъ и Левъ, после и на помалкитѣ си деца Александъръ и Стефанъ², а следъ смъртта на Игнатия (23.X. 877), го възстановилъ на патриаршеския престолъ³ не само заради неговия голѣмъ наученъ авторитетъ, но и заради това, че билъ смѣлъ и енергиченъ борецъ срещу папскитѣ претенции⁴.

Не е известно, дали, споредъ приетия редъ, билъ съставенъ протоколъ съ опредѣлено решение по бълг. църковенъ въпросъ⁵, но на бълг. пратеници било дадено писмо на гръцки

¹ Срв. М. Соколовъ, цит. съч., стр. 208. Hergenröther (op. cit., II, S. 266) право казва, че принципиалната отначало борба между дветѣ партии се превърнала съ течение на времето въ неостра, едва ли не остарѣла разпра за личности (op. cit., II, S. 266). Сжщо и, споредъ Hefele, тя била „blos persönlich“ (op. cit., IV, S. 445).

² Theoph. Contin., p. 276¹⁸⁻²²—277⁴; 353²⁻⁴; срв. Hergenr., p. cit.

³ Theoph. Contin., p. 276¹⁶⁻¹⁸; Hergenröther, op. cit., II, S. 285, 308, вж. и стр. 291; Hefele, op. cit., IV, S. 449, 450.

⁴ Срв. Hergenr., op. cit., II, S. 266; Лебедевъ, цит. съч., стр. 228-229.

⁵ Авторътъ на Vita Adriani, дето се предаватъ пренията въ това събрание, не съобщава своя изворъ (протоколъ на заседанието ли или пъкъ сведения на папскитѣ пратеници). Трѣбва да се отбележи, че за деянията на „VIII всел. съборъ“ Анастасий Библиотекаръ казва, че ги предава точно споредъ тѣхния оригиналъ. Затова той предупреждава читателитѣ, че ако въ гръцкия кодексъ за сжшия съборъ е добавено нѣщо относно българския диоцезъ или други страни, то е измислица. (Praefatio, Migne, op. cit., t. 129, col. 23: Ita que quidquid in Latino actionum octavae synodi codice reperitur, ab omni est fucis falsitatis extraneum; quidquid vero amplius sive de dioecesi Vulgarica, sive aliunde in Graeco ejusdem synodi codice forsitan invenietur, totum est mendacii venenis infectum). Той обяснява, че разискването относно бълг. земя предъ императора, замѣстницитѣ и бълг. пратеници е станало, следъ като се е свършилъ съборътъ (приготвени били актоветѣ съ 27-тѣ правила и вѣроопредѣлението въ петъ екземпляри, скрепени съ подписитѣ на съборнитѣ членове и съ печати и предадени по единъ екземпляръ на патр. представители за отдѣлнитѣ патриаршии) (ibid., col. 23—24: Denique disceptatio, quam coram imperatore, vicariis et Vulgaribus, tantum super Vulgarum terra supra fuisse significavimus actam, post synodum consummatum, canonesque in viginti prolatos et septem tantum capitulis atque terminum fidei depromptum, et

съ съдържание, че представителитѣ на източнитѣ патриарси като арбитри между римскитѣ представители и патр. Игнатия. сж решили България да се подчинява на Царигр. църква¹. Това писмо ще да е било подписано или отъ императора, или отъ патр. Игнатия и източнитѣ представители², но не и отъ папскитѣ пратеници, които, споредъ биографа на папа Адрианъ II, сж подържали твърдо римското становище до свършека на заседанието и решително сж заявявали, че не сж опълномощени отъ папата да разискватъ по тоя въпросъ. Наистина, преди да заминатъ папскитѣ пратеници за Римъ, имп. Василий имъ далъ гощавка и скжпи дарове и по негова заповѣдъ спатариятъ Теодосий ги придружилъ до Драчъ. Обаче, мисля, че тази императорска любезностъ не може да се смѣта като следствие на това, че папскитѣ пратеници най-после се съгласили съ решението на източнитѣ преѣставители и сж подписали писмото, което било вржчено на бълг. пратеници³. И да не е билъ поставенъ на разглеждане бълг. църковенъ въпросъ, дворецътъ щѣлъ да изрази къмъ папскитѣ пратеници тази дипломатическа учтивостъ, следъ свършването на събора и преди заминаването имъ въ Римъ. Такъвъ характеръ трѣбва да се приписва на тоя актъ още повече, защото императорътъ го извършилъ, макаръ че билъ неразположенъ къмъ папскитѣ пратеници⁴. Ако казаното писмо е било подписано

omnia haec in quinque codicibus scripta sive compacta, et omnium subscriptionibus roborata, sed et ipsos codices plumbea bulla munitos, atque sigillatim loci servatoribus traditos, patriarchalibus sedibus deferendos, effecta est).

¹ Ibid., col. 21AB: *excepto quod datum est missis Vulgarorum quoddam scriptum Graecis verbis et litteris exaratum, continens quasi loci servatores Orientis inter loci servatores Romanos et patriarcham Ignatium arbitros existentes, judicaverint, Vulgarorum patriam quae in Illyrico constituta est dioecesi Constantinopolitanae subijciendam...*

² Hergenröther мисли, че дадениятъ на българитѣ документъ (Aktenstück) не е изхождалъ направо отъ изт. представители (op. cit., II, S. 158, Bem. 35), но не привежда никакво основание.

³ В. Н. Златарски, цит. съч., т. I, ч. 2, стр. 141.

⁴ Следъ изложението си за събранието по бълг. въпросъ, авторътъ на *Vita Adriani* бележи: *Sed imperialis commotio, licet spem fronte simularet, augmentum suscepit* (но императорското вълнение се усили, макаръ че на лице даваше надежда) (Migne, op. cit., t. 128, p. 1393/1394, § 638¹). Следъ това той веднага съобщава, че при все това (*tamen*) императорътъ ги почестилъ съ обѣдъ и дарове, но отъ Драчъ, дождето ги придружавалъ спатариятъ Теодосий, тѣ били отпустнати безъ никакви предпа-

отъ папскитѣ пратеници, то въ него би се казвало, че решението било взето не само отъ източнитѣ представители, а отъ цѣлото събрание (папскитѣ пратеници, източнитѣ представители и патр. Игнатий)¹. Въ изворитѣ (*Vita Adriani* и *Praefatio Anast. Biblioth. in Syn. VIII*) нѣма нито нѣкакъ за нѣкаква помирителна формула, приета отъ папскитѣ пратеници. Напротивъ, въ *Vita Adriani* се забелязва тенденция папскитѣ пратеници да бждатъ запазени отъ всѣко нареkanie заради неблагоприятното за Римъ решение на бѣлг. църковенъ въпросъ, а между това се хвърля обвинение върху еп. Гримоалда². Ако дяконъ Маринъ е извършилъ измѣна къмъ своята Църква, той не би се ползувалъ въ Римъ съ такова довѣрие, че да бжде избранъ за папа следъ Иоана VIII. Отъ съобщението на Анаст. Библиотекаръ не явствува, че самитѣ папски пратеници сж видѣли това писмо или сж узнали за него още въ Цариградъ. Самъ Анаст. Библиотекаръ не го е видѣлъ, а чулъ за него, както личи отъ обстоятелството, че той говори като за нѣщо неизвестно, загадъчно: „гърцитѣ дадоха на бѣлг. пратеници нѣкакво писмо, написано съ грѣцки думи и букви, съдържаще ужъ...“.

Това писмо показва, че въ Цариградъ не сж сподѣляли теорията за папското главенство и упорито сж подѣржали идеята за пентархията. Специалното събрание по бѣлг. църковенъ въпросъ е било смѣтнато за законно и решението на източнитѣ представители, прието мълкомъ и отъ царигр. патриархъ, за мѣродавно и отъ формално гледище (мнозинството — 4 срещу 1 — въ събранието било за това решение), и по сжщество (източнитѣ представители били смѣтани за арбитри между дветѣ спореци страни —

зителни мѣрки (*negligenterque sine ulla provisione dimissi*), поради което въ морето били пленени и обрани отъ славяни. (§ cit. ²⁻⁴). Срв. Hergenröther, *op. cit.*, II S. 157.

¹ Поради това обстоятелство трѣбва да се мисли, че на това заседание не е било формулирано общо решение, а само изт. представители сж изказали сжждение. Импер. Василий, предвиждайки лошия край отъ пренията, е вдигналъ заседанието следъ дипломатичния отговоръ на патр. Игнатия, като оставилъ всѣка страна съ своето убеждение, а самъ се дѣржалъ по въпроса привидно неутраленъ. Папскитѣ пратеници, ще да сж останали съ убеждението, че не се е взело окончателно решение, и съ надежда, че патр. Игнатий и импер. Василий не ще нарушатъ току що постигнатия въ събора миръ съ Римъ.

² Вж. по-доле, стр. 34.

Римската и Царигр. църкви). А понеже въ специалното събрание имало представители на петът патриаршии, отъ които се е състояла Вселенската църква, то въ Цариградъ и въ България сж смѣтали, че неговото решение е дѣло на самия цариградски съборъ. Така основитѣ на Българската църква били поставени отъ Източната, сир. Православната църква, до колкото нейната законодателна воля могла да се изрази при тогавашнитѣ условия¹.

¹ Анастасий Библиотекаръ се стреми да омаловажи това решение, понеже: 1) не е билъ свободенъ входътъ въ заседателната зала, допускани били само ония, на които позволѣлъ императорътъ или патриархътъ; 2) представителитѣ били така наредени, че това, което римскитѣ пратеници защищавали, не сж разбирали нито източнитѣ представители, нито българскитѣ пратеници и обратно — това, що казвали източнитѣ представители, не сж схващали нито римскитѣ, нито българскитѣ пратеници; 3) имало само единъ преводачъ, който не е смѣлъ да предава на българитѣ думитѣ на римскитѣ и източнитѣ представители иначе, освенъ както му е заповѣдвалъ императорътъ (*Praef., Migne, op. cit., col. 21A: nisi unus imperatoris interpres, qui nec Romanorum, nec Orientalium loci servatorum voces aliter audebat edere, nisi ut jam imperator ad subversionem Vulgarorum imperaverat*). Hergenröther, напълно вѣрвайки на Анаст. Библиот., смѣта това събрание за нередовно (срв. тукъ, стр. 21-22, заб. 5), защото докато новиятъ Римъ е намѣрилъ защитници (*Wortführer*) въ изт. представители, папскитѣ пратеници били принудени да защитятъ папскитѣ права почти неподготвени, слабо знаели гръцки и не били снабдени съ необходимия преводачъ (*op. cit., II, S. 151*). Преди всичко самото изложение на пренията въ *Vita Adriani* въ диалогична форма, макаръ че, може би, не е напълно точно, показва, че тритѣ страни (римскитѣ, източнитѣ и бълг. представители) добре сж се разбирали — всѣка страна е отговаряла точно на зададения ѝ въпросъ или на направеното възражение (вж. частъ отъ това изложение въ руски преводъ у Гильфердинга, *Собр. съчин., I, стр. 56* и изцѣло у М. Соколовъ, *цит. съч., стр. 204—208*; въ бълг. прев. у В. Н. Златарски, *цит. съч., т. I, ч. 2, стр. 153—139*). Както Анаст. Библиот. разправя, императорътъ се бъркалъ въ работата на преводача само, когато последниятъ е превеждалъ на български думитѣ на римскитѣ и изт. представители. Дори той да не е превеждалъ точно, бълг. отговори по съдържание съответствували на запитванията на римскитѣ и източнитѣ представители. Най-после, както и проф. Златарски бележи (*цит. съч., стр. 804*), едва ли може да се допусне, че боляринътъ Петъръ, който нѣколко пѣти е ходилъ въ Римъ, съвсемъ не е разбиралъ латински. Бълг. пратеници ще да сж знаели гръцки, понеже тоя езикъ отдавна се употребявалъ въ българския дворецъ за официални цели, както свидетелствуватъ каменнитѣ надписи на Омортага, Маламира, Пресиана и Бориса. Що се отнася до защитата на папскитѣ делегати, дори да допустнемъ, че не сж били предварително подготвени, тѣ не биха могли да кажатъ съществено повече отъ туй, що сж казали, защото цѣлата аргументация на папата за своето право върху България се основавала на историческия фактъ, че е съществувалъ неговъ викариятъ въ Илирика отъ V в. — 30-тѣ години на VIII в..

Значението на събранието по бълг. църк. въпросъ може да се оспорва и отъ правосл. богослови (вж. Лебедевъ, *цит. съч., стр. 139-141*; *Хрис. Паладоловлов*, *op. cit., p. 152*) съ това, че двамата източни представители — тирскиятъ митрополитъ Тома и иерусалимскитъ пресвитеръ-

Вѣроятно, още въ 870 г. патр. Игнатий е ржкоположилъ за „архиепископъ“ на България¹ Иосифа², който е заминалъ

сингелъ Илия не сж били формално опълномощени отъ своитѣ патриаршии да ги представляватъ въ царигр. съборъ, макаръ, че последниѣ ги призналъ за законни (вж. Anast. Biblioth., Interpret. Syn. VIII gener., op. cit., col. 34D—35A, col. 35CD). Тѣ сж били дошли въ Цариградъ за освобождение на сарацински пленници. Само александр. представителъ архидяконъ Иосифъ, който се явилъ чакъ на IX засед. на събора е ималъ пълномощно отъ своя патр. Михаилъ (Migne, op. cit., t. 129, col. 133B). Обаче, въ Цариградъ още отъ края на VIII в. почнали да си служатъ съ фикцията, че клирици на източнитѣ патриаршии, изпратени въ Цариградъ за освобождение на пленници и др. цели, могатъ да представляватъ своитѣ патриаршии въ църковнитѣ събори. Това се наложило, понеже мухамеданскитѣ господари въ Сирия, Палестина и Египетъ сж прѣчили да има редовни сношения между тамошнитѣ църкви (Антиох., Иерусалим., Александр.) и Цариградската (вж. повече у Hergenröther, op. cit., II, S. 62—63). При такива фиктивни представители, разбира се, не може да се смѣта речениятъ царигр. съборъ за вселенски толкозъ повече, че не се е занималъ съ нѣкакъвъ догматически споръ (срв. по-горе стр. 21—22, заб. 5). Но понеже сжждението на антиох. и иерусал. представители по бѣлг. църк. въпросъ не е било оспорвано после отъ съответнитѣ имъ църкви (царигр. църковенъ съборъ отъ 879 г. не се е съгласилъ да го пререшава въпрѣки енергичното настояване на римския пратеникъ Петъръ, (Hergenr., op. cit., S. 475, 476—477; Hefele, op. cit., IV, S. 470), може да се смѣта, че на извънредното заседание отъ 4. III. 870 г. е билъ изразенъ и гласътъ на тѣзи две патриаршии и че царигр. съборъ отъ 879 год. косвено е потвърдилъ решението по бѣлг. църк. въпросъ.

¹ Въ писмото си отъ 10. XI. 871 г. до имп. Василия I папа Адрианъ II осжжда последния, че съ негова подкрепа (*favore vestro*) патр. Игнатий се е осмѣлилъ да ржкоположи „настоятель“ за българската земя (*in Bulgarorum regione consecrare praesumpsit antistitem*) (Migne, op. cit., t. 122, col. 131C). Този първоиерархъ на България, който въ 871 г. вече е действувалъ, билъ архиепископъ: такъвъ го нарича папа Иоанъ VIII въ писмото си отъ 872/873 г. до хърватския князь Домагой (*qui — Ignatius — ... illuc quemdam scismaticum sub nomine archiepiscopi destinavit*) (Starine, XII, стр. 212, № 2).

² Единствениятъ изворъ, отъ който узнаваме за името на първия

бѣлг. архиепископъ, е разказътъ „Чю сѣго георгѣмъ о кртѣ ѣ о болгаринѣ“ намиращъ се въ единъ прологъ (ржкоп. отъ XIV в.) на библиотеката на Троицко-Сергиевата Лавра (до Москва). Тамъ българинътъ Георгій съобщава, че бѣлг. князь Борисъ, следъ като се покрѣстилъ съ име Михаилъ, сжщо и „цѣлнѣмъ и непокорнѣмъ родъ болгарскѣмъ, приведе ѣтто ѣсифа архипѣпа, нѣмѣхъ оучителя и наказателя (Хр. Лопаревъ, Памятники древней письменности № 100, С. Петербургъ, 1894, стр. 19). Срв. М. Дриновъ, цит. тр., Съчинения, II, стр. 30; Голубинскій, цит. съч., 34 и 356, заб. 63; К. Иречекъ, цит. съч., стр. 108; Православная энциклопедія под. ред. Н. Н. Глубоковского, т. VII, С. Петербургъ, 1906 г., кол. 380—381 (стат. на И. С. П-въ). Проф. Златарски обаче приема, че Иосифъ, тъждественъ съ Иосифа Нови изповѣдникъ, споменаванъ въ Синодика на царь Борила непосредно преди преславскитѣ патриарси, не е билъ първиятъ бѣлг. архиепископъ, а е действувалъ „непосредно преди и следъ свикването на преславския съборъ въ 893 г.“, защото ако Иосифъ е билъ първиятъ бѣлг. архиепископъ, то би излѣзло, че той е управлявалъ около 50 г. (870—918) — твърде дълъгъ периодъ и 2) въ „Чудо св.

във България съ епископи и монаси¹. Както въ 866 г., щомъ пристигнало латинското духовенство, гръцкото било отстранено,

Георгия о болгаринъ" се говори, че кн. Борисъ е довелъ архиепископа Иосифа, сир. билъ избранъ съ негово съгласие. (Бълг. архиепископи-патриарси презъ първото царство, Известия на Истор. дружество въ София, VI, 1924 г. стр. 51 и 54; Ист. на бълг. държава, т. I, ч. 2, стр. 252, заб. 1 и стр. 261). По-вѣроятно ми се вижда, че Иосифъ Нови изповѣдникъ е царигр. патр. Иосифъ (I.I. 1268—V. 1275 и 31.XII. 1282—III. 1283), борецъ срещу унията, сключена въ 1274 г. отъ импер. Михаилъ Палеологъ и страдалецъ за православната вѣра, чествуванъ отъ Правосл. църква като светецъ на 30 октомврий (ст. ст.) (срв. Ю. Трифуновъ, Училищенъ прегледъ, година XXVI, книга 5—6, София, стр. 882—885). Дори да приемемъ, че Иосифъ Нови изповѣдникъ билъ бълг. архиепископъ, пакъ може да се подържа, че той е билъ първиятъ архиепископъ. 50-годишно архиерейство не е невъзможно: Зосима е действувалъ около 60 години (1686—1746 или 1747) като сисан. митрополитъ и охр. архиепископъ (моята Истор. на Охр. архиеп.-патриаршия, стр. 248 и 551); Иосифъ — около 46 години като прѣсп. епископъ, корч. митрополитъ и охридски архиепископъ (1706—1746) (ibid., стр. 207, 228, 243); варненскиятъ митрополитъ Симеонъ — вече 60 години (1872—1932). Първиятъ преславски патриархъ Леонтий, споменаванъ въ царъ Бориловия синодикъ, е могълъ да бжде бълг. архиепископъ преди да стане бълг. патриархъ, както напр. първиятъ московски патриархъ Иовъ до достигането на тоя чинъ билъ московски митрополитъ, въ ново време сръбскиятъ патриархъ Димитрий бѣ бѣлградски митрополитъ, ромънскиятъ патриархъ Миронъ — букурешки митрополитъ, еладскиятъ архиепископъ — атински митрополитъ. Така че възможно е било и архиеп. Иосифъ да е управлявалъ 30—40 години или по-малко и вторъ архиепископъ да е билъ Леонтий, провъзласенъ за патриархъ къмъ 918 г. Глаголътъ „приведъ“ сочи, че архиеп. Иосифъ е дошълъ отъвън. Ако е билъ избранъ отъ бълг. епископи съ съгласието на кн. Бориса. Той, несъмнено, би билъ до тогава епархийски епископъ въ България, и съобщителтъ щѣлъ да каже не, че билъ доведенъ, а че билъ поставенъ отъ Бориса. Довеждането на архиеп. Иосифа не отрича участието на царигр. патриархъ, а указва само на това, че Борисъ се е съгласилъ съ това назначение.

Не е известно какъвъ чинъ е ималъ Иосифъ, преди да стане бълг. архиепископъ. Нѣколко членове на царигр. съборъ сж носили това име: алекс. представителъ и епископитѣ палейски (Palaeogun), авентийски (Aventium), анкорски (Anchorum), берски (Berrae) (Migne, op. cit., t. 129, col. 83A, 101A, 119C, 131B, 176A, 179B, 181B). Дали не е билъ избранъ нѣкой отъ тѣхъ?

Гильфердингъ е приелъ съобщението на Барония, който самъ се съмнява въ достовѣрността му, че първиятъ бълг. архиепископъ билъ Теофилактъ (Собран. сочин., I, стр. 57). За невѣрността на това мнение вж. Голубинскій, цит. съч., стр. 256—257. заб. 66. — Твърдението на Heggenröther, че още презъ IX в. Охридъ билъ седалище на бълг. духовенъ началникъ, е произволно: положително се знае, че Охридъ е станалъ главенъ църковенъ центъръ чакъ като столица на царъ Самуила.

¹ Вж. цитата тукъ, стр. 15, заб. 2. Следъ това сжщиятъ разказва: καὶ ἐπισκόποις καταλυκωθῆναι τὴν χάριν ἀνέχεται καὶ διὰ τὸ τοῦτον διὰ τὴν τῶν ἐξ ὁρέων τε καὶ τῶν ἀπηλαίων τῆς γῆς μετακληθέντων καὶ ἐκεῖσε παρὰ τοῦ βασιλέως ἀποσταλέντων, τῶν εὐσεβῶν μοναχῶν, τὰ τε πατρὶα ἡδὴ καταλυκῶναι καὶ ὁλόκληρον τῷ Χριστῶν σαγηνεύεται (Theoph. Contin., p. 342^{14.19}).

тъй и сега станало обратното. Латинскиятъ епископъ Гримоалдъ съ своитѣ свещеници се върналъ въ Римъ съ многобройни дарове, безъ да чака заповѣдъ отъ папата, комуто предалъ дълго писмо (*magnum epistolae volumen*), което князь Борисъ изпратилъ за оправдание на своето действие съ „обмисленото решение на председателствуващитѣ събора“ (цариградския)¹ Изворитѣ не говорятъ еднакво, какъ е напустналъ България еп. Гримоалдъ: доброволно или по насилие. Самъ той е казалъ въ Римъ, че българитѣ сж го изгонили². И папа Адрианъ II въ писмото си до Игнатия говори сжщото, като го обвинява, че той е заповѣдалъ да бжде позорно изгонено римското духовенство изъ България³. Обаче Гримоалдовитѣ свещеници сж твърдѣли, че не сж били изгонени нито отъ гърци, нито отъ българи, а били излъгани отъ своя епископъ⁴. Самъ авторътъ на *Vita Adriani* не се заема да изследва тѣзи противоречиви съобщения, но допуска взаимна измѣна (*mutuae prodicionis*)⁵. Подчертавайки, че еп. Гримоалдъ се е върналъ въ Римъ твърде богатъ⁶ и че въ писмото на Бориса не се говорѣло за изгонването му⁷, той смѣта тоя епископъ за главенъ виновникъ. Като съпоставимъ тѣзи известия, най-вѣроятно ми се вижда, че Борисъ е дарилъ богато Гримоалда и, възъ основа на царигр. решение, вежливо му далъ да разбере, че трѣбва вече да напустне България. Нѣмайки смѣлостъ да приеме единъ конфликтъ съ строгия бѣлг. господарь, Гримоалдъ е намѣрилъ за благоразумно да напустне своевре-

¹ *Vita Adriani*, Migne, op. cit., t. 128, p. 1395/1396, § 640⁶⁻¹⁰. Писмото е съдържало лекомислени доводи (*frivolis allegationibus*). Може да се мисли, че то е било писмото, изпратено на Бориса отъ Цариградъ по бѣлг. църк. въпросъ. Обаче въ извора се казва, че въ него не се твърдѣло за изгонването на еп. Гримоалда (вж. следв. забел.). Ще рече, то е било писмото на самия Борисъ, който е мотивиралъ обстойно извършената църковна промѣна въ държавата му, като ще да е представилъ и съдържанието на царигр. писмо.

² *Quia episcopus a Bulgaris expulsum epistola tacente se asserit* (§ cit. ¹¹).

³ Migne, op. cit., t. 122, col. 1311.

⁴ *et presbyteri non se pulsos a Graecis vel Bulgaris, sed ab episcopo circumventos* (§ cit. ¹¹⁻¹²).

⁵ § cit. ¹².

⁶ § cit. ⁸⁻⁹: *Romam ditissimus remeavit*.

⁷ Вж. тукъ с. стр., забел. 2

менно
че так
валъ
на ца
трѣбв
Макар
венств
въ че
после

хиепи
той б
хийск
самоу
град
точно
ски (л
лари

der M
557 л
пер.
боръ
(Theo
177В)
скоп
подъ
col.
телс
след
Солу
ор. с
съка
падн
гари
град
col.
вали
Вем
(отъ
не м
мен

менно бълг. земя, като казалъ на подведомственитѣ си свещеници, че така е решилъ царигр. VIII всел. съборъ. Дори да е повървалъ на бълг. твърдение, че този съборъ е връщалъ България на царигр. патриархъ, той по силата на църковната дисциплина трѣбвало да чака заповѣдь отъ своя началникъ — папата. Макаръ да е подържалъ официално, че латинското духовенство било изгонено, и папа Адрианъ II ще да се е съмнявалъ въ честността на Гримоалда: следъ връщането си въ Римъ последниятъ не се споменава вече¹.

Нѣма никакви известия, какви права е ималъ бълг. архиепископъ. Ако се сжди по устройството на Източната църква, той билъ единъ подчиненъ на цариградския патриархъ епархийски началникъ съ подведомствени епископи и вътрешно самоуправление, както, напр., тогавашнитѣ митрополити на Цариградската църква въ Балк. полуостровъ ираклийски (въ Източна Тракия), одрински, траянополски, пловдивски, филиппийски (въ Източна Македония), солунски, драчки, навпактски, лариски, атински, коринтски, патраски.² Епископитѣ сж го из-

¹ Hergenröther, II, S. 150.

² Вж. Н. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum*, München, 1901, S. 552 Г, 554 IS; 556 KZ, КИ 557 ЛВ-ЛС; 558 ЛЗ, М, МВ. Този епархийски списъкъ се приписва на импер. Левъ Мъдри (886—911) (*ibid.*, S. 560). Въ деянията на царигр. съборъ отъ 869/870 г. солунскиятъ кириархъ се е подписалъ архиепископъ (Theodorus ... archiepiscopus Thessalonicae) (Migne, *op. cit.*, t. 129, col. 177B), и въ текста на тия документи два пжти е означенъ архиепископъ (*ibid.*, col. 120B, 148B), а веднажъ — митрополитъ, може би подъ влияние на това, че се споменава между митрополититѣ (*ibid.*, col. 131B), обаче въ речения списъкъ той е митрополитъ. Това обстоятелство говори, че списъкътъ билъ съставенъ следъ тоя съборъ, дори следъ 879 г., понеже въ царигр. съборъ отъ тая година сжщиятъ Теодоръ Солунски е заемалъ мѣсто (последно) между архиепископитѣ (Hergenr., *op. cit.*, II, S. 459 и 522, Bem. 33). Трѣбва да се отбележи, обаче, че въ списъка не се споменава бълг. архиепископъ, нито пъкъ епархия отъ Западна Македония, Срѣдна Албания, Моравско, Западна и Северна България, Добруджа, когато въ м. априлъ 878 г. се явява епископъ въ Българъ (писмо на папа Йоанъ VIII до кн. Бориса, Migne, *op. cit.*, t. 126, col. 760B), въ 879 г. епарх. архиереи въ Охридъ, Морава (присъжтствували сж въ царигр. съборъ отъ с. г.) (Hergenröther, *op. cit.*, S. 461, Bem. 102; Голубинскій, *цит. съч.*, стр. 34 и 59); въ Велика-Дебрица (отъ 893 г.), а, вѣроятно, имало катедри въ Срѣдецъ и Брѣгалнишко. Това не може да се обясни иначе, освенъ съ обстоятелството, че тѣзи неспоменати области сж влизали въ България и съставлявали другъ незави-

бирали, а ще да го утвърждавалъ и ржкополагалъ царигр. патриархъ, съгласно съ 28 правило на IV вселенски съборъ.¹ На патриарха е принадлежала и върховната сждебна власт надъ бълг. епископатъ, съгласно съ 9 и 17 пр. на IV всел. съборъ.² Съ епископитѣ си той ще да е образувалъ съборъ или синодъ за управление на повѣрената му църковна област, съгласно съ 34 и 37 ап. правила, 2 пр. на II всел. съборъ и 19 пр. на IV всел. съборъ.³ Споредъ практиката на Царигр. патриаршия, той би трѣбвало да се нарича митрополитъ, защото подведомственитѣ ѝ архиепископи сж управлявали епархии, по-малки отъ тия на митрополититѣ, и затова последнитѣ сж имали предимство на честъ. Съгласно съ това Цариградската църква е наричала митрополити зависимитѣ отъ нея църковни предстоятели на Русия (въ Киевъ и Москва), Влашко, Молдава, Сърбия (въ ново време въ Бѣлградъ). Предстоятелътъ на Бѣлг. църква билъ нареченъ архиепископъ, а не митрополитъ, по всѣка вѣроятностъ, защото сами бѣлгаритѣ сж искали архиепископъ отъ Римъ и Цариградъ,⁴ пъкъ и Византия е смѣтала това за по-изгодно: титлата „архиепископъ“ е съдържала понятие за иерархъ, по-доленъ отъ митрополитъ, следов., по-зависимъ отъ патриарха и изобщо идеята, че Цариградъ въ духовно отношение е митрополия на Бѣлгария. Може би, бѣлгаритѣ сж разбирали такъвъ архиепископъ, какъвто имъ обещавалъ папа Николай I, като галския или германския, сир. автономенъ (да бжде избранъ и ржкополаганъ отъ своитѣ епископи, а само утвърждаванъ отъ папата чрезъ получаване палиумъ). Обаче трудно е да се допусне, че въ Цариградъ сж сподѣляли официално това схващане,⁵ което не е съответствувало

симъ църковенъ диоцезъ — на Бѣлг. патриаршия. Трѣбва да се заключи, че списъкътъ билъ съставенъ следъ признаването на бѣлг. патриархъ отъ Византия въ началото на царуването на Петра (927—969), но не по-късно отъ Константина Порфирородни (+959) (срв. Gelzer, пос. стр.).

¹ Правилата на Св. Прав. църква, I, стр. 634. Срв. Еп. Никодимъ Милашъ, Православно църковно право, стр. 327.

² Правилата на св. прав. църква, I, стр. 547—548, 590—591.

³ *ibid.*, стр. 38, 110, 378, 601. Срв. Еп. Н. Милашъ, *цит. съч.*, стр. 323.

⁴ Срв. Голубинскій, *цит. съч.*, стр. 254—256.

⁵ Да се мисли, че бѣлг. архиепископъ по права не е билъ обикновенъ митрополитъ (В. Н. Златарски, *цит. съч.*, стр. 147—148, заб. 1), нѣма ясни указания. Съвсемъ пъкъ не може да се поддържа, че той билъ автокефаленъ, както е склоненъ да мисли лѣвовскіятъ професоръ В.

на ст
сила
но за

Заики
скопия
Antistiti
съответе
за епа
Антихр.
№ 1551
III: S.
№ 156
пратен
Бѣлгар
лица з
си пос
си ?),
за там
S. 476,
до пра
наль п
до пат
мо Ф
този р
беде
полага
право
прила
дари
кото
(каі т
одъ
редъ
S. 477
основ
на цар
архие
симос
та па
отъ Е
(Migne
secras
termin
върне

отъ н
мѣстн
arhatu
звол
ствен
прев.
архие

на строя и управлението на Царигр. патриаршия. Наистина, по силата на идеята за икономията, правѣли се изключения, но за отдалечени страни и при затруднени пътни съобщения.¹

Заикинъ (вж. неговата рецензия за моето съч. „Ист. на Охр. архиепископия“, т. I, въ *Revue d'Histoire du Droit*, 1931, t. II, f. 2—3, p. 329). Antistites (надзирателъ, предстоятель, както папа Адрианъ II го нарича) съответствува на гръцката дума *προστάτης*, която се употребявала и за епарх. архиереи (вж. Визант. Временникъ, XIII, прил. № 1, стр. 131¹⁰; *Αρχιμ. Καλλιν. Δελικάνη, Πατριαρχικά ἔγγραφα*, III, ἐν Κ/λει, 1905, σελ. 885, № 1551; Gelzer, *der Patr. v. Achrida*, Leipzig, 1902, S. 45, Urk. II²; S. 46, Urk. III³; S. 56, Urk. XIV²; S. 59, Urk. XVI³ и др.) или на *προϊστάμενος* (*Δελικάνη*, *ibid.*, № 1568). Въ второто заседание на царигр. съборъ отъ 879 г. папският пратеникъ Петъръ е поискалъ отъ патр. Фотия да не праща вече въ България нито палиумъ, сир. омофоръ, нито да ржкополага духовни лица за тази страна. Фотий е отговорилъ, че макаръ и да е могъль да си послужи съ правото си и съ примѣра на другитѣ (предшественика си?), той не е изпращалъ палиумъ въ България и не е ржкополагалъ за тамъ духовни лица, нито преди, нито сега (Hergenröther, *op. cit.*, II, S. 476, Bem. 63 и 64); вж. и инструкцията на папа Йоанъ VIII отъ 879 г. до пратеницитѣ му въ Цариградъ епископитѣ Павелъ и Евгений и кардиналъ пресвитеръ Петъръ (Migne, *op. cit.*, t. 126, col. 869B); писмото на сщия до патр. Фотия (*ibid.*, col. 872AB). Палиумъ не е пращалъ въ България не само Фотий, а и Игнатий, защото въ Източната църква не се е практикувалъ този римски обичай: всѣки епископъ е носѣль омофоръ (срв. А. П. Лебедевъ, *цит. съч.*, стр. 255). Обаче, ако и да е заявилъ, че не е ржкополагалъ духовни лица за България, Фотий не е отрекълъ, че това е право на царигр. патриархъ, и не е обещалъ, че въ бждеще не ще го прилага. Казвайки, че въ името на любовта и мира е готовъ да подари на приятелитѣ си своитѣ права, той е поставилъ условие: „до колкото това зависи отъ насъ и не се нарушаватъ древнитѣ постановления“ (*καὶ τὰ οἰκεία ἑτιστοὶ ὄντες, ὅσον εἰς ἡμῶν ἀνήκει γνώμην, θεορῶν παλαιῶν οὐ λυομένων, τοῖς φίλοις χαρίζεσθαι*) (Hergenröther, S. *zit.*, Bem. 65) и, споредъ отговора на събора, ако не е противъ волята на императора (*ibid.*, S. 477, 484; Лебедевъ, *цит. съч.*, стр. 256, 264). Тѣзи изявления даватъ основание да се заключи, че въ Византия сж разбирали юрисдикцията на царигр. патриархъ надъ България въ смисълъ не само да поставя архиепископъ, но и епарх. епископи. И въ Римъ сж смѣтали, че зависимостта на България отъ Царигр. църква е реална, а не номинална, та папа Йоанъ VIII въ 878 г. е писалъ на патриарха Игнатия да извика отъ България подчиненитѣ му епископи и изобщо духовни лица (Migne, *op. cit.*, t. 126 col. 764 B: *omnes quos vel tu, vel episcopi tui consecrasse in aliquo gradu putantur Ecclesiae, a totius regionis bulgaricae terminis non eduxeris...*); сжщо и въ 879 г. на царигр. клиръ да му се върне бълг. диоцезъ (*ibid.*, col. 866 B).

¹ Въ 1371 г. царигр. патр. Филотей е далъ право на ржкоположения отъ него галички митрополитъ Антоний да ржкополага епископи съвмѣстно съ унговлашкия митрополитъ (Miklosich et Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, t. I, p. 578). Царигр. патриархъ късно е позволилъ, киевскиятъ митрополитъ да бжде ржкополаганъ отъ подведомственитѣ му епископи (Јевсевије Поповић, *Опћа црквена историја*, II, прев. Ѓак. М. Стојков, Срем. Карловци, 1912 г., стр. 46); охридскиятъ архиепископъ Доротей — въ 1466 г. молдавскиятъ митрополитъ (вж.

Освенъ че била близко до Цариградъ, България е заемала стари епархии на Царигр. патриаршия, и последната едва ли би се отказала отъ главната каноническа връзка между нея и тѣхъ, отъ белега на действителна властъ, за каквато се е настоявало въ събранието по бѣлг. църк. въпросъ — ржко-

моята История на Охр. архиеп.-патриаршия, стр. 15-16). Следъ като Унгро-влахия се върнала подъ ведомството на Царигр. църква (XVI в.), отначало нейниятъ митрополитъ, както и при първото ѝ подчинение (XIV в.) (Mikl. et Müller, op. cit., I, p. 383—385, 386—388, 532—533, 535—536), билъ избранъ отъ царигр. Синодъ (*Αρχιε. Καλλ. Δελικάνη, Πατριαρχικα έγγραφα*, III, № 160 отъ 1648 г., №№ 162 и 163 отъ 1653 г.). За каноничното възвеждане на избрания, ако той билъ епископъ, патриархътъ опълномощавалъ нѣкой отъ подведомственитъ си съседни епархийски архиеереи, напр. дрѣстърския (ibid., стр. 335); по-сетне (въ началото на XVIII в.) избраниятъ отъ господаря и народа билъ подлаганъ на канонически изборъ отъ царигр. Синодъ, и патриархътъ съ специална грамота, наричана *ἔκδοσις*, е давалъ позволение на пребиваващитъ тамъ архиеереи да извършатъ възвеждането му (ibid., № 180) или каноническия му изборъ и ржкоположението му (ibid., № 194), а по нѣкога на дрѣстърския митрополитъ заедно съ двама мѣстни архиеереи да извърши канон. изборъ (ibid., № 221) или само на мѣстнитъ архиеереи (епархийски и титулярии) (ibid., №№ 501—504, 503 отъ 1840 г., срв. № № 498—500). Такова позволение било необходимо и за поставянето на молдавски митрополитъ. Каноническиятъ изборъ на избрания отъ господаря, клира и народа билъ извършванъ отъ пълномощникъ на патриарха (отъ проилавския или угровлашкия митрополитъ) и мѣстнитъ епископи (въ това число и намѣрилитъ се тамъ немолдавски архиеереи) (ibid., №№ 214 и 215 отъ 1786 г. и № 225 отъ 1789). Патр. *ἔκδοσις* се е отнасяло и за ржкополагането на избрания отъ извършилитъ канон. изборъ, ако той е нѣмалъ епископски чинъ (вж. ibid., № 254). Патр. позволение се е изисквало и за ржкополагане на епископъ-викарий или титулярий (ibid., № 411, 420, 473; срв. № 314). — Патр. томосъ отъ 1831 г. е далъ на Сръбската църква по-широка автономия: нейниятъ митрополитъ (въ Бѣлградъ) и епархийскитъ епископи трѣбвало да се избиратъ отъ клира, княза и народа и да се ржкополагатъ или възвеждатъ на катедрата, следъ като бждатъ утвърдени отъ царигр. патриархъ чрезъ грамота — *ἔκδοσις* (ibid., стр. 747).

Посоченитъ примѣри показватъ, че въ турско време Царигр. патриаршия е давала на църквитъ въ християнски държави нееднаква автономия, като винаги се е стремилъ да прави чувствителна своята върховна властъ (законодателна и съдебна). Напр., той съ своя Синодъ е лишилъ отъ архиерейски санъ молдавскитъ митрополити Антоний — по обвинение на молд. господаръ Григорий Гика (първата половина на XVIII в.) — и Левъ (ibid., №№ 199, 225). Митрополитътъ и епископитъ на Сърбия могли да бждатъ лишени отъ санъ не само съ съгласието на

полагането на тяхния кириархъ, особено въ единъ моментъ, когато Римъ е правѣлъ всички усилия да ги отнеме.

Отъ 870 г. България за винаги се е свързала жизнено съ Източната църква и взела да се обхваща отъ ревностъ да стане новъ разсадникъ на православната мисль. Всички увещания и заплахи на папитъ Адрианъ II и Йоанъ VIII (872—882) никакъ не сж подействували на князь Бориса да се отклони отъ твърдо избрания пжтъ, който въ тоя моментъ билъ щастливъ изходъ отъ неговото изнурително лутане и плодоносенъ успѣхъ въ неговата църковна политика, тъй като България е преставала да бжде опитно поле на разни религиозни пропаганди, създавала се здрава църковна властъ въ държавата му, последната се оформявала въ отдѣлна църковна областъ, съ което се давала възможность да се образува тепърва въ нея национална православна Църква. И за християнизиранието на българитъ гръцката иерархия много повече е могла да съдействува, отколкото ла-

княза и народа, но и по каноническото искане (*τῆς κανονικῆς θελήσεως*) на царигр. патриархъ (*ibid.*, стр. 749). Тия църкви били длъжни да изпълняватъ нейнитъ разпоредби и да ѝ плащатъ данѣкъ. Въ своитъ писма отъ 1840 г. до влашкия князь Александъръ Гика и до неговия великъ логотетъ Николай Аристархи, като имъ съобщава, че издава *ἐκδόσεις* за избрания отъ клира и народа римнишки епископъ Неофитъ за унговлашки митрополитъ, царигр. патриархъ Антимъ IV изисква, *καὶ ὁ Μητροπολίτης ὑπὸ τὴν ὑπεραλόκρισιν τοῦ νῦν φροντίζῃ τὴν ἀμεσοῦν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἐκζητῶν ἐγκαίρως παρὰ τῆς Αὐθεντείας μὲ τοὺς νενομισμένους τύπους τὴν ἀναγνώρισιν τῶν Ἐξάρχων καὶ Ἡγουμένων* (на ставропигм-ри) . . . *Ὡσαύτως προτεντέρει καὶ ἀπαιτεῖ ἐπιμόνως ἡ Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὰς ἐκατὸν ἐξήκοντα χιλιάδας προσίων, ὡς δίκαιον τοῦ κοινοῦ ἐνεκα τῶν μερῶν ἁπλοῦ, ἀφαιρεθέντα ἐκ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, προσετέθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Βλαχίας* (*ibid.*, стр. 579). Сръбската църква трѣбвало да ѝ плаща за дветъ си епархии бѣлградска и ужичка по 3000 жълтици годишно, а при избора си всѣки новъ митрополитъ на Сърбия — 150 и всѣки епископъ — 100 ж. (*ibid.*, стр. 748).

Нѣма основание да се съмняваме, че царигр. патриархъ е изисквалъ и отъ българския архиепископъ най-малко подобно подчинение, ако не е ограничилъ неговата дейность въ такъвъ размѣръ, какъвто патр. Антоний IV въ 1394 г. е опредѣлилъ за управителя на Търновската църква, молдавския митрополитъ Иеремия (*Mikl. et Müller, op. cit.*, II, p. 223): да върши всичко, за което му дава право архиерейскиятъ чинъ, съ изключение само на поставяне епископи (*διενεργεῖν ἐκεῖσε πάντα τὰ τῇ ἀρχιερωσύνῃ ἀνήκοντα ἀκωλύτως καὶ ἀνεμπόδιστως, δίχα μόνως τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως*).

тинската, понеже презъ това време въ България гръцкиятъ езикъ билъ по-разпространенъ, отколкото латинскиятъ и въ културно отношение тя е стояла много по-близо до гърцитѣ, отколкото до латинцитѣ. А най-важната придобивка е тая, че въ България, влѣзла въ орбитата на източния христ. свѣтъ, слав. просвѣта е намѣрила широка свобода чрезъ дейността на Кирилометодиевитѣ ученици Климента, Наума, Ангелария, Константина и др., изгонени отъ Моравия, и тая държава станала с вѣ т и л н и к ъ, който оживотворилъ сърби, власи, молдовани и руси.¹ Отъ 885 г., когато се явили тѣзи вдъхновени мжже, за Бориса била чужда не само мисълта за подчинение на папата, а отъ день на день ще да му е ставала тягостна и църковната зависимостъ на държавата му отъ цариградския патриархъ, обаче той билъ еволюционеръ по духъ: чакалъ бълг. народъ да се развие достатъчно духовно, та създаването на независима Бълг. църква подъ видъ на патриаршия да бждѣло естествена последица отъ неговия исторически животъ. Борисъ не е можалъ да осжществи своята жизнена идея и я завещалъ на сина си Симеона, но той достатъчно е подготвилъ почвата за нейното осжществение въ недалечно време. Неговата мирна борба и целесъобразно действуване иматъ незамѣнимо значение съ вѣ ков н и тѣ сл е д и, които сж оставили въ душата на бълг. народъ. Съ създаването на Бълг. църква той е въдворилъ въ своята страна оная животворна сила, която е съединила и слѣла въ едно органично цѣло двата строителни етнически елементи въ бълг. държава — тюркобългари и славяни, която е създала една нова християнска културоносна нация — с л а в я н о б ъ л г а р с к а т а. Борисовата идея за народна църква е минала после въ другитѣ славянски държави. Бълг. църква се явява първа утвърдителка на духовната самобитностъ на славянския родъ и родоначалница на другитѣ славянски православни църкви.

¹ Предъ това голѣмо историческо събитие погрѣшно и тенденциозно ми се вижда твърдението на Lapôtre, че съ връщането си къмъ Царигр. църква Борисъ е отклонилъ своя народъ отъ естествения пжтъ, който го водѣлъ къмъ по-добро бждеще (op. cit., p. 51). Ако бѣ останала България подъ Римската църква, не би се запазило дѣлото на Кирила и Методия — това дърво на живота за славянството (срв. Златарски, цит. съч., т. I, ч. II, стр. 151—152).

„Зл

ността
найде
сторо
полус
я по
доно
Иван
тыка
жда
толы
(боле
стара
факт
дят
маке
ходя
эта
Преп
стар

ший
пред
и па
ности
опре
може
древ
плем

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

**„Злые дни“ в приписках Ассеманова
евангелия.**

Отъ проф. М. Сперанский (Москва).

Я давно и очень интересуюсь Македонией и ее письменностью и историей: я думаю, что именно в Македонии мы найдем ключ к пониманию важных и довольно существенных сторон истории литературы и культуры не только Балканского полуострова, но и старейшей русской письменности. Поэтому я понемногу подбираю материал для старшего периода македоно-болгарской письменности („Български старини“ Йорд. Иванова меня во многом не удовлетворяют) и постоянно натыкаюсь на любопытные, хотя и не крупные, факты, подтверждающие важное значение македонской письменности не только для понимания восточно-болгарской, но и сербской (более поздней) и старой русской письменности. Поэтому, я стараюсь тщательно отмечать и, сколько могу, разъяснять те факты старой письменности, которые своими началами восходят именно к македонской письменности. Вот к числу таких-то, македоно-болгарских памятников я и отношу „злые дни“, находящиеся в приписках к Ассем. еванг. Поэтому и думаю, что эта моя заметка не будет совсем лишней и в „Македонском Прегледѣ“, так внимательно отмечающем все, что касается и старой Македонии и ее культуры.

Ассеманово евангелие представляет не только древнейший список старославянского апракоса, почему уже давно стало предметом тщательного исследования специалистов по языку и палеографии и истории текста в старославянской письменности: оно, как письменный памятник, время и место коего определены с достаточной точностью (X—XI в., Македония), может представлять интерес и для изучающего иные стороны древней письменности, литературы и быта македоно-болгарского племени старейшего времени. С этой стороны оно еще не до-

статочно всесторонне освещено исследователями: последнее, великолепное воспроизведение Ассеманова евангелия, принадлежащее проф. Иос. Вайсу в Праге, большому специалисту по истории и критике текстов старославянских переводов св. писания, оставило не разъясненными, по его собственному признанию (см. „*Evangelistář Assemanův*“ — его доклад в Трудах Славянского съезда в Праге, II, 330—334), некоторые особенности Ассеманова кодекса. Одна из этих им указанных особенностей осталась для него самого загадочной, между тем как она, как видно будет из последующего, может быть разъяснена вполне удовлетворительно, а кроме того может дать, если и не крупный, то во всяком случае не безынтересный факт из истории не только македонской, но и вообще славянской письменности, если к этой особенности подойти со стороны самой письменности (не только текстов св. писания) и фольклора. Я имею в виду слова проф. Вайса в его докладе, остановившие на себе мое внимание в связи с только что высказанным представлением о кодексе: „*Připomenu... příписы, které slouží... označení meteorologickému, jež mi zůstaly záhadnými přes všecko badání nejen v rukopisech slovanských, ale i řeckých, latinských j. Je to slovo золь, které tu přichází asi 10-krát v spojení s číslicí, vedle udání počtu dní v měsíci, jakož i počtu hodin dní a nocí v jednotlivých měsících*“ (стр. 731—732). Далее (в примечании) дается и текст этих приписок „метеорологического“ (скорее — астрономического, астрологического или календарного) характера. Нахожу не лишним привести здесь полный текст этих приписок, прежде чем обратиться к анализу их содержания.¹

¹ К сожалению, в московских библиотеках не оказалось дорогого пражского фототипического издания Асс. ев. (Вып. I, 1929 г.); взамен его пользуюсь несколько уменьшенным против подлинника фотографическим снимком полного текста рукописи, сделанным в свое время В. Н. Щепкиным и теперь хранящимся в Рукоп. Отд. Историч. муз. в Москве. Текст в изданиях Вайса (в его докладе) и более раннем Ив. Чрнчича (Рим 1878) в мелочах передается не одинаково, и оба в них отклоняются от подлинника; поэтому даю текст по упомянутым фотографиям. Снимок с приписки на л. 141 об. дан П. А. Лавровым в Энц. Сл. Фил. 4, I, стр. 10. Приписки все принадлежат одной руке, исключая приписки на л. 141 об.; этой же руке принадлежат и многие приписки на полях глаголического текста.

- [illegible]

Приписки, о которых у нас речь, сделаны чернилами, преимущественно на нижнем поле рукописи, непосредственно под глаголическим текстом, иногда обведены кругом черной же

¹ Чрнчич читал: Листогон^н.

² Рука приписки более крупная и, судя по начертаниям, иная, хотя и близкая по времени основной.

³ Писано на правом поле текста.

⁴ На левом поле текста, сильно потерта; Чрнчич читаль: трѣвень... имат; Вайс оставилъ не прочтенной всю приписку.

⁵ Приписка на правом поле текста.

чертой. Письмо приписок, в общем, хотя и уставное, но не искусное, обличающее в писавшем не писца-специалиста, а скорее, просто человека, умеющего писать, но не усвоившего большого навыка в современном письме, а потому не выработавшего последовательности в применении титл и сокращений, обычных в современном ему письме.¹ Время приписок, именно в виду их неискренности, установить точно довольно затруднительно; но, имея в виду архаичность некоторых начертаний по типу (каковы; *н, д* (все в строке), *з, ч*) считать их моложе XII—XIII в. нет оснований.²

Зато местность, где были сделаны эти приписки в глаголическом тексте, или говор, к которому принадлежал писавший их, определяется довольно точно: несомненно, это был один из юго-западных, македонских говоров. Об этом свидетельствуют, несмотря на весьма скудную лексику приписок, такие формы: выдержанное без перебоев „зѣль“ (вм. зхль), грудѣн, просиниць, сѣчнѣ (с ѣ вм. ѣ), т. е. раскрытие глухих в слабом положении в полные гласные — особенность, характерная именно для юго-западных болгарских говоров с весьма раннего времени³. Раз — так, мы в праве отсюда делать предположение, что Ассем. еванг., само явившееся в пределах Македонии в XI в. (м. б. в начале его), оставалось здесь некоторое время, прежде чем начать свои странствия (в

¹ Таково, напр., у него применение, совершенно неуместное, титла на слове „инѣ“, вынос вверх то „и“, то „н“ в слове „день“, вынесение „о“ в слове „его“.

² Употребление рядом „оу“ и „оу“, ои говорят только о тех же слабых писчих навыках писавшего, и не дают хронологической даты, тем более, что это „оборотное“ ю мы находим уже в Слѣпченском и Охридском апостолах и Добромировом евангелии — памятниках XII века и, кстати сказать, македонского происхождения; видимо, мода на такое обратное ю была здесь более распространена, нежели в иных местностях.

³ Для характеристики местности, где делались приписки, можно прибавить и такую подробность: кроме приписок о злых днях, тому же писцу принадлежит не мало других на боковых полях рукописи, против начал евангельских чтений: приписки б. ч. богослужебного характера (прокимны) на л. 125 об., 126, 128 об., и др. Но среди них обращает на себя внимание одна — на л. 125 об. увидевши в прописной букве глаголич. *вѣдѣ* в петлях два человеческих лица, писец над ними написал: „козмас ке дамиан“. т. е. погречески славянскими буквами; видимо, он был из такой местности, где славяне жили в перемежку с греками, если не был пославяненным греком, м. б. не далеко от Солуни.

Палестину, м. б., раньше на Синай¹, закончившиеся поступлением его в XVIII в. в Ватикан. С этой стороны, если наши предположения основательны, приписки дают не безынтересный факт для истории рукописи. Еще, пожалуй, больший интерес представляют эти приписки по своему характеру и содержанию и факт соединения их в одной с евангельским текстом рукописи. Эту-то сторону приписок, как памятника письменности, и не удалось уяснить себе проф. Вайсу. Думаю, что это произошло потому, что он, большой специалист по текстологии Св. писания, имеющий дело преимущественно с текстами богослужебного, церковного порядка, и въ данном случае сосредоточил свое внимание — вполне естественно — на самом тексте евангельском и на том, что имеет к нему ближайшее отношение, и не напал на ту область текстов, где надо было искать объяснения смысла „золь“, встречающегося однако довольно часто в связи с памятниками календарного или астрономического, или же астрологического, содержания, но стоящими вне прямой связи с памятниками церковно-богослужебного характера, хотя часто и восходящими к общим первоисточникам; в то же время эта область стоит в тесной связи с народными, не церковными, верованиями, с фольклором. Говоря иными словами, проф. Вайс искал справок не там, где следвало бы, исходя из характера приписок.

В самом деле: о чем говорить приписки в Ассем. евангелии? О том, что такие-то два в каждом месяце года дня — злые, т. е. дурные, несчастные для человека; эти дни, в отличие от остальных, должны быть заранее известны человеку, чтобы он мог себя предохранить от разного рода неудач и опасностей. Иначе сказать: перед нами письменное закрепление распространенного по всему свету и с незапамятных времен поверья о добрых и дурных днях, поверья, многовековая

¹ Остальные кирилловские приписки в рукописи принадлежат двум рукам, отличным от первой: некоторые (л. 126 об., 146 об., 157) писаны крупно, не особенно грамотно, должны быть отнесены приблизительно к XIII—XIV в. (смена юсов в них уже ярко выражена); остальные — сербские (л. 132 об., 135, 137) — еще моложе (скорее всего, XIV—XV в.) содержат имена святых. Судя по времени, приписки могли, весьма вероятно, явиться уже по перенесении рускописи в Палестину или на Синай, где к этому времени были уже болгарские (из Македонии) и сербские монашеские колонии (ср. Изв. ОРЯС, XXXII, 66 и сл.).

история которого давно уж имеет свою обширную научную литературу и в значительной степени уже разъяснена. Не входя в эту сложную, но здесь неуместную, историю, ограничусь в интересах понимания наших приписок немногими напоминаниями из этой истории. Зародившись (или, правильнее, ставши впервые нам известным по источникам) где-то в глубине азиатского Востока у племен, скорее всего, семитической расы (Ассииро-Вавилоняне сохранили для нас наиболее ранние указания на веру в добрые и злые дни), поверие это через переднюю Азию и Египет весьма рано распространяется на европейские страны, куда приходит уже значительно осложненным в связи с развитием еще на Востоке и в Египете астрономии, метеорологии и т. д.¹) Старшие из записей добрых и злых дней на европейской почве нам известны уже из латинских надписей IV века н. э. (См. *Corp. inscript. latinarum*, I, 334), но, конечно, такие же записи на разных языках существовали и много раньше, если иметь в виду ту тесную связь, которая существовала между поверьем и житейскими и бытовыми условиями. Но в то же время, главным образом под влиянием христианских представлений, постепенно, хотя преимущественно лишь теоретически, отношение к этому поверью, а за ним и к спискам добрых и дурных дней как выражению этих верований, постепенно меняется: канонические правила, постановления соборов все чаще и энергичнее относят это верование и заключающие его письменные памятники в число неодобряемых и иногда прямо запрещаемых, т. е. апокрифических. Но, не смотря на такие меры борьбы против поверия, все средневековые полно следов этого верования; до нас дошли списки добрых и злых дней на греческом, латинском и ряде других, в том числе славянских, языков с раннего времени и тянутся они почти вплоть до наших дней, а отдельные из этих поверий вошли в устно-народную литературу и язык и, в виде пережи-

¹ В частности в связи с лунным (преимущественно семитским) календарем, зачатками астрологии это верование достигает довольно значительного развития деталей: указываются не только добрые и дурные дни, но и такие же часы дня, число дней хороших и дурных в каждом месяце увеличивается, они разнообразятся и т. д. Эта связь с лунным календарем и планетами сохраняется большею частью даже в поздних европейских дошедших до нас текстах списков добрых и плохих дней.

ваний, живы и до настоящего времени¹. В литературе и въ устном обиходе дни эти носили на разных языках разные наименования, сохраняющие отчасти намеки на происхождение самого поверья в той или иной местности: Tchiu на Востоке (по Herbelot, Bibl. orient.), dies Aegyptiaci (IV в. Fasti Philocali), infausti, *ἡμέρα πονηρά* (Свида) *ἡμέραι ἐπιβαραῖς, ἐνυρτιαί* (греч. рукоп.), *ἡ. ἀπόρραδες* (Исихий), злы дни (слав. тексты)² и т. п.

При такой широкой и давней распространенности поверья о добрых и злых днях было бы странным, если бы этого поверья не нашлось уже в давнее время также у славянских племен вообще и на Балканском полуострове в частности, не нашлось бы следов в их письменности, в виде упоминаний в других памятниках или в виде специальных статей. Ожидать таких сведений и статей мы тем более в праве, если иметь в виду бытовую, чисто житейский характер самого поверья. И действительно, свидетельства того и другого рода мы находим и в Византии и у славян с довольно раннего времени. Из числа таких свидетельств, в виде примеров, характеризующих кстати и отношение к поверью в известных кругах общества, достаточно привести следующие. В известном Сборнике Святослава 1073 года (он — русский список с болгарского оригинала Симеоновской эпохи, в свою очередь переведенного с

¹ Для примера можно указать на почти нам современные печатные народные календари, где списки злых и добрых дней являются необходимой составной частью этих популярных изданий; в них они большею частью идут вместе с лунными днями, астрологическими указаниями. Из имеющихся у меня под руками текстов могу назвать чешские списки „несчастливых“ дней в календере: „Prorok. 1858. Nový kalendář pro zábavu a domácnost, sestavil J. Šramek“ (в Праге); такой же список дает и „Stoletý kalendář od roku 1880 do roku 1900. Из болгарских текстов могу указать на „Таблица за неблагополучни дни“. (Пълень съновникъ и трепетникъ, София 1896, стр. 42). Из сербских у меня была под рукой „Таблица несрећних дана“ в „Великом вечитом календару“ и „Најновијем и најпотпунијем сановнику“ (оба — в Новом Саде, 1892, текст один и тот же). Ср. русск. текст XIX в. „Сказание о месяцах на пользу христианом“, изд. у Рыбникова, Песни, IV, 244.; из области устного обихода достаточно напомнить пословицу: В добрый час молвить, в худой — помолчать“ (В. Даль, Пословицы, II, 573), и обычное приветствие: „день добрый“.

² В большом количестве свидетельства и названия этих дней — собраны у Дю-Канжа, Lex. med. latinit.; см. также у Свида и Исихия в Лексиконах.

аналогичного византийского сборника) есть уже такое указание, несомненно, относящееся к интересующему нас теперь поверью: „априля 30 рѣпы не яждь мая 31 поросяте не яждь”¹ Как и в западной Европе, так и в Византии (а за ней и у славян) это поверье возбуждало протесты в церковных сферах, хотя и теоретические по преимуществу, что выражалось в осуждениях его, наравне с другими народными, не только в учительной литературе, но и в формально-канонической в виде запрещений и проклятий на страницах Кормчих и других подобных сборников; напр., в переводной Кормчей по сербскому списку XIV—XV в. Венской Гос. Библ. (б. Hofbibliothek) № 42 (cod. slav.) на л. 334 об. читается статья, где вера в добрые и злые дни и часы приравнивается к вере в гадов и зверей;² та же статья находится в интересном по составу македоно-болгарском сборнике № 237 в собр. б. Хлудова (Истор. муз. в Москве) XIV века, л. 249: „о вѣрѣщи въ гады ѿ звѣра ѿ часовы ѿ дѣна, ѿмѣщи ѿвы добры, ѿвы же злы (Нач.: сѣж бо въ хрѣтіанѣ ѿже ѣретичьскаѣ дѣла дръжжще).”³ Все эти и многие подобные упоминания встречающиеся в славянской письменности, как мы видели, с довольно раннего времени, представляют отзвук в этой письменности того, что было и в самой Византии; поэтому как в Византии, так и у славян мы вправе ожидать не только упоминаний, но и самых памятников, содержащих перечни добрых и злых дней, при чем, в силу общих взаимоотношений, естественно будет предположить что большинство подобных славянских текстов (по крайней мере, в их первоначальных редакциях) будет восходить к аналогичным византийским. Действительно, среди греческих текстов мы и находим подобные перечни, хотя те, которые мне удалось подыскать, большой древностью списков не отличаются (они — XVII в.), частью в виде позднейших приписок в текстах старших иного содержания; это, однако, если иметь в виду консервативный, традиционный характер подобных памятников, не

¹ Ср. Д. А. Ровинский, Русские народные картинки, IV (1881), 505.

² По этой рукописи издана целиком мною в книге „Из истории отреченных книг“ (СПб. 1899), 1, 40, прим.

³ Такую же статью в русской более поздней редакции можно указать также в рукоп. XVI в. б. Арх. Мин. Ин. Д. в Москве № 478-958, л. 515 об.; здесь она кончается словами: „иже творѣть злыѣ дѣи ѿ часѣ да бѣдѣть проклѣти.“

мешает предположить довольно раннее появление таких текстов в самой Византии; косвенным образом за это будет говорить и славянский перевод такого перечня, нашедший себе место в Ассем. евангелии, как мы видели, не позднее XII века. В качестве образцов такого рода греческих текстов приведу два из имеющихся в моем распоряжении.¹

I. Венской Госуд. Библи. cod. med. graec. 29 (f. 119): Ἐσθρᾷ τοῦ προφήτου περὶ τῶν δώδεκα μηνῶν (ἐχόντων ?) τὰς ἐπιβαρεῖς² ἡμέρας

Μηνὶ σεπτεμβρίῳ γ' καὶ κδ'	Ἰαννουάριος β' καὶ κδ'	μαῖος γ' καὶ κ'
ὀκτώβριος γ' καὶ κα'	φεβρουάριος ιδ' καὶ κς'	ἰούνιος γ' καὶ ιδ'
νοέβριος ς' καὶ κδ'	μάρτιος δ' καὶ κ'	ἰούλιος ς' καὶ κδ'
δεκέμβριος γ' καὶ κδ'	ἀπριλλιος γ' καὶ κς'	αὔγουστος δ' καὶ ιε'

II. Мюнхенской Госуд. Библи. 89 (f. 80): Αὗται αἱ παρατηροῦμαι ἡμέραι τῶν ιβ' μηνῶν.³

Μηνὶ μαρτίῳ (cod. μάρτιος) αἱ	μηνὶ σεπτεμβρίῳ αἱ
ἐναντία α' καὶ κη'	ἐναντία ς' καὶ κα'
μηνὶ ἀπριλίῳ (cod. — ος) αἱ	μηνὶ ὀκτωβρίῳ αἱ
ἐναντία ι' καὶ κ'	ἐναντία γ' καὶ κβ'
μηνὶ μαΐῳ αἱ ἐναντία	μηνὶ νοεβρίῳ αἱ
δ' καὶ κδ'	ἐναντία ε' καὶ κη'
μηνὶ ἰουνίῳ αἱ ἐναντία	μηνὶ δεκεβρίῳ αἱ
ι' καὶ ις'	ἐναντία ιδ' καὶ κδ' (cod. κθ')
μηνὶ ἰουλίῳ αἱ ἐναντία	μηνὶ Ἰαννουαρίῳ αἱ
ιγ' καὶ ιβ'	ἐναντία α' καὶ κς'
μηνὶ αὔγουστῳ (cod. — του) αἱ	μηνὶ φεβρουαρίῳ αἱ
ἐναντία α' καὶ λ'.	ἐναντία δ' καὶ κς'.

Среди славянских статей о днях добрых и злых, довольно многочисленных и разнообразных по рукописям, преимущественно поздним, надо различать две группы по составу: более короткую, отличающуюся тем, что на каждый месяц указывается только по два дня „злых“, и более обширную или пространенную, которая дает таких указаний на каждый месяц больше, приблизительно пять или шесть дней. Первая группа, повидимому, старше второй по происхождению, а отчасти и по дошедшим до нас ее текстам; к этой группе должны быть отнесены и приписки в Ассем. еванг. Старший из бывших

¹ Разбиваю их, как и дальнейшие славянские, на столбцы: в рукописях они писаны в сплошную строку.

² Ср. у З. Рагозиной „Халдея“ (СПб. 1902, стр. 177) о „тяжелых днях“ (по Ф. Ленорману).

³ Типъ перечня-архаичный: год еще мартовский.

до сих пор известным и изданным текстов, сербский XV в. в рукоп. б. Севастьянова (в б. Румянц. муз.) № 20, во свое время напечатанный Н. С. Тихонравовым, (Пам. отреч. литер., II, 386); статейка здесь входит в состав целой коллекции подобных текстов: лунные дни и добрые и злые часы, гадание по зодиям. Вот эта небольшая статейка: „Днѣи зли по*баеть блюстисе:

Сент.	4,25	Генв.	18,25	Май	6,20
Окт.	5,22	Февр.	12,27	Июнь	6,28
Ноябр.	9,10	Март	4,21	Июль	7,28
Дек.	2,26	Апр.	2,23	Авг.	3,14 ¹ .

Два другие, мне доступные, текста этой группы XVII в.:

I. Белгр. Нар. библи. 555, л. 32: „А се дни зли изметни:

Сент.	3,24 зли	Генв.	2 и 3	Май	6 и 20
Окт.	3,24	Февр.	1 и 23	Июнь	3,12
Ноем.	5,11	Март	4 и 20	Июль	6,22
Декм.	6,14	Апр.	3 и 20	Авг.	4,15 ¹ .

II. Cod. Vind. slav., 113, л. 37 об.: „А се зли дни по книзе:

Сен.	21,17	Ген.	9,26	Май	10, ?, 21
Окт.	26,28	Февр.	6,26	Иун.	1, 2, 3
Ноем.	2,21	Март.	25	Июл.	3,6
Дек.	12,21	Апр.	3,21	Авг.	16, 18, 22 ¹ .

Отнесенный к этой группе список в Ассем. еванг. обнаруживает в самых числах „злых“ дней совпадение более всего с Cod. Vind. 113 (7 случаев; из них один — ноябрь — в обоих числах месяца), меньше с Белгр. 555 и Севастьяновским; но еще более находим у него совпадений со старым (IV в.) латинским списком (С. I. L., 1,334): в 7 случаях, одинъ — июнь — в обоих числах месяца, при чем в нескольких случаях у Ассем. еванг. оказывается совпадение только с латинским IV в. и ни с одним из остальных (2 сент., 2 ноября, 7 и 20 июня, 6 августа). Принимая во внимание относительную древность латинского текста и значительный промежуток времени, отделяющий его от текста Ассем. также и остальных славянских и греческих, мною указанных, мы можем предполагать, что греческий, нам ближе неизвестный, оригинал, к которому восходит текст Ассем., также принадлежал к довольно старым по типу и составу, еще далекому отъ тех осложнений, которыми отли-

¹ В рукописях цифры месяцев — славянскими цифрами, самые названия месяцев написаны очень сокращенно.

чается вторая из намеченных выше групп текстов, которую мы условно назвали „распространенной“ и считаем более молодой по типу¹. Что же касается в частности приведенных нами греческих поздних списков, то они, хотя по объему и могут быть зачислены в первую группу, однако по составу и подбору чисел, должны быть отнесены к иной редакции, нежели оригинал Ассем.: совпадение с Ассем у них оказалось ничтожно (три случая в М. 89 и один — в Vind. 29). Т. о. македоно-болгарский текст XII в. воспроизводит не найденный пока греческий оригинал не моложе этого времени, при том текст архаичного типа²: в этом — значение славянского текста Ассем. еванг. для будущей истории статьи о добрых и злых днях в византийской письменности; а для славянской, в частности македонской, письменности это — старейший из известных до сих пор переводных текстов этого рода, выражающий поверие, до сих пор живое, когда-то общераспространенное, впоследствии в некоторой части общества ставшее запретным, почему и самый текст, став апокрифическим, иногда попадал в списки „отреченных“ писаний³.

¹ К ней же из рукописных текстов должны быть отнесены и другие славянские, каковы, напр.: Vind. slav. 119, Югослав. Акад. III. а. 20 — оба XVII в.; сюда же должны быть причислены и указанные выше тексты в печатных народных книгах, чешских, болгарских, русских и сербских.

² Ср. Mayer, Aberglaube des Mittelalters (стр. 210): в средние века в большинстве случаев два дня в месяце признавались несчастливыми. На Востоке в древнейшее время обычно второй день месяца относился к числу „тяжелых“ (см. Herbelot, Bibl. orient. s. v.); ср. у нас частое указание на второе число месяца в списке; ср. также Du-Cange Lex. med. lat. 2,846. В позднем русском списке (у Рыбникова, Песни IV, 244) также сохранился след старой традиции: „а в месяцах есть по два дни злы — ни крови пущати, ни сеяти, ни садов садити...“

³ Хотя бы в виде только вероятного предположения можно в тексте приписок о злых днях в Ассем. ев. видеть памятник уже не в его первоначальном виде, как он явился в славянской письменности, а уже составной из двух более ранних славянских переводных текстов. Такое предположение основывается на лексике текста: он в этом отношении распадается на две части: одна (кончая припиской на л. 141 об.) для передачи слова *ѡра* употребляет „година“, тогда как другая (с приписки на л. 143 об.) то же греческое слово передает словом „чась“. Этому делению почти точно соответствуют и названия месяцев: тогда как первая часть пользуется славянскими названиями их, вторая — греческими. Конечно, „година“ и „чась“ оба одновременно употребляются уже в

Сравнивши приписки с теми чтениями, которые мы видим в приведенных отдельных текстах статьи, мы найдем в приписках в начале каждого месяца указание на число дней в каждом и продолжительности дня и ночи, указание, отсутствующее в приведенных текстах; едва ли нужно приводить объяснение, каким путем появилось это прибавление в приписках Ассем. еванг.: это — самые обычные указания в месяцесловах, начиная с древнейших, присоединяемых к богослужебным книгам, и кончая современными нам святцами и календарями.

Остается еще один вопрос, связанный с нашими приписками в евангелии: как попал этот, совершенно чуждый основному евангельскому тексту список злых дней на страницы евангелия? Это объясняться может прежде всего, разумеется, тем не высоким уровнем в культурном отношении той среды, где вращалось Ассеманово евангелие, не ощущавшей противоречия между евангельским и суеверным текстом. Но едва ли одного этого достаточно для объяснения появления приписок въ евангельском тексте: дело, повидимому, в том, что верование в существование добрых и дурных дней, особенно, последних, когда не следует якобы предпринимать тех или иных или вообще никаких дел, это верование в средние века не было уделом только низших в культурном отношении слоев общества: вера во всякие предсказания, гадания наравне с астрологией наполняет собой обильно литературу вплоть до литературы высших по образованию классов не только Византии, но и запада даже в эпоху Возрождения. В частности, нам известно, что „несчастные“ дни отмечались каким либо особым значком не только в календарях с первых веков нашей эры (судя по сохранившимся памятникам), но и много позднее в календарях при богослужебных книгах самим духовенством, и только поз-

старославянских переводных текстах в том числе и евангельских, иногда даже в одном и том же тексте (напр., в Мариинск. еванг.; ср. V. Jagić, Entstehungsgeschichte, 336), все же такое распределение этих слов, какое мы видим в приписках о злых днях, для передачи *ōga* и названий месяцев, дает возможность предположить, что переводчики текста, давшего первую часть Ассем. приписок, и текста, давшего вторую часть, были различны. А это дает возможность предположить, что дошедший до нас текст приписок есть уже соединение во едино двух более ранних славянских переводных текстов.

днее стали считать это неудобным;¹ так было на Западе, так было, наверное, и на Востоке. Выше уже приведена была заметка, насколько незначительно было влияние официальных запрещений подобных поверий. Поэтому ничего странного не будем видеть в том, что в Македонии в XII в. какойнибудь грамотный человек, может быть, даже из клириков, занес подобные приписки из отдельного существовавшего уже переводного списка дурных дней на поля евангельского текста; и это тем легче могло случиться, что самое поверье стоит так близко к обыденной, житейской обстановке. Все это, взятое вместе, позволяет счесть подобное явление — появление приписок суеверного свойства в богослужебном тексте — результатом воздействия среды на писавшего их и явлением обычным в средневековье, в том числе и македонском.

Повидимому, Ив. Чрнчич, описывая рукопись Ассеманова евангелия, и так же, как и И. Вайс, обративший внимание на слово „золъ“, был на верном пути к пониманию смысла приписок: по поводу приписки в сентябре он заметил: „zadnjih šest reči nije lako razuměti, ako daj ne kažu vrěme, ili kako vugod kob (стр. LX).

¹ На это есть указания у Петрония в Сатириконе, как отметил уже Дю-Канж; в трактате С. Майолы (*Colloquia, seu Dies caniculares, Coloniae 1608*) один из собеседников, богослов, сообщает, что эти обозначения делало духовенство в календарях и только позднее само стало противиться этому обычаю (II, p. 201, параграф: *Dierum observatio*).

Пакъ за епархията на св. Климента Охридски.

Отъ проф. Ив. Снѣгаровъ.

Въ сп. „Македонски прегледъ“ (год. VII, кн. 4, стр. 11-24) е помѣстена статья на руския професоръ Г. Илински подъ заглавие „Об епископском титуле Климента Словенского.“ Авторътъ се опитва да разгадае географскитѣ имена *Δρεμβίτζα* и *Βελίτζα* въ епископската титла на св. Климента, както тя е посочена въ пространното житие на светеца (*ἐπίσκοπον προβάλλεται Δρεμβίτζας ἤτοι Βελίτζας*). Като прави по хронологиченъ редъ прегледъ на изказани мнения по въпроса (стр. 11—19),¹ той не споменава (може би, по неосведоменостъ) мнението на нашия професоръ Ал. Теодоровъ-Баланъ въ неговата „академична речъ“ „Св. Климентъ Охридски въ книжевния поменъ и въ научното дирене“ (София, 1919 г., стр. 30) и моето мнение въ съчинението ми „Българскиятъ първоучитель св. Климентъ Охридски“ (въ Годишника на Богосл. ф-тъ, София, 1927 г., стр. 82—93).² Разглеждайки хипотезата на проф. В. Н. Златарски, той привежда много отъ доводитѣ, които изтъкнахъ въ речения ми трудъ, за да обоснове своето мнение. Така, и проф. Илински приема, че *Δρεμβίτζα* „находила се где-то по близости Охриды“ (стр. 19);³ че не може да се допусне, какво въ XI в. макед. българи и действувалитѣ между тѣхъ ученици на 3000-тѣ учители изъ Климентовата школа „забыли место епископской деятельности

¹ Подобенъ разборъ е правенъ отъ Г. Баласчевъ, Туници, проф. В. Н. Златарски, отъ мене.

² За тоя трудъ дадохъ рецензии Л. Милетичъ (Макед. прегледъ, г. III, кн. 3, стр. 123—130) и Ст. Станимировъ (Духовна култура, София, кн. 34 и 35, стр. 261—275); а кратка бележка R. Draguet въ *Revue d'histoire ecclésiastique*, t. XXIV, Louvain, 1928, p. 521.

³ У мене: „че Климентовата епископия се намирала нейде недалече отъ Охридъ“ (стр. 84).

последнего“ (стр. 20):¹ че „въ XI в. в македонско-болгарском наречии *ѣ* звучало още как *ѧ* (=гр. *εα*), и потому гр. *Βελίτζα* его жители едва-ли могли прочитатъ как *Βεαλίτζα* = Бѣлица“ (стр. 20);² „что во время Климента на берегу верхнего течения р. Трески находилось селение Велика“ (стр. 20—21).³

Еднаквото мнение на нѣколко души по единъ въпросъ не е още белегъ, че то е най-право, но въ случая това обстоятелство има значение въ смисълъ, че по-приемливо изглежда предположението,⁴ че единиятъ дѣлъ (*Βελίτζας*) отъ Климентовата епархия билъ Кичевско.

И проф. Илински не приема мнението на проф. Златарски, че *Δρεμβίτζα* се е намирала въ сръдновековната крепость *Δευρέτη* (въ хрисовула, даденъ на охридския архиеп. Иоанъ отъ имп. Василий Българоубиецъ) или *Δεύριτζα* (споменава я Ив. Кантакузинъ), отъждествявана съ днешното прилепско с. Дебрище,⁵ но по други, неубедителни за мене доводи. Наистина, *Δρεμβίτζα* и Дебрище, които Илински съпоставя, доста се различаватъ по суфиги (*ица* — *ище*), но проф. Златарски сближава първото название не съ Дебрище, а съ *Δεύριτζα*. Споредъ него, мнението на Злат. съдържа и този недостатъкъ, че дори да четемъ *Δρεμβίτζα* като *Δρεβίτζα* все остава „немотивирано“ премѣстването на *ο* следъ *β* въ думата Дебрище или „въ неговия непосредственъ източникъ *Δεβριτζα*“ (стр. 20). На сжщото основание обаче не трѣбва да се отъждествява *Δρεμβίτζα* и съ *Дѣбрица*, защото и между тѣзи думи има сжщото различие. Ако, както обяснява проф. Илински, покрай думата *Дѣбрь* се появила формата *дрѣвь* (въ р. ез. древь) съ сжщото значение и умал. *дрѣвица* (стр. 23). то защо не се допустне сжщата метатеза и въ *Δεβριτζα* = *Дѣбрица*, умал. ф. отъ *Дѣбрь*? Ще повторя,⁶ че едва ли *дрѣвица*

¹ У мене: „... не може да се докаже, че следъ единъ-два вѣка бълг. книжовници сж забравили осветенитъ отъ Климентовата дейность мѣста“ (стр. 90).

² У мене: „Бѣлица се изговаряла отъ макед. българи Беалица, срещу което въ гръцкото житие щѣше да стои *Βεαλίτζα*“ (стр. 20).

³ У мене: „или че въ края на IX в. тукъ е сжществувало едноименно голѣмо селище, гдето е живѣлъ Климентъ“ (стр. 92).

⁴ То се сподѣля отъ Г. Баласчевъ, проф. В. Н. Златарски, мене и проф. Илински.

⁵ У В. Кънчовъ: Дебреще (Македония, София, 1900 г., стр. 254, № 61).

⁶ Пос. мое съч., стр. 86—87.

или *Дѣбрица* фонетично е по-близо до *Δεβριτζа* (въ XIV в. у Ив. Кантакузинъ), а особено до *Δευρετή* (въ XI в.), отколкото до *Дѣбрица*. *Δρεμβιτζа* могла да се получи чрезъ метатеза на *ρ* както отъ *Δεβριτζа* = *Дѣбрица*, така и отъ *Дѣбрица*.

Явно е, че лингвистичнитѣ обяснения не допринасятъ нищо, за да се предпочете едното или другото мнение (*Δρεμβιτζа* = *Δεβριτζа* = *Дебрище* или *Δρεμβιτζа* = *Дебърца*). Само по исторически и географски съображения¹ може да се мисли, че *Δρεμβιτζа* по-скоро се е намирала въ охридската покрайнина *Дебърца*, отколкото въ прилепското с. *Дебрище*.² По „топографски съображения“ и проф. Илински разбира подъ *Δρεμβιτζа* *Дебърца* (стр. 21), нарича Климента „дебрце-величкии“ епископъ (стр. 24), обаче погрѣшно поставя *Дебърца* на западъ отъ Кичево вм. на югъ и я отождествява, изглежда, съ областта *Дебъръ*. Освенъ това подъ *Δρεμβιτζа* той разбира не покрайнина, а градъ *Дѣбрица* или *Дѣбрица*, разположенъ „на самой границе дикой Албании“ (стр. 21) и столица на областта *Дебъръ*.³

Илински отдава голѣмо значение на съобщението въ пространното житие на св. Климента, че Климентовото паство било некултурно, „скотоподобно.“ То му служи като етнографско съображение, за да търси *Δρεμβιτζа* къмъ Албания, „среди населения, даже сверху непомазанного лаком культуры“ (стр. 21). Като че ли той не евзелъ предъ видъ, че презъ IX в. въ източната частъ на днешна Сръдна Албания е живѣло многобройно българско население и че, следов., *Дебъръ* не се е намиралъ, както сега на границата на Албания, която тогава, поради заселва-

¹ Вж. пос. мое съч., стр. 97.

² Съмнявамъ се споменаваната отъ Ив. Кантакузина *Δεβριτζа* да се е намирала въ това село, защото то отстои доста далече на северъ отъ линията на сръбскитѣ крепости, превзети въ 1330 г. отъ имп. Андрополь III Палеологъ: Бучинъ (юз. отъ Прилепъ), Каваларий (при Кавадарци), Сидирокостронъ (Демиръ-капи). Ако се смѣта, че гр. *суф-ιτζа* може да предава бълг. ище или че стб. *ица, ица* могло да мине по-сетне въ ище, то *Δεβριτζа* по-скоро би трѣбвало да се тури при тиквешкото с. *Дебрища*, юз. отъ Кавадарци. Това още повече може да се твърди при предположение, че другата завзета крепостъ *Добруня*, споменавана отъ Ив. Кантакузина между *Дебрица* и *Каваларий*, се намирала при дн. тиквешко с. *Добротино*.

³ „... для отождествления *Δρεμβιτζа* съ столицей *Дибры Дебърцей*“ (стр. 24).

нето главно на нейнитѣ долини отъ славянитѣ, не е съществувала изобщо нито като географско понятие, нито като етнографско. Ако се придава такъво значение на това съобщение, то трѣбва да се отнесе и до населението на Велика, та следвало би да се постави и Велика по-на западъ, до Албания. Обаче това не е нужно, защото за изтънчения охридски архиепископъ Теофилактъ, авторъ на житието, и населението въ самия гр. Охридъ сжщо било некултурно.¹ Въпросниятъ изразъ не може да се смѣта за вѣрна етнографска характеристика и опорна точка за предположения. Не че не е било некултурно Климентовото паство, но такъво било бѣлг. население и въ други краища. При това не трѣбва да се изпуска изпредвидъ, че Теофилактъ е ималъ за цель да изтъкне величието на Климентовата епископска дейность, та могълъ да си послужи и съ пресилени контрасти, тъй свойствени на византийскитѣ агиографи.

Не е известно да е съществувалъ гр. **ДѢБРЬЦЬ** или **ДѢБРЬЦА** въ областта **Д е б ъ р ъ**, нито сега има селище съ това име.¹ „Столица“, сир. гл. градъ на тази областъ сега е **Д е б ъ р ъ**, който на грѣцки се е наричалъ, както и областта, *Δεύρη, Δέβρα*² (= **ДѢБРЬ**, **ДѢБРЬ**), а не *Δεβριτца*. Затова *Δεβριτца* не може да се търси въ обл. **Д е б ъ р ъ**. Ако въ края на IX в. е съществувалъ гр. **ДѢБРЬЦЬ** или **ДѢБРЬЦА**, съседенъ на **В е л и к а** и нетъждественъ съ днешното прилепско с. Дебрище, то по-вѣроятно е той да се е намиралъ въ едноименната покрайнина (между Охридъ и Кичево), която е твърде плодородна, гжсто населена и съ хубавъ климатъ котловина, имаща лесни пѣтни съобщения съ съседнитѣ котловини охридска, кичевска и демирхисарска (Желѣз-

¹ Въ писмото си до великия domestikъ той нарича охридчани трупове безъ глави, незнаещи да почитатъ нито Бога, нито човѣка; чудовища, за които нѣмало надежда да се сдобиятъ съ глави: кални, вонещи и неприятно крѣкащи жаби (вж. моята история на Охридската архиепископия, I, София, 1924 г., стр. 201—202; Митр. Симеонъ, Преводъ на писмата на Теофилакта Охридски, въ Сборникъ на Бѣлг. академия на наукитѣ, кн. XXVII, стр. 188—189).

² Вж. G. Cedrenus, ed. Bonnæ, II, p. 527²²; Дюканжевия списъкъ у Gelzer, Der Patr. v. Achrida, Leipzig, 1902, S. 6^η; Йор. Ивановъ, Бѣлг. старини изъ Македония, II изд., стр. 566^η. Епарх. списъци у Gelzer, Byzant. Zeitschrift, I, S. 257^{2β}; Der Patr. v. Achr., S. 20¹⁰, 29¹², 31^ε, 14^α. Срв. Моята Ист. на Охр. архиеп., I, стр. 192; В. Н. Златарски, История на бѣлг. държава, I², стр. 270.

нецъ)¹ и съ това е била по-пригодна за образуване на друго седалище на великия епископъ, отколкото отдѣлената съ високи планини и мжчнодостѣпна област Дебъръ. Обаче, както обяснихъ въ споменатото изследване, Климентовата епархия могла да бѣде наречена и по името на покрайнината. Проф. Илински приема заедно съ Туницки, че Зета и Топлица „были городами, некогда находившимися, а отчасти и сейчас находящимися на одноименных реках“ (стр. 15), но на историцитѣ подобно нѣщо не е известно. К. Иречекъ нарича съ първото име област и рѣка, съ второто — жупа и рѣка.² Седалище на зетския епископъ отначало билъ манастирътъ „Св. Архангелъ Михаилъ“, а на топличкия — манастирътъ „Св. Никола“, задужбина на Стефана Неманя, (Бѣла църква) на р. Топлица.³

Поставилъ *Дреμβитѣа* въ Дебърско, проф. Илински логически билъ принуденъ да твърди, че „этот город (б. м. *Дреμβитѣа* = *Дьврѣць*) не представлял никакого Эльдорадо, и потому неудивительно, что Климент предпочитал жить не в нем, а в Велике, откуда, к тому ж, он мог с большими удобствами совершать свои многократные поездки в Охриду“ (стр. 21). Нѣма известие, че Климентъ е пребивавалъ повече въ Велика, а само може да се допуска това, имайки предъ видъ, че той билъ по-известенъ като велички епископъ. Той могълъ да предпочита Велика и при положението, че другата частъ на епархията му (*Дреμβитѣа*) не е била бедна и мжчнодостѣпна, но е нѣмала развитъ центъръ, както напр. днесъ е охридската покрайнина Дебърца, или пъкъ тя е имала такъвъ, но паството на Велика е било по-просто и е изисквало по-голѣми архиерейски грижи.

Проф. Илински като че ли нѣма ясна представа за мѣстонахождението на с. Дебрище. Той твърди, че то се намира

¹ Срв. В. Кънчовъ, Орохидрография на Македония, Пловдивъ, 1911, стр. 25 и 26.

² Исторја Срба, II. Регистар, стр. 260 и 315. Сжщо и у Ст. Станојевић, Народна енциклопедија српско-хрватска-словеначка, књ. I, стр. 813—814 (стат. на В. Ћоровић) и књ. IV, стр. 568.

³ Станојевић, цит. съч., књ. I, стр. 815; књ. IV, стр. 569. Споредъ Иречека, понеже въ Сърбия имало малко градове, то столицитѣ на епископитѣ се намирали въ манастиритѣ, както и седалището на самия архиепископъ (цит. съч., III, стр. 77).

„в непосредственом соседстве с Охридой“ (к.м.) и затова то не може да се счита „такъво глухо мѣсто (таким глухим захолустьем), кждето не биха могли да проникнатъ лжчитѣ на недавнашната просвѣтна дейность на Климента въ Кутмичевица“ (стр. 19). Но, ако се приеме този мотивъ, то би трѣбвало да се твърди обратното, т. е. да се отъждестви *Дреμβιτζα* съ Дебрище, а не да се поставя въ Дебърско защото това село е до Прилепъ, а не до Охридъ. Дебърско пъкъ отъ вѣкове е свързано съ Охридъ стопански и духовно, та лжчитѣ на Климентовата просвѣта въ Кутмичевица могли да проникнатъ по-рано тукъ, отколкото въ Прилепско и, следов., по мисълта на Ил., Климентъ би трѣбвало да бжде поставенъ за епископъ по-скоро въ втората областъ. Обаче изтъкнатиятъ мотивъ не може да има логическа стойность, щомъ се подържа, че Климентовата епархия се намирала близо до Охридъ.¹

Споредъ проф. Илински, въ старобълг. езикъ наредъ съ формата *Дръница*=*Дреμβιτζα* се слушало *Дръвница*=*Дреβевιτζα*, както стои въ охридския преписъ на Климентовото житие (стр. 24). Дали това може да се допуска, нека решатъ филолозитѣ, но струва ми се, че *Дреβевιτζα* произлиза отъ *дрѣво*, а не отъ *дрѣвѣ* или *дрѣбѣ* (въ дн. говори на Арханг. губерния) по аналогия съ прилаг. ф. *дрѣвѣнскѣи*, срѣщана въ Хлѣбниковия преписъ на новгородския I. лѣтописъ. Въ Охридъ казватъ *древейнца*=*древеница* (въ книж. бълг. ез. *дървеница*).² Впрочемъ не сж необходимими тѣзи лингвистични обяснения, тъй като *Дреβевιτζα* се срѣща само въ единъ преписъ и може да се смѣта по-скоро за поправка на думата *Дреμβιτζα*, която не е разбиралъ преписвачътъ (макед. българинъ или поне познавачъ на бълг. езикъ) и искалъ да я осмисли, вѣроятно, подъ влияние на подобно топографско име³. Не е известно дали въ ст. бълг. езикъ се употребявала думата *дрѣва*, въ дн. р. ез. *дерба* (отдавна неорано мѣсто) и *дрѣвѣ* или *дрѣбѣ* (въ смисълъ на дебри, както въ арханг. говори), отъ които, споредъ Ил., се образувала *Дръница*=*Дреμβιτζα*

¹ Срв. у мене, Бълг. първоуч. св. Климентъ, стр. 301—302, заб.

² Слав. *Дръвница*=*Древеница* (Срезневскій, Матеріалы для словаря древнерусскаго языка по письменнымъ памятникамъ, I, С. Петербургъ, 1893, col. 734).

³ Сега има села *Дървеникъ* въ Битолско, *Дървенъ* въ Леринско, *Древено* въ Гевгелийско и *Кратовско* (В. Кънчовъ, Македония, стр. 152, 222, 238, 250).

съ значение малки дебри. Въ новобълг. ез. има дума дребъ м. р., дребъ ж. р., но означава отпадъци отъ влачена вълна или ленъ (въ р. ез. отеребки), дребусъкъ отъ нѣщо¹. Ако въ нѣкой старобълг. паметникъ се открие тая дума съ значение на д е б р и, ще бжде вѣроятно авторитетното обяснение на проф. Илински, че *Δρεμβίτζα* не е гръцка изопачена форма на дѣбрьца или дѣбрьца, както се приема отъ Баласчевъ, проф. Златарски и мене, а съответствува на дръвница, означаваща дѣбрьца².

Наново разглеждайки въпроса за Климентовата епархия, не мога да не призная, че предположението, споредъ което тя се намирала въ Кичевско и Дебърца, не е свободно отъ възражения. Загадъчно е, че въ Дюканжевия списъкъ на бълг. архиепископи, съставенъ къмъ половината на XII в., сир. 50—60 години следъ появата на Климентовото пространно житие (ако се приеме охридскиятъ архиеп. Теофилакъ за неговъ авторъ), Климентъ е нареченъ епископъ *Τιβεριουπόλεως* (струмишки) *ἤτοι Βελλίνας*.³ Съставителятъ на тоя списъкъ, вѣроятно отъ охридската канцелария, ще да се е ползувалъ отъ

¹ Н. Геровъ, Рѣчникъ на българскій языкъ, ч. I, Пловдивъ, 1895, стр. 366.

² За сега други обяснения не може да се дадатъ. *Δρεμβίτζα* не може да се чете Д р е м б и ц а (А. Теодоровъ-Баланъ, цит. съч., стр. 30) или Дръмбица (Житие на св. Климента Охридски, прев. Д. Т. Ласковъ, София, 1916 г., стр. 58), понеже не е известна ст. бълг. дума съ такъвъ, корень (дрѣмъ, дръмъ). Срезневски посочва дума дрябъ, употребена отъ Карамзина въ „Исторія государства Россійскаго“, но вм. дрябъ и съ значение „пехотинецъ-войникъ“ (цит. съч., кол. 736). *Δρεμβίτζα* не отговаря на Тръкница, та да се свързва съ Тръкнице (V. Jagic, Zur Entstehungsgeschichte, S. 116), защото 1), както изтъкна проф. Златарски, гърцитѣ не смѣсвали слав. т съ ѿ (цит. съч., I т., ч. II, стр. 270) и 2) вм. ср. *εμ* щѣше да стои *εαμ* (*Δρεαμβίτζα*) (топогр. названия въ Дебърско Требище, въ Албания Требицка, Трепче=Требица сж форми отъ по-късно време, когато въ западнобълг. говори *ѣ* преминало въ *е*). — Любопитно е, че въ единъ ржкописъ на Кирилобѣлоезерския манастиръ (Русия) отъ XV в. се срѣща дръвница съ значение на гласова модуляция (Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslov.-gr.-latinum, стр. 158). Срезневски съобщава, че д е р б и ц а се наричалъ единъ отъ кукеститѣ знаци въ стихирѣ отъ XVI в. (цит. съч., I, кол. 653). Нѣкой филологъ, може би, ще ни каже, дали има нѣкакво отношение между тази дума и д е р б а, макаръ и твърде различни по значение.

³ Н. Gelzer, op cit., S. 6^β; Ивановъ, цит. съч., стр. 565^{δ'}.

писмени известия. Едва ли е допустимо, че той не е знаелъ Климентовото пространно житие. Сведенията му за Методия, Горазда и Климента го издаватъ, че той е челъ това съчинение, но е предалъ веститѣ по припомка, поради което тѣ несж точни.¹ Или самъ той е разбиралъ подъ *Δρεμβίτζα Στρούμιτζα*² (ако само въ ржкописа на Клим. житие, което ималъ наржка, не е стояла *Στρομβίτζα*, както Теофилактъ нарича Струмица въ едно свое писмо); или пъкъ въ Охридъ е сжществувало предание за епископска дейность на Климента въ Струмица наредъ съ преданието за неговото учителство въ областта отъ Солунъ до Канина. Съюзътъ *ἥτοι* (или, сиречь), както показватъ списъцитѣ на епархиитѣ на Охридската архиепископия и др. църкви, означава: I. или че дветѣ названия (антично и ново) означаватъ напълно или почти едно и сжщо мѣсто³; II. или че едното название е име на епархийския центъръ, а другото на покрайнината, гдето се намира той⁴, и обрат-

¹ Методий билъ ржкоположенъ за панонски архиепископъ отъ папа Николая, приемникъ на Адриана; Климентъ първене станалъ епископъ, а после му била повѣрена отъ „царъ“ Бориса третата частъ отъ бѣлг. „царство“. Въ действителность въ двата случая събитията съ вървѣли въ обратенъ редъ; Борисъ не се наричалъ царъ, нито държавата му — царство.

² Въ първия хрисовулъ, даденъ на охр. архиеп. Иоанъ отъ имп. Василий Българоубиецъ.

³ Напр. *ὁ Σαρδικῆς ἥτοι Τριαδίτζης, ὁ Ἐδέσσης ἥτοι Μογλέων* (погрѣшно отъждествение), *ὁ Τιβερίουπόλεως ἥτοι Στρουμίτζης, ὁ Κεφαληνίας ἥτοι Γλαβινίτζης, ὁ Σιγηνῶν ἥτοι Βελεγράδων, ὁ Σιρμιόν ἥτοι Στριάμου, ὁ Σλανίτζης ἥτοι Πελλῶν* (епарх. списъкъ отъ XII в., издаденъ отъ Н. Gelzer въ *Bysantinische Zeitschrift*, I, S. 257 $\delta, \varsigma, \theta, \iota\alpha, \iota\gamma, \iota\epsilon, \iota\theta$; срв. *ibid.*, II, S. 60—61); *ὁ Καστορίας ἥτοι Νεκταριουπόλεως, ὁ Βοδηνῶν ἥτοι Ἐδέσσης, ὁ Σισανίου ἥτοι Συστιουπόλεως, ὁ Στρουμνίτζης ἥτοι Τιβερίουπόλεως* (списъкъ отъ 1706 г., у Gelzer, *Der Patr. v. Achr.*, S. 31). Сжщо и въ Царигр. църква: *τὸν Προύσης ἥτοι Θεουπόλεως* (*idem*, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum*, S. 537¹⁷⁶) *ἡ Χριστούπολις ἥτοι Κάβαλα* (*ibid.*, S. 629³⁷, 631¹⁰⁸), *ὁ Νικοπόλεως ἥτοι Νευροκόπου* (*p. cit.*, № 67), *ὁ Μολδοβλαχίας ἥτοι Μπογданίας* (S. 636²⁶⁹).

⁴ *ὁ Ηρακλείας ἥτοι Πελαγονίας* (*Byzant. Zeitschr.* I, S. 257⁵), *ὁ Μητολίας ἥτοι Πελαγονίας καὶ Περγάπου, ὁ Βελεγράδων ἥτοι Ἰσπατίας καὶ Μονζακίας* (Gelzer, *Der Patr. v. Achr.*, S. 31^{12,20}), *цетинскѣн, сиреч Даалматѣа* (въ охридския съборенъ актъ отъ 1532 г., *Споменик*, LVI, (др. разред 48), стр. 37. кол. II). Въ Царигр. църква: *ἡ μητρόπολις Σταυρούπολις ἥτοι Κα-*

но¹; III. или пъкъ че сж слѣти две епархии, втората отъ които порано е била епископия, подведомствена на първата (митрополия)²; IV. или че, може би, епархията била известна по името на два свои центра — единиятъ действителенъ, другиятъ бившъ.³ Въ

ρίας, ὁ Σύρονης ἦτοι Σελευκίας, ὁ Ἀντιοχείας ἦτοι Πισιδίας (idem, Ungedr. u. ungen. veröffentlicht. Texte., S. 550²⁴, 569³², 570⁴¹, 607³⁸). Това значение има съюзътъ *ἦτοι* и въ титлата *ὁ Βοεανότης ἦτοι Βλάχων* (Byzant. Zeitschrift, I, S. 257²⁷).

¹ *ὁ Ἰλλυρικοῦ ἦτοι Κανίνων* (Byzant. Zeitschr., I, S. 257²⁶), ако съставительтъ на епарх. списъкъ е разбиралъ подъ Илирикъ не антично име на Канина (срв. *ibid.*, II, S. 61), а областъ, както авторътъ (Дим. Хоматианъ) на краткото св. Климентово житие (вж. у Йорд. Ивановъ, цит. сб., стр. 318, § 5 и 6); *ὁ Πελαγονίας ἦτοι Μητολίας καὶ Προλεάπων, ὁ Μογλεωνῶν καὶ Μολίακον ἦτοι Χλωρινοῦ* (Gelzer, Der Patr. v. Achr., S. 20⁸, 31¹³).

² *Πελαγονίας (= Μητολίας) ὁ Πεοληάπων, ὁ Κορυτζᾶς ἦτοι Σελασφόρου (= Δεαβόλεως)* (*ibid.*, S. 30⁶⁻⁷, 31⁷). Въ този случай *ἦτοι* се замѣня и съ *καὶ*: *ὁ Κορυτζᾶς καὶ Σελασφόρου* (*ibid.*, S. 30¹¹⁻¹², 59²⁸, 73¹⁰⁵, 75²², 87¹⁰⁻¹¹), сир. корчанско-селасфорски. За пелагонийско-прилепския вж. тукъ стр. 61, заб. 4.

³ *ὁ Μοράβων ἦτοι Βραντζάβων* (Byzant. Zeitschr., I, S. 257¹⁸). Трѣбва да отбележа, че не е ясно, дали подъ първото име се разбирало градъ или покрайнината по долното течение на р. Морава съ центръ Браничево, понеже кириархътъ на тази епархия се титулувалъ или билъ наричанъ ту само моравски (*Ἀγαθὸν Μοράβων* въ акта на царигр. съборъ отъ 879 г., *ὁ Μορόβων* въ едно писмо на охридския архиеп. Теофилактъ — Migne, Patrol. gr., t. 126, col. 525), ту само браничевски (въ първия хрисовулъ на имп. Василий Българоубиецъ за Охр. архиеп., при бълг. царъ Калояна). Не е основателно да се мисли, че гр. Морава ту упадалъ и преставалъ да бжде епар. центръ, ту пакъ се въздигалъ и наново се премѣствалъ въ него еписк. катедра. Затова се поражда съмнение, дали е сществувалъ гр. Морава, както нѣкои мислятъ (Голубинскій, Кр. оч. ист. прав. церквей, стр. 35, заб. Това мнение сподѣлихъ и азъ въ Ист. Охр. архиеп., I, стр. 181). Въ речения хрисовулъ на Василия Българоубиецъ Морава не се споменава. Само предположение е, че споменаваниятъ тукъ *Μορόβιοχος* (Μορ α β σ κ ъ ?) между мѣстата на браничевската епархия билъ тждественъ съ гр. Морава (Голубинскій, цит. съч., стр. 68): ако би било тъй, тоя градъ би билъ нареченъ по-скоро *τὰ Μοράβα* или *τὸ Μοράβων*, отъ които се образували горепосоченитѣ титли. Наистина, Кедринъ, казвайки за Деяна *καὶ κατήντησεν ἄχρὶ Μοράβων καὶ Βελεγράδων*, ги нарича крепости (ed. Волпае, II, р. 527⁷⁻⁹), но той нѣма ясна представа за тѣхното мѣстоположение (поставя ги въ Панония и отвждъ Дунава), и затова неговото показание не ми се вижда напълно сигурно. *Ὁ Μοράβων* наподобява еписк. титли *ὁ Σμολαίνων* (Gelzer, Ungedr. u. ungen. Texte..., S. 558⁵⁹⁹), *ὁ Λιβαάδων* (*ib.*, S. 600⁸⁴), *τῶν Βαρδαριωτῶν* (*ib.*, S. 634¹⁹¹) сжщо и *ὁ Δροугουβιτίας* подъ солунския митрополитъ (*ibid.*, S. 554²⁸⁹), сир. възможно е било епархията да се наричала по името на слав. племе въ долината на р. Морава.

израза *Δρεμβίτζας ἤτοι Βελίτζας* тоя съюзъ нѣма първото значение, понеже дветѣ названия сж старобългарски, сир. нови. Не може да се каже, че тукъ *ἤτοι* има третото и четвъртото значение: преди образуването на Климентовата епархия не е известно *Δρεμβίτζа* и *Βελίτζа* да сж съставлявали отдѣлни епископии.¹ Остава да се приеме второто значение, сир. *Δρεμβίτζа* било име на епархийския центъръ, а Велика — име на областта. Сега се нарича Велика само горното течение на р. Трѣска, но въ срѣднитѣ вѣкове българитѣ и сърбитѣ сж назовавали така р. Вардаръ.² Не е било невъзможно — по аналогия съ други области въ западната половина на Балканския полуостровъ (Зета, Босна, Морава, Топлица, Морача³, Деволя, Воюса) — да се наричала Велика областта по срѣдното течение на р. Вардаръ (Велешко, Тиквешъ)⁴ и тукъ да е била открита епископия за Климента съ центъръ *Δρεμβίτζа*. Ако тази дума не е грѣшка вм. Теофилактово *Στρομβίτζа*, както мисли Голубински⁵, и *Дръвица* съответствува на *Дъбрица*, то *Δρεμβίτζа* може да се сближи съ Кантикузиновата *Δεύριτζа*, която, както по-горе изтъкнахъ,⁶ трѣбва да се търси къмъ Кавадарци, гдето намираме с. Дебрица.⁷ При тая хипотеза обяснимо е, защо презъ

¹ Срв. В. Н. Златарски, цит. съч., I², стр. 268—269.

² Вж. свидетелства за това у проф. Йорд. Ивановъ, Аксиосъ—Велика—Вардаръ, въ сп. Макед. прегледъ, год. I, кн. 3, стр. 19—23. Срв. В. Кънчовъ, Орохидрографията на Македония, стр. 34.

³ К. Иречек, Историја срба, I, стр. 82, 83, 88.

⁴ Вардаръ тамъ е по-буенъ и пълноводенъ (приема водитѣ на р. Пшиня, Църна, Брѣгалница и др.), тече презъ плодородни хълмове и долини, населени сравнителни гжсто съ чисто българско население, особено Тиквешъ. Тѣзи особености на тая частъ отъ Вардарската долина и обстоятелството, че въ нея стариятъ гр. Стоби отдавна билъ изчезналъ, и новъ подобенъ градски центъръ не се билъ още развилъ въ края на IX и началото на X в., сж били условия, поради които би могло да се различава областта по името на рѣката.

⁵ Краткій очеркъ исторіи прав. церквей, стр. 63.

⁶ Стр. 56, заб. 2.

⁷ Близко до р. Вардаръ трѣбва да се постави и *Δευρέτη*. Тиквешъ не се споменава между частитѣ нито на струмишката (Струмица, Радовищъ, Конче), нито на мъгленската (Мъгленъ, Просѣкъ, Морихово, Сетина, Заодрия), епархии; а невъзможно е било, имп. Василий II и особено охр. архиеп. Иоанъ да не сж взели предъ видъ тая важна покрайнина при опредѣляне границитѣ на Битолската и споменатитѣ съседни епархии.

XII в. въ Охридъ сж смѣтали Климента за струмишки епископъ, именно: или защото Струмишко е влизало въ неговата епархия, или поради тѣхното съседство. Наистина, при това мѣстоположение, Климентовата епархия не е била тъй близко до Охридъ, както при Кичево-Дебърца, но не се е намирала и далече, та Климентъ пакъ би могълъ да посещава Охридъ и своя манастиръ, пжтувайки удобно презъ Прилѣпското поле, Битоля и *Via Ignatia*.

Изъ живота на българитѣ въ Солунско.

По животописни спомени на Дѣдо Трайко Кехайовъ отъ село Ватилъкъ.

Съобщава Л. Милетичъ.

Още отъ най-старо време населението около Солунъ е било българско. Въпрѣки превратноститѣ на историческитѣ събития презъ последвалитѣ вѣкове и постоянния напоръ на гърцитѣ да измѣстятъ българския елементъ отъ крайбрѣжието, последниятъ е успѣвалъ да се задържи тамъ до най-ново време. Когато въ славянската филология по-сериозно започна да се изследва въпросътъ за родината на Кирило-методиевския езикъ, обърна се по-особено внимание и върху езика на това наше население около Солунъ. Покойниятъ великъ славистъ проф. В. Ягичъ подбудисвоя бившъ отличенъ ученикъ словенеца Ватрославъ Облакъ да отиде въ Македония, за да се запознае на самото мѣсто съ езика на българитѣ по солунскитѣ села. Въ своитѣ „Македонски студии“ (Macedonische Studien, Wien, 1896 г.) Облакъ изтъква, че

Дѣдо Трайко Кехайовъ.

„безъ точно изследване на южно-македонскитѣ говори, особено на говора въ околността на Солунъ, окончателното решение върху старобългарския въпросъ (der altslovenischen Frage) е невъзможно“ (стр. 3). Облакъ, въпрѣки голѣмитѣ прѣчки, които му се правѣха отъ страна на турскитѣ власти, успѣ да споходи българскитѣ села въ северната околностъ на Солунъ и въ главни черти да схване говора на населението та покрай други македонски говори го описа въ своята книга подъ име „Диалектътъ на северната околностъ на Солунъ“, подъ който разбира говора на българитѣ по селата Ватилкъ, Ново-село, Гърдаборъ, Бугариево и Вардаровци¹⁾. Това бѣ първото по-подробно изследване на Долно-вардарското наречие, къмъ което принадлежатъ, съ нѣкои незначителни отлики, и други наши говори отъ областта на Кукушко, Ениджевардарско и Гевгелийско. Отъ тогава насамъ знанията ни по това българско наречие значително се обогатиха. Читателятъ сега ще намѣри за него подробна характеристика въ студията на проф. Ст. Романски, която се обнародва въ настоящата книга на „Македонски Прегледъ“ (вж. „Долновардарскиятъ говоръ“) та става излишно повече да се простирамъ тукъ за това наречие.

Що се отнася до народния битъ и изобщо до обществения животъ на това наше население въ Долновардарско и специално въ Солунско презъ миналия вѣкъ, сведенията ни и сега сж оскъдни, особено за живота на селянитѣ, повечето отъ които сж прекарвали въ рабска подчиненостъ по чифлицитѣ на силнитѣ собственици турци, почти безправни предъ произволитѣ на грубата турска администрация и постоянно изложени на разбойнически нападения. Ето защо добре ни сж дошли любопитнитѣ сведения отъ тоя родъ, които се съдър-

¹⁾ Ново-село е чисто българско, два часа и половина северо-западно отъ Солунъ; на половина часъ сев.-зап. отъ него се намира Гърдаборъ (така го казватъ селянитѣ, а инакъ българитѣ го пишатъ „Градоборъ“); на два часа разстояние с. з. отъ тукъ се намира селото Бугариево, а сжщо на два часа далечъ отъ него, югозападно, е селото Ватилкъ; отъ тукъ на три часа с. з., на лѣвия брѣгъ на Вардара, се намира селото Вардаровци. Къмъ българскитѣ солунски села още се числятъ Куфалово, Колакия (погърчено), Коритенъ, Бозецъ, Сарамурово, Дърмица, Киречкьой, Айватово, Дудбелъ. За говора на българитѣ въ Киречкьой даде слаби сведения М. Vukčević въ статията си „Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na orće mačedonizme“, печат. въ списанието „Rad“ на Югослав. академия въ Загребъ, кн. 145.

жатъ въ животописнитѣ спомени на единъ български столѣтникъ отъ близкото до Солунъ село Ватилъкъ по име Трайко Кехайовъ, прекаралъ живота си по солунскитѣ села като заможенъ кехая (овчаръ), самъ овчарски синъ, сетне притежателъ на стада, съ които е вършилъ значителна търговия. Дѣдо Трайко е билъ безъ школно образование, израсълъ въ селска овчарска сръда, срасналъ съ народния битъ. Все такъвъ простъ си останалъ той до края на дълголѣтния си животъ въпрѣки имотното си благосъстояние и честитѣ си пжтувания до Солунъ и дори до Цариградъ, като търговецъ на жива стока. Последното обстоятелство обяснява и многото турски думи и цѣли фрази, съ които Дѣдо Трайко обича въ своя разказъ да си служи. Автобиографичнитѣ му бележки ни пренасятъ въ тогавашния потиснатъ животъ на селянитѣ, изостанали далечъ отъ цивилизацията на съвременния градски животъ, потънали въ крайно невежество и намиращи нравствена опора, за да запазятъ своята самобитност, главно въ своя български езикъ, народнитѣ си обичаи и обреди. Забележително е, че при тия условия на живота солунскитѣ българи, бидейки въ постоянна борба за сжществуване и съ гърцитѣ, все пакъ сж можали да запазятъ българското си съзнание като особено враждебно се отнасяли къмъ гърцизма. Споменитѣ на Дѣдо Трайко ни рисуватъ живота на раята въ Турско отъ частъ още преди султанскитѣ реформи, дадени съ Гюлханійския хатишерифъ и последвалитѣ ги други правдини следъ кримската война. Виждаме, че единъ жестокъ „сердаръ“ се разпорежда съ живота и честта на раята, че е сжществува-вала още търговия съ робини, че се продавали българки, заграбени следъ като селото Нѣгушъ по нѣкакъвъ поводъ е било плячкосано и разорено. Именно бащата на Дѣдо Трайко втори пжтъ се е оженилъ като си купилъ една такава робиня. Отъ споменитѣ на Дѣдо Трайко се вижда, че тогава откъмъ Битолско постоянно сж нахлували свирепи арнаутски разбойнически чети, че българското население не е имало друга закрила освенъ благоволенieto на нѣкой паша или на влиятеленъ стопанинъ на селото, заинтересуванъ да се застъпи за своитѣ селяни, които сж му работили.

Заслугата, да се запишатъ интереснитѣ спомени на Дѣдо Трайко, се пада на запасния генералъ господинъ Тодоръ Марковъ, който презъ 1905 година, когато е изпълнявалъ

специална служба въ Солунъ, се е погрижилъ, щото единъ внукъ на Дѣдо Трайко да запише по диктовка на последния, каквото си е спомнялъ отъ живота си. Тогава Дѣдо Трайко е билъ на 105 години. Солунчани го считали за основателъ на солунската българска община. Неговъ синъ е билъ убитъ презъ 1903 год. въ двора на българската черква въ Солунъ. Дѣдо Трайко тогава е живѣлъ въ Вардарската махала заедно съ снаха си и внука си. „Макаръ и въ дълбока старостъ — казва господинъ Марковъ, който съ писмо отъ 23. XII. 1931 ми препрати биографичнитѣ бележки, за които е дума, — Дѣдо Трайко бѣше запазилъ всичкитѣ си умствени способности, чуваше добре и доста виждаше. Хранѣше се само съ попара, направена отъ разрежено кисело млѣко и ви-наги силно подлучена съ счуканъ чесънъ. Бележкитѣ сж писани по възможностъ така, както е разказвалъ самиятъ Дѣдо Трайко. Понеже нѣщата, които разказва, и самиятъ езикъ, на който говори, датиратъ отъ около преди единъ вѣкъ, считамъ, че представляватъ интересъ да бждатъ обнародвани въ Македонски Прегледъ. Прилагамъ и фотографията на Дѣдо Трайко, направена отъ мене въ домътъ му въ 1905 година“.

Наистина споменитѣ на Дѣдо Трайко, тъкмо защото сж отбелязани направо, както той ги е казвалъ, иматъ значение на интересенъ за историка, филолога и фолклориста документъ, и затова се наехъ да ги приготвя за печатъ, като изгладихъ малограмотния имъ видъ безъ да измѣня нѣщо съществено отъ оригинала. Езикътъ си остава точно споредъ ржкописа на младия Кехайовъ, внукъ на Дѣдо Трайко, съ тая само поправка, че за да се предаде по-точно живиятъ говоръ изоставихъ ероветѣ въ края на думитѣ, замѣнихъ буквата *ѣ* съ *е* съгласно съ народното произношение; въ случаи, гдето еровата гласна въ срѣдословието е предадена въ ржкописа чрезъ *ж*, азъ я замѣстихъ съ *ѣ*; гдето гласнати *а* е потъмнѣла когато е безъ ударение, Кехайовъ я предава чрезъ *ж* или *ѣ*, азъ поставямъ само *ѣ*. Понеже въ ржкописа не е означено ударението на думитѣ, оставихъ текста и откъмъ тая страна непоправенъ, ако и да не е мжно сега, при знанията, които имаме за тоя говоръ, да се въстанови ударението. Самиятъ езикъ на Дѣдо Трайко тукъ-таме се указва повлиянъ отъ говора на гражданитѣ, съ които той често е общаялъ. Възможно е, че тѣзи езикови непоследователности,

които азъ оставихъ, както сж въ ржкописа, да сж внесени отъ записвача — внука на Дѣдо Трайко; последниятъ чрезъ правописа си, като си служи съ буквитѣ ѣ, ж, ъ, й, показва, че е посещавалъ българско училище, обаче при все това е останалъ твърде неграмотенъ, та не умѣ добре да раздѣля думитѣ, да различава препинателнитѣ знакове, правилно да си служи съ малки и главни букви и пр. Тѣзи недостатъци на ржкописа азъ изправихъ, за да се разбира по-лесно смисълътъ на текста. Съ сжщата целъ, като имахъ главно предъ видъ и читатели въ чужбина, снабдихъ подъ линия съ обяснителни бележки чуждитѣ — главно заетитѣ отъ турцитѣ думи (отъ турски, арабски, персийски произходъ), както и цѣли турски фрази, които Дѣдо Трайко често вплита въ разказа си.

Следъ като свършва съ биографичнитѣ си спомени, на края Дѣдо Трайко своеобразно е предалъ въ проза и съдържанието на три епически предания, които той ще да е слушалъ въ младини било въ стихове, било пъкъ така въ проза. За фолклориста и тѣзи, така наивно разказани епически легенди представляватъ интересенъ примѣръ, какъ се разнасятъ и въ видъ на повествователна проза епически разкази. Въ първия отъ тѣхъ се говори за Имиръ Никола, царски юмрукчия, за Танка арнаутка отъ Призрена града, за Юнакъ Станко и др. Въ втория — за Младъ Милошъ, „дете Сраулци“ (?), за Делебъ (?) Гюрга, която побѣгва съ последния, а сетне съ измама го вкарва да се бие съ Илиа Делия. Въ третия разказъ се разправя за Шамлийско Делийче, който се бори съ Гюро Пияница и съ неговия внукъ Янкула. Познавачитѣ на южнославянския епосъ лесно ще разпознаятъ оригиналитѣ на епическитѣ мотиви, съдържащи се въ тритѣ, разказани отъ Дѣдо Трайко легенди.

Прилагамъ тукъ и възпроизведена фотографията на Дѣдо Трайко.

Разказътъ на Дѣдо Трайко.

1. Моютъ татку си викаше Георгие Кехай, а татку му — Кустадин Кехай. Дедо Кустадин, бог да гу прости, беше от Ватилък. Той беше голем уфчар — кехай¹. Него го утепá сердарот², защо сердарот искаше ракия от наш'ти жени, а

¹ Кехая, кехай, турска дума — опитенъ овчаръ на голѣми стада.

² Сердар, персийска дума — главатаръ на охрана, закупвачъ на правителствени данъци.

не от дедо; ама дедо беше юнак човек и не пускал да излезе никой от кукята, и сердарот си разлютил и зел един стап³ и го убил на сто и десет години човек. Бегот сакаше на Ватилък да му клай зевгар⁴ на дедо Костадин, он пък се дигна от Ватилък със 1500 овци и отиде на село Куликиа. Три години седе на Куликиа, напкун⁵ гърците фатиха на жените да ги викат „пали вургари“⁶; напкун жените ричеа на дедо: „Ниа от виа гърци не можими да седиме тука“. И си отиде пак на Дърмица. Тамука татку се жени, зема от Ватилък жена. И там си родих аз . . . Напкун не и треали децата на бабата (майка ми). Рожала, малечки и умирали. Майка сакаше да оди на Ватилък и тръгна със бабата Ено. Как а фатили болките на майка до една река, шо е нагори от селото, дето има капини, смокви, ищѐ⁷ джанум⁸ една лоша река, и таму ма родила и си дошла дома и не може да отиде на Ватилък.

Напкун ма доила 7—8 месеца. Кой знай, напкун татку фатил една овца и цицах яз. Така, как прави татко, правиха и уфчарите. По търлото и по бачилото са чиних 10 години дете. Татко се прежени и зима една жена от Негуш. Ама татко не можал да га земи, — кладел един турчин да га купи. Турчинут а купи жената за татку; арнаутин а дукара от Негуш чак до Дърмица. Първата жена татко га милуваше много, ама втората — повече, защо па е била исирка⁹. Кога ги истепали мъжите, турците га зимали за исирка. Кога са расипа Негуш, жените ги зеха турците на место исирки. Татку имаше много пари, и как немаше друга баба, сакаше да се жени. Ама как чул, шо продават жени на Негуш, кладел субашията да га купи за него и напкун да го земи. Татку ми броил 1200 гроша за таа жена, София, с 4 деца; децата са викаха Ено, Висо, Алатъно и Христо. София, исирка олуджак¹⁰, беше от права фамилия, баш бугарска фамилия; она не знаеше тоя проклет език.*

³ Стап, лат. д. — тояга.

⁴ Зевгар, гърцка д. — оране, двойка волове.

⁵ напкун — после, най-сетне, старобълг. напоконъ.

⁶ Пали вургари, гръц. фраза — стари българки.

⁷ Ищѐ, турска д. — сиречь.

⁸ Джанум, т. д. джанъм, — драги мой, душа моя.

⁹ Исирка, арабска д. — пленница, робиня.

¹⁰ Олуджак, оладжак, т. д. — бидейки.

* Това се отнася за гръцкия езикъ.

(Кога ќе се женише никоя невеста, ќе отиваха да га пре-
чекат, ама нивестата качена на конјот. Напкун ка га пречеку-
ваха, свѣќървата ќе а даваше две свещи и ќе га вѣртиха два-
три пѣти околу огенот. Напкун отиваха на църква, ќе га вен-
чеа. После ќе отиваха дома, нивестата ќе бацуваше рѣка, ергените
ќе играиха добро с байрак ду да замрѣкни. Напкун ќе вечераха).

Ка а купи жената, сердарот разбра, оти жената а
зе дедо Георги, татко ми, напкун го фати сердарот на татко
и го шета 10—15 дена и направи един елям¹¹ на Солун да
го обесат — ищѣ да го заколят. А на илямот пишеше: „глава
дигнал тој човек, — да го обесити“. А пак нашто село беше
от една многу голема ханумка¹² — на Селим Пашовата майка.
Как го носили на Солун, го чиниа хазѣр¹³ да го заколят.
И ханумката, как ќе хабер¹⁴ — емен фереджето¹⁵ и право оти-
де на кунакут¹⁶. Са мачиа они да не го дават човекот, ама ха-
нумката рече: „Без човекот јаз не отивам от тук нататѣк и
харам¹⁷ да ти млекото...“ Напкун го зела човекот и го от-
кина. Ех анасина,¹⁸ да не беше ханумката, ќе го расипаха татко.

2. Сердар е този, којто плаща 300 лири на кунакут и нап-
кун ги бери от сиромасите. Името на сердарот беше Сулеман-
чауш. Този човек отиваше сѣс трийсет-мина и кундисуваше¹⁹
на никој село и едеа и пиеха от рамото на каурите²⁰ Ще,
многу лош човек е бил. Как ќе си отепише никој човек, тој
отиваше да сѣди.

3. Селото Ватилѣк беше турско село; напкун се расипа и
стана бугарско село, ищѣ до ва-дин²¹ как е, така бише и тога.

¹¹ илям, араб. д. — присѣда.

¹² ханумка, т. д. ханѣма — госпожа, жена.

¹³ хазѣр, ар. д. — готовѣ.

¹⁴ хабер, ар. д. — известие.

¹⁵ емен фереджето, т. фраза — веднага (си наметна) покривалото
на лицето.

¹⁶ конак, т. д. — правителственѣ домѣ, правителство.

¹⁷ харам, ар. д. — неблагословено, проклето; харамия — разбойникѣ.

¹⁸ анасинѣ, т. д. — на майка му... (псувня).

¹⁹ кондисувам, т. д. — спирамѣ се на квартира.

²⁰ каурите, ар. д. — кяфири, гявури, сир. невѣрници.

²¹ ищѣ до ва-дин вм. ищѣ до (о)ва ден = сирѣчь до дне-
шенѣ денѣ.

На мойто време немаше църква ни на Дърмица ни на Бугариево, само на Ватилък имаше, и човеците отиваха там. Имаше училищи, ама това ки не беше бугарску, — гърцки проклет език са учише, ама децата дома пак бугарски збуруваха. Тиа села, що немаха църква, дома си венчеха. Ама Ватилък имаше църква Свети Никола.

4. Дедо Костадин имаше един син и един пасинук — син от друг татко — и една керка. Името на синот (татко ми) беше Георги, на пасинук — Мелю, на керката — Гроздо, ама как са жени, жената га викаха Крал-Колювица.

5. Зулуми²² от турци. Одиha на селата и кундисуваха на никоя кукя и напкун сакаха да спият със нивестата или с никоя мома. Един ден кундисаха турците на кукята на Кап'дан Илиа. Напкун пиха ракиа със жените, не стига това, анасина сиктимини,²³ напкун сакаха жените да скокат голи при турците. Ама Капидан Илиа от Струмичко как чу, отиде дума и видел неговите жени да скокат голи, грабнал ножа и заклал всичките и напкун избегал на планината. Кога устаре, отиде на Бугаристанут и там, галиба,²⁴ е ощи.*

От арнаутите по-голем золум. Изпаднал Шабан Гега от Битолско, с байрак шетаха с билюци²⁵. Кондисуваха на никой село, едаха, пиеха, напкун фатиха да ги биат селаните: „Айде бе гяур шети ми конют“. Той, кой немаше кон, даваше пинците. Напкун сакаха пари и за мъкята, дето са яли, демек диш-параси.²⁶ Ще, голем золум — крадаха бакър. Тиа села там, Битолско, плениха; напкун от там Нигрита е било зингинско²⁷ село, — отидоха там да го плене. Напкун сакаше Шабан-Гега да иде на Солун, ама го чу, що има аскер на Вардарскио мост, са върна, за да оди на Гуменджа. Как зе хабер аскерот, отиде голема потора на Гуменджа, ама Шабан Гега избегна на едно село Геракърци. Там дойде аскерут и са били една нощ. Сабалината²⁸ Шабан Гега избегал през ас-

²² зулуми, ар. д. — безчинства, жестокости.

²³ анасинъ сиктимини, т. д. — галатна псувня . . . Вж. № 18.

²⁴ галиба, ар. д. — вѣроятно: струва ми се.

²⁵ билюци, т. д. бюлюк — чета-рота.

²⁶ демек диш-параси, т. фр. — сиречь пари за (изхабяването) на зжбитъ.

²⁷ зенгинско, т. д. — богатско, богаташко.

²⁸ сабахлин(ата), т. д. — сутринята.

* Вѣроятно това се отнася до известния Ильо-войвода.

кера. Кой отипаха—отипаха, кой не куртулисал.²⁹ Напкун го фатиха на Битолско. И му рече пашата: „А бе керата,³⁰ ти не знаеше ли, що има обесечка? Ха!“ — „Е... знаех“. — „Е хубаво, ти не знаиш, що има кълъчка“?³¹ — „Е, знаех.“ — „Ти не знаеше, що имаше сачим?“³² — „Е, знаех“. — „Хубаво, ти не знаеше, що има чингел?“³³ — „Не знаех“. — „На бре, керата, да се научиш!“ И го туриха на чингел.

6. На 14 години сакаха да ми заколят арнаутите, защо един влах краде 270 кози — отди Лъгадини Сарияр. Напкун на то, дека сакаха да ми заколят, него велеха Трайкова нисиа³⁴, ама как не ми заклаха, го велят Кечи-адасъ.³⁵ Та нисиа беше малечка, сега стана голема. Там најдеха юруците³⁶ козите, що ги краднали власите. Как ги попалаха³⁷ юруците козите, дойдоха на Солун и зимаха илям от Пашата да отепат къде ки најдат харамията. Влахат дойде на Дърмица. Сега той сакаше да удри козите от-тъд Вардар, ама сам не можеше. На то место имаше неколко воловарчета. Ги викна и ги е дал по един хирмилик.³⁸ Ама и тия не можаха. Ния бехме на срещу. Дойде и ни се моли да му удрим козите да преминат Вардар. Той ни такса³⁹ по пет грош и по 50 фишеци.⁴⁰

Напкун отидохме ния, отираки козите на водата. Кинисаа⁴¹ козите по него. Той виде юруците, що идаха зад него, фати да бега. А он как фати да бега, ния гледѣки на него, що са залуде туй, а зад нас юруците с пушките, кринати ви-каха: „давран маин“⁴² — биз дорт гюн екмек йемемишик!“⁴³

²⁹ куртулисал, т. д. — избавилъ се.

³⁰ керата. гърц. д. — рогоносецъ, сводникъ, (ругателно).

³¹ кълъчка, т. д. — сабя.

³² сачим вм. сиджим. т. д. — вжже, канапъ.

³³ ченгел, т. д. — кука.

³⁴ нисия, г. д. — мандра, къшла.

³⁵ Кечи-адасъ, т. д. — козьи островъ.

³⁶ попалаха, л. д. — потърсиха.

³⁷ юруци, т. д. — турци.

³⁸ хирмилик вм. йирмилик, т. д. — дребна турска пара съ стой-
ность 20 пари (йирми=20).

³⁹ такса, гърц. д. — обеща.

⁴⁰ фишеци, т. д. — патрони за пушка, напълнени съ барутъ.

⁴¹ кинисаха, г. д. — тръгнаха, отидоха.

⁴² давран маин, т. д. — не мърдайте!

⁴³ биз дорт гюн екмек йемемишик — турска фраза: — „ние четири дена хлѣбъ не сме яли.

Напкун тия на моята дружина а велят: „Оделейте се вие от то дете, ниа ки го отепим“. Они викаха: „И он е наш — на го харамийта дека бега!“ — „Ниа на вас сакаме, него не го сакаме, ним' ходите да тръчкате харамийта“. Напкун са хвърлия от коните, ма путиснаха на мен, ми върдзиха ръците и нозите и извадиха ножот, ми го туриа на гъркланот; дур да удрат, идин гюптин⁴⁴ тръча, му ги фана ръците. Напкун, как видеха децата, що беа там, тръчаха на селото, кажаха: „На Трайко го заклаха юруците!“ Напкун как чу селото, тръчаха на помущ кое с дърво, кое как са најде, жените с фурките, друга, що месеша, с тестото тръчали колко от наш'та кука ду Света Петка. Бегот гол хатот⁴⁵ го вана и зима мастагарката⁴⁶ на татко. Как го видеа юруците право на мене ми совърдзаха. Напкун втасаха⁴⁷. Бегот фати да ги бие со стапот, ама един от юруците му речел: „Назад бег-ефенди, яз още един фишек имам“, — демек един фишек ќе харджам⁴⁸. И бегот запре там, фана да се кари съ него и кажа на сеймените⁴⁹ по гръцки, да го забиколят. Сеймените, как знаеха гръцки, го забиколия и го върдзиха. И напкун ги донесе четир-мина вързани до мене и ми рече: „Кой беше той, що тегля ножот на теб?“ Яз го гриших той, що тръгна ножот. Бегот, гу налегна, гу тупа, тупа! „Ти сакаш да заколиш мойот рая⁵⁰!“ Напкун му върдза ръците с мокро вѣже. Напкун ги даде на нас юруците, и ги носухме на сардарот, демек на Тупчиу — там беше сардарот. Напкун ги нисухме на сардарот. Имахме и книга, пишана от бегот. Така пишеше книгата: „Ва, раята, кабаат⁵¹ нема, да не ги мѣчиш“ — му рече на сардарот. Ама юруците имаха илям⁵² от пашата; за туй ни сардарот не можеше да направи нищо и а пуци давиата⁵³ на Солун. Напкун чиниа давиа уруците на пашата, си собличаха голи, сини от кютек⁵⁴.

⁴⁴ гюптин — циганинъ (египтянинъ).

⁴⁵ хат, ат, т. д. — ждребецъ конь.

⁴⁶ мастагарка, г. д. — тояга, съ която карать добитъка.

⁴⁷ втасаха, г. д. — пристигнаха.

⁴⁸ демек един фишек ќе харджам, от т. д. харчъ — сиречъ единъ фишекъ ще изразходвамъ.

⁴⁹ сеймени, т. д. — стражари.

⁵⁰ рая, т. д. — поданикъ, поданици.

⁵¹ кабахат, ар. д. — вина, грѣхъ.

⁵² илям, вж. № 11.

⁵³ давиа, ар. д. — сждебенъ процесъ, тжжба до сжда.

⁵⁴ кьотек, т. д. — бой.

Напкун пашата ги рече: „Кабаатот е на вас, вие оставихте харамията да бега, удрихте на тия, що не знаеха нищо, и така ви се върна на вас“. Напкун още пет-мина сакаха юруците. Ка ки донсѣха тия пет души, сѣ малки от 13 години. Как почнали да плакат на кунакут. Ама юруците рекоха: „Вия деца не са харамие, они беха по-големи“. Ама пашата рече: „Кабаат нема тия деца, вие напразно сакахте да ги биете. И яз да бех един, да ми кажаха: «Ай да карами тия дубици до Пазар» и да ми дайт 10 гроша, ке ода“. Напкун пашата рече на юруците да даят 7 лири, и на нас ачкъ-чере⁵⁵ ни зимаха 60 гроша.

7. Една вечер, каде сахатот три нока — му велят на та место на Данайков Рид, там овци пасох — дойдеха двамина арнаути право на мен. Назад стоят. Яз му велям, а они викат: „Хлеб ни дай!“ И языка лигнувам на земена и викам: „Назад, анасина, ви ядех!“⁵⁶ Имаше едно като хандакче⁵⁷ за митирис⁵⁸. Как са върнаха да бегат, хвърлих една пушка. Напкун имаше един другар на среща, патардията⁵⁹ га чу и как чу и пушката, търча и кажа на селото: „Го отипаха на Трайко!“ Напкун стана селото, сите търчаха, там ми палаха нока. Языка, ка и најдех овците на другар ми, що отиде да кажи на селото, и тръгнах и отидох на търлото — е колко един черек⁶⁰ имаше от Ридот до търлото. Ка си отидох тамо, ка запалех оген, кога фатиха дваица ела, троица ела, ще, как си најдеха. Напкун са собраха там. Имаше един стар Дедо Мелю, на назот и он дойде. Ама много стар човек беше — лъжицата не можеше да си а тури на устата. Напкун, ка дойдеха тия: „Жив бе Трайко!“ — „Жив съм“. Са сабраха толко души, що кулибата не ги береше — едни вътри биха, едни вънка. И та вечер ми приплаха, както та вечер от козите.

8. Имаше един дедо, Крал Колю съ велише, и не можих да ядам кори — имах брано корите. И ка ги виде, ми рече: „Сега, що си млад, не можеш да ги ядиш, ам как ки остариш, как

⁵⁵ ачкъ-чаре в.м. ашкре, т. д. — явно, открито.

⁵⁶ ви ядех — изядохъ ви, сир. ще ви убия.

⁵⁷ хандакче, т. д., хендекче — малък ровъ.

⁵⁸ митирис, т. д. — защита за стрелба.

⁵⁹ патардия, т. д. — глъчка, врѣва.

⁶⁰ чейрек, перс. д. — четвъртъ (часъ).

ки ги ядиш?“ — „Ама що да чинам, Тетино?“, му велих. — „Да си ги требиш зъбито“ — ми рече. — „Е, как да ги требам?“ — му ричех. — „На, гюпките⁶¹ требат, тия мангусарките⁶² — риче — требат. Да видиш нѣкои по-чищи, защо тия смърдат“. Напкун върваха на пътот три мангусарки, и аз пасах овците на полето, и ги викнах и ги пазарисах⁶³ да ми требат зъбито. Фатиха да ми ги требат, и как ги виде сестра ми от селото и ка грабна един ужек⁶⁴, дойде търчаки до там. И га велям: „Ним викай, само опули се⁶⁵ тука да видиш, що прават“. Они смукаха с каламот⁶⁶ и плюкаха на ръката и велиха: „На, брой!“ Напкун и сестра ми сиде там и ги брои. И така ми улиснеха зъбито. И на утрото ден отидох на сестра ми. Жито сейше, брашно да прават. Напкун зевах от житото, си хвърлях на устата — хърц, хърц — си ядах. По-напред да пиях вода не можах, не можах да ядам хлеб; да ядах карпус⁶⁷, ми тръпнувах. И така от гюпките видех хаир⁶⁸.

9. Ей, кога бех на 20 години дети, паднах болин демек от пунта⁶⁹. Ама курталмак⁷⁰ немаше за мен. Ама сега що да правими? И така зех 4—5 чумен⁷¹, го варих. Как са вари хубаво чуменот, го турих на вреки⁷² и го послах на земен. И така легнах върз него и съ завих едно хубаво. Спутнех, спутнех, и до там беше, и пунтата замина и сичко.

10. Преди четири години имах перде⁷², съ чудих, съ чудих; немаше никой колай,⁷³ то пустото е око, не и да кажиш нога или глава — киликатно⁷⁴ нещо. И така викнахми Казанджов.

⁶¹ гюпки — циганки.

⁶² мангусарки — циганки, „манговки“ (отъ прѣкора „манго“ — циганинъ).

⁶³ пазарисах отъ перс. д. вазар — условихъ, уговорихъ цената.

⁶⁴ ужек, ужегъ (?) — главня (?)

⁶⁵ опули се — погледни.

⁶⁶ калам, г. д. — търстика.

⁶⁷ карпус, т. д. — лубеница, диня.

⁶⁸ хаир, ар. д. — полза, добро.

⁶⁹ пунта — нѣкаква болестъ.

⁷⁰ куртулмак, т. д. — избавление.

⁷¹ чумен вм. чувенъ — корень лѣковитъ.

⁷² вреки, мн. ч. отъ врека вм. стб. вреса — чуваль.

⁷² перде, т. д. — завеса на очитѣ.

⁷³ колай, т. д. — леснина, улеснение.

⁷⁴ киликатно — деликатно.

Той, кератията, как фати от септемврий чак до божик да ми ги треби очити, ама никои хаир не видех. Той ми велише да не ядам попара нито луковина. От луковина по-хубаво що има? Що мараз⁷⁵ да има човек, го треби. Той ми велише, да не ядам лук, защо ки ми болят по-много очите. Само ми даваше изин⁷⁶ да ядам хушаф⁷⁷, млеко, самкис.⁷⁸ Кога бех дети, порастнах с млеко, каймак и масло. И така секой ден идише — де бре, де бре, де бре — ми ги расипа по-вечи очите — и файда⁷⁹ не видох. Море яз си знаях илячот⁸⁰, ама що да чинам, паднах на джилатски⁸¹ ръци. И напкун, как виде, що не можа да прави нищо, и така ми остави. Пазарот ни беше три лири и лира му даде Петри пишин⁸². Ах, море да знаях, нищо не кях да му дам. И така още идниш не стъпна дома.

Напкун що да правам? Къор⁸³ човек не вреди пари. И така викнахми Маргарит, ама тамам⁸⁴ ийлен⁸⁵ иким⁸⁶. И той не ми даваше вино и лук да ядам, ама барим на шест дена ми оздраве. И така на 105-годишен човек — ала(х) билир⁸⁷ може да и по-вече — късмет⁸⁸ биде да пулям⁸⁹ на стари години. Ах море от Маргарит, — алах бин берикят версин⁹⁰ — ама що глидане ми даде!

11. На Бугаричкото пътче отидохме на панагир⁹¹. Кога на мракот кинисахме на пътот да си одиме, е, сега се стимни, айде да говориме турски; хайде-хайде отидохме на

⁷⁵ мараз, ар. д. — болестъ.

⁷⁶ изин, ар. д. — позволение.

⁷⁷ хушаф, ошаф, перс. д. — варени сливи, варено овощие.

⁷⁸ самкис — кисело млѣко.

⁷⁹ файда, ар. д. — полза.

⁸⁰ иляч, ар. д. — лѣкъ, цѣръ.

⁸¹ джелатски, прилагателно име отъ ар. д. джелать — който убива, извършва смъртно наказание.

⁸² пешин, перс. д. — напредъ.

⁸³ къор, перс. д. — безъ едно око, къоравъ.

⁸⁴ тамам, т. д. — тъкмо.

⁸⁵ ийлен, т. д. — добъръ.

⁸⁶ иким, еким, т. д. отъ ар. д. хахим — лѣкаръ.

⁸⁷ алах-билир, т. д. — господъ знае.

⁸⁸ късмет, ар. д. — щастие.

⁸⁹ пулям — гледам, виждам, вж. № 65.

⁹⁰ алах бин берикят версин, турска фраза: господъ хиляда пѣти изобилие да му даде.

⁹¹ панагир, г. д. — съборъ, пазаръ.

ки ги ядиш?“ — „Ама що да чинам, Тетино?“, му велих. — „Да си ги требиш зъбито“ — ми рече. — „Е, как да ги требам?“ — му ричех. — „На, гюпките⁶¹ требат, тия мангусарките⁶² — риче — требат. Да видиш нѣкои по-чищи, защо тия смърдат“. Напкун върваха на пътот три мангусарки, и аз пасах овците на полето, и ги викнах и ги пазарисах⁶³ да ми требат зъбито. Фатиха да ми ги требат, и как ги виде сестра ми от селото и ка грабна един ужек⁶⁴, дойде търчаки до там. И га велям: „Ним викай, само опули се⁶⁵ тука да видиш, що прават“. Они смукаха с каламот⁶⁶ и плюкаха на ръката и велиха: „На, брой!“ Напкун и сестра ми сиде там и ги брои. И така ми улиснеха зъбито. И на утрото ден отидох на сестра ми. Жито сейше, брашно да прават. Напкун зевах от житото, си хвърлях на устата — хърц, хърц — си ядах. По-напред да пиях вода не можах, не можах да ядам хлеб; да ядах карпус⁶⁷, ми тръпнуваха. И така от гюпките видех хаир⁶⁸.

9. Ей, кога бех на 20 години дети, паднах болин демек от пунта⁶⁹. Ама курталмак⁷⁰ немаше за мен. Ама сега що да правими? И така зех 4—5 чумен⁷¹, го варих. Как са вари хубаво чуменот, го турих на вреки⁷² и го послах на земен. И така легнах върз него и съ завих едно хубаво. Спутнех, спутнех, и до там беше, и пунтата замина и сичко.

10. Преди четири години имах перде⁷², съ чудих, съ чудих; немаше никой колай,⁷³ то пустото е око, не и да кажиш нога или глава — киликатно⁷⁴ нещо. И така викнахми Казанджов.

⁶¹ гюпки — циганки.

⁶² мангусарки — циганки, „манговки“ (отъ прѣкора „манго“ — циганинъ).

⁶³ пазарисах отъ перс. д. вазар — условихъ, уговорихъ цената.

⁶⁴ ужек, ужегъ (?) — главня (?)

⁶⁵ опули се — погледни.

⁶⁶ калам, г. д. — търстика.

⁶⁷ карпус, т. д. — лубеница, диня.

⁶⁸ хаир, ар. д. — полза, добро.

⁶⁹ пунта — нѣкаква болестъ.

⁷⁰ куртулмак, т. д. — избавление.

⁷¹ чумен вм. чувенъ — корень лѣковитъ.

⁷² вреки, мн. ч. отъ врека вм. стб. вреща — чуваль.

⁷³ перде, т. д. — завеса на очитѣ.

⁷⁴ колай, т. д. — леснина, улеснение.

⁷⁴ киликатно — деликатно.

Той, кератията, как фати от септемврий чак до божик да ми ги треби очите, ама никои хаир не видех. Той ми велише да не ядам попара нито луковина. От луковина по-хубаво що има? Що мараз⁷⁵ да има човек, го треби. Той ми велише, да не ядам лук, защо ки ми болят по-много очите. Само ми даваше изин⁷⁶ да ядам хушаф⁷⁷, млеко, самкис.⁷⁸ Кога бех дети, порастнах с млеко, каймак и масло. И така секой ден идише — де бре, де бре, де бре — ми ги расипа по-вечи очите — и файда⁷⁹ не видох. Море яз си знаях илячот⁸⁰, ама що да чинам, паднах на джилатски⁸¹ ръци. И напкун, как виде, що не можа да прави нищо, и така ми остави. Пазарот ни беше три лири и лира му даде Петри пишин⁸². Ах, море да знаях, нищо не кях да му дам. И така още идниш не стъпна дома.

Напкун що да правам? Къор⁸³ човек не вреди пари. И така викнахми Маргарит, ама тамам⁸⁴ ийлен⁸⁵ иким⁸⁶. И той не ми даваше вино и лук да ядам, ама барим на шест дена ми оздраве. И така на 105-годишен човек — ала(х) билир⁸⁷ може да и по-вече — късмет⁸⁸ биде да пулям⁸⁹ на стари години. Ах море от Маргарит, — алах бин берикят версин⁹⁰ — ама що глидане ми даде!

11. На Бугаричкото пътче отидохме на панагир⁹¹. Кога на мракот кинисахме на пътот да си одиме, е, сега се стимни, айде да говориме турски; хайде-хайде отидохме на

⁷⁵ мараз, ар. д. — болестъ.

⁷⁶ изин, ар. д. — позволение.

⁷⁷ хушаф, ошаф, перс. д. — варени сливи, варено овощие.

⁷⁸ самкис — кисело млѣко.

⁷⁹ файда, ар. д. — полза.

⁸⁰ иляч, ар. д. — лѣкъ, цѣръ.

⁸¹ джелатски, прилагателно име отъ ар. д. джелать — който убива, извършва смъртно наказание.

⁸² пешин, перс. д. — напредъ.

⁸³ къор, перс. д. — безъ едно око, къоравъ.

⁸⁴ тамам, т. д. — тъкмо.

⁸⁵ ийлен, т. д. — добъръ.

⁸⁶ иким, еким, т. д. отъ ар. д. хахим — лѣкаръ.

⁸⁷ алах-билир, т. д. — господъ знае.

⁸⁸ късмет, ар. д. — щастие.

⁸⁹ пулям — гледам, виждам, вж. № 65.

⁹⁰ алах бин берикят версин, турска фраза: господъ хиляда пѣти изобилие да му даде.

⁹¹ панагир, г. д. — съборъ, пазаръ.

наш'то место тамука, една река мразлива, кал, 5—6 реки са турат-разливат таму. Заминал некой облак, турил дожд та место са разлило. Ка слизехме тамо — слака-шлука, кал. Ама тимница — окото да дупниш на човека, нема го видиш. Ние турски збурувами; и таму ни чини един: „Бре, аврадини сиктим⁹²!“ Другарот как литнува към полето — шлака-шлука отиде, и аз как лигнувам на колено: „Гел бе гюреим сана⁹³!“ Той, как чу, хе-е да гу нема. Напкун извадих аз кубурот⁹⁴ бау! една пушка хвърлих и си кинисах по пътот. Гледам да не шимоли пред или зад мен. От таму си отидох дури на селото — таму на пътот истум⁹⁵, дека си минава, другарот ми седнал и плака. Плака там на пътот и вика: „Двамата кинисахме за ди идиме на панагир. Сега що чу'ап⁹⁶ ки дам, от мене ки гу сакат човека; инсанут⁹⁷ ки рече: „Отидоха да гледат моми, харисаха некая мома и двамата, и той го отипа“. Напкун ми рече той: „Ва биде що биде, да знаеш, ама сега да молчиш, защо ми е срам“. Ама той беше по-голем от мене.

12. На Свети Васил отидохме на едно търло; пихми, ядохме, пихми — свинско, пасторма, солено, сир'не, вино — сите по една карта⁹⁸ имахме. Напкун, как се запалихме за вода, вода нема, защо беше поганени дни⁹⁹, не се одише ношно време за вода. Юк¹⁰⁰ ти оди за вода, юк ти оди, ния са брахме двамина. Вардар биши от тук Ченгене махала¹⁰¹, демек зехме стомните ния с той, другарот, и кинисахме за вода. Ката вечер¹⁰² одихме, дайма¹⁰³ одихме — и та вечер отидохме.

Тук кинисахме и свеста ни са зе. Од'ми, ама не знаеми, каде одиме — ни са зе свеста. Напкун дружината чека, чека — нема. Фърлят пушки, запалиха огин, нас ни нема. Ние оти-

⁹² аврадънѣ сиктим, — турска вулгарна псувня.

⁹³ гел бе гюреим сани, тур. фраза: ела да те видя.

⁹⁴ кубур, т. д. — пищовъ.

✓ ✓ ⁹⁵ истум, — тепърва.

⁹⁶ чуап вм, джеваб, ар. д. — ответъ, отговоръ.

⁹⁷ инсан, ар. д. — народъ, хора.

⁹⁸ карта — бѣклица.

⁹⁹ поганени — погански.

¹⁰⁰ юк, вм. йок, т. д. — не.

¹⁰¹ чингене махала т. д. циганска махала; чингене — циганинъ.

¹⁰² ката вечер — всѣка вечеръ.

¹⁰³ дайма, ар. д. — постоянно.

дохме далеко — нито огин можеме да видиме, нито пушка да чуеме. Они запали два-три снопи, задъгнй го на горе, за да се гледа, ама пак нас ни нема. Плакат, църкат:¹⁰⁴ „Е анасана, отидоха човеците — ай анасана, отидоха!“

Ни' оставихме наш'то село, напкун земахме друго село, ама ни Вардар ни село пикасахме.¹⁰⁵ От таму ка одехме чак до долнио мост, там найдехме един брес с два корини, близнак; ду Вардар беше брестот, анджак¹⁰⁶ един погон имаше от Вардар. Ниа са пузнахме оти немами ум, ни са зе умут. Седнахми и са чудими: „Бре, где сми дошли ния!“ Вода ни са пий, Вардар близу, ама страх ни е. Сидехме на той брестот, сиднахме; сега да станеме да си одиме, каде ки одиме. Тъмно, не са гледа. Сега що ки правими ния сега тука; да седними, ки истиними зимно време — божик. Един път имаше до брестот, шо ходеха колите. Сега во път право на наш'то търло оде — далеко е, ама право там иде. Най ти гу зимахме то път — хайде, хайде, лазаки, со стапот лазаки отидохме на търлото. Емен дуближихме и псетата са пущиха; как ни видеха, дека сми ния, чорбаджийти, запреха. Напкун как отидохме на кулибата, овчарите спият. „Хей, ставайте!“ Станаха, фатиха да си кръстат: „Е, спулайти¹⁰⁷ господи, ния ви поплакахме, ама късмет беше пак да си видиме“.

12. Кога стах от селото, отидох на тоя Урумлукот да стоя, преко Кара-азмакот. Ха, имаше на Ватилък едни Димян и Кузма. То Димян са скараха синовете му и снахите. Он ки кара да ги смири. Му вели: „Оти що ки казандисате¹⁰⁸ виа? А бе Трайко Кехая, таков туджар¹⁰⁹ умрел на Урумлукот на кулибата, а виа що уйдисати¹¹⁰ да правите?!“ Напкун отиват на попадията и я кажа: „Брат ти умре.“ Ама Димян риче так' сал да ги смири. Пападията, как грабна един стап, от тамо плакаки, търчаки дори на Дърмица; от таму а зева на сестра

¹⁰⁴ църкат — реватъ, викатъ.

¹⁰⁵ пикасахме, г. д. — забележихме, съзрѣхме.

¹⁰⁶ анджак, т. д. — речи, кажи го, обаче.

¹⁰⁷ сполайти, г. д. (ейс пола ети) — благодаримъ, въ сжщность: за много години!

¹⁰⁸ казандисахте, т. д. — спечелихте.

¹⁰⁹ туджар, ар. д. — търговецъ.

¹¹⁰ уйдисахте, т. д. — стѣкмихте, направихте.

й, от тамо търчат на Тупчиво да питат, оти ния съ Димо Кехай зайно стоихме на Румлукот.

Димо Кехай му рече: „Яз два дена има, що дойдох от тамо, ако човекот имаше нищо, той ки дойдеше право у мен. Ним плакасте, лъжа е, одейте на селото, ва неверувам да е истина; ако е истина, яз ки научам“.

Един човек оди на Света Мина на църквата. Му вели на поповито: „Да земите конката,¹¹¹ да одите на Трайко“. От там поп Антимо, одейки на Свети Вангеристра, минува от Гроздин'та кука, демек мойга керка, й вели: „На татку ти отиде поп Игнат да го конка. Имаш хабер¹¹² или немаш?“ Напкун она скокнува от там и вели: „Немам хабер и нищо.“ Она търчи от там, иди тука, нема хабер, иде тука и зема Георги, внук ми, и отива на бахчата. Ама попот беше тамока, и попот казува: „Айде бе Трайко, яз дойдох да ти конкам¹¹³, напкун как ке биде ва работа, яз дойдох да ти конкам, ти пуци, пуци човек и друг?“ Яз му велям: „Как сакаш яз да ти викна да ми конкаш?“ Напкун как сиднахми там с попот, мухабет, лаф, — я ти Гроздо с децата. Как си отиде попот, яз му велям на внукот: „Сега ки ти сечи изикот“. Георги как зе страх, как си натика там на тиквите и ич¹¹⁴ не сборувами.

13. Стоих у нисията, там къшла¹¹⁵ имах; таму имаше една кумпания¹¹⁶ арнаути, що крадиха.

14. Едно време одих на Стамбол. Ке одих на вечерта, ки кондисах, ки правих мънджа на пътот, ки доия овчарите, ки ядиха, ки спияха два-три сахата, напкун ки станаха, ки одиха да пьсат овците на пътот, и яз ки станах каде ручюк, ки ги носях леб и ки ручахми. Един ден, кога отидох на овците, видех три овци чужди; му велям на овчарите: „С кой съ найдехте вия днеска?“ Они ми велят: „Не съ найдехме ни с никой.“ Напкун му велям: „Има ли некой овци чужди дойдени тука на наш'ти?“ Они ми велят: „Нема“. И яз му велям: „Защо ми лъжете вия на мен? Вия съ найдехте съ овци и

✓ ¹¹¹ конка вл. комка, лат. д. — причастие.

¹¹² хабер, ар. д. — известие.

¹¹³ да ти конка(м.) — да те причестя, вж. № 111.

¹¹⁴ ич, хич, т. д. — нищо.

¹¹⁵ къшла, т. д. — мандра за овци.

✓ ¹¹⁶ кумпания л. д. вл. компания — дружина, чета.

на! на наш'те овци има три чужди.“ „Найдохме ния на пътот един билюк овци, ама викнахми и станаха и браниха овците и не съ мешаха ни наш'те овци ни другите.“ И яз им велям: „Вия три овци яз не ги чинам кабул.¹¹⁷ Да одите да ги викните да си ги земат.“ Тия, мойте овчари, ми кажаха: „Дай ни един сенет,¹¹⁸ ако загубими некой от наш'те овци, или ако има чужди да съ мешат. Ния, ка ке одиме да ги кажиме, що има нихни овци у нашиот билюк, тебе они ки речат, тия съ наши.“

Напкун то лаф¹¹⁹ още веляки¹²⁰ го, съ одилѣ една овца църна от билюкот като луда — овца да га отепиш от билюкот не се одилува, а та съ одилѣ. Напкун зима низ орманот¹²¹ да бега. Ния търчи по нея, лъжи га, она пустата дека! бега и бега, напкун си најдохме белята¹²² дур да га донесиме на овците. А пак там имаше един гьол,¹²³ ги тегляхме овците на гьолот. Си ти съ лигнаха, си приживат, лежат тихо, и ния ручахмѣ и напкун ки пуспияхмѣ малце. Напкун от тия овци, що лежаха, тихо стана една, му викна на овците бе! бе! бе! и киниса крайта гьолот, и друзите станаха и кинисаха с нея от тъд от там гьол имаше само един борун (сухо место между гьолот). Напкун ния гледахмѣ сеир,¹²⁴ кай ки одат — от двете страни вода, само борунот е сухо. Ка видохме, що не съ чинат зап,¹²⁵ ха брѣ! пу них викай, върли пушки, търчи, гюч беля¹²⁶ ги скаршихми половината, — другите ги зе водата.

Усред гьолот имаше една нисия, та нисия орман³⁰ беше, и овците зимаха¹²⁷ над нисията. Ка загинаха они и ни зимахмѣ

¹¹⁷ не чина(м) кабул, ар. д. — не приемамъ на съвестъта си, не признавамъ.

¹¹⁸ сенет, ар. д. — записъ.

¹¹⁹ лаф, т. д. — дума.

¹²⁰ веляки, причастие отъ велям, — геворя.

¹²¹ орман, т. д. — гора.

¹²² беля, т. д. — неприятностъ, несгода.

¹²³ гьол, перс. д. — блато, езеро.

¹²⁴ сеир, ар. д. — зрелище.

¹²⁵ зап(т), ар. д. — спирка, забрана; не се чинат запт — не се спиратъ.

¹²⁶ гюч беля, т. д. — въ голѣма мжка, най-сетне.

¹²⁷ зимаха сир. взеха да върватъ.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

✓ един каик¹²⁸ рибърски, му наидохме тракта,¹²⁹ търчахме по них, ги зехме никой десет, ги кладехме на шайката.¹³⁰ И така и другите, кога видеха, зеха и тия да идат. Напкун дойдоха и каикчиите¹³¹. Съ карахми. Они викат: „Залудо зехте каикот!“ Ни им велими: „А бе фираунлар,¹³² ки загинахме овците му.“ Кога излезохме отъ водата, майна¹³³ съ чини:

Напкун на тия три овци, що ги зеха моите овчари, наидех сайбията — Кавракир Кехая, му дадох една лира. Имах един турчин ортак.¹³⁴ На турчинот му рикох: „Да му ги платиме на кехаята тия три овци, — не ми носи душата товар.“ А той ми рече: „Дълмо¹³⁵ не ги фати с ръката да ги крадеш, нема грех.“ Напкун Кавракир га донесе лирата на Солун и га даде на турчинот. И той ми веля: „А бе кехая, ти си ми бил харамия, що не ми кажа лирата, кога си видехме исапот?“¹³⁶ И му ричех: „Яз му га дадох, що кога ти питах, ти ми рече, „дълмо, не ги фатих с ръката, не съм харамия, ама мене душата не ми кабули.“¹³⁷ — Дванайсет години ортаклък правихми с него, за та себеб¹³⁸ съ оставихми.

Яз три пъти паднах от овците, демек ми заборджиха¹³⁹ — два пътя од митил¹⁴⁰ и едниш от влакна (?). Кога утипах консулите пуших три панпора¹⁴¹ овци на Стамбул. Напкун иммах един ортак, Кьор Есин. Той ми беше като ясакчия¹⁴² ами му давах по един дел от стоката. Яз иммах на Стамбул даваджии¹⁴³ и не можех да одам, и го пуцах него с други люди. Два пъти отиде, на трита пъта, ка напълнихме панпорот с овци и панпорот хазър¹⁴⁴ беше за да киниси, и он отиде да виде, къде

128 каик, т. д. — лодка.

129 трак'та, вмѣсто трагата, сир. дирята, следата.

130 шайка — сплав, ладия.

132 фираунлар, т. д. — фира-онлар: невредници, никакви хора (ругателна фраза).

133 майна си чини — махна се, престана.

134 ортак, т. д. — съдружникъ.

135 дълмо, т. д. (дилми) — не ли?, щомъ.

136 хесап, ар. д. — смѣтка.

137 кабули, ар. д. — приема, вж. 117.

138 себеб, ар. д. — причина.

139 заборджиха (отъ т. д. борч) — задължнѣхъ.

140 метил — болестъ по овцетѣ.

141 панпор, т. д. (отъ варог) — пароходъ.

142 ясакчия, т. д. — пазачъ.

143 даваджии, т. д. — които го сждятъ, сир. които сж (завели давия (процесъ)). 144 хазър, ар. д. — готовъ.

свалюва макината овците. Там, дека стоише, дойде макината и го удари и той падна на нѣтри — как бежа три хамбара на панпора отворени, той чак доле падна. Напкун хабер ми дойде и ми кажаха: „Твоя човекъ се утепа.“ И аз пък му речех: „Яз сега прикажувах с него.“ Напкун го извадихме от долу с макината, го турихме на един табур, гу носихме у дома и там псуфиса.¹⁴⁵ Ка псуфиса, ма фати жената му — ама та беше бугарка, потурчена — и ка видехме исап с иснафот,¹⁴⁶ останах 30 лири борджлия. Ама та фираунка чини давия на кунакот, и кунакот пак 20 лири ми прави борджлия. Най ти тия дни го дигнаха на Нула (?) и дойде то, що отипа консулите, напкун ми фати, ми фърли на хапсаната¹⁴⁷ то. „От къде ги зима тия овци ти?“ — „От филиян¹⁴⁸ место, от Панамия.“ Имах зимати 800 овца. Напкун шаити¹⁴⁹ сака. 12 души дойдоха и турци и каури „Защо дойдохте вия?“ — „Ще, за офците ни викахти и дойдохме“ — „Ва човек от вас зима овци?“ — „Ха, ха, зима.“ — „Е, ви плати овците?“ — „Ха, ха, ни ги плати.“ „Имаше друг човек с него?“ — „Имаше двама измеяри,¹⁵⁰ и ка не му уйдисе¹⁵¹ на исапот, ги сиктирдисал“¹⁵² — „Е, вия пари, тия що купи овците, от къде ги имаше?“ — „И кринах отъ туджарите.“¹⁵³ Напкун: „От кои туджари?“ — „Ще, от Матанико 150 лири зимах и 180 зимах от царски пампор.“ „Е, викни ги тия люди да дойдат.“ И викнах тия люди и дойдоха. „Е, зима той човек пари от вас?“ „Зима“ — кажаха тия. „Е, ви ги даде назат, или ви ги борджува?“¹⁵⁴ — „Аир,¹⁵⁵ ефенди, пара къдър¹⁵⁶ ни ги плати.“ — „Е, защо ги зе тия пари той човек?“ — „Не знаиме“ рече Матонико. И оти кажа

¹⁴⁵ псовиса сир. умрѣ; отъ старобѣлг. псъс — куче (за турчинъ се казва „псовиса“ вмѣсто „умрѣ“).

¹⁴⁶ иснаф, ар. д. — съсловие по занаятъ.

¹⁴⁷ хапсана, вм. хапс-хане, ар.-перс. д. — затворъ.

¹⁴⁸ филиян, т. д. — еди кой си.

¹⁴⁹ шаити, ар. д. — свидетели.

¹⁵⁰ измеяри, пер. д. — слуги.

¹⁵¹ не уйдиса на исап, т. д. — не му идѣше на смѣтка.

¹⁵² сиктирдисал ги, т. д. — изгонилъ ги съ мръсна псувня.

¹⁵³ туджари, ар. д. — търговци.

¹⁵⁴ пара-кадър, т. д. — до пара, всичко.

¹⁵⁵ борджува, т. д. — дължи, вж. 139.

¹⁵⁶ аир, хаир, ар. д. — не!

така, маскара¹⁵⁷ го направих, и още еднъш не отидох на кукята да му правя визита. Напкун ги дадохме овците 60 гроша чифтот,¹⁵⁷ а пък той ми фати една овца 60 гроша. Напкун останах 150 лири борджлия на туркинката.

13. Кога ми боли мехот що правам? Зимам едно гърне, напкунъ зимам една пачавра,¹⁵⁸ га напълнувам с пепел и напкун га намажувам с малко зейтин¹⁵⁹ и га запалувам баш на попакут¹⁶⁰ и напкун турвам гърнето върху мехот. Море, що ветър или вода да има човек, кабил¹⁶¹ не е, ако не го искара. Кога ки си сечах на ръката, ки зимах малко зейтин, ки го кладах на огинот и ки попарах раната, и така на два три дена немах нищо,

14. Една година а зимах Дудуларската къшла. Та от два братия къшла беше. Напкун а направихме микянут,¹⁶² дойде един арнаутин, зима другот дел. Напкун отиде, кладел люди, отиде на моите овчари, му ричеа: „Вие овци да ги оставите, защо ки ви отепиме на два дена мухлет“.¹⁶³ И овчарите са заплашиха и оставиха овците. Та напкун кладе люди и ми ричеа: „Дай овците и ние ки ги гледами. Знайте аз имам тайфа¹⁶⁴ да гледам не толко овци, но още толко“ Кога на Георгьовден да ми ги чини теслим,¹⁶⁵ — 90 овци кусо.¹⁶⁶ Нишане¹⁶⁷ нема, он хак¹⁶⁸ сака! Напкун аз му велам: „Чини ми стоката теслим, как ти га дадох, ако не, не ти плакям. Ако умреха овците, кожата не ми ги донсехте, как сакаш хак ти?“ Напкун, как имаше денгувите¹⁶⁹ хазър за да си отиде, от секой денк по 10—15 кожи ми искари — 90 кожи.

¹⁵⁷ маскара, лат. д. — безсраменъ, маскара го направихъ — безчестникъ го нарекохъ, изругахъ го.

¹⁵⁸ пачавра, т. д. — дрипа, парцалъ.

¹⁵⁹ зейтин, т. д. — дървено масло.

✓ ¹⁶⁰ попакут, — пжпъкътъ.

¹⁶¹ кабил, ар. д. — възможно.

¹⁶² мекян ар. д. — мѣсто.

¹⁶³ мухлет, ар. д. — срокъ.

✓ ¹⁶⁴ тайфа, ар. д. — чета, дружина.

¹⁶⁵ теслим чини, ар. д. — предава ги.

¹⁶⁶ кусо — кжсо, сир. недостигъ.

¹⁶⁷ нишан т. д. — белегъ.

✓✓ ¹⁶⁸ хак, ар. д. — плата за извършена работа.

¹⁶⁹ денк, мн ч. денкове, т. д. — стоката събрана — завързана за пжтъ.

15. Напкун бише харамия — 32 коня имаше крадено. Напкун работиха каравание, демек камили. Одиха зад камилите, сечи сиджимите¹⁷⁰ на камилата, земи вреките¹⁷¹ с кафе или шекер.

Един ден една кола на един сиромас батиса¹⁷² на Галик. Как не можа да га вади колата, му остана на нокъ там на Галик. Напкун имаше такива халвачие,¹⁷³ му чиния хабер, дойдоха, кренаха житото и цела зима едеха. Тия кератиите¹⁷⁴ пасаха нихните овци на чужди ниви. Напкун сиромасите правиха давиа на конакот, правиха давия¹⁷⁵ — още по-лошо биде. Напкун крадеха два коня от Гювезна; тия, конята беха харни¹⁷⁶ дубици. Тия сайбия¹⁷⁷ ду Арапля найдеха трагата.¹⁷⁸ От Арапля га заловиха арнаутите, ги скриха тия коня на арманот, един месец ги раниха два, алабилир¹⁷⁹ колко време. Как дойдеха да си идат, ги браха дубиците. И яз дойдох на Солун и отидох на сайбията на Гювезна. Той са викаше Икюлили шеф, един стар дервишин. После рече он: „Ай, ки одиме на кунакут, ки кажими.“ Па яз му рекох: „Яз ми е страх, ако не, яз сам ки одах.“ „Юч калмас, юч калур¹⁸⁰ — ки дойдеш.“ Стапах и отидехме на кунакут. Пушиха 15-мина суварии¹⁸¹ по них. Отидоха тия като магариня, они кинисаха на саатут 8, а сувариите на 9, ама земаха рушфет,¹⁸² и арнаутите не дойдоха друг път.

На Куфалска, на Дърмичката и на Дуганчийската мега кундисуваха секоя година една компания арнаути. Напкун тия арнаути, некой 15 души, отидоха да приминат една вечар на Бугарийво, ама бугаричаните не са ги дали кунак. Напкун имаше неколко бугаричански коли, отидоха на Урумлук да товарат песок. Тия как ги пречек'ли, отипаха 4 души, защо ни

¹⁷⁰ сиджими, т. д. — вжжета.

¹⁷¹ вреки, вм. врещи — чували.

¹⁷² батиса, т. д. — затьна.

¹⁷³ халвачие, т. д. вм. халваджие — които продаватъ халва.

¹⁷⁴ кератиите, г. д. — вж. № 30.

¹⁷⁵ давия, ар. д. — процесъ.

¹⁷⁶ харни, г. д. — добри.

¹⁷⁷ сайбия, ар. д. — стопани.

¹⁷⁸ трагата, отъ стб. трагъ — диря, следа, вж. 129.

¹⁷⁹ ала(х) билир, т. д. — господъ знае.

¹⁸⁰ юч калмас, юч калур, тур. фраза — непременно, както и да е.

¹⁸¹ суварии, перс. д. — конни стражари.

¹⁸² рушвет, т. д. — подкупъ.

са ги дали леп. Напкун крадеха овци от Куритин. Напкун та сайбия, що му краднаха овците, остана да ги пала. Тия харамииите му викат: „Ела за ти кажим, дека са овците“. Гу излажаха, гу нусиха там и го отипаха и напкун гу изгориха с газе¹⁸³ да не са най(де). Напкун тия харамийите имаха коня ергеле. Напкун ги пуцниха на мойто търло да пасат. Напкун яз му направих една тиква, та тиква му велими ния „пърдело“. Ка дойдеха тия коня на мойта къшла, как фатих с та тиква га ших една кожа и направих на тиквата една дупка и турих един конец на том нътри на восок. Как тегли концот, тиквата факяше да прай гър-гър-гър — много надалеко се слушаше. Напкун, как му притропах с тиквата — да ги нема коньите, юк са чиниха. Напкун дойдеха они 3—4-мина да ми фанат. Яз флизех на орманут, са скрих нътри на една капина. Они обикалюа на търлото, ама не ми чепнаха ич овците. Ама викаха: „Ей Трайко! Ей Трайко! Да не виде една кобила с две ждребиня, море Трайко!“ Они викаха, ама яз са скрих. На утрото яз отидох там и ги велям: „А бе вия, що люди сте, сакате да ме отепите? Еми от кърв тече от не тече ли кърв аврадини сиктимина. Абе как обикалюхте там, да теглих с пушката и двацца собурух от вас и тройца, кай бех яз?!“ Они ми ричеха: „Коните да ги не тръчкаш, зарики ти правими, как на правихми на брат ти. Барим него го найдехте, ама тебе паран-парче¹⁸⁴ ки ти правим.“

16. На първи март отидах на Бугариво, имах ниет¹⁸⁵ да лежим там. На мракот са напълни селото с джелипчии.¹⁸⁶ Ка ми запираат, вечерам на Бугариво и на два съатут вянувам конют и одам на Куритин. Ка одам таму, и там пълно с джелипчии. Напкун как имах овци пуцено там на Куритин да пасат, напкун велям на Киро: „Яз си сакам овците, оти джелипчиите как ки ги найдат, ки се забават. Така ка ки ги земам, ки ги скриям и нема да ги найде джелапчията.“ А Киро ми вели: „Не можам да ги пробера тая нока, защо селото ни е пълно с джелипчии“. И ми вели: „Ходи ти сам.“ Ама яз му велям: „Не го знам местото.“ — „Хей, на Курт-дере, там са овците.“ Напкун вяну-

✓✓ ¹⁸³ газе вл. газ-йя, отъ т. д. газяг'ъ — гасъ. петролей.

¹⁸⁴ паран-парче, пер. д. — на парчета, на кжсове.

¹⁸⁵ ниет, ар. д. — намѣрение.

¹⁸⁶ джелепчии, т. д. — събирачи на данъкъ отъ овцитѣ.

вам конют яз и одам. Ка доближих, са пуснаха кучета, ма сардисаха,¹⁸⁷ и арнаутите викаха: „Ха бре!“ на кучетета, „стой, бре!“¹⁸⁸ Напкун яс му велям: „Не дураим бе, бен сизе гилиорум.“¹⁸⁹ — „Не истерсен“?¹⁹⁰ — „Куянлари“¹⁹¹ — „Хе, насъл айраджаис куянлари бу вакъте?“¹⁹² — Мерак алмаинис, бен айраджаим.¹⁹³ Напкун и дилихме и си и зех. От там напкун кинисах накаде Ватилък. Една река има Каламита я велят. Покрай та река одейки един черн шей¹⁹⁴ излизе, киниса по мене — яз напред с овците то, шеот, с овците. Ка видех що иди, запрех да видам що е та камила. Сиднах и що да видам — хей един бик, дибел бик. Дойдох край Вардар, викнах, дойде каикот и заминах овците на една нисия. И така джилепчиите нъ можаха де ми земат пари.

Ка ги карах овците, един ден имаше един силен ветър. Ка паднувам и потинах чак да дой каикот, излезох и си фа-нах от каикот и излезох вонка от Вардар. Ка отивам на кулибата, татку, бог да гу прости, фати с ножот да сечи рубите, оттолко стут замръзниха рубите над мене.

17. Една жена не можа да роди, вика баби от четири села — Дугандживо, Тупчиво, Ватилак и от Дърмица: Напкун викаха един дедо отъ Ватилак — дедо Продан. Напкун са мъчиа да го извадат детето, ама не можаха, отидоха на наш'ти кехаи и ни викат: „Вий стари, елайте да видите и вия“. Они му ричеа: „Нищо ни се греше (?), так дубиток или друго нищо сѣ на Трайко клавами.“ Напкун они пуция един човек колко един сахат далеко от селото и ми кажа: „Ти сака татко да одиш на селото.“ И яз му велям: „Де ки оставам овците?“ — „Яз ке ги пасам“. — Как станах от овците, отидох там и гледам дедо Продан седиши на вратата. „Нидей влевай, Трайко, нътри, толко баби са мъчиа и нищо не можая да напра-

¹⁸⁷ сардисаха ме, т. д. — заобиколиха ме.

¹⁸⁸ дур, т. д. — стой, чакай.

¹⁸⁹ Не дураим бре, бен сизе гелийорум, т. фр. — какво ще стоя, азъ при васъ ида.

¹⁹⁰ не истерсън? т. д. — Какво искашъ?

¹⁹¹ куюнларъ, т. д. мн. ч. — овци.

¹⁹² Хе, насъл айраджаис куюнларъ бу вакъттѣ? т. фр. — Хе, какъ ще отдѣлишъ овци на това време?

¹⁹³ Мерак алмаинъс, бен айраджаим, т. фр. — не се грижете вие, азъ ще ги отдѣля.

¹⁹⁴ шей, т. д. — нѣщо, предметъ.

ват.“ И яз му рекох: „Дойдох от толко далеч път, ки влезам да га видам.“ И влизех нътри, и гледам мъжът паднал на една страна и плака; жени, що беха около, и тия плакат. Пълни кукята с люди. Жените ми велят: „Нимо си срамувай, ела!“ А та кукята смърдеше. Си върдзувам муцката,¹⁹⁴ си засуквам ръците. Напкун правих чингели,¹⁹⁵ пуцах нътри, полека, полека му а фатих едната ръка, му а върдзах, напкун му раздробих коските, му искарах дробут, ама върдзана така, що не можеше да бега. И така го извадих парчиня-парчиня. И как а чистих хубаво на жената, отивам на мъжот: „Хайде стани си, оди на работа, твойта жена оздраве, твойта жена още ного деца ки ти рогя. Он ми рича: „От туа на така та нема да роди.“ Там рогя та жена ного деца — един бийлюк, и секоя година ми носише по един бохчалък.¹⁹⁶

18. Бегот ма фати и ма затвори. „Що сака ва човек от мен, що ми затворува?“ — 120 овци ги фатила сапаница и умрели на Митровден, и да му ги дам на Гергйовден ягънца, и 12000 оки трева, защо излизел Вардар и му ги удавил, и 40 лири пари от къшлата долу а дадел. Напкун му ричех яз да не ми бий — от бийното умреха 12 души и 6 живи беха. Дилмо е така и имал сам кабайт,¹⁹⁷ що сака ки му дам, ама да не ми бий. И напкун пишахме един тимисук:¹⁹⁸ 120 овци, 12000 оки трева и 40 лири пари кладехми на тимисукют. Напкун отидох дома, са обличих, са качих на конют и си дойдох тука право на митрополията, сега що е патрикот Кимо. Той ми риче, колай е та работа. Му дунсех 2—3 мисирока,¹⁹⁹ напкун па му дунсех. Ма лъжа два месца и ми яде 12 мисирока, викаше: „Ей колай, колай“, и напкун ми риче: „Да си палаш чарето,²⁰⁰ яз не можах да ти свършам та работа.“ И ото му велям — „Кога не можише да ми а свършиш та работа, оти ми лъжа два месца?“ Он ми риче: „Омер-пашовот внук е ва; уйдисах (уредихъ), ама сега не можах. На тия два месеца белким²⁰¹ 20 харзувала²⁰² дадох на пашувут конак. Напкун,

¹⁹⁴ муцка — уста, муцуна.

¹⁹⁵ ченгели, т. д. — куки.

¹⁹⁶ бохчалък, т. д. — подарък (даденъ въ бохча сир. кърпа).

¹⁹⁸ темесюк, ар. д. — записъ за дългъ.

¹⁹⁹ мисирок — пуякъ.

²⁰⁰ чааре, перс. д. — способъ, изходъ.

²⁰¹ белким, т. д. — може би.

²⁰² харзувал. ар. д. — просба, прошение.

ка ми риче така Кимо, отидох на Исув паша. Ама тога беше още бег. Напкун отидех на кафе-ода,²⁰³ ма питаха: „Що сакам?“ „Ей така и така ми халот. То и то ми сака бегот, сакам село за да бегам. „Нашот бег не сака, — оди на друго место“ — ми ричеха. Тамам слизех от скалата,²⁰⁴ и Исув паша ми виде. „Що сака ва раята?“ „Чифлик сака за да стани, защо са карал с бегот и сака да стани“. Напкун му ричи он: „Викнайте, нека дой гори.“ И они ми викаха и яз си качих, му чиних едно темане.²⁰⁵ „Седи, седи — ми вика — и яз седнах. — „Е, чорбаджи, що ти е халот?“ — „Що ки ми е халот, — бегот сака от мене 120 овци, 12000 оки трева и 40 лири.“ — „Защо?“ — „Защо овците му умреха от съпница, Вардар му зел 12000 ока трева, и за къшлата, що е загубил, 40 лири пари“. Бегот ми риче: „Ки испратам една пусула²⁰⁶ на коджабашията и на субашията, да видам, що човек си ти, и напкун ки испратам 12 коли с байрак, да ти кренат от Дърмица и да ти носът на Витилак“. И яз му ричех: „Тескерере²⁰⁷ не искам, яз с уста ки му речам и тия ки дойда(т).“ — „Е хубаво, дилму толко ихтибар²⁰⁸ имаш, хубаво“. Напкун кинисах да си ида и приноках²⁰⁹ на Бугариво на дедо Пейко, на жената ми татку. Он ми риче: „Исуф паша е по-битер,²¹⁰ туку, риче, помини така отъд Вардар; ти имаш много приятели, на секой по два дена да седиш, ки прекараш зимата“. Напкун, ка ми риче така, яз арнисах²¹¹ и отидох на Тупчиево, там му стояха овците. Ама отидох да видам и овчарите и ги викам: „Как сти бе, здрави ли сте?“ Напкун ми ричеха овчарите: „Ния арно сми; таткото никой три-четири дена сега на мъка е“. — „Е, от що е на мъка?“ — „На мъка е, защо бегот му каза да ти найде, защо бегот сака бариш²¹¹ да чините.“ Ка ни можаха да ми найдат сувариите — четири дена на ред ми сакаха — и как не можаха да ми найдат, бегот са

²⁰³ кафе-одасъ, т. д. — стая за кафе, приемна стая.

²⁰⁴ скала, лат. д. — стълба.

²⁰⁵ Темане, ар. д. — поклонъ.

²⁰⁶ пусула, л. д. — записка.

²⁰⁷ тескере, ар. д. — листъ за пропускъ, пасажортъ.

²⁰⁸ ихтибар, ар. д. — почетъ.

²⁰⁹ преноках — пренощувахъ.

²¹⁰ по-битер, перс. д. — по-лошъ.

²¹¹ арнисах, г. д. — отказахъ се.

²¹¹ бариш, т. д. — помирение, примирие.

разболел и го донесоха на Солун. И яз върнах конют, отидох на селото та ден, що бегот дойде на Солун.

Ка отидох на селото, са субраха селяните. „Що на прави?“ — „Ки правам, ама ако съ държите и вия, ако ки съ дигнам, ки одам на Ватилак.“ „Аман, ния без тебе нема да седим.“ — „Дилмо ки държите за мен, айди да вечерами и ки одими на Солун.“ Вичирами и кинисахме, дойдехме на Солун. Ка дойдехме, ка чу бегот, що дойдеха селяните, пущи бегот четири души ряджияти (молячи). „А бе пезевенклер,²¹² вия толко борч имате на бегот и станахте да дойдите на Солун, оставихте децата без леп, с Трайковът акъл дойдохти.“ Напкун селяните ми ричеха: „Ния ки съ върним.“ Яз му рекох: „Защо?“ — „Нема да ядими“ „А бе не кажах на ханджията,²¹³ кой има да плати, нека плати, кой нема, яз ки платам.“ „Хе, убаво, ама гюнлуците?“²¹⁴ „А, а, за гюнлуци не плакям, кой сака, да седи, а кой сака, нека съ върни.“ Тия десетмина съ върнаха. Кога ни белиха²¹⁵ да одиме на мѣхкимето,²¹⁶ бегот викаше, що е болин, съ криеше, некише да излезе. Пашата направи едно тескере и го даде на шестмина суварии²¹⁶ и му го нусиа: „Да го дайте на бегот, и ако излези да дой с вас, харно, ако не излези и е болин, да гу качите на тезярото²¹⁷ и да го донсите, да го видам, а ако е умрел, да го оставите.“ Ка виде тескирето, киниса сос сувариите. Влизе въ одаята на пашата и ния по него. „А бе, рая, що сакате вия от него?“ — „Ния не сакаме от бегот“ — му ричехме ния, саками от царот или место за нас да живеими, ил калъчка сега туа да ни сечи, оти ния не можиме там да живеими.“ — „Е, оти не можите там да живеите?“ — „От 18 души от нас би, 12 умреха, напкун ощи 6 души има живи. И по един човек зема на година да му работи, нито вода нито леп му дава.“ — Напкун пашата му рече: „А бре анзар,²¹⁸

²¹² пезевенклер, множествено число т. д. пезевенк — сводници безчестници, мерзавци.

²¹³ ханджия, т. д. — гостилничаръ.

²¹⁴ гюнлуци, т. д. — надници.

²¹⁵ белиха, т. д. — принудиха.

²¹⁶ мѣхкиме, ар. д. — сѣдилище.

²¹⁷ тезяре, т. д. — носилка.

²¹⁸ хънзър, ар. д. — свиня

а бре кяфир!²¹⁹ Сен нери булдун бу адамларѣ, Ирибуздан ми?²²⁰ — „Аир, паша ефенди.“²²² — „А бе кюпек,²²³ мен царот за сиромасите тука ми пуши, а не за богатите.“ И му риче: „Да одиш и да си продайш чифликот, защо яз утри ки ти го продава.“ И пашата ни даде една книга, оти един бардак²²⁴ с вода да не му дайте. „Ангария²²⁵ от царот нема, що едипсизлик²²⁶ е това!“ — И така гу направихме от мерак²²⁷ да пукни.

19. Едно време на Тикилово стоих, кладех сто глави коньия да пасат. Тия коньияри, що ги кладех да пасѣт коньите, фатиха да крадат овци от моите овци. Напкун ѣ разбрах я, дето крадат овци, пуших два-троица мина от вечерта: „А да оти да ги најдите, они сега варат месо, кад' ки бѣдат, ки ги најдите.“ Чиках, дор на сред нокъ съ върнаха людите и ми риче: „Не најдохме нищо.“ На утрото как усъмна, станах, зимах един човек, отидох и најдох мършата — овцата, що я крадеха, сечеха само един черек²²⁸ и другите три черека ги турили под един самар. Кака видех, а оставих, и напкун отидохми на них да ги палами. Ей на един орман најдохме един, другют беше на другют край на орманот. Го викнахме: „Ела, тука бе!“ Той ка ни виде, да го нема — юк се чни. На другют го фанахми, го вързахми, един арин кютек, напкун го носихме там, дека беше мършата. Му кладехме мършата врѣз него и напкун го носихме сред селото да го гледат като едно кучи.

Ка ручах хубаво, чиних хазѣр коньот, още един даяк му дадох и го накарах да оди пред мен: он пред мен и яз по него. Как идахме на Солун, баш на Араплия имаше едно търло от галичани, и там имаше братята на владиката, що беше тога, що съ викаше Партеное, учен от Русия беше, пеян²²⁹ с

²¹⁹ кяфир, ар. д. — невѣрникъ, вж. 20.

²²⁰ Сен нерди булдун бу адамларѣ, Ирибуздан ми? (вм. Арабистанъ) т. фраза: ти гдеси намѣрилъ тѣзи хора, въ Арабия ли? (сир. роби ли ти сж?)

²²² ефенди, т. д. — господинъ.

²²³ кюпек, т. д. — куче.

²²⁴ бардак, т. д. — стовна.

²²⁵ ангария г. д. — бесплатно работене.

²²⁶ едипсизлик, т. д. — безчинство, безобразие.

²²⁷ мерак, т. д. — мисль, тѣга, грижа.

²²⁸ чейрек, перс. д. — четвъртъ.

²²⁹ пеян, сир. грамотенъ — който знае да „пѣе книга.“

царот на едно школьо. Ка ми видеха, що водих харамията, емен го видеха, го познаха — го имаха кърстен, и едни съ пуштиха и ми фатиха коньот. „Аман, Трайко, да си жив, остави той човек, що сакаш ки ти дадими. Язък,²³⁰ Трайко, ке окепазиш²³¹ иснафот!“²³² — „Юк, кератията ке го носам на Солун.“ — „Аман,²³³ Трайко, да си жив, ела да пийш една кафе, море Трайко.“ Така зборуваха галичани. Ами той владиката беше баш бугарин, той беше от Галичник, той беше много ербап²³⁴ човек и султанот му даде фирман и отиде на Пулин — на Дойран. Напкун как ми молиха и хаторот²³⁵ да не ги кърша, го пуших.

20. Сега правихме свадба ния на селото, съ женише един, братовчед мой от стрико, дете Георгие, параномот²³⁶ дедо Мелюв. Свадбата стана баш на запост, и жените правиха за нас една кабаница²³⁷ за да запостиме. Напкун оди сестра ми да искари кабаницата да вичерами — типцията празна! Напкун питами: „Кой излезе сега наскоро от свадбата?“ „Ще, излезе Кекаро и Бойко, двойца“. Тия беха овчари. Напкун ха по ни бре! Они ка видеха, що ки ги фатиме, а върлия кабаницата и фатиха да бегат. А тук бре, а там, ги фатихме, ги вързахме и ги дадохме един арин кютек и ги нусихме вързани на свадбата. Ка ги нусихме, ги вързахми шерветите²³⁸ на муцката като на дубиците, и тупанот напред удри, и тия, що ки прават, ки скокат като мечки. И та баницата беше млечник. Как удри, муцката съ напълнуваше с млеко, удри скокай, удри скокай. Кой му беше приятел, ги плияше,²³⁹ кой му беше душманин, — удри со стапот да скокат. И така от то време ги изминиха името, ги викаха кабанчари.

21. На Съръчево стоих с овците. Една лоша година беше, едни слаби овци имах. Кай ки найдох, на коя арна нива одих,

²³⁰ язък, т. д. — жалко.

²³¹ окепазиш, пер. д. — осрамотишъ.

²³² еснаф, ар. д. — занаятчийското съсловие.

²³³ аман, ар. д. — молия ти се.

²³⁴ ербап, ар. д. — вреденъ, способенъ, енергиченъ.

²³⁵ хатър, ар. д. — благоволение, желание.

²³⁶ параном, г. д. — кърстникъ, кумъ.

²³⁷ кабаница — зелникъ, баница.

²³⁸ шервети, т. д. — ширити, връзки.

²³⁹ плияше — плюваше.

и пуцах овците нѣтри. Напкун станах една вечер отъ мойта кѣшла и на една друга отидох. И яз лигнах тамока. И напкун излизе един човек с един конь. Слезе от коньот за да земе една овца и да га качи на самарот. И яз скокнувам ортана,²⁴⁰ зевам пушката и викам: „Дур орда бе, аврадини сиктимини, кимин коюнлари чаларсен сен бе керата!“²⁴¹ — Той ка чу, скокна на коньот и юк съ чини и фати да вика: „Хей, бре Хасан, ела бе тука, я юсма (що тепа човеци) има.“ Ка вика, вика — нито Хасан, нито Хасаница, и яз полека-лека си носих мойте овци на мойто търло.

Епически легенди, разказани от Дѣдо Трайко.

1.

Имир Никола, юмрукчия.²⁴² Имир има от царот земния да повеля. Излезе, рашета малце много до града Призрена и виде на Танка Арнаутка, млада Бошковица, и на юнак Станко и на завал Бошко, и затвори на хапсаната на темни зандани три години. Напкун и му рече на Петре занданжийче.²⁴³ „Да ми дадеш бела книга и едно каламар да изписам една молба на Имир Никола.“ Му пиша книга молена: „Или кабаатот да ми простиш или глоба ки ни глобиш, или глава ки ни сечиш.“ Он му рече: „Ни кабаатот ти простам, ни глоба ти глобам, ни глава ти сечам дор не донсеш Танка Арнаутка, твойта първа любя, да ми я поклониш.“ И юнак Бошко, как зе таков джухап, пуци една книга и вели; „Или да земиш една нивеста или да наидиш една твоя прилика, твоя ишкия“²⁴⁴ да гледаш да наидиш, и азна²⁴⁵ да не жалиш, да дайш, що ки ти сака.“ Танка Арнаутка излизе на пазарот, тури един телял и викаха, и така не изпадна никой луд да продай керка за много пари. Напкун она отиде на младо терзийче, си крои от цар Бостанджия рубя, и отиде на берберот, си избриче

²⁴⁰ ортана, т. д. — на мѣстото, веднага.

²⁴¹ дур орда бе, аврадинъ сиктимини, кимин коюнларънъ чаларсън сен бе керата? т. фраза: — стой бре, — . . . (псувня) — чии овци крадешъ ти, своднико?

²⁴² юмрукчия, т. д. — митничаръ.

²⁴³ занданжийче, отъ т. д. зандан (затворъ) — пазачъ на затвора.

²⁴⁴ ишкия, т. д. — врѣстница.

²⁴⁵ азна, хазна, ар. д. — ковчежничество, каса съ пари, пари.

руса коса. Съ чини бостанджийска²⁴⁶ рубя и уружи Бошково кон, го вѣна и тигля право на Имир Николови конаци, право низ портите с голема сила, без да пита никой, пред скалите изтарча, по скалите право на Имиръ Николовата одая. Го хвати и го върза нозете и ръцете, го извлече от одаята, го търкаля от скалите на долу на авлията.²⁴⁷ Напкун зима едно дърво, арно го зафати, удри па удри: „Що си ти?“ му вели. „Царъ пуца допуца, ти не даваш джухап ич?“ Он му хвърли ключовете и га вели: „Отвори хазната, поведи колко пари сакаш.“ Та царсково бостанджийче му вели: „Ния имами цар много богат, не сака хазна, той ми пуци или твойта глава да земам или юнак Бошко или завал²⁴⁸ Станко.“ На сахатот Имир Никола пуци Бошко и завал Станко. И ка ги виде царско бостанджийче, ги грабна, вѣна конют. Кинисаха на пътот. Там, дека съ смеише, там плачеше. И ка отидоха до сред пътот, кладе мирак юнак Бошко, му рече: „Ти се молям, царско бостанджийче, ки ти питам един лаф, дали има изин?“ — „Питай ми, рече, що сакаш.“ И му рече: „Защото къде се смеиш и там плачиш?“ — И царско бостанджийче му кажа: „Ки ти питам яз пишин да ми кажиш и напкун яз ки ти кажам. Разгледайте ми на мен и конют, ки ми познайте?“ Они ко гледаха и му ричеха: „Нищо не познахми.“ И она му вели: „Разгледайте и конют.“ И тия пак ричеха: „Не познаваме нищо.“ „Е, нема зарар,²⁴⁹ риче, от голема мъка съ шардисахти.“²⁵⁰ И напкун му вели: „Не ли прати ти една книга на твойта любя да пала една мома на Танковата ишкия и да е прилика на нея?“ И он рече; „Пуцих.“ И она риче: „И яз палах или нивеста или мома, съ направих царско бостанджийче и дойдех да ви земам. Немах друг колай — съ смеам с мойто юнашко, що сила ми даде господ, па плакам ваште мъки.“ И веляйки тия лафа, съ грабнеха, съ бацаха, съ миловиха, съ гушнаха. И та напкун го качи на конют на юнак Бошко, и та, като млад войвода, си отидоха ня градо Призрен.

²⁴⁶ бостанджийска, т. д. — градинарска

²⁴⁷ авлия, г. д. (*avli*) — дворъ

²⁴⁸ завал ар. д. — беденъ, клетникъ.

²⁴⁹ зарар, ар. д. — загуба.

²⁵⁰ шардисахте, вм. шашърдисахте, т. д. — смутихте се.

2.

Киниса млад Милош шетба да съ шети, земня да разгледѣ. Разшита си дор на града Будима, рашита си и върна да си оди. На тесните сокаци найде дети Сраулци. Го плени и го има девет години. Един ден Сраулци рече на млада Милошица: „Тето, ти съ молям да ми даиш ключовете да отворам млади килари и темни зандани, да разгледам вашата държава, оти съ чини 9—10 годни, що не видех ич нищо.“ Кога отвори киларито, виде Делеб Гюрга на летно слънци. Ка отвори, Гюрга му кажа: „А бе ти много будала²⁵¹ си бил, бе Сраулци, 9—10 години да робуваш на мойот брат!“ „Що да правам, мори се-стро? Колай нема.“ — „Много арно колай има, ама си аджамия²⁵². Яз да направам два товара прикия, па да оружим две бели сансани — два бърза коня за вяхани, та ги теглиш на тешки врати, да товарим два товара лепа прикия²⁵³ — то е колайот.“ Напкун тувариа и бегах. Ка усамна, пушиха коните на зелена ливада — коните да попъсат, а они малци да илиндисът²⁵⁴.

Напкунъ седна Гюрга на зелени чаири²⁵⁵ и легна Сраула на skutot, она фати да му пощка глава, он токмо легна и заспа. И скокна уплашен. Гюрга му вели: „Що така съ тромакса²⁵⁶?“ Он не може джохаб да и дай. „Оти джохаб не ми даваш?“ — „Оти съ уплаших, съ тромаксах. Един сон соних, една змия ка се пуши да ми хапни, като вратот ми дебела; току да ми хапни и един орел съ пуши и га фана за половината и не могла да хапни.“ Напкун ду да речат речта, Гюрга му вели: „Айде, мило, да товарими, защо това е брат ми, ки ни стигни и напкун ки ни сечи.“ Ощи не битиса²⁵⁷ Гюрга лафот, ети и крал Милош дека лети со коньот, ги прифтаса.²⁵⁸ Той ка търчиши с голема сила, тънки гласови викнаха: „Мило внучи, застани, имам лаф да ти кажам. Напкун чини и що

²⁵¹ будала, ар. д. — глупавъ.

²⁵² аджамия, ар. д. — младъ, неопитенъ.

²⁵³ прикия. г. д. — зестра, дрехи

²⁵⁴ и(г)лендисат, т. д. — забавляватъ се.

²⁵⁵ чаир, т. д. — ливади.

²⁵⁶ тромакса, г. д. — нажали се, уплаши се.

²⁵⁷ битиса, т. д. — завърши,

²⁵⁸ прифтаса. г. д. — вж. № 46.

ки чиниш“. Той беше вуйко му. Емин²⁵⁹ чу крал Милош, застана, и той му рече: „Ти сега вия млади деца ки ги сечиш, ама ки ти кълни сиот свет“. И той му рече: „Що да ги чинам?“ — „Що да ги чиниш? Земай ги назат и праи ги свадба; дилмо съ харисаха, нека им биде халал от дедо госпот“. И така ги върна и ги прави тешка свадба и ги гости цел месец и напкун ги пущи на града Будима.

Една застра²⁶⁰ стана Сраулица млада и засука скути и ръкави, зема две нови стомни и киниса да оди за Дунав на вода, вода нали и лица изми, и киниса да си ходи на дома. На пътот а сrete Илия, незнаена дилия,²⁶¹ и вели: „А бре Сраулица млада, блазе й на той млад юнак, що ти прегърнува твойта бела примена“. И она му вели: „Ако юнак като теби, халал да му е“. Он пак а рече: „Халал да му е на той юнак, що цалова белото ти лице“. Она му вели: „Ако юнак като теби, халал да му е“. Он и рече: „Да ли си вредна да го донесиш на темни дервени,²⁶² него да загубам, теби да залюбам?“ Она му рече: „Утри сабагин²⁶³ хазър да го чекаш на дервентот“. И она пущи скути и ръкави и повина лицето, съ чини гайлилия²⁶⁴ и отиде дома. Ка а виде Сраула й вели: „Що си толко гайлилия, що си толко кахърлия.²⁶⁵ Да ли некой ти рече некои лакърдия?“²⁶⁶ Она му рече: „Никой нищо не ми рече.“ И он га вели: „Да ли мен не хариса?“ — „Мошно²⁶⁷ харно ти харисах.“ — „Да ли стока малци ти съ виде? Защо плакаш?“ — „Много стока найдох, токо съ размислих за братовите ми малечки и за брат ми и за снаха ми. Скоро да ми носиш на брат ми, защо ки пукнам“. Напкун й рече: „Да направиш едно поклони — погача, да напълниш две долии вино и да заколиш най-големиот брав, и утри застра ки одими“. На вечерта заспа Сраула, му фати сонот. Ама она от мирак не можеше да спий. И на сред нокъ кинисаха да одат. Навлзеха на темни дервенти. Сраулица фати да пеи една песна, малци речовита, ама много гласовита. И Сраула га рече: „Тука

²⁵⁹ емен, емин, пер. д. — щомъ, току що.

²⁶⁰ застра (за с-утра) — заранъ, сутрина.

²⁶¹ дилия, т. д. — юнакъ.

²⁶² дервент мн. ч. дервенти, перс. д. — планински проходъ.

²⁶³ сабахлен, т. д. — сутринъ, рано.

²⁶⁴ гайлелия, ар. д. — угрижень.

²⁶⁵ кахърлия, ар. д. — разтжжень, угрижень.

²⁶⁶ лакърдия, т. д. — приказка, разговоръ.

²⁶⁷ мошно вм. мощно — твърде много.

е лошо место, ним пей“. И она рече: „Остави да га докажа песната“. Речи дур да доречат, Илия избадна пред них и плесна ръци за да съ бият со Сраула. Съ бориха три дена и три нокя. Напкун Сраула рече на неговата любя: „Първа любо, от дека сакаш да помогаш, защо ми съ додея — ети три дена и три нокя ка съ борими“. И скокна право на Сраула, му сиче учкурите²⁶⁸ от путурите. Напкун му даде бог една голема сила на Сраула, га дигна на Илия-делия и го зема главата. И она спрасна да бега низ зелени ормани. И он ѝ рече: „Мори мило любо, що бегаш, нищо лошо не сам видел от теби, много харно направи. И така яз ки речам на брат ти, оти ти го закла на Илия-делия“. И го кладеха главата на дисазите и отидоха на Милоша. Ка фтасаха таму, он пред нея кажа, оти Гюрга зе главата на Илия, ама скришно му разправи: „Е така, е така направи сестра ти“. Напкун Милош каниса²⁶⁹ род роднини, да ги гости, и побратиме. Ка са субраха и седнаха на трапезата, Милош рече на сестра му: „Е, сестро, ти гости доиде много, да ли слуга ки ни служиш или свекия ки ни све-тиш?“ Она рече: „Не сам вредна слуга да ви служа — свекия ки ви светам“. Напкун я зави у рогозини и тури Илиевата глава връз нея и тури един казан смола и га запали.

3.

Испаднало Шамлийско делийче от синото море у шарена гемия на солунско скеле, на града Солуна; го рашита Солун, кладе телял²⁷¹, борба да са боре: ако го съборат, да го земат исир, ако ги събори, той да ги земе. Испаднаха, излезеха солунчани пехливани²⁷² е там на ямийта порта. Напкун, как са бория, той един по един ги зел исир, напкун испаднали солунските грагяни на Бехчинар и се чу дат що да го чинат Шамлийското делийче. И тикна²⁷³ за Гюро пияница от Куфалову; изпишаха две писма — църно писмо, бела книга, изпратиха два чувадара,²⁷⁴ и у софрата²⁷⁵ ако стой, нека стани, много му са молими, оти ни записи²⁷⁶ Шамлийско делийче града Солуна. Напкун отидоха тия чувадаре; софрата

²⁶⁸ учкури, т. д. — връзките на гащитѣ.

²⁶⁹ каниса — покани.

²⁷¹ телял, ар. д. — глашатай.

²⁷² пехливани, перс. д. — борци.

²⁷³ тикна вм. текна — спомни си, сети се.

²⁷⁴ чувадар, перс. д. — пратеник, разносвачъ (разсиленъ).

²⁷⁵ софра, ар. д. — трапеза.

кладена, ама не прекръстил да фани да яди. Ка и веде книгите, плесна ръци на неговото внуче Янкула: „Скоро да ми направиш конят да одам да откинам града Солуна“. Внучето рече: „Айде, вуйчо, да направам и за мен хазър един кон, да дойда да ти помогнам.“ Он му рече: „Не ти сакам да дойдиш да ми гледаш черната кърв каде ки ми га турат.“ Напкун киниса да дойде на Солун, па внучето му скришно дойде на Солун. Напкун ка ги пуцхиха писмата солунските грагяни съ качиха на солунската тумба.²⁷⁷ Ка се ява от Араплиите Гюро, ети търчаха солунските грагяни да го причекат, кой нога му бацува, кой ръка, кой пол'та, кой уста, и он право на ладна михана у градо Солуна тегли. Ка го бричиха,²⁷⁸ го гостиха, го напояли, му дадеха ройно вино от три години, го гостиха с добри манджи.²⁷⁹ Напкун ка руча, кинисал да пала Шамлийско делийче, напкун съ стретаха на морската порта край болен Дойчинския гроб, напкун плеснаха ръци за да са борат. Напкун съ завърте едниш съ пули тей Шамлийско делийче и дигна Гюро пияница като на две години дете на рамо. Янкула тога одише си криен, ама ка го дигна Шамлийче делийче на Гюро пияница, напкун ка виде така, на Шамлийче делийче му вели: „Не е право да си бориш со стари люди, изпадни с акранот“.²⁸⁰ Тога съ върна и плесна ръци за Янкула, ама Янкула бабаджан²⁸¹ го дигна на Шамлийче делийче. И напкун му рече: „Да т'а удрам от земяна като шамлийска лубеница да станиш на две?“ — И он му рече: „Съкън²⁸² яз не сам Шамлийско делийче, ая сам шамлийско девойче, яз не сам дошал Солун да прибера, яз сам дошал като тебе юнак да земам“. Напкун он й рече: „Не сам дете за лъжани.“ Она му рече: „Верно да веруваш, ни лъжам“. — „Е, ако не ми лъжиш, извади белите цицки да ти ги видам“. И ва тъгля петлицата и съ разгърди и му кажа нишаните. Напкун а свъли полека, полека, си га бацува, си га помажи с ръка и га фати ала браца.²⁸³ Ка са фатиха ала браца, право на шарена гимия²⁸⁴ отидоха и оториха врата на исирите и отидоха на Шам.

²⁷⁶ записвам, т. д. — завладѣвамъ, задържамъ. ²⁷⁷ тумба, т. д. — могила. ²⁷⁸ бричиха — бръснаха. ²⁷⁹ манджи, лат. д. — ястия. ²⁸⁰ акран, ар. д. — връстникъ. ²⁸¹ бабаджан, т. д. — силенъ, юнакъ. ²⁸² сакън!, т. д. — не дѣй! ²⁸³ ала браца, итал. д. — подържка. ²⁸⁴ гемия — ладия.

Халкидически
полуостров

Долновардарскиятъ говоръ.

Отъ Ст. Романски.

Долината на долни Вардаръ, отъ излизането му изъ тѣснината на Демиркапия (Желѣзнитѣ врата) нататъкъ, съ широката равнина по двата му брѣга, между Кукушъ и Воденъ та до самитѣ брѣгове на Солунския заливъ, се оказва къмъ срѣдата на XIX стол., когато започва да се разлива свѣтлина върху тъмната до това време народностна карта на Балканския полуостровъ, населена отъ българи, оцѣлѣли въпрѣки силната тъкмо тукъ, въ южна Македония, въ околността на Солунъ, турска колонизация и въпрѣки напора на гърцизма отъ югозападъ презъ всичкото време на турското владичество. Излиза именно, че, като не се смѣта турското и потурчено или погърчено население главно по периферията, особено въ източната и югозападната ѣ часть, и евреитѣ въ града Солунъ, — все отъ подиръ завоеванието на Македония отъ турцитѣ, — Долновардарската областъ малко е промѣнила етническия си образъ, известенъ отъ VII столѣтие, отъ времето на окончателното славянско населяне на Балканския полуостровъ, насамъ. Отъ легендитѣ на Св. Димитрия Солунски се знае, че по онова време още околността на града е била плѣтно населена отъ славяни. Знаятъ се дори имената на заседалиитѣ тукъ славянски племена: сагудати (*Σαγυδάτοι*) и, въ съседство съ тѣхъ, ринхини (*Ῥινχίνοι*), две племена, които населяли сжщо голѣма часть отъ Халкидическия полуостровъ, като били проникнали и въ Атонъ (Света-гора), и другувити (*Δρουρουβίται*), западно отъ Солунъ на кмъ града Беръ до р. Бистрица. Любопитно е при това, че титлата друговитски (*ἐπισκοπος τῆς Δρουρουβιτίας*), съ която е известенъ единъ епископъ на областта между Вардаръ и Бистрица, много напомня титлата драговитски на пловдивскитѣ митрополити (*ἐξαρχος Θράκης Δραγουβιτίας*); въ Гевгелийско, на лѣво отъ р. Вардаръ, има сега село Смоль, чието име напомня пкъ името на славянското племе

с моляни (<Σμολέωνων<с молѣне), което населяло сръдна и горна Мѣста, както и горна Арда, и подъ това име била известна и цѣлата област (θέμα τῶν Σμολέωνων) до късно византийско време. Отъ това би могло да се заключи, че заседналото по долни Вардаръ славянско население ще да е било едноплеменно съ онова въ Родопитѣ, и това се подкрепя не само отъ съображението, че пжтѣтъ на проникналитѣ въ южна Македония славяни е идѣлъ главно отъ Бѣломорската равнина, но и отъ обстоятелството, че говорятѣ по долни Вардаръ иматъ днесъ нѣкои особености, които се намиратъ въ рускитѣ (родопскитѣ) говори. Ще трѣбва, следователно, да се приеме, че, въпрѣки размѣстванията на българското население, ставали въ разни времена, особено презъ турското робство, и притокѣтъ отъ сръдна и западна Македония къмъ Солунското поле, тукашното население, изобщо взето, е спазило стария си характеръ: новопридошлото население, което постепенно се смѣсило съ свареното, само е подкрепило това последното, като засилило неговата численостъ, която презъ последнитѣ вѣкове е била силно намалѣла, безъ обаче да е могло сжщественно да промѣни битовия му характеръ и особеноститѣ на неговия езикъ.

Въ едното и въ другото отношение цѣлата област по двата брѣга на долни Вардаръ, съ Гевгели и Кукушъ на северъ и изтокъ, съ Енидже-Вардаръ и Воденъ на западъ и югъ, и съ Гумендже въ сръдата, се оказва напълно единна и самобитна. Така единъ старински карнаваленъ обичай, известенъ подъ името Русалии, при все че е познатъ сжщо и въ други български краища и изобщо у балканскитѣ народи, се извършва тукъ отъ Коледа (Божикъ) до Богоявление (Водици) по начинъ и съ подробности, еднакви за цѣлата област, както може да се види отъ подробното му описание отъ К. Шапкаръ (Руссалии. Древенъ и твърдѣ интересенъ българский обичай, запазенъ и до днесъ въ южна Македония. Пловдивъ 1884) за Енидже-Вардарско и Кукушко, отъ Н. Рачевъ — за Гевгелийско (въ Макед. прегледъ г. II, кн. 4, стр. 124—125), отъ Хр. Шалдевъ — за областта Боймия (Гумендже) (въ Макед. прегл. г. VI, кн. 1, стр. 101—106) и изъ архивата на Ст. Верковичъ, обнар. отъ мене (въ Макед. прегледъ г. VI, кн. 4, стр. 93-94), отъ гдето се вижда, че разпространението на тоя обичай засѣга и въ Воденско („Воденцка епархiа“ — с. 94, заб. 1).

По отношение на езика пъкъ се оказва, че, въпрѣки различнитѣ влияния, на които е могълъ да бжде подложенъ отъ различни страни, особено вследствие на преселения на население отъ планинитѣ въ полето, въ цѣлата областъ се наблюдава пълно единство въ общия типъ, последица на цѣлостна еволюция въ неговия развой, при което връзката съ околнитѣ диалектни области отъ изтокъ и северозападъ ни най-малко не се прекъсва. Оказва се именно, че, въпрѣки възприемането на пълния прегласъ на *ъ* въ *е* (бѣлъ > бел), съ което българското население на цѣлата областъ решително се подвежда въ границитѣ на западнобългарския диалектъ, въ говора на сжщото население се явява силна редукция на яснозвучнитѣ вокали *а*, *о* и *е*, чрезъ която то държи връзка съ източнобългарския диалектъ. При това любопитно е, че тъкмо тая редукция на неударенитѣ вокали, съпроводена отъ ударение, до известна степенъ ограничено въ опредѣлено положение въ думата — една особеностъ, по която тоя говоръ наново се изтъква като западнобългарски, — и отъ пълно изпускане, въ зависимостъ отъ ударението, на редуцирани вокали, се явява като най-характерна и обединителна особеностъ въ говора на цѣлата областъ. Самостойниятъ развой на говора личи особено като се вземе предъ видъ, че въ него не сж се удържали следи отъ нѣкогашнитѣ назални вокали, толкова характерни за езика, на който Кирилъ и Методий сж превели първитѣ богослужебни книги отъ гръцки на славянски, при все че тъкмо въ южна Македония, и то отъ една страна източно отъ него, въ нѣколко села между Солунъ и Съръ (Сухо, Зарово, Висока), и отъ друга — западно отъ него, въ Костурско, се намиратъ, както е познато, следи отъ тоя назализъмъ въ редица думи и форми.

Точно географическо разграничение на тоя говоръ, именно поради гъвкавостта на главнитѣ му особености, мжно може да се постигне. Дори на изтокъ границата между западнобългарски и източнобългарски споредъ изговора на *ъ* не е до край негова гранична линия, тъй като нѣколкото села въ непосредствената околностъ на Солунъ, чийто говоръ е изучаванъ отъ покойния Облакъ (вж. неговитѣ *Macedonische Studien*, Wien 1896), при все че спадатъ въ западнобългарска областъ и притежаватъ редукция на гласнитѣ, не принадле-

жата към него, тъй като не споделят другите му сжествени и характерни особености. Сжщо така на север въ Гевгелийско и Мъгленско влиянието на сръдномакедонските говори отъ към Тиквешъ и Морихово е твърде силно, та се явяватъ кръстосвания между особеностите на говорите отъ северъ и отъ югъ, особено въ по-северните планински села. Сжщото важи за областта на западъ, въ Воденско, гдето нашиятъ говоръ се срѣща съ западномакедонските, особено съ тия отъ крайния югозападенъ македонски кжтъ.

Срещу това пѣкъ въ цѣлия обсегъ на Долновардарския говоръ не сжествува пълно единство. По нѣкои свои особености, напр. по образуването на 1 л. сег. вр. на -ум и деепричастие на -к'и, добре се различава говорътъ на гевгелийските и кукушките села отъ по-западните, къмъ Воденъ, гдето глаголното окончание за 1 л. ед. ч. на сегашното време е -ъм, а на деепричастието — -щимица (или -щимиса въ Ениджевардарско), до като отъ друга страна въ Кукушко сжествува прегласъ на 'а въ е предъ мека сричка, както въ източнобългарски (егне — јагне, чеши — чаши), но не и въ Гевгелийско, а нѣкои други особености, които свързватъ гевгелийските села по говоръ съ воденските, не се срѣщатъ въ Кукушко.

Всичко това показва, каква голѣма сложность представя Долновардарскиятъ говоръ, и какво значение може да има всѣки приносъ за неговото изучване, особено като се вземе предъ видъ, колко малко, и при това колко ненадеждни за езиково изучване сж записаните до сега материали отъ тоя говоръ. Ония, които се намиратъ въ сборниците на Шапкаревъ, се оказватъ подправени подъ влиянието на родния говоръ на записвачите (охридски или прилепски). По-добри сж, но, за жалость, твърде малко, записаните отъ Георги Д. Лъжевъ материали, отъ Воденско и Мъгленско. Всички тия материали отъ Кукушко и Воденско, до колкото ги има, сж използувани, и то следъ провѣрка съ лица, по произходъ отъ Кукушъ или отъ Воденъ, отъ Д. Мирчевъ въ студията му „Бележки по Кукушко-воденския говоръ“ (въ Сборникъ за нар. умотв., наука и кн., кн. XVIII, 1901, стр. 426-470), която до скоро оставаше единствена за цѣлия говоръ. Между това проф. Л. Милетичъ обнародва единъ записанъ отъ него разказъ по говора въ Ениджевардарско, въ сп. Макед. прегледъ г. I, кн. 3,

1925, стр. 103—106, а малко подиръ това излѣзоха въ сжщото списание (год. II, кн. 4, 1926, стр. 107-128; г. III, кн. 1, 1927, стр. 105-116, кн. 2, стр. 93-109, кн. 3, стр. 97-112, кн. 4, стр. 89-102) редица „Народописни материали отъ Гевгелийско“ отъ Никола Д. Рачевъ, събирани отъ него презъ 1918 г., по време на войната, на самото мѣсто. Покрай описанието на вѣрвания и обичаи, тукъ се даватъ и много фонетично записани текстове, особено народни пѣсни, които представятъ обиленъ материалъ за изучване Долновардарския говоръ, тъй както се явява той въ селата на северъ отъ Гевгелии. Стойността на тия материали е критично преценена въ наскоро излѣзлото изследване „Гевгелийскиятъ говоръ“ (София 1932 — издание на Македонския наученъ институтъ) отъ Димитъръ Ивановъ, роденъ и отрасълъ въ Гевгелии, който самъ добре владѣе родния си говоръ, вънъ отъ което е ималъ възможность да го наблюдава въ Гевгелийския бѣжански кварталъ край София, та по такъвъ начинъ да представи Долновардарския говоръ тъй, както се явява той въ северната частъ на неговия обсегъ, а при това и съ огледъ на влиянията, на които е изложенъ отъ северъ. По тоя начинъ въ студията на Д. Ивановъ тоя говоръ се явява вече въ ново освѣтление.

Напоследъкъ обаче изъ софийската архива на Ст. Верковичъ излѣзоха на лице, между друго, нѣколко приказки, описания на обичаи, пѣсни, пословици и гатанки, писани отъ една ржка и обозначени, нѣкои отъ тѣхъ, като приказки отъ Енидже-Вардаръ — „Приказни отъ Пазаръ (Енидже Вардаръ)“, — други като годишни обичаи отъ Мачуково или като пѣсни сватбарски отъ с. Богданци, при Дойранъ: „Годишни адете (обичаи) отъ Мачуково“ или „Песни сфатбарцки ут село Бугданци до Польлин близо“. Последнитѣ сж между обнародванитѣ отъ мене „Народописни материали отъ Долновардарско“ (въ Макед. прегледъ г. VI, кн. 4, 1930, стр. 91-116, вж. специално стр. 96 и сл., 113 и след.), а първитѣ въ отпечатаното вече, но още не пустнато на свѣтъ издание на български приказки отъ Македония изъ сбиркитѣ на Верковичъ, приготвено отъ проф. П. А. Лавровъ и J. Polívka, подъ надсловъ *Maqedonské pohadky* (отъ Ческата академия на наукитѣ въ Прага), вж. стр. 266-274; тамъ на стр. 292-296 сж напечатани и приказки, които въ бележкитѣ на записвача следватъ подиръ обичаитѣ отъ с. Мачуково.

Въ края на записанитѣ отъ с. Богданци пѣсни тоя събирачъ — „собирател-ютъ“, както самъ се нарича — прави бележка за разликата между езика на пѣснитѣ и прозаичния езикъ, а именно, че „уф денешніютъ Бугарцки изикъ маданъ (освенъ) отъ именителн'-утъ и звательн'-утъ падеже не са слуше друкъ. А уф песни-те, макаръ и да са пеатъ отъ суши-те, са колундрисатъ (употребляватъ) и друзи падеже“ (вж. Мак. прегл., г. VI, кн. 4, стр. 116). Въ приказкитѣ отъ Енидже-Вардаръ пкъ сжщиятъ прави подъ линия бележки, които се отнасятъ до мѣстния диалектъ: „1) Наричателни-те существ. и прилагателни-те кога приматъ (sic) членъ отфжрлюватъ окончателна-та гласна буква“ (въ свръзка съ думата „жен'-та“ въ текста); „2) кога приказуватъ предъ люге, го иматъ за страмъ да речатъ трудна за жена, ами велятъ: тешка или товарена“ (въ свръзка съ думата „товарени“ въ текста); „3) мжедонцки-те Бугаре зачувале и настояще-то причастие. Уф Воденцка-та епархия го употребляватъ сусъ щемъ или щимъ, а уф Кукушка-та сусъ ки; кату: одещимиса; одеки“ (въ свръзка съ думата „одещимиса“ въ текста); „4) т. е. са рудиа“ (къмъ израза: „дуйдеа на видул'-то“); „5) уф Пазаръ и за мжжский-отъ и за женский-отъ родъ на прилагателни-те употребляватъ сжлде стредний-утъ родъ“. Всичко това показва, че тоя сътрудникъ на Верковича, потикнатъ къмъ събиране подобни материали било отъ самия Верковичъ, или отъ прословутия неговъ приятель Гологановъ — защото въ подвързаната въ форма на книга дебела тетрадка, въ която до л. 71 сж записани отъ тоя събирачъ обнародванитѣ отъ мене материали, както и приказкитѣ № 131-133 отъ сборника на Лавровъ-Поливка (стр. 292-296), отъ тамъ до края, л. 73-979, следватъ приказки, пѣсни и пр., написани отъ ржката на самия Гологановъ („отъ Йована попъ Илиевъ, назоваемъ Гологановъ“, въ 1856 г., срв. Мак. прегл. VI, 4, 91), — е билъ нѣкой доста наблюдателенъ и образованъ за времето си човѣкъ, навѣрно учителъ, въ езика на който, при всичкото книжовно було, съ употреба на ж, ерове ѝ и ѵ въ края на думитѣ, дори ѱ, добре се отразява родниятъ му долновардарски говоръ, за чиито главни особености той има ясно съзнание и не ги прикрива. Когато единъ день стане известна цѣлата архива на Верковича, ще може навѣрно и точно да се установи, кое ще да е това лице, което къмъ срѣдата на миналия вѣкъ, по подобие на сътрудницитѣ на

Верковича изъ Сѣрско, е събирало за Верковича тия материали. За сега обаче може само да се предполага, че това ще да е единъ отъ двамата свещеници, родени въ Мачуково, за които съобщава В. Кънчовъ, Великденска разходка въ Поленинско, въ СбНУ IX, 189, стр. 694. Единъ отъ тѣхъ, попъ Стаменъ, билъ роденъ около 1800 г., запопилъ се е въ Поленинъ (Дойранъ), билъ развитъ мжжъ, обичалъ много да пѣе въ църква по славянски, за което често билъ наказванъ отъ гръцкитѣ владици, и, като упоритъ противникъ на дойранския владика Мелетия, билъ заточванъ на единъ отъ островитѣ; той умрѣлъ на 1874 г.; единъ отъ неговитѣ синове се училъ въ Русия, гдето билъ дълго време гимназиаленъ учителъ. Другиятъ, попъ Христо Мачуковски, наричанъ и Шейтанъ-папазли, учителствувалъ въ Дойранъ, въ гръцкото училище, гдето преподавалъ на гръцки и на български до 1878 г. (срв. и Г. Трайчевъ, Дойранъ и неговото езеро, София 1921, стр. 15).

Записанитѣ отъ тоя сътрудникъ на Верковича материали по неговия роденъ долновардарски говоръ, особено тѣй, както се е говорилъ въ с. Мачуково, югозападно отъ Дойранъ, покъсно причислено къмъ Гевгелийската каза, и въ Енидже-Вардаръ, представятъ цененъ материалъ за характеристика на тоя говоръ,¹ въпрѣки употребата на традиционнитѣ въ българския езикъ славянски писмени белези. Освободени отъ тѣхъ, както е и направени въ приказкитѣ въ Сборника на Лавровъ-Поливка и въ обнародванитѣ въ Мак. прегл. (г. VI, кн. 4) материали, тѣ приематъ веднага видъ на фонетично записани текстове. Възъ основа на тѣхъ и съ огледъ къмъ познатото вече отъ студиитѣ на Д. Мирчевъ и Дим. Ивановъ ще бжде направенъ въ следнитѣ редове кратъкъ очеркъ на цѣлия долновардарски говоръ.

¹ Важенъ приносъ къмъ материалитѣ за тоя говоръ, както се явява той въ селата къмъ устието на Вардаръ, би представляло написаното съ гръцко писмо ръкописно евангелие отъ 1852 г., отъ днесъ вече окончателно погърченото село Колакия, Солунско, както може да се сжди по фототипно възпроизведения му насловенъ листъ у Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония,² София 1917, 303.

Звукове

Вокализъмъ

Въ вокализма на Долновардарския говоръ се съдържатъ особености, които отъ една страна го характеризуватъ като типиченъ западнобългарски говоръ (замѣна на *ѣ* съ *е*, изяснение на *ѣ* въ *о*), отъ друга — опредѣлятъ мѣстото му между останалитѣ западнобългарски (македонски) говори (замѣна на *ж* съ *ѣ*), а отъ трета — съставятъ негова сжществена черта, като посочватъ и връзката съ съседнитѣ нему източнобългарски говори.

Най-важни отъ тия последнитѣ сж редуцията на *а*, *о*, *е* и елизията на неударенитѣ вокали изобщо.

Редукция на неударени *а*, *о*, *е*.

Въ Долновардарския говоръ добре се различаватъ по изговоръ вокали подъ ударение отъ вокали въ неударени срички. До като първитѣ спазватъ ясно своя произносъ, не тъй ясенъ е произносътъ на последнитѣ. Действително, това различие въ гласежа на единъ и сжщъ вокалъ подъ ударение и безъ ударение е общобългарска черта и се дължи несъмнено на характера на ударението — силно експираторно — въ българския езикъ. Въ говора по долни Вардаръ обаче, както изобщо въ българскитѣ говори съ редуция на неударенитѣ гласни, каквито сж предимно източнобългарскитѣ, тая разлика е по-голъма. Въ него тя е дори твърде голъма, защото довежда не само до потъмняване и до промѣна, но, при известни условия, и до пълно изпускане — елидиране — на неударения вокалъ.

Редукцията въ Долновардарския говоръ засѣга преди всичко яснозвучнитѣ вокали *а*, *о* и *е* като ги доближава по учленение, а следователно и по звуковъ ефектъ, до *ѣ*, *у* и *и* (или *ѣ*, *ѣ*), безъ обаче да се достигне до пълненъ съвпадежъ съ тѣхъ. Отъ друга страна пкъ хлабавостъта, свойствена на говора при учленението на неударенитѣ вокали, засѣга и неударенитѣ *ѣ*, *у* и *и*, вследствие на което ослабва характерната имъ учленителна боя, та тѣ пкъ се доближаватъ по гласежъ до неударенитѣ *а*, *о* и *е*. На това се дължи и непоследователността при записването говорни материали дори отъ страна на опитни наблюдатели и записвачи. Ако напр. проф. Л. Милетичъ отъ устата на единъ „съвсемъ неграмотенъ, наскоро приистигналъ

отъ Македония, още напълно запазилъ своя мѣстенъ говоръ“ селянинъ отъ Баровица, Ениджевардарско, чува и записва, въ поменатия разказъ, обнародванъ въ Макед. прегл. г. I, кн. 3, 1925, стр. 103—106, едно покрай друго пòнот (с. 103), пазàрут (103), иштонòмут (103, 104), учителòт и попòт (104), гърбòт (104), гràдот (104), пътот (105), учителот (106), умут (106); комйти, кòмйти и кумйт'то (103); бугàрито (103), бугàрето (105) и пр., това ясно показва, че редуцираното *o* не е напълно изравнено съ *y*, нито редуцирано *e* съ *и*; срв. сжщо: да го убийт на Ичо (105) — да го убийет на нèго (ib.), бийет (106); сетне: кулèнъта (106) — нèйната (105), чètата (105) и пр. Това сжщото трѣбва да се заключи и отъ непоследователността въ предаването на сжщитѣ неударени гласни и въ материалитѣ отъ Гевгелийско на Ник. Рачевъ, както и въ тия изъ Верковичевата сбирка.

При това, характерно за редукцията на Долновардарския говоръ е, че тя засѣга предимно гласнитѣ въ срѣдата на думата. Това се отбелязва и отъ Мирчева и отъ Иванова; до като, споредъ първия, краесловно *a*, *o*, *e* и насловно *a*, *e* въ Кукушко, и краесловно *a*, *e* и начално *a* въ Воденско не се редуциратъ (вж. СбНУ XVIII 430), споредъ втория (с. 55), и въ Гевгелийския говоръ, въ който изобщо редукцията е по-слаба, отколкото на югъ въ Кукушко и Воденско, краесловнитѣ гласни „рѣдко“ се редуциратъ.

Тоя характеръ на редукцията въ Долновардарския говоръ се отразява и въ материалитѣ отъ Верковичевата сбирка, и то не толкова при вокала *a*, колкото при *o* и *e*.

a.

Записвачтъ на тия материали, безъ огледъ на положението на вокала *a* въ думата и зависимостта му отъ ударението, пише редовно *a*: дават пари (М. Пр. VI 4, 93), вонкашната врата 93, на дзастрата рано стануват 94, стара майка 94, джамаларин 102, двата пръста 106, сфатбарцки 113 и пр. Така и Милетичъ въ разказа отъ Ениджевардарско не отбелязва нито съ *ъ*, нито съ особенъ знакъ редукцията на *a*, а пише редовно: ймаме (М. Пр. I 3, 103), планина, йма гòра, три чàса е гòрата от сèлото (103) и пр. Очевидно е, какво не само въ края и началото на думата неударено *a* не се ре-

дуцира, но и въ срѣдата на думата неговата редукция е твърде слаба. При все това съществуването на редукция на тоя вокалъ не бива да се отрича: Мирчевъ я отбелязва съ *ѣ* (брат, но: брѣт му, рѣбота, злѣтар, кѣжѣх, пѣднѣх и пр., стр. 431), а Ивановъ я намира не много силна въ сричка предъ ударение, а следъ ударение не еднаква въ отворени и затворени срички и я отбелязва безразборно съ *а* и *ѣ*: плакѣла, фѣтила, зѣстанѣла, зад нѣх, да видѣт; тѣрбата, напѣвѣт; мѣмѣта, нѣвѣта, пѣшта=пѣшата (стр. 64). Съществуването на тая редукция все пакъ се е отразило, ако и слабо, въ Верковичевитѣ материали, гдето намираме: мѣщрабата за винѣту 96 (срв. мащрабата 97, отъ тур. мащгара), крѣй вашѣта порта 112 (вм. край, — безъ ударение), дек ке дѣ падне 112, цѣрна чума съмовила 111 (въ пѣсень; покрай самовила, самовилцки), кѣто биз майка, биз татко, тѣка биз рода, роднина 111 (въ пѣсень), па дори въ края на думата, безъ енклитика: Мара шиѣ бѣла саѣѣ, бѣла саѣѣ ут бугасиѣ 111 (въ пѣсень). На тая редукция се дължи сближението на съчетания *ар ал ра ла* съ *ѣр ѣл рѣ лѣ* и писания като: бѣрдаци 95 (вм. бардаци), варзуват 99 (2 пѣти, вмѣсто вързуват), гѣрлийте (огѣрлетата) 99, грѣматик 103 (вм. граматик), гранчарот 108 (вм. грѣнчарот), врѣпчановѣѣот 108 (вм. врабчанов-) и под., а сжщо и безразличното писане: лѣжици (три лѣжици 103) и лажица 108, лѣставичката 94 и ластавичка 101, добре дошѣл 196 и добре дошал (пакъ тамъ), отишѣл им рекал 105 и пр. На особено трѣбва да бжде отбелязанъ случаятъ огѣсне, изгѣснува (да са огѣсне [огинут] е греота 97; кученцето за инат са измочуве, го изгѣснуве огинут Мак. рон. 269) покрай изгасил (са изгасил огинут Мак. рон. 267).

Има случаи съ привидна редукция на неударено *а* въ *и*. Такива сж:

1. *и* вм. *а* въ 2 л. ед. ч. сег. време на новобългарскитѣ глаголи съ окончание *-аши*: чувиш (дали Бѣдник чувиш 97), клавиш (кога вагиш да не клавиш 107), слушиш 107, шетиш (ти си шетиш дейна, ноѣя 112), имиш (ти имиш син армасин 113 с. Богданци), нарѣчиш (да нарѣчиш на твойта майка 115) и пр. При това гърленитѣ съгласни *к* и *г* предъ такова *и* не се палатализуватъ, както се вижда и отъ особеното отбелязване: саккиш (саккиш големата лажица

108), плакѣиш вѣ. плакаш (що плакѣиш, Стойно, що тѣжиш 111, гдето *ѣ* очевидно не означава мекостъ на предходната съгласна, а обратното) и пр. Така е изобщо въ Гевгелийско (срв. Д. Ивановъ, с. 65) и въ Кукушко (Д. Мирчевъ с. 464), до като въ Воденско имаме сжщинска редукция на *а* въ *ѣ*: купѣвъш, сакѣш и пр. (с. 464). Въ сжщностъ появата на *-иш* вѣ. *-аш* се дължи на аналогия съ глаголитѣ на *-иш* (водиш, носиш, велиш), улеснени отъ една страна вследствие на редукцията на *е* въ *и* при глаголитѣ на *-еш* (плетиш, речиш), отъ друга на изравнението на тритѣ категории глаголи въ едно окончание въ 1 л. *-ум* (плетум, носум, купувум, сакум) и 3 л. ед. ч. — *е* (плете, носе, купуве, сакѣ — не: сак'е!).

2. *и* вѣ. *а* въ окончанието *-ише* въ 2 л. на имперфекта (мин. несв. време) вѣ. *-аше* — дигѣише 106, чукѣише 106 (срв. саккеше: да играе мома саккеше, а папуци не носеше 109) и пр., — което се е появило по подобие на 2 л. сег. време и вследствие на обобщението на това окончание за всички глаголи; срв. бранише, биеше, течеше, влеше, теглише, са же-нише 106; берише, влеше 109; чинише 112 и пр. Срв. въ Кукушко: гледише, купувѣше и пр. (Мирчевъ 465).

3. *и* вѣ. *ай* въ повелителнитѣ форми 2 л. е. ч. — кари вѣ. карай (кари лудо по лудо 107), диги вѣ. дигай (дека е ти'а водата, тамо си диги рубата 108) и пр., — гдето имаме аналогично изравнение съ глаголитѣ, които правилно образуватъ повел. форма съ *-и*, срв. кучето го милуви [=милувай], но стапот си държи 107. Въ пѣсни, пренесени отъ други говори, се спазва *ай*: не плакай, Стойно, не тѣжай 111.

4. *и* вѣ. *а* въ окончанието *-ан* на прилагат. имена като: превързин (превързина 93,94), армасин вѣ. армасан (ти имиш син армасин 113 — с. Богданци), все по аналогия на случаи като бесин (ем фтесин, ем бесин 107), стребрин (с два конца позлатени, ус (сус) две игли стребрини 112), гдето *и* се е явило вследствие на редукция на *е*. За не-последователността въ употребата на разни форми отъ този родъ вж. Д. Ивановъ 65.

е.

Въ материалитѣ отъ Верковичевата сбирка, ако и не-последователно, добре се отбелязва редукцията на неуда-рено *е*, независимо отъ неговия произходъ (отъ *е*, *ѣ*, *а*, *ѣ*).

Отъ тѣхъ именно се вижда, че, както е обикновено въ Кукушко и Воденско (вж. Мирчевъ 433 и сл.) и въ Гевгелийско (Д. Ивановъ 66 сл.), въ срѣдисловието, безъ огледъ на това, дали стои предъ или следъ ударение, се е доближило до *и*, както се и отбелязва: деситъ 93, пизулют 93, бирикет 94 (срв. бирекет 96), имийна 96 (2 пжти), вичера 96, вичерта 96, тимян 96, риче'ме 97, тестинце 97, кониц, пчиница 97, палишникут 97, Вилико запостейне 98, Сфити Тодур 98 (2 пжти, срв. Сфети ч'ирийсат *ib.*), билежуват 98, копринин кѡниц 98, Благовиц 98, Гюргевдин 99, чишалъка 99, на заим 99, Виликдин 100, цървен поис 100, рѣжиница 100, визден 100, убисена на вратут 100, коскин зѣп 100, пичурко 100, ягнинцийна 101, уф Водин 102, на таницут 102, ут ка ке дувичерат 103 (срв. ут вечарта *ib.*) и пр. и пр. Има и нѣколко случаи съ редукция на *е* въ *и* въ началото на думата, както е вече отбелязано за Воденско (редовно) и Гевгелийско. Така: Иновдин (Яновдень) 99, иргейнто (момите и иргейнто 102). Инакъ въ срѣдисловието се отбелязватъ и случаи съ редукция на неударено *е* въ *ѣ*, което е отбелязано въ повечето случаи съ *а*, едно свидетелство за редукцията, потвърдението, на неударено *а* изобщо, така: пепъл (пълна сус пепъл 100, пепъл от торбата 100), пепъл 103, на пепълта 103, но и: в пепалта 96. Срв. още: на вечар 93, вечарта 96 (но и: на вичерта *ib.*), таа вечар 97, от вечарта (но по-горе: надвечерта), на вечара 102, ут вечарта 103; коранут (по една глава лук на коранут 98), щъркалют 101. Както се вижда, тукъ въ всички случаи безъ изключение, това сж все думи, въ които тоя звукъ се явява въ съчетание съ *р*, *л*, *н*, досущъ тѣй, както е известно вече отъ Кукушко и Гевгелийско (срв. Мирчевъ 435, Ивановъ 68). При такива тъкмо условия се редуцира и *е* (отъ *ѣ*) въ предлога прѣдъ, който въ положение на проклитика, като неударенъ, се явява подъ форма прад (друшко, пичурко, прад мен, зад мен 100; прад них *ib.*), сетне въ предлога прѣко *вм.* прѣко (фърле... прѣко него 95, но по-горе: преко них 95), а най-често въ представката *прѣ-*, чиято редукция обикновено се отбелязва като *прѣ-* или *пра-*, па дори и *при-*: прѣзимат (да не му прѣзимат максулут 98, да имат млеко и да не гу прѣзимат 99), праземат (да ни праземат берекетут 99), призимат (да не му призимат сетбата 100, срв. и презимат: да не и презимат бубите 99); прилете (да прилете

преко них 94). Инакъ обикновено *пра-*: *прабих* (= *прѣ-бихъ*: *нѣ* *праби* *лѣстовичката* 95, *тѣ* *прабих* *ib.*, *въ* *прабих* 101); *праоруват* (го *праоруват* *сел'то* *молчаки*); *пракадуве* (*пракадуве* *сус* *тимян* 96), *праменуват* (*не* *му* *праменуват* *рубите* 104) и *пр.* Подъ тая форма *пра-* (*прѣ-*) се явява често и първоначалната представка *при-*, чието *и*, като неударено, не се много различава отъ неударено *е*: *прачестуват* „*причестяватъ*“ (*секоа* *ниделя* *гу* *прачестуват* 104), *прафате* (*да* *не* *прафате* *чумата* *некое* *село* 102), *правают* „*привоятъ*“ (*правают*, *ушите* *на* *рал'то* 97) и *под.* Вследствие на аналогично изравнение тая форма замѣства и представката *про-*: *пазирнул* (*бишкарут* *пазирнул* *уф* *карпата* 104), *срв.* *прастигнувале* (104). Това засѣга единствено представките *пре-*, *при-* и *про-*, когато сж неударени, тъй като подъ ударение първоначалниятъ вокалъ спазва характера си, *срв.* *прѣпрѣви!* *прѣшיתי!* *прикѣзни*, *прѣстѣни* (Ивановъ 40). — Дума въртено (103) *вм.* *вретено* се явява поради сближение съ глагола въртум (*срв.* *веле* *три* *пѣти* *въртеки* *въртен'то* *ib.*). — Инакъ подобна редукция е отбелязана въ: *чатвърток* (*Вели* *чатвърток* 101, *но* *срв.* *Вели* *четвърток* 98), *чтирийсат* (*Свети* *чтирийсат* 95, *срв.* *обаже*: *десить* 93). — Възвратното мѣстоимение *са* (*ако* *са* *погоде* *да* *са* *отепе* *некой* 93) или *ся* (*да* *ся* *згърчат* 94), както и кратките форми за личното мѣстоимение 1 и 2 л. *мѣ* (*туку* *мен* *мѣ* *сакат* 110; *ке* *ма* *изедиш* *Мак.* *роh.* 294); и *тѣ* (*тѣ* *прабих* 95; *не* *тѣ* *изедувам* 394), ще да представятъ по-скоро следи отъ *ж* *вм.* *м*, следъ сръднобългарската замѣна на носовките, което се потвърждава и отъ факта, че форми *мѣ* *тѣ* *сѣ* или *ма* *та* *са* *вм.* *ме* *те* *се* се явяватъ и въ повечето български говори, на които редукцията на неударените вокали не е позната. Тая замѣна ще да се е отразила и въ формите за 3 л. *мн.* *число*, *сегашно* *време*, на глаголи като *носат* (93), *видат* (94), *месат* (95), *седат* (96) и *пр.*, гдето неударено слаботѣмно *а*, което сигурно се крие въ тия случаи, замѣства вече сръднобълг. *ж* (отъ *стб.* *а*), та тия форми, така съвпаднали съ форми като *плетат* 102 (= *плетжтъ*), *станат* 94 (= *станжтъ*), *сечат* 96 (= *сѣкжтъ*), *печатъ* 96 (= *пекжтъ*), *поминат* *са* (102) и *пр.*, ставатъ причина за появата на едно и сжщо окончание *-ат* (или *-ят*) за всички глаголи въ 3 л. *мн.* *ч.* на сегашното време.

о.

Колкото се отнася до *о*, материалитѣ отъ Верковичевата сбирка ясно показватъ, че то въ неударена сричка редовно се редуцира въ *у* въ всѣко положение, освенъ въ края на думата. Така въ началото на думата намираме *у* вм. *о* въ думи като: устават (97), устанало (98), уборут (98), урачут (99, по-горе: орачето *ib.*), убразут (103), въ предлога *ут* вм. *от* като неударенъ (ут крайнут день 93, ут ново жито 95) и пр. Въ срѣдата на думитѣ: Госпут, лушутята, ругузина (94), чувек, секуй (95), дугоруват (96), кукошки (98), кукушарникут (103) и пр. и пр. Сжщо така и въ проклитични думи, които не носятъ ударение, като предлозитѣ *ду* (*д у* спорти Водици 93, но и: близо до селото им 94; *д у* денеска 98), *лу* (*п у* них 94), *укулу* (=около: укулу некуй чаире 104), мѣстоимение *гу* (*г у* именуват 95) или други неударени думи (напр. *добру* вечар 96 — с. Мачуково, но: дай Бо добро *ib.*), въпрѣки че по правило краесловно *о* не се редуцира: въ случая, понеже думата не носи ударение, тя е въ акцентно отношение нераздѣлна отъ следходната дума. Такъвъ е случаятъ и съ *куту* вм. като (надоло *куту* кука 104), гдето собствено първомъ чрезъ регресивна асимилация се е получило *кото* (познато отъ други български говори), което е междинната форма. При това забележително е, че редукцията е засегнала и вторично *о*, получено следъ изяснението на *ѣ* въ затворена сричка, така че редовно се явяватъ предлози *сус* (=сос < съсъ: *сус* везана риза 95, *сус* ръка *ib.*), *уѣ* (=в]оѣ < вов < вѣвѣ: *уѣ* кушульци) и *уз-* (=в]оз < вѣзѣ: отузгоре 97 = отозгоре < отвозгоре), или членна форма м. родъ на *-ут*: дворут 93, пизулют 93, попут 94, сонут 94 и пр. (срв. кѣтот 96, на пѣтот 99). Краесловно *о* въ думи съ самостоятелно ударение не потъмнява, освенъ когато чрезъ прибавка на члена за срѣденъ родъ вокалътъ *о* остане въ срѣдата на думата; членътъ *то* обаче никога не промѣня своя вокалъ; така: ново жито (95), но: винуто (96), платнuto (102), рамuto (102) и пр. Любопитно е при това, че неударено краесловно *у* не се различава много по гласежъ отъ неударено краесловно *о*, вследствие на което обикновено се отбелязва съ *о*: близо (близо *ду* земята 104, близо до него 105, близо до селото 105), надоло (надоло *куту* кука 104) и под. — Прилагателнитѣ имена на *-овѣ*, *-ова*, *-ово* показватъ привидна

редукция на *o* въ *ъ*, както би могло да се заключи и по Верковичевитъ материали, гдето се явяватъ случаи като *попава* *вм. попова* (*попава шапка* (106), *мишава* *вм. мишова* (*мишава дупка* 106) и *под.*, *покрай: горничково* (*дърво горничково* 96), съ *слаботъмно a*, което други записвачи отбелязватъ дори съ *ъ* (срв. Ивановъ 70). Въ сжщностъ, тукъ имаме замѣна на *суф. -овъ* съ *-авъ* (по прилаг. като *глупавъ*, *ръждавъ*, *бозавъ* и *под.*) и редукция на *a* въ *ъ*.

Елизия на гласнитѣ.

Силната редукция на гласнитѣ въ срѣдата на думитѣ е довела до втора важна особеностъ на Долновардарския говоръ — изпускане (елизия) на неударенитѣ гласни. Тая особеностъ засѣга предимно гласнитѣ подиръ ударение, вследствие на което тя съ право се свързва съ тенденцията на говора да ограничи своето ударение върху известни срички отъ края на думата, безъ при това да го мѣсти отъ първоначалното му мѣсто. Вследствие на това изпускането се явява най-често въ случаи, когато думата словообразователно се разшири съ нѣкоя сричка, и по тая причина се налага съкращение на сричката предъ новата сричка чрезъ елизия на нейния вокалъ. Такива случаи сж преди всичко членнитѣ форми на сжществителнитѣ и прилагателнитѣ отъ женски и срѣденъ родъ, поради което и записвачътъ на материалитѣ отъ Верковичевата сбирка самъ отбелязва тая особеностъ на говора, като казва, че *нарицателнитѣ сжществителни и прилагателнитѣ*, когато приематъ членъ, „отфжрлюватъ окончателната гласна буква“ (вж. по-горе с. 104). Така: *жена-жента*, *дете-детто*, *жени-жените*, *деца-децта* и пр. При това ще трѣбва да се забележи, че елизията се дължи на силно съкращение на неударения вокалъ, който нерѣдко се чува на своето мѣсто, безъ обаче да образува сричка, или пъкъ оставя следи въ предходната съгласна. Така въ текстоветѣ на Верковичевата сбирка виждаме да се пише: *Колъде* (*денут пред Божикъ е Колъде* 96) и *Колйде* *вм.* *Коледе*, *съдовйто* (*да си миат често съдовйто* 103) *вм.* *съдовето*, *бувилйци* (*крави, бувилйци* 103 — *вм.* *бивульци*), което ясно показва пжтя, по който е станало изчезването на гласната. Особено често следитѣ отъ изпуснатата гласна се виждатъ въ обикновеното въ тоя говоръ, както изобщо въ македонскитѣ говори, пре-

? + | хвърляне — антиципация — на мекостта на предходния вокал
 въ формитѣ за множ. число: койз'те (ка пасела койз'те 95),
 жейн'те (една от жейн'те 96), дукайнто (102), пулу-
 вийнте (си закачуве дзангарацѣ около пулувийнте 102),
 иргеинто (момите и иргеинто 102, 105), нойзте (пот нойзте
 102, нойзте си размаял 107), койнто (= кон'ето: си чешал
 койнто 104), кучийн'та (как не тѣ изядеа кучийн'та Мак.
 рон. 295). Инакѣ примѣритѣ при членуванитѣ имена сж най-
 обилни: чел'то (93), петъ'те (от главата до петъ'те 94),
 кукъта (94, но по-горе: кукята!), кукъ'те (94), дудульто
 (дудульто с' ситъто 94), годин'та (94), сел'то (низ сел'то
 94), сит'то (брашно сус сит'то 94), сечил'то (95), дет'то
 (дет'то, уще ка не е кърстено 95), пувель'та (95), планинта
 (95), децта (96, покрай: децата), караконджалта (96),
 чаш'та (чаш'та винуто 96), икун'та (96), пар'та (бъркат
 пар'та 96), врат'та (96), вин'то (мъщрабата сус вин'то 96;
 по-горе: винуто), постель'та (97), лет'то (97), вичер'та
 (позаспуват пред вичер'та 97=вечерята), рал'то (97), жит'то
 (97), гудин'та (98), вод'та (сус вод'та гу пуливат 99),
 въртен'то (въртеки въртен'то 103), държалъ'то (104), ко-
 лен'то (кулено... колен'то 106), башув'то (башув'то кулено
 106), куприн'та, капин'та (ежут гу терът уф куприн'та, он
 бегѣе в капин'та 107), ваш'те (крѣй ваш'те порти 112), не-
 вестин'та (в невестин'та кука 114), невест'та, зетов'те
 (куга невест'та кѣ а пречекат зетов'те пусестрими 116), ъртто
 (пустил ъртто (тазийте)... ъртто търчаки го префарлили ридут
 Мак. рон. 292), прост'то (294), дибел'то (дибел'то месо 294),
 цървен'то (294), уфчар'то (295), орлав'та (орлав'та сила
 295), царув'та (царув'та керка 295), сил'та (да и'ѣм сил'та
 на дефут 296), тупол'та (издрагна тупол'та 296), видул'то
 (су ного видоло... на видул'то 266), пулувин'та (пулувин'та...
 ут вичер'та 266), трет'та (на трет'та вечар 266), жен'та
 (установих жен'та ми тешка 267), крайн'та (родени на крайн'та
 вечар 267), богув'то, детув'то (на богув'то име и на де-
 тув'то касмет 267), негув'та (къде негув'та нива 267), трет'та
 (на трет'та вечар 267), самовил'та (268), тет'те (рекле
 на тет'те му 269) дори тет'му (тет'му накараше някои жени
 268), наш'та (наш'та майка 268), пил'то (274) и пр. —
 Сжщо и при членуването на м. р.: кор'бут (109 — отъ: ко-
 раб). — Има сжщо много примѣри съ изпускане на неударе-

ния вокалъ при сжщитѣ условия въ нечленувани форми: предно „прежда“ (93=предено), напкум (94=напокон), им'ме (ке им'ме мараза 97), напкумта (102), Поллин (=Поленин: от Мачуково на Поллин 105), план'на (109 с. Мачуково), надло (=надолу: на надло висат 110), борна (=борина: сус финер борна 112), план'ни (269), призим'ме (ад' да му го призим'ме бирикетут 294), празим'ме (не можеме да му празим'ме бирикетут 294), издеа (=издѣхж: как не тѣ издеа кучийнта 295), нем'ме (за утре 'лече ки нем'ме 267), мес'ца (девит мес'ца 267), нем'ме (защо, мале, нем'ме сестра 269; пари нем'ме 274) и под. — Но изпускатъ се сжщо така неударени вокали предъ енклитични думи, напр. мисурт мо 103, ет'ти (вм. ето ти: ет'ти една удая Мак. роѡ. 292, ет'ти го Мартин ib.), сестрит'ти (267), сестрит'му (268); сетне и въ енклитични или проклитични думи: ак' сме радосни (97), дур ду Сурва (97), ак' изгоре (107), дал, ил (дал' те слана усланила, ил' те злоба узлюбила 114), ут' (=оти: ут' сум кяя Мак. роѡ. 293), ущ' (=още: ти устана ущ' една 293), ад' д' одиме на планна (293), дек' ке заминеме (294), къд' д' оде (295) и под. Срв. особено: к'й одум на пазарут (98), к'й одум на царцката мандра (295), покрай ке, ки, кя (одум и пр.). За изпускане гласна предъ ударение особено характерни сж случаи като: збрувум (=сборувам „говоря“), срв. не збруват ич (93), факе да им збруве (96), здали се ... витришки (111) и пр. Любопитенъ е случаятъ съ деут вм. дедото (95: на деут Сечко), гдето, освенъ изчезване на втората съгласна -д-, вследствие на дисимиляция, се явява и необикновено изчезване на крайния вокалъ въ членната форма, причинено отъ аналогично изравнение съ члена -ут (=от] за м. р., понеже името е по смисълъ отъ мъжки родъ. Въ нийше вм. нижише „нижеше“ (112) намираме сжщо така изпускане на съгласна и съкращение на неударената гласна.

Понеже и въ източнобългарскитѣ говори, въ които има редукия на неударенитѣ гласни, се срѣщатъ единични случаи съ елизия на гласни отъ тоя родъ (удѣнцъ вм. воденица, нашту, вашту и под.), то очевидно е, че главната причина за това се крие въ ударението и зависимата отъ него редукия на гласнитѣ. По-голѣмата степенъ на тая редукия въ Долновардарския говоръ е причина за особената сила на елизията въ него. Колкото се отнася до началото ѣ, то

ще трѣбва да се търси въ случаи, гдето елидираната гласна се е намирала следъ *i, n, m, r, l*, изобщо при съгласни, които могат по самото си естество да абсорбиратъ до известна степенъ следходния редуциранъ вокалъ: пойсут (95), план'на, Поллин, им'ме, нем'ме, вичер'та. Отдѣлни случаи отъ подобенъ процесъ се отбелязватъ отъ Облакъ въ говора на селата северно отъ Солунъ главно при *e*, отчасти при *a* (Maced. Stud. 31, 29).

Произнось на ѣ.

По изравнението на ѣ по произнось съ обикновеното *e* най-добре се опредѣля принадлежността на Долновардарския говоръ къмъ западнобългарската говорна областъ. Подъ ударение и безъ огледъ къмъ характера на следходната сричка въ материалитѣ отъ Верковичевата сбирка редовно се пише *e*: некой 93, левата мишка 93, орех 93, песни 93 и песна 94, секуй 95, месат леп 95, дет'то 95, дедо 96, децта, децата 96, дете 98, тесто 97, место 97, секого 98, умрело 98, трева 99, млечна 99, засее 100, насеува 100, гулемо 100, на стреди 100, страда 100, бело 101, бели 101, нидели 104, секъде 108, видел 105, пусиделе Мак. рон. 267, виделе 268 и пр. и пр. Сжщо и въ края на думитѣ, все безъ огледъ на ударението, поради особеностъта на тоя говоръ да спазва ясенъ изговоръ на краесловнитѣ вокали: къде 95, горе 96, жейн'те 97, сите 97 и т. н. Изключение прави думата ръци (заклучени ръци 94; в ръците 93), отбелязана и отъ Ивановъ 74 (Мирч. 445 дава обаче ръце, нѣзе), въ която собствено се е явило -и по подобие на формитѣ за множествено число. Инакъ, въ неударена сричка, като всѣко неударено *e*, то се редуцира предимно въ *i*: сфителникут 109 (=свѣтильникъ-тъ), дека сфитлее Мак. рон. 266 (Енидже-Вардаръ), не а вирувал 268, бигале 269, обисена 269 и пр. Срещу това ѣ се редуцира въ ѣ (писано и *a*) въ предлога прѣд прад (< прѣдъ) и прѣко (< прѣко, срв. и Ивановъ 74), както и въ представката прѣ- пра- вм. прѣ-, съ която се смѣсватъ, като неударени, и представкитѣ при- и про-, за което вж. по-горе (стр. 110 и след.). Къмъ приведенитѣ тамъ примѣри срв. още: прѣсеуве 114, прастрите Мак. рон. 293 (= прѣсрѣт-), прастрител ib., праземат и празимат 294 (но и: при-

зим'ме *ib.*), прѣфарли 296, прагърнале и пр. (съ: прѣ-); прѣпадна от трѣн на глок 107, Ристос го прѣкълна Мак. рон. 295 (= про-). Срв. и предлога прѣ вм. при: са върна на прѣшура мо 296.

Любопитни сж случаитѣ *вилял* (= велѣлъ, отъ: велѣти) и *пувилял* отъ Енидже-Вардаръ (царут... пувилял да а затворат у апсаната Мак. рон. 268; имало девет братя, виляли на майка им 269; пувилял да го земат *ib.* и пр.), първата отъ които се отбелязва, покрай мужали, за Кукушкия говоръ отъ Мирчевъ (с. 445), и то наредъ съ сядило (отъ корень: сѣд-). Въ последния случай записаното отъ Мирчева я ще да е по-скоро слаботъмно *'a* като резултатъ отъ редукцията на неударено *ѣ* въ *ѡ*. Горнитѣ *виляле*, *пувилял* — съ своя източнобългарски изговоръ на ударено *ѣ* — представятъ добъръ примѣръ, какъ отдѣлни форми отъ единъ говоръ могатъ въ единични случаи да проникнатъ въ другъ съседенъ говоръ подъ видъ на словарни заемки. Като остатъкъ обаче отъ стария широкъ изговоръ на *ѣ* като *ѡ* могатъ да се смѣтатъ нѣколкото отбелязани отъ Иванова (стр. 74) случаи отъ Гевгелийско съ *ца < цѣ-* (цѣдум, цѣл, цѣло, цѣдилка, цѣва, но: цѣпум), единъ преходъ, станалъ още преди XIII в., чиито следи сж спазени въ всички по-северни западнобългарски говори на границата съ източнобългарския диалектъ (срв. и Селищевъ, Очерки 88—89).

Изяснение на ероветѣ.

Сжщата тѣсна принадлежностъ на Долновардарския говоръ къмъ западнобългарскитѣ и по-специално македонскитѣ говори се проявява особено въ изяснението на *ѡ > ѡ* въ затворени срички или въ „силно“ положение, както за по-голѣма точностъ се изразяватъ днесъ, въ сжщитѣ случаи и думи, които се явяватъ, съ малки отклонения, по цѣлата област на това изяснение, която обсъга не само цѣлата македонска територия, безъ тѣсната ивица земя по Шаръ-планина и Черна-гора на северъ и крайния югозападенъ кѣтъ (Сѣрско) на югоизтокъ, но и голѣма частъ отъ западна България (срв. нейното очертание у Селищевъ, Очерки по макед. диалектологии I 23 и сл.). Така въ Верковичевитѣ материали намираме доста случаи съ *ѡ > ѡ* или у (въ неударена сричка, вследствие на редукция): вонкашничова работа 93; вонкашничови 93, 94; вонкашната

врата 93, 103; еднош 93 (съ вториченъ $\bar{z} < ж$; въ Водень — еднѣш Мирчевъ 437); дош 94, дош (дѣ'ж) 100; вонка 95, 99, 103, 105; дожо (вм. дождо — зват. пад.) 100; бозиль 94 („бѣзь“); стукмуве 106 (съ редукция въ неударена сричка); сопнивица 108, ке са сопне 108; бочва 109, бочвата 110; токма 112 (= тѣкмо); сонот 109, сонут Мак. рон. 295 и под. Сжщо въ суфиксни срички: таков 96; ручок *ib.*, рѣчок 97; Вели четѣртток 98, 101; Вели чатѣрттук 110; какоф 103; инакоф 106; добиток 108; бел босильок 112; сфекур 113 (вториченъ $\bar{z}$: свекѣр- < свекѣры), сфекурут 113 и пр. Затова и членната форма е редовно съ *o* или *y*: двѣрут 93, попут 109, бубакют *ib.* и пр. Сжщо така и предлозитѣ: *сус* или *су*, *ус* < *сос* < *съсъ* (*сус* рѣка 93; *су* се сливи 98; *ус* [*сус*] две игли 112; *су* ного видоло и *су* ного ясте Мак. рон. 226, *сус* них 267), *уф* (*оф*) < *въвъ* (*уф* кушульци 93, *оф* устата 109 и пр.) покрай *в* (*ф*) (*в* кого а наидат, *ф* него е касметут 96 и под.).

† При сжщитѣ условия се изяснява и $\bar{b} > e$ или *и* (въ неударени срички). Така въ срѣдата на думитѣ: денеска 94, 98; ду динеска 95; денут 96; везден; за Велигдин 101; на утрата ден 103; дѣнь вездѣнь 108; тенко платно 114; тенки даруве 115 и под. Сжщо въ суфиксни срички: коскин зѣп 100, джилезин 100 (възможно е тукъ да е влиялъ и суфиксъ -инѣ), малечки пилци 101, устен 102 (= остѣнѣ), чешель 108, орел 117 (но и: орал Мак. рон. 294, оралут 295); нашел (а нашел сестра ѣ 293, нашел бильбул *ib.*, покрай: нашал 292, отишал 293, дошал 268) и пр., срв. Мирчевъ 444 и сл., Ивановъ 72. Въ членнитѣ форми за м. р. се явява -от или -ут (<-ѣтъ) вследствие на обобщение, улеснено и отъ утвѣрдяването на предходната съгласна: денут 26, пѣтот 99 и под., като зидут 93.

Случаятъ съ *и* отъ вториченъ $\bar{b}$ въ огин (=огѣн < огнѣ: огинут 109) е достатѣчно познатъ и отъ другаде. Въ нашитѣ текстове намираме сжщо: да усимне 102 (< освѣн-), ка ке са стимне *ib.* (<съ-тѣмн-). Срв. сжщо рижен 97. Мирчевъ 444 дава още пикѣл (< пѣклѣ) и тимѣн (< тѣмѣанѣ) отъ Кукушѣ, срещу пѣкул и тимѣан отъ Водѣнь, а Ивановъ 72 и тимѣнца отъ Гевгели.

Срещу подобни примѣри съ изяснени ерове въ Долновардарския говоръ се срѣщатъ и случаи съ спасенъ тъменъ произносъ на сжщитѣ вокали *ѣ* и *ѵ*, и то следъ изравнението на последния съ първия поради утвърдяването на палаталнитѣ консонанти въ българския езикъ. Така въ Верковичевитѣ материали се срѣщатъ редовно: Бѣдник (96, 103), лѣжа (кой дробѣ лѣжи 108), лѣжавник (107—„лѣжець“), лѣжат (97). Такива сж отъ сжщия говоръ още и мѣгла, мѣска, лѣска и цѣвте, приведени отъ Иванова и Мирчева ц. м., последниятъ отъ които съобщава и усѣмна, а сжщо и тѣнук (Воден), сѣске и испѣстрила (Кукушъ).

Тая двойственостъ въ сждбата на *ѣ* и *ѵ* е позната на повечето български говори, особено източнобългарскитѣ, гдето изяснението на *ѣ* > *о* се явява само въ нѣкои суфиксни срички и въ членната форма, а и *ѵ* не въ всички случаи въ сжщото положение е изясненъ, и тя сочи недвусмислено, че ще е последица на единъ незавършенъ звуковъ процесъ, започналъ още въ X вѣкъ, въ свръзка съ изчезването на ероветѣ въ отворена сричка, както се вижда отъ старобългарскитѣ паметници, които повече или по-малко отразяватъ тоя процесъ. Започналъ, види се, първоначално отъ опредѣлени случаи (суфикснитѣ срички) и на опредѣлено мѣсто (западнобългарската говорна областъ), тоя процесъ е взелъ да губи сила преди още да обсегне всички случаи съ *ѣ* и *ѵ* въ „силно“ положение и преди да се разпростре по територията на цѣлия български езикъ. Това лежи въ самото естество на т. н. звукови закони. Не всички изключения отъ тѣхъ трѣбва да се тълкуватъ отдѣлно всѣко за себе си. Опитътъ на проф. Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris 1923, 14 да разтълкува *ѣ* въ лѣжа и мѣгла (стб. мъгла) като последица отъ вторична назализация въ тия думи, които се явяватъ подъ формалѣнжа и мѣнгла въ Солунско или въ Костурско, мжчно може да се приеме, поради обстоятелството, че появата на -ѣн- вм. *ѣ* въ тия думи е съвсемъ нова, а процесътъ на изяснението, както се каза, е още старобългарски; въ паметниците на българския езикъ не се намиратъ случаи съ л ж ж а, м ж г л а. По-приемливо е да се допусне, че за задържането на тъмния еровъ гласежъ въ цитуванитѣ примѣри е спомогнало съседството на назални, устни и плавни консонанти, като *m*, *n*, *b*, *v* и *l*, и това може да бжде подкрепено и съ

примѣри отъ суфиксни срички въ Долновардарския говоръ: залѣк 95, рекѣл 95 и рекал 105, бумбѣр 106 и под.

Въ съчетание съ плавни съгласни еровиятъ вокалъ, означенъ съ *ѣ* или *а* (въ неударени срички), обикновено се явява предъ плавната, и то дори тогава, когато следъ това съчетание следватъ две съгласни. Така, пише се не само: превѣрзина на гърдите 93, сфѣршат *ib.*, згѣрчат 94, пѣрф 94, фѣрле . . . сѣрпут мо 95, тѣрш 95, дѣрво 96, скаршѣва 96, варзѣват 99, една гѣрс 99, гѣрбут 100, пѣлна цѣрква 109, пѣлн дѣрмойн 109, дѣлк Тодур . . . дѣлга Енка 109 и пр., но и: не са кѣрстат 93, разкѣрсниците 93, не кѣрстено 95, измѣрзнала 95, пѣрстен 99, пѣрстенут *ib.*, замѣркне 102, вѣршник 103, кѣй издѣргне 104 (=изтрѣгне), спрѣснал 105, сѣс пѣрсте 107, сѣс гѣрсте 107, гѣлтне 108, пѣрчка 108, са тѣрчкат 109, стѣрчки 113, ѣртто (тазийте) Мак. рон. 292 (=хѣртѣе-то), тѣрчкаки 292, пѣрвната 266 и пр. Но срѣщатъ се и случаи съ *рѣ* *лѣ*: крѣсто-сват 93 (покрай: не са кѣрстат 93), слѣнцето 93, слѣнце 102, 105, трѣн 102, 103, стрѣпалька 103, двата прѣста 106, прѣс *ib.*, прѣстут *ib.*, рѣблак 107 (=хрѣб-); прѣстут Мак. рон. 269, прѣстен 269 (отъ Енидже-Вардаръ). Подобни примѣри отъ Гевгелийско вж. у Ивановъ 72 сл., отъ Кукушко и Воденско у Мирчевъ 450.

Въ Верковичевитѣ материали се срѣща и случаи съ изяснение на *ѣл* въ *ол* — молчаки 102, измолзал 295, — което напомня подобно явление въ по-севернитѣ македонски говори. Подобно въ Гевгелийско е отбелязано ябѣлка (Ив. 49), въ Кукушъ абѣлко (Мирч. 449), стб. аблѣко. Срѣща се и многообсжжданата форма бугарин, бугарцки (бугарцки изикъ 116), която е обикновена въ Долновардарския говоръ, както въ южна Македония изобщо, и която не е сѣрбизъмъ, както охотно се разправя отъ сѣрбскитѣ учени, но обикновена лабиализация на *л* следъ устна съгласна (срв. у мене Мак. прегл. г. I, кн. IV, стр. 130). Сжщото виждаме при името на града Кукуш вм. Кѣлкѣш.

Сждба на носовкитѣ ж и а.

По застѣпничеството на старобългарскитѣ назални вокали чрезъ ѣ и е, безъ съществени следи отъ ринезъмъ, Долновардарскиятъ говоръ заема, както се каза, особено положение между двата съседни нему южномакедонски говори — отъ изтокъ говора на селата Сухо, Зарово и Висока, *източно отъ Солунъ, и отъ западъ Костурския говоръ. По изговора на ѣ в м. ж той се отклонява и отъ сръдномакедонскитѣ говори на северъ отъ него, въ които ѣ се изяснява въ а. Така че въ неговия обсегъ редовно се говори напр. рѣка 93, тѣпан ib., 102, пѣрф пѣт 94, пѣтища ib., три пѣти 95, кѣде кѣтот 96, пѣтут 97, сѣбота 98, капина и вѣжинце 98, зѣп 100, гѣби 101, да разпѣдат ib., мѣже 102, сѣдовѣто 103, капин'та 107, секѣде ib., кѣде ib., галѣп 109, утѣде..у'давѣде 109, тѣжиш 111, мѣшкото дете 111, нарѣчал 114, рѣката Мак. рон. 268 (Енидже-Вардаръ), и така въ всички случаи подъ ударение, както се вижда и отъ примѣритѣ, приведени отъ Мирч. 451 и Иван. 74. Ако въ неударени срички се пише и а (капина 98, капин'та 107, зла скапия 294), това се дължи на слаботъмния произнось на неудареното ѣ, до който по тоя начинъ се приближава редуцирано неударено а. Отъ тукъ и а въ формитѣ за вин. падежъ ед. ч. на а-основи (църква, църквата, книга, свийна, левата мишка, вода 93 и пр. и пр.), за които говорятъ и Мирчевъ 451 и Ивановъ 74; тѣхната поява обаче е улеснена и отъ общия на цѣлия говоръ ясенъ произнось на краесловнитѣ вокали. Тамъ пѣкъ, гдето вокалътъ пада подъ ударение, явява се ѣ: сѣта тая година 95, сѣнокъ 97 и под. Затова и появата на а в м. очаквано ѣ (отъ ж) въ аористни и причастни форми като кренаа 111, аресаа . . . не биндисаа 113, кринаа 112, минах 111, стигна 113, уста-на Мак. рон. 293, паднале 101, спѣрснал 105, тиснал Мак. рон. 293. са върнал 268, загинала 269 и под., се дължи на аналогично изравнение съ сждитѣ форми отъ глаголи съ инфинитивна основа на -а, срв. тепа (гу фати, гу тепа, тепа, гу тисна уф един дол Мак. рон. 293), утипах ib., немал (немало масло 98) и под. Случаи като главѣтъ 110, седѣтъ ib. се явяватъ въ народни пѣсни, въ които се срѣщатъ и други свойщини на съседни говори.

Има сжщо така нѣколко случаи съ у отъ ж. Отъ тѣхъ кука (96, 115; кука'та 94, 95, в куки 93, кукешните + 98, уф куки 214) е словарна заемка отъ севернитѣ македонски говори, достигнала въ своето разпространение дори до въ южна Македония. Обаче бубакъ „памукъ“ (бубакют 99, бубакето ib.), сжщо бубакерен „памученъ“ (бубакерно семе 114) не ще да дължи своето у на влияние отъ сръбски, както предполагавъ по-рано (срв. моитѣ Lehnwörter. lat. Ursprungs im Bulg., въ Weigands Jahresber XV 96), но ще е изцѣло заето отъ новогръцки *μπамπάκι*, *μπамπακερός* и народноетимологически сближено съ буба (въ сръбски думата гласи бѹмбѹк или бѹмбѹк). Думи пѣкъ като съществуват 94, съществува 95, 105, следующето 105, същите 116 сж отъ книжовенъ църковнослав. произходъ въ езика на записвача.

Колкото се отнася до х, то е застъпено подъ ударение редовно съ е: месо 93, предно 93 (=пращ-), испредуват 102, предки ib., преде 103, рет по рет 93, поредуват ib., педасать 104, зетут 114 и пр. Неударено обаче то се подлага на общата редукция на вокала е: мисичина 103, изикъ 116, девитъ 111 (покрай: деветъ ib.), ярабица 113 и под. (вж. по-горе).

Приведенитѣ отъ Мирчевъ и Ивановъ примѣри за следи отъ нѣкогашна носовостъ сж или такива, въ които изобщо е нѣмало носовостъ (дзѣмба „желѣзарски инструментъ за пробиване дупки“ — общобългарска дума, заета отъ турски, рѣнка „носна дупка“, рѣндза „плаче“ — звукоподраж. думи, лѣнджа „еснафско събрание“ — отъ тур. [ит.], и под., срв. за такива думи сега Кир. Мирчевъ Мак. прегл. VII 4, 91 и след.), или пѣкъ се срѣщатъ само въ Воденско (мѣндър, трѣмба, жѣлѣндрук, името на с. Кѣндриво, 3 ч. ю.-з. отъ Воденъ) и се дължатъ на влияние отъ съседния отъ ю.-з. Костурски говоръ. Любопитна е отъ тѣхъ особено енгѹла „змийорка“ Кукушко, ѣнгѹла Воденско (стб. ѣгоула), която за Гевгелийско отъ Иванова не е отбелязана, но подъ форма ангула е дадена за „Воденъ, Гевгелие и Енидже“ [-Вардаръ] отъ А. Тошевъ, Псп. 39, 387. За нейния произходъ отъ лат. *anguilla* вж. моитѣ Lehnwörter lat. Ursprungs im Bulg. 105.

Прегласъ на *а* въ *е*.

Прегласътъ на *а* въ *е* подиръ палатални съгласни *ј ж ч ш*, добре позната особеностъ на източнобългарскитѣ говори, е свойственъ на единъ дѣлъ отъ Долновардарския говоръ, именно на непосредно съседния на източнобългарския диалектъ говоръ въ Кукушко. До като обаче въ източнобългарски тоя прегласъ е обусловенъ отъ еднакво ударението и отъ характера на следходната сричка — подъ ударение и предъ мека сричка (чаша, чеши), — въ Кукушко той става безъ огледъ на последното условие: чеша, както и чѣши, есна (ясна) и есни, сил'ене (селяне), кукушѣни, чѣс (час), грѣнчѣр и грѣнчѣре и под. При това той и не е обсебилъ всички случаи на подобни условия, срв. шапка—шапки, уфчар — уфчаре, жабa — жаби и др. (Мирч. 441 и сл.) Очевидно тая особеностъ, първоначално чужда на говора, е проникнала въ него отъ изтокъ, и това се подкрепя не само отъ обстоятелството, че тя е свойствена „главно на градския говоръ“, но и защото въ единични думи е проникнала и по западъ въ Воденско, гдето се говори напр. чѣша и чѣши, както въ Кукушъ, срв. и еко вм. јако въ с. Теово, Воденско.

Асимилация между гласни.

Въ Верковичевитѣ материали се срѣщатъ нѣкои интересни случаи отъ изравнение — асимилация — между гласни, улеснено до известна степенъ и отъ присъщата на говора редукция на неударенитѣ вокали. Така, покрай познатото и отъ други български говори изравнение $a \leftarrow o > o - o$ въ като > кото, коту, куту (коту чешма 95, куту плашило 102, куту кука 105) или $a \leftarrow u > u - u$ въ думата рикиа (вино и рикиа 109), намираме и $a \rightarrow o > a - a$ въ Калаян 105, сетне $a \leftarrow u > u - u$ въ Русилий (Русилийте 93, русилийцки ib.), също $a \leftarrow e > e \leftarrow e$: делеко (ного на делеко 105), съ редукция: дилеко (Гевгелийско, Ивановъ 75). Въ кулку вм. колко (кулку за двамина 112) имаме редукция на вокала и въ дветѣ срички, срв. куту вм. кото (отъ: като).

Изпускане начални гласни.

Начално *о* въ нѣкои случаи се схваща като представка и се изпуска. Така се е получило напр. пашка вм. опашка (му надеват един колак на пашката 97), пашкар вм. опашкар

„който стои на опашката, на края“ (пашкарут ут танчарут зафаке 93), сжщо гарлийте „огърлетата“ (низ гарлийте поминуват три пъта 99). Изпуснатото *o* имаме и въ пѣнци „опинци“, ед. ч. пѣнук (Ивановъ 75, 79). Показателното мѣстоимение во а „този, това“, ва а, ви а, познато и отъ други краища на Македония, дължи тая си форма в м. ов- на изравнение съ то а „тоя, този“, та а и пр.

Консонантизмъ.

Подобно на вокализма, и консонантизмътъ на Долновардарския говоръ притежава особености, които го характеризуватъ като западнобългарски и по-специално македонски говоръ изобщо, посочвайки връзките му съ съседните македонски говори отъ северъ и западъ, или пъкъ го свързватъ съ източнобългарските говори или, най-сетне, се явяватъ характерни за него самия.

Твърдостъ на съгласнитѣ.

Консонантизмътъ на Долновардарския говоръ се е отличавалъ нѣкога изобщо съ твърде силна мекостъ, която е предизвикала нѣкои явления, оставили следи и подиръ засиленото по-късно утвърждение на консонатитѣ.

Такова е преди всичко прехвърлянето — антиципация — на мекостъта, сиречь развоятъ на *i* подиръ гласна предъ нѣкогашно палатално *n'*, сега утвърдѣло (койн < конъ, койнут < конътъ), а сжщо отчасти предъ *z'* и *k'* (*g'*). По утвърдението на такова *n'* въ всѣко положение (въ затворена, както и отворена сричка) тоя говоръ се сходя съ Костурския и Кайлярския отъ западъ, но се отличава отъ Прилепския отъ северъ, гдето то е станало само въ затворени срички: койн, но койн'а, копайн'е). Материалитѣ отъ Верковичевата сбирка съдържатъ множество примѣри отъ тоя родъ, и то не само въ случай на първоначална мека съгласна, но и когато мекостъта на съгласната е последица отъ съкращение на следходно *i* въ *i* (пулувийнте 102; нойзте ib.). Така: -ойн < -он': умрен койн 107, койнот 108, на чужда койна 115, на койнут 11, вгяна койнут Мак. рон. 293, койн 268, 272; но и: не умири, конъо 108 (навѣрно койно — зват. пад.; койнь 107, 116, написано съ *b* въ края, едва ли ще да е съ *n'*). Споредъ това и дърмойн: пълн дърмойн яйца 109. Сжщо

така въ срѣдисловието: пасат койне 104 (= коные), си чешал койнто 105 (= коныеето), койне 113 (с. Богданци). — -айне < -ане < -анье: йграйнето 93, продвикайнето *ib.*, легнувайне *ib.*, копайне 95, викнувайне 103, потнувайне 104, огревавайне 105, разсипувайнето *ib.*, кажувайне *Мак. рон.* 267 (Енидже-Вардаръ), камайне 268. Така и: дукяйнто 102, базиргяйне *Мак. рон.* 274. — -айна < -ана: са байнала уф морето *Мак. рон.* 293. — -ейне < -ене < -енье: Вилико запостейне 98, пасейне *ib.*, иргейнто 102 (= ерген'ето), изречейна 105 (въ Кук. обаче: сѣдине, ѓдине, єдине и пр. *Мирч.* 449). — -ейна < -ена: дейна „денемъ“ 102, нока стелна, дейна ялова 109, пейна *Мак. рон.* 295 (= пен'а < пѣна). — -ейн- < -ен¹- < -ени-: жейнте 99. — -ийна < -ина < -инья: момчийна 93, свийна 95, колачийната (заедно сос колачийната месат и един колак 86; срв. дори колайчина *ib.* *вм.* колачийна), ягнинцийна 161, парчийна 152, кучийна *Мак. рон.* 295, кучийн'та *ib.*, мачинцийна 267, мачийна 268, кучийната 269, 'лепчийна 269, самовилчийната 269, свийна 270. Срв. още: дийни 92, пулувийнте 101, едийнут 103, 106, сийн 109, сийно *ib.*, ти са клайнум 95, байнчка (дете пусакало байнчка 98), не са вариинум *Мак. рон.* 273, не са вариинал жив 268 (Енидже-Вардаръ). — ъйне < ъне < ънье: трѣйне *Мак. рон.* 272, алѣйне 274. — -уйн- < -ун'-: дуйна и нарандза 11. — Сжщо така -ойз- < -оз¹-: койз'те 95 (2 п., срв. кози 108), пот нойз'те 102, 107. — -ейк'- < -ек': нейкиѣт 110, нейке да са каче 114, нейкюм *Мак. рон.* 294, 295.

Утвърдението на консонантитѣ въ горнитѣ случаи се дължи на ослабването на нѣкогашната силна палаталност на говора изобщо. Въ свръзка съ него стои и ослабването на прејотицията при вокалитѣ, вследствие на което йотовани гласни се явяватъ само въ началото на думата (яс и язе, яребица, ягне, юнак и пр., но: как *а* дочул 95, така да *ѡ* правум *ib.*), до като въ срѣдисловието между гласни *і* редовно се изпуска: таа година 95, моа *ib.*, тиа 96, ф неа *ib.*, секоа 93, луштуиата 94, виавица 95, приателе 100, саралиа 97, суйтариа 102, играат 93 (но и: играят

105), оздравеат 94, пеат ваа песна 94, чуат *ib.*, биат 100, криат и пр.

Поменатото утвърждение на *л* се явява и въ други случаи, сжщо при *г*, *в* и *т*, все въ свръзка съ общата тенденция за твърдостъ на консонантитѣ въ говора: на ручок и на вичера 96, това прават 96, келарут 97, викат пу пъ-тут 97, пазарут 98, коранут 98 [= корень-тъ], на три пъта низ пърстенут 99, дур' ут цара Цари-града 113 (въ пѣсенъ), зетут 114, за зета *ib.* и пр.

Срещу това, палатално *л'* не само че се задържа, особено предъ йотовани гласни, но се и обогатява съ случаи, гдето при съкращение на гласната се развива *ј*, което въ последствие се поглъща отъ палаталното *л'* напр. въ дудульто 94 < дудулето (срв. дудуле *ib.*), кольде, написано дори колйде 96 и под. (въ повечето случаи писането на *ь* въ Верковичевитѣ материали трѣбва да се схваща като знакъ за мекостъ). Примѣри: пизулют 94, кушульци *ib.*, обиколуват *ib.*, бозиль 94, щъркалют *ib.*, люге *ib.*, велят 94, ти са молюм 95, са разболюват 96, велят *ib.* постельта 97, са веселят 97, галят 97, пизулют 97, бильки 98, чишалька 99, чишальката *ib.* кошуля *ib.*, кошульта *ib.*, не е тикмилъ 100, пръжльоци 100, пръжльокут *ib.*, шлюпката 100, щъркаль 101, щъркалют *ib.* (срв. щъркале *ib.*), пискуль 102, стръпалька 103, расульката 104, болька *ib.*, ниделя 104, люй'то 104 (=людье-то), пительки 111, люльките 111, гйолют Мак. рох. 268, люге *ib.* и пр.

Сждба на *tj kt' dj* и развой на *k' g'*.

По отношение на праславянскитѣ съчетания *tj kt' dj* Долновардарскиятъ говоръ е следвалъ общия пжтъ на развой на цѣлия български езикъ, като е получилъ на тѣхно мѣсто *шт жд*, общи нѣкога на цѣлия говоръ, и то твърде палатални, както може да се сжди и днесъ по примѣри отъ Гевгелийско, като гашк'и (покрай гашци и гак'и), фашк'ум, рожг'ум, зѡжг'е, нѡжг'ум (приведеното отъ Ив. 76 прѣпажг'ум се дължи на аналогия) — срв. рожге и въ Верковичевитѣ материали: жена, що не рожге 108 (срв. кероге *ib.*), — а сжщо и по примѣри съ *шч* въ Воденско, като

нишчѣлки или причастни форми: сидѣшчимица, пу-
лѣшчимица, удѣшчимица и под. (вм. *dj* въ сжщия
говоръ има само *жд*: прѣжда, чѹждо Мирч. 454). На
мѣстото на тия съчетания обаче се явяватъ и познатитѣ отъ
другитѣ македонски говори *к' г'*, различни по очленение не
само отъ общобългарскитѣ *ши жд*, но и отъ сърбохърв. *h h*
(срв. макед. *к'е* отъ една страна съ *ште* въ бълг. и *ће* въ
сърбохърв., изтъкнато и отъ Mazon, Contes slaves 28). Разпро-
странението на тия звукове — *к' г'* — въ самия Долновар-
дарски говоръ не е равномерно и ясно показва пѣтя на не-
говото проникване — отъ северъ. До като напр. въ Кукушко
сж напълно обикновени *шт жд* (срв. *кѣшта*, *свѣшта*,
вѣжди, *грѣжданини* под.), *к'* вм. *tj*, освенъ въ сег. действ.
причастие на *ејки* (*удѣјки*, *сидѣјки*, *плитѣјки* и под.),
се явява, споредъ Мирч., само въ думитѣ *врѣјка* и *плѣ-*
к'ито (отъ *pletje), а *г'* вм. *dj* само въ думата *мега*, стб.
межда (*г'авка* вм. *джавка* не принадлежи тукъ).

Срещу това въ Воденско, вънъ отъ изтъкнатитѣ примѣри
съ *шч* и *жд*, редовно се явяватъ *к' г'*: *свѣјка*, *кѹјка*,
врѣјка, *вѣјги*, *мѣјгу*, дори *грѣдјанин* „гражданинъ“,
и това очевидно се дължи на близката връзка съ западно-
и сръдномакедонскитѣ говори. Още повече сж тия случаи
въ Гевгелийско, най-северния дѣлъ на Долновардарския
говоръ, гдето, освенъ горнитѣ, и то безъ прехвърляне на
мекостъта — *свѣка*, *кѹка*, *врѣка*, *вѣга*, *мѣгу*, — нами-
раме и други, като: *нок'*, *кѣрка*, *стрѣка*, *мѣга*, *сѣги*,
вуркѣйна, *вѣк'е*, *повк'е*, сетне общото *к'е*, покрай при-
мѣри съ *шт жд*: *бѣшта*, *кѣшта*, *снѣшти* (срв. по-горе *нок'*:
добра нок'), *гашти* (сжщо *гѣшк'и*, а покрай това и *гак'и*),
прѣшта (*пращка*), *лѣшта*, *крѣжба*, *чужди*. Случаи съ
к' г' и съ *шт жд* (*шк' жг'*) — едновременно — има и други, напр.
прѣнагум и *прѣнажгум*. Това ясно показва, че първитѣ
сж пренесени отъ другаде — отъ северъ, както може да се
сжди и по вокализма на думи като *кука* (воденско *кујка*),
което отъ северна Македония е проникнало и пребродило
цѣла Македония дори до най-южнитѣ ѝ предѣли. На думи
като *свѣка* (*свѣтлина*), *кука* (*кжшта*), *врѣка* (*врешта*),
вѣга (*вежда*), *мега* (*межда*), *нок'* (*ношть*), *кѣрка* (*дѣ-*
штерка), *срѣка* (*сѣрашта*) и под. въ говоритѣ на сръдна и
южна Македония трѣбва да се гледа, следователно, като на

обикновени словарни заемки, проникнали отъ по-севернитѣ говори, подобно на словарнитѣ заемки, които минаватъ отъ единъ езикъ въ други. Въ материалитѣ на Верковичевата сбирка намираме сжщо примѣри отъ тоя родъ: Божикъ 93, кукя 96 (сжщо: кукята 94, кукѣте 95, в куки 93, кукешните „кжщнитѣ“ 98), нокъ 102 (нокѣта „нощемъ“ 97, нокя 110, сѣнокъ 97, санокъ 103, пренокювана 103), свека 97, врека 103, керка Мак. рон. 295, веке 94, повике 108, кѣ одум..., кя купум 98, нейкѣтъ 110, сфекя 97, мегю ib. (мигю 295), веги 102, сжщо овоке 101 (=овош-тѣ), срещу гложде (=глодые: семето сус гложде, гингяре и др. 101); срв. и чужд 108, чужди 109, чужда 115, гащите 100, рожге 107. Причастия: въртеки 103, клечакѣ 106, одеки 110, търчакѣ Мак. рон. 292 и под. или: одещимѣса Мак. рон. 266, ловещимѣса 269, бидещимѣса 269, просещимѣса 270, лежащимѣса и пр. отъ Енидже-Вардарско, покрай одеки-одеки 273 все отъ тамъ.

Наредъ съ тия проблематични *к' г'*, за чието разпространение въ Македония и свързанитѣ съ това въпроси вж. Селищевъ, Очерки 126—146, срѣщатъ се въ Долновардарския говоръ, както и другаде въ Македония, сжщо *к' г'* и отъ палатални *т' д'*, напр. цвек'е (<-тѣ: цвекето 115) и люг'е (<дые: стари и млади люге 94, някои лоши люге 99, покрай людето Мак. рон. 269, люде 270), сетне коск'и (язикют нема коски 107, бис коски 109, коските 294), коск'ин (= костънъ: коскин зѣп 100), но въ Кукушко кости (Мирч. 454), инакъ обикновено госте Мак. рон. 274 (Енидже-Вардаръ), срв. обаче пѣк' (Кукушъ) и пѣт (Воденъ). Любопитни сж случаитѣ съ *к' г'* въ 2 и 3 лице сег. време на глаголи като вагиш ... факиш 107, ваге (изваге 100), факе 95 (са факке 108), зафаке 93, наоге 100, паге 99 и под., отъ гдето *к' г'* сж преминали и въ 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч.: извагят 93, факят 95, изпагят 100 и пр.; относително произношението вж. по-горе с. 108 сл. Въ язикют 107 *к'* трѣбва да се дължи на прогресивна асимилация — отъ страна на предходното *і*. Въ ваг'а „вада“ (префарлил вагята Мак. рон. 272) *г'* ще да е проникнало отъ глагола ваг'ум ваг'иш „вадя, наваждамъ“, който трѣбва да сжществува въ говора, срв. и вагичката вм. вадичката 272. Въ думата вгяnum „яхна“ (воденски вѣахнѣм, кук. вѣnum Мирч. 442)

се е развило *г'* за смѣтка на следвокалното *х*, което е изчезнало: *вгяни* койна пийливан 106, още не *вгянал* 102, *вгяна* да бодна 108, *вгяни* да бодни 267, навгянаа сватовито 114 (с. Богданци), срв. още: кой *вгяе* чужд добиток 103, на чужда койна не *вгяйше* 115. Инакъ *к' г'* намираме въ прилагателни като малкют 96, въ чужди думи като буба кют „памукътъ“ 99 (отъ новогр. -*аки*), бубакето *ib.*, гингяре „магарешки бодилъ“ 100 (отъ перс.-тур.), гяволот 108, гйолют Мак. рон. 268 и под. — Любопитна е формата *негели* „нежели“ 108.

Съгласни *ц* и *дж*;

Въ съчетание съ *-рѣ-* се явява, по подобие на останалитѣ македонски говори, *ц*: *църква* 93, *цървена* *ib.*, *цървен* поис 100, си *нацърнуве* лицето 102, *църни* самовили 110 и под.

Въ Верковичевитѣ материали се явява *дж* както въ стари думи — *дзвездите* 109, *надзат* 296, — така и въ нови съчетания или чужди думи: *дзангараци* 102, *дзастра* 113 (= засутра), *нарандза* 102, срв. още *дзвер*, *дзиври*, *дзвонец* отъ Боимия (Гумендже), Мак. прегл. VI 1, 69. Срв. и Ивановъ, стр. 77. — Подобно *дж*: *джилезин* 100, *Джамала*, *джамъларин* 102, *манджа* *ib.*

Вмѣтане *т* всрѣдъ група *ср*,

Напълно обикновено е, както въ македонскитѣ говори изобщо, съчетание *стр* вм. *ср*: да са *стретат* 94, в *стреди* 93, в *сред* двори 94, най-*средното* лихче 98, таа *среда* 103, *страмувам* са 108, *стребро* 113, две игли *стребрини* 112, гу *стрител* Сечко 293, гу *прастрите* ...*прастрител* 293 и под. Обратно *ств* > *сф*: *царсфот*о 296.

Изпускане на съгласни.

Подобно на елизията на вокали въ срички подиръ ударение (вж. по-горе на стр. 113 и сл.), изпускатъ се и нѣкои съгласни въ срѣдисловието непосредно подиръ вокали подъ ударение. Така — *д*: *деут* (= дедото: на *деут* Сечко 95, по-долу и: *дочул* дедо Сечко *ib.*), да ми *да'иш* 95, *бакшиш* ки ти *да'ам* Мак. рон. 295, да *до'е* ут *пазарут* 98, да *'и* *прода'име* бисерето Мак. рон. 268 (Енидже-Вардаръ), *гуве'ата* 98, *лю'ито* 100,

104 (= людъето), лю'йто Мак. рон. 267, 294, клай а връз главата 268, Свети чтирийсат 95. Други примѣри у Мирч. 454, Ив. 76, срв. отъ Боимия (Гумендже): къд кь'ойм, к'-ям (=ядам) леп, к'йом на лойзто (Мак. прегл. VI 1,69). — *в*: то а [= това] яйце 104, то а село 105, то'а е мое гайле Мак. рон. 260; ко а (= кога) да виде 104, ко'а да погледне Мак. рон. 268, се'а (=сега) 295, ут се'а нататки 269; напра'уват 96, 97. — *м*: се'а да а и'ам Мак. рон. 295 (=имам); да и'ъм ib.; яс друк не зе'ам ... негу кй'гу зе'ам 295; кя гу зе'ум ib.. — *м* се изпуска и въ началото на думата: ного 105 и пр. (=много). — *з*: сле'й се доло Мак. рон. 294. — *ж*: нийше 112 (=нижеше). — *л*: ки си па'ам (=палам) 100; па во (=вол) са чине 110.

Форми.

И въ системата на своитѣ форми, както при звуковетѣ, Долновардарскиятъ говоръ съдържа особености, които отъ една страна го характеризуватъ като една цѣлостъ на кѣмъ останалитѣ западнобългарски — македонски — говори, при това и съ известни различия въ отдѣлнитѣ части на неговия обсегъ, а отъ друга сочатъ неговитѣ връзки съ околнитѣ говори — сръдномакедонскитѣ на северъ и източнобългарскитѣ на изтокъ.

Имена. Ицѣнки

Характерна за цѣлия говоръ е членната форма на съществителнитѣ имена отъ мъжки родъ единствено число, която е образувана единствено съ прибавка на показателното мѣстоимение *-тъ*, отъ съответнитѣ форми на което сж образувани и членнитѣ форми при другитѣ родове на имената и при множественото число. Тая форма редовно гласи *-ут* (*-ют*) <*-от*, вследствие на редукция, понеже въ тоя говоръ членуванитѣ имена обикновено не носятъ ударение върху крайната сричка: фустанут 63, дворут ib., зидут ib., попут 94, щъ [р]калют ib., славякут ib., зианут 95, сърпут ib. денут 96, огинут 96, бутимут 92. пизульут ib., бубакют 99, гйолют Мак. рон. 268 и пр. Срѣщатъ се обаче и написания като кѣтот 96, на пѣтот 99, които се дължатъ не само на графическа коректностъ, но и на слаботъмния прокзностъ на неудареното редуцирано *о*. Когато поради свързването съ една енклитична думица членната сричка се яви подъ ударение, крайното *-т* отъ членната форма изчезва: мѣжò-и,

срещу мѣжут (Мирч. 457). Членуванитѣ форми грожо, вм. грошут, и ножо въ изрази: „вѣрни, вѣрни дожо, ки си па'ам грожо, ки си купум ножо“ 100, очевидно се дължатъ на формално изравнение съ дожо (зват. падежъ). Членни форми на *-ѣт* — часѣт 107, дибѣт *ib.*, свидетелѣт *ib.* и пр. — се явяватъ въ пословици и сж чужди на говора. Въ вин. пад. обаче се явяватъ въ пѣсни и форми на *-а*, които сж, както се вижда, остатъци отъ старата форма за род.-вин. падежъ: Бога си моле 94, вгяни койна пийливин 106, дур'ут цара Цари-града 113, нека мома и юнака, нека нихка благосуват 113, от рода и роднина, от кумут (*sic*) и кумата 114, за невеста и за зета 114, повикето беше ... рода момчева 114, долетала до офчара, до офчара на пастира 114, отъ юнака папуци 115, на чужда койна не вгяйше 115 и под.

Още по-характерна е за тоя говоръ членната форма за м. р. при прилагателнитѣ имена, сжщо и при числит. и мѣстоимения, която се образува съ *-ѣт*, съкращение отъ *-ѣут* < *-ѣот*, непознато отъ други говори, напр. по-старѣют 96 *en*-малкѣт *ib.*, за утрешнѣт ден 103, пѣрвѣут и вторѣут ден 97 (срв. и пѣрвѣют 99), другѣт 103, тфѣют 108, единѣт 106, вторѣт *ib.* и пр., дори и съ *-ѣт* вследствие на утвѣрдяване на предходния консонантъ: крайнут день 93, 96, 97, Коѣвут ум 100, царувут син Мак. рѣн. 268 (Енидже-Вардаръ), покрай: си а зимуве царувѣут син 269, едийнут 103, нийнут и пр.

За ж. р. ед. ч. членната форма е *-ѣа* (цѣрквѣа 94, дзастрѣа *ib.*, пепалѣа 96 и пр.), а за ср. р. *-ѣо*: селѣо 94, гѣрнѣо 108 и под. Сжщото важи и за прилагат., числит. и за мѣстоименията: пѣрвѣа вечар Мак. рѣн. 265, вторѣа *ib.*, трет'ѣа *ib.*, негѣв'ѣа нива *ib.*, негѣвѣо *ib.*, на богѣв'ѣо име и на детѣв'ѣо касмет *ib.*, на малечкѣо ми дете *ib.* и пр.

Отъ формитѣ на звателния падежъ любопитна е формата сино (елайте, сино 46, с. Мачуково; сино, вики го царувут син на госте Мак. рѣн. 268, Енидже-Вардаръ), която е сигурно остатъкъ отъ старата форма за зват. падежъ при имената отъ *ѣ*-основи (стѣлг. *сѣнѣ*) съ по-отворенъ

изговоръ на краесловното неударено -у като -о (вж. по-горе при редуцията на неудар. вокали). Споредъ това и: чѣко, брѣто, дадени отъ Ив. 84, сжщо цѣро ib.; сетне дожо вм. дождо (вѣрни, вѣрни, дождо 100). Инакъ формитѣ за зват. п. сж обикновени: щѣркале, кокале, паднале ти гащите 101, мале, мила мале 110, Доно, мила керко ib. и пр. Формата Божи́ке (ела, дедо Божи́ке 96; добре дошѣл, дедо Божи́ке 96) е новообразувана, та затова к не е минало въ ч

Множествено число отъ твърде много имена отъ м. р. се образува съ -е, което се е разширило отъ множ. число на имената, образувани съ суф. -ар'ѣ, -тел'ѣ или -ин'ѣ (стб. блѣгарин'ѣ — блѣгаре, приѣтел'ѣ — приѣтеле и под.), и отъ формата за множ. число на имената отъ *i*-осн. м. р. (стб. гостѣ — гостѣе), като е обсегнало голѣмъ брой имена отъ мъжки родъ. При това въ формата си за мн. ч. на -е тѣ се схващатъ като събирателни, та приематъ членъ като имена отъ срѣденъ родъ. Въ Верковичевитѣ материали има много примѣри отъ тоя родъ, дори при думи отъ чужди произходъ: адетето 93, орачето 96, имише „плодове“ 97, бубакето 99 (ед. ч. бубакют „памукътъ“), листето ib. приѣтеле 100, гложде, гингяре ib., дукайнто 101, мъже 102, урачето ib., коваче 102, обичае 103, чаире 104, койне 104, бугарето 105, каурето 105, аргате 109, прѣстито и ноктито 110 госте 113, едни люде Мак. рол. 266 (Енидже-Вардаръ), людето 269, има ного люге 268, лю'йто... бисерето 268 и пр., па дори и при ж. р.: сфинете 109. Тѣхниятъ брой е намноженъ и поради крайното -е въ окончанията на имената, образували множ. число на -ове: волове 97, рогове ib., дворове ib. (и: дворуве 112), скутове 99, клинове 104 (и: клинуве ib.), сватовито 114 и под., въпрѣки че нѣкои отъ тѣхъ се явяватъ и отъ форма на -и: двори (въ пѣсень: нивеста си двори мете 112), роди (твой роди и роднини 115, ед. ч. рода, роднина ib.). Това последното окончание, както е изтъкнато и отъ Мирч. 458 и Иван. 79, се явява обикновено следъ гърлени съгласни *g k x*, които въ чужди думи оставатъ непромѣнени: мустаки 100, близнаци 102, добиците 96 (=добитѣк-), турците 105 и под., но и: саати 105; срв. още: пашалий 105, пашалийте ib., Руси́лий 93, чорбаджийте ib., и пр.. Инакъ -и се явява

като окончание за ж. р.: бишки 104, риби 108, ясли 109, души *ib.*, тикви *ib.*, коски *ib.*, коските *Мак. рон.* 268, сестрит'те *ib.* (мрежети *ib.* трѣбва да е погрѣшно написано *вм.* мрежите). Споредъ това и усти (човечките усти 107), рѣци 106, 107, *вм.* очакванитѣ форми за дв. число: уста, рѣце. Следъ числа обаче се явяватъ форми отъ старото двойствено число: девет мес'ца 267, двата пъта 274, три пъта 103 (но и: три пъти), двата прѣста 106, с два конца позлатени 112, дванайсет пояса 110, двеста бишка 104 (но: две игли).

Окончанието на събирателнитѣ форми -я служи и за образуване множ. ч. безъ разлика на родъ. Така не само братя *Мак. рон.* 282, братята 105, но и: образя 93, нивя 96, лозя *ib.*, криля 293, крилята *ib.*, въпроемъ почти всички все форми и инакъ познати въ българския езикъ. Има и форми за мн. число на -ища: гробища на пътища 94 и под.

Имената отъ срѣденъ родъ образуватъ множ. число обикновено съ -ийна: момчийна 23, имийна 96, ягининцийна 101, мачийна *Мак. рон.* 267 и мачинцийна *ib.* (повече примѣри *вж.* по-горе на стр. 124 и сл.).

Въ Верковичевитѣ материали отъ Долновардарския говоръ има нѣколко интересни случаи отъ смѣсване на граматичния родъ. Така ден се явява не само като име отъ м. р. (денут 96, на денут 97), но и като име отъ ж. р.: таа ден 96, 98, 100 (но и: тоа ден 99), денѣта и старите суровескат 97, две дни 95 и пр. Сжщо край се явява като име отъ ж. р.: крайта *Мак. рон.* 293. Думата дете пѣкъ, поради значението „момѣкъ“, се схваща като име отъ м. р.: отишал детето *Мак. рон.* 268, дет'то не се чинил камин 268, дет'то чинил ... са върнал *ib.*, дет'то ... а питал *ib.* (но и: дет'то рекло *ib.*), един от децата 105. Сръ. и добру вечар 96.

Въ словобразуването на сжществ. имена е интересна замѣната на суф. -ѣл- съ -ол- въ думата видоло „свѣтлина“: су ного видоло *Мак. рон.* 266 (Енидже-Вардаръ), дуйде на видул'то *ib.*, малко видоло *ib.*, една искра видоло *ib.*

Тѣкмо подобни словообразователни черти могатъ да бждатъ изтъкнати и изъ областта на прилаг. имена. Такъвъ е случаятъ съ суф. -цки, добре познатъ и на другитѣ македонски говори, настаналъ първоначално отъ прилагателни,

въ които суф. -ъскъ е билъ прибавянь къмъ основа на *т* или *д*, срв. цариграцки (суо грозде цариграцко 115) отъ стб. цариградъскъ-и (прѣко цариградски > царигратски, гдето *тс* > *ц*), и разпространенъ сетне по аналогия и въ всички други случаи. Така: самовилцки 93, русийцки 94, Воденцка епархѣа 84, заманцка пара 96, женцки руби 102, детинцки 105, турцко име 111, лазарцка песна 113, песни сфатбарцки 113 (с. Богданци), бугарцки изикъ 116, царцката керка Мак. рон. 295. — Така и -чки (<-чъскъи): човечките усти 107.

Въ нѣкои случаи се смѣсватъ прил. имена, образувани съ суф. -ън (-іпо) и -ен (-ено), срв. позлатна (китка позлатна 113) съ позлатени (с два конца позлатени 112), бумбакерно семе 114; милен, милна (милен свекур 113, милна снаа 113) е новообразувано отъ мил. Отъ друга страна суф. -ен, вследствие на редукцията на вокала си, се е изравнилъ съ -ин: стребрини 112, затворин Мак. рон. 268 (но по-долу: затворена), просино семе 293, а отъ тамъ, по сжщата причина, и съ -ан: цървена... превързина 93, син армасин 113 (но: армасаната девойка 113).

Смѣсилъ се е и суф. -ав съ -ов, така че въ Верковичевитѣ материали, покрай гърбуф 100, дърво явурово 111 (въ пѣсенъ), намираме и: Попава брада 101, дрепава гюпка 109, орлав'та сила Мак. рон. 295. Тая замѣна е проникнала дори въ сжществителни: лъжавник 108.

Сравнителна и превъзходна степенъ на прилагателнитѣ се образуватъ съ по и най (по-другата... най-напкун 100), но покрай последното се употрѣбѣа и заетото отъ турски ен: енъ-напкун „най-напоконъ“ 96, ен-малкют ів. и пр.

Множ. число отъ друг е друзи: друзи домашна (sic) работи 95; по друзи села 102, друзите 293.

Замечки Мѣстоимения

При мѣстоименията сжщо има нѣкои форми, които сж типични за цѣлия говоръ или пѣкъ, поради нѣкои различия вжтре въ самия него, характеризуватъ отдѣлни негови части.

Така личното мѣстоимение за 1 л. ед. ч., което се явява въ имен. падежъ подъ форма яс или язе (язе ке та земум Мак. рон. 292, яс не можум да та земум ів.), вследствие на характерния за Кукушко прегласъ на йотованото ја въ е, се явява тукъ подъ форма ес, езе, еска, срещу јас, јаска въ Воденско (срв. Мирчевъ 460).

Отъ показателнитѣ мѣстоимения *тѣ овѣ онѣ*, които сж застъпени въ Долновардарския говоръ, първитѣ две иматъ чисто показателно значение: м. р. тоа, ж. р. таа, ср. р. тоа (=това), мн. ч. тиа (тоа, 93, таа година, 95, тоа село 105, тиа, що берат парите 93) или воа, ваа, воа, виа (воа 'леп Мак. рон. 294, ваа песна 94, воа жито 294, виа бишки 104); въ Кукушко и Воденско, вследствие на асимилация, тѣ гласятъ: тоо (то), таа, то; воо (во), ваа, во (срв. Мирчевъ 461). Срещу това он, она, они се употрѣбятъ като третолично мѣстоимение: он по них тарчаки 292, она, они играт 93, тиа са децата, они що 'и фатиле уф гйолют 268. Мирч. ц. м. бележи, че отъ он ср. р. нѣма. Ивановъ 84 обаче дава ѝно съ пояснение, че се употрѣбя безлично въ ограниченъ смисълъ, като книжовното то въ: то се знае. Типично за говора е поставянето на показателнитѣ мѣстоимения тоа, воа и пр. дори тогава, когато името е членувано, срв. во човѣкут, та женѣта, то дѣтѣто Мирч. ц. м. Това се вижда и отъ Верковичевитѣ материали: я едно дете на воа дървото 294.

Отъ формата за косвенитѣ падежи е за отбелязване вин. пад. ед. ч. ж. р. *га* — споредъ м. и ср. р. *го* — въ Кукушко, срещу *а ја* въ Воденско (последното е и въ Гевгелийско и въ Верковичевитѣ материали: главата ѝ *а* зимуват, сус неа покадуват човек 99). Въ вин. пад. мн. ч. пѣкъ се явява общо въ цѣлия говоръ като кратка форма 'и (въ Кукушко обаче покрай него и: *г'и*), напр. 'и чепнува 'сите по фустанут 93, парите не 'и факят сус рѣка, ами уф капа 'и берат *иб.*, да не 'и заплете като них 94 и пр., което очевидно се дължи на изравнение съ женския родъ единств. число: них и (вм. них ги) както неа а. Въ дат. п. мн. ч. пѣкъ — освенъ въ Кукушко, гдето се задържа им (нѣ них им), — се явява редовно му вм. им по подобие на единств. число. Въ това отношение Воденско и Гевгелийско вървятъ заедно. Въ Верковичевитѣ материали това значение на му дори се пояснява чрезъ *им*: рубата му (им) 93, адетето му (им) *иб.*, на едни му обиколуват кукята играки, за да му бегѣ лушутята 94, майка му на децата 268, му рекле на тет'те му *иб.* и пр. Споредъ това се явява и: на них му (Иван. 85).

Като остатъкъ отъ дат. п. на въпросителното мѣстоимение чий (чий лис' не потерал 98) се явява чуму (чѣму) вече въ употрѣба като наречие: чуму е да бериш ного ескер

Мак. рон. 295, съ позната и инакъ лабиализация на коренния вокалъ следъ *ч*, а при това и предъ устна съгласна *м*; срв. Иван. 86, който съобщава и форма *куй* (*куй пãри*), покрай кой, за мн. ч., отъ въпрос. мѣстоим. кой.

Сът, съта, мн. ч. сите е редовната форма отъ определит. мѣстоимение *въсь*, *въса*, *въсе*, *въси*: да го фърле сът берекет 234, съта таа година 95, сите одат на рет 93, сите бишки 105, и пр. Срв. и: *ут се*, *що са яде* 97, *сус 'се 'леп* 98, *су се сливи* 98 и под. Отъ тамъ и *сѣ* въ *сѣнòк'*, *санòк'* „цѣла нощъ“: огинут сѣнокъ горе... да са огъсне е греота 97, 'са нокъ 'и е момчето мислило 113 (с. Богданци), срв. *саа ноик'* (Воденско) и *саа ношт* (Кукушко); значението „снощи“ въ Гевгелийско (Ив. 86) е вторично.

Глаголи.

Спрежението на глаголитѣ въ Долновардарския говоръ, вследствие на фонетични промѣни, особено на редукцията на неударенитѣ вокали и елизия на следударени консонанти, или на изравнение между формитѣ на глаголитѣ отъ различнитѣ категории, е добило особенъ видъ, характеренъ за цѣлия говоръ, въпрѣки нѣкои различия въ отдѣлни негови части.

Сегашно време. — Тукъ подъ влиянието и на дветѣ причини сж се получили нѣкои особено характерни за говора форми, какъвто е случаятъ съ окончанията за 1 л. ед. ч. *-ум*, за 2 л. *-иш* и 3 л. *-е*, обобщени за всички глаголи, безъ огледъ на първоначалната глаголна основа. Специално за окончанието за 1 л., което въ югозападната частъ на говора, Воденско, е *-ѣм*, е ясно, че *-м*, стб. *-мь*, което първоначално е принадлежало само на атематичнитѣ глаголи (*ѣсмь*, *дамь*, *вѣмь*, *ѡмь* и *имамь*), е пренесено по аналогия и при други категории глаголи. Специално въ Долновардарския говоръ то се е явило въ всички глаголи и е било прибавено не къмъ самата основа, а къмъ окончанието за 1 л. — *ѣ 'ѣ* (<*ж*, *ѡж*), — отгдето и формитѣ въ говора по Воденско, които не могатъ да се тълкуватъ като редукция на *-ам*, следъ обобщаването му за всички глаголи, а напротивъ, окончанието *-ам* е било повлияно и замѣнено отъ *-ѣм* отъ другитѣ глаголи. Въ частъ отъ говора вторичниятъ *ѣ* (отъ *ж*) въ това окончание е билъ изясненъ, по подобие на вторичния *ѣ* отъ сжщия произходъ напр. въ *еднош* (*ѣ дъ н ж ж ди*), та

се е получило окончание *-ом*, чието *о* тепърва се е лабиализувало въ *у*, така че *-ум* не е последица отъ лабиализация на *ѡ* въ *-ѡм*, както обикновено се мисли. Стѣсняването на *-о-* въ *-у-* е било особено възможно въ случаи, когато предъ вокала е стояла съгласна *с*, срв. напр. сум (вж. у мене въ новия Бълг. прегл. I, 3, 424). Освенъ сум, което се срѣща постоянно и въ Верковичевитѣ материали (яс сум . . . Коложек Мак. роу. 293, от' сум кяя 223 и пр.), такива сж и глаголи като носум (яс да гу носум 295) и под. Сетне това окончание е обобщено за всички глаголи въ Кукушко и Гевгелийско. Така въ нашитѣ иатериали срѣщаме редовно: ти са молум, ти са клайнум 95, да държум *ib.*; как са кум, така да ъ правум *ib.*, кй одум на пазарут, кя купум масло, кя ти правум баница 98, ки 'и заколюм 103, сечум *ib.*, дадум *ib.*, докимасум 104, продвикнум 112, работум 293, не можум нищо да чинум 293, водум *ib.*, гостум *ib.*, яс пари нейкюм, офци са кум 294, не са слевум („не слизам“) *ib.*, изедувум *ib.*, да са главум на вас 295, пуцум *ib.*, него кя гу зе'ум *ib.*, яс кь'одум да 'и праубидум 296, имум 266, пустелюм и ублечум 267, причекувум *ib.*, ки гу дучекувум и ки гу устуювум *ib.*, родум *ib.*, земум *ib.* (Енидже-Вардаръ), немум 268, викум *ib.*, кладум 269, излезум *ib.*, зимум *ib.* и под. Покрай това обаче срѣщатъ се и примѣри съ *-ам*: ки си па'ам (=палам) грожо (=грошут), ки си купум ножо 100 (въ пословица), да те обесам 108 (пословица), страмувам са *ib.* (посл.), имам една крава 109 (гатанка), имам *ib.* (нѣколко пжти въ посл.), фърлям 110 (въ посл.). вечър кй поминам . . . пушка кй фърлі'ам, ем ке са продвикнум 112 (въ пѣсень); голем дар дарувам 113 (пѣсень), дадум (3 п.) и дадам (2 п.) 113 (пѣсень); що знам, що правите виа 294, сега да и'ам (-имам) мравината сила 295; се'к да и'ам орлав'та сила 295 (но по-долу и: да имум мравината сила *ib.*) бакшиш ки ти да'ам *ib.* (по-долу: дадум), язе три мирафета знам *ib.*, яс друк не зе'ам . . . него кй гу зе'ам *ib.* (но по-долу: него кя гу зе'ум 295), кй'одум ки 'и палам 269 (Енидже-Вардаръ), чекам *ib.*, дадам *ib.*, имам деви́т вуйци, не'и знам дек съ 270 и под. Тия отклонения не се дължатъ само на книжовно влияние у записвача, но и на колебание въ говора, което за Гевгелийско изрично се изтъква отъ Ивановъ стр. 87.

Въ 2 л. ед. ч. наложили сж се глаголитѣ съ окончание *-иш*, подпомогнато и отъ изравнението съ *-еш* вследствие на редуцията на неудареното *е* (бòдиш вм. бòдеш), така че и глаголитѣ на *аш* сж приели сжщото окончание. Предвокалнитѣ гърлени консонанти *к г* не сж се омекчили, което се вижда и отъ особения начинъ на писане въ Верковичевитѣ материали: плакѣиш 111 (*ѣ* тукъ не е знакъ за мекостъ!), сакѣиш 294 или саккиш 108. Инакъ не само да'иш 95, учиш 107, водиш 111 и под., но и: чувиш 97, клавиш 107, ядиш *ib.*, слушиш *ib.*, знаиш 108, шетиш 112, имиш 113 (с. Боданци), чуиш... испадниш *ib.*, пустелиш 112, нарѣчиш 114, дадиш 293, торувиш 294, мелиш 294, речиш *ib.*, изедиш 294, териш 295, царувиш 296, имиш 267, бериш 268, вечериш *ib.* и под., но и: зеваш 267.

При 3 л. ед. ч., наложило се е окончанието *-е*, което, вследствие на яския изговоръ на краесловнитѣ вокали, не е могло да се редуцира въ *-и*, така че се пише не само: да го върше [просото] 294, пракълне *ib.*, светне 268, оде *ib.*, погледне *ib.*, но и: он ке паге уф куки 294, напълне *ib.*, фърле 294. угорче 294, деле 294, стануве, ко'а да виде 295, стое *ib.*, да а мъже керка му 295, да палле касмет 266, седе 266, слуше *ib.*, седе *ib.*, да са чине 268, качуве *ib.*, носе 268, виде *ib.*, гледе 269, зимуве *ib.* роде *ib.* и пр. И тукъ гърленитѣ *к г* предъ такова *-е* не сж омекчени, затова се и пише: факке 108, сакке *ib.*, викъе, 110, бегъе 293, скокке 106, бъркъе 107, грат тикълкке лозето 108, фъркъе 100 и под. Срещу това *е* въ Гевгелийско и въ Кукушко (въ Верковичевитѣ материали то се явява и редуцирано: жен'та оди. . . чукни, излези 268, ако и по-горе: да си оде надзад *ib.*), въ Воденско е *-а* (срв. Ивановъ стр. 87).

Въ множ. ч. 1 и 2 л. се явява основенъ вокалъ *и*, както и въ 2 л. ед. ч., като за 1 л. мн. ч. окончанието е за всички глаголи *-ме*, 2 л. *-те*: да вичериме 96 (с. Мачуково), ке бидиме 97, речиме 103 (но и: речеме 106), го заколювиме, го изедавамиме 110, истепиме 295, дадиме *ib.*, поручиме (= поручаме „поядемъ, обѣдваме“), искариме и пр., дори съ елизия на неударения вокалъ: им'ме 97, празим'ме 294, нем'ме 266, прода'име 268 и пр.; — бегъите 194, земите 260, кладите *ib.*, саките да са раните *ib.*

Въ 3 л. мн. ч. е обобщено окончание *-ат*: имат 93, шетат *ib.*, зберуват *ib.*, одат *ib.*, носат *ib.*, зафатат *ib.*, пиат *ib.*, прават 94, седат 96, виждат и пр., но срѣща се и *-ят*: извагят 93, факят *ib.*, велят 94, фърлят 101, утделят 106.

Генерално време
несвършено Имперфектъ. — Общо за цѣлия говоръ е изравнението на всички категории глаголи за да получатъ въ разнитѣ лица еднакви окончания, последица отъ аналогията, позната и при формитѣ за сег. вр., улеснена при това отъ редукцията, тъй като почти въ всички случаи окончанието е неударено (срв. бѣх под ударение съ бѣх неударено — въ Гевгелийско). Въ обсега на самия говоръ има известни различия въ степенята и въ резултатитѣ на това изравнение. Така въ Кукушко и Гевгелийско е обобщено окончанието *-ѣх* (<-ѣхъ <-ѣахъ) за 1 л. ед. ч. (плѣтъх, играѣх, глѣдѣх, купѣвъх), *-ѣхме* за 1 л. мн. ч. (плѣтъхме, играѣхме, глѣдѣхме, купѣвъхме), *-ѣхте* за 2 л. мн. ч. (плѣтъхте, играѣхте, глѣдѣхте, купѣвъхте) и *-ѣа*, въ Гевг. *-аа* по асимилация, за 3 л. мн. ч. (плѣтъа, играѣа, глѣдѣа, купѣвъа — плѣтаа, играѣа, глѣдаа, купѣваа), а за 2 и 3 л. ед. ч. *-ише* (плѣтише, играѣише, глѣдише, купѣвише — плет'ше, играѣше, глѣд'ше, купѣв'ше въ Гевг.). Примѣри за 3 л. ед. ч. има и въ Верковичевитѣ материали: течише, влечише, са женише, чукѣише, теглише 106, имише... немише 114 (срв. и немаше 109) и пр. (срв. по-горе стр. 199). Въ Воденско обаче се е обобщило окончание *-их* за 1 л. ед. ч., така че се явява и глѣдих, купѣвих покрай плѣтих и пр., до като въ останалитѣ лица се явяватъ покрай *-ише*, *-ихме*, *-ихте*, *-иа* за последнитѣ глаголи и *-аше*, *-ахме*, *-ахте* за първитѣ.

Генерално време
свършено Аористъ. — Въ отлика отъ имперфекта, ударението въ аориста пада върху крайния основенъ вокалъ. Инѣкъ особеното е, че при глаголитѣ, чиято инфин. основа свръшва на съгласна, се явява 1 л. ед. ч. окончание *-ех* (плитѣх, ричѣх), въ 1 л. мн. ч. *-ехме* (плитѣхме, ричѣхме), 3 л. мн. ч. *-еа* (плитѣа, ричѣа). Споредъ това и въ Верковичевитѣ материали имаме: куту как ричех, такви деца рудих, ама сестриг'ми 'и уткареа 260 (Енидже-Вардаръ), яс флизех, ти утипах три иляда 293, тоги ричеа 294, ниа ричеме (=речехме *ib.*).

Генерално време
свършено Повелителни форми. — Въ 2 л. ед. ч. е обобщено, отъ глаголи като земи, бодни 108, покани 113 и под., оконч. *и* и въ глаголи като: слуши (не слуши един, да

суди два 107) вики го 268 и пр. (срв. по-горе стр. 109).
 4 | Срещу това въ 2 л. мн. ч. е на пжтъ да се обобщи *-ейте*,
-айте: дилми е така, удейте 296, сидейте 296 и под.
 Срв. и ед. число: не плакай, Стойно, не тъжай 111. — Съ
 нимо, ним („недей“): нимо а сечи 103; нимо са кѝи пѝри 294.

4 | Бждеще време. — Образува се отъ сегашно време, като
 се предпостави частицата *ке*, която, поради редукцията си
 като неударена, се пише ту *ки*, *кѝ* (*кѝж*), *къъ*, *къ* или *кя*,
 а предъ дума, която започва съ гласна, се и съкратява. Така:
ке зафатат 93, *зианут къ* биде на капайне 95, *кѝ* имат
зиан ив., *кѝ* одум на пазарут, *кя* купум масло 98, *ки* умре
ив., *пушка къъ* фѝрлѝм, *ем ке* са продвикнум 112.

Причастия.

л-форма

-лъ, -ла, -ло, -ле. — Тия форми за мин. действ. при-
 частие сж се образували споредъ аористнитѝ форми. Така:
 пасела койзте 95, юнак 'и е купил, юнак 'и е донесел
 115, се наймело („наело“) да го купе *ив.*, не можела 293
 флизел 293 (и: флегъл *ив.*), гу стрител Сечко и му ре-
 кал 293, па си поводел офцата ... кинисал *ив.*, гу пра-
 стрител, му рекал 293, паднале 101 и пр. — Отъ глаг.
спиум — причастие: спили 95.

-енъ, -ена, -ено; -нъ, -на, -но. — Твърде обиченъ су-
 фиксъ за образуване страд. причастие: в кука, що има
 умрен 96, скриен 100, скриените 105, умрен койн 107,
 ринан 112 и под. — Въ причастия на *-ан* се явява *-ин* по
 аналогия: син армасин 113 и под. (вж. по-горе на стр. 109, 134).

Глагол.
 ирматъ | Деепричастия. — Общоразпространено е деепри-
 частieto на *-кѝ*: въ Кукушко и Воденско *-ејки* или *-ајки*
 (плитејки, викајкѝ), въ Гевгелийско на *-екѝ*, *акѝ* (плитекѝ,
 викакѝ), срв. Мирч. 468 и сл., Иван. 92. Така въ Верковиче-
 витѝ материали: играки 93, одеки 94, излеваки *ив.*,
 смеаки 47, молчаки 102, маяки си рѝците 106, кле-
 чаки *ив.*, лѝзаки 295 и пр. Покрай това и на *-щими* са
 (един човек ловещимиса риба 268, Енидже-Вардарѝ), кое-
 то съответствува на *-щимица* въ Воденско, за което вж.
 Мирч. 469. Тамъ има причастие и на *-ник* (трѝчаник,
 трѝчаничкum, сжщо въ Гевгелийско — трѝчинѝк, вече
 като наречие).

Собственото име „Кали“ у македон- скитѣ българи въ XIV вѣкъ.

Отъ Л. Милетичъ.

Въ обнародванитѣ отъ г. Ив. Сакъзовъ въ „Македонски Прегледъ“, год. VII., кн. 2—3 „Новооткрити документи отъ края на XIV вѣкъ за българи въ Македония, продавани като роби“ прави впечатление между имената на продаденитѣ българки робини сравнително честото гръцко име „К а л и“ — име, което сега рѣдко се срѣща въ Македония и то въ по-друга форма. Така въ съобщенитѣ отъ мене изъ поменика на манастира Св. Иванъ Бигоръ имена се срѣща само два пжти името К а л о (зв. пад.) отъ село Сбожди и село Греканье (Дебърско)¹⁾, а въ поменика („парусия“) на манастира Пречиста (Кичевско) сжщото име К а л а намираме само веднаждъ (отъ 1841 г.), и два пжти въ форма К а л и н а²⁾. Напротивъ името К а л и въ казанитѣ документи — на брой 232 — се споменува 28 пжти. Покрай това име еднакво често се срѣща името Мария-Марица (28 пжти), а следъ него по численостъ идатъ гръцки имена: Ирина (13 п.), Теодора-Тодора (11 п.), Маргарита (3 п.), Марина (1 п.), Параскева (1 п.), Магдалина (1 п.). Български женски имена сж: Гюша, (3 п.), Станка (1 п.), Дона (1 п.), Мила³⁾ (1 п.), Добра (1 п.). И мжжкитѣ собствени имена въ критскитѣ документи съ малко изключение не сж народни: най-често се срѣща името Георги (8 пжти), следъ него Михаилъ (3 п.), Ди-

¹⁾ Виж. у мене „Исторически и художествени паметници отъ манастира Св. Иванъ Бигоръ“, печ. въ Списание на Бълг. Акад. на наукитѣ, кн. 16. 1914 г.

²⁾ Виж. у мене „Изъ единъ паметникъ на манастира Пречиста (Кичевско)“, печ. въ Сп. на Б. А. Н. кн. 18. г. 1919. Нека отбележимъ, че между имената отъ северо-източна България, които съобщихъ въ съчинението си „Старото българско население въ северо-източна България“ (1902 г.), се срѣщатъ само формитѣ: Калъо, Калко (зв. п.), Калина, Калица, Калуша (вж. стр. 200).

³⁾ Всички тѣзи народни имена сж известни и сега: името Мила го има и въ поменика на манастира Пречиста, отбелязано отъ 1842 г., и въ звателна форма, Мило, въ поменика на Св. Иванъ Бигоръ (отъ село Бибанье).

митъръ (3 п.), Никола (2 п.), Янъ (2 п.), Алексо (1 п.). Народни имена сж: Добри (1 п.), Драганъ (1 п.).

Отъ посоченитѣ числени съотношения на женскитѣ и мъжки имена личи, че и въ XIV в. сж преобладавали инороднитѣ — библейски и гърцки имена. Между последнитѣ, както се каза, най-много бие на очи името Кали (споменато въ документитѣ подъ номеръ 3, 6, 30, 36, 41, 58, 61, 62, 74, 76, 91, 97, 118, 127, 130, 131, 145, 148, 149, 150, 158, 159, 164, 170, 185, 203 и 205).

Че наистина името Кали е било въ Македония така разпространено още въ XIV. вѣкъ, за това намирамъ едно бележито потвърждение въ старобългарското глаголическо евангелие отъ X. вѣкъ, известно подъ име: „Зографско евангелие.“ Професоръ В. Ягичъ въ своето издание на тоя нашъ паметникъ (Берлинъ, 1879), като говори за различнитѣ „приписки“, нанесени съ кирилски букви въ по-сетнешно време отъ разни ржце на нѣкои отъ страницитѣ на ржкописния оригиналъ на евангелието, съобщава (стр. XIII) и за една старовремска приписка въ края на евангелието на Матея отъ неизвестна ржка: „чръницокы тѣщѣ мариѣ. миѣалѣ. стана. мариѣ. вѣлко. петроуша“. Отъ сжщата ржка въ последното евангелие на Лука сж приписани следнитѣ имена:

грѣковы дшѣ. никола. алеѣи.
 мариа. стилиѣнѣ. мариѣ. коста.
 мариѣ. кали. ѣнѣ. каан. герги.
 иерон. каан. герги. каан.

И тъй, въ посоченитѣ приписки на „Зографското евангелие“ се срѣщатъ сжщитѣ имена на нашитѣ роби-българи и българки отъ Македония: Кали — 4 пѣти, Мария — 5 п., Стана — 1 п., Герги — 2 п., Никола, Янъ, Алекси и Михалъ — по единъ пѣтъ. Отъ факта, че въ кирилскитѣ приписки още правилно се употрѣбява по старобългарски знакътъ ѣ и че по подражание на глаголическия правописъ чрезъ ѣ се предава кирилскиятъ знакъ ѣ, а именно въ имената ѣнѣ, стилиѣнѣ, мариѣ, (само веднажъ е написано: мариа) — може да се приеме, че припискитѣ сж отъ старо време — не по-късно отъ XIV вѣкъ. Нека при това забележимъ, че Зографското евангелие е нашъ писменъ паметникъ, произходещъ отъ Македония, отъ гдето по-късно е миналъ въ собственостъ на българския Зографски манастиръ въ Св. Гора, по чието име е и нареченъ.

Рецензии и книжовни вести.

Проф. Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение (1394—1767). София, 1932, 8°, 615 стр. (Издание на Македонския Наученъ Институтъ).

Трудътъ на проф. Ив. Снѣгаровъ върху историята на Охридската патриаршия, чиято първа частъ излѣзе на 1924 година, се завърши съ гореозначената нова книга, която засѣга времето отъ 1394 до 1767 год., когато и самата Охридска патриаршия престана да съществува. Още отъ първата книга пролича добрата подготовка на автора самостоятелно да борава съ първоизточниците, а също така и голѣмата му начетеност и похватността му да използва всичко по-важно, което научната литература презъ последнитѣ три-четири десетолѣтия бѣ изнесла касателно историята на патриаршията, откакъ тя подпадна подъ турска власт. Съ новия си трудъ г. Снѣгаровъ блѣскаво завърши своята задача, като ни даде съ възможната за сега пълнота едно цѣлостно ясно изложение на бурния и мъчителенъ животъ, който Охридската патриаршия, изпаднала по-вече въ чужди ръце, е водила презъ време на турското иго за да запази що-годе своята автономностъ като българска архиепископия, докато най-сетне бива окончателно унищожена на 1767 година. За да бѣде картината на тая епоха по-жива, авторътъ я допълня съ любопитни литературни екскурси, въ които се излагатъ епизоди изъ вътрешния животъ на патриаршеската управа и на нейнитѣ органи съ тѣхнитѣ житейски слабости, интриги и вражди, свойствени на фанариотския духъ, който се е насаждалъ въ нея и който я довелъ до пълно разстройство. При това богатитѣ литературни указания, които изпълнятъ почти половината на книгата, свидетелствуватъ за добросъвестността на автора да аргументира до най-малки подробности всѣко свое твърдение, така че откъмъ тая страна съчинението му се явява образцово.

Госп. Снѣгаровъ, излагайки живота на Охридската патриаршия, обстойно изтъква и голѣмата роля, която тя е играла за духовното развитие не само на българитѣ но и на албанци, власи и сърби, като е използвалъ за това всички известни извори. Неговиятъ трудъ значително допълва труда на Голубински за тая българска църква („Краткій очеркъ Истории православныхъ церквей“, Москва, 1871), както и специалния трудъ на нѣмския византологъ N. Gelzer („Der Patriarchat von Achrida“, Leipzig, 1902). Първиятъ разглежда само външната страна на Охридската архиепископия: опредѣля нейнитѣ граници, прави доста

не пълнен списък на архиепископитъ и епархиитъ, а вториятъ пъкъ, спирайки се повече върху живота ѝ презъ XVII. и XVIII. в. въз основа на тъй нареч. Св. Климентовъ кодексъ, описва твърде бѣгло нейния животъ до половината на XVII. в., като дава сведения главно за архиепископитъ и епархиитъ. Тази праздната се попълва въ съчинението на Снѣгаровъ. Голубински съвсемъ не засѣга политико-економическото положение (материални щети, данъци, притѣснения) на Охридската църква подъ турскитъ султани, а Гелцеръ посочва само законнитъ ѝ данъци презъ XVII—XVIII в. Отношенията ѝ съ сѣрбската и католишката църква, съ Венеция и Неаполитанското кралство сжщо не сж описани у тѣхъ. Съ всичко това Снѣгаровъ подробно ни запознава въ първата и втора глава на книгата си. Очеркътъ на Гелцеръ за връзкитъ на Охридската църква съ Русия у Снѣгарова е по-пълненъ, сжщо тъй и очеркътъ за отношенията на Охридъ и Фенеръ, понеже авторътъ е почерпилъ сведения и отъ документитъ, издадени отъ архимандрита Деликани въ сборника „*Patriarchat "Egypcia"*“. Трета глава у Снѣгаровъ съдържа сведения за епархии, а Четвърта глава — за архиепископи и епископи, които не сж посочени отъ Голубински и Гелцеръ. Въ петата глава обстойно се говори за вътрешния животъ на Охридската църква, а въ шеста глава — за духовната просвѣта (писатели, училища), което Гелцеръ или съвсемъ не е засегналъ, или твърде общо, като дава само кратка характеристика за образованието на висшето духовенство. Седма глава представлява по-пълненъ очеркъ на устройството и управлението на Охридската църква, отколкото е у Гелцеръ. Снѣгаровъ е използвалъ и документи отъ XVI. вѣкъ вънъ отъ Св. Климентовия кодексъ. Той дава сведения за издържката не само на архиепископа, но и на епархийскитъ архиереи, свещеницитъ и други по-низки клирици, а сжщо дава сведения и за църковната дисциплина и църковния сждъ. Голубински и Гелцеръ нищо не съобщаватъ за манастиритъ, които Снѣгаровъ описва въ осма глава, като е събралъ съобщения, прѣснати по разни наши и чужди съчинения и списания.

Притуркитъ (Изследвания и паметници) сж ценни материяли, които липсватъ въ книгата на Гелцеръ. Между тѣхъ особено сж важни издаденитъ въ факсимиле документи изъ Св. Климентовия и изъ Костурскитъ кодекси, които Гелцеръ само описва въ своя трудъ „*Der wiederaufgefundene Kodex des Hl. Klemens und andere auf den Patriarchat von Achrída bezügliche Urkundensammlungen*“. Въ статията „Когато Охридската архиепископия е подчинила Ипекската патриаршия?“ Снѣгаровъ дава ново освѣтление по тоя въпросъ. Статията „Сждебния процесъ срещу св. Никола Софийски“, написана по житието на мъченика, представлява интересно описание на турския сждъ презъ XVI. вѣкъ.

Съ посоченитъ оригинални приноси къмъ изнесеното до сега въ литературата касателно Охридската църква трудътъ на Снѣгаровъ безспорно има капитално значение изобщо за историческата наука досежно Балканския полуостровъ. Нека отбележимъ, че авторътъ е снабдилъ книгата съ твърде подробенъ имененъ показалецъ на лица ѝ мѣстности (стр. 577—604), съ което твърде се олеснява използването на богатото ѝ съдържание.

Л. Милетичъ.

Ludvík Kuba, Čtení o Makedonii. Cesty a studie z roků 1925—1927. Družstvení práce (V Turnově), 1932, 8°, 226 стр. Съ една карта на Македония, 18 рисунки, 15 хармонизирани пѣсни и 20 цвѣтни приложения.

Интересът на чешката интелигенция към славянския юг датира от времето на чешкото национално възраждане, когато идеята за славянска взаимност бѣше назрѣла въ чешката литература до такава степен, щото културният център на чешкия народ, Прага, бѣ станал „славянски Иерусалим“. След победата на реализма над романтизма — около 80-тѣ години на миналия вѣкъ — и отношението на чешките писатели към славянството се измѣни въ такъв смисъл, че славянските страни останаха само като обекти за изследвания и изучавания. Така напр. патетичният възгласи за славянска взаимност, издавани от Колара, Ханка и от мнозина тѣхни съвременници от първата половина на миналия вѣкъ, постепенно заглъхват, за да отстъпят мѣсто на многобройни описания на разнитѣ славянски страни и народи, на преводи от славянските литератури и дори на оригинални чешки съчинения съ чужди славянски мотиви. Съ такива съчинения е богата чешката литература от 60-тѣ, 70-тѣ и 80-тѣ години. Разбира се, че авторитѣ на подобни произведения сж писатели от старата романтична школа, защото идеята за славянска взаимност се роди и разви въ епохата на романтизма. За славянския юг е достатъчно да споменем имената Прокопъ Хохолоушекъ („Jih“)¹, Тршебизски („Maga Vočarovna“), Елишка Красногорска („Slovanskému jihu“), Каролина Свѣтла („Plevno“), Я. Прохазка („Z preslavského dvoru“), Иозефъ Холечекъ (съ преводитѣ на сръбски и български народни пѣсни — „Junacké písně národa bulharského“—1874). След тѣзи дозвуци на романтизма започва трезвото изучаване на близки и далечни славянски страни. Въ периодическия чешки печат започват редовно да се появяват описания, резултат на пжтувания по славянския свѣтъ, па излизат и цѣли книги, посветени на тази или онази славянска страна. Интересът към славянския юг е твърде живъ още въ самото начало благодарение на обстоятелството, че южнитѣ славяни все още сж се намирали подъ турско иго и на слухове за тѣхнитѣ епически борби за освобождение. Европейска Турция е обект на мнозина европейски пжтешественици, между които и много чехи. Особено се засилва този интерес към южнитѣ славяни следъ освободителната руско-турска война. Специално за България известенъ е напливът от чешки интелектуалци въ новоосвободената земя. Найголемитѣ чешки списания, като Květy, Osvěta и Zlatá Praha дават описания на български краища (Toužimský — Plovdiv въ Květy и др.), преводи от новата българска литература (Dvoráček въ Slovanský Sborník и другаде). Не остава забравена и неосвободената Македония. Макарь и по-късно, появяват се описания и статистики, които осветляват чешкото общество по състоянието на македонскитѣ българи.

¹ Вж. обширната студия на проф. Йоцовъ „Прокопъ Хохолоушекъ и бѣлг. револ. романтика“, въ новото списание „Български Прегледъ“ I—3.

По-важни сж трудоветѣ на Josef Karásek и на голѣмия славянски етнографъ Lubor Niederle.¹

Една нова фаза приема обаче осведоменостѣта на чешката интеллигенция върху Македония следѣ войнитѣ, когато новитѣ политически условия едва ли не заличиха името ѣ отъ картата на Европа и по частно на Балкана. Съюзницитѣ на велика Югославия охотно приеха, че Македония открай време е била само „Южна Сърбия“. За голѣмо съжаление, приятели на такова едно ненаучно разбиране на въпроса за етнографското състояние на Македония се намѣриха и между чешкитѣ учени, общественици и журналисти². Сръбски професори често гостуваха въ Прага съ нѣкоя сказка за хубоститѣ или за пѣснитѣ на „Южна Сърбия“. По такъвъ начинъ чешкото общество оставаше съвсемъ неосведомено или погрѣшно осведомено за една страна, красотитѣ на която и добродетелитѣ на синоветѣ ѣ нѣкога се възпѣваха отъ чешки поети като Прокопъ Хохолоушекъ (въ „Jih“ — Agapia, Ilija, Propadnutí Suly).

Ето защо авторѣтъ на най-новата книга за Македония въ чешката литература, г. Лудвикъ Куба прави заслуженъ упрѣкъ на чешката интеллигенция, загдето е толкова слабо запозната съ състоянието за „Македония, която първа отъ всички славянски страни нѣкога е прѣскакала просвѣта и духовно освобождение срѣдѣ цѣлото славянство“ (219 стр.). Лудвикъ Куба е добре известенъ у насъ съ своитѣ „Български пѣсни“ и „Македонски пѣсни“, които сж последнитѣ два тома отъ неговата-серия „Славянството въ своитѣ пѣсни“ („Slovanstvo ve svých písních“). Като страстенъ художникъ и музикологъ, етнологъ и майсторъ разказвачъ, той неуморно обикаля всички славянски страни, особено южнитѣ и западнитѣ, съ цель да опознае духовнитѣ съкровища на народа, незасегнатъ още отъ обезличаващия ваякъ на културата. Резултатъ на тѣзи научни пжтувания сж споменатитѣ му сборници (15) отъ хармонирани народни пѣсни и три голѣми описания: „Лужица“, „Четиво за Стара Сърбия“ и „Четиво за Македония“.

Въ своитѣ пжтувания по Македония презъ 1925 и 1927 г. Л. К. е събралъ огроменъ етнографски и музикаленъ материалъ, часть отъ който е използувалъ за дветѣ си издания „Македонски пѣсни“ и „Четиво за Македония“, които даватъ възможность на чешкия читателъ да си състави вече една ясна представа за Македония, както въ етнографско,

¹ Josef Karásek, „K otázce o literatuře Macedonské, Starosrbské a Albanské“. Naše doba 1903; „O bulharské žurnalistice“ (České revue 1900); „Politické frakce a společenský život v Bulharsku“ (Naše Doba 1907).

Lubor Niederle, „Makedonská otázka“ 1903; сжщо така: Věclav Čechov, „Macedonie a válka slovanskoturecká“ (v Třebiči; 1903); Jan Wagner, „Na evropském Východě, Črty z cest po Bulharsku, Turecku a Řecku“ (Třebič 1889); Věščíj Oleg, „Bulharsko a Makedonie“ — z ruštiny Jan Wagner (Beaufort 1903); Josef Tomas: „Obrodné hnutí v zemích islamu“ (Osvěta 1912) и др. — всички посочени въ „Balkanský svět v české literatuře“ отъ Vlk (Jan Veborník), печ. въ Národní listy бр. 4, 4. ledna 1913 г. и бр. 12, 13. ledna 1913 г.

² Осамотена стърчи въ чешката литература следѣ войната единствената книга за Македония, издадена отъ бившия български генералъ консулъ въ Прага — Вл. Шакъ, „Spis o Makedonii“ 1916.

културно и земepisно отношение, така и въ политическо и историческо. Книгата е написана въ форма на пѣтни бележки, съ увлѣкателенъ стилъ, което ѝ придава по-голѣма цена и по-голѣша сигурностъ, че ще бжде четена повече отъ друга чисто научна книга. Авторътъ така опитно е съчеталъ резултатитѣ отъ своитѣ наблюдения и впечатления си съ научната истина по всички засегнати въ книгата въпроси, че би могло съ право да се каже, какво тя е художественъ разказъ, въ който еднѣкъ мѣсто заематъ историческата истина, остроумнитѣ догадки на автора и великолепитѣ описания на природата, бита, хората и дори на животнитѣ, отъ които съ особена симпатия се ползватъ у автора магарето и биволътъ, тѣзи неизбѣжни силуети върху македонския пейзажъ. Екскурзиитѣ до по-забележителнитѣ и характерни македонски селища като Охридъ, Струга, Битоля, Преспа, Прилепъ, Смилево, Галичникъ, Скопье и др. сж придружени съ обстоятелни научни екскурзии въ миналото на тѣзи исторически мѣста, играли все важна роля въ старата и нова история на Македония, или пъкъ — съ блѣскави описания на природнитѣ хубости и на народния битъ. Пестритѣ македонски носии особено допадатъ на художника Куба, и той ни е далъ въ книгата си твърде хубави цвѣтни рисунки на най-характернитѣ отъ тѣхъ. „Кръшнитѣ македонски пѣсни“ омайватъ слуха на музиканта Куба и той по цѣли нощи седи съ сватбаритѣ въ Галичникъ за да имъ се наслуша и да ги записва.

Охридъ съ огледалното си езеро пленява погледа му и въ дълбочинитѣ му той вижда славното минало, отразено като величава картина. Сѣнката на св. Климента, голѣмия славянски учител, организаторъ и писателъ, благославя този земенъ рай. Въ Струга авторътъ е свидетелъ на едно варварство, което потръсва славянската му съвестъ. Презъ нощта, въ която се кани и той, като мѣстнитѣ българи, да иде на поклонение въ родната кѣща на братя Миладиновци, сърбитѣ я изгарятъ (на 26. VII. 1925 г.), вмѣсто да я обърнатъ на кѣща-музей, въ който да прибератъ всички вещественѣ паметници, напомнящи скръбната одисея на двамата братя-будители. И по този поводъ авторътъ дава подробенъ разказъ за живота, дейността и смъртта на двамата мъченици, изповѣдници на българщината въ Македония.

Развалинитѣ отъ стари крепости около Преспанското езеро събуждатъ въ паметта на автора славното царуване на Самуила, най-малкиятъ синъ на „бърсяка“ Никола. Единъ художественъ исторически разказъ за сждбата на Самуиловото царство краси края на първата глава отъ книгата. Близкиятъ Рѣсенъ напомня на автора основаването на В. М. Р. О. въ 1893 г., Илинденското въстание въ 1903 г. и началото на младотурската революция (6. VI. 1908 г.).

Прилепъ, столицата на Крали Марко, съ марковитѣ кули е намерилъ майсторско описание отъ автора-художникъ, който, приближавайки родното мѣсто на легендарния юнакъ, трѣпне отъ страхъ да не би и тукъ „глупавиятъ валякъ“ на историята да е унищожилъ следитѣ отъ славното и легендарно минало. Пелагонийската низина, оградена съ верига отъ хълмове, е украсена на единия си край съ живописни зжбери. Въ висинитѣ е Трескавецкиятъ манастиръ. Марковитѣ кули сж

сѣкашъ последниятъ отъ веригата живописни природни бастиони, свършващи въ небесата съ Златовръхъ. „Доволни въздъхваме. Да, тукъ би могълъ спокойно да се роди великанътъ, чието име и подвизи пълнятъ цѣли петъ вѣка мисълта и сърдцето на цѣлия южнославянски свѣтъ“. (56. стр.) Всички известни на автора исторически сведения и народни повѣрия за Крали Марко сж преплетени въ художественъ разказъ за живота и подвизитѣ на чувовния герой.

Съ особена радостъ описва авторътъ „печалбарскитѣ краища“. Отъ тѣхъ Галичникъ, гдето той престоява повече, го пленява съ своята самобитна материална и духовна култура, съ вѣковнитѣ си традиции и съ народния характеръ. Мжжетѣ отъ Галичникъ, които се прибиратъ у дома само за сватбитѣ по Петровденъ, сж споредъ автора сжщински полиглоти, тѣй като обикалятъ много балкански и европейски страни, но това не имъ прѣчи да си останатъ вѣрни на домашнитѣ традиции и на семейната си привързаностъ. Това говори за устойчивостъ на тѣхния духъ, а не само за консервативностъ. Тази устойчивостъ е изразена въ произведенията на домашната индустрия, въ грижливо изработванитѣ пѣстри носии, които съ своята монументалностъ и красота красноречиво говорятъ за расова индивидуалностъ и оригиналностъ въ творчеството, и най-после, въ неписания кодексъ отъ закони, по които се ръководи младо и старо въ семейния и въ обществения животъ. Сватбенитѣ тържества, единственитѣ развлечения въ този край, представятъ отъ себе си цикълъ отъ пѣсни и обичаи, които, разгледани отъ музиколога и фолклориста, представятъ богати източници за научни изследвания. Самъ Куба на сватбитѣ въ Галичникъ е посветилъ цѣла глава (IV) отъ книгата си, „Седмица на сватбитѣ въ Галичникъ“. Отъ останалитѣ глави, заслужава отбелязване V-та глава „Вардарски черти“, въ която се намира безпристрастно изложение на въпроса за така наречената „спорна зона“, описание на Скопье и скопска Черна гора (придружено съ богати илюстрации) и на манастиритѣ въ нея. Книгата завършва съ статия, въ която авторътъ проследява историята на Македония и на македонския въпросъ, приключвайки разсжденията си за българския характеръ на тая земя съ едно мълчаливо признание въ сжщия смисълъ на сръбския кралъ Александъръ предъ другъ единъ чески писателъ — Йозефъ Холечекъ.

При все че г. Куба решително се отказва да се занимава съ политика, понеже той пжтува по Македония за да си уясни, какво мѣсто заема тя съ музикалното си и изобразително изкуство въ мозаиката на балканскитѣ народи, той не е можалъ да отмине мълчишкомъ отворената рана по македонския въпросъ. Поводъ да заговори по него му дава единъ словоохотливъ сръбски егуменъ, бившъ „сръбски комита“. Интересно разграничение прави авторътъ между разнитѣ видове „чети“ въ Македония: „Македонцитѣ, следъ като въ миналото столѣтие се пробудиха, залегнаха да си извоюватъ нови условия за животъ, така че воюваха на първо мѣсто не съ турцитѣ, които ги потискаха политически и социално, а съ гърцитѣ, които бѣха заграбили църквата и училището. Следъ борбата за културни права, отпочнаха и политическа борба съ турцитѣ, а когато въ 90-тѣ години, наредъ съ македонскитѣ

чети се появиха и чужди чети (гръцки и сръбски), трѣбваше да се води борба и противъ тѣхъ, тъй като, при все че нагледъ не-приятелътъ да е билъ общъ (турцитѣ), сръбскитѣ и гръцки чети имаха собствено за целъ да унищожатъ не турцитѣ, а домашнитѣ македонски чети, които се смѣтаха за частъ отъ българския народъ" (120 стр.) Това може да го каже само единъ безпристрастенъ наблюдателъ. Но не е „сръбскиятъ комита“ само, който насила натиква Куба въ политически спорове. „Наистина, признава авторътъ, тукъ е тежко да се промъкне човѣкъ така между всички зачекнати въпроси, че да не заговори никакъ за политика“ (120 стр.). Сръбската интелигенция, въ лицето на „учения“ адвокатъ въ Скопье, е до такава степенъ шовинистична, че е убедена, какво всички славяни сж сърби. А за лужицкитѣ сърби тя говори, като за най-силното доказателство за пансръбската имъ теза. Сжщиятъ този адвокатъ опредѣля границитѣ на Стара Сърбия, въ която вкарва цѣлата „спорна зона“ съ Куманово. Тетово, Гостиваръ и частъ отъ югозападна Македония. Л. Куба, който добре познава сръбската история, остроумно забелязва въ книгата си, че кралъ Милутинъ тъкмо заради завладѣването на тази областъ въ 1282 г. е билъ нареченъ „Завоевателъ на Македония.“ Д-ръ Г. Ђорђевић, въ своята книга „Македонија“ (1929 г.), макаръ и да изключва „спорната зона“ отъ границитѣ на Македония, въ съдържанието на книгата (Македония!) не я изключва (стр. 111 — Čtení o Makedonii). Следъ кратка история на Балканската и на Съюзнишката война, въ резултатъ на които България биде разграбена, авторътъ тегли заключението си като славянинъ: „Поражението на България и заграбването на Македония отъ сърбитѣ станаха при помощта на неславяни и за тѣхна полза. Резултатътъ отъ войната (междусъюзнишката) бѣше значи много наславянски. Ромъния получи българска земя въ Добруджа, на Турция останаха тракийскитѣ българи, на Гърция се падна южна Македония съ 300,000 славяни, които бѣха обявени за „българогласни гърци.“ (122). „Най-голѣмата частъ отъ Македония се падна, наистина, на Сърбия-но тукъ сжщо тъй не се позволяваше на македонцитѣ да се наричатъ българи, а официално бѣха прогласени за сърби“ (123). „На България бѣ опредѣленъ само единъ незначителенъ източенъ кжтъ отъ Македония, който следъ свѣтовната война бѣ още намаленъ. Като вземемъ подъ внимание, че славянското население на Македония, съ изключение на малкия брой тамошни сърби, цѣлъ вѣкъ се е борило за свободата си съ турци и гърци, като частъ отъ българския народъ, ще разберемъ чувствата, съ които то посрещна такъвъ единъ резултатъ отъ своитѣ жертви и борби“ (ib.).

Следъ всичко това, имайки предвидъ днешното студено държане на сънародницитѣ си къмъ сждбата на и до днесъ воюващитѣ за свободата си македонци, г. Куба обяснява това имъ поведение чрезъ единъ кратъкъ прегледъ на осведомеността на чехитѣ за Македония до войнитѣ и следъ тѣхъ: До войнитѣ, споредъ автора, съ малки изключения (Нидерле „Македонскиятъ въпросъ“ 1903), чехитѣ не разграничаватъ строго българския елементъ въ Македония отъ сръбския на северъ отъ нея. Всичко, което въ чехската литература и белетристика се пише за

борбитѣ на южнитѣ славяни съ турцитѣ, се свежда до формулата „бой на кръста съ полумесеца.“ Това се дължи на слабото познаване на Македония като отдѣлна областъ съ население смѣсено, но съ компактна ядка осъзналъ се български елементъ, който следъ извоюването на Екзархията обръща вниманието на сърбитѣ. Отъ тогава последнитѣ започватъ по-оживена пропаганда въ Македония и да наричатъ българитѣ въ Македония — сърби, при все че всички славянски и неславянски учени признаватъ славянското население въ Македония за българско. Причината за това, щото чехитѣ да тежнѣятъ съ своитѣ симпатии къмъ сърбитѣ и да не познаватъ добре историята на македонския въпросъ е тази, че между чехскитѣ писатели не е имало такъвъ голѣмъ приятель и популяризаторъ на българската история и изкуство, какъвто е билъ Йозефъ Холечекъ за сърбитѣ. Незнанието на македонския въпросъ отъ чехитѣ или тѣхното неопредѣлено отношение къмъ него преди войнитѣ се вижда отъ слабия отзвукъ, който намира въ чехскитѣ списания епохалното Илинденско възстание, което разтърси цѣла Европа и предизвика Мюрцшегскитѣ реформи.

Следъ войнитѣ отношението на чехитѣ къмъ Македония става по-лошо. Авторътъ, като славянинъ, съжалява, че неговитѣ сънародници не се интересуватъ по-живо и по-решително за македонския въпросъ, отъ правилното разрешение на който зависи и бждещето на дветѣ южнославянски държави — Югославия и България. Истината обаче е тази, че официалниятъ курсъ на чехската политика, а отъ тукъ и на много фактори, ръководещи общественото мнение, сж ориентирани въ подкрепа на незаконното надмощие на Югославия. Само една малка група отъ чехскитѣ интелектуалци и една частъ отъ независимата чехска, демократически настроена интелигенция признаватъ правото на македонскитѣ българи.

Дим. Ивановъ.

Michel Laskaris, Influences byzantines dans la diplomatie bulgare, serbe et slavo-roumaine. Extrait de la Revue Byzantinoslavica, III—2, 1931 (Византийски влияния въ българскитѣ, сръбскитѣ и славяно-ромѣнскитѣ хрисовули. Извлѣчение отъ сп. Византинославика, III — 2, 1931).

Целта на тази студия на Ласкарисъ е била да се хвърли общъ и бръзъ погледъ върху нѣкои по-сжществени особености на старобългарскитѣ хрисовули отъ епохата на второто българско царство, като сжщевременно се направятъ и съпоставяния на тѣзи наши грамоти съ българо-влашкитѣ и сръбскитѣ.

Прави впечатление, че следъ като авторътъ откри хрисовула на Иванъ Асѣнъ II и следъ поясненията, които сжщиятъ даде за тоя хрисовулъ (вж. М. Ласкарисъ, Ватопедската грамота на царъ Иванъ Асѣнъ II, изд. Българ. ак. наук., въ Български старини, кн. XI, София 1930) у него се забелязва едно старание да подложи на по-широкъ кръгъ отъ научни изследвания въпроса за значението и сжщината на старобългарскитѣ грамоти, до сега разглежданъ предимно откъмъ езиковата му

и историческа страна, безъ да се вникне въ вътрешнитѣ форми, въ тѣхното правно съдържание, и безъ да се засегнатъ специалнитѣ постановления на грамотитѣ, писани по заповедъ и излѣзли отъ канцелариитѣ на българскитѣ царе, съ предимното предназначение да се установятъ поземелни и други имотни права на манастири, на разни други сдружения и частни лица. Като най-добъръ примеръ въ това отношение може да бжде взета грамотата, съ която царъ Константинъ Асѣнъ, нареченъ Тихъ, опредѣля земитѣ, селищата, горитѣ, пасбищата, водитѣ и пр., които спадатъ къмъ Виргинския манастиръ при Скопье, постановление придружено съ изричната царска воля, щото означенитѣ права да бждатъ зачитани отъ наследниците на Константинъ Асѣнъ, както сж били зачитани отъ предшественицитѣ му.

Знае се, че хрисовулитѣ отъ този родъ намиращи се предимно въ нѣкои наши манастири, носятъ най-разнообразни названия: хрисовули, златопечатни слова, грамоти, оризма, писма, книги и пр., а по естеството си сж разпоредби, имащи силата на законъ, давани на поменатитѣ категории български сдружения или люде, често и на чужденци, за да се запазатъ тѣхни права. Тѣзи грамоти, обикновено прикрепени съ царски златни печати, отъ гдето е и името имъ, а често прикрепени и съ други видове печати, сж познати въ чужбина подъ общото име „дипломи“, поради което нѣкои у насъ изопачено ги наричатъ „дипломатики“ („дипломатикитѣ на България“, вж. Изв. на Истор. д-во, София, кн. XI—XII, 285), сир. изкуство да се пишатъ грамоти, или издаването на грамоти.

Сжщността на работата на Ласкарисъ се изразява въ паралелитѣ, които той тегли между нѣкои отъ по-важнитѣ старобългарски хрисовули и хрисовулитѣ, поникнали на византийска почва презъ XI—XII вѣкове и следъ тѣхъ.

Добре прави авторътъ, че въ тая си малка студия, взима за изходна точка не само проучванията на Константинъ Иречекъ (*Die mittelalterliche Kanzlei der Raguzaner*, Arch. f. Slav. Phil., Bd. XXVI, S. 161; сжщо и *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, 1913, S. 17 и пр.), но и други, по-нови известни автори, работили въ сжщитѣ насоки, и най-вече мюнхенскиятъ професоръ Францъ Дьолгеръ, който отъ редъ години се занимава съ вътрешната византийска история, а напоследъкъ даде и една обстойна работа върху византийскитѣ хрисовули, и по-специално за тѣзи отъ единадесети и дванадесети вѣкове.

Паралелно съ това проникване въ подробноститѣ, стои и въпросътъ за разнитѣ наименования на онзи родъ императорски актове (за Византия), които се появяватъ на почвата на по-късната Източна империя, съобразно съ предназначението имъ на практиката имъ въ живота. Понеже тия названия отговарятъ до голѣма степенъ на старобългарскитѣ, можемъ да ги изброимъ. Въ оригиналнитѣ имъ византийски форми тѣ сж: *χρυσόβουλλος γόλος*, *χρυσόβουλλον σιγίλλιον*, *χρυσόβουλλος δορισμός*, или само *σιγίλλιον*, *πρόσταγμα*, *λύση*, *σημείωσις*, въ нѣкои случаи и *νεαρόν*. Този последниятъ изразъ напомня римския произходъ на института на новелитѣ отъ по-раннитѣ ромейски императори и най-вече известнитѣ Юстинианови новели, като законодателни актове, издавани по волята на

императора и за особени поединични конкретни, или общи нужди, които по вътрешната си природа напомнят по-късните хрисовули, но по предназначението си се отличават от тях, тъй като до като новелитѣ имат едно по-общо законодателно назначение, хрисовулитѣ сж служили да пояснят, или да опредѣлят правата на отдѣлни корпорации, или отдѣлни хора. Изхождайки от тази по-специална природа на хрисовулитѣ, щѣше да бжде по-добре, авторът на студията да бѣ взелъ предвидъ при своитѣ проучвания изтъкнатитѣ различия. Така щѣше по-лесно да се установи и мѣстото, което старобългарскитѣ хрисовули, като особенъ видъ законодателни актове, взиматъ въ срѣдата на византийскитѣ актове отъ този родъ и въ срѣдата на византийското законодателство.

Естествено, доброто разрешение на въпроса, подетъ отъ гледна точка на правното предназначение на досега известнитѣ старобългарски хрисовули, зависи отъ правилното опредѣление на съдържанието имъ, което за всички хрисовули лесно се подава на обобщения. И точно за това, дѣленията на хрисовулнитѣ съдържания, които Ласкарисъ, видно, по примѣра на Дьолгеръ, прави за българскитѣ хрисовули, допринася твърде много за да можемъ по-точно да отговоримъ на въпроса, въ какво старобългарскитѣ хрисовули приличатъ на византийскитѣ и отъ где започватъ чисто българскитѣ форми въ тяхъ.

Цитираниятъ отъ насъ скопски—Виргински хрисовулъ, както и нѣкои отъ другитѣ, известни до сега хрисовули, напр. Ватопедскиятъ, указватъ въ точно опредѣлени граници до кжде се простиратъ даденитѣ на манастиритѣ права и до кои населени мѣста и непокрити стежания се отнасятъ постановленията, дадени въ тяхъ. Тамъ се говори за освобождение отъ данъци къмъ държавата, говори се кои власти сж въ допиръ съ привилигерованитѣ отъ хрисовулитѣ мѣста, какъ трѣбва да се тълкува волята, изразена въ тѣзи актове, до кога тия постановления иматъ сила и пр. Тѣзи подробности вече сами по себе си говорятъ, че тука се касае не само до точно опредѣлени случаи на раздадени права и на изисквани задължения, но и до една законодателна система, стѣснена въ сръдновѣковнитѣ разбирания на българската държава, — до постановления, облѣчени съ силата на законъ. Това последното качество не се омаловажава отъ обстоятелството, че тия права сж дадени за точно опредѣлени случаи. Впрочемъ, такива способности на правораздаване могатъ да се намѣрятъ и въ сегашната наша практика, когато напр. по законодателенъ пжтъ парламентътъ установява права за опредѣлени предмети и на точно указани лица, концесионери и пр. Въ това си качество хрисовулитѣ могатъ да получатъ често и различни нюансировки, което се вижда и отъ приетата старобългарска терминология: *слово*, *указмо*, *повелѣніе*, което означава — дума на царя, заповѣдъ на царя, предписание — писмо, постановление (*χρυσόβουλλος λόγος*, *γραφία*, *δίασις*, *повелѣние*).

Подреждане съдържанието на хрисовулитѣ, подлежаще на особени правила, сжщо не е безъ значение за едно по-точно опредѣление на различията между старобългарскитѣ и византийскитѣ форми. Въ нѣкои български хрисовули сж напълно запазени формитѣ на византийския начинъ съ встъпление, изложение, наказателни клаузи, заключение,

дата и пр. Въ други обаче, това не е направено. Но разлика между хрисовули, които сж били дадени на български люде и на чужденци въ това отношение не може да се прави, защото и въ еднитѣ и въ другитѣ характерътъ на изложението на постановленията не е установенъ. Сжщо тѣй между хрисовули, дадени на църковни сдружения, манастири и пр., и хрисовули, дадени на свѣтски лица (свободни люде), особени различия не могатъ да бждатъ теглени. На всѣкаде и еднитѣ и другитѣ сж съ еднообразно съдържание и съ приблизително еднакви форми въ изложението. Спазването на казанитѣ вътрешни характерни черти на изложението, споредъ това, да ли сж напълно дадени изисканитѣ за случая форми (дали има: *arenga*, *narratio*, *clausa poenales*, *datum*, *signum*), наистина напомня новеларния начинъ на предаване царската заповѣдь и говори, до известна степенъ, за произхода на хрисовула отъ новелата и за родственитѣ връзки между тѣзи два вида срѣдновѣковни законодателни актове. Но на българска почва неспазването на формитѣ е било толкова голѣмо, че българскитѣ хрисовули днесъ често не могатъ гатъ да бждатъ подведени подъ каквато и да е строга класификация по византийски образецъ. По съображение пъкъ на това, че въ нашето срѣдновѣковие църквата и църковната дейность сж се смѣтали въ нѣкои случаи за отдѣлни функции на държавата, не можемъ да дѣлимъ хрисовулитѣ на такива, които сж обслужвали свѣтски лица, и такива, които сж имали изключителното предназначение да оградятъ правата на църковнитѣ имоти или на манастиритѣ. Смѣшението на всички останали църковни и свѣтски правни сборници, на почвата на срѣдновѣковното ни законодателство, още по ясно очертава изтъкнатото положение. Известно е напр., че презъ вѣковното съществуване и на втората българска държава следъ IX в. до XV в., църковнитѣ сборници (*Номоканонътъ на Методий*, *Правилата на Св. Отци* и пр.) сж служили за смѣсена църковна и свѣтска служба, а сжщо свѣтскитѣ сборници (*Законъ соудный людемъ* и пр.) сж имали предназначението да уреждатъ и църковни правоотношения. И това е характерно не само за нашитѣ срѣдновѣкови условия, но и за византийскитѣ и за тогавашнитѣ западни условия. Познати сж властта на папитѣ и значението на християнскитѣ сборници въ срѣдновѣковия Западъ. За ония времена, религиозната принадлежность е означавала гражданска принадлежность. При тия условия, въпросното дѣление на хрисовулитѣ, както впрочемъ справедливо отбелязва и самиятъ авторъ, е нецелесъобразно. Само единъ обикновенъ примѣръ веднага ще ни поясни това: свободниятъ човѣкъ отъ времето на второто царство не може да бжде такъвъ, докато не е получилъ кръщението; знаятъ се наказателнитѣ постановления, които, споредъ тогавашнитѣ разбирания, сж били привеждани въ изпълнение за ония родители, които като християни не сж възпитавали и не сж ръководили децата си въ духа на християнството.

Що се отнася до въпроса, издавани ли сж били хрисовули и други актове на старобългарски и за периода следъ покръстването презъ първото българско царство, интересни сж съобщенията, които се даватъ въ Изв. на Истор. д-во, София, кн XI—XII, стр. 387, по поводъ на проучванията, направени отъ В. Н. Златарски (*История*, I, 2, 302, 305; Сб. Н. У., XXIV — 1908, 118 сл.). Освенъ приведенитѣ доказателства по византий-

скитъ извори, относещи се до Симеоновото време и до Симеона, приемливо би било да се каже, че дарявания отъ рода на тѣзи, които се правятъ чрезъ хрисовулитъ, не е изключено да сж ставали и въ оная ранна епоха следъ християнизиранието на българската държава. Като се съобразимъ обаче и тука съ византийската практика (новеларнитъ тълкувания на особенитъ случаи дарявания на имоти и пр.), която е една цѣла сложна система въ това отношение, ще трѣбва да приемемъ, че и тогавашната българска практика не ще да е останала безъ византийско влияние. Въпросътъ и тукъ изисква по-специални проучвания.

Длъжни сме на края да подчертаемъ, че Ласкарисъ, както въ другитъ си работи, тъй и тука се е постаралъ да бжде обективенъ. Това си старание той бѣ показалъ и въ разгледаната по-рано отъ насъ (вж. Мак. Пр., год. VII, кн. 2—3) работа (Sceau de Radomir Aaron, extrait de la Revue Byzantinoslavica, III — 2, 1931). Признавайки неговата обективностъ обаче, ние не можемъ да си обяснимъ, какво ли пъкъ е накарало редакторитъ на Изв. на Истор. Д-во, София, кн. XI—XII, давайки отчетъ за работата на Ласкарисъ относно Радомировия печатъ (моливдовулъ), по единъ толкова необичаенъ и оригиналенъ начинъ да се опитватъ да изтъкватъ въ тъй дълги подлинейни „пояснения“ сжществуването на „нѣкакви съображения“, които сж били накарали автора на тия бележки да предаде на кратко въ М. Пр. едно важно откритие като Ласкарисовото за Радомировия печатъ. Печатътъ самъ по себе си говори, колко дълго следъ смъртта на Самуила и прямитъ му наследници сж останали незабравени отъ народа като Самуиловци и по-далечнитъ потомци на последния български царь на първото царство. Изтъкватъ се въ Изв. на Истор. Д-во и различия между изразитъ „Радомиръ Проедъръ“ (а не „Продъръ“ както пишатъ тѣ) и „Радомира проедра“ (*proēdros* = *proēdros kai*) и другъ единенъ фактъ за предадена въ другъ смисълъ дума, намѣсто, както е редно, да погледнатъ изцѣло на работата, и на това, което се дава, съ по-широко, а не съ свито сърдце, за да могатъ и по-спокойно и по-обективно да преценятъ всичко.

Въ всѣки случай, статията на Ласкарисъ върху старобългарскитъ хрисовули, следъ публикуването на статията му върху Радомировия печатъ, заслужва вниманието на всѣки, който се интересува за историята на българския народъ. Тая студия пояснява нѣкои характерни особености на хрисовулитъ отъ второто царство и не е безъ значение за по-нататъшното имъ всестранно проучване.

Вл. Алексиевъ.

О. Лотоцький, Українські джерела церковного права. Праце Українського наукового інституту, том V, Варшава, 1931, стр. 318. (Українські извори за церковно право, изд. на Український науковий інститутъ, томъ V, Варшава, 1931).

Лотоцьки е единъ отъ известнитъ украински учени, който отъ редъ години се е посветилъ на проучването на църковнитъ старини въ отечеството си, и които специално въ този си трудъ съ широкъ обсегъ разглежда въпроса за непосредственото влияние на старобългарската

книжнина върху южно-руските украински земи. Тази е една от главните задачи, които авторът на книгата си е поставилъ. Кирило-Методиевата епоха, дейността на Кирило-Методиевите ученици въ българските и извънбългарски славянски земи, значението на Солунъ и Македония за славянството като центрове на първата славянска писменостъ, сж отдѣлните моменти, на които Лотоцки спира вниманието си, за да изтъкне развитието на старобългарската писменостъ, приложението на общославянска почва на преведения отъ Методия Номоканонъ и неговото по-късно отправяне къмъ украинските области и украинците, които, поради географската си близостъ съ България, първи и най-лесно насочватъ своята писменостъ и общото си духовно развитие по пѣтицата, очертани отъ българската школа. На украинска почва сж били възприети както църковните, тъй и гражданските закони, получили сила на действащо право на българска почва. Това старобългарско влияние започва съ възприемането на християнството и завършва напълно следъ монголското нашествие въ южноруските земи. Следъ изтичането на тази последната епоха, Украина избира повече или по-малко свой пътъ на развитие, който може да се нарече чисто украински.

По старобългарско влияние, на украинска почва сж били преведени, освенъ Методиевия Номоканонъ и нѣкои отдѣлни църковни и правни сборници, отдѣлни закони и фрагменти безъ надсловъ. И точно въ тѣзи последните форми, откъслечните, и въ повечето случаи, непроучени до сега отдѣлни преводи и компилации представляватъ доста голѣмо богатство за украинската и славянската наука. Авторътъ на книгата не пропуска и тука да разгледа и наши отдѣлни старобългарски малки сборки, като Законъ соудный людѣмъ и др., и подържа, че и въ това отношение южноруските и украински преписвачи и компилатори копиратъ старобългарския начинъ на разработка и богато се влияятъ отъ установения книжовенъ старобългарски Методиевъ езикъ, чиито основи ще трѣбва да търсимъ въ срѣдата на българските славяни, населяващи околноститъ на Солунъ. Поради този начинъ на разработка, както и поради старобългарските езикови особености, които се срѣщатъ въ украинските сборници и въ нѣкои отдѣлни закони и фрагменти отъ казаната епоха, Лотоцки безъ колебание възприема мнението, изказано още отъ Миклошичъ и Ягичъ, че не само Методиевиятъ Номоканонъ, като пригоденъ на старобългарска почва византийско-християнско църковенъ сборникъ, но и другитъ по-малки правни сборници, напр. правила на Св. Отци и пр., сж се намирили безспорно подъ непосредственото влияние на първата старобългарска книжнина. Сжщо, по-късни старобългарски компилации и паметници отъ рода напр. на това, което ни е оставилъ презвитеръ Козма отъ десетия вѣкъ, споредъ Лотоцки, показватъ, както по съдържание, тъй и по начинъ на сглобяването на материалитъ, че сж били отъ особено значение за по-нататъшното развитие на срѣдновѣковата южноруска и украинска книжовностъ.

Проучванията, които следъ това Лотоцки прави до края на книгата си, се явяватъ като приноси отъ голѣма важностъ за славянската наука. Съ тѣзи проучвания се даватъ редъ нови доказателства въ ка-

къвъ широкъ кръгъ отъ духовна и общокултурна взаимностъ сж живѣли старитѣ българи съ поселеницитѣ на останалитѣ славянски земи.

Лотоцки вижда по-особено и въ областта на украинското право обширно общуване въ духа на правнитѣ разбирания на срѣдновѣкова България. Следъ привеждането и пригаждането на редъ прояви отъ старобългарската култура на украинска почва се слагатъ здравитѣ основи и на украинското писано право. По този начинъ и разработѣната на българска почва християнскоправна книжнина задоволява нуждитѣ на организиращата се украинска църква, дава потикъ да се сформира положителното писано право, първи представители на което на сжщата църковноправна почва се явяватъ украинскитѣ митрополити Гедeonъ Балабанъ и Петъръ Мохила. Тази дейностъ чрезъ ученицитѣ на украинската школа простира своето влияние и следъ шестнадесетия вѣкъ, когато ние българитѣ се намираме вече въ най-тъмната епоха отъ нашето историческо съществуване като народъ, въ петвѣковното робство подъ властта на турцитѣ.

Следъ споменатия вѣкъ въ украинскитѣ области на обширната руска земя се явяватъ религиозни разцепления и редица нови школи, които не могатъ да иматъ въ случая за насъ непосредствено значение.

Последнитѣ нѣколко вѣка, тъй както ги описва и проучва проф. О. Лотоцки върху общия фонъ на руската история, сж още по-интересни, както въ културно, така и въ правно отношение. Но тъй като и тѣ сж отъ предимно руско-украински характеръ, не ще се спремъ върху имъ.

Изобщо, книгата на проф. О. Лотоцки представя отъ себе си обширенъ трудъ, който ни дава доста пълни освѣтления върху старата култура, а сжщо и върху правната история на украинскитѣ земи, повлияни и създадени по старобългарски образецъ. Тая книга представя за насъ особень интересъ и поради богатитѣ материали, които авторътъ ѝ ни дава относно Кирило-Методиевата епоха, дейността на Кирило-Методиевитѣ ученици на старобългарска почва и разширението на старобългарската писменостъ на руска и украинска почва. Заедно съ това Лотоцки дава и единъ доста обстоенъ прегледъ на малко известни и неизвестни до сега правни паметници интересни за всички славянски страни.

Вл. Алексиевъ.

Македониа καὶ Θράκη, ἐν Ἀθῆναις 1930.

Dr. R. Sieber, Führer durch Griechenland und Albanien, Dresden 1931/32.

Jves Béquignon, Grèce. Hachette 1932.

Настѣпилитѣ политически събития следъ 1912 и 1914 г., които сжщественно промѣниха картата на Балканския полуостровъ, направиха Македония и Тракия по-достѣпни за посещения поне отъ чужденци — туристи и то онѣзи части отъ Македония, които останаха подъ гръцка власт. Поради това яви се нужда да се издадатъ пжтеводители, които да улеснятъ пжтуването изъ споменатитѣ страни. Наистина следъ балканскитѣ войни известното нѣмско книгоиздателство K. Baedeker издаде пжтеводителя Konstantinopel, Kleinasien, Balkanstaaten, гдето се разглеждатъ

Македонски прегледъ. Год. VIII, кн. I. 1932.

накратко Македония и Тракия. Обаче този пътеводител е вече много остарял и не може да задоволи възискателния турист.

През 1030 г. най-голямата книгоиздателска къща в Гърция *Ἐλευθεροβιβλίου* издаде на отделни свезки пътеводител за цяла Гърция — *Ἑλλάς*. Една от тези свезки е посветена на Македония и Тракия (съдържа 2 карти и 96 стр. с азбучен указател). Почти едновременно с този пътеводител излезе на нѣмски гореозначеният водач за Гърция и Албания, гдето за Македония и Тракия сж отделени 19 страници (167—186). Напоследък пъкъ голѣмата парижка книгоиздателска къща Hachette произдаде на ново пътеводителя си Grèce. Въ този пътеводител като ново идва отделът за Македония и Тракия (стр. 551—511).

Всички тези пътеводители сж съставени сж огледъ да задоволят преди всичко археологическите интереси на туриста. Това най-добре личи въ грѣцкия пътеводител, гдето безименият съставител е далъ сведения почти изключително за историята и археологията на споменатите градове и мѣста и е отделилъ сравнително малко мѣсто за географията на Македония и Тракия. Напротивъ за поминѣка на населението не се споменава нищо. Въ това отношение много по-цененъ и подробенъ е френският пътеводител. Той е съставенъ отъ Jves Béquignon, бившъ членъ на френския археологически институтъ въ Атина. Въз основа на по-стария водачъ за Гърция на G. Fougères тукъ сж дадени не само обширни и достовѣрни исторически и археологически сведения, но сжщо така и кратки бележки за търговията и икономическото положение на известни мѣста. При всѣкой градъ сж дадени и адресите на подобритѣ хотели и гостилници. Обаче нито единъ отъ трите пътеводители не дава сведения за етнографския съставъ на македонското население. Само въ грѣцкия пътеводител съставителят се е изпусналъ да каже, че въ Зографския манастиръ има 124 *μονάχοι Βουλγαρομακεδόνες* (стр. 45).

Най-голяма частъ въ описанието на отделните градове заема естествено Солунъ. За археологическите паметници на този градъ сж дадени подробни сведения. Следъ него следва описанието на Атонъ, Костуръ, Воденъ, Кавала и др. Отъ пътеводителите се вижда, че почти всички славянски имена сж промѣнени. Отъ всички пътеводители най-добъръ е французкият.

Макаръ съставителят на пътеводителите да сж си дали доста трудъ сведенията имъ да бждатъ точни, все пакъ сж допуснати нѣкои грѣшки. Така напр. въ грѣцкия пътеводител е казано, че Струма извира отъ Брѣзнишкото и Пернишкото поле, а въ френския водачъ Хемусъ се отъждествява съ Странджа. Въ този пътеводител обаче най-лошо впечатление правятъ нѣкои изрази, насочени явно срещу българите, нѣщо, което не би трѣбвало да се допуска въ една книга, която е предназначена да бжде използувана отъ стотица чужденци презъ редица години. Така на стр. 596 стои: „(Serrès) resta entre leurs mains jusqu'en 1913, époque à laquelle y entrèrent les Bulgares qui l'incendierent" или 597 „(Nigrita), a été détruite par les Bulgares qui s'y rendirent tristement célèbres par leurs excès." Сжщо така предизвиква очудване обяснението на стр. 577, че името Воденъ идвало отъ „сръбската“ дума „вода“ (en serbe v o d a = eau). Напротивъ въ

гръцкия пжтеводителъ правилно се казва; *Κατὰ τὰς εἰσβολὰς τῶν Βουλγάρων εἰς Μακεδονίαν ἀνωμασίῃ Βοδενά, ἤτοι τόπος ὕδατῶδης (ἐκ τοῦ σλαβικοῦ βόδα ὕδωρ)*. Приведенитѣ по-горе изрази правятъ още по-неприятно впечатление, като се вземе предъ видъ, че за опожаряването на Кукушъ отъ страна на гърцитѣ не се споменава нито дума.

Като оставиме на страна тѣзи изрази и нѣкои и други неточности и недостатъци, въпроснитѣ пжтеводители ще допринесатъ много за по-доброто опознаване на гръцка Македония и Тракия.

В. Бешевлиевъ.

Иванъ Сакъзовъ, Стопанскитѣ връзки между Дубровникъ и българскитѣ земи презъ 16. и 17. столѣтия. (Приложение къмъ сп. „Стопански архивъ“, — М-во на Търг. Пром. и Труд., год. IX). София, 1930, стр. 222.

Доста голѣмо историческо богатство за България и българскитѣ земи криятъ старитѣ архиви на адриатическия градъ Дубровникъ, който, презъ второто българско царство и по-късно презъ петвѣковната турска власт надъ българитѣ, е билъ въ обширни търговски и културни връзки съ по-виднитѣ крайморски и вътрешни градове на сегашна свободна България, на Македония, на Тракия и Добруджа. Още Константинъ Иречекъ, следъ наго наши и чужди по-млади историци, не веднажъ въ своитѣ книги изтъкватъ голѣмото значение на Дубровнишката архива, достойна за вниманието на специалиститѣ поради възможноститѣ, които открива да бждатъ пояснени редъ страни отъ забуления въ тъмнината на миналитѣ вѣкове български животъ. Трѣбва да отбележимъ, че освенъ споменатия известенъ ученъ и нѣкои български изследвачи, предимно историци, съ Дубровнишката архива сж се занимавали и сж дали интересни свои изследвания и други славянски и неславянски учени.

За съжаление отъ наша страна до сега никой не е казалъ, що съдържа въ подробности тази архива и до какви размѣри тя може да бжде използвана отъ българската наука. Този недостигъ се дължи преди всичко на обстоятелството, че проникванията до нея отъ наша страна сж били почти винаги частични и несистемно подимани; отъ друга страна се дължи на мжнотиитѣ, съ които въ последно време е свързано за насъ българитѣ всѣко посещение на Дубровникъ. Ние не желаемъ да си спомняме за затрудненията, които недавна бѣха правени тамъ на наши видни университетски професори. Ще трѣбва, изглежда, да се чакатъ по-благоприятни условия, за да могатъ тѣзи, които се интересуватъ за българската и изобщо за балканската старина, свободно да хвърлятъ погледъ и върху Дубровнишкитѣ архиви. Затова съ толкова повече насърчение трѣбва да се посрѣщатъ инициативи като тази на Ив. С. да ни даде събрани въ едно, до колкото условията сж му позволявали, нѣкои отдѣлни фрагменти, наречени *testamenta*, както отъ Дубровнишката, тѣй и отъ Генуезката, или отъ други архиви. Тази е и сновната задача, която авторътъ на разглежданата книга си е поставилъ, за да ни запознае съ късносрѣдновековната търговия на адриа-

тическото пристанище Дубровникъ съ обширнитѣ български земи, отсетне изцѣло влизащи въ състава на отоманската империя, отъ Охридъ, Струга, Дебъръ и Нишъ, до Цариградъ, Одринъ и Тулча.

Въ сжщностъ работата на Ив. С. има много доста ограничена задача — започва съ описания на самия Дубровникъ, съ организацията на дубровнишкитѣ търговски колонии въ българската земи и развитието на дубровнишката търговия въ нѣкои отъ по-голѣмитѣ градове на севѣрозападна и севѣроизточна България, за да премине къмъ края върху систематизацията на стокитѣ, които дубровничани сж внасяли и изнасяли отъ българскитѣ земи, свързана съ едно изложение, което е наистина предадено само описателно, но което все пакъ буди интересъ. Особенъ важностъ представятъ географскитѣ и стопански материали за състоянието на градовете, провинциитѣ, другитѣ населени мѣста, посочени въ зависимостъ отъ по-специалнитѣ интереси, които е ималъ авторътъ на книгата по разясняването на Дубровнишката стопанска дейностъ въ нашитѣ страни. Ако не бѣха многото повторения, изложението би се чело съ по-голѣмо внимание. Но трѣбва да се признае, че самиятъ характеръ на работата, както казва и авторътъ, налага да се опише всичко, което е било на лице, следователно да се сложи начало на едно по-широко освѣтление на стопанското състояние, въ което сж се намирали българскитѣ земи въ течение на два вѣка, а именно презъ 16. и 17. в. На тази тема, изобщо за търговскитѣ отношения на отоманската империя съ адриатическитѣ републики, има доста обширна западноевропейска и по-специално италианска литература, частъ отъ която е послужила за ръководство. За насъ обаче по-голѣмо значение иматъ ония описания на търговскитѣ връзки, на вноса, износа и пр. които сж свързани съ самитѣ регистри, напечатани въ факсимилета въ края на книгата. И мислимъ, че точно тѣхното обстойно разглеждане, подробно прочитане и анализиране би дало най-интересното и най-важното за насъ. Въ това отношение трѣбвало би да се очакватъ и нѣкои подобрения при издаването на останалитѣ регистри, които авторътъ на книгата, както обещава, ще има да ни даде занапредъ. Съ особенъ интересъ, ще очакваме новото издание на Дубровнишкитѣ регистри, защото се надѣваме, че тѣ ще обхващатъ по-специално и македонскитѣ градове. Тогава старанията на Ив. С. ще възнаградятъ повече голѣмата му ревностъ да събира стари фрагменти за сръдно-вѣковата търговия на българскитѣ земи съ адриатическитѣ републики.

Вл. Алексиевъ.

А. Belić, *Biblijograficzno-krytyczny przegląd powojennych prac o serbochorwackich dialektach*. (Печ. въ *Lud słowiański*, tom II, zeszyt 2, А 245—261). Kraków, 1931.

Сръбскиятъ професоръ въ Бѣлградъ А. Беличъ е обнародвалъ на полски въ гореозначеното списание единъ кратъкъ прегледъ на трудоветѣ по сръбохърватска диалектология следъ всеобщата война. Трѣбва

Македонски прегледъ. Год. VIII, кн. I. 1932.

веднага да предупредимъ читателя, че авторътъ на тая критична библиография по традиция разбира твърде ненаучно понятието сърбохърватски, като включва въ неговото съдържание и езика на българитѣ отъ западнитѣ покрайнини на нашето отечество, както и тия на мнозинството отъ македонскитѣ българи. Беличъ, за голѣмо свое неудоволствие, е трѣбвало да се занимае и съ работитѣ на български и чужди учени, които не затварятъ очи предъ абсурда да се наричатъ стари и въ основата си български говори — сърбохърватски. Малкитѣ размѣри на статията, която разглеждамъ, както и нейната преднамѣреностъ, ме принуждаватъ да бжда твърде кратъкъ въ настоящата си бележка. Изтъквайки трудноститѣ при изследване на тъй често смѣсенитѣ говори въ границитѣ на днешна Югославия, авторътъ припомня отново старитѣ си теории за срѣднощочаевски и старощочаевски (т. е. македонски) диалекти съ съмнителната уговорка, че презъ последнитѣ 20 години ученитѣ доказали (?) неговата теза и затова не искалъ и да знае, дали нѣкои ще продължаватъ да твърдятъ противното (стр. 246). За да се види, съ каква неточна метода си служи бѣлградскитъ професоръ, трѣбва да спомена, че той е склоненъ да дири съответствие между говори и днешни политични граници, говорейки доста неясно за обособенъ диалектъ [и то единствено споредъ $\acute{c}$, $d\acute{z}$ (k' , g')] „въ по-голѣмата частъ на Югославянска Македония“ (курсивътъ неговъ!). По-нататкъ той заявява, че преди години наричалъ тоя говоръ смѣсенъ, въ смисълъ, че съдържалъ сърбохърватски старославянски черти. И добавя: „старославянски въ значение на старославянскитѣ говори, които сж продължение отъ езика на братята апостоли, Кирилъ и Методий. Така както старославянскитъ езикъ не можемъ да наречемъ български, така и тѣзи говори не можемъ да смѣтаме за такива“. (247). Като че ли Беличъ не знае за сжществуването на толкова справедливи критики срещу съвсемъ лишеното отъ логическо съдържание название старославянски езикъ. Тъкмо забележката му нѣколко реда по-долу, че говоритѣ — както навсѣкжде, тъй и въ Македония — сж се измѣнили (относно македонскитѣ говори, както непредубедениятъ ученъ ще разбере, въ успореденъ развой съ българския езикъ), може да се насочи и срещу него и да опровергае думитѣ му, които по-горе цитувахме.

Съвсемъ произволно авторътъ обявява нѣкои трудове за тенденциозни, други, и то повече български, отминава, защото били полемични и затымнявали въпроса. Явно е, че работитѣ на Селищевъ за македонскитѣ говори (Очерки по македонской диалектологіи. Kazan 1918, стр. 284, Пологъ и его болгарское население. София, 1929. VIII+439 стр. и др.) не му се нравятъ, и, при все че признава добрата школа на руския лингвистъ, намира за необходимо да изкаже не друго, а съмнение и недовѣрие относно точността и количеството на събрания въ книгитѣ му материалъ.

Беличъ обещава, че въ скоро време ще обнародва свое диалектично изследване на Македония. Безъ съмнение стоимъ предъ ново дрѣзко посѣгателство срещу светитѣ принципи на неопетнената отъ политически домогвания наука. И то въ време, когато е тъй модно да се

дирятъ възможноститѣ за политическо, народностно и културно сътрудничество между България и държавата, наречена съ неистинското име Югославия.

И в. Лековъ.

David Hunter Miller, My Diary at the Conference of Paris with Documents (Давидъ Хънтъръ Миллъръ, Моятъ Дневникъ отъ Конференцията въ Парижъ съ документи). Privately printed by the Appeal Printing Company. — New-York.

(Една страница отъ разискванията въ Версайлъ. Проектъ за автономията на Македония. Произходъ на договора за покровителството на малцинствата въ Македония).

Македонскиятъ въпросъ, причина за разногласия и несигурностъ на Балканитѣ, а следователно и на Европа, очаква своето разрешение. Нищо не се печели съ отричането на неговото съществуване. Единъ народенъ идеалъ, жизнени економически интереси и една очевидна политическа необходимостъ не могатъ да бждатъ погребани, като просто се отрича, че съществуватъ македонски българи, нито като се изхвърля името на Македония отъ географическитѣ карти и се замѣнява съ „Южна Сърбия“, или „Северна Гърция“. Цѣлата история, свидетелствата на учени и пътешественици и всички международни дипломатически актове, като се почне отъ конференцията на Великитѣ сили въ Цариградъ презъ 1876 год. и се свърши съ сръбско-българския съюзнически договоръ отъ 1912 година, признаватъ българския характеръ на Македония и, следователно, напълно оправдаватъ македонскитѣ искания за свобода и автономия. И ако въпрѣки признаването на този фактъ македонскиятъ въпросъ още не е намѣрилъ едно задоволително разрешение, грѣшката за това пада върху дипломатическитѣ игри и недобросъвестнитѣ пазарлъци на дипломатитѣ, които си играеха съ сждбата на народитѣ. Тѣзи пазарлъци, засилени съ духа на мѣсть, който ръководѣше авторитѣ на договоритѣ отъ парижкитѣ околности, попрѣчиха на правдата да възсияе и на свободата да се простре надъ Македония.

Твърде интересни документи идватъ да ни разкриятъ една неизвестна страница отъ разискванията, които сж станали по този въпросъ въ Версайлъ.

Възъ основа на нѣкои твърдения на балканския кореспондентъ на в-къ „Таймъсъ“, покойниятъ Джеймсъ Баучеръ, който се сношаваше съ британската и съ американска делегация въ конференцията въ Версайлъ, до сега ние знаехме, че американската делегация на мирната конференция е представила единъ проектъ за автономията на Македония възъ основа на нейния етнографически характеръ, но че този проектъ е билъ отхвърленъ поради противодействието, което е срещналъ отъ страна на френската делегация. Тѣзи сведения на Баучеръ върху американската инициатива изглеждаха толкова по-вѣроятни, че аме-

риканската делегация бѣше най-малко подозираната въ пристрастие по балканскитѣ работи и че, отъ друга страна, тя бѣше твърде добре осведомена относително българския характеръ на македонското население — което впрочемъ ясно личи отъ „Мемоаритѣ“, публикувани отъ бившия държавенъ секретаръ за външнитѣ работи на Съединенитѣ Щати, г. Робертъ Лансингъ, между другото въ идеитѣ му, изложени въ трогателния портретъ, който той ни е далъ за г. Венизелосъ.

Но единъ отъ участницитѣ въ мирната конференция, г. Давидъ Хънтъръ Миллъръ, юридически съветникъ на държавния департаментъ, идва да разпръсне едно недоразумение, което трая твърде дълго, и да възстанови нѣщата. Миллъръ публикува (1954 г.?) „на частни начала“ своя „Дневникъ“ въ 21 томъ (всичко 10383 страници), отпечатани само въ по 40 екземпляра, отъ които нѣколко екземпляра само сж дадени въ библиотекитѣ въ Вашингтонъ, Нью-Йоркъ, Хага, Женева (библ. на Обществото на Народитѣ) и въ нѣкои отъ столицитѣ на Великитѣ Сили. Въ томъ XII отъ „Дневника“ на г. Миллъръ намираме много интересни бележки върху едно предложение, целяще да се даде известна автономия на Македония и изхождаше не отъ американската делегация, както се мислѣше до сега, но отъ италианската делегация. Историята на този проектъ за автономия, отхвърленъ и измѣненъ въ единъ проектъ за установяването на единъ комисаръ на О. Н. въ Македония, и накрай завършилъ съ договора за покровителство на малцинствата, приетъ отъ сърбо-хървато-словенската (югославянска) делегация следъ много протести, е интересенъ, особено съ огледъ на упорството, съ което югославянското правителство днесъ отрича сжществуването на българско население въ Македония и отказва да даде на това население малцинственитѣ права, предвидени отъ договоритѣ. Ето защо ние ще разгледаме подробно бележкитѣ на г. Миллъръ, отнасящи се до този въпросъ.

Преди всичко нека отбележимъ, че въ разискванията на Комитета, които ни интересуватъ въ случая, различнитѣ държави сж били представени, въ отдѣлнитѣ заседания различно, както следва:

Франция: Г. г. Ларошъ, дьо Селини и Камереръ; 2. Съединенитѣ Щати: Г. г. Худсонъ, проф. Кулиджъ, лейтенантъ Л. Б. Суифтъ, А. В. Дъллестъ, Норисъ, Слосънъ и Улсей; 3. Великобритания: Г. г. Хилдамъ — Морлей, Николсонъ, А. Липеръ и Керъ; 4. Италия: Г. г. де Martino, Страниери, Кастолди, Москони и делла Абадеса; 5. Япония: Г. г. Адачи и С. Като.

Въ 32-то Заседание на Комитета, презъ юлий 1919 г. се е почнало разискване върху Македония.

„Италианската делегация подхвърли, пише г. Миллъръ въ своя Дневникъ, че би било желателно да се поиска въвеждането на една специална администрация въ Македония. Французитѣ живо се противопоставиха на това. Прие се щото, ако италианцитѣ желаятъ да подтикнатъ по-нататкъ своето внушение, на следващото заседание да ни представятъ по-опредѣлени предложения“ (стр. 262).

Въ последствие, въ 33-то заседание, италианската делегация представя следния проект за автономия на Македония:

„Членъ. . . Югославия приема да организира територията на Македония, въ границитѣ опредѣлени отъ главнитѣ съюзни и съюзени сили, въ формата на една автономна единица въ рамкитѣ на Югославянската държава, — единица, която да се радва на най-висшата степенъ на самоуправление (selfgovernment), съвмѣстимо съ единството на югославянската държава.

„Членъ. . . Територията на Македония ще има една автономна Диета (парламентъ). Тази Диета ще упражнява законодателната властъ въ облъстѣта на езика, образованието, религията и върху въпроситѣ за мѣстната администрация, както и по всички други въпроси, за които ще добие компетенция по силата на законитѣ на югославянската държава. Губернаторътъ на казаната територия на Македония ще бжде назначенъ отъ югославянското правителство и ще бжде отговоренъ предъ Диетата.

„Членъ. . . Югославия приема щото чиновницитѣ въ Македония да бждатъ избрани, доколкото е възможно, измежду жителитѣ на тая земя (територия).

„Членъ. . . Югославия гарантира на Македония едно справедливо представителство въ законодателното Събрание на югославянската държава, въ което Македония ще изпраща депутати, избрани съгласно съ конституцията на югославянската държава. Обаче въпроснитѣ депутати нѣма да иматъ право да гласуватъ въ Скупщината по всѣка законодателна материя отъ характера на ония, които сж предоставени на компетенцията на Диетата въ Македония“. (стр. 264 и 265).

Този проектъ е билъ разискванъ и, както пише г. Миллъръ, „дълги дебати се развиха по него“ (стр. 263).

„Италианскитѣ представители, продължава г. Миллъръ, настояваха върху необходимостта да се създаде нуждната сигурностъ за закрилата на жителитѣ на Македония и специално на славянското население, което не е сръбско“ (263).

Естествено, макаръ да се е признала справедливостта на едно искане, целяще да гарантира сигурността на малцинственото население въ Македония (малцинствено по отношение населението на цѣлата държава С. Е.) явили сж се мнения и запитвания, дали би могълъ да се наложи подобенъ режимъ на югославянското правителство. „Г-нъ Липеръ загатна, че ако и да е желателно, щото нѣкаква форма на самоуправление да бжде дадена на Македония отъ сръбското правителство, съмнително е дали задължението да се направи това трѣбва да се наложи на сръбско-хърватско-словенската държава, и че би било по-добре на всѣки случай, като първа стѣпка, да се попита, какви сж намѣренията на правителството относно тази областъ“ (264).

Отъ друга страна г. Ларошъ, представителъ на Франция, „настоя върху извънредната важностъ да не се минира авторитетътъ на правителството, създавайки една държава въ държава, и поиска живо да се намали до минимумъ намѣсата въ вътрешнитѣ институции на държа-

вата" (264). На всеки случай, противопоставяйки се на италианското предложение, и представителят на Франция не отрича несръбския характер на славянското население в Македония, но иска „да не се минира авторитетът на правителството“.

Не че не е имало разисквания върху етническия и исторически проблеми. Напротив, г. Милър отбелязва това, но изглежда, че въпри съществуването на осведомени познавачи на тези въпроси, между които трябва да се спомене г. Кастолди, комитетът е бил добре фиксиран по този въпрос. Ето защо, въпросът за етнографския характер на славянското население в Македония, върху който италианската делегация бѣше настоявала специално, бидейки извън всяко съмнение за Комитета, и оставяйки въпроса за автономията за по-късни разисквания, „реши се да се пише на сърбо-хървато-словенската делегация едно писмо, съдържащо препис отъ клаузите за малцинствата на договора с Полша и с което да ѝ се обясни, че тези клаузи сж едно указание за характера на общите клаузи, които тя (югославянската делегация) ще бжде помолена също така да приеме“ (264).

„Въ писмото би се изтъкнало, естествено, че има различия въ условията, съществуващи въ отделните държави и че, следователно, договорите нѣма да бждат идентични за всеки отделен случай. Нѣма да се предложи вмъкването на клаузи за евреите въ сръбския договор, но от друга страна желателно би било да се вмъкнат други специални клаузи, отнасящи се до други малцинства. Македонският и албанският въпроси (що се отнася до албанския — касае се за Косовския санджакъ, населен съ албанци и анексиранъ отъ Сърбия — С. Е.) ще бждатъ повдигнати предъ правителството и последното ще бжде помолено да даде едно указание за начина, по който то смѣта да се справи съ тия проблеми. Г-нь Ларошъ се нагърби да състави писмото. Реши се също така да се прати подобно писмо и на герците“. (264).

Така се приключили първите разисквания върху македонския проблемъ, отъ които трябва да се подчертае фактътъ, че въпросътъ е билъ повдигнатъ съ специално изтъкване на „славянското население, което не е сръбско“ (това е българското население) и че Комитетътъ е билъ единодушенъ върху този фактъ, но различията почватъ да се проявяватъ върху практическия начинъ за гарантиране правата на това българско население.

Въ 39-то си заседание, Комитетътъ разисква наново македонския въпросъ. „Разгледа се пакъ проектътъ за автономия, съставенъ по делегация отъ полковникъ Кастолди, който проектъ създаваше отъ Македония една автономна областъ, въ главните си черти подобна на Рутения“ (с. 323). „Поради причините, изложени вече веднажъ отъ представителя на Франция, не можа да се постигне съгласие по тоя проектъ. Опозицията на френската делегация бѣ толкова силна, че британската делегация разбра, че не можеше да се защитава каузата на македонското население на тая база, съ която френската делегация не искаше да се

съгласи. Ето защо британският представител направи едно второ предложение: „да се сключатъ спогодби, които да позволят на О. Н. да има свои представители въ Македония, съ целъ да се засилятъ гаранциитѣ противъ потисничеството.“ (с. 323).

„Станаха разисквания, презъ време на които се направиха разни предложения, обаче, не се взе едно опредѣлено решение, но се реши, разнитѣ членове на Комитета да представятъ, по възможностъ, конкретни предложения на следното заседание, насрочено за петъкъ, 1 августъ, 10 ч. пр. пладне въ Ке д'Орсе“ (с. 323).

На 1 августъ, въ 40-то заседание, югославянскиятъ договоръ бѣ подложенъ наново на разискване. Два нови проекта, отнасящи се до Македония, бидоха сжщо разгледани. Първо, британската делегация представи единъ проектъ, който трѣбваше да съставлява текстъ на чл. 12 отъ югославянския договоръ. Отъ своя страна, италианцитѣ представиха своя проектъ малко измѣненъ. Ето какво съобщава г. Миллъръ:

„Станаха дълги разисквания. Г-нъ де Селини заяви, че той трѣбва да се резервира отъ каквото и да е мнение по британското предложение; той не бѣше наклоненъ да приеме даже измѣнената форма на автономия, която се предлагаше сега. Италианскитѣ представители настояваха, че британското предложение не е достатъчно, за да се справи съ положението. Реши се най-после решението да се отложи за следното заседание, когато дветѣ предложения ще бждатъ представени на Комитета съ желанитѣ измѣнения. Ако има, както се очакваше, разлика въ мненията относно това, което би било за предпочитане, дветѣ предложения да бждатъ изпратени тогава за решение на Съвета на петтѣ. Председателятъ обясни, че му изглежда по-желателно дветѣ предлжения да бждатъ по такъвъ начинъ предметъ на еднакво внимание.“

„Председателятъ се нагърбва да представи, по възможностъ на следното заседание, проекти за докладитѣ до Съвета на петтѣ върху договоритѣ съ Гърция и съ Югославия.“ (стр. 345 и 346).

Три дни по-късно, на 4 августъ 1919 год., Комитетътъ има едно ново заседание. Разгледаха се алтернативнитѣ предложения относно Македония, представени отъ италианската и отъ британската делегация. Британската делегация предлагаше следния текстъ за чл. 12 отъ югославянския договоръ:

„Имайки предвидъ особенитѣ условия, съществуващи въ бившитѣ турски области на Сърбия, като резултатъ отъ войнитѣ презъ шесттѣ последни години, и съ целъ да се вдѣхне довѣрие на заинтересуванитѣ населения, сръбско-хърватско-словенското правителство се задължава да покани Съвета на О. Н. да назначи по свой изборъ единъ комисаръ, който ще се установи въ страната и ще съветва сръбско-хърватско-словенското правителство по изпълнението на предшестващитѣ клаузи. Функциитѣ на комисаря ще бждатъ само съвещателни и той ще представя периодически доклади на Съвета на О. Н.

„Комисарьтъ и неговиятъ щабъ ще се ползватъ съ дипломатически привилегии и сръбско-хърватско-словенското правителство се задължава да му даде нуждното съдействие при изпълнението на неговия дългъ.

„Първоначално комисарътъ щя бжде назначенъ за петъ години, а следъ изтичането на тоя срокъ, преназначаването ще става по решение на болшинството на Съвета на О. Н.“ (стр. 353).

Това британско предложение, умѣрено въ формата си, донегде отговаряше на нуждата да се контролиратъ действията на бѣлградското правителство спрямо едно несръбско население. Британскитѣ представители познаваха много добре борбитѣ, които българското население въ Македония бѣ водило противъ сѣрбитѣ, както и сѣществувашитѣ неприятелски взаимно-отношения, за да знаятъ, че ако този български елементъ бжде изоставенъ на произвола на сѣрбската властъ, постоянни смутове ще избухватъ по брѣговѣтъ на Вардара (нѣщо, което сѣбитията потвърдиха широко отъ тогава насамъ). Менажирайки френскитѣ опасения отъ „една държава въ държавата“, британското предложение търсеше сѣщевременно единъ цѣръ за предстоящитѣ произволи на сѣрбскитѣ власти въ Македония и го посочи въ своя проектъ за чл. 12.

Обаче италианската делегация, която познаваше още по-добре сѣрбския менталитетъ, не отстъпи отъ своето мнение, че британското предложение не отговаря на изискванията на особеното положение сѣществувашо въ Македония, и тя представи своя измѣненъ проектъ, както следва:

Чл. 12. — Отдѣлъ I. — Кралството на сѣрби, хървати и словенци се задѣлжава да даде на македонскитѣ области (въ границитѣ, опредѣлени отъ главнитѣ съюзни и съюзени сили) автономия относно езика, просвѣтата и религията, както и по въпроситѣ за мѣстна администрация.

Отдѣлъ II. — Единъ централенъ административенъ съветъ, който ще има своето седалище въ Битоля, и единъ административенъ съветъ въ всѣка околия ще бждатъ властни да решаватъ по тия въпроси, както и по всички други въпроси, за които ще бждатъ компетентни по силата на законитѣ на сѣрбско-хърватско-словенската държава. Числото на членоветѣ, избрани въ административния съветъ, ще бжде най-малко три пѣти по-големо отъ числото на членоветѣ, назначени *de jure*. Другитѣ членове ще бждатъ избрани съгласно съ законитѣ на сѣрбско-хърватско-словенската държава.

Отдѣлъ III. — Административното подраздѣление на македонската територия ща стане по начинъ, щото да групира, доколкото е възможно, населения отъ една и сѣща народностъ и религия.

Отдѣлъ IV. — Сѣрбско-хърватско-словенската държава приема, че чиновницитѣ въ македонскитѣ околии ще бждатъ избрани измежду жителитѣ на тия околии.

Отдѣлъ V. — Управителътъ на всѣка околия ще бжде назначенъ отъ сѣрбско-хърватско-словенското правителство, което за избора и назначаването ще взема подъ внимание числеността на населението по отношение на нарооноостта и религията.

Отдѣлъ VI. — Единъ органически правилникъ ще бжде приготвенъ въ срокъ отъ три месеца следъ подписването на договора, за да опредѣли компетенцитѣ и функциитѣ на управителитѣ, както и административния, сѣдебния и финансовъ режимъ на македонскитѣ околии,

като взема за изходна точка по-раншните правилници по тая материя. Правилникът ще съдържа постановления върху правото на Върховния Съвет да предлага измѣнения въ правилника презъ време на първата си сесия. Следъ приемането на окончателния текстъ правилникътъ може да бжде измѣненъ само по инициатива на Скупщината (с. 353 и 354).

Последваха нови разисквания, реши се да се отпечата двата проекта въ текста на договора и да се даде на всѣка една отъ делегациитѣ, отговорни за тѣзи проекти, правото да включи въ доклада до Върховния Съветъ мотивитѣ за представеното въ проекта. Американската и японската делегации заявиха, че се присѣдиняватъ къмъ британското предложение. Френската делегация заяви, че не може да приеме нито едно отъ тия предложения и повтори, че общитѣ клаузи били достатѣчни (с. 350). Убедени сме, че днесъ самитѣ французи сж вече констатирали сторената на времето грѣшка. Тя бѣше очевидна още въ 1922 год. и осведоменитѣ делегати на III. Общо събрание на О. Н., следъ като констатираха неефикасността на общитѣ клаузи поради липсата на какъвто и да е контролъ, се опитаха да поправятъ тая грѣшка. Професоръ Джилберъ Мърей, правейки алюзия за режима въ Македония и припомняйки, колко бѣше полезно, за удържането на реда и възвръщането на спокойствието, присѣдствителството на консулитѣ и другитѣ представители на чуждитѣ правителства презъ време на турското владичество, „бѣше изтъкналъ, че Съветътъ би могълъ да обмисли преимуществото отъ изпращането по нѣкога, съ съгласието на заинтересуванитѣ правителства, представители на О. Н. за успокояване на общественото възбуждение и за постепенното възстановяване на спокойствието въ смутенитѣ области“.¹

Това пропаднало предложение на професоръ Джилберъ Мърей не бѣше нищо друго освенъ единъ опитъ да се възкреси британското предложение относно Македония, направено въ мирната конференция.

Г-нъ Милъръ не отбѣлязва въ своята книга, какво е станало следъ изпращането на доклада до Върховния съветъ. Но изглежда, че френската делегация е противопоставила единъ енергиченъ *proposum* и че двата проекта сж били отхвърлени. Срещу това, обаче, договоритѣ за покровителството на малцинствата, представени на югославянитѣ и на гърцитѣ, претърпѣха едно измѣнение отъ общия типъ въ смисълъ, че респективнитѣ държави се задължаватъ да дадатъ права на малцинствата намиращи се въ териториитѣ, присѣдинени отъ Сърбия и Гърция следъ 1 януарий 1913 г.—т. е. въ Македония.

По такъвъ начинъ Върховниятъ съветъ е мислилъ, че ще отстрани опасенията на италианската и британската делегации относно съдбата на „славянското население на Македония, което не е сърбско“ и той съобщи на сръбско-хърватско-словенската делегация това разширение на постановленията на малцинствения договоръ.

Отъ името на югославянската делегация и за да се противопो-

¹ Вж. брошурата „Обществото на Народитѣ и покровителството на малцинствата,“ (на французки) издание на О. Н., стр. 35

стави на проекто-договора, който му бѣше представенъ, г. Н. Пашичъ отправи до г. Клемансо едно дълго писмо, датирано отъ 4. септемврий 1919 г. Върховниятъ съветъ се е занималъ съ това писмо и гласувалъ следната резолюция въ заседанието си отъ 8 септемврий:

„Реши се г. Бертело да се разбере съ г. Весничъ върху една формула за покровителството на населението въ Македония по единъ начинъ приемливъ за сръбско-хърватско-словенската делегация. Тая формула, ако бжде приета, ще бжде представена на Съвета, следъ като се консултира комитетъ за новитѣ държави, на когото сжщо бидоха цзпратени другитѣ възражения, повдигнати въ писмото на г. Пашичъ“ (стр. 455).

И наистина, въ своето 50-то заседание Комитетътъ, председателствуванъ отъ г. Камереръ, разисква върху писмото на г. Пашичъ. Това писмо съдържа аргументи, измислени за нуждитѣ на момента, които нѣматъ нищо общо съ истината. Призоваването на сръбската конституция, на вътрешното законодателство на държавата и на широката мѣстна автономия, ужъ „гарантирана отъ сръбската конституция“ — сж „трикове“, които изобилствуваха у г. Пашича, съ цель да заблуди делегатитѣ.

Ние ще приведемъ главнитѣ пасажии на това писмо. Югославянската делегация пише между другото:

„Делегацията на кралството на сърби, хървати и словенци получи проекто-договора за покровителство на малцинствата. Тя счита, че вътрешното законодателство на сръбско-хърватско-словенската държава дава достатъчно гаранции на етническитѣ малцинства. Въ сжщностъ, конституцията на сръбското кралство, съ своитѣ принципи на най-голѣмо религиозно равенство, на пропорционално представителство и на широка мѣстна автономия, предотвратява каквото и да е преследване на малцинствата. Учредителната скупщина, която ще се събере скоро, за да установи конституцията на сръбско-хърватско-словенската държава, ще иде сигурно още по-далече по въпроситѣ за толерантностъ, съгласно съ духа на нашето време. Следователно, делегацията на кралството на сърби, хървати и словенци съжбяла, че главнитѣ съюзни и сдружени сили сж счели за необходимо да се даде на етническитѣ малцинства една международна гаранция, която представлява отъ само себе си едно известно недовѣрие спрямо законодателството и администрацията на тая държава.

„Въпрѣки това, обаче, делегацията е готова да се съгласи съ желанията на главнитѣ и сдружени сили, знаейки, че тѣ се водятъ по тоя въпросъ единствено отъ принципитѣ на толерантностъ. Делегацията е убедена, че тѣхното намѣрение никакъ не е било да аткуватъ сувереннитѣ права на сръбско-хърватско-словенската държава.

„Обаче, макаръ че делегацията е решила да приеме по принципъ предложения договоръ, тя е принудена да иска известни измѣнения въ неговия текстъ.

„Тия измѣнения сж два вида. Нѣкои отъ тѣхъ целятъ измѣнения на изреченията, и мнението на делегацията е, че тѣ ще бждатъ приети

въ името на общия интересъ. Други сж по-сжществени, но делегацията се надѣва, че тѣ ще бждатъ сжщо приети, защото почиватъ върху силни принципални съображения. Като корекция въ редактирането на договора, сърбско-хърватско-словенската делегация предлага следнитѣ измѣнения въ предговора:

„Първиятъ параграфъ: „тъй като сърбското кралство е направило голѣми териториални придобивки отъ 1913 г. насамъ“ — да се изостави напълно, защото, съгласно съ мнението на делегацията, въпроснитѣ територии не могатъ да бждатъ предметъ на тоя договоръ, както ще се обясни по-нататъкъ. Поради сжщитѣ причини да се изоставятъ сжщо въ четвъртия параграфъ думитѣ „на казанитѣ териториални придобивки и пр.“...

... „Чл. 9 би трѣбвало да претърпи едно измѣнение, на което делегацията отдава първостепенна важностъ. Последниятъ параграфъ, който гласи: „Постановленията на настоящия членъ се отнасятъ единствено до териториитѣ, присъединени отъ кралството на сърби, хървати и словенци отъ 1 януарий 1913 г. насамъ „да се измѣни както следва: „Постановленията на настоящия договоръ се отнасятъ единствено до териториитѣ отдѣлени отъ бившата австро-унгарска монархия, или отъ България и присъединени къмъ кралството на сърби, хървати и словенци следъ 1 августъ 1914 г.“ Ако това измѣнение не бжде прието, сувереннитѣ права придобити отъ сърбското кралство върху територии, които му принадлежаха преди настоящата война, биха били поставени въ опасностъ.

„Сжщиятъ чл. 11 предвижда, че измѣненията на предлагания договоръ ще ставатъ по решение на болшинството на Съвета на О. Н. Обаче, тъй като този договоръ е една двостранна спогодба между сърбо-хърватско-словенската държава и главнитѣ съюзни и сдружени сили, една такава процедура, която изключва съгласието на сърбско-хърватско-словенската държава, не би трѣбвало да бжде приета. Въпрѣки това, обаче, делегацията би била гатова да приеме едно такова постановление, ако получи увѣрението, че бждещитѣ решения на О. Н. относно покровителството на малцинствата ще бждатъ отъ общъ характеръ и нѣма да установяватъ единъ изключителенъ режимъ за сърбско-хърватско-словенската държава.

„Най-после вториятъ параграфъ на сжщия тоя членъ изглежда, по мнението на делегацията, да е билъ редактиранъ двосмислено, тъй като той дава на Съвета на О. Н. правото да вземе мѣрки и да дава инструкции, чието естество не е точно опредѣлено, не само въ случай на нарушение на постановленията на тоя договоръ, но даже и въ случай на опасностъ отъ една такова нарушение. Следователно, Съветътъ на О. Н. би си присвоилъ една дискреционна властъ, която не е никакъ въ духа на тоя договоръ. Въ сжщностъ, по силата на тоя договоръ, О. Н. трѣбва да бди, щото правата, гарантирани на малцинствата, да бждатъ зачитани. Несъмнено е, че една сждебна акция би била напълно

оправдана въ случай на нарушение, но тая акция би била достатъчна сама по себе си. Други „мърки“ и други „инструкции“ биха били без-полезни въ случай на нарушение на закона. Извънъ такива случаи, подобни „мърки“ и „инструкции“ биха представлявали едно ненуждно и неумѣстно вмѣшательство въ вътрешното управление на страната“ (с. 450 и пр.).

„Комитетътъ разгледа подробно това писмо“ пише г. Давидъ Милъръ, но изглежда, че аргументитъ на г. Пашичъ не можаха да го убедятъ. Проектно-договорътъ, представенъ на югославянската делегация, бѣше резултатъ на исторически и етнографски факти, разгледани въ нѣколко заседания на комитета и които, както видѣхме, бѣха дали поводъ за проекти много по-напредничави. Това бѣше минимумъ, който се искаше отъ Югославия срещу максимума чужди територии и населения, които тя бѣше получила. Не можеше, следователно, да се приематъ исканията на сърбската делегация. Впрочемъ, всички по-нататъшни събития доказаха предостатъчно абсолютната празнота на обещанията на стария Пашичъ. Сигурно всички делегации знаеха, въ какво се състоеше „добрата воля“ на югославянското правителство“.

Разговоритъ, водени между г. г. Бертело и Весничъ възъ основа на цитираната вече резолюция на Върховниятъ съветъ, не дадоха никакъвъ резултатъ. Г-нъ Милъръ отбелязва по тоя поводъ на стр. 449:

„Г-нъ Бертело съобщи, че преговоритъ съ г. Весничъ не бѣха дали никакъвъ резултатъ, Г-нъ Весничъ заявилъ, че не може да подпише договора до тогава, докогато ще съществуватъ ограничения отъ какъвто и да е родъ на суверенитета на сърбско-хърватско-словенската държава върху територии, присъединени отъ Сърбия преди почването на тая война, включително съ Македония. Той обеща, обаче, да се занимае наново съ въпроса и да телеграфира за инструкции на своето правителство“.

Но Комитетътъ не отстъпи, защото концесиитъ, направени на сърбитъ безъ никакъвъ сериозенъ поводъ съ отхвърлянето на италианския и на британския проекти относно Македония, отиваха много по-далечъ отъ допустимото. Новитъ претенции на Пашича изглеждаха крайно прекалени на Комитета, който не искаше да заличи съществуването на македонскитъ българи, следъ като бѣше погребалъ вече тѣхнитъ законни права. И югославянскиятъ проект-договоръ остана, безъ да претърпи нито едно отъ измѣненията, искани отъ г. Пашичъ.

Поканено да подпише договора, сърбско-хърватско-словенското правителство, председателствувано отъ г. Протичъ, отказа и въ знакъ на протестъ си подаде оставката на 4 августъ 1919 г. Наследникътъ на г. Протичъ, Г. Давидовичъ, сжщо се опита, но напразно, да се противопостави на подписването на малцинствения договоръ. На свой редъ, г. Давидовичъ на 13 септемврий си даде оставката, мотивирайки я съ „факта, че неговото правителство не можело и не искало да поеме отговорността за подписване на клаузитъ за покровителство на малцинствата“.*)

*) Вж. Алберъ Мусе, Кралството на С. Х. С. стр. 36.

Кризата трая месец и половина. Никой не искаше да поеме отъ името на държавата задължението да се дадат правата, макаръ и елементарни, предвидени въ договора. Професоръ Павловичъ, г. г. Трифковичъ, Протичъ, Корошецъ, Дража Павловичъ се опитаха напраздно, единъ следъ другъ, да съставятъ кабинета. Най-после въ Бѣлградъ се видѣха принудени да продължатъ живота на старото правителство и Давидовичъ пое наново властѣта презъ октомврий 1919 г. Следъ като се опита още веднѣжъ да отклони подписването на договора за покровителство на малцинствата, чийто чл. 9, който поставяше подъ закрила македонското население, бѣше предметъ на атакитѣ на всички бѣлградски правителства, кабинетътъ на г. Давидовичъ се видѣ най-после принуденъ да се подчини на волята на Великитѣ сили, и неговитѣ представители г. г. Пашичъ, Трумбичъ и Цолгеръ подписаха на 5 декемврий 1919 г. декларация за приемането на малцинствения договоръ.

Самитѣ перипетии, презъ които мина приемането на тоя договоръ отъ страна на Бѣлградъ, както и изтъкнатитѣ противъ него мотиви отъ страна на сръбскитѣ правителства, доказватъ ясно, че загриженостѣта за сждбата на „славянското население въ Македония, „което не е сръбско“ е, която главно е ръководила авторитѣ на договора. Несъмнено е следователно, че това население бѣше считано като малцинствено спрямо сърбитѣ. Впрочемъ, макаръ да е избѣгвалъ да докачи чувствителността на галенитѣ си „храбри съюзници,“ като не е употребилъ думата „българинъ“ въ своето писмо до сръбско-хърватско-словенската делегация, г. Бертело счита за „етническо малцинство“ „македонцитѣ,“ които — за да се избѣгне всѣкакво двосмислие — въ неговото писмо сж споменати отдѣлно отъ албанцитѣ и мюсюлманитѣ въ Македония (стр. 292). Тѣй като не сжествува македонска народност, очевидно е, че думата е тука за българитѣ. При това положение, какъ би трѣбвало да окачествимъ упорството на югославянското правителство да отрича малцинствения характеръ на македонското население и да се отказва отъ задълженията, поети съ подписването на Сенъ-Жерменския договоръ?

Трѣбва да се отбележи, че въпрѣки особеното упорство на Пашича да изхвърли отъ договора пасажа, който говори за териториитѣ, присъединени къмъ Сърбия следъ 1 януарий 1913 г. (и който се отнася специално за Македония) и да го замѣни съ фразата „следъ 1 августъ 1914 г.“ конференцията наложи запазването на това специално постановление въ въведението на договора, подчертавайки по такъвъ начинъ неговата важностъ.

Освенъ това сжествува друга, не безъ значение, разлика между югославянския малцинственъ договоръ и всички други малцинствени договори, подписани отъ другитѣ държави, а именно:

Чл. 11, ал. 2 на югославянския договоръ гласи: „Сръбско-хърватско-словенската държава приема, че всѣки членъ на Съвета на О. Н. ше има право да обърне вниманието на Съвета върху всѣко нарушение, или опасностъ отъ нарушение, и че Съветътъ ще може да взема такива мѣрки и да дава такива инструкции, каквито биха се счели за умѣстни и ефикасни въ случая.“

А въ всички други договори се казва:

„.... приема че всѣки членъ на Съвета на О. Н. ще има право да обърне вниманието на Съветътъ върху всѣко нарушение или опасностъ отъ нарушение и че Съвета ще може да процедира по такъвъ начинъ и да дава такива инструкции, каквито биха се счели за умѣстни и ефикасни въ случая.“

Очевидно е, че ние имаме въ югославянския договоръ едно нарочно засилване, чиято целъ е несъмнено да се обърне специално вниманието на бѣлградското правителство върху сериозния характеръ на поетитѣ задължения. Изглежда, че авторитѣ на договоритѣ сж познавали доста добре манталитета и тайнитѣ намѣрения на бѣлградскитѣ управници и за това тѣ искаха да формулиратъ спрямо сѣрбитѣ едно заплашване по-конкретно отколкото къмъ другитѣ държави, като вмъкнаха въ посочения пасажъ една алюзия за вземане на „мѣрки“ спрямо сѣрбското правителство, въ случай че то се опита да не изпълни своитѣ задължения. Впрочемъ, това недовѣрие е много ясно подчертано въ доклада на Комитета за новитѣ държави до Върховния съветъ, макаръ, че и тоя пжтъ френската делегация пакъ е взела страната на Бѣлградъ (стр. 434.)

Уви! събитията дадоха пълно право на ония отъ членоветѣ на комитета, които се съмняваха въ „добрата воля“ на сѣрбитѣ, които отричатъ, днесъ даже, сжществуването на едно малцинство въ Македония.

Въпрѣки договоритѣ, македонското население е поставено извънъ законитѣ. Но членоветѣ на комитета сгрѣшиха, като смѣтнаха, че О. Н., което трѣбваше да бди върху изпълнението на договоритѣ, представлява една гаранция за тия населения, предадени на една чужда държава безъ да бждатъ питани (стр. 34). Всички петиции и оплаквания на това население до О. Н. останаха безъ резултатъ. Но това не ни прѣчи да припомнимъ какъвъ е дългътъ на женевската институция. Ще ѝ припомнимъ, тоя дългъ даже ако сме сигурни, че нашиятъ гласъ ще остане, както до днесъ, гласъ въпиющъ въ пустинята. Ще имаме поне утѣхата, че сме изпълнили своя собственъ дългъ.

Симеонъ Евтимовъ

Албертъ Лантуанъ и Македонскиятъ въпросъ.

Albert Lantoin, „L'abdication du Seleil,“ II издание, Paris 1932.

Излѣзе отъ печатъ второ издание, попълнено съ нови материали и епилогъ, отъ книгата на Albert Lantoin, „L'abdication du Seleil“, за която реферувахъ въ кн. 4. год. VII. на сп. „Македонски прегледъ.“ Тукъ ще съобща на кратко съдържанието на новитѣ прибавки, отнасящи се до македонския въпросъ.

Ал. Лантуанъ, който е известенъ като единъ отъ най-вещитѣ историци на франкмасонството, се спира върху българското масонство и разглежда неговото становище по важния въпросъ за малцинствата. Той констатира, че българското малцинство не остава безучастно къмъ сждбата на населението въ българскитѣ области подъ чуждо владичество—сѣрбско, грѣцко и ромънско; че българската велика ложа счита за свой дългъ „хуманитаренъ, а не пелитически“ — което би било противъ принципитѣ на този институтъ — да присъедини гласа си къмъ

Македонски прегледъ. Год. VIII, кн. I. 1932.

всички ония, които непрестанно и за жалост до сега напраздно молятъ Обществото на Народитѣ да назначи международна анкетна комисия.

А. Лантуанъ не одобрява безрезервно тази акция на българскитѣ франкмасони въ качеството имъ на членове на единъ институтъ, който по принципъ трѣбва да бжде надъ всѣкакви борби. Обаче той разбира, че като граждани не може да не ги затрогва трагичната съдба на тѣхнитѣ сънародници отвъдъ политическитѣ граници. И Лантуанъ предлага на българскитѣ масони — както и на югославянскитѣ — да се стараятъ да създадатъ контактъ между дветѣ ложи, не чрезъ писмени сношения, но чрезъ периодически срещи на досежнитѣ представители. Преследваната целъ би била едно разбирателство между дветѣ държави. Но, въ една отъ следващитѣ глави Лантуанъ самъ признава, че макаръ и на теория неговия съветъ да е отличенъ, той не би могълъ въ този моментъ да даде никакви практически резултати: „Докато Югославия е потисната подъ днешното диктаторско иго, всички преговори, следени отъ платени шпиони, биха останали безрезультатни“ (с. 131). И Лантуанъ изтъква, че тежката атмосфера, която тегне надъ Югославия, глухото бучение, разтърсвано понѣкога отъ трѣсъка на бомба, буйнитѣ протести, бърже заглушавани, не се дължатъ, както често мислятъ на западъ, единствено на недоволства отъ националистиченъ характеръ: „Въ Югославия царува страшна диктатура... и сѣрбитѣ сж подложени на една тирания, която отъ години понасятъ мълчаливо — до близкия день, когато владетельтъ и неговитѣ слуги ще бждатъ пометени отъ народния гнѣвъ“ (с. 133).

Лантуанъ, следъ като описва истинското положение въ Югославия, предупреждава французитѣ, които сж кредитори на тази страна: „Тогава ние французитѣ и този пътъ ще се чудимъ, че новото управление ще откаже да признае дълговетѣ, направени отъ неговитѣ предшественици, и да върне паритѣ, които тѣзи последнитѣ сж заемали само за да осигурятъ своето съществуване.“ Отъ друга страна Франция не трѣбва да разчита на това, че Югославия ще служи като преграда на славянско или германско нашествие: „Това е дълбоко заблуждение. И областитѣ, присъединени къмъ Сърбия, ще видятъ въ една война само благоприятенъ случай да излѣзатъ отъ сегашното си положение. А сѣрбитѣ? Кой ще повѣрва, че сръбскиятъ селянинъ, ако не е прѣко засегнатъ, ще остави ралото за да грабне пушката? Впрочемъ, Сърбия не би считала даже това доказателство за признателностъ къмъ Франция, защото „онѣзи, които тамъ разсѣждаватъ, а това е елитътъ, виждатъ само едно нѣщо, че Франция, отъ 1789 г. наречена носителка на култура и смѣтана за републиканска, подпомага тѣхния кралъ да ги потиска, вмѣсто да насърдчи единъ свободолюбивъ режимъ, който би подготвилъ балканската федерация, безъ която Европа не ще се успокои.“ (с. 139)

Лантуанъ говори за ролята, която биха могли да играятъ многобройнитѣ пасифистични лиги. Той ги упрѣква, че се ограничаватъ въ теоритични пропаганди, намѣсто да проучатъ конкретнитѣ въпроси, какъвто е македонскиятъ. Струва ни се, че Лантуанъ тукъ е недостатъчно осведоменъ. Ще му приведемъ за примѣръ опита, направенъ отъ Меж-

дународната женска лига за миръ предъ конгреса въ София въ 1930 г. Думата бѣ дадена на двама македонски оратори, отъ които единиятъ изложи македонскиятъ въпросъ отъ политическа гледна точка, а другиятъ (председателъ на Македонския националенъ комитетъ на емигрантитѣ) описа нечуванитѣ страдания на българското население подъ сръбска властъ. Събранието, въ което участвуваха делегатки на почти всички европейски страни, бѣше дълбоко трогнато. Обаче единственитѣ жени които биха могли да иматъ благотворно, умиротворително влияние въ Югославия, отсъствуваха. Всички усилия на председателката Camille Drevet, да привлече на конгреса сръбски делегатки, бѣха напразно. Доброволно отсъствие? По-скоро подчинение на официална заповѣдь. Защото, безспорно, въ Югославия се иамяратъ между самитѣ сърби личности прозорливи и смѣли, които виждатъ и не се страхуватъ да заявятъ, че сръбското правителство тика страната къмъ провала, като продължава политиката на пансръбска хегемония чрезъ насилствена денационализация. Госп. Лантуанъ споменава одного отъ тѣхъ, професора Драголюбъ Иовановичъ, и цитира нѣколко пасажи отъ неговия позивъ къмъ сръбската земеделска партия: „Нашата естествена съюзница е преди всичко България. Македонскиятъ въпросъ трѣбва да бжде разгледанъ отново. Въ общата държава трѣбва Македония да бжде отдѣлна областъ която ще включи цѣла Македония — частъта, която е въ Югославия частъта която е въ България, а по-късно и оная, която е въ Гърция.“ Неотдавнашниятъ процесъ, заведенъ противъ Д. Иовановичъ, и произнесената присъда показватъ, какъ Югославия заглушава гласовѣтъ, които пледиратъ за умиротвореннето на Балканитѣ.

Епилогътъ въ книгата на Лантуанъ е единъ апелъ къмъ Франция за по-вече справедливостъ (Лантуанъ изтъква несправедливостта, която французкото правителство неотдавна извърши, като изключваше България въ проекта за Дунавската спогодба), за по-искрено желание да опознае и разбере единъ народъ, който е привързанъ къмъ Франция. Лантуанъ говори тукъ за вредата отъ интриги и сензационни рапортери като този на А. Лондръ, и говорейки за В. М. Р. О. казва: „Конспирацията е даже дългъ, когато потисницитѣ сж чужди на всѣко чувство на справедливостъ; противъ безправieto незаконното оръжие е позволено.“ Най-сетне Лантуанъ се обръща къмъ Франция въ името на братството между народитѣ, за която тя би могла толкова ефикасно да сътрудничи благодарение на своята сила и голѣмъ престижъ.

Безпристрастие, дълбока симпатия къмъ онеправданитѣ народи, безпощадна откровеностъ, любовъ къмъ правдата, — ето чувствата, които сж накарали А. Лантуанъ да напише тази книга.

Не за първи пжтъ въ мрачнитѣ дни на нашата история сме срѣщали французи, надъхвани отъ сжщитѣ чувства, които сж ни предлагали искрено приятелство. Тамъ, струва ни се, трѣбва да търсимъ обяснението на тази „непонятна“ привързаностъ на българитѣ къмъ Франция, за която говори А. Лантуанъ, — привързаностъ, чиито корени сж тъй дълбоки, че и най-жестокитѣ разочарования не сж могли още да ги изтръгнатъ отъ сърдцето на българина.

Виолета Иконова.

Résumés des articles de la revue.

Prof. Ivan Snégarov, L'Institution de l'Eglise Bulgare Orthodoxe.

Le contenu de l'article du professeur Snégaroff, qui se distingue par une argumentation scientifique très détaillée des opinions qui y sont exposées, se ramène dans ses traits principaux à ce qui suit:

Une des raisons pour lesquelles le kan bulgare Boris adopta le christianisme (en l'an 865) fut son désir de voir le souverain bulgare devenir, par une voie légale, indépendant de l'aristocratie dynastique c. à d. monarque absolu, et d'établir comme principe fondamental de gouvernement l'idée de l'origine divine de cette autorité. Boris pensait que pour parvenir à ce but il était indispensable d'instituer dans son Etat une Eglise indépendante avec en tête un patriarche. Après sa conversion au christianisme, l'idée d'un patriarcat bulgare a été un des points principaux de sa politique.

Mais Byzance ne prit pas en considération suffisante l'aspiration de Boris. Elle ne put admettre de suite l'idée d'une Eglise indépendante dans des contrées où le patriarcat de Constantinople défendait tenacement ses droits contre les sollicitations de Rome. d'autant plus qu'à cette époque dominait la théorie de la pentarchie, c'est-à-dire que toute l'Eglise chrétienne devait être gouvernée par les cinq patriarchats, — de Rome, de Constantinople, d'Alexandrie, d'Antioche et de Jérusalem. A partir du moment où Boris promit au roi Louis le Germanique de se convertir au christianisme, il ne fut plus tellement préoccupé de savoir d'où il accepterait le baptême que de résoudre la question: comment battre en brèche l'idée de la pentarchie ecclésiastique, de façon à conserver l'indépendance spirituelle de son Etat. Il craignait que ce fut un acte fatal pour la Bulgarie de la détacher du centre de gravité de la Péninsule, — Constantinople — acte auquel le poussait Louis le Germanique. On ne sait pas si après sa conversion, Boris a soulevé la question d'un patriarcat bulgare auprès du patriarche de Constantinople Photius; en tout cas, quoique résolument décidé à imposer le christianisme à tout son peuple, il a dû éprouver des craintes pour l'Etat dont il défendait si jalousement la souveraineté. Ces craintes ont été peut-être renforcées par des agents latins. Admirateur de la culture chrétienne, comme le montrent ses relations cordiales avec les trois disciples proscrits de Saints Cyrille et Méthode, Boris désirait un clergé instruit tel que ne pouvaient le représenter les prêtres grecs nommés en Bulgarie, et une Eglise bien organisée telle que n'avaient réussi à la créer le clergé grec, au cours d'une année entière.

En 866, Boris décida de rompre ses relations avec l'Eglise de Constantinople; il se tourna vers l'Occident, jugeant que la langue latine qui

n'était pas liée avec un Etat et une nationalité définis, ne serait pas un aussi puissant porteur d'influence politique étrangère que la langue grecque, et que l'Etat bulgare resterait, par suite, indépendant, de même que l'Etat germain voisin. En conséquence, Boris demanda à son allié Louis le Germani que un évêque et des prêtres, espérant qu'il pourrait les rallier à son idée d'Eglise nationale, grâce à ses relations amicales avec leur roi. Cependant, la légalisation de cet acte dépendait du chef suprême de l'Eglise d'Occident. C'est pourquoi, au mois d'août de la même année, le prince Boris envoya à Rome une délégation de boyards portant des présents et chargés de solliciter du pape, entre autre, un patriarche. Le pape Nicolas I s'efforça habilement de créer les liens indispensables pour soumettre la Bulgarie sous sa juridiction spirituelle. En envoyant en Bulgarie, au mois de novembre de l'an 855, deux évêques comme instituteurs spirituels, il promit au prince Boris de nommer dans son Etat tout au plus un archevêque sous la juridiction du Saint-Siège; mais il n'osa pas dire que la demande bulgare n'était pas légale afin de ne pas repousser les Bulgares dès le début. Le prince Boris comprit fort bien qu'il ne pouvait acquérir tout à la fois et cela avant d'avoir préparé le terrain. Il considéra la concession du pape comme une étape importante pour la réalisation ultérieure de son but grandiose. C'est pourquoi il accueillit avec joie les délégués du pape et congédia le clergé que lui, avait été envoyé par Photius.

Dans la première moitié de l'année 867, Boris demanda au pape de nommer l'évêque Formos Portouiski comme archevêque bulgare et peu après il envoya une délégation qui renouvela cette demande et sollicita la nomination de nouveaux prêtres. Ayant compris les aspirations secrètes de Boris, le Vatican ne voulut envoyer comme archevêque bulgare aucun des prêtres romains désirés par Boris, mais proposa des personnes peu en vue et qui n'étaient même pas évêques. Il nomma d'abord (en 867) un des prêtres envoyés en Bulgarie antérieurement, et plus tard, en 869, le sous-diacre Sylvestre. Le prince bulgare renvoya bientôt Sylvestre. Le successeur du pape Nicolas I, Adrien II, (867—872) déclara qu'il nommerait comme archevêque bulgare la personne que Boris désignerait; il est cependant évident que ceci n'était qu'une feinte de la part du pape, dans le but de gagner du temps, jusqu'à ce qu'il eût consolidé son pouvoir en Orient, en convoquant à Constantinople le concile oecuménique. Dans la lettre que Boris envoya au pape, il demanda à nouveau que l'évêque Formos fut nommé archevêque.

La réponse peu précise du pape, donnée après trois années de pourparlers, était une preuve suffisante pour le souverain bulgare: il comprit qu'il ne pourrait par la voie de Rome fonder dans son Etat une Eglise sur des bases permettant de la rendre indépendante après un certain temps et de l'élever au rang de patriarcat. De son côté, Bysance commença à se montrer encline à satisfaire le désir modéré de Boris. Ce dernier saisissait déjà qu'avec le développement de la vie ecclésiastique en Bulgarie son archevêque pourrait plus facilement s'élever à la dignité de chef spirituel indépendant s'il appartenait à la hiérarchie orientale. En outre il avait vu que dans l'Eglise d'Occident seule était employée la langue latine, alors que l'Eglise d'Orient admettait non seulement le grec, mais aussi les autres langues. Cette circonstance lui donnait l'espoir que la Bul-

garie, si elle se rattachait à l'Eglise d'Orient, pourrait devenir le foyer d'une culture nationale. L'influence de Byzance contribua à l'affermir dans cette conviction. A côté des tentatives officielles de pression faites par Byzance, une propagande était, sans doute, menée parmi les sujets de Boris, dans le but de susciter des mécontentements contre le clergé latin et cela surtout au sein des chrétiens d'une époque plus ancienne (slaves et autres) pour lesquels le culte chrétien d'Orient était la religion de leurs pères, et qui s'étaient déjà familiarisés avec la culture byzantine. Dans la missive qu'il adressa à Hincmar de Reims, le pape Nicolas I se plaignait déjà que les Bulgares, entendant les Grecs calomnier l'Eglise Romaine, évitaient les Latins et même se détachaient complètement d'eux „comme nuisibles et souillés par la boue de différentes hérésies“.

Mais, d'autre part, le prince Boris ne voulait pas blesser le pape ni éveiller chez Louis le Germanique le soupçon qu'il changeait de sentiments à son égard. C'est pourquoi il ne rompit pas ouvertement ses relations avec Rome et ne reçut pas directement l'archevêque proposé par Constantinople; cependant, après le dernier refus du pape Adrien II, il jugea raisonnable de chercher une justification canonique de son retour à l'Eglise de Constantinople auprès du concile oecuménique qui siégeait déjà à Constantinople (depuis le 5 octobre 869). Il envoya à Constantinople une délégation composée de quelques dignitaires et ayant pour chef le diplomate bien connu Petre, afin de prier le concile de résoudre la question: De qui la Bulgarie doit-elle dépendre au point de vue ecclésiastique. Cette délégation était chargée de lettres et de présents. Les envoyées bulgares furent reçus par l'empereur Vassili I avec de grands honneurs. Ils assistèrent à la X-me assemblée (la dernière) du concile (le 28 février) dans l'Eglise Sainte-Sophie, à droite, à côté des délégués de l'Empereur d'Allemagne Louis II, qui étaient chargés des pourparlers pour le mariage entre le fils de l'empereur Vassili I, Constantin, et la fille de l'empereur d'Allemagne, ainsi que des négociations relatives au traité contre les Sarrasins. Les délégués du pape étaient déjà informés de la mission des envoyés bulgares. Trois jours après le concile, le 4 mai 870, l'empereur Vassili ordonna que les délégués du pape, les représentants des patriarches d'Orient et le patriarche de Constantinople Ignati se présentassent immédiatement à l'assemblée siégeant dans le Palais pour ouïr la demande du prince bulgare. L'empereur reçut avec grande pompe dans son palais les délégués bulgares. Après les salutations d'usage, le premier délégué bulgare, Petre, exprima la joie du prince bulgare Mihaïl (Boris), causée par la convocation du concile ecclésiastique et posa la question dont il avait été chargé: „Il n'y a pas longtemps, nous étions des païens et depuis peu nous avons reçu la grâce du christianisme. Aussi, pour que nous ne tombions pas en erreur, nous désirons apprendre de vous, les représentants des grands patriarches, à quelle église nous devons nous soumettre“. Les envoyés du pape répondirent les premiers, résolument: „A l'Eglise Romaine à laquelle ton souverain, avec toute la population de son royaume, s'est donné; au bienheureux prince des apôtres, Pierre; de son remplaçant, c'est-à-dire du glorieux pape Nicolas, ton souverain a eu l'honneur de recevoir les règles de la vie, des évêques et des prêtres. Que vous appartenez et que vous devez appartenir à cette

Eglise vous l'avez prouvé encore en ceci que vous avez accueilli nos prêtres et que vous les gardez jusqu'à présent avec les honneurs qui leur sont dûs". Les envoyés bulgares reconnurent ce fait, mais, pourtant, ne voulurent pas considérer la question de la juridiction ecclésiastique en Bulgarie comme résolue au point de vue canonique. C'est pourquoi ils prièrent encore une fois les délégués du pape et les représentants des patriarchats d'Orient de décider à laquelle des deux Eglises, celle de Rome ou celle de Constantinople, il était rationnel que les Bulgares se soumettassent. Les délégués du pape déclarèrent qu'ils n'avaient pas pleins pouvoirs pour s'occuper de cette question, que d'ailleurs ils considéraient comme résolue. Les représentants d'Orient s'appuyèrent sur l'histoire pour faire ressortir le droit de primauté du patriarcat de Constantinople. Ils demandèrent aux délégués bulgares à qui était soumise leur patrie et quels prêtres, — latins ou grecs, — s'y trouvaient quand les Bulgares l'avaient conquise. Les délégués bulgares répondirent que les Bulgares avaient enlevé cette terre par les armes aux Grecs et avaient trouvé là, non pas des prêtres latins, mais des prêtres grecs. Les représentants d'Orient conclurent qu'il était, par conséquent, évident que cette terre se trouvait alors sous la juridiction du patriarcat de Constantinople. Une discussion animée s'ensuivit entre les délégués du pape et les représentants d'Orient. (M-r Snégarov rapporte cette discussion avec beaucoup de détails). Enfin, les délégués d'Orient décidèrent que la Bulgarie comme pays qui avait été autrefois sous la domination grecque et dans laquelle il y avait eu des prêtres grecs devaient retourner sous la juridiction de l'Eglise de Constantinople, dont elle s'était détachée par suite du paganisme de ses nouveaux souverains, les Bulgares. Les envoyés du pape déclarèrent bruyamment que cette décision des représentants d'Orient avait été prise par crainte ou par intérêt, et qu'elle était sans valeur jusqu'à ce que le pape se prononçât à ce sujet.

Dans cette assemblée s'étaient dessinés deux points de vue canoniques différents soutenus par les deux parties opposées de l'Eglise chrétienne — l'Eglise d'Orient (les quatre patriarchats) et l'Eglise d'Occident (l'Eglise romaine et les autres Eglises régionales qui lui étaient soumises. La question ecclésiastique bulgare sapait l'union qui venait d'être réalisée entre les Eglises de Rome et de Constantinople, et cela à tel point qu'à partir de ce moment ces dernières s'éloignèrent de plus en plus, jusqu'à ce que, enfin, deux siècles plus tard, elles se séparèrent définitivement.

On ignore si, selon l'ordre admis, un protocole fut rédigé contenant une résolution définie de la question ecclésiastique bulgare, mais on sait que les délégués bulgares reçurent une lettre, écrite en grec, informant que les représentants des patriarchats d'Orient, agissant comme arbitres entre les délégués de Rome et le patriarche Ignati, avaient décidé que la Bulgarie devait se soumettre à l'Eglise de Constantinople. Cette lettre a dû être signée ou par l'empereur ou par le patriarche Ignati et les représentants d'Orient, mais non pas par les délégués du pape qui, selon le biographe du pape Adrien II, avaient soutenu fermement le point de vue romain jusqu'à la fin et avaient déclaré résolument qu'ils n'avaient pas été chargés par le pape de discuter cette question.

Cette lettre montre qu'à Constantinople on ne partageait pas la théorie de la suprématie du pape et qu'on soutenait tenacement l'idée de la pentarchie. L'assemblée spéciale convoquée pour résoudre la question ecclésiastique bulgare fut considérée comme légale et la décision des représentants d'Orient, acceptée tacitement également par le patriarche de Constantinople, comme valable, aussi bien au point de vue de la procédure (la majorité quatre contre un, avait été pour cette décision), que dans son essence (les représentants d'Orient avaient été considérés comme arbitres entre les deux parties intéressées, — l'Eglise de Rome et l'Eglise de Constantinople). D'autre part, comme dans l'assemblée spéciale se trouvaient des représentants des cinq patriarchats qui formaient l'Eglise oecuménique, à Constantinople et en Bulgarie on considéra que sa décision émanait du Concile de Constantinople lui-même. De sorte que les bases de l'Eglise bulgare furent établies par l'Eglise d'Orient, c'est-à-dire l'Eglise orthodoxe.

Il est probable que déjà en 870 le patriarche Ignati sacra archevêque de Bulgarie Joseph, qui partit pour ce pays accompagné d'évêques et de moines. En 866, dès l'arrivée du clergé latin, le clergé grec avait été éloigné; cette fois-ci, ce fut le clergé de Rome qui dut quitter la Bulgarie, L'évêque latin Grimoaldo retourna à Rome avec ses prêtres, emportant de nombreux présents et sans attendre l'ordre du pape auquel il remit une longue lettre que le prince Boris lui envoyait pour justifier son action par „la décision bien pesée de ceux qui présidaient le concile.“ Il est probable que Boris fit d'importants présents à Grimoaldo et lui fit comprendre poliment, en se basant sur la résolution de Constantinople, qu'il serait bon qu'il quittât la Bulgarie.

On ne possède pas de renseignements sur les droits qu'avait l'archevêque bulgare. Si on juge d'après l'organisation de l'Eglise d'Orient, c'était un chef spirituel d'évêché, soumis au patriarche de Constantinople, ayant sous sa juridiction des évêques et exerçant un pouvoir autonome intérieur. Il était élu par les évêques et son élection était probablement ratifiée par le patriarche de Constantinople qui l'ordonnait. C'est au patriarche qu'appartenait le pouvoir juridique suprême sur l'évêché bulgare. L'archevêque bulgare formait sans doute avec ses évêques un synode pour l'administration du diocèse qui lui était confié. Selon la pratique du patriarchat de Constantinople, il aurait dû se nommer métropolite, car les archevêques soumis à ce patriarchat gouvernaient des évêchés plus petits que celui des métropolitains, raison pour laquelle ces derniers avaient une prééminence honorifique. Le chef de l'Eglise bulgare était nommé archevêque et non métropolite, probablement parce que les Bulgares eux-mêmes avaient demandé un archevêque à Rome et à Constantinople et parce que Byzance considérait cela comme plus avantageux. Le titre „archevêque“ contenait la notion „hiérarque“, inférieure à celle de métropolite, par conséquent, dépendant davantage du patriarche, et en général l'idée que Constantinople au point de vue ecclésiastique était la métropole de la Bulgarie.

A partir de 870, la Bulgarie est liée pour toujours avec l'Eglise d'Orient et commence à aspirer à devenir un nouveau foyer de pensée orthodoxe. Les essais de persuasion et les menaces des papes Adrien II et Ioan VIII (875—882) n'eurent aucun effet sur le prince Boris qui ne s'écarta pas de la voie qu'il s'était résolument tracée — c'était une issue heureuse de la situa-

tion créée par ces hésitations épuisantes et un grand succès pour sa politique ecclésiastique, car ainsi la Bulgarie cessait de devenir un champ d'essai pour les différentes propagandes religieuses; un fort pouvoir ecclésiastique était créé dans l'Etat bulgare, qui se constituait en domaine ecclésiastique indépendant; enfin, par là, il devenait possible d'instituer en Bulgarie une Eglise orthodoxe nationale.

D'ailleurs, la hiérarchie grecque pouvait contribuer plus efficacement à la conversion au christianisme des Bulgares que la hiérarchie latine, car à cette époque la langue grecque était beaucoup plus répandue que la langue latine en Bulgarie et ce pays au point de vue culturel était beaucoup plus proche des Grecs que des Latins. D'autre part, l'avantage le plus important fut qu'en Bulgarie, pays qui venait d'entrer dans l'orbite du monde chrétien d'Orient, la culture slave trouva le plus large accueil, grâce à l'activité des disciples de Saints Cyrille et Méthode (Climent, Naoum, Anguelari, Constantin etc.) expulsés de la Moravie, et que cet Etat devint le flambeau qui illumina les Serbes, les Valaques, les Moldaves et les Russes.

A partir de 885, date à laquelle ces saints hommes commencèrent à travailler en Bulgarie, l'idée de soumission au pape devint tout à fait étrangère à Boris, et de jour en jour, la dépendance ecclésiastique dans laquelle se trouvait son Etat par rapport au patriarche de Constantinople lui devint plus pénible. Boris ne put pas réaliser l'idéal de sa vie. Il le légua à son fils Siméon, mais après avoir suffisamment préparé le terrain pour sa réalisation dans un proche avenir. Sa lutte pacifique et son action judicieuse ont une importance sans pareille, car elles ont laissé dans l'âme du peuple bulgare des traces que les siècles n'ont pu effacer. Par la création d'une Eglise bulgare, Boris établit une puissance génératrice de vie qui unit et fusionna dans un tout organique les deux éléments ethniques constructifs de l'Etat bulgare, — les Turco-Bulgares et les Slaves, et qui fonda une nouvelle nation chrétienne civilisatrice, — la nation slavo-bulgare. L'idée de Boris relative à une Eglise nationale a passé plus tard dans les autres Etats slaves. L'Eglise bulgare est la première affirmation de l'indépendance spirituelle de la race slave et le prototype des autres Eglises orthodoxes slaves.

Prof. M. Spéransky, Les jours néfastes dans les compléments de l'évangile d'Assémani.

L'évangile d'Assémani représente non seulement une des plus anciennes copies de l'évangile aprakos vieux-bulgare, raison pour laquelle il est depuis longtemps l'objet d'études détaillées pour les spécialistes en linguistique, paléographie et histoire des textes — mais aussi un monument écrit dont la date et le lieu sont assez exactement établis (X—XI siècles, Macédoine), et sur lequel on peut étudier l'ancienne écriture, la littérature et les mœurs des Bulgares de Macédoine dans les temps les plus anciens.

Une des particularités qui se trouvent dans les compléments au texte de l'évangile, particularité qui est restée une énigme même pour le grand spécialiste, le prof. Jos. Vajs de Prague — est le mot *зона* (mauvais, néfaste) qui y est répété une dizaine de fois; sous ce mot sont désignés dans

les compléments, qui ont un caractère astronomique-astrologique, certains jours de chaque mois. M-r Spéransky cite ces compléments qui se trouvent à différentes pages de l'original. Ecrits avec des lettres glagoliques, ils ne sont probablement pas ultérieurs au XIIe—XIIIe siècles; leur langue, en particulier le remplacement de la lettre *ъ* vieux-bulgare par *o* dans le mot *зѡмъ*, et de *ъ* par *e*, par exemple dans *груден, просинецъ*, prouve, sans laisser aucun doute, l'emploi de parlars bulgares du sud-ouest c. à d. de la Macédoine, où d'ailleurs le manuscrit entier d'Assémani a été écrit.

Dans les compléments en question, il est dit que deux jours définis de chaque mois sont des jours néfastes, qui apportent le malheur aux hommes, et qu'on les indique ici pour que ces derniers puissent connaître ces jours et se défendre contre différents succès et dangers. En d'autres mots, dans les compléments sont rapportées par écrit les superstitions répandues, depuis les temps les plus anciens, dans le monde entier au sujet des jours propices ou néfastes, superstitions séculaires qui ont suscité toute une littérature scientifique. M-r Spéransky s'arrête sur les origines de ces superstitions, qui sont nées quelque part en Extrême-Orient, ont été peu à peu transportées en Europe et sont connues sous différents noms chez les différents peuples. La croyance à l'existence de jours propices et de jours néfastes a pénétré en Bulgarie par l'entremise de Byzance, et de la Bulgarie, par les livres vieux-bulgares, elle a passé en Russie. Ainsi, par exemple, dans la copie russe du recueil vieux-bulgare de l'époque du tzar Siméon, dans l'ainsi-nommé „Recueil de Svétoslav“, datant de 1073, il est dit à propos du 30 avril: „Le 30 avril, tu ne dois pas manger des raves“ et à propos du 31 mai „tu ne dois pas manger du porc“. M-r Spéransky mentionne des passages analogues dans d'autres manuscrits russes d'origine bulgare; il cite aussi des manuscrits grecs dans lesquels sont indiquées les dates des jours néfastes, de même que dans l'évangile d'Assémani. Il existe deux espèces d'indications de ce genre — un type plus ancien où ne sont indiqués que deux jours dans le mois et un type plus récent où les jours néfastes sont plus nombreux (cinq ou six jours dans le mois). Les jours néfastes dans l'évangile d'Assémani sont du premier type. Les données au sujet des jours néfastes dans l'évangile d'Assémani ne correspondent pas exactement à celles qui se trouvent dans les manuscrits grecs et latins que M-r Spéransky a comparés; il en tire la conclusion qu'il a existé un original grec, inconnu aujourd'hui, qui contenait les dates indiquées dans l'évangile d'Assémani. Dans les compléments en question on indique au commencement de chaque mois la durée des jours et des nuits, ce qu'on ne rencontre pas dans les manuscrits grecs connus où se trouvent mentionnés les jours propices et les jours néfastes. Il ressort donc que dans l'évangile d'Assémani on a ajouté des indications empruntées aux almanachs ordinaires. Etant donné que de pareilles indications ne se rencontrent pas dans les livres destinés au service divin, il est probable que l'Eglise ne s'opposait pas au commencement à l'introduction de ces indications dans ce genre de livres sacrés, et même dans l'évangile, et qu'elle les autorisait comme utiles et intéressantes. Ce n'est que plus tard que l'Eglise les trouva déplacées et par suite les interdit.

Prof. Iv. Snégarov, A propos du diocèse de St Climent d'Ohrida.

A propos de l'article du prof. russe G. Ilïnsky „Le titre épiscopal de Climent Slovensky“, publié dans la Revue Macédonienne A. VII. № 4, le prof. Snégarov soulève certaines objections et expose de son côté son opinion sur la question de l'endroit où se trouvait le siège du diocèse de Climent. Dans une étude précédente sur St Climent, — étude que M-r Ilïnsky n'a pas eu sous les yeux — M-r Snégarov présentait des arguments qui l'amenaient à la même conclusion que celle exprimée par M-r Ilïnsky, notamment que le diocèse de St Climent se trouvait probablement dans la région de la ville de Kitchévo dans la Macédoine de l'ouest. Après avoir constaté ce fait, M-r Snégarov passe à une critique détaillée des arguments sur lesquels M-r Ilïnsky appuie l'opinion que la localité Δρεμβίτζα, mentionnée dans le titre épiscopal de Climent, désignerait en réalité la ville de Débertza (Δεβέρτζα), située à la frontière même de la „sauvage Albanie“, et capitale de la région de Débère. M-r Snégarov n'admet pas qu'une pareille ville ait existé; aujourd'hui, non plus, il n'y a pas de ville de ce nom. La ville principale de la région en question est maintenant Débère qui était désignée en grec de même que la région environnante sous le nom de Δεύρη, Δέβρα et non pas Δεβρίτσα. A l'appui de son opinion, M-r Snégarov fait une analyse critique des arguments présentés par M-r Ilïnsky.

Dans sa conclusion, M-r Snégarov dit qu'après avoir examiné encore une fois la question relative au diocèse de Climent, il s'est convaincu que son opinion précédente, selon laquelle ce diocèse se trouvait dans les régions de Kitchévo et de Débertza, pouvait être contestée; aussi il propose une nouvelle interprétation. Partant du fait que dans la liste des archevêques bulgares qui se trouve dans Ducange et qui a été composée vers la moitié du XIIe siècle, c. à. d. 50—60 ans après la apparition de la vie de St Climent, ce dernier est désigné sous le nom de Climent de Tiveriopolsky (Τιβεριοπολίτης), c. à. d. de Stroumitza ou Vélitchka (ἤτοι Βελίτσας), et en se basant sur différentes considérations qu'il expose ici, M-r Snégarov admet que sous le nom de Vélitchka il faut comprendre la région traversée par le cours moyen du Vardar (région des environs de Vélesse et Tikvech) et que c'est ici que fut fondé un diocèse pour Climent, avec Δρεμβίτσα comme centre. Selon Snégarov, cette région peut être identifiée avec Δεύριτζα (mentionnée par Cantacousin): elle se trouvait probablement dans les environs de la ville actuelle de Kavadtzi où est situé le village de Débrichta. „Cette hypothèse, conclut M-r Snégarov, explique pourquoi au XIIe siècle Climent était considéré à Ohrida comme évêque de Stroumitza: ou bien la région de Stroumitza entraînait dans son diocèse ou bien les deux régions étaient voisines. Il est vrai que, si on admet cette situation, le diocèse de Climent n'aurait pas été aussi proche d'Ohrida que le suppose l'hypothèse Kitchévo—Débertza, mais pourtant il se trouvait assez près d'Ohrida pour que Climent put visiter cette ville et son monastère en voyageant confortablement à travers la plaine de Prilèpe, en passant par Bitolïa et en suivant la Via Ignatia.

L. Miletitch, Sur la vie des Bulgares dans la région de Salonique.

D'après les souvenirs autobiographiques de Traïko Kéhaïov du village de Vatilek.

Depuis les temps les plus anciens, la population des environs de Salonique a été bulgare. Malgré les vicissitudes, des événements historiques au cours des derniers siècles et la pression incessante des Grecs pour refouler du littoral l'élément bulgare, ce dernier réussit à s'y maintenir jusqu'à ces derniers temps. Depuis que la philologie slave a commencé à examiner plus sérieusement la question de la patrie de la langue des saints Cyrille et Méthode, on s'est mis à étudier avec plus d'attention aussi la langue de la population bulgare dans les environs de Salonique. Feu le grand slaviste V. Iagić poussa son ancien et excellent élève Vatroslav Oblak (de nationalité slovène) à aller en Macédoine pour étudier sur place la langue des Bulgares dans les villages de Salonique. Dans ses „Etudes Macédoniennes“ (Macedonische Studien, Wien, 1896), Oblak fait ressortir que „sans une étude exacte des parlers macédoniens du sud, particulièrement du parler des environs de Salonique, une résolution définitive de la question du vieux-bulgare (der altslovenischen Frage) est impossible“ (p. 3). Malgré les grandes difficultés qui lui furent suscitées par les autorités turques, Oblak réussit à parcourir les villages bulgares dans les environs nord de Salonique et à saisir dans ses traits principaux le parler de cette population; il le décrit à côté d'autres parlers macédoniens dans son livre „Le dialecte des environs septentrionaux de Salonique“, en désignant sous ce nom le parler des Bulgares des villages Vatilek, Novo-sélo, Guer-dabor, Bougariévo et Vardarovtzi. Ceci a été la première étude plus détaillée sur le dialecte de la région du Vardar Inférieur, auquel appartiennent avec des nuances insignifiantes d'autres parlers bulgares des régions de Koukouch, Enidjé-Vardar et Guevguéli. Depuis lors, nos connaissances sur ce dialecte bulgare se sont considérablement enrichies. Le lecteur trouvera une caractéristique détaillée de ce dialecte dans l'étude que le prof. St. Romansky publie dans le présent numéro de la „Revue Macédonienne“ (Voir „Le parler de la région du Vardar Inférieur“), de sorte qu'il est superflu de s'arrêter ici plus longuement sur cette question.

En ce qui concerne les mœurs et la vie sociale de la population bulgare dans la région du Vardar Inférieur et spécialement dans celle de Salonique au cours du siècle passé, nos renseignements sont pauvres, surtout relativement aux paysans, dont la plupart passaient leur vie dans les fermes des puissants propriétaires turcs auxquels ils étaient soumis comme des serfs, n'avaient presque aucuns droits à opposer aux abus de la brutale administration turque et étaient continuellement exposés aux attaques des brigands. C'est pourquoi nous accueillons avec joie les renseignements du genre de ceux contenus dans les souvenirs autobiographiques d'un centenaire bulgare de Vatilek, village proche de Salonique. Traïko Kéhaïov a passé sa vie dans les villages de Salonique; fils de berger, lui-même berger aisé, il devint plus tard propriétaire de troupeaux dont il fit un commerce important. Le père Traïko ne reçut pas d'instruction scolaire, il grandit dans le milieu des bergers et ses mœurs étaient celles

du peuple au milieu duquel il vivait. Il conserva la même simplicité jusqu'à la fin de sa longue vie, malgré sa fortune et ses fréquents voyages à Salonique et jusqu'à Constantinople comme marchand de bétail. Cette dernière circonstance explique le grand nombre de mots et même de phrases turcs que le père Traïko aime à employer dans ses récits. Ses notes autobiographiques nous transportent dans son époque et nous font voir la vie opprimée des paysans qui étaient restés très loin de la civilisation des villes, étaient enfoncés dans une ignorance extrême et ne trouvaient de soutien moral pour la défense de leur individualité que dans leur langue maternelle — la langue bulgare — et dans leurs coutumes et rites nationaux. Il est remarquable que dans de telles conditions les Bulgares de Salonique, qui se trouvaient, en outre en incessante lutte avec les Grecs, réussirent cependant, en se comportant avec une inimitié particulière à l'égard de ces derniers, à conserver leur conscience nationale bulgare. Les souvenirs du père Traïko nous dessinent la vie de la raïa en Turquie en partie avant les réformes du sultan octroyées par le hatichérif de Gulhané et les autres droits qui furent donnés plus tard après la guerre de Crimée. Nous voyons comment un cruel chef de gendarmerie pouvait disposer de la vie et de l'honneur de la raïa, comment le commerce des esclaves se pratiquait encore à cette époque, comment furent vendues des femmes bulgares capturées après la mise à sac et la dévastation du village de Négouch. Le père de Traïko Kéhaïov se remaria en achetant précisément une de ces esclaves. Les souvenirs en question rapportent que dans ce temps-là de féroces bandes de brigands albanais faisaient irruption dans les villages et que la population bulgare n'avait pour toute protection que la bienveillance de quelque pacha ou de quelque propriétaire influent dont l'intérêt était d'intervenir en faveur des paysans qui travaillaient pour lui.

Le mérite de la notation des intéressants souvenirs du père Traïko revient au général en retraite Thodor Marcov qui en 1905, alors qu'il exerçait des fonctions spéciales à Salonique, poussa un des petits-fils du père Traïko à écrire sous la dictée de celui-ci tout ce que le vieillard pouvait se rappeler. Le père Traïko avait alors 105 ans. Les habitants de Salonique le considéraient comme le fondateur de la commune bulgare de leur ville. A cette époque, le père Traïko vivait dans le quartier du Vardar avec sa belle-fille et son petit-fils; en dépit de son grand âge, il était en possession de toutes ses facultés intellectuelles, jouissait d'une bonne ouïe et d'une vue passable.

Les souvenirs ont été notés, autant que c'était possible, d'après les paroles mêmes du père Traïko; elle représentent donc un document intéressant aussi bien pour l'historien que pour le philologue et le folkloriste, et c'est pourquoi le prof. Milétitch a eu l'idée de les publier en aplanissant quelques rugosités d'illettré, mais sans rien changer d'essentiel à l'original. La langue reste exactement la même que celle du manuscrit du jeune Kéhaïov, le petit-fils du vieux Traïko, avec certaines corrections orthographiques indispensables. La langue du vieux Traïko est parfois influencée par le langage des citoyens avec lesquels il se trouvait en fréquents rapports. Il est possible que ces inconséquences linguistiques aient été introduites par le notateur — le petit-fils du vieux Traïko. L'orthographe de celui-ci prouve

qu'il a fréquenté l'école bulgare, mais qu'il est resté assez illettré — il ne sait pas séparer exactement les mots, placer les signes de ponctuation, se servir des lettres majuscules et minuscules, etc. M-r le prof. Milétitch a corrigé ces imperfections du manuscrit pour faciliter la compréhension du texte. Dans le même but et ayant principalement en vue les lecteurs étrangers, M-r Milétitch a donné sous ligne l'explication de mots étrangers empruntés principalement au turc (d'origine turque, arabe ou persane), et aussi de phrases turques que le père Traïko emploie souvent au cours de son récit.

Après avoir raconté ses souvenirs, le père Traïko rapporte à sa façon et en prose le texte de trois légendes épiques qu'il a dû entendre dans sa jeunesse soit en vers, soit en prose. Pour le folkloriste, ces légendes épiques racontées d'une façon aussi naïve sont un exemple intéressant montrant comment se transmettent les récits épiques. Dans la première de ces légendes, on parle d'Imir Nicolas, de Tanka l'Albanaise de la ville de Prizrène, de Iounak Stanko, etc.; dans la seconde de Mlad Miloch; de „l'enfant Sraoultzi"(?), de Deleb(?) de Gurga qui s'enfuit avec lui et qui par ruse le poussa à combattre contre Ilia Delia. Dans la troisième légende, on raconte comment Chamliško Delitché lutta avec Guro l'Ivrogne, et son petit-fils Jankoula. Ceux qui connaissent la poésie épique des Slaves du Sud découvriront sans peine les originaux des motifs épiques contenus dans les trois légendes racontées par le père Traïko.

On a donné ici une reproduction photographique de Traïko Kéhaïov.

Enfin, dans l'article concernant les souvenirs en question, le professeur Miletitch, après avoir parlé du père Traïko, donne le récit même de ces souvenirs.

St. Romanski, Le parler de la région du Vardar Inférieur.

Vers le milieu du XIXe siècle, quand la lumière commença à se faire sur la carte ethnographique de la péninsule balkanique jusqu'alors si sombre, on constata que la vallée du Varder Inférieur, depuis le sortie du fleuve du défilé de Demir-Kapia (Les Portes de Fer), avec la large plaine sur ses deux rives, entre Koukouch et Vodène, jusqu'au golfe de Salonique lui-même, était peuplée de Bulgares. Ceux-ci avaient pu s'y maintenir en dépit de la colonisation turque très forte en Macédoine du Sud, précisément dans les environs de Salonique et malgré la poussée du grécisme exercée du sud-ouest pendant toute la durée de la domination turque.

Il ressort que si on ne prend pas en considération la population turque et turquisée ou grécisée, (principalement sur la périphérie et plus particulièrement dans la partie est et sud-ouest) et les juifs de la ville de Salonique — toujours après la conquête de la Macédoine par les Turcs — la région du Vardar Inférieur a conservé avec de petites modifications seulement la physionomie ethnique qu'on lui connaissait depuis le VIIe siècle, époque de l'établissement définitif des Slaves dans la péninsule balkanique. Les légendes de St Dimitre de Salonique rapportent que déjà alors les environs de la ville avaient une population slave très compacte. On connaît même les noms des tribus slaves qui s'y étaient établies. On peut citer, entre autres, les Smoliani (Σμολιάνοι, смолани) qui

peuplaient la région de la Mesta moyenne et supérieure, ainsi que celle de l'Arda supérieur, et qui donnèrent leur nom à toute la région (*δέματων Σιολέωνων*) qui la conserva pendant une longue partie de la période byzantine. D'après les noms de ces tribus on pourrait conclure que la population slave établie dans la région du Vardar Inférieur appartenait aux mêmes tribus que celle des Rhodopes, et cette hypothèse s'appuie non seulement sur le fait que les slaves suivaient pour pénétrer dans la Macédoine du Sud principalement la route venant de la plaine de la Mer Egée, mais aussi sur la circonstance que les parlers du Vardar Inférieur ont aujourd'hui encore certaines particularités qu'on retrouve dans les parlers des Rhodopes. Il faudra, par conséquent, admettre que malgré les déplacements de la population bulgare, au cours de différentes époques, principalement sous la domination turque, et malgré le courant de la Macédoine centrale et occidentale vers la plaine de Salonique, la population autochtone a, en général, conservé son caractère primitif: les nouveaux immigrés qui se mêlaient peu à peu à cette population n'ont fait que renforcer cette dernière en augmentant son chiffre, qui avait considérablement diminué dans les derniers siècles, sans cependant transformer dans son essence son caractère ethnique et les particularités de sa langue.

Sous l'un et l'autre rapport, toute la contrée sur les deux rives du Vardar Inférieur, avec Guevguéli et Koukouch au nord et à l'est, avec Enidjé-Vardar et Vodène à l'ouest et au sud et Goumendjé au centre, forme un tout absolument homogène et original. Ainsi, par exemple, une ancienne coutume de carnaval, désignée sous le nom „Roussalī“, quoique également connue dans d'autres régions bulgares et en général chez les peuples balkaniques, est pratiquée ici de Noël (Koleda, Bojik) à l'Epiphanie (Voditzi) de la même façon et avec les mêmes détails dans toute la contrée,

En ce qui concerne la langue, on remarque que, malgré les différentes influences auxquelles elle a pu être soumise, principalement par suite de l'immigration dans la plaine d'habitants venus de la montagne, il existe une parfaite homogénéité dans le type général, conséquence d'une évolution intégrale dans son développement et qui n'a entraîné aucune rupture avec les domaines dialectiques voisins de l'est et du nord-ouest. Il ressort notamment que, malgré l'adoption de la transformation de *n* en *e* (бѣлъ > бел), par laquelle la population bulgare de toute la région entre résolument dans les frontières du dialecte bulgare occidental, on rencontre dans le dialecte de cette population une forte réduction des voyelles claires *a*, *o* et *e* qui rattache ce parler au dialecte bulgare de l'est. En outre, il est intéressant de relever que c'est précisément cette réduction des voyelles non accentuées, accompagnée de l'accent, limité dans le mot, jusqu'à un certain point, dans une position définie — particularité qui elle aussi place ce parler dans les dialectes bulgares de l'ouest — et d'une élision complète des voyelles réduites, dépendante de l'accent, qui apparaît comme la particularité la plus caractéristique du parler de toute la région.

Le développement original du parler en question devient évident quand on prend en considération qu'il ne montre pas de traces des anciennes voyelles nasales si caractéristiques pour la langue dans laquelle Saints Cyrille et Méthode ont traduit les premiers livres ecclésiastiques du grec en

vieux-bulgare; et cela quoique ce soit précisément dans la Macédoine du Sud, d'un côté à l'est de la région en question, dans quelques villages entre Salonique et Serrès (Souho, Zorovo, Vissoka), et de l'autre à l'ouest (région de Kostour) qu'on trouve des traces de ce nasalisme dans une série de mots et de formes.

Cependant, il n'existe pas de parfaite identité dans le domaine entier du parler du Vardar Inférieur. On peut facilement distinguer, grâce à quelques particularités, le parler des villages de Guevguéli et de Koukouch de celui des villages plus occidentaux vers Vodène. D'autre part, il existe à Koukouch une transformation du *a'* en *e* devant une syllabe molle, comme dans le parler bulgare de l'est; mais nous ne trouvons pas cela dans le parler de Guevguéli, de même que quelques autres particularités qui rattachent ce parler des villages de Guevguéli au parler de ceux de Vodène ne se rencontrent pas dans le parler de Koukouch.

Tout ce qui a été exposé jusqu'ici montre la complexité du parler de la région du Vardar Inférieur et l'importance que peut avoir tout apport à son étude, surtout quand on prend en considération le petit nombre et le peu de valeur au point de vue linguistique des matériaux se rapportant à ce parler.

M-r Romansky énumère plus loin les matériaux relatifs au parler de la région du Vardar Inférieur, et, en se basant sur ceux-ci, il expose systématiquement et en détail les particularités de ce parler, sa phonétique et sa morphologie.

L. Miletitch, Le nom propre „Kali“ ches les Bulgares macédoniens au XIVe siècle.

Dans l'article publié par Mr Ivan Sakazov dans la Revue Macédonienne № 2—3 „Documents inédits de la fin du XIV-ème siècle concernant les Bulgares de la Macédoine vendus comme esclaves“ on remarque, parmi les noms des esclaves bulgares vendues, le nom fréquemment répété „K a l i“, nom qui aujourd'hui se rencontre rarement en Macédoine, et encore sous une autre forme. Par exemple, parmi les noms communiqués par L. Miletitch comme empruntés à l'obituaire du Monastère Saint Ivan Bigor, on rencontre seulement deux fois le nom Kalo, et dans l'obituaire du Monastère de l'Immaculée Conception (région de Kitchevo) nous rencontrons le même nom Kala seulement une fois (année 1841), et deux fois la forme Kalina. Au contraire, le nom Kali est mentionné dans les documents en question, — au nombre de 232, — vingt-huit fois. À côté de ce nom, on rencontre tout aussi fréquemment le nom de Maria-Maritza, (vingt huit fois). Après celui-ci, suivent par leur nombre les noms grecs suivants: Irina (treize fois), Théodora-Thodora (onze fois), Margarita (trois fois), Marina (une fois), Paraskeva (une fois), Magdalina (une fois). Les noms bulgares féminins sont: Gucha (trois fois), Stanka (une fois), Dona (une fois), Mila (une fois), Dobra (une fois). De même, les noms propres masculins qui se trouvent dans les documents crétois, à de rares exceptions près, ne sont pas nationaux: on rencontre le plus souvent le nom Gueorgui (huit fois), après lui Mihaïl (trois fois), Dimitre (trois fois), Nicolas (deux fois), Yan (deux fois),

Alexi (une fois). Les noms nationaux sont: Dobri (une fois), Dragan (une fois)

Il ressort des données numériques sur les noms féminins et masculins qu'au XIV-me siècle aussi dominaient en Macédoine les noms étrangers — bibliques et grecs. Parmi ces derniers on remarque surtout comme on l'a dit plus haut, le nom Kali (mentionné dans les documents portant les numéros 3, 6, 30, 36, 41, 58, 61, 62, 74, 76, 91, 97, 118, 127, 131, 145, 148, 149, 150, 158, 159, 164, 170, 185, 203, et 205).

M. Milétitch confirme le fait que le nom Kali était très répandu en Macédoine déjà au XIV-me siècle, en citant l'évangile vieux-bulgare glagolique du X-me siècle connu sous le nom „évangile de Zograph“. Le professeur V. Iagić dans la publication qu'il a faite de ce monument (Berlin 1879), parlant des différents „compléments“ annexés ultérieurement en lettres cyrilliques par divers auteurs sur certaines pages du manuscrit original de cet évangile, communique (p. 13) un complément ancien placé à la fin de l'évangile de Mathieu, écrit par un inconnu et où se trouvent les noms: Maria, Mihal, Stana, Maria, Belco. De la même main on trouve dans le dernier évangile de Luc copiés les noms: Nicolas, Alexi, Maria, Stiljan, Maria, Kosta, Maria, Kali, Ian, Kali, Guergui, Kali, Guergui, Kali.

Et ainsi, dans les compléments cités de l'évangile de „Zograph“, on rencontre les mêmes noms que portaient les esclaves bulgares, femmes et hommes, de la Macédoine: Kali (4 fois), Maria (5 fois), Guergui (2 fois), Nicolas, Jan, Alexi et Mihal (une fois). Du fait que dans ces compléments le caractère *ѣ* est encore employé exactement d'après le vieux-bulgare et que d'après l'orthographe glagolique le caractère cyrillique *ѣ* est rendu par *ѣ* on peut déduire que les compléments sont d'une époque ancienne ne dépassant pas le XIV-me siècle.

Faisons remarquer, en outre, que l'évangile de Zograph est un monument écrit bulgare, provenant de la Macédoine d'où il a passé au monastère bulgare de Zograph du Mont Athos, dont il porte le nom.

Comptes rendus

Prof. Ivan Snégarov, Histoire de l'archevêché-patriarcat d'Ohrida, depuis la domination turque jusqu'à sa suppression (1394—1767). Sofia, 1932, VIII, 615 pages (Edition de l'Institut Scientifique Macédonien). — Compte rendu de L. Milétitch.

L'ouvrage du prof. Snégarov sur l'histoire du patriarcat d'Ohrida, dont la première partie a paru en 1924, est terminé par le nouveau livre ci-dessus mentionné qui se rapporte à l'époque entre 1394 et 1767, année où le patriarcat d'Ohrida cessa d'exister.

Dans ce nouveau livre, Snégarov achève brillamment sa tâche en nous donnant un exposé aussi complet que possible sur la lutte pénible menée par le patriarcat d'Ohrida, après qu'il fut tombé entre des mains étrangères, pour défendre, sous le joug turc, son autonomie comme archevêché bulgare, jusqu'à ce qu'enfin il fut définitivement supprimé en 1767. Afin de rendre le tableau de cette époque plus vif, l'auteur le complète par le récit d'épisodes de la vie du gouvernement intérieur du patriarcat et

de ses organes, avec les faiblesses de leur vie privée, les intrigues et les inimitiés propres à cet esprit du Phanar qui s'était implanté dans le patriarcat d'Ohrida et qui l'amena à sa complète désorganisation. D'autre part, les nombreuses indications bibliographiques qui remplissent presque toute la moitié du livre témoignent de la conscience qu'apporte l'auteur à son argumentation poussée jusqu'aux plus petits détails. De sorte que sous ce rapport son ouvrage est exemplaire.

Mr. Snégarov, en rapportant l'histoire du patriarcat d'Ohrida, fait ressortir le rôle important qu'il a joué pour le développement spirituel non seulement des Bulgares, mais aussi des Albanais, Valaques et Serbes; Snégarov a puisé dans ce but à toutes les sources connues. Son ouvrage complète considérablement le livre de Goloubinsky sur cette Eglise Bulgare (Kratkii otcherk istorii pravoslavnyh Tzerkvei Moscou 1871) et l'ouvrage du byzantologue allemand N. Gelzer (Der Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902). Le premier examine seulement le côté extérieur de l'archevêché d'Ohrida: il définit ses frontières mais donne une liste incomplète des archevêques et des diocèses; le second s'arrête plus longuement à l'histoire de ce patriarcat au cours du XVIIme et du XVIIIme siècle, en se basant sur l'ainsi nommé codex de Saint-Climent, décrit rapidement son histoire jusqu'à la moitié du XVIIme siècle, en donnant des renseignements principalement sur les archevêques et les diocèses. L'ouvrage de Mr. Snégarov remplit cette lacune. Goloubinsky ne s'occupe absolument pas de la situation politico-économique (préjudices matériels, impôts, oppressions) de l'Eglise d'Ohrida sous les sultans turcs; quand à Gelzer, il indique seulement les impôts officiels en vigueur au XVIIme et XVIIIme siècles. Aucun des deux auteurs ne décrit les rapports de cette Eglise avec l'Eglise serbe et l'Eglise catholique, avec Venise et le royaume de Naples. Mr. Snégarov nous fait connaître tout ceci dans les chapitres I et II de son livre. Les relations de l'Eglise d'Ohrida avec la Russie, de même les relations d'Ohrida avec le Phanar, dont Gelzer ne donne qu'un aperçu, sont décrites plus en détail par Snégarov, ce dernier ayant puisé, des informations complémentaires dans les documents publiés par l'archimandrite Delikani, dont le recueil „Πατριαρχικά Εγγράφα“.

Le troisième chapitre du livre de Snégarov contient des renseignements sur les diocèses, et le quatrième sur les archevêques et les évêques, renseignements que l'on ne trouve pas chez Goloubinsky et Gelzer. Dans le cinquième chapitre, on parle en détail de l'histoire intérieure du patriarcat d'Ohrida, dans le sixième chapitre de la culture (écrivains, écoles) que Gelzer n'a pas traitée ou seulement effleurée en donnant seulement une brève caractéristique de la culture du haut clergé. Le VIIme chapitre est un aperçu de l'organisation et de l'administration de l'Eglise d'Ohrida plus complet que chez Gelzer. Snégarov a mis à contribution en plus du codex de Saint Climent des documents du XVIme siècle. Il nous donne des renseignements sur l'entretien matériel non seulement de l'archevêque, mais aussi du bas clergé; Snégarov donne aussi des détails sur la discipline et les tribunaux ecclésiastiques. Goloubinsky et Gelzer ne disent rien sur les monastères; Snégarov les décrit au chapitre VIII; à cet effet il a recueilli des informations trouvées dans différents ouvrages et revues étrangères et bulgares.

Les annexes (études et monuments) sont des matériaux précieux que l'on ne trouve pas dans le livre de Gelzer. Parmi ceux-ci ont une importance spéciale les documents empruntés aux codex de Saint-Clément et de Kostour publiés ici en fac-similé, et que Gelzer décrit seulement dans son ouvrage „Der wiederaufgefundene Kodex des Hl. Klements und andere auf den Patriarchat von Achrida bezügliche Urkundensammlungen“. Dans son article „Quant est-ce que l'archevêché d'Ohrida a soumis le patriarcat d'Ipek“ ? Snégarov donne un nouvel éclaircissement de cette question. L'article „Le procès contre Saint Nicolas de Sofia“, écrit d'après la Vie de ce martyr, contient une description intéressante du tribunal turc au XVIme siècle. Par les apports originaux à la littérature relative à l'Eglise d'Ohrida, l'ouvrage de Snégarov a incontestablement une importance capitale pour l'histoire de la péninsule balkanique.

Faisons remarquer encore que l'auteur a enrichi son livre d'une nomenclature très détaillée des personnages et des lieux (P. 577—604), ce qui facilite beaucoup la consultation de cet ouvrage.

Ludvíg Kuba, Čtení o Makedonii. Cesty a studie zroků 1925—1927 (Lectures sur la Macédoine. Voyages et études faites au cours des années 1925—1927). Prague 1932, p. 226. Avec une carte de la Macédoine, 18 gravures, 15 chansons harmonisées et 20 gravures en couleurs. — Compte rendu de D. Ivanov.

L'intérêt des intellectuels tchèques pour les contrées slaves du sud date de l'époque de la renaissance nationale tchèque, quand l'idée de l'union slave avait si profondément pénétré dans la littérature tchèque que le centre culturel du peuple tchèque, Prague, était devenu „la Jérusalem slave“. Après la victoire du réalisme sur le romantisme — vers les années quatre-vingt du siècle passé — les conceptions des écrivains tchèques par rapport au slavisme se transformèrent dans le sens que les pays slaves devinrent pour eux seulement un objet d'investigations et d'études.

Cependant, après les guerres, quand les nouvelles conditions politiques réussirent presque à effacer le nom de la Macédoine de la carte de l'Europe, les alliés de la Grande Yougoslavie admirent volontiers que la Macédoine n'avait jamais été que „la Serbie du Sud“. Il est triste que des partisans de cette conception anti-scientifique de la question ethnographique de la Macédoine se soient trouvés aussi parmi les savants, hommes politiques et journalistes tchèques. De sorte que le public tchèque n'était pas du tout informé ou était induit en erreur sur un pays, dont la beauté et les vertus avaient été autrefois chantées par les poètes tchèques. C'est pourquoi l'auteur de l'ouvrage tchèque le plus récent sur la Macédoine adresse des reproches justifiés aux intellectuels tchèques de ce qu'ils se sont laissé si mal renseigner sur la véritable situation de la Macédoine, ce pays qui, le premier entre tous les pays slaves, a répandu la lumière et la libération spirituelle dans tout le monde slave (p. 219).

Ludvík Kuba est bien connu par ses „Chansons bulgares“ et „Chansons macédoniennes“ qui constituent les derniers deux tomes de sa série „Le monde slave dans ses chansons“ („Sovanstvo ve svých písniach“).

Peintre, musicologue, ethnologue et maître en l'art de conter, Kuba parcourt infatigablement tous les pays slaves, particulièrement ceux du sud et de l'occident dans le but d'étudier les trésors spirituels du peuple qui n'a pas encore passé sous le rouleau uniformisateur de la culture. Le résultat de ces voyages d'étude sont les recueils cités, 15 chansons harmonisées et trois grandes descriptions „Loujitza“, „Etude sur la Vielle Serbie“ et „Etude sur la Macédoine“.

Dans ces voyages en Macédoine au cours de 1925 et 1927, Kuba a recueilli un très riche matériel ethnographique et musical, dont il s'est en partie servi dans ses deux publications „Chansons macédoniennes“ et „Etude sur la Macédoine“. Ces deux ouvrages permettent aux lecteurs tchèques de se faire une idée précise sur la Macédoine aussi bien au point de vue ethnographique, culturel et pittoresque qu'au point de vue politique et historique.

Le livre de Kuba est écrit sous forme de notes de voyage, dans un style attrayant qui lui donne une grande valeur et lui assure un plus grand nombre de lecteurs que s'il représentait un ouvrage purement scientifique. Kuba a combiné avec tant d'art les résultats de ces observations et impressions avec les données de la vérité scientifique sur toutes les questions traitées dans ce livre qu'on pourrait dire avec raison que celui-ci est un récit captivant où ont pris place la vérité historique, les traits d'esprit et de magistrales descriptions de la nature, des moeurs, des types. Kuba accompagne le récit de ses visites aux villes les plus remarquables et caractéristiques de la Macédoine: Ohrida, Strouga, Prespa, Prilèpe, Smilèvo, Galitchnik, Skopje, etc. soit d'incursions dans le passé de ces lieux historiques qui ont joué un rôle important dans l'histoire ancienne et contemporaine de la Macédoine, soit de brillantes descriptions des paysages ou des moeurs populaires. Les costumes nationaux macédoniens aux couleurs si chatoyantes plaisent particulièrement au peintre qu'est Kuba et il donne dans l'ouvrage de belles gravures en couleurs reproduisant les plus caractéristiques de ces costumes. Quant aux chansons macédoniennes, elles enchantent Kuba le musicien et il passe des nuits entières à écouter et noter celles des „marieurs“ (convies à la noce) de Galitchnik.

Plus loin, M-r Ivanov suit en détail le livre de Kuba; il parle de ses descriptions d'Ohrida au lac enchanteur, de celles des ruines des anciennes forteresses au-dessus du lac de Prespa; de ses récits sur le royaume de Samouïl, sur Prilèpe — la capitale de Krali-Marko, etc.

Les détails donnés par Kuba sur les régions dont la population male travaille pendant la plus grande partie de l'année à l'étranger sont fort intéressants. Une de ces villes, Galitchnik, où Kuba a séjourné plus longtemps l'a charmée par sa culture originale matérielle et intellectuelle, par ses traditions séculaires et son caractère national. Les hommes de Galitchnik, qui ne rentrent chez eux qu'à la S-t Pierre pour assister aux noces, sont, selon Kuba, de véritables polyglottes car ils parcourent de nombreux pays balkaniques et européens, ce qui ne les empêche pas de rester fidèles à leurs traditions et attachés à leurs familles. Les solennités qui accompagnent les noces sont les seules distractions dans cette région; considérées au point de vue de la musicologie et du folklore, elles représentent de riches sources où

les savants peuvent puiser avec profit. Kuba a consacré aux noces de Galitchnik un chapitre entier (le IV-e) de son livre.

Le cinquième chapitre „Les traits caractéristiques de la région du Vardar“ mérite une mention spéciale. Kuba y expose avec impartialité la question de la „zone contestée“, et donne une belle description de Skopié et de la Tcherná Gora de Skopié (accompagnée de riches illustrations) et des monastères qui s'y trouvent.

Kuba termine son livre par une étude sur l'histoire de la Macédoine et celle de la question macédonienne. En ce qui concerne le caractère bulgare de ce pays, il rapporte l'aveu tacite fait par le roi Alexandre devant un autre écrivain tchèque — Joseph Holetchek.

Quoique Kuba refuse catégoriquement de s'occuper de politique, il reconnaît pourtant le caractère bulgare des Macédoniens qu'il a eu l'occasion d'observer en toute impartialité. Parlant des déclarations de quelques chauvinistes serbes que la Macédoine serait serbe depuis les temps les plus anciens, Kuba, qui connaît parfaitement l'histoire serbe, remarque avec à propos dans son livre que c'est précisément à cause de la conquête de cette région en 1282 que le roi Miloutine a été nommé „Conquérant de la Macédoine“.

Après avoir brièvement exposé l'histoire de la guerre balkanique et de la guerre interalliée, dont le résultat fut la spoliation de la Bulgarie M-r Kuba conclut comme doit le faire tout slave désintéressé: „À la défaite de la Bulgarie et à l'asservissement de la Macédoine par les Serbes ont contribué des éléments non slaves qui en ont profité... La plus grande partie de la Macédoine échut, il est vrai, à la Serbie, mais ici aussi il fut interdit aux Macédoniens de se nommer Bulgares et officiellement ils furent déclarés Serbes. Si nous prenons en considération que la population slave de la Macédoine, à l'exception d'un petit nombre de Serbes indigènes, a lutté, en tant que tronçon du peuple bulgare, pendant tout un siècle, contre les Turcs et les Grecs, nous comprendrons les sentiments éveillés chez ces Macédoniens par le résultat de leurs luttes et de leurs sacrifices“.

M-r Kuba regrette, en tant que slave, que les Tchèques, ses compatriotes, ne s'intéressent pas plus activement à la question macédonienne; de la résolution équitable de celle-ci dépend cependant l'avenir des deux États slaves du sud — la Yougoslavie et la Bulgarie.

Michel Lascaris, Influences byzantines dans la diplomatie bulgare, serbe et slavo-roumaine. Extrait de la revue *Byzantinoslavica*, III—2, Prague, 1931. — Compte rendu de Vladimir Alexiev.

Dans cette étude, Lascaris jette un bref coup d'œil sur quelques particularités plus importantes des chrysobulles vieux-bulgares datant de l'époque du second royaume de Bulgarie et compare, en même temps, ces actes bulgares avec les chartes bulgaro-valaques et serbes.

Les parallèles entre quelques-unes des plus importantes chrysobulles vieux-bulgares et les chrysobulles nées sur le terrain byzantin au cours du XI-e et du XII-e siècles et après eux constituent la partie essentielle de l'ouvrage en question.

M. Lascaris étudie, en outre, la question des différentes désignations byzantines des actes impériaux de ce genre (pour Byzance) qui apparaissent sur le terrain plus récent de l'Empire d'Orient; ces désignations correspondent aux désignations vieux-bulgares.

La classification des chrysobulles d'après leur texte faite par Lascaris en ce qui concerne les chrysobulles vieux-bulgares facilite grandement la comparaison de ceux-ci aux chrysobulles byzantines et montrent à quel moment apparaissent dans ces actes les formes purement bulgares.

Dans la chrysobulle nommée de Virgin de Skopje, de même que dans certaines autres bulles, par ex. celle de Vatopeds, il est indiqué dans quelles limites exactes s'étendent les droits octroyés aux monastères et à quels points peuplés se rapportent les dispositions publiées dans ces actes. On y parle des exemptions d'impôts envers l'Etat, on indique quelles autorités sont en contact avec les lieux favorisés par les chrysobulles, comment doit être interprété le sens de ces actes, jusqu'à quelle date ces dispositions restent en vigueur, etc. Ces détails montrent qu'il s'agit ici non seulement de la définition exacte des cas où certains privilèges sont donnés, mais aussi d'un système législatif limité dans les conceptions moyenâgeuses de l'Etat bulgare, de dispositions revêtues de l'autorité de la loi.

La classification des textes des chrysobulles, qui est soumise à certaines règles, est de grande importance pour définir plus exactement les différences entre les formes vieux-bulgares et byzantines. Dans certaines chrysobulles bulgares, les formes du type byzantin avec l'introduction, l'exposé, les clauses pénales, la conclusion, la date, sont conservées. Dans d'autres chrysobulles, ces formes manquent. Cependant, on ne peut faire de différence à cet égard entre les chrysobulles données à des Bulgares et celles données à des étrangers, parce que ni dans les unes ni dans les autres le caractère de l'exposé des dispositions n'est fixé. De même, on ne peut établir des différences notables entre les chrysobulles octroyées à des associations ecclésiastiques, des monastères, etc. et les chrysobulles données à des laïcs. Les unes et les autres ont des textes analogues et les formes des exposés sont à peu près les mêmes.

Sur le terrain bulgare, les formes étaient si peu respectées qu'aujourd'hui les chrysobulles bulgares peuvent rarement être soumises à une classification quelconque d'après le type byzantin.

Dans l'ouvrage en question, M-r Lascaris, de même que dans ses œuvres précédentes, s'est efforcé d'être absolument impartial. Il a montré la même qualité dans l'étude „Le Sceau de Radomir Aaron" (Extrait de la Revue Byzantinoslavica, III—2, 1931) que nous avons examinée dans le numéro 2—3 de la Revue Macédonienne.

L'étude de M-r Lascaris sur les chrysobulles vieux-bulgares, de même que celle sur le sceau de Radomir, mérite l'attention de tous ceux qu'intéresse l'histoire du peuple bulgare. Elle explique quelques particularités des chrysobulles du second royaume de Bulgarie et facilite des études ultérieures sur ces actes.

O. Lototsky, Les sources Ukrainiennes pour l'étude du droit canonique (Editions de l'Institut Scientifique Ukrainien, tome V, Varsovie, 1931, p. 318). — Compte rendu de VI. Alexiev.

Lototsky, un des savants ukrainiens les plus connus, s'est depuis un grand nombre d'années consacré à l'étude de questions concernant le passé de l'Eglise de son pays; dans l'ouvrage dont il est ici question, Lototsky examine l'influence directe de la littérature vieux-bulgare dans les terres ukrainiennes de la Russie du Sud. C'est là une des principales tâches que s'est proposée O. Lototsky. L'époque de Cyrille et Méthode, l'activité de leurs disciples dans les terres bulgares et non-bulgares, l'importance de Salonique et de la Macédoine pour le monde slave, en tant que centres des premières oeuvres slaves, sont des points sur lesquels Lototsky s'arrête pour mieux mettre en lumière le développement de la littérature vieux-bulgare, l'application sur le terrain slave en général du Nomocanon traduit par Saint Méthode et son introduction ultérieure dans les régions ukrainiennes.

Par suite de la proximité géographique de leur pays avec la Bulgarie, les Ukrainiens ont les premiers et le plus aisément dirigé leur littérature et leur culture intellectuelle générale sur les voies de l'école bulgare. En Ukraine on a été adoptées, outre les lois canoniques, aussi les lois civiles qui étaient en vigueur en Bulgarie. Cette influence vieux-bulgare commence avec la conversion au christianisme et elle cesse après l'invasion mongole dans les terres de la Russie du Sud. Après l'achèvement de cette dernière époque l'Ukraine choisit ses propres voies qu'on peut appeler spécifiquement ukrainiennes.

Sous l'influence vieux-bulgare ont été traduits en Ukraine non seulement le Nomocanon de Méthode, mais aussi quelques recueils ecclésiastiques et recueils de droit, des lois détachées et des fragments ne portant pas de titres. Et c'est précisément ces dernières traductions et compilations détachées, et, la plupart du temps, non-étudiées jusqu'aujourd'hui qui représentent un riche matériel pour la science ukrainienne et slave. Lototsky ne manque pas, ici aussi, d'examiner de petits recueils vieux-bulgares, et il soutient que, sous ce rapport également, les copistes et compilateurs de la Russie du Sud et de l'Ukraine ont copié le procédé vieux bulgare de travail, et sont fortement influencés par la langue littéraire vieux-bulgare déjà fixée.

Les études faites par Lototsky sont un apport très important pour la science slave. Elles nous prouvent, une fois de plus, dans quel large domaine de réciprocité culturelle, intellectuelle et générale ont vécu les anciens Bulgares avec les peuples des autres pays slaves.

Le livre du professeur O. Lototsky représente en général une oeuvre très vaste, qui nous donne des renseignements assez complets sur l'ancienne culture et sur l'histoire du droit dans les terres ukrainiennes, et nous montre comment culture et droit ont été influencés par le type vieux-bulgare, sur lequel ils se sont modelés. En outre, Lototsky nous donne un exposé assez complet de monuments législatifs peu connus ou tout à fait ignorés jusqu'à présent et qui sont d'un grand intérêt pour tous les pays slaves.

Μακεδονία καὶ Θράκη. Ἐν Ἀθῆναις, 1930.

Dr. R. Sieber, Führer durch Griechenland und Albanien. Dresden 1931/32.

Ives Bequignon, Grèce. Hachette 1932. — Compte rendu de V. Béchevliev.

Les événements politiques survenus après 1912 et 1914 ont transformé considérablement la carte de la péninsule balkanique et ont rendu la Macédoine et la Thrace plus accessibles aux touristes, ou du moins aux touristes étrangers et cela dans la partie de la Macédoine qui est passée sous la domination grecque. C'est pourquoi le besoin s'est fait sentir de guides facilitant les voyages dans ces contrées. Il est vrai qu'après les guerres balkaniques, la maison d'édition allemande bien connue K. Baedeker a publié le guide „Konstantinopel-Kleinasien-Balkanstaaten“, où sont décrits brièvement la Macédoine et la Thrace. Mais ce guide a beaucoup vieilli et il ne peut satisfaire un touriste plus exigeant.

En 1930, la plus grande maison d'édition grecque *Ελευθερουδάκης* a publié en fascicules détachés un guide pour toute la Grèce. Un de ces fascicules est consacré à la Macédoine et à la Thrace; elle contient deux cartes et 85 pages avec un indicateur alphabétique. Presque simultanément a paru le guide allemand pour la Grèce et l'Albanie cité plus haut; la description de la Thrace et de la Macédoine y occupent 19 pages (p. 167 à 186). D'autre part, la grande maison d'édition Hachette a publié une nouvelle édition du guide Grèce. Dans ce guide, un nouveau chapitre est consacré à la Macédoine et à la Thrace (p. 551 à 611). Tous ces guides sont composés en vue de satisfaire avant tout l'intérêt archéologique du touriste. Ceci apparaît surtout dans le guide grec où l'auteur anonyme a donné presque exclusivement des renseignements sur l'histoire et l'archéologie des villes et lieux mentionnés, et une place relativement restreinte à la géographie de la Macédoine et de la Thrace. Quant aux ressources de la population, il n'en est rien dit. Sous ce rapport, le guide français est plus riche et détaillé. Il a été composé par Ives Bequignon, ancien membre de l'Institut Archéologique Français d'Athènes. Ici, en se basant sur le guide pour la Grèce de G. Fougères, qui est plus ancien, Béquignon donne des renseignements détaillés et précis sur l'histoire et la situation économique de certaines régions. Cependant, pas un seul des trois guides ne donne des informations sur l'ethnographie de la population macédonienne. Seul, l'auteur du guide grec a laissé échapper que dans le monastère de Zograph il y avait 124 *μοναχοὶ Βουλγαρομακεδόνες* (p. 45).

Bien entendu, Salonique occupe la place la plus importante dans la description des différentes villes. Des descriptions détaillées sont données sur les monuments archéologiques de cette ville. Suivent les descriptions du Mont Athos, Kostour, Voden, Cavalla etc. Ces guides nous montrent que presque tous les noms slaves ont été changés. Le guide français est le meilleur.

Quoique les auteurs des guides en question se soient donné passablement de peine pour fournir des renseignements exacts, ils ont laissé échapper certaines erreurs. Par ex., dans le guide grec, il est dit que la Strouma prend sa source dans la plaine de Breznik et de Pernik; dans le guide français, le

Hemus est confondu avec la Strandja. Dans ce dernier guide, ce qui fait cependant la plus mauvaise impression ce sont certaines expressions dirigées ouvertement contre les Bulgares, choses qui ne devraient pas être admises dans un ouvrage destiné à être utilisé pas des centaines d'étrangers au cours de nombreuses années. Ainsi, à la page 586, nous trouvons: „Serrès resta entre leurs mains jusqu'en 1913, époque à laquelle y entrèrent les Bulgares qui l'incendièrent"; et à la page 587: „Nigrita a été détruite par les Bulgares qui s'y rendirent tristement célèbres par leurs excès". De même, on est étonné de trouver à la page 577 l'explication que le mot Voden provient du mot serbe „voda" (en serbe voda=eau). Au contraire, dans le guide grec, il est dit avec exactitude: *Κατὰ τὰς εισβολὰς τῶν Βουλγάρων εἰς Μακεδονίαν ὠνομάσθη Βοδενά, ἥτοι τόπος ὕδατῶδης (ἐν τοῦ σλαβικοῦ βόδα ὕδωρ).*

Les expressions mentionnées plus haut font une impression d'autant plus mauvaise que l'incendie de Koukouch allumé par les Grecs n'est nulle part mentionné. Exception faite de ces expressions et quelques autres inexactitudes et lacunes, on peut dire que les guides en question contribueront beaucoup à faire connaître la Macédoine grecque et la Thrace.

Ivan Sakazov, Les liens économiques entre Doubrovnik et les terres bulgares, au cours du XVI-me et XVII-me siècle. Supplément à la revue „Les archives économiques", Sofia. 1930. p. 222. — Compte rendu de V. I. Alexiev.

Il est regrettable que personne chez nous n'ait jusqu'à présent parlé en détail des archives de Doubrovnik, et montré dans quelle mesure la science bulgare pourrait s'en servir. Ceci est dû, avant tout, à la circonstance que nos études sur ces archives ont été presque toujours partielles et faites sans système: d'autre part, pour nous Bulgares, toute visite à Doubrovnik est accompagnée de beaucoup de difficultés. C'est pourquoi nous devons encourager toute initiative du genre de celle de M-r Ivan Sakazoff, qui s'est efforcé de nous donner, groupés en un tout, quelques fragments détachés, appelés testaments, puisés non seulement dans les archives de Doubrovnik, mais aussi dans celles de Gênes et d'ailleurs. Ceci est la tâche fondamentale que l'auteur du livre en question s'est proposée, dans le but de nous faire connaître le commerce qui se faisait vers la fin du moyen âge entre le port de l'Adriatique Doubrovnik et les vastes régions bulgares qui plus tard entrèrent dans l'empire ottoman depuis Ohrida, Strouga, Deber et Nich jusqu'à Constantinople, Andrianople et Toultscha.

D'un grand intérêt sont, en particulier, les informations concernant la géographie et le commerce des provinces, villes et villages. S'il n'y avait pas tant de répétitions cette partie de l'étude de Sakazov se lirait plus facilement.

En général, nous avons sur les rapports commerciaux de l'empire ottoman avec les républiques adriatiques une littérature assez vaste, de source occidentale, et spécialement italienne; une partie de ces ouvrages a servi comme guide à l'étude de Sakazov. Cependant, les exposés des relations commerciales, d'exportation et d'importation, etc. qui sont mentionnés dans

les registres mêmes publiés en fac-similé à la fin du livre, ont pour nous une plus grande importance. On peut souhaiter quelques améliorations dans la publication des autres registres que Sakazov promet de nous donner sous peu, et qui, nous l'espérons, se rapporteront plus spécialement aux villes de la Macédoine.

A. Belić, Etude bibliographique-critique sur les ouvrages d'après-guerre se rapportant au dialectes serbo-croates. Publié dans la revue *Lud Slaviański*. Tome II. p. 245—261. Cracovie. 1931. — Compte rendu d'Ivan Lekov.

Le professeur de Belgrade A. Belić a publié en langue polonaise dans la revue ci-dessus mentionnée une brève étude sur les ouvrages d'après-guerre concernant la dialectologie serbo-croate.

Il est avéré que Monsieur Belić a une conception très peu scientifique de la nation serbo-croate, car il y introduit également la langue des Bulgares des confins occidentaux de notre patrie ainsi que celle de la majorité des Bulgares de la Macédoine. Belić a été obligé, contre son gré, de s'occuper, entre autre, des travaux de savants bulgares et étrangers qui ne ferment pas les yeux devant l'absurdité qu'il y a à désigner comme serbo-croates d'anciens parlers essentiellement bulgares. Faisant ressortir les difficultés que présente l'étude des parlers si souvent mêlés dans les frontières de la Yougo-Slavie actuelle, Belić rappelle à nouveau ses anciennes théories sur les dialectes serbes „Srednochtokavski“ et „Starochtokavski“. Pour démontrer quelle méthode inexacte emploie le professeur de Belgrade, Lekov fait ressortir que Belić est enclin à chercher une relation entre les parlers et les frontières politiques actuelles, en parlant assez confusément d'un dialecte parlé dans „la plus grande partie de la Macédoine yougo-slave“. Plus loin, il déclare qu'il y a quelques années il nommait ce dialecte „dialecte mêlé“, parce qu'il représentait des traits serbo-croates et vieux-slaves. Et il ajoute: „vieux-slave dans le sens des parlers des dialectes vieux-slaves qui sont la survivance des langues des apôtres Cyrille et Méthode. De même que nous ne pouvons pas appeler bulgare la langue vieux-slave, de même nous ne pouvons considérer ces parlers comme bulgares“ p. 247. Or, il est universellement connu que l'ainsi nommée „langue vieux-slave“ de Cyrille et Méthode est en réalité la langue vieux-bulgare; par conséquent, les parlers macédoniens dans lesquels cette langue continue à vivre sont bulgares.

C'est tout à fait arbitrairement que Belić qualifie certains ouvrages de tendancieux et néglige certains autres, — la plupart bulgares, — disant qu'ils s'occupent de polémique et qu'ils obscurcissent seulement la question.

Belić promet de publier prochainement ses études dialectiques faites en Macédoine. Il est hors de doute que nous nous trouvons devant une nouvelle atteinte aux principes de la science qui ne doit pas être entachée par les prétentions politiques. Et cela à une époque où il est tellement de mode de chercher les possibilités de collaboration politique nationale et culturelle entre la Bulgarie et l'Etat improprement désigné sous le nom de Yougoslavie.

David Hunter Miller, My Diary at The Conference of Paris with Documents. (David Hunter Miller, Mon Journal de la Conférence de Paris avec des documents). Privately printed by the Appeal Printing Company. — New-York.

Une page des délibérations de Versailles. Le projet pour l'autonomie de la Macédoine et les origines du Traité pour la protection des minorités en Macédoine. — Compte rendu de Siméon Evtimov.

Le problème macédonien, cause de dissensions et d'insécurité dans les Balkans, partant en Europe, attend sa solution. Nier son existence ne sert à rien. Un idéal national, des intérêts primordiaux et une nécessité politique évidente ne peuvent pas être ensevelis par une simple négation de l'existence des Bulgares Macédoniens ou par le bannissement du nom de la Macédoine des cartes géographiques et son remplacement par ceux de „Serbie du Sud“ ou de „Grèce du Nord“. Toute l'histoire, les témoignages de savants et de voyageurs et tous les actes diplomatiques internationaux reconnaissent le caractère bulgare de la Macédoine.

Des documents fort intéressants viennent de nous révéler une page inconnue des délibérations qui ont eu lieu à ce sujet à Versailles.

Jusqu'à présent, nous avons cru savoir que la délégation américaine à la Conférence de la paix avait présenté un projet d'autonomie pour la Macédoine sur la base de son caractère ethnographique, mais que ce projet avait été rejeté à cause de l'opposition qu'il rencontra de la part de la délégation française.

Mais l'un des participants à la Conférence de la paix, M-r David Hunter Miller, conseiller juridique du département d'Etat, vient dissiper un malentendu qui a duré assez longtemps et „rétablir les choses“. Par la publication (à titre privé) de son „Journal“, qui n'a paru qu'en une quarantaine d'exemplaires en tout, M-r Miller rend un service inappréciable à l'opinion publique et à l'histoire.

Dans le journal de Miller nous trouvons des notes fort intéressantes au sujet d'une proposition tendant à octroyer une certaine autonomie à la Macédoine et émanant non point de la délégation américaine, comme nous l'avions cru jusqu'à présent, mais de la délégation italienne. L'histoire de ce projet d'autonomie repoussé et modifié en un projet tendant à l'établissement d'un commissaire de la Société des Nations en Macédoine, et n'aboutissant enfin qu'au traité pour la protection des minorités accepté par la délégation serbe-croate-slovène (yougoslave), après plusieurs protestations, est surtout intéressante en raison de l'obstination avec laquelle le gouvernement yougoslave nie aujourd'hui l'existence de la population bulgare en Macédoine et refuse à cette dernière les droits minoritaires prévus par les traités. C'est pourquoi M-r Eftimov examine en détail les notes de M-r Miller se rapportant à ce sujet.

Dans la 32-me réunion du Comité, au cours du mois de juillet 1919, une discussion eut lieu au sujet de la Macédoine.

„La délégation italienne suggéra, écrit M-r Miller, qu'il serait désirable de demander l'introduction d'un système spécial d'administration en Macédoine. On admit que si les Italiens dési-

raient pousser leurs suggestions, ils devraient présenter, à la prochaine réunion, des propositions plus définies. (p. 262).

En conséquence, à la 33e réunion, la délégation italienne présenta son projet d'autonomie pour la Macédoine. M-r Eftimov cite en entier le texte de ce projet qui propose l'autonomie de la Macédoine avec un parlement indépendant.

Le projet italien fut discuté, et „de longs débats eurent lieu à son sujet“.

„Les représentants italiens, continue M-r Miller, insistèrent sur l'importance de créer les sécurités nécessaires pour la protection des habitants de la Macédoine et en particulier de la population slave qui n'est pas serbe.“ (p. 263).

Cependant, M-r Laroche, représentant de la France, „insista sur l'extrême importance de ne pas miner l'autorité du gouvernement en créant un Etat dans l'Etat, et il réclama vivement de réduire au minimum l'intervention dans les institutions intérieures de l'Etat“ (p. 264). En tout cas, en s'opposant à la proposition italienne, le représentant de la France aussi ne nie pas le caractère non-serbe de la Macédoine, mais demande „de ne pas miner l'autorité du gouvernement“.

Après avoir donné des détails sur les délibérations, M-r Eftimov rapporte que dans la 39-me réunion du Comité la question macédonienne revint en discussion. On examina de nouveau le projet d'autonomie „rédigé par le Colonel Castoldi, sur demande, faisant de la Macédoine un district autonome dans des lignes semblables à celles adoptées pour la Ruthénie.“ (p. 323). Cependant l'opposition de la part de la délégation française fut tellement énergique que la délégation britannique comprit que l'on ne pouvait pas défendre la cause de la population macédonienne sur ce terrain, la délégation française ne voulant pas se rallier à un projet de ce genre. C'est pourquoi le représentant britannique fit une seconde proposition: „de conclure des arrangements autorisant la Société des Nations à avoir des représentants en Macédoine dans le but de renforcer les garanties contre l'oppression.“ (p. 323).

À la 40-me réunion, le premier août, le traité yougoslave fut de nouveau discuté et deux projets concernant la Macédoine furent examinés. D'abord la délégation britannique présenta un projet qui devait constituer le texte de l'article 12 du traité yougoslave. Les Italiens de leur côté présentèrent leur projet d'autonomie un peu modifié.

Trois jours plus tard, le 4 août 1919, une nouvelle réunion du Comité eut lieu. Les propositions alternatives concernant la Macédoine présentées par les délégations britannique et italienne furent examinées. La délégation britannique proposait pour l'article 12 du traité Yougo-Slave un texte selon lequel „le gouvernement serbe-croate-slovène s'engage à inviter le Conseil de la Société des Nations à nommer à son choix un commissaire qui résidera dans le district et qui conseillera le gouvernement serbe-croate-slovène dans l'exécution des clauses précédentes“.

La nomination de ce commissaire devait avoir lieu tout d'abord pour cinq ans; elle serait renouvelable à l'expiration de ce délai par une décision de la majorité du Conseil de la Société des Nations.

Cependant, la délégation italienne, qui connaissait encore mieux la mentalité serbe, maintint son opinion que la proposition britannique ne répondait pas aux exigences de la situation spéciale existant en Macédoine et présenta son projet modifié selon lequel „le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes s'engage à accorder aux districts de la Macédoine (dans les frontières fixées par les principales puissances alliées et associées) l'autonomie en matière de langue, instruction et religion, ainsi que dans les questions d'administration locale“.

M-r S. Eftimov cite en entier le projet qui comprend six sections et où est fixée dans ses détails la forme d'autonomie prévue pour la Macédoine.

De nouvelles discussions s'ensuivirent. Les délégations américaine et japonaise déclarèrent leur adhésion à la proposition britannique. La délégation française déclara qu'elle ne pouvait accepter aucune de ces propositions et continua à soutenir que les clauses générales étaient suffisantes (p. 350).

Il fut décidé que les deux projets, accompagnés d'un rapport, seraient envoyés au Conseil Suprême de la Société des Nations. M-r Miller ne note pas dans son ouvrage ce qui arriva après l'envoi du rapport au Conseil Suprême. Mais il semble que la délégation française s'opposa énergiquement à ces deux projets qui furent écartés. En revanche, les traités pour la protection des minorités présentés aux yougoslaves et aux Grecs subirent un changement du type général dans ce sens que les Etats respectifs assumèrent l'engagement d'accorder des droits aux minorités se trouvant sur les territoires acquis par la Serbie et la Grèce après le 1-er janvier 1913, c. à d. en Macédoine.

Au nom de la délégation yougoslave et pour réfuter le projet de traité qui lui avait été présenté, M-r Nicolas Pachitch envoya à M-r Clémenceau une longue lettre datée du 4 septembre 1919. Le Conseil Suprême en fut saisi et dans sa réunion du 8 septembre vota une résolution dans le sens que M. Berthelot s'entendrait avec Veznitch au sujet d'une formule pour la protection de la population de la Macédoine.

Dans sa 50-me réunion, le Comité discuta la lettre de M. Pachitch. On trouve dans cette lettre des arguments invoqués pour les besoins de la cause et qui se soucient peu de la vérité. L'invocation de la constitution serbe, de la législation intérieure de l'Etat et de „la large autonomie locale“, soit-disant garantie par la constitution serbe sont des „trucs“ qui abondaient chez M. Pachitch, pour duper les délégués.

M. Eftimov donne le texte complet de la lettre de Pachitch.

„Le Comité examina en détail cette lettre“ écrit M. David Hunter Miller. Mais il paraît que ce Comité ne fut pas persuadé par les arguments de M. Pachitch. Le projet de traité présenté à la Délégation yougoslave était le résultat de faits historiques et ethnographiques examinés dans plusieurs réunions du Comité et ayant fait l'objet de projets beaucoup plus avancés. C'était le minimum que l'on avait demandé à la Yougoslavie contre le maximum de territoires et de populations étrangères qu'on lui avait attribués et par conséquent on ne pouvait pas acquiescer aux désirs de la délégation serbe. D'ailleurs, tous les événements survenus depuis ont amplement confirmé l'inanité absolue des promesses du vieux

Pachitch. Toutes les délégations se doutaient sûrement en quoi consistait la bonne volonté du gouvernement yougoslave.

Les entretiens de M. Bexthelot avec M. Veznitch sur la base de la résolution déjà citée du Conseil suprême n'aboutirent pas.

Cependant le Comité tint ferme, car les concessions qu'on avait faites aux Serbes sans aucun motif sérieux, en enterrant les projets italien et britannique au sujet de la Macédoine allaient bien au-delà des limites admissibles. Les nouvelles prétentions de Pachitch paraissaient trop exagérées pour la Commission qui ne voulait pas effacer l'existence des Bulgares macédoniens après avoir enterré leurs droits légitimes. Ainsi le projet de traité yougoslave fut maintenu sans introduction d'aucune des modifications réclamées par M. Pachitch.

Invités à signer ce traité, le gouvernement serbe-croate-slovène présidé par M. Protitch refusa et démissionna en signe de protestation le 4 août 1919. Le successeur de M. Protitch, G. Davidovitch, essaya, lui aussi, mais en vain, de s'opposer à la signature du traité minoritaire. Ayant échoué, il démissionna à son tour le 13 septembre, en motivant sa démission „par le fait que son gouvernement ne pouvait ni ne voulait assumer la responsabilité de signer les stipulations relatives à la protection des minorités“.

La crise dura un mois et demi. Personne ne voulait assumer au nom de l'Etat l'engagement d'octroyer les droits pourtant élémentaires prévus par le traité. Enfin Belgrade se vit obligé de prolonger le bail du gouvernement démissionnaire et Davidovitch accepta de nouveau le pouvoir au mois d'octobre 1919. Après avoir essayé en vain de décliner la signature du traité pour la protection des minorités, dont tous les gouvernements de Belgrade combattaient l'art. 9 qui mettait la population de la Macédoine sous protection, le gouvernement de M. Davidovitch se vit enfin obligé de céder devant la fermeté des grandes puissances, et ses représentants MM. Pachitch, Trumbitch et Zolger signèrent le 5 décembre 1919 la déclaration d'adhésion au traité des minorités.

Les péripéties mêmes par lesquelles a passé l'adhésion de Belgrade, ainsi que les motifs invoqués par les gouvernements yougoslaves, alias serbes, pour le combattre, prouvent amplement que, dans l'idée des auteurs de ce traité, c'est surtout la préoccupation du sort de „la population slave de la Macédoine qui n'est pas serbe“ qui a guidé leurs travaux. Il est hors de doute, par conséquent, que cette population a été considérée comme une population minoritaire par rapport aux Serbes.

Il est à remarquer que malgré l'insistance particulière mise par Pachitch pour écarter du traité le passage qui parle des territoires annexés par la Serbie, à partir du 1-er janvier 1913, (ce qui vise spécialement la Macédoine) et pour le remplacer par les mots „à partir du 1-er août 1914“, la Conférence a souligné l'importance de cette stipulation spéciale pour la Yougoslavie en la maintenant dans le préambule du traité.

En outre, il existe une différence entre les traités minoritaires qui concernent la Yougoslavie et tous les autres traités signés par d'autres Etats, et cette différence n'est pas sans importance.

L'article, 11 alinéa 12, du traité yougoslave dit: „L'Etat serbe-croate-

slovène agréé que tout membre du Conseil de la Société des Nations aura le droit de signaler à l'attention du Conseil toute infraction ou danger d'infraction, et que le Conseil pourra prendre telles mesures et donner telles instructions qui paraîtront appropriées et efficaces dans la circonstance."

Tandis que dans tous les autres traités, il est dit: "... agréé que tout membre du Conseil de la Société des Nations aura le droit de signaler à l'attention du Conseil toute infraction ou danger d'infraction et que le Conseil pourra procéder de telle façon et donner telles instructions qui lui paraîtront appropriées et efficaces dans la circonstance."

Il y a évidemment une aggravation consciente et voulue dans le traité yougoslave dont le but est, sans doute, d'attirer plus particulièrement l'attention du gouvernement de Belgrade sur le caractère sérieux des engagements qu'il assumait. Les auteurs des traités connaissaient assez bien, semble-t-il, la mentalité et les arrière-pensées des gouvernants de Belgrade et c'est pourquoi ils avaient tenu à formuler à leur égard une menace un peu plus concrète qu'à l'adresse des autres Etats en modifiant le passage en question, par une allusion au sujet des "mesures" à prendre à l'égard du gouvernement serbe s'il tentait de se dérober. Cette méfiance est d'ailleurs très bien soulignée dans le rapport de la Commission des Nouveaux Etats au Conseil Suprême, quoique la délégation française eût, cette fois aussi, prit parti pour Belgrade (p. 434).

Les événements ont donné raison à ceux des membres de la Commission qui se méfiaient de la "bonne volonté" des Serbes — aujourd'hui ces derniers nient jusqu'à l'existence d'une minorité bulgare en Macédoine. Malgré les traités, la population macédonienne est mise hors la loi. Mais les membres de la Commission ont eu tort en estimant que la Société des Nations, qui devait veiller à l'application des traités, constituait une garantie quelconque pour ces populations livrées "sans être consultées" à un Etat étranger (p. 434). M. Eftimov conclut: "Toutes les pétitions et plaintes adressées à la Société des Nations par cette population sont restées sans résultat."

Albert Lantoine, L'abdication du Soleil. Seconde édition Paris, 1932. p. 160. — Compte rendu de V. Ionova.

M-me Ionova, qui a donné un compte rendu de la première édition du livre d'A. Lantoine dans le № 4 de la Revue Macédonienne, A. VII, parle ici des nouveaux chapitres de la seconde édition.

A. Lantoine, bien connu comme un des historiens les plus érudits de la Franc-Maçonnerie, consacre un chapitre à la Maçonnerie bulgare et parle de son attitude en face du grave problème des minorités. Il a constaté que la Maçonnerie est loin de se désintéresser du sort que font aux populations des régions bulgares sous domination étrangère — serbe, grecque ou roumaine — les gouvernements respectifs; que la Grande Loge de Bulgarie considère comme un devoir "d'ordre humain" et non politique, — ce qui serait contraire aux principes de l'Institution, — de joindre sa voix à toutes celles qui instamment et, hélas, jusqu'ici en vain, supplient la

Société des Nations de nommer une commission d'enquête internationale et, en général, de faire respecter les droits des minorités prévus par les traités.

A. Lantoine propose à la Maçonnerie bulgare, — et son conseil s'adresse également à la Maçonnerie yougoslave, — de s'efforcer d'établir un contact entre les deux Loges, non pas par correspondance mais par des rencontres périodiques entre leurs représentants respectifs. Le but poursuivi serait une entente entre les deux pays.

Cependant, dans un des chapitres suivants, A. Lantoine reconnaît lui-même que quoique son conseil soit en théorie excellent il ne pourrait en ce moment donner des résultats pratiques: „Tant que la Yougo-Slavie sera soumise au joug dictatorial sous lequel elle est aujourd'hui pliée il est évident que les pourparlers, surveillés par des espions à gages, seront inefficaces.“ (p. 131).

Après avoir dessiné la véritable situation en Yougoslavie et prédit l'écroulement du régime actuel A. Lantoine met les Français, créateurs de ce pays, en garde: „ce jour-là, nous nous étonnerons encore, nous Français, que le régime qui suivra se refusera à entériner les dettes, contractées par son prédécesseur et à rembourser l'argent que ce dernier n'aura emprunté que pour affermir son existence“.

D'autre part, la France ne doit pas compter sur la Yougoslavie comme Etat tampon qui enrayerait toute invasion slave ou germanique: „C'est là une erreur profonde. En cas de guerre, les régions incorporées à la Serbie pour former la Yougo-Slavie n'y verront qu'une occasion de sortir de l'état actuel“.

A. Lantoine parle du rôle que pourraient jouer les nombreuses ligues pacifistes. Il leur reproche de se cantonner dans une propagande toute de phraséologie, au lieu de s'appliquer à l'examen de cas particuliers tels que celui de la Macédoine.

L'Epilogue est un appel émouvant à la France. Pour plus d'équité. (A. Lantoine fait ressortir l'injustice que commettait il y a quelques mois le gouvernement français en voulant évincer la Bulgarie dans le projet de constitution danubienne). Pour que les Français s'efforcent de mieux connaître et comprendre un peuple qui leur est profondément attaché, et ne se laissent pas influencer par des calomnies intéressées ou des reportages sensationnels (A. Lantoine vise, entre autre, l'enquête d'A. Londres sur les „Comitadjis macédoniens“; parlant de l'organisation révolutionnaire macédonienne, A. Lantoine dit: „La conspiration est même un devoir lorsque les pouvoirs d'oppression sont rétifs à tout concept de justice; contre l'iniquité les armes illégales sont permises“). Enfin, A. Lantoine fait appel à la France au nom de la fraternité des nations à laquelle elle pourrait collaborer si efficacement grâce à sa puissance et à son immense prestige.

L'impartialité, une profonde sympathie pour les peuples opprimés, une franchise qui n'épargne personne, la soif de justice ont poussé A. Lantoine à écrire ce livre.

L'auteur du compte rendu termine par ces mots:

„Plus d'une fois, aux sombres heures de notre histoire, nous avons

rencontré des Français animés des mêmes sentiments et qui, loyalement, nous ont offert leur amitié.

C'est là, il nous semble, qu'il faut chercher l'explication de cette „invraisemblable“ affection des Bulgares pour la France dont parle A. Lantoine, — affection aux racines si anciennes et si fortes que les plus cruelles déceptions n'ont pu l'arracher des coeurs bulgares“.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VIII, кн. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VIII, fasc. 2.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1932

ИЗДАНИЯ

НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

I. ОТДЪЛНИ КНИГИ.

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурешлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева.

D. Iaranoff, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С иллюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц. 120 л.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пиано. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrites avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева.

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскитѣ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ“.

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония. По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II. Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско, Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1926, стр. XIV+146, ц. 30 л.

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л.

Книга VI. Солунскитѣ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ. По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VIII, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VIII, FASC. 2.

ДАРЪ

ОТЪ

**МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ**

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1932

Съдържание

	Стр.
Л. Милетичъ, Прилагателни членни форми въ старобългарския езикъ	1
Кирилъ Мирчевъ, Източномакедонското и родопско „боедин“, словенско „(n)obeden“ и западно-славянско „žádný-zaden“	9
Дим. Ярановъ, Страници изъ историята на сръбско-българскитѣ взаимни отношения	23
Л. Милетичъ, Къмъ особеноститѣ на гевгелийския говоръ	51
Дим. Ярановъ, Разлогъ. Областно географско изучване	71
Кир. Мирчевъ, Приносъ къмъ словаря на неврокопското наречие	113

Рецензии и книжовни вѣсти.

Albert Geschke, Die deutsche Politik in der mazedonischen Frage bis zur türkischen Revolution von 1908 (Албертъ Гешке, Нѣмската политика по македонския въпросъ до турската революция 1908 г.). Дисертация, 1932, с. 121. — Рецензия отъ Л. Милетичъ	135
Миша Неготинац, Македонке. Народна лирика. Крушевац, 1931, 32 стр. — Рец. отъ А. Селищевъ	146
P. Skok, Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenkunde I. Scupi, Водерлава, Тавроѣиов und Pulpudeva (Zeitschr. f. Ortsnamenforschung, VII. 1. München-Berlin, 1931. S. 34-55). — Рец. отъ Ст. Романски	152
К. Н. Петкановъ, Характерни черти на българина (печ. въ „Философски прегледъ“, г. II., 353-367);	
Gerhard Gesemann, Zur Charakterologie der Slaven. Der problematische Bulgare (печ. въ „Slavische Rundschau“, III, № 6, 1931, стр. 404-409);	
Gerhard Gesemann, Der parasitäre Balkaner (печ. въ „Slavische Rundschau“, V, № 1, 1933, с. 1-16. — Рец. отъ Ив. Лековъ	158
Стоян Новаковић за македонскитѣ българи. — Съобщава Д. Ярановъ	166
„Жалостна песна за българския народъ въ Охритъ и Струга и за секой блъгаринъ“. Въ книгопечатницата одъ Никола Стефановића 1875. 4 стр. — Съобщава Л. Милетичъ	168
Три български евангелия съ гръцко писмо на долновардарско наречие. — Съобщава Л. Милетичъ	173
Tache Parahadjî, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aromaine). Tome II., 451 photographies originales, avec textes français et roumain. Bucureşti, 1930, 4°, 231. — Рец. отъ Ст. Романски	177
Една интересна дописка отъ солунското село Киречкьой отъ края на миналия вѣкъ. — Съобщава А. Селищевъ	180
Д. Ивановъ, Съвременната славистика въ Чехословашко	183
Французко рѣзюме на съдържанието на книгата	193—222

Н. В. Печатна грѣшка:

На стр. 67 вмѣсто: „Батани (тепаваща)“ чети: — (тепавица)!

Table des matières

	Page
L. Milétitch, L'article postpositif des adjectifs dans le vieux-bulgare	1
Kyrille Mirtchev, Les formes „бoедин“ (macédonienne orientale et rhodopienne), „(n)o b e d e n“ (slovène) et „ž á d n ý z a d e n“ (slave-occidentale)	9
Dimitar Iaranov, Quelques pages de l'histoire des relations serbo-bulgares	23
L. Milétitch, Sur les particularités du parler de Guevguéli	51
D. Iaranov, Le Razlog. Etude de géographie régionale	71
Kyrille Mirtchev, Apport au vocabulaire du parler de Névrokope	113

Comptes rendus et nouvelles littéraires.

Albert Geschke, Die deutsche Politik in der mazedonischen Frage bis zur türkischen Revolution von 1908. Dissertation. 1932, p. 121. — Compte rendu de L. Milétitch	135
Micha Négotinatz, Makédonke. Lyrique populaire. Krouchévatz. 1931, p. 32. — C. r. du prof. A. Sélichtchev	146
P. Skok, Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenkunde. 1. Scupi, Beđeglavá, Tavčotov und Pulpudeva. (Zeitschr. f. Ortsnamenforschung. Bd. VII. H. 1. München-Berlin, 1931. S. 34-35). — C. r. de St. Romansky	152
K. N. Petkanov, Les traits caractéristiques du Bulgare (v. „Revue Philosophique“, Sofia, A. II. p. 363-367);	
Gerhard Gesemann, Zur Charakterologie der Slaven. Der problematische Bulgare (v. „Slavische Rundschau“, III., № 6., 1931, p. 404-409);	
Gerhard Gesemann, Der parasitäre Balkaner (v. „Slav. Rundschau“ V. № 1, 1933, p. 1-16). — C. r. de Iv. Lekov	158
Stoyan Novakovitch à propos des Bulgares macédoniens. — Communiqué par D. Iaranov	166
„Une chanson triste pour le peuple bulgare d'Ohrida et de Strouga et pour tout Bulgare.“ Belgrade, Maison d'édition de Nikola Stéfanovitch, 1875, p. 4. — Comm. par L. Milétitch	168
Trois évangiles bulgares écrits dans le dialecte du Vardar Inférieur avec des caractères grecs. — Comm. par L. Milétitch	173
Tache Papahadji, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine). T. II., 451 photographies originales avec texte français et roumain. Bucarest, 1930, 4 ^e , 231. — C. r. de St. Romansky	177
Une lettre intéressante de Kiretchkioi (arrondissement de Salonique), adressée vers la fin du siècle passé au rédacteur du journal „Novini“ — Comm. par A. Sélichtchev	180
D. Ivanov, La slavistique contemporaine en Tchécoslovaquie.	183
Les articles de la Revue en résumé en français	193—222

N. B. Errata:

Page 67 au lieu Батани (тепаваша) lire: — (тепавица).

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Прилагателни членни форми въ
старобългарския езикъ.

Отъ Л. Милетичъ.

Въпросътъ, отъ кога си води началото членътъ въ българския езикъ, окончателно е разясненъ въ смисълъ, че още старобългарскиятъ езикъ е притежавалъ задпоставенъ членъ, който напълно се е скланиялъ, а въ последствие изгубилъ склонението си, както сжщото е станало и съ нечленуванитѣ падежни форми. Не подлежи на съмнение още, че постпозитивната (задпоставена) служба на показателнитѣ мѣстоимения датува отъ много по-старо време, за което свидетелствува и склоняваниятъ членъ, досущъ подобенъ на старобългарския, въ староруския езикъ (Вж. подробно за това въ съчин. ми „Членътъ въ българския и руския езикъ“ Мсбор. XVIII. 1901). Че задпоставениятъ членъ не е съвсемъ ново нѣщо, доказватъ сложнитѣ прилагателни форми отъ типа добръ-и, добра-я, добро-ю, свойствени на всичкитѣ славянски езици. Развитieto по-сетне на подобенъ членъ и у сжществителнитѣ имена въ руския и въ българския езикъ следователно се дължи на стара тенденция да се предпочита постпозитивно положение на показателнитѣ мѣстоимения. Общославянско начало на такава постпозиция и при сжществителнитѣ имена виждаме въ нѣколкото архаизми като староб. дньсь, руски ночесь, сърбохърв. данас, чes. dnes, полск. dziś и др. Историята на славянскитѣ езици показва, че показателното мѣстоимение и, я, ie, което е влѣзло въ състава на членната форма отъ типа добръи, твърде отколе е престанало самостоятелно да се употребява съ показателно значение, и то всѣкакъ по-рано отъ времето, когато се е почнало образуването на постпозитивенъ членъ у сжществителнитѣ имена. Напротивъ показателнитѣ мѣстоимения съ, си се и тѣ, та, то сж се запазили жизнени и за това тѣ сж послужили при образуването на членнитѣ форми отъ типа чловѣкъ-тѣ, чловѣкъ-съ. Споменатитѣ общославянски форми

като дъньсь и пр. доказватъ, че първитѣ начала на тоя типъ засѣгатъ дори надвечерието на раздѣлата на славянскитѣ езици (вж. за това въ статията ми „Показателнитѣ мѣстоимения въ постпозитивна служба“, печ. въ юбилейния сборникъ въ честь на проф. J. Rozwadowski, 1927, Краковъ).

Понеже въ езика на старобългарскитѣ паметници сравнително често се употрѣбаватъ сжществителни членни форми, съдържащи мѣстоименията *тъ* и *съ* покрай старитѣ сложни прилагателни, които правилно и редовно служатъ съ значение на членни форми, логично бѣ заключението, че въ последствие, главно презъ сръднобългарския периодъ, по подобие на членуванитѣ сжществителни членътъ *тъ* (*съ*), постепенно се е пренасялъ и къмъ сложнитѣ прилагателни та се образували прилагателнитѣ съ двоенъ членъ отъ типа д о б р ы и - т ъ т, д о б р а я т а, д о б р о ю - т о (респкт. добрыи-сь, добраа-си, доброе-се). Самиятъ фактъ, че най-старитѣ примѣри отъ тоя видъ членувани прилагателни въ старобългарския езикъ съ съвсемъ рѣдки, е въ полза на предположението за първенството на члена *тъ* (*съ*) у сжществителнитѣ имена.

Въ статията на г. Юрд. Трифоновъ „Къмъ историята на членнитѣ форми въ българския езикъ“ (печат. въ „Мак. Прегледъ“ год. VII. кн. 1, 1931 г.) се поддържа мнение въ смисълъ, че било по-вѣроятно тъкмо обратно развитие, сир. че по подобие на прилагателни като д о б р ы и - т ъ да се е явилъ членъ и у сжществителнитѣ имена. Така подигнатиятъ въпросъ заслужава по-обстойно да се занимае съ него, толкова повече, че споредъ мене нѣма основания да се усъмнимъ въ хипотезата за първенството на сжществителнитѣ членни форми, която азъ до сега съмъ поддържалъ.

Въ допълнение на известния фактъ, че сжществуватъ множество примѣри съ членъ у сжществителни имена въ старобългарски паметници, г. Трифоновъ изнесе такива примѣри изъ нѣколко сръднобългарски паметници, а именно изъ Шестоднева, Словото за възшествието на Исуса Христа и Богословието отъ Иоанъ Екзархъ, изъ Законъ судныхъ людѣмъ, изъ Словото за пренесението на мощитѣ на Климента и изъ Похвала на св. Кирила, съчинена отъ св. Климента. Между приведенитѣ отъ Трифоновъ до 79 примѣра съ членъ има и прилагателни членни форми, образувани съ членъ *тъ*, а именно а) отъ мъжки родъ: желаныи-тъ, тихии-тъ, злыи-тъ,

нечъстивыи-тъ, немощны-тъ, чюдныи-тъ, (напрестолѣ) висоцѣмъ-томъ, мнѣшю-тоу (клеврѣтоу), самъ-тъ, самого-того; б) отъ женски родъ: многаа-та (вода), лъжаа-та (вѣра), высокыа-ты, прѣчюдныа-ты (стѣны), лоукыа-ты (жилы); в) отъ срѣденъ родъ: иеросиньскою-то, малѣи-тѣ (двоиств. число), боголѣпная-та (мѣста), гредоущаа-та, зрещею-то, миноувшею-то, сама-та (зръна), само-то, самѣмъ-тъ, самою-тою (род. п. дв. ч.). Възъ основа на гореприведенитѣ прилагателни съ членъ г. Трифуновъ, както се каза, подига въпроса „не е ли възможно да се допусне, че и членъ тъ, та, то се е явилъ първоначално у прилагателнитѣ, както се е явилъ и членъ и, ѡ, ѡ?“ и заключава: „намъ се чини, че нищо не прѣчи да се приеме такова допущане; напротивъ то дори се налага отъ постпозитивното мѣсто на членъ тъ, та, то при прилагателни, което е напълно еднакво съ онова на чл. и, ѡ, ѡ“. Това свое мнение г. Трифоновъ на нѣколко пѣти въ статията си повтаря: „Членътъ първоначално ще да е преминавалъ отъ прилагателни къмъ съществителни“ (23), „Навикътъ да се употрѣбѣва тъ, та, то постпозитивно отпосле е отнесълъ този членъ отъ прилагателни и къмъ съществителнитѣ“ (25). Що се отнася до аргумента, че и у прилагателнитѣ членътъ заема постпозитивно мѣсто, може съ по-голѣма вѣроятностъ да се възрази въ полза на другото мнение, че членътъ е пренесенъ по аналогия отъ съществителнитѣ. Самиятъ фактъ, че се е прибѣгнало до втори членъ, показва, че старата сложна прилагателна форма добръ и по този начинъ за по-голѣма яснота се е доближила до членната форма на съществителнитѣ, отъ която формално е била твърде изолирана. Но независимо отъ това, въ случая има голѣмо значение и цифреното съотношение на примѣритѣ отъ двата типа членни форми — съществителни и прилагателни — въ старобългарскитѣ писменни паметници. Въ приведенитѣ отъ г. Трифоновъ примѣри прилагателнитѣ съ членъ наистина сж доста на брой, но при все това съществителнитѣ членни форми и тукъ далечъ преобладаватъ. Отъ последното трѣбва да се заключи, че речениятъ аналогиченъ процесъ постепенно е напредвалъ. Трѣбва следователно да се предположи, че колкото даденъ езиковъ паметникъ е по-старъ, толкова по-рѣдки ще да сж въ него членуванитѣ прилагателни, за които е думата, и следователно че въ старобългарскитѣ паметници тѣхъ ще да ги

има най-малко. За да се докаже това, налага се една щателна провѣрка, която азъ и направихъ като прочетохъ старобългарскитѣ глаголически и кирилски паметници, та съ огледъ и къмъ други въпроси, свързани съ историческото развитие на члена въ българския езикъ, за които специално ще говоря на друго мѣсто, си отбележихъ всички изречения, въ които се срѣща членна форма. Въ резултатъ на това ми изследване се указа следното (указватъ се страницитѣ на печатнитѣ издания):

1. Въ Мариинското евангелие се срѣщатъ у сжществителни имена до 162 примѣра съ членъ, докато у прилагателни имена и прилагателни мѣстоимения членъ се срѣща 13 пжти и то у прилагателни а) членъ съ: что оучение новою-се (с. 118), писаное-се (289), великаа-си зъданиѣ (167), малыхъ-сихъ (62) — всичко 5 примѣра; б) членъ тъ не се срѣща нито веднѣждъ; у прилаг. мѣстоимения членъ съ: въсѣ-си, — 5 пжти (47, 86, 67, 86, 308), въсѣхъ-сихъ (87, 309, 255), членъ тъ — 1 пжтъ: врагы моѣ-ты приведѣте сѣмо (286).

2. Въ Зографското евангелие, членъ съ и тъ у сжществителни намираме въ 141 примѣра, а у прилагателни само 2 пжти: малыхъ-сихъ (13, 25); у прилаг. мѣстоимения — 5 пжти, всички въ мѣстоимението въсь: въсѣ-си (20, 34, 70, 72), въсѣхъ-сихъ (109).

Членъ тъ не се срѣща нито веднѣждъ!

3. Въ Асемановото евангелие у сжществителни членъ съ и тъ се срѣщатъ 84 пжти, а у прилагателни не се срѣща нито веднѣждъ, докато у прилагателни мѣстоимения намираме чл. съ 2 пжти и то въ една и сжща форма: въса-си (100, 129).

Членъ тъ не се срѣща.

4. Въ Савината книга (издание на Щепкинъ) у сжществителни членъ съ и тъ намираме въ 54 примѣра, именно у прилагателни 6 пжти, и то членъ съ 4 пжти: вѣлиявшии-си миро-се на тѣло мое (81), правдѣнааго-сего (110), малыхъ-сихъ (8, 18), а членъ тъ — 2 пжти: злы-тъ рабъ (77), оумрътъ же богаты-тъ (33). У прилагателни мѣстоимения членъ не се срѣща.

5. Въ Супрасълския паметникъ (издание на С. Севѣряновъ) членъ съ и тъ се срѣщатъ 113 пжти, у а)

прилагателни имена — 32 пжти, именно членъ тъ 21 пжтъ и членъ съ 11 пжти: а) съ членъ тъ: св(а)тѣи-тъ гласъ (стр. 86), сверѣпѣи-тъ бѣсъ (с. 172), правѣдивѣи-тъ мжжъ (284), нечистѣи-тъ (190), свѣтливѣи-тъ гласъ (332), св(а)тѣи-тъ епископъ (529), лжкаваго-того бѣса (36), мрътвааго-того (226), божѣствааго-того (281), прѣподобнааго-того правѣдника (529), огноуснааго-того гласа! (400), св(а)тааго-того епископа (592), нечистоуоумоу-томоу доухоу (36), св(а)тоу-моу-томоу епископоу (534), безбожѣнии-ти меташа камене (216), примѣвадившаа-тыа (25), безбожѣныхъ-тѣхъ, лютаа-та (двойств. ч. 211), славѣнаа-та (дв. ч. 199); нечѣстивжж-тж заповѣдь (174), великжж-тж поустан'ж (561), лютаа-ты мжжы (105); б) съ членъ съ: новѣи-сии боговидѣць (278), тайное-се (245), неприязниное-се дѣло (366), маловрѣменѣнааго-сего житѣа (71, 514), блажѣнааго-сего благоизволѣнѣа (274), троудъ св(а)тааго-сего (545), добраа-си рѣтъ и пѣснь (321), въ свѣтѣлѣи-сеи ношти (495), измори нарочѣтыа-сиа змиа (231).

У прилагателни мѣстоимѣния членъ тъ намираме 7 пжти, отъ които 6 пжти все въ мѣстоимѣнието самъ: самъ-тъ (стр. 551 и 561), само-то (317 и 558), самж-тж (549), самѣхъ-тѣхъ (514), все-то село (207). Членъ съ се срѣща само веднѣждъ: ребро мое-се (504).

6. Въ Клоцовия паметникъ членъ съ и тъ у сжщественѣни имена се срѣщатъ 8 пжти, а само веднѣждъ членъ съ у прилагателно мѣстоимѣние — все-се зѣлое (59).

7. Въ Синайския трѣбникъ чл. съ и тъ у сжщественѣни имена се срѣщатъ 48 пжти; напротивъ у прилагателни само чл. съ 1 пжтъ: о робоу божѣю-сею (17), и у прилагателни мѣстоимѣния сжщо тѣй само чл. съ — 4 пжти: раба твоѣго-сего (16, 15), рабомъ твоимъ-семъ (15).

Горнитѣ данни, мисля, потвѣрдяватъ напълно, че развитието на двойния членъ у прилагателнитѣ имена е поновъ процесъ, чиито първи типични форми вече сж сжществували къмъ края на старобългарския периодъ. Сега се разбира и защо примѣритѣ съ членъ у прилагателни, толкова рѣдки въ старобългарскитѣ паметници, по-често се явяватъ въ по-сетнешни паметници, каквито г. Трифоновъ е из-

ползувалъ. Въ студията си за члена въ българския и руския езикъ азъ казвамъ, че като вървимъ по паметниците отъ най-старата епоха насамъ, не губимъ дирята на старобългарскитъ членни форми, а напротивъ ги срѣщаме по-често (стр. 12). Все тамъ по-нататкъ, като давамъ такива примѣри изъ сръднобългарски паметници, казвамъ, че въ Шестоднева на Иоана Екзархъ се указватъ доста случаи съ членъ, срещу който въ гръцкия текстъ въ повечето примѣри стои пакъ членъ (само-то дрѣво, миро-то, тварь-та, въ годо-тъ, самъ-тъ цвѣтъ, образо-сь, въздохъ-сь), а сжщо тъй и въ поученията на св. Климентъ (сладость-тж) и пр. (вж. ib, 12-13 стр.). Госп. Трифоновъ има заслугата, че е сторилъ трудъ да изнесе по-изчерпателно съдържащитъ се членни форми главно въ съчиненията на Иоанъ Екзархъ, между които има, както видѣхме, и членувани прилагателни, върху които той твърде умѣстно обръща особено внимание, считайки ги дори за първи образци на члена у сжществителнитъ. Ако и последното схващане да е неприемливо, изнесенитъ отъ Трифонова примѣри изъ съчинения на бележити писатели като Иоанъ Екзархъ и св. Климентъ сж добъръ приносъ къмъ историята на членнитъ форми, които въ XIII вѣкъ вече се указватъ значително размножили се.

Относително самата членна форма на прилагателнитъ въ старобългарскитъ и най-старитъ сръднобългарски паметници трѣбва да отбележимъ, че тя се указва за мъжки родъ ед. ч. въ най-старинския си видъ: сватѣи-тъ, свирѣпѣи-тъ и пр. (Супрас. пам.), злы-тъ, богаты-тъ (Сав. кн.); злыи-тъ, тихѣи-тъ, желанѣи-тъ и пр. (цитув. у Трифонова). Обаче по-образецъ на сжществителни членни форми, следъ изчезването на крайната ерова гласна, отъ типа рабѣт(ъ), работ(ъ) — се е образувалъ членъ -ѣт, -от (респективе ѣ, -ѣ, ѣ-ѣ-у, гдето е изчезнала крайната съгласна т), какъвто е примѣрътъ изъ сръднобългарското Добрейшово ев. злыотъ рабѣ, цитуванъ у Трифонова. Тъкмо тази пълна успоредица въ развитието на члена у прилагателнитъ по образецъ на члена у сжществителнитъ иде въ подкрепа на мнението за приоритета на сжществителнитъ членни форми. И развитието на членъ у прилагателнитъ въ староруския езикъ сжщо така е вървѣло по подобие на сжществителнитъ членни форми. Отъ многото руски примѣри, които приведохъ въ досежната своя студия, личи преди

всичко и численното голѣмо надмощие на последнитѣ, докато членъ у прилагателнитѣ сравнително е рѣдкъ, а при туй въ мжжкия родъ ед. ч. окончанията -от, -ет свидетелствуватъ за първообразеца, сир. че споредъ форми като: царет, израилет и пр. се образували лукавоет, святоет и пр. (вж. у мене ц. с. 33 натат.).

Старитѣ сложни прилагателни форми дълго сж просъществували по българскитѣ народни говори отчасти като типични архаизми, безъ да приематъ и новия членъ, та дори въ нѣкои случаи отъ своя страна аналогично сж влияли и върху проститѣ именни падежни форми. Не е тукъ мѣстото по-вече да се простирамъ по тая тема, която съмъ засѣгалъ и другъ пжтъ (вж. въ горецитуванитѣ мои съчинения), а тукъ ще се спра само върху нѣколко извънредни, рѣдки случаи, гдето се указва таково старинно влияние на сложното склонение, които Трифоновъ изтъква, като вижда въ тѣхъ подкрепа на мнението си за първенството на члена у прилагателнитѣ. Той обръща внимание именно върху формитѣ: дѣваа, която се срѣща и въ нашето Врачанско евангелие (издадено отъ проф. Б. Цоневъ), дѣвыїж (въ календаря на Охридския апостолъ) и благодатѣа (родит. п. ед. ч.), намираща се въ Богословието на Йоана Екзархъ (у Трифопова цитувана подъ № 76). Докато за формата дѣваа е вече изказано мнение, че може да се е схващала като прилагателно име, ф. благодатѣа е съществително име съ окончание, пренесено отъ сложното склонение. Споредъ мене, понеже по такива единични изолирани случаи, които могатъ да бждатъ и прости правописни лапсуси, не могатъ се прави какви годѣ сериозни заключения, трѣбва и въ случая да се види, нѣма ли въ старитѣ паметници, старобългарскитѣ, и други подобни форми. Отъ провѣрката, която направихъ, се указа, че само въ Мариинското евангелие има два случая отъ тоя родъ контаминирани форми: дъштере-ѣа, а именно въ изречението: молѣаше и да ижденетъ бѣсъ из дъштере-ѣа (с. 143) и мѣстоимената форма въсѣ-ѣа въ изречението: и възърѣвъ на въсѣ-ѣа, рече емоу (215). Други такива примѣри нѣма, така че най-сетне можемъ допусна въ случая, че тѣзи рѣдки примѣри сж слабо начало на онова по-силно въ послѣдствие взаимодействие между именното и сложното склонение, на което се дължатъ многочисленитѣ примѣри по нашитѣ говори,

особено въ родопскитѣ, като: у краля-го, у нашего зетка (СперСпис., XIII. 141), од Илендара-го (Качан. Вл. 379), да купите роду-му дребну порстене; дай брату-му; са кошта ie стрйку-му Костю (въ родоп. говори) и пр. и пр. (вж. у мене: О џлапи и пр., s. 5; Старото склонение въ днешнитѣ бълг. наречия, Мин. сб., II, 258; Rhodopemundarten d. bulg. Sprache 138). Всички такива примѣри, които сж многобройни, датуватъ отъ по-ново време и, разбира се, не могатъ се взе за доказателства, че подобно „пренасяне“ отъ прилагателни къмъ сжществителни е ставало и въ древността, когато се е образувалъ членътъ у сжществителнитѣ имена въ българския езикъ.

ИЗТОЧНОМАКЕДОНСКОТО И РОДОПСКО БОЕДИН, СЛОВЕН- СКО (N)OVEDEN И ЗАП. СЛАВ. ŽÁDNÝ-ŽADEN.

Отъ Кирилъ Мирчевъ.

Въ българската диалектология отдавна се знае за съществуването на родопскитѣ форми будин, -а, -о въ значение на неопредѣлено мѣстоимение нѣкой, -я, -е и на наречието буднѡш въ значение на нѣкога, кога и да е (срв. примѣритѣ у Miletich, *Die Rhodopemundarten d. bul. Spr.* Wien 1912, стр. 151, 168; срв. още у Н. Геровъ, 58).¹ При проучването на единъ български ръкописенъ сборникъ, писанъ съ гръцко писмо въ края на миналия вѣкъ въ с. Тешово, Неврокопско (вж. кратки сведения за езика на този сборникъ заедно съ транскрибирани на кирилица извадки отъ текста въ Македонски Прегледъ, год. VII, кн. 2 и 3, стр. 149—186) се натъкнахъ на необикновено честата употреба на мѣстоимението боедин, -а, -о въ значение на неопредѣлено мѣстоимение нѣкой-нѣкакъвъ и т. н. Ето само нѣколко примѣра изъ тоя обемистъ сборникъ, писанъ на неврокопско наречие: кадѣ нѣгде сѣ съ поевѣ боединъ Христѣанинъ, тѣа с голѣамъ зѡр и сила да го насѣлиуватъ да едѣ от ѣлемѣанцките естѣта ѡз; тѣрчите та тѣраѣте бѣлки нѣдите боединъ чѣстица отъ снагатѣ

¹ Въ различнитѣ краища на Родопитѣ мѣстоимението боединъ и наречието боединѡш се произнасятъ съ съответни фонетични промѣни съобразно владѣещитѣ тамъ фонетични закони. Така освенъ въ посочения му отъ Милетича видъ, мѣстоимението боединъ срѣщаме и въ следнитѣ видове: бодинъ, боднѡ (ж. и ср. родъ), бодни; бадинъ, баднѡ^а, баднѡ, бадни. Характернитѣ за родопскитѣ говори остатѣци на стари падежни окончания сж засегнали и нашето мѣстоимение та намираме още и формитѣ буднѣк-буднѣка (асс. нѣкого), буднѣму (dat. нѣкому), буднѣхи (dat. на нѣкоя), буднѣахъ (gen. pl. на нѣкои), буднѣмъ (dat. pl. на нѣкои). Наречието боединѡш въ родопскитѣ говори намираме въ следнитѣ видове: буднѡашъ, буднѡашъ, буднѡашка, баднѡашъ.

му ми; от там сѣтне дори и до днес нѣзи рѣка никога не предѡйде нѣто бo eдѣн зарѣ е докарала ми; като да бѣше калѣсан на бo eднѣ зенгинцка сфѣтба 261; кѣкто е възможно бo eднѣ така да мѣслет 393; дали е бo eднѣ Апостѡлка или Прорѡчица? 393; призува като на бo eднѣ голѣма вечѣриа мнсзина 400; чѣдо! внимаи да сѣ не надбѡриш от бo eднѣ женцка красотѣ 404; но дали биѣха бo eднѣ мѣсторе и слаткоречиви ф думите, та с този мурафѣт да придѡмат нарѡдите? 413; без да ти дохѡжда никога бo eднѣ жиѣлба и тѣга 532; и за да ни сѣ бой и срахѡва ѡт бo eднѣ лѡшия срѣшта и от ниѣква пакост 611.

По-рѣдко въ сѣщия сборникъ намираме употребено и наречието бo eднѣч въ значение на нѣкога, срв. напр.: нѣто бo eднѣч штѣ сѣ пѡклонѣа на бездѡшните Бѡгове мс; Амй бo eднѣч видехтѣ ли ма да сѣ фудоллѡвам на хѡбавинѣте си? 329; Заштѡто, нѣто ѡнгел, нѣто светѣа, нѣто чѣувѣак мѡжи бo eднѣч да докѡжи и да искѡжи штѡ нѣшто ѣ Парадѣса 531.

Презъ лѣтото на 1932 год. посетихъ нѣколко села въ Неврокопско съ цель да се запозная по-отблизо съ мѣстния говоръ. Навсѣкжде тукъ азъ можахъ да констатирамъ, че гореприведенитѣ форми сѣ най-обикновени въ обиходната мѣстна речъ. Да привеждамъ примѣри смѣтамъ за излишно, тѣй като намирамъ, че посоченитѣ малко по-горе образци изъ неврокопския сборникъ сѣ достатѣчни, за да освѣтлятъ употребата на мѣстоимението бo eдѣн и наречието бo eднѣш въ неврокопския говоръ. Освенъ въ езика на старото градско население въ Неврокопъ, горнитѣ факти можахъ да установя и въ говора на следнитѣ неврокопски села, които посетихъ: Мосомища, Ючъ-Дурукъ, Тешово, Гърменъ, Фотовища, Хисарлѣкъ, Марчево, Ковачовица, Сатовча. Различието по отношение данитѣ, които ни предлага неврокопскиятъ сборникъ, писанъ съ грѣцко писмо, се заключава само въ това, че въ сѣщностъ въпроснитѣ мѣстоимения и наречие гласятъ бo aдѣн и бo aднѣч, а не бo eдѣн и бo eднѣч, тѣй като и неврокопскиятъ говоръ сподѣля съ всички останали рупски говори особеността да предава числителнитѣ едѣн, една, едно измѣнени въ aдѣн, aднa, aднo. Употребата обаче на интересувашитѣ ни неопредѣлени мѣстоимения въ българския езикъ не се е ограничила само въ Родопитѣ и въ този кжсъ на Из-

Покрай значението си на нѣкой и нѣкога нашитѣ форми се употрѣбаватъ въ източномакедонскитѣ говори едновременно и въ значение на никой и никога. Така напр. въ неврокопския сборникъ покрай многобройнитѣ примѣри на бoедин=нѣкой, можахъ да установя единадесетъ случая, гдето мѣстоимението е употрѣбено въ значение на нико. Отъ друга страна наречието бoеднѣш е употрѣбено въ цѣлия сборникъ деветъ пѣти, само три пѣти отъ които въ значение на нѣкога (вж. примѣритѣ по-горе), а шестъ пѣти въ значение на никога. По-долу привеждамъ всички случаи съ бoедин=никой и бoеднѣш=никога въ неврокопския сборникъ:

бoедин=никoй: аз бoединъ грѣшка не сѣм устaвил дa
нѣ є сѣм напpавил 452; бoедин христiанин нѣ загинува нѣтo
сѣ устрaмiава 484; бoединo от живoтните нѣ драгoва тoлкo
мнoгo живoтe си, кoлкoтo єдин богaт 487; чиувiака бoединъ
рaбoтa нѣ напpавe тoлкo лѣсно кoлкoтo грѣшкaтa, пa бoединъ
рaбoтa тoлкo мѣчно нѣ познaва кoлкoтo грѣшкaтa 517; бoединъ
рaбoтa нѣ є тoлкo вѣрна и iасна кoлкoтo є смaрттѣ пa дpу-
гaтa є: чи бoединъ рaбoтa нѣ є тoлкo безвѣрна и беззнaйна,
кoлкoтo є смърттѣ 603; бoединъ рaбoтa тoлкo нѣ є iавна и
истинцкa, кoлкoтo є смърттѣ нa лiудѣтo 608; и за дa нѣ сѣ
бoи и стрaхoва от бoединъ лoшиa срѣшта и от нiаквa пaкoст
611; бoединъ от нaи голѣмитe напpави нѣ сѣ кaзува дa є на-
пpавeна пo oбpаза Богoф 590; бoединo нѣштo кaтo душиaтa

си по лесно не харжіаваме 593; бo eднѣ рaбoтa тoлкo чѣстo нe вѣждамe, oткoлкoтo смъртѣ, пa бo eднѣ рaбoтa нѣ вѣрyвaмe тoлкo мѣчнo, кoлкoтo смaртѣ 603.

бo eднѣч=никога: кaтo кoгa хич бo eднѣч нa тoзи сфѣaт нeмa дa умрѣемe г; бoднѣч дo крaѣ сфeтaтa литургѣa нe дoстoѣaвaмe 458; зpaф бeз бoднѣч дa сѣ рaзбoлѣиш? бoднѣч дa тѣ нe зилѣасaт? бoднѣч нeштo дa тѣ нe нaврeдѣт? живoт бeз бoднѣч дa нe умрѣeш? 533—534.

Въ своето търсене на материалъ за употрѣбата на мѣстoимението бo eдин и наречието бo eднѣш въ бългaрскитѣ гoвopи, азѣ подложихъ на най-щaтeлeнѣ преглeдѣ въ тoвa oтнoшeниe и eдинѣ интересeнѣ пaмeтникѣ, избoрнo eвaнгeлиe, изъ Изтoчнa Мaкeдoния, писaнѣ сѣ грѣцкo писмo въ нeврoкoпскoтo сeлo Търлисѣ въ 1861 гoд. нa мѣстнo нарeчиe, издaдeнѣ oтѣ прoф. Милeтичѣ и нарeчeнѣ oтѣ нeгo Търлискo eвaнгeлиe (вж. Л. Милeтичѣ, Двa бългaрски рѣжoписa сѣ грѣцкo писмo. Бългaрски старини книгa VI. Сoфия 1920, стр. 71—176). Рaбoтaтa мѣ мe дoвeдe дo слeднитѣ рeзyлтaти: въ Търлискoтo eвaнгeлиe фoрмитѣ бo eдин, -a, -o сѣ употрѣбeни всичкo 35 пѣти, 12 пѣти въ знaчeниe нa нѣкoй и 23 пѣти въ знaчeниe нa никoй, a наречието бo eднѣш тyкѣ нaмирaмe употрѣбeнo сaмo въ знaчeниe нa никoгa. Пo-дoлy привeждaмѣ нѣкoлкo примѣрa сѣ втoрoтo, пo-вaжнo зa нaсѣ знaчeниe нa фoрмитѣ.

бo eдин = никoй: бo eдин oт вaс нѣ чѣyвa нoмoтo 98; бo eдин oт тѣх нѣ сa зaгyбѣ 102; oт бo eдин нe мoжѣ дa нaѣдe сeлeмeт 115; бo eдин oт нeзи лѣyдe, штy бѣхa кaлeсaни, нѣ штѣ мѣ нaкyси oт вѣчeрeтa 117; oт пoпoвeтy бaшкa нeмa ризa дa гѣ eдѣ бo eдин 122; нeзи рaбoтѣ, дeтo бo eдин дpyк нe хмѣ e стoрил 130; и бo eдин oт вaс нѣ мa пѣтa, кaдѣ штa идeш 131; кyгa вѣдe Пилaтинa oтѣ бo eднo дoбpo нѣ стaвa 137; тoѣ нѣ мy oтгoвoри нa бo eднa лaкaрдѣa 142; лѣхим бo eдѣн oт yчeницитѣ мy нѣ кaйдѣсa дa гy испитa 151; ѣас нѣ мy нaхoдaм бo eдѣн кaбaxaт 154; бo eдин прoфѣтин нѣ e кaбoлдѣсан нa тoпикѣaтa сѣ 173; бo eднa oт тѣх нѣ сa нaпрaти 173; бoдѣн oт тѣх нѣ сa oчѣсти 173.

бo eднѣш = никoгa: бo eднaч нѣ тѣ пoтaптaх бo eднa пoрaчкa, тa нa мeнe нѣ дaдe бo eднaч бaрѣ eднo eрe 121; бo eднaч нѣ стe ли пѣaли пo писaниe 122; бo eднaч тaкo нѣ сmѣ вѣдeли 123; Бoгa нѣкoѣ бo eднaч нѣ e вѣдeл 95: бo e-

днàч чiuлiàк ни è проврèвил кату това чiuлiàк 103; оган, дето бoеднàч ни изгàснува 164; бoеднàч не са отделила от църквата 167.

Ясно е впрочемъ, че въ Неврокопско употрѣбата на мѣстоимението бoедин и на наречието бoеднѣш въ двоякъ смисълъ (нѣкой-никой, нѣкога-никога) е нѣщо обикновено. Изтъкнатитѣ обаче важни язовики явления не сж се ограничили само въ неврокопския говоръ. Въ една пѣсенъ изъ сѣрското село Горно-Броди (Мак. Пр. год. IV, кн. 3, стр. 127) срѣщаме мѣстоимението бoедин съвсемъ недвусмислено употрѣбено въ значение на никой, срв. сички ми нàрет фѣрлiаха, бoдин ни водри нишiану; будин ни гy е прукарал (ibid.). Значение на никой нашето мѣстоимение има и въ говора на солунското село Сухо, което се вижда отъ следния примѣръ: пуидим што-годà ни знаi (СбНУ IV 189). Не ще съмнение, формата пуидим тукъ представя една диалекична разновидность на бoедин, а записвачтѣ на приказката, отъ която е взето горното изречение, бележи подъ линия, че пуидим што-годà значело никой нищо. Въ говора на дѣдо Константинъ Яковлевъ, бѣжанецъ изъ драмското село Кубалище, понастоящемъ неврокопски жителъ, забелязахъ лично презъ лѣтото на 1932 г. интересуващата ни двояка употрѣба на значението на бoедин, напр.: бoдѣн чiuвiàк кàзувал на женѣта; но и: бoдѣн не го (вм.ги) вiде, дèто хòдеа; бoдѣн ни пòмни. Изглежда на нѣкои мѣста по Източна Македония вторичното значение на бoедин, именно никой, е наддѣлѣло напълно и измѣстило старото значение. Така въ една малка сбирка отъ думи и форми по говора на драмското село Плѣвня, печатана въ СбНУ VIII 278—283 срѣщаме приведена и думата будинчек, една диалектична разновидность на бoедин, и то само въ значение на никой. Ако тази дума въ говора на казаното село би имала и друго нѣкое значение, записвачтѣ А. Гяуровъ едва ли би пропустналъ да го отбележи. И действительно въ друга една малка сбирка отъ гатанки изъ сжщото село (СбНУ XIV 158) намираме между другитѣ и следната, гдето значението на будинчек = никой личи ясно: Чисто и èфтино, будинчек гу ни милува (ibid.).

Колкото се отнася до родопскитѣ говори, въ материалитѣ, които прегледахъ (СбНУ I—XVIII; Родопски напредѣкъ год. I—IX; Родопски старини кн. I; Славиеви гори год. I; Родопски прегледъ

год. I—III; Ат. Илиевъ, Сборникъ отъ народни умотворения, обичаи и др. София 1889; М. Арnaudовъ, Фолклорни приноси отъ Родопско, СбНУ XXXVIII 1—48) не можахъ да открия никаква следа отъ двойка употреба на нашитѣ думи, съ изключение на следния примѣръ гдето бо един може да се схване като никой: глѣодаі да та ни види будин (СбНУ V 141). Причината се корени може би въ обстоятелството, че по-голѣмата частъ отъ материалитѣ сж пѣсни. Има обаче едно посочване, което ни позволява да приемемъ, че и въ родопскитѣ говори владѣе сжщото положение, както въ източномакедонскитѣ. Въ списанието Родопски Напредѣкъ III 110 намираме следното обяснение на значението на боедин-будин въ родопскитѣ говори, направено по всѣка вѣроятностъ отъ Ст. Шишковъ: буд'нѣму, буд'нѣхи, мн. ч. буд'нѣм (Ахж-Челебийско) вмѣсто нѣкому, на нѣкое, на нѣкои, нито на едного, никому, на никого, на никоя и пр.

Следъ тѣзи изобилни примѣри става явно, че въ единъ голѣмъ дѣлъ отъ българския езикъ имаме едновременно употреба на мѣстоимението боедин,-а,-о въ значение на нѣкой и никой, и на наречието боеднѣш въ значение на нѣкога и никога. Първично е значението нѣкой и нѣкога. Въ това ще ни убеди етимологическиятъ разборъ на нашитѣ думи. Покойниятъ проф. Б. Цоневъ въ статията си „Кои новобългарски говори стоятъ най-близо до старобългарски въ лексикално отношение“ (СпАН XI 1—32) се спрѣ мимоходомъ на родопската форма будин и допустна, че въ началната сричка на тази дума имаме запазена старата частица **бо**, следователно будин споредъ Цонева отговаря на старо **бо еднѣ**.¹ Това обяснение на Цонева страда отъ непълнота. Като имаме предъ видъ значението, което е легнало въ основата на нашитѣ думи, ние сме принудени да възстановимъ едно съчетание на старо **любо** съ числителното **еднѣ** и наречието **еднѣшти**, следователно **любо еднѣ** = нѣкой, **quilibet** и **любо еднѣшти** = нѣкога, кога и да е. Днешнитѣ форми сочатъ, че началната сричка **лю** е изпаднала. Заслужава да се отбележи и другъ единъ фактъ,

¹ По-късно изглежда Цоневъ се бѣ отказалъ отъ това си схващане, тъй като въ съчинението си „История на българския езикъ. София 1919“ гдето е помѣстена изцѣло гореказаната статия, редоветѣ, посветени на родопската форма будин сж премахнати. Какви по-точно съображения сж накарали Цонева да постѣпи така, остава неизвестно.

доста характеренъ за всички говори, въ които е жива употреба на бoедин и бoеднъш. За широко разпространение на старото наречие **люко** въ тѣзи говори свидетелствува и особено живата употреба у тѣхъ на частицата **лиу**, единъ несъмненъ остатъкъ отъ **люко**. Вижда се следователно, че старото наречие **люко**, когато е бивало свързвано тѣсно съ **еднъ** и **единжшти**, за да образува едно особено понятие, е изгубвало началната си сричка, а когато се употребявало самостоятелно, т. е. безъ особено тѣсна връзка съ следващата дума, е изгубвало крайната си сричка. Сега тази частица въ въпроснитѣ говори има значение на когато, ами, но, че, само, щом и пр. Всички тѣзи промѣни въ значението на нашата дума, станали съ течение на времето, не могатъ напълно да изтриятъ старото ѝ значение, което най-добре се вижда отъ следнитѣ примѣри, които взимамъ изъ Търлиското евангелие.

люко кѣто: **лиу** коі ни са родѣ от гòре, не мòже да види царство бòжіа 96; **лиу** коі вреви от сèбе си тèра свòетà си слава 98; **лиу** коі пїе от тàзи òда пакъ шта ужїаднїае 99; **лиу** коі речè, чи е тòї Христòс, да гу изгонет от царквата 101; нèка пїе, **лиу** коі вїàрова на мèне 102; **лиу** кòї ма стòри инкїар прет лїудèто, и іас нèк шта стòре инкїар 104; **лиу** кòї милòва баштà іа маїка пò-вèйке от мèне, ни е вріа-дан за мене 104; сїаки **лиу** кòї е оставил кашти іа брàте іа сèстри 104.

люко кѣде: **лиу** ка дè йма двамїна іа тройца сас мòето име там сам и іас 104; **лиу** ка дè ви è печелията, там шта ви е и сарцето 122; **лиу** ка дè гу фàти, фърлè гу долу 124; **лиу** ка дè сам іас, и вїе да сте 128; искам **лиу** ка де сам іас и тїе да са сас мене 133.

люко колико: **лиу** кòлко варжите на земèта, шта са вàрзани на небèто 103; **лиу** колцина нàидете, рўкаїте ги на сфатбата 110; сабрàха сїчкитѣ **лиу** кòлко нàїдоха 110; **лиу** колко похарчиш по нèк, кугà са вàрна іас шта ти плате 116; **лиу** кòлко сте стòрили на едїн от тèзи наї-мàлките мои брàте, на мèне гу стòрихте 121; **лиу** колко вàрзете от гòре на земèта, шта са варзани и на небето, и **лиу** колко отвàрзете на земèта шта са отварзени и на небèто 155.

люко како: **лиу** какъ увїàрова такà нèка ти бàде 106; **лиу** кàк мòжеш помогни ми 124; зафчеса **лиу** какъ дòїде фав ушїте ми гласà на зраòването 152.

любо чѣто: нѣе йскаме да стѣриш на нѣс лѣу што ти потеряме 125; лѣу шту потеряш на бога, шта ти даде господ 126; лѣу шту да потѣрате сас мѣту йме, товѣ шта сторе 128; и лѣу што искате да потѣрате, шта ви са сваршѣува 130.

любо которѣй: лѣу котрѣй от вас пойска да стѣне парф, тоѣ шта стѣне на сѣчките рѣтаѣ 125; лѣу на котрѣй простѣте грѣшките, простѣни шта са 150.

любо камо: ветерѣ лѣу каде йска дѣе 96: лѣу каде ида ѣс, вѣе не можете да дѣидете 128.

любо каковѣ: тоѣ са излекѣуваше лѣу от каквѣ болка та бѣше бѣлан 98.

любо когѣда: лѣу когѣ ида ѣс друк слѣва напрѣш мене 98.

Колкото се отнася до промѣната на значението на боедин и боеднѣш, тя не трѣбва да ни очудва, тѣй като съответни процеси, дължещи се на синтактични влияния, намираме и въ други нѣкои индоевропейски езици. Така напр. известно е, че френската и италианска негативни форми *aucun* и *alcuno* идатъ отъ едно старо съчетание *aliquis unus*, следователно представятъ по своя съставъ, произходъ и значение първоначално неопредѣлено мѣстоимение нѣкой, промѣнило се въ последствие въ отрицателно мѣстоимение никой поради честа употреба въ типични негативни изречения. И до днесъ множествената форма *aucuns, d'aucuns* въ френски езикъ има значение на нѣкои, нѣкакви. Най-пълнитѣ си съответствия българскитѣ форми намиратъ въ новогръцки езикъ. Тукъ имаме преди всичко неопредѣленото мѣстоимение *кавѣйс* или *кавѣнас* „нѣкой“ „*irgend ein*“. Въ негативни изречения обаче или при очакване на отрицателенъ отговоръ сжщото мѣстоимение значи никой, напр. *кавѣнас ѣνδρωπος δѣν τὸ εἶπε* „никой човѣкъ не каза това“; *кавѣйс δѣν τὸ ξέρει* „никой не знае това“; *ἤρθε καвѣйс*; — *кавѣйс* „дойде ли нѣкой? — никой“ (Thumb, Handbuch der neugriechisch. Volkssprache, 67). Колкото се отнася до произхода на грѣцко *кавѣйс*, последното представя едно съчетание отъ *каѣν* т. е. *каѣ ѣν* и *ѣйс*; *каѣν* значи „поне“ „*wenigstens, selbst*“ и се употребя и самостоятелно въ изречението. Следователно *кавѣйс* има следното развитие: поне единъ, нѣкой, никой. Освенъ за мѣстоимението боедин въ новогръцки намираме едно пълно съответствие и на наречието боеднѣш. Това е формата *потѣ* употребявана въ двойкъ смисълъ, въ зависимостъ отъ синтактичното положение на думата, като

нѣкога и никога. Освенъ тия случаи въ новогръцки имаме още едно наречие за мѣсто *повдѣра* (*поубѣтис*), което значи негде, а въ негативенъ смисълъ нигде.

Въ славистиката отдавна се спори за произхода на словенската форма (n)obeden. Пръвъ който се опита да даде едно етимологическо разрешение на тази форма, както ще видимъ по-долу не безъ успѣхъ, бѣ словенецътъ Станиславъ Шкрабецъ. Досежната негова статия, печатана въ първото течение на словенското списание „Cvetje z vertov sv. Frančiška“ (v Gorici 1882 svazek, 1-2) най-подробно бѣ изнесена отъ Mat. Valjavac въ Ягичовия Archiv für sl. Phil. V 161-2. Важна за насъ е на първо мѣсто констатацията на Шкрабеца, че въ най-старитѣ словенски книги срѣщаме само форми obeden, докато формитѣ pobeden и pebeden се явяватъ въ по-ново време, едва къмъ края на 18 в. Авторътъ извежда по-нататъкъ (n)obeden отъ едно старо съчетание ljubeden. Къмъ това тълкуване на Шкрабецъ въ науката се отнесоха отрицателно. Пръвъ Ягичъ въ една бележка, придадена тутакси следъ реферата на Valjavac (Archiv V 163) изтъкна, че въ израза obeden се крие мѣстоимението јен (вм. једен) въ нѣкакво съчетание, най-вѣроятно споредъ него било, че сме имали тукъ конструкцията da bi јен или нѣкой подобенъ изразъ. Повлиянъ отъ бележкитѣ на Ягича, Шкрабецъ въ втория томъ на Cvetje z vertov sv. Frančiška дава ново тълкуване на интересуващата ни форма, като приема именно за възможно obeden да е произлѣзло отъ oběju eden, което би значило първоначално ein von beiden или изобщо ein, а въ негативни изречения kein. Съвсемъ на кратко Ягичъ се спрѣ върху (n)obeden още на два пжти (Archiv V 691, VIII 136). Презъ 1921 г. се появи една обширна студия отъ Др. А. Мусичъ въ Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 224, str. 189—220, посветена на словенската форма (n)obeden. Мусичъ идва до заключение, че при obeden имаме композитумъ отъ предлога ob и числителното eden. Славянскитѣ предлози o, obъ, продължава Мусичъ, въпрѣки че иматъ различенъ произходъ, въ превербна функция иматъ еднакво значение, именно sig. sm. Авторътъ поддържа, че такова значение има предлогътъ ob и въ съчетанието obeden, съ други думи obeden значело направо „опај, који је около један, одасвуд ј., само ј., један једини!“ По другъ пжтъ въпросната дума е получила значението, което има лат. ullus

(resp. nullus). Последенъ съ нашата дума се занима френскиятъ славистъ А. Вайанъ (*Revue des études slaves*, t. XI, 1931, pp. 65—67). За него западнославянскитъ форми *žàdný žaden* могли да се смѣтатъ за окончателно(?) обяснени: тѣ били резултатъ на съчетание **ni (že) jedъn*. Това обстоятелство е подбудило автора да търси обяснение за словенско (n)obeden въ нѣкое аналогично съчетание. За тази целъ Вайанъ въстановява една предполагаема стара конструкция **nibo jedъn*, отъ която споредъ него могло да се изведе (n)obeden.

При всички опити за обяснение на (n)obeden не се излизаше до сега вънъ отъ границитъ на словенския езикъ и всички изследвачи строеха теориитъ си изключително върху даннитъ, които само този езикъ можеше да постави на тѣхно разположение, тѣй като общо бѣ убеждението, че не съществува въ нито единъ другъ славянски езикъ каквато и да била паралелна форма. Горнитъ обаче наши разяснения на българската диалектична форма боедин ще турятъ най-сетне край на тази заблуда, тѣй като не остава никакво съмнение, че българско боедин=нѣкой, никой и словенско (n)obeden сж две еднакви по произходъ форми. Разликата се състои въ това, че отъ къмъ семантичната си страна българската форма представя една срѣдна фаза на развитие, а словенската крайната точка на сжщия процесъ. Въ словенски езикъ (n)obeden има значение на никой, точно тѣй както и българската форма будинчек отъ говора на драмското село Плѣвня има значение само на никой, като е загубила първоначалното си значение нѣкой. Предъ видъ на всичко това падатъ както второто предположение на Шкрабеца, който изхождаше отъ едно съчетание *oběju eden* (къмъ това обяснение се придържа и Рамовшъ, *Slavia* II 116), така и предположенията на Ягича, на Мусича и на Вайана. Любопитно е, че нашитъ резултати идатъ да потвърдятъ първото предположение на Шкрабеца, посрещнато на времето съ такъвъ скептицизмъ. Защото за мене нѣма никакво съмнение, че производътъ на (n)obeden трѣбва да се търси въ старо съчетание *любо едънъ*, което изглежда е било характерно за южнославянскитъ езици, предъ видъ на факта, че го намираме и въ български езикъ. Следователно (n)obeden е значело първоначално нѣкой, който и да е, *irgend ein, quilibet*, а въ последствие поради честата му употреба въ ти-

пични негативни изречения се измѣня въ нѣкой. Българскитѣ, грѣцкитѣ, френскитѣ и италианската форми, за които имаме случай да говоримъ по-горе, ни убеждаватъ не само въ това, че подобна промѣна е възможна, но и че тя е нѣщо много обикновено въ индоевропейскитѣ езици. Колкото се отнася до междиннитѣ степени, чрезъ които се е стигнало отъ *люко* *ѣднѣ* до (п)*obeden*, азъ мисля, че тѣ сж сжщитѣ, каквито ги приемаше Шкрабецъ, подхвърляйки първото си толкова сполучливо обяснение на тази форма. Както въ български, така и въ словенски началната сричка отъ наречието *люко* изпада, а въ послѣдствие първата частица *ко* се премѣта, за да се избѣгне хиатътъ. Късното появяване на началното *п* въ (п)*obeden* не е въ състояние да внесе нѣкакво смущение. То представя обикновената негативна частица *ni*, чрезъ прибавката на която къмъ формата *obeden* се е целило да се засили негативния смисълъ на думата. Въ Търлиското евангелие намирамъ следния случай: тѣе Моусѣа и профѣтито ако ни услѣшет, нѣту бoедин отъ мѣртвите, ако стѣне, ни штѣгу услѣшетъ 58. Сжщата нужда, която накара българина да сложи негативна частица за засилване предъ бoедин е била въ сила и при появата на частица *ni* предъ *obeden* въ словенски езикъ, съ тази разлика, че въ българския езикъ тѣзи случаи се явяватъ [спорадично. Отъ населението въ Неврокопско много често могатъ да се слушатъ следнитѣ обрати: нѣто бo^адѣн не видѣх; нѣто бo^адѣн не доидѣ.

Както словенско (п)*obeden*, така и западнославянски *žádný žaden* предлагаха не една трудностъ на ония, които се заемаха съ тѣхното обяснение. Тукъ се борѣха преди всичко две теории: едната виждаше въ *žádný žaden* коренъ *жад-* и свързваше тази западнославянска форма съ глагола *жадати* *žádati žádać*, а другата иска да изведе формата отъ едно съчетание *ni-že-jedънъ*. Пръвъ, който сближи тѣзи форми съ стария глаголъ *жадати*, *žádati*, *žádati* „желая, искамъ“ бѣ изглежда Юнгманъ (*Slowijk česko-německí V 822—823*, 1839 г.). Трудността обаче, която се явяваше при обяснение на полската форма *žaden* (безъ носовка) отъ *žádać* бѣ причина да се появятъ наскоро и съмнения въ това отношение и да се подхвърлятъ нови възможности за тълкуване. Самиятъ Миклошичъ, който въ своя етимологически речникъ се застъпва за едно обяснение отъ старо *жадати*, приемаше сжщото обяснение малко по-рано

доста резервирано, като намираше изобщо формите *žádný žaden* за „*zweifelhaft*“ отъ къмъ произходъ (вж. Miklosich, *Die Negation in den slavischen Sprachen*, 341—342). Още въ това си съчинение той изнесе и друго едно тълкуване, което, както той изтъква, било дадено отъ единъ неговъ слушателъ, малорусина А. Семеновичъ. Споредъ последния, нашитѣ форми били резултатъ отъ стѣгане на старата конструкция *ni-že-jedъnъ*. Това последно тълкуване Миклошичъ намира за „*begrifflich*“ приемливо, звуково обаче то му се вижда не съвсемъ неатакуемо. Тълкуването на Семеновича виждаме да се изтъква покъсно отъ различни работници въ славистиката. Самъ Ягичъ отъ начало се застъпваше за него, въ последствие обаче се отказа и прие решително тълкуването, което излизаше отъ *жадати*.¹ Отъ тогава насамъ борбата за надмощие на тѣзи две теории не стихна, и едва ли би могло да се каже, както това прави Вайанъ, че днесъ никой не се съмнява въ произхода на *žádný žaden* отъ *ni-že-jedъnъ*. Едно е вѣрно, тази последна теория като че ли има повече привърженици между славиститѣ отъ по-новата генерация. Въ последно време за нея се изказа полскиятъ ученъ Янъ Отрембски (*Język polski*, XI, 1926, стр. 179—185). Същото схващане е застъпено и отъ А. Брюкнеръ въ неговия *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, стр. 660. Разяснението обаче, което направихме по-горе на словенската форма *(n)obeden* и бъл-

¹ Разглеждането на статията на Йос. Иречекъ „*O tom jak ve staré češtině latinské nullus, nemo bývalo pronášeno*“ (SA. aus den Sitzber. der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften 1883, 8°, 16) даде поводъ на Ягича да се изкаже за последенъ пътъ (*Archiv VIII* 135—136) върху интересувашитѣ ни тукъ въпроси. Богатиятъ материалъ, изнесенъ отъ Иречека, накара Ягича да промѣни коренно мнението си за чешко *žádný*, което той сега се вижда принуденъ да тълкува заедно съ Миклошича и Шкрабеца като *desiderabilis*. [„Nach der reichlich mit Beispielen belegten Darstellung I. Ireček's unterliegt es wohl keinem Zweifel, dass das čech. *žádný* ursprünglich nichts weiter als „erwünscht“ oder „begehrend“ (das letzte selten), also altslov. *жадати*]. Върху тѣзи изявления на Ягича, съ които последниятъ се вреди между тълкувателитѣ, които стоеха най-близо до истината по отношение произхода на западнославянски *žádný žaden* трѣбва особено много да се наблегне, тъй като до сега мнозина автори обичаха да поставятъ името на Ягича въ реда на ония, които извеждатъ интересувашитѣ ни форми отъ едно старо съчетание *ni-že-jedъnъ*. Това правятъ напр. Fr Ramovš (*Slavia II* 117), F. Oberpfalzer (*Časopis pro moderní filologii a literatury XIII* 209), Fr. Ilešić (Южнословенски филолог VI 264).

гарскитѣ форми боедин, боеднѣш, мисля, че ще ни помогне да разрешимъ загатката на *žádný žaden* по единъ най-задоволителенъ начинъ. Че тукъ отдавна се допускаше да има нѣкакво съответствие въ развитието на горнитѣ форми бѣ явно отъ факта, че почти никога не се изпускаше случая да се свържатъ тѣ при правенитѣ опити за тѣхното обяснение. Следъ като си разяснихме словенската форма (n)o *beden* и българскитѣ форми боедин, боеднѣш по начина, по който това сторихме по-горе, мене ми се струва, че съ още по-голѣмо основание можемъ да допустнемъ единъ паралелъ между южнославянскитѣ и западнославянски форми. При последнитѣ вече вънъ отъ всѣко съмнение ни се налага да излѣзнемъ отъ единъ коренъ *жад-*, сжщия, който намираме въ глаголитѣ *жадати*, *žádati*, *žadać*. Липсата на възможностъ за сравняване на сродни случаи караше до сега изследователитѣ да придаватъ на *žádný žaden* първично значение на *desiderabilis*, *desideratus* или *optatus*, *quem velis*. Трудниятъ, почти невъзможенъ преходъ отъ такова едно понятие къмъ понятие никой бѣ причина, за гдето още отъ самото начало това тълкуване се посрещна съ такъвъ скептицизмъ. Въ сжщностъ работата стои малко по-другояче. Предъ насъ се чертае единъ пъленъ паралелъ между южнославянскитѣ форми (българска и словенска) и западнославянскитѣ. Докато при първитѣ понятието нѣкой, който и да е, *quilibet* се е образувало както видѣхме посредствомъ *любо еднѣ*, въ западнославянскитѣ сжщото понятие е бивало образувано пакъ по сжщия начинъ, като на мѣстото на *любо*, което стои въ етимологическа връзка съ глагола *любити*, е стояло причастието на глагола *жадати*, *žádati*, *žadać*, следователно имали сме южнославянски *любо еднѣ* = нѣкой, който и да е, *quilibet* и западнославянски *žádný edъn* въ сжщото значение. Вънъ отъ очевидното съответствие, което ни се налага да си построимъ, най-здрава опора за това тълкуване струва ми се ни даватъ ония примѣри, които привежда Юнгманъ въ своя речникъ и при които *žádný* има явно значение на нѣкой, който и да е, *quilibet*, срв. напр., *Poklad ten lepší bude nežli žádné zlato* (*thesaurus hic melior erit quam quodvis aurum*). Syr. 29, 14; *Pronikavější jest (řeč) nežli žádný meč z obou stran ostrý* (*acrior est sc. sermo quam quilibet gladius anceps*). Štelcar o čarách 6; *A to stojí více nežli žádné malování* (*hoc plurius est quam quaevis pictura*). Prefát

z Vlkanova 165. Къмъ тѣзи примѣри можемъ да прибавимъ още и следния, който намирамъ приведенъ у Вондрака (Vergl. sl. Gramm. II 404): (lhář) hoří jest než i žádný zloděj (quilibet maleficus). Alb. 23. Нѣма никакво съмнение, че това сж случаи, гдето žádný е запазило първоначалното си значение на quilibet. Развитието отъ тукъ къмъ никой вече напълно е естествено като имаме предъ видъ всичко онова, което се каза за българскитѣ, словенската, гръцкитѣ, френската и италианска форми. Предъ видъ на всичко това хипотезата за стѣгане на ni-že-jedý при žádný žaden губи всѣкакъвъ смисълъ. Въ наша подкрепа говорятъ още и старополската форма žádný, слов. кашуб. форми žaden, а така сжщо и пълната паралелностъ въ развитието на чешкитѣ форми žádný и žádúcí. Съ нашето обяснение се разгадватъ най-после толкова страннитѣ на пръвъ погледъ бѣлоруски и малоруски диалектични форми žadzien, žadny, žadnyі въ значение на всѣки. Като изхождаме отъ основно значение на формата quilibet, лесно ще си обяснимъ и тази руска особеностъ, тъй като отъ žaden = quilibet до žaden = всѣки разстоянието е нищожно. Колкото се отнася до nižádný nižáden, тѣ стоятъ въ връзка съ по-късната словенска форма (n)obeden, съ други думи явила се е нужда негативниятъ смисълъ на žádný žaden да бжде засиленъ още и чрезъ негативната частица ni. Фактътъ, че полската форма се явява безъ носовка, може да се обясни по два начина: или тукъ имаме самостоятелно развитие къмъ деназализация на носово *a* както напр. при sławetny отъ sławętny, или пъкъ имаме влияние отъ страна на чешката форма. Не бива обаче да се изпуска изъ предъ видъ много важното за насъ обстоятелство, че въ старополски имаме форма žádný.

Страници изъ историята на сръбско-българскитѣ взаимни отношения.

Отъ Дим. Ярановъ.

Сърбитѣ, най-малкиятъ народъ на Балканския полуостровъ следъ албанцитѣ, сж имали, съ изключение на единъ твърде кратъкъ периодъ, съответна на голѣмината си държавица, която е закрѣпнала едва въ края на 12 в. Разположена първоначално между България и Франкската монархия, а после между Византия и Унгария, Сърбия е могла да се запази само като се е подлагала на покровителството на единъ отъ тѣзи силни съседи. Сърбия до срѣдата на XIII в. не е била напълно независима никога. Едва отъ това време на сетне само за единъ вѣкъ, тя се издига като силна независима държава и то поради настъпилія отъ това време нататъкъ упадъкъ на българската и византийска държава. А пъкъ борбитѣ, които се захванали за византийския престолъ отъ началото на XIV в. отслабили толкова много тази държава, че тя трѣбвало да остави своята територия на западъ отъ Места сама на себе си. Ето защо безъ бой, само съ обсаждане на укрепенитѣ градове (градъ Воденъ билъ обсажданъ цѣли 8 години!), сърбитѣ, по-точно тѣхнитѣ крале Милутинъ, Урошъ III и Душанъ завладѣли презъ периода 1282—1355 година Македония, Албания, Епиръ и Тесалия.

Владѣнето на Македония отъ сърбитѣ презъ първата половина на XIV в. се обуславя, споредъ добрия познавачъ на историята на балканскитѣ народи, проф. П. Мутафчиевъ, (вижъ „Сръбското разширение въ Македония презъ срѣднитѣ вѣкове“, печатано въ Македонски прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 8 и 18) отъ две обстоятелства. Мощното по онова време Унгарско кралство е позволявало, точно както въ началото на XX в. Сърбия да се развива само на юго-изтокъ, а пъкъ на юго-изтокъ най-лесно е могла да бжде завладѣна Македония, понеже Византия, която я владѣла по това време, я била оставила безъ защита.

Единствения сериозенъ бой, който сърбитѣ е трѣбвало да водятъ при разширяването си къмъ юго-изтокъ билъ боятъ при Велбждъ (Кюстендилъ), станалъ на 1330 г. Този единственъ бой сърбитѣ го спечелили съ измама. Съ измама сърбитѣ спечелили тази първа и единствена своя победа надъ българитѣ презъ този най-цвѣтущъ периодъ отъ своята история. Споредъ съвременника на това събитие, Иоанъ Кантакузинъ, (вижъ неговата *Historia*, въ Бонското издание на *Corpus scriptorum Historiae byzantinae*, t. I стр. 429), деньтъ, въ който е станало сражението, е билъ опредѣленъ за примирие, което внезапно било нарушено отъ сърбитѣ. Тѣ, подпомогнати отъ много западни рицари, победили лесно прѣснатитѣ въ околността довѣрчиви българи.

За това знаменито сражение, което е решило историята на Балканския полуостровъ за цѣли 60 години, историкътъ на южно-славянскитѣ народи Конс. Иречекъ пише: Въ сѣбота на 28 юний 1330 г. въ сръбския лагеръ настѣпило голѣмо оживление; всички се готвили за бой. Българитѣ били прѣснати далечъ по околноститѣ и Михаилъ (българскиятъ царь) заблуденъ отъ все още продължаващитѣ отъ страна на сърбитѣ преговори, съвсемъ не очаквалъ боя въ този именно день“. (Вж. История на българитѣ, издадена отъ Стр. Славчевъ, стр. 228. Сжщото Иречекъ пише и въ „*Geschichte der Serben*“ Gotha, 1911, Bd. I, стр. 362). Този бой, и особено начинътъ, по който сърбитѣ сж го спечелили, е описанъ най-добре отъ Рад. Агатовић, Одношаји између Србије и Бугарске од XII—XV века, Београд 1899, стр. 93—95.

Това нехристиянско дѣло на „въ Христа Бога благовѣрния“ Царь Стефанъ Душанъ, извършено отъ него, още когато е билъ престолонаследникъ, обяснява леснотата, съ която той на следната година заповѣдалъ удушването на собствения си баща.

Настѣпилото общо робство на българи и сърби подъ Турция отъ края на XIV в. до началото до XIX в. е правело невъзможно сжществуването на политически отношения между тѣзи два народа. За такива отношения може да се говори едва отъ началото на XIX в., когато започнаха сръбскитѣ въстания, въ които българитѣ сж взели, като едновѣрци, активно участие.

Споредъ Л. Арсенијевић Баталака (вж. съчинението му „Историја српског устанка“, Београд, 1898, кн. I, стр. 58—59) въ въстанието отъ 1804—1813 год. сж взели много активно

участие българитѣ — гурбетчии отъ Македония. Двама отъ тѣхъ се отличили извънредно много: Вълко Джика, като стратегъ (той е укрепилъ прочутата Делиградска крепостъ) и Петъръ Чардакли, като дипломатъ, съ значително влияние въ Русия. Българинъ е билъ и най-голѣмиятъ дипломатъ на Сръбия по онова време: Петъръ Ичко. Той билъ роденъ въ Кайлярското село Катраница (въ южна Македония). За него вижъ подробно въ статията на Ст. Новаковић „Ичковъ мир“ въ Глас српске краљ. академије, 1903. Leopold Ranke, известенъ нѣмски историкъ, въ книгата си „Исторія Сербіи“, Москва, 1876 год., стр. 155 и 158, като подчертава изрично, че Петъръ Ичко е българинъ, пише, че мирътъ, който Ичко е сключилъ на 1806 г. въ Цариградъ съ турцитѣ, е билъ много износенъ за сърбитѣ и, ако и да не е билъ приложенъ, все пакъ е ималъ тази заслуга, че станалъ идеалъ, къмъ който сърбитѣ се стремили. Още по-голѣмо значение за успѣха на сръбското въстание е имала помощта на българитѣ отъ Тимошко и особено отъ областта Църна-рѣка, на западъ отъ Зайчаръ. На 1806 год. тѣ сж въстали, като една частъ е отишла подъ водителството на Хайдутъ Велко да помага на Караѣорги, а други останали да възпиратъ нападенията на турцитѣ отъ къмъ Видинъ, които имали за задача да ударятъ въ фланга на сърбитѣ. И когато Бѣлградъ падналъ и нѣмало нужда отъ Велка, той заедно съ другитѣ българчета (така ги отбелязватъ сръбски автори) билъ изпратенъ въ Църна-рѣка. [За българския характеръ на това въстание въ Тимошко, вижъ у Драгољуб К. Јовановић, Црна-река, прилог за историју и етнографију Србије, въ Гласник српског ученог друштва, кн. 54. (1883 г.)]

Не е безинтересно да се отбележи, че затвърдяването на съвсемъ младото сръбско княжество е станало благодарение дипломатическата дейность на Михаилъ Германъ, който на 1815 год. е билъ пратенъ отъ князь Милошъ въ Русия, а после е билъ таенъ консулъ въ Букурещъ и на други мѣста. Този Германъ, споредъ известния Вукъ Караѣић (вижъ неговитѣ „Скупљени историски и етнографски списи“, Београд, 1898, кн. I, стр. 346), е билъ отъ Банско въ Разлогъ, сиречъ е билъ българинъ.

На 1833 година, подбутнати отъ сръбския князь Милош Обреновић, българитѣ въ Тимошко, които останали извънъ границитѣ на сръбското княжество, сж въстали. Това е по-

служило за добъръ поводъ Милошъ да ги присъедини къмъ княжеството си. По този начинъ на 1833 год. започна заграбването на чисто български земи, което продължи чакъ до 1919 год. и което сърбитъ очевидно иматъ желание да продължатъ и по-нататкъ. (За тѣзи събития вижъ по-подробно у М. Гавриловичъ, „Милош Обреновичъ“, кн. III, Београд 1909).

Видѣхме накратко, какъ активно и безкористно българитъ сж подпомогнали сръбското въстание. Следва сега да видимъ, дали по сжщия начинъ сж се отнесли и сърбитъ, когато българитъ започнаха своитъ първи по-голъми въстания въ Западна България отъ 1835 год. нататкъ.

Първоначално, въ времето на Князъ Милошъ, тѣзи въстания сж били вдигнати по подбуда отъ страна на официалната сръбска власть, която се е надѣвала, че ще стане както съ Тимошко именно, че повдигнатитъ въстания ще дадатъ поводъ, щото и тѣзи земи да бждатъ присъединени къмъ Сърбия. Напримѣръ преди да се вдигне Берковското въстание на 1836 г. въ Сърбия е била изпратена една четиричленна депутация съ пълномощие да моли за оржие, барутъ и военна помощъ. Депутацията се явила предъ княжевецкия окръженъ управителъ, който следъ като питалъ въ Бѣлградъ, отговорилъ на депутацията, че Сърбия всѣкога е готова да помогне, стига само населението да се дигне масово. То наистина се е вдигнало масово, но отъ Сърбия не отпуснали нито пушки, нито барутъ, а още по-малко друга военна помощъ. И въстаницитъ, оставени съвсемъ сами на себе си, загубили всичко. (За това въстание и отношението на сръбската власть къмъ него пише, споредъ разкази на съвременци, Д. Мариновъ, въ Сборникъ за нар. умотворения, кн. II, стр. 61 и сл. „Политически движения и въстания въ Западна България“), За пиротското въстание пъкъ, споредъ разказитъ на стари хора (вижъ за тѣхъ у С. Христовъ, Пиротскиятъ окръгъ и неговото население, въ Сборникъ за народни умотворения кн. XI, стр. 280 и сл.), имало планъ да се нападне и превземе Пиротъ, следъ което щѣлъ да се яви кн. Милошъ, като умиротворителъ, който вследствие на това щѣлъ да изходатайствува да се присъедини и този окръгъ къмъ княжеството срещу опредѣленъ данѣкъ. Но както и следъ берковското въстание, и тукъ князъ Милошъ не се е явилъ. Той не само че не е помогналъ на пиротското въстание,

но съ взетитѣ строги мѣрки по сръбската граница е допринесълъ за още по-бързото му и жестоко потушване. Въ продължение на 2—3 месеца, отъ края на януарий до началото на м. априлъ, отъ Пиротъ и околнитѣ села прибѣгнали въ Сърбия близо до хиляда души мъже, нѣкои отъ които купували оржие. Щомъ се е научилъ за това сръбскиятъ князь, той писалъ на дунавско-тимошкия командантъ следното: „Чуваме, че пиротчани, избѣгнали отъ Пиротъ, купуватъ оржие и съ това предизвикватъ съмнение у турцитѣ, което не би трѣбвало да става, защото нашата политика не допуска такова нѣщо, а и тѣмъ тежко имъ, като правятъ така. И ако това е истина, препоръчвамъ ви да забраните на пиротчани да купуватъ оржие, та да не се дава поводъ на турцитѣ да мислятъ лошо за насъ“. (Тази заповѣдъ е напечатена отъ М. Ъ. Милићевић въ книгата му „Краљевина Србија“, Београд, 1884, стр. 186). Сръбскиятъ князь, който, по изтъкнатитѣ съображения, бѣ подклаждалъ въпроснитѣ въстания, следъ като е видѣлъ, че плановеѣ му нѣма да успѣятъ, се отдрѣпналъ, безъ ни най-малко да се смущава. Нѣщо повече, той не само е забранявалъ да се помага на въстаницитѣ, но е подлагалъ на наказание, даже на смрътъ избѣгващитѣ на сръбска територия. Така напримѣръ въ разгара на берковското въстание шестима селяни сж уловили и довели вързани въ Княжевецъ двама турци. Сръбската власть веднага ги освободила, а българитѣ, които ги довели, били хвърлени въ затворъ. Единъ старецъ измежду затворенитѣ билъ освободенъ и изпратенъ да отиде веднага въ събранието на въстаницитѣ и да каже на народа, да не очаква никаква помощъ отъ Сърбия: ако тѣ не се усмирятъ, и дойде турската войска срещу тѣхъ и почне да коли и поробва, то сръбитѣ не само, че нѣма да пуснатъ никого презъ границата въ Сърбия, но и тѣ, като турската войска, ще ги биятъ. Ето защо, ако не искатъ да изгинатъ, едничкото спасение е да се прибератъ по домоветеѣ си. Все съ тази цель били изпратени после и останалитѣ петъ затворници въ въстаническия лагеръ да кажатъ, че князь Милошъ по никакъвъ начинъ нѣма да търпи на границата си бунтъ и, че ако не се върнатъ по домоветеѣ си, той ще постави срещу тѣхъ войска, а румелийскиятъ валия съ арнаути и съ низами ще удари отъ другата страна на тѣхъ, ще ги посѣче и изроби. За по-лесното усмиряване на пирот-

ското въстание на княжевецкия окръженъ управителъ е било заповѣдано „и ако би нѣкои пиротчани да дойдатъ при него, нека поне двамина да паднатъ убити на границата, а други да набиятъ добре и да ги повърнатъ назадъ, та да кажатъ на останалитѣ, каква помощъ имъ готвятъ сърбитѣ“. (И за това вижъ въ цитираната книга на Милићевић, стр. 199 и сл.). До кжде е отишло угодничеството на сърбитѣ къмъ Турция, съ цель да се изтрѣгне нѣкаква облага за смѣтка на въстаналитѣ българи, личи и отъ следния просто невѣроятенъ примѣръ за подлостъ, разказанъ безъ свѣнъ отъ сжщия Милићевић (стр. 209 и сл.). Хитро били подмамени, разправя той, въстаналитѣ да изпратятъ 20 — 30 кметове на срѣбската граница, и то заедно съ водителя Цвѣтко, ужъ да преговарятъ съ пратеника на князь Милоша, Аврамъ Петровиичъ. Цвѣтко обаче билъ веднага хванатъ и вързанъ хвърленъ въ затворъ, а останалитѣ поставени подъ стража. На другия день били повикани още около 50 кмета. Двадесетъ души отъ тѣхъ, заедно съ двамина попове, намѣрени за не до тамъ виновни, били наказани „по срѣбски начинъ“ — за-голѣмо доволство на присжтствуващитѣ турци, — а четирима души, които били намѣрени за най-виновни, били предадени на турскитѣ власти, да правятъ съ тѣхъ, като съ турски поданици, каквото искатъ. Водителтъ имъ Цвѣтко пъкъ, по заповѣдь на самия князь Милошъ, намѣрилъ смъртъта си въ присжтствието на около 250 души отъ 7—8 села, като тѣлото му по срѣдновѣковенъ начинъ било разтѣгнато съ колело.

Така при потушаванията на българскитѣ въстания по времето на князь Милоша срѣбскитѣ власти се надпреварвали по жестокость съ турскитѣ, само и само да премахнатъ всѣко подозрение, че сърбитѣ подстрекватъ населението отъ съседнитѣ български области къмъ въстания, тъй като това подозрение, при разклатеното положение на кн. Милоша, би било особено опасно за княжеството. И въпрѣки това Милошъ Обреновичъ не можалъ още за дълго да се задържи на престола. На 1839 год. трѣбвало да го отстѣпи на сина си Михаилъ Обреновичъ. Младиятъ князь оставилъ практиката на баща си да подклажда и следъ това да усмирява въстания. Въпрѣки това на 1841 год. въ Нишко избухнало ново, още по-голѣмо въстание. По този случай князь Михаилъ издалъ прокламация, въ която заплашва съ най-строга наказание всѣкой, който би се осмѣ-

лилъ да помогне на въстаналитѣ. Този манифестъ, документъ за ужасно равнодушие на сръбскитѣ управници къмъ страданията на моравското население е публикуванъ въ оригиналъ въ цитираната книга на Милићевић (стр. 49—50), а на нѣмски езикъ у проф. Ст. Романски, Австрийски документи по нишкото българско въстание отъ 1841 год. (печ. въ Сбор. за народ. умотвор., кн. 26, дѣлъ I. стр. 128), Това равнодушие на сърбитѣ къмъ сждбата на моравското население се обяснява донѣкъде съ обстоятелството, че тѣ сж го считали за чуждо, българско. Вестникъ „Српске народне новине“, отъ 24 априлъ 1841 год. съобщава, че „Въстанието въ България взема все по голѣми размѣри. Казватъ, че стигнало вече близу до Нишъ и дошло до кръвъ, и българитѣ надвили турцитѣ и арнаутитѣ. Естествено е, че българитѣ по този начинъ сж се окуражили още повече“. (Цитирано въ книжката на Хр. Герчевъ: Сръбски свидетелства върху българитѣ въ Моравско, София, 1921, стр. 13).

Оставени и въ това въстание сами на себе си, българитѣ е трѣбвало да преклонятъ глава, следъ като сж загубили надъ 10,000 убити и следъ като били опожарени 300 села.

Най-силно изтъква това коварно отнасяне на сърбитѣ къмъ българскитѣ въстания презъ 1835—1841 г. първиятъ български поетъ-революционеръ въ една статия отъ 3 априлъ 1875 г., печатана въ неговия вестникъ „Знаме“, излизащъ въ Букурещъ. Ето какъ Ботевъ схваща отношенията на сърбитѣ къмъ българитѣ:

„Още отъ началото на своето сжществуване и до сега Сърбия е била неискрена къмъ българския народъ. Нейнитѣ всевъзможни правителства отъ Милоша и до Милана, освенъ че не сж желали никога да ни помогнатъ, за да смъкнемъ отъ шията си варварския турски яремъ, но всѣкога почти сж се старали да възпрепятствуватъ на нашето освобождение и всѣкога почти сж гледали да се възползватъ отъ нашето довѣрие, отъ нашитѣ сили и отъ нашата кръвъ. Въ времето на частнитѣ български въстания въ 1838, 39, 40 и 41 години Милошъ се е отнесълъ твърде подло къмъ нещастнитѣ наши въстанници. Въстанието при Шаръ-Кьой (Пиротъ), което е броило повече отъ 20,000 бунтовници, е било усмирено отъ „освободителтъ на Сърбия“. Отъ една страна той възбрани всѣка помощъ отъ страна на сръбския народъ, а отъ друга страна изпроводи своя

министъръ Петрониевича да убеди въстанниците да се разотидатъ по къщите си. Следъ това Петрониевичъ и единъ представителъ отъ въстанниците отидоха въ Цариградъ да се молятъ на султана да облекчи робското положение на раята, но това ходене нѣма никакъвъ успѣхъ. Българитѣ биха издействували за себе си нѣщо повече, говори рускиятъ генералъ Липранди, ако да не би било вмѣшателството на Милоша, на което се тѣ довършиха така слѣпо. Милошъ е гледалъ да угоди повече на султана, нежели на българитѣ. Сжщото това — продължава Ботевъ — ние виждаме и въ нишкото въстание, къмъ което въ онова време се присъединиха въстанниците отъ Видинския пашалѣкъ, отъ Шаръ-Кьой (Пиротъ) и отъ Враня. „Когато въстанието стана страшно, говори пакъ генералъ Липранди, Мустафа-паша Нишки се обърне съ най-убедителна просба къмъ Милоша да уговори българитѣ за негова полза. Милошъ веднага събра сенатъ и, макаръ мнозина да искатъ да кажатъ, че е покровителствувалъ това въстание, сръбското правителство реши да пази пълно невмѣшателство. Милошъ обнародва единъ указъ, чрезъ който за претяваше всѣко намисане въ работитѣ на българитѣ и, за да прекъсне всѣко сношение съ въстанието, огради границитѣ си съ войска“. Въ това време свирепитѣ турски войски изгориха повече отъ 150 български села и произведоха такива страшни и отвратителни звѣрства, каквито не се срѣщатъ даже и въ най-чернитѣ страници на нашата история. И всичко това е произлѣзло отъ благодарностъ къмъ светата кръвъ на нашитѣ „бекяри“ (така сърбитѣ наричаха българитѣ, които имъ помагали при тѣхнитѣ въстания), която тѣ така юнашки пролѣха за свободата на Сърбия!“

Не можемъ да знаемъ, до кжде би отишло възмущението на Хр. Ботевъ, ако той бѣ знаелъ, защо е било потушено още въ самото му начало въстанието, което бѣ избухнало точно десетъ години следъ нишкото въ Видинско. Споредъ свидетелствата на П. П. Карапетровъ (вижъ неговата статия: „Сръбско-българскитѣ отношения на дѣло“ въ „Сборникъ отъ статии“, Сръдецъ, 1898, стр. 289—291) главнитѣ кметове отъ видинска, ломска и бѣлоградчишка околия написали едно общо писмо до тогавашния сръбски князь Александъръ Карагьоргевичъ, въ което го молѣли да имъ помогне по единъ или другъ начинъ. На това князь Александъръ отговорилъ, че е готовъ

да имъ помогне съ барутъ и пушки, ако въстане цѣлото население. А въ сжщото време писмото на кметоветѣ той предалъ на турцитѣ, явно съцель да покаже своитѣ вѣрноподани чувства къмъ султана (комуто по това време Сърбия бѣше васална), за да изкопчи отъ него нѣкоя и друга облага. Не иска и дума, че турцитѣ, предизвестени отъ сръбското правителство, потушили въстанието още въ зародиша му.

Не се изминали и десетъ години отъ това събитие, и сърбитѣ решили отново да използватъ довѣрчивостта, кръвта и силитѣ на българитѣ, но въ случая не на населението отъ вътрешността, а на емигрантитѣ. Къмъ 1861 год. въ Бѣлградъ е имало много славяни емигранти отъ Австрия и Турция, между тѣхъ и много българи. Тъкмо тѣхъ сръбското правителство намислило да използва като въоръжена сила въ бждещия си конфликтъ съ Турция, за който се правѣли голѣми приготовления. За ускоряването на развързката сърбитѣ повдигнали въпроса за изпразването на сръбскитѣ крепости отъ турскитѣ гарнизони, които все още стояли въ Бѣлградъ и други нѣкои градове. Сжщевременно Георги Раковски билъ убеденъ отъ сръбското правителство, че ако българитѣ въстанатъ, биха могли да разчитатъ на сигурна подкрепа отъ Сърбия. Едновременно съ това го натоварили да се занимае съ основаването на български легионъ въ Бѣлградъ, съставенъ отъ българскитѣ емигранти изъ Турция.

За успѣшния край на работата по съставяне на българския легионъ сж били разпратени отъ Раковски писма до довѣрени хора вътре и вънъ отъ България. Дѣлото по създаването на легията е било отвсѣкжде прието радушно и въ Бѣлградъ започнали да се стичатъ доброволци отъ всѣкжде. Записали се охотно и мнозина интеллигентни хора, напримѣръ Василь Друмевъ, по-късно търновски митрополитъ, Ив. Касабовъ, Д-ръ Павловичъ, Василь Левски, Стефанъ Караджата, Ильо Войвода и мнозина други. Легията по този начинъ успѣвала, подпомагана чрезъ Раковски и насърдчавана отъ сръбското правителство. Видни богати български търговци и родолюбци помагали и парично: князь Богориди и други богати търговци отъ Виена и Букурещъ. Увѣренъ въ искренността на официална Сърбия, Раковски употребилъ трудъ да се състави въстаннически комитетъ въ Търново.

Такъвъ комитетъ билъ съставенъ подъ председателството на Христиаки хаджи Николовъ, който е ходилъ и въ Бѣлградъ; Раковски го представилъ на тогавашния сръбски министъръ на външнитѣ работи, който съветвалъ да се не вдига въстание, до като не съобщи за това сръбското правителство. Раковски се възхищавалъ отъ добрия вървежъ на организирането на легията, а политическитѣ отношения между сръбското княжество и Турция го убеждавали, че конфликтътъ между тѣхъ е близъкъ. Редица събития ускорили този толкова нетърпеливо очакванъ конфликтъ. Презъ пролѣтътъ на 1862 г. въ Херцеговина избухнали вълнения. Турскитѣ репресалии дали поводъ на Сърбия да усили обучението и въоръжението на народното опълчение, а последното принудило Турция да усили пограничната си стража на сръбската граница и да разположи голѣма армия по дунавския брѣгъ отъ Тимокъ до Дрина. Въ това време една сръбска чета преминала въ Турция, а после една арнаутска влѣзла въ Сърбия, но била разбита и прѣсната отъ сърбитѣ. Отъ тоя моментъ започнала и дипломатическа борба между Цариградъ и Бѣлградъ, докато едно улично сблъскване въ последния по незначителенъ поводъ довело до бомбардирането на този градъ на 4 юний 1862 г. отъ турския гарнизонъ, който се е намиралъ въ цитаделата. Въ борбитѣ по бѣлградскитѣ улици най-живо участие е взела и българската легия. Тѣзи борби, въ които легионеритѣ играели ролята на първостепенни стрелци, легията е получила своето бойно кръщение. Въ него се отличилъ Илю войвода отъ Малешево (Македония) и мнозина други. Легионътъ е далъ много убити и ранени.

Всички били увѣрени, че кървавата разправа въ Бѣлградъ ще доведе до война съ Турция. Сръбското правителство обаче е смѣтнало, че за него ще бжде по-изгодно, като използва ефекта отъ действията на легията, да се споразумѣе по миренъ пжтъ съ Турция. И за да покаже своята искреностъ къмъ нея, издава готвеното въстание въ Търновско, поради което тукъ много младежи, главно учители и свещеници, били арестувани и отведени на заточение въ Мала-Азия. А пъкъ самитѣ сърби заповѣдали на Раковски да разпусне легионеритѣ, на които било забранено да преминатъ въ Турция, както тѣ желяли. Изобщо краятъ на легията е билъ твърде печаленъ: съ излѣгани надежди, легионеритѣ се прѣс-

нали и повечето избѣгали въ Ромъния. (За легията вижъ у Д-ръ И. Касабовъ, Моитѣ спомени отъ възраждането на България съ революционни идеи, София, 1905 г., стр. 21 и сл.; за потушението на 1862 г. търновско въстание, вижъ въ цитираната книга на П. Карапетровъ, стр. 291—292).

Това непочтено отнасяне на сърбитѣ къмъ българската легия, която имъ послужила за чисто сръбски цели, е предизвикало възмущение у много съвременници. Известниятъ български деятель отъ възраждането и съставителъ на единствения до днесъ български речникъ, Найдень Геровъ, въ едно писмо отъ 8 октомври 1862 год., веднага следъ разтурянето на легията, ето какво пише:

„Да поговоримъ сега за сръбскитѣ работи. За движението, което бѣлградскитѣ събития произведоха въ тукашното население, прѣмълчавамъ, защото това вече прѣмина, а впечатлението, което произведе неочакваниятъ отъ никого изходъ, съвсемъ не е въ полза на сърбитѣ. Тукъ се убедиха, че у тѣхъ има само едно себелюбие и че за нищо повече не сж способни. Указа се, че тѣ сж се надѣвали при спречкването имъ съ турцитѣ българитѣ да въстанатъ и ангажиратъ турскитѣ сили, така че противъ сърбитѣ да останатъ крепостнитѣ гарнизони и немногото турци намиращи се въ Сърбия, съ които, впрочемъ, не е било трудно да се справятъ, а следъ това да се възползватъ отъ обстоятелствата, за да се провъзгласятъ за освободители на южнитѣ славяни и по този поводъ да си присвоятъ правото за господство надъ тѣхъ. Но тѣ се излъгаха въ смѣткитѣ си. Ако тѣ, които се приготвяваха толкова години, съ войска и всички необходими сръдства, не се надѣваха да издържатъ на турскитѣ сили, то българитѣ, безъ всѣкакви сръдства, още повече е трѣбвало да се боятъ, че ще бждатъ надвити и не имъ оставало друго, освенъ да се надѣватъ, че сърбитѣ ще преминатъ границата, за да се присъединятъ къмъ тѣхъ. Тази внимателностъ на българитѣ, поведението на българската легия, образувана по този случай въ Бѣлградъ, и разсждливостъта на неговия началникъ, известния капитанъ Илия, внушили у сърбитѣ страха, да не би българитѣ да се укажатъ годни да заематъ това мѣсто между южнитѣ славяни, къмъ което се домогватъ сърбитѣ и за което се считатъ призвани. Причината да се разпространи такова мнение за сърбитѣ между българитѣ е неразположението,

което сръбското правителство започнало да проявява спрямо българската легия и пречките, които прави за връщането на Ильо-войвода въ България. Ти знаешъ моето мнение за сърбитѣ. Мене всѣкога ми се е струвало, че тѣ сж само улични контета и нищо повече. Сега се указа, че съмъ ималъ право да се съмнявамъ въ тѣхната войнственностъ и въ искреностъта на тѣхнитѣ отношения къмъ съседнитѣ имъ съплеменици“. (Вижъ това писмо въ книгата „Изъ архивата на Найдентъ Геровъ“, кн. II, стр. 352, издание на Бълг. Акад. на наукитѣ).

Не по-малко е билъ разочарованъ отъ сърбитѣ и създателтъ на легията Георги Раковски, който, следъ като и на следната 1863 год. отново се опитва да се постигне споразумение между балканскитѣ държави и не успѣва, намислилъ да напише едно съчинение върху „Политическитѣ отношения на сръбското княжество съ България въ днешнитѣ времена“. Раковски не е могълъ да го довърши, но отъ плана, който предварително си е съставилъ, и отъ предговора се вижда, какво е щѣлъ да пише за сърбитѣ този водачъ на българското революционно движение презъ 1858—1867 г. Мислѣлъ е да пише за „неправедното и неестествено разпространение къмъ България и за похитенитѣ окржзи (подразбиратъ се Неготински, Княжевацки и Зайчарски) и за честитѣ възбунтувания и предателства съ позната цель“. А пъкъ въ предговора Раковски казва, че ако и да се канѣлъ отдавна да пише на тази тема, той се въздържалъ, защото щѣлъ много да разсърди сърбитѣ, като пише за „неискрения ходъ на политиката на княжеството имъ къмъ българитѣ, а все се надѣвалъ, че сърбитѣ ще се поправятъ“. „Но излѣгани въ нашата надежда, пише Раковски, принудени сме днесъ, като вѣрни чада на народа си, да извадимъ на бѣлъ свѣтъ тая неприятелска постѣпка и да обърнамъ вниманието на всичкитѣ вѣрни синове на отечеството си върху този най-важенъ за насъ предметъ“. Раковски добре е прозиралъ тенденцията на сърбитѣ и затова следъ като пише, че политикитѣ имъ се стремятъ къмъ създаване на едно велико Душаново царство, продължава: „Интелигенцията имъ се впусна още по-далеко; тя почна да пише нѣкакви си исторически отломки и да съставя нѣкакви си драми отъ старитѣ времена, съ явни укорения и презрения противъ българитѣ, което почна да възбужда въ необразованитѣ още сърби една народна мерзостъ. Българскрото

народно име почна да се взема съ една отвратеностъ и нѣ каква си отмжстителна помисълъ. Интелигенцията увлече и неопитното правителство да обърне внимание за разпространяване на границитѣ не по правия и естествения си ходъ къмъ Босна и Херцеговина, гдето живѣе неговъ чистъ сръбски елементъ, но къмъ Видинъ и София, сърцето на България! При своенитѣ въ последнитѣ времена нѣколко окржия, отъ Българска Морава до Тимокъ, които още отчасти говорятъ чистъ български езикъ, а отчасти смѣсенъ съ сръбски, доказватъ явно нашитѣ думи и то е живо доказателство за хода на несправедливата къмъ насъ сръбска политика. (Вижъ този предговоръ къмъ проектирано съчинение въ „Съчинения на Г. С. Раковски“, подъ редакцията на М. Арnaudовъ, София, 1922 г., стр. 674—680; напечатанъ е и въ статията на Ив. Шишмановъ, Раковски като политикъ, въ Сборникъ на академия на наукитѣ, кн. IX, стр. 28—31).

Българитѣ скоро забравили незавидната сждба на легията отъ 1862 г., та на 1867 г. пакъ се подали на сръбскитѣ хитрувания. По силата на едно съглашение между князь Михаилъ, отъ една страна, и Раковски и Каравеловъ, отъ друга, била образувана отново българска легия, съ около 800—900 души, която е трѣбвало да навлѣзе въ Турция веднага, щомъ сърбитѣ обявятъ война по поводъ на нѣкакви сръбски пасища, заети отъ турцитѣ. Но сърбитѣ, следъ като направили една успѣшна демонстрация съ легията, успѣли да уредятъ въпроса по дипломатически редъ. Легията имъ станала излишна и тѣ я разтурили, като немилостиво прогнали легионеритѣ презъ септемврий сжщата година. Изгонени били даже и българчетата, които се учили въ бѣлградскитѣ училища, изгоненъ билъ и самиятъ Г. Раковски. А на следната 1868 г. билъ принуденъ да избѣга и Л. Каравеловъ.

Защо князь Михаилъ се е отнесълъ така къмъ българскитѣ емигранти въ Бѣлградъ, които очаквали въ този градъ началото на освобождение на своя народъ? Отговорътъ на този въпросъ е договора, сключенъ между Сърбия и Румъния въ началото на 1868 г. Тайниятъ членъ 8 на този договоръ гласи, че „ако провидението благослови усилията на тѣзи две държави и остави на тѣхно разположение териториитѣ, които сж подъ турска властъ, дветѣ договорящи страни ще си ги подѣлятъ така:

Ще бждатъ придадени и съединени за винаги съ Румъния островитѣ, образуващи дунавската делта и Източна България между Русе и Варна, отъ една страна, и Черно-море отъ друга.

Ще бждатъ придадени и съединени за винаги съ Сърбия: Стара Сърбия, Босна, Херцеговина и България съ изключение на тази нейна частъ, която ще се даде на Румъния“. (Този договоръ бѣ напечатанъ за първи пѣтъ отъ Ed. Engelhardt въ статията „La confédération Balkanique“ въ *Revue d'histoire diplomatique*, Paris 1892, VI, 1 стр. 36—39. Изцѣло е даденъ и въ книгата на Цв. Стояновъ, Федеративната идея въ българо-сръбскитѣ отношения презъ XIX в., София, 1919, стр. 73—76).

Като се има на умъ, че този договоръ за подѣлянето на България между Сърбия и Румъния е билъ сключенъ тайно само нѣколко месеца следъ постигането на известното споразумение между българскитѣ емигранти и сръбското правителство за създаването на една „Сърбо-българия“ на федеративни начала, става явно, колко подло е постѣпило сръбското правителство.

Не се изминаха и десетъ години следъ тази постѣпка и сърбитѣ отново потърсиха помощта на българитѣ. При избухването на сръбско-турската война отъ 1876 г. по поводъ на въстанието въ Херцеговина, хиляди българи емигранти се стекоха въ Сърбия, гдето се образува единъ голѣмъ български отрядъ. Въ неуспѣшната за сърбитѣ война най-голѣмъ отпоръ на турцитѣ бѣ даденъ отъ българскитѣ доброволци, които геройски защитаваха своята позиция при Градетинъ, близу до гр. Алексинецъ. Въ боя при това мѣсто тѣ дадоха много жертви, но спасиха Сърбия отъ разгромъ. Тѣ спрѣха турцитѣ и дадоха възможность Сърбия да сключи единъ благоприятенъ за нея договоръ, по който се възстановяваше *status quo ante bellum*. И този пѣтъ сръбското правителство остана вѣрно на традицията: изгони доброволцитѣ така, както по-рано на два пѣти бѣха изгонвани легионеритѣ.

Станалото презъ сѣщата тази 1876 г. въстание въ България бѣ последвано съ голѣми жестокости, които показаха, че сега вече е близъкъ единъ решителенъ конфликтъ между Турция и Русия, която по това време отново бѣ заела старото си положение на покровителка на християнскитѣ народи на Балканския полуостровъ, положение, което временно бѣ загубила

следъ кримската война отъ 1853—1856 г., но което си възвърна следъ френско-пруската война 1870—1871 г. Сръбското правителство предугади приближаващитѣ събития и реши да ги използва колкото може по-рационално. Въ Петроградъ билъ изпратенъ за тази целъ Јован Мариновић, комуто били дадени особени пълномощия да преговаря съ руското правителство за условията, при които Сърбия би могла да вземе участие въ предполагаганата въ близко бъдеще руско-турската война. Между упжтванията, които сж били изпратени отъ сръбското правителство на Мариновичъ на 16 ноемврий на важно мѣсто било и това, да разбере, въ кои предѣли може да се надѣва Сърбия на териториално разширение. На това Мариновичъ отговорилъ, че се съмнява, да могатъ сръбскитѣ претенции да бждатъ удовлетворени. А по-късно съобщилъ, че Сърбия ще бжде възнаградена териториално съобразно съ помощта, която ще укаже презъ време на войната. А пъкъ вториятъ пратеникъ въ Петроградъ, полковникъ Катаржиу, се върналъ въ Бѣлградъ съ две писма: едно отъ Царь Александъръ II, а другото отъ графъ Игнатиевъ, който по отношение на териториалнитѣ претенции на Сърбия пишелъ, че тя трѣбва да се надѣва на разширение само къмъ сжщинска Стара Сърбия, но не и въ Босна, върху която Австрия отдавна предявява претенции. Графъ Игнатиевъ не е позволявалъ на сърбитѣ даже да мислятъ за Моравско. А и по-сетне бѣха потрѣбни усилията на нѣколко отъ най-добритѣ сръбски дипломати за да го убедятъ да бжде отстъпенъ на сърбитѣ поне Нишъ. Защото и той, както всички други, знаеше, че въ Моравско живѣятъ българи. Така свидетелствуватъ всички, които сж имали случай да минатъ презъ тѣзи земи. Днешнитѣ сърби отричатъ тѣхнитѣ свидетелства, казвайки, че тѣзи чужденци, като не сж познавали сръбски и български езикъ, не сж могли да заключаватъ правилно, а сж се влияели, когато сж сждили за народността на населението, отъ това, което е било казано преди тѣхъ. Така, че било достатъчно единъ да каже, че населението въ Моравско е българско, за да бжде това повторено отъ всички следъ него. Забележително е, обаче, че и сърбитѣ, до преди 60 години, ако и да сж познавали добре сръбски и да сж могли да го различатъ отъ български, смѣтали сж населението на тази областъ за българско. По-горе бѣ приведено вече писаното на 1841 г. отъ в. „Сръбски народни новини“. Инте-

ресно е, че и далматинецътъ Ф. Петанчичъ, който сигурно е могълъ да различи сръбски отъ български и който е пжтувалъ изъ Европейска Турция на 1502 г., когато още не е имало „българска“ пропаганда, пише, че въ Нишъ живѣятъ турци и българи. За сърби не става и дума. (Вижъ пжтописа му въ *Rad jugoslovenske akademije*, knjiga 49, стр. 121). Въ етнографската карта на сърбина Д. Давидовичъ отъ 1848 г. градоветъ Нишъ, Враня и Скопие сж поставени извънъ земитъ населявани отъ сърби. И тъй като е издадена на държавни разноски, следва да заключаваме, че така сж мислили и сръбскитъ управници.

Макаръ на 1876 год. сърбитъ сами да сж предлагали да участвуватъ като съюзници на Русия въ предстоящата война съ Турция, когато войната на 12 априлъ 1877 г. е била обявена, тѣ отказали да се намѣсятъ. Поканени на нѣколко пжти, тѣ все отказвали, понеже не била отпусната на Сърбия обещаната парична помощъ. Но, когато на 28 ноемврий руситъ превзеха Плѣвенъ и плѣниха цѣлата армия на Османъ-паша, сиречь, когато войната бѣ вече решена въ полза на Русия, сърбитъ побързаха да се намѣсятъ, за да „подпомогнатъ“ руситъ. Безъ да се смущаватъ отъ обстоятелството, че обещаната парична помощъ все още не е напълно внесена, на 1 декемврий сърбитъ настѣпватъ, безъ да срещнатъ съпротива, въ Моравско. Безъ да се грижатъ да влезнатъ въ връзка съ руската армия, сърбитъ, следъ като завзели Моравско, се отправили за Косово, което било оставено безъ защита отъ турцитъ. Така въ времето, когато турската армия изцѣло бѣ ангажирана съ руситъ, сърбитъ, като мародери, завзѣха оставени на произвола на сждбата земи. Не само ги завзѣха, но въ Моравско развиха и една дейность, която ще остане паметна. Първата работа на военната и административна власть въ тѣзи земи е била да ги представи за сръбски. Въ тази посока тѣ развиха голѣма дейность следъ подписването въ Одринъ на примирието и следъ като сърбитъ се убедиха отъ своитъ делегати при главната квартира на рускитъ войски и въ Петроградъ, че е възможно Сърбия да не получи дори и Нишъ. Сръбската власть захваща въ началото на февруарий 1878 г. да събира подписи отъ българитъ въ завзетитъ краища, че тѣ сж стари сърби, славятъ „слава“, свирятъ на гусла, че сж стари потомци на Душана и желаятъ такива да останатъ. Сръбската

военна власть забранила съ заповѣдь отъ 8 февруарий 1878 г. да се наричатъ жителитѣ на Морава и на изтокъ отъ нея българи (За тази заповѣдь вижъ статията на Алекса С. Јовановић: Вранѣа и њено Поморавље, въ сп. „Дело“, кн. XX, 1898, стр. 53).¹ Сърбитѣ почнали да преследватъ българскитѣ учители, попове и по-интелигентни хора. Не билъ пощаденъ дори пиротскиятъ български владика Евстатий, който първо е билъ заточенъ въ Крагуевацъ, а после екстерниранъ въ България. Съ насилие и измама били събрани отъ Пиротъ, Трънъ и Брѣзникъ до 16,000 подписа (за това вижъ въ цитираната статия на С. Христовъ за Пиротско, стр. 288—304). Сърбитѣ сж мислѣли вѣроятно, че като представятъ тѣзи три града за сръбски, отъ само себе си ще трѣбва да се заключи, че сж сръбски и Нишъ и Враня и Лѣсковецъ, та въ тѣзи три града подобни насилия надъ съвестъта на гражданитѣ били правени въ по-малкъ размѣръ. Сърбитѣ, за да могатъ да привлѣкатъ къмъ себе си българитѣ отъ Пиротско, Трънско и Брѣзнишко, не събирали данъци нито свиквали войници, което е представлявало голѣми облаги за населението въ сравнение съ тѣхнитѣ съотечественици въ България, които още презъ време на руската окупация плащаха данъци и даваха войници.²

Всичкитѣ тѣзи мѣрки на сръбската власть сж били взимани съ цель, както се каза вече, тѣзи земи да бждатъ представени за сръбски, та сърбитѣ да иматъ право да претендиратъ за тѣхъ. Защото на Берлинския конгресъ, който бѣ свиканъ за да ревизира предварителния договоръ въ Санъ—Стефано, сърбитѣ сж искали: Северна Македония съ градоветѣ: Кичево, Скопие и Крива—Паланка; Моравско съ градоветѣ: Трънъ, Пиротъ, Нишъ; искали сж и Бѣлоградчикъ и Видинъ (за руско-сръбскитѣ отношения презъ 1877/78 г. и за тѣзи искания на сърбитѣ вижъ подробно у Јован Ристић, Дипломатска историја Србије, кн. II, 1898). Съ тѣзи си искания сърбитѣ открито сж показали, че ако тѣ се намѣсиха въ руско-турската война едва на края, когато е могло да мине и безъ тѣхъ, то е било за да могатъ да откъснатъ нѣщо отъ българскитѣ

¹ Цитирано у проф. А. Иширковъ, Западнитѣ краища на българската земя, София, 1915, стр. 89.

² Ср. ц. с., стр. CXXIII—CXXIV.

земи. Разбира се, сърбитѣ мжно можеха да заблудятъ заседаващитѣ въ Берлинъ, че всички земи, които искатъ, сж сръбски. И за това и не имъ бидоха дадени. Все пакъ тѣ успѣха да изтръгнатъ следъ усиленa дипломатическа борба и при пълната подкрепа на Австро-Унгария (на която кралъ Миланъ бѣше заложилъ просто цѣлата си държава), Моравско съ градоветѣ: Нишъ, Пиротъ, Лѣсковецъ и Враня. За втори пжтъ, следъ 1833 год. сърбитѣ заграбиха чисто български земи, съ които се приближиха, допрѣха до Македония, къмъ която сж обърнати тѣхнитѣ апетити отъ 1878 г. насетне.

Сърбия въ 1878 год. не получи градоветѣ Видинъ, Бѣлоградчикъ и Трънъ, колкото и да настояваше за тѣхъ. Тя обаче не губѣше надежда да си ги присвои другъ пжтъ по единъ или другъ поводъ. Такъвъ удобенъ поводъ на кралъ Миланъ се стори, че ще е съединението на княжеството България и автономната провинция Румелия.

На конференцията въ Берлинъ, свикана за ревизиране на Санъ-Стефанския договоръ, споредъ който България се образуваше отъ почти всички български земи, освенъ дето на Сърбия бѣ придадено българското Поморавие, но и други български земи бѣха откъснати отъ България. На Румъния се даде почти цѣла Добруджа, а подъ турска властъ бѣха оставени Южна Тракия и цѣла Македония. Отъ Горна Тракия и Бургаско бѣ образувана една автономна областъ, наричана Източна Румелия, съ широко мѣстно самоуправление но подъ сюзеренитета на султана. Само отъ Мизия (безъ Добруджа) и отъ югозападна висока България бѣ образувано едно полунезависимо княжество България. Разбира се, че това раздвоение на княжество България и автономна областъ Румелия не можеше да трае дълго. На 6 септемврий 1885 год. съединението имъ бѣ провъзгласено. Българското правителство, боейки се, че Турция ще реагира, струпа всички войски на южната граница. Тъкмо това дегарниране на другитѣ български граници и по-специално на сръбско-българската граница, сърбитѣ сж смѣтнали, че трѣбва да бжде използвано, за да завзематъ земитѣ, за които претендираха още на 1878 г. За да оправдаятъ постѣпката си, тѣ се основаваха на това, че се нарушавало политическото равновесие на Полуострова. Въпрѣки опититѣ на нѣкои европейски сили да възспратъ сърбитѣ отъ една такава рискувана и вѣроломна постѣпка, на 2 ноемврий

кралъ Миланъ издаде манифестъ, съ който обяви война на България, която въ това време, както се каза, бѣ струпала повечето си войски на турската граница. Сръбската армия бѣше по-многобройна, по-добре въоръжена и съ по-обучени офицери, и всички сж смѣтали, че тя лесно ще се справи съ България. Но българската армия се е борила по-вдъхновено, защото почти не е имало българинъ, който да не е билъ възмутенъ отъ сръбското вѣроломство. При Сливница, на 20 клм. западно отъ София, дето дветѣ армии се сблъскаха, надви духътъ, надви младата българска армия, въ която най-старшитѣ началници сж били капитани. Тази победа, и войната изобщо, не донесе за българитѣ никакви материални облаги. Споредъ склучения следъ войната миръ бѣ възстановено *status quo ante bellum*. Обаче тя донесе на българитѣ славата на храбреци и на народъ, достоенъ за свобода. Напротивъ, за сърбитѣ, и по-специално за кралъ Миланъ и сръбското правителство, тя донесе печалната слава на вѣроломци. Сръбскиятъ вестникъ „Застава“, издаванъ въ Нови-Садъ (тогава въ Унгария), въ деня на обявяването на войната пише: „И тѣй, война, война между най-близкитѣ братя! Сърдцето се свива при мисълта за нея. Перото да би ни се счупило, за да не пишемъ за това нещастно събитие. Първиятъ сръбски куршумъ ще разруши всички мечти за сжществуването на идеята за съюза на Балканскитѣ народи“. Вестникъ „Slovenski Narod“ въ Любляна по сжщото време пише: „Миланъ, който по лоши качества превъзхожда даже Цезара Боржия... води една политика пагубна за своя народъ“. Най-възбудени сж били срещу кралъ Миланъ и сръбското правителство хърватитѣ. Цѣлата тѣхна преса въ Загребъ заклеимила жестоко сърбитѣ. Загребскиятъ вестникъ „Pozor“ пише: „Тая война на брата противъ брата е безъ съмнение най-безобразното дѣло въ просвѣтения XIX вѣкъ, а прокламацията на кралъ Миланъ, съ която е обявена войната, съ своята комична надутостъ и фразьорство, отнема на това позорно дѣло и печалната възвишеностъ на трагедията“. Загребскиятъ вестникъ „Sloboda“ наричалъ войната „измѣна, варварство, звѣрство“. Въ Чехия всички симпатии били на страната на българитѣ. Въ Прага народътъ направилъ възторжени овации на българскитѣ студенти, които трѣгвали като доброволци. Съчувствени били къмъ България и повечето полски и руски вестници. Така, рускиятъ в. „Новое Время“

отъ 4 ноемврий 1885 год. пише за сръбската постъпка, че „Каинъ да би станалъ отъ гроба не би намислилъ нѣщо по-позорно“. (Цитатитѣ сж споредъ книгата на Симеонъ Радевъ, Строителитѣ на съвременна България, София, 1911 год., кн. I, стр. 678—679).

И следъ този нещастенъ опитъ чрезъ ударъ въ гърба да си присвоятъ земи, за които отдавна мечтаеха, сърбитѣ не престанаха да мислятъ за тѣхъ. Мисълта, че тѣ трѣбва да станатъ сръбски се насаждаше главно чрезъ училищата. Доста е да вземе който и да билъ сръбски учебникъ по история или география, за да прочетемъ, че Видинъ, Трънъ и Кюстендилъ сж чисто сръбски земи, заграбени временно отъ българитѣ. Да не говоримъ за тѣзи, които въ писанията си провъзгласяваха всички шопи за сърби, поради което българската столица София би трѣбвало да бжде дадена на Сърбия. Че тази мисълъ все още не е излѣзла изъ ума на сърбитѣ, личи и отъ обстоятелството, че тѣ поискаха тѣзи земи и на 1919 год. при сключването на договорътъ въ Ньои между България и победителитѣ. И, както ще видимъ, отчасти успѣха.

Все пакъ забелязва се, че отъ 1885 год. нататкъ сърбитѣ позанемариха стремежитѣ си върху териториитѣ, които се владѣятъ отъ България, като такива, които по-мжчно могатъ да бждатъ придобити. Въ замѣна на това тѣ съсрѣдоточиха усилията си върху Македония, която се владѣеше отъ Турция — „болниятъ човѣкъ“ — чиято смъртъ се очакваше постоянно и за наследството на когото се изостриха много апетити. Понеже стремежътъ на Сърбия къмъ Македония сжществува и преди 1885 год., ще се върнемъ нѣколко десетилѣтия по-назадъ отъ датата, до която достигнахме, за да обхванемъ всички перипетии на политическия напоръ на Сърбия къмъ тази страна. Като оставимъ на страна българитѣ, които винаги сж смѣтали Македония за нераздѣлна часть отъ своята родина, всички други, които сж имали възможность на самото мѣсто да се запознаятъ съ нея, я смѣтатъ сжщо тъй за българска земя, населението и за българско. Но и за тѣхнитѣ свидетелствувания, както и за свидетелствуванията върху Моравско, сърбитѣ иматъ готовъ отговоръ: „не сж знаели да различаватъ добре сръбски отъ български, та затова свидетелствуванието имъ нѣма значение“. Ето защо по-често трѣбва

да се изтъква, че и всички сърби, а сжщо и хървати, до сръбата на миналия вѣкъ винаги сж смѣтали населението на Македония за българско. Нека, за потвърждение на последното бждатъ посочени и нѣколко примѣра:

Сръбскиятъ писателъ Доротей Рачанинъ въ описанието на пжтуването му до Иерусалимъ на 1704 год., казва, че близу до Враня и Нишъ тече Българска Морава, и че миналъ презъ българския градъ Велесъ (вижъ въ Гласник српског ученог друштва, кн. XXXI, стр. 299).

Само две години по-късно презъ Северна Македония миналъ Дубровничанинътъ Маринъ Кабога, който между Куманово и Крива-Паланка въ с. Страцинъ констатиралъ, че живѣятъ българи (вижъ въ Споменик српске краљевске академије, кн. 34, стр. 221—222).

На 1734 год. въ с. Търгъ при Неготинъ до Дунавъ свещенодействувалъ попъ Янко, който въ списъцитѣ на Българската митрополия фигурира като „българинъ, родомъ отъ Охридъ“ (вижъ въ Споменик, кн. 42, стр. 104 и 118).

Двадесетъ години по-късно въ регистритѣ на манастиритѣ въ Фрушка Гора между Дунавъ и Сава сж отбелязани нѣколко българки и българи изъ селища на цѣла Македония (вижъ у Д. Руварац, Опис српских фрушкогорских манастира од 1753 године, печ. въ Сремски Карловци, 1905, стр. 22, 98—99, 321—322).

Въ описанието на провинциитѣ на турската империя презъ 1771 год., съставено отъ сръбския патриархъ Василий Бъркичъ, се казва, че въ селата на Македония живѣли предимно българи и по-малко турци. (Вижъ въ Споменик, кн. X, стр. 47, 50 и 54).

Сръбскиятъ археологъ Стефанъ Верковичъ, членъ на сръбската академия на наукитѣ, на 1860 год. издаде въ Българъ книгата „Народне песме македонских бугара“, въ която се говори за българи въ южна Македония, а на 1889 год. издаде въ Петроградъ книгата „Топографическо-этнографическій очеркъ Македоніи“. На стр. 43 Шаръ-планина, северната граница на Македония, е посочена като граница и между българи и сърби.

Хърватскиятъ народенъ поетъ Д. Качичъ-Миошичъ, като говори за събитията отъ XV вѣкъ, споменава и за Янко-вой-

вода, българинъ отъ Дебъръ въ Македония. (Вижъ въ неговия „Razgovor ugodni“ издание въ Zagreb, 1898, стр. 133).

Видниятъ хърватски историкъ Франъе Рачки, като пише на 1862 год. въ Загребски католически листъ, за ползата отъ една уния между римската църква и българския народъ, отбелязва, че последниятъ „се шири отъ Долни Дунавъ до Егейско море и отъ Черно море до Долна Морава и Черни Дринъ“.

Още по-важно е, че докато доста често сърби говорятъ за българи въ Македония, никой сърбинъ до срѣдата на миналия вѣкъ не пише за сърби въ Македония. Но отъ шестдесеттѣ години на сжщия вѣкъ се подйе отъ една група около Милошъ Милойевичъ теорията, че всички славяни на Полуострова на западъ отъ Места и Искъръ сж сърби. Отначало тя не намираше подкрепа, докато не бѣ възприета отъ официалнитѣ срѣди, които се убедиха, че ще бжде много полесно съ тая фалшива теория на ржка да бжде разширено сръбското княжество на югъ за смѣтка на Турция, отколкото на северъ и западъ, кждето Австро-Унгария изглеждаше несломима. По патриотични съображения теорията бѣ приета отъ почти цѣлата интелигенция, която успѣ да я наложи и на простия народъ и то главно посрѣдствомъ училището, т. е. посрѣдствомъ учебницитѣ.

Въ „Политическо землѣописаніе за употрѣбленіе српске младежи“ отъ Д. П. Тирола, напечатано на 1832 год. въ Бѣлградъ въ държавната печатница, на стр. 64 се казва, че въ Македония живѣятъ гърци, македоновласи и българи. За сърби не става нито дума.

Въ „Српска читанка за ниже гимназије и реалке“, кн. прва, отъ Стојан Новаковић, издадена на 1870 год. въ Бѣлградъ отъ Държавната печатница и прегледана и одобрена отъ училищната комисија, на стр. 138 пише за българитѣ, които населяватъ областитѣ България и Македония. Това е, трѣбва да се отбележи, последниятъ учебникъ, въ който се казва истината по отношение на населението на Македония. Защото следъ тази година теорията на Милошъ Милойевичъ бѣ приета официално и постепенно наложена на цѣлата интелигенция. Наложена бѣ дори и на единъ така културенъ човѣкъ, какъвто е билъ Ст. Новаковичъ, който на 1870 год. въ споменатата читанка казва исти-

ната, а следъ това се мжчи съ изопачаване на историята да доказва тъкмо обратни нѣща. Преломътъ, който виждаме у Новаковича е характеренъ за цѣлата сръбска интелигенция отъ онова време. Той се извърши по заповѣдь, но, за жалость, едва ли съ заповѣдь ще може да се върне старото, естественото положение.

Следъ като сръбскитѣ правителства подготвиха по този начинъ сръбския народъ за готвеното заграбване на Македония (може-би за да не се случи това, което се случи съ румънитѣ: тѣ първоначално протестираха, че имъ се дава Добруджа, понеже не била румънска земя!), тѣ счетоха за необходимо да започнатъ редомъ съ дипломатическата подготовка на това заграбване и едно подготвяне на самото македонско българско население, като го убедятъ, че то е сръбско, но се е побългарило. Сръбската пропаганда започна да работи въ Македония отъ начало много плахо. Първоначално се е гледало да се действува чрѣзъ тѣзи, които сж идвали или само минавали презъ Бѣлградъ. Тѣмъ сж били давани безплатно сръбски черковни и училищни книги и обещавани безплатни учители, ако пожелаятъ да имъ бждатъ отворени сръбски училища. Следъ присъединяването на Моравско презъ 1878 год. сръбската пропаганда въ Македония се засиля много. Правятъ се неспирни опити да се откриватъ училища, да се заематъ черкви, а къмъ 1900 год. започватъ да организиратъ и нелегални групи, за тероризиране на населението въ нѣкои по-северни околии, кждето населението здраво се е опирало на напжнитѣ на легалната пропаганда. А когато къмъ сжщото това време укрепна вжтрешната македонска революционна организация, тя въ своята дейность бѣ спжвана въ северно-македонскитѣ околии не толкова отъ бдителността на турската власть, колкото отъ дейността на тѣзи нелегални сръбски чети, субсидирани и изпращани отъ Сърбня, а покровителствувани отъ турската власть (за борбата между В. М. Р. О. и населението, отъ една страна, и легалнитѣ и нелегални агенти на сръбската пропаганда, отъ друга страна, вижъ въ книгата на Ст. Аврамовъ: Революционни борби въ Азотъ (Велешко) и Порѣчието, книга X отъ „Материали за историята на Македонското освободително движение“, София, 1929 год.). Сърбия винаги е била противъ автономията на Македония, тъй като е знаела, че по този начинъ тя ще се изплъзне безвъзвратно изъ ржцетѣ и. И тъй

като В. М. Р. О. се бореше преди Балканската война, пъкъ се бори и сега, тъкмо за създаването, ако не на една напълно независима, то поне на една автономна Македония, сърбитѣ не можеха още при създаването на организацията на 1893 год. да не погледнатъ съ лошо око на нея. Тѣ я представяха предъ външния свѣтъ като създаване на „българската пропаганда“, ужъ субсидирана отъ свободната българска държава. Впоследствие, както се каза, сърбитѣ започнаха да работятъ, подобно на гърцитѣ, противъ организацията и въ самата Македония. Дейността на тѣхнитѣ банди се засили особено следъ неуспѣшния ходъ на Илинденското въстание въ 1903 год., което докара едно разслабване на организацията за известно време. Засилиха тѣ дейността си, надѣвайки се, че ще намѣрятъ населението следъ неуспѣха деморализирано и отчаяно. Върху външния неуспѣхъ на едно всенародно движение сръбската легална и нелегална пропаганда се опита да изгради своето денационализаторско дѣло. Успѣхътъ ѝ бѣ слабъ и недостатъченъ, за да оправдае голѣмитѣ материални срѣдства, прѣснати безогледно.

Противъ създаването на една автономна Македония Сърбия водѣше упорита борба. Тя не искаше да става дума за автономия и при много често подхващанитѣ преговори за сръбско-български съюзъ. И благодарение на единството въ нейната външна политика, тя успѣ въ договора за приятелство и съюзъ, сключенъ между нея и България въ 1912 год., да омаловажи принципа за даване автономия на Македония и да прокара своята стара мисль за раздѣляне на Македония. Въ членъ втори на тайното приложение на тоя договоръ е казано, че „що се отнася до територията между Шаръ-планина и Родопитѣ, Бѣло-море и Охридското езеро, ако дветѣ страни се увѣрятъ, че организирането на тая територия въ особена автономна областъ е невъзможно, поради общитѣ интереси на българската и сръбска народностъ, или по други външни и вътрешни причини“ (а такива причини не бѣше мжно да се намѣрятъ), съ тая територия ще се постѣпи, като Сърбия ще претендира само за Кумановско, Скопско. Пологъ и Стружко съ Дебърско, за които земи рускиятъ императоръ е трѣбвало да реши, кому да принадлежатъ, а всичко друго се оставя на България. (Вижъ договора и картата на

тази спорна зона въ Enquête dans les Balkans издадена отъ Dotation Carnegie). При наличността на този договоръ на 5 октомврий започна войната между балканскитѣ държави, отъ една страна, и Турция, отъ друга. Срещу България Турция хвърли своитѣ най-голѣми сили, но тѣ бѣха преодоленни. Сърбия и Гърция, срещу които действуваха значително по-малки сили, сжщо бързо се справиха съ тѣхъ и скоро заеха значителни части отъ Македония. Специално Сърбия бѣ заела много по-пространни земи отколкото се предвиждаше да получи споредъ цитирания вече членъ втори на тайния договоръ. Може би и по-рано, подписвайки договора, сърбитѣ да не сж имали намѣрение да го изпълнятъ. Но отъ момента, когато тѣ ставатъ господари на много по-значителна частъ отъ Македония отъ тази, за която тѣ по договора можеха да се надѣватъ, тѣ открито започнаха да заявяватъ, че искатъ той да бжде ревизиранъ въ тѣхна полза за смѣтка на България. И, смѣтайки, че последната едва ли така лесно ще се съгласи за едно подобно прекрояване, Сърбия прибѣгва до срѣдства, които никой не би повѣрвалъ, че може да бждатъ употребени отъ дипломатията на единъ божемъ културенъ европейски народъ. Следъ падането на крепостъта Янина и особено следъ падането на Одринъ презъ месецъ мартъ, Турция се убеди, че е победена и се съгласи да води мирни преговори, които ставаха презъ месецъ априлъ въ Лондонъ и завършиха на 17 априлъ съ Лондонския договоръ за миръ между Турция, отъ една страна, и балканскитѣ съюзници, отъ друга. Споредъ него всички европейски турски владения на западъ отъ линията Еносъ (на Бѣло-море) и Мидия (на Черно-море) се отстъпваха на съюзницитѣ, които трѣбваше да си ги подѣлятъ. Ако между България и Гърция не е имало договоръ, който да предвижда, кой какво ще вземе, такъвъ договоръ, както видѣхме, между България и Сърбия имаше. Но последния Сърбия не е имала намѣрение да го изпълни, та още когато българскитѣ войски на тракийския фронтъ защитаваха България и съюзницитѣ ѝ отъ турцитѣ, сърбитѣ започнаха да се укрепяватъ на заетитѣ отъ тѣхъ позиции дълбоко въ опредѣленитѣ за България зони. Сжщевременно тѣ влизатъ въ тѣсна връзка съ гърцитѣ, съ които се споразумѣватъ за задружно действие срещу българитѣ. Сърби и гърци отиватъ до тамъ въ заговора имъ срещу България, която изнесе на плещитѣ си Балкан-

ската война, щото при мирнитѣ преговори въ Лондонъ тѣхнитѣ делегати предложили на турцитѣ една обща акция противъ България. (За това вижъ въ книгата на А. Тошевъ: Балканскитѣ войни, томъ II, София, 1931 година, стр. 227). Турцитѣ, желаейки да останатъ съ развързани ръце, докато видятъ какъ ще се развиятъ събитията, отказватъ. Но преговоритѣ между сърби и гърци продължаватъ и завършватъ съ единъ таенъ договоръ отъ 19 май 1913 г., насоченъ единствено противъ България, която, довърчива, все се надѣва, че всичко ще се уреди полюбовно. Въ този договоръ се подчертава, че дветѣ подписали го страни ще си указватъ взаимна поддръжка за да запазятъ за себе си всички окупирани отъ войскитѣ имъ земи и че „смѣтатъ, че е отъ жизненъ интересъ за тѣхнитѣ кралства, щото никоя друга държава да не се вмъкне между съответнитѣ тѣхни владения на западъ отъ рѣка Вардаръ. (Този договоръ е даденъ като приложение къмъ цитираната книга на г. А. Тошевъ). Макаръ името на тая „друга държава“ да не е казано, разбира се, че тя е България, която, споредъ съюзния сръбско-български договоръ отъ 1912 г., достига далеко на западъ отъ Вардаръ до Охридското езеро. Нарушила веднажъ договора, Сърбия не се спира до тукъ. Едновременно съ сключването на съюза съ Гърция тя успѣва да склони Румъния, последната при нужда да нападне България въ тилъ. Самитѣ сърби открито започватъ да се окопаватъ на заетитѣ позиции и да преследватъ българщината въ тази частъ на Македония, която бѣха заели. Това преследване започнало, още съ идването на сърбитѣ, които били приети като освободители, но отъ които мнозина си изпатили. Когато човѣкъ чете публикуванитѣ отъ г. проф. Л. Милетичъ „Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и на гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г. (София, 1929, френско издание отъ 1930 г.) и изнесенитѣ въ цитираната *Enquête dans les Balkans* (стр. 34—37) факти, вижда ясно призрака на междусъюзническата война, която формално бѣ обявена на 16 юний 1913 г. отъ българитѣ (поради което мнозина ги винятъ въ вѣрломство), но която война дълго бѣ подготвяна, пакъ споредъ цитираната *Enquête dans les Balkans*, отъ сърби и гърци. България, по-точно единъ български военноточникъ обяви войната, която бѣ добре дошла за сърби и гърци, защото тѣ бѣха спечелили за себе си активната под-

крепа на Румъния, а мълкомъ се бѣха споразумѣли и съ доскорощния си неприятель, Турция. И затова, когато следъ двадена, на 18 юний 1913 г., по заповѣдь на българското правителство, военнитѣ действия бѣха спрѣни и при сърбитѣ изпратени парламентъори за примирие, последнитѣ, въпрѣки всички международни правила, бѣха избити (вижъ затова въ цитираната *Enquête dans les Balkans*), а примирието по този начинъ грубо бѣ отхвърлено. България, нападната отъ четири неприятели, следъ едномесечна борба капитулира и въ Букурещъ още сжщата година трѣбваше да подпише единъ договоръ който разбиваше най-съкровениитѣ народни идеали. Най-страшното бѣ, че Македония, която редомъ съ Тракия бѣ причината за Балканскитѣ войни, вмѣсто съгласно съ договора отъ 1912 г, да получи автономия или да бжде придадена къмъ България, тая Македония биде разкъсана на три неравни части, отъ които най-малката се даде на България, а другитѣ две по-големии на Сърбия (27 х. кв. клм.) и на Гърция (32 х. кв. клм.). За трети пжть Сърбия заграби съ измама чисто български земи, каквито сж несъмнено Скопско (въ което се издигна първиятъ гласъ противъ гръцкото духовно иго), Щипъ, Велесъ, Прилепъ, крепости на българщината, Охридъ, столица на българското царство за известно време, Битоля, Ресенъ, Тиквешъ, Радовишъ, Малешево и други земи.

Въ началото на европейската война, когато антантата имаше слаби изгледи за успѣхъ, Франция и Англия сж настоявали предъ Сърбия да отстжпи тѣзи новозавоювани български земи на България, та тази последната да се намѣси въ войната въ полза на Съглашението. Сърбия не отстжпи, и България, за да придобие тѣзи земи, встжпи въ свѣтовната война на противната страна. Временно България окупира всички български земи заети отъ сърбитѣ, но нещастниятъ за четворния съюзъ край на свѣтовната война върна отново сжщитѣ тѣзи земи въ ржцетѣ на сърбитѣ, които съ помощта на Франция се явиха победители. Като такива при сключвинето на мирния договоръ въ Ньои тѣ не се задоволиха само съ задържането на заграбенитѣ до тогава български земи и съ налагането на тежки репарации, но посегнаха още единъ, четвърти пжть, къмъ самото тѣло на България, този пжть оправдавайки се не само съ това, че тѣзи земи сж ужъ населени съ сърби, а и съ това, че имъ били потрѣбни по стратегически съображения.

Въ Кулско отнеха землищата на нѣколко села, защото отъ тамъ се заплашвала сигурността на Зайчаръ. Отнеха градоветъ Царибродъ и Босилеградъ, защото отъ първия се заплашвалъ Пиротъ, а отъ втория — Враня и линията Бѣлградъ-Солунъ. Отнета бѣ и Струмица съ хубавото ѝ поле, защото на 1915 г. отъ тамъ дошла голѣмата чета, която нападна с. Валандово и заплаши споменатата вече линия.

И тъй на четири пжти, два пжти съ чужда помощ и два пжти съ измама, Сърбия заграби чисто българския земи, признавани за такива отъ самата нея. Заграби ги, следъ като на нѣколко пжти българитъ проливаха кръвта си за нея подпомагайки я въ борбата ѝ съ Турция.

Презъ всички времена при всички сръбско-български отношения като червена нишка изпъква нелоялното поведение на Сърбия къмъ България, поведение, твърде често отиващо до измѣна.

Къмъ особеноститѣ на гевгелийския говоръ.

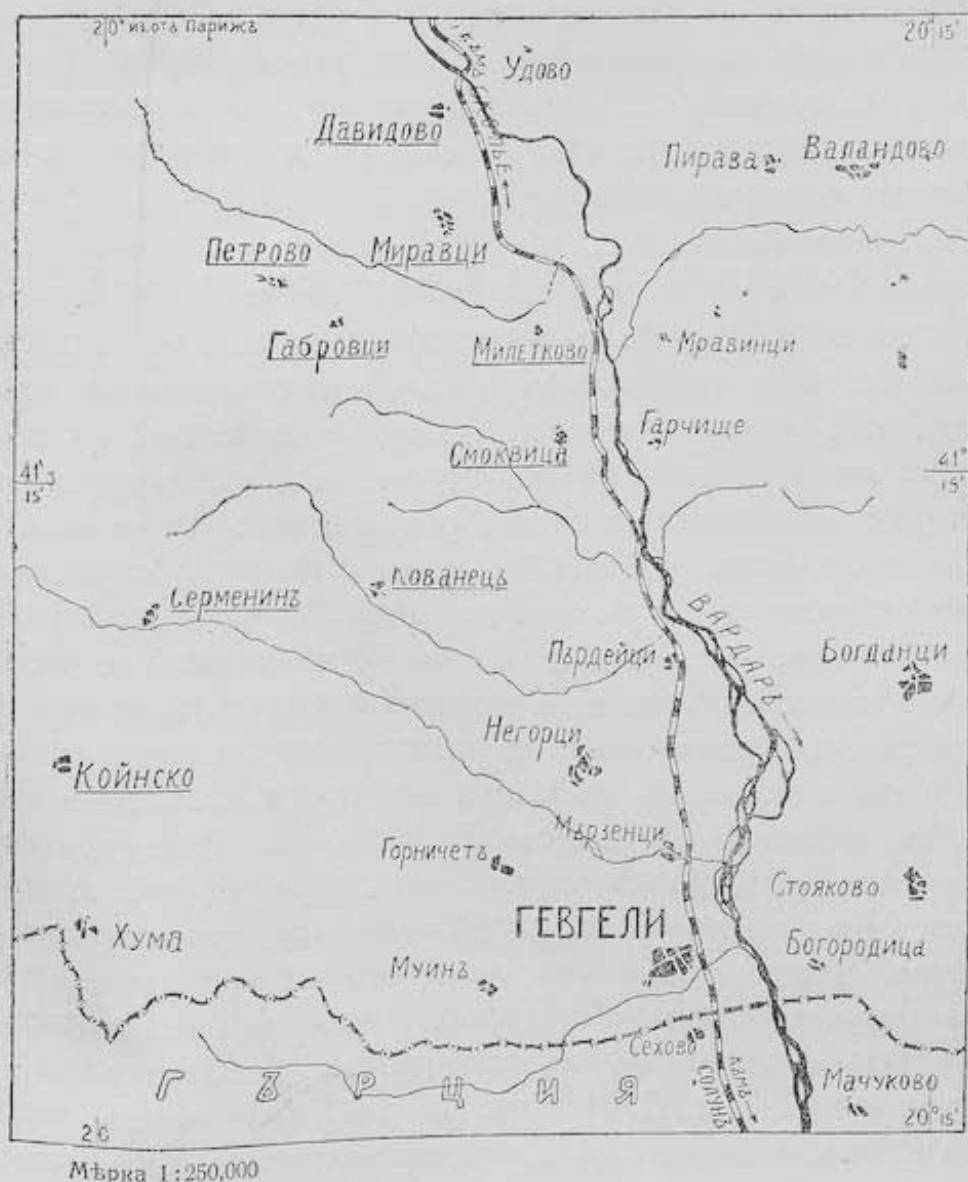
Отъ Л. Милетичъ.

Въ последно време се обнародваха доста езикови материали отъ Долновардарско, възъ основа на които можа да се даде въ главни черти основателна характеристика на българскитѣ говори южно отъ Демиркапия по дветѣ страни на Вардара до солунския заливъ. Вече можемъ да смѣтаме научно установено като обособено долновардарското наречие, въ чиито граници влизатъ и градоветѣ Кукушъ, Гевгели, Енидже, Гумендже и Воденъ. Новъ потикъ за обстойно изучаване на тая наша диалектоложка областъ даде обнародваната въ 1932 год. студия на г. Дим. Ивановъ „Гевгелийскитѣ говори“, следъ която последва и опитъ за обща характеристика на наречието въ статията на г. проф. Ст. Романски „Долновардарскитѣ говори“ (печ. въ „Макед. Прегледъ“ год. VIII, кн. 1). Покрай други, по-рано обнародвани досежни говорни материали, представляватъ известенъ приносъ къмъ сжщата тема и животоописнитѣ бележки на Дѣдо Трайко Кехайовъ отъ с. Ватилъкъ, обнародвани въ статията ми „Изъ живота на българитѣ въ Солунско“ (вж. Мак. Прегл. VIII. 1).

Остава ни сега да доизследваме още нѣкои особености средъ отдѣлнитѣ говорни групи около споменатитѣ мѣстни центрове, запазили се или доразвили се по причина на географична изолираностъ, или обратно поради по-живи сношения съ други съседни говори. Така и относно гевгелийския говоръ г. Ивановъ допуска влияние на най-близкитѣ му македонски говори — пиянечкия, малешевския, щипския, а сжщо и на северозападнитѣ — тиквешкия и мориовския (ц. с. 41). И проф. Романски изтъква, че въ цѣлия обсегъ на Долновардарското наречие не сжществува пълно единство, напр. по образуването на личното окончание въ сегаш. вр. 1. л. ед. ч.

-ум, съ което се различава говорътъ на гевгелийскитѣ и кукушкитѣ села отъ по-западнитѣ къмъ Воденъ, гдето сжщото окончание се произнася -ѡм (ц. с. 102). Обаче фактъ е, че въ гевгелийския говоръ не владѣе и по тази фонетична отлика пълно единство. Както ще се види по-долу, въ севернитѣ гевгелийски села се чува въпросното глаголно окончание произнасяно -ом, особеностъ, която въ сжщность представя по време срѣдна фаза между по-старото оконч. -ѡм и оконч. -ум. При това въ говора на нѣкои гевгелийски села, по-близки къмъ Воденско, се е запазило и по-старото окончание -ѡм. Госп. Ивановъ, който не е разполагалъ съ достатъчно материалъ отъ северно Гевгелийско, както самъ казва, не е можелъ съ сигурность да установи по-важнитѣ различия въ говора на отдѣлнитѣ села. Споредъ него, влиянието на кукушкия говоръ се чувствува особено силно въ селата южно отъ Гевгели, гдето гевгелийскиятъ говоръ съдържа елементи, които се приливатъ къмъ югъ и обратно (ц. с. 43). Госп. Ивановъ главно се е основавалъ върху материяли по говора на южнитѣ села Мачуково и Стояково, отъ гдето най-много произхождатъ и българитѣ въ града Гевгели.

Въ тази си студия азъ сега давамъ по-положителни допълнителни данни върху говора по селата северно отъ Гевгели, а именно: Милетково, Миравци, Кованецъ, Койнско, Петрово, Давидово, Габровци, Смоквица и Серменинъ. За целта си използвахъ дадени ми ржкописни бележки, съдържащи набързо и разхвърлено схванати откъслечни фрази и отдѣлни думи, които г. Никола Д. Рачевъ като войникъ си е записвалъ презъ 1918 г., когато е ималъ възможность често да спохажда споменатитѣ села и да се вслушва въ простонародния говоръ. Отъ сжщия Рачевъ се обнародваха презъ 1927 г. (въ Мак. Прегл. год. III, кн. 1—4) покрай нарадописни материяли отъ северно Гевгелийско и нѣколко приказки, а главно народни пѣсни. Нѣкои езикови данни, съдържащи се въ тѣзи пѣсни, г. Д. Ивановъ е използувалъ за студията си, обаче това не бѣ достатъчно за да се хвърли пълна свѣтлина относително въпроснитѣ различия въ говора на севернитѣ гевгелийски села. Примѣритѣ давамъ съ означение и на името на досежното село, гдето сж записани, за което си служа съ следнитѣ съкращения: Мил. — Милетково, Мир. — Миравци, К. — Койнско, Ков. — Кованецъ, П. — Петрово, Д. — Давидово, Г. —

Габровци, См. — Смоквица, Сер. — Серменинъ.. Въ края на статията прибавямъ и малкъ списъкъ отъ по-рѣдки думи и нѣколко мѣстни названия. На приложената карта се вижда разположението на селата въ Гевгелийско.

Звукове.

Една отъ най-важнитѣ отличителни черти на фонетиката на долновардарското наречие, напълно сподѣляна и отъ гевгелийския говоръ, е силно развитата редукция на гласнитѣ и съгласни звукове въ неударенитѣ срички. Покрай това въ говора на северно Гевгелийско се указватъ и сравнително значителни следи отъ старобългарското широко произношение на гласната ъ. Поради това долновардарското наречие се оказва сравнително по-сродно на източнобългарскитѣ наречия.

Поради казаната, характерна за цялото наречие фонетична особеност и тукъ се указва често произнасянъ първиченъ и втори-ченъ еровъ вокалъ *ѣ* геср. *а*. Отъ друга страна има и нееднакво развили се рефлексии на стб. *ж*, а сжщо тѣй и различно изяснение на еровата гласна.

Окончанието на 1 л. ед. ч. сег. време.

Особеното окончание на глаголитѣ въ 1 л. ед. ч. сегашно време *-ум*, напр. плѣтум, мѡл'ум, съ което се отличава долновардарското наречие, не може иначе да се обясни освенъ че тукъ се явява случай на редуцирано, по липса на ударение, *о* въ *у*, следователно че оконч. *-ум* ще да замѣстя по-старо *-ом*, напр. плѣтом, мѡл'ом. | Отъ друга страна въ Воденско редовно сжществува въ сжщата глаголна форма за сег. вр. 1 л. ед. ч. окончание *-ѣм*, напр. | плѣтѣм. | Тази форма се е развила отъ стб. плетж, съ замѣна на носовката *ж* чрезъ *ѣ*, къмъ което после се е прибавило и *-м* по подобие на атематичнитѣ глаголи, както това е станало и въ други български наречия, а най-вече въ западнобългарскитѣ. Това обяснение предполага, разбира се, правилна замѣна на стб. *ж* чрезъ *ѣ*, което и действително сжществува въ долновардарското наречие. Затова трѣбва да приемемъ, че формата плетум се е развила отъ по-стара форма плетѣм. Въпросътъ е, дали това е станало направо, чрезъ „лобиялизация“ на еровия вокалъ (вж. Д. Ивановъ ц. с. 43), или чрезъ посредство на изяснение на *ѣ* въ *о*, което по-нататкъ, поради лабиялизуващо влияние на *-м* и поради безакцентностъ е минало въ *у*. Последното обяснение е най-приемливо (вж. у Романски, ц. с. Мак. Прегл. VIII. 1. 136). Споредъ това се налага да приемемъ като срѣдна фаза сжществуването и на форма плетом. И фактически се указва, че покрай формата плетум, въ южно Гевгелийско, въ говора на севернитѣ села сжществува въпросната форма съ окончание *-ом*, за потвърждение на което въ бележкитѣ на Рачевъ намирамъ примѣри като: сом (стб. ѣсмь) — ѣми от тѣа сом; дѡбре сом, К., от кѡге сом седна̀ла Д., три сина сом изпратѣла Ков.; к'е си са̀ком Ков., повѣл'те, ш'о яс да рабѡтом К.; к'ѣдом Мир., яс го вѣдом Ков., са̀ком да шѣѡм, не ми се шѣѣ Г., кѡгитѣ пѣрнѡм Г., ѡдом К., нѐма ш'о да а̀пном Ков., дил' се нѣркѡм ка в тѣмно; мѣсл'ом Сер., са̀ка да го сѣѡм Г.,

са чѹдом цѣл дѣн; не знѣюм Ков., нѣк'ом Мир., прѣвом, сѣдом; бѣлки го плѣком (оплаквамъ) Мир. и пр. И въ обнародванитѣ народни пѣсни отъ Н. Рачевъ, за които се спомена по-горе, се срѣщатъ глаголи съ окончание -ом: сом, сѣком, нѣсом, стрѣтом, мисл'ом, кондѣсом, ѣдом, пѣлом (вж. и у Д. Ивановъ, ц. с. 44). Понеже сжщо такива форми сж отбелязани не само въ пѣсни но и въ разговорна проза отъ сжщия записвачъ, както показватъ по-горнитѣ примѣри, не може да се съмняваме, че оконч. -ом действително сжществува, а не, че само „въ пѣсенъта се е чувало тѣй, т. е., не винаги тѣй, както въ народния говоръ“ (Д. Ив. ib.). Разбира се, че таково съмнение сж можели да възбудятъ и случаитѣ у Рачевъ, гдето подобни глаголни форми сж предадени и съ оконч. -ѣм: давѣм, имѣм, седѣм, ѣдѣм и пр., които и Д. Ивановъ цитува (ib.), обаче се указва, че отъ частъ въ северно Гевгелийско действително се чува и оконч. -ѣм, което намирамъ и въ споменатитѣ бележки на Рачевъ тукъ-тамъ ясно отбелязано, напр. нѣ те за пѣрѣм Г., к'ѣдѣм Мил., гѣлтѣм П., сѣно мо пѣмнѣм Сер., глѣдѣм Мил. и дѣувѣм и дѣувѣм (условно наклонение) Мил. и пр. Отъ този видъ примѣри може да се заключи, че отъ различни уста Рачевъ е чувалъ оконч. -ом по нѣкога произнасяно и много близко до ѣм, за което свидетелствува примѣръ като: сѣком да ѣдѣм К. Поради това въ бележкитѣ му намирамъ означено това колебание и съ знаци ѣ, ѣ напр. зѣлва ке а пуштѣм К., глѣдѣм Мил. А сигурно и оконч. -ом по нѣкога ще да се произнася и съ по-лабиализувано о, поради което у Рачева намирамъ и форми съ оконч. -ум: ке те бѣюм Мир., ѣдум Сер. покрай трѣбом Сер.

Замѣнитѣ на носовката ж.

Въ връзка съ даденото обяснение за развоя на глаголното окончание 1 л. ед. ч. сег. време се предполага и преходъ на стб. ж въ ѣ въ сжщото наречие. Споредъ Д. Ивановъ въ гевгелийския говоръ рефлексътъ на стб. ж правилно е ѣ: мѣж, рѣка, мѣка и пр. (ц. с. 74). Обаче по севернитѣ села се указва, че по тази фонетична замѣна не владѣе единство, защото се явява въ говора на нѣкоя села и замѣна а вм. ж и то подъ ударение, докато въ неударени срички се произнася слаботѣменъ еръ — а, който въ бележкитѣ на Рачевъ освенъ съ а, често е предаденъ и

съ *ѣ*. И тъй, отъ една страна имаме замѣна *ѣ* вм. *ж*: не сѣде мѣдро; нѣм ме напѣдиваѣте Мил., ш'о скѣпѣя! к'е дѣпѣт дѣба; дѣбѣще; рѣкѣта ми а скѣрши; на пѣтот, два пѣти, а днѣш К., мѣже Сер. и пр., а покрай туй се срѣща и замѣна *а-а*: рѣка бакнѣва, дѣга, тѣга, гнѣсно, мѣка, заб, зѣби, раб, рѣкаф, скап, мѣтен Вардар, матенѣца, маж, мѣжо ми, пѣдѣр: пѣдѣро пѣде; пѣпка, тѣпан, сѣчка, рѣчката е скѣршѣна, кѣпѣна Мир., сѣбота Д., рѣка, рѣце, мѣка, мѣшки, тѣпаѣн, на пѣто лак (тетива, стб. лжкѣ) П., даб-дѣба, под дѣбето Г.

Нѣма съмнение, че замѣната *а* вм. *ж* е по-нова, внесена отъ съседнитѣ говори, съ което се съгласява и географското положение на селата Миравци, Петрово, Давидово, които се намиратъ на крайната северозападна граница на гевгелийския говоръ. Че това *а* е внесено отъ вѣнъ, се потвърждава и отъ факта, че при липса на ударение по-стариятъ еровъ вокалъ, ако и слаботѣменъ, се е запазилъ по общото правило, известно отъ източнитѣ бѣлгарски говори, срв. напр. рѣкарѣката, заб-зѣбѣт (Пирдоп. г.), зѣб-зѣбѣт, рѣка-рѣкота (центр. родоп. нар.) и пр. Въпросната по-нова фонетична замѣна е проникнала изобщо въ разговорния езикъ, а не ще да е донесена само чрезъ народни пѣсни отъ съседнитѣ говори (вж. Д. Ивановъ, ц. с. 74). А че въ сжщитѣ пѣсни, обнародвани у Рачевъ, се срѣщатъ и примѣри съ *ѣ* вм. *ж*: рѣка, пѣт, лѣката, това се дължи на по-консервативнитѣ югозападни говори, въ които, както се вижда и отъ горе приведенитѣ примѣри, се е спазилъ стариятъ рефлексъ *ѣ*.

Замѣнитѣ на стб. *ѣ* и на съчет. *ѣр*, *ѣл* (*рѣ*, *лѣ*).

Замѣната на *ѣ* чрезъ *о* въ глаг. окончание *-ом* (вм. *-ѣм*) доказва, че изобщо въ досежния говоръ гласната *ѣ* въ затворена сричка се е изяснила въ *о*, така че това изяснение трѣбва да е изобщо прокарано и въ всички други случаи, както е и въ сжщностъ, срв. напр. сон, тѣкмо, мѣгла, ручѣк, ѣсенѣска, дѣж, писѣк, и пр. Но и по този фонетиченъ процесъ виждаме известно различие между северно и южно Гевгелийско: докато въ последното въпросното вторично *о* правилно се запазва само подъ ударение, а въ противенъ случай се редуцира въ *у*: сон, сѣнища, писѣк, тѣкмо, вонка, —но: добѣтук, крѣтук, свѣкур, чувѣкут, вѣлут и пр. (вж. у Д. Ив. 71). Напротивъ въ сев. села

се указва *o* и когато е безъ ударение, и то повече въ отворена, крайна сричка, напр. канѹват ф питòко гòст'е Мир., ià го вампѣро Д., кòйн'о Мир. См., сòно не е лъжàл Мир., дзѣднио ден' См., умрèнио, дзѣдо: си чѹка глàвата о дзѣдо Мир., мàлок (малъкъ) См., глàсот К., Мил., гъркот К., вампѣрот, мàжот Мир., амбàрот Г.; песòк, песоклѣво К. По-рѣдко се срѣща и у *vm.* *o*: вòсук Мир., бѣиут Ков., бòлнииут Сер.

Замѣна *a* *vm.* *ъ* е проникнала поради влияние отъ съседни говори, срав. напр.: мàгла, мàска, продава мàски (катъри) Мир., докато въ Смоквица се казва мòгла, мòска.

Въ съчетанията *ър*, *ъл* (*ръ*, *лъ*) се указватъ сжщо тѣй значителни различия. Покрай *ър*, напр. бърканѣца, гърло, гърк, гърн, вършèно, вър'х и пр., òр'х Сер., цòрква, църкòвнио двор. Сер., подъ ударение се явява и *ор*: дош вòрне, Мир., дош ки за вòрне К., дош вòрне Мил., сòркавме вòда Мил. Сжщо така се срѣща и *ол* *vm.* *ъл*: зòлва К., обаче по-често се спазва *ъл*: пълн Мир. дълго, по-дълзи, iабълки, вълна, гълчиш К.— Вмѣсто *ъл* се чува и само *ъ*: дѣго Ков., да те гѣтне църната зèмiа Мир., бѣа (бълха), сѣзи, жѣт, дѣго, дѣжина, мѣчèйте (мълчейте) Д., мѣк (млък!), вѣк, вѣци: к'е те изiаат вѣци Мир.; лѣ: не моi да лѣжиме ние К.; лà- *vm.* лѣ: лàжа Мир., но: лѣжѣца Мир.

у *vm.* лѣ: Бугàриiа Ков., свѣте турци от Нòнте врèвеа бугàрски К.: ул *vm.* ѣл: iабѹлки Мир., лѣ *vm.* ѣл: глѣтѣчка вòда Г., лѣцка (хѣлца) Мир.; о *vm.* лѣ (стб. лж): кòбце (клжбце) Д.

Замѣнитѣ на стб. *ѣ*.

Трѣбва да се изтъкне, че въ северно Гевгелийско се указватъ забележителни следи отъ широкия староб. гласежъ *ä* — *e* на гласната *ѣ* особено въ имперфектната форма стб. бѣхѣ, въ коренни срички следъ *ц* и *с*, въ префикса *прѣ*, срв.: бескраi б'аа Мир., кнѣгите б'аа грѣчки Ков., двàсе пàри башкà б'аа Ков., ни б'а'ме тамо П. Срѣща се и редуцирано *ѣ* (= *ä*) въ 'ѣ, предъ което въ последиствие съгласната е отвърдѣла: нè бѣх у кѹк'та Г., дèца кà бѣхме Ков., бѣа звèзди Мир.; багàа (бѣгаха) сирменчàне Ков.; багàа тиа времѣи'а Мир., но и: звèздите се бèа били Мир., избигà К.

ца (отъ ц'а) *vm.* цѣ: да iа исцàдѣме вòнка Мил.; ка а расцàпи Сер., цàвка (цѣвъ), цàла Мир., цав- цàви Мил.,

цъл леп лапнаа Мил.; редуцирано *ал* въ *ъл*: цъл-дѣн' се чудом См.; *са* вм. *сѣ* (стб. *са*): сага (посѣга) да и ми зѣми кѡнците Мил.

Редуцирано *ѣ* се указва още въ б' ѣ лѣ жи (бѣлежи), д' ѣ лѣ н ки (дѣланки) П. Доста чести и интересни се указватъ примѣри съ *а* вм. *ѣ*: да не го изл'аиш (лѣ-) Мил., ѡди пр'ако дзйдо Мир., прасѣка (прѣсѣка)ш'о е би'ло Ков., пр'асѣката емѣга Мир., испѣгена прасѣкѣта См., прѣд мѣне умрѣно Мир., стоѣчки прѣд тѣбе Мил., земѣта прѣбѣрнах Ков., по прѣко гѣрбот се пукна'л Ков., на пѡврата ѡ прѣзимѣ См.; съ редукция: пр'ѣспѣл Д., пр'ѣнесѣва чѣмата См. (вж. и у Д. Ив. 67, Ром. 111).

Прехвърляне (антиципация) на мекостѣта.

Бележитѣ е твърде развитата антиципация на палаталното учленение въ долновардарското наречие изобщо, ограничена главно въ основнитѣ суфикси -ѣнѣ, -ѣнѣ, размножила се отъ частъ и по аналогия. Въ говора по северно Гевгелийско намираме доста примѣри, върху които, въ допълнение на споменатото по тая особеностъ (вж Ром. ц. с. 124), струва да се поспремѣ. Процесътъ, за който е думата, е отъ чисто звуковъ характеръ безъ да е повлиянъ отъ ударението и редукцията на гласнитѣ, която е въ тѣсна връзка съ последното. Примѣри отъ своеобразната антиципация на еровата гласна като напр. бѣѣѣб' та вм. бѣбѣта, кѡѣѣж' та вм. кѡжѣта, които г. Д. Ивановъ изтъкна (ц. с. 61), отъ говора на северногевгелийскитѣ села не е отбелязана, а се указва само твърде обикновената палатална антиципация. Трѣбва да споменемъ, че тукъ случаитѣ съ изчезнала палаталностъ на съгласната сж по-рѣдки, отколкото въ другитѣ долновардарски говори, срав. напр.: слѣч нѣма за іадѣін'е Г., іадѣін'е, пиѣін'е Д., орѣін'е, копѣін'е Д., бѣхна орѣін'е П. чувѣіне Мил., трѣін'е П., дѣін'е-нѡк'е См., за денцко за дѣін'е Ков., гѣтѣін'е Сер.

По аналогия се повели по сжщата категория и: гѣбро(в)-чѣін'е Г., мировчѣін'е П., сел'ѣін'е См.; Д., ристіѣін'е Мир., ѡдат за кѣмотсос тапѣін'е Д. и др. — кѡін'о вѣно ке му го пѡиш См.; дѣін'а П.; на кучійін'ата у кѣк'та дѣваме леп П., за ергѣін'а Мил., тѣіа вѣмійін'а См, дек се бѣін'е млади Стоіан П. (вж. подобни примѣри и у Романски, Мак. Пр. VI. 4 стр.: койзте, 95, клайнум 95, запостейне 98, байнчка 98,

дукъинто 102, вражайне 103, викнувѣйне, койн'ѣто 105 иргейн-то 102, 105 и пр.) Нека прибавимъ, че сжщо такива форми съ антиципирана мекостъ притежава и съседното костурско наречие: викаіне, пеёіне, скокаіне и пр.

Пълна редукция (елизия) на гласни и съгласни.

Най-отличителната фонетична черта на долновардарското наречие — пълната редукция на гласни и съгласни, която е развита въ размѣри, каквито не сжществуватъ въ никой другъ говоръ и на източното бългaрско наречие, сигурно е следствие на твърде енергична експирация на главното ударение, обаче тя немалко ще да се дължи и на тенденция, щото при суфиксно нарастване на думитѣ да се задържи то на първоначалното си мѣсто, което въ повечето случаи е предпоследниятъ слогъ. По този интересенъ въпросъ г. Д. Ивановъ добре се досѣща тъкмо въ сжщия смисълъ, че „и редукцията и изчезването на гласни иматъ по-дълбоки причини въ ударението, което се стреми да запази отдѣлно мѣсто“ (ц. с. 59). Вѣрна е до-негде и мисълта, че „стремежътъ на ударението не е само да се запази върху втората сричка отъ края, а и върху коренната сричка“ (ib.). срав. рѣка—рѣк'та, сила—сил'та, очи—оч'те, вулѡве—вулѡв'то и пр. Разбира се, че у двосложнитѣ думи, които сж многочислени, следъ като се е извършилъ у нѣкои и отметъ на ударението отъ крайния слогъ, вѣроятно по стари образци, а не въ зависимостъ отъ качеството на ударението, числото на така размножилитѣ се акцентни пенултима е нараснало та се наложило по този начинъ акцентното правило за второто сричното ударение въ сжщото наречие. Въ тази посока, мисля, ще трѣбва да се изследва и историята на фиксираното третосрично ударение въ западнитѣ македонски говори, като се има предъ видъ, че и въ еволюцията на ударението играе важна роля — следъ като квантитетъ е изчезналъ и е завладѣло чисто експираторно ударение—принципътъ на изравнения по аналогия. Що се касае до нашата специална тукъ тема, ясно е следователно, че подъ влияние на ударението, като главенъ факторъ, въ долновардарското наречие се е развила не само частична редукция на гласни: -ѡ (а) вм. а, у вм. о, и вм. е и пр., но и пълната тѣхна редукция сир. елизия, а сжщо и елизия на съгласни.

И въ северно Гевгелийско намираме, както и въ южно-Гевгелийско, въ пълна сила казаната редукция, за които г. Д. Ивановъ посочи доста примѣри.

гемингизъм

Частична редукция на гласни безусловно се явява предъ главното ударение, а следъ ударението тя е по-силна въ затворени срички, докато въ края на думитѣ тя е слаба, та обикновоно и записвачитѣ не я отбелязватъ (вж. у Д. Ив. 37, 56—57).

Докато неударено е правилно минава въ *и*, въ много случаи то се повело по редукцията на *ъ*, което минава въ *ѣ*, та се явява на гледъ двойка редукция на *е*. Сжщата редукция тукъ-таме е засегнала и гласната *и*, а въ префикса про и гласната *о*, срв. напр. *ѹмрѣн* (=умрен) См., *загѹбѣл* (загѹбил), *тѹлко* *годѣне* го *рѹнѣл* (хранил) Мил., *прѣго-вѹрме* (проговориме): *мѹре*, *ка̀кво* *прѣговѹрме*, се записѹва Г., *прѣка̀зна* (приказна), *прѣмѣна* (прѣмѣна) и пр.

Пълна редукция (елизия) на гласни: *сѣчи* *пѹшките* (опашкитѣ) на *петлѣните* Мир., *кла̀е* *пѣнците* (опинцитѣ) К., *ко̀за* по *ѹарѣто* си *ѹде* Г., *нѣм* *повѣлѣте* *шѹо* *ѹас* да *рабѹтом* К., *ѹорѣта* *ко̀па* *чинѹват* Мир., *вѹна̀х* на *ма̀гарѣту* Мил., *ко̀ста* *збѣрем* и *забра̀дим* Мил., *низ* *по̀лѣто* (полето) да *изпа̀днат* Мир., *гѣрлиме* *бѹбакѣ* в *по̀лѣто* См., *не* *рабѹтме* на *пѣтот*, *ѹти* *ке* *ѹрме* К., *тѣлѣто* *ме* *ѹдри* К., *бо̀рна* (борина), К., *сто̀и* *морѣ!* (море) Г., *да̀и* *мѣтла* да *сметме* *ро̀нките* Мил., *нѝщо* *нѣмме* (нѣмаме) Мил., *ми* *нѣмме* (нѣмаме) Г. и пр.

Пълна редукция на съгласни: *ѹи* *си* *ти* (*хо̀ди* *си*) Г., *сѣа* (сега) *мѣстото*, *дѐкѣ* *се* *тепа̀а* (тепаха), *ка̀жѹваме* *русѹѹа* Мир., *ѹи* *пѣѹат* *нѣвитѣ* (ѹи—) Мир., *зѹтвори* *но̀ѹчките* (ножичкитѣ) Мир., *ѹтѣ* (ходите) Мир., *ке* *ѹет* на *но̀га* Мир., *да* *ѹ* *сѣче* *но̀ѹчката* на *кѣртѣната* (ногичката на *кѣртицата*) Г., *мѹре* *ми* *го* *откѣрдѣа* (открадѣха = откраднаха) Мир., *да* *ѹа* *однѣѹш* (ѹа *однесиш*) на *ма̀ѹстор* Мир., *Орѹѹво* (Орѣхо̀во); *орѣе* (орехи) Мир., *ѹи* *стра̀* (ѹи *страх*) Мил., *зѐѹте* *го* (земете *го*) Мил., *ѹем* *ѹи* *сѣрбе*, *ѹем* *ѹи* *бо̀ле* (ѹем *ѹи* *сѣрби* —) Мил., *сто̀и* *морѣ* да *вѹѹим* (видим) Г., *ѹа̀ел* *вѣрз* *ма̀гаре* (ѹа̀хал—), Мир., *глѣтѣ* *ли* *ѹа̀* — *нѣма* *стра̀ма* (гледате *ли* *ѹа̀*—) Мил., *зѐа* на *бра̀чѣда* *кѣрка* (бра-*тучеда* —) Мир., *бѣрчѣт* *миѹи* (братучед *ми* *е*) Ков., *бра-чѣди* (братучеди —) Сер., *а̀-ѹи* *бро̀ѹме* *зѹлците* (ѹа *да* *си* *броѹимѣ* —) Мил.

Секундарни *гѣ*, *кѣ*.

Известно е, че нѣма български говоръ, въ който да не сжществуватъ поне следи отъ характеристичнитѣ за *ѹѹлокупния*

български езикъ съгласни съчетания *жд*, *шт*. И въ северно-гевгелийския говоръ, въ който най-много сж се развѣдили внесениѣ откъмъ северомакедонски говори чуждици *г'*, *к'*, има, ако и много малко, такива следи: р ђ ж б а Мир., бѣчатъ штици (=дѣштици) К., ниш ђ л ки (нищелки), са сѣ чи ш? (сѣщашъ) Ков. (вж. съ сик'а вум у Д. Ив. 76). Преобладаватъ вторичнитѣ *г'* *к'* както и въ другитѣ говори по Гевгелийско: врѣка, макиа (машеа), к ѹ ка, кук'ѣшни: момата ке пѹште чорѣпе на сѣте кук'ѣшни Мир., фак'ом, вѣг'и, сѣг'и Мир., прасѣката е мѣг'а; мѣг'ата се знаеше Ков., раг'ом (раждам) Мир., нок; в сѣл'то нок'увѣа См., дѣка нок'увѣате? Мир., една н ђ к а испуштиа б ђ чвата Ков., паг'е: она паг'е у Давидовско место Мир., ти а ваг'аш ваа дѹма? См., зѣ'ите го, нѣм да гл ђ г'е Мил., испѣг'е на пресѣката См., влакната ке испѣг'е П., Ковѣнскио манастир на бѣѹт не паг'е он Ков., испѣг'ѣа чѣтници Сер. и пр. (вж. и у Д. Ив. 76, 77; у проф. Романски 128). Този видъ *г'-к'* съгласни се е размножилъ отъ часть и по аналогия, срав. 3. л. ед. ч. сег. вр. бѣг'е, сѣк'е (Д. Ив. 87), бѣрк'е, на ђ г'е, фѣрк'е изваг'е, фак'е (Мак. Пр. VI, 4, с. 100, 101, 104). За причастията съ оконч. -аки -еки вж. у Д. Ив. 92. Най-сетне въ нашия говоръ има и вторични *г'-к'*, образували се чрезъ усиленна палатализация на збжитѣ съгласни, както е станало и по други западно- и източнобългарски говори, нпр. л ѹ г'е, цвек'е Мир., к ђ ск'и и др.

Съчетанията *стр*, *здр*.

Въ всички славянски езици има следи отъ вметнати збжити съгласни *т*, *д* въ съчетанията *стр*, *здр*. Безспорно е обаче, че въ старобългарския езикъ най-често е застъпена съчет. *здр* (вж. у Miklosich, Vergl. Gram. I, 278 ff., 281). Въ най-старитѣ паметници особено изобилватъ примѣри, въ които съгласната *д* е вметната следъ префиксъ, като нпр.: без-д-разоума есте; не ю ли разоумѣвате? Марийн. ев. 52; едначе ли вы без-д-разоума есте? Зогра. ев. 22; въз-д-радоуим сѣ, Супр. 479; въз-д-радовали сѣ бысте Сав. 3; въздрасть Ас. 31. Въ Синайския псалтирь (Гайтлерово изд.) особено последователно се редятъ такива примѣри: да раздроушиши врага 7, ровъ издрѹ и ископа 7, издржкоу 17, ѣже издрѣсте оустѣнѣ мои 79, доижде издрѣтегъ сѣ грѣшьноумоу ѣма 123, одеждатъ сѣ стѹдомъ и страмомъ 87, въздревновахъ 90, издрече, раздрѣ-

шение и пр. По-рѣдки сж примѣри съ съчетанието *стр*: *остръ*, *пъстръ*, *строуя* и пр. Забележително е, че тъкмо съчет. *стр* сега е най-разпространено въ нашитѣ югозападни говори, а особено въ долновардарското наречие. Отъ нашия северогевгелийски говоръ отбелязвамъ следнитѣ примѣри: *страм* ме е Г., *страмота* Сер., *престра̀ми* се, *мо̀ме* См., *стра̀мно* К., се *стрѣмѹ*ве См., П. нѣма *страма* Мил., *стрѣбрени* К., *стрѣбрен* пѣрстен П., *стрѣди* сѣл'то Мир., *стрѣди* них Мил., от *стрѣдни* ден' Мил., *ден'е-но̀ке* *пострѣтне* *комѣти* См., го *стрѣкѣл* па му вѣле *до̀бра* *срѣка* Мил., а (=ѣж) *стретѣл* и *дадѣл* *друзи* *па̀ри* Мир., *стретѣх* *мо̀ма* у *лива̀да* (Мак. Прегл. III, 4, стр. 90), *стрѣда* (ib. VI, 4, с. 94). Че и съчет. *здр* сжществува въ нашия говоръ, доказватъ приведенитѣ отъ Д. Ив. примѣри: *здрел*, *издри́гум* (с. 78).

Форми.

Сравнително малко стари падежни форми се запазили въ нашия говоръ. Отъ материала, съ който разполагамъ, извадихъ следнитѣ примѣри: *сѣно*, *на̀* *вѣа* *но̀ички*! Мил. (за чужди се казва *сѣнко*); нѣма *стра̀ма* Мил., *млѣка* *сакат* Мир., *три* *сѣна* *сом* *испратѣла* на *бо̀га* Ков., ако *зна̀еш* *бо̀га*, и он те *зна̀е* Мир., *вра̀гу* *вѣре* — *сѣт* *лѣп* *оидѣ*! Мил., да не си *сто̀м* на *вѣре* — *бѣх* *тамо*! Мил., *киниса̀л* *по̀* *врагу* Мил., като в *со̀н'е* ми е Мир., *уф* *со̀н'е* он *со̀нил* Мир., *нѣто* в *со̀н'е* *зна̀е*, *оти* *ѣма* *комѣти* К., *плас*! — *на̀-земи* *падна̀х* Г., *вчѣра* *бишѐ* *от* *глади* *ѹмр'ѣна* Мил. Адвербиялни падежи: *ко̀га* *до̀шло* *до̀ли*, он *литна̀л* Мир., *мо̀шне* *а̀рно* *сом* Ков., *ма̀лце* и *мен'* да *оста̀не* Мил., у *сѣлото* са *си́но̀оки* *по̀-веке*, — *ма̀лце* са *цѣрни* Дав., *но̀ко̀м* го *однесѣли* Мил. Падежни форми въ множ. ч.: *бѐзи* (бегове) Мир., *свѣкори* Мир., *за̀лци* Мил., *ра̀ле*, *дикан'е*, *черга̀ре*, *колиба̀ре* Сер., *имѣи́н'а* К., *ичиминѣци* К., и *дадѣл* *дру̀зи* *па̀ри*, *дру̀зите* са *малѣчки* Д., Мир., *ко̀ски* *по̀* *дѣлзи* К., ние сме на них *вра̀зи* Мир. Събирателни форми: *два* *ко̀ла* *га̀брови* — *пѹсти* *ко̀ле* *гниле* *биле* Ков. Мн. ч. на мин. действ. причастие окончава на *-ле*: *биле*, *о̀дѣле*, *са̀скѣрши́ле* и пр. Ков.

Относително глаголнитѣ времена, досежнитѣ форми въ нашия говоръ напълно се сходятъ съ даденитѣ у Д. Ивановъ съ изключение на 1 л. ед. ч. сег. вр., за което по-горе вече

се обясни, че въ говора северно отъ Гевгелии окончава на *-ом* като напр. *правом*, *саком*, *плаком*, *сом* и пр., както и за оконч. *-ѣм*: *памнѣм* Сер., *памнѣм* См. и пр. Оконч. за 2. л. ед. ч. *-иш* вѣроятно се е обобщило въ кукушкия и гевгелийския говоръ, както се изтълкува и отъ Д. Ив. (88), поради редукцията на неударено *-е* въ *-и*, докато оконч. *-е* за 3 л. ед. ч. сег. вр., поради положението си въ края, не дотолкова се е подало на редукция (вж. и у Ром. ц. с. 138). Това тълкуване срѣща до негде мжнотия поради особено широкия гласенъ на *е* (Д. Ив. го бележи съ *э*: *бѣгэ*, *сакэ* и пр.), което сочи, може би, на първообразъ *-ае*, стегнато въ такъво широко *е*, подържано и отъ образци като *знѣам-знѣе*, *купѣе*, — сетне станало *купѣе* и пр. Срав. още отъ материала у Рачевъ: *момата* не *пѣте* *армѣснѣко* Д., не *можѣ* да го *зѣве* К., *ке а* *одвѣрзе* См., *кѣги* го *сѣне*, *ке* го *зѣме* Мил., не го *бѣве* См., *онѣи* *стивѣ* *се бѣбак'*, *он* *прѣга* *волѣв'то* К., *ке* *ви* *утѣпе* Мир. Трѣбва да се има предъ видъ че и въ костурския говоръ въ сег. време ед. ч. се явява обобщено окончанието за 2. л. *-иш*: 1. л. *плѣта* — 2. л. *плѣтиш*, а за 3. л. пакъ *-е*: *плѣте*, *знѣе*, *свѣре*, *скѣке*. Въ *охридския* говоръ имаме пакъ, както и въ *воденския* говоръ, 1 и 2 л. ед. ч. сег. вр. оконч. *-ѣм*, *-иш*: *плѣтѣм-плѣтиш*, *вѣкнѣм-вѣкниш* и пр.

Интересна е и недостаточно обяснена аористната глаголна форма въ *долновардарското* наречие съ оконч. *-ѣх*: *плѣтѣх*, *ричѣх*, 2 и 3 л. *плѣтѣ*, *ричѣ* и пр. Изглежда, че за формата *плѣтѣх* е послужилъ за образецъ аористъ на глаголитѣ съ инфинитивна основа на *-ѣ*: *видѣх-видѣ*, *умрѣх-умрѣ*. Аористната форма *плѣтѣх* стои уединена покрай съответнитѣ форми на съседнитѣ западни говори (въ *костурското* наречие аористъ гласи *плѣту(х)-плѣте* и пр. а имперфектъ — *плѣтех*, *плѣтеше* и пр.; също така и въ *охридското* наречие: аор. *плѣтоф-плѣте*, имперф. *плѣтеф*, *плѣтеше*).

Имперфектната глаголна форма 1. л. ед. ч. въ нашия говоръ както и въ *цѣлото* наречие се отличава съ оконч. *-ах* (*ах*): *плѣтѣх*, *вѣкнѣх* (2 и 3 л. *плѣтѣше*, *вѣкнише* и пр.). Въпросното окончание *-ѣх* (отъ по-старо *'ѣх*) видимо се дължи на редукция на първоначалното стб. окончание *-ѣх(ѣ)*, предъ което съгласната е отвърдѣла (срв. въ *костур.* нар. *плѣтех*, *охр. н.* *плѣтеф*, *дебър. н.* *плѣтеф*).

Тукъ отбелязвамъ следнитѣ примѣри за аористъ и имперфектъ: ми го откърдѣа (открадоха) Мир., ясте познаѣах дек стоѣеше Мир., мирòвските и петрòвските русалии се тепѣа Мир., имѣме циганки, шò ядът мърша К., отруха го (отровиха го) Сер., затвориа момъта, одѣа уф Кованъц Мир., седѣме, испаднѣме на вонка, слушѣме Мир., испагѣа четници Сер., с него орòме (оракме) Г.; ѣас първен бѣдох тамо См., би шò би, кѣа одвързе См., селото Чещево ѣмише гѣпски ристиѣни Мир., мърсно ми го донесѣаа и от него пих Мир., ѣмише учителка, она стоѣше дома См.

Имперфектна форма *бише*.

Интересна е имперфектната форма *бише* поради ударението на последния слогъ. Тя често се срѣща въ бележкитѣ на Рачевъ, винаги съ таково ударение, така че не мога да допусна, че не е точно предадена. Д. Ивановъ мимоходомъ споменава форма *бише*, като казва, че не носи ударение, че ще да е енклитична и цитува за 1 л. ед. ч. бѣх: ѣаска бѣх, ѣас бѣх и ф. бех, а за 2 и 3 л. ед. ч. „бише“: ти там бише? дѣк' бише? он нѣ-б'ше, то бише? (ц. с. 60). Видѣхме по-горе между примѣритѣ съ замѣни на *ѣ*, че има имперф. форми б'ах, бах, б'ѣа, бѣа, бѣ'ме, и съ редукция: бѣх, бѣхме, бѣ'а, и още форми бех, бѣ'а. Обаче въпросната форма *бише* тѣй сжщо се срѣща тѣкмо въ този си видъ: на попот татко му бише сиромѣ(х), окòто и бише набабрено Г. бише пѣдъсе См., ѣмито и бише Костѣнда См., дѣнско бише, ка вървѣа комѣтите См., Никòла бише там Ков., учѣн бише тог'и Пѣтръ, таа ден' бише бѣговъц, См. ѣас не бише доѣден тѣа П., вчѣра бише òт глади ѣмр'ѣна. Мил.

Ясно е отъ горнитѣ примѣри, че *бише* не се употрѣбява енклитично. Поради ударението въ крайния слогъ вѣроятно е, тази форма да е образувана чрезъ контаминация отъ бѣше и бѣх сир. по аористния образецъ, за който се каза по-горе, та споредъ това *бише* ще да се схваща като аористна форма както (плитѣх) -плитѣ.

Императивъ.

Отъ повелителнитѣ (императивни) форми въ нашия говоръ ще отбележа: дѣди вòда, невѣсто, К., тѣри си магар'то Ков., вѣрзи го тѣа, Мил., на вѣчер лѣш' (легни)

и жѣшката ке се загуби Мил., іади іоще Мил. Въ множ. ч. 2-ро лице: седѣите Ков., облечѣите се К., пиѣйте го вѣе К., видѣите ка' рѣже К., кажал єдин: заврѣите вода; влизайте, затворѣите, огаснайте огино Мир.

Съ ним', нѣмо (не мой, не мойте) отрицателно се изразява заповѣдь, и то или заедно съ повелителната глаголна форма или съ да-изречение: зѣите го, нѣм да глѣг'е Мил., нѣм го трѣси Мил., за мѣне нѣм а рѣди К., не-вѣсто, нѣмо праи така Ков., нѣм пиѣйте Г., нѣм шут-каі (блъскай) Мир., посѣстримо, непричестѣна нѣм-нѣм да адеш Мил., нѣм да се пѣкиш (пѣхашѣ) Ков., кѣи не сѣке, нѣм да іаде Ков.

Минало действ. причастие съ оконч. -л се образува споредъ изтъкнатата по-горе особена аористна форма: нѣк'ом го отнесѣли Мир., ѣ да дѣл друзи пѣри Мир., дѣбро доі-дѣла! Мир., не се делувал См.

Нѣколко синтактични особености.

За да се изрази минало действие, често се употребява въ долновардарското наречие, както и въ други югозападни македонски говори, сложната форма, съдържаща страдателно причастие съ оконч. -ен, -ена, -ено и глагола имамъ или съ мѣ. Причастието по значение си е въ сжщностъ пасивно, но е получило заедно съ активния глаголъ съ м, имамъ значение на прилагателно въ служба на предикативно име, както е напр. въ известни и на книжовния ни езикъ изречения „имам го в кърпа вързано“, „имаме това по-между си уговорено“, „имамъ си спестено“ и др. За близостта на страд. причастие до прилагателното срв. напр. изреч.: една умрена (=умрѣла) а (ѣж) видѣх Г. Синтактичниятъ процесъ, който постепенно е довелъ до таково активно значение пасивната форма на причастието, е сжщиятъ, чрезъ който сж се образували досущъ подобни глаголни форми въ нѣмския и въ романскитѣ езици, напр. *ich habe gesehen, ich habe gehört, j'ai vu, j'ai entendu, ich bin gekommen, je suis venu* и др. Приемливо е, че тази особена, своеобразна синтактична форма следователно е можела и въ нашитѣ македонски говори самостоятелно да се развие безъ външно влияние, — по аналогия на домашни типични образци, които въ дадено време сж станали продуктивни сир. модни, обикнати. Тази интересна

тема заслужава специално, по-основателно изследване. Тукъ ще дамъ къмъ печатно изнесенитѣ до сега данни отъ този типъ изречения и следнитѣ примѣри отъ северно Гевгелийско: не е доидѣно (дошло) Г., сам ѿмам видѣно кòзите в ѣдна нива Г., ѿмам го назърѣно (прегледалъ съмъ, отъ стб. зърѣти) не ви е расправѣно — ѿас ѿмам чуѣно; в Койнско ѿма ѣдна кùк'а доидѣно от Лугунци К., спрòти питòко немѿше изпаднаòно Сер., ѿмат правѣно гребàло Сер., от тyа ѿма кажàно Ков., кòлко бàби ѿма питивàно! Ков., четире дèн'а лèже — лèпче ѿч нèма апнàно Сер., го ѿмът дèт'то убиèно К., нèма дрyзи доидèни Мил., ѣдна седмйца ѿмам лежàно под дàбето Г., ѿас грѣцко нèмам ѿч учèно П., ѿма ѿмр'ън Мил., тàмоко ѿма намерèно каделница П.; чудèите се, кòѿа пèсна нèма искажàна К., ѿас не бишè доидèна тyа П.; вчèра бишè òт глади ѿмр'ъна Мил., кòѿи знàе, бегàни ли са Мил., да не è дадèно попадйia да бйеш К., ѿмренйе Митре К., кòѿи ти кажà оти е бèган К., нèма страм — на два пжти е бèгън Мил.

Често се употрѣбyва срѣденъ родъ въ служба на атрибутъ, генерализуванъ и затритъ рода: мòѿто жèна, мòѿто вол, ѣдно мèсец, ѣдно ред, ѣдно човек, ѣдно брак'а; се в'àници бèа — ѣдна нòк'та си стоиèа ѣдно ден' К., òсмото дèн'а Сер.

Глаголитѣ плаком (плача), умра, пѣя се схващатъ и като преходни та се употрѣбyватъ съ прямъ объектъ въ винителенъ пад.: си плачех живòто; му сипàле вòдътa и го умрèле (умъртвили) вампйрот; не го пеiàхме (не го опѣвахме) Г.

Както и въ другитѣ говори по Долновардарско, и въ гевгелийския се замѣстя дателенъ множ. ч. и мъ съ ед. ч. му: куцовлàси, шо сàмо с òвци и кòзи му е жйвот Сер. Сжщо така се замѣстя дател. ед. ч. жен. родъ съ дат. мжж. р. му: кандйло му горèли на икòн'та на св. Петка К.

Както е свойствено и на други македонски говори, личното мѣстоимение като объектъ обикновено се поставя предъ глагола: му ѿмре невестата Д., го закопàле тòа поп Мир. 'и (=ги) пèiàт нивитѣ Мир., ме бòле глава Мил., ме бòцкат трѣйн'ето Мил., а (=ѿ) наидèх бѣдникòвата пàра Г., се наигрàях Г.

Предлогътъ *на* често се употрѣбява предъ прямъ обектъ, както е и въ другитѣ говори на наречието: *син му го рѣн'ъл на татко му Мил.* и пр.

Срѣща се имен. пад. кой като общъ падежъ *вм. вин.* кого: *кѡі го карѣ ти? Сер.*

Причастието *сегаш. вр. д. зал.* се употрѣбява въ смисълъ на приставено изречение съ модално значение: *влѣси бидѣіки, гѣрци да станеме?*

Съжзътъ *за-да* може и да се раздѣля: *нѣ сам била за кйтки да нѡсам яс! Мил.*

Глаголътъ *ке* се срѣща и предъ имперфектъ: *кѡга ке засвѣреа, веке да стѡиш да слѣшиш Мир.*

Въ зависимостъ отъ глагола *напий*, схващанъ като *преходенъ* (споредъ глагола *напоа*) се употрѣбява общъ падежъ въ смисълъ на частиченъ *генитивъ*: *напій мѣгар'то вѡда Мил.*

Употрѣбява се *турск. дума йок* (*нѣма, не*) заедно съ глагола „*чиня се*“ въ смисълъ на *изчезвамъ*: *пѣтли-пѣіали и он йок се чинійл. Мир.*

Употрѣбява се *въпросителна чѣртица дил'* съ *въпросително* значение: *дйл броѣхте? Мил.*

„*Дѣка-ш'о*“ се употрѣбява *вмѣсто „гдето“*: *дѣка-ш'о живѣл, тамѡ ѡдил Мир.*

Интересна е *сложната форма „пѣтли-пѣіне“* *напр. до пѣтли-пѣіініе доідѣл каракѡнчо Мир.*

Частица „*мер*“ се срѣща въ *фрази* като: *„мер' кѣ биде? Мил.*

Нека се *отбележи съединението „ѹтрета-ден“* (*на следния день*): *ѹтрета-ден ке раздѣват Мир.*

По-рѣдки думи.¹

Батѡни (*тепаваща*) *Ков.*

бесчѣден: *бесчѣден го зимѡ на чѣдо мѣсто Сер.*

бележйв (*бележитъ*) *См.*

бележѡч: *бележѡч бишѣ Сер. (който бележи).*

бишки (*свини*) *К.*

бишкар: *бишкарито го изедѣа К.*

богатйнка (*богаташка*) *Сер.*

Вѡки-нѡки (*насамъ-натамъ*): *он ка пѣдѡр шѣте вѡки-нѡки См.*

вратник (*врат*): *му ѹдри за вратник К.*

¹ Други рѣдки думи отъ Гевгелийско сж дадени въ труда на Д. Ивановъ „Гевгелийскитѣ говоръ“ 123—130 стр.

вѣртелище (кржгъ) Ков.
 вѣрс(т) (вѣзраст): наша вѣрс (вѣзраст) К.
 вѣйци (конници) К.
 Глѣде се (вижда се): нѣ се глѣде (не се вижда) К.
 грѣбом се (грижа се): да се грѣбим Мил.
 гриб (грижа): нѣмат гриб Мир.
 груб (грозенъ): они са груби Мир.
 гѣрдар (дѣрводѣлецъ) Мир.
 Дифѣйне (пѣшка): три дифѣй'а грѣзд'е и орѣи К.
 детешѣр (хлѣпакъ) Ков.
 детошѣрник (детинѣстъ) Ков.
 дзѣвгер (чифтъ волове) К.
 димѣш (пушкѣ) Мир.
 дѣпла (престилка) Мил., Мир.
 домозѣт (приведенъ зетъ) Сер.
 домошѣр: он ѣ домошѣр (домакинъ, кжщовникъ) Мир.
 донесенѣче (приведено дете): донесенѣче, наѣденѣче Мир.
 дружѣнка (другарка) Мил.
 дуѣ: мѣре дуѣ огѣнот (духай) Сер.
 Живѣчка (животъ): по живѣчка ѡде умирачка Г.
 Загѣрлиш: да 'и загѣрлиш коренето Д.
 зѣлов (приборъ за ловене риба): лѣвил рѣба со зѣлов, а
 фѣтил лѣуѣца Г.
 замѣнско (старинско, отъ тур. д. зѣман) Сер.
 зѣдинѣн'е (стари зѣдове, руини): 'и расѣпѣа зѣдинѣнето
 сѣрбите П.
 зѣдинѣйци (стари зѣдове) П.
 Извѣдник: ке пѣщат извѣдникѣ, ке пѣте: вѣѣса ли мѣмата?
 — вѣѣ недѣл'а да бѣде! Д.
 Кѣрта (бѣклица): ке кѣне сос кѣрта Ков.
 кѣлби (гривни): кѣлба, обѣчки, дѣпла, пѣл'ка папѣци —
 нѣс'ме Г.
 кѣпно: две парчѣн'а бѣбак' клѣат се кѣпно; кѣпно ѣгрѣт Мил.
 кѣлкам (бѣя): на кѣлкѣа Ков.
 кѣрклѣзи (ножици за стрижене овци) Мил.
 кѣрщѣнка (кѣрщение) Сер.
 Лѣсен (слабъ): лѣсен на акѣлот (слабоуменъ) Сер.
 лиѣнка (лѣхуса) См.
 лѣкатисѣно (изкривено, извито на лжкѣ): лакатисѣно
 дѣрво Мир.
 Мѣчкам (триѣ, мажа): мѣчка бѣлниѣут Сер.
 миш (мишка): ѣдинъ миш Мир., два мѣши Г.
 млѣво (тѣстяно) Ков.
 мѣрва (кжсче месо): си бѣркат мѣрва на мѣрвѣйци Мил.
 мѣртѣвец (мѣртвецъ) Сер.
 мѣртвен ден' (задушница): шо вѣрите вѣѣ мѣртвен ден' Мир.
 Напѣлне (напѣлва) П.
 низ: нѣс сѣте кѣк'и рѣдѣс Ков.

Одрини (лози на чардаци) Мир.

отвѣнчом (развенчавамъ): вѣчер се вѣнчѣтъ, застра отвѣнчѣтъ Мил.

Палом (лат. д.) търся: палѣтъ Ков., прѣпаломе заплѣк'а Ков. паур (пахаръ): един паур ракия тѹри Сер.

парамон (гърц. д., презиме): кукушани имат парамон „към-барбази“ Мир.

пйл'ок (прахъ): ш'о пйл'ок! Мил.

пита (прося): нек си пита (проси) Мил.

повйвче (пеленаче) Сер.

поздно (късно) Сер.

порѣкло (потекло) К.

попрѣдок (попрелка) Мир.

посинѣтъ (усиновѣтъ) Мир.: го има на чѣдо мѣсто посинѣтъ Ков.

посмѣ(х)а (посмѣшище, присмѣхъ): за пусмѣа Ков.

постел'анка (постелка) П.

прѣ(х)ун (праханъ) Мир.

призниме (прегледаме, назърнемъ): да а призниме Г.; тѹа друг поп немѡише да призне тог'е Ков.

присошйеме (пришием): сѣка да присошйеме Мир.

пържѡци (охлюви) Мир.

пѹжо (момче): она родила и пѹжо и цѹрко (момиче) Мих.

пѹли (гледай): пѹли мѡре! П.

Сѣтба (сѣитба) Мир.

сѡа (стѣлба) Г.

соборкуваніе (събиране) Ков.

сорѣди се (натѣкми се): нѣма дрѣи да са сорѣди Мил.

скържав (скжперникъ): он іе скържав Мил.

стѣкай се (сърди се, бѣснѣе): нѣм се стѣкаі См.

Тай-странчйни (оттѣтъшни): от таі-странчйни Мил.

трѡничѣкъ (дребенъ, малѣкъ): трѡничка мѡма Мир.

товѣрна жѣна (трудна): имѣло нѣкое врѣме товѣрна жена, добила мѡмичка Мир.

тамѡка (тамка, тамо): ѡти не си сидѣх тамѡка Ков.

Угѡйка: с угѡйка се омѡтътъ и л'ѹл'ѹтъ на Гѣргевден да се огѡіат См.

угурѹм (нанагорно, стрѣмно): угурѹм — нанагорнѣна Сер.

укѣлкам (наклеветя): те укѣлкаа Мир.

урѣдчам: ке го урѣтче (ще го разреда) К.

Църквѣрски (църковни): църквѣрски книги К.

цѹрко (момиче): она родила и пѹжо и цурко Мил.

Шѣрби (шарки) Мир.

шинѣно (навехнато) Ков.

Щѣрбѹле (щѣрбелъ): смѣіе се щѣрбѹле на арбѹле Мил.

Як (заможенъ): іѣк бил тѣтко ѣ Ков.

Нѣколко мѣстни названия.

Не ще да е съвсемъ безинтересно да предамъ тукъ нѣколко названия на мѣста около селото Койнско, само за да се види, доколко чисто българска се е запазила локалната топонимия по гевгелийскитѣ села. Названията сж записани както следва: Имин'а на мѣста в Койнско: Дълбоки дол, Пѣнга, Мѣрков пѣжар, Чѣките, Рѣса, Цѣлова чѣшма, Оков рид, Орниците, Лековита вода, Лѣгарникот, Тѣрската, Лѣзна, Келѣците, Студѣната вода, Мелисин, Камѣша, Скѣкот, Кечѣ-каѣа, Пѣрдѣкон', Шѣпот, Црѣша, Опни-дѣпка, На Сѣфките, Пѣприте, Сиглице, Смѣр(д)ливата рѣка, Рѣдино бачѣло, Мочѣри, Лѣнга-пол'ана.

Разлогъ.

Областно географско изучване.

Отъ Димитъръ Ярановъ.

Областната, или регионална, география е, споредъ мнението на мнозина видни географи, напримѣръ W. M. Davis¹, R. Gradmann,² A. Penck,³ A. Hettner,⁴ Л. Бергъ⁵, N. Krebs⁶ и др., най-вишия клонъ на географската наука. Заедно съ това, обаче, областната география⁷ е работно поле, въ което твърде често и опитниятъ географъ може да прехвърли границитѣ на географията и превърне областното географско изучване въ сбирка отъ геоложки, исторически, археоложки, етнографски и

¹ William Morris Davis, The explanatory description of land forms. Въ Сборникъ радова посвешенъ Јовану Цвијилу, Београд, 1924 стр. 287.

² Gustav Braun, Zur Methode der Geographie als Wissenschaft, Ergänzungsheft zum 17/38 Jahresbericht der Geographischen Gesellsch., Greifswald, 1925, стр. 14.

³ Albrecht Penck, Die neuere Geographie, въ Sonderband der, Zeitsch. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin, 1928, стр. 39.

⁴ A. Hettner, Die Davissche Lehre in der Morphologie des Festlandes, въ Geogr. Anzeiger, Bd. 22, 1921, стр. 5.

⁵ Л. С. Берг, Наука, ее смысл, содержание и класификация. Петроград, 1922, стр. 132—133.

⁶ N. Krebs, Die Entwicklung der Geographie in dem letzten fünfzehn Jahren, въ Frankfurter geogr. Hefte, I Jahrg., 1927, стр. 18.

⁷ Напоследѣкъ въ нѣмската географска литература все по-често се употребява за областна география названието Specialgeographie, предложено още отъ A. Supan, а следъ това временно изоставено. (Вж. A. Supan, Über die Aufgaben der Specialgeographie, въ Petermanns Geogr. Mitteilungen, Bd. 35, 1889, стр. 153 и сл.; вж. и G. Braun, цит. съч. стр. 16). Както изтъкнахъ вече другаде (вж. рецензията за Гласникъ географскогъ друштва, свеска 16, Београд, въ Македонски прегледъ, год. VII, кн. 4, стр. 110—111) това нововъведено име има своитѣ основания за съществуване, но френското име géographique régionale, което много добре може да се преведе на български съ областна география, трѣбва по нѣколко причини да се предпочете. Преди всичко, когато се каже „областно географско изучване“ съвсемъ конкретно се посочва, че въ предлаганата работа една областъ е изучена географски. Обратно, изразътъ „специално географско изучване“ може да бжде схванатъ превратно, като се смѣтне, че една областъ или земя е изучена специално съ огледъ къмъ единъ отъ клоноветѣ на географската наука. Освенъ това, името областна (=регионална) география и до днесъ се употребява безъ изключение въ цѣлата френска и значителна частъ отъ нѣмската географска литература.

други данни. Това е лесно обяснимо, като се знае, че географията се занимава и съ с обектитѣ и на нѣкои други науки, като разглежда тѣзи обекти по особенъ методъ и съ особена задача. Тя при областното географско изучване се свежда въ това, да се изтъкнатъ земноповърхнитѣ фактори и факти въ изучваната областъ и се обясни причинната връзка между тѣхъ, та по този начинъ да се представи областта като географски индивидуумъ. И ако азъ се решихъ да изнеса следващото областно географско изучване на Разлогъ, то е не защото съмъ сигуренъ, че съмъ избѣгналъ опасността, за която е дума, а защото Разложката котловина по нѣколко причини отдавна заслужава такова изучване. Твърде интересно е нейното геоморфолошко положение срѣдъ рилородопския масивъ и нейното антропогеографско положение между Македония и Тракия. И най-важно, Разлогъ е областъ, въ която най-очевидно изпъква твърде интимната връзка между геоморфоложкитѣ и антропогеографскитѣ отношения.

Като има такова особено положение, Разлогъ се отличава значително отъ съседнитѣ си области. За да изпъкне по-силно разликата послужихъ си, доколкото ми бѣ възможно, на нѣколко мѣста въ тази работа съ сравнителния методъ, който наложи да засѣгна при изучването и съседнитѣ на Разлога области. При това сравнителниятъ методъ навсѣкжде е комбиниранъ съ генетичния и то съ цель да бжде провѣрена правдоподобността на изводитѣ и да изпъкне още по-силно дълбоката връзка между геоморфоложкитѣ и антропогеографскитѣ отношения въ областта.

Дали, работейки по този начинъ, съмъ могълъ да извадя на яве хармонията, която съществува въ географскитѣ факти и взаимозависимости на областта¹, оставямъ да сждятъ сведущитѣ.

Въ работата сж разгледани доста подробно и нѣкои чисто теоретични въпроси. Така, отъ областта на геоморфологията засегнатъ е въпросътъ за разликата между система отъ синхронични денудационни повърхнини и система отъ анахронични денудационни повърхнини; сжщо и въпросътъ за функционална зависимостъ между ерозионни и седиментационни периоди. Отъ областта на антропогеографията подробно сж разгледани по-

¹ Споредъ Robert Gradmann, Das harmonische Landschaftsbild (въ Zeitschrift d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin, 1924, стр. 129—147), вѣроятно всички ландшафти сж еднакво хармонични: у всички съществува хармония въ взаимозависимоститѣ. И колкото по-дълбоко вникнемъ въ последнитѣ, толкова повече нараства чувството за хармония. Ето защо споредъ Norbert Krebs (вж. въ цит. статья на R. Gradmann, стр. 137) областното географско изучване трѣбва да се стреми да схване областитѣ като хармонично развити единици, чиито части сж една отъ друга зависими; областното географско изучване трѣбва да има главния си тежиненъ центъръ въ взаимоотношенията, въ функционалното значение на единичнитѣ факти въ границитѣ на общото.

телищногеографскиятъ развой и въпросътъ за преселническитѣ движения като антропогеографски фактори. Всичкитѣ тѣзи въпроси сж засегнати въ връзка съ наблюдаванитѣ въ Разлога явления и заради тѣхното по правдоподобно обяснение. Последното обстоятелство компенсира напълно неудобството отъ тѣзи отклонения, нарушаващи до известна степенъ последователността и гладкостта на изложението.

Планътъ на самото изложение е въ общи черти този, който се употребява презъ последнитѣ години въ нѣмската литература при областни географски изучвания. Въ подробноститѣ, обаче, особено въ антропогеографската частъ, той е напълно особенъ. Причинитѣ за частнитѣ отклонения отъ общоприетия планъ за подобни работи съмъ обяснилъ накратко подъ линия на съответнитѣ мѣста.

Изучванията въ Разлогъ правихъ презъ 1930, 1931 и главно презъ пролѣтътъ и лѣтото на 1932 година. При тѣзи изучвания навсѣкжде срещнахъ необходимото съдействие. На всички, които по единъ или другъ начинъ ми помогнаха въ работата тукъ изказвамъ своята признателность.

Уводъ.

Понятието Разлогъ. — Думата Разлогъ като име на областъ се споменава за първи пжтъ въ началото на XI в. — 1020 г., въ грамотата на императоръ Василий II дадена на охридския архиепископъ Иоанъ.¹ Къмъ края на XIV в. срещае отново записано името на тази областъ въ грамотата на царъ Иванъ Шишманъ дадена на Рилския манастиръ, а отъ това време насамъ областта съ това име се споменава все по-често: въ зографския поменикъ отъ 1527—1728 г.,² въ една записка въ единъ рилски ржкописъ отъ 1702 г.³ и т. н.

Думата е славянска и означава мѣстность разположена върху планински склонъ.⁴ Тя напълно съответствува на действителността. Разлогъ само въ своята югозападна частъ представя пълна равнина, а въ другитѣ си части се състои отъ низки съ плоски гърбища хълмове, които изглеждатъ като

¹ *Тѣ Разлога*; вж. Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия, т. I, София, 1924, стр. 178.

² Въ Йорд. Ивановъ, Бълг. Старини отъ Македония, I изд., София, 1908, стр. 290.

³ Вж. Е. Спространовъ, Описъ на ржкописитѣ въ библиотеката на Св. Синодъ и пр., София, 1900, стр. 51.

⁴ Вж. Ст. Романски, Имената на нѣкои македонски градове, б. Тетово и Пологъ. Въ Македонски прегледъ, VII, 4, стр. 10. Населението днесъ тълкува името въ връзка съ понятието разложено, сложно, равно. Неприемливо е тълкуването на името отъ Ив. Батаклиевъ, [Чепино (специално — географски проучвания), въ Год. Соф. унив., ист.-фил. фак., кн. XXVI, 1930, стр. 33], особено като се има на умъ, че Разлогъ не е „разложена“, нахжсана земя, както се приема отъ нѣкои.

продължение на стъпаловидно спускащитѣ се къмъ югъ и западъ склонове на Рила и Доспатъ.

Отъ изложеното трѣбва да заключаваме, че българскитѣ славяни, заемайки въ началото на VII в. котловината разположена срѣдъ рилородопския масивъ, между Рила, Родопитѣ и Пиринъ, нарекли сж я Разлогъ съ огледъ къмъ нейното геоморфоложко положение. Трѣбвало би, следователно, да очакваме това име да отговаря на една геоморфоложка единица, както и е въ сжщностъ.

Поискаме ли да опредѣлимъ по-точно геоморфоложкото положение на нашата областъ, ще трѣбва да кажемъ, че тя се огражда отъ югоизточнитѣ склонове на Рила, северозападнитѣ на Доспатъ и североизточнитѣ на Пиринъ. Всички тѣ се събиратъ, погледното отъ орографско гледище, при влива на Бѣла рѣка въ р. Места, която точка се опредѣля съ географскитѣ координати: $41^{\circ}53'40''$ сев. ширина и $23^{\circ}35'3''$ източна дължина отъ Гриничъ. Тази точка е, както ще се види по-нататъкъ, почти въ центъра на една брахисинклинала, разположена между рилската периклинална домантиклинала на северъ и пиринската моноантиклинала на югозападъ. И тритѣ тѣзи геотектонски единици сж разположени въ срѣдата на рилородопския масивъ, така щото понятието Разлогъ може да се опредѣли отъ геоморфоложка гледна точка като: негативна земноповърхна форма, заемаща срѣдата на рилородопския, или както би могълъ още да се нарича, македоно-тракийски масивъ. Неправилно би било нашата областъ да се отъждествява съ порѣчието на горното течение на р. Места, понеже границитѣ на това порѣчие съвпадатъ, и то само отчасти, съ антропогеографскитѣ граници на областъта, но не и съ нейнитѣ геоморфоложки предѣли.

Днесъ тази геоморфоложка единица се смѣта за най-североизточенъ край на Македония. Така опредѣлено, антропогеографското положение на Разлогъ е твърде условно и наложено окончателно едва отъ 1878 г., когато, споредъ Берлинския договоръ, областъта бѣ оставена подъ турска властъ. Въ действителностъ, макаръ сама по себе си засебна антропогеографска единица, областъта заема, както ще проличи отъ по-нататъшното изложение, напълно преходно положение между по-голѣмитѣ географски единици Македония и Тракия. Но понеже практически съображения сж налагали и налагатъ прокарването на резки граници между голѣмитѣ антропогеографски области, каквито сж Македония и Тракия, Разлогъ е бивалъ причисляванъ ту къмъ едната, ту къмъ другата земя. Като оставимъ на страна старитѣ вѣкове, когато Разлогъ редовно се е числѣлъ къмъ Тракия¹ и срѣднитѣ вѣкове, за които нѣ-

¹ А. Иширковъ, Македония. Име и граници. Въ Мак. прегледъ, III, 1, стр. 21; сжщо: Имена и граници на Тракия, въ Трак. сборникъ, кн. 2, стр. 4.

маме известия, та трѣбва да заключаваме по начина, по който се мѣнила границата между Тракия и Македония,¹ за новитѣ времена до 1878 г. имаме много карти, но съ противоречиви данни.

Понеже до края на 18 в. картографитѣ въ Западна Европа нѣмаха почти никакви нови сведения за Балканския полуостровъ, особено за неговитѣ по-вжтрешни, отдалечени отъ важнитѣ пѣтища части, служеха си съ сведенията на класическитѣ автори, главно Птолемей. Съ това трѣбва да се обясни фактътъ, че въ всички почти карти между 16 и 18 в. басейнътъ на р. Места, следователно и разложката котловина, се поставятъ въ Тракия. Безъ да смѣтамъ, че изброявамъ всички, ще вѣятъ тукъ следнитѣ: 1) Въ единъ атласъ на известния картографъ Gerardus Merkator (1512—1594), вѣроятно отъ 1565 г., въ текста къмъ картата Walachia, Servia, Bulgaria, Romania пише, че [Romania] separatur à Macedonia Strymone flu[mine]. (стр. 337). Сжщото се повтаря и въ другитѣ издания на този атласъ. 2) Карта отъ началото на 17 в.: Danubii fluminis pars infima etc. à Joh. Bapt. Homanno. 3) Карта на *Ἑλλάς—Greece*, Revised by John Speed and are to be sold by geo: Humble, 1626. 4) Карта на Cours du Danube etc. par Sanson, Paris, 1665. 5) Карта на Macedonia, Epîro, Livadia, Albania e Ianna da Giacomo Cantelli, 1684.² 6) Карта на Etats de l'Empire des Turqs en Europe etc. par le Sr Sanson, 1692. 7) Въ Tabula nova imperii Turcarum in Europa etc. par H. Jaillot 1696. 8) Graeciae pars septentrionalis, auctore Guillelmo Dell' Isle, началото на 18 в. 9) Tabula Hungaria et regionum etc., отъ сжщия авторъ. 10) Neue Gränzkarte zwischen Oesterreich, Russland und der Turkey u. s. w. von Gebrüder Lotter in Augsburg, издадена между 1718—1735 г. споредъ цитиранитѣ две карти на Dell' Isle. 11) Карта на Teatrum belli Russo-Turcici A° 1788.³

Къмъ срѣдата на 18 в. у картографитѣ проникватъ все повече сведения за Полуострова и на 1755 г. въ картата Turquie Européenne par le Sr Robert, пълна съ съвременни, а не

¹ Вж. А. Иширковъ, въ цит. статии.

² Въ тази карта, както и въ други отъ 16, 17 и 18 в., по горното течение на р. Места сж отбелязани разни фантастични градове, като Gulmaga, Caraguza, Camorgana, Comergena, Rusio и др., заемани отъ една карта въ друга. Тѣхното явяване по картитѣ може да се обясни съ желанието на нѣкой картографъ да не оставя бѣло поле въ срѣдата на Полуострова. Самото име Разлогъ се явява като Raslouk, и то като име на града, а не на котловината, въ картата European Dominions of the Ottomans of Turkey in Europe. London (вѣроятно отъ края на XVIII в.). За първи пѣтъ това име като областно, и то въ формата Рахлакъ се явява въ първата българска карта напечатана въ България: Карта просявана на Европайческа Турѣж съ надлежащи княжества и пр., издадена отъ Д. Ангелидева въ Повдивъ (sic, вм. Пловдивъ), 1862. Въ тази карта пакъ за първи пѣтъ срещаме гр. Разлогъ писанъ като Махомія.

³ У Йорд. Д. Ковачевъ, Приносъ къмъ историята на картата на България, въ Сб. Ак. Наук., кн. XXIII, 1928, не е отбелязана.

класически имена, срещаме за първи път границата между Македония и Тракия не на западъ отъ Разлогъ, а презъ него, а въ Марра geographica Graeciae отъ 1770 г. на изтокъ отъ него.¹ Обаче въ картата на Алекс. х. Руссетъ отъ 1843 г.² казаната граница е прокарана пакъ презъ срѣдата на областта, а пъкъ въ картата на Д. Ангелидевъ — на западъ отъ нея, така че тя остава въ „Трачія“.

Отъ 1878 г. та и до днесъ Разлогъ се смѣта за безспорно македонска земя. Като такъвъ ще бжде разглежданъ той и въ тази работа. Заслужава, все пакъ, да се отбележи, че дори и до последно време видни чужди географи причисляватъ нашата областъ къмъ Тракия. Така напр. Leonhard Schultze-Jena поставя областта извънъ Македония безъ обаче да се аргументира по този поводъ.³

Административно Разлогъ въ антропогеографскитѣ си граници образува Разложка околия, числяща се къмъ Петрички окръгъ, присъединенъ къмъ царство България на 1912 г. Преди това околията е образувала Разложка кааза на Сѣрски санджакъ отъ Солунския вилаетъ на Европейска Турция.⁴

Географското положение на областта ще се уясни по-добре като се укажатъ точно границитѣ на областта.

Геоморфоложкитѣ граници на областта могатъ да бждатъ указани едва следъ като бжде изучено геоморфоложкото ѝ разчленение. Ето защо за сега тѣ ще бждатъ посочени само въ общи черти. На югозападъ граница представя изохипсата на 1200 м., отъ която започва стръмното издигане на склона на Пиринъ. На з. сз., при седловината Предѣлъ трѣбва условно да се приеме за граница вододѣлътъ между Градевска и Раблова рѣка, защото предѣлската денудационна повърхнина, която образува седловината, продължава както на западъ, така и на изтокъ отъ последната. А пъкъ тази повърхнина, както ще видимъ, образува периферната частъ на западния дѣлъ на котловината. На северозападъ границата спрямо капатнишкия и налбантския дѣлъ на Рила се образува приблизително пакъ отъ изохипсата 1200 м. Отъ тази изохипса на сз. планинскитѣ склонове ставатъ изведнажъ по-стрѣмни и поради

¹ Формално погледното, причисляването на Разлогъ къмъ Македония въ картитѣ започва още на 1584 г., когато излѣзла картата *Romaniae (quae olim Thracia dicta) vicinarumque regionum, uti Bulgariae, Wallachiae, Syrfiae etc. descriptio, auctore Iacobo Castaldo*. Тази карта, обаче, по своята антична номенклатура по нищо не се различава отъ съвременнитѣ ѝ и тѣзи отъ 17 и 18 в., та трѣбва да предполагаме, че това причисляване на горното течение на Места къмъ Македония е станало случайно, а не съзнателно.

² Карта на сегашная Болгарія, Оракія и Македонія и пр. изд. А. Иширковъ, София, 1924.

³ L. Schultze-Jena, *Makedonien, Landschafts- und Kulturbilder*, Jena 1927. Вж. картата приложена на края на книгата му.

⁴ Само с. Елешница е спадало въ Неврокопска кааза.

това трѣбва да бждатъ причислени къмъ самата планина. На изтокъ спрямо Доспатъ геоморфоложката граница върви приблизително по изохипсата 1000 м. На западъ отъ нея се простира денудационната повърхнина на Места, която повърхнина образува източната частъ на Разлогъ, а на изтокъ — стръмнитѣ части на склоноветѣ на Доспатъ. На югоизтокъ геоморфоложката граница се обуславя отъ тектоничнитѣ процеси, които сж издигнали южната частъ на местината денудационна равнина въ видъ на прагъ между Доспатъ и Пиринъ. Северниятъ край на този прагъ, почващъ на западъ съ рида между Добринишка и Безбогска рѣка, прекосващъ Места и презъ мѣстността Крушата отиващъ до стръмнитѣ склонове на върха Диманецъ, може да се вземе за геоморфоложка граница между котловината и моминоклисурския прагъ.

Отъ 13-тѣ селища на Разлогъ 12, а именно: градоветѣ Разлогъ и Банско и селата Бачево, Годлево, Добърско, Горно и Долно Драглища, Бѣлица, Якоруда, Баня, Елешница и Добринища спадатъ въ геоморфоложкитѣ граници на областта, а тринадесетото — Бабекъ — е прѣснато на махали, една частъ отъ които спадатъ въ реченитѣ граници на областта, а други сж разположени по билото и склоноветѣ на Доспатъ. Въпрѣки това антропогеографската граница на областта (обхващаща землищата на изброенитѣ 13 селища) прекрива геоморфоложката не само на изтокъ при Доспатъ, а по всички посоки, като навсѣкжде достига, а даже на мѣста и прехвърля хидрографската граница на басейна на горна Места, отъ влива на Безбогска рѣка нагоре. Хидрографската граница на областта отъ споменатата точка на р. Места (705 м.) на западъ върви по вододѣлния рѣтъ между Безбогска и Добринишка р. и стига до в. Страгата, 2757 м. на главното вододѣлно пиринско било. Отъ тукъ по последното отъ начало на югъ, а следъ това на северозападъ границата минава презъ върховетѣ Гъзей (2805 м.), Мангъръ (2856 м.), Моминъ-Дворъ (2735 м.), Голѣмата страна (2676 м.)¹, Бъндеришка чука, Овнатия връхъ (2674 м.)², Елътепе (2915 м.)³, Кутело (2910 м.), Окаденъ връхъ (2690 м.), Даутовъ връхъ (2599 м.) и Малка Джинджерица (2595 м.). При последния връхъ хидрографската граница напуска билото на Пиринъ, минава презъ най-високата точка на предѣлската седловина (1115 м.) и поема на северъ по билото на капатнишкия дѣлъ на Рила презъ сѣщинския Капатникъ (2220 м.),

¹ На Karte des Pirin-Gebirges in Bulgarien (мѣрка 1 : 100,000) и Spezialkarte des Zentralpirin (мѣрка 1 : 25,000) приложени къмъ труда на Herbert Louis, Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien (Stuttgart, 1930) този връхъ погрѣшно е отбелязанъ като „Горната скала“.

² У Louis погрѣшно „Овнатия връхъ“.

³ Споредъ измѣрванията на географския институтъ при Военното министерство. Споредъ Louis, отъ когото сж взети височинитѣ за Пиринъ. Капатникъ, той е 2920 м.

Арамлийски кладенецъ (2340 м.), Парангалица (2450 м.), Мерджикъ (2490 м.). Отъ тукъ прекосява седловината между Динковъ долъ и Джумайска Бистрица (2180 м.) и поема по айгидишкия и налбантския дѣлъ на Рила къмъ изтокъ презъ в. Узунъ-тепе (2550 м.), Канарата (2588 м.), Налбантъ (2636 м.), Юрушки чалъ (2774 м.) и други върхове до Сунгурлу-чалъ (2637 м.)¹. Отъ тукъ границата, напускайки Рила², се отправя на югъ презъ седловината между Черна Места и Крива р. (1895 м.) и по Чакърица, Узунъ-долъ и Чиста-тепе (1528 м.) достига до Аврамова седловина (1275 м.). Отъ нея по равното вододѣлно било на Доспатъ хидрографската граница достига до Кара-кая (1605 м.). Отъ тукъ тя върви по вододѣлния рѣтъ между Златарица (Елешнишка р.) и Гостунска р. до изходната точка при Места.

Антропогеографската граница на нашата област, както се каза, навсѣкжде достига, а на мѣста и прехвърля хидрографската граница. Така наприимѣръ антропогеографската граница отъ в. Малка Джинджерица продължава на западъ по главното вододѣлно било до в. Голѣма Джинджерица (2595 м.)³ и отъ тукъ върви на северъ до Капатникъ, като обхваща на западъ отъ седловината Предѣлъ около 22 км.² отъ порѣчието на Градевска р. Следователно тукъ Разлогъ се е разширилъ за смѣтка на Горно-Джумайско. За забелязване е, че тъкмо тукъ, както вече се каза, и геоморфоложката граница е твърде условна. Антропогеографската граница на Разлога не върви все по главното вододѣлно било на Пиринъ, а между Овнатия връхъ и Бъндеришка чука се отклонява на югъ като обхваща пасищата Малко и Голѣмо Спано-поле. Следователно 13 км.²

¹ Върху картитѣ отбелязанъ като Белмекенъ. За него вж. у П. Делирадевъ, Рила, т. II, св. I, стр. 68—71.

² Границата между Рила и Родопитѣ, поставена при седловината на Крива р., както и кждето и да е другаде, съдържа и би съдържала много произволенъ елементъ поради тѣсната физиогеографска връзка между тѣзи две планини (— сестри, както ги нарича народътъ), части отъ единъ и сщъ масивъ. Ако се взематъ за критерий тектоничнитѣ движения, които сж ставали въ последно време, би трѣбвало границата да се постави при Аврамова седловина, понеже отъ нея на северъ, както ще видимъ, радиалнитѣ движения презъ плиоцена сж били много по-силни. Ако се взематъ за критерий едритѣ геоморфоложки форми, които при областни географски изучвания трѣбва да се предпочитатъ, границата би била нѣкжде къмъ прохода Завратица, понеже на западъ отъ това мѣсто въ земноповърхния обликъ взима участие и една, както ще видимъ, вѣроятно постхеркинска повърхнина, която на изтокъ отъ Завратица никжде не може да се докаже. При Завратица, споредъ проф. Ж. Радевъ (Природна скулптура по високитѣ български планини, София, 1920, стр. 65), и народътъ поставялъ границата между дветѣ планини. Вземемъ ли подъ внимание нѣкои по-дребни земноповърхни форми, наприимѣръ ледниковитѣ, границата би трѣбвало да се постави при Крива р. Поради всичко това най-добре би било цѣлиятъ дѣлъ на рилородопския масивъ между Завратица и Аврамова седловина да се смѣта за засебенъ, преходенъ между Рила и Родопитѣ.

³ Въ картата на Louis, както и въ по-старата австрийска генерал-щабна карта 1 : 200,000 е показанъ неправиленъ като в. „Пиринъ“.

отъ най-горната частъ на порѣчието на Св.-Врачка Бистрица антропогеографски принадлежи на Разлогъ. Трѣбва да се отбележи, обаче, че това е отъ скоро време. Преди не много време пасището е било частно и било откупено отъ гр. Банско и придадено къмъ неговото землище. Антропогеографската граница на югоизтокъ между Разлогъ и Неврокопско навсѣкжде е отмѣстена съ 1 км. по на югъ за смѣтка на Неврокопско. И това намира своето обяснение въ факта, че и гидрографската и морфоложката граница (въ сжщностъ повече тектонска) сж твърде условни. На изтокъ антропогеографската граница между Разлогъ и Чепино и на северъ между Разлогъ и Самоковско напълно съвпада днесъ съ гидрографската. Но това съвпадение е резултатъ на прокараната тъкмо по тѣзи мѣста политическа граница между Турция и България на 1878 г. Тя пресичала на две бабешкитѣ колиби, една частъ отъ които, групата Флорово, ако и да трѣбвало да бждатъ отстѣпени на България, оставали въ турски рѣще до 1891 г., когато били заети отъ българскитѣ власти и отъ тѣхъ образувано отдѣлно село съ самостоятелна община¹. Следователно преди тази година Разлогъ се е простиралъ и по на изтокъ за смѣтка на Чепино. Поради това особено положение на с. Бабекъ между Разлогъ и Чепино, както и прѣснатостта му на махали, която го отличава отъ всички други разложки селища, натрапва се мисълта то да бжде изключено отъ последнитѣ. Това е, обаче, невъзможно по четири причини: 1. Землището на Бабекъ обхваща значителна частъ отъ разложката котловина въ нейнитѣ геоморфоложки граници, като при това бабечани иматъ перекендета и въ землищата на други разложки селища. 2. Различието въ поселищния типъ между Бабекъ, отъ една страна, и другитѣ разложки селища, отъ друга страна е, както ще се види въ втория дѣлъ на тази работа, отъ скоро време. По-рано и едното и другитѣ сж преминавали презъ еднакъвъ поселищно-географски развой. 3. Даже и да не бѣха на лице първитѣ две условия, Бабекъ би трѣбвало да се причисли къмъ Разлогъ, защото причисляването му къмъ Чепино би било още по-произволно, а да се остави да виси, тъй да се каже, на въздуха, е недопустимо. Немислимо е сжществуването на селище напълно независимо отъ селищата на която и да била съседна антропогеографска областъ. И понеже Бабекъ е въ най-тѣсни връзки днесъ, а е билъ и преди 1878 г., съ разложкитѣ селища, главно Якоруда, Бѣлица и Елешница, следва да се причисли къмъ Разлогъ. 4. Не по-малко важно е и обстоятелството, че населението сжщо така смѣта Бабекъ къмъ Разлогъ.

Антропогеографската граница на Разлогъ напълно съвпада съ административната околийска граница.²

¹ Вж. Списъкъ на населенитѣ мѣста въ Царство България отъ освобождението (1879) до 1910 г. (Сравнителенъ историко-етнографски прегледъ). София, 1921, s. v.

² Всички споменати граници сж отбелязани върху приложенитѣ карти.

Въ тѣзи антропогеографски граници Разлогъ има форма на протегната отъ североизтокъ къмъ югозападъ елипса съ 1270·6 клм.² повърхнина и 1225 м. срѣдна височина. Въ югозападния фокусъ на тази елипса е центърътъ на котловината, която въ геоморфоложкитѣ си граници има формата на кржгъ съ 376 клм.² повърхнина и 865 м. срѣдна височина.

Следъ гореизложеното, поискаме ли да опредѣлимъ точно, а същевременно и накратко, географското понятие Разлогъ, ще трѣбва да кажемъ, че това име се отнася до една негативна земноповърхна форма, която заема срѣдата на рилородопския масивъ, въ североизточния жгълъ на Македония. Разлогъ е засебна географска единица — употребена класификацията на Ритеръ — отъ четвърта степенъ, влизаща въ географския индивидуумъ отъ трета степенъ — Македония, която отъ своя страна е частъ отъ второстепенния индивидуумъ Балкански полуостровъ, частъ отъ първостепенния индивидуумъ Европа.¹

Научното изследване на Разлогъ. — Отъ ученитѣ пжтници, които презъ първата половина и въ срѣдата на миналия вѣкъ поставиха основитѣ за научното опознаване на Балканския полуостровъ, малцина и съвсемъ набързо сж прекосявали областта, чието положение току що бѣ опредѣлено. Ето защото оставаше до преди 50-тина години една почти неизвестна област, за която външниятъ свѣтъ знаеше по разказитѣ на отиващитѣ въ чужбина по печалба разложани. За това допринасяше преди всичко изолираното положение на котловината срѣдъ най-високитѣ планини на Южна България, а по-късно и оставането ѝ подъ турска власт до 1912 г.

Пръвъ даде кратка географска характеристика на този край В. Кжичовъ на 1895 г. въ една анонимна рабста,² която съдържа предимно антропогеографски бележки и доста ценни наблюдения върху стопанския животъ на населението.

Малко по-късно П. Јанковић даде въ Цвијић-евитѣ „Основи за Географията на Македония“ кратка геоморфоложка характеристика на котловината,³ а преди това издаде въ „Глас“ на сръбската крал. академия изучванията си върху ледниковитѣ следи въ Пиринъ.⁴ Книгата на полк. П. Дървинговъ за Пиринъ съдържа доста интересни чисто орохидрографски бележки за Разлогъ и ограднитѣ му планини.⁵

¹ Вж. у Emil Hözel, Das geographische Individuum bei Ritter und seine Bedeutung für den Begriff des Naturgebietes und der Naturgrenze. Въ Geogr. Zeitschr., Bd. II, 1896, стр. 433 и сл.

² * * * Пжтуване по долините на Струма, Места и Брѣгалница, въ СБНУ, кн. XII.

³ Ј. Цвијић, Основе за географију и геологију Македононије и пр., Београд, 1906, кн. I, стр. 263 — 268.

⁴ П. Јанковић, Глацијални трагови на Пирину, въ Глас срп. краљ. академије, кн. LXV.

⁵ П. Дървинговъ, Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра, София, 1904.

1. Югозападният дял на високия Пиринъ гледанъ отъ Тодоринъ връхъ (2750 м.). 1. Gipfelflur, върхово равнище съ срѣдна височина 2700—2800 м. Въ срѣдата в. Гъзей (2805 м.). 2 Овча поляна (2400—2500 м.) — остатъкъ отъ денивелираната частъ на капатнишката повърхнина.

2. Билото на Капатникъ гледано отъ в. Бабина глава (1130 м.). 1. Капатнишката повърхнина (2200—2400 м.) 2. Жътката (1600 м.), отъ доспатската повърхнина. 3. Дефосилизирани части отъ предѣлската повърхнина около Бабина глава.

Едва 14 години следъ работата на П. Јанковић, на 1920 г. излезна друга геоморфоложка работа, която при това не засѣга самата котловина, а нейнитѣ оградни планини: работата на проф. Ж. Радевъ върху природната скулптура по високитѣ български планини (цитирана по-горе), въ която подробно сж разгледани ледниковитѣ форми на Рила и Пиринъ. Подтикнатъ отъ статията на А. Репск за геоморфоложкитѣ проблеми въ България,¹ въ последно време въ продължение на 3 години се занимава съ геоморфологията на западния дѣлъ на рилородопския масивъ нѣмскиятъ географъ Н. Louis, който изнесе предварителнитѣ резултати въ списанието на берлинското географско д-во,² а въ цитираната по-горе негова работа — окончателнитѣ резултати отъ своитѣ изучвания. Геоморфоложкитѣ отношения въ Разлогъ, особено въ неговата югозападна частъ, въ работата на Louis сж засегнати доста подробно, но първиятъ дѣлъ на настоящата студия ще се отличава отъ работата на Louis не само по констатирането на повече факти, но и по тѣхното интерпретиране.

Съвсемъ кратки геоморфоложки бележки за Пиринъ и Разлогъ се даватъ и въ една работа на К. Oestreich.

Геоложки изучвания, необходима предпоставка за всѣка геоморфоложка работа, сж правени, наистина, но много бѣгло. Възъ основа на едно преминаване на Viquesnel презъ Разлога⁴ и на обиколката на П. Јанковић, който засѣгналъ само южната частъ на котловината, въ Цвијић-евия геоложки атласъ е даденъ единъ невъзможенъ геоложки образъ на нашата област.⁵ Въ геологическата скица на югозападна Тракия на проф. Л. Ванковъ, който презъ войната само пресѣкълъ Разлога въ неговата южна частъ,⁶ сж оправени нѣкои отъ грѣшкитѣ на Цвијић-евата карта, а други сж още по-усложнени. За голѣмо съжаление, проф. Г. Бончевъ, който презъ годинитѣ 1920 — 1922 изучва петрографски и геоложки тази частъ

¹ А. Репск, Geologische und geomorphologische Probleme in Bulgarien, въ Der Geologe, 1925, кн. 38, стр. 853 — 862. Засѣгнатъ е бегло и Разлогъ съ ограднитѣ му планини.

² Н. Louis, Das Piringebirge in Makedonien, въ Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin, 1928, кн. 3/4, стр. 111 — 125.

³ К. Oestreich, Reise in Bulgarien 1917. Eine Übersicht der grossen Formen bulgarischer Landschaft. Въ Geographische en Geologische Mededeelingen, Utrecht, 1927, стр. 10—20.

⁴ А. Viquesnel, Voyage dans la Turquie d'Europe, 1868, t. II, стр. 367—370.

⁵ Вж. Геолошка карта Старе Србије и Македоније въ Геолошки Атлас Македоније и Старе Србије од Ј. Цвијића.

⁶ Л. Ванковъ, Геологически изучвания въ югозападна Тракия и източна Македония. Въ Сп. Акад. Наук., кн. XXV. 1923 г., стр. 137—139.

отъ порѣчието на Места, която остана подъ българска властъ, е обърналъ много повече внимание на Неврокопско, отколкото на Разлогъ, презъ който е миналъ само единъ път.¹ Все пакъ студията му прави известни допълнения къмъ по-раншнитѣ работи по този въпросъ. Сравнително по-точно, но много схематично сж дадени геоложкитѣ отношения въ областта въ една скица къмъ цитараната „Morphologische Studien in Süd-west-Bulgarien“ на Н. Louis.

Втората предпоставка за успѣшни геоморфоложки изучавания е наличността на добра карта въ размѣръ поне 1:100,000. Въ срѣдата на рилородопския масивъ, далеко отъ международнитѣ пѣтища пресичащи Балканския полуостровъ на северъ и на югъ, Разлогъ е оставалъ дълго време неизвестенъ и неговото нанасяне върху карта е станало едва въ началото на XIX в. Намираме го доста добре означенъ върху известната карта на Lapie отъ 1822 г. въ мѣрка 1:866,000 „Carte générale de la Turquie d'Europe, en XV feuilles.“ Отъ тукъ сжщото начертание е преминало въ цитираната по-горе карта на Алекс. х. Руссетъ. По-значителенъ напредѣкъ въ картографското представяне на Разлогъ настѣпи едва следъ руското триангулочно снимане на България непосредствено следъ освободителната война. То, наистина, обхваща само границата на Разлогъ откъмъ северъ и изтокъ, но все пакъ послужи много, понеже стана единъ видъ основа на турската карта 1:210,000. Възъ основа на нея е представенъ Разлогъ и въ издадената отъ К. К. Militärgeographischen Institut въ Виена Generalkarte von Mitteleuropa въ мѣрка 1: 200,000, въ листъ 41° 42° Džumaja на която карта спада Разлогъ. Тази карта дълго време бѣше единствената за нашия край. Следъ преминаването на Разлогъ въ България той, заедно съ ограднитѣ му планини, бѣ обходенъ съ научна целъ отъ проф. Ж. Радевъ, който поправи много нѣщо въ начертанията на Пиринъ и съседнитѣ на него части отъ разложката котловина. За жалъ, неговата карта, имаща въ оригинала мѣрка 1: 40,000 се напечати въ по-горе споменатата работа на проф. Радевъ намалена на 1:160,000 и бѣ направена по този начинъ почти непригодна за използване. Въ най-ново време Н. Louis даде, като приложение на своитѣ Morphologische Studien, споменатата вече Karte des Pirin-Gebirges, изработена отъ него на 1926 и 1927 г. Съ малки изключения тя представя вѣрно и доста подробно теренътъ на Пиринъ (който се указа съ друга посока и много по-високъ, отколкото се приемаше по-рано) и на югозападната частъ на Разлогъ. Листоветѣ XIV, 6 (Рилски манастиръ), XIV, 7 (Мусановъ чалъ) XIII, 7 (Долна-Баня — Чамкория) и XV, 7 (в. Гюль-тепе) на българската реамбулирана карта 1: 40,000 обхващатъ само се-

¹ Г. Бончевъ, Петрографията на долината на р. Места въ България. Въ Год. на Соф. Унив. Физ.-мат. фак., т. XIX, кн. 1, стр. 271—303.

вернитѣ и източнитѣ части на антропогеографската граница на областта, като при това първиятъ отъ изброенитѣ четири листа е напълно убърканъ въ тази негова часть, която засѣга Македония.

Топографията на приложенитѣ къмъ тази работа карти е изработена възъ основа на картата на Louis и на последнитѣ три листа отъ казаната българска карта, като повърхността между тѣхъ запълнихъ не споредъ австрийската карта, а възъ основа на собственитѣ си обиколки, при които си служихъ съ два барометра (отъ които единиятъ служеше за контроленъ), компасъ и нивела. Естествено е, че при тѣзи ограничени средства голѣма точностъ не бива да се очаква. При тази работа внимавахъ не толкова на детайлитѣ, колкото на точното отбелязване на наличнитѣ едри морфоложки форми, като напримеръ тритѣ стъпаловидно наредени денудационни повърхнини надъ с. Якоруда. Въ течение на тази петнадесетдневна твърде неблагоприятна работа се натъкнахъ на нѣкои твърде интересни и неотбелязани до сега въ никоя карта земноповърхни форми, между другото и на Ръждавишкия проломъ, успореденъ на тѣзи на Добринишка и Бѣла р. и разположенъ между тѣхъ. Подробно ще стане дума за него въ първия дѣлъ на тази работа.

Въ биогеографско отношение Разлогъ е почти неизследванъ. Изследвани сж въ фитогеографско отношение само ограднитѣ планини.¹

Не по-добре стои работата и съ антропогеографското изучаване на областта. Едва 34 години следъ споменатитѣ кратки случайни бележки на В. Кжичовъ се появи първата работа въ това направление: работата на Ив. Батаклиевъ за гр. Банско,² която се занимава съ едно отъ 13-тѣ разложки селища. За уясняване преселванията, които сж ставали презъ Разлогъ допринася нѣщо моята работа върху така наричанитѣ „арнаути“ въ България.³ Специално съ огледъ къмъ

¹ Н. Стояновъ и Б. Стефановъ, Фитогеографска и флористична характеристика на Пиринъ-планина. Въ Год. Соф. Унив., Физ.-мат. фак., кн. XVIII, 1921; Б. Стефановъ, Произхождение и развитие на вегетационнитѣ типове въ Родопитѣ, София, 1927; Ст. Петковъ, Водорасловата флора на Пиринъ-планина, въ Сб. Ак. Наук., кн. XX, 1925; отъ сжщия, Природа и животъ на Пиринъ-планина и околноститѣ ѝ, въ Естествознание и география, год. XI, 1926, кн. 3 и 4; Луjo В. Адамовић, Вегетациони појаси Риле-планине, въ Глас српске краљ. Академије, кн. LXXI, стр. 191—264.

² Ив. Батаклиевъ, Градъ Банско, въ Год. соф. унив., истор.-фил. фак., т. XXV, 1929. Заслужава да се спомене и малката книжка на Ив. п. Панайотовъ Асянчинъ, Приносъ за изучаването на Разлога и по-частно на село Баня (Разложко), Пловдивъ, 1915, както и статията на Хр. П. Константиновъ, Краището Бабекъ въ Родопскитѣ планини, въ СбНУ, кн. IX, стр. 716—731.

³ Д. Ярановъ. Преселническо движение на българи отъ Македония и Албания къмъ източнитѣ български земи презъ XV до XIX в. Въ Мак. Прегледъ, VII, кн. 2—3, 1932, стр. 63—118.

антропогеографскитѣ проблеми, които предстоятъ да бждатъ разрешени въ тази студия, предприехъ презъ пролѣтѣта на 1932 г. антропометрично изучване на населението въ нашата областъ; резултата изложихъ и обяснихъ въ отдѣлна работа, която представя нѣщо като опитъ да се използва антропометрията за нуждитѣ на антропогеографията.¹

Отъ изложеното се вижда, че Разлогъ е съвсемъ слабо изученъ въ географско отношение. Ето защо въ следващото областно географско изучване, което ще се основава почти изключително на наблюдавани отъ самия авторъ факти, много въпроси ще бждатъ само засегнати, а други — и съвсемъ отминати. Все пакъ ще се внимава това да не засегне цѣлостѣта и системностѣта на изложението.

ФИЗИОГЕОГРАФСКИ ОТНОШЕНИЯ ²

Главната задача въ този първи дѣлъ на работата ще бжде излагането на геоморфоложкото разчленение на областѣта. Това разчленение е, както ще се види въ втория, антропогеографски дѣлъ, най-важниятъ антропогеографски факторъ и затова ще бжде подробно разгледано. То е резултатъ на геотектониката на областѣта и на морфогенетичнитѣ процеси, които сж ставали въ нея. Геотектониката може да се установи съ прѣки наблюдения и затова ще бжде изложена най-напредъ. Следъ това ще бжде изложена геоморфологията на областѣта и едва следъ това — нейния геоморфогенезисъ. Правилно би било геоморфологията и геоморфогенезиса да бждатъ изучени въ обратенъ редъ. Но понеже геоморфогенетичнитѣ явления сж преходни и не могатъ да се констатирайтъ по прѣкъ пжтъ, за тѣхъ трѣбва да се заключава по тѣхния резултатъ — днешнитѣ геоморфоложки форми, поради което последнитѣ ще бждатъ изучени предварително.

Ако речемъ да се придържаме строго о заглавието на работата, би трѣбвало въ този дѣлъ да се занимаваме само съ котловината въ нейнитѣ геоморфоложки граници. Но понеже физиогеографскитѣ отношения биха останали не напълно уяснени безъ познаването на ограднитѣ планини и понеже значителна частъ отъ последнитѣ антропогеографски спада къмъ Разлогъ, ще бждатъ засѣгнати и тѣ въ изложението.

¹ Д. Ярановъ, Антропометрични изучвания на населението въ Разлогъ. Въ Мак. прегледъ, VII, 4, стр. 24—46.

² Името физиогеография вмѣсто физическа география постепенно си пробива пжтъ въ географската литература и то поради това, че съответствува на името на втория дѣлъ на географията — антропогеографията.

Геотектоника.

Ограднитѣ планини.

Пиринъ. Неговиятъ главенъ високъ дѣлъ се простира между Струма и Места съ северозападъ-югоизточна посока. Главното му било започва на северозападъ резко съ в. Голѣма Джинджерица и имайки срѣдна височина около 2600 м., продължава почти непрекъснато на югоизтокъ до Василевъ гробъ. И докато югозападниятъ склонъ на билото е разчлененъ и доста полегатъ, североизточниятъ къмъ Разлогъ е правъ, напълно успореденъ на билото и много стръменъ. При долния край на този стръменъ склонъ, свършващъ резко на около 1200 м., е геоморфоложката югозападна граница на котловината. При неговия горенъ край — билото — е нейната югозападна антропогеографска граница.

Ядката на тази 41 км. дълга и 12—20 клм. широка планина е отъ гранитъ. Въ най-северозападната и най-югоизточната частъ на високия Пиринъ той заема цѣлата планина, а въ централния, Елтепенски дѣлъ, той е припокритъ отъ контактно метаморфозирани варовици изпремѣсени съ други метаморфни скали.¹ Въ този дѣлъ гранитътъ се вижда само въ планинската ядка, въ която се е задълбала успоредно съ главното било долината на най-горното течение на Влахина р., както се вижда на профилъ DD₁.

Гранитътъ, ако и да заема най-голѣма частъ отъ планината, поради липсата на слоистостъ и следи отъ динамометаморфни процеси, не е въ състояние да ни даде нѣкакво указание за тектониката на планината. Тая роля, обаче, великолепно се изпълнява отъ току що споменатитѣ кристалинни варовици (предимно нечисти бѣли и зелени мрамори наслоени въ дебели банки и съдържащи много скатолъ) и другитѣ метаморфни скали (главно гнайси и двуслюдни микашисти; първитѣ сж въ основата на мраморната серия, а вторитѣ интеркалиратъ въ мраморнитѣ банки). Както се вижда отъ геотектонската карта, и отъ профилъ DD₁, тѣ образуватъ две зони на разпространение. Въ първата, юз. зона пластоветѣ се простиратъ, общо взето, отъ сз. къмъ юи. успоредно съ планинския склонъ, иматъ точно неговия наклонъ къмъ юз. и се изкачватъ по него до най-високитѣ мѣста на второстепенното било на Синаница и Гьоргиица. Втората зона започва, както се вижда отъ картата и отъ профилъ BB₁, отъ Предѣлъ, като се изкачва чакъ до Даутовъ връхъ. Въ основата е отъ гнайси, надъ тѣхъ —

¹ Така ще наричамъ скалитѣ, които въ нашата геоложка и географска литература се наричатъ ту кристалинни шифери, ту кристалинни шисти. Направихъ това понеже всички скали, на които се даватъ тѣзи имена сж метаморфни, но не всички показватъ наслоение, Schistosité, Schieferung. По този начинъ се отстранява и твърде неудобното различие въ наименованието.

силно метаморфозирани пѣсѣчливи варовити банки, надъ тѣхъ — мраморни банки, покрити и изпресечени на мѣста отъ мусковитови микашисти. Цѣлата тази серия е полегнала върху с.и. склонъ, като има точно неговото разпространение сз. и юи., а падението общо е пакъ като това на склона — къмъ с.и., но къмъ билото е по-слабо, а къмъ основата на планината става все по-силно. Простирайки се на юи. този комплексъ слиза на известно разстояние подъ билото, до което достига едва при Мехомийски Суходолъ (първиятъ връхъ по билото на и. отъ Окаденъ). Отъ тукъ мраморната серия заема цѣлото било до Елъ-тепе включително, като образува най-високитѣ пирински върхове. По юз. имъ склонъ, отъ къмъ долината на Влахина р. тази мраморно-лисковита серия слиза до 2,000 м. кждето лежи върху гранитъ. При Даутовъ в. и при южния склонъ на Елъ-тепе основата ѝ е върху 2,500 м. Следователно освенъ наклонътъ къмъ с.и. тя показва издигане къмъ с.з. и юи. По билото наклонътъ на пластоветѣ къмъ с.и. е слабъ — $20-30^{\circ}$, но колкото се отива къмъ котловината, толкова става по-силенъ и въ края е почти отвесенъ. Въ долината на Бъндерица мраморътъ, явно отъ екзогененъ произходъ поради интеркалирашитѣ пѣсѣчни слоеве, завършва своето разпространение. При Предѣлъ мраморътъ и другитѣ метаморфни скали продължаватъ въ западна посока, но вече извънъ планината, като иматъ разпространение напълно идентично на планинския склонъ.

Следователно, явно е, че високиятъ Пиринъ представя отъ себе си една голѣма усамотена антиклинала¹ или моноантиклинала, заета въ срѣдата си отъ една област на потъване, *aire d'enfoncement* въ смисъла на Е. Науг². Тя може да се оприличи на напрѣчна синклинала, съ изчисливо потъване 580 м. Тъкмо въ зоната на тази напрѣчна синклинала сж най-високитѣ върхове на Пиринъ. Следователно въ срѣдната негова частъ се наблюдава обрънатъ или инверсенъ, съ огледъ къмъ тектониката, релѣфъ. Че тази зона се е проявила като потъваща (спрямо другитѣ с.з. и юи. части на Пиринъ) та се е запазила голѣма частъ отъ първоначалната обвивка, въ която поради това сж станали най-слаби отнасяния, личи отъ обстоятелството, че една апофиза отъ гранитната ядка, като пробила на голѣмо разстояние варовитата покривка, достигайки почти до нейната повърхностъ, при кристализирането си е кристализирала като полуефузивна скала, като кварцъ-пор-

¹ За такава го взима и проф. Ж. Радевъ (Обликътъ на Пиринъ, въ Бѣлг. Туристъ, год. XXIV, 1932, стр. 68), за такова ще да мисли и А. Penck (Geolog. und geomorpholog. Probleme, стр. 862), който говори за Grossfaltung. Следователно твърдението на Јанковић (Пиринъ въ Цвијићевитѣ „Основе“, кн. I, стр. 272), че Пиринъ представя отъ себе си хорстъ, не може да се поддържа.

² Emile Naug, Traité de Géologie, t. I, стр. 210—212.

фиръ, а не като гранитъ. Днесъ тази кварцпорфироподобна гранитна апофиза излиза на повърхността въ видъ на ивица съ около 200 м. дължина и само нѣколко метра ширина на около 2650 м. височина на най-стрѣмното мѣсто на юзападния склонъ на в. Кутело. Понеже отъ петрографскитѣ отношения личи, че ерупцията станала едновременно съ антиклиналното повдигане на планината¹ следва, че първоначалната повърхнина на седиментарната ѝ обвивка ще да се е намирала не на повече отъ 200—300 м. отъ това мѣсто², съ други думи, ако си представимъ, че презъ цѣлото време на антиклинално издигане не е ставало еродирание на планината, нейната първоначална покривка при Кутело е била само на 2,900—3,000 м., а при Давутовъ в. и на ю.и. — на около 3,500—3,600 м. (2,600 м. днешна височина + 900 до 950 м. дебелина на отнесената покривка). По този начинъ опредѣленото отъ видимитѣ геотектонски отношения потъване отъ 580 м. се потвърждава и отъ други — петрографски — данни. Обусловениятъ отъ съществуването на тази напрѣчна синклинала инверсенъ релефъ³ ще ни даде по-нататъкъ ценни указания за морфогенетичнитѣ процеси въ Пиринъ.

Като оставимъ на страна тази напрѣчна пиринска синклинала, върху която до сега никой не се е спиралъ и разгледаме само главната пиринска антиклинала, налага се въпросътъ, дали тя откъмъ Разлогъ е ограничена съ разседъ, както се мислеше по-рано,⁴ или съ флексура, както мисли напоследъкъ Н. Louis.⁵ Последниятъ достатъчно обосновано се изказва въ смисълъ, че с.и. бедро представя една флексура, подмладена и усилена впоследствие. Само при неговата най-ю.източна частъ, на ю. отъ с. Добринища се е дошло до скъсване и образуване на разседъ.⁶ Неговъ външенъ изразъ е и минералния изворъ при с. Добринища. Изворътъ надъ гр. Банско е толкова слабо термиранъ и минерализиранъ, щото е мжчно да се вземе за белегъ на разседъ, каквото тукъ, по всичко личи, нѣма.

¹ Сравни съ сжщия процесъ въ Пелагонийския масивъ споредъ F. Kossmat, *Geologie der zentralen Balkanhalbinsel*, Heft 12 der „Die Kriegsschauplätze 1914—1918 geologisch dargestellt“, Berlin, 1924, стр. 75.

² Въ полза на това предположение говори петрографскиятъ хабитусъ на мрамора, който на мѣста е хлоритизиранъ, на други — измѣсенъ съ глинени жилници, на трети — превърнатъ въ циполинъ. И трита тѣзи белега сж, споредъ половинвѣковнитѣ изучвания на Albert Heim въ швейцарскитѣ Алпи, свидетелство за дислокационна метаморфоза извършена близо до повърхността. Вж. за това въ неговата *Geologie der Schweiz*. Bd. II, Leipzig, 1921, стр. 110.

³ И напрѣчната синклинала и инверсия релефъ личатъ най-добре на профилъ AA₁.

⁴ П. Јовановић, въ Цвијин-евитѣ „Основе“, кн. I, стр. 264—265; Батаклиевъ, Банско, стр. 5.

⁵ Louis, *Morph. Stud.*, стр. 36.

⁶ Louis ц. с., стр. 44—45.

Докато геоморфоложки Пиринъ на с. достига до денудационната повърхнина при Предѣлъ, тектонски той обхваща последния, защото тукъ навсѣкжде казаната повърхнина сече гнайси и слюденици (примѣсени съ мраморни лещи) имащи разпространение успоредно на пиринския склонъ и падение подобно на неговото. Едва северно отъ Предѣлъ започва нова тектонска единица — капатнишкиятъ дѣлъ на Рила.

Рила. Тя представя отъ себе си една голѣма купа или домантиклинала съ периклинално разположена обвивка отъ метаморфни скали, покриваща единъ грамаденъ гранитенъ локалитъ. Образуването на тази купа ще да се дължи на радиални, а не тангенциални движения, което личи отъ спокойствието на покриващитѣ гранита пластове¹. Тѣзи движения ще да сж станали, както въ Пиринъ, едновременно съ гранитната интрузия.

Вследствие непрекъснатото денудирание на рилската антиклинала отъ излизането и надъ морската повърхнина до днесъ, откъмъ юи., откъмъ Разлогъ нейната покривка е почти напълно отнесена и гранитътъ, както се вижда отъ геотектонската карта, заема цѣлиятъ юи., рилски склонъ. Части отъ покривката отъ метаморфни скали сж се запазили само на нѣколко мѣста.

1. Въ най-южния край на капатнишкия рилски дѣлъ гнайсъ обвива гранитната ядка като има напълно еднакво разпространение и наклонъ съ посоката и наклона на склоноветѣ.

2. Гнайсовата покривка се е запазила и при върхъ Ай-Гидикъ. На с. тя продължава въ обширната гнайсова зона заемаща басейна на Илиина р. и билото на Бричеборъ. Разпространението му е з.с.з.-и.ю.и. а падението — 15-20° ю.ю.з., сиречъ и тукъ се наблюдава известна конкордантностъ между разпространението и наклона на гнайсовата покривка и общата посока и наклонъ на планината, което е въ тѣсна зависимостъ съ нейното домантиклинално или куполообразно устройство. На югъ гнайсътъ свършва нѣколко десетки метра северно отъ най-низкото мѣсто на дълбоката седловина между Динковъ долъ и Джумайска Бистрица.² На югъ отъ тукъ се издига в. Германица (съ който захваща капатнишкия дѣлъ на югоз. частъ на Рила) изграденъ, както всички разположени по на югъ отъ него мѣста, отъ гранитъ. Нарушена е, следователно, връзката, която е съществувала между гнайсовитѣ зони, за които е дума въ тѣзи две точки. Това нарушение може да се обясни изключително съ съществуването на разседъ, чиито части сж били

¹ В. Г. Радевъ, Приносъ къмъ геологията на Рила-планина. Въ Год. Соф. Унив. Ф. М. Фак. т. XX. кн. 3, стр. 53.

² По всѣка вѣроятностъ тя е носила назанието Ай-Гидикъ, дадено отъ пасещи стадата си по тѣзи мѣста юруци. Българското население, не разбиращо значението на името, го е разширило и върху върховетѣ разположени северно и южно отъ прохода. Ето защо днесъ населението нарича Ай-Гидикъ ту върха, който е отбелязанъ съ това име върху картитѣ, ту разположения на югъ отъ седловината в. Германица.

3. Равни чалъ (2641 м.) и Сунгурлу чалъ (2637 м.) гледани отъ седловината между Черна Места и Крива рѣка. 1. Капатнишката повърх- нина денивелирана на 2550—2650 м. 2. Доспатската повърхнина, денивели- рана на 1950—2050 м.

4. Динковъ долъ гледанъ отъ седловината (2180 м.) между в. Ай-Ги- дикъ и в. Германица. На преденъ планъ — „Бѣлата прѣстъ“ при седло- вината. Въ срѣдата — разширената и заравнена частъ (1800 м.) на до- лината на р. Динковъ долъ — частъ отъ доспатската повърхнина. На заденъ планъ мѣстноститѣ Семково (1800 м.) и Турица (1800 м.), пакъ отъ сѣщата повърхнина.

денивелирани една спрямо друга на повече отъ 1000 метра. Разседната линия минава точно презъ най-низкото мѣсто на седловината, като продължава на и. и з. въ праволейнитѣ и течащи точно противоположно една на друга долини на рѣки Динковъ Долъ и Джумайска Бистрица. Че разседната линия е тъкмо тукъ свидетелствува не само пълната праволинейност на склоноветѣ на двата точно единъ срещу другъ разположени дола, но и разкриването на една около 20 м. широка милонитизирана ивица въ гранита.

Най-низкото мѣсто на седловината откъмъ Динковъ долъ се нарича „Бѣлата прѣстъ“, понеже тукъ гранитътъ на голѣма неопредѣлима дълбочина е превърнатъ на грусъ: едрозърнестъ остъръ пѣськъ, изпълненъ съ каолинъ. Тази „бѣла прѣстъ“ се продължава на и. въ видъ на 20—25 м. ширина ивица по най-стръмната частъ на северния склонъ на Германица още около 1500 м., Това обстоятелство изключва всѣкакво основание да смѣтаме тази грусоподобна маса за извѣтрѣлъ гранитъ, още по-малко за фосилна, терциерна почва, както лисли Н. Louis,¹ защото задържането на фосилна почва при единъ склонъ отъ 32° въ продължение на цѣлия дилuviумъ е нѣщо абсолютно немислимо. Че въ случая имаме работа съ гранитъ, динамометаморфозиранъ въ милонитъ при разсѣдането, за което е дума, свидетелствува и обстоятелството, че всичкия останалъ здравъ гранитъ въ съседство съ това мѣсто е хлоритизуванъ. А това явление е обикновена последица на динамометоморфни процеси.² За съществуването на разсѣдъ на това мѣсто свидетелствуватъ и геоморфоложкитѣ отношения, които ще бждатъ изложени въ следващата глава.

Отъ това следва, че капатнишкиятъ рилски дѣлъ представя отъ себе си единъ едностраненъ моноклиналенъ хорстъ. Съществува, значи, известна симетричностъ въ строежа на Рила-планина, тъй като подобни тектонски отношения сж били наблюдавани и въ нейния северенъ край отъ проф. В. Г. Радевъ.³ Различията сж само въ подробноститѣ.

Доспатъ. Ядката и на третата оградна планина, подобно на Пиринъ и Рила, е отъ гранитъ. Той е разкритъ по цѣлото северно и централно било като на северъ се свързва съ гранита отъ Рила, а на западъ, колкото се приближава къмъ разложката котловина все повече промѣня хабитуса си. Докато на билото и близу до него е дребнозърнестъ, двуслюденъ и напълно изкристализиралъ, по на западъ е изпресеченъ съ много и дебели пегматитови и аплитови жили и съдържа много стъкловидна маса, която подсказва на близка до повърхността ерупция.

¹ Louis ц. с., стр. 100

² Вж. у А. Heim, Geologie der Schweiz, Bd. II, стр. 93—97. 99—115 и особено стр. 109.

³ В. Г. Радевъ, ц. с., стр. 51 сл.

И наистина още по на западъ, на срѣдата между билото и р. Места, надъ селата Гостунъ и Елешница, гранитътъ свършва подъ гнайсъ, примѣсенъ съ дебели банки мраморъ. Гнайсътъ е силно измачканъ и дислокиранъ, но все пакъ се забелязва едно общо простиране отъ ссз. къмъ ю.ю.и., наклонъ къмъ з.ю.з. Тази не много широка ивица малко по на западъ завършва съ стръменъ откосъ подъ който започва котловината, покрита съ неогенни седименти, наклонени и тѣ сжщо така стръмно къмъ зюз. Тукъ сме предъ единъ дълъгъ значителенъ разседъ отбелязанъ вече и отъ Н Louis.¹ На неговата линия до р. Златарица, 4 км. и. отъ с. Елешница извира топълъ но слабо минерализиранъ изворъ. Вѣроятно тукъ сжществува цѣла редица отъ успоредни разседи, защото инѣкъ е трудно да се обясни обстоятелството, че гнайсътъ, пазейки общата посока на разпространение, много често и резко мѣни наклона си. Следователно въ северозападната си частъ, въ съседство съ разложката котловина, Доспатъ представя нѣщо подобно на хорстъ.

Котловината.

Отъ казаното за тектониката на ограднитѣ планини вече става ясно, че Разложката котловина представя отъ себе си една кжса синклинала, брахисинклинала въ смисъла на Р. Logy²). Едното, южното бедро е сжщевременно си. бедро на главната пиринска антиклинала. Другото северно бедро е частъ отъ периклиналната обиколка на рилската домантиклинала. На западъ завършва клиновидно въ северния край на Предѣлъ, на и.ю.и. — пакъ клиновидно между доспатския и добринишки разседъ. Това е, отъ тектонска гледна точка, Разлогъ, но въ най-общи черти. Въ сжщностъ, поради повторнитѣ нагъвателни процеси, които сж станали въ него, поради разнообразитѣ му вертикални движения и поради присжтствието на седименти покрай метаморфни и еруптивни скали, тектониката на котловината е много по-сложна, отколкото тази на ограднитѣ планини.

Най-млади—алувиални седименти покриватъ юз. частъ на котловината. По-стари—плиоценски сж тѣзи въ нейната сз. частъ, най-стари — миоценски, сж въ нейната източна частъ. Въ срѣдата, поради едно по-късно издигане, за което ще бжде дума въ следващитѣ две глави на тази частъ, седиментитѣ сж отнесени и на бѣлъ свѣтъ излиза основната скала — гранитътъ покритъ на мѣста съ метаморфни скали. Нека разгледаме поотдѣлно тѣзи четири дѣла на котловината.

Югозападниятъ дѣлъ на котловината въ непосредствено съседство съ предѣлската седловина и Капатникъ се състои отъ метаморфни скали, пресечени отъ предѣлската денудационна повърхнина, за която веднажъ вече бѣше дума. На и. и въ непосред-

¹ Н. Louis ц. с. стр. 40 и 51.

² E. Haug, ц. с., стр. 203.

ствено съседство съ Пиринъ. югозападната частъ на котловината е покрита съ дебелъ алувияленъ и дилувиаленъ наносъ, който става все по-едъръ колкото по близко е Пиринъ. Излизащите изъ последния долини завършватъ съ грамадни наносни алувиални кжжели, покриващи материяли отъ рѣчноледниковъ произходъ. При изхода на р. Бъндерица дилувиалниятъ рѣчноледниковъ наносъ и сриналитъ се отъ високия планински склонъ едри ржбести материяли сж споени съ Ca CO_3 , който се е съдържалъ въ водата на ледниковата рѣка. Така образуваната брекция, прорѣзана днесъ дълбоко отъ р. Бъндерица, образува пластове съ наклонъ около $8^\circ-9^\circ$ къмъ полето. Фактъ, който свидетелствува, че издигането на Пиринъ, за което ще бжде дума по-нататъкъ, е продължавало и презъ дилувиума.

Северозападниятъ дѣлъ на котловината въ непосредствено съседство съ юи. склонъ на Капатникъ се състои отъ гранитъ, пресеченъ отъ предѣлската денудационна повърхнина. На изтокъ, надъ Бачево, тя завършва съ кратъкъ но доста стръменъ откосъ, при който гранитътъ е доста измачканъ и хлоритизиранъ, явно вследствие динамометаморфоза. Отъ тукъ на изтокъ подъ с. Бачево и къмъ Годлево тази частъ на котловината е покрита съ плиоценски наносъ, който се състои отъ едроблоковъ явно рѣченъ материалъ, образуващъ пластове съ юи. наклонъ, показващъ едно издигане на планината презъ плиоцена. Подъ плиоценскитъ наслаги около Бачево на нѣколко мѣста личи тѣхната подлога: заравнена гранитна повърхнина, постепенно издигаща се къмъ споменатия откосъ, който поради това може да се отдаде на флексурно изтегляне. На с., къмъ с. Добърско и на и. къмъ селата Горно и Долно Драглища въ доловетъ подъ плиоцена се вижда по-финъ седиментенъ материалъ: глини и дребнозърнести пѣсчници, върху които плиоцентътъ лежи дискордантно. Споредъ намеренитъ отъ Н. Louis растителни останки при с. Добърско, опредѣлени отъ проф. R. Kräussel, подложниятъ седиментенъ материалъ е отъ миоценско време.¹ Миоценскитъ наслаги въ тази частъ на котловината сж значително дислокирани. На с. при Добърско тѣ сж наклонени на югъ, а се простиратъ успоредно съ планинския склонъ. При селата Горно и Долно Драглища отъ западната страна пластоветъ иматъ слабъ западенъ наклонъ отъ източната страна източенъ, т. е. при тѣзи две села се наблюдава едно антиклинално издигане на миоцена. По-нататъкъ ще се означава като драглишка антиклинала. Още по-нататъкъ при с. Бѣлица миоцентътъ е наклоненъ на з., така че между Бѣлица и драглишката антиклинала се явява едно синклиналорподобно потъване на пластоветъ. На с. отъ гр. Разлогъ, до самия него, се издига 75 м. високъ ерозионенъ остатъкъ отъ миоцена, който тукъ е съ ненарушени хоризонтални пластове.

¹ Н. Louis, ц. с., стр. 12—13.

Източниятъ дѣлъ на котловината е изцѣло заетъ отъ миоценски наслаги, които иматъ с.-ю. простиране и на и. достигатъ до разседа подъ Доспатъ и на з. почти до р. Места, като отъ меандѣра при „Калето“ (между устията на Бѣла р. и Златарица) на ю. прехвърлятъ рѣката и се простиратъ 2—3 клм. западно отъ нея. Миоценскитѣ пластове образувани отъ свлечения отъ Доспатъ материалъ се състоятъ или отъ едроблоковъ конгломератъ или отъ дребнозърнестъ пѣсчникъ, чиито зърна не се добре заоблени, та правятъ скалата подобна на аркоза. Отъ къмъ и. пластоветѣ сж стрѣмно изправени, на и. къмъ планината, на з., при Места, сж съ обратенъ наклонъ, а близу до с. Елешница, тѣ сж почти хоризонтални. Общо взето, следователно, миоценътъ въ тази частъ на котловината образува синклинала съ ось с.-ю. минаваща 2 клм. източно отъ с. Елешница, по чието име може да се нарече елешнишка синклинала.

Най-сложно е изграденъ срѣдниятъ дѣлъ на котловината, разположенъ между източния дѣлъ, отъ една страна, и сз-ия и юз-ия, отъ друга. Обаче, намиращитѣ се въ южния край три пролома, пресичащи този централенъ дѣлъ изцѣло отъ з. къмъ и. и дълбокиѣ меридионални долини на Бѣлишка р., Вотречка р. и р. Места въ северната частъ, позволяватъ сравнително лесно да се разбере геотектониката на този дѣлъ. Изграденъ е предимно отъ метаморфни скали (главно гнайси и слюденици примѣсени само при мѣстността Св. Марена, на си. отъ с. Бѣлица съ мраморни лещи), въ които на пръвъ погледъ е мжчно да се установи нѣкоя обща посока на разпространение и падание. При внимателно изследване, обаче, се установява, че въ южната и срѣдна частъ на този централенъ дѣлъ на котловината простирането на метаморфнитѣ скали е с.-ю, а въ северната частъ отначало е периклинално, спрямо с. Бѣлица като центъръ, а съвсемъ на с., въ подножието на Рила — разпространението е з.-и, а наклонътъ — юженъ. Тукъ метаморфнитѣ скали лежатъ върху хлоритизуванъ гранитъ подобенъ на този при с. Бачево. Пò на ю. отъ планинския склонъ юженъ наклонъ на пластоветѣ намалява, къмъ Курици-ридъ на с. отъ с. Бѣлица последнитѣ сж вече хоризонтални, а пò на ю. къмъ селото започватъ даже да се издигатъ постепенно къмъ ю. Тукъ простирането се измѣня, както бѣ посочено по-горе, и на з. пластоветѣ сж наклонени къмъ з. на и. — къмъ и., носейки върху себе си западното бедро на елешнишката синклинала. Явно е, че между плитката синклинала въ сз. дѣлъ (между с. Бѣлица и селата Горно и Долно Драглища) и Елешнишката синклинала отъ и. централния дѣлъ на котловината е заетъ отъ антиклинала съ ось съ посока с.-ю, сиречь, успоредна съ оситѣ на драглишката антиклинала и елешнишката синклинала, успоредна сжщо така съ разседа подъ Доспатъ. Това издава, покрай другитѣ белези, които по-нататкъ ще бждатъ изтъкнати, тѣхното едновременно образувание и тѣхната независимостъ отъ голѣмитѣ

тектонски линии, които иматъ посока предимно з-и. или сз.-юи., и които изпъкнаха при излагането тектониката на ограднитъ планини. Въ юзападния край на този дѣлъ, при височинитъ Бабина глава (1130 м.), Св. Текла и Русковица на с. отъ с. Добринища метаморфнитъ скали сж денудирани и на бѣлъ свѣтъ излиза гранитъ. По на северъ около влива на Бѣлишка р. сж се запазили миоценскитъ и плиоценскитъ седименти поради по-слабото повдигане на антиклиналата, за която е дума и която за удобство ще наричамъ по-нататкъ добринишко-бѣлишка, по името на дветъ селища при двата ѝ края.

Въ пролома на р. Ръждавица афльорира на около $\frac{1}{2}$ км.² риолитъ. Това показва, че процепътъ или системата отъ процепи на дѣлъжъ по долината на р. Места, по които въ миоценско време се е излѣла значителна риолитна еруптивна маса, продължава и въ Разложката котловина. Банитъ „Св. Варвара“ продължава и въ Разложката котловина. Банитъ „Св. Варвара“ до самата Места, между устието на Златарица и Бѣла р. и многого минерални извори при с. Баня, ще да сж върху севернитъ краища на два такива успоредни процепа съ ссз.-юи. посока. Забележително е, че тѣзи два извора се отличаватъ отъ тѣзи при елешнишкия и добринишки разсѣдъ и по по-високата си температура (45—56°) и по по-силната си минерализация — и дветъ сж сѣрни и съ остра миризма на H_2S .¹

Явно е отъ изложеното, че ограднитъ планини на Разлогъ иматъ по-простъ, моногенетенъ строежъ, отколкото котловината, въ която се наблюдаватъ две групи отъ геотектонски елементи, указващи на полигенетенъ строежъ, който ще улесни изучаването на геоморфогенезиса, но ще усложни много изучаването на геоморфологията на котловината.

Геоморфология.

Ограднитъ планини.

Пиринъ. Достатъченъ е само единъ погледъ върху профилъ АА₁, прекаранъ все по главното вододѣлно било на високия Пиринъ, за да се забележи една отъ най-важнитъ черти въ неговата морфология: еднаква височина на върховетъ, представящи при това въ повечето случаи заравнености макаръ и отъ само нѣколко десетки хектара. На най-сз. край е в. Голѣма Джинджерица, високъ 2595·7 м. Въ юи. посока се редятъ: Малка Джинджерица, само 70 см. по-ниска; Даутовъ в., само 3·3 м. по-високъ. Отъ тукъ билото се малко издига и при

¹ За тѣзи 4 групи топли извори вж. у Г. Бончевъ, ц. с., стр. 18—19; Л. Ванковъ, ц. с. стр. 137—138; Химически анализи на минералнитъ води въ България, приложение на „Известия и стопански архивъ на Министерството на Търговията и пр.“, год. VIII, 1929. стр. 27—25 и 31—32; Ст. Петковъ, Водорасловата флора на Пиринъ-планина, въ Сб. Акад. наук., кн. XX, 1925, стр. 21—22; отъ сжщия вж. Природа и животъ на Пиринъ-планина и околноститъ ѝ, въ „Естествознание и География“, год. XI, 1926, стр. 82—83.

Окаденъ връхъ е на 2690 м. Отъ тукъ то се задържа на тази височина до надъ циркуса „Каменити дупки“, надъ който се издига в. Мехомийска Каменица, на 2820 м. На юи. билото задържа на около 2 км. тази височина, следъ което отново постепенно се издига и при в. Кутело е на 2910 м. Разположението на 1300 м. на ю. отъ тукъ най-високъ пирински връхъ Елъ-тепе е само 5—10 м. по-високъ.¹ Отъ тукъ билото отново спада на около 2600—2700 м. (Овнати връхъ, 2674 м., Бъндеришка чука, 2740 м.). Къмъ в. Каменица (2835 м.) отново се издига малко, следъ което постепенно спада на ю. и и.

Най-високото мѣсто на билото: между Окаденъ връхъ и Елъ-тепе, както се вижда върху профила, е отъ мраморъ. Всички останали части сж отъ гранитъ. Това обстоятелство кара да се мисли, че имаме работа съ върхово равнище, *Girfelflug* въ смисъла на А. Пенск,² при който върховата височина е петрографски обусловена. Въ сжщностъ такава обусловеностъ нѣма, понеже, както ще се видъ малко по-доле, цѣлото било е имало еднаква височина, което пъкъ налага малко по-друго обяснение на произхода на тѣзи билни заравнявания.

На ю. и з. билото се спуска малко или много полегато и главно право. Отъ с. и и. страна неговата правлинейностъ и наклонъ сж нарушени отъ ледникови циркуси, поради което по цѣлото било се наблюдава резко изразена асиметричностъ, която подробно е разгледана отъ Н. Louis,³ та тукъ нѣма да ни занимава.

Но, нека лека полека започнемъ да слизаеме отъ билото къмъ котловината. По който рѣтъ,⁴ отъ тѣзи които се спускатъ на си. къмъ Разлогъ, и да трѣгнемъ, ще се спускаме отначало бързо, но на около 400 м. подъ билото ще стигнемъ до заравнености, следъ които склонътъ става отново стрѣменъ. На северния склонъ на в. Голѣма Джинджерица, точно 400 м. подъ върха на 2200 м. е мѣстността Седлецъ, наречена така поради своята заравненостъ. На северния склонъ на в. Малка Джинджерица, на около 400 м. подъ върха на 2150—2200 м. е заравненостъта на Сегменско тепе. Заравненъ е на 400 м. подъ билото на кратко разстояние на 2200 м. и източниятъ склонъ на Даутовъ връхъ. По североизточния склонъ на билото, между Мехомийска Каменица и Кутело, точно 400 м. подъ билото на 2420 м. е заравнения Котечки чалъ. Източниятъ склонъ на Кутело, общо взето много стрѣменъ, на 400 м. подъ върха на 2500 м. сжщо е заравненъ. На около 400 м. подъ Елъ-тепе на неговия юженъ склонъ намираме обширна заравненостъ на 2550 м. На юз. отъ Овнатия връхъ, 400 м. подъ него, на 2200—2250 м. е па-

¹ Вж. заб. 3 на стр. 77.

² Вж. въ А. Penck, *Morphologie der Erdoberfläche*, Stuttgart, 1894, Bd. II, стр. 164.

³ Н. Louis, ц. с., стр. 70.

⁴ Мѣстното население ги казва, когато сж по-къси, носери.

сището Спанополе, а на юи. отъ Бъндеришка чука, пакъ 400 м. подъ нея, на 2250—2400 м. е пасището Малко Спанополе. И дветъ пасища представляватъ отъ себе си обширни заравнености. Малко на и. отъ Бъндеришка чука отъ главното вододѣлно било се отдѣля право на с. единъ високъ клонъ между долините по рѣкитъ Бъндерица и Дамяница. Най-високиятъ връхъ тукъ е Тодоринъ в., 2750 м.; тъкмо на и. отъ него, около 350—400 м. по-низко е равното пасище Овча поляна.

Явно е отъ приведенитъ данни, че високиятъ Пиринъ е опасанъ отъ с. си., и. и отчасти и отъ юи., съ остатъци отъ стара денудационна повърхнина, която първоначално е имала срѣдна височина около 2200 м.¹ Вследствие на издигане на нѣкои дѣлове на високия Пиринъ подиръ образуването на тази повърхнина, тѣзи нейни части, които сж подъ Кутело и Елъ-тепе сж издигнати съ 300 м., а тѣзи подъ Бъндеришка чука и Тодоринъ връхъ — съ 150—200 м. Успоредно съ тази повърхнина на 2200 м. точно 400 м. надъ нея се намира друга повърхнина на 2600 м. Денивелирането на долната равнина е повлекло денивелиране и на горната, като последната се е издигнала най-много въ зоната на напречната пиринска синклинала, по който начинъ се е достигнало до днешния инверсенъ релефъ. Следователно до времето, когато сж станали вертикалнитъ тектонски движения, за които е дума, пиринското било е представяло равнина на около 2600 м., напълно независима отъ вътрешния строежъ на планината. Споменатитъ движения въпоследствие сж направили релефа не само независимъ отъ геотектониката, но и на напълно обратенъ или инверсенъ на нея. Следователно въ Пиринъ имаме единъ съвсемъ особенъ случай съ инверсенъ релефъ, който случай добре сочи колко внимателно трѣбва да се работи съ дедуктивния методъ въ областта на физиогеографията. Макаръ да имаме туловищна повърхнина като преходенъ стадий, неприложими сж дедукциитъ на Jäger² нито обясненията на Philippi и Naumann за инверсия релефъ на Лайхтембергския грабенъ при Кала въ

¹ Нейното съществуване изтъкна и H. Louis, ц. с., стр. 64—68. Той привежда като свидетелство за нѣкогашното съществуване на тази денудационна повърхнина и заравненитъ основи на циркуситъ по с.-източния пирински склонъ, които сж на височина еднаква съ тази на Седлецъ, Сегменско-Тепе и пр. По този начинъ той изкарва височината на циркуситъ обусловена повече отъ денудационната повърхнина на 2200 м. отъ колкото отъ климатичнитъ отношения въ дилувиялно време. Това пъкъ му служи за доказване относително по-голямата старостъ на повърхнината на 2600 м. Понеже даннитъ, които приведохъ сж достатъчни за да потвърдятъ съществуването на повърхнината на 2200 м. и нейната младостъ относително тази на 2600 м., излишно е за сжщата цель да си служимъ и съ аргументи, които не сж съвсемъ положителни, както е случая съ височината на циркуситъ.

² Вж. въ A. Supan, Grundzüge der physischen Erdkunde, VII Aufl., herausgegeben von E. Obst, Berlin—Leipzig, 1930, Bd. II, стр. 515.

Тюрингия.¹ Още по-неприложими сж дедукциитѣ на Hettner², тъкмо поради наличността на туловищна повърхнина като преходенъ стадий.

Но дали наистина, тогава когато цѣлото било е имало 2600 м. височина, то е представляло остатъци отъ стара денудационна (или туловищна) повърхнина, или пъкъ сме имали върхово равнище (Gipfelflur)? Този въпросъ, на пръвъ погледъ безинтересенъ за геоморфологията на котловината, ще се укаже впоследствие много важенъ и затова трѣбва да се направи поне опитъ да бжде разрешенъ. При разрешението, естествено, трѣбва да се изхожда отъ тази частъ, която не е била засегната отъ по-последнитѣ тектонски движения, а това е частъта на сз. отъ Окаденъ връхъ. А тъкмо тукъ липсва характерниятъ за върховетѣ отъ едно върхово равнище външенъ видъ: нѣма никжде напълно заостренъ гребенъ и остри като игли върхове, напротивъ, последнитѣ сж коронясани отгоре си съ по една макаръ и малка заравненостъ. Това ги издава като остатъци отъ денудационна повърхнина, отъ каквито остатъци, следователно, ще да се е състояло цѣлото било, когато е билò изцѣло на 2600 м. височина.³ Издигнатитѣ части на билото, обаче, приближени до горното денудационно ниво, сж били подложени на по-силна денудация, която ги е снишила значително, та въ повечето случаи се намиратъ на относителна височина по-малка отъ 400 м. спрямо по-долната денудационна повърхнина. Сжщитѣ части днесъ носятъ най-остритѣ гребени и единични върхове, отъ които най-характеренъ е гребенътъ при Гъзей и върховетѣ около Валявица. И така, издигането на части отъ денудационната повърхнина при 2600 м., която по-нататъкъ ще се нарича пиринска, е предизвикало превръщането имъ въ върхово равнище. Следователно последното въ Пиринъ се явява като реликтенъ релефъ, който се е образувалъ по начина, по който се е образувалъ Gipfelflur-а въ швейцарскитѣ и североизточнитѣ Алпи⁴, а не по начина, който А. Penck⁵, W. Penck⁶ и Lehmann⁷ предполагатъ за всички случаи на върхово равнище.

¹ Пакъ тамъ, стр. 516—517.

² А. Hettner, Die Oberflächenformen des Festlandes, II Aufl., Leipzig—Berlin, 1928, стр. 93—94.

³ Имало е нѣщо подобно на това, което днесъ се наблюдава въ Севенитѣ въ Ю. Франция. Ср. E. de Martonne, Traité de Géographie physique, IV ed., t. II, стр. 611—612.

⁴ Ср. у S. v. Valkenburg, Beiträge zur Frage nach der präglazialen Oberflächengestaltung der Schweizer Alpen. Zürich, 1918; Вж. и у J. Sölich, Das Formenbild der Alpen, въ Geogr. Zeitschrift, B. XXXI, 1925, стр. 196—197.

⁵ А. Penck, Die Gipfelflur der Alpen, въ Sitzungsber. der Preuss. Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1919, Bd. XVII, стр. 256.

⁶ W. Penck, Die Morphologische Analyse, Stuttgart, 1924, стр. 189—190.

⁷ O. Lehmann, Beiträge zur gesetzmässigen Erfassung des Formenablaufs bei ständig bewegter Erdrinde und fliessendem Wasser, въ Mitteilungen der Geogr. Gesellsch., Wien, Bd. LXV, 1922, стр. 62—72.

5. Билото на Доспатъ надъ Къорови колиби. — Неденивелирана частъ на доспатската повърхнина (1600 м.).

6. Североизточниятъ жгълъ на Разлогъ гледанъ отъ Темницко.
1. Доспатската повърхнина. 2. Стъпаловидниятъ югоизточенъ склонъ на Рила (тригъ стъпала отъ горе на долу сж отъ доспатската, предѣлската и местината повърхнина). 3. Предѣлската повърхнина при Темницко (1400 м.).

Ако пиринската повърхнина се укажеше още преди денивелирането ѝ върхово равнище, щеше да се наложи да бъде считана за по-млада отъ равнината на 2200 м., защото е немислимо задържането на Gipfelflug на само 400 м. височина надъ долното локално денудационно ниво. Приемането, че тя е денудационна повърхнина налага заключението, че е по-стара отъ равнината на 2200 м., която, развита първоначално за смѣтка на пиринската повърхнина, впоследствие е играла спрямо нея предпазна роля, забавяйки съ своята хоризонталностъ разрушителното действие на регресивната ерозия.

Но, да продължимъ да слизае къмъ котловината по с.-източния склонъ на планината, по който бѣхме тръгнали. Ако тръгнемъ отъ нѣкое мѣсто, при което пиринската повърхнина и тази на 2200 м. не сж денивелирани, напримѣръ отъ Седлецъ, ще се спуснемъ на около 600 м. по значително стрѣменъ склонъ, докато стигнемъ мѣстността Касура, на около 1600—1700 м., кждето склонътъ става извънредно полегатъ. Напуснемъ ли, обаче, подпиринската повърхнина на тѣзи мѣста, кждето е денивелирана, ще сепускаме по извънредно стрѣменъ склонъ, безъ да забележимъ нѣкакво заравняване, чакъ до котловината на 1200 м. По източната страна на високия Пиринъ, кждето повърхнинитѣ на 2600 и 2200 м. сж издигнати само съ 150 м., склонътъ е по-полегатъ и на 1750 м., точно 600 м. подъ подпиринската повърхнина, както при Седлецъ, показва заравнявания, напр. на с. и и. отъ в. Конарево. на и. отъ Хамбаръ-тепе и други мѣста. Вижда се отъ това, че подъ тѣзи части на билото, които сж били най-силно издигнати (между Елъ-тепе и Окаденъ в.), склонътъ е най-стрѣменъ, почти ненарѣзанъ отъ долини и лишенъ отъ каквито и да било заравнености отъ основата си (1200 м.) до равнината на 2200 (респ. 2400—2550 м.). Заравненоститѣ, които се наблюдаватъ на височина 1600—1750 м. на най-сз. склонъ и и. склонъ сж явно остатъци отъ денудационна повърхнина, която е обхващала високия Пиринъ отъ цѣлия му с.-източенъ край. Следователно, по тѣзи мѣста, по които билото се е издигало, станало е флексурно изтегляне на с.-източния склонъ, при което намиращитѣ се по него части отъ повърхнината на 1600—1700 м. сж били унищожени. На това флексурно изтегляне, както се каза по-горе, трѣбва да се отдаде праволинейността и стрѣмността на североизточния пирински склонъ.

Рила. Най-ясна представа за геоморфоложкия обликъ на високитѣ области както на Пиринъ, така и на Рила и по-специално на нашия капатнишки дѣлъ даватъ профилитѣ и по-специално профилъ ВВ₁. Отъ него се вижда, че билото на капатнишкия дѣлъ е лишено отъ върхове въ сжщинския смисълъ на думата. То представя една леко навълнена повърхнина, която започва надъ Предѣлската седловина, северно отъ Даутовъ връхъ на Пиринъ, съ сжщинския връхъ Капатникъ,

високъ 2220 м.. Тукъ билото е срѣдно на 2200 м. — точно на такава височина, на каквато, видѣхме вече, въ Пиринъ се намиратъ остатъци отъ по-раншна денудационна повърхнина. Отъ в. Капатникъ билото къмъ сси. постепенно се издига, при в. Арамлийски кладенецъ е на 2340 м., още по на сси., при Парангалица — на 2450 м., при Мерджикъ — на 2490 м.. Следователно и тукъ, както въ Пиринъ, денудационната повърхнина на 2200 м. е денивелирана и издигната на сси. на 300 м.. Понеже тази повърхнина е запазена най-добре на билото на капатнишкия рилски дѣлъ, по-нататъкъ ще бжде наричана капатнишка денудационна повърхнина.

Ако поискаме да проследимъ по на с. разпространението на капатнишката повърхнина трѣбва да преминемъ презъ седловината между Ай-гидикъ и Германица. Нѣколко свидетелства отъ геоложки характеръ сочатъ, както видѣхме по-горе, че тука има разсѣдъ. Непосрѣдствено на сз. отъ него се простира обширно заравненото било на цареввръшкия дѣлъ на югозападна Рила съ срѣдна височина около 2200 м. (в. Горна Кадиица, 2183 м., Долна Кадиица, 2231 м.). Отъ тукъ на сз. капатнишката повърхнина, образуваща все билото, постепенно се издига и при Царевъ в. е на 2388 м., при в. Ризваница — на 2361 м.. Явно е, че се намираме предъ остатъци отъ нашата капатнишка равнина. Следователно последната отъ южната страна на разсѣда е издигната съ 300 м., отъ северната страна е останала на първоначалното си ниво. Следователно, морфогенетичнитѣ процеси, които сж ставали на това мѣсто би трѣбвало да си ги представяме така: 1. Мощно разсѣдане. 2. Образуване на капатнишката равнина, която заличава всички следи отъ разсѣдането въ релѣфа. 3. Подновяване на разсѣдането и издигане на капатнишката повърхнина на ю. отъ разсѣда.

Отъ разсѣда на си. капатнишката повърхнина, сжщо както къмъ сз., постепенно отново започва да се издига и при Налбантъ, кждето е най-добре запазена, има срѣдна височина 2420 м. (2370—2470 м.). Едновременно съ издигането на капатнишката повърхнина съ 220 м., издигната е била намиращата се надъ нея пиринска повърхнина. Последната, приближена по този начинъ до горното денудационно ниво, се е превърнала на върхово равнище, точно така, както въ самия Пиринъ, тамъ дето пиринската повърхнина е издигната надъ първоначалното си наво — 2600 м. — е обвърната на върхово равнище. Въ Gipfelflug-а на този дѣлъ на Рила взиматъ участие: Суха Вапа (2640 м.), в. Налбантъ (2636 м.), Узунъ-тепе, Ангеловъ в., Канарата и др. Вървимъ ли все по билото на си., все ще намираме заравнености, които постепенно сж на по-високо и по-високо ниво. Заравненостъта на ю. отъ Юрушки-чалъ е на 2450 м., на сжщата височина е и при прохода Завратица. Малко по-низко е при Даутица и Чалтъка—на 2400 м., но на си. отъ тукъ заравненоститѣ бързо се издигатъ и образуватъ

самото било: в. Ибъръ, 2666 м., в. Сиври-чалъ, 2643 м., Равни-чалъ, 2641 м., Сунгурлу-чалъ — 2637·1 м. Несъмнено е, че тѣзи заравнености сж останали отъ по-обширната нѣкога капатнишка повърхнина, която колкото отива по-къмъ си. е все повече издигната, но не съвсемъ равномерно. Заедно съ нейното издигане и въ тази източна частъ на Рила пиринската повърхнина, която е съществувала до Завратица, е била издигната и както въ Пиринъ и при Налбантъ — по сжщитѣ причини — обвърната на върхово равнище. То се образува отъ: Юрушки-чалъ (2774 м.), в. Марица, 2767 м., Мусала, 2925·4 м. и много други около последния съ височина около 2750—2780 м. Както бѣ отбелязано още въ увода на тази работа, липсата на следи отъ пиринската денудационна повърхнина на и. отъ Завратица, било защото е била напълно унищожена, или пъкъ защото изобщо не е съществувала, което е по-вѣроятно, е важенъ геоморфоложки белегъ, който е достатъченъ, за да ни позволи да поставимъ тукъ границата между Рила и Родопитѣ.

И така, тѣзи билни части на Рила, по които върви антропогеографската граница на Разлогъ, сж заети предимно отъ остатъци на цѣлостната нѣкога капатнишка денудационна повърхнина, надъ която само между ай-гидишката и завратишка седловина се издигатъ остатъци отъ пиринската повърхнина, превърнати на върхово равнище. И капатнишката и пиринската повърхнина въ Рила се издигатъ постепенно на с. (оставено, разбира се, настрана прекъсването при ай-гидишкия разседъ). Въ Пиринъ пъкъ се издигатъ къмъ ю. Значи тектонскитѣ движения, които сж денивелирали тѣзи две повърхнини сж образували отъ тѣхъ нѣщо като синклинала съ ось з.-и. при Предѣла. Поради това морфогенетичнитѣ процеси, които сж ставали въ Разлогъ общо трѣбва да си ги представяме така: 1. Образуване на разложката синклинала. 2. Образуване на пиринската и капатнишка денудационна повърхнина безъ огледъ къмъ тектониката. 3. Подновяване образуването на сжщата синклинала — денивелиране на дветѣ повърхнини. Следователно тектонскитѣ движения, като сж подновили образуването на разседа и сж денивелирали дветѣ повърхнини сж постхумни¹ на движенията, които сж станали най-първо и чиито резултати сж въ основата на днешната тектоника на областта. Само въ пиринската антиклинала вторичнитѣ тектонски движения не отговарятъ на първичнитѣ, а сж тъкмо обратни на тѣхъ: осьта на напрѣчната пиринска синклинала на първичнитѣ движения става при вторичнитѣ — ось на напрѣчна антиклинала. По осьта на главната пиринска антиклинала се наблюдава едно вѣковно (въ геоложки смисълъ на думата) регионално диференцирано вълнообразно движение. То проличава

¹ Въ смисъла на Ch. Barrois и Ed. Süss, Das Antlitz der Erde, Bd. II, стр. 147.

добре като се сравнятъ линиитѣ aa_1 и bb_1 на профилъ AA_1 . На това своеобразно вѣковно вълнообразно движение на осѣта на главната пиринска антиклинала се дължи и инверсния релѣфъ въ най-високитѣ дѣлове на Пиринъ.

Нека сега по ю.-източнитѣ склонове на Рила слезнемъ къмъ котловината. Нейната геоморфоложка граница, отбелязана отъ горния край на предѣлската повърхнина, навсѣкжде е около 1000—1200 м. подъ капатнишката повърхнина. Но склонътъ между билото и котловината не слиза направо, а 600 м. подъ капатнишката повърхнина става хоризонталенъ, за да се спусне следъ това още по-стрѣмно къмъ котловината. Следователно и въ Рила се наблюдава това, което видѣхме и въ Пиринъ: една повърхнина, чието първоначално ниво е било 1600 м. и която е била денивелирана отъ движенията, които сж денивелирали пиринската и капатнишка повърхнина. При това, денивелацията е станала така, че тритѣ повърхнини сж останали взаимно успоредни.

Нека проследимъ остатѣцитѣ отъ тази повърхнина, за да видимъ какъ се проявява и кжде ще ни заведе. Ще започнемъ отъ най-южния край на Рила, отъ кждето започнахме проследяването на капатнишката повърхнина.

Най-характерно е изразена тази повърхнина на юи. отъ в. Капатникъ, при мѣстността Жѣтката (1600 м.). На си. заедно съ издигането на билото издига се и тя и подъ Радоновъ гробъ е на 1700 м. Подъ Мерджикъ и Германица е на 1750 м. Въ Динковъ долъ е вече на 1800 м. Разсадътъ при ай-гидишката седловина е далеко за да я засѣга. Отъ тукъ на си. повърхнината, все на 1800 м., най-характерно се изразява въ мѣстността Семково, отъ тукъ на и. — надъ мѣстността Турица. Подъ върха Курджалъкъ е на сжщата височина. Отъ тукъ тя, запазвайки своята значителна ширина, постепенно се издига и при изворитѣ на Черна Места е вече на 1900—2000 м. Тукъ тя даже прехвърля билото и се явява подъ Сунгурлу-чалъ при изворитѣ на Крива р. отиваща въ Марица.

Родопитѣ. Достигайки между Черна Места и Крива р. билото на Родопитѣ, повърхнината за която е дума постепенно се снишава къмъ ю., като все пакъ образува билото. При Куртово тя е на 1750 м., при Кара-тепе — 1807 м. Отъ тукъ се отдѣля къмъ з. единъ планински дѣлъ между р. Дрещенецъ и Черна Места. Той има билото си все на около 1800 м. Отъ Кара-тепе повърхнината образуваща все билото продължава да се снишава като достига при Челебица 1600 м. На ю. отъ тукъ билото се прекъсва отъ Аврамова седловина, образувана отъ задълбаването една срещу друга на долинитѣ на р. Дрещенецъ отиваща въ Черна Места и Люта р., отиваща въ Ябланица, а чрезъ нея — въ Елли-дере. На ю. отъ тази седловина е доспатския дѣлъ на Родопитѣ. Билото на Доспатъ срѣдно

1550—1600 м. високо представя една извънредно обширна за-
равненост, остатъкът от нѣкогашна още по-пространна туло-
вишна или денудационна повърхнина, пенепленъ въ смисъла
на W. M. Davis.¹ Тази повърхнина отъ билото на Доспатъ на з.
се спуска доста стрѣмно надъ разложката котловина, до къмъ
900—1000 м., не надъ предѣлската повърхнина, както Рила и
Пиринъ, но надъ друга денудационна повърхнина, която по-
нататъкъ ще наречемъ местина. На и. доспатската повърхнина
е много по-пространна и носи върху си остатъци отъ капат-
нишката повърхнина. Такива несъмненни остатъци сж: в. Сютке-
нишката повърхнина. Такива несъмненни остатъци сж: в. Сютке-
надъ чепинското корито (2188 м.), много по-на юи. — Карлъкъ,
2191 м., Кушларъ, 2177 м. и др. Явно е, че се намираме предъ
тази повърхнина, която проследихме по си. склонъ на Пиринъ
и юи. на Рила: денудационна повърхнина, чиито неденивери-
чани части сж на 1600 м., и която поради това, че е запазена
най-добре въ Доспатъ, ще бжде наричана доспатска. Харак-
терна нейна черта е това, че навсѣкжде, кждето сж се запа-
зили остатъци отъ нея по Рила и Пиринъ, тѣ сж на около
600 м. подъ остатъцитѣ отъ капатнишката повърхнина. Обстоя-
телствата, че доспатската равнина е подъ капатнишката и на
все една и сжща (относително нея) височина и че доспат-
ската се вдава заливовидно въ капатнишката (както е при
Динковъ долъ) показватъ, че последната е по-стара, и че
спрямо нея доспатската повърхнина е играла запазваща роля,
възпирайки съ своята хоризонталност регресивната ерозия.
Следователно, отнася се спрямо капатнишката точно така, както
последната се отнася спрямо пиринската. Обстоятелството пъкъ,
че доспатската повърхнина и следъ денивелирането ѝ е оста-
нала навсѣкжде успоредна на капатнишката, показва, че пост-
хумнитѣ тектонски процеси, които сж нарушили правилния
ходъ на последната, сж станали следъ образуването на по-
къснешната доспатска повърхнина.

Казаното до тукъ за геоморфологията на ограждащитѣ
Разлога планини би могло да се резюмира така:

1. По билото на Пиринъ и Рила сж запазени на 2600 м.
остатъци отъ най-старата денудационна повърхнина, която на-
рекохме пиринска. Въ тѣзи мѣста, дето е издигната надъ
първоначалното ѝ положение, се е превърнала въ върхово
равнище.

2. По склоноветѣ на Пиринъ и билото на Рила на 2200 м.,
сж се запазили пространни остатъци отъ една по-млада дену-
дационна повърхнина, която нарекохме капатнишка.

3. По склоноветѣ на Пиринъ и Рила и по билото на Ро-
допитѣ сж се запазили на 1600 м. остатъци отъ една още по-
млада денудационна повърхнина, която нарекохме доспатска.

¹ H. Louis, ц. с. стр. 82—83.

4. И третѣ повърхнини сж денивелирани отъ постхумни тектонски движения, които на мѣста (главно при срѣдния дѣлъ на високия Пиринъ) сж изтеглили планинскитѣ склонове и отъ нормални денудационни сж ги превърнали въ тектонски флексурни, като сж ги направили праволинейни и стрѣмни.

Следователно ограднитѣ планини се характеризиратъ съ проста, моногенетна геотектоника (слабо усложнена отъ постхумни тектонски движения) и полицикличенъ релѣфъ, имащъ, поради това, стѣпаловиденъ външенъ видъ, изразенъ най-резко по югоизточния склонъ на Налбантския рилски дѣлъ надъ селата Бѣлица и Якоруда.

Котловината.

Предѣлската повърхнина.

До тукъ на нѣколко мѣста се каза, че склоноветѣ на Пиринъ и Рила спускайки се къмъ котловината, достигатъ до една денудационна повърхнина, която е най-ясно изразена въ седловината Предѣлъ между дветѣ планини, поради което и повърхнината бѣ наречена отъ Н. Louis предѣлска.¹ Преди миоцена тя е заемала, както ще видимъ, цѣлата котловина, а и днесъ заема значителна частъ отъ нейната периферия, та се налага да започнемъ изучаването на котловинната геоморфология тъкмо съ тази повърхнина, като трѣгнемъ първо отъ Предѣлъ покрай Пиринъ на юи. и после покрай Рила на си. При самата седловина тя се простира на 3 км, отъ рилския до пиринския склонъ, пресичайки косо метаморфнитѣ скали, имащи тукъ з.-и. простиране и северенъ наклонъ. Отъ тукъ на з. подъ Пиринъ тя добре личи по заравненитѣ рѣтове Десподецъ и Чукаръ (Тумба въ картата 1:100,000 на Н. Louis). На юи. отъ тукъ подъ тази частъ на Пиринъ, която видѣхме, че се е издигнала съ 150—300 м. не намираме денудационна, а структурно-седиментационна повърхнина, чиито най-високи части, подъ самия склонъ на планината, сж на 1250 м., а на с. при гр. Разлогъ и с. Баня, кждето свършва, е на 800 м. Че тази структурно-седиментационна повърхнина (за която следъ малко ще се говори подробно) лежи върху по-стара денудационна повърхнина, която е била фосилизирана, личи най-добре отъ профилитѣ, които се образуватъ въ най-югозападния жгълъ на котловината отъ притоцитѣ на Раблова р. и лѣвитѣ притоци на Бѣла р. Тукъ подъ дилувиялния и алувияленъ наносъ се вижда затрупана, фосилизирана равнина, която се наклонява слабо къмъ си. и сече безогледно основнитѣ метаморфни скали. Продължена на з. тази фосилизирана повърхнина се слива съ предѣлската, частъ отъ която, повидимому, е. Следователно при издигането на централния дѣлъ на високия Пиринъ и едновременно съ него потъване на котловината въ запад-

¹ Н. Louis, ц. с., стр. 35 и сл.

ната ѝ частъ, поради усилване на релѣфа, и усилената вследствие на това ерозия, тази частъ отъ предѣлската повърхнина, която се е намирала при с.-източния склонъ на планината, е била затрупана, фосилизирана. И искаме ли да я намеримъ отново, ще трѣбва да отидемъ по на изтокъ, тамъ дето такова усилване на релѣфа между билото и предѣлската равнина не е ставало, трѣбва да отидемъ тамъ, дето последната влиза въ състава на моминоклисурския прагъ, който южно отъ добринишкия разсѣдъ се е издигналъ заедно съ Пиринъ съ около 150 м. Поради това и предѣлската повърхнина тукъ е не на 1150—1200 м. а на 1300—1400 м. На с. отъ добринишкия разсѣдъ и на з. отъ с. Добринища предѣлската повърхнина е потънала заедно съ котловината, при което е била фосилизирана, затрупана съ дилувияленъ наносъ поради засилената ерозия вследствие усиления релѣфъ при разсѣдането южно отъ с. Добринища и флексурното изтегляне на си. пирински склонъ.

Следователно преди дилувиума (после ще видим, че това е въжщност преди плиоцена), цѣлата ю.-западна част на котловината е била заета отъ предѣлската денудационна повърхнина, която впоследствие е била покрита отъ по-нова, дилувиално-алувиална структурно седиментационна повърхнина, така щото предѣлската днесъ се е запазила само върху моминоклисурския прагъ и предѣлската седловина. Нека сега отъ тукъ я проследимъ на си. подъ ю.-източния склонъ на Рила. На з. отъ гр. Разлогъ и отъ с. Бачево, както се каза още на стр. 91, предѣлската повърхнина е нормално на 1100—1200 м., върху гранитъ, който надъ селото и по една ивица ссз. и ююи. отъ него е измачканъ и хлоритизиранъ, явно вследствие ди-намометаморфоза при изтегляне. Последното е обусловило образуването на това мѣсто на единъ доста стрѣменъ откосъ, по който източната част на повърхнината е потънала на около 80 м.. Отъ Бачево на и. предѣлската повърхнина може да се намери само въ доловетѣ, фосилизирана, затрупана подъ едроблокови плиоценски и дилувиални наслаги. На с. отъ с. Бачево сжщитѣ отношения се задържатъ до къмъ с. Добърско. На с. отъ него, както и на с. отъ с. Горно-Драглища и Бѣлица, положението се измѣня значително. Както знаемъ отъ предходното изложение на геоморфологията на Рила, въ тѣзи си части тя е значително (150—200 м.) издигната. Заедно съ нея се е издигнала и периферията на котловината, което личи най-добре отъ надигнатитѣ къмъ с. пластове на миоценскитѣ наслаги. Ето защо днесъ предѣлската повърхнина въ този край се намира на около 1250—1350 м., малка по пространство и съ значителенъ наклонъ къмъ ю., къмъ котловината. Имайки този наклонъ, лесно е да се проследи въ доловетѣ, които слизатъ отъ Рила, какъ въ тази посока предѣлската повърхнина се скрива подъ миоценскитѣ наслаги, които сж я фосилизирали, затрупвайки я. Следователно предѣлската денудационна повърхнина въ ссз. дѣлъ на котловината е имала тройна сждба.

На ю. е била фосилизирана, бидейки затрупана отъ миоценски наслаги. По на северъ, следъ настъпилото издигане, затрупващитъ я наноси сж били отнесени, била е дефосилизирана. Още по на северъ тя останала непокрита, но била издигната заедно съ планината, така щото днесъ образува частъ отъ нейния склонъ. Ето защо отъ с. Добърско на иси. поставямъ границата между котловината и ограждащитъ я планини не по горния край на предѣлската повърхнина, а по горния край на плиоценската структурно-седиментна повърхнина. Че заравненоститъ, макаръ и не много пространни и доста наклонени къмъ ю., които се срещатъ на 1250—1300 м. височина с. отъ селата Добърско, Горно-Драглища и Бѣлица сж частъ отъ предѣлската денудационна повърхнина свидетелствуватъ не само приведенитъ по-горе геоложки свидетелства, но и геоморфоложкитъ отношения. Несъмнѣната предѣлска повърхнина на з. отъ с. Бачево много постепенно на си. се издига за да се яви на с. отъ споменатитъ три села на отбелязаната височина.

Следователно преди миоцена цѣлата с.-западна частъ на котловината е била заета отъ предѣлската денудационна повърхнина, която впоследствие е била покрита отъ по-нова първо миоценска, после плиоценска структурно седиментационна повърхнина, така щото предѣлската днесъ се е запазила въ нормалното си положение само въ зсзападната частъ, а въ ссзападната частъ е включена въ планинския склонъ.

Продължимъ ли да следимъ разпространението на въпросната денудационна повърхнина на си., ще я намеримъ още по-издигната — на 1400—1450, даже 1500 м., включена надъ с. Якоруда напълно въ юи. склонъ на Рила, която при своето издигане просто я е откъснала отъ котловината и издигнала заедно съ себе си. На югъ отъ тукъ предѣлската повърхнина е разрушена отъ една, както ще видимъ по-нататкъ, много по-млада, вѣроятно младоплиоценска повърхнина, плодъ на ерозионната дейность на Места, поради което по-нататкъ ще се именува денудационна повърхнина на Места. На ю. тя сече хоризонтално миоценскитъ пластове на елешнишката синклинала. Въ южната частъ на елешнишко-добришката антиклинала, при антиклиналното издигане, седиментитъ сж били отнесени. Тамъ дето издигането е било най-силно, оголената подлога на миоцена е била слабо засегната отъ ерозията на Места, та се е запазила сравнително добре. Отъ нея личи, че подлогата на миоцена въ елешнишката синклинала представя отъ себе си една добре заравнена денудационна повърхнина. Впрочемъ това се вижда и въ пролома Тесаница на р. Места между вливоветъ на Бѣла р. и Добришка р., кждето наклоненитъ на и. миоценски седименти лежатъ конкордантно върху добре заравнена повърхнина, сечаща безогледно метаморфнитъ скали и следователно — отъ денудационенъ произходъ. Две обстоятелства сж въ състояние да ни накаратъ да мислимъ, че тази денудационна повърхнина

7. Свето-варварският проломъ на р. Места (въ срѣдата).
1. Пиринъ. 2. Бабина глава. 3. Местината плиоценска (р) денудационна
повърхнина (910 м.). 4. р—q тераса на 835 м., подъ нея q_1 тераса на
795 м., подъ нея тераси q_2 и q_3 . На преденъ планъ бѣлишко-бабешкото
алувиално поленце.

8. Мутонирани скали въ долината на р. Дамяница (1850 м.).

представя отъ себе си фосилизирана частъ на нашата предѣлска повърхнина. Първо, отъ последната се намиратъ запазени части и на с. и на ю. отъ елешнишката синклинала; второ, и то е по-важно, миоценътъ въ източната частъ на котловината е синхрониченъ и еднакъвъ по съставъ съ този въ северозападната частъ на котловината, съ който е свързанъ и стратиграфски.

Изложенитѣ до тукъ данни за нашата предѣлска повърхнина довеждатъ до следнитѣ заключения. Повърхнината преди миоцена е заемала цѣлата котловина, следователно е съществувала въ края на олигоцена. Сждейки по нейната обширность и съвършенность, налага се да предполагаме, че образуването ѝ е траело презъ цѣлия олигоценъ. Презъ миоцена нейната северна и източна частъ се фосилизира. При издигането на бѣлишко-добринишката антиклинала (станало е на границата между миоцена и плиоцена, защото засѣга само миоценскитѣ наслаги) въ нейнитѣ най-високи части около Бабина глава и Св. Текла седиментитѣ биватъ отнесени и предѣлската повърхнина дефосилизирана. Такова дефосилизиране е настъпило и въ с. край на котловината, кждето, видѣхме вече, презъ плиоцена, при издигането на планината, се е издигала и частъ отъ повърхнината, за която е дума. При това издигане е настъпило отнасяне на седиментитѣ и дефосилизиране на повърхността. При настъпването презъ младия плиоценъ образуване на денудационната повърхнина на Места, унищожени сж били ония части отъ предѣлската повърхнина, които сж се били запазили въ източния дѣлъ на котловината. Презъ плиоцена била затрупана и фосилизирана и тази частъ отъ повърхнината, която се намирала подъ самия Пиринъ, така щото днесъ отъ нея сж се запазили остатъци само при предѣлската седловина и югоизточния склонъ на Рила.

Преди да преминемъ къмъ изучаване на наследницитѣ на предѣлската денудационна повърхнина — повърхнинитѣ, които сж се образували върху нея и за смѣтка на нея, ще трѣбва да се спремъ на различието, което се явява между казаното въ тази работа до тукъ и писаното отъ Н. Louis по нѣколко въпроса, засѣгащи предѣлската повърхнина.

Споредъ Н. Louis „въ прага на Добринища и Баня (така той нарича фигуративно бѣлишко-добринишката антиклинала, б. м.) излиза на повърхността една частъ отъ затрупаната повърхнина на Разложката котловина (думата е за посочената по-горе дефосилизирана частъ на предѣлската повърхнина при Бабина глава и св. Текла, б. м.). Излизащитѣ тукъ на бѣлъ свѣтъ форми (кои? б. м.) позволяватъ да се заключи, че затрупаната котловинна повърхнина общо взето е заета отъ равнитѣ форми на единъ деструкционенъ етажъ (така той нарича денудационнитѣ повърхнини) на по-низко ниво и по-младѣ отъ системата предѣлски повърхнини.“ (Следъ малко ще видимъ,

защо се говори за система отъ предѣлски повърхнини, а не за предѣлска повърхнина).¹

Louis не казва конкретно по какви съображения трѣбва да смѣтаме затрупаната повърхнина за по-млада отъ предѣлската, но отъ привидения пасажъ личи, че той смѣта нейното по-низко ниво като указание за относителната ѝ младостъ. Но отъ изложенитѣ до тукъ факти, особено отъ отношенията около с. Бачево личи, че по-низкото ѝ ниво спрямо предѣлската повърхнина е вторично явление, получено вследствие потъване на полето по флексурни линии. По-рано се е намирала на нивото на предѣлската повърхнина, съ която е тѣсно свързана и идентична.

Би могло да се направятъ на Louis и нѣкои чисто теоретични възражения. Ако затрупаната повърхнина бѣше по-млада и още при създаването си на днешното си ниво (относително предѣлската повърхнина) би трѣбвало тя да се вдава заливо-видно въ последната² и да бжде спрямо нея въ всичкитѣ си части поне приблизително на еднакво вертикално отстояние. А не виждаме нито едното нито другото.

И ако приведохъ буквално на български и нѣмски мнението на Louis по този въпросъ, то е не защото сж потрѣбни много усилия за неговото оборване, а защото изказвайки прѣко една невѣрна мисълъ, косвенно той изказва друга мисълъ, вече напълно вѣрна, и съ която опровергава нѣщо, което твърди и въ началото и въ края на своитѣ „Morphologische Studien.“ Отъ привидения пасажъ личи, че Louis смѣта предѣлската денудационна повърхнина за по-стара отъ най-старитѣ седименти въ котловината, които сж старомеоценски, смѣта, значи, тази повърхнина за олигоценска. Отъ анализа, който бѣ направенъ по-горе, се достигна до сжщото заключение. Но когато на три пжти въ работата на Louis става въпросъ специално за възрастта на предѣлската повърхнина, последната изрично се приема за младомеоценска.³ Авторътъ на това твърдение едва ли би могълъ да обясни какъ върху повърхнина по-млада отъ младия меоценъ е могълъ да се утаи доленъ или даже срѣденъ и горенъ меоценъ.

Привеждайки по-горе дадения цитатъ, обърнахъ внимание на още едно обстоятелство. То е, че Louis говори не за предѣлска повърхнина, а за система отъ предѣлски повърхнини, понеже смѣта, че денудационната повърхнина, която се установява на 1600 м. (resp. 1700—1800 до 1900—2000 м. тамъ дето е денивелирана), е синхронична и идентична на предѣлската, съставляла частъ отъ последната, издигната при изтеглянето на Рила,

¹ H. Louis, ц. с. стр. 41: „In der Schwelle von Dobriništa und Banja kommt ein Teil des verschütteten Bodens des Beckens von Razlog an die Oberfläche. Die hier zutage tretenden Formen lassen schliessen, dass der verschüttete Beckenboden im grossen und ganzen von den Frachformen eines in Bezug auf das Predelbodensystem tieferem, jüngeren Abtragungsstockwerks eingenommen ist.“

² Cp. W. Penck, Die Morphologische Analyse, Stuttgart, 1924, стр. 169, 192.

³ H. Louis, ц. с., стр. 35, 36 и 75.

Пиринъ и Доспатъ. Следователно, споредъ Louis доспатската и предѣлската денудационни повърхнини по-рано сж съставлявали една единна денудационна повърхнина разкъсана при издигането на планинитѣ и превърната въ система отъ синхронични подпланински стъпала.¹

Взаимоотношението между въпроснитѣ две повърхнини, така както ни се представляватъ днесъ, ще ни даде най-добро указание за тѣхния произходъ и затова ще се спремъ за малко на него. Въ взаимноотношенията на тѣзи две повърхнини два факта сж твърде важни, понеже могатъ да се подложатъ на геоморфогенетични тълкувания.

1. Въ с.-източната частъ на котловината, кждето строежътъ, гранитенъ, е най-хомогененъ, та структурни влияния върху ендегеннитѣ и екзогеннитѣ процеси сж изключени, предѣлската повърхнина се вдава заливовидно въ доспатската. Заливътъ (нека наречемъ така фигуративно тази частъ отъ предѣлската повърхнина, за която ще е дума тукъ) започва нѣколко километра северно отъ завоя на Места между селата Якоруда и Бѣлица въ мѣстността Темницко на 1400 м., (както се отбеляза по-горе, тукъ частъ отъ предѣлската повърхнина е била подета отъ планината, която се е издигнала на 200 м., както личи отъ хипсометричното положение и на другитѣ повърхнини). Отъ тукъ повърхнината, не много пространна, но добре очертана, може да се проследи по ю.-източния рилски склонъ до къмъ слива на Бѣла и Черна Места. Но тукъ тя не свършва. На височина 1480—1530 м., точно 450 м. подъ доспатската повърхнина при седловината между Черна Места и Крива рѣка, долината на Черна Места, наричана тукъ Софанъ-дере, се разширява извънредно много, а падътъ на рѣката става, отъ 60% какъвто е подъ и надъ това мѣсто, на 11%. Долината на сжщата рѣка надъ Софанъ-дере, ако и съ голѣмъ наклонъ, е сравнително широка, и дава видъ на долина, въ която ерозията работи отъ дълго време необезпокоявана отъ тектонски движения. Напротивъ подъ Софанъ дере Черна Места тече въ ущелие, наричано Вървисекъ, което може да се премине само като се гази изъ рѣката, отъ дветѣ страни на която, непосредствено до самата вода, се издигатъ на пълно отвесни гранитни скални стени при горния край по-низки, а въ долния високи около 120 м. Тукъ повидимому имаме работа съ долина, въ която ерозията въ недавно време е била извънредно усилена чрезъ издигането на горния край на долината. Нѣма съмнение, че въ Вървисека трѣбва да виждаме следа отъ тѣзи тектонични движения, които сж изтеглили флексуробразно ю.-източния склонъ на Рила, като сж издигнали съ по 300 м. частъ отъ предѣлската повърхнина—Софанъ-дере, и запазенитѣ части отъ доспатската и капатнишка повърхнина. Сжщитѣ отношения, както при Софанъ-дере, могатъ да се наблюдаватъ въ доли-

¹ Н. Louis, ц. с., стр. 39 и 75.

ната на р. Даутица, притокъ на Черна Места. При мѣстността „Чифтето“ на 1450 м. долината на Даутица е разширена, падътъ на рѣката — сравнително слабъ. Подобни отношения се наблюдаватъ, но по-слабо изризени, и въ долината на Бѣлишка р., въ която мѣстността „Стеницитѣ“ има всички белези на Вървисека. Надъ нея сжщо както надъ Вървисека рѣката има по-малкъ наклонъ и по-широка долина. Следователно заливтътъ отъ предѣлска повърхнина който се вдава на си. въ доспатската повърхнина се разклонява отъ своя страна на още нѣколко части, които засѣгатъ дълбоко туловището на Рила. Но защо, може да се попита, не намираме никакви следи отъ предѣлска повърхнина подъ Доспатъ? Вѣроятно тя е сжществувала и тукъ, но е била унищожена отъ Места, която при флексурното изтегляне на рилския склонъ е била измѣстена на ю., кждето на едно по-низко свое ниво е развила за смѣтка на предѣлската повърхнина нова своя денудационна повърхнина, за която ще бжде дума по-нататъкъ.

2. Отъ приведенитѣ въ по-горнитѣ страници примѣри и отъ приложената геоморфоложка карта личи, че навсѣкжде, кждето сж се запазили следи отъ дветѣ повърхнини, тѣ сж резко отдѣлени една отъ друга на 450 м. вертикално отстояние.¹ То не се промѣня даже и на тѣзи мѣста, дето дветѣ повърхнини сж денивелирани, защото тектоничнитѣ движения, на които се дължи денивелацията сж действували едновременно и еднакво върху: пиринската, капатнишка, доспатска и предѣлска повърхнина, като сж се изразили като флекссионни движения само по протежението на една линия отбелязана съ Вървисека и Стеницитѣ, а на сз. отъ нея сж се проявили само като радиални движения. Само съ такъвъ характеръ на тѣзи постхумни тектонски движения, можемъ да си обяснимъ обстоятелството, че макаръ и денивелирани съ 300 м., четиритѣ повърхнини сж запазили навсѣкжде една спрямо друга старитѣ си височинни отношения и своята почти пълна хоризонталностъ.

Отъ изложеното до тукъ могатъ да се направятъ следнитѣ два извода:

1) Щомъ постхумнитѣ тектонски движения въ посочената зона сж действували радиално и напълно равномерно върху

¹ H. Louis, въ ц. с., стр. 38, пише, че доспатската повърхнина [той я нарича „висока повърхнина надъ Предѣлъ“ (Hochfläche über dem Predel)] се спуска отъ нормалната си височина съ тѣсни бегли заравнености чакъ до края на склона, на мѣста подъ 1000 м. Не привежда примѣръ, пъкъ и да би искалъ, не би могълъ, защото никжде не може да се наблюдава подобно прехождане отъ основата на склона до 1600—1800 м. Работата е тамъ, че Louis не е изучавалъ с.-източната частъ на Разлогъ, кждето описанитѣ въ тази работа отношения сж най-характерни, а, пишейки отбелязаното, е разсждавалъ дедуктивно, приемайки а priori, че дветѣ повърхнини сж частъ отъ една система отъ синхронични подпланински стѣпала може-би подъ влияние на наблюденията по ю.-западния рилски склонъ, който споредъ самия Louis (ц. с. стр. 37) се отличава отъ ю.-източния. Още единъ примѣръ, показващъ колко опасенъ е дедуктивниятъ методъ въ физиогеографията.

цѣлото планинско туловище, следва, че четиритѣ повърхнини, които се наблюдаватъ въ него на четири различни нива сж самостоятелно образувани, представятъ система отъ анахронични подпланински стѣпала, като по-низкитѣ сж по-млади отъ по-високитѣ, сиречъ предѣлската повърхнина е независима отъ доспатската и по-млада отъ нея денудационна повърхнина. Като по-млада, тя се е развила за смѣтка на нея, вдавайки се заливовидно.

Заклученията за отношенията между доспатската и предѣлската повърхнина въ си. частъ на Разлогъ, могатъ да се обобщатъ за всички части на тѣзи две повърхнини, поради подобнитѣ видими, но се толкова ярко изразени взаимоотношения.

2) Постхумнитѣ тектонски движения действайки флексурно тъкмо въ периферията на предѣлската повърхнина, сж разкжсали на две части: а) централна, потънала и вследствие на това затрупана, фосилизирана б) периферна, запазена на старото ниво (при Бачево) или издигната тамъ, дето сж се издигнали околорѣстнитѣ планини — надъ Добринища, Добърско, Бѣлица и Якоруда. Следователно запазената частъ, заедно съ фосилизираната частъ на предѣлската повърхнина сж представляли отъ себе си система отъ две синхронични подпланински стѣпала. Следъ фосилизирането на долното стѣпало, горното днесъ заслужава повече името подпланинска повърхнина въ смисъла на W. Penck.¹

Следователно система отъ предѣлски повърхнини въ днешната топография на Разлога нѣма и за такава не бива и да се пише.

Но, доста сме се бавили съ предѣлската повърхнина. Нека сега се занимаемъ съ тѣзи повърхнини, които сж се образували върху нея или за смѣтка на нея.

Неогенната повърхнина. Както вече се каза погоре, презъ миоцена и. и с. частъ на котловината биватъ наслагани съ седименти, предимно пѣсѣци и по-фини утайки, а тукъ-тамъ и чакъли, всички тѣ обърнати съ време въ пѣсѣчници, глини и конгломерати. Всички автори до Louis смѣтаха тѣзи седименти за езерни,² Louis ги смѣта за рѣчни и тукъ-тамъ — блатни. Въ подкрепа на това си мнение той привежда следнитѣ три довода: 1) Много често и бързо се мѣни голѣмината на зърната съставлящи седиментитѣ; 2) Никжде не може да се види делтово наслагване и 3) Никжде не могатъ да се установятъ езерни тераси.³ Въ подкрепа на това мнение на Louis идватъ и тектониката на котловината и тектонскитѣ движения, които сж ставали въ нея. Всѣко езеро е една преходна форма: натрупването и задържането на вода въ изолирана вдлъбнатина е свидетелство на несъвършенно отводняване. Такова несъвършенство не е могло да има въ края на олигоценна, когато предѣлската повърхнина е завършила образува-

¹ W. Penck, ц. с., стр. 164—165.

² Л. Ванковъ ц. с., стр. 137; Г. Бончевъ, ц. с., стр. 300.

³ H. Louis, ц. с., стр. 54.

нето си. Отъ друга страна такова голѣмо несъвършенство не сж могли да създадатъ и настѣпилитѣ въ края на миоцена и презъ плиоцена тектонски движения, защото, видѣхме вече, тѣ не сж били така резки, както въ други бѣлгарски котловини, въ които сж се образували езера тъкмо следъ бурни тектонски движения. И, още по-важно, постхумнитѣ тектонски движения въ Разлогъ сж започнали едва следъ натрупването на миоценскитѣ седименти, които сж били нагънати отъ тѣзи движения. По този начинъ образуваната въ края на миоцена миоценска структурно-седиментационна повърхнина въ с. и и. частъ на котловината била нарушена, което пѣкъ повлекло усилване на ерозията и образуването върху нея на нова, вече денудационна повърхнина. Но нейното образуване не продължило дълго, защото все още продължаващитѣ тектонски движения презъ стария плиоценъ сж се изразили главно въ изтегляне на планинскитѣ склонове, което усилило ерозията въ тѣхъ. Последната снабдила рѣкитѣ слизащи отъ Рила и Пиринъ съ едроблоковъ скаленъ материялъ, който е билъ наслаганъ върху току що започналата да се образува въ началото на плиоцена денудационна повърхнина. По такъвъ начинъ тази мимолѣтна староплиоценска денудационна повърхнина бива затрупана, фосилизирана,¹ като върху ѝ се образува нова, старо и срѣдно плиоценска структурно-седиментационна повърхнина, на около 900—1100 м. Вследствие издигането на бѣлишко-добринишката антиклинала въ началото на плиоцена, въпросната седиментационна повърхнина бива добре защитена отъ регресивната и латерална ерозия на Места, поради което се е запазила и до днесъ въ сз. частъ на котловината на с. отъ гр. Разлогъ и с. Баня. Тази запазила се и до днесъ частъ на нѣкогашна обширна структурно-седиментационна повърхнина ще наричаме, поради времето презъ което се е образувала, неогенна. Тя не е останала незасѣгната отъ издигането, което обвзѣло и котловината и ограднитѣ планини въ края на плиоцена и началото на дилувиума. Това издигане (за него ще бжде дума по-нататѣкъ) причинило врѣзване на течащитѣ по седиментационната повърхнина рѣки, поради което последната днесъ не е цѣлостна, а се състои отъ отдѣлни ридове съ напълно равни гърбища и стрѣмни брѣгове. Гледана отъ равнищата на нѣкой отъ тѣзи ридове, въпросната неогенна повърхнина изглежда цѣлостна, и, особено лѣтно време, когато пожълтеятъ нивитѣ, които изцѣло я покриватъ, когато дневната мараня позабули високитѣ оградни планини, тя наподобява Дунавската равнина, съ която си прилича и по строежъ.

Алувиалната повърхнина. На ю. отъ гр. Разлогъ и с. Баня до политѣ на Пиринъ и до с. Добринища на юи. предѣлската повърхнина сжщо е била затрупана, но по-късно, презъ стария плиоценъ. Плиоценскитѣ наслаги, обаче, не сж

¹ Нейното несъвършенство, поради краткотрайното ѝ образуване, личи навсѣкжде, кждето се вижда границата между миоцена и плиоцена.

могли да се запазятъ, между другото, може-би, и поради образуването на трита пролома презъ бѣлишко-добринишката антиклинала. Най-сигурно доказателство за това, че плиоценски наслаги сж покривали тази юз. частъ на котловината, и че тѣ сж били отнесени отъ рѣчна ерозия, сж нѣколкото низки рида протѣгащи се презъ тази частъ на котловината. Тѣ по своя външенъ видъ явно сж резултатъ на флувиална дисекция. Единиятъ започва на с. отъ с. Баня доста стръменъ и, като става все по-полегатъ, продължава на юз. между с. Баня и гр. Разлогъ, между последния и гр. Банско и свършва неусетно почти подъ Пиринъ. Другъ такъвъ ридъ започва на ю. отъ с. Баня пакъ доста стръмно и на юз. свършва между Банско и Добринища. Всичко около тѣзи два рида въ юз. частъ на котловината е покрито съ дилuviални наноси припокрити съ алувий. Следователно въ тази частъ на котловината върху предѣлската повърхнина се явява една току-що образувала се алувиална структурно-седиментационна повърхнина на 800—1200 м. Поради това, че е съвсемъ млада, почти съвременна, въ тази алувиална повърхнина рѣкитѣ не сж имали време да си издѣлбавятъ корита, а текатъ по самата повърхностъ, разливайки се въ различни посоки. Идвайки при това отъ Пиринъ, който има значително пространенъ алпийски поясъ, тия рѣки сж винаги съ достатъчно вода. Поради това изобилие на вода въ тази частъ на котловината, тя е заета предимно отъ ливади, премѣсени тукъ-таме съ зеленчукови градини и съ единични или групирани дървета. Всичко това се зеленѣе цѣло лѣто и цѣла есенъ. А това, въ съседство съ най-стръмния сизточенъ склонъ на Пиринъ, дава на тази частъ на Разлогъ видъ на сжщинска алпийска котловина. Контрастътъ между неогенната и алувиалната повърхнина е много резкъ. Ще видимъ, че той се отразява и върху антропогеографскитѣ отношения, които показватъ значителни различия въ дветѣ части.

Местината повърхнина. На изтокъ отъ възвишенията между Добринища и Бѣлица, които възвишения представятъ нѣщо като прагъ образуванъ при издигането на бѣлишко-добринишката антиклинала, както вече на нѣколко пжти бѣ изтъкнато, Места свободно е могла да работи следъ староплиоценското нагъване, което образувало елешнишката синклинала. Ерозионната дейность на Места въ края на плиоцена е имала за резултатъ образуването въ източната частъ на котловината на една денудационна повърхнина на около 900 м. сръдна височина. Понеже около с. Бѣлица тя сече и плиоценскитѣ наслаги, явно е, че образуването ѝ е продължавало презъ цѣлия плиоценъ, поради което можемъ да я наречемъ плиоценска.¹ На и. отъ Места, доста цѣлостна, тя се простира

¹ Н. Louis въ морфоложката скица къмъ ц. с. я нарича староплиоценска, вѣроятно поради обстоятелството, че не е могълъ при обиколитѣ си да констатира факта, че пресича не само миоценскитѣ, но и долно-плиоценскитѣ наслаги.

до политъ на Доспатъ. На западъ отъ тази рѣка тя е по-разпокжсана. Тукъ тя образува: височината Русковица на си. отъ с. Добринища; образува обширна заравненостъ на източния склонъ на възвишенията св. Никола и Бабина глава; образува обширни заравнености отъ дветъ страни на пролома на Бѣла рѣка и на ю. отъ с. Бѣлица; сжщо и между Бѣлишка р. и Места. Отъ тукъ на си. местината плиоценска повърхнина се много стѣснява и взима видъ на скална тераса, която постепенно се издига колкото се отива нагоре по рѣката, и къмъ слива на Черна и Бѣла Места съвършено се загубва. На ю. отъ котловината местината повърхнина се продължава отъ дветъ страни на Места въ Моминоклисурския проломъ. Тукъ, обаче, тя е значително издигната следъ своето образуване, което показва, че издигането на Пиринъ презъ дилuviума е обхванало и този прагъ между Доспатъ и Пиринъ.

Денудационната повърхнина на Места, развивайки се до самия склонъ на Доспатъ и на ниво по-низко отъ онова на предѣлската повърхнина, несъмнено е действувала върху последната, разрушавайки я на и. отъ Места навсѣкжде, кждето се е била запазила отъ фосилизиране.

Гледана отъ Бабина глава (1130 м.) местината повърхнина изглежда напълно цѣлостна и равна и по външенъ видъ наподобява неогенната повърхнина въ сз. частъ на котловината. Подобие то отива още по-далече. Рѣчнитъ долини, задълбани значително и въ едната и въ другата равнина, на нѣколко мѣста се разширяватъ значително и се превръщатъ въ алувиални поленца, добре наводнени и зелени до настѣпването на зимата, поради което контрастътъ между тѣхъ и сухата, пожълтяваща още въ началото на лѣтото главна повърхнина е извънредно остъръ. Такива алувиални поленца срѣдъ неогенната повърхнина има, както се вижда отъ геоморфоложката карта, подъ с. Бачево, подъ с. Годлево, при селата Горно и Долно Драглища, подъ с. Бѣлица, при с. Елешница и пр. Единъ примѣръ, показващъ, че понѣкога и дребнитъ геоморфоложки елементи могатъ да играятъ редомъ съ едритъ форми ролята на важни антропогеографски фактори. Подробно този въпросъ ще бжде разгледанъ въ втория дѣлъ на тази работа.

Отъ казаното за геоморфологията на котловината се вижда, че тя се състои отъ четири разнородни по произходъ и външенъ обликъ части, поради което нѣма видъ на нѣщо цѣлостно. Цѣлостниятъ видъ на котловината се нарушава и отъ споменатото вече обстоятелство, че въ с. и източнитъ части рѣчнитъ долини се задълбаватъ много и ги превръщатъ въ хълмисти земи. Поради това следвало би и е редъ да бждатъ изучени и долинитъ и то не само заради тѣхната роля въ морфоложкия обликъ на областта, но и поради важнитъ геоморфогенетични изводи, до които това изучване довежда.

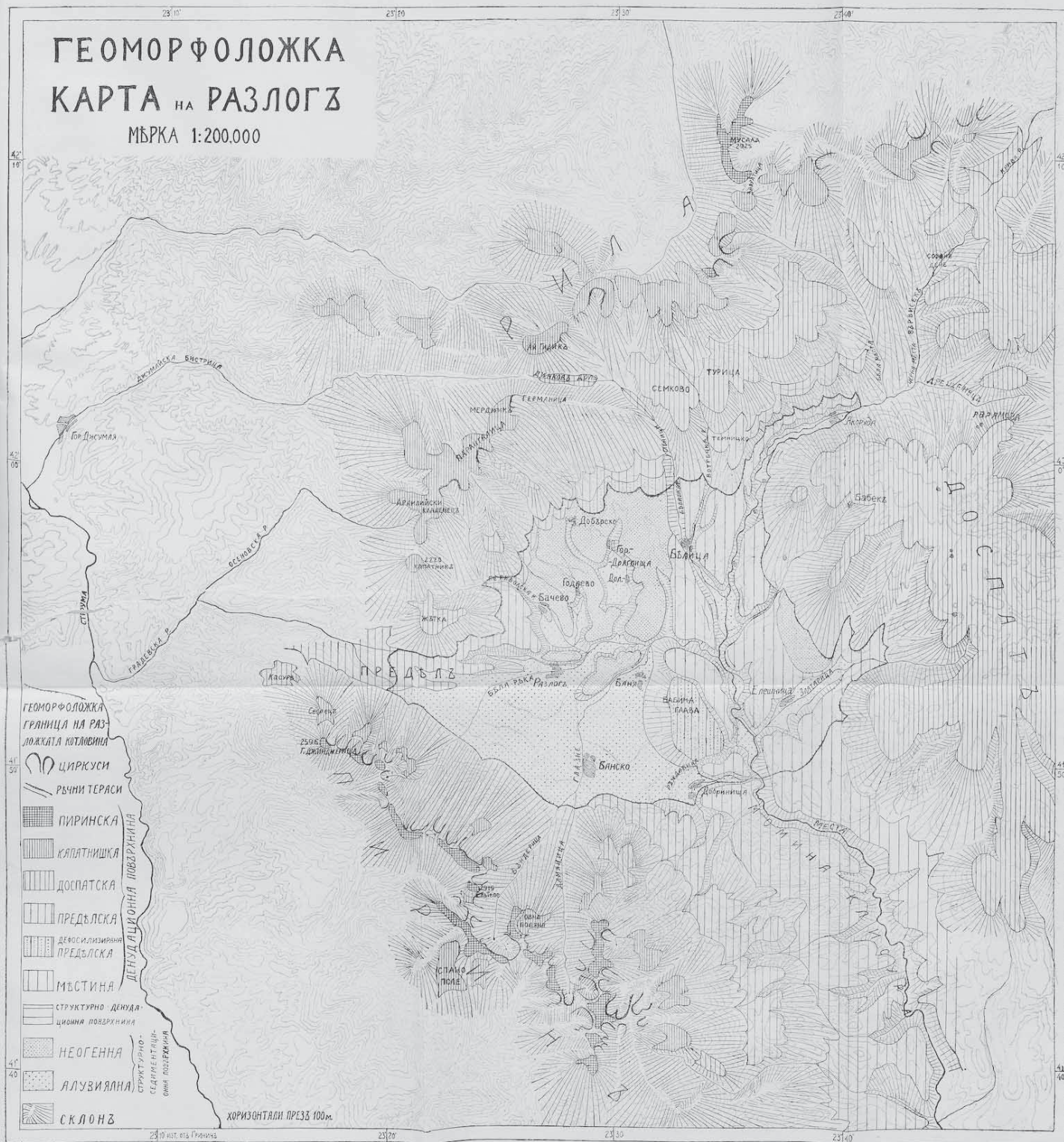
(Ще следва).

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ГЕОМОРФОЛОЖКА КАРТА НА РАЗЛОГЪ

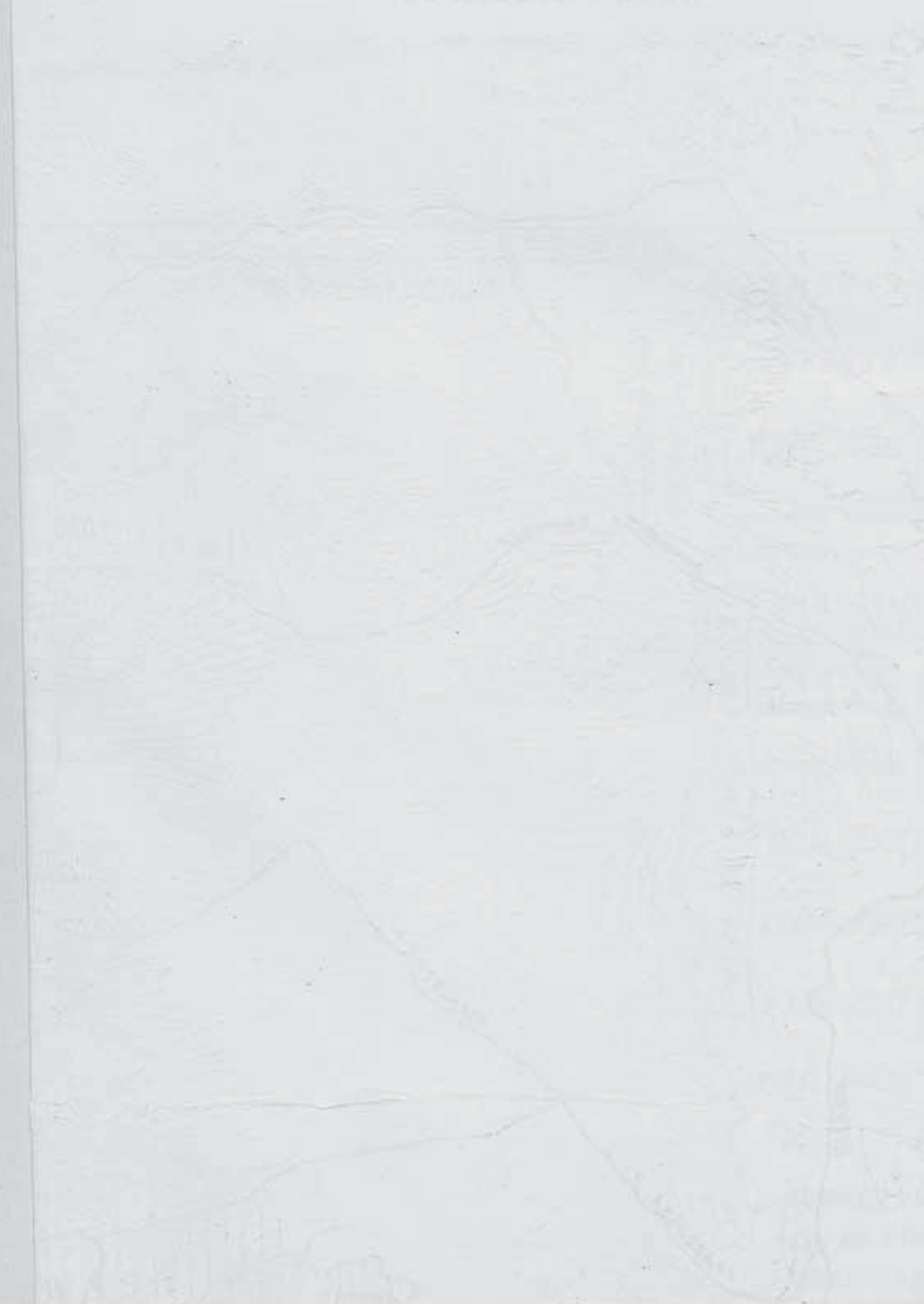
МЪРКА 1:200.000

ТЕОМОРОФОВСКА

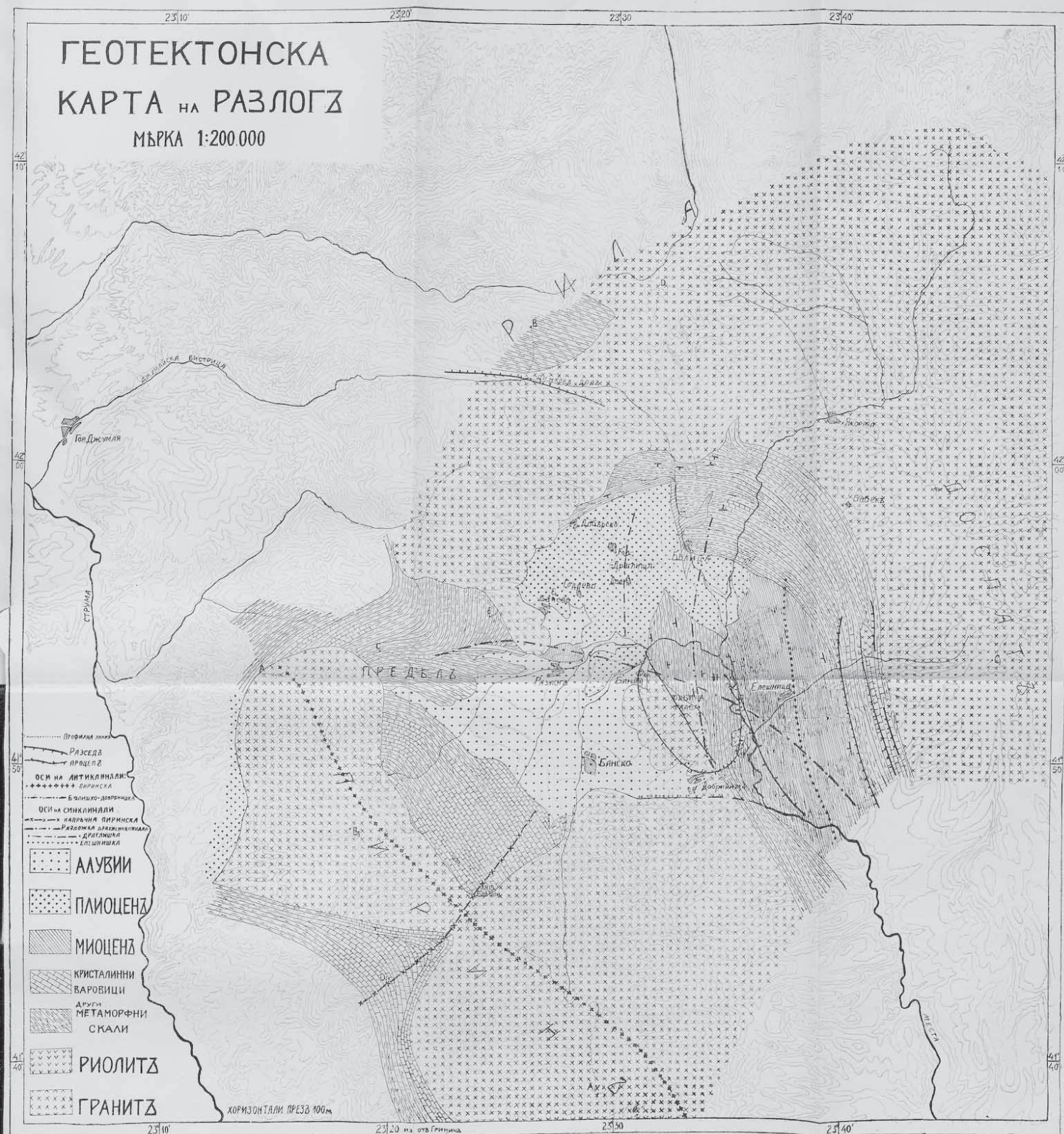
КАРТА № 1:250,000

КАРТА № 1:250,000

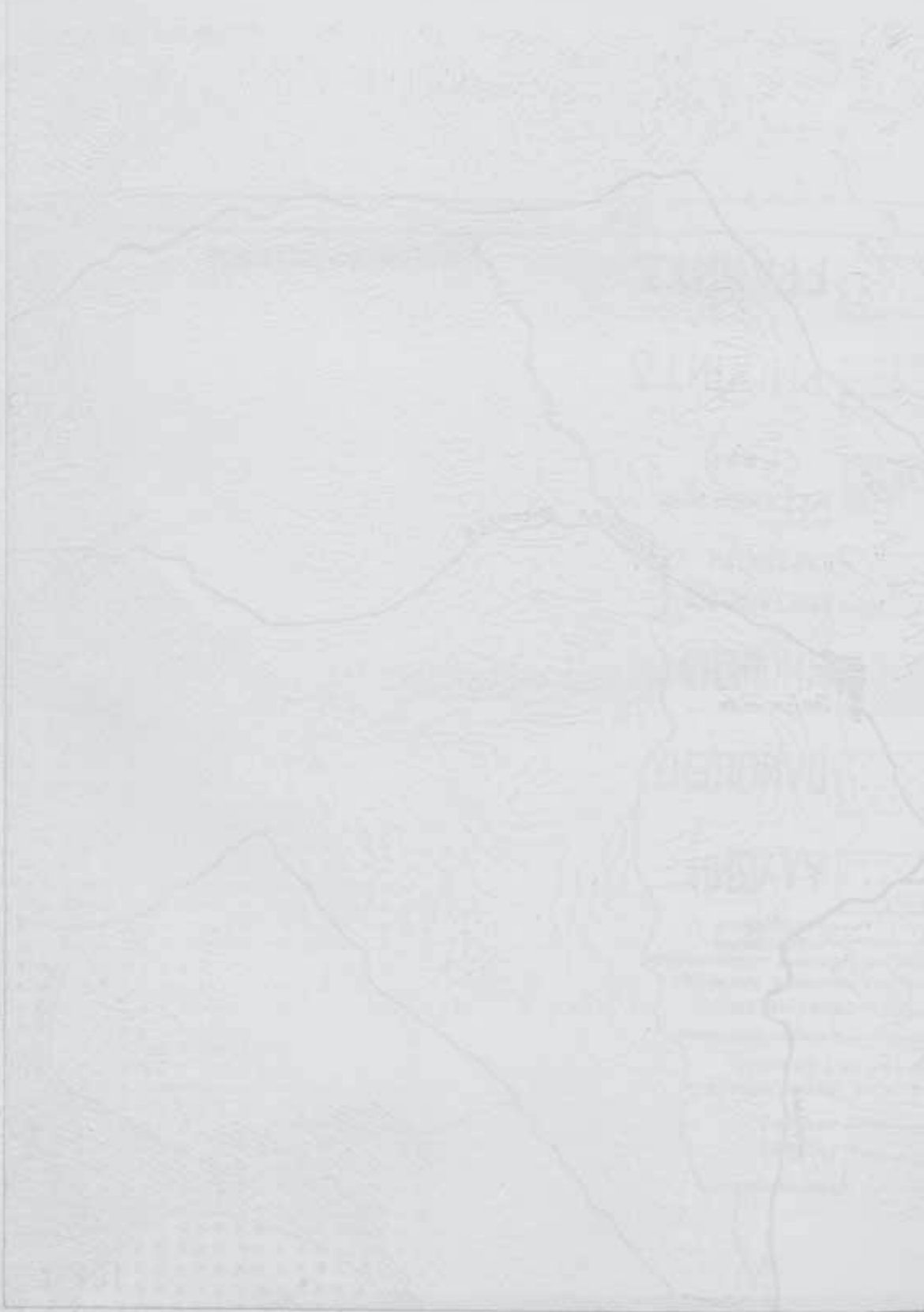
МЪРКА 1:200.000

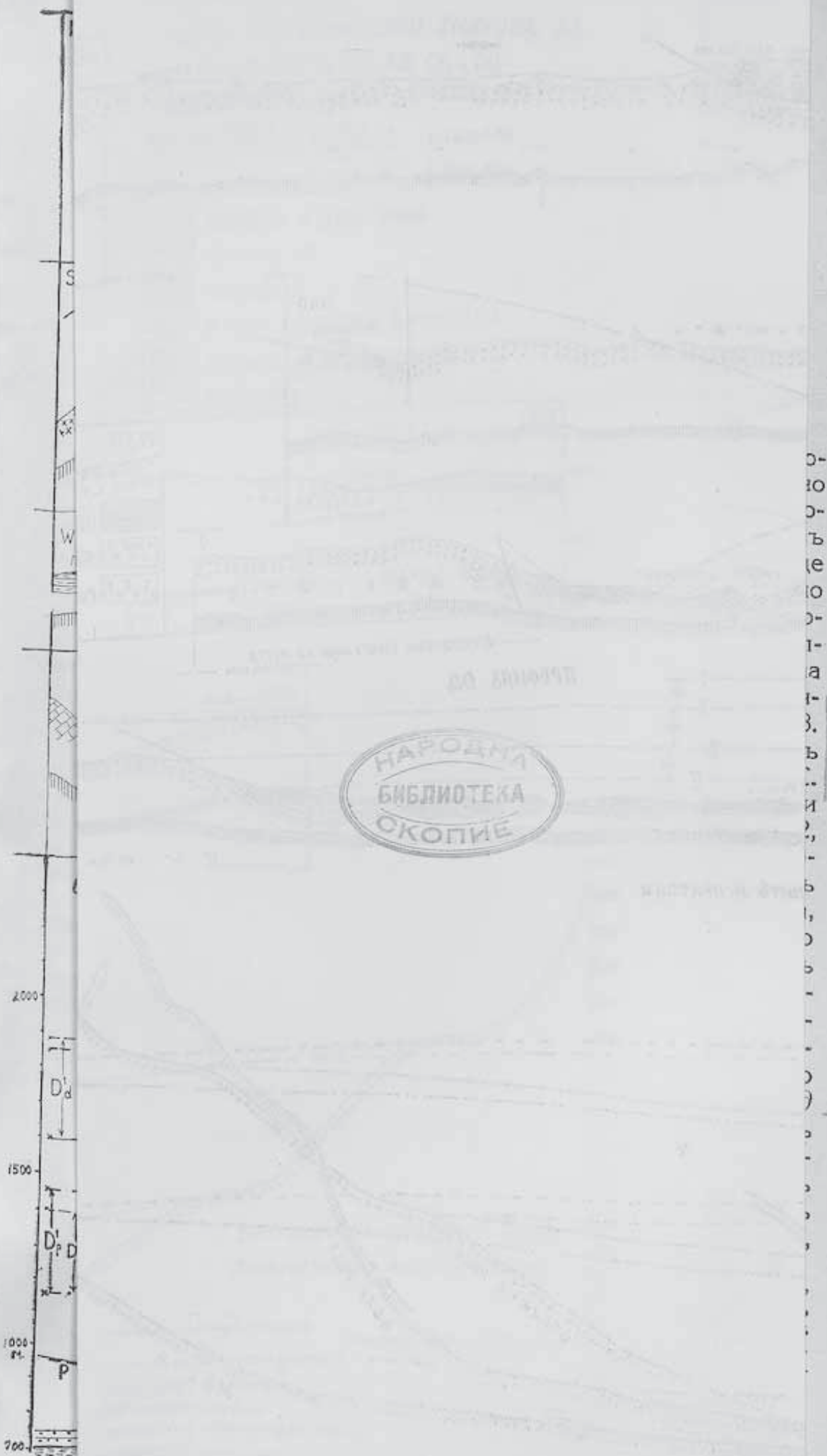

ЛЕОТЕКТОЧКА

КАРТА НА РАЗУЛО

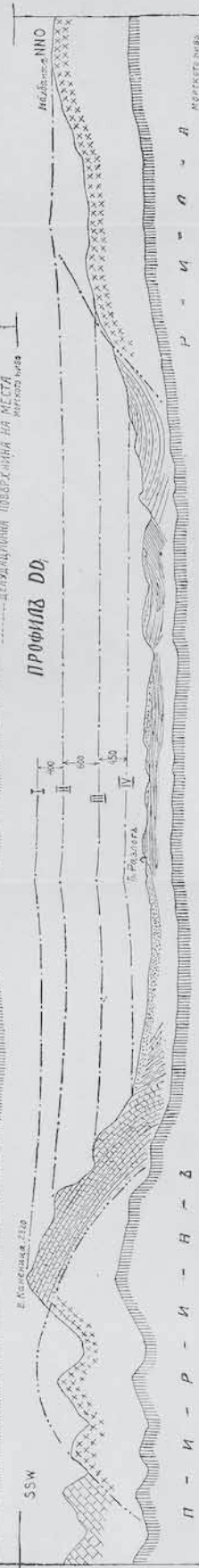
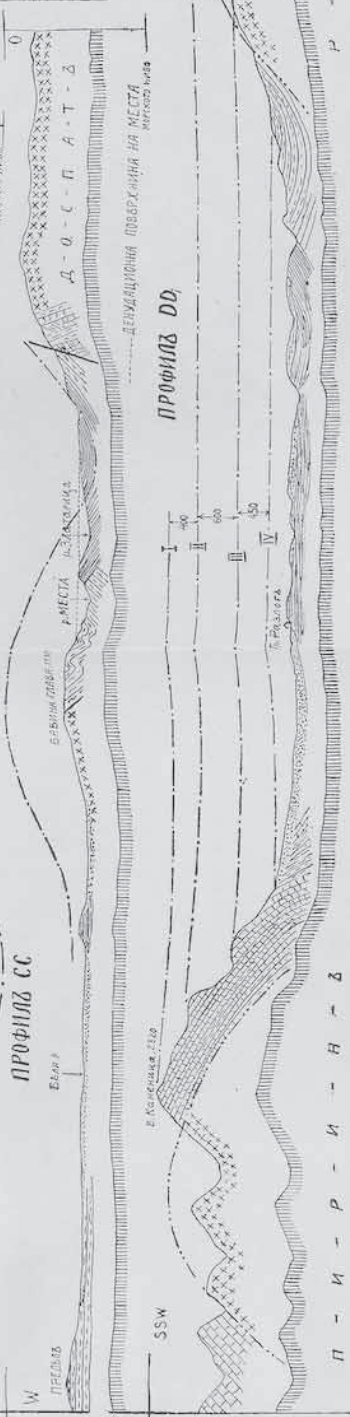
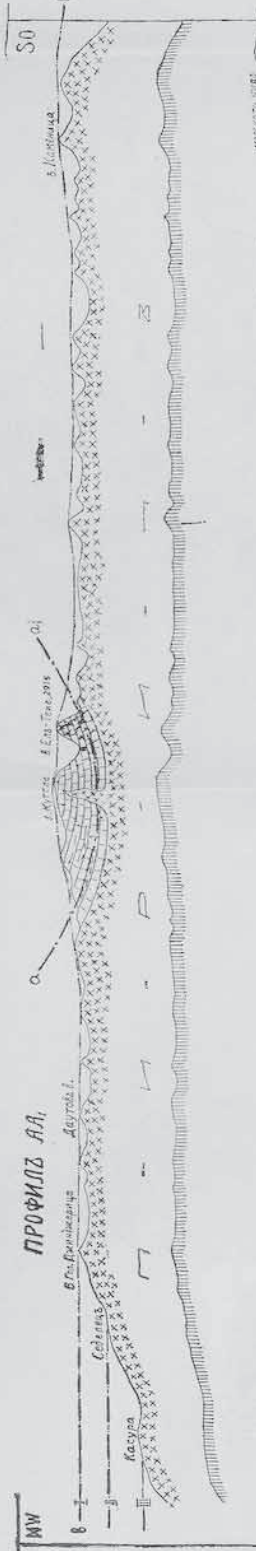
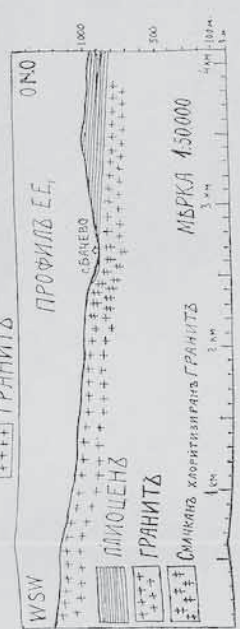
МАСШ 1:500 000

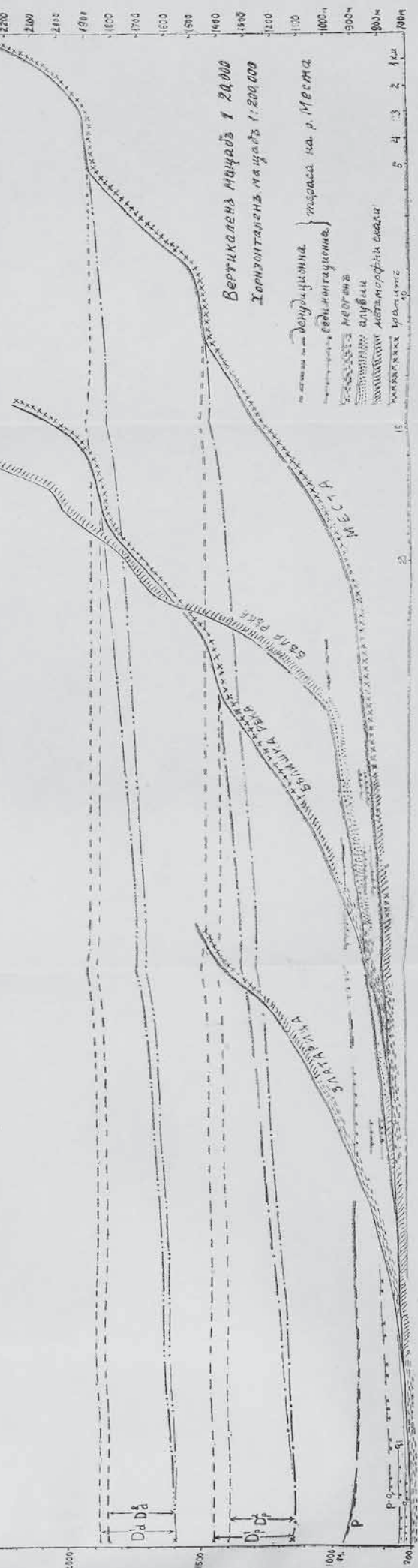

МЕРКИ И ОБЪЯСНИТЕЛЬНИ ЗНАКОВЕ ЗА
 ПРОФИЛИТЕ АА, ВВ, СС и ДД,
 ГОРИЗОНТАЛЕН МАЩАБ 1:200,000
 ВЕРТИКАЛЕН МАЩАБ за
 ГЕОЛОГИЧЕ ПРОФИЛИ 1:100,000
 ТОПОГРАФСКИ ПРОФИЛИ 1:200,000

АЛУВИИ И ДИЛУВИИ
 ПЛИОЦЕН
 МИОЦЕН
 КРИСТАЛИНЕН ВАРОВИК
 ГНАЙСИ И СЛЮДЕНИЦИ
 ГРАНИТ

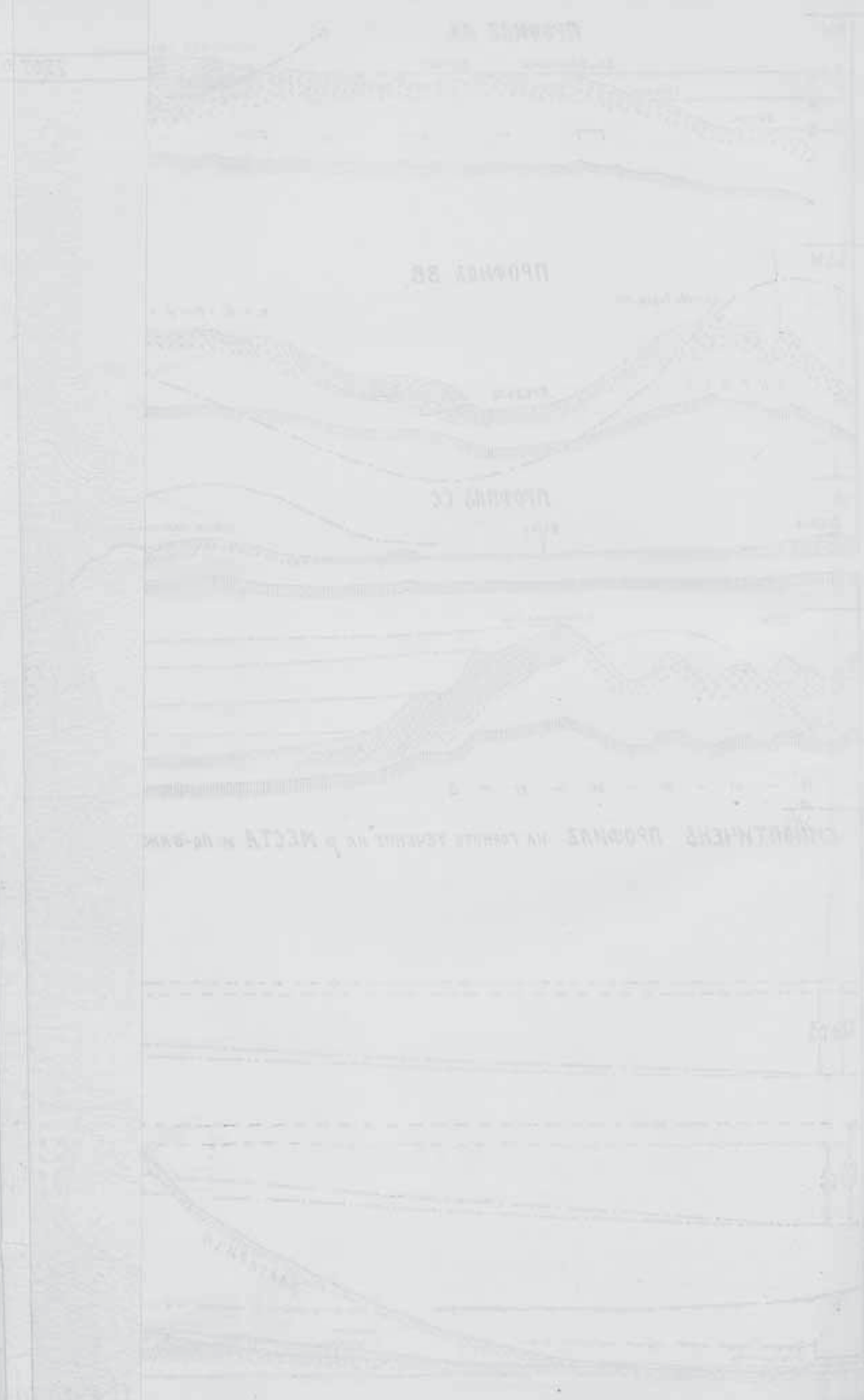

СИНОПТИЧЕН ПРОФИЛ НА ГОРНОТО ТЕЧЕНИЕ НА Р. МЕСТА И ПО-ВАЖНИТЕ Й ПРИТОЦИ

Вертикален мащаб 1:20,000
 Горизонтален мащаб 1:200,000

денудационна тераса на р. Места
 ерозионна
 алувий
 аллювий
 аллювий

Приносъ къмъ словаря на неврокопското наречие.

Отъ Кирилъ Мирчевъ.

По-основното лексикално проучване на българскитѣ говори, което все още се намира въ своето начало, постепенно и бавно ни разкрива несъмнената словарна връзка на старобългарския езикъ съ съвременнитѣ български наречия въ тѣхната съвокупность, като сжщевременно ни изтъква още повече пълната безосновность на направенитѣ въ последно време опити, да се изкара езикътъ на Кирила и Методия поблизъкъ въ лексикално отношение до сърбохърватския, отколкото до новобългарския езикъ (вж. досежната статия на Д-ръ Степан М. Кульбакин, О речничкој страни старо-словенског језика. Глас Српске Краљевске академије, књига 138. Београд 1930; вижъ рецензията на проф. Л. Милетичъ въ Мак. Пр. год. VI, кн. 3, стр. 125—136 и статията на Н. С. Державин, Наука на службе империализма. Известия академии СССР. VII серия. Отделение общественных наук. № 2, 1932, стр. 125—149). И въ предлагания по-долу приносъ къмъ словаря на неврокопското наречие, въпрѣки неговата краткостъ и недостатъчностъ за пълна лексикална обрисовка на говора, се хвърлятъ въ очи редица архаизми, които се явяватъ до известна степенъ съвсемъ естествени, като се има предъ видъ, че неврокопскиятъ говоръ, като единъ източень македонски диалектъ наредъ съ родопскитѣ говори стои въ най-близка диалектична връзка съ югоизточнитѣ македонски говори, прѣмитѣ потомци на Кирило-Методиевия езикъ. На първо мѣсто тукъ ще изтъкна извънредно важния архаизъмъ *ч'ѣд* прѣкъ наследникъ на стб. *чѣдъ* (Supr. 134, 1) съ запазено, днесъ вече старинно и крайно рѣдко за неврокопския говоръ,¹ палатално ерово произношение на ударено *ѣ*. Точно както въ старобългарски (Bernker, Etym. Wörtl. 155) и до днесъ въ неврокопския говоръ тази рѣдка дума има значение на родъ,

¹ Въ неврокопския сборникъ съ гръцко писмо (срв. Мак. Пр., VII, 2 и 3, 160) тази дума е предадена като *чѣд* или *жѣд*. Провѣрката, която направихъ на самото мѣсто, ме убеди, че въ говора на жителитѣ на с. Тешово тази дума още живѣе съ запазено палатално ерово произношение на корена. Въ с. Мосомища сжщата дума се произнася *чѣт* и значи многобройно семейство.

дружина, племе (срв. по-долу примѣритѣ при чед). Важно е да се изтъкне още, че тая дума не намираме въ нито единъ отъ останалитѣ живи славянски езици. Намираме я само въ староруски паметници (срв. Срезневскій, Матеріалы, томъ третій, 1469). Въ реда на най-рѣдкитѣ архаизми въ българския езикъ трѣбва да се постави още и неврокопската форма *плѡдва* = женски половъ органъ у добитѣка. За пръвъ пѣтъ тази дума бѣ съобщена отъ Ангелъ Даскаловъ (Мак. Пр., год. VII, кн. 1, стр. 83) като употрѣбявана споредъ твърдението на автора въ говора на неврокопското село Ковачовица. По време на пребиваването ми въ Неврокопско презъ лѣтото на 1932 год. можахъ да си запиша сжщата дума съ напълно идентично значение и въ с. Осиково. Очевидно е, че въпросната дума стои въ най-тѣсна връзка съ стб. *нплѡдѣ*, род. п. *нплѡдѣве*, тѣй добре известна отъ най-старитѣ наши паметници.¹ Дълго време се мислѣше, че стб. *кузникъ* не е оставило следа въ новобългарскитѣ наречия. Дори Ягичъ, въпрѣки направеното му съобщение, че тази дума се срѣща въ българскитѣ родопски говори, боравѣше съ нея като съ русизъмъ (Jagić, Entstehungsgesch. der altkirchsl. Spr.² 269). Но и до днесъ населението въ мървашкитѣ неврокопски села съ умиление разправя за нѣкогашнитѣ *кузнии* = ковачници и за цѣвтешето нѣкога тукъ желѣзарство, причина за миналото материално благоденствие на тази покрайнина. А въ немървашкото село Осиково ще чуете косачитѣ да наричатъ *кузніа* онази малка наковалня, върху която точатъ коситѣ си. Освенъ въ Родопско и Неврокопско *кузніа* срѣщаме и въ Сѣрско, срв. напр. „Станала е стара маіка, | стара маіка маштехата, | та отиде на кузнета, | исковаха железо | направиха до две гривни“ (нар. пѣсень отъ Сѣрско, СБНУ X 86). Отъ разпита ми на единъ бѣжанецъ отъ сѣрското село Орѣхово се установи, че *кузніа* въ говора на тѣхното село означава само духалото въ ковачницитѣ (срв. за тази дума още въ *Slavia* X 2, стр. 245). Не по-малко важни архаизми въ неврокопския говоръ представятъ формитѣ *мързе* = мразя, *мързіан* = омразенъ, *мършіа* = омраза. Въ тѣхъ прѣко се оглежда стб. *мрѣзѣти* — *жж* — *зиши*, поради което трѣбва да се сложи край на легендата за западнославянски характеръ на тази старобългарска дума срещу новобългарско и изобщо южнославянско *мразя*, *омраза* (вж. В. А. Погорѣлов, Западно-славянские элементы в Кирило-Мефодиевской лексикѣ. *Sborník praci I. Sjezdu Slov. fil. v Praze, svazek II* 667). Въ неврокопския говоръ сжществува и думата *ланита* = буза (*ланита*), която намираме въ най-

¹ Къмъ тѣсна връзка съ стб. *нплѡдѣ* сочи и глаголътъ *наплѡждам* се = раждамъ, употрѣбяванъ отъ родопскитѣ помаци, срв. напр. „Сношка га ма пур'укаха, малкана ми снѣаха са наплѡди, чеа не-еаднѡ, амй Аллѡх дадеа двеа“ (Родопски Напр. VIII 231).

старитѣ старобългарски текстове. Тази дума си записахъ отъ млада бѣжанка изъ неврокопското село Старчища, сега подъ гръцка власть. Намираме я сжщо и въ Сѣрско (с. Орѣхово, лан'тй). Не мога да не отбележа още, че въ неврокопския сборникъ, писанъ съ гръцко писмо въ края на миналия вѣкъ, намираме глагола *плѣча* придруженъ съ възвратното мѣстоимение *се* (вж. примѣръ по-долу). Не ще съмнение, че въ този случай имаме явенъ остатъкъ отъ стб. *плакати см.* Като следа на стб. *конѣць* Б. Цоневъ приведе думата *конецъ* = край отъ прилепския говоръ (СпБАН XI 16), а въ Неврокопско сжществува глаголъ *докончиѣ*. Заслужава да се изтъкне по-нататъкъ въ тази редица на архаизми и особено много разпространената не само въ неврокопския, но и въ всички останали източно-македонски и родопски говори частица *лиу*, която е остатъкъ отъ старото *люве*. Днесъ въ гореказанитѣ говори тази частица има значение на само, щомъ и т. н., но много често, запазвайки архаичната отсѣнка на значението си, служи за предаване на неопредѣленостъ въ изречението (срв. примѣра по-долу). За Миклошича стариятъ глаголъ *оуслѣкнѣти*, *оуслѣкнѣти* бѣ останалъ тъменъ отъ къмъ значение (Lexicon palaeosl.-gr.-lat. 1065—1066). Сжщиятъ глаголъ обаче се оказва извънредно много разпространенъ низъ цѣлата неврокопска покрайнина (ослѣквам, следователно въ корена му лежи *слѣк-*, не *слѣк-*) и значи умирам, псовисвам, употребявано изключително за животни. Отъ особена важностъ сж остатъцитѣ въ неврокопския говоръ отъ старобългарския глаголъ *хотѣти*, *хѣтѣти*, именно отглаголното сжществително *хтіа* не и глаголнитѣ форми *хтіа*, *хтіа*л-, а-, о-. Други форми обаче на този глаголъ въ нашия говоръ не сж въ употреба. Известно е, че шепот (*шѣпѣтъ*) въ българския езикъ е повече книжовна дума (Б. Цоневъ, СпБАН XI 31, срв. обаче *шеапѣтеш* въ Род. Напр. IV 192), ето защо неврокопскитѣ форми *шіопновам*, *шіуполя*, *шіуптіѣ*, *шіопновѣне* придобиватъ особено значение. Старобългарското относително и въпросително мѣстоимение *котори* се употребява въ неврокопския говоръ най-често като въпросително: *котрѣй*, *котрѣа*, *котрѣо*. Къмъ останалитѣ важни старинни думи ще припомнимъ още *врѣтиште* (*крѣтишти*), обикновена дума въ старобългарскитѣ паметници (срв. Jagić, Entstehungsgesch. d. altkirchsl. Sprg. 333); *кърчіаг* = стомна (*крѣчагѣ*), сжщо така една отъ най-характернитѣ старобългарски думи (ibid. 356), известна до сега само отъ западнитѣ ни говори; *заникновам* = изчезвамъ (*заникнѣти*); *поіѣ* = пѣя (*поіѣ поіѣши*); *бечѣден* (*бѣсчѣдѣнѣ*); *пліа*на = пелена (*плѣна*); *жйвина* = животно (*жикина*). Несъмненъ архаизъмъ е и формата *гѣлѣп* (*гѣлѣбѣ*), като имаме именно предъ видъ, че тая дума въ всички останали наши говори, освенъ въ родопскитѣ, гдето имаме сжщо така *гѣлѣп*, се явява въ форми, които свидетелствуватъ за

настѣпили асимилационни процеси (гѣлѣп, гѣлап, гѣлоп).

Приноси къмъ словаря на неврокопското наречие до сега имаме малко. Такива могатъ да се смѣтатъ: редицата отъ думи изъ Търлиското евангелие, приведени отъ проф. Л. Милетичъ въ неговото издание на този паметникъ (вж. Два български ржкописа съ грѣцко писмо. Български старини, книга VI, стр. 82—94) и думитѣ изъ българскитѣ пѣсни, писани съ грѣцка азбука, изъ архивата на Верковича, публикувани отъ проф. Ст. Романски въ Мак. Пр., год. IV, кн. 3 127-136. Нѣколко интересни неврокопски думи изнесе Ангелъ Даскаловъ въ статията си „Изъ миналото на Неврокопско и близкитѣ му покрайнини“ (Мак. Пр., год. VII, кн. 1, стр. 84—85). Следващата по-долу сбирка отъ думи въ най-голѣмата си частъ е взета изъ неврокопския сборникъ, писанъ съ грѣцки букви въ края на миналия вѣкъ въ с. Тешово — единъ особено важенъ паметникъ за проучване на неврокопския говоръ, който сборникъ е лично мое притежание. (Кратки извадки отъ този сборникъ и сведения за неговия езикъ дадохъ азъ въ Македонски прегледъ, год. VII, кн. 2 и 3, стр. 149—186). Поради своята обемистостъ сборникътъ е скѣталъ въ себе си основната частъ на неврокопската лексика. Друга малка частъ отъ думитѣ сж извадени отъ едно ржкописно съчинение — сборникъ отъ молитви — писано отъ автора на сѣщия сборникъ съ кирилица и озаглавено „Цвѣтнице“. Образцитѣ, съдържащи тѣзи думи, сж белязани на края съ (Ц.). Останалата частъ отъ думитѣ сж събрани отъ мене презъ кратката ми обиколка въ нѣкои неврокопски села презъ лѣтото на 1932 год. Голѣмия брой чужди думи, предимно отъ турски и грѣцки произходъ, които гѣмжатъ въ неврокопското наречие, съзнателно отстранихъ отъ долната сбирка, като оставихъ нѣкои по-типични и важни като *валтѣр*=олтаръ, *слѣха са*=случи се, *вѣтосѣите са*=махнете са и др., въ които често се оглеждатъ важни за нашия диалектъ фонетични промѣни. Отъ къмъ словарната си страна неврокопскиятъ говоръ сѣчи на тѣсна близостъ съ родопскитѣ говори. За да изтъкна тази особеностъ, която покрай останалитѣ граматични свойщини на нашия говоръ свидетелствува за стара общностъ съ този клонъ отъ българскитѣ говори, гдето ми бѣ възможно, подчертавамъ съответствията.

агѣ (а когато)¹: *агѣ* глѣда помеждѣ многото сѣиѣт и еднѣ чѣстна жѣна.
ба: частица за утвърждение, широко разпространена въ неврокопскитѣ села.

бахтѣ (удрямъ, бия)²: *Тогѣ тѣтко хи Диѣскор, катѣ намѣри ф горѣта сѣетѣ варвѣра, бахтѣ е тѣмъ много г.*

безвѣзрастен: и ако малките и безвѣзрастните дечѣца такѣф непризнѣтелност на Христѣ показват 352.

¹ Думата е обикновена и въ родопскитѣ говори (СбНУ V 141).

² Въ сѣщото значение глаголътъ се употрѣбѣва и въ родопскитѣ говори.

- ✓ **вагларин** (вжглишарь): Един вагларин пойска еднѣч да сиди на кѹп с нѣкоі си платнобѣлец ф еднѣ кѹшта 424.
- ✓ **валіѹк**: кжсь, дебелъ човѣкъ.
- ✓ **валтар** (олтарь)¹: Христіанине! глѣдаш ли тѣзи валтар? тѣи є жѣртвеника 187.
- ✓ **варзѣлка**: А понѣже нѣе сме изродѣни и отхрѣнени ф Светѣ, за твѣ сме и сплитѣни и свѣрзани с мнѣго варзѣлки сфѣтовни 421; а маіка му фарлила варзѣлката отъ главѣта си 313.
- варзѹл**²: ... и нѣкоі не мѣжи да отслаби тѣзи варзѹл, освѣн умирачката 404; и за да отварзѣ и да присичѣ тѣзи варзѹли, доіде синѣ Богѣф на земіата урѹжен с нѣж 421.
- варкаі**: бързай (само въ тази повелителна форма).
- вархѹшен** (горенъ): тѣзи чѹвиѣк доколексиѣ бѣше фѣтил еднѣ пиле, та гѣ даржѣше жиѹво пот вархѹшната си дрѣха 538.
- варшйло**: ... варвиѣл с натовѣрена арабѣ на варшйлото ѣ.
- велі**: нѣе, велі, лиудѣто, нѣшто нѣ глѣдаме л.
- видел** (свѣтъль): сфѣтлост голіѣма, катѣ да речѣш чѣ нѣзи нѣшт є видела 619.
- ✓ **вилен**: И єто ти сѣ врѣшта пѣте нѣзи таргѣвец силен и вилен с кѣниѣ си катѣ усѣтил чѣ мѹ нѣма кисѣята заедно с парѣте 174.
- вѣтосѣте са** (гл. пов. нак. 2 л. мн. ч. махнете се!)³: ѣзлезѣте и вѣтосѣте са фсѣчките Еврѣи отъ лицѣто ми 385.
- виѣна**: ... когѣ постѣт, стѣнуват навѣсени, ѣли направетъ лицѣто си да виѣни, за да гѣ видѣт лиудѣто 98.
- влагѣв**: ... нѣ да пѣдни фсѣчкото сѣме на добрѣ и влагѣва зѣме 277.
- врѣвиѣ**: казвамъ, приказвамъ, говоря.
- врѣтиште**⁴: даі му барѣ и врѣтиште за да сѣ отнисѣ житото 317.
- врѣѣдѣн**: способенъ, достоенъ.
- врѣѣскам**: ... заштѣто нѣзи нѣ платѣната кѣза врѣѣскала и сѣ врѣштала при дрѹгите 112.
- вѹліѣ**: торба отъ стригана кожа за държане на брашно.⁵
- вѣз** (презъ): Согрѣшихѣ нѣзи лиудѣ дѣто биѣха въз времѣто на Ное 477.
- ✓ **вѣрл**:⁶ стрѣменъ.
- ганѣвем** (гл. 1 л. ед. ч. дрѣмѣ): не можихте баремъ еднѣ сахатъ да поганавите сѣ мене, какъ сж убѣщавихте чѣ за мѣне ще умрѣте 114 (Ц.); поганавите и сж молите да не влѣзните въ искушеніе. Защо-то духатъ є бодрѣ, а снага-та є слаба. Заради това поганавите 116 (Ц.); ганавене — дрѣмжне 100 (Ц.).⁷
- гѣздав**: отъ нѣи гѣздавото мѣсто, ф нѣи грѣздното 94.

¹ Сжщата форма има тази чужда заемка и въ говора на драмското село Плѣвня, вж. СБНУ VIII 279.

² Сжщата дума намираме и въ Драмско, срв. СБНУ VIII 299.

³ Само въ тази си императивна форма глагольѣт є познатъ и на говоритѣ въ централна и западна Македония. Д. Матовъ погрѣшно иска да я свѣрже сѣ лат. *vito*, фр. *éviter* (СБНУ VII 457). Вече самиятъ глаголенъ суфиксъ ни подсказва да търсимъ произхода ѣ въ заемки отъ грѣцки езикъ. И действително, най-допустимо є въпросната форма да се отнесе къмъ грѣцкия глаголь *βυθίζω* = *versenken*, *versinken* (срв. още новогрѣцкия глаголь *βυθίζομαι* = *untergehen*, *sich versenken*, *versinken*, *zu Grunde gehen*). Не є изключена обаче възможността заемката да є направена и отъ неправилия глаголь *βαίω* „weggehen, fortgehen, sich entfernen“ или по-точно отъ неговитѣ императивни форми *βῆθι*, *βήτω*, *βήτε*.

⁴ Сжщата дума имаме и въ Драмско, СБНУ VIII 279.

⁵ У Найдѣнъ Геровъ в уліѣѣ = Мѣхъ за държане въ него брашно или нѣчто вариво.

⁶ Срв. стб. врѣль є *σφοδρός* *vehemens* (Miklosich, *Lexicon* 77).

⁷ Най-допустимо є да се свѣрже този глаголь сѣ разложката форма гѣве сѣ = захласвамъ сѣ, бавя сѣ, забравямъ сѣ (МПр. VI, 3, стр. 116).

тане пръстът към корена.

дру́гоч: ... еднѣч на Халдѣите, дру́гоч на Вавилонците, и дру́гоч на Асиріаните 477.

✓ дръмѡн': решето съ едри дупки.

духѡвам са (изповѣдвамъ се): ти са си Духовал, но дали фсичко по право си казал? 92.

дѣлва: дѣлвата на брашното (в.) не съ фтаса, не то карчіага на зеитине са умали 492.

✓ естелѣв (лакомъ): естелѣвѣа согрешѣава за да съ нахрани.

женштинѣ (женственостъ): ... сос чистотѣта на женштинѣта потѣнѣва ф жіалба като ф іама 140.

жѣвина (животно): ліуде с ліуде, жѣвини с жѣвини 77.

жіасам (дърпамъ)¹: та чи жіасна и трѣгна поіаса колкото си мѡжише МГ₂.

забавлѣние (закъснение): и чиудехъ са за забавлѣниѣто му ф олѣара ЛН.

забѣвно: подѣр фсіака беда дохѡжда и радост, скѡро или забѣвно.

забѣлен (омасленъ)²: от дѣбелите и забѣлените іастѣта, дѣто ката-днѣвно гѡтвет 598.

заборіа́ч (който забравя): ... та стѣваш за боріа́ч на хубавинѣте ти 444.

завіа́ство (лекомислие): Прѡчее, шѣто мѣчен и гѡрак ѣ живѡте на Лакомиа, и шѣто завіа́ство съ крие ф него 371.

за́града: А за́градѣта (плетѣ) на лозѣто шѣто ѣ? 500.

задѣріа (заследя): ... бунѣтѡвницѣте, който желѣаеха да гѡ убѣет, біаха го задѣрили и заслѣдили 621.

за́дникѡм: отъ зади.

зайдіа (ида, врѣхлетя — казва се за дѣждѣ): и като зайдел едѣн силѣн дѣжд 542.

✓ законодава́ч: Бог слѣа́зе, не като Сѣдник, но като законнодава́ч 81.

за́крива: За тѣа ѡтарчи садѣ пот за́кривѣта и, пѡтерѣ помѡштѣ хи 484.

залиушѣ́ (удрямъ плесница): ... Стѣна та залиушѣти еднѣ лесканица по ѡбраза на Ариа Н₂

залѡ́жен (положенъ): ... залѡ́жен на мѡкрата и калліва земіа 621.

замѣшлѣ́ние: ... тѡі тогѣ паднова ф замѣшлѣ́ние 340.

замѣ́стен (оцапанъ): ѣ истиннѡто не замѣ́стенно оглѣдало дѣто ѣ сфѣтѡто писѣние 589.

замѣ́ртнѣа (замръкна): знѣеш ли а́ко замѣ́ртниш шѣте ли усѣмниш, ѣли а́ко усѣмниш шѣте ли замѣ́ртниш? 346.

занѣ́чен (скритъ, сравни още глаголитѣ занѣ́чам са, онѣ́чам или уни́чам)³: зашѣто пѡт бѣлото и пѡт превесѣ на віарата ѣ занѣ́чен Бог 83.

зани́кновам (изчезвамъ): ѣто тѡі захѡжда и зани́кнова вече от тѣѡите ѡчи 71.

зани́чам са (крѣя се): ... тѡі съ устраи́, занѣ́чи са, и съ за́пріа та чи́акаше да прѣни́кни и да за́минѣ учѣтелѣ му 454.

занѡ́сіа: за́чнѣ Рахѣл и мнѡго са радѣваше ф се́бе си, че тѣа като фсѣчки жѣни занѡ́сила 438.

запамѣ́тіа: ... трѣ́бва да ги за́памѣ́тѣме ф на́с за на́шіата ни душе́вна пѡлза 348.

✓ за́прѣн (забранѣнъ): ... да не е́де от за́прѣнѡто дѣ́рво ф ра́іа 23.

за́р (въпрос. частица): Ами за́р Бог съ умѡри ф 6-тіах дни та ф 7-міа дѣ́н почѣна 393.

¹ Срв. разложкѡто ца́сам=дърпамъ (МПр, VI, 3, стр. 118).

² Думата ѣ известна и въ родопскѣтѣ говори: за́бѣла сжщ. блажило. За́беа́ли ма́н'джата, заблажи́ я съ масло, съ тлѣстина. Беа́ла са, заблажѣ́ се, турга се масло. Род Напр. V 276.

³ Сжщѣя глаголѣ имѣме и въ Родопѣтѣ, срв. Сѣаѣти Гѣѡрги за́неа́чил мумата зад гарѡа́т му. СѡНУ I 119, Ахж-Чѣлѣбѣйско.

- зàра**: слънцето (в.) ште да бѣди без сфетило и бѣз никаква от него
зàра 76.
- зàсек**: мѣстото, гдето нѣщо се отсича, отбива (за вода).
- застивам** (истивам): ôти с врѣмето, застѣна горѣштата пѣрва теплотѣ
на вѣарата 547.
- зàструзи**: захлупци, гаванки.
- затѣгновам** (забременявамъ): Тòи и еднѣ жѣна бил придàл на умирачка
ôти била съ схòдила съ дрѹк мѣш и затѣгнала от нек ã.
- зафчѣас**: зафчѣас и с голѣма барзинѣ здѣгнаха ôпсадѣта 88.
- зачѣало** (начàло): Иисѹс и Марѣа нека è зачѣало и сфѣршване на
вашите молитви 473.
- здѹмам са** (сговарямъ се)¹: дѣто съ сте стрѣшто мѣне уѣдѣсали и здѹ-
мали 88.
- зѣмални** (земни)²: зѣмалните рàботи 4.
- зимòска**: зимасъ (наречие).
- злòбѣ** (прх. гл): ако сѣ милостѣф, нештѣ го зилѣасаш за нѣшто, нештѣ
го злòбѣш 560.
- зломѣслиà**: ... когàто зломѣсли за добрите нештà 132.
- злонапрàвѣа**: вѣе нѣма да злонапрàвите на тòзи Назорѣанин 616.
- злòпотѣа**: бойш съ изкадѣ небѣто, пà злòпотѣата ти дохòжда от
кадѣ земѣата 611.
- знòи** (потъ): ... и да квàси хлѣба си, с зноѣтъ на лицето си 447.
- зòрна**: ... Владѣците, и сфештѣнниците, дѣто бѣаха зорните и сфѣр-
ките на сфетѣа Дух 280.
- зѹнци**: горски ягоди³.
- иждивѣ**: ... и кòлкото ште и ждивѣш пò него, àз на врàштане ште
ти зàплатѣ 356.
- избилѣжвам** (прицелвамъ): Тогà фàшта нàи голѣмиа брàт срелѣта, и з-
билѣжва è и è трѣгнѣ ф снàгата на баштà си 584.
- извѣтѣа**: старѣи и млàди съ извѣтитиха от вѣрата 556.
- ѣзгреф** (изтокъ): нò едѣн ѣска ѣз кадѣ ѣзгреф да дѹе пà дрѹк ѣска ѣз.
кадѣ зàпат 436.
- ѣзгуба**: Прòче сѣ при таквà еднѣ ѣзгуба ... трѣбва да плàчиме горчѣво 12
- ѣзгубѣние**: ѣзгубѣнието на живòте му 86.
- ѣзчѣпка**: помàчил да è ѣзчѣпка и да è зѣми òт рѣкѣта му 304.
- ѣзчислѣа** (пометя, изтрия): òставѣ ма да сѣ ѣзпѣлнѣа лѣутѣше и да гѣ
ѣзчислѣ òт зѣмното лѣце 479.
- ѣспарвѣам** (ѣзпѣрво, òтначало)⁴: и тѣа тàм ѣспарвѣам не гѹ познà-
ваха 83.
- ѣспòсле**: ... и тòи ѣспòсле ѣм раскàзваше пò тѣнко значѣнието на
бѣсадѣта 500.
- ѣхѣл**: особена риба, змиорка.
- ѣàдѣувѣта** (мн. ч òт ѣад): пòстил сѣ òт мѣрсни ѣàдѣувѣта 92.
- ѣàкотѣа**: ... кàтò глѣда òт еднѣ стрàна ѣàкотѣата и герòдѣството
(бабаитлѣка) на прòтѣвникѣ 336.
- ѣжна**: следòбѣдна закуска.
- ѣжнòвам**: закусвамъ следѣ обѣдѣ.
- кадѣло** (димъ, пушѣкъ): тàм стàна тòлко кадѣло, кòето до небесàта
сѣ въздѣгаше 81.
- калѣв**: ... залòжен на мòкрата и калѣва зѣмѣа 621.
- калѣун**: чорàпѣ.

¹ Така сжщò и въ Родòпско, РодНапр. V 275.

² Въ Родòпитѣ зѣмално мѣсто, мѣсто съ достàтъчна почвена

прѣстъ за засѣване съ нѣкое растение. РодНапр. IX 191.

³ Срв. разложката дума звунѣи=горски ягоди (МПр., VI, 3, стр. 118). Прòче въ неврокопското село Осѣково сжщѣтѣ ягоди носѣтъ на-
звание звѣнѣици.

⁴ Срв. ѣзпѣрвѣнѣ въ Свищòвския дамаскинѣ (Л. Милетѣчъ,
Свищ. дам. 62).

кѹбиште: А Пилата заповѣда да фѣрлет главѣта на сфетѣ Лонгин така безъ чѣстно вѣнка отъ градъ ф едно гиѹбре (кѹбиште) 261.

кѹдіа (хуля, мѣмря)¹: ... почнаха да мѣмрет и да кудіѣт царе си 405.

кѹзніа: ковачница; наковалня; малка наковалня, на която косачитѣ то- чатъ коситѣ си.

кѹпно: купно мж окрѣжиха 30 (Ц.).

кѹтел: дървена паница.

кѣрчіаг²: Дѣлвата на брашното (в.) нѣ сѣ фтаса, нѣто кѣрчіага на зеитѣне са умали 492.

ланѣта: буза (стб. ланѣта).

латка³: кюпъ съ широкъ отворъ.

легало: ... ѹти ѣ умолѣпсала легалото на мажѣ си 39.

ленлиф: лукав и ленлиф слѹго! 528.

леска са (свѣтка се): когато съ леска и страшно гарми 74.

лескавец (свѣткавица, блѣсъкъ): когато видеха пѣрф пѣт лескавеца по въздѹха 74; жѣлезо безъ никакво сфетѣло и безъ никакаф лескавец 548.

лесканийца (плесница): ... стана та залиушти еднѣ лесканийца по образа на Ариа ⁴.

лин (корито)⁵: ... нѣто хамбарето му мѹгли да зберѣт житата и псиниците му, нѣто коритата (линовѣто му) множеството на вѣното 371; и вѣшите хамбаре и линове никогаш на штѣт да сѣ изпразнет 390.

личен (красивъ): ... да сѣ хрѣнет тѣзи момчета с цѣрцките іастиа за да станат лични 36.

лиѹ (само, щомъ; по-често като вметната частица за неопредѣленостъ): и лиѹ отъ гдѣ да заминоваха 85.

лиутѣш (гнѣвъ): пѣлен с лиутѣш 80.

малешак, шка, шко⁶: малъкъ.

мамник: тогаштѣ сѣ покажи мамник нози, който го имахме за като сфетѣа 522.

марзіан (омразенъ, сравни още мѣрзе, мѣршіа): марзіан ѣ прѣт Господа, фсіаки който са возвишіава и фодѹли 57.

мастор: ... за да вѣди каквѹ грѣдѣт масторето банѣата ⁷.

мачкавица: ... штѣше там стѣни шематѣ и мачкавица 351.

медвѹ (между): ... наї сѣтне го распѣли на кѣрст медвѹ двамина харамѣи 97.

месур⁸: Исавъ, кои-то даде пѣрвородството си на брата си Якова за единъ месуръ лѣща 184 (Ц.).

¹ Думата ѣ известна въ сѣщото значение и въ западнитѣ ни говори (Трънско). Тя ѣ обикновена и въ говоритѣ на срѣдна Македония (Прилепъ).

² Интересно ѣ да се отбележи, че тая старинна българска дума въ Драмско значи висока каца, СбНУ VIII 281.

³ Имаме работа тукъ съ старо латѣкъ, латка „olla“, рус. ладка „паница“, лат. alveus, Думата лѣтвик въ сѣщото значение се срѣща въ говоритѣ на срѣдна Македония. Лѣтвица или лѣтка имае и въ Гевгелийско (Д. Ивановъ. Гевгелийскитѣ говори, 121).

⁴ Думата ѣ отъ грѣцки произходъ, ср. *ληρός* = Kelter, Trog.

⁵ Въ нѣкои неврокопски села тѣзи прилагателни звучатъ ж. и ср. р. машка, машко. Въ Родопитѣ майшку, майшка, машко, машка, РодНапр. II 221.

⁶ Думата ѣ заемка отъ латински (missorium „Schüssel“) прѣко албанската форма *misur* „tiefer Teller, Schüssel“. Заемка отъ лат. ѣ и грѣцкото *misoria* „Schüssel“ (Berneker II 62). Тѣй щото погрѣшно М. Дриновъ искаше да съзре въ тази дума прѣмъ остатъкъ отъ стб. мѣса съ видоизмѣненъ суфиксъ (М. Дриновъ, За българ. речникъ на А. Л. Дювернуа Псп. LXIII 89). Сѣщо така погрѣшно и Б. Цоневъ възвежда брациговската форма *мисурче* къмъ стб. мѣса (Б. Цоневъ, История на бѣл. ез. 96). Прѣми на-

- месечини**: ...който иска да излекова боедин биасен, който страда на месечини 167.
- милеймен**: ...искаме, щото другите лиуде да ни казват истинна, да съ милеймни 253.
- ✓ **мйлен** (обиченъ): кърфтъ на нѣи мйлни е ми син 88.
- милобръство**: милобрасвото нека припичелиме, като въ Христа братие 112 (Ц.).
- миловач**: вижд миловачъ на пари-тъ, които зарет тъхъ сж убъ-суюашъ 108 (Ц.).
- мйлоост** (любовъ): ...пълен с мйлоост към женѣта си 140; съ изгубѣава мйлоостъ към Бѣга, и мйлоостъ към бѣжния 232.
- мйлоостиво** (мйлоостиня): и новѣ мйлоостиво нѣ ли го си направил да тѣ похвалет 92.
- мйсла** (мисълъ): човѣка когато са роди на този свѣтъ, той е голъ отъ всѣка една мйсла и умъ 179 (Ц.).
- мѣашка** (мѣсто, кжсъ)¹: ...и раскѣцаните хи мѣашки да ги горѣт с запалени бѣрни д; ...на кѣлко хилѣди чѣстички да строшиш тѣа угледѣло, на тѣлко мѣашки штѣ видиш пак цѣлото слѣнце 183; На оновѣ врѣме катѣ дѣиде Исусъ ф мѣашките Гадарѣнци 337; ...еднѣ удѣриха да бѣгат прѣс нѣи штѣрните мѣашки 338; ...тѣ здигнал и прахъ от тѣм, штѣто и мѣашката вече не мѣ са познѣвала кадѣто стоѣл идѣла 374.
- мѣаркам** (гл. прх. движа): тѣа ф тѣзи чѣас пак мѣаркаше очѣте си низ воѣниците 535.
- мнѣгиш**: мнѣгиш пѣте 75; тѣлко мнѣгиш мѣ си нагорчѣвал 84.
- мнѣжиш** (мнѣзина): нѣа слушаемъ, че мнѣжишъ изъ междѣ насъ си са плачѣме, че надѣйдохѣ и че на задавихѣ чѣзденци-тъ 184 (Ц.).
- мнѣчко**: ...трѣбва да постоѣнствуваме мнѣчко ф мѣлитватъ ни 456.
- мѣлѣч**: ...да нѣма за поможѣтник нѣто мѣлѣч на Бѣга барѣм едѣн свѣтѣа 476.
- мѣлѣчка**: нѣа да имѣте... мѣлѣчка ф врѣмето на страшната сѣдбѣ 473.
- мѣмече** (момичѣ)²: ...тѣ на ѣтрешнѣа денъ сѣ бѣаха примѣнили мѣмечѣтата, и излѣзли прѣт воѣниците 322.
- ✓ **мрѣзи**: студѣно е (безличѣнъ глаголъ).
- ✓ **мѣцунъ**: мрѣна риба (нарѣчена така поради острѣта си муцуна).
- мѣкна** (кжсамъ)³: ...раздрѣл дрѣхѣте си, мѣкна л косѣта си 304.
- мѣлве са**: заштѣ се мѣлвите и плачѣте? 347; грѣжиш се и мѣлвиш се за мнѣго рѣботѣ 378; нѣ оште и дѣ денъ днѣшнѣа са мѣлвашѣ и пѣзише катѣ достѣен и мѣлѣстѣф Тѣтко вѣшѣто зрѣве 21.
- ✓ ✓ **мѣрва** (дрѣбенъ прахъ отъ вжглищѣа)⁴: заштѣто ме ѣъ стрѣх, отѣ штѣто

слѣдници на последното Облакъ се надѣва да е открилъ въ нѣкой северо-източѣнъ македонски диалѣктъ (JA XVI 307). Тѣврдѣниѣто на Облака безъ съмнѣниѣ се гради върхѣ съобщѣниѣто на Н. А. Начѣвъ до М. Дриновъ, че въ Рѣдовишкѣа окржгъ въ северо-източна Македонѣа се е зачувѣла тѣзи дума въ най-старѣа си видъ (Срѣ. М. Дриновъ, ц. с. 90).

¹ Срѣ. мѣашка въ разложкѣа говоръ (МПр. VI, 3, стр. 119). Тѣзи дума намирамѣ и въ Чѣпино, срѣ. Субрѣаха са лѣ батѣчанѣе | субрѣаха са на дѣве мѣшки: | еднѣ мѣшка ѣу ф чржкѣвѣта, | Ја двѣкѣта ѣу Стѣфуви, СБНУ XV 40. По всѣка вѣрѣятнѣостъ тѣкъ имѣамѣ рѣбота съ промѣнѣна умѣлитѣлна форма мѣстичка.

² Сжщѣ и въ Рѣдопитѣ, РѣдНапр. II 295, Ахж-Чѣлебѣйско.

³ Сжщѣ и въ Рѣдопитѣ, срѣ. напр. морни си кѣси моѣакнѣашѣ, СБНУ I 28, Ахж-Чѣлебѣйско.

⁴ Тѣва е едѣна отъ най-особѣтитѣ дѣми въ Нѣвроколскѣото нарѣчиѣ. Отъ нѣа е получѣло наимѣновѣниѣто си населѣниѣто на мѣрѣвашкѣтѣ сѣла — мѣрѣваѣци, тѣй катѣ изѣвестно е, че главното занѣаѣ на тѣва населѣниѣ до неѣтѣдавѣна сж били вжглищѣарство и желѣзарство. Мѣрѣва катѣ нарѣчиѣ означаѣва малко. Намирамѣ го въ Солѣнско, па дѣри въ

- аз избелѣхъ, па ти штѣ го напѣлнеш прах и мѣрва. Ами што прах, што мѣрва, дѣм и темнотѣ е грижите и гаилѣта чѣувѣшки на тѣзи сфѣат? 424.
- мѣрзе** (мразя): и ти нѣ позна ли, колко ази ненавиждам и мѣрзе грѣшката 91.
- мѣрсен** (блаженъ): пѣстил си от мѣрсни іадіувета 92.
- мѣршіа** (омраза): ... дѣто с това обичіане съ изгубіава милостѣ към Бога, и милостѣ към ближния, и станува Бог мѣршіатъ ни 232.
- мѣча**: трудя се, мжча се, залѣгамъ, живѣя трудно. Глагольтъ не е възвратенъ.
- мѣчен** (гдето се изпитва мжча): затворѣте го там ф мѣчните места дорѣ да ми исплатѣ фрѣт борчтъ си 475.
- навали** (гл. 2 л. ед. императ.): ти навали вѣгане, та йспатри голіа-мата сѣфрѣ 320.
- навратіа са** (обърна): или кандѣлото сѣ наврати да сѣ истѣри зѣитине? 609.
- навѣрвіа** (отивамъ): Ето нѣе ораторите навѣрвеме на заточѣніето 288.
- нагѣтвен** (приготвенъ): блажините които сѣ нагѣтвенни за вас 73.
- надам са**: Сичкитѣ тіа на тебе сж надатъ, за да дадешъ во врѣме іастіе-то имъ 11 (Ц.).
- надбѣриувам**: ... надбѣриува іунѣците 404.
- надвивач**: и варвіаха и напредваха кат' надвивачи 86.
- надвивачен**: ... тіа излѣзе пакъ победѣтелна и надвивачна 542.
- нажегѣ**: ... тѣи заповѣда да нажегѣт един вол бакѣрен и ф него да ги кладѣт 249.
- накусіа**: зашто катъ накуси Адама отъ дѣрво-то, потапта зарачка-та 123 (Ц.).
- налегѣние**: чѣухъ вѣкѣ имъ отъ тіахното налегѣние и притеснѣние 382.
- наѣпаце**: Анаѣтема да бѣди на нѣзи, дѣто привѣждат и талкуват наѣпаце и нѣ прилично за сфѣтитѣ ікѣни 31.
- напѣна** (опѣна): стрелѣта нѣгова напѣна и е нѣгѣтви, и ф него пригѣтви смѣртни урѣдиа 469.
- направа** (създание)¹: да смѣ обѣрнати повече къмъ саздѣтеліа нашъ Го-спода а нѣ камъ на правѣта му земіѣта Е.
- направіа** (създамъ): отъ какъ сѣ е направила светѣ 73.
- направина** (невинно): ... бѣзъ никаква винѣ (кабахат) и направила го пѣснаха тѣзи іунѣк и Воиноначіалникъ на заточѣние 465.
- нарушіа**: нарушіа ч и нѣ покорѣн на правіѣ му законъ 80.
- насвѣждам** (наклеветявамъ): ... фміаство да сѣ мѣлет за тебе, тіа повече тѣ насвѣждат и наказват на Бога 483.
- насѣтнина**: и сѣ ісклѣха насѣтнина като корбѣне словѣсни ф мученіческия купѣл 412.
- натрѣсіувам са** (заразявамъ, прилепвамъ се — за болѣсть): ... тѣзи болѣст лѣсно и бѣрже съ натрѣсіувѣла и заліпала по здравіѣте кѣ; и понѣже билѣ прилепчива и лѣсно съ натрѣсѣла по здравіѣте, затѣ да сѣ нѣ натрѣсіѣт и дрѣгите хѣра ... кѣ.
- нахадам са** (надѣвамъ се): та ожѣни и фтѣратѣ си кѣрка, катѣ сѣ нахадал, чѣ нѣзи които му натакмѣл за двѣте му кѣрки, бѣзъ дрѣго кѣ сѣ грижи и за трѣтіа 32.
- нахитриувам**: Благословѣнъ еси Владико нахитри ма съ твоитѣ правдины 16 (Ц.).
- начѣло** (начало): днесъ е начѣло на наше-то спасѣніе 93 (Ц.).
- наштрѣкнувам**: ... чѣуишъ тіахните канки та наштрѣкнувашъ 611.
- Одринско, срв. мѣрва нажнала = малко нажѣнала. Род Напр. VII 240, с. Пишманъ-кѣой, Одринско. Като наречіе въ значѣніе на малко, сж-щата дума е доста характерна въ говора на мѣяцитѣ въ Западна Македонія.
- ¹ Срв. на права съ сжщото значѣніе въ свищовския дамаскинъ (Л. Милетичъ, Свищ. дам. 63).

невиден: ... искаше да ги стори невидни от зѣмното лице 479.
невидно: оти тои едни нѣш като си спѣше, чиу невидно един глас дѣто му рече 425.

недѣліачен: ф фсіаки прѣздничен и ф недѣліачен ден 395.

незаходен (незалѣзващ): там е неискѣзанното и не заходното сфетило на Божественѣта слава 532.

немаріа: чувиѣка до когато е ф благополѣчието си совсѣм немари за душиѣта си 340.

непознато (незнайно): не познават каквѣ не познато ги саблица лукавиа Діавол от божественните дѣрби 346.

непривиден: ... децѣта ми устѣнаха сираци и не привидени 520.

обиградіа (обградя): морето штѣ обигради земиѣта 77.

обидіа (невѣстя)¹: ... отидоха да ѣ обидат и да ѣ зарадват ѣв.

обхода: ако поглѣднем ф чувиѣштата обходѣ, штѣ видим чѣ лиудето устѣѣт безвѣрни към тѣзи двѣ истинни 505.

обихѣждане (посѣщение): обихѣждането на болниа от приѣтелите му ни мѣжет совсѣм смартѣ да повредѣт ѣ.

овчинка (умал. отъ овца): Валкъ (в.) едниѣ прѣтил един прѣтенник (илчиа) до овцето, който хми дѣмал: о овчинки мирни! 288.

ѣдушѣ: поменѣ, задушница.

ѣжек: Дѣлѣгъ прѣтѣ, съ който се разбѣркѣ жеравата въ пещѣта.

ѣколчѣаст: ... голѣмѣта мѣса, дѣто билѣ едниѣ ѣколчѣаста на-права 320.

ѣлелекуване: Прѣведните ф похвалѣние, на грѣшните ф ѣлелекуване 525.

ѣлеликам: ... ѣлеликати издѣват жиѣлен глас ѣс₂.

ѣлемѣле (на две—на три): ... и така до неѣде ѣлемѣле съ разговѣрели помеждо си за достоплачѣвниа ѣм хѣл ѣс₂.

ѣничам (крія, сравни занічам, занѣчен): ... затворѣте, о сфѣштѣнници! пакъ ви дѣмам цѣркѣвите, ѣнѣчѣте и скриѣте кѣрста и распиѣтиа 625.

ѣпстѣпіа (обсадя): дѣто и цѣре Моабци, с фсѣчките му неговѣ воѣски ф градѣ го ѣпстѣпиха 86.

ѣпхождѣние: с вѣнкашното ѣм ѣпхождѣние рѣкѣт, „ѣсанна“, на с вѣтрѣшното рѣкат „распи го“ 617.

ѣсий: прахѣт при вѣянето на житото.

ѣслѣкѣам (умирамъ — за животни)²: ... сѣштѣта болѣст сѣ ѣвила по кѣнето му и по фсѣчките му добитѣци, та и тѣа ѣслѣкѣнали фсѣчки 237.

ѣсли: и дивѣтѣ ѣсли изгасѣватъ жажда-та си 9 (Ц.).

ѣсобѣто: тои ѣбѣчѣа на едниѣ ѣсобѣто и ѣпределѣно мѣсто да му сѣ клѣниме, и да му принѣваме слѣвата 389.

ѣсторѣа (сторѣа): да ѣсторимѣ съ милѣстиво хѣзметѣ на Бога, каквѣто му ѣстори марѣа на вѣчерж-тж 110 (Ц.).

ѣтберѣте са (гл. пов. нак. 2 л. мн. ч., махнете се): ѣтберѣте са от миѣстѣто ми наѣдно с добѣцитѣ си, и ѣдитѣта сѣ пѣклонѣте на вѣшиа Бѣг 385.

ѣтдѣланѣса (ѣтдѣляне): и за країното ни измѣждѣ нас тои ѣтдѣланѣса 6.

ѣтдѣмам (ѣтговарямъ): брѣтетѣ му пакъ никакъ неможѣха да му ѣтдѣмат 83.

ѣтклѣуч: ѣти милѣстивѣто ѣ едниѣ ѣтклѣуч на цѣрствѣто небѣсно 360.

ѣтмѣл (ѣдва): коѣто ѣтмѣл и сѣгѣр 20. души мѣжили да ѣ ѣтвѣрет 76.

ѣтпѣрѣа: ѣтпѣра са и сѣ ѣткѣчи (в.) едниѣ каменъ бѣз да го бѣтѣни ниѣква рѣка 375.

¹ Въ Рѣдопитѣ убишли=ѣбѣходили, ѣбѣколили, посѣтили. Рѣд Напр. VIII 176.

² Въ Драмско имѣме слѣк, слѣкавица=морѣ по добѣцитѣ, ѣсобѣто по воловетѣ. СбНУ VIII 282.

- отпорѣа**: ... дѣто немѣжили роднинитѣ хни дѣ ги отделиѣт и отпорѣт
от мѣртвата снага на синѣ хми 307.
- отпрѣш** (преди): малко по отпрѣш от фѣторѣто му дохождане 76.
- отровѣт**: ... нѣзи отровѣти ламѣ 414.
- оттѣрем**: ... ништо дѣ сѣ нѣ притури или оттѣри зѣ.
- отчѣкнат** (откжснат): ... дѣшчици и дѣрфцѣта от чѣстѣа кѣрст, за
който (в.) казуват чѣ сѣ били отчѣкнати от самѣа Христов
кѣрст 154.
- охотѣа**: ... по рѣзни телѣсни охотѣ 104.
- пѣзи** (внимавай): Послушай, Господи, молитва-та моѣ, и пѣзи во гла-
сѣтъ на моленѣа-та мои 3 (Ц.).
- палѣта**: ... кѣто видѣли чѣ арслѣнина даржи дѣтетѣ ф устѣта си, спѣ-
снали са по нѣго с пѣлетѣта си, тѣ кортолисали дѣтетѣ 239.
- палноснѣжен**: ... един ѣунѣк и палноснѣжен и мурафетлѣа пи-
хлѣувѣнин 336.
- параплѣв**: Въ днешно-то наше време виждаме толко машини, толко
параплѣве, толко барзати железници 183 (Ц.).
- пѣрещ**: лютѣ, лютѣвъ, напр. пѣрещѣа пупѣрка.
- патѣлка**: нѣговѣте рѣни ми рѣкат дѣ ти ѣтварна за нѣговѣта патѣлка 91.
- пеклѣ**: от рехатливѣто мѣсто, ф нѣа мѣчителнѣто Пеклѣ 94.
- пѣштора**: ... пѣшторѣта ф коѣто сѣ родѣ Христѣс 187.
- питѣтел**: ѣти Господи! ни земѣа питѣтелѣ и благодѣтелѣ наш? 331.
- пѣфкам**: кѣто оновѣ горцко пѣле, дѣто кѣто си изгубѣ другѣре, тѣи нѣ
зелѣна вѣѣка вѣѣке нѣ сѣднува, и бѣстра вѣда вѣѣке нѣ накѣсѣва.
нѣто пѣе вѣѣке, амѣ фсѣѣкогаш и дѣѣма пѣфка и тѣухка и жѣѣла
за другѣре си 300.
- плѣтка**: ... за дѣ хѣдѣва при тѣѣх фсѣѣки който ѣска сѣс плѣтка ѣ.
- плѣтнобѣлец**: Един ваглѣрин пойска еднѣч дѣ сидѣ на кѣп с нѣкоѣ си
плѣтнобѣлец ф еднѣ кѣштѣ 424.
- плѣча са**: ф врѣме на умирѣчката дѣ нѣ плѣчѣме такѣ, каквѣто сѣ
плѣчет безвѣрниците 348.
- плѣчно**: — плѣчно-то врѣме прѣмина, немѣѣ вѣкатѣ а Воскрѣсѣ-
нѣ-то на Апостолѣ-тѣ кѣжѣте 34 (Ц.).
- плѣт**¹: ... на фсѣѣки Еврѣин бѣше упрѣделѣнно и заповѣданно на дѣн,
дѣ отсѣца по еднѣ голѣѣмо количѣство плѣтѣве и тѣвѣли 380.
- плѣчѣнка** (плѣтенка на женска косѣ): пѣ сѣтнѣ е грѣбна за плѣчѣн-
кѣте, тѣ ѣ влѣкал сѣлно дѣ домѣ си ѣ.
- плѣѣни** (пелени)²: тѣѣ сѣ ѣстѣте плѣѣни и пѣкривки дѣто бѣше повѣен-
но и покрито дѣтетѣ Христѣс 187.
- плѣдѣва**: женски половѣ органѣ у животни.
- пѣбѣчен**: пѣбѣчен кѣто усѣден 90.
- пѣварзи** (преврѣзки): ... раздрѣни и спѣкѣцѣни пѣварзи кѣ².
- повѣвѣчлѣ**: ... нѣ правѣме кѣто завѣѣанѣте и глѣпавѣте повѣвѣчлѣта
дѣцѣ 601.
- повтѣр**: ... и тѣѣ благовоѣлѣ дѣ сѣ видѣ повтѣр женѣта и дѣцѣта си 249.
- пѣдол**: мѣстѣто, гдѣто пада смлѣното брашно въ водѣницѣта.
- пѣдсѣрна** (пѣдхлѣзна)³: нека сж не зарадуватѣ заради мѣнѣ, когато
сж пѣдсѣрни ногж-тж ми, они вѣлѣрѣчатѣ противѣ менѣ 27 (Ц.).
- пѣѣѣ** (пѣѣѣ)⁴: Амѣ нѣ лѣ ѣ слѣво Бѣжѣе сфѣтѣ Евѣнгѣлиѣ, дѣто сѣ четѣ и
пѣ ѣ кѣтѣ дѣн ф литургѣѣта? 418.
- пѣжрѣнчѣвно**: Некога убо, агнѣцѣ-тѣ сж тайно закалаше, а тѣ незло-
бѣве, кѣто си бѣлѣ пѣжрѣнчѣвно, всѣчка-тж тѣварѣ очѣстѣл
си Спасѣ 138 (Ц.).

¹ Думѣта ѣ отѣ грѣцки произходѣ, срѣ. *pléndos* = Ziegel.

² Сжѣтѣта дума намирамѣ и въ Рѣдопитѣ. РѣдНапр. VIII 176.

³ Въ Рѣдопско утсѣрна = отвлѣче, завлѣче. Сѣрнѣѣса, влѣче
се. РѣдопНапр. II 221. Сжѣтѣта дума намирамѣ и въ македонския юго-
изтокѣ, напр. засѣрниѣли = завлѣкли въ Драмско, СѣНУ VIII 280.

⁴ Въ тѣзи си фонѣтичѣнѣ видѣ глаголѣтѣ ѣ познатѣ на всѣчки
рѣдопски говори.

познавам (зная): Познавам (в.) Господи. че не достойно зымам сфетата пречиста 192.

✓ **познар** (джебъ)¹: Амй кога стана да си иде, от жебъ му (познара). му била паднала кисийта му сас парите 173.

✓ **поіас** (възраст): Ами тези дѣца кои-то са на този поясъ днесъ, за кои-то Господъ отъ насъ ще теря отговоръ, за да станатъ хубави християни, добри и полезни селяни, кадѣ можатъ да ся изучіатъ за тъкви? 182—183 (Ц.).

покавам са: нека съ по чіѣстичко покаваме ѿ.

покрива: сѣнки штѣ съ кажи, нѣ покрийен пот боеднѣ покрива 82.

покудіавам (вж. гл. кудіа): Но тѣзи чіувиашта измама, покудіава ѿ Госпот 366.

поленіавам са (ленивъ съмъ): ... чѣ трѣбва да постоіанствуваме мнѣчко ф молитватъ ни, и нимѣи нѣакак си да са поленіаваме 456.

полиубіа (цѣлуна)²: нека гу полиубиме с сѣтно полиубіувѣне Е.

помарз: студъ, студено време.

поминалка: Всички-тѣ люде на този святъ са въртіатъ като съ двѣ крила: съ вѣрата и съ поминалката 184 (Ц.).

помреніан³: цалѣватѣ днѣс неговите помреніани и затворени ѡчи 21.

понимавам (разбирамъ): ѡти православните бѣлгарцки глави нѣ понимают и нѣ разбират ѡт такви сѣхи дѣми 154.

поповам: Та като поповаше башта му Захаріа и слѣжише ф цѣрквата ѿ.

✓ **портар**⁴: фсеблаженните портари на небесното царство 412.

поткови: ако имаш лиубѡф към другиа чіувиак, ти никогаш нештѣ го потковѣш на неговите душмани 560.

✓ **потон**: подъ, дюшеме.

потреба: грижиш се и молвиш се за много работи, но еднѣ ѿ за потреба 378.

потрес: зашто с потрес штѣ видиш огненнѣта ріака 80.

потресен: работа, брате, страшна и потресна.

потрйсам са: толко съ исплашеха и потрйсахъ 74.

пошіѣгліувам са (почесвамъ се): тоі тога даіма са пошіѣгліувѣше и посарбіаваше 95.

прѣви ми са (струва ми се): немѣи да ви съ прѣви чѣ стѣ испѣлнили еднѣ христіанцка длѣжност 332.

✓ **прамен** (стб. прамень): часть ѡт руно.

празност: штѣ засрѣли ѣли мажѣ за празностѣ на женѣта, ѣли женѣта за блѣдството на мажѣ 469.

✓ **прашан**⁵: първа копанъ при обработката на тютюна.

✓ **прѣвес** (покривка, завеса): тоі са принѣдіувѣше да си клѣва прѣвес прѣт лицето 81.

✓ **предѣдник**: ...псовѣче, грабіѣче, музавире, предѣдници, изіадници, кратци 253.

✓ **прѣканіа**: Кои себеп тж прекани іудо, да станишъ придавачъ на спасителж 114 (Ц.).

¹ Думата вѣроятно иде ѡт ром. *rozupag*, което пѣкъ стои въ връзка съ гр. *μλοῦσοῦ, μλοῦσουνέρι*.

² Глагольтъ ѿ обикновенъ въ всички родопски говори и въ всички останали източни македонски говори.

³ Сжщо така и въ Сѣрско, срв. напр. И га гледа што ке види | Бѣло лице помремнало, | Цѣрни очи посахнале. Верковичъ, Народне писме мак. бугара 133. Глаголь *помреніавам* = за очи — „потъмнявамъ, помжтнявамъ, изгубвамъ яснотата и живостѣта си“ намираме и въ Тетевенъ (СБНУ XXXI 322).

⁴ Думата ѿ романски произходъ.

⁵ Ср. разложката форма *праша* = копая царевицата първи пжтъ (МПр. VI, 3, стр. 119).

- преникновам** (отминавамъ, изчезвамъ): ... тоі съ устраи, занечи са, и съ заприа та чакаше да преникни и да заминѣ учителъ му 454.
- престателница**: неа да имате за престателница и покровителница ф този лажовен живот 473.
- преутрешен**: ... тези лиуде ке доидат тука преутрешни ден' 258.
- преухилен** (презагриженъ): пострадах прегърбих сж до край ката денъ ходе преухиленъ 26 (Ц.).
- преучка** (поука): душа-та сж храни съ преучка и приказна 178.
- префсичко** (при всичко): префсичко че претвиждам, оти... 74.
- прешнел'**: прешленътъ на вретеното.
- приговател**: даі скѣпъ вѣчеріа на тези пригователи (калесаре) дѣто съ дошли да тѣ отведѣт 258.
- пригода** (угода): едниъ ако съ уловиш ф пригодѣта на телото си 404.
- пригодиѣ** (угодя): за да пригоди на Бога 86.
- пригождѣние** (угода): ... за твоето телѣсно пригождѣние сега расплакуваш и угорчаиваш родителите си 406.
- призофка**: фсиаки праздник и фсиака сфетѣ Недѣліа не чуѣте ли призофкѣта църковна, дѣто е клепалото 353.
- приказ**: така ли съ е утѣгнала варху мене рѣкѣта ти, та мѣ направи за приказ на фсичкиѣ сфиат 262.
- приказна**: нема ф църква нѣто приказна нѣто проповіт на Евангелиѣто 417.
- приказник**: църковен приказник л.
- прилѣповам** са: — прилѣпи са душа-та ми да слѣдува по тебе дѣсница-та ты ме подпира 29 (Ц.).
- принѣвам** (принасямъ): ... корбането, който принѣваха на елинцките лажливи Бѣгове ѡз.
- припас**: ... с такѣф припас (силиаф) като сѣм воуружен 334.
- приправен**: трѣбва да съ потрудиме за да умрѣме приправени и приготвенни 613.
- приправиа** (поправя): за да приправи тези негови смѣшни табаѣти 95.
- прислѣпиавам**: Вие забѣркахте и прислѣпихте сиромѣсите, за да умножите стѣкатѣ си 608.
- пристигна** (заваря): ... нема да пристигни пазаре, нема да си види работѣта 402.
- притика**: подшилена дѣлга прѣчка, която се забуча до фасула, за да се вие по нея.
- притил'**: постет, нѣ колко зѣитине и притили іастиа изіаваѣт 553.
- прихтіанал**: Амй ако би да си спичѣлил, фсичките блаженства който, сѣ са прихтіанали на твоето сѣртце 533.
- промйштане** (промѣстване): зашто смартѣ на чувиѣка е почиване, и промйштане кам йстинцкиа ни велеѣт 20.
- прѣора** (гл. свѣрш. 1 л. ед. ч. сег. в.): нѣ аз тога шѣ прѣора ракѣта си, и шѣ дам голѣми чудеса ф Египет 383.
- псѣвжба** (ругатня, псувня): А цѣре с псѣвжби рѣче на сфетѣца мѣ.
- пукатина**: ... от пукатините фашта да тичѣ сукарвици ѡз.
- пустиначки**: пустиначко лозѣ 289; ... когаѣ им пращаше хлѣба (манната) от небѣто на пустиначката зѣміа 184.
- пѣжлѣк**: охлювъ.
- разблѣдам**: ... шѣ да разблѣдате и Елинцкѣта хитрост 278.
- разговарем** (утѣшавамъ): ... дѣто ва разговаре ф жѣлбитѣ ви 473.
- разговѣрка** (утѣшение)²: ... и тиѣхната жѣлба не можѣ нйшто да запрѣ, нйто утѣшѣние (разговѣрки) ѣт приѣтели и роднини 299.

¹ Срв. претило = тлѣста гостба съ много масъ или лѣй СБНУ VIII 282, Драмско.

² Сжщото значение има думата и въ свищовския дамаскинъ, ср. какъ да въсплѣча за тебе, разговѣро на мойте ѣчи 575; тѣшко мене, разговѣро на старостъ моѣ 574 (Л. Милетичъ, Свищ. дам. 66).

- размена:** Прочее, каквѣ рѣзмена мѡжи да направѣ чѣувѣака за душиѣта си 592.
- разменка:** Каквѡ штѣ ползѣва челоуѣка, ако спечѣли фсѣичкиа сфѣат, и изгубѣ душиѣта си? или каквѣ рѣзменка штѣ дадѣ чѣувѣка за нѣа 586.
- разпѣрлиувам са:** . . . нѡзи златен гѡлап който висѣше нат сфѣтѣта Трап. фсѣакогаш тогѡ съ затрѣсаше и распѣрлиувѣше са дѡ трѣ пати 191.
- разфучѣн:** . . . когѡто сме разлѣутѣни и разфучѣни 50.
- разход** (разходка): и слѣт твѡ един ден сфѣтѣ Евстѣтѣа, излѣал с жѣнѣта си и с децѣта си на рѣзход 237.
- разчѣкам:** Амѣ кѣк съ насѣтиха и нахрѣниха тѡлко мнѡго сфѣат сѡмо с бѣтиѡх хлѣба? Катѡ мѣ ги донѣсоха Апѡстолѣте на рѣкѣте, тѡи поглѣдна кадѣ небѣто помѡли са и ги благословѣ, и тогѡ учѣницѣте ги разчѣкаха на нарѡдите 456.
- рамѡ** (рамене)¹: и да сѣ отѡчѣ рамѣта си да ги слѣга и здѣга 96.
- ранлѣф:** . . . дѡ тѡлко стѣна ранлѣф, штѡто укапахѡ от рѣни месѣта му 343.
- расѣп:** там ф тогѡ мѣсто цѣре стоѣше нѣ само уморѣн, нѡ и горчѣво разжелѣн за гѡлѣмиа му хѡл и расѣп 521.
- раскѡшен:** чѣ дѡ когѡто сѣм ѣаз такѣф блѣден и раскѡшен, ѡз нѣ сѣм достѡен да сѣ нарицѡм Христѣанин 407.
- разкѣршница** (крѣстѡпжѣ)²: . . . ѡт лицемѣрцѣте обѣчат да сѣ молѣт по збѡриштѣта и по раскѣршницѣте за да ги видѣт лѣудѣто 455.
- расподѣлам** (спѡдѣлям): . . . с който ти си распѡдѣлаше и радѡстѣ и касавѣте 71.
- рѡвновам** (удрямъ, мушкамъ): днеска съ муздрѡкъ го ровнаха въ ребрѡто 113 (Ц.).
- родѡбитѣн:** плодѡродѣнъ, богѡтъ, изѡбилѣнъ, напр. родѡбитѣно сѣло.
- рѡжба** (раждане): . . . рѡжбата на Христѡ от сфѣтѣе Дѣва 36.
- рождѡвитѡ:** Съ течѣниѣе-то на твоѣтѣ сѣлзи, неплодно-то (не рѡждѡвитѡ-то) мѣсто на пустѣнѣж-тѣ изѡрал си 100-101 (Ц.).
- рѣкам** (викамъ): глѡс на Гѡспѡда, който штѣ да рѣкѣни фсѣѡка родѣна дѡ тогѡ чѣувѣашѣта дѣше 77.
- рѣпа** (дупка, трапъ): . . . Даниѣл го фарлѣха ф рѣпѣта на лѣфовѣте 493.
- рѣсав:** рѣсѡва косѡ 245.
- садовѣще:** Па и Правѡсѡдѣника Госпѡдъ на страшниа дѣнъ на садовѣще-то му, ще тѣра ѡтѣ васѣ ѡтгѡворъ 185 (Ц.).
- сакѣл**³: кѣсийка, торбѣчка.
- сѡпѡсувам**⁴: Тогѡ сфѣтѡ Калиѣники сѡпѡсува поѣасѣ си *мг*₂.
- сарчѣвѣни** (сѣрдѣчни): . . . сѣчкѣте му сѡрчѣвѣни месѡ и карвиштѡ прѣз ѡстѣта парчѣ на парчѣ ги бѣлвашѣ 51.
- свѣщѣлѣник:** свѣщѣлѣникъ неугасѣнъ 92 (Ц.).
- свѣршѣн** (сѣвършѣнъ): ѡко небѣѡха свѣршѣни христѣани, но пакѡ наблѣзо на христѣани прилѣчеха 548.
- свѣршѣно:** Тѡа му кѡза Бѡг, и улугѣтиа ф тѡзи чѣас узравѣѡ свѣршѣно 442.
- сгѡр** (надъ): сгѡр 20 дѣши 76.
- селѡр** (селѣнинъ): да ѣзлѣга по селѣта дѡнѡ го нѡѣда, нѡ и там штѣ видѣ фсѣичкѣте лѡжи по селѡрѣто, нѣма го нѡѣда 555.
- селѡрски:** сѣлски.

¹ Намираме я и въ родѡпскѣтѣ говори (СБНУ IX 142, *ibid.* VII 99)

² Имаме работа тукъ съ ѣзвестната и въ други говори дума разкрѣстѣница, а не съ производство ѡтѣ глагола кѣрша. Дѡста чувствѣитѣлната мѣкѡстъ на вокалѣтѣ въ неврокопскѣя говоръ ѣ причина за промѣната на с въ ш.

³ Думѡта ѣ ѡтѣ грѣцки производъ. Срѣща сѣ и въ Рѡдѡпскѣтѣ говори.

⁴ Сѣщѣя глаголъ намираме и въ говорѣтѣ на срѣдна Македонѣя (Прилѣпъ).

- сервѣта**: Тога сѣта Каллиники сапѣсува поіасѣ си и сервѣтатѣ си от главѣта m_{r_2} .
- сѣтнина**: а пак на сѣтнина виждаме че ништо дрѹго нѣ останва 6.
- сѣтно**: сѣтно полюбѹвѣне 6.
- сипѣлиште**: ф този голіам бирикѣт дѣто тѣ го ѣ прѣтил Госпот, тѣ m_{r_1} напални си старите житници, и старите сѣдове и сипѣлишта 371.
- сирочина**: ... тѣ ѣ едно голѣмо морѣ ф сирочинѣта, дѣто прибира и фмѣшта като Маѣка Богова фсѣчките нѣ изчерпѣми рѣки на Божествените дѣрби на сф. Дѹх 465.
- сѣдби** (сеидби): сѣдбитѣ хми умѣчкаха 86.
- скенжѣ**¹: тѣ като глѣдаше скенжитѣ и макитѣ от Идолопоклонницитѣ по Христѣанитѣ h_{r_2} .
- скѣмен** (скѣмнѣ): малко столче. Отъ лат. scamnum.
- скриовник**: тѣ коя-то си като скриовникѣ на наше-то воскрѣсеніе всехвална, извади отъ пропасть-тѣ насѣ и отъ дълбочинѣ-тѣ грѣховна 20 (Ц.).
- скѣлчен** (изкусенѣ): от фсѣчките мурафѣте и занѣте, нѣи мѣчен и нѣи скѣлчен ѣ астрономическѣя занѣт h .
- сладкоречѣф**: нѣи сладкоречѣвѣа философ 93.
- слѣха са**² (случи се): ... слѣха са ф това врѣмѣа тѣ едѣн много зенгинин чѹвѣк с трѣ кѣрки хѹбави нѣ жѣнени, стѣна толко сиромѣх h .
- слѣчина** (сладостѣ): от слѣчинитѣ, ф горчилата 93.
- слѣпна** (умра, затворя очи): азѣ рѣкох чѣ ф болнѹка на Богѣтството ми, чѣ нѣма да слѣпна и до вѣк 373.
- слѣтѣвам**: изчезвамѣ, отминавамѣ, напр. нѣдуѣнѣтѣ зѣ сѣ слѣтѣвѣ.
- слѣжен**³: равенѣ, полегатѣ, плоскѣ.
- слѹжи** (сѣ обектѣ въ вин. п.): ... и там го слѹжи с смѣртнѣсната онаѣ чѣше 519.
- случѣвна**: и чѹитѣ каква случѣвна нѣ и достоплачѣвна рѣботѣ сѣ слѹчи 138 (Ц.).
- смѣвна** (помя): ... дрѹги го посѣповѣли с смѣвкитѣ штѣ мили сѣдовѣто 298.
- смѣслиам**: с мѣсли милостѣ му, коѣто ѣ имал на синѣ си 91.
- снѣжен** (плѣтски, тѣлесенѣ): едѣн снѣжен чѹвѣашти кеф 82.
- снѣидѣ**: ф старостѣ ли нѣ штѣ нѣ снѣидѣ h .
- спѣтовам са**: ... тѣ сѣ ходили чѣсто при Иокѣма, за да сѣ спѣтоват за фсѣчко 37.
- спригѣрновам са**: милостѣ и истина спосрешнаха са, правда и мирѣ спригѣрнаха са 3 (Ц.).
- стѣгнала** (добила рѣжба): ѣ като чѹха комшикитѣ хи и роднинитѣ хи

¹ Срв. скенжа=урѣдѣ, сѣ който се стѣга (Арнаудовѣ, Фолклорѣ отъ Родопско, СБНУ XXXVIII 36)

² Презѣ време на пребиваванѣто ми въ Неврокопѣ си отбѣлязахѣ и следния обратѣ: нѣ можѣх да го слѣхѣм=нѣ можѣх да го застигна, да го заварѣ. Тѣзи толкова характеренѣ за говоритѣ на Източна Македонѣя и Родопитѣ глаголѣ се употрѣбѣа и безѣ префиксѣ (лѣха са). Въ тоѣму видѣ го намирамѣ и въ известното Търлиско евангѣлиѣ (Л. Ми-лѣтичѣ, Два бѣлгарски рѣкописа сѣ грѣцко писмо 84). Както въ много случаи при словарнитѣ особенѣсти на тѣзи говори, и тукѣ се натѣквѣме на заемка отъ грѣцки езикѣ. Като имамѣ предѣ видѣ, че главното значение на нашия глаголѣ ѣ „случи се, стѣна, произлѣзе“ нѣ можемѣ да не го свѣржемѣ сѣ грѣцкия глаголѣ $\lambda\alpha\chi\chi\alpha\nu\alpha$ (по-точно сѣ героветѣа аористна форма $\epsilon\lambda\alpha\chi\alpha\nu$)=losen, durch das Los bestimmt od. gewѣhlt werden, erlosen, erlangen, erhalten. Сравни оше $\lambda\alpha\chi\alpha\varsigma$ =Los, Schicksal. Сравни по-натѣтъкѣ и новогрѣцкитѣ форми $\lambda\alpha\chi\epsilon\iota\alpha\nu$ =Lotterie, $\lambda\alpha\chi\alpha\varsigma$ =Los, Schicksal.

³ Срв. слѣжно=хубаво мѣстице, равнинка въ планинскитѣ мѣста, сѣгодно що-годе за обработване. РодНапр. IX 191.

уголем са: ... тоі после не само че съ изгони от Парадиса, но съ уголий и съ наранен от діавола 345.

уградисаха: всички-тѣ направи съ тебе уградисаха, дето си направи въ всички-тѣ 129 (Ц.).

угрипка: стъргало, съ което се стърже дъската, върху която се мѣсило хлѣбъ.

удове: та не устаеи не честивите и безвѣрниците да гледат моите страдни удове по снагата ми 1.

уздам са (надѣвамъ се)¹: всичките са уздаме че оште ште живѣваме 4.

уквасено: ... лицето ги беше разжелено и уквасено от сълзи 467.

укришѣха (украсиха): ... който като дванадесетен сфетилъ венѣц, укришѣха таината Невѣста Христова, сир.: Църквата 412.

услугат (сакатъ): ... Христос изцѣлява услуги, слѣпи, и сѣхи 120.

услугатство: и тоі бил с едина марас сирѣч с услугатството ближе вѣке до умирачка 441.

умалниѣ: ... желѣе да не умални богатството 487.

уничам (вж. оничам).

урам са: гоня се, надпреварямъ се, боричкамъ се.

услачиѣ: кѣрста е проуб разувало и оновѣ дѣрво дето съ хфарли ф горчивите на Мерра води, което ги ублажи и услачи 223.

усмартѣ (умѣртвя): тога ште тѣ усмартѣ без никаква милост 12.

уснажен (въплътенъ): ами зашто уснаженѣи а син Бѣгѣ притра толко мѣки 95.

уснажи са: ако да не беше Бѣгъ които са уснажи, и дето съ насъ са карстосва 5 (Ц.).

устрѣлявам: не знает коі устрѣляват 83.

утѣгна: като товаръ тешакъ утѣгнали са на мене 26 (Ц.); ... тѣа бѣаха утѣгнали вѣке от многото бѣе 287.

утѣгнат: но ти си вѣче болен, утѣгнат от много хѣлове и болики 606.

утрѣпа: синъ му съ закла и утрѣпа 90.

утрепач: ... пойска да стѣни самъ си утрепач и жилиѣтин на чедото си 12.

утрепачка: оти за тебе нема ли болки? нема ли за тебе утрепачка 375.

утрешна (утринна): всѣхките станаха като сѣнка като прахъ и като утрешна роса 608.

уцвѣрстен: не ли е утвѣрѣна и уцвѣрѣна от Десницата на Всевѣшнаго 545.

уцвѣрстиѣ (уякча): ... потрудиха да уцвѣрстиѣт и да уякчиѣт Христѣвата цѣрква 419.

фкуп: ... сѣрцето ни немѣжи да милѣва фкуп и Бѣга и Светѣ 420.

фрет (всичко, всички, изцѣло)²: и нетѣ на Сина съ показѣ с фрет бѣжественното си сфетило 92.

фурлини: пари за украса на главата.

фурчѣне: Змѣе излѣзе с гуліамѣ сфѣрене и фурчѣне ѣа.

хитриѣ: корѣмат хмѣ е Бѣгъ, и слѣвата си полѣгат ф стрѣмните си работи, тѣа хитрѣт зѣмните нештѣ 231.

хитро (умно): ... трѣбѣа да сѣ погрижите и да настоите што чѣдѣта Ви да чѣетъ добро и хитро наставление 181 (Ц.).

хрѣзанѣ: мож майко недѣй сж тѣрзай сѣ плачно хрѣзанѣ 145 (Ц.).

хтѣанѣ: прѣгрѣшенѣа, дѣто ги си направи с хтѣанѣ и без хтѣанѣ 92.

хѣздам са (наѣвамъ се): да бѣди Господи милостъ твоѣ на насъ, какѣто и нѣй сж хѣздаме на тебе 15 (Ц.).

¹ Думата се срѣща и въ родопскитѣ говори (срв. СбНУ VI 179).

² Много обикновена дума въ всички наши родопски и източномакедонски говори. Срѣщаме я още въ следнитѣ видове: врит (Род Напр. II 221), хврит (ib. VI 112), врутъ (ib. II 64), вру (ib. VI 227), врьукъ (ib. II 269), врьучѣака (ib. V 138), врьѣ (СбНУ VIII 137), врьѣд (СбНУ XXXVIII 26). Въ основата на всички лежи едно старо съчетѣние въ родъ.

цалавѣрки: нарѣзано цвѣкло въ гостба.

цалки: За триесте цалки, и съ добаражиско полюбоване, Господи терахж-тж чефутето да тж утрепаты, а беззаконніа Іуда нхтя да познае 110 (Ц.).

✓ **целокѡм:** напълно, изцѣло.

цѣкам (викамъ): и катѡ глѣдаше чѣ нѣшто нѣ хѣ отговѣриа, тѣа цѣкна и рѣкна поѣаце и дума ѿг.

✓ **цѣркам:** казва се за слабо течеща вода.

чед (родъ, стб. чадъ): Тогѡ цѣре гѡ запита да сѣ кажи вѣарата, ѿмето и жедтѣ М₂; ... жедтѣ ми от образѣ ми сѣ познава М₂; ... От тѡзи рѡд, ѡт тѡзи жет, и ѡт тѣзи кѣрф 470; нѣзи лѣуде макар чѣ бѣха с таѣфи и от рѣзни жѣдове 504; нѡ нѣи пѡсле пѣдна нѡзи цѣрцки чед 565.

чеснотѡ (честность) ... от чеснотѣта ф касмерлѣка, ѡт радостѣ хѣ ф дѣлѡки жѣлѣби 140.

чѣтриш: ... триш и чѣтриш преобразѣ лицетѡ си 116.

чѣпка: ... иссѣхнуват далѡвѡто и вѣиките нѣи пѡсле сѣ убѣашта нѣ чѣпки и нѣ цапеници 613.

чѣувѡч: ... Ангѣла чѣувѡче нѣ душиѡта 67.

✓ **чѣузд:** ... штѣ ѡстѡве чѣуздѡта жѣна, за да спѡса душиѡта си 405.

чѣузденик: амѣ нѡзи чѣузденик (ебанжѣа) дѣто мѣ си заповѣдал да мѣ слугѣвам ѡжеба какѣф ли ѣ? 303.

чѣуздинѡ: ... и когатѡ сме нѣе нѣ тѡзи сѣѣат катѡ нѣ гѡсте и нѣ чѣуздинѣ 426.

чѣѣст (честь, гжстѣ): чѣѣстиа балкан г.

шемѡта: ... цѣре катѡ сѣ научѣ чѣ стѡнѡло шемѡтѣ, заповѣда да мѣ гѡ докарѡт ѿг₂

шилѣѡсувам: ... бѣз да видѣт топлинѣта нѣ слѣнцето, фѡф сѣштѡто вѣре усѣштѡт пролетѣтѣ, и пѣштѡт пѣпки и шилѣѡсуват 17.

шѣѡпновам: ... ѡтѣва прѣ Адѡма и прѣ Ева, и наумѣѡва хнѣ, шѣѡпнѡвѣ хнѣ, измѡме ги, и гѣ кандардѣсува да пристѣпет Богѡвата заповѣт 124.

шѣѡпнѡвѣне: ... с бѣрзо и тѡно шѣѡпнѡвѣне мѡли мѣ сѣ да гѡ нѣ ѡѣе 336.

шѣѡпѡліѡ: ѡнѡзи Дѣѡвол дѣто излѣга Адѡм, ѣ штѡто шѣѡполи на ушѣте на Начѣлницѣте 373.

шѣѡптѣѣ: немѡѣ да слѣшѣме Дѣѡвола коѣто нѣ лѣжи и нѣ мѡми и нѣ шѣѡптѣе чѣ нѣе нештѣ ѡт скѡро да ѡмѣре; и ф вѣремето на мѡлитѡватѣ ви немѡѣ (в.) шѣѡптѣте и мармѡрите 455.

штѣние: ... добѣо штѣние нѣ всѣчки нѣс 61.

штѣрн (стрѣмень): ... еднѣ удѣриха да бѣгат прѣс нѣи штѣрните мѣашки и сѣ истрѣпахѡ 338.

Рецензии и книжовни вести.

Albert Geschke, *Die deutsche Politik in der mazedonischen Frage bis zur türkischen Revolution von 1908*. (Алберт Гешке, Нѣмската политика по македонския въпросъ до турската революция въ 1908 год.) Von der techn. Hochschule der Stadt Danzig zur Erlangung der Würde eines Doktors genehmigte Dissertation. 1932, 121 стр.

Авторътъ е прекаралъ презъ свѣтовната война две години като „Betriebs-offizier“ на Вардарския и сетне на фронта при р. Черна. Сждбата на Македония е събудила у него интересъ къмъ нейнитѣ минали борби. Съчувствието му къмъ Македония се е увеличило още повече, когато неговиятъ полкъ е билъ временно причисленъ къмъ една българска дивизия та е ималъ възможностъ непосредствено въ сражения и въ лично общение да упознае българския народъ, „който въ новата история на Балканитѣ е игралъ такава важна роля“. Така е дошло, щото авторътъ, потъкнатъ и отъ проф. D-г Friedrich Luckwaldt, да избере своята тема, именно да съчетае своя особенъ интересъ къмъ Македония съ научно историческо изследване. Авторътъ си е послужилъ съ богата литература, която най-точно е указана на всѣка страница подъ линия. Отъ дадения общъ списъкъ на използва-нитѣ източници се вижда, че той е ималъ на рѣка и нѣкои български публикации.¹

Трудътъ на г. Гешке е вече второ академично изследване по македонския въпросъ. Въ Макед. Прегледъ год. VI. кн. 3, стр. 149—158 дадохъ обширенъ рефератъ върху съчинение отъ сжия родъ, дисертация за докторска титла, на Horand Horsa Schacht, „Die Mazedonische Frage um die Jahrhundertwende“ (Halle, 1930), съдържанието на което се отнася до събития къмъ края на изтеклото столѣтие, засѣгащи македонския въпросъ до Мюрцшегскитѣ реформи. Въ тѣзи рамки тамъ се разглежда и съвременната политическа констелация въ Европа съ огледъ къмъ влиянието ѝ върху развитието на македонския въпросъ. Новиятъ трудъ на г. Гешке пъкъ излага специално германската политика спрямо македонския въпросъ, който тогава немалко и чувствително е засѣгалъ интереситѣ и на самата германска империя, чиято външна политика бѣше доста тѣсно свързана съ интереситѣ на Турция.

¹ Отбелязани сж: Iw. M. Mintschew, *Serbien und die bulgarische nationale Bewegung*, Bern, 1919; Vas. Radoslawoff, *Bulgarien und die Weltkrise*, Berlin 1923; Solaroff K., *La Bulgarie et la Question Macédonienne* (Les causes des guerres balkaniques) Sofia, 1919.

Предъ видъ на научния характеръ на труда си, авторътъ строго се е придържалъ о своитѣ източници, постоянно посочвайки ги съ надлежната критичностъ точно, за да бжде въ аргументацията си по възможностъ най-обективенъ. Ако и да не може да се предаде тукъ богатото, твърде сбито изложено съдържание, което отъ край до край е интересно за насъ, понеже до сега не е така специално подлагана на критика германската политика по макед. въпросъ отъ Берлинския договоръ до турската революция 1908 год., все пакъ ще се спра тукъ върху най-важнитѣ моменти, които хвърлятъ свѣтлина върху поведението на Германия по македонския въпросъ отъ онова време и главно върху мотивитѣ на това поведение, което изобщо може да се характеризира като крайно туркофилско, стоящо следователно въ разрѣзъ съ тогавашнитѣ въждедения на македонскитѣ българи.

Споредъ автора може да се говори за една източна германска политика тепърва отъ 1870/71 година, когато твърде ослабналата мощъ на обединена Германия следъ войната ѝ съ Франция е трѣбвало, предъ опасността отъ нова война, да си осигури границитѣ откъмъ изтокъ. Бисмаркъ се е стараялъ, за да се осигури мирътъ на Балканския полуостровъ, помирително да посрѣдничу между съперническата борба за влияние тукъ на Русия и Австрия, а сжщо така внимателно да следи руско-английскитѣ противоположни интереси около въпроса за Пролитѣ. Бисмаркъ е смѣталъ за най-добре като изяви пълна незаинтересованостъ на Германия по блискоизточнитѣ работи. Тази политика е ръководила Бисмарка и на Берлинския конгресъ. Обаче Русия се е почувствувала отъ Берлинския договоръ крайно уязвена — лишена отъ плодетѣ на победата си, за което главната вина е отдавала на нѣмската политика. Произлѣзлитѣ сетне отъ това настроение руски дразнения и военни заканвания противъ Германия сж принудили Бисмарка да опита още презъ 1879 год. — споредъ автора прибързано, — да си осигури помощта на Австро-Унгария, следъ което въ 1882 той привлича къмъ тоя двоенъ съюзъ и Италия. При това Бисмаркъ въ 1881 г. сключи единъ договоръ за неутралитетъ, продълженъ сетне и въ 1884 г. между тритѣ царски монархии. Обаче съединението на Източна Румелия съ България и развилитѣ се около него събития чувствително нарушаватъ руско-австрийското съглашение, така че за едно второ продължение на договора следъ изтеклитѣ три години не е можело да се мисли. Отъ друга страна германскитѣ канцлеръ не е искалъ съвсемъ да разваля съ Русия та е свързалъ тъй наречения двойно-осигурителенъ договоръ (Rückversicherungsvertrag) въ 1887 г. съ Русия, съ който се оставя на последната предимство (Vorherrschaft) въ източния дѣлъ на Балк. полуостровъ, па дори и по отношение на Цариградъ.

Бисмаркъ се е отнасялъ равнодушно къмъ сждбата на балканскитѣ народи. Поради този договоръ съ Русия, Англия се е отнасяла недовърчиво къмъ източната нѣмска политика, та Бисмаркъ не е можалъ да свърже изгоденъ съюзъ и съ Англия. Така авторътъ постепенно, позовавайки се на много документи, следи германската източна политика на Бисмаркъ въ главнитѣ ѝ фази.

Въ втората част на книгата се следи развитието на македонския въпрос, следъ като се опредѣлятъ географскитѣ граници на Македония, споредъ които тя хидрографично и орографично представлява една цѣлостъ. Страната е отъ голѣмо значение за търговски сношения отъ северъ къмъ югъ както и отъ западъ къмъ изтокъ. Прегледътъ на историята на Македония, който авторътъ на кжсо прави, обяснява съществуването на различнитѣ народности въ нея, между които предимствено българитѣ твърдо сж заседнали (*festen Fuss fassten vor Allen die slavisierten Bulgaren*). По тоя поводъ авторътъ цитува (изъ „Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914.“ Berlin. Bd. XII. 29. № 3329) едно мнение на сръбския кралъ Миланъ, изказано по въпроса за народността на македонцитѣ въ разговоръ съ герм. посланикъ въ Бѣлградъ Freiherr von Wacker-Gottter, съобщенъ отъ последния на герм. рейхсканцлеръ съ дата 16 фев. 1899 г. Кралъ Миланъ казалъ, че населението въ Македония е така размѣсено, че сѣкашъ името ѝ произлѣзло отъ готвачница (кухня). Що се отнася до слав. елементъ, имало само ограничени области, гдето народътъ е или чисто сръбски или пъкъ чисто български и то първиятъ на северъ, а вториятъ на югъ и юго-изтокъ на Македония (*das Volk als rein serbisch und beziehungsweise rein bulgarisch ansprechen könne und zwar jene im Norden, diese im Süden und namentlich Südosten Mazedoniens*). Пемежду се намирала голѣма частъ отъ страната, гдето и дветѣ племена въ различни степени се смѣсели помежду си. Отъ цѣлата тази народна маса би можали въ сжщностъ еднакво лесно да се направятъ сърби както и българи“ (*Diese ganze Volksmasse liesse sich im Grunde ebenso leicht zu Serben machen wie zu Bulgaren*, с. 35). Следейки историята подъ турското иго и възраждането на българитѣ, авторътъ отдава преголѣмо значение на българската екзархия въ възникналата у македонскитѣ българи народна политическа борба за „присъединение къмъ родствения си български народъ“, което е влизало въ народно-политическитѣ планове на България, гдето всичкитѣ македонци-екзархисти сж били таксувани за „неосвободени сънародници“.

Въ третата частъ се излага нѣмската политика спрямо македонския въпросъ отъ Берлинския конгресъ до Мюрцшегскитѣ реформи. Отначало по искането да се приложи чл. 23 отъ Берл. договоръ Германия не е играла активна роля. Телѣрва Критското въстание въ 1895 год. я принуждава да излѣзе малко отъ резервата си. Тя се обявява — за да се запази мирътъ на Балкана — „противъ аспирациитѣ на екзархията“. Така и по въпроса за даването берати за петъ български владѣци Германия отказва подкрепата си подъ предлогъ, че по тая работа не искала да се противопостави на рускитѣ желаня. Ако и България въпрѣки това да бѣ постигнала успѣхъ, пакъ „българо-македонскиятъ комитетъ“ съ неослабена острота продължилъ да рови. Явно се работѣло за присъединение къмъ България. Въ 1900 г. 20 августъ се състоялъ за това голѣмъ македонски конгресъ въ София. Тогава Германия се побоявала, да не би да дойде до едно руско-българско съглашение, което би я накарало да си измѣни дотогавашната въздържана политика, а нейнитѣ интереси ѝ диктували да не разваля добритѣ си отношения съ Русия, а пъкъ отъ друга страна стопански интереси я карали да не

пренебрѣгне важния за нейната търговия и индустрия пазаръ въ Турция. Турскофилската политика на Германия почнала да прѣчи на индустриалнитѣ интереси на Австрия, особено поради подкрепата, която се е давала на Турция да засилва своята армия. Германският посланикъ въ Цариградъ Marschall не е можелъ да разбере, какъ консервативната Австрия може да съзира за себе си полза отъ отслабването на султанската властъ и да посрѣща съ недоволство приятелскитѣ отношения на Германия къмъ Турция. Интересно е, че Маршалъ въ своя рапортъ изказва свое убеждение, че стремежътъ на великитѣ сили да се запази мирътъ на Балканитѣ ще успѣе само тогава, ако единъ силенъ султанъ съ собствената си мощъ сломи непокорството на християнското население, съ което сжщевременно би се отстранило и недоволството на мусулманитѣ. Затова споредъ него било смѣло предприятие да се иска прокарването на реформи, съ което владѣтелското положение на султана претърпѣвало силенъ ударъ. Кайзеръ Вилхелмъ сложилъ върху този докладъ резолюция: „Подписвамъ отъ все сърце!“ Въ този духъ се изразяватъ и по-сетнешнитѣ, крайно резервирани постѣпки на германската дипломация по македонския въпросъ презъ 1901—1902 г.

Понеже въ пролѣтътъ 1902 год. пакъ се явява „въстанническо движение на българското население въ Македония“, английското правителство, на което тогава е било предложено отъ грѣцка страна да действува да се потушатъ размирицитѣ, напротивъ взема последнитѣ за поводъ пакъ да се покаже покровителъ на слабитѣ и „подъ тая маска“ розвива жива политическа дейность. Английскитѣ писменни постѣпки въ този смисълъ сж били последвани и отъ другитѣ дипломатически представители предъ Високата Порта. Последната, намѣрила се на тѣсно, поискала чрезъ Маршалъ съветъ отъ кайзера (25. III. 1902). Следъ това Портата е помолила още да се направятъ протести и въ София. Германскиятъ министъръ на външнитѣ работи изпълнилъ и дветѣ молби, но срещу това си издействувалъ, щото Германия да има право да покровителствува своитѣ поданици въ Турция. Все така въ туркофилски духъ се отнася германското правителство и при следващето засилване на българскитѣ революционни чети. Напротивъ Австрия мълчаливо е толерирала дейността на последнитѣ (50). Докато Русия и Англия напиратъ пакъ за реформи, Германия поздравява султана, че се отнася пренебрежително къмъ реформитѣ. За Маршалъ даже думата „реформи“ е означавала общоопасно действие. Той е доказвалъ, че движението въ Македония въ основата си не е насочено противъ лошитѣ страни на турската правителствена система и управление, а е борба на племената и народноститѣ за властъ. И пакъ кайзерътъ, който е обичалъ да чете пишнитѣ (*die schwungvollen*) доклади на цариградския си посланикъ, е сложилъ резолюция: „Що се отнася до герм. политика, каквото тя може да стори, за да се унищожатъ тѣзи безсмислени реформени планове, тя трѣбва да го стори! Азъ никога нѣма да предложа такива искания на ефендиитѣ! (*Ich werde niemals eine solche Aufforderung an Efendimis mitmachen!*)“

Въ лѣтото 1902 год. е изглеждало, че политическата буря на Балканитѣ ще се разрази; опасността се е увеличавала по причина

да контролиратъ (като контролна комисия) изпълнението на реформитѣ.

Въ Берлинъ не сж допускали, че султанътъ може да приеме такова искане, почти унищожаваше суверенитета му въ македонскитѣ вилаети. Обаче преди да се заостри въпросътъ Русия побързала да бие отбой и е препоръчвала да се прокаратъ само „административнитѣ реформи“ споредъ австро-руското съглашение отъ 1897 г. (вж. стр. 55).

Любопитно е, че рускиятъ посланикъ въ Виена Капнистъ тогава е предлагалъ дори да се прогласи Македония за независима държава (Mazedonien zu unabhängigen Staat zu erklären). Авторътъ допуска, че по тайно съгласие на австрийската политика съ английската Капнистъ е билъ повлиянъ отъ Виена въ този смисълъ. Планътъ на Капнистъ, споредъ донесение на Маршалъ, най-мжчително е изненадалъ руския посланикъ въ Цариградъ. За да не се заплита още повече въпросътъ, отъ германска страна е било повторно препоръчано на султана, „скоро да прокара реформенитѣ мѣрки“ въ македонски вилаети, за да се закрепятъ собствениятъ му държ. авторитетъ. Характеризувайки тактиката на германския посланикъ Маршалъ предъ султана, авторътъ казва, че „трѣбва да се отдаде на влиянието на последния, че султанътъ е оставялъ безъ послѣствие английскитѣ предложения за широки реформи, като напр. да се замѣсти Хилми паша чрезъ християнина Каратеодори паша, а реорганизацията на жандармерията да се повѣри на белгийски и швейцарски офицери.

Султанътъ, обезпокоенъ отъ една срѣща на Ламсдорфъ съ Голуховски въ Виена, пакъ се е обърналъ къмъ кайзера, „на чието приятелство той толкова пжти успѣшно е апелиралъ“, съ молба да му съветва, какво да прави. На 1 януарий 1903 г. все пакъ между Ламсдорфъ и Голуховски се е постигнало съгласие по тѣй нареченитѣ сетне у насъ „пждарски реформи“ въ Македония, които авторътъ подробно излага (57 стр.) както и последвалата по тоя въпросъ дипломатическа преписка между заинтересованитѣ велики сили. Къмъ тѣзи реформени „точки“ (Punktationen) кайзерътъ пакъ се е отнесълъ твърде пренебрежително съ резолюция: „Цѣлата работа е все пакъ една каша“ (Die ganze Sache ist doch ziemlicher Quatsch). И тъкмо за това германската политика въ случая е подкрепила тая руско-австрийска реформена акция, именно Турция да приеме точкитѣ. За Германия е било важно да се запази мирътъ та тя да може да осжществи своитѣ стопански планове съ прокарането на Багдатската желѣзопжтна линия, поради която Англия сериозно се е безпокоила и показвала своето недоволство. За да отстрани подозрения поради това държане на Англия, Бюловъ се е видѣлъ принуденъ на 19. III. 1903 да заяви въ райхстага: „Остава за мене основенъ принципъ на герм. политика, че ние никаква активна политика не водимъ, и по източния и Балканския въпросъ нѣма за никого да вадимъ кестенитѣ изъ огъня. Що се касае най-сетне до Македония, Германия се отнася симпатично къмъ всѣка мѣрка въ Македония, която сочи действително да подобри тамкашнитѣ отношения безъ да се разклаща европейското притежание на Турция та съ това и мирътъ да се не туря въ опасностъ“.

Обаче събитията, които нататък авторът следи, особено следъ като руският консулъ биде убитъ отъ арнаутитѣ, пакъ така се развивали въпрѣки настояванията и предвижданията на германската политика, че самъ кайзерътъ се е видѣлъ принуденъ въ последния часъ, когато вече е изглеждало, че може да дойде до въоръжена намѣса отъ страна на силитѣ, настоятелно да съветва султана да излѣзе отъ своята фаталистична бездейностъ и да даде исканото удовлетворение за убития консулъ и да въведе реформитѣ. Най-сетне, поради германския натискъ въ случая отъ страна на самия кайзеръ, султанътъ престаналъ да се противи, и турски войски трѣгватъ противъ албанцитѣ. Между туй става Солунскиятъ атентатъ, устроенъ отъ група български очаяни революционери, който пакъ попрѣчва да се въведатъ руско-австрийскитѣ умѣрени реформи. Германия предлага на Русия да докаже своята искреностъ по реформитѣ като упражни натискъ въ София и отстрани Бахметева та да се обуздае българското четничество (63). Между туй Австрия, безъ да уведоми Русия, изпраща една флотска дивизия предъ Солунъ. Явява се тамъ и единъ италиански воененъ корабъ, като протестъ, че Италия въ уреждането на балк. работи я пренебрѣгвали. Вече захващатъ да се опасяватъ отъ война между Турция и България, въ течение на която Русия би могла тъй сжщо да се ввлѣче въ нея. Развива се усиленa дипломатическа дейностъ, за да се предотврати преминаването на чети отъ България въ Турция. Германия препорѣчва да се отправятъ турски войски по границата предъ видъ на безпомощното българско правителство да попрѣчи на четитѣ.

Дохожда и убийството на рус. консулъ Ростковски (9 августъ 1903) въ Битоля. Германия прави всичко възможно отъ своя страна да се изгладятъ отношенията между Турция и Русия. Между туй се провъзгласява Илинденското въстание, което се простира и въ Одринско дори до Инияда. Авторътъ тукъ по нѣкои точки се указва слабо информиранъ, напр. че ужъ тогава и сѣрбитѣ правили митинги за война противъ Турция (67). Най-сетне Турция на 21 августъ възприема всичкитѣ официални искания на Русия, следъ което тя отзовава своята флота. По-нататъкъ между дипломатитѣ продължаватъ взаимни подозрения особено спрямо държането на Русия, че почнала да се приближава до английското становище да се назначи християнинъ за генераленъ губернаторъ въ Македония и че това и отъ Парижъ и Римъ щѣло да се подържа, та по този начинъ ръководството по балканскитѣ въпроси да се изтрѣгне изъ ръцетѣ на дветѣ най-заинтересовани сили. Между туй въстаницитѣ извършватъ динамитния атентатъ при Кулели Бургасъ (26 августъ 1903), при който 6 души загинватъ. Това дава поводъ на германския посланикъ да припише вината на дволичието на руската балканска политика и да настоява, щото руситѣ да търсятъ вината не въ Цариградъ, а въ София. Австрийскиятъ посланикъ Калишъ тогава се е мжилъ да събере една конференция на посланицитѣ въ Цариградъ, а Маршалъ се е противилъ, защото това би направило въ България впечатление, като че ли силитѣ искатъ да се намѣсватъ. Кайзерътъ одобрявалъ държането на Маршалъ, защото е билъ на мнение, че една такава конференция би турила край на суверенитета на султана (69).

Споредъ цѣлото развитие на работитѣ, дипломатитѣ се побоявали, че въ случай на българо-турска война, България не би останала безъ помощта на Русия и че Австрия, вѣроятно, би взела страната на Русия. Кайзерътъ при тая перспектива се изразилъ: „Това е дори и безъ почва! Голуховски повлѣченъ отъ Бахметевъ! (Das ist je geradezu bodenlos! Goluchowski von Bahmetieff ins Schlepptau genommen! 69). На забележката на Рихтхофенъ, че въ такъвъ случай, ако Германия пакъ би продължавала неотстъпно да поддържа Турция, би се намѣрила съвсемъ изолирана отъ другитѣ сили, кайзерътъ заявилъ: „Оставамъ при своята политика спрямо Турция! Дали съмъ изолиранъ или не, все едно ми е! Въ това разбойническо нападение не ще взема участие! Моята политика не ще се ръководи отъ господинъ Бахметевъ!“ Въпрѣки тия изявления на кайзера, нѣмската политика скоро се е видѣла принудена да прави компромиси. За да не развали още повече отношенията си съ Петербургъ, Германия се е принудила да се съгласи да се направятъ и отъ нейна страна постъпки не само въ София, но и въ Цариградъ въ подкрепа на представения отъ силитѣ меморандумъ, съ който се застъпватъ въ полза на реформената програма. При това положение кайзерътъ заедно съ Бюловъ отива въ Виена да се съветватъ по балканскитѣ работи. Голуховски се изказалъ противъ една раздѣла на Балк. полуостровъ между Русия и Австрия, защото това би водило въ послѣдствие до една австрийско-руска война. Освенъ това той се е опасявалъ, че ако се образува голѣма славянска държава — нѣкоя голѣма Сърбия или Черна гора, славянскитѣ жители въ Австрия биха разсипали Дунавската монархия. По сжщитѣ причини не можело да става и дума Цариградъ да се падне на Русия. Затова за сега трѣбвало да се запази Status-quo-то, а източниятъ въпросъ ще трѣбвало да се разрешава постепенно — на етапи. Идеалътъ на Голуховски очевидно се е състоялъ въ това, щото турската властъ постепенно да се замѣсти чрезъ автономни държавици — да се създадатъ колкото се може голѣма Гърция, голѣма Ромъния, една слаба Сърбия, една малка Черна гора и най-сетне една самостоятелна Албания (71).

На 30 септемврий става срещата на руския царъ съ Францъ Йосифъ. Двамата монарси отиватъ въ Мюрцшегъ на ловъ на диви кози и тамъ се възприематъ точкитѣ, съдържащи се въ тѣй наречената Мюрцшегска реформена програма. За това бързо споразумение не ще да е билъ безъ влияние английскитѣ меморандумъ отъ 19 септемврий, въ който се настоявало за реформи, повечето отъ които сж били възприети въ Мюрцшегъ, съ изключение на по-крайнитѣ английски искания — да се назначи християнски губернаторъ въ Македония и да се изпратятъ тамъ военни аташета да надзираватъ действията на турскитѣ войски. Маршалъ е билъ недоволенъ отъ Мюрцшегскитѣ реформи — суверенитетътъ на султана се нарушавалъ съ назначаването за помощници на генералния губернаторъ единъ русинъ и единъ австриецъ. Затова Маршалъ въ Цариградъ неблагоприятно се е отнасялъ къмъ реформитѣ, а съ това е билъ съгласенъ и кайзерътъ, който е държалъ на туй, щото при мжнотиитѣ, които евентуално ще се явятъ, Германия да не излиза на първъ планъ. Султанътъ се обръщалъ и при тия

обстоятелства за съветъ къмъ Маршалъ, който между друго е изказалъ недовѣрие къмъ воденитѣ тогава съ Начевичъ турско-български преговори. Маршалъ се изразилъ предъ султана, че той никога не ще смогне да задоволи българитѣ, съ което последниятъ напълно се е съгласилъ. Така отрицателно спрямо реформената програма е било и държането на Бюловъ. Излагатъ се подробности, които обясняватъ, защо султанътъ е продължавалъ да се опира да приеме реформения проектъ. Най-сетне и Германия се видѣла принудена, за да се избѣгнатъ лоши послѣдствия за Турция, да я посѣветва съ нота отъ 24. XI да приеме реформитѣ по принципъ.

Въ IV часть се следва подробно участието на Германия въ прилагането на Мюрцшегската програма до избухването на младо-турската революция. Германия, върна на своята туркофилска политика, отказва да прати отъ своя страна жандармерийски офицери въ Македония, а само взема участие като изпраща единъ шабенъ офицеръ, майоръ фонъ Алтенъ, да съдействува. Посланикътъ Маршалъ продължава ролята си на спирачка при всички случаи, гдето му се е виждало, че се отива дори до разширяване на реформитѣ вънъ отъ рамкитѣ на Мюрцшегската програма, за да не се накърнятъ суверенитѣ султански права.

Германскиятъ майоръ фонъ Алтенъ не е харесвалъ поведението на Австрия и е билъ на мнение, че въ сжщностъ целта ѝ не е да се запази мирътъ на Балк. п-въ. Отношенията на Австрия съ Турция се смущаватъ, — Голуховски на 16 май 1904 г. въ австрийскитѣ делегации укорява турскитѣ власти поради тѣхното протакане и обструкция по прилагането на реформитѣ. Между дипломатитѣ се е вървало, че Дунавската монархия е зле настроена предъ видъ на едно турско-българско споразумение и на едно българо-сръбско сближение, отъ което се опасавали, че може да доведе до нѣкакво споразумение относително Македония. Следъ речта на Голуховски, Англия е искала да прави капиталъ отъ охлажденията между Турция и Австрия: „за цѣлия английски печатъ изведнажъ като че ли не съществувалъ македонски въпросъ“ (87), а пъкъ отъ друга страна отношенията на английския посланикъ въ Цариградъ станали твърде приятелски къмъ турцитѣ. Това английско умилкване (das englische Werben) султанътъ е гледалъ да използва за да се освободи отъ натискващото го руско надмощие. Поражението на руситѣ въ войната съ Япония дава възможностъ на Англия да ослаби руското съперническо влияние на изтокъ. Русия отъ своя страна се показвала недоволна отъ бавното прилагане на Мюрцшегската програма. Германия напотивъ продължава да се държи на страна. Поради поражението на Русия македонскитѣ българи, знаейки, че тя не е въ състояние да се застъпи за тѣхъ, се усмирили. Преди да се обяви руско-японската война, Англия е подкрепяла всичкитѣ „разлагащи и революциони дѣйствия въ Турция и е била особено по македонския въпросъ подбуждащиятъ елементъ“ съ цель да се заостря положението. Напотивъ руската политика се е принудила донейде да се въздържа, та не е много настоявала предъ Портата за прилагането на реформитѣ.

И тъй катастрофалниятъ за Русия край на войната е създалъ ново положение. Страхътъ на султана отъ руския съседъ е станалъ

по-малък, а пък английската политика е схванала благоприятния момент да подкопае руското положение на Златния Рогъ. Така се разбира, че английският посланикъ внезапно се явява туркофилъ. Едно ново прегрупирване на силитъ въ свѣтовната политика е станало възможно. Самиятъ Маршалъ, въ разрѣзъ съ официалното становище на правителството си да се обляга по балканскитъ въпроси на Австрия и Русия, е считалъ, че е настъпило време да се тръгне по други пѣтища. Споредъ него Русия въ сжщностъ действува да съсипе Турция, докато стопанскитъ интереси на Германия изискватъ да се запази турското владѣние. За това не намира опасно английското съперничество — стопанскитъ стремежи на Германия и Англия можели споредно да съществуватъ (91). При все това германската политика видимо си оставала сжщата и продължавала въздържано да взема участие и по много заплетения въпросъ за финансовитъ реформи въ Македония, който авторътъ подробно излага. Поради спѣнскитъ, които турското правителство по тоя въпросъ е правило, на 7. VI. 1905 Русия и Австрия се решаватъ да се направи флотска демонстрация противъ Турция, за което се подканва за съучастие и Германия. Това кайзерътъ решително отхвърля, понеже неговото военно знаме било прескжпо за да се явява при такива „маскаради“ („Nein! — Dazu ist meine Kriegsflagge zu gut! Entweder im bitteren Ernst eingesetzt, oder gar nicht gezeigt! Für dergleichen Maskaraden wie die vorliegende ist sie mir nicht feil!“ (98). За кайзера тая демонстрация е „дори една мизерна и смѣшна комедия“ (98). При все това флотата на съединенитъ сили се явява на 26. XI. 1905 предъ островъ Митилинъ, гдето завзема митническата станция. Обаче тя остава дълго време тукъ въ бездействие и се дига на 14. XII. 1905. Щомъ митническиятъ въпросъ се свършилъ, подига се въпросъ за сждебни реформи въ Македония, изработенъ въ Цариградъ отъ австрийския посланикъ Палавичини и отъ Зиновиевъ. Най-сетне следъ продължителни преговори се приема проектъ за сждебни реформи въ Турция на 15 септ. 1907 год., съ който се назначаватъ двама сждебни инспектори, единъ християнинъ и единъ мухамеданинъ, въ вилаетитъ Солунски, Скопски и Битолски; дигатъ се изключителнитъ военни сждилища, увеличава се сждийскиятъ персоналъ и пр.

Излагатъ се нататъкъ дипломатическитъ акции по тоя въпросъ. Настава пакъ известенъ разхладъ между Русия и Германия. Австрия се нарежда повече на страната на Русия и на Англия и заявява, че не държи вече толкова на политиката за Status-quo (108). Турция пакъ се противи. Султанътъ пакъ се уповава на приятелството на Германия, а Маршалъ и при тоя случай пакъ изявява, че Германия по македонския въпросъ, съгласно съ досегашното си поведение, не иска да излиза на предната линия (111) и по тоя начинъ насърдчава опозицията на турското правителство. Положението се заплита. Единството между силитъ ослабва. Като следствие на реформената акция презъ пролѣтътъ 1908 год. престижътъ на султана се указа силно накърненъ, а главно защото поради исканията за сждебни реформи вѣрскиятъ фанатизъмъ турцитъ особено е билъ възбуденъ. Става срещата между Едуардъ VII и руския царъ въ Ревалъ на 9/10 юни 1908, гдето се постига пълно

съгласие върху македонската реформена акция. За да се предотвратят понататък проектираните реформени мърки от страна на силите, младотурците провъзгласяват революция в началото на юлий 1908 г., с която се осуетява прилагането на реформи в Македония.

Възключението си аторът намира, с оглед към поведението, което е държала Германия, че въ сжщност на Германия е щѣло да бжде най-приятно, ако македонският въпрос и свързаната с него реформена акция съвсем не бѣха възникнали, защото въ всѣка реформа тя е виждала заплашвания за турско владение, особено предъ видъ на неспокойното честолюбие (*der ungehige Ehrgeiz*) на българското правителство. Но понеже Русия, Австрия и Англия, излизайки от други желаня и други гледни точки, отколкото Германия, настоятелно сж искали реформи за Македония, не е можела Германия съвсем да се противи на тия тѣхни стремежи. Отъ това Германия съвсем да се противи на тия тѣхни стремежи. Отъ това настава за нея твърде мъчна и неблагоприятна задача, да държи посрѣдническо поведение между Турция и речените сили. При това положение Германия дожда ту спрямо Русия и Австрия, ту спрямо Англия и при случай спрямо Турция въ лошо освѣтление (*in ein schiefes Licht*). Върховенъ методиченъ принципъ въ третирането на македонския въпросъ за нѣмската политика оставалъ — да се попрѣчи на едно скжсване между Австрия и Русия за да може Германия между тѣхъ и Турция да посрѣдничува, а сама, за да запази положението си въ Турция, по възможност по-малко да се изтъква при прокарването на реформите. Що се отнася до упрѣка, че Германия не е подкрепяла сами по себе си справедливите искания на македонските българи, можело да се каже за извинение, че Германия е искала при всички обстоятелства да се избѣгнатъ едно пламване на Балканите и свързаната с това европейска война. Поради това тя е съзирала въ освободителните стремежи на македонските българи опасно запалително вещество, което, подстъквано отъ руския „панславизъмъ“, лесно би довело до свѣтовна война.

По въпроса, да ли нѣмската политика по македонския въпросъ е била на добъръ пжтъ (*richtig gewesen*), споредъ автора мъчно е да се пресъди. Но понеже свѣтовната война все пакъ не е могла да се избѣгне и понеже тя завърши съ поражението на Германия, би можало да се клони къмъ мнение, че може би за Германия е щѣло да бжде изгодно, ако съ развитието на македонския въпросъ тя, на страната на Англия и Русия, бѣше съдействувала да се дойде до една подѣлба на Турция.

Л. Милетичъ.

Миша Неготинац, „Македонке“. Народна лирика. Крушевац 1931, 32 стр..

В 1931 году в Крушевце вышел сборничек македонских песен: „Македонке. Народна лирика“. Составитель сборничка — г. Миша Неготинац. Песни взяты „непосредственно из среды народа“ в районах Дримкола и Кичева, как об этом сообщено в кратком предисловии. Следовало бы определенно назвать те села, где записаны эти песни. О передаче текста песен составитель заявляет, что он старался „точно фонетически“ записывать их. Действительно, главные черты звуковые и формальные переданы верно. Но в немногих случаях есть и отступления. Г. Неготинац, как и другие сербы, передает македонские *к'-г'* (согласные задне-палатальные, без фрикации) посредством *h-hj*: *he*, *be-harče*, *herdan*, *hidiā*. Но *г* в „ергенин“. На то, что эти согласные не тождественны с сербскими *h*, *ḥ*, а более близки к мягким *к'*, *г'*, указывают не только лингвистические наблюдения над македонскими говорами, но и записи сербов. Так, в сборнике македонских песен, записанных Вл. Ђорђевићем, для передачи этих согласных применяются не редко знаки *к*, *г*, иногда даже без указания на мягкость передаваемых согласных. Напр.: *кје*, *некје*, *кјерко*, *бракја*, *синокј*, *ке направат*, *ке се фанеш*, *довагјат* (Штип), *ке ми одат*, *ке дојдам* (Прилеп), *ке ми направи*, *цвеке* (Битоля).¹

Раз промелькнул в сборнике г. Неготинца предлог *са* (са лулчица) при обычных *со*, *с*. Везде местоимение *го* (вин. ед. м. и ср. р.), но раз *га*: *това га знаем*. Ни предлога *са*, ни местоимения *га* (вин. м. и ср. р.) нигде в Македонии не находится. В ряде случаев составитель присоединил окончание *-м* к форме 1 л. ед. ч. наст. вр.: *умрам*, *одам*... вместо *умра*, *ода*. Есть и другие, менее значительные отступления от говора.

Сомнение возбуждает текст 2 песен, на стр. 7 и на 26, — с упоминанием „Старой Сербии“: „прошетаф Старо Српско“ (7), „Павле he ми одит во Стара Србиа“ (26). Относительно последней песни следует заметить, что совсем очевидна искусственность, тенденциозность ее содержания; она не примыкает к группе народных песен.² Об ее

¹ Српске народне мелодије. (Јужна Србија). Скупио Вл. Р. Ђорђевић Скопље. 1928. Стр. 32, 33, 34, 66, 69, 72, 75, 78,

² Вот текст этой песни:

Павле he ми одит во стара Србиа,
Во стара Србиа, во незнана стране,
Талим да ми учит, војвода да стане.

— Стани, бреј Павле, седи не оди:
Кому he оставиш твојта верна љуба?
Зар дробните деца татка да изгуба?

„Мојта је љуба Малешка планина!
Моји дробни деца дробните патрони!
Љубоф за слобода во Србиа ме гони.

„Шчо думаш, лудо, збор ми не зборви;
Кога he ти дојдам с браћа от Србиа
На дом he ни сине снце слобода. . .“

искусственности свидетельствуют черты языка и стремление к рифме. Составитель — серб внес в эту песню ради рифмы слова: „незнане стране“ и форму 3 л. ед. ч. „стане“. В народной речи „страни“, „станит“. Об окончании *-и* в форме множ. ч. имен. жен. рода свидетельствуют прочие песни сборника г. Неготинца, а на глагольное окончание *-ит* указывает та же самая строфа: „одит“, „учит“. Не из народной, македонско-болгарской среды взяты слова: „слобода“, „на дом не ми сине. . . слободиа“. Повидимому, кто-то из сербов тенденциозно переделал одну из македонских повстаннических песен. Содержание песни, послужившей основой для этой переделки, было такое: воевода, революционер, уходит к своей дружине в горы; планина, тонкое ружье, мелкие патроны острая сабля заменяют ему дом и семью. Таковы, напр., песни, записанные в Малореканском селе Тресонче,¹ в Велесском селе Лисиче. Мотив этой песни слышен и в одной из „Гайдуцких песен“ П. Яворова.

Сборник М. Неготинца, как и всякий другой с произведениями македонско-болгарской народной лирики, привлекает к себе внимание поэтичностью своего содержания. Мотив большинства песен сборника — трепеты молодого сердца, его радости и страдания.

¹ Ал не ти е жаль, бре,
за твойта майка?
„Моята майка — пушка огнебойка,
дружино, дѣ!
Алена, галена,
Млада душо медена, хей!

Ал не ти е жаль, бре,
за твојта сестра?
„Моята сестра — острата саба,
дружино, дѣ! . . .

Ал не ти е жаль, бре,
за твоитѣ братя?
„Моитѣ братя — ситниве патрони,
дружино, дѣ!

Ал не ти е жаль, бре,
за твоето либе?
„Моето либе — зелена гора,
дружино, дѣ! . . .

(L. Kuba, Slovanstvo ve svých spěvech, kn. XIV. Písňě Makedonské. Praha. 1928, стр. 68).

² Али ти је жалко за твојата мајка, Стојане, бре, војводо, бре?
Мојата је мајка Пирин планина, дружино, бре, кумити, бре!
Али ти је жалко за твојата жена, Стојане, бре, војводо бре?
Мојата је жена танка мартинка, дружино, бре, кумити бре!
Али ти је жалко за твојте деца, војводо, бре, кумити, бре?
Мојите се деца жлти фишеци, дружино, бре, кумити, бре?
Али ти је жалко за твојата сестра, војводо, бре, кумити, бре?
Мојата је сестра острата саба, дружино, бре, кумити, бре!

(Српске народне мелодије. Јужна Србија. Скупио В. Ђорђевић. Скопље, 1928, стр. 27).

³ День-денувамъ — кжитица потайни. . .

Прелестный образ народной песни, — образ, овеянный ароматом цветов из градины молодой македонки-болгарки, представлен в описании встречи юнака с девушкой:

... Видоф јас
 Босилок садеше, каранфил прашеше.
 Чудам се, чудам, как да је речам.
 Рекоф јас, рекоф: — Ој, ти, девојче,
 Еј, пресно јаболче!
 Подај ми, дај ми киска босилкова
 Да си је клавам на фино фефче ...

Не девушка — ореховая веточка, васильковая кисточка — влечет к себе молодца, — нет:

... Мамит ти го, тетко,
 Мојва коса плава,
 Мојве црни очи,
 Мојва тенка става,
 Мојво грло бело.

Работа нейдет на ум, и все валится из рук вдали от дорогого лица.

... Мамо, кога је не видам,
 Весден болен лежам
 И Богу се молам:
 Еј, Боже, умори ми вола!
 Та' строши ми кола!
 Назад да се вратам,
 Мариче да видим ...

Молодежь не слушает мудрых советов стариков и иногда лукавит перед ними.

1) — Пушчи ме, мамо, на чешма
 Да ладна вода донесам
 Со шареното стомниче,
 Низ село да се прошетам.

„Не оди, ќерко-ле, знајеш
 [знаиш] фчера
 Стомнето ти го искрши
 Бејарче пусто влаинче,
 И тебе малку пољуби“.

— Мамо-ле мила, мамо-ле,
 Сама се слизнаф на камче,
 На тесно патче до чешма,
 Сама си скришф стомниче. —

2) — Стамено, пиле шарено,
 Каде ми беше скриено? —
 „Оро сум, мајко водило,
 Момчето сум го згледвало“
 — Керко-ле мила, керко-ле!
 Не гледай момче на оро,
 Тук гледай кука богата,

Шарена кола с два ата! —
 „Майко-ле мила, майко ле!
 Богатог срце не воли,
 Оган му згорел кукјата!
 Пуста му кола с два ата!
 Кога је момче ќелаво,
 Кога је грдо малово!“

Иногда девушка при упоминании имени дорогого бекяра прямо заявляет о своем отношении к нему.

— Кой ми ти го скрши, к'ерко-ле,
Шарено стомниче, к'ерко-ле бреј? —
„Темнина беше, не видоф мајко,
Темнина беше, на тесно патче“.
— Нели той беше Косто Костурли? . . . —
„Не зборви ми, мила майко ле,
За момче Косту Костурли,
Туку ме давај за него
Ели к'е трчам по него“.

Скорбно грустит девушка, как журчащие струи реки Билбиловой, уносящие ветку шимшира, — грустит в разлуке с Йорданом.

Протекла ми вода Билбилова,
Занесла ми гранка шимширова . . .
И на гранка момчето Јордана
Со две низи бисерли г'ердана . . .
Нее ми је жалба за две низи г'ердана,
Туку ми је жалба за момче Јордана.
Оф, леле, майче-ле,
За момче Јордана!

У замужней молодой женщины песня знает много горя. Горько одинокой, вдали от дорогого человека, ушедшего на чужбину.

— Утре к'е одам пуста чужбина,
Бреј мори Маре, Стамбол краина.
Рачај-порачај, шчо да ти пушчам,
Да-л книга сакаш, да-л пари сакаш? —
„Ни книга сакам, ни пари сакам,
Тебе те сакам, ти да ми дојдиш“ . . .

Но не всегда молодая жена испытывает спокойную радость от присутствия мужа: ее сокрушает измена его.

— Ристоице, млада неесто!
Шчо ти лице, жено, побелело,
Како платно небелено? —
„Ај, стопане, млади стопане!
От твојте беспатиа,
Зашчо љубаш друга љуба,
Друга љуба освем мене . . .“

Внешний вид македонского бекяра песня представляет традиционно-давним, далеким от современного.

Не-ли тој беше Косто Костурли
Со црвенион џамадан,
Со долга Тетовска долама,
Со тонус фесикъ на глава,
Синион пиштул на него.

Молодой бекяр старого времени носит тонкий фес низко у черных очей — фино фефче нат црнине очи, до чакмалви вежди.

Буйный удалой бекяр свечера пьет ракию и разъезжает на коне.

— Пушчи ме, мамо, да видам,	Да нее Митра стара баба? —
Које лудо на коџа помина:	„К’ерко-ле, тој беше бекярче,
Да нее турче спаифче?	Твојто лудо Стојанче:
Да нее младо трговче?	От сношчи пијет ракиа
Да нее Косто бараба?	И јашит коџа гидиа!“

Вот несколько поэтических образов из македонских лирических песен старого типа. Но не одни мотивы любви и горя молодых сердец звучат в народной македонской песне. Нередко она проникнута и глубокой скорбью и стоном подъяремного страдальца. Но таких песен М. Неготинац не включил в свой сборник. Только в одной песне отражается мотив, имевший в давнее время реальное значение в юго-западной Македонии, на границе с Албанией.

На душа ти било, мајче-ле мила,	Зандан порти затворени, леле.
Воденички камен, зашто ме даде	Са ноћ[?] му се порти отворени
За оно лудо, љуто чесецивче,	Секој ден ми ми лудо носит
Костадинче, полско арамивче?	По една глава от јунака . . .
Весден му се, мајче-ле мила,	

Не вошли в сборник М. Неготинаца и песни новой формации — песни борьбы за освобождение Македонии. Только в одной песне (стр. 26) говорится о свободе. Но эта песня, как отмечено выше, искажена по форме и по языку: она не взята непосредственно из македонской среды, а тенденциозно переделана кем-то из сербов.

Говоры, многие черты которых отразились в песнях сборника М. Неготинаца, принадлежат западной Македонии, как это можно видеть по образцам, сообщенным выше. Укажем, напр., на членные формы трех видов: с *-от, та, то . . .*, с *ов, -ва, -во . . .*, *-он, -на, -но . . .* (аманетот, момчето, мојва коса плава, мојве црни очи, црвенион џамадан . . .), местоимение винит. и дат. жен. рода ед. ч. *је*, формы наст. времени 2. и 3. ед. ч. на *-иш, -ит* (дојдиш, станит . . .). *се* вм. *сж[т]*, предлоги *во* или *в*, *со* или *с*, сочетание *ол* вместо *л* (долга).

Минуя другие языковые черты, отметим только следующие явления.

1) Сочетание конъюнктива с предлогом *за* (*за да . . .*), — сочетание, представляемое всеми говорами Македонии и Болгарии и неизвестное говорам сербских групп.

Девојче, викаат те мој мајстор — аман!
За да ти кроит копринен фустан . . .

2) Сочетание местоимений *го, му . . .* и имен в винит. и дат. падежах, — явление, свойственное также всем говорам Македонии и Болгарии. — Твојто лице да го видам, стомнето ти го изкрши бекярче . . .

3) Наконец, обратим внимание на значений глагола *пушиш* (*пушчиш, пуштиш*): он имеет значение не только „пустиш“ — „отпустиш“, но „пошлеш“ кого или что, „даш“ что. Так и в других македон-

ских говорах. С тем же значением, хотя и реже, применяется этот глагол и в восточной Болгарии. Несколько примеров из сборника М. Неготинца.

- а) *Пушчи* ме, мамо на чешма,
Да ладна вода донесам.
- б) Кога те викаф, не дојде,
То шчо ти *пушчи*ф, не зеде.
- в) Утре к'е одам пуста чуждина...
Рачај-порачај, шчо да ти *пушчам*,
Дал книга [письмо] сакаш, дал пари сакаш?
- г) Фано, пиле материно!
Пушчи мене бела рака
Туку за мерака...

Сравн. два глагола с одинаковым значением в этих строфах: *пушчи* и *дај*.

О таком значении глагола „пустити“ свидетельствуют и памятники старо-болгарские (XI в.) и русские списки с них. Напр.: *ѣдинѣ бо ѣдинѣмъ къ ѣдной поустѣнѣ* [послан] *бѣсть* (Супр. рукоп. 241, 25), *поустѣи приѣтъ* (Синай. патерик, XI в., 32) и др.¹ Въ том же значении (= „послати“) глагол „пустити“ знали и семиградские болгаре, вышедшие в XIII-м в. из сев.-восточной Болгарии. — „твуйте свенте ангеле ми пусти на помощ [паромаст].“²

К каждой песне М. Неготинац присоединил сербский перевод слов, непонятных или малопонятных для сербского читателя. Толкования относятся к словам, отражающим результаты фонетических и морфологических процессов, не свойственных сербскому языку, а также к словам, непонятным для серба. Несколько примеров: — „рака, раце — рука, руке“, „патот — пут“, „весден — цео дан“, „темнина — мрак“, „фчера — јуче“, „јаболко — јабуко“, „жалба — жао“, „со неа — са њоме“, „малово — мало“, „сакаш — оћеш“, „убаво — лепо“, „освем — осим“, „трчам — бегам“, „поминит — прође“, „ергенин — момак, нежења“ и др. В двух случаях замечено в скобках, что объясняемое слово является болгарским: „врашчаш — враџаш (Бугар.)“, „думаш — мислиш (Бугар.)“.

Москва, 1932. XII.

А. М. Селищев.

¹ Miklosch, Lexicon pal.-slov.-gr.-latinum, 755; И. Срезневский, Материалъ для словаря, II, 1726, V. Oblak, Zur Würdigung des Altslovenischen (Arch. f. sl. Phil., XV, 442), W. Vondrak, Ueber einige orthogr. und lexical. Eigenthümlichkeiten des Codex Suprasl. (Sitzungsber. d. Ak. d. Wissensch. Phil.-hist. Cl., CXXIV, Wien, 41—42).

² Л. Милетиѣ, Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ. София, 1926, стр. 7).

P. Skok, *Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenkunde*. I. Scupi, *Βεδερίανά*, *Ταυρόησιον* und Pulpudeva. Zeitschrift für Ortsnamenforschung, Band VII, Heft 1, München und Berlin 1931, S. 34—55.

Загребският романист Петър Скок, който си е спечелил вече име на прилежен събирач и изследвач на романските елементи въ западните, сърбохърватските земи на Балканския полуостров, особено из областта на топонимията, е започнал да обнародва въ специалното нѣмско „Списание за изследване мѣстните имена“ редица „Приноси къмъ трако-илирската наука за мѣстните имена“, първиятъ отъ които е посветенъ на старите имена на града Скопие (Scupi), на две села въ неговата околностъ (*Βεδερίανά* и *Ταυρόησιον*) и на Пловдивъ (Pulpudeva).

Исходна точка на иначе чисто лингвистичната работа на Скола е познатиятъ исторически фактъ, че византийският императоръ Юстинианъ, по произходъ отъ Дардания, възобновилъ на мѣстото, гдето е днесъ Скопие, стария градъ Scupi, който преди това лежалъ на 2 км. далечъ отъ него, между селата Бардовци и Злокучани, и билъ разрушенъ въ 518 г. отъ земетресение, нареклъ го съ латинско име *Prima Justiniana*, както *Secunda Justiniana* — възобновения сжщо отъ него градъ *Ulpiana*, днесъ Липлянъ, северно отъ Шаръ, и, за да му даде нуждното значение и величие, като на своя родина (*nostra felicissima patria*), издигналъ на 535 г. тамошния митрополитъ Кастеланъ въ чинъ архиепископъ на една голѣма църковна област, която включвала провинциите *Dacia mediterranea* (съ *Serdica* = София и *Remesia* = Бѣла-паланка), *Dacia ripensis* (съ *Ratiaria* = Арчаръ), *Mysia superior* или *prima* (съ *Viminatium* = с. Костолацъ на Дунава), *Dardania* (съ Scupi и *Ulpiana*), *Praevalis* (съ *Scodra* и *Lissus*), *Macedonia secunda* или *salutaris* (съ *Stobi* при Градско) и източната частъ отъ *Pannonia secunda* (съ *Bacensis civitas* въ Срѣмъ). Въ сжщото време и съ сжщата целъ той премѣстилъ и административния центъръ (*praefectura*) на областта отъ Панония въ *Prima Justiniana*. Ако Скокъ мисли, че съ това „преустройство“ били „строга отдѣлени“ северните „латински дунавски земи“ отъ южния „грѣцки свѣтъ“ както въ църковно, така и въ политико-административно отношение (стр. 34), той не е съвсемъ правъ, тъй като начертаната още отъ Иречека възъ основа на езика на надписите граница между латинския езикъ, на северъ, и грѣцкия, на югъ, която започва отъ *Lissus* (Лешъ) на Адриатическото море и минава покрай Scupi (Скопие) и *Serdica* (западно), за да вземе, като пресѣче Стара-планина, източна посока, следвайки северните ѝ склонове, минава, както може да се види и въ дадената отъ Скола карта (с. 53), доста на северъ отъ южните и югоизточни граници на новата област, като изключва цѣлата *Secunda Macedonia* и половината отъ Дардания и *Dacia mediterranea*, както и цѣлата източна частъ отъ Дунавската равнина. Въ всѣки случай той е правъ, като изтъква връзката между латинството на новите имена на възобновените градове — *Prima* и *Secunda Justiniana* — съ латинския характеръ на имената на градовете въ очертаната област, които по тоя случай и разглежда: *Se(a)rdica* (sc.

regio), отгдето, както се знае, иде бълг. Срѣдѣцъ > *Trīaditza* (= *Στριάδιτσα* < (съ) Срѣдѣца), *Ratiaria* > Арчаръ или Акчаръ, *Viminatium*, *Bacensis civitas* (въ Панония), *Ulpiana*.

По неизяснения още достатъчно въпросъ, где ще е лежалъ градътъ *Prima Justiniana*, особено важенъ поради това, че това име се явява въ титлата на Охридския българския архиепископъ (отъ XII в. насамъ), Скокъ, като взема поводъ отъ студията на Гранинъ върху основаването на архиепископията *Justiniana Prima* въ 535 г. (въ Гласник Скопског научн. друштва I, с. 177-204), отива на страната на ония, които приематъ, че това ще да е билъ възобновениятъ *Scupi* (така се изказаха Mannert, Hahn 1868, Evans 1883, а по тѣхъ и Vulić, Miller и Jireček; Vulić впрочемъ сега вече мисли, че идентичността на *Prima Justiniana* съ *Scupi* още не може да се установи). Той именно смѣта, че противоречието между единия изворъ по тоя въпросъ (Nov. XI), споредъ който Юстинианъ се билъ родилъ въ *Prima Justiniana*, и другия — Прокопия (De aedificiis IV, 1), който разправя, че родното мѣсто на Юстиниана се нарича *Ταυρόβοιον*, едно село (*χωριον*), което лежало въ съседство съ друго, по име *Βεδεργανά*, и че императорътъ издигналъ край своето родно мѣсто *Ταυρόβοιον* хубавъ градъ, нареченъ, както самъ казва, по латински *Justiniana Prima*, — е само привидно, поради съображението, че градътъ е издигнатъ въ областта, гдето е лежало родното му село, и че е посъгласно съ достоинството на императора да посочи като свое родно мѣсто известния градъ, отколкото неизвестното село. Най-блѣскаво доказателство за тъждеството на *Justiniana Prima* съ *Scupi* Скокъ намира обаче въ топографията на града *Scupi*, съ която се и отстранява изтъкнатото противоречие между изворитѣ, тъй като се знае вече положително, че Юстинианъ не е възстановилъ на старото му мѣсто римско-дарданския градъ *Scupi*, разрушенъ въ 518 г. (какъвто е случаятъ при *Justiniana Secunda* = *Ulpiana*), но е издигналъ на брѣга на р. Вардаръ новъ градъ, на 2 к. м. разстояние отъ стария, тамъ, гдето е днесъ Скопие. Па и отъ днешната топонимия на Македония се установява, че 20 км. далечъ отъ Скопие, на Вардарската желѣзопътна линия, днесъ лежи село Таор или Табор, гдето археологътъ Ивансъ намѣрилъ следи отъ Юстинианово време, а на разстояние 10 км. отъ последното, на р. Пчиня, се намира пъкъ село Бадер: и дветѣ имена силно напомнятъ Прокопиевитѣ *Ταυρόβοιον* и *Βεδεργανά*.

Въ рамкитѣ на такова едно очертание авторътъ е натрупалъ, надъ линия и подъ линия, често пѣти по съвсемъ далечно съзвучие — единъ начинъ на работа, който отличава всичкитѣ му трудове, — твърде много топонимистиченъ материалъ, и то не само отъ разглежданата областъ, но дори отъ мѣста твърде далечни. Прибѣгването до сравнения, често пѣти съвсемъ ненуждни, е добъръ начинъ за нѣкои автори повече да покажатъ своята широка начетеностъ, отколкото ясно да изложатъ разглеждания въпросъ. Така тукъ се разглеждатъ не само имената *Scupi* = Скопие, *Ταυρόβοιον* = Та(в)ор = и *Βεδεργανά* = Бадер, но и имената на много други градове въ Македония (Охридъ, Велесъ и пр.) и вънъ отъ нея: българското име на града Пловдивъ (*Pulpudeva*) напр. е вмъкнато въ подкрепа на мнението, че славянитѣ при заселянето си

на Балк. полуостровъ сж сварили още старо тракийско население, отъ устата на което сж могли да заематъ имената на нѣкои градове.

По отношение на Скопие (стр. 36 и сл.) Скокъ намира, че славянското предаване на Scupri е „отчасти правилно“. Той именно смѣта, че и трѣбва да е било кратко, щомъ въ простонароднолатински се предава съ *o* (срв. прилаг. Scorpina civitas отъ 494 г.), въ алб. съ *u* (алб. Škur < Sciprus, отбелязано въ Chron. Marcelini, инакъ въ алб. *u* < *ū*: rūll < palūde), а въ гръцки се явява като Σκοῦπλοι у Птолемея и Σκοῦπιον у Прокопия. А кратко *u* въ славянски дава *ъ*, така че „слав. *o* отъ *u* > *ъ* е тукъ сжщо както при чисто тракийското Pulprudeva > Plovdiv“. Съ други думи, казано на славистиченъ езикъ, следъ като отъ *Scūp̃is се е получило въ езика на дошлитѣ славяни *Skъръ, срѣдниятъ *ъ* въ последната форма се е изяснилъ въ *o*, сжщо както въ Пловдивъ: Plovdiv < Plъvъdivъ < *Plъръdivъ < трак.* Pūlprūdeva (гр. Philippo(u)polis). Сравнението съ името на града Пловдивъ, за което той говори по-подробно на стр. 43, нищо не помага, защото и тамъ появата на *o* не може токо-тъй да се смѣта за изяснение на *ъ* въ затворена сричка. Пловдивъ лежи въ севернитѣ склонове на Родопитѣ, въ обсега на единъ български диалектъ, въ който изяснението на *ъ* въ *o* е непознато, та чудно би било, какъ такова изяснение е могло да стане тъкмо и единствено въ едно мѣстно име отъ чужди произходъ. Сравнението само тогава може да служи като доказателство, когато явлението въ сравняемата дума е съвсемъ сигурно. За това обаче Скокъ изобщо не държи смѣтка, и тамъ е една отъ най-слабитѣ страни на неговитѣ опити за тълкуване мѣстнитѣ имена на Балканския полуостровъ. Специално при предполагаемата предходна форма *Skъръ „Скопие“ изяснение на *ъ* > *o* би било възможно, следъ изпадането на крайния *ъ*, защото днесъ въ македонскитѣ говори това явление е добре познато. Действително началата на тоя преходъ намираме още въ старобългарския езикъ, въ неговата последна епоха, отъ Х в. насетне, когато сж започнали да изчезватъ ероветѣ въ края на думитѣ и въ отворени срички, както може да се сжди по отражението му и въ старобълг. паметници, но появата на формата Σκοῦπις у Теофилакта, която самъ Скокъ привежда наредъ съ Σκοῦπια у Анна Комнина — „погръчване“ на слав. Skop'je, — като отгласъ на тоя преходъ въ два доста ранни гръцки извори, и безисключителната употреба отъ тогава и до днесъ на такава една форма съ изясненъ *ъ* > *o*, прави предположението на Скока не твърде съобразно съ фактитѣ. А до такава несъобразностъ прибѣгва Скокъ за разяснение на коренното *o* въ славянската форма на името, защото не одобрява моето предположение, че тукъ може да имаме народноэтимологично сближение на това име съ корена на глагола съ-ко-пати, съ-ко-па-ж, твърде възможно поради положението на града на брѣга на р. Вардаръ (срв. Макед. прегледъ г. VI, кн. 2, стр. 1 сл.), и толкова възможно, понеже при мѣстни имена тия сближения играятъ, както е общоизвестно, важна роля: самъ Скокъ на едно мѣсто въ тая си студия несъзнателно е сближилъ името на града Дупница въ югозап. България съ дуб (стб. джбъ), като го е написалъ Дубница („Dubnica bei Küstendil (Bulgarien)“ — стр. 46). Въ всѣки случай азъ сега мисля,

че щомъ, въпреки отбелязаното въ речника на Georges дълго и въ лат. форма на това име, може да се установи, че то е съществувало и съ кратко и, което въ народнолатински е дало о, коренното о въ славянската форма на това име ще трѣбва да се тълкува отъ народнолатинската форма на името. Засвидетелствуваното отъ V в. *Scorina civitas* за обозначение на тоя градъ достатъчно потвърждава съществуването на такава форма. Това е толкова по-възможно, като се вземе предъ видъ, че тъкмо въ планинскитѣ мѣста на Dardania и Dacia mediterranea, както се вече установява, се е прибрало и по-дълго задържало романското и романизирано население на Балканския полуостровъ, което е дало началото за образуването на ромънската народност, покрай албанската.

Не по-честитъ е Скокъ и при обяснението на окончанието на славянската форма. Въпреки възражението му (на стр. 37 забел.), трѣбва да повторя, че не е все едно за тълкуването на името, дали ще се изхожда отъ слав. Скопъе или Скопл'е, сир. отъ българската или отъ сръбската форма на името. Тъкмо за „познавача“ на историята на българския езикъ е ясно, че първата и втората форма не сж и не могат да бждатъ еднакво стари и че обстоятелството, гдето нѣкои предполагатъ, че е имало старобългарски говори, които не сж познавали лабиално л', не е доказателство, че „Skopъje=Skopl'e": най-малко това може да се каже за западнитѣ, македонскитѣ български говори, въ които следи отъ лабиално л', ако и въ отдѣлни думи, и до днесъ съществуватъ. Тъкмо отсъствието на какъвто и да билъ случай отъ това име съ лабиално л' отъ по-старо време (вж. у мене Мак. пр. VI, 2, 4 и сл.) прави горното отъждествяване не само неприемливо, но и невъзможно. Твърдението, че тъкмо -b < -is (въ Scupis) било предизвикало свързването на това име съ образуванитѣ притежателни прилагателни съ суф. -jъ (Prokuplje < Proscorius и под.), съ нищо не се подкрепя. При това и обяснението на „бълг. Skopie, срхр. Skopl'e“ споредъ него (съ лабиално l' като въ Ulpiana > Lip' an) като притежателно прилагателно отъ срѣденъ родъ, защото се било отнасяло до мѣсто „градъ“, е сжщо така произволно. Сравнението съ Градско нищо не доказва, дори ако това име би могло да се отнесе до „мѣсто“, защото то лежи недалечъ отъ стария градъ Stobi (нареченъ отъ населението Пусто Градско), въ землището на последния. Скокъ забравя, че думата мѣсто въ значение на градъ, толкова обикновена въ западнославянскитѣ езици, въ българския езикъ — и въ Македония — не съществува, па и въ сръбохърватски въ това значение тая дума рѣдко се срѣща, та не разбира човѣкъ, какъ може да се предполага, че тя ще се е мислила при образуването на едно безсмыслено прилагателно притежателно, като Скопл'е; приведенитѣ отъ Скока за сравнение Прокупл'е, Арил'е сж образувани отъ собствени имена: Proscorius, Archilius. А Скопл'е? Очевидно е, че сръбската форма Скопл'е, която е съвсемъ нова — защото и въ по-старитѣ сръбски паметници тя не се срѣща, а само Скопъе — е образувана тепърва по-късно отъ Скопъе, както Поморавл'е < Поморавъе, Посавл'е < Посавъе и под. А Скопъе подъ тая си форма не е и не може да се дължи на

изравнение съ прилаг. притеж., образувани съ суф. -јъ, ср. родъ -је, а на колективните имена на -је. Съ това се сходятъ и гръцките форми *Σκοβλιον*, *Σκόβλια* и под. — Колкото се отнася до опита му (стр. 48 и сл.) да свърже името *Skupi* (съ дълго *ū*) съ алб. *šk'ipe-šk'irje*, *šk'ūron'e* „орелъ“, тъй като „орелъ“ се срѣщало често въ славянски и романски при образуването мѣстни имена, а особено — поради срѣщането -ēn (=ън) < -an въ албански и тракийски при образуване производни отъ мѣстни имена — обяснението на албанското народносно име *šk'irēn* - „албанецъ“ като име на „люде, които произхождатъ отъ *Scupi*“, тѣ принадлежатъ въ областта на лингвистичната гимнастика, примѣри отъ каквито изобилствуватъ у Скока, които обаче не допринасятъ много за установяване научната истина. Какъ може името на цѣль единъ народъ, и то предимно селскъ и пастирскъ, какъвто е албанскиятъ, да бжде изведено отъ името на единъ градъ, па билъ той и пръвъ въ областта Дардания, гдето се търсятъ първоначалните му жилища? Трѣбвало би тъкмо за това Скокъ, който толкова обича да привежда сравнения въ подкрепа на своите твърдения, да приведе примѣръ за сравнение. Нигде сравненията не сж толкова на мѣсто, както при семантичните разяснения. Не вѣрвамъ той да е ималъ при това въ ума си случаятъ съ името на града Римъ. —

Сближението на името на днешното село Таор (вмѣсто Таовор — изпускането на между глаголното -в- въ македонските говори е твърде обикновено, срв. Селищевъ, Очерки по макед. діалект. I, стр. 100 и сл.) съ *Таоворѣион* е твърде съблазнително, въ всѣки случай по-възможно, отколкото съ Товръан < **Tauriana* (окр. Топлица, въ Сърбия), както правѣше Tomaschek PW III, 184, който отъждествяваше *Scupi* съ Лѣсковецъ (на Морава). Следъ елиминирването на суфикса, нѣщо не е обикновено при възприемането чужди имена, обяснението на Таовор < *Таов(р)ѣион*, не представя никаква трудностъ. При разяснението му обаче Скокъ е направилъ методологични грѣшки, които заслужаватъ отбелязване, понеже го довеждатъ до погрѣшни заключения. Много лесно е да се каже, че дифтонгъ *ai* въ старите латински заемки въ южнославянските езици могълъ да даде а) *av*, б) *avo* или в) *ov*, г) *ovo* (вж. стр. 42), за да се покаже, защо въ Та(в)ор се явява *avo* < *ai*. Но то още не е никакво обяснение. Въ сжщность, тоя дифтонгъ дава или *av* (*claustrum* > *kļavstro* [Дубровникъ]) или *ov* (*Laurentius* > *Lovreč*) — въ зависимостъ отъ ударението, — тъй като развоятъ *ai* > *avo* се подкрепя съ единъ единственъ, и то ненадежденъ примѣръ „*laugus* > *lovoг* или *lovar* (ka)“, гдето собствено *lovar* (ka) е законната форма, съ а подиръ *v* отъ вториченъ *ь* (*laugus* > *lovьr*), сжщо както въ *Maugus* > *Movar* (прѣко **Movьr*), за което самъ Скокъ (ц. м.) бележи, че а въ косвените падежи изчезва; *lovoг* вм. *lovar* се дължи очевидно на асимилация. Единствениятъ примѣръ пъкъ, съ който той подкрепя *ai* > *avo* — срхр. *blāvōg*, сжщо *blāog*, *blōg*, *blō-guša* — почива върху предположението, че тая дума произхожда отъ „тракоилір. **bolaugus*, образувано отъ **bola*, *bolea*, алб. *bollë* „голѣма змия“. Очевидно е, че и Таовор, като по-първоначална форма отъ Таор, ще трѣбва да се тълкува като форма съ изясненъ *ъ* отъ

*Тавър < *Тавръ. Въ Македония има често имена на села съ $\delta < o$, срв. напр. Бозо(в)ина (Скопско) и Бозие, Бозец (отъ боз < бъзъ), Лешокъ (Пологъ) и под., а особено Дебор < дъбръ (Прилепско).

Все тъй леко и просто обяснява Скокъ и името на селото Бадер отъ *Ведер(и)анъ*. Той пише дословно: „звукото отношение на *Bader* и *Ведерианъ* не срѣща никакви трудности. $\epsilon > a$ е въ редъ, ако се приеме преходната степенъ $\epsilon > b$ като въ *Naedinum* > *Nadin* (Далмация) или *caesareus* > *съсаръ*. Еровиятъ вокалъ сжщо въ Македония може да даде *a*, срв. *badnik* „Weihnachtsbaum“ < *бъдъникъ*. Че ϵ може до остане като *e*, за това не е потребно да се привеждатъ никакви примѣри, срв. впрочемъ мѣстнитѣ имена *Βέρροια*, *Βερόβη* > *Veria* (грѣцки) > *Kağaferia* (турски), слав. *Вег*“ (стр. 42). Последното — спазването на ϵ като *e* — разбира се, е напълно естествено, но не тъй „въ редъ“ е замѣната на първото ϵ съ *a*. Приведенитѣ примѣри за подкрепа на единъ предполагаемъ преходъ $\epsilon > a$ още нищо не доказватъ. Както се знае, *caesareus* е дало първоначално *цѣсаръ*, което тепърва по-късно (следъ XII в.) се явява подъ форма *цъсаръ*, днесъ *царъ*, съкращения, напълно възможни въ една често употребителна като титла дума, срв. рус. *государъ* > *сударъ* > *даръ*. Не е обаче законъ $a\epsilon$ (дълго *e*) > *b*, тъй че появата на форма *Nadin* вм. *Naedinum* (въ Далмация) би могло по-скоро да се обясни съ осмисляне на думата чрезъ представката *на*. При *Ведер* — специално би могло би да се допустне, че ще да е оказала влияние върху първото неударено ϵ предходната устна съгласна, но да се приема преходна степенъ **Въдер* и промѣна на $\delta > a$ като въ *бадник* < *бъдъникъ*, много е несигурно.

При случай, Скокъ се спира върху и имената на други македонски градове. Така при Охридъ той приема моето обяснение на името (Мак. прегл. г. X, 3, 71 сл.), като „цѣло славянско < *объ-hridъ* „auf dem Felsen“, едно обяснение, което, както казва, прекрасно отговаря на топографията на града“ (стр. 38, заб. 4). Въ подкрепа той привежда пакъ поменатото отъ мене име на гр. *Orreln* < *Объrol'e*, намира сетне, че аром. *Ohridā* точно предава славянската форма и тълкува — съвсемъ невѣроятно — въ алб. *Ohër* изпускането на *-da* въ края на славянската форма вследствие на смѣсване съ турската локативна поstopозиция *-da* „въ“ (напр. *Istambolda*), безъ да държи смѣтка, че последното би трѣбвало да стане по-скоро въ турски. Инакъ у мене (стр. 76).

Сетне той, въ свръзка съ изчезването на *-ήσιον* и *-ианъ* въ *Таор* = *Таорήσιον* и Бадер = *Ведерианъ*, намира случай да засегне и въпроса за произхода на Велесъ отъ тракийското име *Βυλάζωρ(α)*, гдето има подобно изчезване (стр. 41, забел. 1). Той е нѣмалъ още на ржка моето обяснение на това мѣстно име, въ Мак. прегл. г. VII, кн. I, стр. I и след., гдето то се тълкува, сжщо въ свръзка съ името *Βυλάζωρ(α)*, отъ старото тракийско име на р. Вардаръ — **Vel-*, род. п. *Veles-*, възприето и обмислено сетне у славянитѣ като Велика, та се задоволява да отхвърли изказаното отъ нѣкои мнение, че *Βυλάζωρ(α)* било образувано отъ илирското име на градъ *Βόλλις* и алб. *ur, ura* „мостъ“. Но той не е правъ,

като отрича всякаква връзка между турското име на града K'örgülü, което е образувано отъ K'örgü „мостъ“ и съ което се е обозначавало селището, разположено при мостъ, както Mostar въ Херцеговина, и смѣта, че тукъ просто има преименуване на града, като за обяснение на подобно преименуване прибѣгва дори до примѣра Strassburg (нѣмски) — Argentorale (келтски). Несъмнено, по-чести и по-обикновени сж случаитѣ съ превеждане значението на мѣстнитѣ имена при възприемането имъ отъ единъ езикъ въ други. Сетне, лесно е да се каже, че слав. *v* в м. трак. *b* (β) (Veles < *Vula*ζ) се било дължало на гръцко посрѣдство. Но какъ е възможно това толкова на северъ въ Македония, въ една областъ, гдето никога никакво гръцко население не е имало щомъ като това посрѣдство не се е явило въ южна Македония, гдето това *b* се спазва: Βέροια, Βερόβον > бѣлг. Б е р ъ? Твърдението че „изчезването на -ора“ трѣбвало да се припише на „гръцко посрѣдство“, е голословно, сжщо както и че „-s вмѣсто -z < ζ трѣбва да се отдаде на положението му въ края на думата“!

Сжщо така по тълкуването му на името на града Пловдивъ, засвидетелствувано първомъ подъ форма Пловдинъ, биха могли да се направятъ нѣкои бележки, но това при другъ случай.

Ст. Романски

К. Н. Петкановъ, Характерни черти на българина (печ. въ „Философски прегледъ“, г. II, стр. 353—367).

Gerhard Gesemann, Zur Charakterologie der Slaven. Der problematische Bulgare (печ. въ „Slavische Rundschau“, III, Nr. 6, 1931, стр. 404—409).

Gerhard Gesemann, Der parasitäre Balkaner („Slavische Rundschau“ V Nr. 1, 1933, стр. 1—16).

Всѣки народъ притежава оригиналенъ сборъ отъ качества, съ които до негде би могълъ да се отлжи отъ другитѣ членове на обществѣнското семейство. Въ това отношение и нашиятъ народъ не прави изключение. Наченки отъ характерология на българитѣ като отдѣлна народностна единица има въ много исторически, географски и др. съчинения и въ нѣкои пжтеписи отъ миналото. Авторитѣ на тия трудове, повече случайно и безъ надлежитѣ научни методи, засѣгатъ характернитѣ белези само на нѣкои групи отъ българския народъ¹.

Неотдавна и известниятъ нашъ писателъ г. К. Петкановъ въ горепомѣтаната, не голѣма по обемъ, статья се опита да освѣтли нѣкои страни отъ психологията на българина, смѣтайки, че досегашнитѣ издирвания сж още съвсемъ несигурни, понеже сж едвамъ въ началото си. Авторътъ е почерпалъ своя материалъ изъ обширното разнообразие на народното творчество, както и отъ непосреднитѣ си наблюдения върху народния животъ. Самъ той обаче въ края на своята статья признава, че характеристикитѣ му сж недостатъчни и далечъ отъ оная пълнота, която би била желана задача на бждещия изследвачъ. Преди да под-

¹ За тѣхъ ще се говори и по-долу.

Македонски прегледъ. Год. VIII, кн. 2, 1932.

пожа на преценка, и то главно отъ фолклорно-етнографско гледище мислитъ на Петканова, трѣбва да забележа, че редакцията на сп. „Философски прегледъ“ е счела за потрѣбно да предупреди читателя, че всички тия черти отъ характера на българина, за които става дума въ статията, се отнасятъ, по нейно разбиране, изключително къмъ селянина, който по занятие е предимно земеделецъ, а не къмъ градското население, състояще се отъ занаятчи, търговци, чиновници и пр.

Ржководната мисль въ статията на Петканова е, че въ характера на българския народъ лежатъ и добри и лоши черти, но въ никой случай не само тия, които сж достояние на героя Бай-Ганьо въ едноименната скица отъ Алеко Константиновъ. Още въ началото авторътъ бърза да изтъкне грѣшката въ несериозното отъждествяване на тоя типъ съ образа на истинския българинъ. Ако нашиятъ народъ, мисли Петкановъ не притежаваше по-добри качества отъ ония, съ които се отличава героя на Алековото произведение, той не би намѣрилъ въ себе си възможность да запази будно своето съзнание презъ вѣковетъ на дългото изтощително робство. На първо мѣсто въ всѣка характеристика на българина се поставя неговата любовъ къмъ земята и свързания съ нея упоритъ неуморенъ трудъ на земеделеца. Не може да се откаже, че въ отношението си къмъ земята нашиятъ селянинъ има наистина черти-които го правятъ да се различава отъ другитъ славяни. Авторътъ е дори на мнение, че религиозното чувство на българина, колко и слабо да е то, дължи своето възникване на причини, които се коренятъ въ общепризнатото българско трудолюбие. По-нататкъ въ психиката на нашия народъ той забелязва чувството на предопредѣлението и суевѣрието, като подкрепя тия свои твърдения съ нѣкои примѣри отъ близкото ни минало. И Петкановъ потвърждава тъй често споменаваната отъ свои и чужди наблюдатели пестеливостъ и гостоприемностъ на българина. Вѣрни и сжщо тъй добре известни сж и другитъ, приведени отъ него черти, а именно силната и дори прибързана възприемчивостъ, която най-ярко се изразява въ предивременното „огражданяване“ на нашия селянинъ, отсѣствие на сговоръ, освенъ въ минути на обща опасностъ, недовѣрчивостъ, а особено къмъ обществени почини, първобитно вродено чувство къмъ неподчинение, умѣренъ национализъмъ, който има подбудитъ си въ привързаностъта къмъ собственото кѣтче земя и пр. Повече съмнения възбужда и може да бжде оспорена мисълта, че българинътъ е мечтателъ, а не знае що е меланхолия, следи отъ която имало съвсемъ малко въ народната ни пѣсень. Тукъ авторътъ изпада и въ видимо противоречие, защото забравяйки, че е вече изтъкналъ характерната черта на необмислени увлѣчения и отсѣствие на мѣрка, съ които се обезценява една отъ най-добритъ иначе способности-възприемчивостъта на българина, казва напълно увѣрено следното: „Въ никой случай неговата (на българина) сдържаностъ и чувството му за мѣрка не могатъ да бждатъ меланхолия (стр. 366).“

Статията на Петканова е написана повече съ срдствата на беле-триста и художника, отколкото на специалиста-ученъ, което е съвсемъ естествено като се взематъ предвидъ интереситъ и дарованията на автора ѝ. Моето впечатление е, че той надценява значението на пого-

воркитѣ, съ които обилно, но нѣкакъ едностранчиво си служи въ своитѣ характеристики. Нѣщо повече, той дори взема за подкрепа на мислитѣ си и чути тукъ-тамъ въ разговори изрази, които още не сж станали, а може би и нѣма условия да станатъ общепознати, да се превърнатъ въ пословици и поговорки. Разностранността на тоя словесенъ материалъ, която почива на неустановения и промѣнливъ неговъ изворъ, какъвто е разноликиятъ по сжщина и прояви животъ, крие неподозирани опасности за изследвача. Въ народната пѣсенъ много пжти се възпроизвеждатъ изключителни моменти изъ бита на българския народъ, които сж съвсемъ неподатливъ материалъ за изграждане на една характерология. Това може да се потвърди и отъ статията на г. Керемидчиевъ „Родственитѣ отношения въ нашата народна поезия“, ИзвСС. VII 330—402, гдето разгледанитѣ народни пѣсни рисуватъ чудовищни по своята жестокостъ и безнравственостъ отношения между близки, крѣвни роднини, безъ да могатъ да ни убедятъ, че сж съдържали, когато и да било, нѣщо характерно за нашия народъ. Ето защо народната словесностъ, пѣкъ и индивидуалното творчество, за което Петкановъ не подига въпросъ, може да послужи съ данни за характерологията на единъ народъ само тогава, когато тѣ бждатъ провѣрени чрезъ всестранно етноложко, етнографско и народопсихоложко изследване, въ което еднакво се застъпятъ история и съвременностъ. Въ такъвъ случай ще стане явно, каква трудностъ представя откриването на единенъ български типъ, комуто би могло да се приписватъ тия или ония характерни черти. Впрочемъ, върху тоя въпросъ, както и по нѣкои отъ мислитѣ на Петканова ще стане дума отново по-долу въ връзка съ първата статия, която професорътъ по славистика при нѣмския университетъ въ Прага г. Геземанъ е посветилъ на сжщия предметъ. Вземайки поводъ отъ характеристиката на Петканова, Геземанъ е искалъ да внесе нѣкои поправки и допълнения въ нея, като покаже и кои сж по-важнитѣ въпроси, на които трѣбва да се обърне внимание въ подобенъ родъ изучавания.

Въ началото на статията си Геземанъ отбелязва отсъствието на системно събранъ материалъ върху характерологията на българитѣ, въпрѣки обилието отъ дребни и ненаучни приноси, като смѣта, че е дошло време за по-сериозни издирвания въ тая насока. Тѣкмо мислитѣ, подигнати отъ Петканова въ токущо разгледаната статия, Геземанъ смѣта, че могатъ да бждатъ подложени на критика, та по тоя начинъ чрезъ разисквания да се освѣтятъ по-добре нѣкои спорни въпроси. Преди всичко, касае се за типа Бай-Ганьо, когото не само чужденци (проф. Мурко и др., м. б.) отъждествяватъ изобщо съ българина, но и самитѣ българи (напр. Д-ръ К. Кръстевъ, м. б.) правятъ често това. Тукъ именно Геземанъ, който не е въ мненията си винаги напълно самостоятеленъ, открива една народностна черта, обща на руситѣ и на славянитѣ отъ цѣлия югъ — силна самоирония, наклонностъ къмъ самоизобличение (Selbstironie).¹ Признаци отъ подобно самочувство, ако и на друга основа, авторътъ открива и у чехитѣ, като посочва на героя Швейкъ въ

¹ Впрочемъ на тая страна отъ характера на българина набляга още Б. Ангеловъ въ статията си за Алеко Константиновъ въ сп. „Мисълъ“. XVI. кн. 4 стр. 256.

неотдавна прошумѣлата низъ европейскитѣ театри пиеса „Приключенията на храбрия войникъ Швейкъ презъ свѣтовната война“. Качествата на този типъ, който отдалечъ напомня Бай-Ганьо, сж сдобити въ борба за лично сществуване, но тѣ се съвпадатъ съ ония, които цѣлиятъ чески народъ е развилъ като срѣдство за народностно самосъхранение. Все по този начинъ, но още по-сполучливо се проявяватъ и нѣкои герои на Сервантесъ, Дикенсъ и Гоголь, които, отразявайки образа на своя националенъ характеръ, прекрачатъ народностнитѣ граници, за да станатъ общечовѣшко достояние и израстнатъ като символи съ всемирно значение. Авторътъ се опитва да сближи самоиронията въ ческата народна душа и срамътъ на образования чехъ отъ осмѣния въ литературата типъ съ сщитѣ качества у българитѣ. Сравнявайки Алеко Константиновъ съ Гоголя, той мисли, че Бай-Ганьо, като сатира на лоши и вредни български психични черти, е единъ биологиченъ характеръ, който обаче не е лишенъ и отъ симпатични прояви. Времето и обстоятелствата сж причина да се създаде този типъ, който, споредъ автора, е изигралъ важна роля въ миналото на българския народъ. Тукъ именно Геземанъ отправя най-сжществената критика срещу Петканова като изказва оригиналната, но все пакъ недоказана мисль, че тъкмо съ тия изтъкнати качества: слаба култура, добродушность, неодѣланость, подозрителность и селяшка хитрина, българинътъ е могълъ да се упаци отъ политическия гнетъ на турци и културното превъзходство на византийци: „Gerade den Menschen vom Typus des Baj Ganju unter den Bulgaren, gerade diesem von jeglicher feineren Kultur unbeleckten (auch von der phanariotisch-byzantinischen nicht!) diesem immer unverdrossenfröhlichen, lärmend-pyknischen, im Grunde gutmütigen, aber immer auf seinen Vorteil bedachten, bauernschauen Pfiffikus verdankt das bulgarische Volk zu einem nicht zu unterschätzenden Teile seine Erhaltung vor der politischen Unterdrückung der Türken und der kulturellen und wirtschaftlichen Ausbeutung durch die Griechen und sonstige Levantiner!“ (стр. 407). Бай-Ганьо, споредъ автора, би трѣбвало да се разглежда като типъ съ силно развити качества на приспособимостъ, съ които се е отличавалъ цѣлиятъ общественъ слой наричанъ рая, за разлика отъ малцината съ горди рицарски черти и съ високи национални идеали, които не сж се спогаждали съ сществуващитѣ условия и сж ставали хайдутѣ.

Нѣколко вѣка тежко робство не сж убили жизнената способность (виталитета) на този типъ, а сж оставили следи само върху неговата морална структура. Благодарение на това, той е изигралъ сполучливо своята роля въ борбата за народностно сществуване. Авторътъ е на мнение, че отъ момента, въ който Бай-Ганьо тръгва по Европа, започва проблематиката на този типъ въ историята на българската култура. Защото Бай-Ганьо въ своята срѣда не е билъ отрицателенъ типъ, а става такъвъ, едва когато се сблъсква съ модерна народна култура въ държава съ съвременно устройство. Накрая авторътъ много вѣрно, но безъ полза за своитѣ изводи забелязва, че за характерологията на който и да е народъ отдѣлнитѣ черти не сж отъ значение, затова пъкъ трѣбва да се иматъ предъ видъ областни, срѣдищни, социални и исторически факти и съображения (стр. 408).

Той поддържа обаче твърдо мнението си, че всеки, който се занимава с характера на българите, трябва да изхожда непременно от Бай-Ганьо, разгледан в сръдната и времето си и в сравнение с подобни нему типове в другите славянски страни, каквито сж Швейк у чехите, Чичиков у русите, или още по-добре с отрицателния тип, който сръбският автор Ст. Сремацъ изобразява в произведението си „Вукадинъ“.

Въ случая обаче трябва да се забележи, че както Сремацъ, така и друг сръбски писател — Р. Домановичъ сж, подобно на Алеко, крайно едностранчиви и тенденциозни в своите произведения и затова образите, които тж сж създали, не могат да бждат огледало на национална психика.

Въ последната книга на „Slavische Rundschau“ (V, (1933) № 1) г. Геземанъ печата нова статия пакъ подъ общия насловъ къмъ „Характерологията на славяните“, сега вече върху типа на „паразитния“, както той се изразява, балканецъ. Като взема поводъ отъ една нова статия на Петканова за чертите на днешната българска интелигенция (Философски прегледъ IV. 2.), авторътъ се стреми да подигне въпроса за съществуването на стара балкановизантийска култура с нейното отражение в днешния живот на малките български и сръбски градове.

Петкановъ е на мнение, че отрицателното в характера на българския интелигентъ, който има селски произходъ, се дължи на внезапно безотговорно скжсване с народа и в предвременното приобщаване къмъ още слабо модернизирания живот в града. Българската интелигенция и днесъ живее подъ непрекъснатия страхъ да не остане назадъ отъ културна Европа и затова, колкото и неподготвена, рожба на недовърчивъ и консервативенъ народъ, тя безкритично заема различни идеологии, в които се застъпватъ общечовшки и международни теории. Преди народътъ ни да е създалъ свой определенъ образъ, интелигенцията се увлече в наднародни идеи и почувствува държавата като свой врагъ. Породи се духъ на бунтарство, не само срещу държавно устройство, но и срещу религия и моралъ. Градският живот се разви, като даде преднина на редица отрицателни черти — службогонство, бюрокрация, партизанство, леност и стремежъ къмъ лесно препитание. Почти всички представители на българската интелигенция: адвокати, лѣкари, инженери, агрономи следватъ повече своите материални интереси, а в работата имъ не личи системност и целесъобразност. Българската буржоазия се насочва къмъ чуждата култура и се срамува отъ родното, което схваща повече като фолклоръ, литературно-художествена проблема. И откъмъ тая страна пропастьта между народъ и интелигенция се задълбочава. Проф. Геземанъ е на мнение, че при обяснението на тия факти, изнесени отъ Петканова, трябва да се изхожда отъ по-стари основни характерни белези на нѣкаква обща балкановизантийска култура, която е оставила своите следи в днешния живот на малките балкански градове. Тия черти — бюрократизъмъ, партизанство, нехайство, споредъ автора — сж наследство отъ хилядогодишни традиции и не сж само български. Тж ставатъ причина европеизирането на балкана да става повече външно. Проф. Геземанъ счита дребния буржоа

преди освобождението — билъ той грѣкъ, цинцаринъ, евреинъ, или ерменецъ, като типиченъ паразитенъ типъ, който е изпѣквалъ предъ чужденците-пѣтници по тия мѣста съ отрицателнитѣ си качества: на-трапничество, хитрость, безпощадность, дребнавость, спекулативность, безотечественость. Въ лицето на славянския селянинъ представителитѣ на тая левантинско-балканска буржоазия сж виждали едно безправно сщество, което трѣбва до последна възможность да се използва. Въ тая срѣда социалниятъ животъ е билъ въ старитѣ си вкаменени форми, господствувалъ е лъжливъ моралъ и външна набожность, интригитѣ и политическитѣ гонения сж били въ пѣленъ ходъ. Като наследникъ на ония, които сж живѣли въ такава именно срѣда, г. Геземанъ счита и днешния български адвокатъ. При това, той мисли, че когато европейецътъ каже „балканецъ“ разбира два типа: или левантинецъ, т. е. корумпиранъ, ненадежденъ човѣкъ, или съзаклетникъ, бунтовникъ, атентаторъ. И за да даде подкрепа на мислитѣ си, че тия качества не сж само български, той анализира споменатия типъ Вукадинъ въ сръбската хумористичната гротеска подъ сщщото заглавие. Героятъ на тая повесть израства въ една страна съ първобитни, сурови нрави, получава своеобразно възпитание и още на младини у него се проявяватъ качества, които отчасти напомнятъ ония у Бай-Ганьо. Вукадинъ е сщщо таквъ бабайтъ, хитрецъ, но той е и измамникъ, рушветчия, бунтовникъ. Проф. Геземанъ счита повестта за реалистично-хумористична сатира на паразитния опортюнистиченъ типъ, създаденъ отъ балкановизантийската култура.

За обща балкановизантийска култура, която е оставила следи въ живота на балканскитѣ градове, е твърде рисковано да се говори, та дори и въ много условенъ смисълъ. Нашитѣ градове, и разбира се ония, които иматъ многовѣковенъ животъ задъ себе си, сж измѣнили достатъчно старата си физиономия, пѣкъ и освенъ това тѣзи чужди етнически елементи, които за проф. Геземанъ сж представители на нѣкаквъ паразитенъ типъ, не сж играли когато и да било особена роля. Об-раза на градския животъ е създала тъкмо тая селска интелигенция, която е обектъ на изследване отъ Петканова. Наистина процесътъ на приоб-щаване къмъ европейската цивилизация у насъ не е засегналъ дълбоко народната душа, но това се дължи на краткото време свободенъ жи-вотъ и нѣма никаква връзка съ прѣчки, които изхождатъ отъ наслоения на нѣкаква друга култура. Качествата, приписани на „паразитния“ типъ неславянинъ, който билъ оказалъ влияние изобщо на балканеца, се срѣ-щатъ въ още по-яркъ видъ и у много представители на спекулантски съсловия въ всички европейски страни. Невѣрна е представата на г. Геземанъ, а покрай това и на ония европейци, които подъ „балканецъ“ разбиратъ ненадежденъ, корумпиранъ човѣкъ, или съзаклетникъ, бун-товникъ, атентаторъ. Въмѣсто да разколебае едно повърхностно, неточно, въ основата си наивно убеждение, което не може да се поддържа се-риозно въ никой опитъ за характерология, авторътъ на статията иска сякашъ да го подкрепи, като съвсемъ безуспѣшно търси доказателства въ чертитѣ на героя, изобразенъ отъ Сремацъ.

Хумористичната гротеска „Вукадинъ“ не дава никаква опредѣлена

и точна представа за истинските качества на сърбина, така както и скицата „Бай-Ганьо“ не може да се тълкува като върна рисунка на общия български характер.

Отъ накратко разгледаните статии се вижда, че както Петкановъ, така и проф. Геземанъ не сж всестранни, нито достатъчно дълбоки при опита да се изясни тъй занимливо повдигнатия въпросъ. Първиятъ се основава предимно на показанията отъ народното творчество, а вториятъ главно върху единъ типъ отъ художествената литература, който е твърде споренъ въ всѣко отношение и чиито пороци — въ голѣмата си частъ — не сж специално български.

Мнозина чужди пжтешественици и други учени въ миналото, които сж имали възможность да наблюдаватъ българитѣ, като напр. Каницъ, Бланки, Ерди, Иречекъ, Овсяной и др., обръщатъ внимание само на отдѣлни, върни тѣхни черти, и то така откъснато и безсистемно, че могатъ да послужатъ само като материалъ, който трѣбва тепърва да се провѣрва. Освенъ това, много отъ тия белези сж общи на всички славяни, наследени отъ тѣхния съвмѣстенъ животъ въ прародината и затова не могатъ да ползватъ по строго опредѣленъ начинъ отдѣлна характеристика. Срв. Л. Милетичъ, Животъ и характеръ на славянитѣ въ древността, Макед. Прегледъ, г. II, кн. 2, 1—19, гдето за подобни черти се взематъ: суровиятъ борчески нравъ, дребнава родова психика, госто-приемство, нравствена чистота, консерватизмъ, уединеностъ, отсъствие на мисль за бждещето, неотстъпчивостъ и свободолюбие, което граничи съ анархия, и незачитане на по-високи авторитети (стр. 18).

Отъ не по-малка важность се явява и въпросътъ за промѣната на характера у даденъ народъ. Днесъ ние нѣмаме обособена култура, а заедно съ това и единъ явно очертанъ характеръ. Така е било и въ минали епохи. Въ тоя смисълъ, интересни сж, ако и не винаги напълно оправдани наблюденията на писателя А. Страшимировъ върху етническитѣ групи на българския народъ (Вж. книгата му „Нашиятъ народъ“, Бълг. общедостъпна библиотека, № 1. София 1923). Ако и съ пресилени изводи, плодъ на интуитивна, прѣко-наблюдателна субективна метода, Страшимировъ е показалъ различията между петтѣ основни групи населения, които влизатъ въ нашитѣ племенни граници: шопи, мизийци, тракийци, рупци и македонци.¹

Между тия групи не е лесно да се намѣрятъ допирни точки, толкова различия разкриватъ тѣ помежду си. Задачата ми не е да ги изброявамъ, а само да напомня за тѣхъ. Въ тоя случай какъ може Бай-Ганьо, който е рожба на едно междинно време следъ нашето освобождение въ единъ край като Казанлъшката областъ, да бжде символъ на

¹ Всѣка отъ тия групи се разпада на нѣколко подгрупи. А. Страшимировъ грѣши въ това, че отъ случайни единични обстоятелства прави прибързани обобщения. Така, съвсемъ произволно, той подраздѣля цѣли етнически групи въз основа на отдѣлни, известни по потекло и проявени качества, личности. Все пакъ неговитѣ трудове сж несравнено по-ценни отъ грубо ненаучнитѣ и преднамѣрено фантастични „психични характеристики“ на покойния сръбски ученъ Цвиичъ въ неговата книга „La Péninsule Balkanique“ Paris, 1918, за която и Геземанъ въ ц. статия се изказва съ пожелание да бжде изъ основа поправена.

българщината изобщо? И какъ е възможно подобенъ типъ да се оприличава съ единъ рупецъ, да кажемъ, у когото напраздно бихме дирили нѣкаква Бай-Ганьовска черта? А трѣбва да се помни, че една отъ най-голѣмитѣ, ако не и най-многочислената българска етническа група е рупската.

Не може да се отрече, че въ характера на българина, отъ гдето и да произхожда той, е имало и има доста отрицателни черти, но тѣ не сж непремѣнно въ оня сборъ, въ който ги намираме у единъ пресилень, напълно изкуственъ типъ, какъвто е недостатъчно сръчно композиционно и художествено представилъ нашиятъ писателъ Алеко Константиновъ (Срв. Златорогъ, IV кн. 1. стр. 22 сл., VIII, 153 сл.; Мисль XVI, 256 и пр.).

Тъкмо поради това едностранно и външно изображение на героя, на времето си руския писателъ Вл. Короленко намира за излишно да печата въ редактираното отъ него списание руския преводъ на Бай-Ганьо (срв. Златорогъ, ч. II. 166—7; VIII 153). Ето защо, отъ една страна, не е необходимо да се излиза непремѣнно отъ образа на Бай-Ганьо при характеристиката на българина,¹ така както не е необходимо за обяснение на характера на русина да се вземе предъ видъ главно Чичиковъ,² а отъ друга страна, това и самъ Геземанъ загатва, потрѣбни сж по-широки хоризонти, по-всестраненъ материалъ, провѣренъ и обоснованъ отъ по-дълбоки съображения. Затова и много право украинския ученъ Д. Чижевски (Čyževs'kyj) въ Slavische Rundschau III. № 4, 1931, стр. 237—244, повече отъ философско гледище се стреми да посочи пътя на научната характерология. Тоя пътъ минава, споредъ него, презъ промѣнчивия свѣтогледъ на народа и докосва: 1-о изучването на цѣлата народна (духовна и материална) култура, 2-о характеристиката на най-типичната отъ историческитѣ епохи, които народътъ е преживѣлъ, заедно съ географския образъ на страната му и 3-о характеристиката на най-значителнитѣ представители на тоя народъ (стр. 241).

Върху последнитѣ две точки и А. Страшимировъ по свой усѣтъ обръща внимание въ книгитѣ си „Нашиятъ народъ“, София 1923 и „Народъ и поетъ“, София 1925. Проф. С. Казанджиевъ въ статията си „А. Страшимировъ като народопсихологъ“ Златорогъ XII (кн. 8—9), стр. 383—404, изтъквайки трудноститѣ за народопсихолога въ това, че понятието народъ не се покрива нито съ държава, нито дори съ езикъ и общъ расовъ произходъ (стр. 390), препоръчва да се търсятъ и обяснятъ по пътя на сравнителната индуктивна и интуитивна метода между друго и разликитѣ откъмъ време, мѣсто, социални условия, климатъ, особеностъ на земята, като не се забравятъ и литература, изкуство, наука и философия.

¹ Въ нашата литература има и други подобни типове, като напр. Гороломовъ въ разказа на Ив. Вазовъ „Епоха-кърмачка на велики хора“.

² Въ произведенията на руския писателъ Н. А. Лейкинъ се рисуватъ случки и положения като ония въ Бай-Ганьо на Алеко. Обаче Б. Пеневъ, който самъ пише (Златорогъ VIII 153 сл.), че Алеко притежавалъ слаба литературна култура и почти нищо не чель, очевидно, погрѣшно мисли (пакъ въ Златорогъ IV, 28), че Алеко е знаелъ съчиненията на Лейкинъ и се е влиялъ отъ тѣхъ.

Изучването на народната култура по народното творчество представя трудности, понеже знаем, че последното е смѣсь отъ наслоения на различни епохи, типове и насоки. Освенъ това, много елементи отъ народната словестностъ сж заети, несамобитни и затова не могатъ да подпомогнатъ една точна характеристика. Праздникитѣ биха се запълнили чрезъ широко замислено и планомѣрно проведено етнографско изучване, защото въ него ще бжде застъпенъ цѣлиятъ битъ съ езика, политико-обществениятъ животъ, религията, поминѣкътъ, занятията и начинътъ на упражняването имъ. Критичниятъ прегледъ на историческитѣ моменти и на традициитѣ въ живота на нашия народъ специално и въ неговото отношение къмъ другитѣ народи има особена важностъ, главно, що се отнася до робството ни и голѣмото обществено течение въ срѣднитѣ вѣкове — богомилството. Достатъчно е да припомнимъ едно обстоятелство, което може да се използва тукъ, а именно, че гърцитѣ съ своята по-висока култура сж влияли повече на българитѣ, особено въ южнитѣ части на нашитѣ земи, отколкото на сърбитѣ, докато турцитѣ съ своята слаба култура сж въздействували по-силно на сърбитѣ (вж. по-голѣмото число турцизми въ сърбохърватския езикъ), отколкото на насъ, ако и ние да сме били въ по-тежки условия на робство.

Най-сетне характеристиката на голѣмитѣ представители на нашия народъ би ни показала общонационалното въ духъ и характеръ и би закрѣпила останалитѣ ни познания. Явно е, че, при отсъствие на подготвителни трудове по тоя въпросъ, още дълго ще трѣбва да чакаме една пълна, вѣрна, очистена отъ фантастични и ненаучни елементи характерология на българския народъ.

Ив. Лековъ.

Стоян Новаковић за македонскитѣ българи.

До преди 60—70 години сърбитѣ признаваха, че населението на Македония е българско. Свидетелства за това често пжти сж бивали изнасяни. Едно такова свидетелство е и „Прва српска читанка за ниже гимназије и реалке“ на Ст. Новаковић, одобрена отъ специалната училищна комисия и издадена отъ сръбската държавна печатница въ 1870 г. въ Бѣлградъ. На стр. 138 Новаковичъ, като пише за Видовъ день, между друго казва: „Освенъ Сърбия, изъ която преди малко години съвсемъ бидоха изчистени турцитѣ, още трае тѣхното лошо, произволно управление въ Босна, Стара Сърбия и Херцеговина, земи, въ които живѣятъ сърби, и въ България и Македония, земи, въ които живѣятъ наши едновѣрци и роднини по езикъ и крѣвъ, българитѣ. За увѣрение, че тъкмо така се изразява Новаковић (въ съдържанието на учебника за авторъ на статията е посоченъ Ст. Новаковић), напълно признавайки българщината въ Македония, тукъ прилагамъ и фотографско факсимиле отъ цитуваното мѣсто отъ учебника му:

Осим Србије, из које су тек пре мало година са свим ишчишћени Турци, још траје њихова немила самовољна влада у Босни, Старој Србији и Херцеговини, земљама у којима живе Срби, и у Бугарској и Македонији, земљама у којима живе наши једповерци и рођаци по језику и крви, Бугари.

Читанката на Новаковић е последниот србски учебник, во којто се признава бѣлгарщината на славјанското население во Македонија. Во учебникот, пак, и во србските книги изобщо, издадени след таа дата, тоа население се нарича или просто „словенско“ или още по-често „србско“. Тоа стана првоначално под натиска на србските политици, които искаха по този начин да подготвят бжещето разширяване на Србија към югоизток. На този натиск не можа да устои и един такъв учен и културен човек, какъвто беше и Ст. Новаковић, известен като историк и славист. Именно во по-късно издадените свои съчинения сжият Новаковић вече говори за „словени“ и за „срби“ во Македонија, като отрича бѣлгарщината на македонците. Този нов свой възглед Новаковић прокарва особено во редица свои статии, събрани на 1906 г. во книгата му „Балканска питања и маѣ историјско-политичке белешке о балканском полуострву“ (Ср. особено стр. 67—69, 91 и сл., 118, 301 и др.). Тук Новаковић вече нарича населението на северна Македонија „србско“, а за южна Македонија сжщото население той нарича „словени“. Сжият Новаковић и во други свои трудове говори само за „словени“, а не и за бѣлгари во Македонија, пров. нпр. во статията му „Охридска архиепископија у почетку XI века“ стр. 1 (печат. во „Глас“ српске краљ. академије наука, т. 76, год. 1908). И во цѣлото му съчинение „Први основи словенске књижевности и пр.“ за Новаковић сжществуват сжщо така само „словени“ во Македонија.

Промѣната, която виждаме у Новаковић, е характерна за цѣлата србска интелигенция, която към 1870 г. по директива, дадена от горе, промѣни своя истински възглед за етнографията на Македонија и продължава и до сега така да извѣрта истината.

Д. Ярановъ.

Жалостна песна за бългaрски народъ въ Охритъ и Струга и за секои бългaринъ. Въ Белградъ, Въ Книгопечатницата отъ Никола Стефановића 1875, 4 стр. Цена је 30 пара.

Въ библиотеката на Макед. Наученъ институтъ се получи въ даръ отъ госп. Стоянъ Симеоновъ горе посоченото, неизвестно до сега печатно издание на пѣсенъта, съчинена отъ Гр. С. Пърличевъ, въ която се описва жална раздѣла на охридчани съ последния охридски архиепископъ Арсений (II), бившъ пелагонийски митрополитъ, управлявалъ отъ 1763 до 16 януарий 1767 г., когато цариградскиятъ патриархъ го принудилъ да подаде оставка, та сетне прекаралъ последнитѣ си дни въ Кареа (Св. Гора) въ келията на Зографския манастиръ, гдето и починалъ (вж. Ив. Снѣгaровъ, История на Охрид. Архиепископия, т. II, София, 1932, стр. 210). За това „вдигане“ на патриарха Арсений въ Охридъ се е запазило предание, споредъ което за насилникъ се смѣта не цариградскиятъ патриархъ, а турската власть, подбуждана отъ нѣколцина охридски първенци, врагове на Арсения. На В. Григоровичъ (въ 1845 год.) охридчани сж казвали, че Арсений е билъ лишенъ отъ автокефалия, понеже билъ обвиненъ въ сношения съ венециянитѣ, а споредъ други — съ руситѣ (В. Григоровичъ, Очеркъ путешествія по Европ. Турци, II. изд. стр. 103; Ив. Снѣгaровъ ц. с. 516).

За своята пѣсенъ Пърличевъ, използвалъ народното предание, погрѣшно поставя датата 1762 вмѣсто 1767 година. Пѣсенъта е станала популярна въ Охридъ и се пѣла като народна пѣсенъ. Забележително е, че Пърличевъ въ своята автобиография нищо не говори за своето авторство, а само разказва, че въ 1869 година, когато следъ женитбата си насадилъ ново лозье та били поканени на гости работницитѣ, които по народния обичай му работили даромъ, за пръвъ пжтъ се испѣла пѣсенъта за вдигнатия „Патрика“ (вж. Гр. С. Пърличевъ, Автобиография, печат. въ Минист. Сборникъ, кн. XI с. 398): „Тоя е първый пжтъ, дѣто се испѣя пѣсенъта: Хилядя и седьмъ стотинъ шестдесеть и второ лето, В' Охрида отъ Цариграда дошълъ Салаоръ и пр. (цитова се цѣлата пѣсенъ). „Сълзы потекоха — казва по-нататъкъ Пърличевъ — изъ очитѣ на гоститѣ, не толко отъ стойността на стиховетѣ, колкото отъ страстьтж, съ която се испѣяхж. Тая пѣсенъ ни помогнж въ искорененіето гръцизма много по-вече отъ всичкитѣ ни прѣжни подвизы“. Това е всичко, което казва самиятъ Пърличевъ за пѣсенъта, безъ да споменува, че е неинъ авторъ. Автобиографията му е датована въ Солунъ 1885 год. Въ намѣреното сега печатно издание на „Жалостна песна“, отъ което тукъ изцѣло давамъ фотографска репродукция, на първата страница на текста подъ бележка се съобщава, както е видѣтъ на факсимилето: „Изворотъ одъ песмава. Въ Охритъ је найдена една книга, која ми покажвитъ исторически реченото во песмава. Охритъ је хубаво место, ама како Ст(р)уга нема друга“. Отъ тѣзи редове се вижда, че самиятъ Пърличевъ е напечатилъ пѣсенъта, и то въ Бѣлградъ, гдето тогава още не така систематично зле се отнасяли къмъ нашитѣ македонци, както това става по-сетне, така че свободно е можало да мине заглавието, гдето е казано, че „Жалната песна“ е за „бългaрски народъ въ Охридъ и Струга и за секой бългaринъ“.

ЖАЛОСТНА ПЕСНА

ЗА

БЪЛГАРСКИ НАРОДЪ

ВЪ ОХРИТЪ И СТРУГА

и за

секоя бългaринъ

Цена је 30 пара

ВЪ БЕЛГРАТЪ

Въ Книгопечатницата одъ Никола Стефановића.
1875.

Хиляда и седумъ стотини, и шесъ десетъ и фторо лето, въ Охрада отъ Цариградъ Салаоръ дошолъ Мумбаширъ.

Се представилъ претъ Арсення наша Патрика чеснаго, и му реколъ слово горео слово жалосно.

Царска воля ѱе да тжргнишъ денеска въ Цариградъ, на тебе отъ фжрли гжрци големъ поплавъ ѱе.

Собралъ Патрикъ своѱе стадо въ Цжрква Свети Климентова, благословъ имъ далъ последенъ, ржце саплетилъ.

Долго време липалъ старецъ въ малчениѱе све народно, по бела брада ронилъ сжлзи горешти.

Слушайте мили чада, ясъ кѱе тжргнамъ въ Цариградъ, на мене отъ фжрли гжрци големъ поплавъ ѱе.

Гжрчки Патрикъ кѱа ни строшилъ славна Охрицка Столица, а мене до смжрти кѱа джржитъ, въ заточеннѱе.¹⁾

Кѱе пратилъ владици Гжрци, лицемъ светци, сжрцемъ вжлци, кѱе ве даветъ кѱе ве стружетъ, и кѱе вжлзет до врай.

¹⁾ Изворотъ одъ песмава. Въ Охритъ ѱе наидена една книга, коя ми показилъ исторически реченото въ песмава. Охритъ ѱе хубаво место, ама како Стуга нема друга.

Мегю народа ке све несогласие и раздори,
да се мразатъ синъ съ татко, и съ братъ брата.

Къе бидите сираца така било написано, елате
ми да ве гушнамъ, за последенъ пжтъ.

Къе викните до Бога, крило нежъе наидите,
смирево къе наведите, глава до земя.

Църна тжга поразила, старо младо мжжи
жени сви съ ржце заплетени, сжлзи проливатъ.

Тон и гушкатъ тнѣ тжжно му целиватъ десна
ржна, и отъ ржеа како отъ пзворъ, сжлзи се
леятъ

Яхналъ Патраеъ бжрза конѣа, и неволио юпу
тилъ се, тоган шументъ плачъ народенъ небо про-
цепилъ.

Умилалъ се чесни Патракъ, свалилъ шапка на-
везана погледалъ на сино небо лъуто прокалвалъ.

Ох! послушай мили Боже! хавръ никогашъ
да нематъ Станче Бей; Буяръ Лягдо; Ченко Челеби.

Милостиви Богъ послушалъ Патричка горешта
клетва, слава нхна се мена, погубилъ съ шумъ.

И сега въ кукъи нхни ткаяат пжякъ паячина,
и по пусти стрей нхни, хукатъ Хутове.

Печатаната въ 1875 година „Жалостна песна“ има и особена важност понеже тя съдържа отъ езикова страна най-близкия до първоначалния оригиналенъ текстъ на пѣсенъта, безъ съмнение съчинена на сравнително по-чисто охридско наречие, което сетне Пърличевъ постепенно е замѣнявалъ съ елементи отъ черковнославянския и отъ книжовния български езикъ. Пърличевъ разказва въ автобиографията си, че презъ пролѣтъта на 1868 година той отишелъ въ Цариградъ и тамъ се училъ „на славянскій“ у Ивана Найденовъ, а въ началото на ноемврий сжщата година се върналъ отъ Цариградъ и „незабавно“ въвелъ българския езикъ въ църквата и училищата (ц. с. 373). Следъ тоя почиъ на Пърличева, който е билъ предизвикателенъ за гърцизма подвигъ, е последвало заточението му въ Дебъръ, отъ гдето се завърналъ въ Охридъ презъ януарий 1869 година; следъ едно второ тримесечно заточение въ Дебъръ той се връща въ Охридъ въ априлий и наскоро се оженва. Шестъ месеци следъ свдбата си, Пърличевъ, по поводъ веселието, както се каза по-горе, е изпѣлъ на гоститѣ си пѣсенъта за вдигането на патриката Арсений. Отъ всичко туй може да се заключи, че когато Пърличевъ е съчинявалъ своята „пѣсенъ“, не ще да е билъ още твърде повлиянъ отъ сетнешната си мания да пише на своеобразния си книжовенъ езикъ. Затова, когато въ 1875 година е напечаталъ „Жалостна песна“, езикътъ въ нея още запазва въ основата си чертитѣ на охридското наречие, съ примѣсъ на нѣколко по-дребни книжовни елементи. Има и грѣшки, вмъкнали се при печатането въ Бѣлградъ, напр. малченије (j вм. i); юпутилъ се (сърбизъмъ вм. упжилъ се); фжрли гжрци вм. върли —; съ брат брата, вм. братъ съ брата; ке све вм. ке сеят; кѣе мжлзетъ до краи вм. — до кръвъ; семена вм. семе нихно. До колко после Пърличевъ си е измѣнилъ езика, между друго се вижда и отъ текста на „Жалостна песна“, както е предадена отъ самия него въ автобиографията му, гдето охридскиятъ говоръ е вече почти неузнаваемъ: у глаголитѣ въ 3. л. ед. ч. сег. вр. нѣма окончание -т, напр. строши вм. строшит, ке държи вм. ке държит, ке прати вм. кѣе пратит и др.; седъм вм. седум; дошъл, рекъл вм. дошол, рекол; дълго вм. долго; азъ ке идж вм. ясъ ке идъм; ке викнете вм. ке викните; наведете вм. наведите; ке ви дават, ке ви стриждт и ке мълзят вм. ке ве давет, ке ве стружет и ке мълзет; чърна вм. църна и др.

Преди да се напечати автобиографията на Пърличевъ (1894 г.), въпросната пѣсенъ бѣше обнародвана на 1891 г. въ Мин. Сборникъ кн. IV. въ анонимната статия „Битолско, Прѣспа и Охридско“ (отъ В. Кънчевъ), гдето на стр. 61 се казва, че Пърличевъ възъ основа на преданието за дигането на Арсения отъ Охрида, е написалъ „следната пѣсенъ, която много се пѣе въ Охридъ“. Дадениятъ отъ Кънчева текстъ на пѣсенъта още повече се отдалечава отъ първоначалния оригиналъ, понеже езикътъ е, съ малки изключения, книжовно-български. Не отколе се обнародва още веднажъ сжщата пѣсенъ въ труда на г. Ив. Снѣгаровъ (История на Охр. архиепископия и пр. стр. 516). Авторътъ казва, че смѣта за неизлишно да приведе цѣлата пѣсенъ, както той я „слушалъ въ Охридъ“. Отъ сравнението на текста ѝ съ обнародванитѣ по-преди се вижда, че и Снѣгаровъ предава пѣсенъта повече на книжовенъ български езикъ.

Л. Милетичъ.

Три български евангелия съ гръцко писмо на долновардарско наречие.

Българското население около Солунъ, колкото и да е било непроевѣтено и крайно потискано отъ турци и гърци, за чудо е запазвало доста силно народно съзнание та всѣкакъ е противостояло въ борбата си за самосъхранение. Обнародванитѣ животописни бележки на Дѣдо Трайко отъ с. Ватилкъ (вж. Мак. Прегледъ год. VIII, кн. I) донегде даватъ понятие за духовното и материално състояние на тѣзи наши еднородци въ Солунско презъ миналия вѣкъ. Забележително е, че тъкмо въ тая потисната срѣда, гдето гръцката писменостъ изключително се е налагала, се е развила въ по-големѣ размѣри българска книжнина съ гръцко писмо. Безъ съмнение това най-вече се дължи на културното влияние на близкия Солунъ, гдето още въ 1833 година се отваря първата българска печатница на Теодосий Синаитски, родомъ отъ Дойранъ. Въ а сѣщо тѣй и на влияние на наши монаси отъ близката Св. Гора. Въ 1852 год. се е печатало въ Солунъ едно българско недѣлно евангелие съ гръцко писмо, писано по говора на село Кониково (въ Ениджевардарската околия) по дѣсния брѣгъ на Вардаръ. Отъ това евангелие за жалостъ сж запазени само първитѣ два листа. На заглавния листъ, отъ който притежавамъ фотография,¹ по-долу възпроизведена, е казано (съ гръцки букви): „Евангелие на Господа Бога и спаса нашего Исуса Христа, сига ново типосано на български ѣзикъ за секоа неделя отъ година до година со рет. Преписано и диоторисано отъ мене Павелъ иро-монахъ, божигробски протосингелъ, родомъ Воденска епархия отъ село Кониково. Солон, шампа Кирякова Държилен 1852.“

Госп. проф. Йорд. Ивановъ, който въ своитѣ „Български старини изъ Македония“ (вж. II. изд. 1931, стр. 183) дава кжсъ образецъ отъ Кониковсквото евангелие, съобщава, че този Павелъ Божигробски е билъ нѣкогашенъ калугеръ отъ Зографския светогорски манастиръ. Езикътъ на преведеното отъ него евангелие, представлява богатъ диалектоложки материалъ, за жалостъ, сега загубенъ, ако още негде не се намѣри попълненъ екземпляръ отъ това евангелие.

За щастие добре се запазили въ ръкописъ други два евангелски превода съ гръцко писмо пакъ отъ Долновардарско по говора на българитѣ въ селото Колакия, близу до Солунъ, при устието на Вардаръ. Единъ отъ двата ръкописа, съдържащъ недѣлно евангелие, е притежание на проф. Йорд. Ивановъ, намѣрилъ го въ Солунъ въ 1907 г. Отъ заглавния листъ, отъ който г. Ивановъ дава факсимиле (ц. с. 192), се вижда, че го е писалъ Евстатий Киприадъ, който може да е билъ учителъ въ селото Колакия. Цѣлиятъ надсловъ гласи: „Господ(и)ново и сфѣтаго евангѣлио на бога нашего голѣмата црѣква християноф, ис-карено на бугарцко ѣзикъ, тувѣшно збѣр на Вардарѣа, за цѣла го-недѣлите, сѣти, зи гудѣната и за сѣти прѣзници гѣлемите, за цѣла го-“

¹ Тоя заглавенъ листъ е получилъ въ Солунъ покойниятъ А. Стоиловъ, както е отбелязалъ той на самия листъ, отъ нѣкой си Василь Христовъ отъ село Мачуково (Гевгелийско) на 18. I. 1892 год.

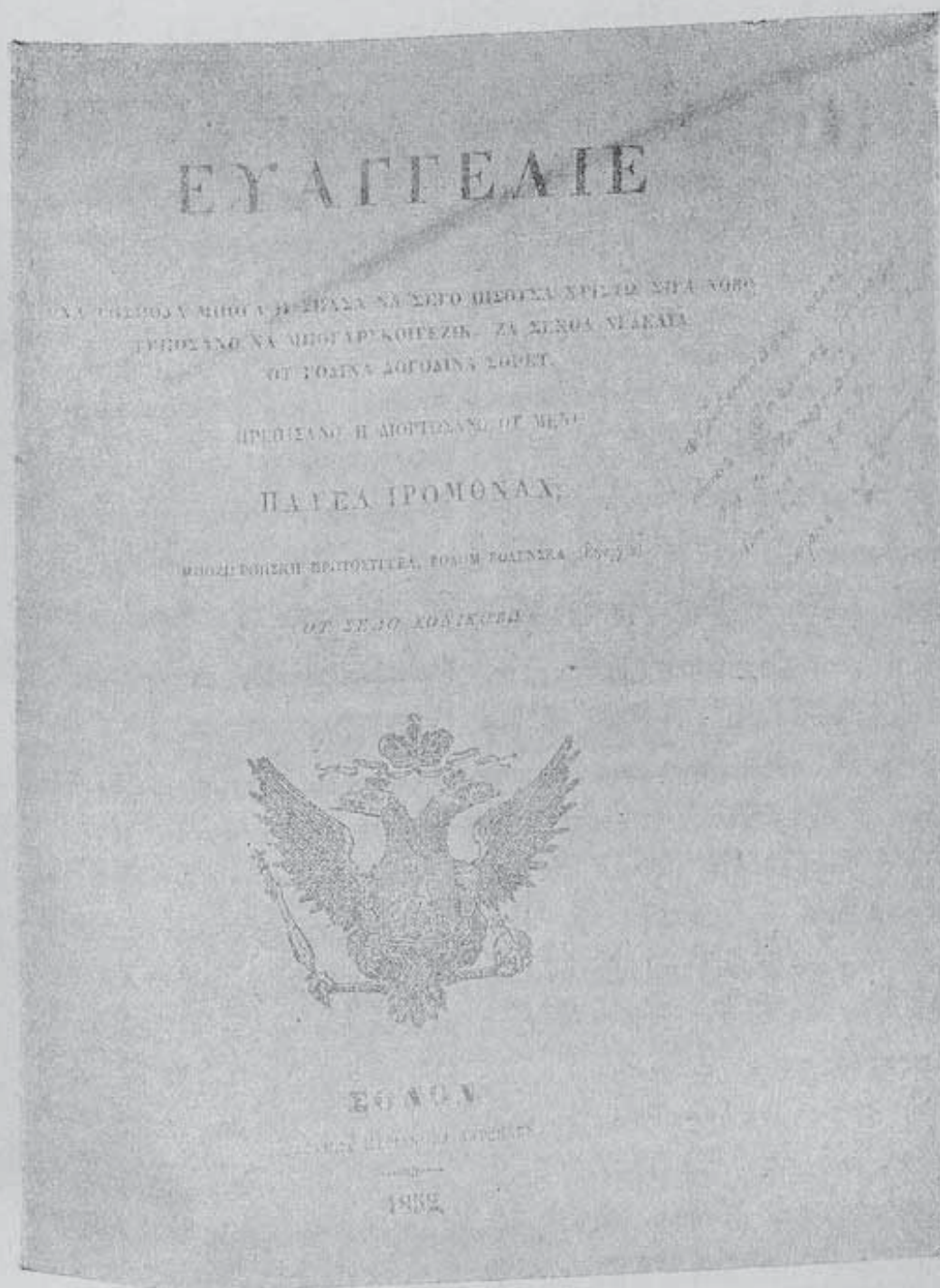
дина за литургията. Са писало ут Евстатіо Киприади уф селото Колакѣя на 30 ноѣмврио мѣсиц, 1863.“ Въ своето издание „Два български ржкописа съ гръцко писмо“ (печ. въ „Български Старини“ кн. VI. 1920 г.) азъ дадохъ една извадка (съ гръцко писмо и въ кирилски преписъ), съобщена ми отъ г. Ивановъ, за образецъ отъ тоя ржкописъ. Отъ речената извадка, както и отъ другъ единъ образецъ, даденъ отъ проф. Ивановъ въ цитувания му трудъ, не се вижда добре, какъ изглежда самиятъ оригиналъ на ржкописа, въ който авторътъ му Евстатій Киприади си служи и съ особени диакритични знаци, съ които се е мжчилъ фонетически по-точно да предаде нѣкои български звукове. По-късно узнахъ за единъ обнародванъ отъ г. Ивановъ въ в. „Миръ“, 1913 г. бр. 3899, малъкъ откъслекъ отъ сжщото евангелие въ факсимиле, което дава пълна представа за казанитѣ отличителни знаци въ оригиналния ржкописъ на Колакийското евангелие. За неизлишно считамъ да възпроизведа тукъ това факсимиле, главно за ди са видятъ реченитѣ диакритични белези на ржкописа — толкова повече, че то не е извадено въ „Български старини изъ Македония“. Понеже г. Ивановъ въ статията си въ в. Миръ, „Прѣводъ на евангелието на солунски български говоръ“, не дава съдържанието на факсимилето въ кирилска транскрипция, азъ тукъ правя това.

И вториятъ запазенъ колакийски ржкописъ, писанъ отъ сжщия Евстатій Киприади, съдържа пакъ евангелски текстъ. Авторътъ си е служилъ съ сжщитѣ диакритични знаци. Ржкописътъ, намѣренъ въ Солунъ презъ време на свѣтовната война отъ г. Дени, професоръ въ школата на източнитѣ езици въ Парижъ, сега се намира въ библиотеката на последната. Професоритѣ г. г. Мазонъ и Ваянъ, които любезно ми показаха оригинала, се заеха печатно да го издадатъ, съ което много ще се послужи и на българската диалектология. Съ нетърпение чакаме това ценно издание, въ което безъ съмнение подробно ще се обясни и графиката на оригинала.

За образецъ на езика на Кониковското евангелие, факсимиле отъ заглавния листъ на което следва по-долу, тукъ давамъ откъслекъ въ кирилски преписъ:

„Беше доцкана на тоа ден, прѣвниут ут сѣдмицата, и бѣа вратите затфорѣни, таму дѣка бѣа учениците собрани заради страхут юдѣйци, дуйдѣ Иисѹс и застанѣ пу срѣде и вѣле на них: мир на вас! И кѣ каза вѣа лакардѣа, му пуказа рѣците му и рѣбруто му. И учениците са зарадуваа кѣ видѣа Госпуда. И Иисѹс пак мѹ речѣ: мир на вас! Ка ма пушти Тѣтку, и ѣзе пѹштам на ваз. И ка речѣ вѣа, дуйна на них и речѣ: зимѣйте Дух Сфетии! И на когуту грѣхувите прѣстите, са прѣстѣни, и на когу заптѣте, са заптѣни.

И Тома, што са вѣлеше близнак, един ут дванаѣсте, не бѣшс сос них, кога дуйдѣ Иисѹс. Му вѣлеа санки друзите ученици: видѣхми Госпуда. И он му речѣ: акѹ не видам на рѣците му нишѣните ут карфѣите, и акѹ не клѣдам прѣстут ми на нишѣните ут карфѣите, и акѹ не клѣдам рѣката ми на рѣбруто му, нѣ к' п(о)верѹвам“. (вж. Ивановъ ц. с. 183).

Кониовско евангелие.

По-долу следва факсимиле отъ ръкописа на Колакийското евангелие. Къмъ факсимилето прибавямъ и кирилски преписъ на текста.

-ΣΦΕΤΑΓΟ -

64 -

-ΕΥΑΓΓΕΛΙΟ

-Να βέρπει τε -

-Να βέρπει τε -

ζαίνα, ὁ οὐλονκ σουε νεα. Αὐτ
 βαρζαίτι, δὰ δουνσεῦτιμι. Πα
 ἄκον βί ρέτσι νεκοῖ νῆστο, δα
 μού ρέτσιτι Στοπάνοτρου νὰ
 νῆλ μού τρεπῶδα. Δα μού πουσ
 τι νὰ νῆλ πῶρου δα σὶ δρέδατ.
 Αὐτὰ βὺ σὰ τανῆλ σίτ, δα σὶ κα
 ζε ρέτσιουτ σὺ σὰ ἰσκαῖβο οὐτ Πρω
 φητίουτ. Ρίτσιεῖτι μου να Σιανα
 κερκα, ἔτου τρέιτ Τσιρ ἴδε να
 τεκπῆτουρ (κρότουκ), ἰ βεργίε
 νὰ βράς οὐλέτσα ἰ να βράς οὐλονκ
 δακάρουτ πουτ ἱάριμουτ. Δὰ κα
 οὐτίσλε οὐτσί νῆτσι τι, ἀττινῆλε
 κα μού πουβελεῖλ νὰ νῆλ Στοπα
 νοτ μου ἰμὸν ἀδουνσελε νὰ νεῖω
 βουλίτσα τα σουε βούλουκοι, δὰ ἰ
 κλαδελε να βράς νῆλ ρῶνπιτε
 νεγουβε, πὰ ὃν ἀβμανάλ να
 βράς τίε. Πα ἰνσαῖουτ σὺ νῶρο
 πῆλο, μού ἀπουστελούβα νῆνι
 τε ρῶνπι που πῆτουτ. Πα δρῶζε
 αὐτίκλε βεῖκε οὐτ βέρπει τε δα
 που στελουβαλε σουε τίε που π
 τουτ.

τουτ. Αὐτὰ δρῶζε τε λοῦδε σὺ
 ἰνδῆλε ναῖρι, ἰ κα δρῶζε που
 νεῖου, ἀβικαῖλε, ἰμ βελεῖλε.
 Ὡσανα Δαυῖδο βο Σῖν, Παλῆμου
 σὺ ἰδῆλ νὰ νὰς σου ἰσοποδῖνοβο
 το ἰρι. Ὡσανα νὰ βῖσιν Πῶγα.
 Δὰ κακ φλεῖγαλ οὐφ ἰεροσολυμα,
 σὰ πουτρεσι σίτα Τράδα, ἰ βε
 λεῖλα. Κὺς βὺ Τροβῆκ, Πακ ἰν
 γάνουτ βελεῖλε. Βοῖα ἰ ἰησοῦς
 Πρωφητήνουτ οὐτ Μαζαρέκ οὐτ
 Γαλιλέιτσα ναῖα. Κα ἀβιδῆλε
 Χαχαμιτι ἰ κνῆγου βῖτι τε τῶν
 δῆπιτε σὺ ἀτσινῆλ ἰησοῦς, ἰ να
 δῖτσα τα σὺ πιαῖλε οὐφ ἰερώτο,
 ἰμ σὺ βελεῖλε. Ὡσανα να Δαυῖ
 δοφ Σῖν. Σὰ νὰ λουτίλε, δὰ μού.
 ρέκλε να νεῖω. Σολούσις, σὺ
 βεῖλετ βῖν, ἰησοῦς πὰ μού βῆλε
 νὰ νῆλ. Ἰστίνα Αἰάναῖδῶλε
 που κνῆγιτε νῆκοῖ πῆτ δὰ βεῖλο.
 Οὐτ μαλίτσκι δῖτσα, ἰ σὺ τῶν
 σατ οὐτ γῆνεα τα οὐστ αὐτί
 τρεφαλεμα. Δὰ ἰεσοκαβῖ

Сфетаго евангелио.
На вѣрбите.

... дзана, и ѱлук сус нѣа. А ут-вардзайте, да дунсѣйи ми. Па аѱу ви рѣчи нѣкой нищо, да му рѣчити: Стопѱнот му на нѣх му требѱва. Да му пу-щѣ на нѣх бѣргу да сѣ дѱйдат. А пѱ вѱ са чинѣл сѣт, да сѣ ка-жи рѣчют, шѱ са исказа (?) ут Пру-фитѣнут: Ричѣйи му на Сиона керка, ѣту тѣѱйт цѱр ѣди на теп пѣтум (крѱтук) и вягѣк (?) на врѣс улица и на врѣс ѱлук дамѱрут пут ѣримут. Да кѱ утѣшле учинѣцити, а чинѣле кѱ му пувелѣл на нѣх Стопѱ-нот му, и му а дунсѣле на нѣго вулицата сус вѱлукут дѱ а кладѣле на врѣс нѣх рѱбите негуви, па он а вгянал на врѣс тѣи. Па инсѱнут, шѱ нѱго бѣло, му а пустелѱваа нѣни-те рѱби пу пѣтут. Па дрѱдзи а сѣкле вѣйки ут вѣрбите да пустелувале сус тѣи пу пѣ-

Сфетаго евангелио.
На вѣрбите.

тут. А па дрѱдзите лѱди, шѱ удѣле нѱпри, и па дрѱдзи пу нѣгу а вѣкале ем велѣле: Осѱна Давидово Сѣн. Бладзѣ му, шѱ идѣл на нѱс су Господѣново-то ѣми. Осѱна на вѣшин Бѱга. Да кѱк флѣгал уф Іеросолѣма, са путрисѣ сѣта Града, и ве-лѣла: Кѱй вѱ Човѣк? Пак ин-сѱнут велѣле: Вѱа и Исѱс Пруфѣтинут ут Надзарѣт ут Галилѣйцка найа. Кѱ а видѣле Хахѱмити и книгувѣтите чѱд-бите, шѱ а чинѣл Исѱс, и на дѣцата, шѱ пѣле уф Іерѱто ем шѱ велѣле Осѱна на Давѣ-доф Сѣн, сѱ налутѣле да му рѣкле на нѣго: Слѱшиш, шѱ велѣт вѣи? Исѱс пѱ му велѣ на нѣх: Истина не а найдѱхти пу книгите нѣкой пѣт да велѣ ут малѣчки дѣца, шѱ цѣ-цат, ут нѣнята ѱста ки сѣ прѣфалям?. Да и уставѣл

На факсимилето се вижда, че често подѱ буквата *a* има точка, сѣ която се означава тъмно (редуцирано) произношение на тая гласна, която вѣ транскрипцията азѱ я предавамъ сѣ обѣкновенено *a*; гласната *ѱ* се предава чрезѱ *i* нпр. *пѣтут* = пѣтут; *ѱр* се предава чрезѱ *ѱ*, нпр. *пѣтут* = бѣргу, *вѣрбите* = вѣрбите; — *рѣ* чрезѱ *ѱ*: *вѣрѣс* = врѣс; — *б* чрезѱ *п*; — *ѱ* чрезѱ *ѱ*; — *дз* чрезѱ *з*; — *ш* чрезѱ *ѱ* и пр.

Л. Милетичъ.

Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine (d a s o r o u-
maine et a roumaine). Tome deuxiѣme. 451 photographies originales,
avec textes franѣais et roumain. București 1930. 4°, 231.

Това е втори томъ отъ ромѣнския етнографски албумъ на доцента отъ Букурѣщкия университетъ Таке Папахаджи — „Образи по ромѣнска етнография“, — пѣрвиятъ томъ отъ който бѣше вече отбелязанъ вѣ Макед. прегледѱ г. IV, кн. 2, стр. 165 и след.. Трѣбва да се признае, че авторѱтъ е продължилъ сѣ голѣмо усѣрдие събирането етнографски материалъ, осѱденъ и у ромѣнитѣ, както у насъ, на бѣрзо изчезване, за да изпѣлни оповѣстения вече по-рано свой планъ: да издаде образи изъ народния животъ на ромѣнитѣ отъ всѣчки области, гдето тѣ жи-вѣятъ, вѣ три или чѣтири тома, следѱ което вѣ специаленъ томъ да об-

работи всички така представенъ материалъ отъ етнографско, езиковно и художествено, както и отъ географско и исторично гледище. На етнографскитѣ материали той гледа тъй, както единъ археологъ на реликвитѣ отъ далечното минало, които грижливо събира и пази въ своя музей, или както се гледа на историческитѣ документи, които се прибиратъ въ архиви. Въ тѣхъ се отразява етническиятъ животъ на единъ народъ. Чрезъ тѣхъ ще може да се познае по възможность най-пълно и най-документирано произходътъ и историческата еволюция на етническото съществуване и на собствения му народъ. При това авторътъ право сравнява задачата на етнографа и съ задачата на ботаника, който не се задоволява да прибере въ своята сбирка само най-типичния видъ отъ едно растение, но и разновидноститѣ му въ природата, както и екземпляри отъ сѣщия видъ отъ разни области, а сетне и съ задачата на лингвиста, който изучава езиковитѣ факти и съ огледъ къмъ тѣхното географско разпространение, въ резултатъ на което може да се яви единъ езиково-исторически атласъ отъ лексикално, семантично, синтактично, морфологично и фонетично гледище. Съ това той и пояснява, защо въ неговия албумъ се намиратъ доста нѣща действително еднакви, но принадлежащи на различни области.

И тоя албумъ, както и първиятъ, е посветенъ изобщо на новитѣ земи отъ днешна Ромъния — Седмиградско (Трансилвания), Буковина и Молдова, — които сж представени само съ нѣкои свои окрѣзи. При това нѣкои области и окрѣзи, представени въ първия томъ, сж застъпени тукъ съ нови материали. Редътъ е сѣщиятъ, както и въ първия томъ: типове и носии (52 фотографии), жилище и неговитѣ принадлежности (93 фотографии), занятия (109 фотографии) и черкви съ празниченъ животъ (73 фотографии). Черквитѣ сж представени не само съ своитѣ народни форми, които сж действително интересни, особено дървенитѣ черкви въ севернитѣ ромънски окрѣзи, гдето тѣ се напълно сходятъ съ формитѣ, които намираме у малоруситѣ въ севернитѣ Карпати, но и съ нѣкои исторически ромънски черкви, строени отъ молдавски князе.

И тукъ, както и въ първия томъ, при всѣко изображение е посочено не само мѣстото и времето на снимането, но е дадено и кратко пояснение, обикновено едно изречение, на френски и ромънски, въ което е показано и народното наименование на представения предметъ или занятие. Съ това албумътъ става интересенъ и за езиковедца, който по него нагледно може да сѣди както за отношението между думитѣ и вещитѣ, така и за географското разпространение на думитѣ. За слависта и по-специално за българиста това издание е особено важно, защото по него добре се вижда, че много типични черти отъ народния славянски битъ, особено така, както е застъпенъ у българитѣ, се срѣщатъ и у ромънитѣ, и то обикновено подъ сѣщото наименование, дори и тогава, когато това наименование е отъ чуждо потекло. Въ това отношение албумътъ на Папахаджи дава материалъ за интересни наблюдения не само чисто етнографски, но и лингвистични. Самъ авторътъ обръща внимание (на стр. 9-10) върху думата *rgosovîță* или *rgîsovîță*, която е отъ „славянски произходъ“ и означава „черга, килимъ“, но която се срѣща и у аромънитѣ като *rgîsuviță*

съ значение „gougeole“ (видъ шарка), до като сжщиятъ предметъ у аромънитѣ има други наименования (с е г а ѿ, v i l e n d z а). Съ това Папахаджи иска да подчертае отъ една страна идентичността на предмета у ромъни (дакоромъни) и аромъни, а отъ друга сжществуването на еднакви наименования, които съ време могли да промѣнятъ първоначалното си значение. Специално за тая дума трѣбва да кажемъ, че тя е очевидно заета отъ една българска дума покровица „покривка“, и то въ твърде старо време — преди раздѣлата и обособението на дакоромъни и аромъни. Тя принадлежи, следователно, къмъ най-старитѣ славянски заемки въ ромънски. Въ самия български езикъ тя е могла съ време да изчезне, както толкова други думи, познати отъ старобългарския езикъ, следи отъ които могатъ да се намѣрятъ въ нѣкой български диалектъ или въ съседенъ чужди езикъ, какъвто е и ромънскиятъ.

На отдѣлно е представена и тукъ, както и въ първия томъ, етнографията на аромънитѣ (стр. 173-225). На предно мѣсто пакъ дохождатъ образи изъ живота на аромънитѣ въ Пиндѣ, особено отъ родното мѣсто на автора — Авдела, — а сжщо и отъ други селища. Но има и такива, които сж снети въ добруджанския „Четирижгълникъ“ — аромъни отъ Гърция и България, преселени тукъ подиръ войнитѣ. Несъответствието въ материала досежно дакоромънитѣ и аромънитѣ авторътъ оправдава съ това, че въ сравнение съ хомогенната маса отъ 14.000.000 д. въ днешна Ромъния, аромънитѣ представятъ „единъ етнически фрагментъ отъ около 200.000 д., прѣснати по цѣлия Балкански полуостровъ“ (стр. 8). При все това, той смѣта, че изображенията отъ живота на последнитѣ биха могли да бждатъ и повече, особено при съзнанието за бждещето, което ги чака. „Ние знаемъ — пише той — миналото и сегашното на аромънското население, както и сждбата, която му е опредѣлена отъ бждещето“. По тоя случай трѣбва особено да изтъкнемъ, че Т. Папахаджи е именно първиятъ ромънски ученъ, който дава вѣрна цифра за броя на аромънитѣ въ днешно време (други ги изкарваха 400—500.000 д., па дори и повече) и който не си прави илюзии за тѣхното бждеще.

Освенъ аромъни отъ Пиндѣ, представени сж още и т. н. мегленити (Megleniti), аромъни отъ Мегленско, сега въ гръцка Македония, и грамостени, преселени нѣкога (презъ XVIII в.) отъ областта на планината Грамосъ къмъ Рила и Родопитѣ, а сега подиръ войната — въ южна Добруджа, гдето Папахаджи ги е намѣрилъ въ 1929 г. Тия отъ Мегленско сж отъ селата Люмница (Liumnița), Ошинъ (Oșini), сжщо отъ Ливади (Livădz), а отъ България — Куртово (Curtova), Рила, Бочово (Bociova) и Горна-Джумая (Giumaia). И еднитѣ и другитѣ, като се сжди по даденитѣ изображения, се сходятъ въ повечето случаи по носия и материална култура съ българското население, изъ чиито области сж се преселили въ Добруджа. За жалость, г. Папахаджи е пропусналъ да отбележи и мѣстата въ Добруджа, гдето ги е намѣрилъ и гдето сж се установили на новъ животъ.

Ст. Романски

Една интересна дописка от солунското село Киречкѡй отъ края на миналия вѣкъ.

Заслужава да се обърне внимание върху една интересна дописка отъ солунското село Киречкѡй, обнародвана въ цариград. бѣлг. в. „Новини“, 11 апр. 1891, № 29. Въ нея живо се рисува стремѣжътъ на бѣлгаритѣ отъ това село да бранятъ народността си противъ гърцизма; съ хуморъ се описватъ опити за пзгърчване на бѣлгарското население. Обаче бѣлгаритѣ не се отказватъ нито отъ языка си, нито отъ своитѣ нароони обичаи, нито отъ своитѣ вкусове: „И до денеска сме болгарогласни сирѣчь сѣщи българи и си сборуваме на свой езикъ... и пѣснитѣ наши, и дрехитѣ наши, и имената наши сѣ чисто бугарски. Играеме и бугарско хоро, и гайда си имаме, и лютия пиперъ обичаме“. За да може по-лесно да се използва тази дописка, предавамъ я тукъ изцѣло.

Киречкѡй 15 мартъ, 1891 г.

Господине редакторе,

Во „Новини“ брой 21-й прочетохми, че гърцитѣ написали въ гърцкия вѣстникъ оти ние бугаритѣ отъ село Киречкѡй сме „бугарогласни елини“ и сме имали во селото гърцка църква и гърцки училища и сме били блгодарни отъ гърцката книга и отъ гърцкото писмо и отъ гърцкитѣ молитви во църквата наша. Си кажуваме право оти всичко, що сѣ пишали за насъ гърцитѣ, е лага. Ние до сега толкова години шетаме по курбетъ и во Турското царство, и во България и во Влашко и во Сърбия и во Гърция и работаме варджилъкъ (киречъ), ама до сега не сме ни чули ни видѣли да има во свѣтотъ таковъ народъ да се кажува „болгарогласни елини“, както насъ ни наричатъ гърцитѣ. И дѣцата малки знаятъ оти таковъ народъ до сега не е имало. Ако сакатъ гърцитѣ да знаятъ каковъ народъ сме ние въ Киречкѡй, нека дойджтъ во селото наше да видятъ со очитѣ нихни на каковъ езикъ си сборуваме, какви пѣсни си пѣме, какво хоро играеме, какви дрехи носиме старобугарски и какви обичаи имаме. Тогава ние ке имъ кажеме какъ е изникнало нашето село и отъ кого се е родило, да ли отъ гърци, или отъ чисти бугари.

Нашето село си има предание, какъ се е родило. Това предание го знаятъ во селото наше и малкитѣ дѣца. Еве що кажува нашето предание: Во старо време си-тѣ Киречкѡвски ридове (ржтове, баири) били покриени со гжста и голѣма гора (както и сега е покриенъ ридотъ на свети Илия). Во тая гжста гора имало пжтеки за во Света Гора и за во други градове и села. Во гората имало много харамии (хайдуци). Они грабили пжтницитѣ. Солунския паша повикалъ нѣколко балканджии бугари да се чинжтъ пазачи, пазванти на тая страшна пжтека и да ги гонятъ харамии-тѣ. За тая работа на царщината они се освобождавали отъ царска вергия. Едножъ пазвантитѣ бугари се срѣщнали во гората со харамии-тѣ и видели оти харамии-тѣ носили една харна бугарска мома врѣзана на единъ конъ. Се ударили пазвантитѣ со харамии-тѣ и надвили и га избавили момата. Га завели во Солунъ во хукимета, а она кажала оти харамии-тѣ га откраднали и сега срамъ га е да се врати во селото неино и сака да се омжжи за баш-юнакотъ пазвантинъ, що се билъ

най-люто за нея со харамитѣ. Пашата ѝ далъ изинѣ да се омжи за него, ама со кауль да си направятъ кука во онова мѣсто, дѣто га избавили отъ харамитѣ и тамъ да се поселятъ и да живѣятъ. Отъ тая бугарка се е наплодило цѣлото село, оти ние бугаритѣ подирѣ евреитѣ сме най-благословени отъ Бога да се плодима скоро. По тамо, когато га изсѣкли гората, тогава харамитѣ нѣмало на кждѣ да се криятъ и се пржснали, селянитѣ зели да работятъ варджилъкъ (киречъ) и за това го прекръстили селото со друго име, го нарекли по турски „Киречъ-къой“. Така ние, каквото видите, си имаме предание отъ нашитѣ старци, че и предедотъ нашъ и прабаба наша били бугари и за това и доденеска сме болгарогласни, сирѣчъ сжици болгари и си зборуваме на свой езикъ, на който е написано това писмо. И пѣснитѣ наши, и дрѣхитѣ наши, и имената наши сж чисто бугарски. Играеме и бугарско хоро, и гайди си имаме, и лютия пиперъ обичаме. Кога четеме бугарска книга и бугарски вѣстници, четеме и се радуваме, оти сичко разбираме, а отъ грѣцкото писмо и отъ езикотъ грѣцки нищо не разбираме. Лага е, че ние сме благодарни отъ грѣцката книга и отъ грѣцкото моление на Бога. Во църквата ние стоиме като добици (хайвани), не разбираме нищо, ни отъ вангелието, ни отъ апостолотъ, ни отъ молитвитѣ грѣцки. Затова си зборуваме во църквата като во крѣчмата, а кога псалтотъ нашъ со неговия козии гласъ се провика: „докса патри ке по...“ и се прѣкржсти, тогава ние си-тѣ по него се крѣстиме, ама не знаеме зашто се крѣстиме.

Нашето село е голѣмо, около 860 куки. Ние храниме токмо 5 попа и 4 учители и 4 учителки, всичко 13 души, да ни учатъ насъ простацитѣ, а никога не ни сж казали ни едно слово во църквата, оти знаятъ, че никой нѣма да ги разбере по грѣцки. Само ни пѣятъ во църквата по грѣцката псалтикия: е-не-на-на-не-не-на-е-ре-ра-ре-рем-ре-ре-рем, а повече нищо.

Когато поповетѣ кржцаватъ дѣцата ни, изопачаватъ имената. Отъ Иванъ на Иоанис и Яни, отъ Петко на Петраки, отъ Мара на Мария, отъ Пена на Пенелопа. Още ги учатъ женитѣ да турятъ грѣцки имена: Перикли, Леониди, Аристиди, Андромаха, Пенелопа и други такви. И когато нѣкой отъ нашитѣ болгарогласни Перикловци улови за ржка своята любима болгарогласна Пенелопа и захване со нея да тропа бугарско хоро и захванатъ да држкатъ сребърнитѣ пари, со които дебела българогласна Пенелопа е накичена отъ петитѣ до ушитѣ, тогава и самъ елинский Перикли да стане отъ гроба да ги погледа, нѣма да повѣрува, че това сж еллини достойни да носятъ името негово. Зашто дрѣхитѣ наши сж чисто староболгарски, поповетѣ и учителитѣ наши грѣкомански кажуватъ на селенкитѣ да не се обличатъ во такива дрѣхи, оти тия дрехи сж *идололатрика руха* (идолопоклоннически дрѣхи), а не сж християнски. Ние сме прости людие, ама ни се чини оти Христосъ не е кажувалъ никога со какви дрѣхи треба да се обличатъ християнитѣ.

Ние още лани написахме прошение на Вали-Паша нашъ да ни даде изинѣ да си ги учиме дѣцата наши на езикотъ нашъ. Се подписахме повече отъ сто куки во това прошение и вѣруваме оти скоро ке ни го даде Пашата емирнамето да си го наредиме училището по бу-

гарски, както си бѣше наредено преди 16 години. Ние имаме двѣ момчета наши во Солунската бугарска мжжка гимназия во 2-й класъ: Коста Дѣлювъ и Палишъ. Имаме и една мома во бугарската дѣвическа гимназия во Солунъ: Тодорка Чакър-Иванова. Нека знаятъ грѣцитѣ, че колкото по-много ни бржкатъ на работата, толкова много ги мразиме и не сакаме да ги видиме прѣдъ очитѣ наши, оти они ако сж христиани, нѣмаше да ни сѣкжтъ лозята за дѣто сакаме да си хванеме бугарски даскалъ. Христосъ казалъ на ученицитѣ Негови, на апостолитѣ: идите по цѣлия свѣтъ и ги учите си-тѣ народи на езикотъ нихни да чуятъ евангелието (св. Марка 16 гл. 15 ст.) и да го разбержтъ и да ходятъ во свѣтлината, а не во темнината. Право сте написали, господине редакторе, во „Новини“ брой 18-й, че насъ во Киречкѡй толкова години ни учятъ по грѣцки, а знаеме само едно „калимера“ да кажемъ, ама и него не знаеме кога да го кажеме. А отъ евангелието и отъ апостолотъ и отъ Христовото учение нашитѣ прости селени нищо не отбиратъ, оти все по грѣцки имъ го пѣятъ во црѣквата, а они грѣцки не знаятъ ни дума. Ако нашитѣ попове и учители грѣкомански вѣруватъ оти дрѣхитѣ наши сж идолопоклоннически, нека знаятъ, че и ние сме идолопоклонници. За да учи човѣкъ другитѣ трѣбува самъ да се е училъ и да знае нѣщо. А нашитѣ попове знаятъ само да просятъ и пари да зимаатъ, друго нищо не знаятъ. Нашето село Киречкѡй нито е било нѣкога, нито ке биде елинско, защото отъ бугаркитѣ ке се родятъ грѣци, кога се родятъ отъ овцитѣ кози. Ако кажуватъ, че сме елини болгарогласни, това е страмъ за ония що кажуватъ вакви глупави приказки, оти и малкитѣ дѣца знаятъ, че на свѣтотъ таковъ народъ нѣма.

Ти се молиме, господине редакторе, да го бастисашъ воо писмо во вѣстнико твой, „Новини“, нека го пѣятъ грѣцитѣ и нека ни даватъ джувабъ. Ама ти се молиме и джувапотъ нихни да го преведешъ на бугарски и да го бастисашъ во „Новини“, оти ние отъ грѣцки вѣстници не разбираме нищо. Господъ здравие да Ви дава, сме много радосни за дѣто ни пущате вѣстникотъ вашъ.

Со друго писмо ке напишеме, какъ се крѣпиха до сега у насъ грѣкоманитѣ и какъ сега цѣлото село не ги сака. Знаеме да пѣеме бугарска книга до 26 души, оти се учихме у високио бугарски учителъ Христо Захариевъ, кога ни бѣше во селото учителъ. Лесна е бугарска книга. Ти пишахме много, оти ни е мака, сакаме да искажеме болѣстѣта на душата да знаете и вие.

*Единъ селенинъ отъ
с. Киречкѡй.*

Забравихме да ти кажеме оти грѣцитѣ и селото ни прѣкржстихж и го наричатъ Нео-хори (Ново-село), за насъ е старо, за нихъ е ново.

Къмъ съдържанието на дописката относително погрѣчването може да се забележи: то е било по-силно, отколкото го представя дописникътъ „селянинъ“, защото грѣцкиятъ езикъ е билъ значително разпространенъ; само стари и на срѣдна възраст жени не сж знаели този езикъ. Вж. статиитѣ: К. Описание на Киречкѡй (Книжици за прочитъ. Кн. 2. Солунъ. 1889. Стр. 39; М. Vukčević, Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom

на opće mačedonizme (Rad Jugoslav. Akademije. Knj. 145. Zagreb. 1901. Стр. 105—108). Обаче тонът на дописката е показателен за настроението, което е обладало патриотично одушевенитъ хора на това голъмо село.

А. Селищевъ.

Съвременната славистика въ Чехословашко.

Отъ времето, когато гениалниятъ Добровски (1753—1829) положи основитъ на славянската филология съ своитъ „Institutiones linguae slavicae dialecti veteris“ (1822) и по този начинъ осъществи плановетъ на учителя си Фортунатъ Дурихъ (1738—1802), чиято Bibliotheca Slavica остана само проектъ, и до днесъ славистиката, съ малки колебания въ преходни епохи, не е напускала отечеството си — Прага. Епохата на просвѣщенството, главенъ представителъ въ чешката наука на която е Йозефъ Добровски, даде на създаденото въ него славяноведение такъвъ силенъ тласъкъ, че и следващата романтична епоха, покрай типичния романтикъ Вацлавъ Ханка (1791—1861), даде и гениални продължители на дѣлото, започнато отъ патриарха на славянската филология, като Павла Шафарика (1795—1865), когото не съвсемъ справедливо причисляватъ къмъ романтицитъ слависти, защото науката не може да бжде романтична, особено когато се разработва така, както я е разработвалъ авторътъ на Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (1826) и на Slovanské starožitnosti (1837). Може би само въ исторически смисълъ можемъ да наричаме създателя на славянската етнография романтикъ. Известни сж пакоститъ, които разгорещениятъ възторгъ отъ първитъ успѣхи на славистиката направи на науката въ лицето на Ханка и сътрудницитъ му. Но не трѣбва да се забравя, че този възторгъ имѧ и положителни последици за развитието и за разширяването на славистичнитъ изследвания въ кръга на бохемистиката, а сжщо така и за подема на славянския духъ и за развоя на славистиката въ всички славянски страни, особено въ Русия. Отрезвението наистина не закъснѣ, но съ това, че следъ пробѣно въ Русия. Отрезвението наистина не закъснѣ, но съ това, че следъ пробѣна дължителната „ржкописна“ борба биде развѣнчанъ романтикъ Ханка, не престанаха усилията да се създаде ново славяноведение, вече въ духа на новото време и на чешкия реализъмъ, проповѣдванъ горешо въ последната 1/4 на миналия вѣкъ отъ сегашния президентъ на чехословашката република — Масарикъ. Едва въ този новъ периодъ отъ развитието на славистиката въ Чехия срѣдище на славяноведението става Пражкиятъ университетъ. До това време, съ малки изключения, всички по-видни чешки слависти сж работили извънъ университета. Още въ 1791 г. Добровски далъ тетрадитъ си съ готови лекции по чешка граматика на Пелцелъ, първия професоръ по чешки езикъ и чешка литература въ Карлово-Фердинандовия университетъ въ Прага,¹ а когато въ 1810 г. Добровски билъ поканенъ отъ Копитара да заеме катедрата по чешки езикъ въ Виена той отказалъ.² Наистина, чешката славистика е тѣсно свързана съ бохемистиката, но първитъ професори по чешки езикъ и чешка литература, като Пелцелъ и Нейфедли, не сж оставили почти никакви следи въ славяноведението. Първъ професоръ по славянска филология въ Прага би билъ Шафарикъ, ако въ 1848 г., когато му била предложена катедрата при Карлово-Фердинандовия университетъ, не бѣ отстъпилъ въ полза на Ладиславъ Челаковски (1799—1852), който, както е известно, съ своитъ Stení o srovnávací mluvnici slovanské (1853) не успѣ да излѣзе вънъ отъ ауди-

¹ Weingart Miloš, Slovanská filologie na Karlově univerzitě v letech 1918—1929. V Praze 1929. (10).

² — ib. (8); И. В. Ягичъ, Исторія славянской филологіи 114.

торията, защото по онова време, 50-тѣ и 60-тѣ години на миналия вѣкъ, се надигаше авторитетътъ на най-голѣмия на времето си славистъ-компаративистъ — Францъ Миклошичъ. Неговата ерудиция стана причина щото следъ славната епоха на Добровски и Шафарика центърътъ на славистика да се премѣсти отъ Прага въ Виена.¹

Но къмъ 70-тѣ години и въ Прага, подъ влиянието на голѣмитѣ успѣхи, постигнати въ областта на сравнителното индоевропейско езикознание (Шлайхеръ, Бругманъ) и на сравнителната славянска филология (Миклошичъ, по-късно Ягичъ и Лескинъ) се започва сериозна и трайна научна дейностъ, вече въ самия университетъ. Шлайхеръ (1821—1868) е билъ дори известно време и професоръ въ Прага.² Ученицитѣ на Шафариковия приемникъ Хатала (1821—1903), Янъ Гебауеръ (1838—1907) и Йозефъ Зубати (1855—1931) ставатъ водачи на новото чешко славяноведение, при все че и двамата, особено първиятъ, изхождатъ пакъ отъ бохемистиката. Янъ Гебауеръ съ своята Историческа граматика на чешкия езикъ и съ Речника си на староческия езикъ (за съжаление недовършенъ), остава и до днесъ краежгълень камѣкъ на всички изследвания върху чешкия езикъ. Но Гебауеръ има и голѣмата заслуга — създаването на лингвистичната школа при пражкия университетъ, отъ която излизатъ добри бохемисти и слависти. Все по това време се усилва успоредно съ това, което става въ Виена и Берлинъ, подъ влиянието на Ягича, и интересътъ къмъ литературната история, която все още е свързана съ лингвистиката. Така напр. въ 1884 г. Иржи Поливка, известниятъ изследвачъ, между другото, и въ областта на българския фолклоръ, се хабилитира за „славянски езици и литератури“ и работи въ всички области на славянската филология. Следъ Гебауера, глава на лингвистичната школа е поминалиятъ се въ 1931 г., като председател на чешката академия на наукитѣ, Йозефъ Зубати (1855), чиито *Výklady etymologické a lexikální* (1910—1922), издавани периодически, иматъ значение почти равно на историческата граматика на Гебауера. Сътрудници на подирния въ новоуредения и ръководенъ отъ него славянски семинаръ сж Пастърнекъ, Поливка и Сметанка. Пастърнекъ (* 1853) отъ 1895 до 1926 г. е билъ професоръ на мѣстото на Хатала. Емилъ Сметанка (* 1875) продължава голѣмия старочески речникъ на Гебауеръ и на свой редъ възпитава въ духа на неговата школа десетки млади слависти. Сметанка и днесъ чете лекции по староческа литература и по старочески езикъ. Той е и единъ отъ съвременнитѣ чешки пуристи. Чете и курсъ по правилень чешки езикъ. Все по това време започва основното разработване и на славянската диалектология, която днесъ е главна грижа на компаративиститѣ-слависти. Основитѣ на чешката диалектология поставя Шембера (1807—1882) съ своитѣ *Základy dialektologie československé* (1864), но пръвъ дава образцови изследвания върху чешкитѣ диалекти Франтишекъ Бартошъ (1837—1906). Добре известни сж неговитѣ *Dialektologie moravská* (1886, 1895). и *Dialektický slovník moravský* (1903—1905). Адолфъ Патера (1836—1912) се прочува като ревностенъ и неуморимъ издавачъ на старочески паметници. Тѣзи издания идатъ да запълнятъ празднината, създадена съ отхвърлянето на автентичността на Ханковитѣ „ржкописи“. Всичко се върши въ духа на новото време — критичностъ, позитивностъ. Гебауеръ е въ срѣдата на всѣко значително начинание.

Влиянието на Масариковитѣ идеи особено следъ 90-тѣ години се отразява най-вече върху чешката литература и чешката литературна история. Всестранното изучаване на новоческото възраждане се засилва отъ потока, даденъ отъ Масарика, който пръвъ нарисува въ реална и внушителна величина чешкитѣ народни будители отъ първата половина

¹ Вж. за Фр. Миклошичъ подробно у Л. Милетичъ, Д-ръ Францъ Миклошичъ и славянската филология СбНУ. V. и у Ягича, ц. с. (691—715).

² *Ottův slovník naučný* XXII (1904); Ягичъ, ц. с. (716).

на XIX в. Известна е неговата студия върху Карла Хавличекъ Боровски. Отъ литерарь-историкитѣ, които до скоро четѣха своитѣ детайлни и пространни лекции въ Карловия университетъ върху чешката и славянскитѣ литератури, най-именити сж Ярославъ Вълчекъ (1860—1930), авторътъ на *Dejiny literatury slovenskej* (1889, 1890) и на *Přehled dějin české literatury* (1885), а по-късно и на най-обширната история на чешката литература, издавана на части отъ 1892 до 1920 г. Янъ Якубецъ (* 1862) е сътрудникътъ на Гебауера въ създаването и ръководенето на славянския семинаръ и голѣмъ познавачъ на чешката литература до 80-тѣ години на миналия вѣкъ. Своитѣ трудове по история на чешката литература разшири и издаде наново следъ преврата. Първиятъ томъ отъ огромното му изследване, започнато въ 1911 г. съ „*Dějiny literatury české*“ (366 стр.) излѣзе въ 1929 г. съ близу 1000 стр. само за старата чешка литература до контрареформацията (Prof. D-r Jan Jakubec, *Dějiny literatury české* I. Jan Laichter Praha 1929 (8°—986), а вториятъ томъ излиза още въ отдѣлни връзки. Янъ Якубецъ се пенсионира едва тази година. Янъ Махалъ (* 1855) е авторъ на обширно сравнително изследване на славянскитѣ литератури въ три голѣми дѣла: *Slovanské literatury* 1922 (I), 1925 (II) и 1929 (III), съ огледъ къмъ тритѣ главни епохи — просвѣщенска, романтична и реалистична.

Достоенъ продължителъ на Шафариковото дѣло въ областта на славянската етнография, започнато въ 1837 съ *Slovanské starožitnosti*, както е известно, стана Люборъ Нидерле (* 1865) съ своитѣ 11 тома *Slovanské starožitnosti*, 4 отъ които излѣзоха следъ войната, и съ своя пръвъ по рода си трудъ, отъ извънредно значение за издирване на славянскитѣ старини — *Rukověť slovanské archeologie* — Praha 1931 издание на *Slovanský ústav*. Това ръководство е най-новиятъ и най-ценниятъ трудъ на мастития ученъ. Съ неговата дългогодишна научна дейностъ въ областта на славянската археология, програмата, начертана отъ Добровски и изпълнена отчасти отъ Шафарика, добива завършенъ видъ. Днесъ чешкото славяноведение може да се похвали съ трудове въ всички области на славистиката, макаръ и не равноценни.

Цѣлата тази генерация слависти и бохемисти следъ преврата въ 1918 г. отстъпи почти наведнѣжъ мѣсто на най-младитѣ чешки слависти. Единъ следъ другъ сътрудникитѣ и ученицитѣ на Гебауеръ, на склона на 25-тѣ години на този вѣкъ, навършиха 70 годишна възраст и, кой поради немоощъ, кой поради пенсиониране, напустнаха катедритѣ си. Зубати (* 1931), Поливка, Пастърнекъ, Махалъ, Якубецъ и Нидерле, не четатъ вече, а и извънуниверситетската имъ дейностъ постепенно загасва. Опраздненитѣ катедри трѣбваше да се заематъ. Още повече, че следъ Освобождението на Чехословашко, въодушевлението се прояви най-силно въ славянофилскитѣ срѣди. И безъ това славянската идея въ Чехия отъ край време е била популярна, но следъ преврата тя стана до голѣма степенъ и актуална.

Въ първото десетолѣтие новата република прояви толкова усърдие за засилването на тази идея въ днешното безидейно общество, че успѣхитѣ сж на лице. На първо мѣсто въ университета се основаха катедри по всички славянски езици и литератури, а по нѣкои отъ тѣхъ и извънредни лекторски преподавания. Славянскиятъ семинаръ, подъ организаторското ръководство на словинеца Матиясъ Мурко, се уреди по най-модеренъ начинъ. Отъ 1922 г. започна издаването на сп. „*Slavia*“, подъ редакторството на професоритѣ отъ Карловия университетъ О. Хуйеръ и М. Мурко. *Slavia*, като „*časopis pro slavanskou filologii*“, днесъ съсрѣдоточава резултатитѣ отъ научната дейностъ на славяноведите отъ всички славянски и неславянски страни, разгледващи въпроси по-вече лингвистични, етнографски и археоложки, а по-малко литературно-исторически, защото, както редакторитѣ отбелязватъ въ увода къмъ

първата книжка (Ročník I — 1922—1923), нуждата от литературни списания е достатъчно задоволена у всеки славянски народ. Съ Slavia се изпълнява блънът на Добровски, осъществява от него отчасти съ „Slavin“ и „Slovanka“ и се продължава монументалното дѣло на Ягичъ, проведено въ страницитѣ на неговия Archiv für slavische Philologie. Названието на списанието сжщо така не е ново. Още въ 1789 г. лужицкият нѣмецъ Антонъ предлагалъ на Добровски да се издава списание „Slavia“ за славистични въпроси¹⁾. Презъ май 1928 г. се основа въ Прага Славянски институтъ (Slovanský ústav), който посрѣдствомъ нѣколко комисии, въ които влизатъ все видни специалисти, повечето университетски професори, развива всестранна научна и общокултурна дейностъ за издигането на славянската наука и за засилването на междуславянскитѣ сношения. Всѣка година се устройва цикълъ сказки върху културата на отдѣлнитѣ славянски народи. Около десетина издания на института даватъ редовно научни трудове изъ областта на различнитѣ клонове на славянознанието. По-важни сж: годишникътъ на Славянския институтъ (Ročenka slovanského ústavu), Práce Slovanského ústavu, Rukověti slovanského ústavu и Byzantinoslavica, подъ редакторството на М. Вайнгартъ. Освенъ тѣзи серийни издания, Славянскиятъ институтъ издава и отдѣлни трудове, като напр. Nikolaj Okunev: Monumenta artis serbicae (1928). Славянскиятъ институтъ има за свой председател проф. Нидерле, а председателъ на културния отдѣлъ е проф. Поливка и секретаръ-ръководителъ — Вайнгартъ. Славянскиятъ институтъ въ Прага има тенденция да се развие до една Славянска академия на наукитѣ, каквато роля играеше до руската революция Руската академия.

За сега обаче дейността му е чувствително отслабнала поради финансови затруднения. Отъ другитѣ научни институти, които редовно принасятъ въ своитѣ издания славистични изследвания, трѣбва да се споменатъ: Народниятъ музей (съ Časopis Národního Muzea — ČNM), Чешката академия на наукитѣ и изкуствата (Česká akademie věd a umění — съ своитѣ отдѣлни издания), Кралското научно дружество (Královská česká nauková společnost съ своитѣ Spisy), Дружеството на чешкитѣ филолози (Jednota českých filologů съ Listy filologické), Клубътъ на модернитѣ филолози (съ Archiv pro modernou filologii), Lingvistický kroužek и др. При нѣмския университетъ дружеството за славистични изследвания (Deutsche Gesellschaft für slavistische Forschung) издава съ подкрепата на Славянския институтъ известното списание Germanoslavica. Редактиратъ го добре познатиятъ германистъ, проф. по нѣмски езикъ и литература въ Карловия университетъ Йозефъ Янко и проф. отъ нѣмския у-тъ Фр. Спина. Сжщото дружество издава и Slavische Rundschau, подъ редакторството на проф. по славянска филология въ нѣмския у-тъ Герхардъ Геземанъ. И тримата сж членове на комисията за германо-славянски студии при Славянския институтъ. Освенъ тѣзи чисто научни организации въ Прага развиватъ своята дейностъ и много общокултурни славянски организации, така нареченитѣ „взаемности“, нѣкои отъ които покрай обикновеното съдържание въ своитѣ печатни органи даватъ по нѣкога и научни славистични студии. Чехословашко-лужицкото дружество „Adolf Černý“, основано въ 1907 г. отъ 1920 г. издава Lužicko-srbský věstník, а отъ 1922 г. Českolůžická knihovnicka, гдето често се появяватъ статии, засагащи не само лужицкия езикъ и луж. литература, но и общи славистични въпроси. Редакторъ и на дветѣ издания е проф. Йозефъ Пата. Подобно е и списанието на Чехословашко-югославянската лига — Československo-jihoslovenská revue. Дружеството е основано въ 1920 г. Видно мѣсто между славянскитѣ списания заема излизаниятъ съ подкрепата на Външното министерство, полупопуляренъ, полунаученъ Slovanský přehled, въ страницитѣ на който намиратъ мѣсто повече литературни, економически и политически статии съ предмети изъ живота на цѣлокупното славянство.

¹⁾ Slavia, Ročník I, 1922—1923. Sčr. I. стр. 2.

Без съмнение, централно място между всички славянски и славистични институти заема Славянската библиотека в Прага. Тя е най-голямата славянска сбирка в цял свят. Българският отдел в нея, благодарение на усърдието на г. Г. Бакърджиев, редовен дописник на *Slovanský přehled* (Jantarský) от ден на ден се обогатява с стари и нови издания.

Паралелно с всичко това в университета се започва трескава дейност за издигане на славистиката на висота, която подобава на Прага — „люлката на славянството“. В 1919 г. са законно биват основани два нови университета — в Бърно (Масариковия) и в Братислава (на Коменски). Професорите-кандидати се хабилитират в Прага и след това биват изпращани в новите университети. През тях са минали почти всички сегашни професори-слависти в Карловия университет. Най-старият измежду младите днешни чешки слависти е основателят на експерименталната фонетика в пражкия университет Йозеф Хлумски (1871). Усвоил новата метода от Р. Rousselot в Париж, той урежда модерна лаборатория за фонологични изследвания в Карловия университет. Своите първи резултати от експериментални изследвания върху чешкия език е изложил в двете си съчинения: „Pokus v měření českých zvuků a slabik v řeči souvislé“ (1911) и „Česká kvantita, melodie a přízvuk“ (1928). Първ помощник (а сега вече и заместник) на проф. Хлумски в лабораторните упражнения е доцентът по сравнителна славянска фонетика Хала, сам автор, между другото, на едно ценно ръководство за извършване опитите при експерименталната или така наречената инструментална фонетика.

Естествено, експерименталната фонетика има повечко приложение при изследването на живите езици и диалекти, докато за историческата граматика по-голямо значение има етимологическата школа, главен представител на която за сега в пражкия университет е Олдрих Хуиер (*1880), професор по сравнително индоевропейско езикознание, секретар на III. отделение на Академия на науките и съредактор на *Listy filologické* и на *Slavia*. Известни са неговите „Úvod do jazyka českého“ — (1924²) и „Slovanská deklinace jmenná“ (1910). Големата ерудиция на проф. Хуиер в областта на сравнителното езикознание е известна и у нас. Неговата лингвистична дейност стои в връзка с дейността на Бругман и Гебауер.

От най-младите слависти-езиковеди, известен с своите изследвания в областта на чешката диалектология и върху чешкия квантитет, е професорът от Бърненския университет Франтишек Травничек (*1888 г.), който през учебните години 1920/21 и 1921/22 е чеш в пражкия университет лекции върху ударението и квантитета в чешкия език, чешка фонетика и чешка диалектология. Травничек, подобно на другите млади чешки слависти, се влияе повече от виенската школа, отколкото от пражката и от чуждите славянски катедри и, макар и недостигнал Гебауера и Зубати, е дал няколко ценни изследвания в областта на чешкия език: *Příspěvky k dějinám českého jazyka* (Brno, 1927), *Úvod do české fonetiky* (1930), *Neslovesné věty v češtině* (I 1930, II 1931) и др.

Към славистите-лингвисти се числи и приемникът на Пастърнек на пражката катедра по сравнително славянско езикознание от 1926 — Милош Вайнгарт (*1890), известен добре и у нас с своите „Byzantské kroniky v literatuře církevně-slovanské“ (1922—1923). За нуждите на студентите си е издал литографически и лекциите си по старославянски (старобългарски) език: *Praslovanský vokalismus* 1919 и 1923, *Skloňování jazyka staroslovanského* 1921, 1927 и 1928 и *Časování staroslovanské* 1921—1928. В първия период на своята научна кариера е проявил голям интерес и към старобългарската епоха, за което свидетелствуват освен изследванията му върху византийските хроники, статиите му за старобългарската литература през времето на цар Симеон и за богомилството. Неговата научна продуктивност,

почти във всички области на бохемистиката и на славистиката, се е изразила и във много по-дребни, но ценни изследвания. Проф. Вайнгартъ развива и голъма организационна дейност. Както споменахъ по-горе, той е и секретарь-редакторъ на културното отдѣление (другото е стопанско) при Славянския институтъ. Заедно съ професоритѣ Мурко и Хоракъ е единъ отъ главнитѣ организатори на славистичния съборъ, станалъ презъ 1929 г. въ Прага по случай 100-годишнината отъ смъртта на Добровски. На този съборъ присъствуваха 600 слависти, дошли отъ цѣль свѣтъ.¹⁾

Отъ литерарь-историцитѣ популяренъ е професорътъ по чешка литература въ бърненския университетъ Арне Новакъ (*1880), авторъ (заедно съ И. В. Новакъ) на една прегледна история на чешката литература (*Přehledné dějiny české literatury*. Olomouc, 1922) и на много монографии изъ културната и литературна чешка история. Добъръ педагогъ и литерар-историкъ е професорътъ по история на новата чешка литература Милославъ Хисекъ (*1885), отличенъ познавачъ на моравската литература и на чешкото възрождане, за което свидетелствувать дветѣ му съчинения: „*Literární Morava v letech 1840—85*“ (1911) и „*Jungmannová škola kritická*“ (1914—1919). Лекциитѣ на проф. Хисекъ сж най-много посещавани, защото повечето отъ следващитѣ славянска филология сж кандидати за срѣдошколски учители. Професорътъ по славянски литератури Иржи Хоракъ (*1884) е авторъ на много народописни студии и приемникъ отъ 1926 г. на Махалъ въ пражкия университетъ. Любима материя на лекциитѣ му е руската литература презъ XIX. в. Съ труда си върху българската драма („*Bulharské drama*“ 1928) е добре известенъ у насъ професорътъ по славянски литератури въ бърненския университетъ Франкъ Волманъ (*1888), който отъ 1931 г. е извиканъ да замѣни пенсиониралия се вече проф. Мурко на катедрата по южно-славянска литература въ пражкия университетъ, но и до сега не се е премѣстилъ. Неговитѣ изследвания върху словинската, сърбохърватската и българската драми, синтезирани напоследъкъ въ едно обстойно съчинение върху южно-славянската драма (*Dramatika slovanského jihu*. 1930) сж първитѣ по рода си изследвания отъ чужденецъ. Като познавачъ на цѣлокупната славянска литературна история се е проявилъ въ „*Slovesnost slovanů*“ (1928).

Редовниятъ доцентъ по лужицко-сръбския езикъ и литература въ Карловия университетъ въ Прага — Йозефъ Пата (*1886), авторъ на много студии изъ областта както на лужицко-сръбския езикъ и литература така и на чешкия езикъ и литература, е и неуморимъ работникъ въ полето на българознанието, като лекторъ по български езикъ и като организаторъ на много акции, които иматъ за целъ да запознаятъ чешкото общество съ съвременната българска култура. Нѣкои негови трудове сж публикувани на български — „Пловдивско евангелие, срѣдно-български паметникъ отъ XIII. в.“ изд. Бъл. академия на наукитѣ, София, 1921. Тази студия, заедно съ „*Zlomek evangeliafe XIII stol. ze sof. národní knihovny*“ (изд. на Česká akademie věd, 1915) сж плодъ отъ първото пжтуване на проф. Пата въ България (презъ 1911 г.) и посочватъ на неговото намѣрение да се посвети на старата българска литература. Следъ второто си научно пжтуване въ България (презъ 1920 г.) той се готви да заеме катедрата по български езикъ и литература въ Прага, но реорганизацията на преподаването въ университета (български езикъ и литература се повѣржаватъ на титуляра по южнославянски — *jihoslovanské eziči a literatury*) осуetyава това му намѣрение и той се хабилитира на катедрата по лужицко-сръбски езикъ и литература. Най-голѣмиятъ му

¹⁾ Вж. Josef Dobrovský, 1753—1829, sborník statí, uspořádal Jiří Horák, Mátyáš Murko a Miloš Weingart. V Praze 1929; Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v. Praze 1929 Praha 1932. (Подъ печатъ е административната часть). Съобщение отъ единъ отъ българскитѣ делегати, проф. Ст. Романски, излѣзе въ Български прегледъ 1—3. Отъ сжщата година Вайнгартъ е и редакторъ на *Byzantinoslavica*.

(1900—1915 г.) и въ Ростовския (отъ 1915). Възпитаникъ на Киевския университетъ, проф. Францевъ и вънъ отъ отечеството си понася духа на голѣмитѣ руски слависти и славянофили. Въ обширната му научна дейностъ е отразена любовта му къмъ миналото на всички славянски народи, къмъ цѣлокупното славянство и къмъ истината. Миналата учебна година (1931/32) той чете курсъ върху съвременното славянство, въ който съ строга научна обективностъ (въ днешно време така често економисвана) очерта етнографскитѣ граници на всички славянски народи. За съжаление, както ще спомена и по-долу, интересътъ къмъ славянскитѣ проблеми у възпитаницитѣ на голѣмия пражки университетъ е много слабъ. Лекции, които нѣматъ прѣко отношение къмъ изпититѣ, се посещаватъ повече отъ чужденци, дошли да се учатъ въ пражкия у-тъ, отколкото отъ мѣстнитѣ студенти. Особени заслуги проф. Францевъ къмъ чешката славистика има съ трудоветѣ си за освѣтление на чешко-рускитѣ сношения презъ миналия вѣкъ и съ издаването на обширнитѣ кореспонденции на Ханка и Шафарика.

Заедно съ проф. Францевъ въ организирането на руското отдѣление при славянския семинаръ е взелъ участие и Евгенийъ Александровичъ Ляцкий (*1868), отъ 1922 г. проф. по руски езикъ и руска литература въ пражкия университетъ. Своитѣ студии върху руската литература презъ XIX в. той синтезира напоследъкъ въ най-новия си трудъ *Klasikové ruské literatury, Praha 1930*, а издаде сжщо така изборъ отъ Криловитѣ басни съ подробни коментарии (*Vybrané bajky, I. A. Krylova—uspořádal, předmluvou a poznámkami opatřil E. A. Ljackij V. Praze 1931, nákladem Slovanského ústavu*). Едно българско издание на тази книга би било отъ голѣмо значение при изучаването на руски езикъ и руска литература въ нашитѣ срѣдни училища. Само като лекторъ по руски езикъ се подвизава въ Карловия университетъ известниятъ познавачъ на творчеството и личността на Достоевски — Алфредъ Бемъ (*1886). Полски езикъ и полска литература се преподаватъ въ пражкия университетъ отъ бившия титуляръ на Ягелоновския университетъ въ Краковъ. Марянъ Шийковски (*1883). Отъ 1923 г. украински езикъ и украинска литература чете бившиятъ львовски професоръ Александъръ Колеса (*1867). Всички славянски езици и литератури иматъ свои титуляри, а освенъ това и отдѣлни лектори за практическо запознаване съ езицитѣ. Само българската литература е забравена. За езика и литературата на 130-хилядния лужички народъ има катедра, а за езика на 6-милионния български народъ — само лекторъ. Дано съ премѣстването на проф. Волманъ въ Прага и българската литература намѣри свой преподавателъ въ пражкия университетъ!

Известенъ дѣлъ отъ заслугитѣ за издигането на съвременната славистика въ Прага се пада и на нѣмския университетъ, въ който отъ 1902 до 1909 г. се е подвизавалъ като доцентъ по сравнително езиковедство авторътъ на познатия етимологически речникъ — Д-ръ Ерихъ Бернекеръ, а отъ 1911 до 1920 г., съ прекъсване презъ войната — Д-ръ Райнхардъ Траутманъ и отъ 1922 г. до днесъ, като професоръ по славянска филология, Д-ръ Герхардъ Геземанъ, авторъ на *Studien zur südslavischen Volksepik* (— Reichenberg 1926) и редакторъ заедно съ професора по чешки езикъ и литература въ нѣмския университетъ, Спина, на „*Slavische Rundschau*.“ Между другото казано, въ нѣмския университетъ се преподава старобългарски (*altbulgarisch Sprache*) езикъ, а не старославянски (*staroslovanský*), както въ Карловия университетъ, срѣднобългарски (*mittelbulgarisch*) и новобългарски (*neubulgarisch*). Всички тѣзи курсове по-рано е водилъ проф. Геземанъ. Сега лекторъ по новобългарски езикъ въ нѣмския университетъ е известниятъ нашъ поетъ Кирилъ Христовъ. Както може да се види отъ доклада на уредницитѣ на славянския семинаръ,¹ и въ нѣмския университетъ славистиката не може да се похвали

¹ Fünfundzwanzig Jahre Slavistik an der Deutschen Universität in Prag (1903—1928).

съ реални успѣхи между студентитѣ, едно, защото студентитѣ не си поставятъ по-далечни научни цели, друго, по липса на срѣдства за обзавеждането на семинара.

Не е безъ значение да се знае, че въ бърненския университетъ е билъ нѣколко години (отъ 1920 до смъртта си) професоръ и прочутиятъ авторъ на сравнителната славянска граматика и на недовършения старобългарски речникъ — Вацлавъ Вондракъ (*1859—1925). Преди смъртта си Вондракъ е билъ поканенъ да заеме опразднената следъ проф. Пастърнекъ катедра въ Прага¹.

Освенъ въ университетитѣ славистиката намира добри работници и вънъ отъ тѣхъ. Неocenима е напр. дългогодишната музиколожка и етнографска дейностъ на художника, писателя и компониста Людовикъ Куба (*1862), чиито сборки „Славянството въ своитѣ пѣсни“ сж толкова добре познати и у насъ. Напоследъкъ г. Куба се посвети съ особено усърдие на изучаването на Македония. Известна е неговата сбирка „Македонски пѣсни“, а тази година издаде и книга за Македония (Stení o Makedonii), въ която е изложилъ впечатленията си отъ последното си пътуване въ поробената ни земя. Янъ Худецъ е неуморимъ преводачъ отъ всички славянски литератури на чешки, най-вече отъ сърбохърватската. Отъ български преведе една сбирка отъ най-хубавитѣ народни приказки.

Както се вижда отъ всичко това, славистиката въ Чехословашко, особено следъ преврата, намѣри благоприятни условия за развитие. Тя дори показва тенденция да възнагради загубата, причинена съ прекъсването поради революцията, на голѣмата традиция, създадена въ Русия. За организирането на славистичнитѣ институти, на първо мѣсто въ университетитѣ, иматъ заслуга нѣкои висши чиновници отъ Министерството на просвѣтата, на първо мѣсто началникътъ на високошколското отдѣление г. Мѣлчохъ. Започнатата съ негова помощ организация на славистиката въ републиката, макаръ и недовършена поради недостатъкъ на срѣдства, даде богати плодове.

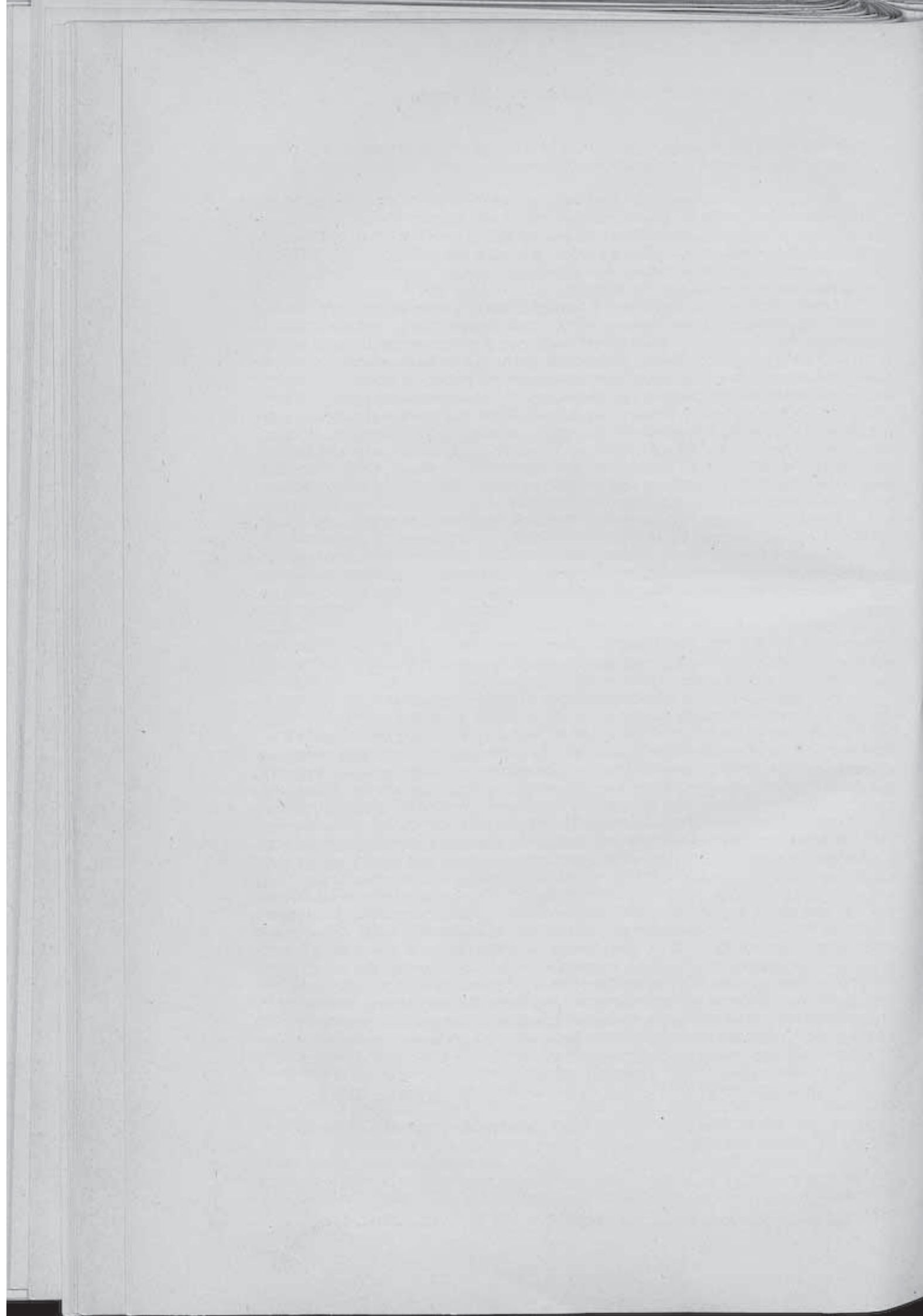
Все пакъ, колкото и широка да е така сложената програма за изучаване на миналото и сегашното на всички славянски народи, реалната полза за славистиката отъ нея е почти само тази, че се дава възможностъ на много стари и млади учени да разработватъ все повече и повече плодотворното поле на славяноведението, а на малцината студенти, готвещи се за научна дейностъ — да получатъ правилна насока въ своитѣ занятия. Хубаво е това, че за всички слависти-студенти е задължителенъ изпитътъ по старославянски (старобългарски) езикъ, та по този начинъ имъ се дава необходимата основа за по-лесното усвояване на модернитѣ славянски езици. Иначе, масата на студенството постъпва въ отдѣла Славянска филология съ строго опредѣлена целъ — да вземе държавния изпитъ, следъ което пѣтътъ къмъ срѣднитѣ училища е отворенъ. Това, че за всички е задължителенъ по единъ чуждъ славянски езикъ съответната история на литературата, не е въ състояние да подигне интереса къмъ цѣлокупната славянска култура. Малко по-живъ е интересътъ къмъ руския езикъ и къмъ руската литература. За липсата на интересъ къмъ славянската филология допринася много и идейното настрояние на днешната университетска младежъ. Въ миналото изучаването на славянството винаги се е свързвало съ едно бждеще сближение между славянскитѣ народи. Днесъ за това сближение се работи и практически, но университетската младежъ, която въ по-голѣмата си частъ е надъхана съ интернационалистични идеи, е чужда на заветитѣ на старитѣ слависти².

Д. Ивановъ.

Прага, май, 1932 г.

¹) Slovanská filologie na Karlově universitě v letech 1918—1929 — Uspořádal Miloš Weingart — (37), V Praze 1929.

²) По-подробно изложение върху развоя на чешката славистика въ връзка съ чешката литература и изобщо съ чешкия духовенъ животъ е дадено въ студията на проф. Байнгартъ: Slovanská filologie v česko-slovenské literatuře. Československá vlastivěda, díl 10. Изд. Sfinx., Praha.

Résumés des articles de la revue.

L. Milétitch, L'article postpositif des adjectifs dans le vieux-bulgare.

La question concernant l'origine de l'article dans la langue bulgare est définitivement éclaircie dans le sens que le vieux-bulgare possédait déjà l'article postpositif qui se déclinait complètement et dans la suite a perdu sa déclinaison, comme cela a également eu lieu avec les formes déclinaives sans article. Il est indubitable, d'autre part, que la fonction postpositive des pronoms démonstratifs date d'une époque bien plus lointaine, ce qui est aussi témoigné par l'article déclinaif dans la langue russe parfaitement analogue à celui du vieux bulgare. Que l'article postpositif n'est pas quelque chose de tout à fait nouveau, ceci est démontré par les formes adjectives complexes du type de добры-и добра-и, доброю, propres à toutes les langues slaves. Le développement ultérieur d'un article analogue accompagnant aussi les substantifs dans les langues russe et bulgare est dû, par conséquent, à une vieille tendance de préférer la postposition des pronoms démonstratifs. L'origine slave générale d'une postposition de ce genre dans les substantifs aussi apparaît dans quelques archaïsmes tels que дньсь vieux bulgare, нчсь russe, данас serbo-croate, dнес tchèque, dźis polonais, etc. L'histoire des langues slaves montre que le pronom démonstratif и, на, ю, qui est entré dans la composition de la forme avec article du type добрыи а depuis longtemps cessé d'être employé dans un sens démonstratif et cela avant l'époque où a commencé la formation de l'article postpositif des substantifs. Au contraire, les pronoms démonstratifs съ, си, се et тъ, та, то sont restés vivaces et c'est pourquoi ils ont servi à la formation des formes avec l'article du type de чловѣкъ-тъ, чловѣкъ-съ. Les formes slaves générales, citées plus haut, telles que дньсь etc. montrent que les premières origines de ce type doivent se rapporter à la veille de la séparation des langues slaves.

Etant donné que dans la langue des monuments vieux-bulgares sont employées assez fréquemment des formes de substantifs avec l'article, contenant les pronoms тъ et съ à côté des adjectifs complexes qui régulièrement et ordinairement sont employés avec la signification de formes avec article, il était logique de conclure que dans la suite, principalement durant la période du bulgare moyen, à l'analogie des substantifs avec article, l'article тъ (съ) s'était avec le temps transporté aussi à côté des adjectifs complexes; de sorte qu'il s'était formé des adjectifs avec un double article du type de добрыи-тъ, добраи-та, доброю-то (respectivement: добрыи-съ, добраи-си, доброю-се). Le fait même que les plus

anciens exemples de ce genre d'adjectifs accompagnés de l'article sont très rares dans le vieux-bulgare appuie l'hypothèse de la priorité de l'article *тъ* (*съ*) lié aux substantifs.

Dans l'étude de Y. Trifonov „Apport à l'histoire des formes de l'article dans la langue bulgare“ (publiée dans „La Revue Macédonienne“ Année VII, № 1, 1931), l'auteur soutient qu'il est plus probable qu'un développement contraire ait eu lieu c. à d. que l'article lié au substantif aurait surgi par analogie à celui uni aux adjectifs dans les formes du genre de *добрыи-тъ*. Selon L. Milétitch, nous n'avons aucune raison de douter de l'antériorité des formes de l'article uni au substantif, hypothèse qu'il a toujours soutenue.

Le fait même qu'on a eu recours à un second article montre que l'ancienne forme de l'adjectif *добрыи* s'est rapprochée de cette façon pour plus de clarté, de la forme avec l'article des substantifs, de laquelle au point de vue formel elle était très isolée. Mais indépendamment de cela, dans le cas présent, la proportion dans les monuments écrits vieux-bulgares des exemples des deux types de formes avec l'article — substantifs et adjectifs qualificatifs — a une grande importance. Il faut par conséquent admettre que plus un monument linguistique est ancien plus y sont rares les adjectifs dont il est question c. à d. que dans les monuments vieux bulgares il doit y en avoir le moins. Pour démontrer ceci, une vérification rigoureuse était nécessaire; Mr Milétitch a fait cette vérification en lisant les monuments vieux-bulgares glagoliques et cyrilliques et en relevant toutes les phrases dans lesquelles on rencontre une forme avec l'article. Le résultat de cette étude est que le nombre des adjectifs avec l'article *тъ* ou *съ* est tout à fait insignifiant. M. Milétitch donne des indications détaillées basées sur des monuments vieux bulgares qui confirment que le développement du double article lié à l'adjectif est un processus plus récent, mais dont les formes typiques existaient déjà vers la fin de la période vieux-bulgare. Ainsi par exemple dans l'Evangile de Maria on rencontre 162 exemples avec l'article lié au substantif et 13 exemples seulement avec l'article lié à l'adjectif; dans l'Evangile de Zo-graf — 141 exemples du premier type contre 2 seulement du second; dans l'Evangile d'Asséman contre 84 exemples avec l'article lié au substantif nous ne trouvons pas un seul exemple avec l'article lié à l'adjectif, etc. Dans les parlers populaires bulgares nous trouvons des substantifs avec l'article formés par analogie avec les anciens adjectifs complexes slaves du type de *добрыи*, *добрая*, *доброю*; cependant, selon M. Milétitch, ils sont d'une époque plus récente et sont d'ailleurs fort rares.

Kyrille Mirtchev, Les formes „*боедин*“ (macédonienne orientale et rhodopienne), „*(n)obeden*“ (slovène) et „*žádný - žaden*“ (slave-occidentale).

La dialectologie bulgare connaît depuis longtemps l'existence des formes rhodopiennes *будин*, -а, -о prises comme pronom indéfini et dont la signification est quelqu'un, quelqu'une et quelqu'un (neutre) et *буднош*, adverbe dont le sens est „dans le temps, quand que ce soit“ (comparez les exemples donnés par Milétitch dans „Die Rhodopemundarten d. bulg. Spr.“,

Wien 1912, p. 151, 168; de même dans le lexique de N. Guérov, 58). En étudiant un manuscrit bulgare écrit avec des caractères grecs vers la fin du siècle passé dans le village de Téchovo (région de Névrokope), Mr Mirtchev a relevé l'emploi extraordinairement fréquent du pronom *боедин*, -а, -о dans le sens du pronom indéfini: quelqu'un, un certain, etc. (Voir La Revue Macédonienne A. VII. № 2 et 3, p. 149-186).

Au cours de l'été 1932, M-r Mirtchev a visité quelques villages de la région de Névrokope dans le but d'étudier sur place même le parler local. Il a constaté là que les formes en question sont employées dans le langage courant non seulement par l'ancienne population de la ville de Névrokope, mais aussi par celle des villages de Névrokope.

Les formes en question s'emploient dans les parlers macédoniens de l'est non seulement avec la signification: *quelqu'un* et *jadis*, mais aussi avec celle de *personne* et *jamais*. L'auteur cite beaucoup d'exemples de ce genre.

Dans un intéressant monument, un évangile de la Macédoine de l'est écrit avec des caractères grecs dans le village de Terlisce (région de Névrokope) en 1861, dans le dialecte local, M-r Milétitch a constaté que la forme *боедин* s'emploie dans les deux sens *quelqu'un* et *personne*. (Voir L. Milétitch, Deux manuscrits bulgares écrits en caractères grecs. Antiquités bulgares. № VI, Sofia 1920, p. 71—176). Cette même double signification se trouve dans les autres dialectes de la Macédoine de l'est et dans ceux des Rhodopes.

Après avoir relevé ces nombreux exemples, l'auteur de la présente étude arrive à la conclusion que dans un large domaine de la langue bulgare le pronom *боедин*, -а, -о est employé aussi bien dans le sens de *quelqu'un* et *personne* et l'adverbe *боеднъш* dans le sens de *jadis* et *jamais*. M-r Mirtchev suit le développement des deux significations; dans le cas de *боедин*, -а, -о la signification primitive a été *quelqu'un*; dans le cas de *боеднъш* — *jadis*. M-r Mirtchev fait à ce sujet des parallèles avec des exemples empruntés à d'autres langues parentes. Un des parallèles les plus intéressants est représenté par le développement, avec une signification analogue, de la forme (n)obeden dans la langue slovène. Depuis longtemps les slavistes discutent sur l'origine de cette forme. M-r Mirtchev indique la littérature qui se rapporte à cette question.

Cependant jusqu'aujourd'hui dans tous les essais d'explication de la forme (n) o b e d e n, les investigateurs ne sortaient pas des frontières de la langue slovène et basaient leurs théories exclusivement sur des données que seule pouvait leur fournir cette langue, car tous étaient persuadés que dans aucune autre langue slave n'existait une forme parallèle. Maintenant les éclaircissements donnés par M-r Mirtchev sur la signification de *боедин* dans la langue bulgare mettent fin à cette erreur en démontrant indubitablement que le mot bulgare *боедин* = *quelqu'un*, *personne*, et le mot slovène (n) o b e d e n sont deux formes de même origine. La différence est qu'au point de vue sémantique la forme bulgare représente une phase transitoire du développement tandis que la forme slovène est le point final de ce processus. La forme (n) o b e d e n a signifié au début *quelqu'un*, une personne quelconque, *irgend ein*, *quilibet*, et par la suite, à force

d'avoir été employée dans des phrases négatives typiques elle a pris la signification: *personne*. Les formes bulgares, grecques, françaises et italiennes citées par l'auteur nous convainquent non seulement qu'une pareille transformation de la signification est possible, mais encore que c'est une chose très ordinaire dans les langues indo-européennes. Le *n*, au début de (*n*) *o b e d e n* représente la particule négative *ni*, par l'addition de laquelle à la forme *o b e d e n* on a cherché à renforcer le sens négatif du mot.

De même que le (*n*) *o b e d e n* slovène, l'expression slave occidentale *z á d n y*, *z a d e n* dans le sens de „personne“ a présenté plus d'une difficulté à ceux qui se sont efforcés de les expliquer. M-r Mirtchev, après s'être arrêté aux différentes opinions relatives à l'origine de ces formes dans les langues tchèque et polonaise, conclut qu'ici aussi on se trouve en face de la transformation de la première signification *quelqu'un*, une personne quelconque, (*quilibet*) en *personne*.

Dimiter Iaranov, Quelques pages de l'histoire des relations serbo-bulgares.

Les Serbes, le plus petit des peuples dans la péninsule balkanique après les Albanais, ont possédé, sauf pendant une très courte période, un tout petit Etat correspondant à la faiblesse de leur nombre. Cet Etat ne s'est affermi que vers la fin du XII-e siècle. Jusqu'à la moitié du XIII-e siècle la Serbie n'a jamais été complètement indépendante. Ce n'est qu'à partir de ce moment, et cela seulement pour un siècle, que la Serbie s'est élevée comme un puissant Etat indépendant, par suite de l'affaiblissement des Etats bulgare et byzantin qui commence à cette époque. D'autre part, les luttes autour du trône byzantin au début du XIV-e siècle épuisèrent à un tel point Byzance qu'elle dût abandonner son territoire à l'ouest de la Mesta à elle-même. Voilà pourquoi sans combat, en assiégeant seulement les villes fortifiées (le siège de Vodène dura huit années!), les Serbes, plus précisément leurs rois Miloutine, Ouroch III et Douchane, conquièrent au cours de la période 1282—1355 la Macédoine, l'Albanie, l'Epire et la Thessalie.

La conquête de la Macédoine par les Serbes au cours de la première moitié du XIV-e siècle s'explique par deux circonstances. Le royaume de Hongrie, qui à cette époque était très puissant, alors, de même que plus tard au début du XX-e siècle, ne permettait à la Serbie de se développer qu'au sud-est; de ce côté, c'est la Macédoine qui était la proie la plus facile, car Byzance, qui la possédait à ce moment-là, l'avait laissée sans défense.

L'unique bataille importante que les Serbes durent livrer pour s'étendre au sud-est fut celle de Velboujd (Kustendile) en 1330. Cette unique bataille les Serbes la gagnèrent par fourberie. D'après Jean Cantacuzène, un des contemporains de cet événement, le jour où eut lieu cette bataille avait été fixé d'avance comme jour de trêve, trêve qui fut soudainement rompue par les Serbes. Ceux-ci, aidés par un grand nombre de chevaliers occidentaux, vainquirent aisément les crédules Bulgares qui s'étaient dispersés dans les environs.

Au sujet de cette fameuse bataille, qui décida du sort de la péninsule balkanique pour une soixantaine d'années, l'historien des peuples slaves du

sud Constantin Iriček dit: „Le 28 juin 1330, un samedi, dans le camp serbe se produisit un grand mouvement: tous se préparaient pour le combat. Les Bulgares étaient dispersés dans les environs, et Mihaïl (le tzar des Bulgares), induit en erreur par les pourparlers menés encore par les Serbes, ne s'attendait absolument pas à un combat pour ce jour là." (*Geschichte der Serben* Gotha, 1911, Bd. I, p. 362). Ce combat et plus particulièrement la façon dont il fut gagné par les Serbes est décrit avec beaucoup de détails par Rad. Agatonovitch dans „Les relations entre la Serbie et la Bulgarie du XIIe au XV siècle", Belgrade, 1899, p. 93-95.

Le commun asservissement des Bulgares et des Serbes sous les Turcs depuis la fin du XVIe siècle jusqu'au début du XIXe siècle rendit impossibles des relations politiques quelconques entre ces deux peuples. On ne peut parler de relations de ce genre qu'à partir du XIXe siècle quand commencent les insurrections serbes dans lesquelles les Bulgares, comme coreligionnaires, prirent une part active. Mr Iaranov donne en témoignage de nombreux exemples empruntés à l'histoire de ces insurrections.

En 1833, poussés par le prince serbe Miloch Obrénovitch, les Bulgares de la région de Timok, qui étaient restés en dehors des frontières de la principauté serbe, se soulevèrent. Ceci servit de prétexte à Miloch pour réunir ces Bulgares à sa principauté. C'est ainsi qu'à partir de 1833 commence l'appropriation par les Serbes de terres purement bulgares, appropriation qui dura jusqu'en 1919 et que les Serbes ont évidemment le désir de poursuivre à l'avenir aussi. De plus amples détails sur ces événements se trouvent dans l'ouvrage „Miloch Obrénovitch" de M. Gavrilovitch, Tome III, Belgrade 1909.

Les Serbes agirent de la même façon quand les Bulgares soulevèrent leurs premières grandes insurrections dans la Bulgarie de l'Ouest, à partir de 1835.

Au début, à l'époque du prince Miloch, ces insurrections furent soulevées sur l'instigation des pouvoirs officiels serbes, qui espéraient que les choses se passeraient comme dans la région de Timok, c. à d. que les nouvelles insurrections constitueraient un motif pour l'annexion de ces terres à la Serbie. En 1856, à la veille de l'insurrection de la région de Berkovitz, celle-ci envoya en Serbie une députation pour demander des armes, de la poudre et une aide militaire. Il leur fut répondu que la Serbie serait toujours prête à leur aider pourvu que la population se soulevât en masse. En effet, la population de la région de Berkovitz se souleva en masse, mais la Serbie ne livra ni fusils, ni poudre et ne donna aucune aide militaire, de sorte que les insurgés, abandonnés à eux-mêmes, furent complètement écrasés. Mr Iaranov donne des détails sur la conduite des Serbes, plus précisément du prince Miloch, en cette occasion, détails qu'il emprunte aux ouvrages historiques d'auteurs serbes. Il en ressort qu'au cours des représailles des insurrections serbes, à l'époque du prince Miloch, les pouvoirs serbes se sont comportés avec une grande cruauté envers les insurgés bulgares, et cela afin d'éloigner tout soupçon que les Serbes encourageaient la population des régions bulgares voisines à s'insurger. Le successeur de Miloch, Mihaïl Obrénovitch continua la politique de son père, fomentant

les insurrections et ensuite aidant à les étouffer. Cependant, en 1841, dans la région de Nich, éclata une insurrection encore plus importante. A cette occasion, le prince Mihaïl publia une proclamation dans laquelle il menaçait des plus sévères châtiments quiconque oserait prêter aide aux insurgés. Ce manifeste, qui représente un document prouvant la cruelle indifférence des dirigeants serbes en face des souffrances de la population de la Moravie, s'explique en partie par le fait que les Serbes considéraient cette population comme étrangère, bulgare.

Abandonnés à eux-mêmes, les Bulgares durent plier, après avoir perdu plus de 10,000 hommes et après que 300 de leurs villages eussent été réduits en cendres.

On sait aujourd'hui pourquoi l'insurrection de la région de Vidine, qui éclata exactement dix années après celle de Nich, fut étouffée à son début même. Les maires des principales localités des régions de Vidine, Lom et Bélogradtchik envoyèrent une missive au prince serbe alors régnant, Alexandre Karaguïordjévitch, pour le prier de leur aider d'une façon ou d'une autre. A cela le prince Alexandre répondit qu'il était prêt à prêter aide en fournissant des fusils et de la poudre à condition que la population toute entière se soulevât. Mais en même temps le prince remit la missive des maires aux Turcs. Ceux-ci, ainsi prévenus par le gouvernement serbe, réprimèrent l'insurrection dès le début.

En 1861, il se trouvait beaucoup d'émigrés bulgares à Belgrade. Le gouvernement serbe eut l'idée de s'en servir, comme force armée, dans un prochain conflit avec la Turquie qu'il préparait activement. Les Serbes soulevèrent la question de l'évacuation des forteresses serbes par les garnisons turques qui se trouvaient encore à Belgrade et dans quelques autres villes. Le gouvernement serbe persuada Guéorgui Rakovsky que si les Bulgares se soulevaient ils pourraient compter sur l'appui de la Serbie. En même temps il chargea Rakovsky de s'occuper de la formation d'une légion bulgare à Belgrade composée des émigrants de la Turquie.

On sait que le 4 juin 1862, un incident provoqua le bombardement de Belgrade par la garnison turque qui se trouvait dans la citadelle; dans les bagarres, la légion bulgare prit une part des plus actives. Beaucoup de légionnaires furent tués; d'autres grièvement blessés.

Cependant, le gouvernement serbe, après avoir profité de l'effet produit par l'action de la légion bulgare, s'entendit avec la Turquie, et, pour témoigner sa sincérité à cette dernière, il révéla l'insurrection qui se préparait dans la région de Ternovo; ceci amena l'arrestation de nombreux jeunes gens, en particulier des maîtres d'école et des prêtres, qui furent déportés en Asie Mineure. D'autre part, les Serbes ordonnèrent à Rakovsky de congédier les légionnaires, auxquels il fut interdit de passer en Turquie, comme ils le désiraient. La fin de la légion fut fort triste: leurs espoirs trompés, les légionnaires se dispersèrent et la plupart s'enfuirent en Roumanie.

Les Bulgares oublièrent vite le sort qui avait été fait aux légionnaires de 1862, et en 1867 ils se laissèrent de nouveau entraîner par les ruses des Serbes. En vertu d'une entente entre le prince Mihaïl d'un côté et Rakovsky et Karaveloff de l'autre, une nouvelle légion bulgare fut constituée; elle comptait de 800 à 900 hommes et devait entrer en Turquie dès que la Ser-

bie déclarerait la guerre, sous prétexte de revendication de quelques pâturages serbes accaparés par les Turcs. Cependant, les Serbes, après avoir fait une démonstration au moyen de la légion, démonstration qui eut l'effet désiré, réussirent à régler la question par voie diplomatique. La légion leur devint inutile et ils la licencièrent et expulsèrent impitoyablement les légionnaires au mois de septembre de la même année. Les jeunes Bulgares qui étudiaient dans les écoles de Belgrade furent également expulsés; et enfin Rakovsky lui-même. L'année suivante, en 1868, L. Karaveloff fut, à son tour, obligé de s'enfuir.

Pour quelles raisons le prince Mihaïl se comporta-t-il de cette façon envers les émigrants bulgares à Belgrade, qui attendaient dans cette ville le premier signal de la libération de leur peuple? La réponse à cette question nous est donnée par le traité, conclu entre la Serbie et la Roumanie au commencement de 1868. L'article secret 8 de ce traité dit que „si la Providence bénit les efforts de ces deux Etats et met à leur disposition les territoires qui sont sous domination turque, les deux parties contractantes se les partageront ainsi:

„Seront données et annexées définitivement à la Roumanie les îles formant le delta du Danube et la Bulgarie de l'Est entre Roustchouc et Varna d'un côté et la mer Noire de l'autre.

„Seront données et annexées définitivement à la Serbie: la Vieille Serbie, la Bosnie, la Herzégovine et la Bulgarie, à l'exception de la partie de celle-ci qui sera remise à la Roumanie“ (Ce traité a été publié pour la première fois par Ed. Engelhardt dans l'article „La Confédération Balkanique“, Revue d'histoire diplomatique, Paris, 1892, VI 1 p. 35—39).

Il est à remarquer que ce traité pour le partage de la Bulgarie entre la Serbie et la Roumanie a été conclu secrètement quelques mois seulement après l'entente entre les émigrants bulgares et le gouvernement serbe pour la constitution d'un Etat serbo-bulgare sur des bases fédératives.

Dix années ne s'étaient pas écoulées et les Serbes recherchèrent de nouveau l'aide des Bulgares. Quand en 1875 éclata la guerre serbo-turque par suite de l'insurrection de la Herzégovine, des milliers d'émigrants bulgares accoururent en Serbie où fut formé un grand détachement bulgare. Dans cette guerre, dont l'issue ne fut pas favorable aux Serbes, les volontaires bulgares opposèrent la plus grande résistance aux Turcs en défendant héroïquement leurs positions près de Gradétine, dans les environs de la ville d'Alexinetz. Dans cette bataille le détachement bulgare perdit beaucoup d'hommes, mais réussit à arrêter les Turcs et à donner ainsi à la Serbie la possibilité de conclure un traité satisfaisant qui rétablissait le status quo ante bellum. Cette fois aussi le gouvernement bulgare resta fidèle à sa tradition: il expulsa les volontaires de la même façon qu'auparavant, et à deux reprises, avaient été expulsés les légionnaires.

L'insurrection qui éclata en Bulgarie au cours de cette même année 1876 fut réprimée par les Turcs avec tant de cruauté qu'un conflit décisif entre la Turquie et la Russie devint imminent.

On sait qu'en 1876 les Serbes, quoiqu'ils eussent eux-mêmes proposé leur participation comme alliés de la Russie dans une guerre éventuelle avec la Turquie, refusèrent au moment de la déclaration de cette guerre, le 12 avril 1877, de s'en mêler.

Au Congrès de Berlin, qui fut convoqué pour réviser le traité préalable de San-Stéfano, les Serbes demandèrent: la Macédoine du Nord avec les villes de Kitchévo, Skopié et Kriva-Palanka; la région de la Moravie avec les villes de Trene, Pirot, Nich; et enfin les villes de Bélogradtchik et Vidine. Par ces prétentions, les Serbes montrèrent ouvertement que s'ils étaient entrés dans la guerre russo-turque à la fin seulement et alors qu'on pouvait parfaitement se passer d'eux, c'était pour pouvoir arracher quelque chose des terres bulgares. Ils réussirent pourtant après une active campagne politique et grâce à l'appui de l'Autriche-Hongrie à se faire donner la Moravie avec les villes de Nich, Pirot, Leskovetz et Vranja. Pour la seconde fois depuis 1833, les Serbes s'accaparèrent de terres purement bulgares par quoi ils s'approchèrent de la Macédoine vers laquelle depuis 1878 étaient et restent dirigés leurs appétits.

La Serbie n'obtint pas en 1878 les villes de Vidine, Bélogradtchik et Trene, malgré toutes ses insistances. Cependant, elle ne perdait pas l'espoir de se les approprier un jour sous un prétexte quelconque. Ce prétexte le roi Milan crut l'avoir trouvé au moment de l'union de la principauté de Bulgarie avec la province autonome de la Roumélie Orientale.

Le 2 novembre 1885, le roi Milan lança un manifeste par lequel il déclarait la guerre à la Bulgarie qui à ce moment avait massé la plus grande partie de ses forces militaires à la frontière turque. L'armée serbe était plus nombreuse, mieux armée, ses officiers étaient plus instruits et tous croyaient que cette armée pourrait facilement avoir raison des Bulgares. Cependant, à Slivnitsa, à 20 kilomètres à l'ouest de Sophie, quand eut lieu le choc entre les deux armées, ce fut la jeune armée bulgare, dont les chefs les plus anciens n'étaient que des capitaines, ce fut l'esprit de cette armée, qui vainquit. Cette victoire n'apporta aux Bulgares aucun profit matériel, mais aux Serbes et plus spécialement au roi Milan et à son gouvernement elle valut le nom de traîtres.

Mais même après cette malheureuse tentative de s'approprier par perfidie les terres bulgares qu'ils convoitaient, les Serbes ne cessèrent d'y penser. L'idée que celles-ci devaient devenir serbes leur était inculquée principalement par l'école.

A partir de 1885, les Serbes tendirent leurs efforts surtout vers la Macédoine. L'aspiration de la Serbie à conquérir cette contrée est de plusieurs dizaines d'années antérieure à 1885. D. Iarantov cite à ce sujet le témoignage de nombreux écrivains serbes et croates qui d'ailleurs reconnaissent que la Macédoine était peuplée de Bulgares.

Il est encore plus important de noter que tandis que des auteurs serbes parlent assez souvent des Bulgares peuplant la Macédoine, aucun Serbe jusqu'au milieu du siècle passé n'a écrit au sujet de Serbes en Macédoine. Ce n'est que dans les années soixante du même siècle que fut lancée par un groupe serbe la théorie que tous les Slaves de la Péninsule à l'ouest de la Mesta et de l'Iskère sont des Serbes. Au début elle ne trouva aucun appui et cela jusqu'à ce que les milieux officiels l'adoptèrent, ceux-ci s'étant rendu compte qu'il serait beaucoup plus facile grâce à cette fausse théorie d'étendre le royaume serbe au sud, au détriment de la Turquie, que de l'agrandir au nord et à l'ouest où l'Autriche-Hongrie semblait invulnérable.

Pour des considérations patriotiques, presque tous les intellectuels adoptèrent ce point de vue et réussirent à l'imposer au peuple principalement par l'école c.-à-d. par les manuels scolaires.

Au début, la propagande serbe ne commença de travailler en Macédoine que craintivement. Mais après l'annexion de la Moravie, en 1878, la propagande serbe en Macédoine se mit à déployer une grande activité. Des tentatives incessantes étaient faites par les Serbes pour ouvrir des écoles, pour s'emparer des églises; en 1900, ils commencent à organiser des bandes illégales chargées de terroriser la population dans quelques arrondissements plus au nord, là où celle-ci résistait tenacement à l'action de la propagande légale. D'autre part, l'organisation révolutionnaire intérieure macédonienne qui à cette époque se développait voyait ses efforts contrariés dans les arrondissements macédoniens du nord moins par la vigilance des autorités turques que par l'activité des bandes illégales serbes, subsidiées et envoyées par la Serbie et protégées par les Turcs. Cette activité se renforça surtout après l'insuccès de l'insurrection de la Saint-Elie, en 1903, qui amena un affaiblissement provisoire de l'Organisation.

La Serbie menait une lutte obstinée contre la création d'une Macédoine autonome. Elle ne voulait par qu'il fût question d'autonomie même au cours des fréquents préliminaires de pourparlers en vue d'une entente serbo-bulgare. Et c'est grâce à l'unité de sa politique étrangère que la Serbie réussit dans le traité d'amitié et d'alliance conclu entre la Bulgarie et elle en 1912 à affaiblir le principe de l'autonomie de la Macédoine et à introduire son ancienne idée de partage de la Macédoine. Dans l'article II de l'annexe secret de ce traité il est dit: „En ce qui concerne le territoire compris entre la montagne du Char et les Rhodopes, la mer Egée et le lac d'Ohrida, si les deux parties contractantes arrivent à la conclusion que l'organisation de ce territoire en province autonome est impossible par suite des intérêts opposés des populations bulgare et serbe, ou pour d'autres causes extérieures et intérieures* (de telles causes n'étaient pas difficiles à trouver) la Serbie ne pourra élever des prétentions que pour les régions de Koumanovo, Skopié, Polog, Strouga et Dèbère, terres au sujet desquelles l'empereur du Russie devra se prononcer c. à d. décider à qui elles appartiendront; tout le reste est laissé à la Bulgarie. (Voir le traité et la carte de cette zone contestée dans l'„Enquête dans les Balkans" publiée par la Dotation Carnegie). Sur la base de ce traité, le 5 octobre commença la guerre entre les Etats balkaniques d'une part et la Turquie de l'autre. Mais la Serbie n'avait nullement l'intention de respecter ce traité, de sorte que pendant que les armées bulgares défendaient la Bulgarie et ses alliées sur le front de Thrace contre les Turcs, les Serbes commençaient déjà à fortifier les positions occupés par eux dans les zones destinées à la Bulgarie. En même temps, ils entraient en contact intime avec les Grecs avec lesquels ils s'entendirent en vue d'une action commune contre les Bulgares. Serbes et Grecs allèrent si loin dans leur complot contre la Bulgarie, qui avait porté le plus lourd faix dans la guerre balkanique, qu'au cours des pourparlers de paix à Londres leurs délégués proposèrent aux Turcs une action commune contre la Bulgarie. Les pourpar-

lers entre Grecs et Serbes se poursuivirent et se terminèrent par le traité secret du 19 mai 1913, dirigé exclusivement contre la Bulgarie, qui, confiante, espérait encore que tout s'arrangerait à l'amiable. En même temps, la Serbie réussit à amener la Roumanie à attaquer les Bulgares dans le dos. Les Serbes eux-mêmes prirent soin de se retrancher dans les positions occupées et à persécuter la population bulgare dans les territoires où ils s'étaient établis. Cette persécution avait commencé dès l'arrivée des Serbes, qui avaient été reçus en libérateurs, mais n'avaient pas tardé à faire souffrir la population. Quand la Bulgarie se vit trompée par ses alliées, à la veille d'être attaquée par celles-ci, elle, ou plutôt un de ses chefs militaires déclara la guerre, ce qui faisait le jeu des Serbes et des Grecs, car ils s'étaient déjà acquis l'appui actif de la Roumanie, et d'autre part s'étaient tacitement entendus avec leur ennemie d'hier, la Turquie. C'est pourquoi, quand deux jours plus tard, le 18 juin 1913, sur l'ordre du gouvernement bulgare, les opérations militaires furent interrompues et des parlementaires envoyés auprès des Serbes, en dépit de toutes les conventions internationales, ces parlementaires furent tués et l'armistice fut rejetée de cette façon brutale. La Bulgarie, attaquée par quatre ennemis, après une lutte d'un mois, capitula et dut la même année signer à Bucarest un traité qui portait un coup fatal à la réalisation de ses aspirations nationales les plus sacrées. Le plus terrible était que la Macédoine, le motif, avec la Thrace, des guerres balkaniques — au lieu de recevoir, en vertu du traité de 1912, son autonomie ou d'être donnée à la Bulgarie, était morcelée en trois parties inégales; on octroya la plus petite à la Bulgarie et on livra les deux plus grandes à la Serbie (27 000 klm.²) et à la Grèce (32 000 klm.²). Pour la troisième fois, la Serbie s'accaparait par trahison de terres purement bulgares, telles que le sont indubitablement les régions de Skopie (ville qui la première se souleva contre le joug ecclésiastique grec), Chtip, Vélesse, Prilèpe, ces forteresses de l'esprit bulgare, Ohrida, qui pendant un certain temps fut la capitale du royaume bulgare, Bitolè, Ressenè, Tikvech, Radovich, Maléchèvo et d'autres encore.

Au début de la guerre européenne, alors que l'Entente semblait avoir de faibles chances de succès, la France et l'Angleterre insistèrent auprès de la Serbie pour qu'elle cédât ces terres bulgares nouvellement conquises à la Bulgarie, afin que celle-ci intervint dans la guerre du côté de l'Entente. La Serbie ne céda pas, et la Bulgarie pour acquérir ces terres, entra dans la conflagration, mais dans le camp opposé. La Bulgarie occupa pendant un certain temps toutes les régions bulgares dont les Serbes s'étaient accaparés, mais l'issue de la guerre, fatale pour la quadruple alliance, rendit ces mêmes régions aux Serbes qui, avec l'aide de la France, étaient sortis vainqueurs de cette guerre. Comme tels, au moment de la conclusion du traité de paix de Neuilly, ils ne se contentèrent pas de retenir les terres bulgares auparavant volées et d'imposer de lourdes réparations, mais ils élevèrent, pour la quatrième fois, des prétentions sur le territoire de l'Etat bulgare, justifiant ces prétentions en déclarant cette fois non seulement que les régions convoitées étaient peuplées de Serbes, mais encore qu'elles leur étaient nécessaires au point de vue stratégique. Les terres de plusieurs vil-

lages de la région de Koula furent enlevées parce que de là pouvait être menacée la sécurité de Zaïtchar; les villes de Tzaribrod et Bossilégrade furent enlevées parce que la première présentait un danger pour Piro, la seconde pour Vranja et la ligne Belgrade—Salonique; enfin fut enlevée Stroumitza et sa belle plaine, parce qu'en 1915 de là était arrivée une grande bande qui avait attaqué le village de Valandovo et menacé la ligne plus haut mentionnée.

Et ainsi, à quatre reprises, deux fois avec une aide étrangère et deux fois par trahison, la Serbie s'est approprié des terres purement bulgares, reconnues comme telles par elle-même. Elle s'en est emparé après que les Bulgares, plus d'une fois, avaient versé leur sang pour elle, en l'aidant dans sa lutte avec la Turquie.

A toutes les époques, dans tous les rapports serbo-bulgares, comme une traînée rouge, ressort la conduite déloyale de la Serbie envers la Bulgarie, conduite déloyale qui souvent est allée jusqu'à la trahison.

L. Milétitch, Sur les particularités du parler de Guevguéli.

Dans les derniers temps, un assez grand matériel linguistique de la région du Vardar inférieur a été publié, ce qui a permis d'établir dans ses traits principaux la caractéristique des parlers bulgares au sud de Demir Kapija, sur les deux rives du Vardar et jusqu'au golfe de Salonique. Nous pouvons donc considérer comme scientifiquement défini le dialecte du Vardar Inférieur, dans les frontières duquel entrent également les villes de Koukouch, Guevguéli, Enidjé, Goumendjé et Vodène. Une nouvelle impulsion pour l'étude détaillée de ce domaine linguistique a été donnée par l'étude de Mr Dimitar Ivanov „Le parler de Guevguéli" (1932) et par un essai de caractéristique générale de ce parler publié peu après par St. Romansky dans la Revue Macédonienne (A. VIII. N° 1).

Il restait à étudier quelques particularités de groupes linguistiques distincts qu'on remarque autour des localités mentionnées et qui se sont conservés ou développés là par suite de leur isolement géographique, ou, au contraire, par suite de rapports plus intimes avec les autres parlers voisins.

Dans la présente étude, Mr Milétitch donne des détails complémentaires sur le parler des villages au nord de Guevguéli, notamment: Miletkovo, Miravtzi, Kovanetz, Koïnsko, Péetrovo, Davidovo, Gabrovitzi, Smokvitza et Sermenine. Ces villages sont soulignés dans la carte annexée. Mr Milétitch s'est servi, pour cette étude, de notes manuscrites, consistant en phrases détachées et en mots distincts, prises par Mr Nicolas D. Ratchev en 1918, alors que comme soldat il avait l'occasion de visiter les villages en question et d'écouter le parler populaire de leurs habitants.

Mr Milétitch expose en détail les particularités phonétiques et morphologiques du dialecte au nord de Guevguéli, en indiquant à côté de chaque exemple la localité où cet exemple a été remarqué. A la fin, Mr Milétitch relève également quelques particularités syntactiques et donne une liste des mots rares les plus remarquables.

D. Iaranov, Le Razlog, Etude de géographie régionale.

Le résumé de cette étude sera donné quand elle aura été entièrement publiée — dans le 4ième numéro de la Revue Macédonienne de l'année courante.

Kyrille Mirtchev, Apport au vocabulaire du parler de Névrokope.

L'étude détaillée du lexique des parlers bulgares, qui est encore à son début, établit peu à peu l'indubitable lien lexicologique qui existe entre le vieux bulgare et les parlers bulgares actuels dans leur ensemble. Dans l'apport que fait M-r Mirtchev au lexique du parler de Névrokope ce qui frappe c'est le grand nombre d'archaïsmes dont la conservation est jusqu'à un certain point tout à fait naturelle quand on prend en considération que le parler de Névrokope, comme dialecte macédonien de l'est, se trouve, à côté des parlers rhodopiens, le plus intimement lié aux parlers macédoniens du sud-est — descendants directs de la langue de Cyrille et Méthode. M-r Mirtchev s'arrête sur les archaïsmes les plus importants. Après quoi il indique la littérature relative au dialecte de Névrokope ainsi que les apports lexicologiques s'y rapportant.

Comptes rendus et nouvelles littéraires.

Albert Geschke, Die deutsche Politik in der mazedonischen Frage bis zur türkischen Revolution von 1908. Von der techn. Hochschule der Stadt Danzig zur Erlangung der Würde eines Doktors genehmigte Dissertation. 1932, p. 121. — Compte rendu de L. Milétitch.

A. Geschke a passé pendant la guerre mondiale deux années comme „Betriebs-offizier“ près du Vardar et plus tard au front près de la rivière Tchernia. Le sort de la Macédoine a éveillé chez lui de l'intérêt pour les luttes passées de ce pays. Ses sympathies pour la Macédoine s'accroissent encore quand son régiment fut provisoirement rattaché à une division bulgare, de sorte que M-r Geschke eut la possibilité de connaître dans les combats et dans des rapports personnels le peuple bulgare „qui dans l'histoire moderne des Balkans a joué un rôle si important“. Il s'en suivit que M-r Geschke, encouragé aussi par le prof. D-r Friedrich Luckwaldt, choisit comme thèse de doctorat un sujet qui combinait son intérêt tout particulier pour la Macédoine avec ses recherches historiques sur cette contrée. L'auteur s'est servi de nombreux ouvrages qu'il cite sous ligne au bas des pages à chaque occasion. La liste bibliographique des sources consultées montre que M-r Geschke a eu à sa portée aussi quelques publications bulgares.

L'ouvrage de M-r Geschke est la seconde étude académique sur la question macédonienne. Dans la Revue Macédonienne A. VI. № 3, p. 149-158 a été donné un long compte rendu sur la dissertation de Horand Horsa Schacht „Die Mazedonische Frage um [die Jahrhundertwende“ (Halle, 1930) qui se rapporte à des événements de la fin du siècle passé touchant à la question macédonienne jusqu'aux réformes de Murzstetz. Dans ce cadre est examinée la constellation politique actuelle en Europe par rapport à son influence sur le développement de la question macédonienne. Quant à

l'ouvrage de Geschke, il expose plus spécialement la politique allemande relative à la question macédonienne; l'empire d'Allemagne ayant des intérêts intimement liés à ceux de la Turquie était lui-même touché par cette question.

Vu le caractère scientifique de son ouvrage, M-r Geschke s'en est tenu rigoureusement à ses sources d'informations, en les indiquant à chaque instant, afin d'être aussi objectif que possible dans son argumentation. Dans un exposé concis, M-r Geschke fait la critique de la politique allemande relative à la question macédonienne depuis le traité de Berlin jusqu'à la révolution turque en 1908. L'auteur du compte rendu s'arrête ici sur les moments les plus importants qui jettent la lumière sur la conduite de l'Allemagne en face de la question macédonienne et principalement sur les motifs de cette conduite qui, en général, peut être qualifiée de turcophile à l'excès et qui, par conséquent, était opposée à toutes les aspirations des Macédoniens bulgares.

Selon Geschke, on peut parler d'une politique orientale de l'Allemagne seulement à partir de 1870/1871, alors que cette dernière, affaiblie par sa guerre avec la France, devait, en face du danger d'une nouvelle guerre, consolider ses frontières vers l'est. Bismarck s'est efforcé, afin d'assurer la paix dans la péninsule balkanique, de servir de médiateur dans la lutte de rivalité d'influence entre la Russie et l'Autriche, et, en même temps, de suivre attentivement le conflit des intérêts opposés des Russes et des Anglais dans la question des Détroits. Bismarck jugeait que le mieux était d'affirmer la parfaite indifférence de l'Allemagne en ce qui concernait le proche Orient. C'est cette même politique qui inspira Bismarck durant le Congrès de Berlin. Cependant, la Russie se sentit fortement atteinte par le Congrès de Berlin — lésée des fruits de sa victoire — et elle en imputa la faute principale à la politique allemande. Les menaces militaires de la Russie contre l'Allemagne qui s'en suivirent obligèrent Bismarck d'essayer déjà en 1879 — selon A. Geschke prématurément — à s'assurer l'aide de l'Autriche-Hongrie, après quoi, en 1882, il attira dans cette alliance aussi l'Italie. En outre, Bismarck conclut en 1881 un traité de neutralité, prolongé plus tard en 1884, entre les trois empires. Cependant l'union de la Roumélie Orientale avec la Bulgarie et les événements qui s'en suivirent rompirent l'entente austro-russe, de sorte qu'après l'écoulement des trois années il ne pouvait être question d'une seconde prolongation du traité. Mais d'autre part, Bismarck ne voulait pas gâter complètement les relations entre l'Allemagne et la Russie, ce qui l'amena à conclure l'ainsi nommé „traité de réassurance". (Rückversicherungsvertrag) avec la Russie en 1887, par lequel il laissait à celle-ci la prééminence dans la partie est de la péninsule balkanique, et même en ce qui concernait Constantinople.

Bismarck était indifférent au sort des peuples balkaniques. A cause de ce dernier traité avec la Russie, l'Angleterre se méfiait de la politique allemande en Orient, de sorte que Bismarck ne réussit pas à conclure avec elle une alliance satisfaisante. C'est ainsi que l'auteur de l'étude en question, se basant sur de nombreux documents, suit, pas à pas, et dans ses phases principales, la politique de Bismarck en Orient.

Dans la seconde partie du livre, Geschke examine le développement

de la question macédonienne, après avoir défini les frontières géographiques qui en font une unité distincte au point de vue hydrographique et orographique. Cette contrée a une grande importance pour les relations commerciales du nord au sud et de l'ouest à l'est. L'histoire de la Macédoine, que l'auteur rapporte brièvement, explique l'existence des différentes populations qui l'habitent; parmi elles, le plus fermement se sont établis les Bulgares (festen Fuss fassten vor Allen die slavisierten Bulgaren).

Dans la troisième partie est exposée la politique de l'Allemagne touchant la question macédonienne depuis le Congrès de Berlin jusqu'aux réformes de Murtzsteg. Au commencement, en ce qui concernait l'application de l'article 23 du traité de Berlin, l'Allemagne ne joua pas de rôle actif. Ce n'est que l'insurrection de la Crète en 1895 qui l'obligea à sortir de sa réserve. Elle se déclara — pour défendre la paix dans les Balkans — „contre les aspirations de l'exarchat“. De même au sujet de la demande d'investiture de cinq évêques bulgares, l'Allemagne refusa son appui sous prétexte qu'elle ne voulait pas s'opposer aux désirs de la Russie. Bientôt, il devint clair que l'annexion à la Bulgarie se préparait. Le 20 août 1900 à Sofia eut lieu un grand congrès macédonien qui se prononça en faveur de cette annexion. A ce moment, l'Allemagne craignait une prochaine entente russo-bulgare qui l'obligerait à changer sa politique réservée; d'un côté ses intérêts lui dictaient de ne pas gâter ses bonnes relations avec la Russie, mais d'un autre côté ses intérêts économiques ne lui permettaient pas de négliger l'important marché commercial et industriel turc. La politique turcophile de l'Allemagne commençait à faire obstacle aux intérêts industriels de l'Autriche. L'ambassadeur d'Allemagne à Constantinople Marschall, dans un de ses rapports, dit sa conviction que le désir des grandes puissances de conserver la paix dans les Balkans ne réussirait qui si un sultan puissant parvenait par ses propres forces à réprimer l'insoumission de la population chrétienne, par quoi serait en même temps mis fin au mécontentement des musulmans. C'est pourquoi, selon lui, ce serait une entreprise audacieuse de demander l'introduction de réformes qui porteraient un coup sensible à la souveraineté du sultan. L'empereur Wilhelm écrivit sous ce rapport la résolution suivante: „Je souligne de tout cœur!“ Dans cet esprit sont également les démarches ultérieures, extrêmement réservées, de la diplomatie allemande touchant la question macédonienne au cours des années 1901—1902.

Au moment de la rencontre de Reval entre l'empereur d'Allemagne et le tzar Nicolas II (6—8 août 1902), les deux ministres présents Lamsdorf et Bulow, tombèrent d'accord qu'il ne fallait pas permettre aux peuples balkaniques de trop se fortifier. Bulow exposa le point de vue allemand selon lequel il ne fallait pas imposer à la Turquie l'application de réformes, afin qu'elle pût se maintenir plus longtemps. Cependant, l'année suivante, l'Autriche ne soutint pas cette opinion de son alliée — l'ambassadeur d'Autriche, Kalich, en novembre 1903, s'efforça de disposer le sultan en faveur des réformes; on croyait qu'il pourrait arriver que le sultan fût contraint de donner ces réformes. A ce revirement avait contribué la participation du grand duc Nicolaï Nicolaévitch et des généraux Kouropatkine et Ignatieff aux solennités du 25 ième anniversaire des combats de

Chipka, commémorés à Sophia en septembre 1902. Dans le rapport concernant cet événement il était dit, entre autre, que le comte Ignatieff avait prononcé du balcon de l'ambassade de Russie un discours violent contre les Turcs. Plus tard, selon les informations de Marschall, le gouvernement russe avait essayé d'atténuer la pénible impression causée par ces „transports panslavistes" d'Ignatieff. Zinovieff pria même le gouvernement turc de ne donner aucune importance à ces „bêtises" du comte Ignatieff (voir p. 52). Dans ces conditions, le gouvernement allemand, lui aussi, se vit obligé de conseiller la Sublime Porte d'introduire (afin de ne pas y être contrainte) quelques réformes, notamment: de révoquer les gouverneurs de Skopie et Bitolë, d'admettre des chrétiens dans la gendarmerie, etc. (63) La conséquence de ces démarches fut la promulgation de l'iradié du 5 décembre 1902.

Il est intéressant de relever que dès que l'Allemagne commença à soutenir la demande de réformes faite par la Russie, les autres puissances commencèrent à craindre que la Russie et l'Allemagne ne prennent de concert une influence prépondérante en Macédoine. Londres et Vienne se virent menacées dans leurs ambitions. A cela est dû que ces dernières formèrent le projet d'exiger, au lieu des réformes modérées demandées par la Russie et l'Allemagne, des réformes radicales: la nomination, avec l'assentiment des grandes puissances, d'un inspecteur général de religion chrétienne et le droit pour les consuls de contrôler l'application des réformes (commission de contrôle).

Après avoir caractérisé la tactique de l'ambassadeur d'Allemagne, Marschall auprès du sultan, Geschke dit „C'est à l'influence de ce dernier qu'on doit imputer le fait que le sultan laissa sans suite les propositions anglaises de larges réformes".

Le 1 janvier 1903, Lamsdorf et Golouhovsky s'entendirent au sujet des réformes en Macédoine. Geschke expose en détail (57 p.), ces pourparlers de même que les rapports échangés entre les puissances intéressées. Sur ces réformes aussi le kaiser se prononça avec dédain „Ce ne sont donc que des bêtises". Et c'est justement pour cela que la politique allemande, dans ce cas, soutint l'action austro-russe pour les réformes, conseillant la Turquie d'accepter les réformes. Ce qui importait à l'Allemagne c'était le maintien de la paix afin qu'elle pût réaliser ses plans économiques liés à la construction de la ligne ferroviaire de Bagdad; de là l'inquiétude et le mécontentement de l'Angleterre. Bulow se vit obligé le 19 février 1903 de déclarer dans le Reichstag: „Pour moi le principe fondamental de la politique allemande doit rester que nous ne menons aucune espèce de politique active et que en ce qui concerne la question d'Orient et des Balkans pour personne nous ne retirons les marrons du feu. En ce qui concerne la Macédoine, l'Allemagne envisage avec sympathie toute mesure capable d'améliorer les relations dans cette contrée sans pourtant ébranler la situation de la Turquie en Europe ce qui mettrait en péril le maintien de la paix".

Le 30 septembre eut lieu la rencontre de l'empereur de Russie avec François-Joseph. Les deux empereurs se rendirent à Mürzsteg et là furent arrêtés les points principaux de l'ainsi nommé: programme des réformes de Mürzsteg. Cette entente précipitée a dû être en partie provoquée par le memorandum du 13 septembre, dans lequel il était insisté pour certaines

réformes dont la plupart furent adoptées à Mürzsteg — à l'exception des réformes extrêmes demandées par l'Angleterre — la nomination d'un gouverneur chrétien pour la Macédoine et l'envoi d'attachés militaires chargés de surveiller dans cette contrée l'action de l'armée turque. Marschall était mécontent des réformes de Mürzsteg; selon lui, il était porté atteinte à la souveraineté du sultan par la nomination d'un Russe et d'un Autrichien comme adjoints du gouverneur général. C'est pourquoi à Constantinople Marschall ne se montra pas favorable aux réformes, attitude que le kaiser approuvait; celui-ci tenait à ce que, en cas de difficulté, l'Allemagne ne parût pas au premier plan. Bulow envisageait de la même manière le programme des réformes. Geschke donne des détails qui expliquent pourquoi le sultan continuait à refuser d'accepter le projet en question. Enfin l'Allemagne se vit obligée elle aussi, pour éviter à la Turquie de mauvaises suites, de lui conseiller d'accepter en principe les réformes proposées. (Note allemande du 24 novembre).

Dans la IV partie de son livre, Geschke suit en détail la participation de l'Allemagne dans l'application du programme de Mürzsteg jusqu'à la proclamation de la révolution jeune-turque. L'Allemagne, fidèle à sa politique turcophile, refusa d'envoyer de son côté des officiers de gendarmerie en Macédoine et se contenta d'envoyer un officier d'état-major, le commandant von Alten.

L'issue catastrophale pour la Russie de sa guerre avec le Japon établit un nouvel état de choses. La crainte que la Russie inspirait au sultan avait sensiblement diminué et la politique anglaise profita du moment favorable pour saper la position occupée par cette puissance à la Corne d'Or. C'est ainsi que s'explique le revirement turcophile de l'ambassadeur d'Angleterre. Un regroupement des grandes puissances devint possible. Marschall lui-même, contrairement au point de vue officiel de son gouvernement, selon lequel en ce qui concernait les questions balkaniques il fallait s'appuyer sur l'Autriche et la Russie, décida qu'il était temps de choisir d'autres voies. Selon lui, la Russie agissait en réalité de façon à miner la Turquie, alors que les intérêts économiques de l'Allemagne exigeaient le maintien de la souveraineté turque. Il ne jugeait pas dangereuse la rivalité anglaise — les aspirations économiques de l'Allemagne et de l'Angleterre pouvaient exister parallèlement (p. 91). Cependant, la politique allemande resta en apparence la même et continua à prendre une part peu active dans la question enchevêtrée des réformes financières et judiciaires en Macédoine. Geschke expose cette question en détail. La Turquie s'opposa à ces réformes. Le sultan comptait sur l'amitié de l'Allemagne; Marschall, dans cette occasion aussi, déclara que l'Allemagne en ce qui concernait la question macédonienne ne voulait pas sortir au premier plan (p. 111) et de cette façon encouragea l'opposition du gouvernement turc. La situation se compliqua. L'unité de vues chez les grandes puissances s'affaiblit. L'action des réformes, au cours du printemps 1908, porta gravement atteinte au prestige du sultan; la demande des réformes judiciaires en particulier exaspéra le fanatisme religieux des Turcs. Le 9/10 jniu 1908 eut lieu à Reval une rencontre entre Edouard VII et l'empereur de Russie qui aboutit à une entente parfaite au sujet de l'action des réformes en Macédoine. Pour con-

jurer de nouvelles mesures, les Jeunes-Turcs proclamèrent la révolution au début de juillet 1908; par là était rendue vaine l'application de réformes en Macédoine.

Dans sa conclusion, Geschke, prenant en considération la conduite de l'Allemagne, émet l'opinion qu'en réalité l'Allemagne eût préféré que la question macédonienne et l'action des réformes n'eussent pas surgi, parce que dans chaque réforme elle voyait une menace pour la souveraineté turque, surtout en face de l'ambition du gouvernement bulgare. Cependant, comme la Russie, l'Autriche et l'Angleterre, partant d'un autre point de vue et inspirées par d'autres aspirations, exigeaient obstinément des réformes en Macédoine, l'Allemagne ne pouvait plus s'opposer à leur action. Ceci la posait en face d'un problème difficile — tenir le milieu entre la Turquie et les puissances en question. Par suite, l'Allemagne se place tantôt à l'égard de la Russie et de l'Autriche, tantôt à l'égard de l'Angleterre et, dans certaines occasions, même de la Turquie, dans une fausse position. Le principe fondamental de la politique allemande dans le traitement de la question macédonienne demeure toujours le même — empêcher la rupture entre l'Autriche et la Russie, afin que l'Allemagne puisse servir de médiatrice entre ces deux puissances et la Turquie, et d'autre part, pour maintenir sa position auprès de la Turquie, se mettre aussi peu que possible en avant en ce qui concerne l'application des réformes. Au reproche que l'Allemagne n'a pas soutenu les justes revendications des Macédoniens bulgares on peut répondre, pour sa justification, qu'elle a voulu, dans toutes les circonstances éviter un incendie dans les Balkans et, par suite, une guerre européenne. Les aspirations pour la libération des Macédoniens bulgares représentaient, selon elle, un explosif qui, allumé par le „panslavisme“ russe, mettrait facilement le feu à l'Europe.

La politique allemande touchant la question macédonienne a-t-elle été sur la bonne voie? Selon A. Geschke, il serait difficile de se prononcer là-dessus. Mais puisque, malgré tout, la guerre mondiale n'a pu être évitée et s'est terminée par la défaite de l'Allemagne, on est enclin à adopter l'opinion qu'il aurait mieux valu pour l'Allemagne, eu égard à la question macédonienne, qu'elle se fût placée aux côtés de l'Angleterre et de la Russie et eût contribué au partage de la Turquie.

Micha Négotinatz, Makédonke. Lyrique populaire. Krouchévatz. 1931, p. 32. — Compte rendu du prof. A. Sélichtchev.

En 1931, à Krouchévatz (Yougoslavie), M-r Micha Négotinatz a publié un recueil de chansons lyriques macédoniennes sous le titre „Makedonke“. Négotinatz a noté ces chansons „dans les milieux populaires“, dans les régions de Drimkol et Kitchévo; il n'indique pas dans quels villages. Les chansons sont notées phonétiquement assez fidèlement selon le parler local, mais on rencontre aussi des inexactitudes qui révèlent que la langue maternelle du notateur est la langue serbe. Ainsi, par exemple, sont partout rendues inexactement les arrière-palatales k', g' macédoniennes par les caractères serbes h, ħ qui désignent des sons fricatifs devant-palataux qui ne sont pas propres aux parlers macédoniens bulgares. M-r Sélichtchev in-

dique encore d'autres serbismes qui se sont introduits dans le texte des chansons. Il y a aussi des chansons qui ne sont pas purement populaires, mais qui ont été, au contraire, tendancieusement corrigées afin de représenter les Macédoniens comme animés de sentiments serbes. Dans le même but, à deux reprises, la Macédoine est désignée sous le nom de Vieille Serbie. L'auteur du compte rendu s'arrête plus en détail sur le côté poétique des chansons qui expriment des sentiments amoureux, la tristesse de la jeune fille ou de la jeune femme causée par l'absence de l'aimé parti à l'étranger, etc.

La langue de ces chansons étant la langue bulgare qui n'est pas claire pour les lecteurs serbes, M-r Negotinatz a annexé au texte de chaque chanson la traduction des mots incompréhensibles ou peu compréhensibles. Dans deux cas, il s'est même oublié jusqu'à mettre entre parenthèses que le mot est „bulgare“. De son côté, M-r Sélichtchev donne des explications sur le sens particulier de quelques mots et sur des formes syntactiques.

P. Skok, Beiträge zur trakisch-illyrischen Ortsnamenkunde.

1. Scupi, *Βεδεγιαβά, Ταυρήσιον* und Pulpudeva. Zeitschrift für Ortsnamenforschung, Band VII, Heft 1, München und Berlin 1931, S. 34-55. — Compte rendu de St. Romanský.

M. Petar Skok, romaniste de Zagreb, connu comme collectionneur des éléments romans dans les pays serbo-croates de l'ouest de la péninsule balkanique et surtout de ceux du domaine de la toponymie, a publié dans la revue allemande spéciale (Zeitschrift für Ortsnamenforschung), comme premier apport de ses „Contributions à la science toponymique thraco-illyrienne“, une étude consacrée aux noms anciens de Skopie (Scupi), de deux villages environnants (*Βεδεγιαβά* et *Ταυρήσιον*) et de Plovdiv (Pulpudeva).

Le point de départ de son étude linguistique est le fait historique bien connu que l'empereur byzantin Justinien, originaire de Dardanie, aurait restauré la ville ancienne Scupi, détruite par le tremblement de terre de 518 et lui aurait donné le nom latin *Prima Justiniana*, de même que *Secunda Justiniana* à Ulpiana, aujourd'hui Lip'an, au nord du Char, renouvelée aussi par lui. Pour donner à la dite ville la splendeur et l'importance dues à une grande ville de son pays natal (*nostra felicissima patria*), il avait donné en 535 au métropolitain de cette ville Castelanus le nouveau titre archevêque dont les droits s'étendaient sur un grand diocèse, enfermant les provinces *Dacia mediteranea*, *Dacia ripensis*, *Mysia superior* ou *prima*, *Dardania*, *Praevalis*, *Macedonia secunda* ou *salutaris* et la partie orientale de la *Pannonia secunda*. En même temps et pour la même raison, il avait fait déplacer la préfecture de la susdite région de la *Pannonia* à *Prima Justiniana*.

M. Skok croit qu'avec cette „reconstruction“ „les pays latins danubiens“ du „monde grec“ méridional ont été bien répartis, tant au point de vue de l'église qu'au point de vu politico-administratif (p. 34). D'ailleurs ce n'est pas tout à fait exact parce que la frontière admise entre la langue latine au nord et la langue grecque au sud passe, comme on peut le voir aussi sur la carte donnée par Skok (p. 53), bien plus au nord des

confins méridionaux et sud-orientaux de la région nouvelle, laissant en dehors la Secunda Macedonia toute entière et la moitié de la Dardania et de la Dacia mediterranea, aussi bien que toute la partie orientale de la plaine danubienne. D'autre part, M. Skok indique fort bien la liaison existante entre le caractère latin des noms nouveaux des villes restaurées — Prima et Secunda Justiniana — et le caractère latin des noms de villes de la région délimitée qu'il examine: Se(a)rdica (sc. regio), Ratiaria > Arčar ou Akčar, Viminatium, Bacensis civitas (en Pannonie), Ulpiana etc.

Relativement à la question non encore éclaircie de la situation de la ville de Prima Justiniana, dont le nom apparaît aussi dans le titre de l'archevêque bulgare d'Ohrid (depuis le XII s.), M. Skok, s'appuyant sur l'étude de Granić, traitant de la fondation de l'archevêché Justiniana Prima en 535 (dans le Glasnik de la société scientifique de Skopje), admet que cette ville était, sans doute, l'ancien Scupi. Il considère la contradiction entre les deux sources se rapportant à la même question — la Nov. XI, d'après laquelle Justinien est né à Prima Justiniana, et Procope (de aed. IV, 1) qui relate que Justinien naquit dans un village qu'on appelait *Tavohator*, situé dans le voisinage d'un autre village du nom de *Beđegjavá*, et que l'empereur avait fait élever auprès de lui une jolie ville appelée Justiniana Prima, — comme inexistante, pour la raison que la dite ville avait été bâtie dans la même région, où était situé aussi le village natal de Justinien, parce qu'il était plus convenable pour la dignité de l'empereur d'indiquer comme son pays natal non pas le village inconnu, mais la ville célèbre. La preuve la plus convaincante que Justiniana Prima et Scupi étaient les noms d'une même ville, M. Skok la trouve dans la topographie de la ville de Scupi. Justinien n'a pas restauré la ville romano-dardane Scupi à son ancien endroit, mais il a fait élever sur la rivière du Vardar une autre ville — à deux km. de distance de la ville ancienne — qui a la même situation que celle occupée aujourd'hui par la ville de Skopje. Par la toponymie actuelle de la Macédoine on établit de même qu'à 20 km. de Skopje, sur la ligne ferroviaire de la vallée du Vardar, s'élève le village Taor ou Tavor, où l'archéologue Evans a trouvé des vestiges du temps de Justinien, et qu'à une distance de 10 km. sur la rivière de Pčinja se trouve aussi un village nommé Bader; or les deux noms de villages rappellent fortement *Tavohator* et *Beđegjavá* chez Procope.

Dans les cadres d'une telle délimitation, l'auteur a ramassé sur et sous ligne, souvent à cause de consonances assez éloignées, des matériaux toponymiques qui ne sont pas toujours nécessaires. Ainsi il soumet à l'examen non seulement les noms de Scupi = Skopje, *Tavohator* = Ta(v)or et *Beđegjavá* = Bader, mais aussi les noms d'autres villes de Macédoine (Ohrid, Veles etc.) et de villes qui ne se trouvent pas en Macédoine: le nom bulgare actuel de Plovdiv (Pulpudeva) par exemple, est signalé à l'appui de l'opinion, d'après laquelle les Slaves à leur établissement dans la péninsule balkanique auraient trouvé une vieille population thrace dont ils auraient emprunté les noms de certaines villes.

Pour ce qui est du nom de Skopje (p. 56 et suiv.), M. Skok trouve que la transformation slave de Scupi n'est qu'«en partie régulière». Il estime

notamment que l'*u* aurait été bref, parce que dans le latin vulgaire il se transcrit par *o* (*Scopina civitas* dans la Chron. de Marcelini), en alb. *u* (*Škup < Scupus*), cf. le gr. *Σκοῦποι* chez Ptolémée, *Σκούπιον* chez Procope. Cet *u* bref d'après Skok a donné dans le slave *ъ* qui dans une syllabe fermée s'est vocalisé (**Scŭpīs > *Skъpъ > *Skop*) de même que le thrac. *Pulpudeva* (gr. Philippopolis) *< Plъpъdivъ > Plъvъdivъ > Plōvdiv*. L'auteur du compte rendu trouve que cette juxtaposition n'est nullement convaincante dans le cas présent, parce que cette dernière ville tombe dans une région dialectale bulgare, où la transformation de *ъ > o* n'est pas connue, de même que dans **Skъpъ > Skop* elle serait très ancienne, étant donné que le grec *Σκόπις* chez Théophylacte, *Σκόπια* chez Anna Comnena, formes d'après Skok grécisées, reflètent le passage slave de *o > ъ*. Et il est étrange que dans la langue slave pas une seule fois n'est attestée la forme avec *ъ* (*Skъp-*), mais que toujours apparaît pour la même ville la forme dialectale *Skop-*.

L'auteur du compte rendu croit qu'il n'est pas nécessaire que M. Skok recoure à une telle interprétation des faits pour expliquer le *o* thématique, qui d'après lui provient d'un rapprochement étymologique populaire avec le verbe *съ-копати*, parfaitement naturel dans le cas, quand on prend en considération la situation de la ville au bord du Vardar (v. Maked. Pregled, an. VI, fasc. 1, p. 1 et suiv.). Pour prouver quelle sorte de rôle jouent les rapprochements étymologiques populaires dans les formations des noms locaux, l'auteur du compte rendu indique le cas curieux du nom de la ville de Dupnica, en Bulgarie du sud-ouest, que M. Skok écrit: *Dubnica* („Dubnica bei Küstendil Bulgarien“, p. 46) d'après *dub* (v.-bulg. *dъbъ*) „chêne“. L'auteur du compte rendu croit qu'il serait plus vraisemblable d'expliquer la voyelle thématique *o* de *Skopie* comme substitut légitime du *o* du latin vulgaire, attesté au Ve siècle (*Scopina civitas*) C'est d'autant plus possible si on tient compte que c'est justement dans les endroits montagneux de la Dardania et de la Dacia mediterranea, comme on l'a déjà établi, que s'est réfugiée et plus longtemps maintenue la population romaine et romanisée de la péninsule balkanique, une population qui a servi plus tard de noyau pour la formation de la nationalité roumaine. — Pour ce qui est de l'explication du suffixe du même nom, l'auteur du compte rendu, malgré les objections faites par M. Skok, soutient qu'il n'est pas indifférent de partir du slave *Skopъje* ou *Skopl'e*, c'est à dire de la forme bulgare, ou de la forme serbe du nom, et que c'est justement pour le „connaisseur“ de l'histoire de la langue bulgare et de la langue serbo-croate qu'il est clair que ces deux formes ne sont et ne peuvent être des formes également anciennes. L'affirmation que c'est notamment le *-b < is* (*Scupis*) qui a provoqué le rapprochement de ce nom avec les adjectifs possessifs formés avec le suffixe *-jb, -je* (*Prokuplje < Procupius* et autres) ne s'appuie sur rien, de même que l'explication du bulg. *Skopie*, s.-cr. *Skopl'e* comme adjectif possessif neutre, parce qu'il se rapporterait à *město* „ville“, est dénuée de fondement, étant donné que le mot *město* au sens de „ville“ si caractéristique dans les langues slaves d'ouest, n'existe pas avec cette signification dans la langue bulgare et en Macédoine, et que dans le serbo-croate il se ren-

contre très rarement, de sorte qu'on ne conçoit pas, comment cette signification a pu être dans la pensée du peuple, lors de la formation d'un adjectif possessif qui n'a aucun sens comme Skopl'e; les noms cités par M. Skok comme exemples de comparaison Procupl'e, Aril'e sont formés d'après des noms propres de personnes: Procopius, Arilius. Et Skopl'é? Il est évident que la forme serbe Skopl'é qui est nouvelle parce que dans les documents anciens elle n'apparaît point, se sera formée plus tard à l'exemple de Pomoravl'e < Pomoravъje, Posavl'e < Posavъje etc. Sous cette forme, Skopъje ne peut pas être dû à une identification avec les adjectifs possessifs, formés avec le suffixe -jb, neutre -je, mais aux noms collectifs. Avec cette explication s'accordent aussi les formes grecques Σκούπιον, Σκόπια. — Quant à l'essai de M. Skok (p. 48 et suiv.) de rattacher le nom Scupi (avec u) à l'albanais Šk'ipe — Šk'upje, — škūpon'e „aigle“ et surtout l'explication du nom šk'ipëñ „albanais“, comme indication de „gens qui tiennent leur origine de Scupi“, ce ne sont qu'un exercice linguistique qui n'apporte rien à la vérité scientifique; il est inadmissible de vouloir tirer le nom d'un peuple de bergers et de cultivateurs du nom d'une ville.

Le rapprochement du nom du village actuel de Taor (au lieu de Tavor, avec l'élimination de -v- intervocalique, connue dans les parlers macédoniens) du nom ancien Ταυρήτορ, paraît plus tentant. Après l'élimination du suffixe, qui n'est pas impossible dans les cas de l'emprunt des noms étrangers, l'explication Tavor > Ταυρήτορ n'offre aucune difficulté. Mais dans la voie de cette explication, Skok a fait des fautes de méthode qui méritent d'être signalées, car elles nous conduisent à des conclusions erronées. Il est très aisé par exemple d'affirmer que la diphtongue ou dans les anciens mots, empruntés au latin par les langues sud-slaves, ait pu donner α) av, β) avo, γ) ov, δ) ovo (v. p. 42), pour en démontrer l'apparition de avo < au dans Tavor. En fait cette diphtongue donne tantôt av (claustrum > klavstro, Ragusa), tantôt ov (Laurentius > Lovreč) — en dépendance de l'accent — étant donné que le développement au > ovo ne s'appuie que par un seul exemple: „laurus > lovor ou lovar (ka)“, où proprement dit lovar (ka) est la forme légitime, avec a après v de b secondaire (laurus > lovъr), de même que Maurus > Movar (de Movъr); lovor au lieu de lovar est dû à l'assimilation. D'autre part, l'exemple unique par lequel Skok appuie le passage au > avo — ser. blāvōr aussi blāor, blōr, blōruša — repose sur le fait qu'il suppose que ce mot provient du „thraco-illyr. *bolaurus, formé de *bola, bolea, alb. bollë „gros serpent“! Il est évident que Tavor comme forme plus ancienne de Taor, doit être expliquée comme une forme avec o vocalisé dans *Тавъръ < *Тавръ. En Macédoine il y a des cas de pareille vocalisation ъ > o aussi dans d'autres noms de villages, cf. Bozo(v)ina, Bozie, Lešok et surtout Debor < дѣбрь.

De même l'explication du nom du second village Bader de Беде-р(ава) n'est pas aussi facile que le croit M. Skok. Il écrit notamment: la consonance de Bader et Беде-р(ава) n'aboutit à aucune difficulté: ε > a est régulier, si on admet le degré ε > b dans Naedinum > Nadin (Dalmatie) ou caesareus > сѣсар'ъ. En Macédoine aussi le ε peut donner a, v. badnik „Weihnachtsbaum“ < бѣдникъ. Cependant ces exemples ne

prouvent rien. On sait que, *caesareus* a donné premièrement *cěsar'ь*, qui à peine plus tard (après le XII s.) apparaît sous la forme *цьсар'ь*, aujourd'hui *car*, avec abréviations parfaitement possibles dans un mot fréquemment usité, désignant un titre, comme en russe *gosudarь > sudarь > darь*. Ce n'est pas cependant une règle absolue que le *ae* long) passe en *ь*, donc l'apparition de la forme *Nadin*, au lieu de *Naedinum*, aurait pu être expliquée plutôt par l'application d'un sens quelconque avec le préfixe *na*.

Pour ce qui est du nom *Ohrid*, M. Skok admet l'explication de l'auteur du compte rendu (Mak. Pregl., an. V, fasc., 3, 71 et suiv.) en l'envisageant comme un nom entièrement slave *<obъ-hridъ* „auf dem Felsen“, une explication qui correspond parfaitement à la topographie de la ville (p. 38 n. 4). Il ajoute que l'aroumain *Uhirdă* reflète exactement la forme slave, mais il explique à tort dans l'alb. *Ohër* l'élimination de la particule finale *-da* de la forme slave comme due à une confusion avec la postposition locative turque *-da* „en“ (p. ex. *Istambolda*), sans tenir compte que ceci devrait arriver plutôt en turc. L'auteur du compte rendu explique cette suppression du final en albanais de l'albanais même (p. 76). — Lors de l'explication du nom de *Veles* (p. 41, note 1) M. Skok n'a pas eu sous la main l'explication de l'auteur du compte rendu (Maked. Pregl. VII, 1, p. 1 et suiv.) qui établit le rapport de ce mot avec *Βυλάζωρα*, de l'ancien nom thrace de *Vardar* — **Vel* gen. *Veles* — emprunté plus tard par les Slaves qui lui ont donné le sens de *Velika*. M. Skok se contente de rejeter l'opinion émise par quelques-uns, d'après laquelle *Βυλάζωρα* aurait été formé d'un nom illyrien de la ville *Βόλλις*, et alb. *ur, ura* „pont“. L'auteur du compte rendu trouve que M. Skok rejette à tort toute liaison entre le nom de la dite ville et le turc *K'öprülü* (de *köprü* „pont“). Il rejette aussi l'explication de M. Skok au sujet du slave *v* substitut du thrace *b* (*β*) (*Veles < Βυλάζ*) par „l'intermédiaire grec“, aussi bien que l'élimination de *-ωρα*. Il croit qu'un intermédiaire grec est inadmissible dans une région si éloignée au nord de la Macédoine, où jamais n'a existé une population grecque, et qu'à plus forte raison il n'est pas apparu dans la Macédoine méridionale, où le thrace *b* s'est maintenu: *Βέροια, Βερόρη > bulg. Ber*.

K. N. Petkanov, Les traits caractéristiques du Bulgare (Publié dans la Revue Philosophique, Sofia, A II, p. 353—367).

Gerhard Gesemann, Zur Charakterologie der Slaven. Der problematische Bulgare (Publié dans le „Slavisches Rundschau“, III, № 6, 1931, p. 404—409).

Gerhard Gesemann, Der parasitäre Balkaner („Slavisches Rundschau“ V, № 1, 1933, p. 1—16) — Compte rendu d'Iv. LЕKOV.

Dans beaucoup d'œuvres—ouvrages géographiques ou historiques, relations de voyages, etc. — on peut trouver un essai de caractérisation des Bulgares considérés comme une unité nationale distincte. Les auteurs de ces livres, la plupart du temps par hasard et sans appliquer les méthodes scientifiques nécessaires, ne touchent qu'aux traits caractéristiques de quelques groupes du peuple bulgare.

Il n'y a pas longtemps l'écrivain bulgare K. Petkanov a essayé dans l'étude plus haut mentionnée d'éclaircir quelques particularités psychologiques du Bulgare. M-r Petkanov a puisé son matériel aux sources si variées et si riches du folklore ainsi qu'au trésor de ses observations directes sur la vie populaire.

La pensée maîtresse de l'article de Petkanov est que dans le caractère bulgare se trouvent de bons et de mauvais traits, mais, en tout cas, pas uniquement ceux que l'écrivain Aléko Konstantinov a donné à son héros Baï-Ganïou comme traits typiques du Bulgare. En faisant la caractéristique du Bulgare, il faut en premier lieu relever son amour de la terre qui explique son labeur acharné comme cultivateur. Petkanov souligne, après tant d'autres observateurs, étrangers ou non, l'esprit d'épargne et l'hospitalité du Bulgare. De même, exacts et bien connus sont les autres traits décrits par Petkanov, notamment: la faculté d'assimiler rapidement, le manque de concorde, sauf dans les minutes de danger commun, la méfiance, surtout à l'égard des initiatives d'ordre public, un sentiment inné d'insoumission, un nationalisme modéré dont l'impulsion est dans l'attachement au petit coin de terre—propriété personnelle.

Selon M-r Lékov, Petkanov attache une trop grande importance aux proverbes dont il se sert pour établir sa caractéristique. M-r Lékov ajoute que les données fournies par les œuvres populaires peuvent être utilisées pour la caractérologie d'un peuple seulement après avoir été vérifiées par une étude ethnologique, ethnographique et psychologique qui tiendrait compte de l'histoire et de l'époque.

Le professeur de slavistique à l'Université allemande de Prague Gesemann a publié sur la même question un article dans le „Slavische Rundschau". M-r Gesemann relève d'abord l'absence d'un matériel systématiquement recueilli concernant la caractérologie des Bulgares. Il juge que les idées émises par Petkanov dans l'article dont il a été question doivent être soumises à la critique. Avant tout, il s'agit du type de Baï-Ganïou, que non seulement des étrangers mais aussi des Bulgares identifient avec celui du Bulgare en général. Ici, Gesemann découvre un trait national, commun aux Russes et à tous les Slaves du Sud — le goût de s'ironiser eux-mêmes. Des indices de ce trait Gesemann en trouve aussi chez les Tchèques, et il cite, comme exemple, le héros Chveïk de la pièce „Les aventures du courageux soldat Chveïk au cours de la guerre mondiale", pièce qui dernièrement a eu un grand succès dans les théâtres d'Europe. Comparant Aléko Konstantinov à Gogol, Gesemann arrive à la pensée que Baï-Ganïou est un type biologique chargé des travers psychiques du Bulgare, mais qui n'est pas privé de traits sympathiques. Plus loin, Gesemann exprime une idée originale: que c'est précisément par les traits mis en évidence dans Baï-Ganïou — le manque de culture, la bonhomie, la simplicité, la méfiance, la ruse pay-sanne — que le Bulgare a pu se défendre de l'oppression politique des Turcs et de la supériorité culturelle des Byzantins.

Selon Gesemann, Baï-Ganïou doit être considéré comme un type possédant les fortes qualités d'adaptation qui étaient particulières à tout le milieu social nommé la raïa.

Dans le dernier numéro du „Slavische Rundschau (V, 1933, № 1) Gesemann publie un second article sous le titre général „Caractérologie des Slaves“, cette fois sur le type „parasite“, comme s'exprime l'auteur, du balkanien. Prenant motif d'un nouvel article de Petkanov sur les traits de l'intellectuel bulgare de nos jours (Revue Philosophique IV, 2), Gesemann soulève la question de l'existence d'une ancienne culture balkano-byzantine qui se refléterait sur les mœurs actuelles des petites villes bulgares et serbes.

Petkanov est d'avis que les traits négatifs dans le caractère de l'intellectuel bulgare, qui est d'origine paysanne, sont dus à la brusque rupture avec le peuple et à l'adaptation hâtive à la vie citadine encore faiblement modernisée. Gesemann est d'avis que pour expliquer les faits exposés par Petkanov il faut étudier d'abord d'anciens traits caractéristiques d'une culture générale balkano-byzantine qui aurait laissé des traces dans les mœurs actuelles des petites villes balkaniques. Ces traits — le bureaucratisme, l'esprit de parti, la négligence dans le travail — sont légués par des traditions millénaires et ne sont pas des traits particuliers aux seuls Bulgares. C'est grâce à eux que l'eupéanisation des Balkaniens est plutôt extérieure. Gesemann considère le petit bourgeois d'avant la libération — fût-il Grec, Tzintzar, Juif ou Arménien — comme le type parfait du parasite dont les voyageurs étrangers qui visitaient ces contrées remarquaient de suite les traits négatifs: le manque de discrétion, la ruse, la mesquinerie, l'esprit de spéculation, le manque de sentiment patriotique. Pour cette bourgeoisie levantine-balkanique, le paysan slave représentait un être n'ayant aucuns droits et dont il fallait profiter autant que possible. Dans ce milieu, la vie sociale était pétrifiée dans ses anciennes traditions, la fausse morale et la piété toute extérieure régnaient, les intrigues et les persécutions politiques étaient en pleine effervescence. L'héritier de ceux qui vivaient dans cette atmosphère est, selon Gesemann, entre autres, l'avocat bulgare. D'autre part, Gesemann dit que quand les occidentaux prononcent le mot „balkanien“ ils sous-entendent deux types: celui du levantin, c. à d. de l'homme corrompu ou celui du conspirateur, du révolutionnaire. Et afin d'appuyer son opinion, à savoir que ces traits n'appartiennent pas seulement aux Bulgares, Gesemann analyse le type de Voukachine dans la grotesque serbe du même nom. Voukachine grandit dans un pays aux mœurs rudes et primitives et dès l'enfance se manifestent en lui des traits qui rappellent ceux de Baï-Ganiou. Voukachine est, comme ce dernier, brave et rusé, mais en outre il est trompeur, vénal, révolutionnaire. Gesemann considère cette nouvelle comme une satire réaliste-humoristique de la culture balkano-byzantine.

Selon M-r Lékov, il est très osé de parler d'une culture balkano-byzantine qui aurait laissé des traces dans les mœurs des villes balkaniques. Nos villes, celles, bien entendu, qui ont derrière elles un passé de plusieurs siècles, ont fortement transformé leur ancienne physionomie, et, d'autre part, ces éléments ethniques étrangers qui pour Gesemann sont les représentants d'un certain type de „parasites“ n'ont jamais joué un rôle de certaine importance. Les traits attribués au type „parasite“ non-slave, qui aurait exercé son influence sur les Balkaniens en général se rencontrent, et sous une forme encore plus éclatante, chez beaucoup de représentants des milieux spéculants dans tous les pays d'Europe. De même, l'idée qu'éveille

chez Gesemann et certains occidentaux le mot „Balkanien“ est tout à fait fausse et c'est en vain que Gesemann cherche à justifier cette idée en puisant des arguments dans la grotesque „Voukadine“ de l'écrivain serbe Srématz.

De même que Petkanov, Gesemann n'a pas approfondi suffisamment la question qu'ils ont tous deux soulevée. Le premier s'appuie principalement sur les indications fournies par le folkore, le second sur un type littéraire qui est très discutable à tous les points de vue et dont les travers, pour la plupart, ne sont pas spécialement bulgares.

Non moins importante est la question de la transformation du caractère d'un peuple donné. Aujourd'hui nous n'avons pas une culture originale ni un caractère clairement défini. Il en a été de même dans les époques passées.

On ne peut nier que dans le caractère du Bulgare, à quelque milieu qu'il appartienne, se trouvent un assez grand nombre de traits négatifs, mais ils ne sont pas précisément ceux qui caractérisent le type forcé et artificiel présenté par Aléko Constantinov dans sa nouvelle. C'est pourquoi il n'est pas indispensable de partir du type de Baï-Ganïou quand on veut faire la caractéristique du Bulgare, de même que pour expliquer le caractère russe il n'est pas nécessaire de prendre en considération le type de Tchitchikov; d'autre part, et cela Gesemann lui-même le reconnaît, il faut, pour la caractérisation d'un peuple, de plus vastes horizons, un matériel riche, varié, vérifié et fondé sur des considérations plus profondes.

L'étude de la culture nationale basée sur le folklore, dit M-r Lékov, présente de grandes difficultés, car cette création populaire est due à la superposition d'époques, de courants et de types différents. En outre, beaucoup d'éléments du folklore sont empruntés, et par suite ne peuvent servir à établir une caractéristique précise. Les lacunes devraient être comblées par une étude ethnographique largement conçue et méthodiquement vérifiée qui prendrait en considération les mœurs, le langage, la vie politico-économique, les métiers et professions et leur exercice.

Il est clair que par suite du manque de travaux préliminaires, nous devons attendre longtemps encore une caractérologie du peuple bulgare complète, exacte, purifiée de tous les éléments fantastiques ou ne reposant pas sur la vérité scientifique.

Stoyan Novakovitch à propos des Bulgares macédoniens. — Communiqué par D. Iarantov.

Il y a 60—70 ans, les Serbes reconnaissaient que la population de la Macédoine était bulgare. Bien des fois des documents qui en témoignent ont été publiés. Un document de ce genre est le „Premier livre de lecture serbe pour les classes inférieures du gymnase“ de St. Novakovitch, approuvé par une commission scolaire spéciale et publié par l'Imprimerie de l'Etat en 1870, à Belgrade. A la page 138, Novakovitch dit, entre autre: „Sauf en Serbie, d'où il y a peu d'années les Turcs ont été tous chassés, leur mauvais et arbitraire gouvernement dure encore en Bosnie, en Vieille Serbie, et en Herzegovine, terres dans lesquelles vivent des Serbes, et en Bulgarie et en Macédoine, terres dans lesquelles vivent les Bulgares, nos coreligionnaires et nos parents par

la langue et le sang. Pour prouver que ce sont les paroles textuelles de Novakovitch (dans le sommaire du manuel, St. Novakovitch est indiqué comme l'auteur), M-r Iaranov reproduit en fac-similé le passage cité.

Le livre de lecture de Novakovitch est le dernier manuel scolaire serbe dans lequel est reconnu le caractère bulgare de la population slave en Macédoine. Dans les manuels scolaires, comme dans tous les livres serbes en général, publiés après cette date, cette population est nommée „slovène" ou plus fréquemment „serbe". Ceci était au commencement dû à la pression des politiques serbes qui voulaient de cette façon préparer le futur agrandissement de la Serbie vers le sud-est. A cette pression ne put résister même un savant tel que Novakovitch bien connu comme historique slaviste. Aussi, dans les ouvrages qu'il publie plus tard, Novakovitch parle déjà de „Slovènes" et de „Serbes" en Macédoine, niant ainsi le caractère bulgare des Macédoniens. Ce nouveau point de vue, Novakovitch l'expose dans une série d'articles, réunis en 1906 dans son livre „La question balkanique et quelques notes historico-politiques sur la péninsule Balkanique". (Voir p. 67—69, 91 et 111, 301, etc.). Ici Novakovitch nomme la population de la Macédoine du Nord „serbe" et celle de la Macédoine du Sud „slovène". Ce même Novakovitch dans d'autres ouvrages ne parle que des „Slovènes" et non des Bulgares de la Macédoine (Voir son article „L'archi-épiscopat d'Ohrida au XI siècle" publié dans le „Glas" par l'Académie serbe des Sciences, Tome 76, A. 1908). De même, dans son ouvrage „Les premières bases de la littérature slovène", Novakovitch ne mentionne en Macédoine que des Slovènes.

Le revirement que nous observons chez Novakovitch caractérise tous les intellectuels serbes qui vers 1870, suivant les directives officielles, changèrent d'opinion sur l'ethnographie de la Macédoine et qui maintenant encore continuent à fausser la vérité en ce qui concerne la Macédoine.

„Une chanson triste pour le peuple bulgare d'Ohrida et de Strouga et pour tout Bulgare", Belgrade, Maison d'édition de Nikolas Stéfanovitch, 1875, 4 p. — Communiqué par L. Milétitch.

M-r Milétitch communique une édition jusqu'ici inconnue de la chanson composée par Gr. S. Perlitchev sur la séparation de la population d'Ohrida d'avec le dernier archevêque d'Ohrida, Arsénī II, ancien métropolite de Pélagonie. Cet archevêque gouverna son diocèse de 1763 jusqu'au 16 janvier 1767, date à laquelle le patriarche de Constantinople le contraignit à donner sa démission; il passa ses derniers jours au mont Athos, dans une cellule du monastère bulgare de Zoograph. Cet „enlèvement" du patriarche Arsénī d'Ohrida a fait naître une légende selon laquelle le coupable ne serait pas le patriarche de Constantinople, mais le gouverneur turc excité par des notables d'Ohrida, ennemis d'Arsénī. Les ochridéens (en 1845) racontèrent à V. Grigorovitch qu'Arsénī avait été privé de son autocréatie parce qu'il avait été accusé d'entretenir des relations avec les Vénitiens, selon d'autres, avec les Russes.

Dans sa chanson, Perlitchev, en suivant la légende populaire, place la date erronée 1762 au lieu de 1767. La chanson se répandit vite à Ohrida

et commença à être chantée comme chanson populaire. Perlitchev fit lui-même imprimer la chanson, et cela à Belgrade, où à cette époque on ne se comportait pas encore avec une inimitié systématique contre les Macédoniens bulgares, comme cela devait avoir lieu plus tard, de sorte que le titre qui disait que la „chanson triste“ était composée pour „le peuple bulgare d'Ohrida, et de Strouga et pour tout Bulgare“ put passer impunément.

Le texte de la chanson ainsi que la feuille portant le titre sont reproduits en fac-similé.

M-r Milétitch fait ressortir plus loin que le texte de la chanson de cette édition est au point de vue de la langue le plus proche de l'original qui a été composé dans le dialecte d'Ohrida. Dans trois éditions ultérieures — dont l'une se trouve insérée dans l'autobiographie de Perlitchev — la chanson est rendue en langue bulgare littéraire; M-r Milétitch en donne des exemples.

Trois évangiles bulgares écrits dans le dialecte du Vardar Inférieur avec des caractères grecs. — Communiqué par L. Milétitch.

La population bulgare des environs de Salonique, aussi ignorante et opprimée par les Turcs et les Grecs qu'elle fût, conserva, par miracle, une forte conscience nationale qui lui permit de résister dans sa lutte d'autoconservation. Les notes biographiques du père Traïko du village de Vatilek publiées dans le dernier numéro de la Revue Macédonienne jettent quelque lumière sur la situation matérielle et sur la culture des Bulgares dans cette région de Salonique au cours du siècle passé. Il est remarquable que c'est dans ce milieu opprimé, où l'écriture grecque était exclusivement imposée, que s'est particulièrement développée la littérature bulgare écrite avec des caractères grecs. Ceci est indubitablement dû à l'influence culturelle de Salonique, où déjà en 1833 avait été ouverte la première imprimerie bulgare, celle de Théodossī Sinaïtsky, natif de Doïrane, et de même à celle de nos moines du proche Mont Athos. En 1852 a été publié à Salonique un évangile dominical écrit avec des caractères grecs dans le parler du village de Konikovo (dans l'arrondissement d'Enidjé-Vardar) sur la rive droite du Vardar. Par malheur, de cet évangile ont été conservées deux pages seulement. M-r Milétitch reproduit en fac-similé la première feuille, portant le titre, de l'évangile de Konikovo, où il est dit que cet évangile est écrit en langue bulgare et que son auteur est le moine Pavel, natif du village de Konikovo.

Deux autres traductions manuscrites de l'Evangile écrites avec des caractères grecs dans le parler des Bulgares du village de Kolakīa (environs de Salonique et à l'embouchure du Vardar) ont été, heureusement, bien conservées. Les deux manuscrits ont été écrits par un certain Evstatī Kipriadi qui a peut-être été maître d'école dans le village de Kolakīa. Sur la première feuille il est dit que l'évangile a été traduit en bulgare dans le dialecte du village de Kolakīa, région du Vardar Inférieur, en 1863.

Le second manuscrit de Kolakīa, écrit par ce même Evstatī Kipriadi, a été, lui aussi, trouvé à Salonique pendant la guerre mondiale. C'est M-r Denis, professeur à l'Ecole des Langues Orientales de Paris, qui l'a découvert et qui le conserve aujourd'hui dans sa bibliothèque. Les professeurs

Mason et Vaillant se sont chargés de le publier, par quoi ils rendront un notable service à la dialectologie bulgare.

M-r Milétitch donne plus loin en fac-similé le texte du premier manuscrit de l'évangile de Kolakia que possède le prof. I. Ivanov, en ajoutant aussi une transcription cyrillique.

Tache Papahadji, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine). Tome deuxième, 451 photographies originales avec texte français et roumains. Bucarest 1930, № 231. — Compte rendu de S t. R o m a n s k y.

St. Romansky fait l'examen critique du second tome de l'album ethnographique roumain de Tache Papahadji „Images d'ethnographie roumaine“ dont le premier tome a été déjà mentionné dans la Revue Macédonienne, (R. IV № 2, p. 165). Papahadji a continué avec zèle à recueillir des matériaux ethnographiques — condamnés chez les Roumains aussi, à une très proche disparition — afin de pouvoir réaliser le plan qu'il s'est proposé: donner des images des mœurs populaire des Roumains dans toutes les contrées habitées par eux.

Cet album, de même que le premier, est consacré en général aux nouvelles terres de la Roumanie actuelle — la Transilvanie, la Bukovine, la Moladvie — celle-ci sont représentées par quelques-uns de leurs départements seulement. L'ordre suivi est le même que dans le premier tome: types et costumes (52 photographies), habitations et mobiliers (93 photographies), métiers (106 photographies), églises et cérémonies (73 photographies). Les églises sont représentées non seulement par leurs types nationaux, qui sont fort intéressants (surtout les types d'église en bois des départements du nord de la Roumanie, dont les formes sont identiques à celles des églises des Petits-Russiens dans les Carpathes septentrionales) mais aussi par quelques églises historiques construites par des princes moldaves.

Cet album est de grand intérêt pour ceux qui s'occupent de science slave et plus spécialement bulgare, car il montre que beaucoup de traits typiques des mœurs populaires slaves, surtout bulgares, se rencontrent aussi chez les Roumains, et, en général, sous la même désignation, même quand celle-ci est d'origine étrangère. Sous ce rapport, l'album de Papahadji fournit un intéressant matériel pour des observations non seulement ethnographiques mais aussi linguistiques.

De même que dans le premier tome, l'ethnographie des Aroumains est présentée ici séparément (p. 173—225). En premier lieu viennent des images représentant les mœurs des Aroumains du Pinde, surtout du lieu de naissance de l'auteur, Avdela, et de quelques autres localités. Il y a d'autres photographies qui sont prises dans le „quadrilatère“ de la Dobroudja et représentent les mœurs des Aroumains de la Grèce et de la Bulgarie qui se sont établis là après les guerres. Le manque de proportion entre le matériel consacré aux Daco-roumains et celui consacré aux Aroumains, l'auteur l'explique par le fait qu'en comparaison de la masse homogène de 14,000,000 dans la Roumanie actuelle, les Aroumains représentent „un fragment ethnique d'environ 200,000 hommes dispersés dans toute la péninsule balkanique“ (p. 8). Cependant, il trouve que les reproductions des mœurs de

ces derniers devraient être plus nombreuses surtout en considération de l'avenir qui les attend. „Nous savons, dit-il, le passé et le présent de la population aroumaine, et de même le sort qui lui est réservé dans l'avenir“. A ce propos, M-r Romansky fait ressortir que Papahadji est le premier savant roumain qui donne le chiffre exact des Aroumains à l'époque actuelle (les autres font monter ce chiffre jusqu'à 400,000, 500,000 et même davantage) et qui ne se fait pas d'illusion sur leur avenir.

Outre les Aroumains du Pinde, sont représentés encore les Megleniti — Aroumains de la région de Mèglène (aujourd'hui en Macédoine grecque) et les Gramosteni, qui jadis (au XVIIIe siècle) ont émigré de la montagne de Gramos pour s'établir vers le Rila et les Rhodopes, et maintenant, après la guerre, dans la Dobroudja du Sud, où Papahadji les a trouvés en 1929. Les uns et les autres, à en juger par les gravures données, ressemblent beaucoup par leur costume et leur culture matérielle à la population bulgare des contrées d'où ils ont émigré pour s'établir dans la Dobroudja. Il est regrettable que M-r Papahadji ait négligé d'indiquer les localités de la Dobroudja où ces Aroumains se sont établis pour commencer une nouvelle vie et où il a eu l'occasion de les voir.

Une lettre intéressante de Kiretchkioï (arrondissement de Salonique), adressée vers la fin du siècle passé, au rédacteur du journal „Novini“. — Communiqué par A. Selichtchev.

M-r Sélichtchev communique une lettre du village de Kiretchkioï publiée dans le journal de Constantinople „Novini“ le 11 avril 1891, N° 29. Dans cette lettre, est exprimé en termes pittoresques le désir des Bulgares de défendre leur nationalité contre le grécisme; avec beaucoup d'humour sont décrits les essais faits par les Grecs pour gréciser la population bulgare. Cependant, les Bulgares ne veulent renoncer ni à leurs mœurs nationales, ni à leurs goûts: „Et jusqu'aujourd'hui encore nous sommes des bulgarophones, c. à d. de vrais Bulgares qui parlons dans notre langue... et nos chansons, et nos vêtements, et nos noms sont purement bulgares. Nous dansons le „horobulgare, nous avons des cornemuses et nous aimons le poivre piquant“. Le ton de la lettre en question est une preuve de l'état d'esprit nationaliste qui dominait dans ce grand village de la région de Salonique.

D. Ivanov, La slavistique contemporaine en Tchécoslovaquie.

Depuis l'époque où le génial Dobrovsky (1753—1829) posa les bases de la philologie slave, et, ce faisant, réalisa les plans de son maître Fortunat Durich (1738—1802), dont la Bibliotheca Slavica est resté en projet, jusqu'aujourd'hui encore la slavistique avec de petites oscillations dans les époques de transition n'a pas quitté sa patrie — Prague. L'époque de la culture dont le principal représentant dans la science tchèque est Joseph Dobrovsky a donné à la slavistique créée par lui une si forte impulsion que l'époque romantique qui suivit donna, à côté du romantique typique que Vatzlav Hanka, des continuateurs éminents de l'œuvre commencée par le patriarche de la philologie slave. Parmi ces derniers il faut mentionner Pa-

vel Chafarik qu'on place assez inexactement dans le groupe des slavistes romantiques, la science ne pouvant être romantique surtout quand elle est traitée de la façon dont l'a traitée Chafarik. On peut nommer le créateur de l'ethnographie slave un romantique seulement dans le sens historique. On sait les préjudices causés à la science par l'enthousiasme enflammé de Hanka et de ses collaborateurs en face des premiers succès de la slavistique. Mais il ne faut pas oublier que cet enthousiasme eut d'autre part des suites heureuses pour le développement et l'élargissement des études slavistiques dans le domaine de la bohémistique, et de même pour le relèvement de l'esprit et l'évolution de la slavistique dans tous les pays slaves, principalement en Russie. Le dégrisement ne tarda pas à venir, mais le fait que le romantique Hanke était découronné n'arrêta pas les efforts de ceux qui voulaient créer une nouvelle slavistique, cette fois dans l'esprit des temps modernes et du réalisme tchèque, chaudement prêchés par le président actuel de la république tchécoslovaque — Masarik. Ce n'est que dans cette nouvelle période du développement de la slavistique en Tchékoslovaquie que l'Université de Prague occupe la place la plus importante.

Plus loin, D. Ivanov suit brièvement le développement de la slavistique en Tchékoslovaquie et mentionne les slavistes tchèques les plus en vue, implicitement ceux d'aujourd'hui, en citant aussi leurs ouvrages les plus importants et leurs mérites par rapport à la slavistique. M-r Ivanov mentionne également les slavistes allemands et petit-russiens professeurs à l'Université de Prague.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VIII, кн. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VIII, FASC. 3.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1933

ИЗДАНИЯ НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИСТИНТУТЪ

I. ОТДЪЛНИ КНИГИ.

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его българское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурешлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева

D. Iaranoft, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С иллюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц. 120 л.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пиано. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrits avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева.

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскитѣ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ“.

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ :

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

Книга IV. Къмъ борбитѣ на югозападна Македония (Кичевско, Битолско, Леринско, Преспанско, Дебърско). По спомени на Лука Джеровъ, Георги Попъ Христовъ, Ангелъ Андреевъ, Георги Папанчевъ и Лазаръ Димитровъ. 1925, стр. XIV+146, ц. 30 л.

Книга V. Спомени на Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, 1927, стр. XII+136, ц. 30 л.

Книга VI. Солунскитѣ атентатъ и заточеницитѣ въ Фезанъ. По спомени на Павелъ П. Шатевъ, 1927, стр. 155, ц. 30 л.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

година VIII, кн. 3.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VIII, FASC. 3.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1933

MARKET HOURS

1891

1891

1891

1891

1891

1891

1891

1891

1891

1891

1891

1891

1891

1891

Съдържание

	стр.
А. М. Селищев, В Кукуше в 50-х годах XIX века	1 ✓
Ив. Дуйчевъ, Сжщинското значение на името <i>Μακεδον</i> у Анна Комнина (Приносъ къмъ историята и географията на Македония)	14
Д. Ив. Никовъ, Преселенци отъ Македония въ Чепинското корито	37
Хр. Шалдевъ, Положението на българитъ въ Боимия следъ руско-турската война (1877)	49
Н. А. Мушмовъ, Отъ миналото на градъ Струга	61 ✓
Кирилъ Мирчевъ, Предлозитъ <i>вѣ</i> и <i>сѣ</i> въ македонскитъ говори (Приносъ къмъ руско-българскитъ езикови успоредици)	69
Димитъръ Ярановъ, Разлогъ. Областно географско изучване	77

Рецензии и книжовни вести

Petr A. Lavrov a Jiří Polívka, Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovických vydali — (Петъръ А. Лавровъ и Г. Поливка, Народни южномакедонски приказки. По ръкописи на Ст. Верковичъ издали —). V Praze, 1932, гол. 8°, 595 стр. (Издание на Ческата академия на наукитъ). — Рец. отъ Л. Милетичъ	129
А. В. Соловьевъ, Неизданные списки законодательства ц. Душана (Печ. въ „Slavia“, Praha, VIII, г. 1929, стр. 597—904). — Рец. отъ Владиславъ Алексиевъ	138
А. Белић, Штокавски дијалекат (Печ. въ „Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка“ т. IV, 1929, стр. 1064—1077). — Рец. отъ Л. Милетичъ	142
Н. С. Державин, Наука на службе империализма (Печ. въ Известия Акад. Наук СССР, VII, серия. Отд. общ. наук. Ленинград, 1932, № 2, стр. 125-149). — Рец. отъ Л. Милетичъ	143
Giorgio Nurigiani, La Macedonia nel pensiero italiano. Roma, 1933, с. 134. — Рец. отъ Д. Ярановъ	145
(Хр. Зографовъ), Македония, минало и нови борби. Съ една карта на Македония. София, 1933, с. 290. — Рец. отъ В. Ионова	151
Svetozar Pribitchévitch, La dictature du roi Alexandre. Contribution à l'étude de la démocratie (Les problèmes Yougoslave et Balkanique). Documents inédits et révélations. Paris, 1933, с. 324. — Рец. отъ Л. Милетичъ	155
Никола Коларовъ, Отъ Ньои до свободата на Македония. София, 1933, с. 72. — Рец. отъ В. Ионова	159
Иванъ Коларовъ, Македония и българското племе (Отъ Александъръ Великий до днесъ) София, 1932, с. 448. — Рец. отъ Д. Ярановъ	163
Прот. Ив. Гошевъ, Старобългарската литургия споредъ български и византийски извори отъ IX—XI в. София, 1932, с. 80. — Рец. отъ Вл. Алексиевъ	164
Прот. Ив. Гошевъ, Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастиръ. София, 1931, с. 48. — Рец. отъ Вл. А-въ	165
А. В. Соловьевъ, История русскаго монашества на Аѳонѣ. Бѣлградъ, 1932, с. 20. — Рец. отъ Вл. А-въ	166
Французко резюме на съдържанието на книгата	167—194

Table des matières

	page
A. M. Sélichtchev, A Koukouch dans les années cinquante du XIX ^e siècle	1
Ivan Douïtchev, L'exacte signification du nom <i>Móvros</i> chez Anna Comnène (Apport à l'histoire et la géographie de la Macédoine)	14
D. Iv. Nikov, Les émigrants de la Macédoine établis dans la région de Tchépino	37
Hr. Chaldev, La situation des Bulgares dans la région „Boïmïa“ après la guerre russo-turque (1877)	49
N. A. Mouchmov, Apport à l'étude du passé de la ville de Strouga	61
Kyryl Mirtchev, L'emploi des prépositions <i>vs</i> et <i>so</i> dans les parlers macédoniens (Apport aux parallèles linguistiques russo-bulgares)	69
Dimitar Iararov, Le Rezlog. Etude de géographie régionale . . .	77

Comptes rendus et nouvelles littéraires

Petr A. Lavrov a Jiří Polívka, Lidové povídky jihomakedonské. Z rukopisů St. Verkovičových (Peter A. Lavrov et G. Polívka, Contes populaires de la Macédoine du sud. D'après les manuscrits de St. Verkovič). Prague, 1932, gr. 8 ^o , p. 595. — Compte rendu de L. Milétitch	129
A. V. Solovev, Manuscrits inédits se rapportant à l'œuvre législative du tsar Douchan (Publ. dans „Slavia“, Prague, VIII, 597—904). — C. r. de Vladimir Alexiev	138
A. Belitch, Le chtokavski dialecte (p. d. „Encyclopédie populaire serbo-croato-slovène“, t. IV, 1929, p. 1064—1077). — C. r. de L. Milétitch	142
N. S. Derjavine, La science au service de l'impérialisme (p. d. les Communications de l'Académie des sciences SSSR. Série VII, Léninegrad, 1932, p. 125—149). — C. r. de L. Milétitch .	143
Giorgio Nurigiani, La Macedonia nel pensiero italiano. Roma, 1933, 8 ^o , 134. — C. r. de D. Iararov	145
(Hr. Zografov), La Macédoine, son passé et ses nouvelles luttes. Avec une carte de la Macédoine. Sofia, p. 290. — C. r. de V. Ionova	151
Svetozar Pribitchévitch, La dictature du roi Alexandre. Contribution à l'étude de la démocratie (Les problèmes Yougoslave et Balkanique). Documents inédits et révélations. Paris, 1933, p. 324. — C. r. de L. Milétitch	155
Nicola Kolarov, De Neuilly à la liberté de la Macédoine. Sofia, 1933, p. 72. — C. r. de V. Ionova	159
Ivan Kolarov, La Macédoine et le peuple bulgare (D'Alexandre le Grand jusqu'à nos jours). Sofia, 1932, p. 448. — C. r. de D. Iararov	163
Archiprêtre Iv. Gochev, La liturgie vieux-bulgare, d'après les sources bulgares et byzantines du IX ^e au XI ^e siècle. 1932, Sofia, p. 80. — C. r. de Vl. Alexiev	164
Arhiprêtre Iv. Gochev, Nouvelles données sur l'histoire et l'archéologie du monastère de Batchkovo. Sofia, 1931, p. 48. — C. r. de Vl. A-v.	145
A. V. Solovev, Histoire des monastères russes du Mont Athos. 1933, p. 20. — C. r. de Vl. A-v.	166
Les articles de la Revue en résumé en français	167—194

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

В Кукуше в 50-х годах XIX века.

А. М. Селищев.

В журнале „Современникъ“ за 1860 год., № 10 (ноябрь) была помещена статья Е. П. Южакова: „Месяц в Болгарии“ (стр. 193—220). Несколько позднее эта статья была перепечатана (с сокращением) в 4-ом выпуске издания: „Географические очерки и картины“ (М. 1862, стр. 103—126). Об авторе статьи мы не располагаем сведениями, кроме одного сообщения, находящегося в конце статьи: „через год после того [после посещения Кукуша], возвращаясь из Бейрута в Россию, в Константинополе я встретил кукушанина“... Повидимому, Южаков имел отношение к русскому консульству в Бейруте¹. В статье описано пребывание автора в Кукуше и в Дойране. Тут он был в компании с другим русским путешественником, который назван в статье „Г. Р.“, т. е. „господин Р.“. Это — Александр Викторович Рачинский (1826—1877) — писатель, историк². В 1855—56 гг. он находился в гарнизоне крепости Измаила. Во время пребывания там он изучил болгарский и сербский языки. В октябре 1859 г. Рачинский был назначен управляющим вице-консульством в Варне. Эту должность он занимал до середины ноября 1862 г.³. На то, что в компании с Южаковым был А. В. Рачинский, указывает сам Рачинский в статье: „Печальные вести из Македонии“ (газ. „День“, 1862 г., № 21). „Зимою 1858 года я познакомился в Кукуше с братом К. Миладинова, Дмитрием, занимавшим в тамошнем училище должность учителя греческого языка. В статье Южакова, кажется, рассказана радушная встреча, сделанная Д. Миладиновым мне, как

¹ Но консулом он не был там: ни „Almanach de Gotha“ на 1858—1862 гг., ни „Ежегодникъ Министерства Иностр. Дѣлъ“ („Annuaire diplomatique de l'empire de Russie“) на 1861—62 гг. не указывают этой фамилии среди русских консулов в Турции.

² См. Русскій Биографическій словарь, 1910, стр. 517—518.

³ А. Р а ч и н с к и й, Отъ Варны до Смоленска (газ. „День“, 1863 г. № 7).

другу его брата"¹. По сообщению Южакова (стр. 195), Рачинский имел к Д. Миладинову письма из России. Несомненно, в числе этих писем было и письмо от Константина Миладинова.

О пребывании Рачинского в Кукуше сообщает и К. Шапкарев. „Съ г. Александра Рачинский, по-сетнѣ русски въ Варна консулъ, Д. [Миладинов] се видѣ и опозна... въ Кукушъ прѣзъ год. 1858. Това и малкитѣ дѣца въ Кукушъ го знажтъ, дѣто цѣли 40 дни е прѣсѣдѣлъ речениятъ Русинъ“².

Рачинский и Южаков в Кукуше принимают участие в устройении церковной службы на славянском языке и в обучении детей этому языку. Повидимому, они имели поручение от русского правительства вмешаться в болгарско-греческие церковные дѣла.

Рачинский хорошо был известен в болгарской среде в Коистантинополе в 1858—1862 г., — известен своим бестактным вмешательством в болгарские дела³.

Южаков и Рачинский прибыли в Кукуш 10 декабря 1858 года и уехали отсюда 12 января 1859 г. В конце декабря путешественники побывали в Дойране. Итак, целый месяц провели они в Кукуше в ближайшем общении с болгарским населением и хорошо познакомились с жизнью его. Статья Южакова ярко рисует бытовую, общественную и экономическую жизнь в Кукуше. Вместе с тем в ней представлены сведения о главном деятеле в Кукуше, — о Д. Миладинове. Мы напомним главнейшее из этих сообщений: они ценны для изучения общественно-национальной и бытовой жизни болгарского населения Македонии.

Прежде всего о Д. Миладинове. Он является главным деятелем в Кукуше. „Между встретившими нас болгарами был учитель здешнего народного училища г. Миладинов. Г. Р. имел письма к нему из России. После обмена искренних приветствий с той и другой стороны, они проводили нас в отведенную нам обществом квартиру в архиерейском кунаке, где

¹ Об этой поездке упоминает Рачинский и в своей статье: „Отъ Варны до Смоленска“ („День“, 1863, № 10).

² Псп., XXI—XXII, 1887, стр. 563. — Не точно поэтому утверждение Ив. Д. Шишманова, что К. Шапкарев „ничего не знает о Рачинском в своих материалах“ (Спис. на Бѣлг. Акад. на наукитѣ, III, 56).

³ См. в статье Ив. Д. Шишманова „Значение и заслуги на братия Миладинови“ (Спис. на Бѣлг. Ак. на наукитѣ, III, стр. 56—58).

прежде жил архиерей, которого прогнали кукушане. Г. Миладинов распоряжался всем в кунаке, и потому мы были исключительно его гостями. На другой день довольно рано, не успели мы еще выпить по чашке кофе, явилась к нам вся знать кукушская — чорбаджи... Г. Миладинов по-очереди представлял нам их" (195—196). „Во втором [училище] — учитель г. Миладинов, который оказал нам такое радушное гостеприимство. К чести его надобно сказать, что он основательно знает и добросовестно исполняет свое дело. Он мог бы найти себе другое дело, более выгодное в материальном отношении, но, как горячий патриот, навсегда посвятил себя образованию детей, получая только 20 р. с. [рублей серебром] в месяц" (198). Бескорыстие Д. Миладинова, его самоотверженная преданность национальному делу произвели неизгладимое впечатление и на Рачинского. „Память об этом человеке для меня неизгладима. Я видел в нем впервые народного деятеля, не такого, о каких рассказывает нам история и которых иначе изобразить мы не можем, как на пьедестале или на подмостках или на собственных ходулях. Нет; в славянской издревле стороне, завоеванной в течение веков промышленным духом греков, там, где грецизм значит аристократия, вид Д. Миладинова „обладающего еллинским образованием совершенно и не пользующегося, им для своих выгод, должен был возбудить удивление. Как! человек, способный быть первоучителем в любой еллинской школе, заслужить тем почет и выгоды от еллизнизирующих граждан, — садится скромным учителем греческого языка в болгарской деревне, враждующей против грека-владыки и всего, что им его напоминает! И учит он греческому языку не для красот его письменности, а ради внутреннего содержания древней философии. При этом, он переносит бедность, — да какую? — голую, надевая лишь по праздникам приличное платье...; целую неделю щеголяет он в затрапезной антерии или вытертой меховой шубке, в нетопленной комнате, с чадным мангалом предъ замерзающими учениками... А притеснения? — Владыка его ненавидит, чуя в нем народного деятеля, чуя в нем противника своей безнаказанности... И Миладинов ладит с турками, чтобы спасти от преследований владыки болгарское училище; то убеждает священников бросить любимый им самим греческий язык, чтобы приняться за изучение славянского, родного кукушанам; то

едет в Солунь и самих еллинизирующих старшин успевает увлечь силою красноречия в пользу божьего дела. А тут возня с учениками; а тут внутренние недоразумения в общине; а тут противодействия местных грекоманов... И Д. Миладинов живет и учит, и говорит, и убеждает, и пишет, и с всякого послания своего снимает копию"...¹

В Кукуше Южаков и Рачинский посещали болгарскую школу, ее низшее и высшее отделения. Состояние этой школы было гораздо лучше, чем греческих школ от Афона до Солуни. Болгары тратят последние средства на образование своих детей. Народное училище „открыто года три тому назад. В нем около 250 учеников. Оно меня и обрадовало и удивило. В селах Македонии, населенных греками на пути от Афона к Солуни, я посещал греческие училища. Но можно ли их сравнить с этим? Над греками не так тяготеет иго турецкое; они имеют покровителей пред турецким правительством в своих духовных властях; следовательно, они имеют больше возможности устроить хорошие школы... И что же? В каком состоянии их школы, которые видел я? — Домик, как наш анбар; комната, как наш хлев, без полу, лавок, стола, даже и без окон; в ней душно, темно и сыро (в селах Агиос Никита и Агиос Никола, которые можно поставить в параллель с Кукушем). Какой контраст с ними представляют собою болгарские школы. Всякий с первого раза скажет: „да, болгары богатый народ“. А как присмотришься к болгарам, взглядишься в их тяжелую жизнь, то увидишь, что это народ задавленный, убитый, поразительно-бедный, над которым тяготеет двойное иго, народ безответный и пред турками и пред греками. От него ли в настоящем его положении ждать порядочных школ! Наповерку вышло „да“, — он имеет их. Училище в Кукуше очень хорошее, в сравнении с греческими, виденными мною. Комната большая, в ней 25 скамей, кафедра учителя довольно хорошая; в комнате светло, пол, стены — все чисто, — чего же еще? Болгары последним делятся для образования своих детей. К тому же, в греческих школах я видел только от 20 до 50 учеников, а здесь 250 — и это только низшее отделение, а есть еще высшее, которое занимает другой дом, лучше и еще чище. В первом учатся читать и писать мальчики от 6 до 15

¹ День, 1862, № 21.

лет. В городе, говорят, нет ни одного мальчика, который бы не учился, разве по чрезвычайной бедности. Все ученики, кого ни спрашивали, отвечали очень хорошо. Во втором училище около 50 учеников. Здесь учат греческому языку, арифметике и географии, на греческом языке; церковной истории, на болгарском. В первом учитель — монах из афонского болгарского Зографского монастыря. Во втором — учитель г. Миладинов. ... Теперь болгары еще более расположили меня к себе. При всем тяготении над ними судьбы, они остаются верными себе, — хранят в себе горячий патриотизм, при всех усилиях их врагов сделать из них турок или греков... Я теперь смотрю на болгаров, как на народ с богатыми задатками доброго, чтоб не сказать — великого" (197—199).

О школе хлопотали и болгары в Дойране. Владыка (грек) отклонял ходатайство болгар. Но счастливое обстоятельство помогло делу об открытии школы. Во время пребывания Рачинского и Южакова в Дойране, к ним пришел местный мудир отдать визит. Посещение происходило в квартире архиерея. Мудир представлен Южаковым как лицо, сочувственно относящееся к болгарам. Он упрекает архиерея за его незнание болгарского языка. „Паша хорошо говорил по-болгарски, и надолго владыке пришлось только мечтать за своим нар-гилье. Наконец, ему надоело слушать непонятные ему звуки славянского языка. „Ах, как я жалею, — сказал он, — что не могу участвовать в вашем разговоре!“ — „Кто же виноват, что ты до сих пор не умеешь говорить по-болгарски? — грубо заметил паша. „Конечно, сам, когда не хочешь учиться. Это спесь твоя! Между тем ты обязан этому!...“ Паша говорил с ним по-турецки и потом передавал нам по-болгарски. [Паша и детей своих учит болгарскому языку]... Потом зашла речь о школах болгарских. Паша говорил, что он сам уже хочет предложить чорбаджиям устроить школу болгарскую. Тогда владыка сказал, что он давно уже об этом говорил болгарам, но что они сами не хотят. „Может ли быть? — возразил паша, — кто этого не захочет?“ Увидев идущего по улице болгарина — чорбаджию, паша тотчас же позвал его в комнату. — „Хочешь учить твоего сына болгарскому языку? — спросил его паша. „Как же, мы все этого желаем!“ — отвечал чорбаджия. — „Хорошо! — сказал паша. — Я тебя выбираю старостой будущего болгарского училища; сделай книгу и собирай

кто что подпишет по силам своим, и меня первого запиши в нее, что я пожертвовал на школу 200 пиастров, и приди ко мне после обеда за деньгами". Тогда и архиерей сказал: „Запиши и от меня 500 пиастров". Мы также сделали пожертвование на устройство школы. Изумленный чорбаджия не знал, что ему делать, не верил, что это наяву, — так это было неожиданно для него! Чего прежде добивались безуспешно, то теперь предлагают без их просьбы" (214—215).

Кукушане и дойранцы стремятся ввести славянский язык в церковные службы. Об этом много говорится в статье Южакова (199—201, 206, 213, 215). Русские путешественники помогают им в этом.

Был период обостренных греко-болгарских отношений. Южакова удивило крайне тревожное и враждебное отношение кукушских болгар к грекам. Болгарин считает для себя оскорбительным название „грек". „Живи ли болгаре? Живи, живи на гърците!" — Это восклицание раздается за марковицей вина и в хоро и в играх молодежи. „Почти в каждом доме нам подводили мальчиков, от 4-х до 7 лет, и мы спрашивали их, по просьбе болгаров: „Ты гърк?" — „Не съм гърк", — отвечает мальчик, — „съм честный болгарин, истий славянин!" Мы настаивали, что он грек. Мальчик, топая ногами, кричал: „Несъм, несъм гърк лукавий, съм болгарин!" Но мы продолжили настаивать, что он грек. Мальчик не выдерживал и плакал. Болгары уже не скрывают своей ненависти к грекам. Впрочем, в Кукуше нет ни одного грека — некого опасаться. Я решительно не верил своим ушам: неужели греки довели себя здесь до того, что и слово „грек" имеет оскорбительное значение? ... О всяком низком деле, о дурном поступке, болгары отзываются: „Э! то е гърска работа!" (202). Рассказан и такой случай. Во время обеда сын хозяина нес к столу поднос и нечаянно разбил одну рюмку. „Мальчик, нисколько не сконфузившись, закричал: „Тако да искършатся душмани наши турцы сос гърками!" Эта острота мальчика так была кстати и так нечаянна, что мы долго смеялись ей" (202—203).

1 января, после игр на площади, „до глубокой ночи раздавались по Кукушу песни и восклицания: „Живы ли болгары? Живы, живы на гърците!" (216).

Путешественники обратили внимание на язык кукушан: вследствие греческого и турецкого воздействия в их языке представлены многочисленные грецизмы и турцизмы. „Они говорят языком, перемешанным турецкими и греческими словами и целыми фразами“ (196). „В их язык вкралось множество слов и даже целых фраз турецких и греческих“ (203). Кукушане горячо восприняли меру борьбы с греческими словами, — меру, предложенную русскими. „Мы посоветовали им употребить такую меру: кто скажет греческое слово (— отрезать от турецкого языка было бы опасно), тот должен платить штраф в пользу училища, — и вот источник доходов на устройство училища. Сначала определили штраф по 25 к. сер. (бешлык), за каждый раз. Предложение это было принято с восторгом. Но вскоре увидели, что штраф был не по силам: в продолжение одного часа многие подверглись ему по пяти раз — это было очень тяжело, и мы уменьшили штраф до 10 к. сер. (два пиастра). Выбрали тотчас училищного старосту, который должен собирать и записывать штрафы. Началась преуморительная картина. Болгары стали ловить друг друга, — крик, шум, смех следовали за каждым штрафом. „Дайте мне нож!“ — сказал один, заплативший уже пять раз штраф. — „Для чего?“ — спросили его. — „Я отрежу себе язык, чтобы ни звука греческого не сошло с него“, — отвечал тот шутя, — „а то и карман выворотит этот проклятый греческий язык“, — прибавил он... Общество было чрезвычайно радо этому нововведению, как средству, необходимому для обработки языка и для содержания школы. В тот же день оно разнеслось по всему Кукушу. Женщины узаконили то же правило и для себя, только с уменьшением штрафа до $\frac{1}{2}$ пиастра ($2\frac{1}{2}$ к. сер.) А с них перешло и на детей: и они положили на себя штраф по 5 паричек ($\frac{2}{3}$ к. сер.). Закон сделался общим. Мало того, из Кукуша, на другой же день, перешло это установление кукушское и в соседние деревни. Куда ни проник слух об этом, везде оно находило большое сочувствие в болгарях“ (203—204).

Экономическое положение болгарского населения в деревнях Македонии весьма тяжелое. Подати и налоги, кабальные займы гнетут и разоряют болгар. „Земля роздана монополистам туркам в собственность или на аренду, и болгарин-землепашец должен снимать ее у них, или, как они говорят, покупать себе землю на год, чтоб работать на ней, Турки

„продают“ (отдают в наймы) землю большею частию на год, за известную плату, или же чаще за треть убранного с поля хлеба. Когда случается неурожай или кто-нибудь воровски снимет хлеб с поля или возьмет его насильем (— это случается очень редко), — как тут быть бедному? Болгарин остается без куска хлеба, а турок все таки требует уплаты. И вот несчастный платится, не имея денег, недвижимым и даже движимым имуществом, если есть у него, что может взять турок или что может понравиться турку. [В случае займа и неуплаты долга], если его [болгарина] имущество не покрывает долга, несчастный болгарин должен идти к турку в дом, чтоб выслужить у него свой долг, идти в службу даже не один, а всей семьей, если долг относительно велик. Отсюда уже один исход: принятие могометанства. Служа у турка, он все же не избавляется от подати и других повинностей и налогов; кроме того, он должен сам одевать себя и свое семейство. Таким образом, он должен турку все более и более и никогда уже не освободится от него. Остается одно средство избавиться от долга: отдать турку своего жену, дочь и даже сына-мальчика, если он хорош собой. Болгарин не соглашается на это. А долг все растет более и более, до неоплатной цифры для бедного болгарина, и сам он делается все хилее от чрезвычайно трудных работ у турка. Наконец турок как бы выходит из терпения ждать уплаты или заработка долго и гонит от себя болгарина как неспособного работать или ленивого, оставляя в залог за долг его жену и детей или только одних детей, если жена его не годится для гарема. Тогда несчастный болгарин ищет только случая влить пулю в лоб проклятому турку, да и не может оставаться в селе, уже не имея средств к жизни. Убитый горем и бедой, болгарин решается быть гайдуком, — отправляется в горы стеречь проезжих турок и нападать оттуда нечаянно на дома турецкие в селениях. Месть, беспощадная, безграничная месть туркам пропитала все существо его, — это его жизнь, его идея, — он помешан на этом... Такой же точно исход и тогда, если урожай хорош, когда уплата за землю требуется не третьим снопом, а деньгами... На уплату долга у него [у болгарина] выходит чуть не половина снятого с поля хлеба. Прошла половина зимы — хлеба у болгарина уже нет. Болгарин вынужден бывает занимать, чтоб прожить как-нибудь год. А мы уже видели, к чему ведут займы“... (206—208).

„На все установлены страшные налоги, — на садоводство, огородничество, на ремесла. За каждую лошадь, корову, — словом, за каждую голову домашнего скота нужно платить подать . . . При том же, редкий год не случается, что на султана, на устройство крепостей, на содержание армии турки собирают двойную подать. Так в мирное время. А что сказать о военном, или когда, так себе, для удовольствия, туркам вздумается пограбить болгаров, выдумывая заговор, бунт?

Но это только малая часть того, что нужно было бы сказать о положении, которое вот уже четыре века давит несчастных болгар!“ (208—209).

Из бытовой жизни описаны свадьба, армасенье, хоро и игры 1 января. В виду этнографического значения этих сообщений напомним их здесь.

„После обеда [12 декабря] мы отправились в церковь смотреть свадьбу (— у них венчают и в посты, кроме одного великого поста). Вся площадь перед церковью была занята народом, а в толпе посредине раздавалась доморощенная музыка, и шафера или дружки (юнацы) плясали. Мы остановились немного в стороне. Через несколько минут с горы, сколько возможно тихою поступью, стала спускаться группа молодых женщин, покрытых белыми платами. В середине шла совершенно покрытая белой чадрой невеста; ее вели под руки окружавшие. Подошедши к народу, она сделала три, сколько возможно медленных и низких поклона ему. В правой руке у ней было шитое по концам полотенце; она прикладывала руку с ним к правому виску, когда делала поклоны. На ней была шуба, короткая, до колен. На голове было что-то высокое, в роде маленького кивера, около двух вершков вышиною; на нем стояла разветвленная на конце серебряная палочка. Только эта палочка была не покрыта чадрой. На груди навешены были, по восточному обычаю, монеты и большой серебряный круг; множество мелких косичек назади тоже были убраны монетами; широкие восточные шаровары виднелись из-под платья; на ногах были красные башмаки, вышитые немного золотом и шелком. Сделав три поклона, невеста пошла в церковь, где уже ждал ее жених. Молодые стали у низенького стола, покрытого красным шелковым платком; на столе стояли евангелие и чарка; по сторонам четыре священника (— здесь дьяконов нет). Обряд венчания совершаем был как и в России; священники по оче-

реди пели и читали. Когда священники повели молодых вокруг стола, окружавший народ бросал в них пшеницей и мелкими паричками. По окончании венчания ближние жениха и невесты подходили к евангелию на столе, потом, крестясь, прикладывались к венцам молодых. Венцы находятся у паши. Для венчания их нужно выкупать, и только при записке от архиерея, позволяющей брак. Жених один отправился домой, а невесту свекор повел за руки. Она все еще была закрыта. За воротами невеста сделала опять три низких поклона. Потом свекор взял ее на руки и посадил на подведенную лошадь с мужским седлом. В это время народ бросал в нее деньги. Прежде, говорят, молодая подходила к церковному колодцу и, сделав со всех сторон по обыкновенному церемонному поклону, сыпала в него пшеницу. Когда свекор повел за узду лошадь молодой, ко мне подошел брат жениха и пригласил меня на вечер к ним. Когда я подошел к дому жениха, невеста сидела еще на лошади и здоровалась с новой своей родней. Я не застал уже, как она здоровалась с свекром, свекровкой, с большими деверями и золовками; а когда я подошел, к ней подвели маленького брата и сестру жениха. Она взяла их к себе на колени на лошадь, целовала их, терла по лицу своим серебряным кругом, висящим на груди, и давала им конфеты; потом она бросала пшеницу на крышу дома и на землю около крыльца. После этой церемонии свекор снял ее с лошади и увел в комнату. Сам жених еще не показывался. Невесту, окруженную женщинами, посадили в завешенный занавесью передний угол, который на это время называется здесь „божик“. Мужчин-гостей попросили за стол в другой угол. Жених, вошедши, стал угощать гостей, и ко мне первому подошел со стаканом вина. Стакан держал он в левой руке, а правую протянул ко мне. „Что это? Зачем он протягивает ко мне свою руку?“ — подумал я. Я подал ему свою. Смотрю: он хачет целовать ее; я сначала не позволял этого; но все гости сказали, что у них так принято, — я согласился. Он взял опять мою руку, поцеловал ее, потом поднес ко лбу, опять поцеловал, и уже после всего этого подал мне стакан с вином. Приняв от меня стакан, жених опять повторил церемонию целования руки. Так обошел он всех гостей, и старых и малых, с такими же церемониями. Потом гости начали уже сами наливать и пить и навеселе затянули свадебную песню.

Гости стали расходиться. Я спросил их: „Как же они идут, когда еще не пили за здоровье молодой?“ Мне сказали, что здесь это не принято. Я хотел уже идти с ними, но мое желание выпить за здоровье невесты дошло до нее; и вот она встает и подносит мне вина с обычной церемонией, подняв свое покрывало, чтоб поцеловать мою руку. Затем поднесли ей платок вышитый по концам и углам шелком и серебром. Надев его мне на плечо, она сказала, чтоб я увез его с собой в Россию на память; потом так же церемонно поцеловала мою руку. До обеда следующего дня молодая будет еще с девицами и закрытая; она раскроется уже вечером на другой день, потому что только после обеда передадут ее мужу“ (204—206).

„Пригласили нас на армасенье — обручение. Мы отправились, в сопровождении нескольких кукушан, к жениху, чтоб оттуда идти к невесте. У жениха было много гостей, которых то-и-дело обходила круговая чаша вина из рук жениха и его помощников-холостяков. Чрез полчаса по приходе нашем отец жениха в сопровождении гостей, отправился к будущему свату, а жених с юнаками остался дома. Но дорогою мне сказали, что на армасенье холостым нельзя быть без жертвоприношения своею честью для этого удовольствия; холостым на армасенье надевают на шею ослиное седло. (Ю. был освобожден от соблюдения обряда). Довольно большая комната была вся занята гостями, расположившимися на полу в четыре ряда. Гости жениха были отделены от гостей невесты. Когда я пришел, шло угощение вином и пели веселые обручальные песни. Чрез полчаса является невеста, окруженная момичками с полотенцами и платки в руках. — „Неужели это невеста?“ — спросил я соседа. — „Она“. — „Да ведь ей не более 13 лет?“ — „Так что же?“ — „Как что?“, — отвечал я, — у нас мо-ложе 16 лет не выходят замуж“. — „Да и ее будут венчать лет 16 или позже, а теперь только армасенье“. — Но вот невеста подошла к гостям и стала отвешивать обыкновенные в таких официальных случаях медленные и низкие три поклона; потом подошла к отцу жениха, поцеловала его руку, надела на плечо его шитое золотом и шелком полотенце и опять поцеловала его руку. Точно также обошла она с подарками всех гостей. Гости стали поздравлять двух сватов, одного с сыном, а другого с дочерью, и друг друга с подарком. Невеста стала угощать вином, с такой же церемонией целования руки.

В то время, когда она получает обратно стакан, дают ей в руку бакшиш, сколько кто может. После этого еще пили, пели, и во все это время полотенца, поданные гостям невестой, оставались у них на плечах. Наконец гости все встали и с отцом жениха пошли в его дом, не снимая с плеч полотенца. Впереди шли музыканты, песельники и плясуны. — „Разве кончено армасенье?“ — спросил я одного юнака, когда уже подходили мы к дому жениха. — „Конечно“, — отвечал юнак. — „Как же так, — жених и не приходил к невесте!“ — „Да жених при людях не может даже быть в одной комнате с невестой до самой свадьбы“, — отвечал юнак. После мне сам жених, или только помолвленный теперь, говорил, что при людях не только ни слова не скажет своей невесте, даже и смотреть на нее не будет. — „Отчего так?“ — спросил я его. — „Срамота ми!“ — отвечал он. Мы входим в дом жениха. Здесь жених со своими юнаками встречает нас криками „ура“, как победителей, будто мы завоевали невесту жениху, под предводительством его отца.... У жениха еще полчаса пили, пели и скакали“ (216—218).¹

На 1-е января после обеда было хоро на площади недалеко от церкви. Хоро было двух видов: в одном ходили мимички, в другом юнаки. Между этими кругами ходил музыкант с волынкою. „Недалеко от этих двух кругов юнаки скакали по-славянски, чего я нигде не встречал. Юнак, разбежавшись, делает на одной ноге три огромные скачка, стараясь, чтобы последний скачок был никак не ближе сделанного для этого знака. Кто выскочит до него в три скачка от определенной черты, того встречают криком „ура“, и он идет опять назад к числу готовящихся скакать; а кто не доскочит до знака, тот со стыдом, преследуемый смехом, отходит в сторону и уже не имеет права больше скакать. Скачки доходят расстоянием до 70 пядей, то есть около 30 шагов“ (216).

Обратил внимание Южаков и на внешний вид кукушских болгар. „И самого болгарина по одежде не легко отличить от турка; платье его похоже на турецкое: такие же шаровары, куртка, чулки, башмаки, фес или чалма. Скорее

¹ Дополнение к этому описанию свадебных обрядов в Кукуше в 50-х гг. см. в сборнике Миладиновых (Български народни пѣсни. 1861. Стр. 517—521).

болгарина от турка можно различить по лицу, Болгары все бреют бороду, оставляя усы; а турки — только военные; болгары оставляют косу на макушке, по обычаю предков, как знак благородства, если бреют голову, или же стригут волоса по-европейски; а турки все бреют, исключая военных, у болгарина скромный, но живой вид, а у турка тупой, но чванный. Приемы турецкие — только скромнее; все они умеют говорить по-турецки, и только простота, довольно грубая — не чванная турецкая, а какая-то своеобразная, наивная, отделяет их от восточного племени". [Молодое поколение усваивает европейский костюм] (200).

В другом месте Южаков замечает: „Какой славный народ мог бы выйти из болгар, если бы они получили независимость! Это народ веселый, живой, воинственный и красивый; все они брюнеты, высокие, стройные. Болгарские женщины красавицы" (203).

С тяжелым раздумьем проводил Южаков свои последние дни среди кукушан. „Улучшится ли их участь? Увидят ли они светлые дни?" — думал я... Или и их детям достанется на долю повторять те же их слова, которые они сами получили в наследство от своих предков: „авось нашим детям будет лучше!" (218). Горечь этого раздумья до сих пор не стала прошлым.

Огромная толпа народа трогательно провожала русских путешественников далеко за Кукуш. „Наконец, мы стали опять упрашивать мужчин проститься с нами и воротиться назад. Все остановились. Мы слезли с лошадей. Юнаки запели тогда прощальную песню. Текст ее не могу передать, а мысль такая: „вот мы прощаемся, вот разделяемся! вы уезжаете за синие моря и высокие горы; увидимся-ль когда? сойдемся-ли опять? Тяжело нам расставаться с вами. Плачьте же горы, долины, реки и озера". За песней некоторые не могли удержаться от слез; мы сами уступили общему тяжелому чувству разлуки; дети все плакали. Я стал прощаться с мальчиками, моими учениками по славянскому классу. Бедняжки еще сильнее заплакали... Признаюсь, ни одна разлука в жизни не была для меня так тяжела, как эта" (219).

СЖЩИНСКОТО ЗНАЧЕНИЕ НА ИМЕТО *Μόκρος* у Анна Комнина.

(Приносъ къмъ историята и географията на Македония).

Отъ Ив. Дуйчевъ.

Въ течение на дълги години, още отъ втората половина на XVIII в., въ науката се утвърдили, възъ основа на така нареченитѣ „грамоти“ на Пинция и неговия синъ Плезо, схващанията за сжществуването на нѣкакъвъ български царь Шишманъ въ края на X-ия вѣкъ, чийто синъ билъ Самуилъ, съ второ име Стефанъ. Непреходната заслуга за разбиването на тази легенда, която ученитѣ приемаха единъ отъ другъ почти безкритично, се пада на г. проф. В. Н. Златарски, който, следъ прозорливо и дълбоко критично изследване, установи, че тѣзи подправени вписки на българитѣ-изгнанници Пинций и сина му Плезо принадлежатъ едва къмъ XIV в. и само недоглеждането на единъ йезуитски свещеникъ, Даниелъ Фарлати († 1773), е могло да създаде тази почти двувѣковна заблуда.¹ Все пакъ, съ личността на Самуила и до днесъ остава свързана легендата за неизвестенъ български царь „Мокъръ“ (*Μόκρος*), който се явява ту като самия Самуилъ, съ второ име *Μόκρος*, ту като баща на Самуила, като „Шишманъ-Мокъръ“.

Първоизточникътъ на това сведение за нѣкакъвъ български царь „Мокъръ“ (*Μόκρος*) е византийската писателка отъ първата половина на XII в. Анна Комнина. Когато говори, въ кн. VII на своята Алексиада, за похода на баща си, императора Алексия I Комнина (1081—1118), противъ печенезитѣ оттатъкъ Балкана, презъ 1087/8 г., и съобщава за града Преславъ, тя добавя:

¹ Вж. подробно В. Н. Златарски, Тѣй нареченитѣ „грамоти“ на Пинция и неговия синъ Плезо. ГСУиф., XV—XVI (1919/20). — Сrv. още сжщия, Западната българска държава до провъзгласяването на Самуила за царь. Ма к. Пр., II (1926), 2, стр. 5, бел. 1. — сжщия, История, I, 2, 638, бел. 1.

„Това е прочутъ градъ, разположенъ къмъ Дунава; нѣкога той нѣмалъ това варварско име, но билъ елински по наименование — *μεγάλη πόλις* (великъ градъ) и въ сщцность и по име. Но откакъ Μокросъ, царьтъ на бѣлгаритѣ, и неговитѣ потомци и още повече пѣкъ Самуилъ, последниятъ отъ бѣлгарската династия, като Седекия отъ йудеитѣ, нападатъ Запада, (този градъ) получилъ съставно наименование, назоваванъ, отъ елинската речъ *μεγάλη* (велики), съ прибавено слово отъ (езика на) славянороднитѣ, (та) *μεγάλη Προισθλάβα* (*Προισθλάβα*) (Велики Преславъ) отъ тѣхъ (славянороднитѣ) всѣкога се назовава.“¹ Указание за сщция тоя бѣлгарски царъ Μόκρος Анна Комнина дава и по-нататѣкъ, кн. XII, 9, въ връзка съ описанието на р. Дринъ и Охридското езеро, като твърди, че езерото Лихнида получило името Ахрида по (отъ името на)

„Мокра, царя на бѣлгаритѣ, (който царувалъ) най-първенъ и най-подире (царувалия) Самуилъ, който живѣлъ презъ времето на багрянороднитѣ императори Константина и Василия.“²

Още Du-Cange, презъ XVII в., въ своитѣ бележки къмъ Алексиадата на Анна Комнина, се спрѣлъ на загадъчното име Μόκρος и го отождествилъ съ името на самия Самуилъ: Μόκρος — qui et Samuel dictus.³ Другаде,⁴ като говори за Аароновия родъ (Ἀαρωνῖοι) и Аарона, той отбелязва, погрѣшно назовавайки Аарона предходникъ на Самуила: Aaron, quibusdam Araon dictus, Bulgariae Princeps, quem Mocrus, seu Samuel, illius successor, interfecit. Въ своето съчинение *Illyricum vetus*

¹ Annae Comnenae Alexiadis, lib. VII, 3: I, 235,8—18 ed. Teubner: πόλις δὲ αὕτη περιφανὴς περὶ τὸν Ἰστρον διακειμένη, ποτὲ μὲν οὐτ' ὄνομα (разночет. ὄνομα) τοῦτο ἔχουσα το βαρβαρικόν, ἀλλ' Ἑλληνίζουσα περὶ τὴν προσηγορίαν, μεγάλη πόλις καὶ οὕσα καὶ λεγόμενη ἀφ' οὗ δὲ Μόκρος ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι καὶ προσέτι γε Σαμουήλ ὁ τελευταῖος τῆς βουλγαρικῆς δυναστείας, καθάπερ ὁ Σεδεκίας τῶν Ἰουδαίων, τῆς ἐσπέρας κατέδραμον, σύνθετον ἐκτίσας τὴν προσηγορίαν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς σημασίας μεγάλη ἐπονομαζομένη καὶ τὴν ἀπὸ τῶν Σθλαβογενῶν ἐπισυρομένη λέξιν, μεγάλη Προισθλάβα (разночет. Προισθλάβα) πανταχόθεν τοῦτοις φημιζομένη.

² Ibid., lib. XII, 9: II, 172,9—12, ed. Teubner: ἀπὸ Μόκρον τοῦ Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα Σαμουήλ, τοῦ ἐπὶ τοῖν βασιλείων Κωνσταντίνου καὶ Βασίλειου τῶν πορφυρογεννήτων γεγονότος.

³ C. Du-Cange . . . in Annae Comnenae caes. Alexiadem notae, ad An. Comn. Alex., II, 564, ed. Bonn., — cp. ibid., II, 650.

⁴ Ibid., II, 652,

et novum, като изрежда българските владѣтели отъ първото царство, той пише за Самуила: Samuel qui et Mocrus ab Anna Comnena et alliis (?) adpellatur.¹

Около единъ вѣкъ следъ Дюканжа, несъмнено подъ негово влияние, йезуитскиятъ свещеникъ Даниелъ Фарлати, въ именитото съчинение *Illyricum sacrum*, въ връзка съ указанието на така назованитѣ „грамоти“ на Пинция и на сина му Плезо за нѣкакъвъ български царъ Стефанъ, синъ на Шишмана, въ края на X-ия в., пише: „Търсейки причината на това нѣщо (именно, че Самуилъ билъ названъ, споредъ Фарлати, съ име Стефанъ), азъ забелязахъ, че българскитѣ крале се наричатъ често съ две и повече имена, както тоя сжщиятъ Самуилъ, когото Анна Комнина и други писатели (?) наричатъ Мокъръ (Мокросъ), и Гавриила, Самуиловия синъ, едни го наричатъ Радомиръ, а други Романъ... И тъй, Самуилъ е ималъ име не само Мокъръ, но и Стефанъ, съ което Пинций предпочелъ да го именува.“²

Наскоро I. G. Stritter повтаря указанието за Самуилъ-Мокросъ.³ Създадена така, легендата за Самуилъ-„Мокъръ“ минава отъ единъ изследвачъ у другъ, като обаче у нѣкои добива по-своеобразенъ видъ. У нѣкои това име като че ли се сближава съ прилагателно име „мокъръ“.

Френскиятъ пжтешественикъ отъ първата половина на миналия вѣкъ, Pouqueville, като описва пжтуването си въ Македония и засѣга града Охридъ, съобщава: „Следъ смъртта на Юстиниана, българитѣ, по времето на тѣхния царъ Mochrus, който основалъ градъ на мѣстото на Сатионъ, при изхода на Мокренското дефиле, промѣнили името Лихнида и Юстинианополъ, поради омразата си спрямо ромеитѣ, въ Ахрида“.⁴ По-нататъкъ той съобщава, че къмъ 1014 год., спо-

¹ C. Du-Cange, *Illyricum vetus et novum*, Posonii, 1746. *Familiae Dalmaticae et Slavonicae*, p. 100; ср. още *ibid.*, p. 87 Samuel qui et Mocrus.

² *Illyricum sacrum*. Venetiis 1751—1819. — Vol. III. *Ecclesia spalateosis olim Salonitana*. Auctore Daniele Farlato, presbytero societatis Jesu. Venetiis 1765., p. 111. — ср. В. Н. Златарски, Тѣй нареченитѣ „грамоти“..., стр. 10 сл.

³ I. G. Stritterus. *Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontem Euxinum, Paludem Meotidem, Causasum... incolentium ex scriptoribus historiae byzantinae*. Petropoli 1774, II, 458.

⁴ F. G. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, 2 éd., Paris 1826, III, 53.

редъ
името
който
ваван
temp
muel
царъ

отъ
съ пр
град
алò
съмн
Саму
то щ
Моск
държ
Това
който
papp

сжщ
въ с
българ
коми
въст
отъ
ната
имет
Саму

Kirch

Denk
1867.,

Моск

редъ думитѣ на Анна Комнина, „езерото и страната получили името Ахрида или Mochrida, отъ Mocrus, царя на българитѣ, който отсетне билъ названъ Самуилъ“.¹ Споредъ него,² основаването на „новата Охрида“ традиционно се поставя „aux temps des despotes de la Servie, sous le règne de leur roi Samuel“, докато, обаче, другаде³ той ясно указва Самуила като царь на българитѣ.

Отъждествяването на *Μόκρος* съ Самуила било възприето отъ Zacharie von Lingenthal, който съобщава, въ връзка съ промѣната на името Лихнида въ Ахрида, че „новото име градътъ трѣбва да е получилъ, както разказва Анна Комнина, ἀπὸ Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως etc. . . при което остава съмнително, дали името Ахрида се изважда отъ Mocrus, по-сетне Самуилъ наречения български царь, (Ochrida вмѣсто Mochrida) или то ще рече само, че това промѣняне на името е станало сл е д ъ Mocrus'а. При този Mocrus или Самуилъ, прочее, българската държава достигнала върха на своето разширение и мощ“.⁴ Това отъждествяване приема, по Lingenthal, и I. G. von Hahn, който сжщо говори за „der König Mocrus, später Samuel genannt. . .“.⁵

На указаното мѣсто у Анна Комнина обърналъ внимание сжщо А. Гилфердингъ и го използвалъ по свой начинъ въ своята история на сърбитѣ и българитѣ. Като говори за българската история въ края на X-ия в. и за въстанието на комитопулитѣ, той съобщава, че глава на западно-българското въстание „станалъ Шишманъ (наричанъ иначе Мокръ), единъ отъ най-могъщитѣ български боляри, съ своитѣ синове“.⁶ Понататкъ⁷ той допълня, че „гръцкитѣ лѣтописци не указватъ името на този боляринъ, бащата на славния български царь Самуила и неговитѣ нещастни братя. Анна Комнина го назо-

¹ *ibid.*, III, 54, n. 1.

² *ibid.*, III, 54.

³ *ibid.*, III, 58.

⁴ Zach. v. Lingenthal, Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche. St. Petersburg. 1864, S. 9. — ср. още S. 15.

⁵ I. G. v. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, въ Denkschriften der kaiserlich. Akad. der Wissensch., philos.-histor. Klasse, XV, 1867., S. 130.

⁶ А. Гилфердингъ, Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ. Москва 1854/5, — Сочиненія, I (1868), 143.

⁷ Сочиненія, I, 143, прим 3.

Македонски прегледъ. Год. VIII, кн. 3. 1932.

вава *Μόκρος*“, — при което той указва Анна Комн., lib. VII, 3. Гилфердингъ, следователно, дава ново тълкуване на това известие на византийската авторка: споредъ него, името *Μόκρος* принадлежи не на Самуила, както смѣтали Дюканжъ и Фарлати, а на Самуиловия баща, който се именува въ Шишманъ и Мокръ. Другаде¹ Гилфердингъ пише за комитопулитѣ: „Тѣхния баща древнитѣ известия — за съжаление, твърде неопредѣлителни и забъркани — наричатъ съ две имена: Шишманъ и Мокръ“, а по-нататъкъ добавя, че „името на Мокра, бащата на Самуила и неговитѣ братя, е запазила Анна Комнина, VII, 3“ (цитира съответното мѣсто). Самъ той, изглежда е чувствувалъ цѣлата неяснота на това указание у Анна Комнина, та заявява: „Името на българския царъ Мокра и въобще личността на Самуиловия баща, който, при това, ималъ очевидно голѣмо значение въ българската история, сж дотолкова загадъчни и тъмни, че само при откриването на нови източници ще може да се узнае нѣщо по-положително за него. Впрочемъ, не трѣбва да се очудваме, че едно и сжщо лице се явява въ историческитѣ паметници съ двойно име; такъвъ е билъ обичаятъ презъ това време въ България, както се вижда отъ множество положителни известия.“ Затова Гилфердингъ увѣрено назовава бащата на четиримата комитопули съ име Шишманъ-Мокри.²

Изказаното отъ Гилфердинга схващане за „Шишмана-Мокри“ се вкоренява дълбоко въ научната книжнина, а още повече въ популярнитѣ исторически писания. Наскоро следъ това Г. С. Раковски пише, че „Шишманъ-Мокри и неговы славни сынове освобождаватъ Болгария...“³, видимо подъ влиянието на Гилфердинга.⁴ Е. Голубински сжщо приема, че бащата на комитопулитѣ се наричалъ Шишманъ-Мокри.⁵ А. Rambaud пише, че следъ покорението на Източна България, „боляринътъ Мосрос или Шишманъ вдигналъ българското знаме въ областта Охридъ и станалъ баща на нова династия“.⁶ Указанието за

¹ *ibid.*, 198/99.

² *ibid.*, 199; ср. още *ibid.*, 120/21. Шишманъ-Мокрошъ.

³ Г. С. Раковски, Нѣколко рѣчи о Асѣню първому, великому царю болгарскому и сыну му Асѣню второму. Бѣлградъ 1860, стр. 88.

⁴ Ср. още п. т. стр. 73.

⁵ Е. Голубински, Краткіи очеркъ правосл. церквей, Москва 1871, стр. 9.

⁶ А. Rambaud, L'Empire grec au X-e siècle, Paris 1870, p. 322; ср. 322, п. 1.

Шишмана-Мокри намира отгласъ въ писанията на цѣла редица автори, като напр., Т. Н. Шишковъ¹, Г. Бобриковъ,² П. Горовъ³. Ст. Радославлевичъ,⁴ В. Томашекъ,⁵ L. Lamouche,⁶ L. Dupuy-Reyон,⁷ A. de Gubernatis,⁸ R. P. Guérin-Songeon,⁹ Ив. Маноловъ¹⁰ и други.¹¹

Въ отговоръ на Гилфердинга, К. Норф изтъква, че „когато... Шишманъ се отъждествява съ Мокросъ у Анна Комнина (VII, 3, vol. I, 343, ed. Bonn.), то това почива на едно съвършено неразбиране на посоченото мѣсто (auf einem gänzlich Missverstehen der angeführten Stelle). Мокросъ, предецътъ (der Ahne) на старитѣ български царе е, несъмнено, никой другъ, освенъ Крумъ (Krumos)“.¹² Своего твърдение, обаче, К. Норф не подкрепя съ никакви докази и съображения.

Фр. Рачки, като смѣта Шишмана наистина за баща на Самуила, добавя, че даденото у Анна Комнина второ име на Шишмана — *Μόκρος*, не е негово кръстно име или презиме, а име на мѣстото, отгдето билъ родомъ Шишманъ, сиречь, че билъ отъ Мокра или мокрянинъ. „Отъ онова време, пише той, намъ сж познати две мѣста съ това име: едно въ нишката епархия, друго въ охридската (по грамотитѣ на имп. Василия II).

¹ Исторія на българския народъ, Цариградъ 1873, стр. 175; 184., като „Шишманъ-Мокри“.

² Историческо обозрѣние на България (прев.), Букурещъ 1874, стр. 14, 15, 18.

³ Н. Горовъ — Сл. Кесяковъ, Кратка бълг. история, Пловдивъ 1882, стр. 44.

⁴ Историја Бугаризма на Балканском полуострову, Београд 1890., стр. 63, 70, 73.

⁵ цитирано по Ив. Д. Шишмановъ, СбНУК. XVI-XVII (1900), 575.

⁶ La Bulgarie dans le passé et le présent, Paris 1892, p. 65.

⁷ La Bulgarie aux bulgares. Paris-Bruxelles 1896: p. 40, un boyar de Tirnovo, Chichman-Moker.

⁸ La Bulgarie et les Bulgares, Florence 1899, p. 256.

⁹ Histoire de la Bulgarie, Paris 1913, p. 197; 205.

¹⁰ сп. Общъ Подемъ, I (1917), стр. 873, 881. — Ср. сжщо Ст. Младеновъ, ГСУИф., XVII (1920/21), стр. 285.

¹¹ Ср. напр., СбНУК, V (1891), 258. „Шишманъ или Сисманъ, нареченъ и Мокъръ. Анна Комнина, като погърчва името му, нарича го Мокросъ“. Той билъ родомъ отъ Търново. — ср. Псп., IV (1888), 25/26, стр. 100, бел. 1., стр. 101, бел. 1. — П. П. Карапетровъ, Сбирка отъ статии, Сръдецъ 1898, стр. 222, бел. 149.

¹² К. Норф Griechische Geschichte въ Ersch und Gruber's Encyclopädie, Leipzig 1867., T. 85, S. 124, Anm. 12.

Като се сравни това свидетелство съ грамотата отъ 994 год. (сиречь, „грамотитѣ“ на Пинция и сина му Плезо, б. м.), Шишманъ е могълъ да бжде или отъ първото мѣсто, или отъ нѣкое друго близо до Търново; но всѣки случай, отъ предбалканска България.¹ В. Кжнчовъ, две десетилѣтия по-късно, като говори за областта Мокра въ Охридско, се запитва: „Не е ли възможно тази област да е била отечество и владѣние на Самуиловия баща Шишмана, и отъ нея той да е получилъ наименованието си Мокри или Мокрянинъ?“² Следъ откриването на Самуиловия надписъ, Анниното указание дава възможностъ за нови обяснения на името *Μόκρος* като мѣстно название. Въ нова комбинация то се явява у проф. А. Иширковъ, който пише за „четиримата синове на българския велможа Никола, който живѣлъ въ областта Мокра на юго-западъ отъ Охридско езеро“.³ С. Радевъ съобщава за Шишмана, бащата на Самуила, че „des recherches récentes établissent qu'il était originaire de la Macédoine même, de la province de Mocra, à l'ouest du lac d'Ochrida.“⁴

Въ своята история на българитѣ *N. I. Кокхове* се противопоставя на схващането за еднаквостта на Самуила и Мокра и изказва мнение, близко до изказаното отъ К. Норфа: „Ахрисъ или Охридъ (старата Лихнида) се нарича градътъ, езерото и областта около него. Споредъ Анна Комнина Ахрисъ се е наименовало отъ (по) българския царъ Мокросъ, и, осла-няйки се на това мѣсто, Дюканжъ и мнозина други твърдятъ, че Самуилъ споредъ Комнина носилъ и името *Μόκρος* . . . Но на това мѣсто — което, смѣтамъ, е непълно или повредено, — се противопоставя друго по-ясно мѣсто, отъ което се извежда безсъмнено, че *Μόκρος* е билъ другъ, а не Самуилъ (VII, 3 отъ Анна К.). Вѣроятно е (*είναι πιθανόν*), че поради извращение (*παραφθοράν*) или опущение при преписването (*αντυγραφικὸν λάθος*) името *Μόκρος* стои вмѣсто *Κροῦμμος*,

¹ Fr. Rački, Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku, въ Rad jugoslav. akad., кн. XXIV (1873), стр. 93 и бел. 1. — Ср. В. Н. Златарски, ц. с., стр. 13—14.

² СбНУК, IV (1891), 96.

³ Лѣтопись на Бѣлг. Ак. Н., III (1916), 82. — ср. сжция, Les confins occidentaux des terres bulgares, Lausanne 1915, p. 26.

⁴ S. Radeff, La Macédoine et la Renaissance bulgare au XIX-e siècle, Sofia 1918, p. 27, n. 1.

койт
убед
езер
слав
Охр
Sch
ри с

мнен
кува
Анни
мана
че с
иска
подт
прех
носн
той
се р

се с
сими
лови
на
втор
паме
Μόκ
не с
рича
това
враи

116,

Paris

заб.

който пръв нападалъ Запада. Отъ друга страна, освенъ неубедителността на приведеното (сведение), узнаваме, че не езерото, но частъ отъ Охридската област се е назовавала на славянски езикъ *Μόκρος* (привежда указанието на Теофилакта Охридски, вж. по-долу) ...¹ Като се позовава на Коккони, G. Schlumberger подчертава какъ „par suite d'une erreur, on a pu croire que Samuel avait également porté le nom de Mocros“.²

На указаното сведение у Анна Комнина и изказанитѣ мнения върху него се спира и М. Дриновъ и, като критикува разбирането на Гилфердинга, че отъ това указание на Анна Комнина може да се приеме отъждествяването на Шишмана съ Мокра, той пише:³ „Ние не можемъ да допуснемъ, че отъ тѣзи думи може да се извади такова мнение. Не се иска твърде голѣмо внимание, за да се види, че тукъ Анна подъ името Мокръ разумява нѣкого отъ родоначалницитѣ на прежнитѣ български владѣтели, а не Самуиловия отецъ“. Относно опита на К. Хопфа да отъждестви Мокра съ Крума, той забелязва: „К. Хопфъ не се съмнява, че подъ Мокръ тукъ се разумѣва Крумъ, но това на е за вѣрване“.

Дори откриването на самия Самуиловъ надписъ, въ който се споменаватъ имената на баща му Никола и майка му Рипсимия, не можѣ да премахне убеждението за това, че Самуиловиятъ баща е носилъ нѣколко имена, и самиятъ издатель на надписа, Т. Успенски, смѣта, че Шишманъ е ималъ второ име — Никола.⁴ Въ връзка съ публикуването на този паметникъ, Т. Д. Флорински засѣга въпроса за името *Μόκρος*: „Съвременнитѣ византийски лѣтописци, както се знае, не споменаватъ за царъ Шишмана. Анна Комнина (VII, 3) нарича Самуиловия баща Мокъръ ... Възможенъ е въпросътъ: това неразбираемо *Μόκρος* не е ли неправилно четене или извращение на първоначалното *Νικόλαος*?“⁵

¹ N. I. K(ο)κκ(ο)ν(ε), *Ἱστορία των Βουλγάρων. ἐν Ἀθήναις* 1877, стр. 116, бел. 1.

² G. Schlumberger, *L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, Paris 1896. p. 599, n. 3.

³ ПСП., кн. IX—X (1882), стр. 57, бел. 29. — Съчинения, I, 329 заб. 29.

⁴ ИРЛИК, IV (1899), I, стр. 4.

⁵ ИРЛИК, IV (1899), I, стр. 8.

Г. Баласчевъ изказва мнение, че „*Μόκρο* (sic) у Анна Комнина не означава собственото име на Шишмана, сиречь неговото християнско име, но означава народното име или мѣстното произхождение на Самуиловия баща. Съ това се обяснява и премѣшването на българския държавенъ животъ въ преспанската областъ и въ Охридъ, сиречь въ тѣзи мѣста, гдето той се родилъ и гдето естествено могълъ да има по-силно влияние“.¹ По-късно той иначе тълкува това име, като го свързва съ Никола: „Съ пропадането на източното българско царство се издига западното подъ върховната властъ на комитопулитѣ: четиримата синове на българския велможа Никола и Рапсимия, които живѣли въ областъта Мокра, на югозападъ отъ Охридъ, ставатъ български царе и царъ Самуилъ избира крепостъта Охридъ за своя столица . . .“²

Е. Спострановъ, въ своитѣ бележки за града Охридъ,³ изказва мнение за Аннинитѣ думи като указание, че „Охридъ доста отъ старо време почналъ да се смѣсва съ Лихнида“. Не е ясно точно кого той разбира подъ името „Мокрусъ“. „Историцитѣ отъ това време, пише той, които писвали повече по слухъ, безъ да знаятъ добре географията, не могли да знаятъ, че Мокрусъ избралъ за своя столица друго мѣсто, а не самата Лихнида, която се намирала твърде близо до новата столица“.⁴ По-нататкъ той добавя, че „Охридъ почналъ да носи това име доста рано, преди да стане столица на царъ Самуила. Смѣсвали го съ Лихнида поради близостъта съ последната и значението ѝ, що имала по-преди . . .“⁵ отъ които редове може да се мисли, че за този авторъ „Мокрусъ“ и Самуилъ сж тъждествени.

Сръбскиятъ ученъ Б. Прокичъ пише, че „що се отнася до името Мокро (*Μόκρος*), то погрѣшно се заключава отъ едно мѣсто изъ Анна Комнина (ed. Reiffer., I, 235,₁₁), че Мокро е билъ баща на Самуила, докато той изглежда само като единъ предходникъ на Самуила (ein Vorgänger Samuels). Отъ едно друго мѣсто изъ Анна Комнина (ed. R., II, 179,₉) се заключава

¹ ИРЯИК, VI (1901), 2/3, 461, прим. 1.

² Сп. Съвременна Илюстрация, II (1914), бр. 23/24, стр. 14/15.

³ Славянски гласъ, III (1905), 4, стр. 147.

⁴ *ibid.*, 153.

⁵ *ibid.*, 160.

сжщото“.¹ По-късно той се спира по-подробно на това име: „Така, освенъ името Шишманъ, нѣкои историци взиматъ и името Мокро (*Μόκρος*) като име на бащата на четиримата князе. За това тѣ се позоваватъ на едно мѣсто у Анна Комнина, гдето наистина се споменава Мокро, но не като баща на Самуила, но като пръвъ български царъ въ Велики Преславъ, следъ когото сж владѣли неговитѣ потомци, па чакъ най-после Самуилъ. Но нито името Мокро, както нито името Шишманъ не могатъ повече да се удържатъ, следъ най-новитѣ открития, отъ които несъмнено се утвърди, че бащата на основателя на македонското царство и *κόμης*’ътъ на Скилица е носилъ име Никола“² (по открития Самуиловъ надписъ). Отдѣлно за Аннинитѣ думи, той смѣта, че „тукъ *Μόκρος* стои вѣроятно вмѣсто *Βορίσης* (*Μπρίσης*, *Μλόρις*), което име е носилъ първиятъ християнски български владѣтель въ Велики Преславъ. — Сжщото това се вижда и отъ едно друго мѣсто изъ Анна Комнина (II, 172,9)“³.

Сръбскиятъ ученъ Вл. Петковичъ въ една статия за произхода на царя Самуила⁴, изказа мнението, че царъ Самуилъ произхождалъ отъ заселенитѣ презъ първата половина на IX в., при византийския императоръ Теофила (829—841), персийски колонисти, таканазованитѣ вардариоти, въ Солунско, Воденско и Охридско. Неговъ главенъ доказъ е наличността на мѣстни имена въ Охридско, като Мокра, Мокрена, Мокранъ, Мокранска планина, които той сближава съ името на персийската област Мок’ранъ. Споредъ него, „изразитѣ, въ които се указва у Анна Комнина, царъ Мокросъ, сж зле построени и, поради това, твърде тъмни (*mal construites et par conséquent très obscures*)“,⁵ затова той предпочита латинския преводъ у Migne. „Името Мокросъ се намира указано още веднъжъ, едновременно съ това на Самуила, на едно друго мѣсто у Анна Комнина (I, 343, ed. B.), но текстътъ тукъ е сжщо така забърканъ (*aussi embrouillé*) и не дава възможность да се разбере сжществуващото отношение

¹ B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Ioh. Skylitzes codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. München 1906, S. 38.

² Б. Прокић, Постанак једне словенске царевине у Македонији у X. веку. Глас српске крал. Акад., LXXVI (1908), 243/44.

³ Ibid., 244, бел. 1.

⁴ Vlad. P. Petković, Une hypothèse sur le Car Samuel, Paris 1919.

⁵ Ibid., p. 9.

между дветѣ имена¹. Той смѣта, че името *Mókhros* трѣбва да гласи по-скоро *Mokhran*, *Moghhran* или *Mohhran*, като го сближава съ съответни персийски имена, съ окончание -анъ.² Произходътъ на това име въ Охридско може да бжде обяснено, споредъ него, „или чрезъ наличността на нѣкаква колония, дошла отъ *Mokhran* (Персия), която се настанила въ областта, като ѝ дала името на своята родина, или чрезъ нѣкаква личност, или по-скоро нѣкакъвъ родъ съ това име, който ималъ голѣмо влияние въ казаната област“.³ По негови думи, името *Mokra* „paraît dériver plutôt d'une racine étrangère que slave...“⁴ Той смѣта, че „е по-разумно да се търси произхода на това име въ сходното име на нѣкоя забележителна личност, която е оставила следа въ тази област... Существоването на родъ *Mokhrides*... е повече отъ вѣроятно. Множество географски наименования въ Охридско дължатъ своето име на името на членоветѣ на този родъ“.⁵ Затова той мисли, че самъ Самуилъ е принадлежалъ къмъ този родъ на Мокридитѣ⁶. Въ времето на Самуила, споредъ него, въ охридската околностъ е съществувала една неславянска колония, и „ако Анна Комнина (разб., кн. XII, 9) приписва на Самуила наименованието на Охридъ, това значи, че произходътъ на това наименование не може никакъ да бжде смѣтанъ за славянски“.⁷ Авторътъ заключава, че „царь Самуилъ произхождалъ отъ едно поселение перси, настанени въ Македония, при императора Теофила... Изсрѣдъ тѣзи поселенци произлѣзълъ прочутиятъ родъ на Мокридитѣ (*Mokhrides*), назованъ така по единъ именитъ членъ, който носѣлъ легендарното име *Mokhr (an)*, погърчено въ *Mokros*. Единъ изъ тѣзи мокриди билъ царь Самуилъ“,⁸ а общо четир-

¹ *ibid.*, p. 9.

² Авторътъ посочва името на с. „*Ressan*“ въ Охридско, като близко до посоченото отъ него персийско име; споредъ него, името *Mokhran* се намира въ Охридско и Македония въ разни форми (ср. *Морио-во*), и изобщо той намира въ Македония „*bien de réminiscences persanes*“ (p. 10). Той дори сближава това име съ името „*bah'ag'a Mokhrani*“, въ Алжирия, презъ XIX в. (p. 11, п. 29).

³ *ibid.*, p. 11.

⁴ *ibid.*, p. 15/16.

⁵ *ibid.*, p. 16.

⁶ *ibid.*, p. 16.

⁷ *ibid.*, p. 22/23.

⁸ *ibid.*, p. 24/25.

имата братя — това сж били „комитопули-мокриди“.¹

Споредъ Ст. Ал. Найденовичъ, „Анна Комнина съ названието Мокръ е визирала не Самуиловия родъ, а съвсемъ другъ български боляринъ“.²

Като засъга това известие на Анна Комнина, проф. В. Н. Златарски пише: „Не е мжчно, мислимъ, да се разбере, че тукъ Самуилъ не е представенъ като синъ на нѣкой си български царъ Мокъръ, и наопаки, че Мокъръ може да се приеме за баща на Самуила; очевидно, тукъ се говори за нѣкакъвъ си предѣдъ на българската династия отъ IX и X в. (к. м.), но кой, остава за сега неизвестно. Да се вижда въ него непременно ханъ Крумъ, както мисли Хопфъ, ни се показва малко обосновано“.³ Той смѣта за неприемливо сжщо обяснението на Рачки за името *Μόχρος* като мѣстно име на родното Шишманово мѣсто. Другаде⁴ сжщиятъ ученъ говори за това сведение като за „тъмно известие на Анна Комнина“.

На името *Μόχρος* е обърналъ внимание и Ив. Снѣггаровъ.⁵ Той смѣта, че това име не може да се приписва на Самуиловия баща. Напротивъ. Самуилъ, споредъ него билъ назованъ най-напредъ съ име Мокъръ, а после билъ нареченъ Самуилъ. Затова той твърди: „латинскиятъ преводъ на Минъ ни се представлява по-близъкъ до истинския смисълъ на текста: ... a priori appellatione Mochri regis Bulgari, ejus qui deinde Samuel est nominatus (... отъ първото име на българския царъ Мокъръ, оня, който сетне е нареченъ Самуилъ). Отъ тукъ той заключава: „Излиза, че царъ Самуилъ е ималъ освенъ библейско, и народно име Мокъръ. Ако е вѣрно, че Самуилъ се наричалъ и Стефанъ, както се съобщава въ Далматинския записъ, то Самуилъ е ималъ и гръцко име, т. е. три имена,⁶ както

¹ *ibid.*, p. 26.

² Мнението на Фарлати, авторъ на „*Illyr. Sacrum*“, върху родословието на ц. Самуила, въ Ун. Юб. Сб. С. Бобчевъ, София 1921, стр. 254, бел. 1; ср. стр. 259.

³ В. Н. Златарски, Тъй нареченитѣ „грамоти“ на Пинцио стр. 28, бел. 2.

⁴ М. Пр., II (1926), 2, стр. 5, бел. 1. — История, I, 2, 638, бел. 1.

⁵ Ив. Снѣггаровъ, История на Охридската архиепископия, София, 1924, I, 33, бел. 2.

⁶ Явно е, че авторътъ (ср. още *ibid.*, 39) не е използвалъ резултатитѣ отъ убедителното изследване на проф. В. Н. Златарски за

и неговиятъ синъ Гаврилъ-Романъ-Радомиръ. Обаче, трѣбва да се забележи, че нийде въ другъ паметникъ нито Самуилъ, нито нѣкой другъ български владѣтель не е нареченъ Мокъръ, и съмнително е Самуилъ да е носилъ това име. Можеби, Анна Комнина е смѣсила названието на планината Мокра, наречена тъй поради физическитѣ си качества (въ противоположность на съседната планина Суха гора) съ нѣкое съзвучно народно име на Самуила, или по-скоро тя е изпаднала въ недоразумение: намѣсто да каже, че Лихнида е получила това название „Охридъ“ при царъ Самуила, тя е казала, че този градъ (sic) билъ нареченъ така по името на тоя български царъ.¹ Другаде² този авторъ изказва мисълта, че промѣната на името Лихнида въ Охридъ било дѣло на заселилитѣ се славяни: „Славянитѣ, които масово се заселили въ тоя градъ и околността му, сж го запазили, но измѣнили само неговия етниченъ обликъ... Освенъ това, славянитѣ промѣнили името на гр. Лихнида въ Охридъ. Поради дълбоката етнографска промѣна въ тази областъ, новото име се наложило и на гърцитѣ, макаръ че византийскитѣ писатели въ възторга си отъ старогръцкото минало величие, сегизъ-тогизъ си спомняли за древното име *Λοχρινίδος*“. Анниното известие той разбира въ смисълъ, че Лихнида била преименувана „Ахрида отъ варваритѣ, подъ които разбира българитѣ, защото тя веднага отбелязва, че това станало по името на българския царъ Мокъръ, после нареченъ Самуилъ“.³

Споредъ К. Regling, названието *Ἀχρίς*, нѣмало нищо общо съ името *Μόκρος*, както и това последното нѣма нищо общо съ името на царя Самуила.⁴

Като разглежда въпроса за произхода на името „Охридъ“, проф. Л. Милетичъ, между другото, пише: „Понятно е, че гърцитѣ, които до образуването на западната българска държава, която издига Охридъ за столица, все още продължавали

„далматинския записъ“, сиречь „грамотитѣ“ на Пинцио и Плезо, публикувано още въ 1921 год., затова безкритично повтаря едно безспорно опровергано схващане за Самуилъ-Стефанъ.

¹ ср. още *ibid.*, 20, бел. 5.

² Градъ Охридъ, истор. очеркъ. М а к. Пр., IV (1928), 98.

³ *ibid.*, 98, бел. 1.

⁴ *Lychnidos, eine neue Münzstätte in Illyrien*, въ *Zeitschrift für Numismatik*, XXXV (1925), 4, S. 255 ff. — ср. М а к. Пр., II, (1926), 2, 140/1.

да си служатъ съ старото название Лихнидосъ, вече се видѣли принудени да възприематъ новото българско име на града, когато то вече официално всъду се е налагало. Отзивъ на тоя обратъ, окончателното измѣстване на по-старото име съ новото българско име, намираме у А. Комнина, гдето се разказва за преобразованията, които царъ Самуилъ е направилъ въ града и околността..., та изрично се изтъква, че Лихнида се преименувалъ на дивия (варварския) езикъ на бълг. царъ Самуилъ въ „Ахрида“.¹ По нататъкъ той пише за „името Мокросъ, което по незнание Анна Комнина криво е разбрала за собствено име на царъ Самуила“,² и за „царъ Самуилъ, който ужъ носилъ и име Мокросъ“.³

Проф. Н. П. Благоевъ, критикувайки схващанията на Вл. Петковичъ, повтаря, безъ обаче да добави нѣкакви докази, изказаното отъ Хопфа мнение, че „българскиятъ царъ Мокросъ (*Μόκρος*) е князь Крумъ (*Κροῦμος*), който действително пръвъ предприелъ нашествия въ византийскитѣ европейски области, но само авторката или погрѣшно е написала, или погрѣшно е разбрала името му“. Той сжщо отрича, че „Мокъръ“ и Самуилъ сж едно и сжщо лице, и твърди, че това сж двама български „царе. . . които въ разни времена сж предприемали нашествия въ византийскитѣ европейски области“.⁴

В. Аврамовъ смѣта, на едно мѣсто, „Мокъръ“ за Самуила и пише, че следъ смъртта на Ив. Цимисхий, Мокъръ или Самуилъ, при отцепването на подчиненитѣ на Византия български земи, дошълъ и превзелъ града Преславъ, — отъ което заключава, че тѣзи области „сж били освободени отъ българската армия и границата на българското царство се прострѣла чакъ до устието на Дунава“.⁵ Въ допълнение, той съобщава, че „новитѣ историци, начело съ проф. Златарски, като дойдатъ до царъ Мокра, тѣ не го признаватъ за царъ, а

¹ Ма к. Пр., II (1926), 2, 144.; ср. *ibid.*, 144, бел. 1.

² *ibid.*, 146.

³ *ibid.*, 146.

⁴ Н. П. Благоевъ, Критически погледъ върху известията на Й. Скилица за произхода на ц. Самуиловата държава. Ма к. Пр., II (1926), 4, стр. 22. Сжщото повтаря Г. Симеоновски, Политическата история на западната македонска област, София 1927, стр. 200.

⁵ В. Аврамовъ, Юбилеенъ сборникъ Плиска-Преславъ. София 1929. II, 137.

само четиримата му синове, и обявяватъ сведенията на Анна за „тъмно известие“, като се основаватъ само на Скилица и Кедринъ, които не пишатъ нищо за царъ Мокра. Ние, обаче, сме на противно мнение и го считаме за царъ“.¹ На сжщото мѣсто, обаче, у този авторъ „Мокъръ“ се явява като име на Самуиловия баща: Никола-Шишманъ-Мокъръ: „Като се вземе предвидъ, пише той, че . . . родътъ на нашитѣ четирима комитопули билъ отъ арменско произхождение, то не е чудно баща имъ, царъ Никола Мокъръ, да е носилъ и прозвището Шишманъ, което е турско, азиатско. Другъ царъ следъ Бориса II и братъ му Романъ и преди Давида и Самуила не е имало освенъ посочениятъ отъ Анна Комнена царъ Мокъръ“.²

Неотдавна проф. Ст. Романски, въ една статия за името Охридъ,³ засегна и известието на Анна Комнина. „Трѣбва . . . да се приеме, пише той, че до дохождането на славянитѣ езерото и градътъ на него сж носили име *Λουχρίς* *Λουχριδός*, и то известно време още е останало като име на езерото, докато градътъ е билъ нареченъ, съ огледъ на своето положение на рида надъ езерото, съ ново, славянско име Охридъ, както се и отбелязва по време на заемането му отъ българитѣ и основаването на Самуиловата държава. Така тъкмо трѣбва и да се разбира често цитуваното свидетелство на Анна Комнена за преименуването на старото име Лихнидосъ въ Ахрида на варварския езикъ на българския царъ Самуилъ (*ἤν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ . . . τοῦ Βουλγάρων βασιλέως . . . Σαμουήλ*. ed. Bonn., XII, 9. 174) etc.“

II

Името *Μόκρος* като име на нѣкакъвъ български царъ (*Μόκρος ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεύς; Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως*) е *δὲς λεγόμενον* въ цѣлата наша историческа традиция, именно въ кн. VII и въ кн. XII отъ Алексиадата на Анна Комнина. Необходимо е да се разгледатъ, преди всичко, тѣзи две мѣста у византийската писателка, гдето се споменава това име *Μόκρος*. Особено внимание заслужава второто мѣсто —

¹ *ibid.*, II, 137.

² *ibid.*, II, 138; *ср. ibid.*, 135.

³ Имената на нѣкои макед. градове. — Охридъ, въ *Ма к. Пр.*, V (1929), 3, стр. 76.

въ кн. XII, 9 отъ Аннината Алексиада, гдето се описва началото и течението на р. Дринъ:

ὁ δὲ Δρυμὼν οὗτος ὁ ποταμός, ἵνα τι καὶ περὶ τοῦ ρεύματος τούτου προσιστορήσαιμι, ῥεῖ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα Σαμουήλ, τοῦ ἐπὶ τοῖν βασιλείων Κωνσταντίνου καὶ Βασιλείου τῶν πορφυρογεννήτων γεγονότος, διὰ τινων τάφρων ἑκατὸν, ἃς γεφύρας ἐπονομάζομεν. καὶ γὰρ ἀπορρέουσιν ὥσπερ ἀπὸ τινων ἀρχῶν διαφόρων τῆς λίμνης διηρημένοι ποταμοὶ καὶ εἰς ἑκατὸν ἤκοντες οὐ λήγουνσι καὶ οὕτως τῷ ποταμῷ ἰὼν κατὰ τὴν Δεύρην ἐνούμενοι, ἐξ οὗ καὶ Δρυμὼν ἐπονομάζεται, καὶ συνεχεῖς αὐτῷ γινόμενοι πλατύνουσί τε οὐτὸν καὶ μέγιστον ἐξεργάζονται. ὅς τοὺς ἔσχάτους τῶν Δαλματῶν παραμείβων καὶ πρὸς βορρᾶν ἀπὸν ἔπειτα ἐπικάμπει πρὸς νότον καὶ περὶ τὰς ῥίζας τοῦ Ἑλλισσοῦ γινόμενος εἰς τὸν Ἀδριανικὸν ἐκδίδωσι κόλπον,¹ сиречь:

„Тази рѣка Дримонъ — нека нѣщо и за нейното течение да разправа — тече горе изъ езерото Лихнида, което оварварениятъ сега езикъ назова Ахрида отъ Мокра, царя на българитѣ, (който царувалъ) най-първенъ и най-сетне (царувалия) Самуилъ, който живѣлъ презъ времето на багрянороднитѣ императори Константина и Василия, презъ нѣкакви стотина ровове, които назоваваме мостове. Изтичатъ, прочее, като отъ нѣкакви различни начала изъ езерото отдѣлни рѣки и, достигайки до сто (на брой), не пресѣкватъ, докле не се слѣятъ при Дебъръ въ рѣката, (която) оттукъ се назовава Дримонъ, и като се съединятъ съ нея, тѣ я разширяватъ и уголѣмяватъ. Тя (Дримонъ), като заобиколи крайнинитѣ на Далмация и се отправи къмъ северъ, после извива къмъ югъ и като достигне основитѣ на Елисса, влива се въ Адриатическия заливъ“.

Това мѣсто у Анна Комнина — твърде тъмно и неразбираемо, както подчертаватъ нѣколцина учени (Гилфердингъ, Коккони, Вл. Петковичъ, проф. В. Н. Златарски), — е дало начало на нѣколко недоразумения въ историческата книжнина.

По тѣзи думи на Анна Комнина, оварварениятъ езикъ назовалъ езерото Лихнида Ахрида „отъ (по) Мокра, царя на

¹ Anna Comnena, *ibid.*, XII, 19: 179,6-21. ed. Teubner (II, 174,15-20 ed. Bonn.).

българитѣ, (който царувалѣ) най-първенѣ и най-сетне (царувалия) Самуилѣ . . .“ Du-Sange изтълкувалѣ това мѣсто като указание, че името Ахрида вмѣсто Лихнида е било изведено отъ името на Мокра: *Olim Lychnidus . . . Postremo Achris, Achrida, seu . . . Acreda, nuncupata est, a Mocro Bulgarorum rege hanc appellationem sortitu, ut Anni innuit lib. 12 . . .*¹ Въ сжщия смисълъ е билъ направенъ латинския преводъ на това мѣсто отъ Алексиадата.² Споредъ Le Beau³ името Ахрида е било дадено на старата Лихнида отъ българитѣ, които установили тамъ своята столица. Rouqueville⁴ твърди, че езерото и мѣстността добили името Ахрида или Mochrida отъ Mocrus, царя на българитѣ . . . Zach. v. Lingenthal⁵ се запитва, дали името Ахрида „трѣбва да се извежда отъ (von) Mocrus, по-сетне Самуилѣ назovania български царъ (Ochrida вмѣсто Mochrida) или пъкъ думитѣ на Анна трѣбва да се разбиратъ че тази промѣна е станала следъ (seit) Mocrus“. Сръбскиятъ ученъ Б. Нушичъ⁶ съобщава, че, следъ дохождането на славянитѣ на полуострова, изчезва и името Лихнида, но е неизвестно, дали градътъ е билъ разрушенъ отъ тѣхъ и издигнатъ новъ градъ Охридъ, или пъкъ „је истом граду Лихнидосу словенски „варварски језикъ“, као што Анна Комнинова пише, натурно можда ново име“. Заселването на славянитѣ, споредъ проф. А. Иширковъ,⁷ въ областъта на Охридското езеро промѣнило не само етническиятъ съставъ на населението, но и мѣстнитѣ наименования . . . Името Лихнида, у гърцитѣ *Λιχνιδὸς* . . . се промѣнило тогазъ въ Ахрида у гърцитѣ и Охридъ у българитѣ. По-нататъкъ той допълня,⁸ че, споредъ Анна Комнина, „името Лихнида на езерото прекръстили въ Ахрида варваритѣ“. Ив. Снѣгаровъ⁹ смѣта, че Лихнида е получилъ името Охридъ при царъ Самуила, не че е билъ нареченъ по името на тоя български царъ; той указва сжщо,¹⁰ че

¹ Notae, *ibid.*, 502.

² Annae Comnenae Alexias, Venetiis 1729, p. 293.

³ Histoire du Bas-Empire, Paris 1773, t. XVI, p. 324.

⁴ ц. с., III, 54, note 1.

⁵ ц. с., S. 9.

⁶ Крај обала Охридскога језера, Београд 1894, стр. 76.

⁷ А. Иширковъ, Лѣт. БАН., III (1916), 79/80. — сжщия, Les confines occidentaux, p. 23.

⁸ *ibid.*, 80, бел. 1.

⁹ ц. с., I, 33, бел. 2.

¹⁰ ц. с., 163/4, бел. 1.

името Ахрида се е явило по-рано, но смѣта, че било утвърдено едвамъ когато Самуилъ е пренесълъ столицата си въ Охридъ. Тази промѣна на името той свързва съ заселението на славянитѣ.¹ Вл. Петковичъ опита наистина да изведе името на града Охридъ направо отъ *Μοκρος* — споредъ него Мокранъ: Mokhran—Mokhrid—Ochrid.² Споредъ проф. Л. Милетичъ,³ смисълътъ е: „Лихнида е била преименувана на дивия (варварски) езикъ на българския царь Самуилъ въ Охрида“. Сжщото повтаря и проф. Ст. Романски.⁴ Двамата учени, обаче, възприематъ едно особено четене на Анниния текстъ: (ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης) ἦν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσήγορευσεν ἀπὸ . . . τοῦ Βουλγάρων βασιλέως . . . Σαμουήλ. За името на езерото Охрида Fluss, P W R E, XIII, 2, (1927), 2115, съобщава: „Sur Zeit Anna Comnena hiess er bereits See von Ochrida“, като привежда, безъ нѣкакви поправки текста на Анна Комнина.

Въ основа на това сведение у Анна Комнина нѣкои автори заключаватъ, че градътъ Охридъ е билъ основанъ отъ Самуила или по негово време. Споредъ Rouqueville,⁵ основаването на новата Охрида се поставя традиционно презъ царуването на царь Самуила. Aug. F. Gfröger изрично указва,⁶ че Самуилъ основалъ за нова България (Neubulgarien) една втора столица, при езерото Лихнида, „welcher nunmehr den bulgarischen Namen Achrida empfang.“

Сжщото това мѣсто у Анна Комнина е дало основание на нѣкои автори да указватъ нѣкакви особени мѣрки отъ страна на ц. Самуила за оправяне и канализиране на езерото Лихнида, околнитѣ блата и течението на р. Дринъ. Споредъ Дюканжа, българскиятъ царь Самуилъ, като искалъ да изчерпи (exhauste volens) езерото Лихнида, на което построилъ града Ахрида, направилъ тѣзи ровове или ями, за които говори Анна, като ги назовава *τάφρους*.⁷ Анниниятъ текстъ е билъ преведенъ на

¹ Мак. Пр., IV (1928), 1, 98.

² op. cit. p. 17.

³ Мак. Пр., II (1926), 2, 144; ср. ibid., 144, бел. 1.

⁴ Мак. Пр., V (1929), 3, 76.

⁵ op. c., III, 54.

⁶ Byzantinische Geschichten, Graz 1874, II, 638. — вж. още Е. С про страновъ, ц. м., стр. 160.

⁷ Du-Cangii Notae, ibid., II, 518, като разглежда думитѣ *γεφύρας* и *στροφάς*, добавя: In his porro Annae . . . locis intelligi plenum est alveos

латински въ сжщия смисълъ: „Рѣката Дримонъ... получава началото си изъ езерото Лихнида, което падналиятъ сега въ варварство езикъ назовалъ Ахрида по първото наименование на Мокра, царя на българитѣ, онзи, който отсетне билъ назованъ Самуилъ. Живѣлъ той при императоритѣ Константина и Василия багрянороднитѣ. Когато предприелъ да отводни и изчерпи това езеро, отвелъ го въ нѣкакви ровове или ями, сто (на брой), които назоваваме мостове. Тѣ имали брѣгове и спускове каточели надолу проходими и отъ единъ въ другъ преминаващи чрезъ проникващи изворни протоци, така щото при всѣки потокъ изглежда сякашъ тамъ се явява началото на извора“.¹ Този преводъ и тълкувание, като отнесалъ сведението къмъ 1014 г., повторилъ, съ малки измѣнения въ началото, I. G. Stritter въ забележителното си съчинение *Memoriae populorum*...² и издадения отъ него преводъ замѣстилъ у мнозина отъ по-къснитѣ изследвачи оригинала.

Споредъ думитѣ на Rouqueville, на българския царь Самуилъ се приписва заздравяването (*assainissement*) на Охридската областъ, защото този царь „събралъ всички изтичащи отъ езерото води въ единъ само отводъ и изчистилъ отводитѣ или вмѣстилищата (*canaux ou réservoirs*).“³ Нѣколко време по-късно, Ami Boué,⁴ като описва басейна на Охридското езеро, съобщава, между другото, че рѣката „Дринъ начева

illos, quos olim Samuel Bulgarorum Rex, Lychnitidem paludem, cui Achridis inaedificatum oppidum, exhaurire volens fecerat... Anna lib. 12. fossas istas et alveos Lychnitidis paludis *τάρρους* vocat.

¹ Annae Comnenae Alexias, Venetiis 1729, P. 293/4. Drymon porro hic amnis... caput atque originem a Lichnitide trahit palude, quam lingua nunc in barbariem degenerans Achridem vocat, a priori appellatione Mochri Regis Bulgari, ejus qui deinde Samuel est nominatus. Floruit is imperantibus Constantino et Basilio Porphyrogenitis: quando istam paludem derivare exhaurireque aggressus, in fossas eam quasdam sive alveos fecuit centum quos pontes appellamus, ripas enim et crepidines habent quasi subtus pervias et ex uno in alium meabiles penetrantibus scaturiginum venis. adeo ut in rivo quolibet caput fontis velut ibi nascentis esse videatur. Издательтъ добавя на полето, *ibid.* 294: Achris palus a Mochro Rege Bulgaro exhausta et denominata.

² I. G. Stritterus Memoriae populorum, Olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Meotidem, Caucasum... in colentium ex scriptoribus historiae byzantinae. Petropoli 1774, II, 633/34.

³ *loc. cit.*, p. 58. — ср. сжщо Псп., VI (1888), 25/26. стр. 102.

⁴ Ami Boué, La Turquie d'Europe, Paris 1840, I p. 76.

при Струга, гдето езерото има все още блатисти брѣгове, въ-
прѣки древнитѣ работи на българскитѣ царе презъ тѣхното
пребивание въ Охридъ (*malgré les travaux anciens des rois bulga-
res pendant leur résidence à Ochri*)¹, като намеква именно за
тѣзи работи на Самуила, за които, споредъ Дюканжа, се го-
вори у Анна.

За Самуиловата династия А. Гилфердингъ съобщава,
че „до каква степенъ новата българска династия се грижила
за своята столица, доказва огромната работа, която, ако може
да се осланяме на свидетелството на Анна Комнина, за съжа-
ление твърде неразбираемо и неясно, предприелъ бащата на
Самуила и самъ той (Самуилъ — И. Д.) завършилъ, за да из-
суши околността на Охрида отъ блатата, явяващи се поради
близостта на езерото. Тѣ заповѣдали да пресѣкатъ тѣзи
блата съ цѣла система канали, по които водата се стичала въ
рѣка Дринъ. На каналитѣ било направено такова количество
мостове, че мѣстото добило наименование „сто моста“.² Той
добавя, че това мѣсто у Анна е твърде тъмно, и предполага,
че между думитѣ *γεγονότος* и *διὰ τινων τάφρων* има пропускъ“.³

М. Г. Аѣмитса повтаря сжщото твърдение,⁴ а пъкъ
англичанката G. M. Mackenzie, като говори за града Охридъ,
назовава го „стомостния градъ на древна България (the „hun-
dred—bridged city of ancien Bulgaria)“, гдето, въ края на X в.,
Самуилъ установилъ своята столица.⁵ Като се позовава на ука-
заното мѣсто у Stritter'a, К. Иречекъ,⁶ въ своята „История
на българитѣ“ съобщава, че Самуилъ се преселилъ по-нататѣкъ
въ очарователната Охрида... По разпореждане на Самуила
околнитѣ блата били изсушени чрезъ многобройни канали,
които се изливали въ Дринъ. Сръбскиятъ ученъ Б. Нушичъ⁶
сжщо повтаря, че били направени канали изъ езерото въ рѣ-

¹ ц. м., стр. 210/211.

² ц. м., стр. 210, бел. 3.

³ *Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας συναχθεῖσα κατὰ
τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθῆματα*. Атина 1870, I, стр. 125, бел. 3: *τὰ περὶ τάφ-
ρων λεγόμενα, τότε ὑπαρχουσῶν, οὐκ ἔν εἰσι τις σήμερον, διότι Σαμουὴλ ὁ
τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς συνήγαγεν αὐτὰς εἰς ἓν ὅμιλον*.

⁴ G. M. Mackenzie — A. P. Irby *Travels in the Slavonic pro-
vinces of Turkey in Europe*, 2 ed., London 1877, I, 103.

⁵ изд. Стр. Славчевъ, стр. 142 и бел. 11, стр. 149.

⁶ ц. с., стр. 78.

ката Дринъ и надъ тѣзи канали били построени толкова мостове, че това мѣсто получило име „сто мостове“. Като се позовава на Штритеръ, обаче не точно,¹ известниятъ френски византинистъ G. Schlumberger² утвърждава, че „Самуилъ пресушилъ околнитъ блата чрезъ многобройнитъ канали, които се изливали въ р. Дринъ“. Следъ Schlumberger, това повтаря и Н. Станевъ³. Като описва града Охридъ, Alfred Rambaud⁴ го назовава „градътъ на стотъ мостове (la ville aux cent ponts)“ и „албанска Венеция“. За сжщитъ дѣла у Самуила говори Д. Цухлевъ,⁵ като се позовава на Иречека и Штритеръ, а Ив. Снѣгаровъ⁶ допълня, че „споредъ съобщението на Анна Комнина, Самуилъ изсушилъ околнитъ блата при р. Дринъ съ цѣла система отъ канали, по които водата се стичала въ рѣката. На каналитъ построилъ сто мостове“. Той смѣта, че „канализацията на блатата, несъмнено, била предприета следъ като Охридъ станалъ столица на България, което е било чакъ при Самуила, а Анна Комнина счита именно Самуила за устроителъ на българската столица Охридъ“.⁷ Проф. Л. Милетичъ⁸, като се позовава на Анна Комнина, указва „преобразованията, които царъ Самуилъ е направилъ въ града и околността, като е изсушилъ околнитъ блата при р. Дримъ съ прокарането на канали и пр.“

Напоследъкъ англичанката Elizabeth A. S. Dawes предложи новъ преводъ, та и ново тълкуване на тѣзи думи у Анна Комнина, при което царъ *Μόκρος* се свързва само съ промѣната на името Лихнида въ Ахрида: „Тази рѣка Дринъ... тече горе отъ езерото Лихнида презъ сто прокопа (channels), които назоваваме „мостове“. Сегашниятъ разваленъ езикъ назовава това езеро Ахрида, следъ (after) царя на българитъ, който живѣлъ по времето на императоритъ Константина и Василия багрянороднитъ и билъ най-напредъ (at first) наричанъ

¹ Указва Stritter, II, 683 вм. II, 633/34.

² L'Épopée byzantine à la fin du dixième siècle. Paris 1896, p. 613/4, сжщо p. 614, n. 1.

³ СбНУК, XIV (1898), отд. Критика стр. 27.

⁴ Etudes sur l'histoire byzantine, Paris 1912, p. 291.

⁵ История на българската църква, София 1910, I, 803.

⁶ ц. с., I, 33.

⁷ ц. с., стр. 33, бел. 2.

⁸ Мак. Пр., II (1926), 2, стр. 144.

Μογrus, а напоследъкъ (latterly) Самуилъ.“¹ G. Buckler, обаче, въ своето изследване върху Анна Комнина, съобщава за канализирането на езерото Лихнида отъ българския царь Самуилъ „въ сто рова, назовани прокопи“.²

Явно е, обаче, че името „Ахрида“, „Охридъ“ нѣма никаква връзка съ името *Μόχρος*, както се изтъква въ изследванията на редица учени, които сж се занимавали съ името на града Охридъ,³ и само пресилени и неестествени сближения могат да извеждатъ езиково едното име отъ другото. Не може да се приеме сжщо предположението на Zach. v. Lingenthal,⁴ че името Ахрида е било, можеби, установено следъ времето на този царь *Μόχρος*, подъ когото той разбира именно Самуила, защото това име е засвидетелствувано много по-рано.⁵ За да се допусне пъкъ, че името Ахрида е било установено отъ Самуила, като се отрича тѣждественността на Мокра съ Самуила, трѣбва да се допусне една основна промѣна на цѣлия Аннинъ текстъ, именно: ... *Αχρίδα προσήγορευσεν* ... *ἀπὸ τοῦ Βουλγάρων βασιλέως* ... *Σαμουήλ*, както предлагатъ нѣкои учени.⁶

Най-приемливо и допустимо обяснение на Аннинитѣ думи: *ὁ δὲ Δρυῶν οὗτος ὁ ποταμός* ... *ὅτε μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς*

¹ Eliz. A. S. Dawes, *The Alexiad*, London 1928, p. 321.

² G. Buckler, *Anna Comnena*, Oxf. Univ. Press 1929, p. 403, бел. 5; вж. тукъ по-долу.

³ За името „Ахрида“, „Охридъ“, ср. напр., писаното отъ Zach. v. Lingenthal, *Beiträge*..., S. 15.—Hahn, *op. c.*, S. 97.—M. Γ. Δημίτσα. *Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, Атина 1870 и 1874: I, 175, бел. I и II, стр. 612. сл.—Ив. Снѣгаровъ, *История на Охридската архиеп.*, I, 163/4, бел. 1.—Й. Ивановъ, Сб. В. Н. Златарски, стр. 56., въ отговоръ на Вл. Петковича.—K. Regling, *Zeitsch. f. Numism.*, XXXV (1925), 4, S. 255. *Мак. пр.*, II (1926), 2, 141.—Л. Милетичъ, *Мак. пр.*, II (1926), 2, 144. сл.—Ст. Младеновъ, *Българска мисль*, II (1928), 7/8, стр. 488/89.—Ст. Романски, *Мак. пр.*, V (1929), 3, 76 сл.

⁴ ц. с., S. 9.

⁵ На Цариградския съборъ презъ 879 г. присжтствувалъ митрополитъ Гавриилъ Охридски: *Γαβριήλ Ἀχρίδης*, отбелязанъ въ актоветѣ на събора, вж. Mansi *Amplissima Coll. Concil.*, 17^a et 18^a, Ann. 872—967, p. 373—6. ср. Е. Голубински, ц. с. 58.—В. Н. Златарски, *История*, I, 2, 210.

⁶ *Мак. пр.*, II (1926), 2, 144.—*Мак. пр.*, V (1929), 3, 76.

Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευθεν ἀπὸ Μόχρου... е предположението, че въ текста на Анна Комнина е смѣсено едно мѣстно име ὁ Μόχρος съ ед-наквото нему по написъ име ὁ Μόχρος, като име на нѣкакъвъ българинъ владѣтель.

(Ще се свърши).

Преселници отъ Македония въ Чепинското корито.

Отъ Д. Ив. Никовъ.

Безспорно, единъ отъ най-красивитѣ кжтове у насъ е и Чепинското краище. Нѣма пжтникъ, който, миналъ оттамъ, а да не се е възхитилъ отъ неговата хубостъ и да не е запазилъ дълбоки спомени за него. И нека се забележи, че Чепинското краище съ своя отличенъ климатъ, богати гори и термални води отдавна е привличало погледитѣ на много видни люде. Достатъчно е да споменемъ само, че намѣрениятъ римски каптажъ на старата каменска баня ни свидетелствува, какво и римляни сж търсили прохладата и термалнитѣ води на Чепино и сж го считали за отлично лѣтовище.

Презъ турското робство Чепино, бидейки мжчнодостжпно, не е имало щастieto да бжде посетено отъ пжтешественици, които сж минавали презъ Българско и сж ни оставили ценни сведения отъ това време за нашитѣ земи. То е оставало твърде уединено та потурченото тукъ българско население е могло да загуби своето национално съзнание и да стане най-фанатиченъ привърженикъ на турцизма и жестокъ врагъ на своитѣ сънародници християни, които най-страшно си изпатиха отъ помашкия фанатизъмъ и безумие въ Баташкото клане. Само единъ единственъ пжтешественикъ презъ първата половина на 19. вѣкъ (1836 год.) Викеснелъ, може би само по една случайностъ, е миналъ презъ Чепино та ни дава малки сведения за него въ своето съчинение „Voyage dans la Turquie d'Europe“, т. II. стр. 103 и 204, Paris 1868 год. Преди Викеснела обаче кратки сведения за Чепино намираме у попъ Константиновото описание на Пловдивската епархия отъ 1819 год., а двадесетъ години следъ Викеснела татарпазарджичанинътъ Стефанъ Захариевъ въ много ценната си книга „Описание на Татаръ-Пазарджийскж-тж-каазж“, Виена 1870 год. стр. 27—29 и 66—69 ни даде доста много сведения за Чепино,

особено съ публикувания тукъ за първъ пжтъ попъ Методиевъ разказъ за потурчването на чепинскитѣ българи (67), който остава до днесъ най-важенъ източникъ за историята на тази трагедия,¹ попълненъ отъ частъ и отъ Голѣмо-Бѣловската хроника². Отъ тѣзи хроники се вижда, че потурчването е станало къмъ 1657 год. презъ времето на султанъ Мохамедъ IV и великия везиръ Мохамедъ Кюпрюли (1656 — 1661). Презъ това време турцитѣ сж воювали съ венецианцитѣ, та е станало нужда самъ султанътъ да мине презъ Чепино за Разлога и оттамъ за Солунъ.

Отъ освобождението насамъ презъ Чепинското краище минаха съ научна цель мнозина наши учени па дори и чужди отъ разни клонове на науката. Нѣкои отъ тѣхъ отчасти го засегнаха въ трудоветѣ си, а други написаха специални съчинения за него. Професоръ Л. Милетичъ написа въ Периодическо списание кн. XVI, 1905 год. стр. 193—221, студия върху езика на чепинскитѣ помаци — „Фонетични особености на помашкитѣ говори въ Чепино“. Въ тази студия биде изтъкнато, че помашкитѣ говори въ Чепино се отличаватъ съ много характерни, неизвестни до тогава особености.

Скоро излѣзе книгата на Ив. Батаклиевъ подъ заглавие „Чепино (Специално географски проучвания“, печ. въ Годишникъ на соф. унив. кн. XXVI, 1 София, 1930 год.). Авторътъ подробно е посочилъ съчиненията, отъ които се е ползувалъ и които отчасти или изцѣло засѣгатъ Чепинското краище. Това е последенъ наученъ трудъ върху Чепинското краище. Въпрѣки че Ив. Батаклиевъ е засегналъ много въпроси отъ историко-археоложка гледна точка (да се има предъ видъ, че той е правилъ специално географски проучвания), все пакъ Чепино чака още изследовачи.

Моята задача тукъ е съвсемъ кратка и ограничена. Азъ си зададохъ за цель да проследя, кога и какви преселници сж

¹ Къмъ епохата, когато се потурчили чепинскитѣ помаци, се отнася и главното масово потурчване на ловчанскитѣ помаци (вж. Л. Милетичъ, Ловчанскитѣ помаци).

² Тази хроника биде публикувана отъ Проф. П. Мутафчиевъ въ съчинението му „Стари градища и друмове изъ долините на Стрѣма и Тополница“, стр. 73, София 1915 год. Преписъ на сжщата тази хроника, съ малки различия, публикува Н. Начовъ въ сп. Бѣлг. Прегледъ, год. V кн. II, 149 сл.

навлизали въ Чепинското краище отъ Македония. Трѣбва да забележа, че селото Корово и Флоровскитѣ и Св. Петканскитѣ колиби не влизатъ въ кръга на моята работа, понеже тамъ нѣма нито единъ македонски преселникъ (тамъ дори нѣма преселници и отъ България, съ изключение на 2—3 семейства въ село Корово, дошли отъ село Петричъ, Панагюрско). Моитѣ изследвания се отнасятъ изключително до жителитѣ на селата: Баня, Лѣджене, Каменица, Ракитово, Костандово и Дорково.

Землището на Чепинското краище се пада изключително въ Родопитѣ. Сегашнитѣ му граници точно сж описани у Ив. Батаклиевъ. Чепино заема значителна частъ отъ северозападнитѣ разклонения на Родопитѣ съ почти цѣлия басейнъ на р. Елидере. На западъ не започва отъ самото начало на Родопитѣ, а отъ долината на р. Яденица и Аврамова седловина и стига на изтокъ срѣдата на Баташкото поле и височинитѣ подъ него къмъ мѣстността Св. Константинъ. На северъ презъ ридоветѣ Милеви скали и Каркария се намира въ съседство съ Пазарджиското поле, а на югъ опира на главното родопско било и масива Сютка, които го отдѣлятъ отъ Разлога и Доспатското краище. Днешнитѣ граници на Чепино съвпадатъ съ старитѣ му граници, които ни описва Хр. П. Константиновъ¹ възъ основа на единъ турски документъ съ дата 1. Шевалъ Мюхаремъ 1068=1658 г., собственостъ на с. Костандово. Споредъ този документъ чепинскитѣ села образували отдѣлна нахія (подоколия) и били вакъфъ на нѣкой си паша отъ Одринъ, комуто били дадени отъ султанъ Сюлейманъ. Въ тѣзи си граници Чепино заема по въздушна линия една дължина въ почти западно-източна посока между Велиица и Визир-тепе отъ 38 клм., а широчина въ северожужна посока между връхъ Млѣкоевица и рида Милеви скали и Сютка — 27.6 клм. Пространството на Чепино въ тѣзи граници е 661.872 кв. клм. (Батаклиевъ, ц. с. стр. 10).

Следъ потурчването на българитѣ въ Чепинско, Баня става срѣдище на турцизма въ Чепино и освобождението го заварва като най-голѣмо и многолудно помашко село. Оттукъ се е прѣскало най-много турска култура, а оттукъ сж излѣзли и най-голѣмитѣ главорѣзи и водители на Баташкото клане. И право се

¹ Хр. П. Константиновъ, Чепино. Едно българско крайще въ северозападнитѣ разклонения на Родопскитѣ планини, вж. Сб. за Н. Ум. наук. и кн., т. 3. 1890 год.

предава, че полудивитѣ помаци по това време отъ Флоровскитѣ и другитѣ колиби, които сж познавали само Баня и сж чували за Стамбулъ, сж мислили, че следъ Стамбулъ по голѣмина е идвало селото Баня.

Вѣрскиятъ антагонизъмъ, който се е развилъ съ най-голѣма сила между българо-християнитѣ и помацитѣ, е ималъ голѣмо значение за взаимнитѣ отношения между отдѣлнитѣ села въ Чепино. Въпрѣки че по предание много родове отъ помацитѣ съ християнски родове се знаели за роднини, като напр. Каменскитѣ родове Мичовци, Шульовци и Ташчиовци съ едноименнитѣ отъ с. Корово, Синаповци отъ с. Баня съ едноименния родъ отъ с. Каменица, Будниковци отъ с. Лѣджене съ Аризановци отъ с. Каменица и др., все пакъ омразата едни къмъ други, поради вѣрскитѣ различия, е била голѣма, а помацитѣ се считали истински господари на българо-християнитѣ. Известно е, че помацитѣ съ приемането на мохамеданството сж изгубили своето народно съзнание, та дори и днесъ тѣ мислятъ, че всѣки, който е мохамеданинъ, е турчинъ. Всичко това е станало причина, че нито едно християнско семейство до освобождението ни не е смѣло да се засели срѣдъ помашкото население или пъкъ обратно. Ето защо виждаме, че до освобождението не намираме никакво смѣсване на помашко съ българо-християнско население въ чепинскитѣ села: Каменица даже и до днесъ не е позволила да се засели тамъ помакъ, а въ Корово, Лѣджене, Дорково и Баня до освобождението никакъ не намираме българо-християни. Малко по-другояче е било въ с. Ракитово. Тамъ се заселили българо-християни много отдавна преди освобождението, но не въ помашката, а въ долната, българохристиянска махала, но и тукъ дветѣ махали живѣли сжщо така отдѣлно, безъ да си смѣсватъ кжщитѣ.

Следъ освобождението вече размѣстване на населението въ чепинскитѣ села става бърже и значително: много каменчани се преселили въ с. Лѣджене, а преселници наченали да идатъ и отъ Батакъ, Пазарджикъ и околността му, отъ Панагюрище и Пещера и най-много отъ Македония. Само с. Корово останало малко засегнато отъ преселници, — тукъ има заселени 2—3 семейства отъ с. Петричъ, панагюрско, докато най-голѣми промѣни въ това отношение сж претърпѣли селата Лѣджене, Баня, Ракитово, Костандово и Дорково. За това има и икономически причини: използването на богатитѣ гори на Чепино, а

най-много — исторически: изселването на помашкото население въ Мала-Азия отъ една страна и отъ друга прииждането на бѣжанци следъ македонското Илинденско въстание (1903 год.), освободителната балканска война па дори и всеобщата, следъ всѣка отъ които македонски преселнически вълни една следъ друга заливатъ Чепинското корито¹.

Ще съобща сега за всѣко чепинско село поименно македонскитѣ преселени родове заедно съ броя на коренитѣ, отъ които се представлява всѣки родъ.

Сведенията, които давамъ, азъ лично събрахъ като посетихъ Чепинско съ научна целъ презъ 1930 г.

Въ с. Баня.

Първитѣ преселници въ с. Баня идватъ изключително отъ Македония. Презъ пролѣтѣта 1888 год. тукъ се заселилъ родѣтъ Главееви отъ с. Якоруда, разложко, който днесъ се представлява отъ 2 корена. Презъ лѣтото и есенъта сжщата година идватъ: Гушавилови 3 кжщи пакъ отъ с. Якоруда; Ишеви 3 к. отъ с. Кресна, мелнишко; Петрови 2 к. отъ сжщото с. Кресна; Томови (Терзиеви) 2 к. отъ с. Годлево, разложко; Васеви 1 к. отъ с. Бѣлица, разложко; Стаматови 1 к., Москови 3 к., Узуннови 1 к., Груеви 1 к., Гаргови 1 к., Петкови 1 к. всички отъ с. Обидимъ, неврокопско; Велко Филиповецъ 1 к. отъ с. Филипово, неврокопско; Дуреви 1 к. отъ с. Драглище, разложко и Джолеви 1 к. отъ гр. Мехомия. Преди тѣзи родове обаче къмъ 1896 г. сж придошли тукъ въ съвсемъ напреднала възраст Сава Радоновъ отъ с. Голиева-Баня, разложко, Димитъръ Велковъ отъ с. Обидимъ, неврокопско и Георги Грънчара отъ с. Голиева-Баня, разложко; тѣ работѣли своитѣ занаяти: първиятъ — бояджийство, вториятъ — овчаръ-наемникъ, а третиятъ — грънчарство. Семействата имъ до заселването на горнитѣ родове живѣли въ с. Каменица, понеже животѣтъ между помациѣ билъ още невъзможенъ. Днесъ тѣхни потомци сж: Велкови 3 к., Радонови 2 к. и Грънчарови 1 к.

¹ Преселницитѣ се настанявали главно въ кжшитѣ на изселилитѣ се помаци, като закупували и тѣхния полски имотъ. Прави впечатление, че нѣкои отъ онѣзи преселници, които се настанили въ такива кжщи, наченали да носятъ и родовитѣ прѣкори на бившитѣ помаци-стопани на тѣзи кжщи, каквото нѣщо срѣщаме въ с. Ракитово.

Презъ 1889 год. се заселватъ Богомилъ Партеневъ 1 к. отъ с. Годлево, разложко; Трендафилъ Костовъ 1 к. отъ с. Филипово, неврокопско; Паланови 3 к. отъ с. Обидимъ, неврокопско; Бояджиеви 1 к. отъ с. Якоруда, разложко; Пукневи 1 к. отъ с. Горно-Драглище, разложко, а на другата година идватъ: Цвѣткови 3 к. отъ с. Кресна, мелнишко; Сачкови 2 к. отъ с. Бѣлица, разложко; Юрукови 1 к., Пуледжанови 2 к., Весйови 1 к. и Пръкови 2 к. отъ гр. Мехомия; Мицинови 2 к. и Даскалови 2 к. отъ с. Обидимъ, неврокопско.

Отъ 1891 год. до Доспатското въстание въ 1895 год. сжъ придошли: Самарджиеви 3 к. и Палигорови 3 к. отъ гр. Мехомия; Ихтиманскитѣ 3 к. отъ с. Бѣлица, разложко; Саво Георгиевъ 1 к. и Праматарови 3 к. отъ с. Елешница, разложко; Дурчови 1 к. отъ гр. Банско и Стоянъ Тупановъ 1 к. отъ с. Гостунъ, неврокопско.

Отъ Доспатското въстание до Илинденското въстание 1903 год. сжъ дошли: Илия Грънчаровъ 1 к. и Якимъ Цоковъ 1 к. отъ с. Бѣлица, разложко; Никола Карчиновъ 1 к., Иванъ Дункинъ 1 к., Симеонови 3 к., Вещови 2 к., Никола Пулинъ 1 к., Юрукови 2 к., Кондевци 2 к., Шаински 1 к., Ат. Лачадински 1 к. и Марко Златаревъ 1 к. отъ гр. Мехомия; Ковачеви 2 к., Езекилъ Бориновъ 1 к. и Костадинъ Рачевъ 1 к. отъ с. Голиева-Баня, разложко; Георги Заревъ 1 к., Тодоръ Бояджиевъ 1 к., Илия Софевичинъ 1 к., Иванъ Шарковъ 1 к., Иванъ Бандаковъ 1 к., Кръстю Фидевъ 1 к., Димитъръ Девесиевъ 1 к., Илиеви (Мутафчиеви) 2 к. и Касапови 2 к. отъ с. Елешница, разложко; Сирилещови 3 к., Ушеви 2 к. и Фурнаджиеви 2 к. отъ гр. Банско; Петъръ Кърката 1 к. отъ с. Кременъ, неврокопско; Гърбови 1 к. отъ с. Осеново, неврокопско; Парекъови 2 к., Георги Аврамовъ 1 к., Чопеви 2 к., Чореви 1 к. и Иванъ Якимовъ 1 к. отъ с. Обидимъ, неврокопско.

По време на Илинденското въстание: Петъръ Калояновъ 1 к. и Боянови 3 к. отъ с. Долно-Драглище, разложко; Рабаджиеви 2 к. отъ гр. Банско; Клечарови 5 к., Марикови 2 к., Атанасъ Норовъ 1 к., Георги Сакиевъ 1 к., Германови 3 к., Митаръ Зелевъ 1., Сеизови 2 к., Филипови (Узунови) 1 к., Ланджови 1 к., Аризанъ Дрънката 1 к., Дигимаркови 1 к., Келеви 3 к., Иванъ Бакара 1 к., Никола Станудинъ 1 к., Бѣлцови 4 к., Илия Мичевъ 1 к., Георгиеви 2 к., Дончови 3 к., Гаджови 3 к., Кангъови 2 к., Арнаутскитѣ 3 к. и Атанасъ Ан-

дриевъ 1 к. отъ с. Обидимъ, неврокопско; Иванъ Керемидчията 1 к. отъ с. Бачево, разложко; Никола Газяновъ 1 к. отъ с. Годлево, неврокопско; Илия Гръчковъ 1 к., Коце Радоловъ 1 к. и Ушеови 2 к. отъ с. Кременъ, неврокопско.

Презъ 1904—1905 год.: Христо Тричковъ 1 к. отъ с. Бѣлица, разложко; Колчагови 2 к. отъ гр. Банско; Георги Ласковъ 1 к. и Радичеви 3 к. отъ с. Обидимъ, разложко и Бизеви 1 к. отъ гр. Банско.

Презъ 1910—1914 год.: Коце Радинъ 1 к., Никола Тодевъ 1 к., Коце Скабринъ 1 к., Лазаръ Янчевичанъ 1 к., Димитъръ Берговъ 1 к. и Петъръ Бахановъ 1 к. отъ гр. Банско; Кръстю Ковачевъ 1 к. отъ с. Долно-Драглище, разложко; Паскалеви 2 к. и Бандеви 1 к. отъ с. Елешница, разложко; Хаджи Попови 1 к. отъ гр. Банско; Ботушанови 2 к., Малчеви 1 к. и Карааризанови 1 к. отъ с. Обидимъ, неврокопско; Спасъ Тупановъ 1 к. и Стоилъ Бѣлевъ 1 к. отъ с. Гостунъ, неврокопско; Василъ Сазовъ 1 к. отъ гр. Кавадарци; Маринъ Тодоровъ 1 к. и Георги Шумановъ отъ с. Горно-Броди, сѣрско; Петъръ Ржжовъ 1 к. и Бѣгови 1 к. отъ с. Кърчово, демиръ-хисарско; Свещ. Стоянъ попъ Николовъ 1 к. отъ с. Сингелово, демиръ-хисарско.

Отъ Европейската война до днесъ: Димитъръ Трандафировъ 1 к. отъ с. Гостунъ, неврокопско; Георги Тепегъзовъ 1 к. и Ганеви 2 к. отъ с. Горно-Броди, сѣрско; Юрданъ Девесиевъ 1 к. отъ с. Елешница, разложко; Костадинъ Бозаджиски 1 к. отъ гр. Банско и Иванови (Коцревски) 1 к. отъ с. Лазарополе, дебърско.

Въ с. Лѣджене.

Въ с. Лѣджене преселници отъ Македония почнали да идватъ още по време на нашето освобождение. Тогава сж дошли: Бакърджиеви 2 к. отъ с. Голиева-Баня, разложко; Даскалови 2 к. отъ с. Горно-Драглище, разложко и Бояджиеви 1 к. отъ с. Голиева-Баня, разложко.

Приблизително презъ 1886 год. се заселватъ родоветъ: Невенови 2 к., Иванъ Тасевъ 1 к., Никола К. Поповъ 1 к., Кръсто Благоевъ (Фръндевъ) 1 к. и Ангелъ Савовъ 1 к. отъ с. Елешница, разложко; Мясларови 4 к. отъ с. Якоруда, разложко и Бунищови 1 к. отъ с. Голиева-Баня, разложко.

Отъ 1890 год. до Доспатското въстание (1895 год.): Пантовци (Чолакови) 2 к. отъ с. Горно-Драглище, разложко; Костадинъ Рачевъ 1 к. отъ гр. Мехомия; Георги Банскалията 1 к. отъ гр. Банско; Голомеови 2 к., Кадурины 1 к., Малчеви 1 к., Шумлеви 1 к., Бокове 2 к., Иванъ Чолевъ 1 к., Иванъ Матевъ (Исйовъ) 1 к., Бучкови 1 к., Даскалови 2 к., Пендева 1 к., Бозаджиови 1 к., Свещ. Георги Байовъ 1 к. и Ботушанови 2 к. отъ с. Якоруда, разложко.

Отъ Доспатското въстание до Илинденското въстание включително: Никола Бошковъ Сапунджията (Висйовъ) 1 к., Атанасови 3 к., Лазарови (Алексови) 4 к., Борицови 1 к., Полупкови 2 к., Катошеви 1 к., Щереви 1 к. и Кехайови 1 к. отъ с. Голиева-Баня, разложко; Георги Колевичинъ 1 к., Христо Бицинъ 1 к. и Пичови 1 к. отъ гр. Мехомия; Колчагови 3 к., Пицини 1 к., Улевинови 1 к., Анте Лазаровъ 1 к., Баракови 2 к. и Никола Минковъ (Сандъкчията) 1 к. отъ гр. Банско; Пскови 1 к., Атанасъ Милановъ 1 к. и Георги Савовъ Катранджията отъ с. Елешница, разложко; Яткови 1 к. и Георги Фурнаджиевъ 1 к. отъ с. Горно-Драглище, разложко; Караиванови 1 к., Расолкови 4 к., Пръчикапови 1 к., Теофилови 4 к. и Васеви 3 к. отъ с. Бѣлица, разложко; Атанасъ Бѣлцовъ 1 к., Иванъ Радоновъ 1 к. и Благо Гаджановъ 1 к. отъ с. Обидимъ, неврокопско; Стоянъ Джаджеровъ 1 к. и Дим. Стоименовъ 1 к. отъ с. Ковачевица, неврокопско! Пенкини 1 к., Денизови 2 к., Георги Ст. Пасковъ 1 к., Костови 2 к., Петкови 2 к. и Шопови (Ангелови) 2 к. отъ с. Осиково, неврокопско; Димитъръ Стефановъ 1 к. отъ гр. Старчище; Иванъ П. Николовъ (Опашковъ) 1 к. отъ гр. Мехомия; Кюрчиеви 4 к., Качореви 2 к., Шаламанови 3 к., Клешкови 3 к., Бѣличнови 3 к., Дзиврапанови 3 к., Вардеви 2 к., Пицови 1 к., Цинцеви 1 к., Юргакъови 1 к., Джеджорови 1 к. и Дим. Гугаловъ 1 к. отъ с. Якоруда, разложко; Никола Белешковъ 1 к. отъ с. Годлево, разложко.

Около 1905 г.: Хаджи Попови 2 к. отъ гр. Банско; Юрданъ Стойчевъ 1 к., Гапе Видиновъ 1 к. отъ с. Горно-Драглище, разложко и Ст. Паланковъ 1 к. отъ с. Елешница, разложко.

Отъ балканската до европейската война: Ланджови 3 к., Златеви 2 к. и Параско Ангеловъ 1 к. отъ с. Клепушна, зияховско; Тодоръ Атанасовъ Стоиловъ 1 к. отъ с. Скрижево, зияховско; Иванъ Г. Кулгомановъ 1 к. отъ с. Ореховецъ,

сърско; Илия Костадиновъ 1 к. отъ с. Дутлий, сърско; Чакърови 1 к. отъ гр. Банско.

Презъ 1929 г. се заселва въ с. Лжджене и единъ коренъ отъ рода Иванови (Кощревски) отъ с. Лазарополе, дебърско. Отъ този родъ има два корона въ с. Голѣмо-Бѣлово, т.-пазарджишко¹ и единъ въ с. Баня, когото вече споменахме.

Въ с. Каменица.

Въ с. Каменица, което е българо-християнско село, намираме преселници отъ Македония много по-рано отъ освобождението, като напр. родътъ Балтаджиеви 4 к. отъ с. Горно-Драглище, разложко, дошълъ около 30 г. преди освобождението, а около последното идватъ: Самарджиеви 3 к. отъ гр. Банско; Чолакови 2 к. отъ Горно-Драглище (разложко); Стефанъ Марковъ 1 к. отъ с. Осеново (неврокопско); Цопанови 1 к., Маноиловци 1 к. и Давидовци 2 к. отъ с. Голиева-Баня (разложко); Гушевилюи 1 к. отъ с. Якоруда (разложко).

Отъ Доспатското до Илинденското въстание: Захари Джеджоровъ 1 к. отъ с. Якоруда (разложко); Мисаилъ Григоровъ 1 к. отъ с. Горно-Драглище (разложко); Милошеви 2 к. и Георги Ботковъ 1 к. отъ с. Якоруда (разложко); Кръстьо Гешовъ 1 к. отъ с. Годлево (разложко); Стамберовци 2 к. и Георги Т. Сейменовъ 1 к. отъ с. Елешница (разложко).

Въ с. Ракитово.

И въ с. Ракитово намираме преселници отъ Македония много по-рано отъ освобождението, но настанени тогава въ българо-християнската махала. Родътъ Тупарови 10 к. отъ с. Якоруда (разложко) е най-рано преселенъ тукъ македонски родъ. Първиятъ неговъ родоначалникъ се е наричалъ Вельо и ще се е заселилъ въ Ракитово приблизително 60—70 г. преди освобождението, защото неговиятъ синъ Тодоръ е умрѣлъ презъ 1897 г. на 100 год. възраст. Преди освобождението е дошълъ и родътъ Мечеви 6 к. нейде отъ Македония, но откъде и кога, не се знае. Преди освобождението сж дошли и родоветъ: Андонови (Каназирски) 7 к. отъ гр. Мехомия; Костови (Люткови) 2 к. отъ с. Бѣлица (разложко); Хаджи По-

¹ Вж. статията ми въ в. „Македония“ — Преселници отъ Македония“, брой 1199 отъ 15 октомврий 1930 г.

пови 3 к. отъ гр. Банско; а около десетина години следъ освобождението: Зигарови 4 к., Бебечеви 5 к., Недѣлчеви 1 к., Левтерови 3 к. и Дрѣнкови (Димови) 2 к. отъ с. Ковачево (неврокопско); Димитъръ Г. Велевъ 1 к. отъ с. Гостунъ (неврокопско); Атанасъ Шелевъ 1 к. отъ гр. Мехомия.

Отъ 1890 г. до Илинденското въстание: Кръстьо Георгиевъ 1 к. отъ с. Елешница (разложко); Георги Чечевъ 1 к. и Спасови 4 к. отъ гр. Мехомия; Петъръ Бояновъ 1 к. отъ с. Долно-Драглище (разложко); Георги Филиповъ 1 к. отъ с. Тешово (неврокопско); Микови 1 к. отъ гр. Банско; Грозданови 4 к. отъ с. Доленъ (неврокопско); Дим. Голомеовъ 1 к. и Ташеви (Златареви) 5 к. отъ с. Якоруда (разложко); Баракови 2 к. отъ с. Скребатно (неврокопско); Исакови (Порязови) 2 к., Ангелъ Прикоповъ 1 к. и Георги Куртевъ 1 к. отъ с. Ковачево (неврокопско).

Около 1908 г. идва Георги Марковъ (Астинъ) 1 к. отъ с. Якоруда (разложко), живѣлъ преди това нѣколко години въ гр. Казанлъкъ.

Презъ 1913 г.: Димитъръ Ивановъ (Стоянкинъ) 1 к. отъ с. Виница (кочанско); Спиро попъ Василевъ 1 к. отъ с. Липецъ. (кочанско); Недѣлчо Цвѣтковъ (Марковъ) 1 к. отъ с. Бинечъ, (скопско); Кост. Зепковъ 1 к. отъ с. Горенци (зиляховско); Кост. Иванчовъ 1 к. отъ с. Бѣлотинци (драмско); Палянкови 2 к. (единиятъ коренъ е дошълъ преди Илинденското въстание) отъ с. Горно-Броди (сѣрско); Тодоръ Келпековъ 1 к., Георги Динковъ 1 к. и Стойо Лолутовъ 1 к. отъ с. Търлисъ (неврокопско); Савкови 2 к., Из. Родевъ 1 к., Варламови 2 к., Бангееви 2 к., Томови 2 к., Петъръ Запревъ 1 к., Дим. Зайковъ 1 к. и Никола Симеоновъ 1 к. отъ с. Г.-Броди (сѣрско).

Отъ европейската война насамъ: Георги Кабаковъ 1 к., Стоилъ Розевъ 1 к., Киро Пачаловъ 1 к. и Велеви 2 к. отъ с. Ковачево (неврокопско); Из. Софевичинъ 1 к. отъ с. Елешница (разложко); Попъ Иванови (Чолакови) 2 к. (единиятъ отъ тѣзи корени е дошълъ още презъ 1902 г. отъ с. Долно-Драглище, разложко).

Въ с. Костандово.

Преселници отъ Македония въ с. Костандово намираме едва отъ 1908 г.: Дим. К. Бараковъ 1 к. отъ с. Скребатно (неврокопско); Мутафови 2 к. и Кост. Караасански 1 к. отъ

с. Осеново (неврокопско) и Стоименъ Чолевъ 1 к. отъ с. Скребатно (неврокопско).

Отъ 1911—1916 г.: Янкови 2 к. отъ с. Голиева-Баня (разложко), Георги Думковъ 2 к. отъ с. Горно-Броди (сърско); Йосифъ Илиевъ 1 к., Илия Ст. Графовъ 1 к., Илия Ив. Божовъ 1 к. и Димо Каракехаовъ 1 к. отъ с. Скребатно (неврокопско); Гардански 3 к. и Христо Стоиловъ 1 к. отъ с. Осеново (неврокопско); Илия Буровъ 1 к. отъ с. Гостунъ (неврокопско); Атанасъ Бояджиевъ 1 к. отъ с. Клепушна (зиляховско); Ив. Минковъ 1 к. и Петъръ Загоричинъ 1 к. отъ гр. Банско; Стоименъ Динчевъ 1 к. отъ с. Гостунъ (неврокопско); Георги попъ Кировъ 1 к. отъ с. Елешница (разложко) и Ангелъ Гължбовъ 1 к. отъ с. Осеново (неврокопско).

Презъ 1918 г.: Кръстьо Чанковъ 1 к., Ив. Тричковъ 1 к., Петъръ Бояджиевъ 1 к., Никола Тошковъ 1 к., Каранфилъ Шарковъ 1 к., Юрданъ Бѣлевъ 1 к. и Софевичини 2 к. отъ с. Елешница (разложко).

Отъ 1929 г. до днесъ: Христо Йочевъ 1 к. отъ с. Голиева-Баня (разложко), Ив. Харисковъ 1 к. отъ гр. Старчище и Иванъ Туфановъ 1 к. отъ с. Гостунъ (неврокопско).

Въ с. Дорково.

Най-рано преселенъ родъ въ с. Дорково отъ Македония намираме отъ 1901 г.: Петреви 2 к. отъ с. Варошъ (прилепско).

Презъ 1914—1915 год.: Атанасъ Лаз. Тотуовъ 1 к. отъ с. Годлето (разложко); Борисъ Телевъ 1 к. отъ с. Добърско (разложко); Зарко хаджи Поповъ 1 к. отъ гр. Банско и Свещ. Фоте попъ Миновъ 1 к. отъ с. Клепушна (сърско).

Отъ 1921—1927 год.: Пейо Илиевъ Мирчевъ 1 к. отъ с. Турбалукъой, (Деде-агачко); Илия Шошевъ 1 к. отъ с. Осеново (неврокопско); Дим. Панайотовъ 1 к. отъ с. Клепушна (сърско); Дим. Тандевъ 1 к. отъ с. Горно-Драглище (разложко); Георги Гърбевъ 1 к. и Илия Трендафиловъ 1 к. отъ с. Осеново (неврокопско); Иванъ Кост. Мутафчиевъ 1 к. отъ с. Баница, (сърско); Иванъ Д. Терзиевъ 1 к. отъ с. Гостунъ, (неврокопско) и Аврамъ Д. Балабановъ 1 к. отъ с. Баница (сърско).

Отъ гореизложеното се вижда, че преселници отъ Македония има най-много въ селата Баня, Лъджене и Ракитово. Въ първитъ две села македонскитъ преселници представляватъ абсолютно мнозинство спрямо другото население. Тукъ българо-

мохамедани сж останали много малко, а и преселниците отъ другаде сж сжщо така малко въ сравнение съ македонцитѣ. Така че тѣзи две села — Баня и Лѣджене — могатъ да се считатъ напълно помакедончени, което може да се види не само отъ броя на македонцитѣ, но и отъ духовното влияние, което сж указали тѣ върху другото население. Днесъ Баня и Лѣджене сж твърде хубави и подредени — по градски образецъ — села, а съ чудната якорудска носия младитѣ момичета украсяватъ веселитѣ хора на мегдана и улицитѣ. Това всѣки лѣтовникъ или случаенъ минувачъ знае. Якорудската моминска носия обичатъ и момитѣ отъ с. Каменица, а така сжщо и отъ другитѣ села.

Въ с. Ракитово, ако е дума за преселници отъвнѣ, македонцитѣ сжщо представляватъ мнозинство; сжщото може да се каже и за останалитѣ села.

За да се види, какъ е нараствало населението въ чепинскитѣ села отъ 70 години насамъ, прилагамъ накрай и една сравнителна таблица, въ която вписвамъ: сведенията за броя на населението отъ времето на Ст. Захариевъ, които той ни дава въ цитираната вече негова книга, отъ първото преброяване на 1880 г. и отъ последното на 31. XII. 1926 г.

ОБЩИНИ	Споредъ Стефанъ Захариевъ		Споредъ преброяването на 1880 г. ¹			Споредъ преброяването на 31. XII. 1926 г. ²				
	жители	сгради (кжци)	помаци	българи	турци	сгради	домакинства	мѣстно (оседло)	Население	
									Налично (присъствуваще)	
									Всичко	отъ което бѣжанци емигранти руси и др.
Дорково . .	140	40	726	10	13	268	311	1801	1817	17
Костандово	270	80	658	—	3	380	353	1762	1804	44
Корово . . .	130	40	721	9	—	239	221	1260	1265	—
Каменица . .	530	140	—	1496	—	529	599	3070	3098	18
Лѣджене . .	200	60	905 ⁶	—	—	457	628	2615	2738	92
Баня	1050	350	1941	20	—	478	663	2983	3077	94
Ракитово . .	560 ⁴	120 ⁵	1090	528	—	665	807	3762	3820	69

¹ Главна дирекция на статистиката, Списъкъ на населенитѣ мѣста въ царство България отъ Освобождението (1879) до 1910 г., стр. 27, 162, 226, 267, 269, 305 и 404, София 1921 г.

² Главна дирекция на статистиката, Списъкъ на населенитѣ мѣста въ царство България споредъ преброяването на 31 декемврий 1926 г., София 1930 г.

³ За останалитѣ народности не отдѣлихъ графа, защото тѣ сж много малко пкъ и не представляватъ интересъ за нашитѣ проучвания.

⁴ Отъ тѣхъ 300 българо-християни и 260 помаци.

⁵ Отъ тѣхъ 80 помашки и 40 българо-християнски.

Положението на българитѣ въ Боймѣя следъ руско-турската война (1877 г.)

Отъ Хр. Шалдевъ.

Положението на българитѣ въ областта Боймѣя¹ особено се е влошило следъ берлинския конгресъ. Това тежко положение обхваща времето отъ 1876 до 1888 г., когато турското правителство съ гръцкия митрополитъ бѣха обявили съвмѣстна борба противъ българитѣ съ цель да се задуши у тѣхъ всѣка нова проява на национално съзнание. Както винаги при общъ подеиъ на духоветѣ на раята, така и сега турското правителство нагледъ се бѣ предало на пословичното си безволие и бѣ дало пълна свобода на религиозния фанатизмъ, съ който бѣ обхваната господствуващата нация — турцитѣ. Следъ Берлинския конгресъ въ Солунския санджакъ (окржгъ) се бѣха появили много турски чети, които въ действията си били насѣсквани противъ българитѣ отъ пристигнали отъ Цариградъ ходжи и молли. Тѣзи чети нападали цѣли села и ги обирали. Солунскиятъ дописникъ, на в. „Марица“, излагайки положението въ окржга, пише: „Хайдутитѣ се умножаватъ всѣкиденъ; отъ всичко, се вижда, че тукъ владѣе пълно безначалие. Турскиятъ харамия Чолакъ Ислямъ нападна с. Ливада и като изрѣза ушитѣ на всички селяни, подложи ги на ужасни мжчения. После той поиска 200 лири, 150 оки масло и 50 глави овци и кози, като казалъ, че ако не му се дадатъ за единъ часъ, селото ще унищожи и хората ще избие. Заптитѣ и войскитѣ отиватъ по селата и подъ предлогъ, че селянитѣ се бунтуватъ, биятъ и обиратъ населението. Така нападатъ и черквитѣ и обиратъ всичко каквото намѣрятъ“ (в. Марица, 1878 г. бр. 3.). Друга разбойническа банда, подъ водителството на Демиръ бегъ, върлувала между Ениджевардаръ и Воденъ, а трета — въ Гевгелийско, която се отдѣ-

¹ Вж. „Макед. прегледъ“ год. VI, кн. 4, стр. 50.

лила да нападне въ самия градъ влиятелния българинъ Х. Зафиръ. Последниятъ, затворенъ въ кжщата си, водилъ нѣколкочасово сражение съ 80-членна разбойническа банда, безъ тази да бжде обезпокоена отъ мѣстната полиция и войска. Когато на другия день въ града се разнесълъ слухъ, че Х. Зафиръ е раненъ, при него отишелъ мѣстниятъ каймакаминъ да узнае за здравето му и да го попита, „какво е станало презъ нощта“. За това нападение се научили представителитѣ на великитѣ сили въ Солунъ, които заминали въ Гевгели за да се осведомятъ за станалото на самото мѣсто (в. ib. бр, 283 и 281).

Гърцитѣ отъ своя страна използвали създаденото следъ Берлинския конгресъ положение и настроението на турцитѣ спрямо българитѣ та проповѣдвали срѣдъ населението, че „Европа“ задържала една голѣма частъ отъ Тракия и цѣла Македония подъ владичеството на султана, не защото тя симпатизира на Турция, но единствено, защото мрази славянитѣ и обича гърцитѣ. Тя, Европа, остава тия две старогръцки провинции въ едно неопредѣлено положение, за да даде време на гръцкитѣ патриоти да засилятъ дѣятелността си и да привлѣкатъ на своя страна заблуденото население на тѣзи две провинции“ (в. ibid. бр. 4). А за да се действува за интереситѣ на елинизма на всѣкжде еднакво и планомерно, централниятъ цариградски силогосъ при патриаршията изпратилъ единъ циркуляръ до всички македонски силогоси, съ който ги запитвалъ да си кажатъ мнението, по кой начинъ трѣбва гръцкитѣ силогоси да действуватъ въ бждеще, „за да възвърнатъ въ недрата на елинизма заблуденитѣ негови чада въ Тракия и най-вече въ Македония“. На тоя циркуляръ солунскиятъ гръцки силогосъ отговорилъ: „1. трѣбва да се скрие омразата къмъ заблуденитѣ населения, които подържатъ схизматическата екзархия, като се убедятъ, че цѣлото население, което живѣе въ Македония, не е нито българско, нито гръцко, а македонско и че трѣбва да се докаже още, че това трѣбва да бжде тѣй, не само защото историята тѣй го иска, но защото и Европа въ Берлинъ реши, това тѣй да стане. 2. Трѣбва да се отворятъ добри пансиони въ всѣки градъ, въ който има повече отъ 6,000 жители, като въ тѣзи пансиони се учатъ и хранятъ момчета отъ околнитѣ сѣла безплатно, да се обучаватъ на гръцки езикъ и градскитѣ

момичета като на добритѣ отъ тѣхъ се дава и прика при омжжването имъ. 3. За постигането на тѣзи цѣли трѣбва да се възбуди сводолюбието на всички елини въ свѣта, като се поканятъ затова и англичани и французи елинофили“ (в. Марица, 1879, бр. 4). Решението на солунския силогосъ било приложено още сжщата година та въ Солунъ били открити пансиони за момчета и момичета отъ окржга. Сжщевременно въ Солунъ пристигнали отъ Атина много учители, които били назначени по разни градове въ Македония. Но къмъ тази програма за лоялна борба съ българитѣ, къмъ хитростта и лукавството, които сж присжщи на гърка, гръцкиятъ владика и неговитѣ орждия въ епархията му, подбуждани отъ националенъ прозелитизъмъ, прибавили още насилието и клеветата като по-ефикасни срѣдства за да се сплашатъ „вироглавитѣ“ схизматици“. И въ това отношение, както се изразява солунскиятъ дописникъ, „св. архиерей прояви и показва доблестното си юначество за слава и честъ ужъ на православната гръцка велика църква, състоеще се въ юдини целувки и предателства, за да ги претопи“ (в. Марица 1880 г. бр. 201). Презъ 1880 г. по клевета на сжщия митрополитъ били арестувани ениджевардарски граждани Ант. Лилянвъ, Хр. Титиновъ и др., защото сж действували и успѣли да се отвори българско училище въ града и защото на 11 май българитѣ отъ града празнували празника на Св. Кирилъ и Методий. Презъ сжщата година жителитѣ на около 20 села отъ ениджевардарската околия се отказали отъ патриаршията и минали подъ ведомството на екзархията. Воденскиятъ митрополитъ Иеротей, като узналъ това, предприелъ силно гонение противъ първенцитѣ, като ловилъ жертвитѣ си една по една отъ село въ село. Той е знаелъ, че най-влиятеленъ отъ селянитѣ въ всички 20 села е Иванъ Кехая отъ Рамель. Повикалъ го при себе, за да го натовари да събере печатитѣ отъ отказалитѣ се села и да се подпечати една молба, въ която се казвало, че тѣ признаватъ гръцкия владика и патриарха. Но Иванъ Кехая не се явилъ при него. Разярениятъ владика обявилъ Ив. Кехая предъ околийския началникъ за бунтовникъ. Нѣколко време той се криелъ отъ властта, но най-после билъ уловенъ и затворенъ въ ениджевардарския затворъ, а после въ Солунъ, „гдето лежи вече 35 дена“. Най-после Ив. Кехая се отнесълъ телеграфически до българския екзархъ и европейската ко-

мисия въ Цариградъ, които настояха предъ солунския валия да бжде освободенъ (в. Марица, 1880 г. бр. 201). За похватитѣ на воденския Иеротей сжщиятъ дописникъ малко по-късно пише: Отъ нѣколко време насамъ протосингелтъ на владиката е тръгналъ по селата съ двама конни стражари и полицаи, и гдето намѣри двама-трима свои последователи, взима селската черква и я дава на тѣхъ, а останалитѣ клети българи идатъ въ Солунъ и плачатъ какъ е възмъжно двама-трима да иматъ право да владѣятъ черквата, а 200 души да нѣматъ! Отговорътъ е, че който не се подчинява и на влидиката не се подчинява и на султана (ibid. 1880 г. бр. 128). Въпрѣки това, както отбелѣзва в. „Зорница“, българитѣ отъ солунския вилаетъ мжжки се съпротивлявали и недопускали гръцки владика да влиза въ селата имъ. За сжщата цель гърцитѣ презъ това време прибѣгнаха къмъ нелегални срѣдства: съ повикани отъ стара Гърция хора тѣ формираха нелегални банди, които, предводителствувани отъ гръцки „капитани“, тероризираха българитѣ въ ю. Македония, преследваха и убиваха по-събуденитѣ селяни и заставяха да бждатъ затворени българскитѣ и влашкитѣ черкви и училища. Такива гръцки чети върлували въ Костурско и Леринско подъ водителството на капитанитѣ Катарahiосъ, Калогерасъ и Леонидасъ, а въ Боимия е върлувала четата на капитанъ Панаитисъ (ibid. 1880 г. бр. 223).

Реформената акция и обявяване военно положение въ Солунския санджакъ.

Анархията, която е царила въ Македония, и безправieto, въ което били поставени българитѣ екзархисти въ тая страна, предизвикали формална намѣса на шесттѣхъ велики сили въ вжтрешнитѣ работи на Турция. Къмъ тази намѣса подсѣтени били по-рано устно, а по-късно и съ специаленъ „циркуляръ“ представителитѣ на заинтересованитѣ велики сили въ София отъ българското правителство, което изложило положението на българитѣ въ Македония и е искало въвеждане на реформи, съгласно съ Берлинския договоръ. Още по-рано, а именно презъ февруарий 1879 г. българитѣ, живеещи въ Цариградъ, подали писмена молба до представителитѣ на великитѣ сили и европейската комисия, която била сформирана да изработи „Органически уставъ“ за Румелия, да се приложи чл. 23 отъ

Берлинския договоръ по отношение на Македония (в. Марица, 1879, бр. 41). Въ началото на 1880 г. презъ м. януарий се завърналъ въ Цариградъ Н. Бл. Екзархъ Иосифъ I, който сътакриръ до Високата порта поискалъ разрешението на турското правителство да се назначатъ български владци въ Македония, и то на първо време въ Охридъ и Скопье. Презъ сщщото време въ Цариградъ е заседавала европейската комисия подъ председателството на министра на вътрешнитѣ работи Асимъ-паша. Комисията е заседавала цѣла година и изработила „законъ за управление на румелийскитѣ вилаети“, състоящъ се отъ 17 глави, а именно: 1. Общи права на жителитѣ (въ Македония и Тракия). 2. За вилаетитѣ. 3. За централното управленіе на вилаетитѣ. 4. За главнитѣ съвети въ вилаетитѣ. 5. Разпредѣление на вилаетитѣ. 6. За управленіето на каазитѣ (околитѣ). 7. За управленіето на санджацитѣ. 8. За старейшинскитѣ съвети. 9. За градскитѣ съвети. 10. За управленіето на нахитѣ. 11. За управленіето на махалитѣ и селата. 12. За изборитѣ. 13. За сждилищата. 14. За народното образование. 15. За вѣрослужението. 16. За чиновницитѣ и 17. За жандармерията и полицията (ibid. 1880, бр. 210 и 211). Работата на комисията е представлявала само единъ литературенъ трудъ безъ всѣкакво практическо значение. Следъ като билъ изработенъ „законътъ“, въ края на 1880 г. комисията го предала на Високата порта за изпълнение и си заминала, а турското правителство по своя навикъ го захвърлило подъ мандера. Когато македонскитѣ българи се научили за свикването на цариградската комисия за изработване на реформи, всички се зарадвали. „Но отъ тия реформи, пише солунскиятъ дописникъ, не излѣзе нищо друго, освенъ едно по-силно враждебно раздражение у турцитѣ и систематическо преследване на българитѣ“. „Турцитѣ и гърцитѣ като че ли сж се съгласили да дадатъ окончателенъ ударъ на българитѣ въ Македония“. Туй, което не могатъ да направятъ турцитѣ, допълвали го гърцитѣ, а онуй, което е невъзможно за гърцитѣ, предаватъ го на турцитѣ. Съ една дума тѣ иматъ пълна хармония въ действията си“ (ibid. 1880, бр. 170).

Турското правителство не се е смутило отъ обстоятелството, че въ Цариградъ бѣ свикана европейската комисия за изработване законъ за реформи и управление на вилаетитѣ и, за да се отнеме всѣка възможность на българитѣ да предявятъ

нѣкакви искания предъ европейската комисия въ Цариградъ, солунскиятъ валия Дервишъ паша обявилъ военно положение въ вилаета и предписалъ на своитѣ подведомствени чиновници да залавятъ и арестуватъ всѣки, който се именува българинъ. По заповѣдь на сѣщия валия властитѣ въ Воденъ запретили на българитѣ отъ воденската епархия да признаватъ екзарха за свой духовенъ началникъ и да взиматъ участие въ каквито и да било обществени и политически въпроси, като сж ги заплашвали, че „всѣки нарушителъ на това правителелствено нареждане ще се смѣта за престѣпникъ и ще се наказва съгласно съ законитѣ на страната“. Самъ Дервишъ-паша въ последното си пребивание въ Воденъ, — пише дописникътъ — заповѣдалъ щото всѣки българинъ слѣпо да се подчинява на гръцкия владика (idid. 1880, бр. 247). За видимъ поводъ да се обяви военно положение въ вилаета е послужило обстоятелството, че тукъ, както и другаде въ Македония, за самоотбрана отъ разбойницитѣ бѣха се появили нелегални дружини отъ недоволни българи, подобно на четата на Диме Чакревъ отъ Прилепско и др. Въ нашата Боймия презъ 80-тѣ год. на миналия вѣкъ се появили две такиви чети подъ водителството на Митъръ Петковъ отъ Боймица и попъ Лянте отъ Вългаци, като първиятъ е действувалъ въ Паякъ пл., а вториятъ — въ полска Боймия. Истинската причина за обявяването на военното положение въ вилаета, обаче, както се каза по-горе, е била да се отнеме всѣка възможность на българитѣ да се отнесятъ до европейската комисия и спокойно да се прокара това, което правителството бѣ замислило да върши едновременно съ свикването на цариградската комисия. Като диверсия противъ инициативата на великитѣ сили турското правителство наредило по вилаетитѣ да се свикатъ вилаетски смѣсени комисии, които съгласно съ мѣстнитѣ нужди да изработятъ проекто-правила за преобразуване на администрацията и управлението на всѣки вилаетъ. Въ началото на 1880 г. солунското вилаетско управление съобщааа на населението, че въ Солунъ ще се събере смѣсена българо-турско-гръцко-европейска комисия, която на мѣстна почва да посочи всички ония преобразувания, които сж необходими за умиротворението и преустройството на вилаета. Въпрѣки българския характеръ на Солунския санджакъ, въ комисията не е билъ избранъ нито единъ представителъ българинъ. Българитѣ отъ Гумен-

дже, Рамелъ, Петрово и др. села подали протестно заявление до европейската комисия въ Цариградъ за начина, по който били избрани представителитъ въ смѣсената комисия и недопускането въ нея нито единъ българинъ. За това протестно заявление узнали както Дервишъ-паша така и владиката Иеротей, та когато последниятъ посетилъ Гумендже и околнитъ села, обвинилъ за бунтовници следнитъ първенци: Хр. Севиновъ, Димо Румолиевъ, Ристо Шалдевъ, Тано Калдиевъ, Танасъ Миндовъ, Куси Вашилъ, Митъръ Вашилевъ, Танасъ Тошковъ и х. Тано Зориновъ отъ Гумендже, Ив. Кехая отъ Рамелъ, Танасъ Алъровъ отъ Петрово и Холердата отъ Ливада. Всичкитъ поменати първенци, оковани въ вериги, били отведени пеша въ Солунъ и изправени предъ военния сждъ, който ги осждилъ на заточение въ М. Азия. „Заловенитъ първенци, — пише солунскиятъ дописникъ, — получиха това наказание, защото имаха смѣлостта да подпишатъ прошение до европейската комисия въ Цариградъ за преобразувания въ Македония. Тия прошения се пазятъ у председателя на комисията Асимъ-паша, министъръ на вжтрешнитъ работи, а ловенето на българитъ става по тия документи“ (в. Марица, 1881 бр. 284). Роднинитъ на осжденитъ на заточение подали телеграфически молба до великия везиръ, до руския и английския пълномощни министри въ Цариградъ, както и до Негово Блаженство екзарха да се отмѣни присждата. По застъпничеството на двамата посланици, а тъй сжщо на „Търновското правителство“, по нареждане отъ Цариградъ осжденитъ първенци били освободени и на 22 априлъ били върнати отъ парахода „за голѣма изненада на гърцитъ и турцитъ, които отъ тоя фактъ останали поразени“. Когато осжденитъ били карани съ лодка въ парахода, Ив. Кехая и другаритъ му пѣли пѣсеньта: „Оставай сбогомъ ой невесто! ази отивамъ въ далеченъ край...“ За изпратенитъ телеграми били похарчени 72 лири, а за пълното имъ освобождение, т. е. за да си отидатъ по домоветъ си, въпрѣки предписанието на централното цариградско управление, всѣки арестуванъ първенецъ е броилъ по 102 лири рушветъ.

Мюдюри християни и народна милиция — „сердари“.

Нагласената отъ турското правителство солунска вилаетска смѣсена комисия, поради тенденцията на свикването ѝ, разбира се, не даде никакви практически решения и резултати за

да се подобри положението на вилаета. Исторически е доказано, че при всѣки опитъ за интервенция въ вѣтрешнитѣ работи на Турция отъ страна на великитѣ сили турското правителство винаги е реагирало съ свои инициативи за сѣщата цель, и всичко изработено отъ негова страна си остава написано само на книга. За лице предъ европейската комисиия едно отъ решенията на солунската смѣсена комисиия е било, щото въ Боймия да се създадатъ две мюдюрства съ седалища въ Гумендже и Грубевци, както и да се образува народна милиция — сердари за преследване на разбойническитѣ банди тукъ. И понеже компактната маса на населението въ Боймия бѣ българско, то мюдюритѣ и милицията трѣбвало е да бждатъ българи. Обаче за мюдюри въ поменатитѣ населени пунктове Дервишъ-паша, въ споразумение съ митрополитъ Иеротей, назначилъ вѣрлитѣ гъркомани и орждия на владиката Тано попъ Танасовъ въ Гумендже и Георги Бекрията въ Грубевци. Българитѣ екзархисти отъ Гумендже протестирали противъ назначението на двамата гъркомани, изтъквайки обстоятелството, че българитѣ екзархисти въ града представляватъ мнозинство, повече отъ $\frac{3}{4}$ отъ населението. За тази имъ дързостъ били заловени 37 души първенци и изпратени подъ конвой въ Солунъ като бунтовници, гдето военниятъ сждъ трѣбвало да ги осжди на заточение, както се заканвали гъркоманитѣ, нѣкъде въ Албания. Въ сѣщото време роднинитѣ на арестуванитѣ изпратили въ Солунъ двама куриери, които да проучатъ положението на арестуванитѣ и да потърсятъ застъпници за последнитѣ. Двамата куриери се явили при Хр. Бучковъ и Наумъ Спространовъ, а сѣщо и при ръководителя на униатската пропаганда г. Боне. Последниятъ обещалъ да се застъпи за арестуванитѣ, ако 110 кжщи отъ града станатъ унияти, като за това предварително подадатъ надлежно подписано заявление. Двамата куриери се върнали обратно въ Гумендже да донесатъ исканото заявление, но по пътя близу до града, край с. Либа(х)ово тѣ срещнали грѣцкия куриеръ Гоно Джановъ, отъ когото узнали, че отива въ Солунъ да занесе едно много важно писмо отъ Иеротей до солунския митрополитъ. Въ писмото си Иеротей, който тогава пребивавалъ въ Гумендже, писалъ на своя събратъ, че ако заловенитѣ 37 души първенци бждатъ осждени на заточение, българизъмътъ въ Гумендже и селата ще бжде съвършено унищоженъ. Писмото било силомъ

отнето отъ грѣцкия куриеръ и му се внушило да съобщи, че по пжтя го е изгубилъ. Двата куриери рано сутринта пристигатъ въ града и незабелязани отъ никого отиватъ въ кжщата на българския кметъ Гоно Гължбовъ, на когото разказали, какъ стои въпросътъ съ освобождаването на арестуванитѣ. Последниятъ събралъ нужднитѣ подписи и предалъ на куриеритѣ заявлението, които веднага заминали обратно за Солунъ, за дето следъ тѣхъ заминали още 102 граждани, глави на семейства, за да молятъ валията да пусне на свобода заловенитѣ и арестувани тѣхни съграждани, като невинни. Куриеритѣ най-първо се явили при защитника на арестуванитѣ Лячо Муляко, разправили му за срещата си съ грѣцкия куриеръ и отнимането на писмото. Когато адвокатътъ узналъ съдържанието на писмото, заявилъ, че това писмо ще освободи арестуванитѣ, безъ да се прибѣгва до услугата на г. Боне. Той запозналъ съ съдържанието на Йоротеовото писмо нѣкои членове отъ сжда, и, по настояването на аратлийския и куралски бегъ Мустафа, въ уречения день подсждимитѣ били само формално разпитани и изпратени обратно въ Ениджевардаръ, за да бждатъ окончателно оправдани и освободени. За сжщата цель за Ениджевардаръ заминали и трима представители на солунския, битолския и скопския сждъ, които въ присжтствието на воденския мирополитъ трѣбвало да се разглежда обвинението и се осждятъ обвиняемитѣ. Следъ като били разпитани всички обвиняеми. Иеротей най-после поискалъ да бждатъ всички осждени като хора, които бунтуватъ и цѣпятъ паството му, тѣй като той ималъ сведения, че всички обвиняеми съ роднинитѣ си сж дали заявление, че ставатъ унияти. На това битолскиятъ представителъ му отговорилъ, че когато заекътъ се подгонва отъ ловцитѣ, той търси сигурно мѣсто да се скрие, за да се спаси; така сж направили и обвиняемитѣ съ заявлението си, че искатъ да станатъ унияти. Тѣ сж невинни и като такива трѣбва да бждатъ освободени. Отъ Ениджевардаръ обвиненитѣ били доведени въ Гумендже, гдето по околень пжтъ било дадено да се разбере, че ще бждатъ освободени, ако се даде на сждиитѣ-паши „подарѣкъ“. Гражданитѣ събрали 700 лири въ злато, сребро — бѣли меджедии и нанизы и ги представили на единъ отъ пашитѣ, който приbralъ само лиритѣ и бѣлитѣ меджедиета, а накититѣ, на стойность около 200 лири, повърналъ. Арестуванитѣ българи

били освободени и удовлетворени, а мюдюринътъ гъркоманъ билъ смѣненъ и на негово мѣсто билъ назначенъ Христо Александриевъ, екзархистъ, който управлявалъ кратко време. Следъ него билъ назначенъ за мюдюринъ турчинъ. Отъ тази афера пострадали и първенцитъ гъркомани отъ града. Следъ освобождаването на българитъ въ сѣщия затворъ били изпозатворени всички чорбаджии гъркомани, които били освободени, следъ като и тѣ дали значителенъ „подаръкъ“.

Сѣщата участъ имала и реформата за народната милиция — сердаритъ. За да се прогонятъ появилитъ се разбойнически шайки въ солунския окръгъ, смѣсената комисия бѣ решила да се предостави на мѣстното население само да преследва тѣзи шайки, като за тази цель на всѣко населено мѣсто се образува милиция, въоръжена съ държавни пушки. Тази милиция отъ населението се наричаше „сердари“. Отъ Гумендже бѣха опредѣлени 8 души сердари, а отъ селата по 2-4-ма отъ всѣко село. Въ скоро време тази милиция можѣ да прогони разбойницитъ, върлуващи въ Боймия, като скоро следъ формирането си успѣ да убие главатаря на една разбойническа банда — Рамаданъ ага, главата на когото бѣ отрѣзана и поставена на върлина, за да я гледа населението. Срѣчноста, спретнатостта и въоръжението на милиционеритъ повдигаше духа на населението, та това не се хареса на турското правителство, което намѣри за нужно да закрие тоя „гяурски“ институтъ; той сѣществувѣ само 1½—2 години.

Опитъ за помирение.

Системата за създаване на чести афери, упражнявана отъ солунскитъ паши и тѣхнитъ подведомствени чиновници, въ услуга на които сѣ били воденскитъ митрополити, се практикувала не само отъ политически съображения и вѣрски фанатизъмъ, но и по чисто материални побуди. Чрезъ тѣзи афери и разпространяванитъ слухове за заточаване на арестуванитъ „бунтовници“ тѣ здраво скубѣли народа и си докарвали значителни странични приходи. Спрямо всички арестувани и после освобождавани се постѣпвало така: най-първо емисаритъ пускали и разпространявали слухове, че арестуванитъ ще бждатъ осѣдени на заточение нѣкъде въ М. Азия, Албания, Епиръ и другаде, а следъ освобождаването на невинно аре-

стуванитѣ не имъ се позволявало да заминаватъ за роднитѣ си мѣста, докато не дадатъ искания подкупъ.

При това тежко и безправно положение, естествено е, че населението било принудено да търси една по-сигурна опора и защита, която да го предпази отъ честитѣ арести и безбожно скубене, а сжщевременно да запази и родното си училище и черквата. Като такава сигурна опора се явявала унията, агентитѣ на която отдавна, а особено следъ Берлинския конгресъ се много размножили. Тѣ разпространявали слухове, че всички, които приематъ унията, ще бждатъ подъ покровителството на Австрия, която действително следъ загубитѣ ѝ въ срѣдна Европа бѣ обърнала погледитѣ си къмъ Балканския полуостровъ. Русия, казвали агентитѣ, ви е изоставила, а Европа нѣма намѣрение да подобри вашето положение, но ако станете католици, Австрия ще ви е естественъ покровителъ (в. Марица, 1879 г. бр. 64). И когато презъ 1882 г. десетъ души първенци екзархисти отъ Гумендже били наново арестувани, 217 семейства отъ града приготвили заявление да го подадатъ на г. Боне съ молба да бждатъ приети подъ ведомството на папата. Когато турското правителство узнало за това, то се сепнало и арестуванитѣ веднага били освободени (*ibid.* 1882 год. бр. 363). Униатската пропаганда и сега не е могла да се загнѣзди въ Гумендже. Едни отъ първенцитѣ — по-слабохарактернитѣ и страхливи се върнали подъ ведомството на гръцката патриаршия, а мнозинството останало подъ ведомството на екзархията и продължило борбата съ воденския митрополитъ. Но тоя фактъ стресналъ нѣкои по-умѣрени солунски гърци, които, като виждали, какъ отиватъ работитѣ, почнали да проповѣдватъ между българи екзархисти и патриаршисти да стане едно помирение като се признае гръцкиятъ владика за духовенъ глава, който отъ своя страна да позволи на българитѣ да служатъ въ църквата си на славяно-български езикъ и българско учение въ училищата си. Такъво предложение „отъ високи личности, комиси и паракомисии било направено на гуменджани на нѣколко пжти, но до споразумѣние не се дошло“ (*ibid.* 1882 г. бр. 363). Не е могло да се постигне такъво споразумѣние, защото и новиятъ воденски митрополитъ Александрось не само че не се е съгласявалъ да има български училища и черкви, но продължавалъ да преследва българитѣ съ простени и непростени срѣд-

ства. За него се разправяло, че е билъ страстенъ ловджия и че въ цивилни дрехи отивалъ съ компания на ловъ. За него председателятъ на солунската българска община съ писмо № 89 отъ 10. IV. 1389 г. донася въ екзархията, че е причина въ Ениджевардаръ униятитъ да се увеличатъ до 150 кжци и че вѣроятно е още да се увеличатъ, защото „Александрось продължава да върши безобразия, чрезъ които той подбужда и принуждава българското население да прибѣгва къмъ унията.“ Между другитъ безчинства на тоя владика, казва се въ писмота най-забележително е следното: преди нѣколко дена, по поводъ на едно убийство, извършено въ Ениджеварско, владиката, като хвърлилъ на страна калимявката и расото си, преоблѣкълъ се въ панталони и сюртукъ и отишелъ заедно съ нѣколко полицаи въ споменатитъ села за да шпионира мирното българско население съ цель да арестува по-първитъ българи отъ тѣзи села, защото казвали, че сж българи. Съ това той сполучи да арестува нѣколко души, като ги посочи на властѣта за укриватели на разбойницитъ. Арестуванитъ бидоха доведени тука преди нѣколко дена, но щомъ се научиха католицитъ, веднага направиха постѣпки предъ властѣта и следъ два-три дена арестуванитъ бидоха пуснати на свобода (Арх. на св. Синодъ, Д. VI, 1889 г., отдѣление инородни пропаганди). Въпрѣки всичко това населението отъ Боймия не се подаде на униатската пропаганда, нито пъкъ грѣцкиятъ владика можа да сломи неговия духъ. Вече къмъ края на 90-тѣ години на м. в. то бѣше изцѣло признало ведомството на българската екзархия та основаването на ВМРО го завари народностно почти съзнало се съ изключение на незначителни групи-гъркомани въ Гумендже, Баровица, Боймица, Петровица, Крива и въ чифлигарскитъ села. Гъркоманитъ по селата се държаха, защото турското правителство не разрешаваше да се откриватъ български училища въ много отъ тия чифлигарски села.

Отъ миналото на градъ Струга.

Отъ Н. А. Мушмовъ.

Градъ Струга¹ се намира, както е известно, на устието на р. Дринъ или Дримъ (както го нарича тамошното население), която изтича отъ Охридското езеро. Рѣката раздѣля града на две почти равни половини, отъ които тази, която се намира на дѣсния брѣгъ на рѣката, се нарича турска махала, другата — Варошъ.

Преди 50 години градътъ имаше около 5,000 жители. Турската махала бѣше населена изключително отъ турци, нѣколко егюпски (цигански) кжщи и три бѣлгарски семейства: Янчевци, Брандибуровци и Квачевци. Варошътъ бѣ населенъ главно отъ бѣлгари, 2—3 арнаутски и само 5—6 цинцарски кжщи, преселени отъ Горна и Долна Бѣлица. Дветѣ части на града се съединяватъ посрѣдствомъ единъ мостъ по срѣдата на града, който е продължение на единственото шосе, което минава отъ Елбасанъ за Охридъ-Битоля. Сжщото шосе отъ моста до църквата служи и за чаршия въ Вароша. Сега има втори мостъ, който свързва дветѣ части на града близу при устието на рѣката.

Нѣмаме никакви сведения за да знаемъ, кога е билъ основанъ градътъ на сегашното му мѣсто. Въ Струга нѣма никакви следи отъ стари сгради, които да ни подсѣщатъ, че той е билъ старъ градъ. Най-стариятъ паметникъ, който е запазенъ тамъ (ако не е вече задигнатъ отъ сѣрбитѣ), това е частъ отъ милиарна колона съ латински надписъ, която датира отъ 217 г. сл. Хр. Тя е служела за километрически камѣкъ по пѣтя Вия Егнация, прокаранъ презъ II в. пр. Хр., който е минавалъ отъ Драчъ за Цариградъ. Тази колона бѣше, преди 50 години, забита при притвора на църквата Св. Георги; тя е известна на ученитѣ и е издадена въ *Cog. Ins. Lat.* III. 711—612. Отъ кжде е била донесена тя и поставена при църквата, не зная.

За Струга има предания па и вещевени доказателства, че въ старо време градътъ не е билъ на сегашното си мѣсто,

¹ Името Струга произлиза отъ рибнитѣ ловища въ града, наричани на старобѣлгарски *стругъ*, един. число *струга*.

а се е простираля къмъ южната си частъ на мѣстото, гдето е сега блатото, наричано отъ стружани „Климетица“. Това име, вѣроятно, произхожда отъ името на първия български епископъ Св. Климентъ Охридски.

Изглежда, че макаръ въ сегашния градъ да не сж запазени старини, които да сведочатъ за неговата старостъ, навѣрно нѣкога, преди повече отъ хиляда години пр. Хр. въ езерото при Струга е имало предисторически селища, жителитѣ на които сж живѣли въ жилища, построени върху забити колове въ водата близу до брѣга на езерото. Такива колове сжществуваша въ северната зона на Охридското езеро на 200—300 метра отъ брѣга на дветѣ страни отъ Струга преди 50 години, когато азъ напуснахъ своя роденъ градъ. Голѣмо пространство бѣ усѣяно съ колове, които се виждаха въ водата: тѣ бѣха въ правилни редове отъ дветѣ страни на устието по р. Дримъ. По сжщото протежение, по-близу до брѣга, бѣше усѣяно друго пространство съ трѣстика, което показва, че нѣкога брѣгътъ на езерото е билъ при трѣстиката, следователно и по-близу до коловетѣ. Това говори, че коловетѣ нѣкога сж служили за основа на надводнитѣ жилища.

Въпросътъ за сжществуването на наколни жилища въ Балканския полуостровъ е разрешенъ още отъ Херодота (V.16), който ни разказва за живота на жителитѣ на такива жилища на езерото Тахино и Бутковското езеро. Знаемъ сжщо за такива жилища въ Преспанското езеро при с. Наколецъ, което навѣрно отъ тѣхъ носи името си; сжщо знаемъ за такива жилища и въ Гебедженското езеро при Варна; коловетѣ отъ тия жилища, извадени отъ последното езеро, се съхраняватъ въ варненския и въ софийския музей. Защо тогава при наличността на поменатитѣ по-горе колове въ Охридското езеро да не предполагамъ, че тѣ сж останки отъ наколни жилища, токозъ повече, че за тѣхъ не сж запазени предания, отъ кога сжществуватъ тѣ тамъ?

Въпросътъ за наколни жилища въ Охридското езеро не е изследванъ, защото до сега никой обстоятелно не се е занимавалъ съ неговото изучаване¹. Нѣкои сведения по този

¹ Вж. Иширковъ, Охридското езеро и градъ Охридъ (въ Лѣтописи на Бѣл. ак. на наук. 1925, отдѣл. отпеч. стр. 11.); — Мушмовъ Н. А. Наколни жилища на Охридското езеро при Струга въ Македонски прегледъ I, 5—6, 1925, стр. 18 след.

въпросъ дадохъ въ цититираната доле моя статия. въ „Македонски Прегледъ“.

Сега за изчезналия исторически градъ. Преди 50 години и повече близу до мѣстността „Дупенъ камень“ (пробитъ камъкъ) на западъ отъ Струга, на около 200 м. отъ църквата Св. Георги, по шосето, което води за Елбасанъ, непосредствено до градината на Трайче Дудуловъ и гдето почва Климетица, по посока отъ северъ къмъ югъ, въ водата на блатото се откри пжтъ, постланъ съ каменна настилка. По протежение на този пжтъ къмъ югъ въ водата на блатото се намѣриха дървени икони, което показва, че тамъ е имало нѣкога църква, сигурно разрушена отъ прииждането на езерната вода. Това се подкрепва отъ преданието, че нѣкога градътъ е заемалъ мѣстото на блатото, но постепенно се оттеглялъ отъ заливащитъ го наводнения и се задържалъ на сегашното си мѣсто. Освенъ сжществуващитъ у стружани предания, че градътъ нѣкога се е намиралъ въ „Климетица“, блатото, има и други доказателства за това, които помня и азъ. По сжщото онова време близу при устието на Дримъ, по лѣвото му течение, въ мѣстността „Дримени“ имаше едно немного високо възвишение, „Тумбата“, която приличаше на могила и за която имаше повѣрие, че нѣкога тамъ е имало църква „Св. Никола Дрименски“, който се празнуваше на Св. Никола лѣтенъ, 9-й май. Една година (не помня точно коя) презъ осемдесеттѣ години стружани решиха, на самия празникъ Св. Никола лѣтенъ да разкопаятъ Тумбата. Решено свършено. Едвамъ разкопаха една немного дълбока дупка въ срѣдата на Тумбата и очакванията на стружани се сбжднаха: намѣриха се икони и нѣкакъвъ кръстъ. Това събитие раздвижи и зарадва цѣла Струга. Иконитъ и кръстътъ се отнесоха въцърквата Св. Георги, гдето може би и до днесъ се съхраняватъ. Разкопката бѣ кратка, само за нѣколко часа. Ако се поднови тази разкопка и се разкопае цѣлата Тумба, може би тамъ ще се откриятъ развалини и други църковни предмети, а може би и основи отъ наводнената и впоследствие разрушена и засипана отъ езерния пѣсъкъ църква Св. Никола Дрименски.

Въ дѣсно отъ Тумбата и къмъ югъ, по-близу до езерото, е имало църква Св. Богородица, а на западъ отъ нея друга църква Св. Варвара, а между селата Калица и Радолица надъ блатото е имало нѣколко тумби и хубава мѣстность, наречена „Цар-

ски кладенци“. По шосето за Елбасанъ при „Дупенъ камъкъ“ е имало друга църква, Св. Димитри. Въ турската махала не далечъ отъ рѣката и отъ Климетица имаше джамия, построена на мѣстото на стара църква, „Пречиста“. Тази джамия бѣше запустѣла, и турцитѣ не служеха въ нея отъ суевѣрие, че, понеже тя била построена на мѣстото на църква, постоянно се клатѣла и застрашавала да се събори минарето; затова никога ходжата не се изкачваше на него отъ страхъ да не се събори и той да полети заедно съ него. Близу при стария мостъ, въ сжщата махала, имаше ханъ, който нѣкога билъ църква. Д-ръ А. Миладиновъ, който неотдавна пристигна отъ Струга, ме увѣряваше, че по стенитѣ на този ханъ и до днесъ личели останки отъ стари фрески и че покривътъ на хана билъ съ сводове. На кой светецъ била посветена тази църква, не можахъ да науча.

Споредъ една бележка на покойния Д. В. Македонски (в. „Съгласие“, год. I, 1894 г.: „Дневникъ на единъ български учителъ“) този ханъ въ 1868 г. (когато Македонски е билъ учителъ въ Струга) билъ държанъ отъ известния на времето си стружки първенецъ, събуденъ българинъ и прочутъ по своя природенъ умъ Гьоре Хаджовъ. Обаче авторътъ на Дневника нищо не съобщава за историята на Струга или за стари паметници, освенъ че въ сегашната църква намѣрилъ цѣло купище отъ стари книги, които, изглежда, повече го интересували. А може би фрескитѣ въ хана, за които ми събщи г. д-ръ Миладиновъ, да сж били нѣкога замацани и тепърва открити, когато стенитѣ сж били похабени отъ времето и изтъркани. Той нищо не съобщава и за сарая, — поне въ какво състояние се намиралъ той въ онова време.

Македонски (ibid. бр. 4, 9 VII, 1894) съобщава за друго едно предание, за което днесъ въ Струга вече никой нищо не знае, то е, че въ първата четвъртина на XIX в. на пжтници, идещи отъ Дебъръ и Елбасанъ, не е било позволено да минаватъ моста отъ къмъ българската страна обути и съ подковани коне; щомъ пристигвали до рѣката (моста), длъжни били да се изуятъ и да отковатъ краката на конетѣ, за да минатъ моста за турската махала като плащали по 5 пари право за минаване.

Македонски (ibid. бр. 8 — 6 VIII 1894) съобщава и друго важно сведение, което не знаа, дали е запазено въ църквата,

а именно, че църквата Св. Георги била построена въ 1838 г.

Интересното е, че всичкитѣ изброени по-горе църкви, както и днешната Св. Георги се намирили въ южната частъ на града, въ областъта на „Климетица“, която граничеше съ новия градъ чрезъ течеща вода като рѣка съ сжщото име и която се образуваше отъ близкитѣ води и се вливаше въ Дримъ.

Всичко това иде да подкрепи преданието, че стариятъ градъ Струга се е намиралъ въ областъта на „Климетица“, гдето били съсрѣдоточени въ първитѣ християнски времена всички църкви и манастири, които служили и за училища.

Изключение отъ това правило е преданието за стара църква Св. Петка, която се е намирала на самия островъ, гдето е построенъ „далянътъ“. Навѣрно тази църква трѣбва да датира отъ много по-ново време. Сега тамъ имало свещенъ изворъ.

Споредъ преданията у стружани, Струга въ старо време е билъ просветителенъ центъръ, гдето св. Климентъ е ималъ училище (навѣрно въ „Климетица“), въ което сж идвали ученици отъ Македония, Мизия и Тракия да се учатъ на българско четмо и писмо.

Въ тѣзи предания трѣбва да има нѣщо вѣрно, като се сжди по името „Климетица“, по преданието за изброенитѣ по-горе стари църкви както и отъ обстоятелството, че въ близкитѣ до Струга села като Вранища, Вевчани, Окиси, Долна Бѣлица и др. и сега сжществуватъ развалини отъ стари български църкви и манастири. Въ Окиси презъ 1927 г. се откри стара църква съ мозаика. Даже предание има, че Давидъ и Самуилъ били ужъ коронясани въ църквата „св. Пречиста“ при Вранища¹

Други предания и нѣкакви неясни данни сжществуватъ, споредъ които царъ Самуилъ е направилъ подобрения на Струга, като е канализиралъ водитѣ на езерото, които често заплашвали града съ заливане. Навѣрно тѣзи подобрения били направени, когато градътъ се е намиралъ въ „Климетица“, и тѣ сж останали въ блатото, защото въ днешния градъ не личатъ никакви следи отъ стари канали или други укрепителни работи. Предполагатъ, че тѣзи „каналы“ трѣбва да сж били нѣкакви землени изкопи.

Византийската историографка Ана Комнина (XI. в.) въ географскитѣ бележки на своята Алексиада, като говори за Охридъ

¹ Вж. Константиновъ въ в. Камбана бр. 2501, 1976.

и Охридското езеро, казва, че е имало много „струги“. Въ случая трѣбва да разбираме ловищата, които до скоро съществуваша, а може би нѣкои и днесъ съществуватъ по езерото край Струга — срещу мѣстността „Айротъ“, които стружани наричатъ „ловища“. Следователно градътъ е получилъ името си Струга отъ главното днесъ рибно ловище, наречено по турски „далянъ“, което нѣкога се наричало ~~строуга~~. Далянътъ днесъ се намира на северния край на града.

Въ Струга главниятъ поминѣкъ на българитѣ не е риболовство, а грънчарство, златарство, разни еснафи и земледѣлие. Главнитѣ предприемачи на далянитѣ въ турско време бѣха турци, сдружени съ единствената главна рибарска българска кжца Несторовци. Съ ловидба на риба изъ ловищата се занимаваха само нѣколко български семейства, между които помня Митре Мачовъ, Анастасъ Доковъ и още нѣкои. Рибарството за българина бѣше рискованъ, несигуренъ занаятъ. „Или ме продай или ще те продамъ“ — казвала рибата. И действително никой рибаринъ, освенъ Несторовци като голѣми предприемачи, не бѣ преуспѣлъ съ рибарство; всички бѣха бедни или отъ сръдно съсловие, което работѣше за една прехрана. Турцитѣ повече се занимаваха съ рибарство. Този занаятъ като че ли бѣше тѣхенъ монополъ, но и тѣ бѣха повечето бедни, съ изключение на „далянджиитѣ“, които бѣха по-состоятелни хора. Периодитѣ за ловидбата въ Струга и по ловищата се разпредѣлятъ така: презъ декемврий и януарий се ловеше пѣстърва; презъ априлъ и май — шаранъ чрезъ „залекъ“ по крайбрѣжието на езерото; презъ юний и юлий — летница (отъ рода на пѣстървата); презъ септемврий и октомврий — ягули (змиорки). Последната риба се лови най-много въ стружкитѣ даляни, и то само когато вѣе юженъ вѣтъръ, който силно вълнува Охридското езеро та водата му става буйна и мжтна, като дунавска. Най-много ягулитѣ се ловятъ презъ нощта. Случвало се е презъ една нощ да се наловятъ по 4000—5000 килогр. Македонски казва, че присѣтствувалъ една нощъ на далянитѣ, когато се уловили повече отъ 3000 оки ягули. Ягулата отъ Охридското езеро често пжти достига отъ 1½ до 3 килогр. едната. Износътъ на уловената риба отъ Охридското езеро намираще главенъ пазаръ въ Битоля, дори до Солунъ. Годишниятъ доходъ отъ стружкиятъ далянъ и ловищата за държавата достигаше на около

10,000 лири турски. Споредъ сжщия авторъ въ 1868 г. риболовството по р. Дримъ се продало на търгъ за 80,000 гроша, а по езерото за 400,000 гроша.

По дѣсното течение на рѣката, въ турската махала, заедно съ стария мостъ запазени бѣха широки каменни основи отъ много голѣма сграда. Тѣзи основи, които стърчеха на 1—2 м. височина, бѣха останки отъ сарай, построенъ отъ прочутия турски феодалъ Джеладинъ-бей Охридски. Джеладинъ-бей е построилъ въ Охридъ чрезъ ангария три великолепни дворци въ най-хубавата частъ на града, които макаръ и да не сжществуватъ вече днесъ, мѣстата имъ още носятъ тѣхнитѣ имена: Горни-сарай, Долни-сарай и Ени-сарай (новъ сарай). Освенъ тѣзи дворци, споредъ Е. Спространовъ, Джеладинъ-бей¹ построилъ въ Струга не по-малко разкошенъ дворецъ, за чийто развалини поменахъ по-горе и които стружани наричаха „Сараятъ“. Споредъ лѣтописеца Н. п. Стефановъ, сараятъ на Джеладинъ бега въ Струга и другъ въ Ресенъ сж били довършени въ края на май или началото на юний 1818 г.²

Никакви бележки или предания не сж запазени за ангарията при постройката на това единствено грамадно и солидно здание въ Струга, нито за живота въ него, нито за управлението му, докато за персонала на охридскитѣ се знае, че били мѣстни жители българи, наричани „сарайдари“, между които имало бакали, сарачи, терзии и др.

Знае се отъ сведенията на Ив. Снѣгаровъ (Макед. прегл. IV, 1, стр. 133), че Горни Сарай въ Охридъ е изгорѣлъ презъ октомврий 1832 г., но дали и Стружкиятъ сарай е изгорѣлъ въ сжщото време, не се знае.

Баба ми Кръста помня разправяше, че сараятъ изгорѣлъ, но при какви обстоятелства, никой не знае. Не се знае сжщо, дали стружкиятъ сарай е ималъ нѣкакво име, както на при-мѣръ тритѣ охридски сараи, отъ които всѣки е носилъ свое име. Сараятъ бѣше построенъ, както бележи лѣтописецътъ Н. п. Стефановъ, на брѣга на рѣката, частъ отъ водата на която изтичаше презъ турската махала покрай часовника и джамията и образуваше тѣй наречената рѣкичка „Мирошина“, която служеше на турцитѣ за „намасъ“ — измиване преди да отидатъ на молитва въ джамията. Тази рѣкичка пакъ се вливаше въ р. Дримъ въ северния край на града, при далянитѣ. Още

¹ Джеладинъ-бей, Сб. кн. XIV. 1897, стр. 665 — след.

² Вж. Езерски, Лѣтописни бележки стр. 12.

въ турско време върху развалинитѣ на сарая е била построена нова сграда, която заличи и спомена на основитѣ отъ единствената величествена на времето си сграда въ Струга.

Въ турско време на р. Мирошина е била построена мелница за използване на водната сила, обаче тя не е могла да оправдае надеждитѣ та впоследствие била затворена.

Казахъ по-горе, че моитѣ спомени се отнасятъ за време отъ преди повече отъ 50 години. Затова нѣма да бжде безинтересно, ако отбележа още едно събитие отъ онова време. Тогава устието на р. Дримъ не бѣше на сжщото мѣсто, гдето е сега, а то бѣше на западъ, срещу Климетица; затова при юженъ вѣтъръ, когато езерото биваше силно развълнувано, често пжти водитѣ надскачаха сушата, заливаха я и навлизаха въ Климетица, а отъ тамъ заливаха градинитѣ покрай блатото и достигаха кжщитѣ и ги застрашаваха съ наводнение. Сжщото ставаше и въ турската махама та цѣлиятъ градъ бѣше изложенъ на наводнения. Стружани настояваха предъ турската властъ да ги обезпечи отъ тази опасностъ; въпросътъ се отнесе до битолскиятъ валия. Не помня точно, дали въ 1882 или 1883 г. бѣше, когато дойде отъ Битоля валията. Той, придруженъ отъ стружкитѣ първенци българи и турци, проучи положението и реши да се запуши старата „уста“ на рѣката и да се открие нова, сегашната, която изтича направо срещу стария мостъ. При голѣми усилия, най-сетне, стружани презъ лѣтото успѣха да запушатъ устието на рѣката. Въ продължение на около единъ месецъ време, докато трая това положение, цѣлото мжжко население отъ града бѣше дигнато на кракъ и работѣше, разбира се, ангария, по корекцията на рѣката. Пашата бѣше заповѣдалъ да се построятъ по двата брѣга на рѣката, която сега бѣше вече стѣснена, кошарета въ кржгла форма, изплетени отъ дървени прѣти и напълнени съ камъни. Коловетѣ бѣха дълги около три метра, около единъ м. забити въ водата. Всѣки мжжъ бѣше длъженъ да направи по едно кошаре и да го напълни съ камъни на свои срѣдства. Рѣката значително се стѣсни отъ къмъ турската махала. Турскитѣ кжщи, които бѣха на брѣга, останаха доста навжтре като се образува доста широка ивица суша между тѣхъ и рѣката.

Така се извърши корекцията на р. Дримъ и при голѣмо народно тържество се даде ходъ и ново направление на водата отъ Охридското езеро по новата „уста“.

Предлозитѣ *вѣ* и *сѣ* въ македонскитѣ говори.

(Приносѣ къмъ руско-българскитѣ езикови успоредици).

Отъ Кирилъ Мирчевъ.

На стр. 29—37 въ известното си съчинение „Очерки по македонской діалектологій“ (Казань 1918 год.) проф. А. М. Селищевъ прави прегледъ на предлозитѣ *вѣ* и *сѣ* въ македонскитѣ говори. Като ни запознава съ срѣщащитѣ се тукъ фонетични разновидности на казанитѣ предлози (*в*, *во*, *воф*, *уф*, *у*; *с*, *со*, *сос*, *сѣс*), той очертава и границитѣ на тѣхната употреба. Обнародванитѣ обаче следъ появата на Селищевата книга диалектични материали изъ Македония изнесоха на яве единъ важенъ пропускъ. Неотбелязани сж останали именно формитѣ *оф* и *ус*, които намираме въ Долновардарско (срв. „Народописни материали отъ Долновардарско изъ архивата на Ст. Верковичъ“, съобщава Ст. Романски Мак. Прег. год. IV, кн. 4, стр. 91—116: *оф* дърмата, *оф* просото, *оф* устата, *оф* мисур, *оф* дол ib. 108; *оф* ясли ib. 109. Що се отнася до предлога *ус* срв. най-добритѣ езикови образци изъ Долновардарско, които притежаваме до сега, въ книгата на Д. Ивановъ, Гевгелийскитѣ говорѣ, София 1932: *ус* сила ib. 112, *ус* тебе ib. 113, *ус* Карѣ-Джиндѣм ib. 115, *ус* кълъчката ib. 115, *ус* цървѣн кѣниц ib. 116, *ус* тѣткуто ib. 107). Известно е отъ друга страна, че Селищевъ влиза въ разборъ само на онзи дѣлъ отъ македонскитѣ говори, който носи предимно западнобългарски характеръ, докато говоритѣ въ сѣщинска източна Македония (Солунско, Сѣрско, Драмско), които стоятъ въ тѣсна връзка съ източнобългарскитѣ, или по-точно казано, съ родопскитѣ говори, оставя безъ внимание. Между това настѣпилитѣ фонетични промѣни въ предлозитѣ *вѣ* и *сѣ* въ източномакедонскитѣ говори сочатъ, както това ще видимъ малко по-долу, на близка връзка съ съответни промѣни и въ говоритѣ изъ вътрешна Македония. Ето защо, като вземемъ предъ видъ

всичкитѣ говори въ границитѣ на географска Македония, върху начертаната отъ Селищева картина за разпространението на разнитѣ видове на предлозитѣ *сѣ* и *вѣ* можемъ да направимъ следнитѣ допълнения, доколкото обнародванитѣ до днесъ диалектични материали ни позволяватъ това: удвоената форма на предлога *сѣ* безъ изясненъ ъ, т. е. *сѣс*, чиято употреба Селищевъ ограничава въ най-северната частъ на Македония, е въ широка употреба и въ източна Македония, гдето еровиятъ вокалъ вследствие на неудареностъ се измѣня най-често въ слаботъмно *а*. Тази особеностъ е характерна за говоритѣ като се почне отъ Солунско въ северна посока до южно Неврокопско (срв. краткитѣ езикови образци изъ солунското село Зарово въ *Revue des études sl.* II 100—103; Л. Милетичъ, Търлиско евангелие. Български старини кн. VI. София 1920; материали изъ сѣрското село Горно-Броди, Мак. Пр. год. IV, кн. 3, стр. 141—146; *ib.* IV 4, стр. 116—118). Въ Солунско обаче намираме и предлогъ *сос* (срв. Мак. Пр. IV 1, стр. 141—148). Сжщо така и въ нѣкои материали изъ Сѣрско виждаме употребенъ нашироко и предлогъ *сос*, безспорно привнесенъ тукъ отъ западъ, едновременно съ рѣдка употреба на *сѣс* (срв. Мак. Пр. IV 3, стр. 147—153; *ib.* IV 4, стр. 118—120). И въ Верковичевата сбирка „Народне песме македонски бугара“ (У Београду 1860) почти навсѣкжде намираме *сос*. Въ голѣма частъ отъ Неврокопско предлогътъ *сѣ* се явява въ своята първична неудоена форма, независимо отъ това, дали следващата дума започва съ гласна или съ съгласна. Въ този смисълъ сж и свидетелствата на неврокопския сборникъ, писанъ съ гръцко писмо въ с. Тешово въ края на миналия вѣкъ (срв. Мак. Пр. VII 2—3, стр. 172—184). По на изтокъ (Драмско, Зѣхненско) намираме често и интересната форма *ас*, било съ по-ясно, било съ по-тъмно начално *а*. Лични наблюдения върху говора на бѣжанци изъ селата Зърново (източно Неврокопско), Калапотъ (Зѣхненско), Кубалище и Височень (Драмско).

Досежно предлогъ *вѣ* въ източномакедонскитѣ говори, може да се отбележатъ следнитѣ успоредни явления: говоритѣ, които иматъ *сѣс*, редовно употребяватъ и *ваф* (срв. материали изъ с. Горно-Броди, Мак. Пр. IV 3, стр. 141—149; *ib.* IV 4, стр. 116—118; Л. Милетичъ, ц. с.). На мѣста обаче въ Сѣрско и Солунско успоредницата се нарушава, тъй като покрай *сѣс* и *сос* намираме *аф* (срв. Мак. Пр. IV 1, стр. 141—248).

Въ крайния изтокъ успоредицата пакъ се въстановява, та имаме наредъ съ *ас* редовно и *аѳ* (Зърново, Калапотъ, Кубалище, Височень). Вокализация къмъ *у* е отбелязана въ Зарово (срв. *Revue des études slav.* II 100—103).

Неясенъ по своето образуване е останалъ за Силищева (ц. с. 36) предлогътъ *уѳ*. При все това авторътъ допуска следнитѣ две възможности за неговото тълкуване: 1) При обобщаване на *у* вм. *вѣ*, този вокалъ е могълъ да проникне въ *вѣв* и да измѣсти *вѣ*-, поради което вмѣсто *вѣв* започва да се произнася *ув*; 2) Вмѣсто *цѣ* се обобщава неговата замѣна *у*. Но въ съчетание съ дума, която започва съ гласна, следъ *у* се развива *в* (*у-ѣйзба* — било отбелязано отъ Селищева въ Тетово). Съ течение на времето *ув* започва да се употребява въ качество на предлогъ и въ други случаи вмѣсто *у*. Първото отъ тѣзи обяснения не е съвсемъ ново въ науката. Още Лавровъ въ съчинението си „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особ. болг. яз.“ (Москва 1893, стр. 213—215) изтъкваше, че предлогътъ *ув* е резултатъ отъ съединение на два предлога съ разни корени, но близки по значение. Такова обяснение на сжщото мѣсто Лавровъ даде и за предлога *вхъ*, който често се срѣща въ така наречения Тихонравовъ сборникъ отъ XVIII в. (срв. напр. *вхъ* ина *ѣма*, *вхъ* моритѣ, *вхъ* зета, *вхъ* пища, *вхъ* котле).

Въ сжщность при тълкуването на предлога *уѳ* не бива да се прибѣгва до такива комплицирани построявания, както това сж направили двамата руски учени. Формитѣ *оѳ*, *аѳ*, *ас*, *ус*, които приведохъ по-горе и върху които до сега никой не бѣ обръщалъ внимание, ни даватъ най-доброто посочване за произхода на *уѳ*. Именно както горнитѣ форми, така и *уѳ* идатъ направо отъ удвоенитѣ предлози *сѣс вѣѳ* > *сос воѳ* > *сус вуѳ* следъ изпадането на началната съгласна. Предлогътъ *уѳ* ни е известенъ отъ Долновардарския говоръ, гдето имаме редукция на неударено *о* и гдето покрай предлогъ *сус*, както видѣхме по-горе, срѣщаме употребенъ и предлогъ *ус*. Последниятъ фактъ най-нагледно може да ни представи, какъ сме получили *уѳ* отъ *вуѳ*. Предлозитѣ *аѳ* и *ас* сж характерни за ония говори, въ които нѣмаме изяснение на *ѣ*, но вследствие на неудареностъ този вокалъ е измѣненъ въ слаботѣмно *а*.

Тълкуването обаче на бѣлгарския областенъ предлогъ *уѳ*, което предлагамъ по-горе, не можемъ да приложимъ и къмъ предлогъ *ув*, който намираме въ бѣлоруския познански

сборникъ отъ XVI в., издаденъ отъ А. Н. Веселовски (вж. В. Ягичъ, Критическія замѣтки по исторіи русскаго языка. Санкт-петербургъ 1889. Стр. 83). Обстоятелството, че този предлогъ се срѣща въ казанія паметникъ предимно въ съчетание съ думи, които започватъ съ гласна (въ преобладаващото число случаи тази гласна е *о*, срв. *ѹв-однѹ комерѹ*, *ѹв-окно*, *ѹв-огонь*, *ѹв-однѹ дѹброкѹ*, *ѹв-ынѹю землю*, *ѹв-очы*. Ягичъ, ц. м.), а предъ думи съ начална съгласна имаме *у* (срв. *ѹ рикѹ*, *ѹ главокомѹ кирѹ*, *ѹ сороме ѱ.*) ни кара да мислимъ, че тукъ трѣбва да се приложи второто обяснение на Селищева, което той приемаше по отношение на българския предлогъ *уѡ*. И до днесъ предлогътъ *ув* се срѣща въ нѣкои малоруски и бѣлоруски говори предъ дума, начеваща съ *о* или *ы*. Всичко това се подкрепя отъ факта, че възникването на протетично *в* предъ *о* е доста обикновенъ процесъ въ рускитѣ наречия. Следователно *у* въ руския предлогъ *ув* е вследствие на обикновената замѣна на *в* съ *у*, докато *у* въ българския предлогъ *уѡ* е вследствие на неударено *о* (*воѡ-оѡ*). Не е изключена обаче възможността да имаме известна паралелностъ въ развитието на изтъкнатитѣ руски и български предлози, въ смисълъ че и тукъ и тамъ за изходна точка е послужила удвоената форма на предлога *кѡ*. Сжщото предположение прави и Карски (вж. Бѣлоруссы II 1, 420). Нека отбележимъ, че въ споменатия по-горе бѣлоруски паметникъ срѣщаме и „*воѡ покой*“ а въ галицкия Евремъ Сиринъ имаме *оѹкѹ молитвахѹ*, *оѹкѹ спасєнїи* (Ягичъ, ц. м.).

Въ връзка съ разглежданитѣ тукъ въпроси стоятъ нѣкои български диалектични явления отъ източна Македония, които още чакаха своето обяснение. Известно е, че удвоението на предлозитѣ е характерна българска черта, която по нашитѣ паметници се появява доста рано. Характерна и стара българска черта е още и удвоението на предлозитѣ, когато тѣ сж съединени съ глаголи, срв. напр. *сѹскончїти* още въ Супрасълския сборникъ (Miklosich, Lexicon pal.-sl.-gr.-l. 354). Въ Синайския псалтирь Гайтлеръ отбеляза *сѹствори* (вж. Гайтлеръ, Синайская псалтырь. Введение XXIV). Лавровъ (Обзоръ 215) привежда още нѣколко подобни случаи, напр. *самн се соѹпротивными качєствы сѹсложїє* и *нѣствы Шестодн.* 49; *сѹсложн се* изъ Михановичовия Миней, въ словаря на Миклошича подъ думата *сѹсложїти*; въ поучението на Климента: *брань сѹствориша се змиїемъ*, Библ. Матер. А. Н. Попова XX стр.

42; въ Тихонравовия сборникъ отъ XVII в.: *схсѣдѣоуа го схсѣ* копѣа 53, го *нандѣоуа схсѣдѣн* ib. 65. За да покаже, че подобни образувания не сж чужди и на новобългарски, Лавровъ привежда още и следнитѣ примѣри изъ сборника на Верковича: *сускрши иглите*, *сускина* концето Верковичъ 220 стр. у Дювер. Прилож. 20, *соскина* ib. 202. ib. 208. *со-стапкам* ib. 88-108. Срв. сжщо тамъ 19. Буйно копѣ создробѣно. Остра сабіа *соскършена*.

Веднажъ удвоени предлозитѣ въ съчетание съ глаголи, тѣ по-нататѣкъ сж могли да претърпятъ сжщитѣ промѣни, които бѣха изброени по-горе. Нагледенъ примѣръ за това представятъ източно-македонскитѣ форми: *јѣфдовѣца*, *јафдовѣца*, *ефдовѣца* (*вѣдокица*) и *остѣр'а* = *сторя*. Първата, важна още и като доказателство, че можемъ да имаме удвоение на предлога въ съчетание не само съ глаголъ, но и съ име, бѣ за пръвъ пѣтъ отбелязана отъ Облака (*јѣфдѣвѣца* въ с. Сухо и *јавдовѣца* въ Демиръ Хисаръ. Вж. Mac. St. 37), който я остави необяснена. Авторътъ само се запитва, дали нѣмаме тукъ метатеза на *ѣѣ*, *ѣѣ* къмъ *ѣѣ* съ появило се по-късно начално *ј*. Въ сжщностъ тази форма ще ни стане съвсемъ ясна, като допустнемъ, че е настанало удвоение на начално *вѣ* по подобие на удвоенитѣ предлози (**вѣвдовѣца*). По-късно начално *ѣ* изпада, както е станало и въ предлога *аѣ*, а въ получената по този начинъ форма *афдовѣца* или *афдовѣца* се е явила съвсемъ обикновената йотация на начално *а* (*а*). Въ Търлиското евангелие намираме редовна форма *евдовѣца* (вж. Милетичъ, ц. с. 83), гдето начално *ѣ* е вследствие на прегласено палатално *а*. Сравни сжщо така *евдовѣца* и у Верковича, Нар. песме мак. буг. 99. Сжщиятъ процесъ е намѣрилъ изразъ въ много разпространената въ източна Македония форма *остѣр'а* (вмѣсто по-старо **состор'а*). Безъ съмнение тази форма е възникнала въ онази частъ на източна Македония, гдето удвоениятъ предлогъ *сѣс* гласи *сос*.

Удвоението на предлозитѣ *сѣ* и *вѣ*, както се изтъкна вече, е характерна черта на българския езикъ. Това явление не се срѣща въ останалитѣ южнославянски езици. И проф. Беличъ опредѣля намиращата се въ говоритѣ на източна Сърбия двойна употреба на предлозитѣ като чужда (т. е. българска) особеност (срв. А. Беличъ, Дијалекти источне и јужне Србије, стр. 654). Въ по-слаба степенъ обаче удвоението на нашитѣ пред-

лози е известно въ руски езикъ.¹ Именно въ Олонецка и Смоленска губернии предлозитѣ се уворяватъ: *вовъ* и *сосъ* (вж. О. Буслаевъ, Историческая грамматика русскаго языка. Изданіе пятое. Этимологія. Москва 1881. Стр. 174.) Сравни още приведенія по-горе примѣръ *кок покон* (Ягичъ, ц. с. 83). Карски мисли, че възъ основа на показаніята на стариннитѣ западно-руски паметници трѣбва да се допустне съществуването на удвоенъ предлогъ **въвъ* (Бѣлоруссы II, 1,420). Въ своитѣ материали за древно-руски словарь Срезневски привежда примѣръ на удвоенъ предлогъ *съ* (срв. Съшивааше и платяше *със* ними портища. Жит. Попл. Мин. чет. февр. 225. Срезневскій, Матеріалы 836). Въ руски езикъ не сж били чужди удвояваніята на предлозитѣ и когато тѣ сж били съединени съ глаголи, срв. напр. *съсъдѣжѣти съсъдѣжѣю* отъ XI в. Срезневскій Мат. 836; *съсъкрыти* отъ XIV в. *ib.* 836; *съсъмотрити, съсъмотрю* XVI *ib.* 837; *съсъмѣнѣти* *ib.* 837.

А. А. Шахматовъ въ онази частъ отъ известната си статья „Къ исторіи звуковъ русскаго языка“, гдето разглежда съчетаніята *ѡѡ*, *ѡѵ* въ руски езикъ (вж. Извѣстія отдѣл. русск. языка и слов., т. VIII, кн. 2, стр. 325-336) привежда северновеликорус. овторник, южновеликорус. авторникъ, авчера, авдавая, авсеношная, бѣлорус. аўторакъ, авторникъ, авчѣра, малорус. вівторок. Всички тѣзи форми служатъ на Шахматова наредъ съ други нѣкои доказателства за подкрепа на неговата теза, че въ руски езикъ *ѡ* въ съчетаніето *ѡѡ* е имало билабиаленъ характеръ, поради което лесно е могло да мине въ *у*. Той мисли именно, че началнитѣ *ов*, *ав* въ гореприведенитѣ форми могатъ да се възведатъ къмъ *ув*, при което измѣнението на *ув* (т. е. *ѡѡ*) въ *ов* (*ѡѡ*) и по-нататкъ въ *ав* (южновеликорус.) било вследствие дисимилацията на двата елемента на дифтонга *ѡѡ*. С. М. Кульбакинъ въ статията си „Спирантъ *ѡ* въ словянскихъ языкахъ“ (Сборникъ статей по славяновѣдѣнію, посвященныхъ проф. Марину Ст. Дринову. Харьковъ, 1908, стр. 220-236) съвсемъ основателно разкритикува горнитѣ твърдения на Шахматова. Явно стана именно, че колкото измѣнението на слогово *ѡ* къмъ *и* е вѣроятно и естествено, толкова изкуствено и невѣроятно се

¹ Удвоенъ предлогъ *ѡѡѡ* намираме и въ словашки езикъ (вж. Б. Цоневъ, История на българский езикъ стр. 57).

явява извеждането на формитѣ овторок, авторок посредствомъ *иц* (чрезъ дисимиляция) отъ слогово *ш*. Между това Кульбакинъ предлага следното тълкуване на формитѣ: северновеликорус. овторник, южновеликорус. авторник, бѣлоруск. ауторок, авторник сж резултатъ отъ неправилно дѣлене на съчетанието *во* вторник (в-овторникъ: въ-четвергъ и т. н.). Въ южновеликорус. авчера началото *а* представя споредъ Кульбакина по-скоро остатъкъ отъ нѣкакво съединение или пъкъ се дължи на нѣкаква аналогия. Малорус. вѣвторок споредъ сжщия руски ученъ представя наречие, образувано чрезъ сливането на предлога *вѣ* съ асс. sg. второкъ. Върху формата овторникъ се спира и В. А. Богородицки (вж. Очерки по языковѣдѣнію и русскому языку. Издание 2-е, исправленное и значительно дополненное. Казань 1909. Стр. 231-333). Последниятъ приема, че сме имали първоначално вовторник и вогонъ, т. е. форми, съединени съ предлогъ *вѣ* и съ подходяще за това съединение значение. По-после настѣпва паралелна употреба на вогонъ и огонъ, поради което започва да се произнася овторник вмѣсто изчезналото по-старо вовторник. Очевидно Богородицки прави грѣшка преди всичко като тълкува формата вогонъ като съединение на предлога *вѣ* съ огонъ, тъй като вънъ отъ всѣко съмнение въпросната форма е еднаква съ много други форми въ руски езикъ, гдето предъ начално *о* се развива *в* (срв. во-коло, во-ба, во-зера, во-сень. Н. Дурново, Очерк истории русскаго языка, 218; срв. паралелнитѣ бѣлгарски форми во-ко, во-си, во-фца, во-ган, во-стри. Лавровъ, Обзоръ 119). Явно е, че нито Кульбакинъ нито Богородицки можаха да дадатъ напълно задоволителенъ отговоръ на изтъкнатитѣ руски диалектични особености. Дори ако въ краенъ случай прибѣгнемъ до тѣхното тълкуване на формитѣ овторник, авторник, какъ ще си обяснимъ по-нататъкъ южновеликорус. форми авдавая, авчера, които не трѣбва въ никой случай да дѣлимъ отъ първитѣ? Между това азъ мисля, че пълната прилика между руското диал. авдавая (съ акане отъ ов-довая) и бѣлгарското диал. афдовица не е случайно. Като имаме предъ видъ, че удвоението на предлозитѣ, било когато сж употребени отдѣлно, било въ съчетание съ глаголи и имена, не е чуждо на руския езикъ, изтъкнатитѣ по-горе руски диалектични форми ще ни станатъ напълно ясни ако и

къмъ тѣхъ приложимъ тълкуването, което приехме за бълг. диал. аф довица, остора. И тукъ и тамъ имаме удвоение на начални *в*, *вѣ*, *с*, *сѣ*, настанало по подобие на удвоената форма на предлозитѣ *вѣ* и *сѣ*, а после изпадане на началната съгласна. Действително въ руски езикъ не можемъ да посочимъ паралели на българскитѣ предлози *аф*, *ас*, *оф* (*уф*), *ос* (*ус*), но въ бѣлоруски е отбелязанъ единъ процесъ, който е напълно еднакъвъ съ изпадането на началната съгласна въ горнитѣ предлози. Така *в* понѣкога изпада въ представката *вѣз-*, която поради това може да има видъ *оз-*: азъ мѣ при вазъ мѣ; доста обикновена е тази приставка въ старитѣ паметници: *озма* XV в., *озме* XVI в. и т. н. (вж. Е. Ф. Карскій, Русская диалектология, 98). Подобень случай имаме и при *оробей* вм. *воробей* (Карскій, Матер. для изученія сѣверно-малорускихъ гов. Стр. 27. Сборн. отд. русс. яз. и слов. Т. 75). Фактъ е обаче отъ друга страна, че въ великоруски можемъ да имаме форма *вовторок* (Сборник отд. русс. яз. и слов. Т. 87. Матер. стр. 83), а въ бѣлоруски форми *воўторокъ*, *ўаўторокъ* (Карскій, Бѣлорусы II, 1,316). При тѣхъ както и въ малоруската форма *вівторок* вм. *вовторок* началното *в* не е образувано късно предъ *о*, тъй като не можемъ да допустнемъ, че сме имали първична форма *овторок*. Това *в* е безъ съмнение остатъкъ отъ удвояването на старото начално *в* на думата (*вов*) по подобие на удвоената употреба на предлозитѣ *вѣ* *сѣ*. Нищо чудно въ това, че по-късно началното *о* при *овторник* и т. н. въ руски езикъ се е схващало като обикновенъ приставень звукъ, та е могло да бжде съединявано и съ имена, които не започватъ съ *в*. Като приставень звукъ въ руски езикъ се е схващалъ и вокальтъ *и*, полученъ при начални неударени *рѣ*, *рѣ*, *лѣ*, *лѣ* (срв. Карскій, Русская диалектология 90). Виждаме следователно една интересна успоредица въ руски и български, развила се и въ единия и въ другия езикъ спорадично.

Разлогъ.

Областно географско изучване.¹

Отъ Димитъръ Ярановъ.

Долинитъ.

Хидрографска ось на котловината представя долината на Места, която, ако приемемъ, че започва съ Черна Места, извиреща между Сунгурлу-чалъ и Равни-чалъ, има отначало ююз. посока до събирането ѝ съ лѣвия притокъ Дрещенецъ, отъ тукъ завива къмъ зюз., после право на ю., като на излизане отъ котловината навлиза въ тѣснинитъ на Момина клисура. Течейки повече въ източния дѣлъ на котловината, Места не е могла да развие въ него своитъ лѣви притоци. Отъ Родопитъ слизатъ въ Места освенъ Дрещенецъ още Бабешка р. и Златарица. Отъ тѣхъ най-дълга е последната, но и тя има едва 17·8 км. дължина. Отъ дѣсно идватъ повече и по-пълноводни притоци събиращи водитъ на югоизточния рилски и с.-източния пирински склонъ. Долинитъ на рѣкитъ, слизащи по тѣзи два склона, показватъ значителни различия. Рилскитъ [Бѣла Места, Жебре, Бѣлишка р. (26·8 км.)] сж по-къси и съ нормално развити полициклични долини; пиринскитъ сж по-дълги, но съ долини съ нарушенъ отъ ледникови прояви развой и завършващи съ проломи.

Следъ тѣзи нѣколко общи думи за характера на долинната мрежа на Разлогъ въ хидрографскитъ му граници, нека пристѣпимъ къмъ морфоложкия анализъ на дветъ най-важни групи отбелязани по-горе: рилска и пиринска. При това ще си служимъ главно съ графическия анализъ изобразенъ на приложената таблица съ профили.²

¹ Вж. Мак. Прегледъ, г. VIII, кн. 2, стр. 71—112.

² Поради липса на карта тъкмо на най-интересната с.-източна частъ, за начертаването на профилитъ си послужихъ съ барометрични измѣрвания, като си служихъ съ два анероида, отъ които единиятъ оставяхъ за контроленъ, съ компасъ и нивела. За изходни точки ми служеха: в. Равни-чалъ, 2641 м. и в. Велиица въ Доспатъ 1714 м., споредъ руското измѣрване следъ освободителната война; в. Елъ-тепе (2915 м.) споредъ най-новитъ измѣрвания на нашия воененъ географски институтъ и котата 710 м. установена отъ Н. Louis при Места при влива на Безбогска р. Този способъ, безъ съмнение, е много несвършенъ, но при липсата на всѣкакви други измѣрвания наложи се употребяването му. При това трѣбва да се забележи, че фактитъ, които установихъ съ това измѣрване, сж доста едри, поради което за тѣхъ направенитъ грѣшки, отстранени отчасти съ интерполиране, не сж съ много голѣмо значение.

Долинитѣ на Места и рилскитѣ ѝ притоци. Черна Места при изворитѣ си между Сунгурлу-чалъ и Равни-чалъ въ началото (между 2300 и 1900 м.) има голѣмъ падъ — около 200‰ , но къмъ 1920 м. той бързо намалява и на тази височина рѣката тече съ падъ около 10‰ върху тази повърхнина, която образува седловината къмъ Крива р. и която на ю. постепенно преминава въ билото на Доспатъ. Следователно съществуването на доспатската денудационна повърхнина се отразява и потвърждава въ надлъжния профилъ на р. Черна Места. Нейното отражение се намира въ всички долини на рилскитѣ притоци на Места. Като се почне отъ Куртовската рѣка Каратепе на и., (която, впрочемъ, извира отъ Родопитѣ) и се свърши съ Периволска р. (минаваща презъ с. Бачево) на юз. При това колкото по-на юз. се отива толкова въпросното задържане на пада се явява съ по-низко ниво, което личи добре и на синоптичния профилъ, въ който се вижда задържането на Места и най-голѣмия ѝ притокъ Бѣлишка р. (съ глава Динковъ-долъ). Тѣхнитѣ денивелационни показатели D^1_d и D^2_d показватъ + 280 и + 245 м.

Следъ като тече около 2 клм. по тази заравненостъ на 1900 м., Места бързо се задълбава, като равнината остава отъ дветѣ ѝ страни като тераса. Падътъ отново е голѣмъ — 105 до 120‰ . Долината, обаче, е доста широка, а коритото е изпълнено съ каменни рѣки, резултатъ на особенното извѣтряне на гранита. Така рѣката продължава да тече до къмъ 1470—1500 м. На тази височина при мѣстността Софанъ-дере, както вече се каза предивременно по-горе въ връзка съ единъ важенъ геоморфоложки въпросъ, падътъ на рѣката бързо намалява до 11‰ , долината се разширява значително, а дъното ѝ става равно. Подобно задържане на падътъ на 450 м. подъ горното задържане отбелязватъ, макаръ и по-слабо изразено, почти всички рилски притоци на Места. Въ съседство съ тѣзи задържания се намиратъ на почти същата височина остатъци отъ предѣлската повърхнина, която, вдавайки се заливовидно на си., се е отразила и въ напрѣжния профилъ на Черна Места и нейния притокъ Даутица, а също и въ другитѣ притоци на Места. Отъ синоптичния профилъ, върху който личатъ тѣзи задържания въ долинитѣ на Черна Места и Бѣлишка р., отъ съответнитѣ тѣмъ денивелационни показатели D^1_r и D^2_r показващи + 305 м. и + 240 м. се вижда, че предѣлската повърхнина и следъ денивелирането ѝ навсѣкжде е останала напълно успоредна на доспатската, което по безспоренъ начинъ показва, че тукъ денивелирашитѣ тектонски движения сж били само радиални, но не и флектиращи.

Следъ като тече около 3 клм. по заравнеността на Софанъ-дере, Черна Места отново усилива пада си до $60\text{—}65\text{‰}$, тече въ ущелие наричано Вървисека, което вече бѣ описано. Същото се случва и съ онѣзи рилски притоци на Места, които

иматъ басейнитъ си въ денивелирания рилски дѣлъ. Тълкуване на този фактъ бѣ вече направено, въ смисълъ, че тукъ плиоценскитъ тектонични движения сж се изразили като флектиращи. Свидетелство за това ще да е и хлоритизираниятъ гранитъ подъ „Стеницитъ“ на Бѣлишката р. надъ с. Бѣлица.

Отъ Вървисека надолу падътъ на Черна Места постепенно намалява и при събирането ѝ съ Бѣла Места е вече само 10—12‰. Отъ тукъ надолу съединена Места тече въ разширена около 800—1000 м. долина, меандрирайки върху собственитъ си алувиални наноси. Отъ с. Якоруда, $3\frac{1}{2}$ км. подъ слива на дветъ Мести, въ долината започватъ да се очертаватъ и тераси, отъ които най-високата на около 100 м. надъ рѣката е скална и преминава надолу въ Местината денудационна повърхнина. На четири клм. подъ с. Якоруда току следъ завоя на рѣката на лѣвия ѝ брѣгъ въ долината се виждатъ четири рѣчни тераси, на 10, 25, 40 и 90 м., а на около 120 м. се виждатъ заравненоститъ на денудационната местина повърхнина въ видъ на скални тераси. Последната, видѣхме вече, че е плиоценска. Рѣчната тераса на 30 м. подъ нея, поради значително извѣтрѣлия наносъ върху нея и поради неголѣмото ѝ отстояние отъ плиоценската, може да се счете за плиоценско-дилувиялна. Нека по-нататкъ я бележимъ за повторно съ $p-q$, а местината повърхнина — съ p . Тераситъ на 40 и 25 м., покрити съ зарѣждавѣлъ рѣченъ материялъ, се показватъ като дилувиялни и за това на кратко ще се бележатъ съ q_1 и q_2 (първа кватернерна и втора кватернерна). Най-после терасата на 8—10 м. е съставена отъ съвсемъ пресенъ рѣченъ материялъ, та повидимому е алувиална. Ще се бележи съ q_3 .¹

До своя завой на 3 клм. подъ Якоруда Места тече, както се вижда отъ синоптичния профилъ и тектонската карта, изключително въ гранитенъ теренъ, въ който пегматитови жили съ 80—150 см. дебелина при слива на Черна и Бѣла Места внасятъ единствени незначително разнообразие. Следователно констатиранитъ по-горе задържания на пада не сж обусловени отъ структурни различия въ терена. Отъ завоя си въ продължение на 8 клм. Места тече въ метаморфенъ теренъ изпресеченъ съ значителни гранитни ганги, видими ясно на профила. Еднаквата твърдостъ на двата вида скали е причина структурното различие да не се отрази върху рѣчния падъ. И въ тази частъ на долината тераситъ сж запазени предимно отъ лѣва страна. Покрай q_3 почти навсѣкжде се вижда и q_2 , а при свършека на тази метаморфна зона личатъ и q_1 и $p-q$, а между Места и Бѣлишка р. се разстила повърхнината p .

Като напусне метаморфната зона, въ която долината на Места е около 700—800 м. широка и 120 м. дълбока, тя на-

¹ Върху синоптичния профилъ не е отбелязана, поради малкитъ размѣри на последния.

влиза въ седиментната миоценска зона. Еродирайки по-меки скали, тукъ Места значително е разширила своята долина, която, мѣрена отъ краищата на равнината р отъ и. и западъ, има 4 клм. ширина. Цѣлото това, нека го наречемъ Бѣлишко-бабешко поле (поради това, че източната му частъ е въ бабешко землище, а западната — предимно въ бѣлишко), е покрито съ дебелъ алувияленъ наносъ, докаранъ не отъ Места, а отъ двата голѣми нейни притока, вливащи се тукъ въ нея. Отъ Доспатъ, отъ лѣва страна, идва Бабешка р., отъ Рила, отъ дѣсна страна, — Бѣлишка р. И дветѣ иматъ общо и по-специално въ долнитѣ си части увесъ значително по-голѣмъ отъ увеса на Места въ полето. Ето защо тѣ носятъ много повече рѣченъ материалъ, който донесенъ до Места не може да бжде отнесенъ по-надолу поради по-малкия увесъ на последната рѣка. Имайки на това мѣсто възможностъ за по-свободна дейностъ, Места е развила най-добре четиритѣ си тераси и своята денудационна повърхнина, която вече не съставя частъ отъ рѣчната долина и която бѣ описана на своето мѣсто. Терасата $p-q$ е доста обширна и заема значителна частъ отъ периферията на полето. Терасата q_1 е по-слабо проявена, а q_2 заема почти цѣлата срѣда на полето, като q_3 заема една тѣсна ивица надъ самата рѣка. Височината на тераситѣ е 90, 40, 35 и 8 м., а p отъ тукъ нататъкъ има константна височина 910 м. не зависеща отъ днешното корито на рѣката. Тераситѣ q_2 и q_3 сж се образували и въ долината на Бѣлишка рѣка.

Понеже на ю. отъ тукъ Места тече въ западното бедро на елешнишката синклинала, рѣката бързо е стигнала до подложнитѣ на седиментитѣ метаморфни скали,¹ които, много поустойчиви на рѣчна ерозия, не сж позволили на долината да се разшири. Поради това на ю. отъ бѣлишко-бабешкото поле Места тече въ проломъ дълбокъ около 170 м. и на мѣста съвсемъ тѣсенъ — 50—60 м. И въ него, макаръ само тукъ-таме, личатъ следи отъ всички тераси. При образуването на $p-q$ долината е била сравнително широка и рѣката е правила голѣми меандри. При подновяването на ерозията въ дълбочина една отъ тѣзи меандри между устието на Бѣла р. и Златарица отъ обикновенна рѣчна въ рѣченъ наносъ се е задълбала въ основната скала и превърнала въ заклещена, скална меандра. Нейната глава се нарича „Калето“, поради използването ѝ за защита на пролома. Последниятъ пъкъ можемъ, по банята Света Варвара, която се намира въ срѣдата му, да го наречемъ Свето-Варварски. Тъкмо при тѣзи бани той се разширява и то въ лѣво на и., кждето идва въ допиръ съ миоценскитѣ седименти.

¹ Н. Louis безъ да е изучвалъ тѣзи мѣста е отбелязалъ въ приложената къмъ неговитѣ „Morphologische Studien“ геоложка скица, че отъ бѣлишко-бабешкото поле до Момина Клисуря Места тече все въ миоценъ.

Като се изхожда отъ предположението, че плиоценската денудационна повърхнина, сечаща елешнишката седиментна синклинала, е плодъ на ерозионната дейностъ на Места и нейнитѣ притоци (поради което и бѣ наречена повърхнина на Места), следва, че свето-варварския проломъ, по своя генезисъ, прилича на така наричанитѣ суперформационни или епигенетични проломи въ смисъла на F. v. Richthofen¹. На епигенезисъ сочи както профилъ СС₁, така и голѣмия скаленъ меандъръ при Калето².

На ю. отъ Калето до влива на р. Ръждавица долината на Места е издълбана на границата между миоценскитѣ седименти отъ и. и метаморфнитѣ скали отъ з., а отъ споменатия сливъ на ю. — изключително въ казанитѣ седименти до навлизането ѝ въ Момина клисура пъкъ и въ последната до известно разстояние. Въпрѣки това на тѣзи мѣста долината не се е разширила, поради особения съставъ на седиментитѣ, като представятъ отъ себе си много здраво слепенъ конгломератъ и пѣсчаникъ, наподобяващъ аркоза. На това мѣсто до влива на Добринишка р. долината носи името Тесаница. Отъ дветѣ ѝ страни добре личатъ тераситѣ р-q, q₁, q₂ и q₃ на 90, 45, 30 и 8 м., а равнината р задържайки се на нивото 910 м. е вече на 200 м. надъ рѣката.

На нѣколко километра южно отъ влива на Добринишка р. долината на Места се стѣснява извънредно много, загубватъ се следитѣ на тераситѣ р-q и q₁, а повърхнината р е издигната на около 1000—1100 м. Тукъ Места навлиза въ Момина клисура, която, както се каза вече, представя нѣщо като прагъ, който се издига заедно съ Пиринъ. Приехме още въ началото, че тукъ е и морфоложката граница на Разлогъ.

При световарварския проломъ въ Места се влива отъ дѣсна страна Бѣла р. събираща водата както на рилски така и на пирински рѣки; при Тесаница се вливатъ пакъ отъ дѣсно: р. Ръждавица, която идва отъ подножието на Пиринъ и не прибира никакъвъ притокъ, та затова лѣте пресъхва и Добринишка р., събираща водитѣ си отъ високитѣ дѣлове на Мангъръ-тепенската частъ на Пиринъ. Както вече се каза въ началото на тази глава, пиринскитѣ притоци на Места показватъ нѣкои особености и затова заслужаватъ да бждатъ изучени отдѣлно отъ Места и рилскитѣ и родопскитѣ ѝ притоци. Ето защо ще бждатъ разгледани споменатитѣ три притока, като на Бѣла р. ще бждатъ засегнати само дѣснитѣ пирински притоци.

¹ F. v. Richthofen, Führer für Forschungsreisende, II Aufl., Hannover, 1901, стр. 170—172.

² Вж. у A. Vacher, Rivières à méandres encaissés et terrains à méandres (въ Annales de Géographie, t. XVIII, 1909, стр. 311—327), който смѣта, че съществуването на скални меандри е въ връзка съ по-стара рохкава покривка върху днесъ наблюдавания теренъ.

Пиринският притоци на Места. Най-важните долини, които се спускат по с.-източния склонъ на Пиринъ сж тѣзи на рѣкитѣ Дамяница и Бъндерица, събиращи се надъ гр. Банско, образувайки р. Глазне; и долината на Бѣла р., която въ най-с.-източния край на алувиалната седиментационна повърхнина прибира и р. Глазне. И третѣ долини въ своитѣ планински части надъ 1220—1700 м. сж по начало плодъ на нормална рѣчна ерозия, която впоследствие е била смѣнена съ ледникова ерозия, поради образуването на ледници въ високитѣ части на планината презъ дилувиума. Ледниковитѣ прояви въ Пиринъ сж бивали на нѣколко пѣти обектъ на изучаване¹, та тукъ на тѣхъ нѣма да се спирамъ, още повече, че не сж съставенъ дѣлъ на котловинната морфология, а на тази на нейнитѣ оградни планини.

Презъ дилувиума за известно време снѣжната линия се е намирала по с.-източния склонъ на Пиринъ на около 2200 м., като е вариала съобразно съ локалнитѣ условия между 2000 м. и 2400 м. Ето защо въ всички части съ височина надъ 2400 м. сж се образували ледници, които, ако сж имали голѣма фирнова областъ, сж се простирали значително надолу по долините, като заедно съ това сж вършили и значителна ерозионна дейность. Най-голѣми ледници сж могли да се развиятъ тъкмо въ началото на притоцитѣ на Бѣла р. При тѣхнитѣ извори сж се развили циркуси съ обширни циркусни или фирнови тераси и съ езера на дъното си. Тъкмо отъ последнитѣ водятъ началото си споменатитѣ притоци. Тѣхнитѣ долини отъ V-видни сж били преуформени на U-видни и днесъ иматъ специфичния за ледникови долини коритенъ видъ. Почти у всички добре сж развити и коритнитѣ рамене често пѣти заети отъ малки езера.

Единъ твърде важенъ фактъ, на който до сега не е било обърнато внимание, е, че надъ главнитѣ долини, слизащи отъ главното било на високия Пиринъ и имащи въ началото си коритенъ видъ, сж наредени на твърде голѣма височина висящи долини на бивши странични ледници, които сж се втичали въ главнитѣ. Най-характерни въ това отношение сж завършващитѣ надъ Дамянишката долина корита на Василяки и Гъзей — първото на 175, а второто на 250 м. надъ Дамяница. Да се отдаде това задълбаване на 175 респ. 250 м. само на обикновенната ледникова ерозия е невъзможно. Много по-правдоподобно е презъ дилувиума да е ставало издигане на планината, респ. снишаване на локалния ерозионенъ базисъ, при което нормалната ледникова ерозия е била превърната въ регресивна. Сжщата извършвана отъ главния ледникъ, е

¹ Вж. цит. съчинения на П. Јанковић, Ж. Радевъ, Природна скулптура, стр. 88—105 и Н. Louis, Morph. Studien, стр. 63—80; 101—107.

намирала въ него преграда за своето разширение къмъ страничните долини, поради което сж били издълбани по-слабо отколкото главната долина, останали сж да висятъ надъ нея¹. По-горе бѣ изтъкнато, че и наклоненитѣ къмъ с.-изтокъ пластове на дилувиялната брекция при изхода на бѣндершката долина говорятъ за едно издигане на планината респ. пропадане на полето. За такова твърде скорошно издигане говорятъ и стрѣмнитѣ главно неразчленени с.-източни склонове на Пиринъ, а сжщо и видътъ на пиринскитѣ долини, въ тази тѣхна частъ, която е подъ коритовидно изработения дѣлъ и надъ изхода при полето. Въ тѣзи си части тѣ си извънредно дѣлбоки и несъмнено свидетелство не само за едно издигане на планината презъ дилувиума, но и въ днешно време. Това издигане на Пиринъ презъ кватернера е несъмнено продължение и отзвукъ на по-силнитѣ движения, които сж започнали въ началото на плиоцена (както се установи по-горе) и сж денивелирали по-старитѣ денудационни повърхнини. По-горе бѣ установенъ и тѣхниятъ постхуменъ характеръ. И ако тукъ на тѣхъ се спираме още единъ пжтъ, то е защото тѣ обуславятъ една обща и много важна черта въ геоморфологията на с.-източнитѣ пирински долини: тѣхната забележителна вдълбаностъ въ снагата на планината. Че тѣзи движения сж причината за последното личи между другото и отъ факта, че най-дѣлбока е бѣндершката долина въ съседство съ Елъ-тепенския дѣлъ, при който пиринската денудационна повърхнина е претърпѣла най-силно денивелиране въ положителна посока: издигната е на 350 м. Отъ това задълбаване има две важни последици.

Преди всичко унищоженъ е билъ стѣпаловидниятъ ходъ на долините, който е сжществувалъ като отражение на нѣколко последователно образувани денудационни повърхнини, взимащи участие въ външния обликъ на Пиринъ. Това унищожение, обаче е било довършено презъ дилувиума отъ ледниците, които отъ своя страна сж създавали въ сжщитѣ долини стѣпаловиденъ строежъ, но отъ съвсемъ другъ, ледниковъ произходъ. Ето защо задържанията въ пада на рилскитѣ притоци на Места, отъ една страна, и на пиринскитѣ, отъ друга страна, като разнообразни, не могатъ да се координиратъ. Това личи и

¹ Подобно тълкуване на висящитѣ долини въ баварскитѣ Алпи дава Robert Gradmann въ *Suddeutschland*, Bd. II, Stuttgart, 1931, стр. 457. Даже да възприемемъ обяснението, което Fritz Machatschek дава за образуването на подобни стѣпала въ Швейцарскитѣ Алпи (вж. неговата статия *Zur Morphologie der Schweizer Alpen*, въ *Sonderband der Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin*, 1928, стр. 266—267), споредъ което образуването на стѣпалата при устията на притоцитѣ е станало презъ междуледниково време, а при залеद्याването така образуванитѣ стѣпала били просто усилены, пакъ се налага да се приеме едно издигане на планината презъ дилувиума.

отъ синоптичния профилъ. Трѣбва, обаче, да се отбележи, че и долините на рилскитѣ притоци на Места сж били засегнати отъ ледници презъ диливиума, но само въ най-горнитѣ имъ части и то съвсемъ слабо, понеже въ южна и ю-източна Рила, не навсѣкжде достатъчно висока, и обърната къмъ югъ, не сж могли да се развиятъ ледници, които да сж въ състояние да преуформятъ долините освенъ въ казанитѣ тѣхни най-високи части. Бедността на южна и ю.-източна Рила откъмъ циркуси спрямо Пиринъ личи и на приложената геоморфоложка карта.¹

Втората, важна вече и за морфологията на самата котловина, последица отъ задълбаването на севернопиринскитѣ долини е тази, че при неговото извършване отъ снагата на планината сж били отронени грамадни количества скаленъ материалъ, който, поради голѣмия наклонъ на рѣкитѣ въ планинската имъ частъ, е билъ свличанъ чакъ до изхода имъ. Отъ тукъ нататъкъ тѣ не сж могли да бждатъ пренасяни, поради внезапното намаляване на рѣчния падъ, и съ това и намаляване на рѣчната транспортна сила. Поради това почти всички носени отъ рѣката материали презъ плиоцена и кватернера сж се отложили въ съседния на Пиринъ ю.-западенъ дѣлъ на котловината. Следователно седиментитѣ въ нея сж, както вече бѣ изтъкнато и отъ Louis², корелативни на силното издигане на Пиринъ. По аналогия трѣбва да приемемъ, че плиоцена въ с.-западната частъ на котловината е корелатенъ на издигането на Рила и че подъ Доспатъ, въ елешнишката синклинала, поради това, че той не е билъ засегнатъ отъ постхумнитѣ движения (доспатската повърхнина въ Доспатъ не е денивелирана), плиоценъ не се намира, понеже такъвъ изобщо не е билъ наслагванъ.

Презъ дилувиума, когато къмъ тектонскитѣ причини за свличане на по-голѣмо количество скаленъ материалъ сж се прибавили и климатични причини (усилване на валежитѣ), поменатиятъ материалъ е образувалъ грамадни рѣчно-ледникови кжжели, върху единъ отъ които е разположенъ градъ Банско.

За отлагането на много седименти въ ю.-западния дѣлъ на котловината влияние е имало несъмнено и антиклиналното повдигане на бѣлишко-добринишката антиклинала, която е нарушила нормалния ходъ на Бѣла-рѣка, като е направила пада на нейната срѣдна частъ по-хоризонталенъ. Ненормалниятъ ходъ на пада на Бѣла р. личи и върху синоптичния профилъ.

Повдигането на бѣлишко-добринишката антиклинала между срѣдното течение на Бѣла р. и Места е предизвикало

¹ Подробно за заледряването въ тѣзи части на Рила вж. у Louis, ц. с., стр. 83—107; Ж. Радевъ, ц. с. стр., 87—88. Ј. Цвијић, Трагови старих глечера на Рили, въ Глас српске краљ. акад., кн. LIV, стр. 35—36 и 40; Јанковић, въ Основе и пр., стр. 263—264.

² Louis, ц. с. стр. 47.

задълбаването на първата въ снагата на антиклиналата и превръщането на долината на долното ѝ течение от нормална въ проломна. По генезисъ, следователно, проломътъ на Бѣла р. подъ с. Баня е antecedентенъ. Като се вземе, обаче, подъ внимание и факта, че, преди задълбаването си въ метаморфнитѣ скали на антиклиналата, Бѣла р. е текла по неогенни седименти, които и до днесъ сж се запазили въ непосредствено съседство съ пролома (на това сочатъ и голѣмитѣ скални меандри срѣдъ последния), следва, че нашиятъ проломъ е суперформационенъ или епигенетиченъ, но като частенъ случай на antecedентенъ проломъ. Като такъвъ той е единъ добъръ примѣръ за липсата на резки граници въ мъртвата природа и изкуствеността на всѣка класификация на нейнитѣ явления.

По с.-източния пирински склонъ се отичатъ още две рѣки, които се вливатъ направо въ Места: Рѣждавица, която извира подъ с.и. склонъ на Конарево и Добринишка р., извираща отъ и. склонъ на сжщия върхъ. Тѣ не прибиратъ почти никакви притоци, по-къси сж и по-маловодни отъ Бѣла р. (даже Рѣждавица презъ лѣтото съвсемъ пресъхва), но по развоя на своитѣ долини напълно приличатъ на Бѣла р. И тѣхнитѣ долини могатъ да се раздѣлятъ на три части: 1) горна планинска, задълбана, съ една младодилувиялна тераса при изхода въ котловината (особено добре личи това въ Добринишка рѣка надъ с. Добринища); 2) срѣдна частъ въ котловината и 3) долна частъ, проломна, издълбана въ метаморфнитѣ скали на бѣлишко-добринишката антиклинала. Следователно и тѣзи два пролома сж antecedентни — епигенетични.

Отъ всичко до тукъ изложено за долинитѣ следва, че:

1) Рилскитѣ долини на Разлогъ показватъ по-нормална рѣчна еволюция отколкото пиринскитѣ. Това се дължи на обстоятелството, че тѣ сж издълбани въ хомогененъ гранитовъ теренъ, който не е претърпѣлъ силни тектонични процеси. При това твърдостта на гранита е забавяла вълнитѣ на регресивната ерозия и съ това е допринесла за запазване на нѣкои твърде стари ерозионни форми, които ни послужиха по-горе толкова много за разгадаване развоя на котловината.

2) Цѣлата долинна система въ югоизточната частъ на котловината има суперформационенъ характеръ, който е обусловенъ повидимому отъ едно общо издигане на котловината заедно съ ограднитѣ ѝ планини презъ кватернера. Този суперформационенъ характеръ е причина разложкитѣ долини въ разнитѣ свои части да сж издълбани въ различни по произходъ и главно по твърдостъ скали, което пъкъ е станало причина въ разнитѣ свои части долинитѣ да иматъ различенъ видъ: въ седиментитѣ — зрѣлъ видъ, въ гранита и метаморфнитѣ скали — младенчески видъ.¹

¹ Поради суперформационния характеръ на долинитѣ въ Лимузенъ, и въ тази френска областъ се наблюдава подобно разнообразие по те-

Това разнообразие между отдѣлнитѣ долини и въ самитѣ тѣхъ разваля още повече цѣлостния видъ на котловината, нарушенъ отъ разнородността на четиритѣ повърхнини, които я съставятъ.

Най-характерната черта въ облика на котловината и ограднитѣ ѝ планини съставятъ последователно образуванитѣ денудационни повърхнини, отдѣлени една отъ друга въ планинитѣ съ ерозионни склонове, а въ котловината примѣсени съ седиментационни повърхнини и изровени въ с. и източната частъ дълбоко отъ днешнитѣ долини. Поради това нашата котловина заедно съ оградата ѝ прилича на единъ грамаденъ елипсовиденъ амфитеатъръ съ кржгла, не съвсемъ цѣлостна и равна сцена съ центъръ при ю.-западния фокусъ на елипсата и съ стъпаловидна ограда, чиито стъпала сж разрушени само на юи., въ Пиринъ, поради по-силнитѣ тектонски движения, които тукъ сж действували единъ видъ като разрушително землетресение.

Още първитѣ тектонски движения, които сж образували пиринската моноантиклинала и рилската домантиклинала и разложката брахисинклинала между тѣхъ, създавайки основнитѣ линии въ строежа на този амфитеатъръ, сж предопредѣлили и най-лесния достъпъ до него: при западния край на брахисинклиналата, между Рила и Пиринъ, тамъ дето и до днесъ се е запазила най-значителна частъ отъ пространната нѣкога предѣлска денудационна повърхнина. Тя, продължавайки на з. въ Джумайско, създава най-добрата връзка на Разлогъ съ земитѣ на з. отъ него. Когато денудационнитѣ процеси изработили повърхнината на Места, която повърхнина покрай тази рѣка се продължава далеко на ю. въ Неврокопско, отворенъ билъ още единъ входъ въ нашата котловина, но вече отъ къмъ юи. Не останала затворена и отъ къмъ сз. Едновременно съ образуването на повърхнината на Места, въ най-горното течение на тази рѣка регресивната ерозия, действайки въ долината на лѣвия притокъ Дрещенецъ тъкмо срещу долината на Лютарѣка, притокъ на Ели-дере посрѣдствомъ рѣка Ябланица въ Чепино, е разрушила значително доспатската повърхнина на това мѣсто, дето сж Аврамови колиби на с. Бабекъ. По този начинъ се образувала така наричаната Аврамова седловина на 1280 м., 320 м. подъ първоначалната височина на това мѣсто и само 150 м. надъ предѣлската седловина и 370 м. надъ повърхнината на Места. На действието на регресивната ерозия, било на течащата вода, било пъкъ на нѣкогашнитѣ ледници, се дължатъ още нѣколко седловини, не особено удобни за преминаване, но които поради това, че, както ще видимъ, сж имали и иматъ антропогеографско значение, трѣбва да бждатъ споменати. Въ високия Пиринъ, въ който пиринската повърх-

чението на една и сѣща долина. Вж. у А. Demangeon, Le relief du Limousin, въ Annales de Géographie, t. XIX, 1910, стр. 141—146.

нина се е не само запазила, но е била още повече издигната, сж се образували две много високи седловини. Надъ долината на р. Бъндерица е Бъндеришка порта на 2512 м. между Бъндеришкия циркусъ и пасището Спано-поле, за което се каза въ увода, че антропогеографски днесъ спада къмъ Разлогъ, но инакъ влиза въ басейна на Св.-Врачка Бистрица. Между превалския циркусъ при изворитѣ на Дамяница и Белемето при изворитѣ на Св.-Врачка Бистрица е седловината „Чаирътъ“ на 2434 м. Въ Рила, между нейния Ай-гидишки и Капатнишки дѣлъ, е седловината между Германица и Ай-гидикъ, на 2180 м., за която по-горе се изтъкна, че вѣроятно се е наричала Ай-гидикъ и че е тектонски обусловена отъ разседъ, а доуформена отъ регресивната ерозия на Джумайска Бистрица и Динковъ Долъ. По на изтокъ сж седловинитѣ подъ Налбанта, при Завратица, между Равни-чалъ и Белмекенъ и други по-незначителни. При това трѣбва да се има на умъ, че почти цѣлото било на Рила откъмъ Разлогъ е заето отъ капатнишката повърхнина, а билото на Родопитѣ — отъ доспатската, поради което тѣзи две планини сж много по-проходими отъ Пиринъ, въ който пиринската денудационна повърхнина, сама по себе си много висока и нажсана е превърната при денивелирането ѝ въ непроходимо върхово равнище, направено още по-непроходимо отъ издѣлбанитѣ следъ това многобройни циркуси. Тѣзи морфоложки отношения, както ще видимъ, сж били отъ решаващо значение за създаване на тѣсна антропогеографска връзка между Разлога и земитѣ на и. и с. отъ него.

Преди, обаче, да преминемъ къмъ разглеждане на влиянието, което до тукъ изброенитѣ елементи въ външния обликъ на нашата областъ иматъ върху климатичнитѣ, биогеографскитѣ и антропогеографскитѣ явления, за да добиемъ още по-ясна представа за нея, нека разгледаме нейния геоморфогенезисъ.

Геоморфогенезисъ.

Въ течение на цѣлото изложение до тукъ бѣха направени, съобразно съ изложенитѣ факти, много геоморфогенетични изводи. Направени, обаче, случайно и неподредени по хронологиченъ редъ, тѣ не сж въ състояние да дадатъ една цѣлостна и ясна представа за развоя на котловината, поради което се налага систематизирането имъ и допълването имъ въ тази специална глава.

Най-важниятъ фактъ, който е поставилъ печатъ върху всички геоморфогенетични процеси въ областъта, е това, че цѣлиятъ рилородопски масивъ се проявява като една областъ на издигане¹⁾, като една голѣма геантиклинала въ смисъла на Е. Науг.²⁾ И тъй като геантиклиналитѣ сж главнитѣ мѣста на

¹⁾ А. Ренск, Geolog. und geomorph. Probleme, стр. 873.

²⁾ Е. Науг, ц. с., стр. 159.

денудационнитѣ процеси¹), не трѣбва да ни се вижда никакъ чудно, че въ този първи дѣлъ на работата се говори почти изключително за денудационни повърхнини, които сж резултатата на споменатитѣ процеси²). И тъкмо поради това, обстоятелството, че Разлогъ се намира почти въ срѣдата на този масивъ добива голѣмо значение, защото е несъмнено, че споменатото издигане е указвало най-голѣмо влияние върху морфогенетичнитѣ процеси въ центъра на масива. На това издигане дължатъ произхода си нѣколкото последователно образувани денудационни повърхнини, които, видѣхме, съставятъ най-характерната черта въ геоморфологията на котловината и ограднитѣ ѝ планини. Поради това първиятъ въпросъ, който трѣбва да бжде разгледанъ, е, отъ кога датира това издигане, т. е. отъ кога рилородопскиятъ масивъ представя суша, отъ кога започва образуването на рилородопската геантиклинала и на по-малкитѣ тектонични елементи въ нея, между тѣхъ и пиринската моноантиклинала, рилската домантиклинала и разложката брахисинклинала между тѣхъ. Явно е, че по този важенъ въпросъ, засѣгащъ цѣлия рилородопски масивъ, авторътъ не може да има свое мнение, понеже не е изучавалъ всестранно цѣлия масивъ, поради което ще бждатъ изложени съвсемъ накратко мненията изказани до сега по този въпросъ, като най-правдоподобното ще бжде прието за изходна точка въ цѣлата тази глава.

Споредъ проф. Г. Бончевъ, масивътъ съществува като такъвъ още отъ архаикума³, а специално за възрастта на пиринския гранитъ, значи за възрастта на планината, той смѣта, че е младоархаична или старопалеозойчна⁴. Проф. В. Г. Радевъ,

¹ Вж. Н. Stille, Grundfragen der vergleichenden Tektonik, Berlin, 1924, стр. 9.

² Идентификацията на денудационнитѣ повърхнини по обикновенъ начинъ се основава било на известна последователностъ въ хода на една повърхнина, която последователностъ не винаги е пълна, било върху постоянство въ алтиметричнитѣ отношения, което постоянство, сжщо така не винаги е пълно. Тази идентификация, следователно по необходимостъ е подложена на лична преценка, която се увеличава колкото повърхнинитѣ, които има да се идентифициратъ или отличатъ сж по-малко характерни и по-малко пространни. Това несъмнено важи въ значителна степенъ и за повърхнинитѣ наблюдавани въ Разлогъ. За съжаление, обаче, липсватъ за областта такива детайлни карти, които биха позволили да бжде приложенъ статистичния методъ за морфоложки анализъ на Henri Baulig. (Вж. неговата работа Le Plateau Central de la France et sa bordure méditerranéenne. Etude morphologique, Paris, 1928, стр. 563—574). Този интересенъ методъ, използващъ закона за голѣмитѣ числа и по този начинъ премахващъ въ значителна степенъ опасноститѣ, които крие всѣка субективна преценка, изисква, за да даде резултати, котитѣ върху картитѣ да сж: 1) точни, 2) равномерно разпределени, 3) по-чести. А тъкмо тѣзи условия въ нашия случай не сж на лице, та споменатиятъ методъ не можа да бжде приложенъ.

³ Г. Бончевъ, ц. с., стр. 273.

⁴ Вж. Г. Бончевъ, Геологичната възраст на масивнитѣ скали у насъ, въ Трудове на Българ. природоизп. Д-во, кн. 13, 1928, стр. 45. До

такъ
 очти
 зул-
 об-
 гози
 спо-
 тор-
 зди-
 бра-
 зятъ
 та и
 ойто
 ане,
 отъ
 та и
 пи-
 раз-
 ва-
 вто-
 все-
 нени
 ось,
 очка

като
пи-
и, че
евъ,
erlin,
вень
на
било
ство,
по
чава
нать
ажи
За
ито
пож-
ntrol
aris,
за
ень
да
рно
й не

кали
До

² F. Kossmat, ц. с., стр. 137.

обширни денудационни повърхнини само за кжсото време отъ края на юрата до края на олигоцена.

Поради това за изходна точка при разглеждане геоморфогенезиса на нашата котловина ще вземемъ края на палеозоикума.

Както се каза, нѣколкото последователно образувани денудационни повърхнини сж резултатъ на това, че цѣлиятъ рилородопски масивъ се е проявявалъ и се проявява като една област на издигане. Тѣ, обаче, сж свидетелство за това, че издигането не е ставало непрекжснато, а периодически.

Настжпилото следъ първото нагъване тектонично затишие било последвано отъ усилена денудация, тъй като още при нагъването въ масива е било поставено началото на първия ерозионенъ периодъ¹. Докато нагъването и издигането е продължавало, той не е могълъ да даде като резултатъ друго, освенъ дълбоки долини. При спирането на движението, обаче, последнитѣ станали по-широки, обърнали се отъ млади въ зрѣли, а после и въ презрѣли и така постепенно нарушената отъ тектоничнитѣ движения първична структурно-седиментационна повърхнина била замѣнена съ нова, вече денудационна постхеркинска пиринска повърхнина². Че денудационната повърхнина, която въ глава втора бѣ наречена пиринска, е резултатъ на първия ерозионенъ периодъ въ масива свидетелствува не толкова обстоятелството, че тя е най-стара отъ всички денудационни повърхнини, участващи въ днешния релѣфъ на масива, а обстоятелството, че апофизитѣ на гранитния лаколитъ, тамъ кждето се виждатъ на 200 м. подъ пиринската денудационна повърхностъ съдържатъ кварц-порфироводобенъ гранитъ, което, видѣхме вече, е свидетелство, че пиринската повърхнина на мѣста се е образувала съвсемъ близо до първичната структурно-седиментационна повърхнина.

Следъ време (кога — ще се опитаме да опредѣлимъ следъ малко) масивътъ отново е билъ обвзетъ отъ издигане, първиятъ ерозионенъ периодъ е билъ прекжснатъ, а подхванатъ втори, който въ началото си разрушилъ значителна частъ отъ пиринската повърхнина, която е покривала цѣлия масивъ. После, при спирането на подновеното движение, денудацията развила изключително за смѣтка на пиринската нова, втора, по-млада и на 400 м. по-низко денудационна повърхнина, която бѣ наречена капатнишка³.

¹ По-нататкъ ще се говори за ерозионни периоди, а не за ерозионни циклуси, макаръ последниятъ терминъ да е общоприетъ въ цѣлата френска а отчасти и въ нѣмската географска литература. То е затова, защото доводитѣ на А. Hettner въ полза на „ерозионенъ периодъ“ ми се струватъ напълно приемливи. (Вж. статията му *Die Davissche Lehre in der Morphologie des Festlandes*, въ *Geographische Anzeiger*, Bd. 22, 1921, стр. 4).

² На профилитѣ отбелязана съ I.

³ На профилитѣ отбелязана съ II.

Настъпването на ново издигане е предизвикало прекъсване на втория и започване на трети ерозионен периодъ, който развилъ за смѣтка на капатнишката нова, трета, по-млада и на 600 м. по-ниско денудационна повърхнина, която бѣ наречена до спатска¹. Тя, като по-млада отъ първитѣ две, и поради това, че следниятъ ерозионенъ периодъ е билъ краткотраенъ, взима най-голъмо участие въ днешния релѣефъ на масива и особено въ неговия родопски и осоговско-малашевски дѣлъ.

Четвъртият ерозионен период, настъпил след ново издигане, е имал за следствие образуването за смѣтка на подспатската на нова, четвърта, още по-млада, на 450 м. по-ниско ниво денудационна олигоценска предѣлска повърхнина².

повърхнината².
Преди да продължимъ разглеждането на геоморфогенезиса, нека се опитаме, като знаемъ, че първата денудационна повърхнина е постхеркинска, а четвъртата — олигоценска, да опредѣлимъ възрастта и на втората и третата. Несъмнено, онѣзи последователни издигания на масива, за които се каже, сж причина за съществуване на нѣколко ерозионни периода, на които отговарятъ по една денудационна повърхнина, сж били въ тѣсна връзка съ тектоничнитѣ процеси въ съседнитѣ земи, включително и въ старопланинския орогенъ. Най-важнитѣ орогенни фази въ него между херкинската фаза, отъ една страна, и олигодена, отъ друга страна, сж били кимерийската въ края на триаса, ларамийската въ края на кредата и пиренейската между еоцена и олигодена³. Като имаме на умъ поменатата връзка между тектонскитѣ процеси въ близкитѣ земи, налага се предположението, че повдигането на масива въ началото на втория ерозионенъ периодъ е синхронично на кимерийската орогенна фаза, а въ началото на третия периодъ — на ларамийската фаза. Следователно денудационнитѣ повърхнини образувани до края на олигодена въ срѣдата на рило-родопския масивъ, могатъ да се подредятъ по време на образуване така:

- I. Постхеркинска пиринска повърхнина.
- II. Посткимерийска капатнишка повърхнина.
- III. Постларамийска доспатска повърхнина.
- IV. Олигоценска постпиренейска предѣлска повърхнина.

Поради по-особените условия, при които се е развивала последната от тези четири повърхнини: дълбока котловина със стръмно издигащи се оградни планини, ерозионният пе-

¹ На профилитъ отбелязана съ III.

² На профилитъ отбелязана съ IV.

³ Вж. Н. Stille, Grundfragen der vergleichenden Tektonik, Berlin, 1924, стр. 80—221; L. Kober, Der Bau der Erde, Berlin, 1928, II Aufl., стр. 161—163; вж. също у Ст. Бончевъ, Обяснение на листа Царибродъ отъ геоложката карта на България, стр. 60—63.

риодъ, на който тази повърхнина се дължи, въ разнитъ части на областта е далъ различенъ резултатъ. Докато въ ограднитъ планини не е могло да се образува никаква повърхнина, а само дълбоки долини, въ котловината периодътъ отъ ерозионенъ се обърналъ въ началото на миоцена на седиментационенъ, като далъ въ резултатъ структурно-седиментационна повърхнина, която фосилизирала частъ отъ предѣлската, а тя сама после била унищожена. Защото въ края на миоцена този своеобразенъ периодъ, ерозионенъ въ периферията, а седиментационенъ въ котловината (поради това, че котловината вече е била напълно отдѣлена отъ ограднитъ планини), билъ прекъснатъ отъ нови тектонични движения, които превръщатъ котловината отъ чисто ерозионна въ преходна между ерозионна и тектонична.

Постхеркинската денудационна повърхнина е пресичала, както може да се сжди по запазенитъ отъ нея и до днесъ остатъци, туловището на новоиздигнатия и нагънатъ масивъ, безъ огледъ къмъ образувалитъ се разседи и гънки, била е, следователно, типична туловищна повърхнина. Обаче, хидрографската мрежа, на денудационната дейностъ на която се е дължала тази повърхнина, е била предиспонирана отъ орогенитъ движения и хидрографскитъ оси сж съвпадали съ оситъ на синклиналата. Ето защо втората, капатнишка посткимерийска денудационна повърхнина се е развила първоначално на мѣстото на съществуващитъ въ масива синклинали, между тѣхъ и разложката; а и после, когато се е разширявала, тя се е разпростирала симетрично спрямо синклиналнитъ оси. Сжщото се е случило и съ третата, доспатска постларамийска повърхнина, а пъкъ четвъртата, предѣлска олигоценска повърхнина не е могла изобщо да се разшири много далеко отъ хидрографскитъ оси и поради това се е образувала изключително върху мѣстото на херкинската разложка брахисинклинала. Следователно въ края на миоцена Разлогъ е представлялъ отъ себе си една чисто ерозионна, но тектонично предиспонирана котловина. Тази система отъ включени една въ друга денудационни повърхнини прилича много на система отъ включени една въ друга рѣчни тераси, поради което и цѣлата областъ има видъ на една грамадна широка рѣчна долина съ стъпаловидни брѣгове.

Настъпилитъ въ края на миоцена и началото на плиоцена епирогенетични движения (които, подобно на повечето епирогенетични движения сж били постхумни¹), сж се изразили, както се видѣ въ глава втора, въ подновяване на издигането на антиклиналитъ и потъване на разложката брахисинклинала. При това нейно потъване: 1) чрезъ флек-

¹ Вж. Fritz Machatschek, Über epirogenetische Bewegungen, въ Festband A. Penck. Stuttgart, 1918, стр. 14—15.

сурно изтегляне на североизточния пирински склонъ; 2) чрезъ раздѣляне на предѣлската повърхнина на две стъпала чрезъ флектиране и 3) чрезъ потъване по линията на елешнишкия разседъ, пластоветъ на синклиналата, поради пристѣгане, сж се нагънали слабо, образувайки елешнишката синклинала и бѣ-лишко-добринишката и драглишката антиклинала.¹ Тѣзи нови, плиоценски тектонични елементи въ строежа на котловината се отличаватъ отъ херкинскитъ не само по своята миниятур-ностъ, но и по с.-ю. посока на своитъ оси. Постхумнитъ плио-ценски движения, ако и да не сж създали нови тектонски форми (като не смѣтаме образуванитъ при споменатото при-стѣгане), указали сж значително влияние върху геоморфо-логията на котловината, изтегляйки нейнитъ склонове и пре-въръщайки я отъ чисто ерозионна въ ерозионно-тектонична. Издигането на антиклиналитъ респ. потъването на разложката синклинала продължило презъ стария плиоценъ, а съвсемъ слабо и презъ младия плиоценъ.² Ето защо презъ стария

¹ Последната на приложената геотектонска карта случайно е отбелязана като синклинала.

² Подобни тектонични движения сж наблюдавани и въ други части на рилородопския масивъ, напримѣръ въ и около Бѣласица. Ср. Kurt Osswald, Das Belašica Gebirge, Въ Heft 13 der „Die Kriegsschauplätze 1914—1918 geologisch dargestellt“, стр. 64.

Отъ личнитъ ми изучавания въ планинитъ ограждащи мале-шевската котловина, отъ писаното върху тази котловина въ науч-ната литература, както и отъ новата сръбска карта 1:50,000 (която, трѣбва да признаемъ, отъ геоморфоложко гледище е напълно из-държана) можахъ да си съставя известно понятие за тектони-ката и морфологията на тази котловина, както и за морфогене-тичнитъ процеси, които сж ставали въ нея. То ме навежда на убеж-дението, че едва ли има друга котловина, която толкова много да при-лича въ физиогеографско отношение на разглеждания въ тази работа Разлогъ. Това подобие е лесно обяснимо, като знаемъ, че и дветъ кот-ловини сж образувани въ рило-родопския масивъ и че, както Разлогъ представля една синклинала ограничена отъ северъ и югозападъ отъ две антиклинали, така и Малешевото представя синклинала, ограничена отъ две антиклинали на изтокъ-североизтокъ и западъ-югозападъ. И ако около Малешевото не се намиратъ следи нито отъ денудационна повърх-нина на 2,600 м., нито отъ такава на 2,200 м., (т. е. следи отъ повърх-нинитъ, които нарекохме пиринска и капатнишка), то е пакъ лесно обяснимо съ това, че Малешевото е въ периферията на масива, та тукъ едва ли е съществувала нѣкога пиринска повърхнина, а пакъ капат-нишката повърхнина лесно е била разрушена и отъ нея сж останали само най-твърдитъ части, напримѣръ Кадиица, надъ денудационната по-се издига, като типиченъ Härtling, твърдица, надъ денудационната по-върхнина на 1600 м., която образува билото на почти всички оградни планини. И тя, както въ Разлогъ е денивелирана и на мѣста издигната до 1800 м. Подъ тази повърхнина ясно се очертаватъ заравнености на около 1150 м. отговарящи на предѣлската повърхнина въ Разлогъ. Както тукъ, така и въ Малешевото, тя, на тѣзи мѣста, кждето е дениве-лирана повърхнината на 1600 м., е денивелирана заедно съ последната, като дветъ сж останали успоредни една на друга. Миоценскитъ и плио-ценски седименти припокриватъ въ самата котловина една добре изра-ботена денудационна повърхнина, за която, обаче, сега за сега е мжно да се каже дали може да се идентифицира съ фосилизирания дѣлъ на предѣлската денудационна повърхнина. Образуваната отъ плиоценскитъ

плиоценъ сж се свекли въ котловината едроблокови наноси, корелатни на издигането на планинитъ, които наноси преустановили бързо новия ерозионенъ периодъ, започнатъ следъ образуването на малкитъ староплиоценски антиклинали, като затрупали, фосилизирали току що започналата да се образува староплиоценска денудационна повърхнина.

Стихването на постхумнитъ движения къмъ срѣдата на плиоцена предизвикало прекъсването на плиоценския седиментационенъ периодъ и подхващане на новъ шести ерозионенъ периодъ, плодъ на който е повърхнината на Места разположена

седименти неогенна структурно-седиментационна повърхнина, която припокрива почти навсѣкжде миоценскитъ наслаги, по външенъ видъ напълно наподобява неогенната седиментационна повърхнина въ Разлогъ. Както въ последния частъ отъ казаната повърхнина отъ дветъ страни на Мѣста е превърната въ денудационна, така и въ Малешево тя отъ дветъ страни на старото течение на Брѣгалница е превърната въ Брѣгалнишка денудационна повърхнина. Казвамъ старото течение на Брѣгалница, защото тя по-рано несъмнено е текла отъ Берово, не както днесъ къмъ северозападъ, а право на северъ, минавала е презъ седловината Срѣдна, която днесъ има 1005 м. височина и е текла по долината на р. Жалевица, притокъ днесъ на Брѣгалница. Впоследствие, когато и тукъ, както въ Разлогъ, настъпили презъ плиоцена постхумни тектонски движения, антиклиналитъ, ограждащи Малешево, отново започнали да се издигатъ. Това докарало оживяване на ерозията на притоцитъ на старата Брѣгалница, при което единъ отъ тѣхъ се врѣзалъ толкова, че отклонилъ къмъ себе си горното течение на Брѣгалница. Биха могли да се приведатъ и геоложки и морфоложки доказателства за това, че е станало подобно обезглавяване на старата Брѣгалница. Седловината Срѣдна и всички ней съседни по-низки мѣста сж покрити съ дебелослоенъ рѣченъ материалъ, донесенъ тукъ несъмнено отъ Брѣгалница, която отъ тукъ е текла въ долината на Жалевица. Тя е много широка и по цѣлото си течение се придружава отъ четири обширни системи отъ тераси. Първата, най-висока, е на около 110—120 м., изсечена въ неогенната седиментационна повърхнина и само тукъ таме покрита съ рѣчни материали. Тя по всѣка вѣроятностъ отговаря на $r-q$ тераситъ въ долината на Места. Следната тераса е на около 80 м., покрита е по-изобилно съ рѣченъ материалъ и изглежда да отговаря на q_1 въ долината на Места. Третата система отъ тераси е на 30 м. и ще да отговаря на q_2 въ Разлогъ, а надъ самата рѣка на 8 м. навсѣкжде се вижда една алувиална тераса. Тѣзи обширно развити тераси не могатъ по никой начинъ да бждатъ плодъ на ерозионната и седиментационна дейность на малката и почти безводна р. Жалевица. Тѣ могатъ да сж резултатъ на дейността на една по-голѣма рѣка, която не може да бжде друга освенъ Брѣгалница, която е текла тукъ чакъ до къмъ младия дилувий. Следователно постхумнитъ тектонски движения, които сж обусловили въ значителна степенъ днешното голѣмо разнообразие на долинната система въ Разлогъ, сж имали сжщата последица и въ Малешево.

Въпросътъ за обезглавяването на Брѣгалница се повдига за първи пжтъ тукъ, а пжкъ по другитъ въпроси, засегнати въ тази бележка, сж изказани съвсемъ други мнения, главно отъ *И. Цвиѣи*, обаче, бихме отишли далеко, ако вземемъ да правимъ разборъ на тѣхъ, за да ги опровергаваеме. Целта на тази бележка бѣше да покаже, че подобие то на тектониката и на геоморфогенетичнитъ процеси въ Малешево и Разлогъ е обусловило въ голѣмото подобие въ геоморфологията на тѣзи две близки и по географско положение котловини.

симетрично отъ дветѣ страни на тази рѣка и не заемаща голѣма повърхнина, поради краткото траене на ерозионния периодъ, презъ който се е образувала. Последниятъ въ края на плиоцена билъ прекъснатъ отъ ново издигане на масива, което продължава и днесъ и което поставило начало на новъ, седми ерозионенъ периодъ. Кватернерътъ е кратъкъ за да може да се развие каквато и да била денудационна повърхнина и затова резултатътъ отъ този най-новъ, съвремененъ периодъ, сж задълбанитѣ, поради издигането, и още неразширени долини, които само на нѣколко мѣста сж образували алувиални поленца.

Презъ време на единъ застой въ това позитивно движение се е образувала система отъ тераси, които означихме, като плиоценско-кватернерни, съ р-д.

Отъ изложеното се вижда, че на всѣка по-важна орогенна фаза въ алпийската система, следователно и въ Балканидитѣ отъ края на палеозоикума насамъ, отговаря едно прекъсване на ерозионния периодъ и засилване на ерозията въ рилородопския масивъ; на всѣки седиментационенъ периодъ въ орогена отговаря единъ периодъ на заравняване — образуване денудационна повърхнина въ масива. Последниятъ отъ палеозоикума насамъ периодично се издига. Това е напълно въ съгласие съ изостатичната теория, споредъ която тѣзи земни блокове, които търпятъ отнасяне на части отъ своята маса, трѣбва да се издигнатъ, за да се запази тектоничното равновесие.¹ Обратно, въ орогенната зона по сжщата причина трѣбва да настѣпи потъване, при което неминуемо става пристѣгане на потъващия блокъ, а сжщевременно разширяване вследствие нагряване; дали тъкмо на това се дължатъ нагъвателнитѣ процеси, като настѣпватъ отъ време на време въ геосинклиналитѣ, както мисли Ридъ,² е въпросъ на който не е мѣстото тукъ да се спираме.

Заклученията, които се извличатъ отъ геоморфоложкото изучаване на Разлога и съседнитѣ му земи, относно сжществуването на известна зависимостъ между орогеннитѣ фази въ орогенитѣ и ерозионнитѣ периоди въ съседнитѣ имъ масиви, сж, трѣбва да се признае, положени на не съвсемъ сигурни фактически основи. Ето защо, макаръ теоретически тѣзи заключения да сж напълно приемливи, детайлнитѣ изучвания на Н. Baulig³ въ централния френски масивъ се явяватъ като значителна подкрепа на констатираната зависимостъ. Baulig установява съ положителностъ въ централното френско плато следнитѣ дену-

¹ Вж. у John Hayford, The figure of the earth and isostasy. U.-S. coast and Geological Survey. Washington, 1909; ср. и A. Prey, Die Theorie der Isostasie, ihre Entwicklung und ihre Ergebnisse. (Ergebnisse der exakten Naturwissenschaften, Bd. IV). Berlin, 1925.

² Mellard Reade, The evolution of the earth structure, with a theory of geomorphic changes, London, 1903.

³ Н. Baulig, ц. с. passim.

дационни повърхнини (или *surfaces d'érosion*, както той ги нарича): постхеркинска, кредна, еоценска, олигоценска и нѣколко горноплиоценски¹. Той интерпретира само плиоценскитѣ и то като резултатъ на евстатични движения на морското ниво. По-важно е въ нашия случай обстоятелството, че всѣка една отъ по-старитѣ денудационни повърхнини отговаря на една седиментационна фаза въ алпийската зона.

Тази функционална зависимостъ между екзогеннитѣ процеси въ орогенитѣ и съседнитѣ имъ масиви, дължаща се на зависимостъ между радиалнитѣ движения на тѣзи две зони² вѣроятно ще бжде потвърдена отъ по-нататъшнитѣ геоморфоложки изучавания, защото има на своя страна нѣколко установени факта, а не противоречи и на теорията за периодичнитѣ движения на земята, така както я разбира Chamberlin.³ А пъкъ потвърди ли се веднажъ тая зависимостъ, тя ще трѣбва винаги да се има на умъ при геоморфоложки изучавания, особено въ масивнитѣ земи.

Едновременно съ най-новото съвременно издигане на масива,⁴ което напомня отъ време на време за себе си съ землетресения, въ югозападната частъ на нашата котловина е продължило издигането на Пиринъ спрямо котловината, което по много белези личи, че става и днесъ. Къмъ бележитѣ изтъкнати въ предидущата глава могатъ да се прибавятъ конвекснитѣ склонове на Пиринъ и землетресенията, които често сполитатъ Разлогъ, но никога не сж много силни. Едновременно съ издигането, за което е дума, презъ настѣпилитѣ презъ дилuviума климатични промѣни сж се образували въ тази планина, както и въ Рила, ледници, които сж преуформили значително високитѣ имъ части. За насъ е по-важно, че тази климатична промѣна е предизвикала значителна промѣна и въ външния обликъ на долините на котловината. Споменатата климатична промѣна се е изразила колкото въ едно общо спадане на температурата, толкова и въ увеличаване на валежитѣ, което предизвикало увеличаване на носенитѣ отъ рѣкитѣ материяли. Утаявайки се

¹ Той нарича последнитѣ просто плиоценски, понеже причислява понтиена къмъ горния миоценъ.

² Тази зависимостъ е изтъкната най-добре отъ Е. Haug съ закона му за зависимостта между трансгресиитѣ и регресиитѣ въ геантиклиналитѣ и геосинклиналитѣ. За този законъ вж. въ цитираното вече негово *Traité de Géologie*, t. I. стр. 505.

³ Ср. С. Т. Chamberlin, The ulterior basis of time-division and the classification of geolog. history, въ *Jurnal of Geology*, Chicago, VI, 1898, стр. 499.

⁴ Това издигане, както и станалото преди него потъване на котловината и издигане на планинитѣ и предшествующето нагъване на миоценскитѣ наслаги, е засегнало не само Разлога, но и съседнитѣ му земи (Ср. у А. Penck, *Geolog. und geomorpholog. Probleme*, стр. 861—862, у Н. Louis ц. с. стр. 57; у А. Wurm *Oststrumagebiet*, въ *Die Kriegsschauplätze 1914-1918 geologisch dargestellt*. Berlin, 1925, Heft 13, стр. 71-81).

въ котловиннитѣ части на долинитѣ, тѣ сж образували тераситѣ, които, като дилувиялни, въ глава втора се прие да се бележатъ съ q_1 и q_2 . Обстоятелството, че сж две подсказва за съществуване на две ледникови времена, за каквито П. Јанковић¹ и Н. Louis² смѣтатъ, че сж намерили и следи.

Да се занимаваме повече съ климата презъ ледниково време не ни е нито възможно, нито пъкъ необходимо, и затова ще преминемъ къмъ разглеждане на днешния климатъ на областта.

Климатъ и почва.

Вториятъ твърде важенъ антропогеографски факторъ, покрай геоморфоложкото разчленение на областта, е и нейниятъ климатъ, който поради туй ще бжде разгледанъ въ този първи, физиогеографски дѣлъ на работата до колкото това е възможно. Доколкото е възможно, защото, за жалость, липсватъ необходимитѣ метеорологични данни, върху които да се опре една подробна и безпогрѣшна климатична характеристика на областта. За метеорологични наблюдения въ Разлогъ преди 1912 година, преди която дата той бѣ въ турска власть, не може да се мисли. Но и следъ това той не бѣ засегнатъ отъ доста обширната метеорологична мрежа на царството. Само въ гр. Разлогъ на 1. I. 1915 г. е била основана дъждомѣрна станция, а на 1. II 1916 г. сжщо такава и въ Якоруда. Ето защо само валежнитѣ отношения ще бждатъ изложени възъ основа на данни добити въ самата област. И затова на тѣхъ ще се спремъ повече, възъ основа на тѣхъ ще подиримъ мѣстото на Разлогъ въ климатичнитѣ области на българскитѣ земи. Това ще направи климатичната характеристика на областта много едно-направена, но за този ѝ недостатъкъ може да се намери достатъчно оправдание въ обстоятелството, че валежътъ е единъ отъ най-важнитѣ фактори въ народостопанскитѣ отношения.

Когато е въпросъ за една приблизителна климатична характеристика, тя може да се направи предварително и само възъ основа на геоморфоложкитѣ белези на съответната земя. Основатайки се повече на тази възможность, отколкото на метеорологичнитѣ данни, още преди 12 г. проф. Ж. Радевъ се опита да характеризира климата на отдѣлни български области, при което включи Разлога заедно съ всички македонски земи въ една климатична област, въ която де по-много, де по-малко е застъпено климатичното влияние на Сръдиземно море.³ Това се дължи на обстоятелството, че Разлогъ, както повечето маке-

¹ П. Јанковић, Глацијални трагови на Пирину, въ Глас српске краљ. Академије, кн. 65, стр. 183—184.

² Н. Louis, ц. с. стр. 72.

³ Ж. Радевъ, Геоморфологични белези на българскитѣ земи и тѣхното значение за температурнитѣ и валежни отношения въ страната, въ Естествознание и География, год. IV, 1920, стр. 118.

донски земи има възможност по-лесно да обмѣня своя въздухъ съ земитѣ на югъ отъ него, отколкото съ тѣзи на северъ; защото видѣхме, че най-низкъ и широкъ е входътъ за котловината откъмъ югъ, а после откъмъ западъ. Като разгледаме поотдѣлно елементитѣ на климата въ Разлогъ, ще видимъ, че нѣкои отъ тѣхъ напълно потвърждаватъ горната предварителна характеристика.

Температурата на въздуха. Поради липса на наблюдения върху нея въ самата област ще бждемъ принудени да използваме изотермалнитѣ карти на България отъ С. М. Стайковъ, приложени къмъ работата му върху разпредѣлението на температурата въ България, като използваме и даденитѣ въ неговата книга готово изчислени температурни градиенти.¹ Пресмѣтнатъ по този начинъ, годишниятъ ходъ на температурата въ Разлогъ въ срѣдата на котловината, близо до гр. Разлогъ на 800 метра е както показва следната табличка:

	Януарий	Априлъ	Юлий	Октомврий	Годишно	Амплитуда
Температура	—3·6°С	7·6°С	19·0°С	9·9°С	8·6°С	22·6°С

Тѣзи цифри, добити по чисто теоретиченъ пжтъ, сж фиктивни и биха могли да бждатъ приети само следъ известна корекция и уговорка. Презъ зимата поради затвореността на Разлогъ въ него настѣпва инверсия на температурата, свидетелство за което сж дебелиятъ мъгли презъ този сезонъ въ низкитѣ части на котловината и обстоятелството, че въ периферията овощнитѣ дървета и орѣхътъ ставатъ по-добре отколкото въ дъното на котловината. Обратно, презъ лѣтото, поради слабитѣ вѣтрове, които духатъ въ котловината презъ този сезонъ, въздухътъ надъ голитѣ части на неогенната и местина повърхнина се нагрѣва значително.² Поради това срѣдната годишна температура въ дъното на котловината ще да е малко по-ниска, а януарската — значителна по-ниска, юлската — малко по-висока. Следователно, годишната амплитуда на температурата е по-голѣма отъ 22·6°С. Така, че въ дъното си котловината, макаръ и „планинска“, на 800 м. надъ морското равнище, има температурни отношения коренно отличаващи се отъ тѣзи на сжщинскитѣ планински земи, които сж съ много по-умѣрена амплитуда. Температурата на периферията на котловината се отличава отъ тази на дъното на котловината не толкова по своята срѣдна годишна голѣмина, колкото по по-умѣрената си амплитуда. Тукъ януарската температура е по-висока отъ —3·6°С, юлската — незначителна по-ниска отъ 19·0°С, следователно годишната ам-

¹ S. Staikoff, Beiträge zur Klimatologie von Bulgarien. Temperaturverteilung. Berlin, 1914, стр. 33; ср., и статията му Вертикално разпредѣление на температурата въ България, въ Списание на Физ.-Матем. д-во, год. VIII, стр. 173—176.

² Изброенитѣ две обстоятелства бѣха изтъкнати и отъ Ив. Батклиевъ, Банско, стр. 8—9.

литуда е по-малка отъ 22°6'С. Ще рече климатътъ на периферията е по-умѣрено континенталенъ, по-близъкъ до планински, но не защото периферията е въ подножието на планинитѣ, а защото котловината, чрезъ издигането на Момино-клисуркия прагъ, е била затворена и изтичането на спускащия се въ нея отъ ограднитѣ планини студенъ въздухъ възпрепятствувано. Това обстоятелство обяснява добре, защо нѣкога, когато въ Разлогъ е имало повече лозя, тѣ сж били не на най-низката морфоложка повърхнина на котловината, а на денудационния склонъ между нея и разположенитѣ надъ нея повърхнини. А пъкъ настѣпването на значителни студове презъ зимата общо въ котловината обяснява единъ другъ фактъ, за който ще стане дума въ втория дѣлъ — саденето на повече пролѣтни зърнени храни, отколкото на зимница, саденето на повече ръжъ и овесъ вмѣсто пшеница. Отъ стопанскогеографска гледна точка има значение и фактътъ, че падатъ много често късни пролѣтни слани и ранни есенни.

Следователно по температурни отношения Разлогъ прилича много на Югозападна висока България, като се характеризира съ относително хладенъ климатъ.

Валежи. Извършенитѣ върху тѣхъ наблюдения въ гр. Разлогъ почти въ срѣдата на котловината и въ с. Якоруда въ нейния най-североизточенъ край презъ петнадесетгодишния периодъ 1917—1931 г.¹ сумирани даватъ следния резултатъ:

Станция	Надморска височина въ метри	М е с е ц ъ												Годишно
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
гр. Разлогъ	825	66	50	59	58	56	59	32	26	27	76	61	77	647 м. м.
с. Якоруда	893	54	34	45	59	62	66	51	33	33	69	57	60	623 м. м.

Най-близката дъждомѣрна станция, въ която сж правени редовни наблюдения въ течение на по-дълъгъ периодъ, е тази въ Дупница. За тридесетгодишния периодъ 1902—1931 г. сж били измѣрвани въ нея срѣдно годишно по 650 м. м., а за 15-годишния периодъ 1917—1931 г. 630 м. м. Следователно, редуцирана на 30-годишенъ периодъ, срѣдната годишна сума на валежа въ гр. Разлогъ би била $\frac{647.650}{630}$ м. м., което прави 664 м. м. годишно, а срѣдната годишна за сжщия периодъ въ Якоруда — 643 м. м. Въпрѣки че гр. Разлогъ е 68 м. по-низко отъ с. Якоруда и че разстоянието между тия две селища е само 23 клм., градътъ има, както се вижда, 21 м. м. по-голѣмъ ва-

¹ Даннитѣ сж взети отъ месечния земледѣлско-метеорологиченъ бюлетинъ на Дирекцията на Метеорологията. Липсващитѣ сведения за нѣкои месеци презъ известни години сж попълнени споредъ даннитѣ за нѣщото време въ съседната станция възъ основа на закона за еднаквитѣ валежни отношения. Защото, за щастие, когато е ставало пропу-скане въ едната отъ станциитѣ въ Разлогъ, въ другата е наблюдавано редовно.

лежъ, сиречъ обратно на това, което би трѣбвало да се очаква. Обяснение на тая привидна ненормалностъ трѣбва да се търси не толкова въ топографскитѣ условия, при които сж поставени тѣзи две станции, защото едва ли близостъта на пиринското било надъ гр. Разлогъ указва нѣкакво влияние върху валежа въ този градъ, колкото въ тѣхното географско положение. Едната станция — гр. Разлогъ — е въ югоизточния край на областъта, по-близо до нейнитѣ южни и западни съседни области: Джумайско съ Дупнишко, Петричко—Мелнишко и Неврокопско, които се отличаватъ съ сравнително значителенъ валежъ: 650 м.м. въ Дупница, 628 м. м. въ Петричъ, 638 м. м. въ Неврокопъ.¹ Втората станция — Якоруда — е въ североизточния край на областъта, въ съседство съ Чепино, въ което Лѣджене има на 745 м. височина само 537 м. м. валежъ,² сиречъ не много повече отъ валежа въ горна Тракия, която е една отъ най-сухитѣ български земи.

Следователно не високата Рила, както би се очаквало, а низкиятъ Доспатъ представя една доста резка граница въ хоризонталното разпредѣление на валежитѣ. Това намира лесно обяснение въ обстоятелството, че западно отъ тази граница земитѣ сж по достъпни за срѣдиземноморско влияние, отколкото тѣзи на изтокъ отъ нея, бидейки преградени на югъ съ широката родопска маса. Това обяснение се подкрепя отъ факта, че въ земитѣ на западъ отъ тази граница дъждоносенъ е южниятъ вѣтръ, който въ Разложко носи типичното име „дъждаринъ“. Якоруда, по-близо до тази граница, има помалкъ валежъ отъ Разлогъ. Но изобщо разложката котловина може да се характеризира като областъ съ умѣрени, даже слаби, спрямо другитѣ български земи, валежи. Това ще да се дължи на обстоятелството, че Пиринъ съ своето високо било прегражда пътя на много влажни южни вѣтрове.

Разпредѣлението на абсолютното количество валежъ презъ разнитѣ месеци и сезони на годината, единъ толкова важенъ климатиченъ белегъ, бѣ посочено въ дадената по-горе табличка. За да се направятъ, обаче, сравними цифритѣ една съ друга за разнитѣ месеци и на едни и сжщи месеци, но отъ различни станции, ще бждатъ дадени валежнитѣ показатели, плувиометричнитѣ коефициенти за разнитѣ месеци на дветѣ

¹ Цифритѣ за последнитѣ две мѣста сж споредъ К. Кировъ, Климатична скица на България, въ Сб. Бѣлг. акад. наукитѣ, кн. XXV. стр. 20. На това мѣсто Дупница е показана съ 656 м. м. валежъ. Разликата спрямо нашата цифра се дължи на тѣхната нехомогенностъ. Макаръ и нехомогенни даннитѣ за разни мѣста по-нататкъ ще бждатъ използвани за сравняване поради голѣмитѣ разлики между тѣхъ, при които разлики грѣшката произтичаща отъ нехомогенността нѣма голѣмо значение. Това, което е важно въ случая, то е че цифритѣ за дветѣ разложки станции сж хомогенни една спрямо друга.

² Споредъ Генчо Стайновъ, Валежитѣ въ България, София, 1924, стр. 23 и 62.

наши станции и на нѣкои тѣмъ съседни. Тѣзи валежни показатели на Angot иматъ предимството да показватъ направо процентно какво количество валежъ пада за единъ месецъ, като се приеме че при равномерно разпредѣленъ презъ цѣлата година валежъ на единъ месецъ съ 30 дни пада 1°00.¹

Станции ²	М е с е ц и												Годишно	Разлика
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
гр. Разлогъ	1°20	1°00	1°07	1°09	1°02	1°11	0°58	0°47	0°51	1°38	1°15	1°40	12°00	0°93
Якоруда	1°02	0°71	0°85	1°16	1°17	1°29	0°96	0°62	0°65	1°35	1°12	1°13	12°00	0°73
Неврокопъ	1°20	0°96	0°92	1°13	0°96	0°94	1°11	0°90	0°48	1°29	1°34	0°77	12°00	0°86
Петричъ	1°16	1°48	1°16	1°26	0°84	0°64	0°60	0°37	0°38	1°48	1°74	0°86	12°00	1°37
Дупница	0°63	0°71	0°81	1°15	1°31	1°40	1°02	0°85	0°89	1°16	1°30	0°77	12°00	0°77
Пловдивъ	0°81	0°77	0°88	0°93	1°33	1°45	1°22	0°92	0°89	0°88	1°17	0°76	12°00	0°69

Отъ тази табличка, а особено отъ графиката (фиг. 1) построена възъ основа на даденитѣ въ тази таблица цифри, личи, че Разложко, по отношение на годишното разпредѣление на валежа заема срѣдно мѣсто между Тракия и Висока ю.-западна България, отъ една страна, и Македония, отъ друга страна, като все пакъ стои по-близко до последната. Разгледаме ли поотдѣлно дветѣ разложки станции, ще забележимъ значителна и твърде важна разлика. Гр. Разлогъ, съ силно изразенъ минимумъ въ края на лѣтото и максимумъ въ началото на зимата се приближава много до Петричъ и заедно съ него може да бжде поставенъ въ преходната срѣдиземноморска валежна областъ. Обаче вторичниятъ максимумъ въ края на лѣтото и вторичния минимумъ въ края на зимата показватъ, че гр. Разлогъ е доста къмъ периферията на тази областъ, близо до умѣрено континенталната влажна областъ, защото споменатитѣ вториченъ максимумъ и минимумъ сж несъмнено отражение на главния максимумъ и минимумъ въ последната областъ, случващи се въ споменатото време. С. Якоруда съ 24% валежъ презъ лѣтото (при годишенъ валежъ=100%) е все почти на границата между споменатитѣ две валежни области, или по-право, тази граница трѣбва да се търси непосредствено на с. и и. отъ селото, по Доспатъ и южна Рила. Следователно климатичната ось на Балканския полуостровъ трѣбва да се търси въ севернитѣ Родопи и южна Рила.³ Поради проникване на бѣломорско влияние по долината

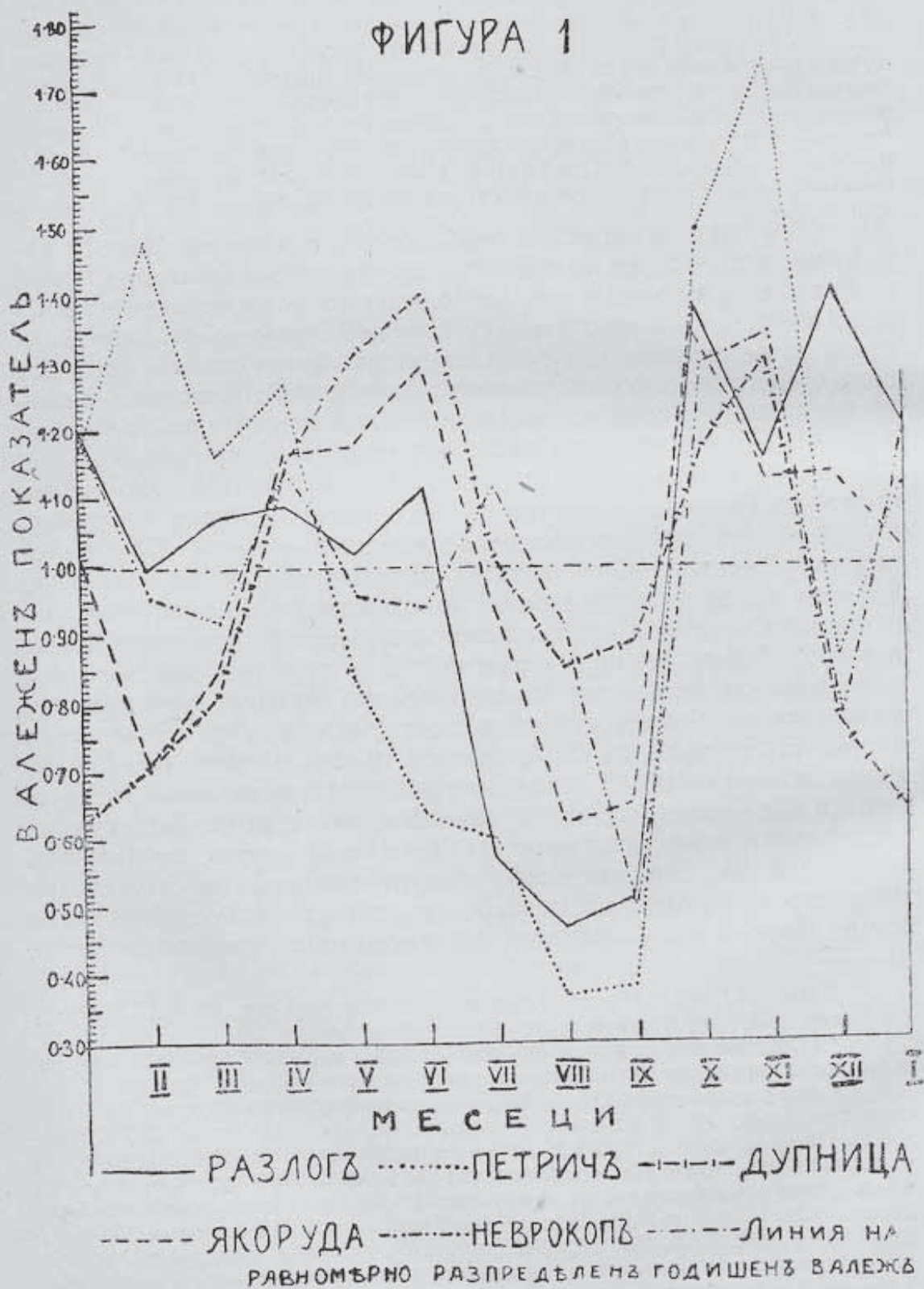
¹ Вж. у J. von Hann, Lehrbuch der Meteorologie, III Aufl., Leipzig, 1915, стр. 347—348 подробно за тѣзи показатели.

² Показателитѣ за първитѣ две станции сж изчислени отъ автора, а за последнитѣ четири сж взети отъ К. Кировъ, ц. с. стр. 25.

³ Този ходъ на климатичната ось на полуострова бѣ предположенъ още отъ проф. Ж. Радевъ (Геоморф. белези и пр., стр. 120). Северниятъ Пиринъ, обаче, трѣбва да се изключи отъ нея. Интересно е, че отбелязаниятъ ходъ на климатичната ось съвпада почти напълно съ 42-ия северенъ паралелъ, по който още F. Thorbecke, Das ozeanisch-subtropische Klima und die Gebiete der Etesien und Winterregen (въ Geographische Zeitschrift, Bd. 16, 1910, стр. 323), постави северната граница на субтропичния поясъ (вкл. преходна къмъ умѣрено-континенталния). Този паралелъ минава само 2·5 км. южно отъ Якоруда.

на Места, въ Разложко тая ось отъ поясъ е превърната въ линия, разположена по северната и източната граница на нашата област, която по този начинъ, съ огледъ на годишното разпрѣделение на валежа, се явява като македонска земя. С. Яко-

руда, разположено въ нейния най-североизточенъ жгълъ има много естествено най-малко отъ специфичнитъ за преходната срѣдиземноморска валежна областъ черти. До като главния минимумъ е все още презъ августъ както въ гр. Разлогъ и Петричъ, главния максимумъ се пада презъ октомврий, а редомъ съ него е твърде значителенъ и втория максимумъ въ началото на лѣтото. Последниятъ заедно съ значителния вториченъ минимумъ презъ февруарий сж най-сигуренъ белегъ за преходното положение на Якоруда, която въ това отношение прилича на гр. Неврокопъ. Приликата е голѣма и по отношение на общия валежъ презъ лѣтото — 24% въ Якоруда и 24.6% въ Неврокопъ. Това показва, че въ Родопитъ климатичната ось или представя една много широка зона или пъкъ завива значително на югъ по билото на Доспатъ, което е по-вѣроятно, защото видѣхме по-горе, че последния и по отношение на годишната сума на валежа представя една резка граница.

Отъ последната графа на таблицата личи, че въ Разлогъ заедно съ съседнитъ му области (съ изкл. на Петричъ) има едно равномерно разпредѣление на валежитъ въ смисъла на Al. Suran¹. Графиката (фиг. 1) показва твърде голѣмата относителностъ на това теоретично опредѣление. То се подкрепва обаче отъ факта, че презъ периода 1915—1931 г. въ гр. Разлогъ само презъ 4 години минимумътъ се е случилъ въ августъ, презъ 5 години — на юлий, презъ 2 години — на септемврий и мартъ, презъ 1 година презъ юний, февруарий, януарий и августъ-септемврий. Липсата на умѣрената периодичность, която характеризира както континенталната валежна областъ, така и сжщинската срѣдиземноморска валежна областъ, и липсата на пълна лѣтна засуха сж още единъ белегъ, който характеризира нашата областъ като преходна между споменатитъ две голѣми климатични области, но по-близка до последната, което се заключава по годишния ходъ на валежа, показващъ, все пакъ, известна периодичность.

Въ Разложко валежитъ презъ различнитъ месеци не сж еднакво интензивни. Най-интензивни сж презъ октомврий и ноемврий, когато пада и най-голѣмо количество дъждъ общо месечно, доста интензивни сж и презъ мартъ. На 13. III. 1923 г. сж паднали въ гр. Разлогъ за единъ день 100 л., най-голѣмиятъ до днесъ наблюдаванъ валежъ въ Разложко. Поради нееднаквата интензивность на валежа, неговата честота презъ месецитъ не е пропорционална на месечната сума на валежа. Най-често вали презъ май и юний, което е твърде благоприятно обстоятелство при отглеждането на нѣкои земледѣлски култури, за които ще стане дума въ втория дѣлъ. Много е честъ валежътъ и презъ месецитъ декемврий и януарий и то изключително въ видъ на снѣгъ. Последниятъ понѣкога пада по оград-

¹ Вж. у К. Кировъ, ц. с., стр. 26—27.

нитѣ планини още презъ септемврий, а не рядко въ котловината се появява още на октомврий. Трае извънредно дълго — въ ограднитѣ планини превалъва даже презъ юний, като въ нѣкои изложени на северъ мѣста на многобройнитѣ циркуси се запазва до новъ снѣгъ. Въ котловината не рядко вали снѣгъ даже презъ май. Градъ, за щастие, пада много рядко.

Облачността е най-голѣма презъ месецитѣ съ най-честъ валежъ. Поради настѣпващата зимно време инверсия въ низкитѣ части на котловината се задържатъ за дълго време мъгли, каквито не рядко се образуватъ и на есенъ и пролѣтъ.

За влажността, поради липса на измѣрвания, е мжно да се говори, защото тя е елементъ, който се оценява отъ мѣстното население най-относително. Все пакъ най-сухи, трѣбва да се предполага, сж изложенитѣ на припекъ северни части на котловината и склоноветѣ на ограждащитѣ я отъ тази страна планини. Обаче и въ ю.-западната частъ на котловината, въпрѣки изобилнитѣ течащи води, относителната влажностъ не ще да е голѣма, поради честото явяване въ тази частъ на котловината на единъ локаленъ климатиченъ факторъ: пирински юженъ фьонъ.

При разглеждане геоморфологията на Пиринъ подчертанъ бѣ фактътъ, че неговото било надъ Разлогъ спада подъ 2500 м. при следовината Чаира и то на съвсемъ кжсо разстояние. Следователно тази планина се издига като грамадна бариера срещу топлия и влаженъ ю.-западенъ вѣтръ, духащъ зиме отъ къмъ Бѣло море. По тази бариера той е принуденъ да се издига, при което се охлажда, и образува на южния склонъ облачна плоча, а на самото било — облачна шапка. Последната още повече възпира този вѣтръ и той бива принуденъ да се издигне още на по-голѣма височина. Отъ нея той изведнажъ се спуска отъ 2000 м. относителна височина върху югозападния дѣлъ на нашата котловина, адиабатно загрѣнъ и поради това съ намалена относителна влажностъ. Проявява се като типиченъ фьонъ съ висока температура и извънредна сухостъ. Явява се доста често зиме, а сжщо и пролѣтно и есенно време. Има ли снѣжна покривка — стопява я твърде бързо. Поради своята честота и своитѣ ярко изразени особености твърде е вѣроятно южниятъ фьонъ (северенъ не духа) въ Разложко да указва значително климатично влияние върху засѣганата отъ него частъ. По-високата температура на Банско, изразяваща се въ флората, ще да се дължи колкото на температурната инверсия, толкова и на фьона. Поради това той е заслужилъ и особеното внимание на населението, което може да го опише съ всичкитѣ му характерни белези.¹ Отъ това следва, че високитъ Пиринъ се явява като значителенъ антропогеографски факторъ

¹ За съществуването на силенъ фьонъ въ нашата областъ трѣвало би да се заключава и отъ изучаванията на Р. Райновъ (вж. неговия „Приносъ къмъ изучаване падащитѣ вѣтрове въ България“ въ Год. Соф. унив., физ.-мат. фак. XVIII, 1922, стр. 18 и 22).

не само прѣко, но и косвено чрезъ дължащия се на него фьонъ.

Въ селищата въ периферията на котловината духатъ редовно долиински вѣтрове.

Вали главно следъ като духа юженъ вѣтъръ, идващъ отъ къмъ Момина-кисура, поради което последния се нарича „дъждаринъ“. Презъ лѣтото духа обикновено североизточенъ вѣтъръ, презъ зимата — западенъ, „предѣлски“, студенъ вѣтъръ.

Плодъ на посочения до тукъ хладенъ и съ умѣрени валежи климатъ и на петрографския съставъ на котловината е нейната почва.

Въ самата котловина тя е пѣськлива съ единъ горенъ ровкъ хоризонтъ съ сивобѣлъ цвѣтъ, съ различна дебелина. Той има по-тъменъ цвѣтъ поради по-голѣмъ процентъ хумусъ само въ най-интензивно обработванитѣ части на бѣлишкото и другитѣ разложки алувиални поленца. Подъ този горенъ хоризонтъ почти навсѣкжде се наблюдава единъ по-свѣтълъ, състоящъ се почти изключително отъ по-ситнозърнестъ или по-едрозърнестъ кварцовъ пѣськъ. Подъ този почвенъ хоризонтъ следва другъ, въ който пакъ преобладава пѣська но вече нечистъ, оцвѣтенъ червеникаво-жълто отъ желѣзни окиси, които го правятъ доста сбитъ. Следователно имаме предъ себе си горска пѣськлива подзолиста почва, която, поради почти пълната липса на *ortstein*-овъ хоризонтъ между втория и третия хоризонтъ би могла да се характеризира като горска пѣськлива но слабо оподзолена почва.¹ Тя покрива котловината въ нейнитѣ геоморфоложки граници. Само въ най-изобилно напоявани части тя се е обърнала на глинесто-пѣськлива. Следователно котловината е покрита съ почва, стояща въ хармония съ петрографскитѣ и климатични условия, покрита е съ климатична почва.

Не е така съ почвената покривка на ограднитѣ планини. Поради това, че по тѣхнитѣ склонове почвата мжно се задържа, тя, доколкото съществува, е млада, представя само незначително измѣненъ видъ на основната скала, поради което е груба, скелетна планинска подзолиста почва, която, не би дейки подложена дълго време на действието на климатичнитѣ фактори, е аклиматична. Само по-запазенитѣ части на доспатската денудационна повърхнина се намира нормална подзолиста горска почва.

Най-високитѣ части на ограднитѣ планини, и особено капатнишката денудационна повърхнина, поради особенитѣ климатични отношения, сж покрити съ почва, която носи отгоре си единъ не напълно хумифициранъ слой отъ гнили растителни

¹ Ср. у К. Д. Глинка, Почвоведение, 4 изд., Москва — Ленинград, 1931, стр. 340—374. Като „подзолиста горска почва срѣдно оподзолена“ я отбелязва и Н. Пушкаръ въ Карта на почвитѣ въ България. Поради липсата на добра карта той е отбелязалъ нейното разпространение съвсемъ приблизително.

остатъци. Подъ него сж разположени нѣколко почвени хоризонта, подобни на тѣзи въ котловината, поради което тази почва би могло да се нарече торфено-подзолиста,, както е отбелязана и на картата на Н. Пушкарровъ.

Биогеографски отношения.

Растителната покривка е, безъ съмнение, единъ отъ най-изпъкващитѣ белези на една географска област, на единъ ландшафтъ, въ смисъла, който нѣмскитѣ географи влагатъ въ тази дума днесъ. Поради това тази покривка заслужава вече сама за себе си да бжде изучена. Нейното изучване се налага, обаче, и поради обстоятелството, че тя, бидейки тѣсно обусловена отъ изложенитѣ до тукъ физиогеографски условия, става посрѣдникъ на тѣхното косвено антропогеографско значение. И тъй като въ втория поддѣлъ на втория дѣлъ на тази работа антропогеографскитѣ факти ще бждатъ разгледани не като нѣщо дадено, а нѣщо създадено въ течение на времето, ще се наложи въ тази глава да се посочи поне съ две-три думи и по-раншното състояние на растителната покривка, следователно вида на стария ландшафтъ, тогава, когато той още не е билъ измѣненъ основно отъ човѣшката култура, не е билъ превърнатъ въ културенъ ландшафтъ.¹ Проф. R. Gradmann посочи нѣколко метода за възстановяване образа на стария ландшафтъ на една област.² Отъ тѣзи нѣколко метода единственъ естествено-историческиятъ е приложимъ въ нашия случай.

Съществуващитѣ въ Разлога топични, климатични и едафични условия правятъ цѣлата котловина заедно съ ограднитѣ ѝ планини до една височина около 2,000 м. да спада въ срѣдноевропейския поясъ на горитѣ. И поради това, до времето, когато котловината е била ненаселена или много редко населена, най-отличителна черта е била пълната ѝ залесеност до посочената височина. И веднага трѣбва да се отбележи, че за пълната нѣкогашна залесеност на областъта може да се заключава не само а priori по наличнитѣ топични, климатични и едафични условия, но и по нѣкои обективни данни, каквито сж наличността на остатъци отъ старитѣ гори прѣснати по цѣлата котловина, на спомени у населението, което посочва на къщи строени съ материалъ отсеченъ на самото мѣсто³ и на многобройнитѣ мѣстни имена: Трѣбежъ, Трѣбено, Чистено и др.

¹ Вж. у N. Krebs, Natur- und Kulturlandschaft въ Zeitschrift d. Gesellschaft f. Erdkunde, Berlin, 1923, стр. 81 сл.

² Rob. Gradmann, Das mitteleuropäische Landschaftsbild nach seiner geschichtlichen Entwicklung въ Geogr. Zeitschr. 1901, стр. 261 сл.

³ За подобно нѣщо се знае въ Бѣлица. За Банско вж. у Батаклиевъ, Банско, стр. 10.

Горитѣ сж били почти изключително иглолистни. Котловината и най-низкитѣ части на склоноветѣ на ограднитѣ планини до около 1200 м. сж били заети отъ черенъ боръ. Надъ него се е простираалъ пояса на черната ела, надъ него — този на смърча, а най-високо се е изкачвала бѣлата мура въ Рила и черната мура въ Пиринъ.

Докато топичнитѣ и климатични условия въ Разлогъ сж константни и по време и по пространство, едафичнитѣ условия не показватъ такава константностъ. Освенъ скалния теренъ, който поради липсата на подпорна почва, винаги представя неблагоприятна срѣда за развитието на дървесна растителностъ, съ естествено безлесие въ пояса на мезотермитѣ се отличаватъ и всички почви, които показватъ постоянно задържане на подпочвена вода. Такива условия сжществуватъ въ перифернитѣ части на воднитѣ басейни¹. Специално въ Разлогъ такива условия за естествено безлесие сж сжществували и сжществуватъ отъ дветѣ страни на р. Места и на притока ѝ Бѣла-рѣка. Следователно и въ миналото както и днесъ Разлогъ е билъ лесностъпенъ както отъ з. така и отъ си. и юи. Това обстоятелство, както и факта, че е имало безлесни мѣста за заселване сж изиграли, както ще видимъ, сжществена роля при населването на нашата областъ. Заедно съ това, обаче, билъ въведенъ още единъ, антропогененъ фитогеографски факторъ, който далъ днешния, трѣбва да се отбележи, неокончателенъ видъ на растителната покривка на нашата областъ. Антропогеннитѣ промѣни, както и трѣбва да се очаква, сж засѣгнали първоначално само котловината и остатѣцитѣ отъ доспатската денудационна повърхнина, а отчасти и планинския склонъ подъ последната. Едва въ ново време тѣзи промѣни започватъ да засѣгатъ и по-високи части отъ склоноветѣ на ограднитѣ планини.

Антропогеннитѣ промѣни сж се изразили по три начина: 1) Чрезъ унищожаване на гората и замѣстването ѝ съ културни посеви. Така е станало съ гората въ котловината, въ която сж се запазили само тукъ-таме като усамотени купчини черноборови дървета (напр. на юи. отъ с. Бѣлица, на пѣтя между с. Годлево и Добърско и др.) и върху доспатската повърхнина, кждето промѣната не е така пълна. Поради това съ растителната покривка на котловината и на доспатската повърхнина ще се занимаемъ подробно въ следния дѣлъ. 2) Чрезъ унищожаване на иглолистната гора и замѣнянето ѝ по естественъ начинъ съ широколистна, поради слабата възобновителна способностъ на иглолистнитѣ видове². Така е станало съ склоноветѣ на Доспатъ подъ доспатската повърхнина, а отчасти и въ Рила пакъ подъ сжщата повърхнина, но въ

¹ Вж. у Б. Стефановъ, Произхождение и развитие на вегетационнитѣ типове въ Родопитѣ, София, 1927, стр. 103.

² Б. Стефановъ, ц. с., стр. 107.

тѣзи мѣста, дето не е денивелирана — въ югозападната частъ. 3) Чрезъ унищожаване на иглолистната гора въ най-горнитѣ ѝ части и по естественъ начинъ превръщане въ алпийско пасище. Това се е случило на много мѣста въ Рила подъ капатнишката повърхнина, която при 2200 м. височина едва ли нѣкога е била покрита съ гора.

Следователно следъ станалото антропогенно диференциране на растителната покривка въ Разлогъ, горитѣ сж се запазили само въ склоноветѣ на ограднитѣ планини между котловината и доспатската повърхнина, отчасти върху последната и надъ нея до около 2000 м. височина. Съставлящитѣ я растителни видове сж зонално разположени въ следния редъ отъ долу нагоре. 1) Джбъ и черенъ боръ до къмъ 1200 м.; букъ (заедно съ други по-маловажни широколистни като бреза и пр.) и черна ела до къмъ 1500 м.; смърчъ и бѣлъ боръ и ела на 1500—1800 м.; мура на 1800—2000 м. и то въ Рила е бѣла мура, а въ Пиринъ — черна мура. Последната вирѣе почти изключително върху варовиковъ теренъ и въ Елтепенския дѣлъ на Пиринъ по тази причина образува обширни комплекси. Мурата, единъ бележитъ балкански ендемитъ, е твърде разпространена въ ограждащитѣ Разлога планини¹. Тукъ тя вирѣе още отъ терциера², отъ което време сж и повечето отъ другитѣ елементи въ флората на рилородопския масивъ³. Само въ пояса надъ горитѣ — пояса на алпийскитѣ пасища сж се запазили нѣкои глациялни реликти, дошли по нашитѣ мѣста презъ дилувиума, когато е настъпило едно общо предвижване на растителни видове отъ с. къмъ ю.

Преди да пристѣпимъ къмъ разглеждане на пояса на алпийскитѣ пасища трѣбва поне съ нѣколко думи да се спомене за единъ междиненъ поясъ между горитѣ и пасищата — пояса на клека, наричанъ въ Разлогъ слабъ. Неговитѣ храстовидни формации по самия свой характеръ се показватъ преходни между дървенистия съставъ на гората и тревенистия съставъ на пасищата, като въ своята горна граница къмъ 2300—2400 м. се мѣси съ пасищата, намалявайки постепенно количествено и качествено колкото отива по-нагоре. При долната си граница на 2000 м. клетътъ се мѣси съ формациитѣ на мурата. Клетътъ въ днешно време много на редко се е запазилъ непокътнатъ поради това, че постоянно е бивалъ подложенъ на унищожаване съ цель да се увеличи площта на пасищата. Ето защо, ако и въ неговата зона да спада значителна частъ

¹ За нейното разпространение въ Балк. п-въ вж. у Lujó Adamović, Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer, Leipzig, 1909, стр. 360—361.

² Вж. у Н. Кошанин, Геоложки и географски моменти у развиѣу флоре Јужне Србије, въ Зборник радова посвећен Ј. Цвијићу, Београд, 1924, стр. 599.

³ Вж. у Кошанин, ц. с., стр. 601, сжщо у Стефановъ, ц. с., passim.

отъ
клек
вени
разп
да в
не
Всич
пора
Пора
бото
влаж
почт
обхо
въ в
след
и ед
съ ф
щаш
на и
засл
но и
рист
въ Г
бжд
въ С

само
сища
на п
нѣко
след
На
езер
ност
ситѣ

е ог
нитѣ
разд
нина
на
паси
се к
Съо
ласт

Въ Г

отъ капатнишката повърхнина, тя никжде не е покрита съ клека, а съ пасища. Последнитѣ представятъ затворена тревениста формация до къмъ 2700 м. надъ която височина е разположенъ подслънжния поясъ. Надъ тази височина оставатъ да вирѣятъ само единъ много ограниченъ брой треви, които не могатъ да образуватъ затворена тревениста формация¹. Всички тѣ сж издържливи както на мразъ, така и на суша поради особенитѣ климатични условия въ субниваланния регионъ. Поради силното слънчево огрѣване, силнитѣ вѣтрове и слабото налѣгане, тукъ относителната, а особено абсолютната влажностъ е извънредно малка. Валежитѣ сж по-слаби, а отъ почти постоянно заледената почва е мжно да се извлече необходимата влага. Липсата на влага още по-силно се чувствува въ варовититѣ високопланински терени. Ето защо върху последнитѣ вирѣятъ изключително степни растения, между тѣхъ и еделвайсътъ, който свързва нашата високопланинска флора съ флората на степитѣ отъ Централна Азия. Еделвайсътъ, срещащъ се въ оградящитѣ Разлога планини само въ Пиринъ на източния склонъ на Елъ-тепе и въ циркуса Байова дупка, заслужава да се спомене не само поради този му характеръ, но и поради особеното обаяние, съ което се ползува средъ туриститѣ, които заради него предприематъ специални излети въ Пирина. Това обстоятелство, при условие, че цвѣтето ще бжде запазено отъ изкореняване, може да бжде използвано въ бждеще твърде рационално отъ мѣстното население.

Въ низкитѣ отдѣли на алпийския поясъ се простиратъ не само обширни високопланински пасища, но и търсищни пасища, Wiesenmoore. Тѣ не се дължатъ нито на изворна, нито на подпочвена вода, а сж образувани чрезъ затръсването на нѣкога много по-многобройнитѣ и по-обширни ледникови езера, следователно сж Verlandungsmoore на нѣмскитѣ фитогеографи. На повечето отъ тѣхъ населението дава типичното име „Сухо езеро“. Такива „сухи езера“, покрити съ торфена растителностъ, има въ всички по-голѣми циркуси на Рила и въ циркуситѣ на гранитнитѣ дѣлове на Пиринъ.

И така, покритата съ ниви, ливади и градини котловина е оградена като съ тъменъ вѣнецъ отъ склоноветѣ на ограднитѣ планини, покрити почти изцѣло съ гори. Този венецъ е раздвоенъ отъ покритата съ ниви и ливади доспатска повърхнина. На сз. въ Рила и на юз. въ Пиринъ надъ тъмния поясъ на горитѣ приятно се очертаватъ свѣтлозеленитѣ планински пасища, а надъ тѣхъ отъ далеко личатъ голитѣ и издигащи се като пирамиди върхове на Ел-тепенския дѣлъ на Пиринъ. Съответно на стжпаловидния геоморфоложки строежъ на областъта, стжпаловидно е разположена и нейната растителна по-

¹ Вж. у Луjo В. Адамовић, Вегетациони појаси Риле планине. Въ Глас српске краљ. Акад., књ. LXXI, стр. 257—262.

кривка. Върху две стъпала сж разположени земледѣлскитѣ култури, върху други две — горитѣ.

Не по-малко, отколкото въ растителната покривка, антропогенни промѣни сж ставали и въ животинския свѣтъ на котловината. Отъ последната дивечѣтъ е почти изтрѣбенъ и замѣстенъ съ домашни животни и птици, за които ще стане дума по-нататѣкъ. Запазилъ се е въ диво състояние само заекѣтъ. Въ околорѣстнитѣ планини дивечѣтъ се е запазилъ много повече. Мечкитѣ, а особено вълцитѣ сж толкова много, че често нанасятъ на изкаранитѣ въ планината стада, голѣми пакости.

Многото планински езера въ Рила и Пиринъ и изтичащитѣ отъ тѣхъ рѣки сж сравнително богати съ пастърва, а р. Места и притоцитѣ ѝ — съ мрѣна.

АНТРОПОГЕОГРАФСКИ ОТНОШЕНИЯ.

Антропогеографскитѣ фактори.

Въ първия дѣлъ на тази работа, при разглеждане на физиогеографскитѣ отношения и изтъкване на физиогеографскитѣ факти, често е подчертаванъ този белегъ, който изтъква дадения фактъ като антропогеографски факторъ. При разглеждането на антропогеографскитѣ факти по-нататѣкъ сжщо така на често ще се изтъква антропогеографското значение на физиогеографскитѣ факти. Ето защо тѣзи факти, като антропогеографски фактори тукъ нѣма да ни занимаватъ. Сега ще се спремъ само на населенаето на нашата областъ, за което до тукъ не стана нито дума.

Население.

По-нататѣкъ, като разглеждаме селищата, ще видимъ, че тѣхниятѣ днешенъ и по-раншенъ типъ е обусловенъ не толкова отъ физиогеографскитѣ отношения, колкото отъ начина, по който е била заселена областъта и отъ преселванията, които сж ставали въ нея. Ето защо въ тази глава ще бжде разгледано, не само днешното състояние на населението, но и неговото заселване и настаналитѣ следъ това преселвания.

Заселване.

Следи отъ предисторична култура въ Разложко не сж намѣрени, но нѣколко тракийски могили при с. Бѣлица и с. Баня показватъ, че въ време на тракитѣ Разлогъ е билъ вече заселенъ. Това, обаче, по нѣколко съображения не дава никакво основание да отъждествяваме заселването на днешното разложко население съ заселването на тракитѣ, които

несъмнено сж живѣли въ нашата областъ. Ще разгледамъ накратко съображенията, които ме каратъ да мисля така, и то съ рискъ да се отклоня отъ главната си задача. Защото дълбоко е заседналъ съ нищо неоправдания обичай при подобни изучвания да се започва съ най-старото население, за което има известия или паметници¹. По този начинъ антропогеографското въведение се превръща въ сжщинска историческа етнография, т. е. прехвърлятъ се границитѣ на географията: опасностъ, която бѣ изтъкната още въ началото на тази работа.

Още преди повече отъ 30 години се установи, че днешнитѣ албанци сж потомци на тракитѣ, а не на илиритѣ, както се мислеше до тогава². Впоследствие се установи, че първоначалната имъ родина е въ Западнитѣ Родопи³, а имената на областитѣ Малешево и Дардания показватъ, че албанцитѣ сж живѣли и тукъ. Съ една дума преди славянитѣ въ Разлогъ сж живѣли днешнитѣ албанци. Тѣ въ най-западнитѣ свои части сж типични брахикефали⁴. Отъ друга страна днешното най-старо население въ Разлога е субдолихокефално⁵. Тѣзи две обстоятелства показватъ, че днешното население на Разлогъ нѣма нищо общо съ по-старото тракийско, а е резултатъ на вторично заселване, което е безъ съмнение заселването на славянитѣ въ полуострова на VII в.⁶. Не само тогава. Пълната липса на следи отъ тракийското въ днешното население и особено пълната липса на тракийски и романски имена въ днешната топонимия, която начело съ името на областта е славянска българска⁷, показватъ

¹ Това се прави вѣроятно подъ влияние на нѣмската областно-географска литература. Трѣбва, обаче да се иматъ на умъ различията въ заселването на нѣмскитѣ и български земи.

² Вж. у Н. Hirt, *Die Indogermanen*, Strassburg, Bd. I, 1905, стр. 141, Bd II, 1907, стр. 600—601.

³ Вж. у G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*. Leipzig, 1924, стр. 13—14.

⁴ Вж. у К. Дрончиловъ, Приносъ къмъ антропологията на албанцитѣ. Въ Сп. Акад. Наукитѣ, кн. XXI, 1921, стр. 111—134.

⁵ Вж. у Дим. Ярановъ, Антропометрични изучвания и пр., стр. 44.

⁶ Вж. у Ярановъ, ц. с., стр. 43—44. Нѣма да е излишно да се напомни, че да бѣше останало срѣдъ новодошлитѣ славяни съвсемъ малко мѣстно население, то съ течение на времето езиково и културно щѣше да се претопи, но антроположки щѣше да надвие, така, както малкото запазилъ се тракийски елементъ въ Западна Македония съ течение на времето, като по-жизнеспособенъ, се е наложилъ и днесъ въ нея населението почти изцѣло е супербрахикефално, докато дошлитѣ презъ VII в. славяни несъмнено сж били долихокефали или най-малко субдолихокефали. Съ тѣзи етногенетични въпроси ще се занимава другаде и тогава ще приведа повече аргументи въ подкрепа на изказанитѣ тукъ накратко мнения.

⁷ Нѣколкото турски имена отъ по-ново време можемъ да ги оставимъ на страна, не трѣбва да се взема подъ внимание и името на Места, защото то може да се е запазило за последната у славянитѣ въ по-южнитѣ области и отъ тукъ да се е разпрострѣло и въ Раз-

че изселването на тракитѣ е станало преди приселването на славянитѣ, че следователно, липсва континуитетъ не само въ населението, но и въ селищата и населеността на котловината изобщо¹. Това време въ началото на VII в. презъ, което котловината е останала ненаселена или почти ненаселена е било достатъчно, колкото и кратко да е било, за да си възвърне тя природния си видъ, т. е. да се покрие отново съ гори, като само естествено безлеснитѣ мѣста сж останали открити. Следователно, поне колкото се отнася до нашата областъ, предславянското население не трѣбва да интересува антропогеографията.

Въ началото на срѣднитѣ вѣкове, когато населението е било много по-малобройно отколкото днесъ, високитѣ земи не сж били населени, защото не е имало нужда да се прибѣгва до тѣхъ². И затова първитѣ заселили се славяни въ Разлога трѣбва да сж били изостанали по пжтя си преселници отъ Тракия къмъ Южна Македония. И затова днешното старо разложко население е сродно по физически типъ и етнографски белези съ населението на Горна Тракия и на Югоизточна Македония³. Това първоначално славянско население на Разлога е използвало на първо време естествено безлеснитѣ мѣста отъ дветѣ страни на пжтя, който отъ най-югозападния жгълъ на Горна Тракия е минавалъ презъ Аврамова седловина или презъ по-високитѣ седловини на с. отъ нея и по Места е минавалъ въ Неврокопско или презъ Предѣлъ — въ Г.-Джумайско.

Следователно, заселването на Разлога презъ VII в. съ славяни е ставало бавно и постепенно. Твърде важенъ фактъ, на който по-нататкъ ще се спра още единъ пжтъ.

Преселвания.

Вжтрешни преселнически движения⁴. Отъ казаното по-горе следва, че въ първо време тѣ сж се състояли само въ приселвания отъ Горна Тракия въ Разложко. Тѣ ни-

логъ. Забележително е при това, че името Места за тази рѣка въ Разлогъ изобщо не се е употребявало до скоро. Началнитѣ ѝ притоци сж се казвали Бѣла и Черна р., самата тя — Якорудска р., Кара су и пр.

¹ Разлогъ е билъ на пжтя на преселващитѣ се отъ Долнодунавската равнина презъ Тракия къмъ Македония славяни, което сжщо прави малко вѣроятно задържането на тракийски народностенъ елементъ въ нашата областъ, особено като се знае отъ новитѣ изучвания, че старитѣ славяни съвсемъ не сж били така миролюбиви, както се представяха до скоро.

² Вж. у Gradmann, Das Mitteleuropäische Landschaftsbild, стр. 368—371.

³ Ярановъ, ц. с., стр. 43—44.

⁴ За отличаване разнитѣ видове преселвания възприемамъ терминологията на Georg von Mayr, Statistik und Gesellschaftslehre, Bd. II, стр. 331 и 354, който отличава: локални преселвания, ставащи

ког
онн
на
щот
въ
сле
кап
защ
зем
мен
око
кар
и з
ред
дин
на
да
сла
ству
акт
зав
про
кия
нач
до
да
цит
да
срѣ
лог
стн
сж
а о
ща

нас
ние
Тоз
е п
фан

мея
ваш
у Д
110-
едн

двиг
нен
г. I

кога не сж могли да бждатъ много силни, понеже популационниятъ капацитетъ, а следователно и атракционния факторъ на областта е нараствалъ много постепенно, като увеличаващото се мѣстно население бавно е изкоренявало горитѣ въ котловината първоначално въ съседство съ рѣкитѣ, а впоследствие и по-навжтре. Увеличаването на популационния капацитетъ, обаче не е могло да продължава безкрайно, защото следъ време цѣлата годна за земледѣлски култури земя е била „изтрѣбена“ отъ покриващата я гора. Този моментъ ще да е настѣпилъ не много отдавна, вѣроятно преди около три вѣка, защото и до днѣ днешенъ се помни, макаръ и много смѣтно, онова време, когато гора е покривала и значителна частъ отъ котловината, а пѣкъ у българитѣ редко се запазватъ спомени по-стари отъ 250—300 години. Отъ този моментъ, когато популационниятъ капацитетъ на нашата област е престаналъ, поради посоченитѣ причини, да нараства, преселническитѣ движения сж започнали да отслабватъ и, приравнявайки съ самия фактъ на своето сжществуване атракционния факторъ на котловината къмъ този на активнитѣ съседни земи, сж се самоунищожили¹. Съ това се е завършилъ и периодътъ, презъ който нашата област се е проявявала спрямо съседнитѣ си земи, и особено спрямо Тракия, като пасивна. Този периодъ е траялъ доста дълго: отъ началото на заселването, първата половина на VII в., та дори до къмъ срѣдата на XVII в., почти цѣли 10 вѣка. Това не трѣбва да ни очудва, като знаемъ, че макаръ популационниятъ капацитетъ дълго време да е нараствалъ, той не е могълъ никога да се развие до голѣми размѣри, понеже много отъ днешнитѣ срѣдства, съ които се използва земната повърхнина въ Разлогъ, по онова време не сж сжществували, не сж били известни тютюнътъ и царевицата, горитѣ на ограднитѣ планини не сж могли да се експлоатиратъ така, както това става днесъ, а още по-малко е могло да се мисли за използване на селищата като курортни мѣста.

Следъ този дълъгъ 10-вѣковенъ периодъ за разложкото население е настѣпилъ втори периодъ на стационарно състояние, когато вътрешни преселнически движения не сж ставали. Този периодъ, обаче, не е могълъ да трае дълго, той едва ли е продължавалъ и година, защото следъ като атракционнитѣ фактори сж били изравнени, останало е различието въ есте-

между селищата на една област; вътрешни преселвания, ставали между областитѣ на една по-голѣма земя (за този терминъ вж. и у Д. Ярановъ, Преселническо движение на българи и пр., стр. 110—111) и външни преселвания отъ една земя въ друга, отъ една държава въ друга, отъ една етническа област въ друга.

¹ За начина, по който се развиватъ вътрешнитѣ преселнически движения вж. Дим. Ярановъ, Преселнически движения, популационенъ капацитетъ и коефициентъ на населеностъ, въ „Стопанска мисль“ г. III, кн. I, стр. 151.

ствения приръстъ, който въ Разложко, както ще видимъ, е много по-голѣмъ отколкото въ съседнитѣ му земи. Той сигурно е билъ по-голѣмъ и въ миналото, защото и тогава днешното най-благоприятно условие за това — здравиятъ климатъ — е било на лице. А посочено бѣ въ друга една работа,¹ че при изравнени атракционни фактори като активни се проявяватъ земитѣ съ по-голѣмъ естественъ приръстъ. Следователно почти веднага следъ първия периодъ за населението за Разлога е настъпилъ третиятъ, продължаващъ отъ срѣдата на XVII в. и до днесъ периодъ, въ който нашата областъ се проявява като активна.²

Най-старитѣ изселвания въ други крайща на България, за които се помни, сж отъ селата въ северозападния дѣлъ на котловината. Тѣзи изселвания сж станали преди групирането на разложкитѣ селища, което групиране е станало, както ще видимъ, къмъ края на XVII и началото на XVIII в. Отъ Бачево сж се изселили махалитѣ Периволъ и Ръждавица въ Кюстендилско и образували днешнитѣ села Периволъ и Ръждавица. Отъ с. Гор. Драглища се изселила махалата Търница, а отъ с. Бѣлица — половината отъ махалата Темничко, като и отъ дветѣ мѣста населението отишло въ Търновско. Тукъ и днесъ има с. Темничко, но неговото население не знае да произхожда отъ Разложко, поради това, че впоследствие при него сж се заселили значително число „хърцои“ отъ съседнитѣ търновски стари „хърцойски“ села. Следъ това изселванията отъ Разлога продължили, но почти изключително къмъ си., главно въ Тракия. Това е въ връзка съ общата тенденция въ българския народъ да се преселва отъ западъ къмъ изтокъ.³ До 1878 г., когато стана възстание въ Разлога, изселванията сж ставали постепенно, като изселниците сж отивали главно по периферията на горна Тракия въ подродопскитѣ селища и въ селата подъ Срѣдна-гора. Планинцитѣ отъ Разлогъ не сж могли да се заселятъ въ равнитѣ части на Тракия. Следъ освобождението на България и станалото на споменатата година възстание въ Разлогъ, предизвикано било за кжсо време масово изселване въ новоосвободеното княжество. Изселниците се настанили главно по тѣзи мѣста, които били напуснати отъ турци или помаци: Чепинскитѣ села,⁴ Долна Баня, Златица, а доста отишли въ София, Дупница и други градове. Въ Златица сж отишли главно отъ селата Годлево и Долно Драглища, въ Чепино —

¹ Д. Ярановъ, ц. с., ц. мѣсто.

² Това е лесно обяснимо, като се знае антропогеографскиятъ принципъ, че популационниятъ капацитетъ на земитѣ въ умѣрения поясъ е обратно пропорционаленъ на тѣхната срѣдна височина. (За това вж. у Д. Ярановъ, Преселническо движение на българи и пр., стр. 95).

³ За причинитѣ на тази тенденция вж. у Д. Ярановъ, Преселническо движение на бълг. и пр., стр. 95—100.

⁴ Батаклиевъ, Чепино, стр. 70. Вж. и статията на Д. Никовъ въ този брой на списанието.

отъ Якоруда и Елешница, въ София — отъ Банско. На пръвъ погледъ изглежда, че станалитѣ на 1878 г. изселвания се дължатъ изключително на посочената прѣка тѣхна политическа причина: възстанието. Въ сжщностъ то е изиграло ролята на обикновенъ поводъ за извършването на нѣщо, което се е налагало отъ естественитѣ причини, които сж предизвиквали изселванията и преди и следъ тази година та до днесъ: малкиятъ популационенъ капацитетъ и голѣмия естественъ прирѣстъ въ областта. Другъ поводъ, който сжщо така самъ по себе си е билъ достатъченъ презъ споменатата година да станатъ повече изселвания, е обстоятелството, че изселването на много мохамедани отъ Северна Тракия (Ю. България) увеличи нейния атракционенъ факторъ спрямо този на Разлогъ и на съседнитѣ планински земи изобщо. На 1878 г. станаха голѣми преселвания отъ Ст.-планина къмъ Мизия и Тракия и отъ Родопитѣ къмъ сжщата безъ за това да има прѣки политически причини.

Следъ освобождението на България изселванията отъ Разложко продължили пакъ и то все въ сжщата посока, като изселниците отивали пакъ главно въ мѣста напуснати отъ турцитѣ: въ Русенско, с. Хотанца, Разградско, с. Калево, въ Нови-Пазаръ, въ Казанлъкъ и нѣкои казанлъшки села, въ Чепино, въ Костенецъ и съседнитѣ му села, въ Берковско, Врачанско и особено много въ София. Презъ 1903 г. илинденското възстание послужи като втори поводъ да станатъ по-силни изселвания но все въ сжщата посока и по сжщитѣ мѣста. Следъ освобождаването на тоя край на 1912 г. изселванията продължаватъ главно въ Североизточна България, и то главно отъ селата Годлево и Добърско.

Изселванията отъ Разложко къмъ другитѣ български земи сж показани нагледно на приложената карта.

Изселватъ се обикновено цѣли семейства, които продаватъ земята си винаги на износна цена, защото въ Разлогъ тя е доста висока. Съ полученитѣ пари изселниците купуватъ въ новитѣ си селища често пжти много повече и по-доходна земя. Изселниците въ София обикновено се занимаватъ съ търговия или упражняватъ нѣкоя свободна професия, заематъ държавна служба, но много рядко ставатъ занаятчии и др. подобни.

Трѣбва да се отбележи, че въ всички до тукъ отбелязани изселвания сж взели участие само българитѣ християни. Фактъ, който по-нататъкъ ще се укаже твърде важенъ.

Дали презъ периода, когато Разлогъ се е проявявалъ като пасивна земя, не сж ставали, макаръ само отъ време на време, изселвания, не се знае. Презъ третия периодъ, на противъ се знае, че приселвания сж прекжсвали ходѣтъ на преселническитѣ движения, които сж се изразявали при нормално положение, въ постепенни изселвания. Три такива приселвания заслужаватъ да се споменатъ специално: приселва-

нето отъ Самоковско, приселването отъ Западна Македония и Албания и приселването на бѣжанцитѣ следъ всеобщата война.

Приселването отъ Самоковско е станало въ края на XVII и началото на XVIII в. въ разложкитѣ села, съседни съ Самоковско: Якоруда, Бѣлица, Д. Драглище, Добърско, Годлево и Бачево и въ по-южнитѣ селища Баня и Банско. Това приселване ще да е било доста значително, защото е внесло значителенъ новъ елементъ въ разложкото население, като е успѣло да повлияе и върху етнографскитѣ белези на завареното население, и по специално върху езика.¹ Това приселване на самоковци въ единъ периодъ характеризиращъ се съ изселвания изъ Разложко се явява на пръвъ погледъ анахронизъмъ. Съ сигурностъ, обаче, може да се приеме, че по онова време Разлогъ, по отношение на Югозападна Висока България, която е праскала къмъ Тракия силни преселнически потоци, е ималъ по-голямъ антракционенъ факторъ, тъй като току що билъ преминалъ стационарната фаза — значи явява се много естествено, дето и Разлогъ е привлечълъ една струя отъ шопското преселническо движение.²

Много по-малко значение за населението на областта и за антропогеографскитѣ отношения въ нея е имало преселническото движение на така нареченитѣ въ България „арнаути“ — българи, които отъ Западна Македония и Албания сж се преселвали презъ XV до XIX в. къмъ източнитѣ български земи. За тѣзи преселници селищата на Разлогъ, поради географското си положение, въ началото на мжния преходъ презъ Родопитѣ, сж представляли само етапни станции, въ които частъ отъ преселващитѣ сж изоставали по психологически причини.³ Следи отъ това преселване презъ Разлога сж останали въ гр. Банско и селата Горно Драглища и Баня.⁴ По отношение на това преселване Разлогъ прилича много на съседнитѣ си области: Гор. Джумайско, Мелнишко и Неврокопско, въ които то сжщо така е оставило само следи.⁵ Рилородопскиятъ масивъ е действувалъ като сито върху преселванията, които сж ставали презъ него.

Сжщо така малко значение сж имали и преселванията на отдѣлни семейства презъ последнитѣ три вѣка въ Разлога отъ по-близки или по-далечни български земи. Тѣзи приселци

¹ Д. Ярановъ, Антропометрични изучвания и пр., стр. 44—45.

² Споредъ Ст. Л. Костовъ, Стари кѣщи въ Банско (въ Изв. на Етногр. Музей, год. VI, 1926, стр. 7), въ този градецъ сжществувало предание, че е заселенъ отъ избѣгали при потурчването чепинци. Но тъй като това предание, което е могло да възникне и безъ сжществуване на фактическа основа, не може да се потвърди по други начинъ, оставяме го безъ внимание, още повече, че и да е имало подобно преселване, то е било съвсемъ случайно явление.

³ Д. Ярановъ, Преселническо движение на българи и пр., стр. 106.

⁴ Д. Ярановъ, ц. с., стр. 69—70.

⁵ Д. Ярановъ, ц. с., стр. 68—69 и 78—79.

сж толкова малко, че могатъ да бждатъ изброени въ нѣколко само реда.

Отъ Бусинци въ Трънско е дошелъ преди около 150 години въ гр. Разлогъ единъ родъ упражняващъ още занаята, който е толкова специфиченъ за споменатото село: грънчарство. Поради него и родътъ се казва Грънчареви, а още и „Шопови“, понеже дошли отъ „Шоплукъ“. Отъ този родъ впоследствие едно семейство се изселило въ гр. Банско.

Въ гр. Разлогъ има и нѣколко рода приселени отъ съседното горно-джумайско с. Градево, отъ което има изселници и въ Добринище.

Отъ Малашевско (отъ с. Берово) има приселенъ единъ родъ пакъ въ гр. Разлогъ, а отъ Мелнишко — въ с. Баня.

Родътъ Докторови въ Банско има за родоначалникъ единъ гъркъ отъ Тасосъ, дошелъ презъ миналия вѣкъ като лѣкарь.

Отъ Южна Македония, отъ Търлисъ, има единъ родъ преселенъ въ с. Добринище.

Отъ съседнитѣ на Разлога планински неврокопски села Обидимъ и Осиково има по единъ родъ преселенъ въ Банско, Бѣлица и Добринище.

Въпрѣки най-старателнитѣ ми разпитвания, отъ Горна Тракия можеха да се установятъ за презъ последнитѣ два и половина вѣка само два случая на приселване и то въ най-близкото до Тракия разложко селище Якоруда. Въ това село сж дошли преди вѣкъ-вѣкъ и половина по единъ родъ отъ с. Голѣмо Бѣльово, Т. Пазарджишко и с. Попинци, Панагюрско.

Отъ изложеното се вижда, че приселницитѣ, идващи отъ сз., з., юз., ю., юи. и си. сж се заселвали въ съответнитѣ сз. з., юз., ю., юи. и си. разложки селища. А пъкъ обстоятелството, че отъ Тракия презъ периода, когато Разлогъ се проявява като активна земя, нѣма почти никакви приселници, и че тѣзи идващи отъ други мѣста, съ изключение на съвсемъ случайнитѣ приселвания, като това на Докторови въ Банско, идватъ отъ области съ по-малкъ атракционенъ факторъ (Самоковско, Бусинци, Берово, Градево, Обидимъ, Осеново), показва, че всички преселвания, които сж ставали въ Разлогъ сж подложени на една строга закономерность, понеже се дължатъ на естествени причини.

Единственото приселване, което не се подчинява на закономерноститѣ, които управляватъ естественитѣ вътрешни преселнически движения¹, е приселването на бѣжанци отъ Зърновско и Сърско въ разложкитѣ селища Баня, Бѣлица, Бачево и гр. Разлогъ. Обстоятелството, че това преселване става отъ области съ по-голѣмъ атракционенъ факторъ къмъ

¹ За тѣхъ вж. у Дим. Ярановъ, Преселнически движения и пр., стр. 150.

область съ по-малъкъ такъвъ, вече показва, че то е неестествено. На всички е известно, че присъствието на по-голямата частъ отъ бѣжанцитѣ въ България се дължи на политически причини.

Презъ време на турското владичество надъ областта въ нея сж се заселили и нѣколко турски семейства главно въ гр. Разлогъ и въ с. Якоруда. Понеже тѣ не сж се смѣсвали (съ редки изключения)¹ съ мѣстното българско християнско и мохамеданско население и понеже следъ 1912 г. се изселиха, тѣхното нѣкогашно присъствие въ областта не е отъ значение. Сжщо така не сж отъ особено значение и нѣколкото заселили се следъ последната война руски семейства главно въ гр. Разлогъ (32 души) и въ Банско (4 души).

Външни преселнически движения. Презъ третия активенъ периодъ на разложкото население, неговата християнска частъ е давала изселници не само за къмъ североизточнитѣ български земи, но и за извънъ предѣлитѣ на българскитѣ земи. Тази емиграция, както бихме могли да я наречемъ, не е многобройна — отишли сж около 30 семейства въ Америка и около 15 въ Румъния и то все презъ последнитѣ 40 години. Все пакъ нѣма да е излишно да потърсимъ нейнитѣ причини.

Външни преселнически движения при напълно нормално положение ставатъ много по-мжчно, отколко вътрешни, и то едва следъ спирането на последнитѣ вследствие равномѣрното и пълно засищане на популационния капацитетъ въ разнитѣ области на една земя или на единъ народъ, една държава. За българския народъ и държава този моментъ още не е настъпилъ и затова за всѣки отдѣленъ случай на изселване задъ българската етнична граница трѣбва да се търси отдѣлно обяснение. Специално за Разлогъ струва ми се, че причината трѣбва да се търси въ усиленото въ края на миналия и началото на този вѣкъ чужбинарство. То е повдигнало значително популационния капацитетъ, а заедно съ това и атракционния факторъ на областта, безъ, обаче да може да спре нейното активно действие върху съседната ѝ Тракия. Чужбинаритѣ (които на 1911 година споредъ едно преброяване на екзархийскитѣ власти били само между православното българско население 1,164 души или 12% отъ сжщото — една четвъртъ отъ активната му частъ)² сж отивали по малко въ Америка и главно въ Румъния. Тукъ една частъ отъ тѣхъ по най-различни причини се е преселвала окончателно. Още по-лесно е ставало изоставането на печалбаритѣ въ Америка

¹ Вж. за това у Д. Ярановъ, Антропометрични изучвания и пр., стр. 37.

² Само отъ с. Бѣлица сж отишли на печалба 357 д. или $\frac{2}{3}$ отъ цѣлото работоспособно християнско мжжко население, отъ с. Якоруда — 351 човѣкъ или $\frac{2}{5}$ сжщо отъ сжщото население.

поради нейната далечност а, може би, и религиозна близостъ — протестантство.¹

Докато следъ войната емигрирането на християнското население спрѣ, главно поради забрана на имиграцията и въ Румъния и въ Америка, започна емигрирането на помацитѣ въ Мала-Азия. По-заможнитѣ се изселватъ въ Смирна, а останалитѣ въ нейната околностъ. Емигрирането засѣга много слабо най-голѣмото разложко селище, чисто помашкото с. Бабекъ, а по-силно — помацитѣ въ гр. Разлогъ и селата Баня, Добриница и Бачево, отчасти и тѣзи въ Бѣлица и Якоруда. Отивайки въ Мала-Азия, помацитѣ отъ Разложко умиратъ масово, поради нездравия за тѣхъ климатъ, и тѣзи, които могатъ да се върнатъ, правятъ го съ охота.

Всички външни преселнически движения, които сж засѣгали разложкото население, сж ставали, както се вижда, презъ последнитѣ 50 години. Външнитѣ преселнически движения, които сж ставали въ други краища на България презъ срѣднитѣ и новитѣ вѣкове до преди 50 години, не сж могли да засѣгнатъ скжтания срѣдъ рилородопския масивъ Разлогъ.

Локални преселнически движения. Ако разложкото население бѣше хомогенно по вѣра, такива движения отъ едно въ друго разложко селище едва ли биха ставали, защото проявяването на една областъ като активна предполага установяването на равновесие между атракционнитѣ фактори на отдѣлнитѣ селища, намиращи се въ нея. Обаче помохамеданчването на частъ отъ това население на 1657 година подеиствува косвено пертурбиращо върху преселническитѣ движения въ областъта, като създаде единъ елементъ мжчно подаващъ се на преселване. Поради това въ чисто помашкото село Бабекъ коефициентътъ на населеностъ отъ тази дата насамъ бързо е започналъ да расте, респективно, атракционниятъ факторъ да намалява. Това намаляване намѣрило отдушникъ по два начина. 1) Чрезъ прѣсване на селото по цѣлото селско землище за по-рационалното му използване и 2) чрезъ изселване въ съседнитѣ села Якоруда и Бѣлица, въ които и преди това е имало помаци. Въ тѣзи села бабешкитѣ помаци сж се заселвали на мѣстото на изселили се вънъ отъ Разлога християни. Твърде интересно е положението въ нѣкои части на землището на с. Бѣлица. Въ мѣстността Темницко, кждето по-рано се е намирала махала, за която се каза вече, че жителитѣ и отчасти се изселили, половината земя се намира въ ржцетѣ на бабешки помаци, които сж я купили отъ

¹ Фактътъ, че временнитѣ изселвания подготвятъ почвата за окончателни изселвания бѣ изтъкнатъ още отъ Fr. Ratzel (вж. *Der Ursprung und das Wandern der Völker geographisch betrachtet*. Въ *Ber. über d. Verhandlungen der Sachs. Gesellsch. d. Wiss.*, Leipzig, Phil.-hist. Klasse, 50 Bd., стр. 23—24), бѣ потвърденъ впоследствие съ примѣри отъ разни страни, установява се и въ Разлогъ.

изселниците, и отъ дълги години идватъ редовно да я работятъ. Преди освобождението на този край на 1912 година, тѣ даже се преселили на бѣлишко землище, като основали махалата „Куру-дере“ въ едноимененъ долъ. Ако тази махала на посочената година не е била разрушена и жителитѣ ѝ не бѣха се върнали по бабешкитѣ колиби, щѣхме да сме изправени предъ едно значително локално преселване. Такива преселвания сж ставали преди 1912 г. почти изключително отъ помаци, които се заселили по този начинъ въ с. Добринища.

Следъ споменатата година локалнитѣ преселвания се извършватъ отъ християнското население, което отъ селата, въ които не е имало помаци, се изселва, въ незначителенъ брой, обаче, къмъ селата, въ които е имало такива, но сж се изселили. На приложената карта на локалнитѣ преселнически движения добре личи какъ населението на селата Добърско, Г. Драглица и Д. Драглища, въ които преди 1912 г. не е имало помаци, се изселва въ с. Бачево и по-малко въ гр. Разлогъ, изъ които се иселиха почти всички помаци. При разглеждането на картата прави впечатление, че с. Годлево е останало индеферентно къмъ тѣзи преселвания, ако и неговиятъ атракционенъ факторъ да е по-малкъ отъ този на с. Бачево, къмъ което, поради това, годлевци би трѣбвало да се изселватъ. Тѣ, обаче, предпочитатъ да се иселятъ чакъ въ Русенско и Разградско, както и правятъ, отколкото да отидатъ въ сеседното Бачево, съ което сж въ полувѣковенъ споръ за синура между дветѣ землища. Единъ примѣръ, който показва, че при единични и малобройни преселвания не трѣбва да се търсятъ тѣзи закономерности, които изпъкватъ при разглеждане на по-масови преселнически движения.

Освенъ споменатитѣ временни емигрирания, до преди 4 години въ Разлогъ ставаха и временни имигрирания на куцовласи и каракачани, използващи алпийскитѣ пасища на тѣзи селища, които иматъ такива въ излишъкъ. И така както нѣкои отъ временнитѣ емигранти сж се установявали за винаги въ страната, дето сж отивали на печалба, така и нѣкои отъ временно имигриралитѣ въ Разложко куцовласи се установили за постоянно. Такъвъ е случаятъ съ нѣколкото установени преди 60-тина години въ с. Бѣлица власи.

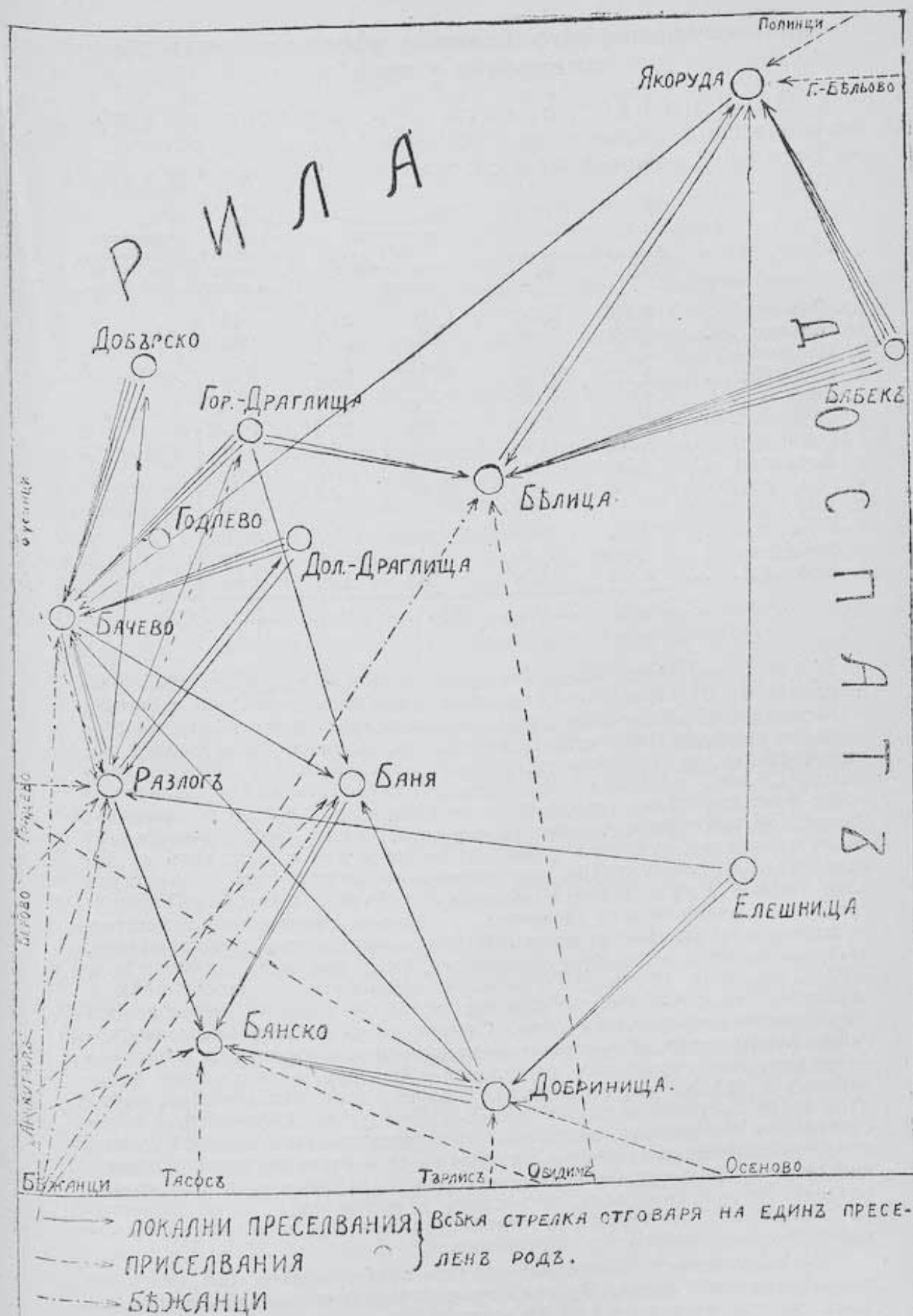
Нека сега разгледаме състоянието, до което е достигнало разложкото население, следъ преселванията, които сж ставали отъ заселването му въ областта до днесъ, и които преселвания току що бѣха изложени.

Бѣлица

Бачево

Разлогъ

Бѣлица

Брой на населението. Етнични, вѣрски и социални отношения у него.¹

Брой на населението. Отъ последнитѣ две графи на следващата табличка за населението на цѣлата областъ и на отдѣлнитѣ нейни селища споредъ преброяванията отъ 1920 и 1926 г.

	Налично население		Увеличение за периода 1920-1926 г.		Срѣдно годишно увеличение	Естественъ прирѣстъ ²
	1920 г. ³	1926 г. ⁴	абсолютни цифри	въ %	въ % презъ 1920—1926 г. ²	въ % за 1920-1926 г.
гр. Разлогъ . . .	4,168	5,318	1,150	27.6	4.15	2.14
гр. Банско . . .	4,532	5,062	530	11.7	1.86	
с. Добринища . .	1,418	1,695	277	19.6	3.01	2.05
с. Елешница . . .	1,577	1,739	162	10.3	1.64	
с. Баня	1,242	1,492	250	20.1	3.10	
с. Бачево	1,135	1,364	229	20.2	3.11	
с. Годлево	705	748	43	6.1	0.99	
с. Добърско . . .	642	645	3	0.5	0.06	
с. Гор. Драглища	827	888	61	7.4	1.21	
с. Дол. Драглища	459	508	49	10.7	1.70	
с. Бѣлица	2,660	2,908	248	9.3	1.50	
с. Якоруда	3,846 ⁵	4,150	304	7.9	1.28	
с. Бабекъ	4,871	5,639	768	16.6	2.49	
	28,082	32,156	4,074	14.5	2.29 (2.02)	

¹ Въ почти цѣлата нѣмска географска литература, а отъ тукъ и въ цѣлата малка българска областно-географска литература, числеността и съставътъ на населението се разглеждатъ следъ като се изложи стопанската география на съответната областъ. Това се прави поради обстоятелството, че стопанско-географскитѣ отношения се взиматъ като факторъ, който обуславя числеността и съставътъ на населението, и който факторъ, поради това, трѣбва предварително да бѣде разгледанъ. Разгледаме ли, обаче, взаимоотношенията между стопанско-географскитѣ отношения, отъ една страна, и числеността и съставътъ на населението, отъ друга страна, ще видимъ, че между тѣхъ сѣществува една сложна двустранна зависимостъ. Напр. докато въ Пловдивското поле плодородието на земята и нейното рационално стопанско използване е, което обуславя значителната численостъ на населението, въ Разлогъ, напр. въ с. Якоруда, Бабекъ, Елешница и др. не нивитѣ на 1600 м. височина обуславятъ голѣмата численостъ на населението, а обратно — тази численостъ създава особения начинъ за стопанско използване на наличната земя. Следва, че въ Разлогъ не стопанско-географскитѣ отношения спрямо числеността на населението, а обратно — числеността спрямо тѣзи отношения е факторъ, и като такава предварително трѣбва да се разгледа. Друго едно обстоятелство, което кара да се постѣпи по сѣщия начинъ е и това, че числеността и съставътъ на населението сѣ крайниятъ резултатъ на станалитѣ преди това преселнически движения, та нѣма да се наруши каузалната връзка, ако се разгледатъ непосредствено следъ тѣзи движения. Напротивъ, казаната връзка се скѣсва, ако следъ преселванията на населението се занимаваме съ народното стопанство, а следъ това отново съ числеността на сѣщото това население.

² Увеличението е пресмѣтнато съ логаритмуване, тъй както се пресмѣта сложна лихва. За съжаление този единственъ правиленъ начинъ за пресмѣтане още не се употребява въ нашата географска ли-

се вижда, че казаното въ главата за преселванията и отбелязаното на картата за локалнитѣ преселвания се потвърждава и съ официални цифри. Споредъ предпоследната графа, разложкитѣ селища могатъ да се раздѣлятъ на три групи: първо селища, въ които действителниятъ приръстъ е по-високъ отъ естествения, второ, селища, въ които той е по-малкъ и трето, село Бабекъ, кждето двата приръста сж почти равни. Въ първата група сж гр. Разлогъ и селата Добринища, Баня и Бачево. Тъкмо въ тѣзи селища, както видѣхме, преди войнитѣ е имало помаци, които се изселиха, та вследствие нама-

тература, та въ нея често се срѣщатъ съвсемъ невѣрни цифри, довеждащи до напълно превратни понятия.

³ Споредъ „Резултати отъ преброяване населението въ Царство България на 31. XII. 1920 г. по населени мѣста, кн. VIII, окржгъ Петричъ. София, 1929 г. По-стари официални преброявания на населението въ областта нѣма, На 1911 г. Св. Екзархия е правила доста прецизно изчисление но само на християнското население. Преди това В. Кжичовъ, въ анонимната си работа „Пжтуване по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница“ (въ СБНУ, кн. XII, стр. 289) и въ „Македония, Етнография и Статистика“, София, 1900 г., даде подробни цифри за броя на населението по вѣра и народностъ въ отдѣлнитѣ села къмъ 1890 г. За къмъ 1860 г. се отнася статистиката, която ни поднася Ст. Верковичъ въ Топографическо-етнографическій очеркъ Македоніи С.-Петербургъ, 1889, стр. 252-253. Вж. сжщото и въ *Statistisch-ethnographische Daten des Sandschaks Seres, gesammelt von Stephan J. Verkovici, mitgetheilt von Fr. Bradaška*, въ *Peterm. Mitt.*, 1878, стр. 301. Поради голѣмата приблизителностъ на тѣзи статистики тѣ тукъ нѣма да бждатъ използувани.

⁴ Споредъ ржкописни сведения въ Главната Дирекция на Статистиката.

⁵ Отъ тѣхъ 31 д. сж били въ напуснатата вече Кара-мандра, а 15 д. — въ Софанъ-дере.

⁶ Изчисленъ споредъ даннитѣ за годинитѣ 1920-26, публикувани въ „Движение на населението въ Царство България“. Въ сжщность за никое разложко селище той не е напълно естественъ, защото въ нито едно отъ тѣхъ населението не е въ напълно стационарно състояние. А пъкъ преселванията, които ставатъ въ Разлогъ, несъмнено влияятъ пертурбационно върху процента на естествения приръстъ. Нуждна е, обаче, специална анкета за установяване дали тази пертурбация се изразява въ положителна или отрицателна посока, тъй като последната зависи много отъ това, дали при преселванията взима участие предимно бракоспособно население, дали то се изселва преди или следъ встѣпване въ бракъ и добиване деца и пр. Но тъй като анкета отъ подобенъ родъ е не само трудна, но и отъ негеографско естество, и тъй като тѣзи пертурбации едва ли указватъ особено влияние върху процентитѣ, съ които ще си служимъ, на всичко това тукъ нѣма да бжде обърнато внимание.

ления коефициентъ на населеностъ тѣзи селища увеличиха атракционния си факторъ, съ който привлекоха не само дошли отъ вънъ бѣжанци, но и население отъ другитѣ разложки села. И тъкмо поради това действителниятъ прирѣстъ въ тѣхъ е по-голѣмъ отъ естествения. Фактъ, който самъ по себе си показва приселване. Въ втората група сж гр. Банско и селищата Елешница, Годлево, Добърско, Горно и Долно Драглища, Бѣлица и Якоруда. Поради това, че частъ отъ тѣхното население се изсели, както се каза, въ селищата отъ първата група, тѣхния действителенъ прирѣстъ е по-малъкъ отъ естествения. Фактъ, който самъ по себе си показва изселвания. Само отъ Годлево изселванията сж ставали къмъ други области. И този фактъ, за който въ по-предната глава се спомена, намира отражение въ горната таблица. Отъ нея се вижда, че цѣлиятъ Разлогъ общо има действителенъ прирѣстъ по-голѣмъ отъ естествения, което се дължи на придошлиятъ презъ периода 1920—1926 г. 498 бѣжанци. Пресметнатъ безъ тѣхъ, прирѣстътъ е, както е показанъ въ скобитѣ — само 2.02 — по-малъкъ отъ естествения, което е свидетелство за изселвания изъ областта: изселванията изъ Годлево и отчасти изъ Добърско.

Както се отбеляза, особено мѣсто между разложкитѣ селища заема чисто помашкото село Бабекъ. То има действителенъ прирѣстъ, който е близъкъ, но все пакъ по-голѣмъ отъ естествения. Това повидимому е въ противоречие съ слабитѣ изселвания (поради общата мжчноподвижностъ на помашкото население) изъ Бабекъ. Това видимо противоречие намира обяснението си въ една характерна битова черта на бабешкото население: противно на повечето помаци у бабечани е дълбоко затвърдено многоженството. И тъй като въ Бабекъ, както навсѣкжде у помацитъ, се раждатъ повече момчета отколкото момичета¹, за удовлетворяване нуждата си отъ повече жени бабечани взиматъ такива отъ съседнитѣ помашки села, особено отъ тѣзи въ Чепино, въ които споменатиятъ обичай не е толкова разпространенъ.

Обикновено и при най-прецизнитѣ анкети върху преселванията, каквито сж печатанитѣ въ 28-та тома на серията „Населя и порекло становништва“ анкети на сръбскитѣ антропогеографи, и анкетата на покойния доцентъ по география К. Дрончиловъ въ Бурелъ, на Йорд. Захариевъ въ Кюстендилско Краище, преселването на отдѣлни жени при задомяването имъ въ друго селище не се отбелязва съ огледъ на това, че тѣзи преселвания обикновено се компенсиратъ. Въ случая съ Бабекъ, обаче, такава компенсация не става, става само при-

¹ Вж. у Г. Т. Данаиловъ, Изследвания върху демографията на България, въ Сб. Ак. Наукитѣ, кн. XXIV, София, 1931, стр. 278.

селване, но не и изселване на жени. Този фактъ се установява не само по анкетенъ начинъ, но и отъ направенитѣ на 1920 и 1926 г. редовни преброявания. Въ следната таблица показваща по колко жени се падатъ на 1000 мъже (на 1926 г.) ясно личи какъ при възраститѣ отъ 15 години нагоре женитѣ преобладаватъ значително надъ мъжетѣ тъкмо поради споменатото приселване на бракоспособни жени. Отношението на половетѣ до 15 години 1000 м. — 970 ж. е подобно на това въ цѣла България.

Възрастъ

0—15	15—30	30—45	45—60	60 и повече
970	978	1554	1277	1292

Отъ всичко изложено до тукъ за преселванията въ Разлога могатъ да се извадятъ следнитѣ две общи заключения: 1) Личнитѣ анкети за преселванията могатъ и трѣбва да се провѣрватъ съ резултатитѣ отъ общитѣ преброявания¹; 2) Преселванията не трѣбва да се изучаватъ по даденъ шаблонъ, както най-често се прави, а съобразно съ мѣстнитѣ условия. Защото, ако специално въ нашия случай се бѣхме водили по което и да било отъ нѣколкото упътвания за антропогеографски изучавания, не би трѣбвало да споменемъ за приселването на жени въ Бабекъ, а това споменавање, както ще видимъ, има своето значение.

Но, да оставимъ вече преселванията и отдѣлнитѣ села и да се спремъ на броя на населението въ цѣлия Разлогъ. Той на 1926 г. е билъ, както се вижда въ таблицата, 32,156, или на квадратенъ километъръ отъ областта въ антропогеографскитѣ ѝ граници се падатъ по 25·3 души. Явно е отъ тази цифра, че Разложката околия е една отъ редко населенитѣ — идва веднага следъ Василиковска, Малкотърновска, Дювленска, Орта-Кьойска, Самоковска и Св. Врачка. Гъстотата на населението въ Разлогъ е повече отъ 2 пѣти по-малка отъ тази въ цѣла България, въ което нѣма нищо чудно, като се знае, че областта има около два и половина пѣти по-голѣма срѣдна височина и че около 45% отъ повърхността ѝ е покрита съ гора.

¹ Къмъ тѣхъ винаги трѣбва да се отнасяме критически, колкото и да е усъвършенствуванъ методътъ, по който се извършватъ. За примѣръ можемъ да укажемъ на статистиката за населението на с. Бабекъ по мѣсторожение. Отъ нея се вижда, че само 71 жени сж родени извънъ населеното мѣсто, когато пресмѣтнато по анкетенъ начинъ тѣ сж около 280, а теоритически трѣбва да сж около 365. Разликата се явява несъмнено поради невѣрнитѣ сведения давани за помакинитѣ.

Отъ цѣлото това налично на 1926 г. население 15.552 д. сж мъже и 16,604 д. жени, или на 1000 м. се падатъ 1068 жени. Ако сравнимъ отседлото население, разликата ще се яви по-малка—на 15,935 м. отговарятъ 16,578 жени, или на 1000 м.—1040 ж. Но и тази разлика, при по-голѣмия брой на раждащитѣ се момчета спрямо момичета, е ненормална. Обяснението ѝ трѣбва да се търси: въ намаляване на мъжкото население презъ войнитѣ, изселванията изъ Разлогъ, въ които взиматъ участие главно мъже, и въ преселването на жени въ Бабекъ откъмъ Чепино.

Етнични и вѣрски отношения. Тѣй като вторичното заселване въ Разлога е станало при заселването на славянитѣ на П-ва и понеже презъ пасивния периодъ на разложкото население, приселци сж идвали отъ съседнитѣ български земи, преди войнитѣ то се е състояло, споредъ издирванията на В. Кжнчовъ¹ почти изключително отъ българи — 23,100 християни и 8870 мохамедани. Имало е и 80 д. турци чиновници въ гр. Разлогъ (а по-малко и въ другитѣ селища, но не сж отбелязани) 650 д. власи, (които сж живѣли въ областта само презъ лѣтото) и 650 цигани. Следъ войнитѣ частъ отъ турцитѣ се изселиха, а дойдоха 39 д. руси, отъ 1925 г. куцовласитѣ престанаха да идватъ, така че и днесъ населението по етниченъ съставъ е почти напълно хомогенно българско, както въ малко други околии. Българитѣ сж 31,136 д., а всички други — 1020 д. Отъ тѣхъ 788 д. сж цигани, 125 власи, 55 турци, 39 руси и 7 други. Българитѣ съставляватъ 96.8% отъ цѣлото население.

Съвсемъ иначе стои работата съ разпредѣлението на населението по религия. На 1657 г. е била помохамеданчена частъ отъ българското население, мохамедани сж били и всички турци, които сж живѣли въ Разлога преди войнитѣ, мохамедани сж и почти всички цигани. Ето защо преди войнитѣ повече отъ една четвъртъ отъ населението на областта е било мохамеданско. Като по-мъчно подвижно, до войнитѣ то е действувало парализираще върху изселванията, които сж се налагали поради естествени причини. Следъ войнитѣ то съ масовото си изселване по политически и религиозни съображения предизвика тѣзи локални преселнически движения, за които бѣше дума въ предидущата глава. Въпрѣки изселването на частъ отъ малкото турци и на частъ отъ помацитѣ, и следъ войнитѣ., напр. на 1926 г., мохамеданитѣ, 8527 души сж, все още значителенъ елементъ — 26.5% отъ цѣлото население. Цѣлото останало население на 1926 г. е било (съ изключение на 2 еврейки и единъ съ непоказана религия) християнско. То, обаче, отъ своя страна не е напълно единно. Частъ

¹ Вж. въ **, Пжтуване по долинитѣ на Струма и пр., цит. мѣсто.

отъ българитѣ въ Банско къмъ срѣдата на миналия вѣкъ приели протестанството, което отъ тукъ се разпространило и въ гр. Разлогъ и въ селата Баня, Елешница, Якоруда. На 1926 г. протестантитѣ сж били 421 д. Имало е и 4 арменогрегорианци и единъ унгарецъ — католикъ.

Социални отношения. Въ Разлогъ на 1926 г. е имало: 461 едночленни семейства, 868 двучленни, 1297 тричленни, 1345 четиричленни, 1221 петчленни, 973 6-членни, 571 7-членни, 315 8-членни, 127 9-членни, 61 10-членни, 34 11-членни, 11 12-членни, 8 13-членни, 6 14-членни, 5 15-членни и 1 16-членно. Срѣдно на семейство се падатъ по 4.47 души. Следователно въ Разлогъ семействата сж по-малочленни отколкото срѣдно въ България — 4.95 д. на семейство. Обяснението на това не трѣбва да се търси въ присѣтствието на помаци въ областта, а въ придобития, вследствие силно развитото по-рано чужбинарство, навикъ да се дѣлятъ бързо възрастнитѣ синове отъ родителитѣ си. Чисто помашкото с. Бабекъ¹ има по 4.75 души на семейство — повече, отколкото срѣдно въ Разлога.

Печалбарството въ стария си видъ — отиване на работа вънъ отъ българскитѣ земи — престана поради забраняването на временната имиграция и въ Съединенитѣ Щати и въ Румъния, въ които държави отиваха главно разложани. То, обаче, остана да се практикува подъ друга форма: отиване на работа въ съседнитѣ на Разлога области; сега за сега най-много отиватъ работници по горитѣ на Рилския манастиръ и бозаджии въ Петричка и Св.-Врачка околии. Женитѣ, оставени сами на себе си, гледатъ цѣлата полска работа, поради което малко измежду тѣхъ могатъ да се занимаватъ изключително съ домашнитѣ си работи. Ето защо, на 1926 г. сж се указали 55.1% отъ женитѣ активни, поради което и общиятъ процентъ на активното население е значителенъ: 56.7%².

По занятие и срѣдство за прехрана активното и неактивно население на 1926 г. се е разпредѣляло процентно така:

¹ На 1926 г. общото преброяване е констатирало и 53 православни и 3 протестанти българи, но все на възраст 18 до 59 години. Това сж временно пребиваващи и чиновници въ общината.

² Той би билъ още по-голямъ, ако населението въ нѣкои селища особено въ гр. Банско и с. Добърско не страдатъ отъ гуша, поради която броятъ на кретенитѣ и идиотитѣ е доста значителенъ.

	Активни	Неактивни	Общо
Земледѣлие и селско стопанство (вкл. горско стопанство), ловъ и риболовъ	84.2	72.0	78.9
Индустриални работници и за- нятчи	6.4	13.5	9.5
Търговия и кредитъ	2.7	6.0	4.1
Други	6.7	18.5	17.5
	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>

Отъ тази табличка е видно, че повече отколкото общо въ България, въ Разлогъ населението се занимава съ земледѣлие и изобщо съ използване на земната повърхнина. Поради това последната, както ще видимъ, като разгледаме антропо-географскитѣ факти, се използва доста интензивно и то даже и въ тѣзи свои части, които на друго мѣсто биха били оставени неизползувани или най-много биха били използвани въ естествено състояние.

(Ще се свърши).

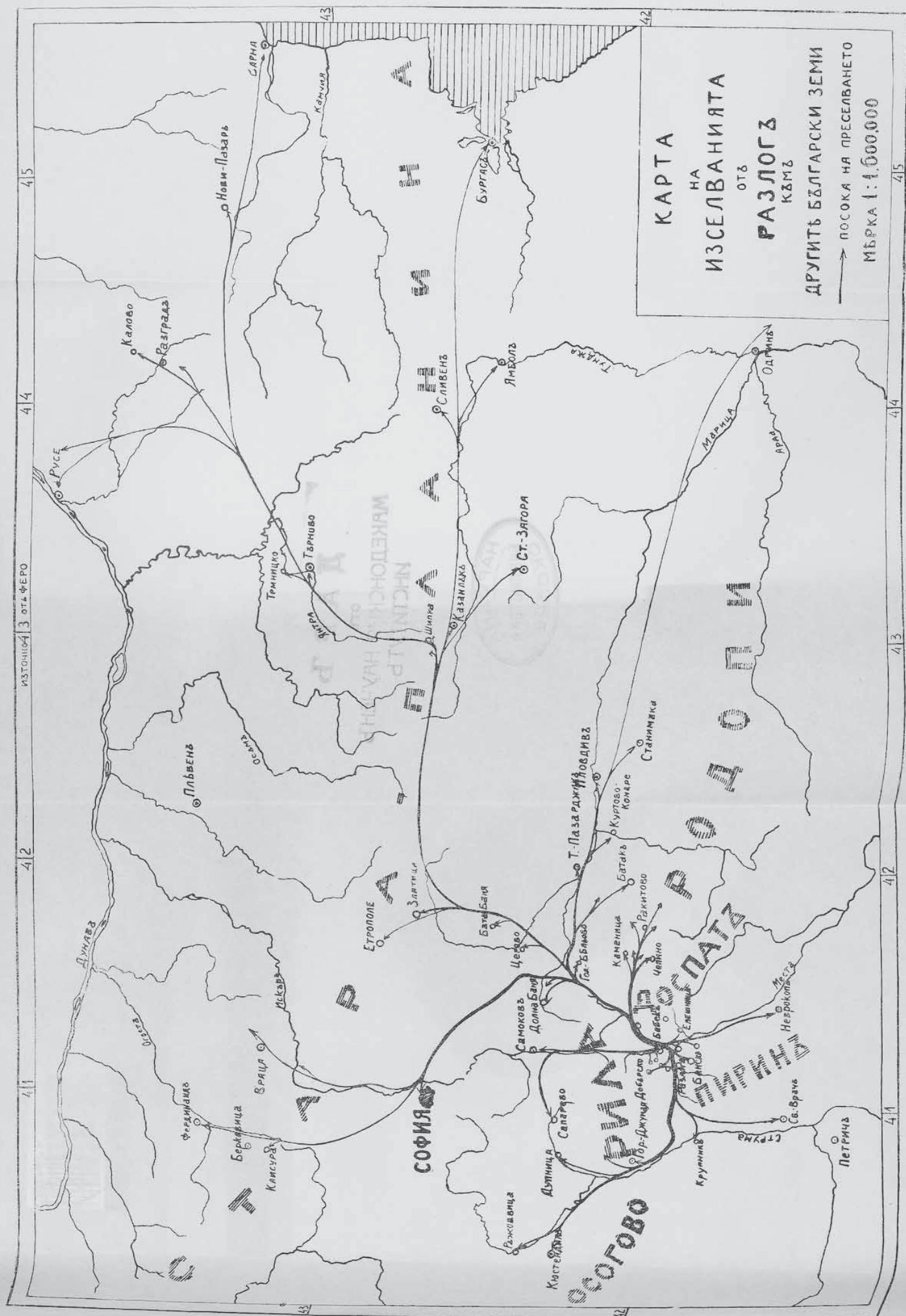
ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

КАРТА
НА
ИЗСЕЛВАНИЯТА

ДРУГИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗЕМНИ
ПОСОКИ НА ИЗСЕЛВАНЕТО
МАСШТАБ 1:1,500,000

ДРУГИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ
→ ПОСОКА НА ПРЕСЕЛВАНЕТО
МЪРКА 1:4,000,000

8.9	що
9.5	їх-
4.1	ди
7.5	по-
<u>0.0</u>	же
	та-
	вѣ

8.9

9.5

4.1.1

5/19

0.0

OTM

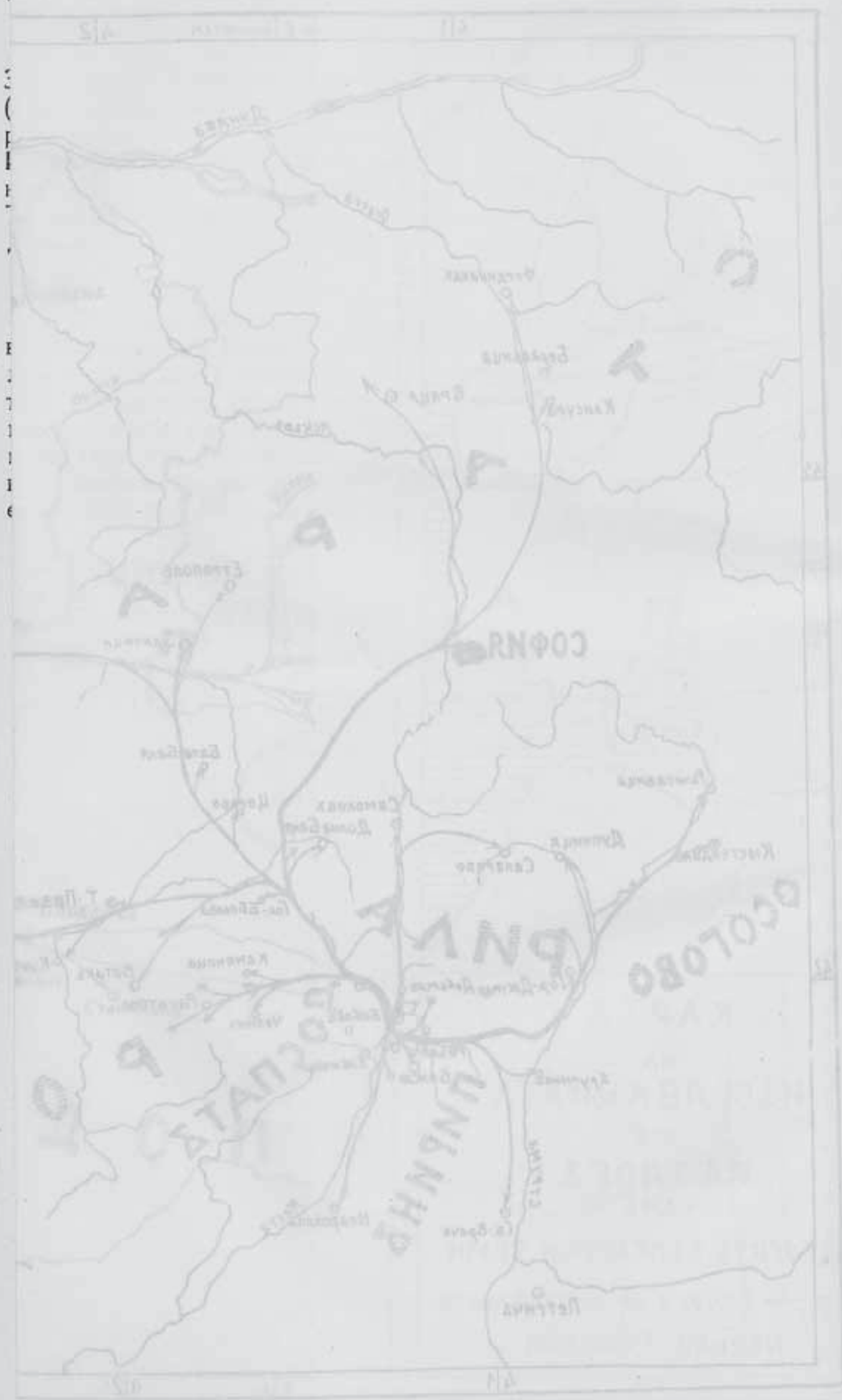
15-

ИДИ

70-

же

 $\Gamma \mathcal{A}^n$

З.
Г.
р.
го

на
ка
ко
хи
и

ка
об
ко
ни
„С
пе
Тъ
на
де
ла
ни
кат
ни
то
ни
го
сы
ред
на
те
на
бот
бъ
на
мо
раз

Рецензии и книжовни вести

Petr A. Lavrov a Jiří Polívka, Lidové povídky jihomakedonské. Z rukopisů St. Verkovičových vydali —. (Петъръ А. Лавровъ и Г. Поливка, Народни южномакедонски приказки. По ржкописи на Ст. Верковичъ издали —). V Praze, 1932 год. гол. 8°, 595 стр. (Издание на Ческата Академия на наукитѣ).

Излѣзе най-сетне многоочакваното издание на Ческата академия на наукитѣ, съдържащо подъ горното заглавие български народни приказки и нѣколко описания на народни обичаи, записани въ Неврокопско, Сѣрско, Солунско и Ениджевардарско и запазени въ архивата на Ст. Верковичъ, съхранявана сега въ Ленинградъ, а отъ частъ и въ София.

Първъ починъ да се напечати този сборникъ македонски приказки даде покойниятъ руски професоръ П. А. Лавровъ, който отдѣлно обнародва и сборникъ народни пѣсни отъ сжщата сбирка на Верковичъ („Верковича народныя пѣсни македонскихъ болгаръ, 1920, Ленинградъ). Много по-рано Лавровъ говори за тѣзи пѣсни въ статията си „Сборникъ македонскихъ пѣсенъ, сказокъ и обычаевъ С. И. Верковича“, печат. въ „Сборникъ въ честь В. И. Ламанскаго“, С. Петербургъ, 1906. Тъкмо предъ свѣтовната война руската академия на наукитѣ бѣ почнала да печати сборника съ приказки, който сега издаде Ческата академия; била е набрана първата печатна кола, когато поради избухналата свѣтовна война печатането съвсѣмъ спрѣло. Тогава по предложение на проф. Поливка отъ Прага, въ съгласие съ проф. Лавровъ, Ческата академия на наукитѣ се наела да поеме отпечатването на сборника, което едвамъ сега се довърши. Печатането се забави и поради това, че се указа необходимо да се привлече за сътрудникъ на изданието и нещо лице отъ българска страна. Самъ проф. Поливка въ предговора си съобщава, че по негова молба проф. Стоянъ Романски се е съгласилъ „да помага при много мжчителнитѣ коректури“, които сетне редовно се изпращали отъ Прага въ София и въ Ленинградъ, та едвамъ на 1929 година цѣлиятъ текстъ билъ набранъ, тъкмо когато Лавровъ, тежко заболѣлъ, се помина (24 октомврий 1929). Самъ бѣхъ свидетел на неимовѣрно голѣмия трудъ, който г. Романски вложи въ тая работа, изправяйки съ рѣдко търпение твърде погрѣшния наборъ на българския текстъ. Съ това проф. Романски принесе не малка услуга на науката особено на българската, защото само българинъ специалистъ можеше да очисти набора отъ премногото погрѣшно прочетени и криво разбрани думи и цѣли фрази на оригиналния ржкописъ; последниятъ

описателно дори механично изреждане на езикови особености безъ надлежни обяснения на тѣхния историченъ развой да не ни задоволява напълно, при все това системно изложениятъ тукъ материалъ, главно и поради точнитѣ указания на надлежното мѣсто въ печатното издание при всѣка дадена форма, значително олеснява по-наташното му обстойно лингвистично проучване. Проф. Поливка отъ своя страна прави една извинителна оговорка, че Лавровъ, „за жалость, засегнатъ отъ смъртоносна болестъ, не е успѣлъ своето «Описание» да подложи на нова ревизия, каквато е желаялъ да направи преди да се отпечати“ (стр. 297). — Отъ Лаврова е даденъ отдѣлно и списъкъ на думитѣ отъ новогръцки произходъ (354-358) и другъ списъкъ на думи отъ османо-турски произходъ (359-384). Предшествува интересна студия на Н. К. Димитриевъ върху турскитѣ елементи въ Верковичевитѣ материали (Материалы Верковича, какъ туркологический памятник, 343—354). Има още едно малко допълнение къмъ турскитѣ думи на сборника (50 думи) отъ Jan Rypka (Прага), следъ което г. Романски отъ своя страна дава подробенъ словарь съ надлежни посочвания на произхода и значението на чужди думи (турски, гръцки, албански, персийски, романски и пр.) и на по-рѣдки български думи въ сборника (527—572).

Особена цена има подробниятъ „Коментаръ“ върху приказкитѣ отъ проф. Поливка (385—525 стр.), въ който на чешки се предава въ по-съкратенъ видъ съдържанието на приказкитѣ, а въ заключение сж посочени къмъ всѣки приказенъ мотивъ и вариантитѣ, известни въ обнародваната досежна богата фолклорна литература, която авторътъ съ кратки обяснения цитува. Въ края на книгата, следъ общия индексъ (I. Seznam látek u motivů, II. Vlasní jména, III. Jména zeměpisná) и списъкъ на чужди приказки (Liste de Contes dont il esi parlé dans le commentaire) — гдето се изброяватъ по надлежнитѣ издания, кои приказки сж цитувани отъ Поливка въ неговия Коментаръ.

Най на край Романски отбелязва пропуснатитѣ печатни и др. грѣшки (589—595).

* * *

Новиятъ сборникъ македонски приказки е бележито допълнение къмъ подобния сборникъ, издаденъ отъ проф. Мазонъ (A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale, 1923, Paris), съдържащъ народни приказки отъ Леринско и Костурско, областъ, която непосредствено се допира съ Долновардарско. Езикътъ на приказкитѣ въ тѣзи два сборника представлява днешното състояние на Кирило-методиевското наречие отъ Сѣрско на западъ до албанската граница — областъта, въ която и до сега сж спазени живи следи отъ най-характеристичнитѣ фонетични белези на старобългарския езикъ — носовкитѣ, щ-жд, ѣ, ъ и пр. покрай много други преживѣлици отъ морфологията, синтаксиса и словаря на старобългарския езикъ. Въ последно време у насъ се засили изучаването на българскитѣ говори отъ тая южно-македонска областъ въз основа на по-нови приноси отъ Костурско, Воденско, Леринско, Ениджевардарско, Гевгелийско, Солунско и Неврокопско, за което свидетелствуватъ обнародванитѣ материяли и досежни студии и въ страницитѣ на списанието „Македонски Прегледъ“—въ излѣзлитѣ му досега годишнини

Съдържащият се въ новия сборникъ важенъ диялектоложки материалъ е добре дошелъ приносъ, който ще спомогне да се доразяснятъ и нѣкои особени фонетични явления по говоритѣ въ тая класическа областъ на българщината.

Езикътъ на обнародванитѣ приказки отъ сбирката въ Ленинградъ, заемащи 237 печ. стр. (подъ № № 1—99), е напълно сходенъ съ долно-вардарското наречие по всичкитѣ му особености, върху които въ последно време се дадохъ достатъчни освѣтления въ досежни студии, печатани въ „Македонски Прегледъ“ и въ съч. на Д. Изановъ „Гевгелийскиятъ говоръ“ (1932), а по-рано въ съч. на V. Oblak, *Macedonische Studien*. Въ оригинала въ края на 5-та приказка въ скоби е казано: „Спроти какъ говѣратъ на Солунска кааза на село Баливиц. Това село се намира край Лагандинску поли, срящя Василско езера“. И сега има тамъ село „Баловец“, та сжщинското му име ще да е Балловец. Понеже по сжщия говоръ сж и следващитѣ въ сборника приказки до 237 стр., нѣма съмнение, че и тѣ сж отъ Солунско. За науката е важно, че една частъ отъ текста на тѣзи приказки е снабдена и съ ударения на думитѣ, а именно отъ самото начало до половината на приказката подъ № 8 (32 стр.), следъ което следва текстъ безъ ударения до стр. 106, гдето пакъ има ударения — отъ приказка № 35 до включ. приказка № 56, подиръ която текстътъ отново е безъ ударения до края съ изключение на стр. 189-190.

По рефлексъ на стб. *ѣ* като *'a-ä* говорътъ на тая първа частъ отъ приказкитѣ на сборника принадлежи къмъ източното наречие. Относно другитѣ му фонетични особености трѣбва да изтъкна, че сж спазени доста следи отъ стб. *ѣ*, произнасяно като *ѣ* или *ѣ* (предавано чрезъ *a*), срав. напр.: да си насѣтиш *лѣп* стр. 20, пакъ си не насѣти 24; умрѣ и го зарѣха 17; го зарѣ татко му 7; да ти прати *пѣра* 26; отидѣ три-четри браздѣ 26; за три година; кѣпи другѣ десет гимии 14 и пр. Срѣщатъ се и следи отъ носовки, срав. напр. ме испандѣ (стб. *пждити*) 11, обаче: га спѣжда 11; мѣндри 26, но и мундр: мундр що беши 11. Неорганични *ен*, *ѣн*, известни и отъ други източници: имаши едно пинтел (пѣтелъ) 72, падна тѣшка мѣнгла 72. Ако и въ този говоръ да е правилно запазено произношението *жд*, *щ*, прави впечатление, че въ глагола стб. *хѣтѣти-хѣшѣ* редовно се явява замѣна *к'*: братъ му никѣши да гу вѣди, и той не хождаши на брата му 13; он нѣки (= не ще) да ми знае 13; дѣка *ки* ми оставиш мѣника тука? 13. Отъ друга страна въ приказкитѣ отъ Сърско (Горно Броди) правилно се употрѣбява *щѣ*, *ще*, покрай *хт'* напр. ня *хтѣ* да гу порука (= не хѣтѣ) 260. Не е ли, може би, това секундарно *к'* вм. *хт'* спомогнало за разпространението на *к'* вм. *щ* въ глагола хѣтѣти: не *кѣ*ше и др.? Срав. *тк'* вм. *т'*: *ядѣ*ха като браткѣ 9; браткѣ 22; на сваткѣта 246.

Отъ познатитѣ типични морфологични особености на говора нека отбележимъ у прилагателнитѣ известното оконч. -оютъ въ члена м. р. ед. ч.: той му вели на *гѣло*ютъ 20, *гѣло*ютъ му вели 21; *го*лемоютъ син 26; видѣ *едѣ*ноютъ побратимъ 8 и др.; *га* вм. стб. *ж*: *рибаринотъ га* сакаше *рибата* 17; *га* вм. дат. *ж*. р.: *Кѣлуфъ га* вели на *бабата* 10; *му* вм. имѣ: *тогай* той *му* вели на *сички* 22; *негов* вм. *свой*: какви *дрехи* *пѣ*виши на *нѣ*говите *деца*, *такви* и на *брато*-

вата му деца 17; особенитѣ повторителни глаголи: те колко уд р ѣ я - х а (= уд р ѣ х ж), той хабѣр нѣмаши 24; гу издигаши и га уд р ѣ - ваши 24; повелителната форма да д ѣ й те; глѣдин сам, да д ѣ й те ми да ям 24; глаг. форма читаеше: читаеши (= смѣташе) тѣ - нака га са нахожда оф тѣткува ѣ къща. Между глаголнитѣ форми намираме и познатата конструкция имам съ страд. причастие: га нѣ - мам хѣрно учѣни тѣа дѣца 25; ги ѣмаши дѣцѣта угѣлина 25 и др.; действ. сегашно причастие съ оконч. - щ е м: отиде на онѣа касаба, пи та щ ѣ м - пи та щ ѣ м найде Кулѣфовата къща 12. Интересенъ е раз - нообразниятѣ синтаксисъ на предлозитѣ на, от: тѣнака да дойдеш на нас; не послѣша на гѣлоют 21; не послѣша на жената му (си) 25; не ми е страх на мени 16; нѣма да ѣдеш на господарю 14; като влѣзоха на градѣ 8; ох, ам' дѣка отидѣ оновѣ рѣдос от онѣа мѣми! 10 и пр. Нека отбележа и синтаксиса на съюза да въ изречението: аку нѣ ти вѣждах тѣбика, ки вѣлях да е она най хубава на земята 9.

Отъ сжщата Ленинградска сбирка сж обнародвани и нѣколко „Обичаи въ с. Висока и други села“ (246—252). Текстътъ пакъ е безъ ударения. Височкиятъ говоръ и тукъ се отличава съ много добре запа - зени следи отъ старобългарското носово произношение на гласнитѣ ж, ѣ. Първото известие за сжществуване на следи отъ носовки въ Солунско дойде отъ с. Висока — то бѣ една дописка отъ с. Висока, писана на мѣстния говоръ, напечатана въ цариградския български вестникъ „Съ - вѣтникъ“ (бр. 29, год. 1857). Въпрѣки голѣмия интересъ, който се прояви въ славистиката поради това важно откритие и последвалитѣ нови при - носи отъ запазени живи следи отъ носовки както и изнесенитѣ до сега значителни приноси по говоритѣ въ Солунско-Сѣрско приноси, специално за говора въ село Висока изобщо и до сега нѣмаме достатъчно данни, та поради това и малкото, дадено въ новия Верковичевъ сборникъ отъ с. Висока, е добре дошло. Думитѣ съ носовки както отъ Висока, тѣй и отъ текста на другитѣ приказки покойниятъ Лавровъ е отбеле - жилъ въ своето езиково описание (298—299).

Къмъ материалитѣ отъ Ленинградската сбирка на Верковича въ сборника сж прибавени, както вече се каза, и интересни материали отъ сжщия видъ изъ сбирката въ София. Събралъ ги е за Верковича Илия Голагановъ, за което самъ той въ цитуваната по-горе своя бележка съобщава. Приказкитѣ отъ софийската сбирка, обнародвани въ сборника отъ 253 стр. нат., все сж отъ близки мѣста до родното село на Голога - нова — Търлия (Търлисъ), а именно за приказкитѣ № 100-102 е забеле - жено, че сж „отъ Сѣрско“, приказ. № 102-107 — „отъ с. Горно-Броди (Врондия), Сѣрско“. Подъ № 107, безъ да е указано мѣстото, сж дадени „предание за змеюветѣ“ и още една приказка подъ № 108. Докато текстътъ отъ Горно-Броди е снабденъ съ ударения, въ следнитѣ две приказки нѣма ударения.

Следватъ „Приказки отъ Пазаръ (Енидже Вардаръ“) — № 109-116 — по Долновардарско наречие, безъ ударения¹. Най-сетне сж дадени

¹ Нека отбележимъ, че проф. Поли́вка погрѣшно търси Енидже-Вардаръ („Пазаръ“) въ Сѣрско (вж. стр. 253).

подъ № 117—130 приказки, събрани отъ селата Лехово, Крушово, Търлия и Старчища (Неврокопско) — пакъ безъ да е означено ударението. Въ сжщностъ последнитѣ приказки подъ № 131-133 принадлежатъ къмъ долновардарскитѣ. За неврокопския говоръ вече имаме доста добри сведения, особено следъ изнесеното отъ К. Мирчевъ въ „Македонски Прегледъ.“

Въ езика на приказкитѣ, обнародвани подъ № 124-128, н а м и р а м е н ѣ щ о о с о б е н о, върху което трѣбва да се поспремъ повече. Обръщани вниманието една необикновена фонетична новостъ: старо-българскитѣ гласни *ѣ, ѣ, ѡ* тукъ се указватъ и з о б щ о редуцирани (потъмнѣли) до *ѣ*! Понеже въ сжщия говоръ чрезъ сжщата ерова гласна се предаватъ и староб. *ѣ* и *ѡ*, излиза, че напълно сж запазили своя основенъ гласежъ само гласнитѣ *и, у*, защото *а, о*, когато сж безъ ударение, тѣй сжщо се редуцирали — *а* въ слаботъменъ *ѣ* (*а*), *о* — въ *ѣ* (*у*). Въ печатания текстъ, съгласно съ оригинала, последната редукция редовно не е означена. За да си състави читателятъ по-ясно понятие за тоя особенъ говоръ, привеждамъ тукъ за образецъ приказката № 124, озаглавена „За слънцогрева“, и частъ отъ следващата приказка — № 125. Означавамъ тъ съ курсивъ, само гдето замѣстя стб. *ѣ, ѣ, ѡ*:

„Тъ киткъ слънцогрѣв била мома много гиздава, угодила сѣ за слънцѣто и ѣдна година ходили угодѣни и сѣ любили и миловали, а сѣтнѣ тѣ оставила слънцѣто и сѣ огодила за зорницѣтъ. Слънцѣто се чюдило що да прави и утишло на ѣднѣ магѣсницѣ. Казал хи, чи угодницата му го оставила, и хи се молил да стори магѣ, щото да му сѣ моли пак да го зѣмѣ. Магѣсницата сторила магѣ и на нѣйъ завчаса хи сѣ обърнало сърдцѣто и отишла да сѣ моли на слънцѣто да хи прости и пак да си тѣ зѣмѣ. Слънцѣто си грѣло и сѣ правило, чи ни тѣ глѣда тѣ сѣ въртѣла по нѣго, и от много въртѣнѣ около слънцѣто и мѣкъ пожълтѣла та станала китка слънцогрѣв. От това сѣга у дѣ грѣйѣ слънцѣто от там сѣ извърта и слънцогрѣва (вж. прик. № 124).

„Бодно врѣмя ѣднѣ ламйѣ излизала сѣка година от морѣто и тѣрала от близкия тамъ град по ѣднѣ момѣ да хи фѣрлѣт корбан (жартвѣ), да йѣ изѣва. Гражданѣто ѣднѣ годинѣ нихтѣли да хи фѣрлѣт тѣ като излѣла от морѣто и ни нашла корбан момѣ, разлютила сѣ та влѣла в градо и излѣла повѣкѣ от сто моми... Тѣй като с рѣд фѣрлѣли дошло рѣда да фѣрлѣт момѣтъ на ѣдна ѣвдовицѣ, котра си нѣмала друго чѣдо. Тѣ ѣвдовица, хтѣла ни хтѣла, отвѣла момѣтъ си край морѣто та и двѣтѣ чакали там ламйѣтъ. Плакали и викали с голѣм глас. Като сѣдяли и плакали там ячо, дошал свѣти Гѣорги с ѣднѣ буздуган и ги питал, защо плакат и викатъ толко тъжно. Ъвдовицата му рѣкла: „Как да ни викам и плакам ѣз горката?! Садѣ тѣзи мома ми йѣ, на нѣйѣ додѣ рѣда сѣга да йѣ изѣдѣ ламйѣта, та ѣто йѣ сум довѣла, кога излѣзѣ от морѣто да хи йѣ фѣрлѣ да йѣ изѣдѣ... (вж. прик. № 125).

Замѣната на стб. *ѡ* чрезъ *ѣ* е последица отъ известното смѣсване на двѣтѣ носовки въ срѣднобългарския периодъ. Нѣма съмнение, че първиятъ потикъ къмъ тоя фонетиченъ процесъ е дала носовката *ѡ*, чиято носова гласна *ѡ* постепенно се е измѣнила прѣко *ѡ* въ *ѣ*; по-сетне предходната съгласна въ много случаи се е депалатализувала, та сега

напр. въ говора на Ропката (въ родопското наречие) се произнася напр. покрай кл'ѣтва, гл'ѣдам и зѣт (зѣтъ), говѣдо (говѣдо) и пр. Въ неударенитѣ срички обаче сжщиятъ рефлексъ ѿ е билъ слаботъмень палаталенъ ерь (ѣ), който въ последствие, както се вижда въ повечето родопски говори, се е изяснилъ въ посока къмъ широко е, ср. дѣсѣт — но дес'ѣти (центр. родопски дѣсѣт — дес'ѣти) и пр. Сжщата редукция въ неударенитѣ срички е засегнала и ѡ (=ѡ), а сжщо така и стб. е та тѣхна обща замѣна става слаботъмень палат. ерь (ѣ). Този процесъ е докаралъ въ неударенитѣ срички смѣсване на рефлекситѣ ѡ, ѣ, ѣ, свойствено на родопскитѣ говори, къмъ които принадлежи и крайното имъ западно крило — въ Неврокопско, Сѣрско и отъ частъ и въ Долновардарско. Вж. за това примѣри и у Романски, Български пѣсни съ гръцко писмо (Мак. Прегл. год. IV, кн. 3), гдето неударено е се предава чрезъ 'ѡ (писано 'а), напр. широко пол'а, дев'ѣрч'ѣта (=дев'ѣрч'ѣта) и др. Пѣснитѣ сж отъ Горно Броди (Врондия), Сѣрско, записани въ 1867 г. И Романски добре забелязва, че говорътъ спада къмъ западно-родопското наречие — и по-специално къмъ говора на Ропката, описанъ у мене въ *Die Rhodopenmundarten*, стр. 27 и сл. Къмъ това „мървашко“ наречие принадлежи и говорътъ на съседното на Г. Броди село — Търлисъ, на който е писано Търлиското евангелие, издадено отъ мене (печ. въ Бълг. старини т. VI). Еровиятъ вокалъ тукъ застѣпва стб. вокали ѡ, ѡ, ж, ѡ. Въ неударенитѣ срички, както се каза, слаботъмень палатал. ерь (ѣ) замѣства и ѡ, ѣ. Мирчевъ въ статията си за неврокопския говоръ (Мак. Прегледъ г. VII, кн. 2-3, стр. 152 нат.) изтъква и замѣни на ѡ чрезъ 'ѡ напр. врѣм'ѡ, им'ѡ. тел'ѡ (врѣмѡ, имѡ, телѡ), ч'ѣсто, ж'ѣтва (покрай примѣри съ е: тѣшко, чѣда и пр.). Въ Верковичевия новъ сборникъ—въ приказкитѣ отъ Горно Броди сжщо така се срѣща редуцирано е въ ѣ (писано я: имаша, ходяща и пр. вж. стр. 260 и пр.); най-сетне и въ Долновардарско не сж рѣдки редукции отъ тоя родъ като напр. д'ѣвѡйка, ѡрѣл, пѣпѣл, вѣчѣр, ѡдѣх, прѣвѣх, прѣмѣна, бѣх (=бѣхѣ) и др. (вж. у Д. Ивановъ, Гевгелийскитѣ говори, 1932 г., Ст. Романски, Долновардарскиятъ говоръ, печ. въ Мак. Прегл. год. VII, кн. 1; Л. Милетичъ, Къмъ особеноститѣ на Гевгелийския говоръ — въ Мак. Прегледъ, год. VII, кн. 2).

Новото, съ което се отличава въпросниятъ особенъ говоръ на приказкитѣ № 124-128, както се каза, състои въ това, че въ него се явява единъ и сжщъ рефлексъ ѡ ('ѡ) на гласнитѣ ѡ, ж ѡ (ѡ), ѣ, ѡ и то неограничено, сир. независимо отъ ударението, така че ѡ замѣства ѡ и когато е безъ ударение и обратно — ѡ, ѣ и подъ ударение! Срав. говѣдѣр, свѣти; мѣсто, хтѣла (=хтѣла), побѣгнѡ (=побѣгне), слѣнцогрѣв; при нѣг (-нѣго) и пр.

Този рѣдъкъ обобщителенъ процесъ е можелъ да се извърши постепенно, като се е почнало смѣсването на ѡ и ѣ съ носовката ѡ първомъ въ неударени срички, следъ което споредъ 'ѡ вм. ѡ подъ ударение по аналогия сж били засегнати и ѡ, ѣ въ ударени срички.

Въпросъ е, где сж записани приказкитѣ подъ № 124-128, чийто говоръ се отличава съ казаната рѣдка особеност. Отъ заглавието на тѣзи приказки въ оригиналния ръкописъ се узнава, както се каза вече,

че тѣ били „събрани“ въ селата Лехово, Крушево, Търлисъ и Старчища. Понеже въ говора на последнитѣ две села, който ни е познатъ, нѣма такъвъ пѣленъ съвпадежъ на тритѣ гласни, трѣбваше да се предполага, че въпроснитѣ приказки сж отъ Лехово и Крушево. Селото Лехово се намира северозападно отъ Търлисъ, южно отъ голѣмото българско село Петрово (Мелнишко) въ низина до западнитѣ поли на Али-Ботушъ. Крушево пъкъ се пада югозападно отъ Търлисъ. Сега обаче не може вече да се съмняваме, че тъкмо говорътъ на село Лехово е отразенъ въ споменатитѣ приказки, понеже въ ръкописнитѣ материали на Верковичевата софийска сбирка има и народни пѣсни по сжщия тоя говоръ, като и изрично било отбелязано въ оригинала, че тѣ сж отъ село Лехово. Тѣзи пѣсни, за които проф. Романски неотколе докладва въ Българската академия на наукитѣ, ще бждатъ въ скоро време отъ него публикувани въ Списанието на академията. Желателна е една провѣрка на самото мѣсто — въ селото Лехово, за да се узнае точно обсегътъ на този говоръ, а така сжщо и да ли той все такъвъ сжществува и сега следъ станалитѣ значителни преселвания и приселвания на населението въ тая западно-родопска областъ отъ 70 години насамъ.

За жалость и селото Лехово, както и Търлисъ, Старчища и Крушево следъ последнитѣ войни останаха подъ властѣта на Гърция, гдето не тѣй лесно и безопасно единъ българинъ специалистъ би могълъ да прави проучвания отъ този родъ. Ако се укаже, че между новитѣ бѣжанци въ България има скоро дошли и отъ Лехово, целта би се постигнала и безъ да се отива презъ гръцката граница.

Разбира се, че тукъ не мога да се спирамъ и върху други особености въ езика на сборника, нпр. за падежни остатъци като дат. п. ед. ч. богови: „на вечарта му донесле на бога вичера, втората вечар пакъ дунесле богови вичера (стр. 266) и др. или за лексикални старини, като напр. глагола услѣкна (умирамъ, стб. *услѣкнѣ*): та тиѣ къ услѣкнат стр. 290; и тиѣ услѣкнали 291. За този глаголъ съобщава и Мирчевъ въ Мак. Прегледъ г. VIII, кн. 2, 115, гдето казва, че се употребява по цѣло Неврокопско; думата брак (свадба), позната и отъ други македонски говори: тогай за фатат збор да чинат за бракот 246; увинувам (обвинявамъ): и съ мъчила да ѣ увинува 291. или за интересни нови думи и форми като напр. грѣбонѣсник (хамалинъ, носачъ на грѣбъ) 280; формата бишла, образувана по контаминация: и тѣй от сиротинѣ бишла царица 288. Важното мѣсто, което иматъ лексикалнитѣ приноси въ сборника добре е изтъкнато и въ дадения отъ проф. Романски словарь на по-рѣдкитѣ думи.

Върху значението на сборника за фолклора въздържахъ се да говоря, защото фолклорнитѣ приноси достатъчно компетентно сж обяснени и оценени отъ голѣмия специалистъ по народнитѣ приказки — пок. проф. Поливка.

Дългъ ми е да изкажа тукъ благодарностъ на Ческата академия на наукитѣ за великолѣпното издание на сборника.

Л. Милетичъ.

А. В. Соловьевъ, Неизданные списки законодательства ц. Душана (Отдѣленъ отпечаткъ изъ „Slavia“ — Praha, год. VIII — 1929, кн. 3, стр. 597—604).

А. В. Соловьевъ, сега професоръ въ Бѣлградъ, особено ревностно се е заелъ въ последно време да изследва царъ Душановото законодателство отъ първата половина на XIV вѣкъ. Въ горепосочената студия Соловьевъ съобщава за нѣкои по-нови и досега недостатъчно проучени ржкописи отъ кратката Синтагма на светогорския духовникъ и видень византийски правникъ Матей Властаръ, живѣлъ и работилъ презъ сжщата епоха. Тѣзи ржкописи, нѣкои отъ които сж намѣрени въ Македония, както по съдържание така и по обемъ се различаватъ отъ обширната Синтагма на сжщия Матей Властаръ. Въ всички почти свои разновидности тѣзи ржкописи представятъ отъ себе си кратки сборници отъ предимно гражданскоправенъ характеръ, тукъ-таме прошарени съ нѣкои наказателни постановления. Този чисто правенъ видъ на запазенитѣ ржкописи намѣста върви паралелно съ постановленията на Душановата законодателна сбирка, и както се вижда, идва следъ кратката Матей Властарева Синтагма, отъ която доста нѣщо е заимствувано. Поради това последното обстоятелство сръбскитѣ автори, като напр. на първо мѣсто Ст. Новаковичъ (Законикъ ц. Душана, Бѣлградъ, 1898 г.), а заедно съ тѣхъ сега и Соловьевъ, смѣтатъ, че на цѣлата тая сбирка трѣбва да се гледа като на пояснителна часть на тогавашното гражданско и наказателно право, действуващо и въ западнобългарскитѣ земи.

Специално Душановиятъ законникъ, макаръ да е единъ краткъ сборникъ отъ закони, въ които сж отразени редъ обичайноправни схващания, по своето сжщество особено въ гражданската материя въ значителна степенъ се доближава до постановленията на първоначално компилираната и толкова разпространена кратка Синтагма на Матей Властаръ.

Обстоятелството, че кратката Властарева Синтагма и Душановиятъ законникъ се явяватъ като две въ различни направления подети сбирки, по-рано е давало поводъ на сръбскитѣ историци като Ст. Новаковичъ, а сега дава поводъ на Соловьевъ, да смѣтатъ, че изобщо Синтагмата, въ кратката ѝ редакция се явява като една нераздѣлна часть отъ Душановата законодателна дейность презъ първата половина на XIV вѣкъ. Въ сжщность, тука се явяватъ редъ затруднения за едно такъво пояснение на въпроса, преди всичко поради факта, че отъ самия Душановъ законникъ, издаденъ следъ Скопския съборъ отъ 1349 година (срав. Т. Флоринскій, Памятники законодательной дѣятельности ц. Душана, стр. 175), нѣмаме оригиналенъ ржкописъ. Всичко, което се предава като цѣло, е сборъ отъ различни, въ нѣкои отношения твърде разнообразни по произходъ и време на писването компилации. И тъкмо въ нѣкои отъ по-къснитѣ преписи на едната и другата правна сбирка се явяватъ разнообразни и твърде характерни смѣсици отъ сръбнобългарски и сръбски езикови форми, върху които на времето още бѣха обърнали внимание рускитѣ учени — на първо мѣсто цитираниятъ Флорински.

Така сжщо Флорински говори за двадесетина различни ржкописи отъ които за три (Хилендарския, Далматинския и Любошинския) се знае само по име. Останалитѣ, около седемнадесетъ отъ запазенитѣ ржкописи, нѣкои отъ които сж намѣрени предимно въ южнитѣ и западни български краища, сж добре известни като такива, въ които сж вмъкнати редъ срѣднобългарски особености, макаръ и тѣ за ржкописа да сж преработени по образца на правото на Василикитѣ въ Византия (действуващи съ пълна сила отъ края на X до XIV вѣкъ) и въ духа на работитѣ на светогорския калугеръ Матей Властаръ, които за епохата сж играли ролята на сборникъ отъ граждански, наказателни, а сжщо тѣй и църковни закони, съ твърде широкъ кржгъ на действие и влияние върху България и българскитѣ земи, толкова повече, че до тогава подъ името сръбски земи сж били разбирани само земитѣ отъ най-горния севѣрозападенъ жгълъ на Полуострова. Специално въ нашия случай за центъръ на този голѣмъ кржгъ на действие и влияние отъ страна на Матей Властаревото право върху българскитѣ земи трѣбва да се вземе македонската областъ, на почвата на която поникна и Душановото законодателство.

Това голѣмо влияние на правото на Василикитѣ презъ XIV вѣкъ чрезъ Матей Властаревата Синтагма (обширната и кратката) не е било съсрѣдоточено само въ областъта на югозападнитѣ български сир. македонски земи. Цѣла България почти, отъ възприемането на християнството до епохата за която говоримъ — началото на XIV вѣкъ, повече или по-малко се намира въ кржга на влияние на византийското право преди още да се говори за сръбски земи и за Сърбия като оформена държавна единица.

Следователно и източнобългарскитѣ, включително съ влашкитѣ отъвждунавски земи, презъ цѣлата тази епоха се намиратъ подъ силното въздействие на правото на „Василикитѣ“, оригинално предадено въ България и Сърбия въ видъ на казанитѣ Матей Властареви преводи и компилации.

Обширниятъ кржгъ на действие на цѣлата тази голѣма школа се потвърждава и съ обстоятелството, че редъ отъ влашкитѣ деспоти и господари малко по-късно — къмъ срѣдата на следващия XV вѣкъ сир. недълго следъ бѣгството на севѣръ на много български знатни мжже, духовници и пр., които подъ напора на турцитѣ отиватъ къмъ Влашко, Унгария — предписватъ, на специални граматички да преведатъ или да компилиратъ предимно на добъръ срѣдновѣковенъ български езикъ Матей Властаревата Синтагма (Срав. за Синтагмата сжщо Флорински, ц. с. 307, 316).

Напомнюваме тѣзи факти, известни отъ историята на правото на XIV вѣкъ, за да подчертаемъ, че цѣлата тогавашна правна школа въ България, Сърбия и Влашко трѣбва да бжде взета като цѣлостна школа, а най-малко като сръбска правна школа, както иска да каже Соловевъ, толкова повече, че българскитѣ земи цѣли столѣтия преди това сж били въ най-тѣсенъ и непосредственъ допиръ съ системата и духа на Василикитѣ и на византийското право. За това говорятъ редъ прав-

ни сборници, предадени на старобългарски и приспособени за мѣстни български нужди, какъвто е напр. Законъ соудный людемъ, дълго преди възприемането на Матей Властаревата Синтагма.

Твърде характерно е при това, че единъ отъ най-старитѣ, макаръ и не изцѣло запазени рѣкописи на кратката Синтагма на наша почва, както подчертава и самъ Соловевъ, е откритиятъ още отъ Викторъ Григоровичъ въ Струга, поради което носи името Стружка Синтагма. По своитѣ сръднобългарски и палеографски признаци този рѣкописъ е отнесенъ къмъ XV вѣкъ, пази се въ Московския Румянцовски музей и не е още основно проученъ. Не е безъ значение сѣщо да се спомене, че точно тази западномакедонска — Стружка Синтагма е била намѣрена въ още единъ екземпляръ, нареченъ Стружко-Атонски (намѣренъ въ Атонъ пакъ отъ Григоровичъ). Този вторъ екземпляръ по всѣка вѣроятностъ произхожда отъ къмъ сръдата на XVI вѣкъ, т. е. отъ пълно турско време, презъ което не е било още пресекнало желанието да се преписва, а по всѣка вѣроятностъ и да се прилага, макаръ само на църковна почва като Матей Властаревото право, т. е. като право, преработено на почвата на XIV вѣкъ, късно право на „Василикитѣ“.¹

Изтъкнатитѣ обстоятелства идватъ да затвърдятъ у насъ убеждението, че на общото разпространение на Матей Властаревия сборникъ трѣбва да се гледа като на една действителна законодателна дейностъ, а не само като на дѣло на единъ управникъ, какъвто за случая съ своя законникъ се явява сръбскиятъ владѣтель царъ Душанъ. Тая обширна и обща компилативна дейностъ е безспорно отражение на една хванала дълбоки корени правна школа, подхранвана отъ духа, въ който се развива предхождащата вѣковна византийско-българска практика. Душановата законодателна дейностъ, особено тая, която се явява въ непосредствена връзка съ кратката Синтигма, е въ зависимостъ отъ въпросната правна школа. Това основно положение не може, както това се прави въ сръбската наука, да не се има предвидъ при проучването на правото на XIV вѣкъ, на което Соловевъ посвещава вече нѣколко свои работи.

Разглеждайки по старитѣ работи на Соловевъ, ние сме имали случай да подчартаемъ на друго мѣсто (вж. сп. „Бълг. Прегледъ“ год. I кн. 2 стр. 309 нат.), че допреди бързото разширение и бързото загасване на Душановото владичество надъ югозападнитѣ български македонски земи презъ първата половина на XIV в. правото на тази сръдновѣкова държава е било почти изключително обичайно народно право, което не е познавало писанитѣ сборници, възприети и компилирани отъ IX до XIV вѣкъ, както на източнобългарска тъй и на западнобългарска почва. Едва по-късно, следъ пълния допиръ, който Душановата държава следъ отслабването на България презъ XIV вѣкъ има съ Византия

¹) Трѣбва да отбележимъ, че и въ нашата Софийска народна библиотека се пази единъ цененъ рѣкописъ отъ сѣщия родъ Властарева Синтагма, който е известенъ подъ името „Софийски“. Този рѣкописъ е билъ преписанъ презъ XVII вѣкъ. (Срав. Флорински, стр. 250).

и византийските порядки въ заетите български земи, тя започва въ поширока мѣрка да възприема и прилага писаното право, и особено — разработеното отъ цвѣтущата тогава светогорска школа, добре позната на западните български земи, гдето сж били най-близки до въздействията ѝ. Скопскиятъ съборъ отъ 1349 година не е могълъ съ своя голѣмъ съставъ да не се състои предимно отъ българи, добри познавачи на византийското право. Споредъ Ст. Новаковичъ скопскиятъ съборъ не е достатъчно поясненъ отъ сръбската наука. Може следователно да се приеме, че въ тоя съборъ сж заседавали представители на всички околни земи и че тия представители сж носили съ себе си и практикуващото се право на Властаревата Синтагма.

Що се отнася до сегашните нови проучвания на Соловевъ, той си дава трудъ да поясни само нѣкои външни страни на тогавашната епоха, предимно въ връзка съ нѣкой сръбски компилации на кратката Синтагма, а не дава едно цѣлостно изложение, отъ което бихме могли да видимъ, до кжде въ Душановото законодателство стига сръбското право и отъ кжде започватъ византийско-българските влияния.

Нека отбележимъ при това, че Соловевъ, разглеждайки на друго мѣсто (Зап. Русс. научн. инст., Бѣлгр. вып. 7, стр. 350) отдѣлни въпроси отъ правото на югославянските народи, прави по понятни съображения нѣкои особени свои загатвания — за жалостъ явно тенденциозни противъ доказанія вече български характеръ на скопската областъ (сравни и напоследѣкъ излѣзлото съчинение на видния руски ученъ А. Селищевъ, „Полог“), а именно че Скопье спадало къмъ сръбската етнографска областъ. Тѣзи отклонения, които Соловевъ прави отъ иначе доста внимателно подредените за проучване въпроси изъ правната история на южните славянски народи, до голѣма степенъ засѣнчватъ неговите работи. Бихме могли да наведемъ за това и други примѣри, но ще вземемъ само още единъ отъ най-характерните.

Въ една своя рецензия върху последната работа на М. Ласкарисъ за Ватопедския хрисовулъ на Царь Иванъ Алек. II (вж. А. Соловевъ. Један нови споменик бугарског права, въ Арх. за правне и друштв. науке, кн. VII—1931 г. бр. 6), Соловевъ още отъ началото, като подчертава че българската история била бедна откъмъ стари паметници, ободрява сърбите, че тѣ не трѣбвало да се оплакватъ съ около хилядото и двесте сръбновѣкови рѣкописи и др., които иматъ, когато ние българите сме имали само десетина хрисовула и пр. За съжаление Соловевъ като руски ученъ не казва поне, колко отъ тѣзи 1200 рѣкописа се падатъ на другите славянски и неславянски народи, които влизатъ въ състава на днешна Югославия. Тенденцията, която той влага въ своите думи, е явна. Тя дава особено на македонските българи достатъчно основания да бждатъ по-критични къмъ научни трудове отъ този родъ.

Владиславъ Алексиевъ.

А. Белић, Штокавски дијалекат (печат. статия въ издадениа отъ проф. Ст. Станојевичъ сърбски енциклопедически словарь „Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка“, кн. IV. 1929, стр. 1064—1077).

Преди години се прочу като смѣлъ и изобретателенъ фалсификаторъ въ науката Спиридонъ Гопчевичъ — главно съ своята книга „Mazedonien und Altserbien“ (Македония и Стара Сърбия), цельта на която бѣше „научно“ да послужи на сърбската пропаганда въ Македония и изобщо на по-далечнитѣ домогвания на тогавашна Сърбия да ѝ се признаятъ етнически права върху тая страна, като се представи славянското ѝ население за сърбско. Скоро се разбра обаче лъжливата основа на приведенитѣ отъ Гопчевичъ доводи та името му стана въ учения свѣтъ пословично. Завоевателната сърбска политика по отношение на Македония по-сетне — още преди Балканската война си намѣри между други и единъ видъ втори Гопчевичъ въ лицето на бѣлградския професоръ по славянска филология А. Беличъ, който и до сега изпълнява задача „научно“ да доказва, че езикътъ на македонцитѣ, изобщо признатъ въ науката за български, напротивъ не билъ друго, ами едно сърбско наречие — клонъ отъ най-разпространеното сърбохърватско „штокавско“ наречие (така наречено по произношението на мѣстоимението што (стб. чѣто), споредъ което и цѣлиятъ български езикъ сжщо така би могълъ да се нарече „штоковски“). Разбира се, че тази безсмислена теза на Белича, която той упорито прокарва въ своитѣ съчинения, никой свѣстенъ славистъ не взима и не може да вземе сериозно. Когато Беличъ въ 1913 год., тъкмо предъ междусъюзнишката война, бѣ изпратенъ въ Петербургъ да пропагандира сърбската завоевателна идея та бѣ държалъ тамъ съ тази цель една публична сказка, проф. Ягичъ, който случайно е билъ въ Петербургъ, възмутенъ по поводъ на извѣртането на установени научни факти отъ страна на Белича, въ едно свое писмо до мене за последния казва: „Нито азъ, ни Шахматовъ, ни Фортунаровъ, Лавровъ и др.“ — (това сж все видни руски слависти) — „не одобряватъ постѣпката на Беличъ, който изнасилва науката, като приказва за нѣкакви три наречия — сърбско, македонско и българско, отъ които чрезъ смѣсване ужъ се образувало едно сърбско-македонско и едно македонско-българско наречие. Това сж филологически трици“ (Вж. въ статията ми: „Професоръ Ягичъ за Македония“, писмо № 19, печ. въ Макед. Прегледъ, год. II кн. 3). Отъ тогава, ако и Сърбия да постигна цельта си — завладѣ Македония, Беличъ не престава да кара своя старъ занаятъ, — постоянно да приповтаря своитѣ абсурдни доказателства, споредъ които македонскитѣ български говори били частъ отъ сърбския „штокавски дијалекат“. Въ 1929 година се допечата гореозначената енциклопедия на проф. Ст. Станојевичъ (томъ IV) и тукъ подъ буква ш Беличъ, като говори за штокавското наречие въ отличие отъ другитѣ сърбо-хърватски наречия (кайкавско и чакавско), пакъ е вмѣкналъ и своитѣ извѣртания за езика на македонскитѣ българи. Разбира се, неговитѣ доказателства сж толкова невъзможни и забъркани, че обикновенъ читателъ нищо не може

да разбере, но на Белича, види се, му стига главно това, да се разбере, че штокавският сръбски диалект откъм изток сега се простира: „през днешната югославянска граница и въ България — прѣко Кула, Бѣлоградчикъ, Берковица, Искрецъ и нататъкъ още, източно отъ Брѣзникъ дори до Радомиръ и Кюстендилъ па и по-нататъкъ отъ Кюстендилъ“; че сѣщиятъ штоковски диалект „се простира на югъ по вододѣла между Струма и Вардаръ, пресичайки югославянската държавна граница източно отъ Дойранъ“; по нататъкъ че той достигалъ на югъ до грѣцката граница (защо ли пъкъ тъкмо до тамъ?!): „На југу у Јужној Србији (Македонији) граница штокавскога дијалекта иде нашом јужном границом, где се баш српско-хрватски говори мешају са јужно-македонским говорима“. Трѣбва за обяснение на последната фраза да кажа, че Беличъ е измислилъ едно смѣсено македонско-българско наречие (за което и въ цитуваното отъ Ягичевото писмо се споменува), което обаче споредъ него заемало областъ, намираща се южно отъ днешната държавна граница на Югославия! Само като куриозъ нека да прибавя още, че споредъ Беличъ, сръбскиятъ штокавски диалектъ нѣкога се е простиралъ и по-наюгъ — по Албания, Епиръ, Тесалия и Гърция, и че отъ тоя, нареченъ отъ Белича „староштокавски диалектъ“, ужъ се образувала сетне ядката (језгро) на „сръбско-хърватско-македонскитѣ наречия“. И тоя именно „староштокавски диалектъ“ отъ Епиръ и Албания проникналъ къмъ изтокъ и е заелъ почти цѣла Македония въ казанитѣ граници („испунио је готово целу Македонију у обилеженим границама“).

Съ такива басни е изпълнена статията на Белича, що се касае до историята на „македонския староштокавски диалектъ“, че наистина не заслужава по-нататъкъ да се говори за това. Ако при всичкото си отвращение къмъ подобни кощунства съ науката написахъ горнитѣ редове, това сторихъ, колкото да се регистрирува и въ страницитѣ на Мак. Прегледъ, какво се съдържа подъ гореказаното заглавие въ „Народна енциклопедия“ на Станоевича, въ която и всичко друго за Македония въ досежни мѣста е все тъй извѣрнато и приспособено къмъ държавната политика, колчимъ се засягатъ въпроси, свързани съ етнически характеръ на македонското славянско население. Върху сѣщо такива некритични умувания на Белича, прокарани въ статията му „Библиографично-критиченъ прегледъ на следвоенни съчинения за сръбохърватскитѣ диалекти“ печат. въ полското списание „Luv Slowiański“, се отзова [г. Ив. Лековъ въ Макед. Прегледъ г. VIII, кн. I. 159-161.

Л. Милетичъ.

Н. С. Державин, Наука на службе империализма (печ. въ Известия Академии Наукъ СССР. VII. серия. Отдел. общественных наук. Ленинград, 1932, № 2, стр. 125—149).

Въ Мак. Прегледъ год. VI. кн. 3, (стр. 125—136) подробно разкритикувахъ съч. на професоръ Д-ръ Ст. Кульбакинъ, печатана въ Бѣлградъ на сръбски: „О речничкој страни старо-словенског језика“ (1930 г. стр. 143). Тази статия на Кульбакина, сега руски еми-

Македонски прегледъ. Год. VIII, кн. 3. 1933.

грант въ Бѣлградъ, съдържа ядката на сказката му, четена отъ него на 11 II. 1927 по поводъ избора му за членъ на сръбската Академия на наукитѣ. Тенденцията на Кульбакина, недвосмислено изразена въ статията му, е да изкара, че „сърбско-хърватско-словенската езикова група“ била отъ „лексическо становище“ най-сродна съ „старословенския македонски диалектъ на св. Кирила и Методия“, сир. съ старобългарския езикъ. Въ заключение на критиката си азъ между друго казахъ: „Разбирамъ сега, защо сръбскиятъ печатъ веднага следъ пристъпната академична беседа на Кульбакинъ съ тлъсти букви афишира „важния“ за сръбската политика резултатъ на беседата, именно че езикътъ на св. Кирила и Методия — „едно македонско наречие“ — билъ по-близъкъ на сърбохърватския (па дори и на словенския) езикъ, отколкото на българския езикъ. Напразно мислѣхъ, че Кульбакинъ не е билъ добре разбранъ отъ сръбскитѣ вестникари, когато напротивъ тѣ добре сж го били разбрали и съ право сж побързали да го използватъ за сръбската държавна политика по отношение на Македония. Разбирамъ и временитѣ изгоди, които това, противоречеще на науката заключение е можело да донесе автору, който сега е професоръ въ Бѣлградъ. И тѣй, споредъ приведенитѣ отъ К. доводи излиза твърде чудноватъ фактъ, че старобългарскиятъ („старословенскиятъ“) езикъ можело да е въ цѣлата си граматична структура досущъ български, какъвто е безспорно, а пъкъ въ речника си да не е български, ами по-сроденъ съ сръбския. А пъкъ сега всеизвестно е, че старобългарскиятъ езикъ на Кирила и Методия продължава да живѣе, включително съ цѣлото си рѣчишко богатство, въ днешния български езикъ, както и че днешнитѣ македонски говори, прями наследници на сжщия тоя езикъ на св. Кирила и Методия, заедно съ речника си, сж органически свързани съ цѣлия български езикъ.“ Това, което въ критиката си казахъ за предметната студия на Кульбакина, никой добросъвестенъ славистъ не можеше да отрече, и не отрече. Напротивъ ето сега, както и трѣбваше да се очаква отъ Русия, гдето особено се е почувствувало споменатото изопачаване на науката отъ страна на единъ руски професоръ, изпадналъ въ пълна зависимостъ отъ Бѣлградъ, се яви критиченъ отзивъ отъ професора въ Ленинградъ Н. С. Державинъ, известенъ като добъръ познавачъ на българския езикъ. Отъ самото заглавие на отзива му „наука въ служба на империализма“ вече ясно се разбира мнѣнието на автора за заключенията на Кульбакина.

Г. Державинъ, следъ като е прочелъ моята критика и успѣлъ сетне да си набави и самото съчинение на Кульбакина „О речникој страни старословенског језика“, счелъ е за свой дългъ да подложи на критика доводитѣ на Кульбакина. Основната мисль на Кульбакина — казва Державинъ — се свежда къмъ туй, че съвременнитѣ ни македонски славяни въ езиково отношение принадлежатъ къмъ сърбохърватско-словенската езикова група, отъ гдето логически произлиза, че етнически македонскитѣ словени принадлежатъ на сръбитѣ, а не на българитѣ. Тази основна мисль на Кульбакина обаче грижливо е замъглена съ разсждение, построено на сравнителенъ лексикологически анализъ, доказващи, че отъ лексическа гледна точка речената езикова

група била най-близка на старославянския македонски диалект на Кирила и Методия. Авторът, разбира се, добре знае, и за какво прави това, като въвежда въ заблуждение неопитния читател, когато съзнателно ограничава сложната македонска проблема въ рамките на речника. Специалистите и въ това число на първо място и самият професор Кульбакинъ прекрасно знаят, че такъв родъ изследвания нѣматъ никакво научно значение. Най-сетне Державинъ казва, че Кульбакинъ въ случая, като е стѣпкаль въ тая своя студия истинско-научния методъ и го е замѣнилъ съ методъ ненаученъ, не е попадналь въ нѣкаква грѣшка относително заключението, до което той достига по досежния въпросъ, защото много е явно, защо той така постѣпва — на чия воденица докарва вода.

Съ рѣзкъ гонъ и възприети сега въ Съветска Русия особени термини Державинъ остро осжда Кульбакина и за това, че самиятъ той по-рано, както посочихъ и азъ въ критиката си, въ свои съчинения е доказвалъ обратното на всичко това, което, сега се стареа да докаже. Аргументацията на Державинъ въ критиката му се развива както и въ моя отзивъ и достига до сжщитѣ резултати.¹ И Державинъ открива задкулиския внушителъ, който е изюдилъ съвестята на Кульбакина, въ лицето на сѣрбския проф. А. Белић, чийто старъ занаятъ е да извърта научната система, когато се касае „научно“ да се оправдае лъжливата сѣрбска теза относително Македония, а именно че ужъ тамъ живѣятъ сѣрби, а не бѣлгари, следователно и че езикътъ имъ не е бѣлгарски.¹ Кульбакинъ, разбира се, не е посмѣль да отиде така далечъ, но като е трѣбвало вече да си криви душата, прави го чрезъ много нелогични усуквания. При осждителното мълчание, което сж си наложили въ подобни случаи, когато се касае дори и за научни нелѣпости отъ страна на Бѣлградъ, славиститѣ отъ други страни, толкова повече сме благодарни на проф. Державинъ, който съ своя, отзивъ даде изразъ на правдивото въ случая негодование на руската наука.

Л. Милетичъ.

Géorgio Nurigiani, La Macedonia nel pensiero italiano. Roma 1933. in 8°, 134 стр. Издава Casa editrice „Ausonia“.

Ако се сжди по заглавието на отбелязаната книга — „Македония въ италиянската мисъл“, бихме сметнали, че тя е предназначена повече за бѣлгарски читатели, които трѣбва да се запознаятъ съ мнението на нѣкои видни италиянци върху Македония. Въ сжщностъ уводътъ, който

¹ Понеже Кульбакинъ „съ благодарностъ“ споменува за помощта-която му е указалъ Белић „у тражењу реѣих лексичких паралела из живих словенских језика“ — Державинъ по тоя поводъ забелязва: „Зная испытанную опытность проф. Белича и его несравненную талантливость по части всякого рода лингвистических изисканий, мы заранее можемъ себе представить, в чем заключалась эта «любезная помощь» и сколь она оказалась плодотворной для неопита Кульбакина с точки зрения тех реальных интересов сѣрбскаго фашизма, которые в трудах этого нового Кульбакинскаго гида всегда стояли на первом плане“ (133).

заема повече отъ половината книга, 94 страници, прави последната много по-пригодна за запознаване на италианските читатели съ македонския въпросъ, поради което трѣбва да се радваме, че е издадена на италиански. Авторътъ ѝ, самъ публицистъ, живѣе отъ дълго време въ България и познава добре страната и въпроситѣ, които вълнуватъ населението ѝ включително съ приютитѣ се въ нея бѣжанци отъ Македония. Ето защо той таи къмъ последната голѣми симпатии, които личатъ въ всѣки редъ на книгата му, посветена „На Македония, на нейния народъ съ погазени но неоспорими права за свобода и справедливостъ“.

Въ първата глава на работата си г. Нурижанъ разглежда произхода на македонския въпросъ, който билъ много старъ, но чието сжщинско начало е отъ времето, когато Македония била завладѣна отъ турцитѣ. Въ началото на петата глава (стр. 45) авторътъ отново повтаря, че този въпросъ датира отъ преди турското завоевание. Това мнение на автора основно се отличава отъ общоприетия възгледъ, че македонскиятъ въпросъ се създаде отъ берлинския конгресъ. Преди този конгресъ въпросътъ за духовното и политическо освобождение на Македония съвпадале съ въпроса за освобождението на България, преди 1878 г. сжществуваше само български въпросъ. Като се опредѣля отъ г. Н. по този начинъ началото на македонския въпросъ, събитията, които станали презъ XVIII и XIX в. въ Македония, следва да се разглеждатъ като етапи въ неговия развой. Това е направено, макаръ и съвсемъ накратко, и отъ автора на разглежданата книга. Трѣбва да се отбележи, че като разглежда по-важнитѣ етапи на възраждането въ Македония, той погрѣшно пише, че първиятъ епископъ българинъ билъ назначенъ на 1833 г. въ Скопье. Вѣрното е, че на 1829 г. скопйани поискали българинъ епископъ, но съ такъвъ за първи пжтъ се сдобили кукушани. Следъ като излага на кратко черковния въпросъ, авторътъ подчертава че „е видно, че не екзархията е създала българитѣ и българщината въ Македония, а обратно — българитѣ отъ Македония сж създали екзархията“ (стр. 11).

Въ глава втора сж разгледани Санъ-стефанскиятъ и Берлинскиятъ договоръ и последствията отъ тѣхъ за Македония.

Въ глава трета се говори за подготовката, развой и свършекътъ на Балканската война, при което съ силни думи се изтъква жестокиятъ начинъ, по който сърби и гърци сж се отнесли къмъ българското население въ Македония.

Въ глава четвърта се разглеждатъ основаването, развойтъ и днешнитѣ задачи на Вътрешната македонска революционна организация. Оправдаватъ се нейнитѣ задачи и методи и се подчертава независимостта ѝ отъ официалната българска политика.

Въ глава пета се разглежда македонскиятъ въпросъ следъ европейската война, като на края се изтъква, че противоположнитѣ интереси на многото народи, заинтересувани въ Македония, сж накарали водачитѣ на македонското движение да възприематъ девиза: „Цѣлокупна Македония за македонцитѣ, свободна Македония, независима отъ опеката на съседнитѣ балкански държави“.

Най-обширна е глава шеста, въ която авторътъ се занимава съ

идеята на г. проф. Михалчевъ за създаване на една цѣлостна Югославия, — въпросъ тѣсно свързанъ съ сждбата на Македония.

Страннитѣ, споредъ г. Н., твърдения на г. проф. Михалчевъ предизвикаха оживени спорове въ българския печатъ. Отъ възраженията, които се направиха по поводъ на статията на г. проф. Михалчевъ (печ. въ „Философски прегледъ“), изтъкнати сж преди всичко тѣзи на г. проф. Милетичъ. Цитиранъ е изцѣло този пасажъ отъ рецензията му въ „Македонски Прегледъ“ (год. VII, кн. 4, стр. 135—136), въ който се изтъква неоснователността на твърдението на проф. Михалчевъ, че вардарската долина е необходима на сърбитѣ по стопански причини.

Въ глава седма, „Автономията на Македония“, се изтъква, че стремжътъ на македонското население за създаване на една автономна Македония е плодъ на напълно реална политика, още повече, че тази страна, споредъ автора, има всички необходими условия за самостоятелно сществуване. Особено е възмутенъ авторътъ отъ мисълта на чехословашкия министъръ на външнитѣ работи Д-ръ Бенешъ, споредъ когото за да настѣпи споразумение между България и Югославия било потрѣбно не създаване на автономна Македония, а сърбизирането на българитѣ въ Македония подъ югославянска властъ. Въ желанието си да покаже, че е наложително създаването на една автономна Македония, г. Н. отива до тамъ, че пише: „Македонцитѣ подържатъ, че не сж сърби; подържатъ че не сж и българи, но че сж македонци“ (стр. 83). Тукъ криво е разбралъ авторътъ смисъла на названието „македонци“, съ което българитѣ въ Македония сж принудени сега да си служатъ предъ сърби и гърци. Самъ авторътъ въ цѣлата си книга се опровергава считайки македонцитѣ за българи.

Въ глава осма сж дадени мненията по македонския въпросъ на 18 видни италиански публицисти, писатели, дипломати и професори. Мненията сж наредени по азбученъ редъ на името на авторитѣ имъ. Ще ги отбележа съвсемъ накратко едно по едно, като ще се спирамъ на по-важнитѣ отъ тѣхъ, и на тѣзи, които могатъ да възбудятъ възражения.

Леонардо Ацарита (Leonardo Azzarita), журналистъ, се изказва твърде неопредѣлено върху македонския въпросъ, който трѣбвало да бжде разрешенъ съгласно съ историята, икономиката, географията, човѣчността и справедливостта (стр. 99).

Антонио Балдачи (Antonio Baldacci), професоръ отъ университета въ Болоня, известенъ на читателитѣ на „Мак. Прегледъ“ по рецензията на проф. Ст. Романски върху книгата му *L'Albania* (вж. „Мак. Прегледъ“ год. VI, кн. 2, стр. 121 сл.), смѣта, че само при една основна ревизия на договоритѣ ще може да се разреши македонскиятъ въпросъ.

Джузепе Бругиеръ (Giuseppe Bruguier), икономистъ, който на 1929 г. посети България съ специална мисия, смѣта, че македонцитѣ, както всички народи, ще се сдобиятъ съ автономия съ бавна и усилена работа. Практически автономията би могла да се постигне или съ война (балканска или европейска) или съ едно споразумение между Югославия и България, което се налага отъ политически опортюнизъмъ и икономически нужди. За сближаването на тѣзи две държави имало прѣчки само отъ сантименталенъ характеръ. Явно е, г. Джузепе Бругиеръ не познава манталитета на сръбскитѣ управници и на сръбската интеллигенция изобщо, за да мисли, че „македонската автономия въ сщностъ е

единъ въпросъ отъ вътрешната политика на Югославия“. Г-нъ Бруигеръ при това забравя, че почти половината Македония е подъ гръцка властъ.

Камило Калефи (Camillo Caleffi), полковникъ о. з. отъ генералния щабъ, бившъ италиански воененъ аташе въ София, смѣта, че освобождението на Македония може да дойде само следъ една систематична и съгласувана дейность на подтиснатитѣ народности въ днешна Югославия, защото европейскитѣ държави сж заети съ свои работи, които не имъ позволяватъ да се грижатъ за странични тѣмъ въпроси.

Иноченцо Капа (Innocenzo Carra), сенаторъ, смѣта, че само нѣкое чудо, каквото бѣ последната война, може да промѣни днешното състояние на нѣщата, но не и социалнитѣ заплахи на комуниститѣ, нито традиционната демократическа мждрость.

Вико Мантегаца (Vico Mantegazza), единъ отъ първитѣ журналисти, познаващъ отъ собствени наблюдения и Македония и България, смѣта, че Македония ще се сдобие съ автономия, когато се разпадне Югославия, „тази нова Австрия, която подобно на старата е мозаика отъ народи, подтиснати отъ сръбската хегемония“.

Джовани Маверъ (Diovanri Maver) професоръ по полски езикъ и литература въ Римския университетъ, е изказалъ твърде ценни за македонската емиграция мисли. Ето какво пише той:

„Смѣтамъ, че дветѣ предварителни условия, за да може Македония да стане автономна, сж следнитѣ: 1) Съгласие въ стремежитѣ и програмата. 2) Разумна пропаганда между тѣзи народи, които не сж предварително противъ автономията на Македония, за да се създаде у тѣхъ абсолютното убеждение, че стремижитѣ на македонцитѣ, подържани отъ едно дълбоко вкоренено съзнание, сж общо достояние на цѣлия македонски народъ“.

Винченцо Морелло [Vincenzo Morello, Rastignac], сенаторъ, вече покойникъ, смѣта подобно на Иноченцо Капа, че „войната, и само войната, ще може да събере разкъсанитѣ части и възстанови отечеството“. Щомъ можа да възкръсне Полша, която бѣ разкъсана отъ две така голѣми империи, каквито сж Германия и Русия, толкова повече трѣбва да очакваме, че сжщото ще стане и съ Македония, която е подѣлена между две така нестабилни държави, каквито сж Югославия и Гърция. Споредъ Морелло, „македонцитѣ иматъ една организация, която при днешнитѣ нещастия изпълнява функцията на държава. Нека държатъ здраво за тази организация, за тази подвижна държава. Въ деня, въ който тя би паднала, ще падне съдържанието на македонската политическа мисль“.

Евдженио Моргеале (Eguenio Morgeale), публицистъ, който четири години е посещавалъ Македония, следъ като изброява нѣколко имена отъ най-новата македонска мартирология и упоритата борба на легалнитѣ и нелегални македонски организации, заключава, че автономията на Македония е необходима предпоставка за умиротворението на Балканитѣ.

Умберто Нани (Umberto Nani), журналистъ, изказва мнения, които коренно се отличаватъ отъ мненията на всички други участници въ анкетата на г. Нурижанъ. Възгледитѣ на Нани търпятъ сериозна

критика и заслужаватъ подорбно да се разгледатъ, още повече, че тѣ сж въ хармония съ официалната италиянска политика за постепенно проникване на италиянското влияние на Полуострова. Ето, между другото, какво пише Нани:

1. „Не вѣрвамъ, че македонскиятъ въпросъ би могълъ да се разреши чрезъ автономия, която би се дала на тази страна.

2. Смѣтамъ, напротивъ, че е необходимо съ огледъ къмъ македонския проблемъ преди всичко да се опредѣли на кой отъ двата народа дали на югославянитѣ (т. е. сѣрбитѣ, б. рец.) или на българитѣ принадлежатъ или сж близки македонскитѣ маси. Вѣрвамъ, че по това сж излишни всѣкакви разисквания. Като оставямъ настрана началото за македонско единство, което азъ разбирамъ само като географско единство, Македония, която въ случая ни занимава, т. е. тази подъ сѣрбска власть, смѣтамъ, че би могла народностно да се раздѣли на две голѣми части, по-точно на източна област, която е чисто българска и на западна област, която е чисто албанска. И съ изключение на неголѣмитѣ части заселени съ гърци и сѣрби, дветѣ голѣми македонски области трѣбва по необходимостъ да се придадатъ едната къмъ Албания, другата къмъ България“.

Разрешението, което Умберто Нани предлага, се основава на една неистина, която напоследкъ усилено се разпространява отъ албанска страна и която неистина си пробива въ Италия, попечителка на албанцитѣ, все по-широкъ и по-широкъ пжтъ. Не е вѣрно, че въ Македония има чисто албански области, които, поради това, при решаване сѣдбата на Македония би трѣбвало да бждатъ отдѣлени отъ нея и придани къмъ Албания. Това, което Нани предлага, не е никакво разрешение на македонския въпросъ, защото отъ едно разпокжсване, което днесъ сжществува, ще се премине къмъ друго.

Много погрѣшно е освенъ това схващането на Нани, че така наричаниятъ македонски въпросъ засѣга сѣдбата само на Македония подъ сѣрбска власть. Сжщността на този въпросъ е именно въ факта, че една така добре оформена географска и стопанска цѣлостъ, каквата е Македония, е раздѣлена на три части, които не могатъ да вирѣятъ една безъ друга. Това е подчертано и въ увода на разглежданата книга, въ която на стр. 17 е казано, че „днешното раздѣление на Македония е невъзможно; не бива и да се мисли, че би могла да сжществува северна Македония безъ да е свързана съ южна Македония“.

Джованни Прециози (Diovanii Preziosi) публицистъ, смѣта, че „при днешното положение на нѣщата само едно революционно движение ще може да даде Македония на македонцитѣ“.

Ремо Ренато Петито (Remo Renato Petitto), публицистъ, смѣта, че е мжчно да се каже, какъ би се разрешилъ македонскиятъ въпросъ и споменава, че за достигане на италиянската независимостъ сж били потрѣбни стогодишни борби.

Еджицио Г. Парвисъ (Egizio G. Parvis), публицистъ, следъ като подчертава, че „славянитѣ въ Македония сж отъ български произходъ“, и излага причинитѣ, поради които сѣрбитѣ се стремятъ къмъ Бѣло море, казва, че за македонския въпросъ „се вижда едно единствено разре-

шение: независимост на Македония под покровителството на Обществото на Народитѣ“.

„Какъ македонскиятъ народъ ще може да добие своята независимостъ? Единственото легално срѣдство ще бжде плебисцитътъ съ прѣката намѣса на великитѣ сили, които биха гарантирали пълна лична сигурностъ и пълна свобода при гласуването“ — срѣдство, което до скоро се изтъкваше много често отъ всички легални организации на македонцитѣ въ чужбина.

Сабино Ринела (Sabino Rinella), дипломатъ, бившъ италиански пълномощенъ министъръ въ София, като излага сжщността на легалнитѣ македонски организации и на Вътрешната македонска революционна организация, и голѣмитѣ симпатии на македонцитѣ къмъ Италия, излага завещанието на Т. Александровъ. Ринела смѣта, че съ съгласуваното действие на всички народи, подчинени отъ Гърция и Сърбия, и особено на македонци, хървати, черногорци, бошняци и албанци, ще може да се дойде до тѣхното освобождение при условие, че тѣ нѣма да станатъ орждие на чужда политика. Дипломатъ по специалностъ, Ринела смѣта, че „можемъ най-после да се надѣваме, че правителствата на Великитѣ сили, особено на Англия и Италия биха могли да разрешатъ чрезъ Обществото на Народитѣ въ Женева мисълта на Уилямъ Гладстонъ: Македония за македонцитѣ“.

Оскаръ Ранди (Oscar Randi), публицистъ, известенъ на читателитѣ на „Мак. Прегледъ“ по рецензиитѣ върху книгитѣ му „La Jugoslavia“ и „I popoli Balcanici“, смѣта че при днешното положение на нѣщата, Македония едва ли ще може въ скоро време да се сдобие съ независимостъ, като накрай подчертава, че всички голѣми движения въ историята сж били подготвяни чрезъ предварително убеждение и сж узрѣвали въ съзнанието на свѣтовното публично мнение. Фактъ, който постоянно трѣбва да се напомня на македонската емиграция.

Джорджо Мариа Санджорджи (Giorgio Maria Sangiorgi), журналистъ, смѣта, че автономията на Македония ще дойде само при едно основно ревизиране на Ньойския договоръ, което ще премахне за винаги югославянската тирания и гръцкото завоевание. И понеже основаването на една нова държава представя цѣла редица отъ мъчности, най-логично се явява присъединението на Македония къмъ България.

Томасо Силани (Tomaso Silani), публицистъ, смѣта, че даването автономия на Македония ще бжде най-доброто разрешение на македонския въпросъ. Но какъ да се добие тази автономия, се пита той. Днесъ, когато толкова други въпроси заплашватъ свѣта, мъчно е да се отговори на поставения въпросъ, казва Силани, като добавя, че упорството за постигане на поставената цель ще състави най-голѣмото свидетелство за сжществуването на македонския въпросъ.

Ариго Солми (Arrigo Solmi), професоръ въ университета на Павия, смѣта, че „автономията на Македония е единъ отъ главнитѣ въпроси за балканския и европейски миръ. Този въпросъ се е налагалъ въ миналото и ще се налага въ бждеще, понеже отговаря на единъ здравъ принципъ на международното право. Докато не са приложени сигурно

спогодбата за еднакво третиране на малцинствата, явно е, че признаването на македонската автономия е една задача на нова Европа.

Това сж накратко предадени мненията на 18 италиански обществени дейци за Македония. Общо взето разбиранията имъ съвпадатъ съ разбиранията на македонското население. Единствено изключение прави Умберто Нани. Едно, обаче, трѣбва да се подчертае силно: доста едностранното схващане на македонския въпросъ у повечето отъ цитиранитѣ лица. Тѣ схващатъ въпроса като такъвъ, който засѣга Югославия, най-много и България, а малцина отъ тѣхъ засѣгатъ и Гърция. Но това е лесно да се обясни съ факта, че македонската емиграция води много по-усилена пропаганда срещу потисничеството на Югославия, отколкото срещу изстребителната политика на Гърция.

Книгата на г. Нурижанъ е ценна не само за италианцитѣ, които чрезъ нея биха могли да се запознаятъ доста добре съ македонския въпросъ; тя е ценна и за самитѣ македонски българи, на които показва, още колко много трѣбва да се работи за да се освѣтли точно чуждото обществено мнение по тѣзи въпроси, които вълнуватъ едно двомилонно население.

Спретнато издадената книга има този недостатъкъ, че е пълна съ печатни грѣшки. Сбъркани сж почти всички дати и почти всички неиталиански имена. Още на стр. 7 вмѣсто 1372 стои 1352 г., вмѣсто 1912—1464, на стр. 20 — 1876 вмѣсто 1877, на стр. 50 — 1912 вмѣсто 1913, на стр. 34 Trasance и Neghetino вм. Tresonce и Negolino; на стр. 72 Belc вм. Belic и пр. Въпрѣки това книгата спокойно може да се препорѣчва на всѣки чужденецъ, който би желалъ да се запознае съ македонския въпросъ.

Дим. Ярановъ.

(Хр. Зографовъ), Македония, минало и нови борби. Съ една карта на Македония. София, 1933. с. 290.

Гореозначената анонимно издадена книга, чийто авторъ си позволихме да именуваме, отлично отговаря на целта, начертана въ предговора „да се дадатъ на читателя ония най-необходими знания, които трѣбва да има всѣки македонецъ за да познава добре родината си и да си изработи правилень, просвѣтенъ възгледъ за нейнитѣ борби“. Това значи, че книгата е написана главно за читатели-македонци. Обаче тя ще бжде полезна и на всички българи отъ царството, мнозина отъ които не познаватъ добре историята на своето минало, тъй неразривно свързана съ миналото на Македония, и още по-малко историята на македонското движение — неговитѣ борби, силитѣ, съ които разполага, целта, която преследва. Книгата би могла сжщо да служи за източникъ на сведения на ония чужденци, които не биха се справили съ единъ по-обширенъ трудъ върху тази тема.

Първитѣ страници се отнасятъ до историята на Македония отъ VII в. пр. Хр., когато при рѣката Бистрица (въ Южна Македония) се намира вече образуванa една малка, но жизнеспособна македонска държава. Авторътъ изтъква само най-бележититѣ събития и се спира по-

подробно върху славнитѣ македонски царе — Филипъ II и Александъръ Велики. На интересния въпросъ: има ли родство между македонцитѣ на Александъръ Велики и днешнитѣ македонски българи? — авторътъ отговаря, като цитира проф. Кацаровъ, единъ отъ най-добритѣ ни познавачи на древната македонска история: „Въ VI в. сл. Хр. Македония е била заселена отъ българскитѣ славяни, които дошли презъ Дунава отъ днешна Ромъния. Остатъкътъ отъ стария македонски народъ се претопилъ въ новитѣ пришелци, българи славяни, загубилъ езика си, обаче, частъ отъ неговитѣ тѣлесни и духовни качества продължаватъ да живѣятъ у неговитѣ потомци. Тѣлеснитѣ черти и формата на черепа на старитѣ македонци сж запазени отчасти и до днесъ. Но ние нѣма да прекратимъ границитѣ на историческата обективностъ, ако изкажемъ мнѣнието, че и духовнитѣ качества, които отличаватъ днешнитѣ македонски българи: храбростъ, издържливостъ, несъкрушима енергия, държавнически талантъ, високо развито национално чувство и родолюбие сж отчасти старо македонско наследство“.

Понататъкъ накратко се излага историята на заселването на славянитѣ въ Балканския полуостровъ и специално на тѣй нареченитѣ словѣне, които, по-късно, презъ VI в. и въ началото на VII в. се настанили въ Мизия, Тракия и Македония; нахлуването на прабългаритѣ отъ тюркско произхождение въ тѣзи области; сливането на тѣзи два народа, толкова различни по духъ и по темпераментъ, отъ които се е образувалъ днешниятъ български народъ: „И до сега, може би, прибавя авторътъ, следъ вѣкове и следъ пълното външно сливане на тия два народа — въ кръвта и въ духа на българитѣ още се борятъ характернитѣ духовни сили и качества на едната и другата народностъ: склонността къмъ дисциплина, здрава организация, крепкостъ и редъ на първобългаритѣ — съ широтата, смѣлия утопизъмъ и анархистиченъ духъ на славянитѣ“.

Следва бѣгълъ прегледъ на историята на Македония отъ IX в. до руско-турската война и Берлинския договоръ. Да се изложи историята на Македония презъ този дълъгъ периодъ, ще рече да се разкаже същевременно историята на Мизия и Тракия, толкова тѣхнитѣ сѣдбини — ту славни, ту трагични, сж тѣсно сплетени помежду си. Но авторътъ си е поставилъ задача да изтъкне по-специално участието на македонцитѣ въ политическата история на българския народъ и тѣхниятъ голѣмъ дѣлъ въ неговото културно и книжовно процъвтване. И тукъ авторътъ отбелязва, че най-голѣмата заслуга къмъ славянството, съ която се гордѣе българскиятъ народъ, е дѣлото на двама македонци, св. св. братя Кирилъ и Методий. Благодарение на българската писменостъ и нейното разпространение по всички славянски страни, тѣзи последнитѣ сж били снабдени съ мощно оръжие срещу претопяването имъ отъ сѣседнитѣ по-културни народи. И авторътъ, който, говорейки за миналото никога не губи предвидъ сегашната действителностъ, забелязва: „Кирилъ и Методий бѣха ръководени отъ мисълта, че всѣки народъ има право да създаде самобитна култура и книжнина на материнъ езикъ. Какво кощунство е това, че тъкмо въ тѣхната родина на тѣхния народъ сега се отричатъ тия естествени права — и то отъ поробители, които дължатъ своята култура преди всичко на Македония!“.

Даватъ се нѣкои сведения! върху особеноститѣ на езика на Кирилъ и Методий и на тѣхнитѣ ученици, особености, които сж запазени въ говора на македонскитѣ българи, които го отличаватъ отъ езика на сърбитѣ и го поставятъ между диалектитѣ на българския езикъ.

Съ гордостъ и вълнение говори македонскиятъ авторъ за Самуила — великия царъ на българитѣ, който, роденъ въ Македония, презъ бурното си царуване често е премѣнялъ столицитѣ си, но всички е избиралъ въ самото сърдце на Македония. Знае се трагичната смъртъ на Самуила — сломенъ при вида на своитѣ петнадесетъ хиляди войни, ослѣпени отъ Василий българоубиеца. „Самуилъ! Великиятъ царственъ воинъ на Македония! Най-титаническиятъ герой на българската история! Трагична сѣнка, освѣтена отъ пламъцитѣ на четиредесетъ годишни гигантски борби съ народнитѣ врагове. Самуилъ — чисто въплотение на борческия духъ и неуморима енергия на Македония, твойтъ кървавъ мечъ, подетъ отъ дѣсницата на македонската революция, и сега е издигнатъ надъ враговетѣ на свещената ти родина!“

По-нататъкъ се описватъ въстанията на македонцитѣ противъ Византия презъ XI в.; излага се историята на охридската българска архиепископия, на сръбската Печска патриаршия и пр.

Стигаме най-сетне до турското нашествие къмъ края на XIV в. и до дългото робство на българитѣ подъ турското иго. Но предъ прага на тази тъмна епоха се изправя внушителната фигура на Крали Марко. Историческа личностъ, български кралъ, владѣтель на Македония, който дълго време се противопоставя на турския напоръ, но сжшо и легендаренъ герой, надаренъ съ неимовѣрна сила и съ отзивчиво сърце. Крали Марко, чиито подвизи сж възпѣти не само въ епическитѣ пѣсни на българитѣ, но и на сърбитѣ. Тукъ авторътъ се спира по-надълго, припомняйки историческитѣ факти, разказвайки легендитѣ, цитирайки откъслечи отъ пѣсни. И както въ народното предание Крали Марко продължава въ пещерата тежкия си вѣковенъ сънъ, отъ който ще се пробуди само въ деня на освобождението на народа си, така въ душата на македонцитѣ живѣе споменътъ за този националенъ герой — символъ на борба срещу насилието и на вѣра въ собственитѣ сили.

Следвацитѣ глави се отнасятъ до вѣковетѣ на турското политическо робство и на гръцкия духовенъ гнетъ — епоха на мракъ, разкъсванъ внезапно отъ свѣткавичния блѣсъкъ на нѣкой смѣлъ подвигъ на хайдутитѣ, тѣзи планински царе, които сами си бѣха извоювали свободата и я издигаха лжчезарна предъ очитѣ на угнетенитѣ. Началото на XVIII в. отбелязва вече началото на българското възраждане. На Паисий авторътъ посвещава цѣла глава, обяснявайки огромното значение на дѣлото на монаха-историкъ за пробуждането на националната гордостъ у българския народъ.

По-нататъкъ авторътъ запознава читателитѣ си съ живота и трудоветѣ на българскитѣ писатели отъ Македония презъ XIX в. Той се спира по-подробно на Миладиновци: цитира стихове отъ по-младия, Константинъ, въ които последниятъ излива носталгията си по далечната родина; припомня мистериозната смъртъ на двамата братя въ турския за-

гворъ, кждето ги бѣха хвърлили омразата и завистъта на грѣцкия аладика Мелетий и пр. Следватъ описание на борбата за българската църква въ Македония, участието на Македония въ революционнитѣ борби преди освобождението на България, Санъ-Стефанскитѣ и Берлинскитѣ договори, свидетелства на пжтешественици и признания на сърби за българщината въ Македония. По-подробно е разгледано основаването на Вжтрешната македонска революционна организация, нейнитѣ борби въ миналото, солунскитѣ атентати, дѣлото на „тия младожи, които съ своя подвигъ презъ априль, 1903 г. станаха изразители на оная пламенна атмосфера на самопожертвуване, която царуваше около тѣхъ, на оня трепетъ и ентузиазъмъ, съ който цѣль народъ очакваше свободата си, готовъ да я изкупи съ кръвта си“.

Съ заразяваше вълнение е дадено описание на Илинденското въстание, най-силната страница въ героичната епопея на македонскитѣ борби; следъ това се предаватъ събитията, резултатъ на това въстание и потушаването му, Мюрцщегскитѣ реформи, решенията въ Ревель, младотурската революция, Балканскитѣ съюзи презъ 1912 г., войнитѣ.

Последната часть на книгата е посветена на новата борба за постигане идеала — свободна автономна Македония.

Изобщо, авторътъ не излиза отъ рамкитѣ, които си е поставилъ, имайки предвидъ широкъ кръгъ читатели. Тѣй че онѣзи, които се интересуватъ за по-голѣми подробности, трѣбва да ги търсятъ другаде, напр., относно българското възраждане — въ отличната книга на С. Радевъ, „Македония и българското възраждане презъ XIX в. (Оригиналътъ е на френски, но има и български преводъ, издание на Македонския наученъ институтъ). Ще направимъ подобна забележка и относно историята на македонското движение отъ създаването на В. М. Р. О., дѣлото на водачитѣ му и голѣмото Илинденско въстание: по-изчерпателни сведения сж дадени въ „Материали за историята на македонското освободително движение“ отъ проф. Милетичъ. Колкото за духа на епохата, пропитъ отъ мистиченъ и пламененъ патриотизъмъ, този духъ е предаденъ въ романа на Д. Талевъ, „Усилни години“.

Бихме си позволили една забележка къмъ автора на разгледаната книга: добре би било въ едно второ издание да посочи литература досежно Македония и македонския въпросъ. Инакъ авторътъ е постигналъ много правилно, като не се е впусналъ въ подробности въ тази книга, предназначена за разнообразна четаеща публика.

Госп. Зографовъ е съумѣлъ да извлѣче отъ всѣко събитие достоенъ мотивъ за национална гордостъ и примѣръ за енергия и самопожертвуване; сполучилъ е, проследявайки перипетиитѣ, презъ които е минала историята на съвременна Македония, да докаже, че мирътъ въ Балканитѣ, мирътъ въ Европа може да бжде осигуренъ само чрезъ автономията на тази страна; далъ е да се почувствува, какъ дѣлото на умрѣлитѣ се продължава въ дѣлото на живитѣ (напр. той е ималъ щастливата идея да възкреси образа на Тодоръ Александровъ, загиналия водачъ на В. М. Р. О.). Съ една дума, „Македония, Минало и нови борби“ е една отъ ония книги, които свързватъ миналото съ сегашното и подготвятъ бждещето.

В. ЙОНОВА.

Svetozar Pribitchévitch (Ancien député, ancien ministre), **La dictature du roi Alexandre. Contribution à l'étude de la démocratie** (Les problèmes Yougoslave et Balkanique). Documents inédits et révélations. Paris, 1933, 80 324.

За книгата на Св. Прибичевичъ противъ диктатурата въ Бѣлградъ доста се писа у насъ и даже самата книга бѣ преведена на български въ подлистникъ на в. „Македония“). Тя направи доста шумъ и въ чужбина, така че стига въ страницитѣ на Мак. прегледъ да изтъкнемъ само това, що е казано въ нея главно за Македония. Известно е, че Прибичевичъ отначало въ качеството си на министъръ на сѣщия Кралъ Александъръ се прояви като ревностенъ великосърбинъ, който гледаше на Македония презъ очилата на всички свои сѣнародници шовинисти, отричайки българщината на македонцитѣ. Съ време, лично изтеглилъ си отъ бѣлградската автократична политика на краля, Прибичевичъ стана по-обективенъ държавникъ, съзрѣ опасноститѣ и дори бждещия неминуемъ разгромъ на Югославия та стана ревностенъ проповѣдникъ за една Югославия, основана на федералистични начала, като бжде призната на всички, влизаци въ състава ѝ отдѣлни исторически племенни единици, право на широко самоуправление. Свърхъ това, — нѣщо рѣдко у единъ сръбски държавникъ — Прибичевичъ въ книгата си се е видѣлъ принуденъ да не премълчава съвсемъ и македонския въпросъ — правото на македонскитѣ българи за автономия. Заслужава, следователно, да си отбележимъ по-важното отъ книгата на Прибичевичъ досежно политиката на сръбска Югославия спрямо България и специално, що се отнася до македонския въпросъ. Разбира се, ще трѣбва да бжде твърде кратъкъ, за да не се проточи излишно рефератътъ ми та ще отмина много интересни мѣста, за които и отъ наша страна би имало, какво да се възрази и прибави.

Въ уводната частъ на книгата авторътъ очевидно избѣгва изрично да признае българската народност на македонцитѣ, които все още нарича „славяни“. Той изтъква главно историческото съперничество между България и Сърбия заради Македония. Признава, че покрай Степанъ Радичъ и Иванъ Лорковичъ той е билъ третиятъ отъ застаналитѣ на чело на сръбо-хърватската организирана младежъ и че въ това си качество той е авторътъ на националната програма, публикувана въ алманаха „Narodna Misao“ (Zagreb, 1897), гдето между друго е казано, че националната програма нѣма да бжде осъществена, докато „не се обединятъ Загребъ съ Бѣлградъ, Сараево, Скопъе (Skoplyé), Призренъ (17). Като говори за числеността на сръбския народъ, който изкарва до 6 милиона включително съ ромънитѣ въ Сърбия (които споредъ него нѣматъ национално съзнание), Приб. казва: „Обаче, къмъ кои да причислимъ македонскитѣ славяни? Сръбската и българската пропаганда се препиратъ за тѣхъ, и тѣ до сега не сж имали възможность(!) свободно да се произнесатъ. Азъ не мога да говоря по този въпросъ отъ историческо и етническо(!) гледище, защото възприемамъ тезата, че субективното съзнание (la conscience subjective) опредѣля народността, а не обективнитѣ елементи. Следователно, ако последнитѣ оставимъ на

страна, и то не само въ Югославия, но тъй също и въ България, тогава приблизителната цифра на българитѣ въ царство България може да се установи на 5 милиона" (стр. 30).

Този е отговорътъ на Приб. на въпроса, какви сж македонцитѣ. Колкото Приб. тукъ и да е смотолевилъ, все пакъ се разбира, че иска да каже, че македонскитѣ българи етнически може и да не сж българи, както и нѣкои българи презъ сръбската граница въ България, обаче субективното сир., вътрешното имъ народно съзнание сега може да не е сръбско, а българско. И тъй бившиятъ шовинистъ Прибичевичъ още прѣчи на сегашния Прибичевичъ право да си каже истината, която той сега добре знае. Прибичевичъ пакъ така се резервира, като казва на друго мѣсто (стр. 31), че сърбитѣ и българитѣ се докосватъ като съседи, влизайки едни въ други, „безъ да се говори за Македония, за която има различия отъ вѣкове насамъ“. (Les Serbes et les Bulgares se penètrent mutuellement dans les régions limitrophes, sans parler de la Macédoine, au sujet de laquelle existe un différent depuis de siècles).

Цитуванитѣ по-горе пасажи се обясняватъ и отъ други изявления на Приб. по сжщитѣ въпроси. Следъ като говори за опититѣ на Стамболийски да се приготвятъ „необходимитѣ условия за сближение на южнитѣ славяни“, Приб. прямо засѣга македонския въпросъ, по който имало две противоположни тези: „сръбска теза, споредъ която македонцитѣ сж сърби, и българска теза, споредъ която тѣ сж българи. Има и друга теза, която подържатъ мнозина сърби и българи и особено самитѣ македонци и споредъ която днесъ последнитѣ не сж ни сърби ни българи, ами македонци; тѣхната парола е: Македония за македонцитѣ" (149). Приб. отъ своя страна тукъ прибавя, че той се отказва да развива свои доводи „по тоя въпросъ на чувства и на национално сродство“. Сами македонцитѣ трѣбвало по него въпросъ да се произнесатъ и никой другъ. „Обаче моето мнение — казва Прибичевичъ — е, че Македония трѣбва да стане автономна първо въ сегашната Югославия, а сетне въ бъдещата обща Югославия" (156). Любопитно е, какво е казалъ проф. Цвиичъ на Прибичевичъ, когато този го попиталъ за мнението му, какви сж по народностъ македонцитѣ. Цвиичъ му отговорилъ: тѣ не сж ни сърби ни българи, поне день-днешенъ; малкитѣ хора и селянитѣ знаятъ само, че тѣ сж македонци. Това сж славяни македонски, които въ този моментъ най-биха желали да се обявятъ за югославяни. Все пакъ, щомъ е думата за тѣхъ, трѣбва да се приеме, че това е единъ елементъ, който никога нѣма да се обяви въ полза на страната, гдето е силата" (151)¹.

¹ Нека тукъ да отбележа, че Цвиичъ и въ този случай се е приструвалъ, че ужъ не знае, какви сж въ сжщностъ по народностъ македонцитѣ. Известно е, че Цвиичъ въ 1912 год. най-напредъ обнародва на сръбски своята статия „Балкански рат и Сръбија" (1912 г.), гдето бѣше подробно указалъ граничната линия, която дѣли сферитѣ на сръбскитѣ и българскитѣ интереси, уговорена въ съюзния договоръ между България и Сърбия. Следъ като изброява наредъ, кои части споредъ този договоръ оставатъ на България, кои на Сърбия, изрично самъ Цвиичъ казва, че съ тая граница (разбира се, като се изключи „спор-

Осждайки мегаломанията у сърбитѣ,—мечтата за „Велика Сърбия“, а именно че сръбското обществено мнение трѣбва да отхвърли мегаломанията и шовинизма, които водятъ народа къмъ катастрофа, Приб. съобщава единъ свой разговоръ съ сръбската принцеса Елена, която го попитала: „Защо сте вие противъ Велика Сърбия?“, на което Приб. отговорилъ: „Има едвамъ малко повече отъ петъ милиона обединени сърби. Ако се сметнатъ и всичкитѣ македонски славяни за сърби, тѣ биха станали едвамъ шесть милиона. И въпрѣки туй постоянно се говори за Велика Сърбия. Никога не съмъ чулъ, щото французинъ да каже Велика Франция, а въ Германия никой сериозенъ човекъ не говори за Велика Германия, обаче сърбитѣ и хърватитѣ все се въодушевяватъ за Велика Сърбия и Велико-Хърватско, (193). При това обаче Приб. не е правъ, като прибавя, че мегаломания и империализъмъ сж накарали и българитѣ въ свѣтовната война да взематъ страната на централнитѣ сили „противъ западната демокрация“. Истината е, че България направи това само за да си възвърне отнетитѣ отъ бившитѣ си съюзници български земи и нищо друго. Сжщо така не е вѣрно, че тя е отишла противъ „западната демокрация“, когато тая ужъ демокрация въ сжщностъ се указа толкова жестока и империалистична спрямо победенитѣ „демокрации“.

Прибичевичъ, следъ като дава пълния текстъ на известнитѣ резолюции, вотираны въ Загребъ на 1 августъ 1928 г. отъ селско-демократическата коалиция, казва, че тѣзи резолюции изискватъ една нова организация на кралството на сърби, хървати и словенци подъ формата на федерация на историческитѣ и национални индивидуалности въ държавата, а именно „федерация (fédéralisme) на Словенско, Хърватско, Босна-Херцеговина, Войводина, Сърбия, Черна Гора и Македония“ (25). Това изявление на Приб. е едно отъ най-важнитѣ за насъ, защото отъ него се узнава официално, тъй да се каже, становището на хърватитѣ по отношение на македонския въпросъ, по който и покойниятъ имъ шефъ Ст. Радичъ все избѣгваше ясно да се изрази, като изобщо само напи-

ната зона“) се е постигнало териториално и етнографическо споразумение между сърби и българи („Постигнутъ је дакле територијални и етнографски споразум између Срба и Бугара“).

Въ второто издание на тая статия (следъ като първото издание бърже е било конфискувано) Цвиичъ между друго е изпусналъ цѣлиятъ най-важенъ пасажъ отъ съюзния договоръ, именно казаното точно определение на границата заедно съ цитуваната по-горе фраза, споредъ която Цвиичъ признава българската народностъ на македонцитѣ. Следъ като сърбитѣ сетне потжпкаха договора и грабнаха Македония, Цвиичъ е почналъ да си криви душата лори и предъ единъ Прибичевичъ.

Знае се, че сжщата статия на Цвиича най-напредъ излѣзе и на английски въ спис. „Review of Reviews“, кн. за ноемврий 1912 год., а на сръбски бѣ обнародвана отъ „Бюро за обавештавање страних дописника и стране журналистичке штампе“ като „първа брошура“. За второто, фалсифицирано издание, излѣзло въ „Српски книжевни гласникъ“, отъ редакцията е казано, че понеже първото издание било бърже изчерпано, затова сжщата статия била наново напечатана „съ известни измѣнения отъ самия писателъ („То издање је брзо исцрпљено, и ми овај чланак изнова доносимо, са извесним изменама г. Писца“).

раше на туй, че въ една истинска Югославия трѣбва да влѣзе и България, разбира се, на федералистични начала.

Въ духа на гореказаното, че Приб. е за автономия и на Македония, сж и други негови изявления относително необходимостта, щото всички народи въ Югославия да взематъ участие въ борбата противъ диктатурата, а тѣхнитѣ междуособни отношения да се уредятъ чрезъ едно споразумение, а не чрезъ сила, и то възъ основа на свободната воля на народа, а не съ заповѣдь отъ известни елементи, които биха искали да бждатъ надъ народа (197). Забележително е и признанието на Приб., че Сърбия винаги е държала поведение на завоевателъ спрямо България (*La Serbie avait toujours une attitude de conquérant . . . même envers la Bulgarie*, с. 193). Приб. е горещъ привърженикъ на една голѣма Югославия заедно съ България: „Трѣбва да се направи единение (*union*) съ България. Съединена съ България, югославянската държава става велика сила, а безъ България и противъ нея тя постоянно ще бжде въ опасностъ. Това разрешение се налага само по себе си. Трѣбва да се създаде едно голѣмо движение за обединение на всичкитѣ южни славяни възъ основа на еднаквостъ на правата (*sur la base de l'égalité des droits*). Това е единствената велика идея (концепция), достойна за най-голѣми усилия и жертви“ (203). Къмъ тоя въпросъ Приб. често се връща. Самиятъ той вѣрва въ възможността да се образува една обща държава на южнитѣ славяни, но това само при условие да има пълна свобода (206).

Интересно е, че сжиятъ Прибичевичъ, както самъ разказва на стр. 231, е билъ въ качеството си на югослав. министъръ единъ отъ основателитѣ на Малкото съглашение, чиято целъ е да се противопоставя на всѣки опитъ за ревизия на Парижкитѣ мирни договори, следователно и да подържа на всѣка цена териториалното и политическо статукво, установено съ тѣзи договори. Споредъ Приб. Обществото на народитѣ въ сжщностъ се указало организация на победителитѣ. И Югославия по примѣра на другитѣ държави прибѣгнала къмъ системата на съюзитѣ. „Азъ бѣхъ шефъ на правителствената делегация на югославянското правителство по случай на голѣмото тържество на Соколитѣ въ Прага въ началото на юлий 1920 г. По тоя случай правителството на Весничъ бѣ повѣрило на мене и на г. Ниничъ (времененъ министъръ на външнитѣ работи) да почнемъ преговоритѣ съ чехословашкото правителство за единъ ческо-югославянски съюзъ, който трѣбваше да бжде първа стѣпка къмъ образуването на Малкото съглашение“. Приетъ тогава извънредно любезно и отъ Масарикъ, Прибичевичъ не е можелъ сетне да вѣрва на очитѣ си, че въ сжщата тая Прага ще му се падне да живѣе като простъ емигрантъ, преследванъ отъ диктатурата въ Бѣлградъ (231). На друго мѣсто Приб. се оплаква, че сжщата тая диктатура се одобрявала отъ видни чески демократически вестници като *Venkov*, *Národní Listy*, *Národní Politika*; в. „*Nár. Politika*“ дори величаелъ сръб. кралъ наричайки го „господаръ и баща на народа“ (217).

Така силно разочаруванъ и озлобенъ противъ сегашния непоносимъ режимъ въ Югославия, Приб. е изпълнилъ интересни страници въ книгата си противъ монархията и въ полза на една югославянска ре-

публика. Въ това си настроение той става по-откровенъ и по въпроси, засѣгащи България, обаче не и по най-актуалния македонски въпросъ, по който все обича да се резервира. „Въздържамъ се, — казва той на стр. 233 — да разисквамъ, дали по време на мирнитѣ договори е трѣбвало да посѣгаме върху старата българска територия (сир. думата е за откъснатитѣ западни бѣлг. земи) и дали отъ това извлѣкохме полза. Грѣшка бѣ, че на времето си Бѣлградъ отхвърли предложението на голѣмия сръбски приятелъ Стамболийски (*grand ami des Serbes—Stambolisky*) та въ България се вкоренило убеждението, че съ сръбитѣ не е възможно приятелство (с. 233). А Приб. не казва, дали не е била сторена най-голѣма грѣшка отъ сръбитѣ, като посегнаха върху Македония! Приб. само забелязва, че сръбитѣ съ своя „режимъ въ Македония“ показали на свѣта, че се боятъ отъ „българската пропаганда“ и че тази сръбска политика буквално е хвърлила България въ обятията на държави, чиято целъ е да разсипятъ Югославия. И така Приб. повтаря, че преди всичко сръбитѣ трѣбва най-напредъ да се споразумѣятъ съ България, защото безъ това последното Балканитѣ никога нѣма да принадлежатъ на балканскитѣ народи (234). Относително опасността за балканскитѣ народи отъ едно евентуално проникване на Италия, Приб. пакъ настоява, че последнитѣ биха могли да се организиратъ за защита, обаче, само при едно тѣсно сътрудничество между Югославия и България (235). Съ това се изчерпватъ изявленията на Приб. касателно Македония и България. Безъ съмнение, както вече се каза, личнитѣ разочарования и страдания на Приб., жестоко преследванъ заради своитѣ убеждения отъ бѣлградската диктатура, сж много допринесли да еволюира той като държавникъ до степенъ, щото прямо да говори за политическитѣ права на македонскитѣ българи. Обаче, като се вземе предъ видъ че и сега още владѣе въ Сърбия крайното заслепление по отношение на македонския въпросъ, изтъкнатата макаръ и релативна откровеностъ на Приб. по тоя въпросъ все пакъ показва човѣщина и характеръ у тоя иначе коравъ сръбски патриотъ.

Л. Милетичъ

Никола Коларовъ, Отъ Ньойи до свободата на Македония.
София, 1933 год., 16^о, 72 стр.

Въ гореозначената брошура г. Н. Коларовъ припомня най-важнитѣ постановления на Ньойския договоръ, изтъква тѣхнитѣ тежки послѣствия отъ една страна за България и отъ друга за Македония; доказва, че днешното положение не може да продължи — главно относно Македония, че ревизия на договоритѣ се налага („Неревизията на договоритѣ значи война, а тѣхната справедлива ревизия — истински и дълготраенъ миръ“) и най-сетне, че единственото разрешение на македонския въпросъ е Македония, ябълка на раздора между балканскитѣ държави — цѣлата Македония, частъта подъ гръцко владичество, частъта подъ сръбско владичество и частъта, присъединена къмъ братска България, да образува една единна, автономна македонска държава.

Първитѣ страници рисуватъ трагедията на Добро-поле. Следъ тол-

Македонски прегледъ. Год. VIII, кн. 3. 1933.

кова блѣстящи успѣхи българската армия, победена не отъ неприятеля, но отъ моралната криза, която преживяваше — умора отъ войната, предълга за войници лошо екипирани, лошо хранени, за селяни, копнеещи за земята си, недовѣрие въ политическитѣ водачи, недоволство отъ съюзниците, поддавани на пораженски внушения.

По-нататкъ г. Коларовъ говори за унижителното примирие на 29 септемврий 1918 г., срещата между Т. Тодоровъ и Клемансо на 19 септемврий 1919 г., за нападкитѣ на печата противъ България и за подписването на 27 ноемврий 1919 г. Ньойския договоръ, „който отреждаше една тежка, непоносима участъ за българския народъ“. Този несправедливъ и жестокъ договоръ, казва г. Коларовъ, носи подписа на Франция, „сжщата Франция, която даде на свѣта спасителнитѣ лозунги за свобода, братство и равенство и чрезъ великата революция залѣ цѣла Европа съ свободолюбиви идеи, събуди много заспали народи, възкреси онѣзи, които бѣха почти предъ прага на гроба; този договоръ е подписанъ отъ делегати на Англия, членове на либералната партия, чийто шефъ, В. Гладстонъ, е издигналъ принципа »Македония за македонцитѣ«; този договоръ, най-сетне, е подписанъ отъ потомцитѣ на Вашингтонъ и Линколнъ, на Гарибалди и Мацини — легендарни борци за свобода и човѣшки правдини“. Въ горчивитѣ думи на г. Коларовъ се отъиква болезнената изненада на българския народъ, когато трѣбваше да се убеди, че идеалната, наивна представа, която си бѣ създалъ за тѣзи велики нации, не отговаряше на жестоката действителностъ.

Но най-страшното разочарование бѣ неизпълнението на Уйлсоновитѣ обещания: премахване економическитѣ бариери, намаление на въоръжението, удовлетворение на националнитѣ аспирации на поробенитѣ народи, гарантиране економическата и политическа цѣлостъ на балканскитѣ държави и т. н. Българскиятъ народъ повѣрва и велика надежда повдигна духа му. Но тази наивна вѣра на малкия народъ бѣ коварно измамена, „защото, казва г. Коларовъ, свѣтовната история за прѣвъ пжтъ презъ 1919 и 1920 г. отбелязва договори, въ които почти на всѣка страница се говори за миръ, справедливостъ, хуманностъ, а въ сжщностъ подъ прикритието на тѣзи възвишени думи се санкциониратъ или прокарватъ елементи на размирие, безправие, потисничество, безчовѣчностъ“.

Въ гл. трета г. Коларовъ разглежда членоветѣ на Ньойския договоръ, отнасящи се до границитѣ на България и последствията на тѣхното прилагане. Относно Ромъния доказва, че тя не е изпълнила своитѣ задължения къмъ малцинствата и припомня известни инциденти като касапницата въ Старо-село въ 1926 г., убийството на сенатора Хр. Стефановъ, изстѣпленията на аромънитѣ, затварянето на българскитѣ училища (отъ 276 училища, сжществували въ южна Добруджа преди окупацията, останаха само 4) и пр.

По салата на чл. 48 отъ този договоръ България бѣ принудена да се откаже отъ Тракия, която чрезъ единъ етапъ мина въ ржцетѣ на гърцитѣ. „Съ това на България бѣ отнета една територия, която ѝ принадлежи възъ основа на етнографически, географически и економически права и която я поставяше въ прямъ морски контактъ съ запад-

ния свѣтъ". На изтокъ на България бѣ отнета чисто българска област, която четиридесетъ и две години бѣ сподѣляла участъта на свободното българско царство. Освенъ това, Ньойскиятъ договоръ намали до минимумъ българската армия, като унищожи наборната система — „предвидъ да се направи възможна подготовката за едно общо ограничение на въоръженията на всички народи". Колкото за морскитѣ клаузи, тѣ сж документъ за невежеството на тѣхнитѣ съставители: България е третирана като голѣма морска сила, разполагаща съ военни параходи, подводници и т. н. Говорейки за репарациитѣ, г. Коларовъ казва: „Съ тази дума победителитѣ замѣниха шокиращата дума контрибуции, каквито въ действителностъ сж тѣзи чудовищни репарации".

„Съ една дума, казва г. Коларовъ, Ньойскиятъ договоръ се явява като грубо нарушение на международния моралъ, международното право, и на принципитѣ, които бѣха прокламирани презъ време на войната. Той е едно непоносимо бreme, което тегне на цѣлокупния български народъ, обричайки го за дълго време на единъ унизителенъ и мизеренъ животъ".

А Македония? „Македония, която съ вѣкове живѣе съ болкитѣ и копнежитѣ на българското племе, която въ разстояние на четиридесетъ години води отчаяна, героична борба за правилното разрешение на македонския въпросъ, отъ чието разрешение зависятъ мирътъ, напредѣктътъ и благоденствието на Балканитѣ", Македония бѣ разкъсана на три части: 32 кв. клм. на Сърбия, 25 на Гърция, 8 на България!

А клаузитѣ за покровителство на малцинствата? Нито една отъ държавитѣ-победителки не ги изпълни. Въ гл. пета, „Адътъ въ Македония", Коларовъ рисува положението, до което сърби и гърци доведоха заетитѣ отъ тѣхъ области. Гърция най-напредъ се погрижи да обезлюди своята частъ отъ българския елементъ, като наложи на България конвенцията относно взаимната емиграция. При все това въ сегашна Гърция сж останали и до днесъ до 200,000 българи, но върху тѣхъ тежи крайно потиснически режимъ. Авторътъ напомня кланетата въ Търлисъ презъ 1924 г. и гръцкото нашествие въ Петричко въ 1925 г. Въ сръбска Македония положението е ужасно: забрана да се чете и говори български, затваряне на всички български черкви и училища, процеси, издевателства, безчестия, грабежи, частични екзекуции и масови избивания.

Отъ друга страна Коларовъ показва, какъ разпокъсването на Македония нанесе смъртоносенъ ударъ на економическия ѝ животъ.

Следъ като дотукъ разкрива ранитѣ, отворени отъ Ньойския договоръ, г. Коларовъ въ следующата глава показва усилията, които македонцитѣ правятъ за да възкресятъ своята родина. Македонцитѣ не могатъ да се примирятъ, тѣ сж подновили борбата на два фронта — фронта на революцията и фронта на легалната борба. Авторътъ защитава македонскитѣ революционери и сръдствата, съ които си служатъ: „Водачитѣ на нашата революционна организация неведнажъ сж декларирали, че сж готови да замѣнятъ революционната борба съ легална, стига за такава да има на лице благоприятни условия въ Македония.

Авторътъ изброява следъ това легалнитѣ организации и сдруже-

ния, които въ Европа и Америка работятъ чрезъ мирни срѣдства за осъществяване на македонскитѣ идеали.

Въ гл. седма г. Коларовъ излага целта, преследвана отъ македонското движение: създаването на независима държава, гдето всички народности биха се радвали на права и биха понесли еднакви задължения. Ясно, логично, и неоспоримо авторътъ доказва, че това решение на македонския въпросъ е единственото справедливо и осъществимо решение. Всѣко друго би подготвило нови конфликти между балканскитѣ държави. Така напр. би било съ присъединението на Македония къмъ България. Авторътъ признава, че наистина тази последната има най-много права надъ Македония: българската народност на болшинството отъ населението, вѣкове задруженъ културенъ и политически животъ, безброй жертви, дадени отъ България за освобождението на Македония. Но анексията на тази провинция къмъ България би събудила алчността на съседитѣ, би подготвила война. Впрочемъ самата България въ 1919 г. е заявила, че е готова да отстъпи своята частъ отъ Македония за да се създаде отъ цѣла Македония една независима държавна единица. Посочва се и друго решение: създаване на една истинска Югославия, въ която частта отъ Македония да влиза като автономна областъ. Но явно е, че въ днешната Югославия не съществуватъ никакви условия, които биха позволили и най-малката надежда за създаване на такава форма на държавно устройство. Колкото за федерация на балканскитѣ държави, тя предполага предварителното признаване на автономия на Македония.

Въ гл. осма се обяснява, защо македонското движение е и трѣбва да бѣде свободно отъ всѣка партийна принадлежностъ: „Първата ни задача е да заангажираме въ националната ни борба, силитѣ на всички слоеве и класи на народа, докато се освободи Македония; тогава чакъ може да се говори за формата на държавното ѝ устройство и да се проповѣдватъ политически разбирания въ разни партийни организации“.

Последната глава — „Нашиятъ дългъ“ — е апелъ къмъ всички българи да съдействуватъ морално на македонското освободително движение, което е една преграда срещу чуждитѣ домогвания къмъ Янтра и Черно-море. Авторътъ упрѣква българскитѣ правителства следъ войната, че нѣматъ опредѣлена политика относно македонския въпросъ: „Ревизионистическата вълна залѣ Европа. Рано или късно тази ревизия ще се наложи. Обаче, ще бждемъ ли ние готови за нея? Подготвено ли е чуждото обществено мнение, за да натегне то въ наша полза, когато ще се прекроява картата на Европа?“

Мнозина може би ще сметнатъ неосъществими широкитѣ надежди, които трептятъ въ тѣзи страници, утопиченъ блѣна за щастливи бжднини на балканскитѣ народи, но всички ще четатъ съ интересъ и съчувствие това описание на трагедията на македонцитѣ и защитата на тѣхната кауза, гдето авторътъ съзнателно оставя да говори красноречието на самитѣ факти.

В. И о н о в а.

Иванъ Коларовъ, Македония и българското племе. (Отъ Александъръ Великий до днесъ). София, 1932, 448 стр.

Книгата на г. Ив. Коларовъ се отличава не само по своята обемистост, но и по своеобразния стилъ на автора, който прокарва въ нея тенденции и идеи отъ рода на тѣзи, които сж въодушевявали Раковски и особено известния македонски учителъ Йорданъ х. Константиновъ-Джинотъ.

Макаръ на нѣколко мѣста да се казва, че книгата не представя история, въ сжщностъ тя е именно една лошо компилирана история на Македония въ връзка съ историята на цѣлия български народъ. И по-неже г. Коларовъ смѣта, че населението на Македония днесъ представя амалгама отъ старитѣ македонци отъ IV в. пр. Хр. съ славянитѣ, които били дошли въ III в. сл. Хр. (авторътъ приема остарялата вече теория на М. Дриновъ за заселването на славянитѣ на Балканския полуостровъ) и съ българитѣ на Аспаруха, започва своята история, като ни разказва за великитѣ дѣла на Александра II Македонски. Следъ това се разказва за значението на Македония при разпространяването на християнството, при което е направенъ единъ предѣлъгъ екскурсъ върху въпроса, що е религия, и какви религии има. Следъ това се разказва, какъ мирно и тихо дошли славянитѣ на полуострова (макаръ отъ всички по-нови издирвания да знаемъ тъкмо обратното; доста е да си спомнимъ за обсадитѣ на Солунъ и за разказа на Прокопий, споредъ който 3000 славяни при едно нападение на Полуострова избили 15,000 жители на бѣломорския градъ Топеръ) и получили много привилегии. „При тѣзи привилегии, казва г. Коларовъ (на стр. 45—46), на славянитѣ въ империята и при наличността иа изтощението и голѣмата малочисленостъ на гърци и македонци — отъ Гърция и Македония, последнитѣ се пригаждатъ къмъ първитѣ, къмъ славянитѣ, виждайки въ тѣхъ благоволенieto на властта, виждайки въ тѣхъ новия жизненъ елементъ, който може да имъ се яви на помощъ и въ помощъ за спасението на раситѣ имъ. А отъ тукъ започватъ вече и концесиитѣ: женитбитѣ между македонци и славяни, — женитби, които преди всичко сж изгодни за самитѣ славяни, въ връзка съ самитѣ имотни наследства, които придобиватъ отъ старитѣ владетели на тѣзи наследства. Значи, приспособлението и на славяни и на македонци едни къмъ други става бързо. Облагодетелствуванитѣ славяни отъ държавата и дирени за спасението си отъ македонцитѣ, заематъ едно толкова изгодно за себе си положение, че и македонцитѣ възприематъ езика имъ, стремятъ се къмъ него, забравятъ своя, напущатъ го. Това е другата концесия следъ имотната. Така славянитѣ се явяватъ спасители, расови спасители на македонцитѣ, че и на сърби, по-после, за да наложатъ преди всичко своя езикъ“.

Приведохъ този пасажъ отъ разгледаната книга, за да се види, отъ една страна, стилътъ ѝ, отъ друга страна, какъ авторътъ ѝ разсъждава съ сигурна наивностъ, увѣренъ, че всичко му е ясно върху много въпроси, за които науката иначе се е произнесла.

Следъ това се разправя за дохаждането на българитѣ, за Борисъ,

Македонски прегледъ. Год. VIII, кн. 3. 1933.

Симеонъ, Кирилъ и Методий, за епохата следъ Симеона, за византийското владичество, второто българско царство, за временното завладяване на Македония отъ сърбитѣ, за турското завоевание, за турцитѣ и въстанията противъ тѣхъ, за рускотурската война. Отъ тукъ нататкъ е разказана доста подробно и новата история на България до наши дни, като накрая се дава единъ очеркъ върху развоя и днешното положение на Вътрешната македонска революционна организация и отношенията ѝ къмъ емиграцията.

Да се изтъкнатъ всички фактически грѣшки би било много дълга работа, пъкъ и излишна отчасти. Защото авторътъ е искалъ да даде не факти, а да събуди въбра въ по-доброто бждаще на Македония и българското племе. За съжаление за постигане на тази си цель той е избралъ много лошъ пжтъ — написалъ е една предълга книга, която съ безбройнитѣ си отклонения и своеобразния, на мѣста невъзможенъ стилъ, е почти негодна за по-широката публика. А на по-просвѣтителитѣ върху Македония книгата не само че не дава нищо ново, но съ своята некритичность ги дразни и ги кара да я изоставятъ още следъ първитѣ прочетени страници.

Дим. Ярановъ.

Прот. Ив. Гошевъ, Старобългарската литургия, споредъ български и византийски извори отъ IX — XI в. (Годишникъ на Софийския университетъ, Богосл. ф-тъ, кн. IX, кн. 7, стр. 1—80, 1932).

Отъ покрѣстването на българитѣ до възраждането въ XIX вѣкъ, народната Църква заема едно отъ най-виднитѣ мѣста въ историята на българския народъ. По-специално за нейното значение презъ епохата на църковно-училищнитѣ борби знаятъ отъ непосредственъ допиръ и по-новитѣ поколения, а особено българитѣ отъ онѣзи части на българскитѣ земи, които до преди двадесетъ години влизаха въ състава на бившата отоманска империя. Но за вътрешната дейность и за вътрешната служба на Църквата, особено пъкъ що се отнася до толкова интересната старобългарска литургия, се знае твърде малко, тъй като до сега въ тая областъ малко е работено. Въ тази насока именно прот. Ив. Г. идва съ гореозначената книга да попълни една празнина.

Съзнавайки, както авторътъ на книгата се изразява, трудноститѣ на въпроса, той ограничава изследванията си въ общи чертии върху реда на старобългарската литургийна служба отъ края на IX до края на XI вѣкъ. За да допълни нѣкои празнини, авторътъ се ползува отъ богата литература за византийското богослужение, което за източната църква се смѣта като първоизворъ на всички богослужебни формули и текстове, установени на старобългарска почва по пространното житие на Св. Кирила, още отъ времето на първитѣ български преводи. Тука, въ това направление най-голѣмо влияние е упражнилъ известниятъ византийски църковенъ писателъ Студитъ (+ 826 год.). На

него, въ значителна степен, се дължатъ съставътъ, редътъ и терминологията, възприети въ Византия и после въ Стара България. Това се знае поради господстващото значение на този писател, монахъ на Студийския манастиръ край Цариградъ, а сжщо тъй—поради голѣмото влияние на неговитѣ схващания въ Стара-България и въ Русия отъ края на XI и началото на XII вѣкъ. Ив. Г. изтъква редъ примѣри и за обширното възприемане на Студита отъ виднитѣ тогава български богослови, особено отъ Козма Презвитеръ.

Следващитѣ издирвания на автора се отнасятъ до започване и траене на литургията, литургийно облѣкло на свещеницитѣ, видове литургийни чинопоследвания и пр. Трѣбва да се отбележи, че авторътъ се ползува и отъ „Законъ соудный людемъ“, за да установи чрезъ нѣкои отъ подробноститѣ, които се даватъ въ постановленията му за времето на църковната служба, какъ по-точно последната е била практикувана въ България. Къмъ изложението се прилагатъ и копия отъ нѣкои миниатюри на XII вѣкъ, за да се види по-прегледно, какъ сж се развивали най-важнитѣ моменти отъ тогавашната литургия въ България. Прибавятъ се сжщо тъй и редъ пояснителни бележки на интересни старобългарски отломъци, заети отъ Синайския молитвословъ, отъ похвалното слово на Св. Климентъ Охридски, и компилативния преводъ на Шестоднева на Иоанъ Екзархъ.

Накрай къмъ всички тия бележки се прибавя приложение съ ценни старобългарски и византийски паралели и извлѣчения отъ споменатия Синайски молитвословъ, и съ това, може да се каже, въ значителенъ размѣръ се попълва картината за оная литургийна служба, основитѣ на която въ духа на източно-православнитѣ разбирания сж поставили Св. Кирилъ и Методий.

Прот. Ив. Гошевъ, Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастиръ (Годиш. Соф. У-тъ, Богосл. ф-тъ VIII, 1931, стр. 341-388).

Авторътъ дава редъ описания и проучвания на сръдновѣкови текстове и надписи, като се спира по-специално върху имената на три видни лица — Матей, Андрей и Андроникъ, живѣли и работили въ този манастиръ къмъ началото на XV вѣкъ. Въ имената на последнитѣ двама авторътъ вижда известнитѣ ученици на патриархъ Евтимий.

Споредъ Цамблакъ, другъ ученикъ на Търновския патриархъ, презъ последнитѣ години на живота си Евтимий се е подвизавалъ въ Македония, въ една планинска областъ, която отговаря на граничната линия на западна, природопска Тракия и на севѣроизточна Македония (Kalužniacki, Aus der pagin. Literatur der Südslaven, Wien 1901, стр. 55). На тая тема, за мѣстото, гдето е билъ заточенъ патриархъ Евтимий, говори и Ловчанскиятъ сборникъ (кн. II. 1930) по ръкописи отъ XV и XVI в. в. като опредѣля по-точно мѣстото южно отъ Станимака.

Като ставропигиаленъ, Бачковскиятъ манастиръ е ималъ голѣмъ кржгъ на влияние по всички български земи. Това му е давало възможностъ и материално да стои добре почти презъ всички

епохи отъ сществуването си въ миналото. Въ по-ново време, манастирътъ е билъ неведнажъ преустройванъ. Последното преустройство е станало презъ миналия вѣкъ.

А. В. Соловьевъ, Исторія русскаго монашества на Аѳонѣ (Отд. оттискъ изъ Записокъ русскаго научнаго института въ Бѣлградѣ, вып. 7, 1932 год. стр. 137-156).

Не дълго следъ окупацията на южномакедонскитѣ земи отъ гърцитѣ и настаняването на гръцката власт тамъ атинското правителство е назначило една комисия, състоеща се отъ професоритѣ Д. Петракосъ, Ам. Аливизатосъ, Г. Стефанидесъ, Ал. Пападопулосъ и Г. Гракосъ която да проучи миналото и да даде мнение, дали светогорскитѣ руски манастири Пантелеймонъ може да остане руски и дали по-рано не е принадлежалъ на гърцитѣ. Подобенъ въпросъ, гърцитѣ сж повдигнали още въ 1874 година, по време на българската църковна борба съ цариградската патриаршия, но тѣзи гръцки стремежи не сж намѣрили одобрение отъ никоя страна. Подновяването на въпроса дава сега поводъ на Соловьевъ да се занимае съ историята на светогорския руски манастиръ Пантелеймонъ и да проследи въ руската литература и въ нѣкои паметници отдавнашното му минало. Най-напредъ С. излага гръцкитѣ претенции, споредъ които въ раннитѣ срѣдни вѣкове на мѣстото на днешния Пантелеймонъ далматинскитѣ градъ Роса е ималъ нѣкакво монашеско селище, отсетне заето отъ гърцитѣ. Градътъ Роса, който е билъ заедно съ Будва и Катаро унищоженъ при нападенията на сарацинитѣ въ 841 (срав. De Administr. imp. III, 130), е било споредъ гърцитѣ името на първия скитъ, построенъ на това мѣсто. По-късно манастирътъ е билъ кръстенъ на името на солунския светия Пантелеймонъ.

Въ противоположность на тия твърдения, С. сочи първоначалната руска Лѣтопись, въ която се казва, че още основателятъ на първото руско монашество, Антоний Печерскій, е общувалъ съ хора отъ „благословенныя Святія Горы“, че още въ 1106 година рускиятъ игуменъ Данаилъ пжтувалъ отъ Галиполи „на лѣво за Ерусалимъ, а на дѣсно — за Света Гора и Солунъ“. Манастирътъ е билъ прибѣжище на руски богомолци отъ най-ранни срѣдни вѣкове. Нападенията на каталонцитѣ (византийски наемници) отъ края на XII и началото на XIII вѣкъ съдействуватъ за унищожаването на този и на редъ други манастири.

Днесъ манастирътъ св. Пантелеймонъ се намиралъ въ бедствено положение. Неговитѣ бодри и работливи братя отъ едно време сж лишени отъ възможността да обработватъ земитѣ на манастиря, тъй като въ по-голѣмата си частъ тѣ сж били отнети отъ гърцитѣ. Обширнитѣ му имения край Солунъ сж сжщо иззети и предадени за използване на малоазиатски бежанци. Млади калугери не сж постѣпвали, тѣзи, които сж на лице отъ турско време, сж остарѣли и сж негодни за тежкитѣ полски работи. Богатитѣ помощи, които до преди години манастирътъ е получавалъ отъ всички страни и най-вече отъ Русия, сега сж напълно спрѣли.

Вл. Алексиевъ.

Résumés des articles de la revue.

A. M. Sélichtchev, A Koukouch dans les années cinquante du XIXe siècle.

Le russe E. P. Ioujakov et l'écrivain-historien russe Alexandre V. Ratchinsky, qui en 1857 était vice-consul à Varna, ont visité en 1858 la ville de Koukouch où à ce moment-là se trouvait le fameux instituteur bulgare Constantin Miladinov. A Koukouch, les deux Russes prêtèrent leur aide à ceux qui organisaient le service divin en langue slave et l'enseignement de cette langue dans les écoles. Ioujakov et Ratchinsky arrivèrent à Koukouch le 10 décembre 1858 et y demeurèrent jusqu'au 12 janvier; de sorte qu'ils eurent la possibilité d'étudier la vie des Bulgares dans cette ville. Plus tard Ioujakov publia un article dans la revue russe „Sovreménik“ (1860, № 10, p. 193-220) sous le titre „Un mois en Bulgarie“, dans lequel il décrit les mœurs, la vie sociale et la vie économique à Koukouch, et donne des détails sur l'instituteur K. Miladinov — le principal pionnier du progrès dans cette ville. M-r Sélichtchev trouve que les renseignements fournis dans cet article sont précieux pour l'étude de la vie sociale et nationale de la population bulgare à cette époque en Macédoine. Fort intéressante est entre autre la caractérisation de K. Miladinov. Le désintéressement de Miladinov, son dévouement absolu à la cause nationale ont produit une impression ineffaçable également sur Ratchinsky. Miladinov, qui avait reçu une excellente instruction hellène et possédait tous les dons capables de lui assurer une brillante carrière dans n'importe quelle école grecque, demeurait comme modeste maître de grec dans une petite ville bulgare, en lutte continuelle avec l'évêque grec et tout ce qui était grec; en outre, Miladinov était si pauvre qu'il ne pouvait même pas s'acheter un habit convenable.

A Koukouch, Ioujakov et Ratchinsky visitèrent l'école bulgare, la classe inférieure et la classe supérieure. Selon eux, l'état de cette école était bien meilleur que celui des écoles grecques, du Mont Athos à Salonique. Les Bulgares dépensaient jusqu'à leurs derniers sous pour l'instruction de leurs enfants. L'école nationale dans laquelle s'instruisaient 250 élèves avait été ouverte trois ans auparavant. Il n'y avait pas d'enfant de la ville qui n'allât à l'école, sauf quelques enfants de familles extrêmement pauvres.

Les Bulgares de la ville de Doïran, eux aussi, travaillaient énergiquement en faveur d'une école nationale. L'évêque grec y opposait une forte résistance. Ioujakov rapporte le fait intéressant que le gouverneur turc de cette région sympathisait aux Bulgares, blâmait l'attitude hostile de l'évêque et disait qu'il désirait lui-même proposer aux notables bulgares

d'organiser un école bulgare. L'évêque grec fut obligé de reconnaître l'opportunité d'une telle école et sur l'insistance du pacha de prendre part dans la collecte faite dans ce but. Les habitants de Koukouch et Doïran s'efforcèrent ensuite d'introduire la langue slave dans leurs églises; en quoi ils furent aidés par les deux voyageurs russes. A ce moment les rapports entre les Bulgares et les Grecs étaient très tendus. Ioujakov fut surpris de l'hostilité de la population de Koukouch à l'égard des Grecs, hostilité qu'ils ne dissimulaient nullement.

Les voyageurs russes donnent également des informations sur la vie économique des Bulgares; décrivent leur grande pauvreté, conséquence des lourds impôts, qui se faisait surtout sentir dans les villages où les paysans étaient exploités par les riches propriétaires fonciers turcs.

Les renseignements que fournissent Ioujakov et Ratchinsky sur certaines coutumes rituelles qu'ils ont observées à l'occasion des fiançailles et des noces auxquelles ils ont été invités sont fort curieux. Ils ont été particulièrement frappés du fait que des fillettes de 13 ans se fiançaient. A leur question: comment peut-on admettre un tel mariage? Il leur fut répondu que le mariage ne se ferait que quelques années plus tard, mais que la fiancée était obligée d'attendre jusqu' alors son fiancé. D'autres particularités encore de la vie des Koukouchaniens sont décrites par les voyageurs russes: danses et jeux populaires, la sévérité des mœurs familiales, etc. Il est parlé de l'aspect extérieur de ces gens et de leurs costumes. Ioujakov s'écrie: „Quel brave peuple pourraient devenir ces Bulgares s'ils obtenaient leur liberté! Ils sont gais, vifs, belliqueux et beaux; ils sont tous bruns, sveltes et de haute taille. Leurs femmes sont très jolies“. Quand les deux voyageurs russes quittèrent Koukouch pour aller à Doïran, une grande foule les accompagna jusqu'en dehors de la ville. Elle chantait des chants populaires d'adieux et elle émut jusqu'aux larmes les étrangers. Ioujakov dit que quand il prit congé de ses élèves de „la classe de slave“ ceux-ci se mirent à pleurer.

Ivan Douïtchev, L'exacte signification du nom *Μόκρος* chez Anna Comnène (Apport à l'histoire et la géographie de la Macédoine)

A la grande figure du tzar Samouïl jusqu'aujourd'hui encore est reliée la légende d'un tzar bulgare inconnu portant le nom de *Μόκρος*; tantôt on considère que ce dernier est le tzar Samouïl lui-même, qui aurait eu un second nom *Μόκρος*, tantôt que c'est le père de Samouïl désigné sous le nom de „Chichman *Μόκρος*“. La première source rapportant l'existence d'un tzar bulgare sous le nom en question est la chroniqueuse byzantine de la première moitié du XIIe siècle Anna Comnène. Parlant dans le livre VII de son Alexiadis de l'expédition de son père, l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118) contre les Pétchénegues, au-delà de la chaîne des Balkans, en 1087-1088, et en décrivant la ville de Preslav, Anna Comnène dit: „C'est une ville célèbre située vers le Danube; jadis elle ne portait pas ce nom barbare, c'était une ville hellène appelée *μεγάλη πόλις* (la grande ville), mais depuis que *Μόκρος*, le tzar des Bulgares, et ses descendants et surtout Samouïl ... assaillent l'Occident, cette ville a reçu dans la langue des slaves

le nom compliqué: *μεγάλη Προσλάβη* . . .". Anna Comnène mentionne ce même tzar des Bulgares dans un autre passage de son ouvrage où elle décrit la rivière Drin et le lac d'Ohrida; elle affirme notamment que le lac a reçu le nom „d'Achrida" d'après le nom de *Μόκρος*, tzar des Bulgares.

Dans son étude, M-r Iv. Douïtchev examine d'abord toutes les opinions qui ont été jusqu'ici émises au sujet de la signification du mystérieux nom „*Μόκρος*". Il résume brièvement les hypothèses de Du Cange, Daniel Farlati, I. G. Stritter, Pouqueville, Zacharie von Lingenthal, A. Glferding, G. T. Rakovsky, E. Golubinski, A. Rambaud, K. Hopf, Fr. Rački, N. I. Κοκκονε, G. Schlumberger, M. Drinov, T. D. Florinski, etc.

Dans le chapitre II, M-r Douïtchev aborde la tâche qu'il s'est proposée — donner sa propre opinion au sujet de la signification du nom *Μόκρος* en étudiant les sources d'informations et en faisant l'examen critique des opinions exposées jusqu'ici.

L'étude de M-r Douïtchev se terminera dans le numéro suivant de la Revue.

D. Iv. Nikov, Les émigrants de la Macédoine établis dans la région de Tchépino.

Le région de Tchépino par son excellent climat, ses riches forêts et ses eaux thermales a depuis longtemps attiré sur soi l'attention de facteurs importants. Le captage romain découvert près des anciens bains prouve que les Romains ont, eux aussi, recherché la vertu des eaux thermales de Tchépino, la fraîcheur de son climat et ont, en général, considéré cette ville comme une excellente villégiature.

Sous le joug turc, la région de Tchépino était peu accessible; aussi n'a-t-elle pas été visitée par les voyageurs étrangers qui ont traversé les terres bulgares et nous ont laissé de précieux renseignements sur leur situation à cette époque. C'est par suite de cet isolement, que la population bulgare turquisée de la région de Tchépino a pu perdre sa conscience nationale et devenir le partisan le plus fanatique du turquisme et le plus acharné ennemi de ses conationaux chrétiens. Durant les massacres de Batak, la population de cette ville eut cruellement à souffrir du fanatisme des pomaks. Dans la première moitié du XIXe siècle un seul voyageur Viquesnel, peut-être par un simple hasard, a traversé la région de Tchépino (en 1836) et nous a donné quelques informations sur cette région dans son ouvrage „Voyage dans la Turquie d'Europe", tome II, p. 103 et 204, Paris 1868. Cependant avant Viquesnel, de brèves informations sur Tchépino ont été fournies par le pope Constantinov dans sa description de l'évêché de Plovdiv en 1819. Vingt ans après Viquesnel, Stephan Zahariev dans son ouvrage de grande valeur „Description du district de Tatar-Pazardjik", Vienne, 1870, p. 27—29 et 66—69, en donne de plus détaillées.

M-r Nikov s'est proposé pour tâche d'étudier quels ont été les émigrants qui sont venus de la Macédoine s'établir dans la région de Tchépino et à quelle époque a eu lieu cet établissement. Ses investigations se rapportent exclusivement aux villages de: Banja, Lédjéné, Kaménitza, Rakitovo, Kostandovo et Dorkovo.

La région de Tchépino occupe une grande partie des ramifications des Rhodopes et comprend presque tout le bassin de la rivière Eli-Déré. Les frontières actuelles de l'arrondissement de Tchépino coïncident avec les anciennes frontières qui ont été décrites par Ch. P. Constantinov (Recueil du Ministère, tome III, 1890). D'après un document de 1658, les villages de Tchépino formaient un sous-arrondissement distinct et appartenaient à un certain pacha d'Andrinople, qui les avait reçus du sultan Suleïman. Dans ces limites Tchépino occupe de l'ouest à l'est une longueur de 38 klm, et du nord au sud 27.6 klm. La surface de Tchépino est de 661.872 klm.²

Après la turquisation des Bulgares du district de Tchépino, le village de Banja devient le centre de la turquisation dans cette région et au moment de la libération c'est le plus grand et populeux village pomak. C'est d'ici que se répand la culture turque et d'ici que sortent les chefs les plus sanguinaires des massacres de Batak.

L'antagonisme religieux qui se déchaîna entre les Bulgares chrétiens et les Pomaks a joué un grand rôle dans les relations entre les différents villages de la région de Tchépino. Les Pomaks en adoptant le mahométisme ont perdu leur conscience nationale, de sorte qu'aujourd'hui encore ils croient que mahométan et Turc ne font qu'un. Ceci est la cause qu'aucune famille chrétienne n'a osé avant la libération s'établir au milieu de la population pomak de la région de Tchépino. Avant la libération, nous ne trouvons aucun mélange de population bulgare chrétienne dans les villages de Tchépino. Une seule exception est présentée par le village de Rakitovo: là, bien avant la libération, des Bulgares chrétiens se sont établis, mais dans un quartier distinct, tout à fait séparé des quartiers pomaks.

Après la libération, le mélange des populations dans les villages de Tchépino se fait rapidement et dans de grandes proportions: beaucoup d'habitants de Kaména vont s'établir à Ledjéné, et des émigrants commencent à affluer de Batak, de Pazardjik et de ses environs, de Panaguïourichté et Pechtéra et surtout de la Macédoine. Seul le village de Korovo a été peu touché par le mouvement migrateur — ici ne s'établirent que 2—3 familles du village de Pétritch (région de Panaguïourichté) alors que les plus grands changements sous ce rapport furent subis par les villages de Lédjéné, Banja, Rakitovo, Kostandovo et Dorkovo. Ceci est dû à des causes économiques, principalement l'exploitation des riches forêts de la région de Tchépino — mais surtout à des causes politiques: l'immigration de la population pomak en Asie Mineure d'un côté et de l'autre l'affluence de réfugiés macédoniens après la grande insurrection de la Saint-Elie (1903), la guerre balkanique et même la guerre mondiale; après chacun de ces événements les vagues de l'émigration macédonienne déferlent sur la région de Tchépino.

M-r Nikov nomme pour chaque village en particulier les familles d'émigrants macédoniens avec le nombre de leurs représentants actuels. Il a recueilli ces données au cours de son voyage d'étude à Tchépino en 1930.

Plus loin, l'auteur donne des détails sur chacun des villages pomaks mentionnés, dit le nombre des émigrants bulgares de la Macédoine qui se sont établis dans ces villages et l'époque où a eu lieu cet établissement, indique les noms des familles immigrées et leur lieu d'origine en Macédoine.

Dans sa conclusion, M-r Nikov donne une statistique comparée, pour montrer de quelle façon la population de la région de Tchépino a crû de 1880 à 1926.

Hr. Chaldev, La situation des Bulgares dans la région „Boïmïa“ après la guerre russo-turque (1877).

La situation des Bulgares dans la Boïmïa (département d'Enidjé-Vardar en Macédoine) empira après le Congrès de Berlin. Cette triste situation dura pendant toute la période de 1876 à 1888 quand le gouvernement turc et le métropolitain grec engagèrent de concert la lutte contre les Bulgares dans le but d'étouffer toute nouvelle manifestation de conscience nationale chez ces derniers. De même qu'à chaque soulèvement des esprits chez la raïa, cette fois aussi le gouvernement turc feignit de s'abandonner à l'inertie et laissa pleine liberté au fanatisme religieux qui s'était emparé de l'élément turc. Après le Congrès de Berlin, dans le district de Salonique étaient apparues beaucoup de bandes turques qui étaient excitées contre les Bulgares par des instituteurs et autres personnages venus de Constantinople dans ce but. Ces bandes s'abattaient sur les villages et les mettaient à sac.

De leur côté, les Grecs profitaient de la situation créée par le Congrès de Berlin et de l'animosité des Turcs contre les Bulgares pour prêcher parmi la population que l'Europe „retenait une grande partie de la Thrace et toute la Macédoine sous la domination du sultan, non pas parce qu'elle sympathisait à la Turquie, mais uniquement parce qu'elle détestait les Slaves et aimait les Grecs. Donc l'Europe laissait ces deux anciennes provinces grecques dans une situation indéfinie, afin de donner aux patriotes grecs le temps de déployer leur activité et d'attirer de leur côté la population égarée de ces deux provinces" (v. ibid. № 4). Le syllogos grec de Salonique recommanda à ses organes en Macédoine une série de mesures astucieuses qu'ils jugeait efficaces à la poursuite de l'idéal grec. A Salonique arrivèrent d'Athènes un grand nombre d'instituteurs qui furent nommés dans différentes villes de la Macédoine pour mener la propagande. D'autre part, à la suite de délations grecques, beaucoup d'excès furent commis sur la population bulgare. Cependant, en 1880, en dépit des circonstances défavorables, les habitants d'une vingtaine de villages du district d'Enidjé-Vardar renoncèrent au patriarcat grec et passèrent sous la juridiction spirituelle de l'exarchat bulgare. Le métropolitain d'Ochrida, ayant appris cela, entreprit des persécutions contre les notables, faisant arrêter ses victimes l'une après l'autre, de village en village. M-r Chaldev nous donne des détails là-dessus et cite les noms de quelques-unes des victimes.

L'anarchie qui régnait en Macédoine et les injustices commises contre les Bulgares exarchistes dans cette contrée provoqua l'immixtion des six grandes puissances dans les affaires intérieures de la Turquie. Cette intervention avait été demandée aux représentants à Sophia des grandes puissances intéressées par le gouvernement bulgare qui d'abord seulement oralement et plus tard par une circulaire „leur avait exposé la situation des Bulgares en Macédoine et avait prié que fussent appliquées les réformes prévues par le traité de Berlin. A la même époque, à Constantinople siégeait la commission

européenne chargée d'élaborer „le règlement pour le gouvernement des vilayets de la Roumélie“.

Le gouvernement turc ne se troubla nullement du fait de la convocation à Constantinople de la commission des réformes. Afin de priver les Bulgares de toute possibilité de présenter quelques requêtes à la commission européenne à Constantinople, le gouverneur de Salonique, Dervich pacha, déclara l'état de siège dans son district et ordonna à ses fonctionnaires d'arrêter tout homme qui se dirait bulgare. Sur l'ordre du même gouverneur, les autorités de Vodène interdirent aux Bulgares de cet évêché de reconnaître l'exarque comme leur chef spirituel et de prendre parti en ce qui concernait les questions sociales ou politiques, les menaçant, dans le cas contraire, „que tout violateur de ce règlement du gouvernement serait considéré comme criminel et châtié selon les lois du pays“. Pour faire diversion et rendre vaine l'initiative des grandes puissances, le gouvernement turc ordonna que dans chaque vilayet fut convoquée une commission mixte qui d'après les conditions locales élaborerait un projet de loi pour la réorganisation de l'administration et du gouvernement dans chaque vilayet. Au commencement de l'année 1880, le gouverneur du vilayet de Salonique informa la population que dans cette ville siégerait une commission mixte composée de Bulgares, de Turcs, de Grecs et d'„Européens“ pour établir, en se basant sur les conditions locales, quelles seraient les réformes nécessaires pour l'apaisement et la réorganisation du vilayet. Nonobstant le caractère bulgare du district de Salonique, aucun représentant bulgare ne fut nommé dans la commission.

La commission mixte du vilayet de Salonique, formée sur le désir du gouvernement turc, ne donna aucun résultat pratique pour l'amélioration du vilayet. Pour jeter de la poudre aux yeux de la commission européenne, la commission mixte de Salonique vota quelques résolutions, dont l'une était qu'il fallait créer en Boïmïa deux cantons administratifs avec pour sièges Goumendjé et Groubevtzi, et aussi former une milice populaire (serdari) pour la poursuite des bandes de brigands. Et vu que la masse compacte de la population dans la Boïmïa était bulgare, les gouverneurs et les membres de la milice devaient être des Bulgares. Cependant Dervich-pacha, d'accord avec le métropolitain grec Ieroteï, nomma comme gouverneurs des gréco-manes fanatiques, simples instruments de l'évêque.

La réforme de la milice nationale („les serdari“) eut le même sort. Afin de poursuivre les bandes de brigands qui étaient apparues dans le département de Salonique, la commission mixte avait décidé de laisser ce soin à la population locale elle-même, et dans ce but dans chaque point habité fut formée une milice armée de fusils par le gouvernement. Ces miliciens étaient désignés sous le nom de „serdari“. Le nombre des „serdari“ pour Goumendjé fut fixé à 8 personnes, pour chaque village de 2 à 4. En peu de temps cette milice réussit à mettre en fuite les bandes qui sévissaient en Boïmïa, après avoir, peu de temps après sa formation, tué un des chefs de ces brigands, Ramadan aga, dont la tête fut tranchée et publiquement exposée. La bravoure, l'équipement, l'armement des miliciens relevait le moral de la population, ce qui ne plut pas du tout au gouvernement turc: aussi trouva-t-il opportun de supprimer cette institution de

„guiaours“. La milice n'exista que pendant une année et demie ou deux années.

Le système de provocation de fréquentes „affaires“, employé par les pachas de Salonique et leurs fonctionnaires, qui en cela étaient aidés par les métropolites de Vodène, était pratiqué non seulement pour des raisons politiques et par fanatisme religieux, mais encore dans un but lucratif. Au moyen de ces affaires et des rumeurs de déportations habilement répandues, pachas et fonctionnaires turcs tondaient le peuple et s'assuraient de considérables revenus. La procédure était toujours la même: d'abord des émissaires faisaient circuler le bruit que les personnes arrêtées seraient condamnées à la déportation en Asie Mineure, en Albanie, en Epire ou ailleurs, après quoi ceux qui avaient été emprisonnés sans aucun motif étaient relâchés, mais ne pouvaient rentrer dans leurs foyers qu'après payé la rançon demandée.

Placée dans cette terrible situation, privée de toute justice, il était naturel que la population chercha un appui et une protection qui mettraient un frein aux incessantes arrestations et aux abus des fonctionnaires turcs et en même temps défendraient son Ecole et son Eglise nationales. Cet appui, cette protection, lui étaient offerts par l'Eglise uniate dont les agents étaient devenus fort nombreux, surtout depuis le Congrès de Berlin. Ils assuraient que tous ceux qui adhéreraient à l'Eglise uniate passeraient sous la protection de l'Autriche, qui, en effet, après ses pertes en Europe centrale tournait les yeux vers la péninsule balkanique. La Russie, disaient ces agents, vous a abandonnés, et quant à l'Europe occidentale elle n'a pas l'intention d'améliorer votre situation; cependant, si vous devenez catholiques, l'Autriche sera votre protectrice naturelle. Aussi, quand en 1882, dix notables exarchistes de Goumendj furent de nouveau arrêtés, 217 familles de la ville préparèrent une pétition adressée à M-r Boné et exprimant leur désir d'être placés sous la juridiction spirituelle du pape. Quand le gouvernement turc apprit cela il s'effraya et de suite fit mettre les notables en liberté (ibid. 1882. № 363). La propagande uniate, même alors, ne put s'ancrer à Goumendje. Quelques-uns des notables plus craintifs, de caractère moins fort, retournèrent sous la juridiction du patriarcat grec, tandis que la majorité resta sous celle de l'exarchat et continua la lutte contre le métropolite de Vodène. Mais ce fait ouvrit les yeux à quelques Grecs de Salonique plus modérés qui, voyant la tournure que prenaient les choses, commencèrent à prêcher parmi les Bulgares exarchistes et patriarchistes en faveur d'une entente basée sur la reconnaissance de l'évêque grec comme chef spirituel, qui, de son côté, permettrait aux Bulgares de se servir dans leurs églises de la langue slavo-bulgare et d'enseigner dans leurs écoles en langue bulgare. Des propositions de ce genre furent faites aux Goumendjiens à plusieurs reprises par de hauts personnages et des commissions, mais on n'arriva à aucune espèce d'entente (ibid. 1882 № 363). La population de la Boïmïa ne s'abandonna pas à la propagande uniate et d'autre part les efforts des Grecs ne réussirent également pas à abattre les esprits. Vers le fin des années quatre-vingt-dix du siècle passé cette population dans tout son ensemble avait reconnu la juridiction spirituelle de l'exarchat bulgare, de sorte qu'au moment de la formation de l'Organisation Révolutionnaire

Intérieure Macédonienne elle avait déjà affirmé sa conscience nationale; seuls faisaient exception d'insignifiants groupes de grécomanes dans la ville de Goumendjé et les villages de Borovitza, Boïmitza, Pétrovitza, Kriva et dans les villages propriétés privées. Les grécomanes se maintenaient dans ces derniers, car le gouvernement turc n'y permettait pas l'ouverture d'écoles bulgares.

N. A. Mouchmov, Apport à l'étude du passé de Strouga.

La ville de Strouga se trouve à l'embouchure de la rivière Drin (ou Drime comme l'appelle la population locale) qui prend sa source dans le lac d'Ohrida. La rivière divise la ville en deux parties égales; celle qui est située sur la rive droite se nomme le quartier turc, l'autre est désignée sous le nom de Varoche.

Il y a cinquante ans, la ville avait environ 5000 habitants. Le quartier turc était peuplé exclusivement par des Turcs, à l'exception de quelques familles tziganes et de trois familles bulgares; le Varoche principalement par des Bulgares. Les deux parties de la ville étaient réunies par le pont qui se trouve au centre de la ville et qui est le prolongement de l'unique chaussée; celle-ci passe par Elbassan et mène à Ohrida — Bitolé. Aujourd'hui, il existe encore un autre pont près de l'embouchure de la rivière.

Selon une tradition, confirmée d'ailleurs par certains faits probants, la ville de Strouga, dans les temps anciens ne se serait pas trouvée sur l'emplacement actuel, mais se serait étendue au sud, là où se trouve aujourd'hui le marais appelé par les strougiens „Climétitza“. Ce mot provient, sans doute, du nom du premier évêque bulgare S-t Clément d'Ohrida.

Quoique on ne trouve pas dans la ville actuelle des monuments du passé qui puissent fournir des renseignements sur son ancienneté, il est probable que plus de mille ans avant J.-Ch. il y a eu des villages dans le lac de Strouga bâtis sur pilotis, non loin des rives. A l'époque où M-r Mouchmov a quitté sa ville natale, Strouga, c. a. d. il y a une cinquantaine d'années, des pilotis existaient encore dans la zone septentrionale du lac d'Ohrida, à 200 ou 300 mètres de la rive, des deux côtés de Strouga. Une grande surface était couverte de pilotis, qu'on apercevait dans l'eau: ils étaient disposés en rangées régulières des deux côtés de l'embouchure de la Drim. Sur la même longueur, mais plus près de la rive, toute une surface était envahie par des roseaux, ce qui prouve que dans le passé la rive du lac se trouvait là où sont maintenant les roseaux, par conséquent plus près des pilotis, et que les pilotis en question ont servi de base à des habitations lacustres.

La question des habitations lacustres dans le lac d'Ohrida n'a pas encore été l'objet d'une étude plus approfondie. Quelques renseignements ont été donnés précédemment par M-r Mouchmov dans son article „Habitations sur pilotis dans le lac d'Ohrida, près de Strouga“ (publié dans la Revue Macédonienne, A. I., № 5 et 6). M-r Mouchmov expose plus loin des arguments en faveur de l'hypothèse que la ville de Strouga dans le passé

aurait été située à l'endroit actuellement nommé „Climétitza“; il y a eu là de nombreuses églises et un monastère.

Une tradition conservée à Strouga rapporte que le tzar Samouïl aurait fait canaliser les eaux du lac qui fréquemment menaçaient la ville d'inondation. Il est probable que ces travaux ont été exécutés à l'époque où la ville se trouvait encore sur l'emplacement „Climétitza“ et que tout est resté sous le marais, car dans la ville actuelle on ne voit aucune trace d'anciens canaux ou travaux de renforcement.

L'historiographe byzantine Anna Comnène (XI-e siècle) dans les notes géographiques de son *Alexiade*, en parlant d'Ohrida et de son lac, dit qu'il y avait là beaucoup de „Strougui“ (barrières). Nous devons comprendre sous ce mot les pêcheries qui existaient jusque tout dernièrement et qui peut-être existent encore sur le lac près de Strouga, en face de l'endroit „Aïrot“ que les strougiens appellent „les pêcheries“. Par conséquent, la ville a reçu son nom Strouga des pêcheries, qui en turc s'appelaient „dalaine“ et autrefois étaient désignées sous le mot Strouga. Les pêcheries se trouvent aujourd'hui dans la partie nord de la ville.

L'occupation principale des Bulgares de Strouga n'est pas la pêche, mais la poterie, l'orfèvrerie, différents métiers et l'agriculture. Les principaux entrepreneurs des pêcheries à l'époque turque étaient des Turcs, associés à l'unique grande firme de pêcheries bulgares les Nestorov. Il n'y avait que quelques familles bulgares qui s'occupaient de pêche. Aux mois de septembre et octobre a lieu la pêche de l'anguille; ce poisson se pêche surtout dans les pêcheries de Strouga et cela seulement dans le lac d'Ohrida dont les eaux deviennent alors troubles comme celles du Danube. La pêche est abondante surtout pendant la nuit. Il arrive qu'en une seule nuit soient pêchés de 4000 à 5000 kilogrammes. L'anguille du lac d'Ohrida atteint souvent 1½ à 3 kilogrammes pièce. Le poisson du lac d'Ohrida trouvait un marché principalement à Bitole et parfois Salonique. Le revenu annuel que rapportait à l'Etat les pêcheries de Strouga atteignait le chiffre de 10,000 livres turques.

Dans le quartier turc avaient survécu, outre le vieux pont, les larges fondations de pierre d'un très grand bâtiment. Ces fondations qui s'élevaient au-dessus du sol à 1—2 mètres de hauteur étaient les restes d'un sérail construit vers 1818 par le célèbre seigneur turc Djéladine-bey d'Ohrida. Celui-ci avait fait bâtir à Ohrida, aussi par corvées, trois magnifiques palais dans la plus belle partie de la ville; quoiqu'ils n'existent plus à l'heure actuelle, leurs emplacements portent encore leurs noms: Gorni-saraï (le sérail supérieur), Dolni-saraï (le sérail inférieur) et Eni-saraï (le nouveau sérail).

Les renseignements donnés par Iv. Snégarov (*Revue Macédonienne* A. IV, 1, p. 133) nous ont appris que le Gorni-saraï d'Ohrida a été brûlé, en octobre 1832, mais on ignore si le sérail de Strouga a été brûlé à la même époque.

Les souvenirs de Mouchmov remontent à une cinquantaine d'années en arrière. A cette époque l'embouchure de la Drime ne se trouvait pas à l'endroit actuel; elle était plus à l'ouest, en face de la Climétitza. Aussi quand soufflait le vent du sud, et que le lac était violemment agité, il arri-

vait fréquemment que les eaux débordaient, atteignaient la Clîmêtitza, noyaient les jardins au bord du marais et menaçaient d'envahir les maisons. Le quartier turc subissait le même sort. La ville entière était exposée à l'inondation. Les Strougiens insistaient auprès des autorités turques pour qu'elles prissent des mesures. La question fut examinée par le gouverneur de Bitolê. En 1882 ou 1883, le gouverneur vint à Strouga. Accompagné des notables bulgares et turcs de Strouga, il étudia la situation et décida qu'il fallait fermer l'ancienne embouchure de la rivière et ouvrir une nouvelle, l'actuelle; l'eau coule ainsi directement en face du vieux pout. A grand'peine les Strougieus réussirent pendant l'été à obstruer l'embouchure de la rivière. Le pacha avait ordonné de bâtir sur les deux berges de la rivière, qui à ce moment était déjà plus étroite, des gabions de forme cylindrique tressés à l'aide de baguettes de bois et remplis de pierres. Les pieux avaient 3 mètres de longueur et étaient enfoncés dans l'eau à 1 mètre de profondeur. Chaque homme devait construire et remplir un gabion à ses propres frais. La rivière fut considérablement retrécie vers le quartier turc. Les maisons turques qui auparavant se trouvaient sur la berge se trouvèrent séparées de la rivière par une assez large bande de terrain.

C'est ainsi que se fit la correction de la rivière Drime qui s'acheva au milieu de grandes fêtes populaires.

Kyryl Mirtchev, L'emploi des prépositions *vъ* et *sъ* dans les parlers macédoniens. Apport aux parallèles linguistiques russo-bulgares.

K. Mirtchev examine l'emploi de quelques formes phonétiques des prépositions *vъ* (latin : in) et *sъ* (latin : cum) dans les parlers macédoniens, notamment les formes *of*, *os*, *af*, *uf*, *as*, *us*. Ces dernières proviennent des formes redoublées *vъv*, *sъs*, qui sont également largement répandues dans les parlers bulgares de l'est. K. Mirtchev fait la critique des opinions exprimées (Selichtchev, Lavrov) au sujet de l'origine de la préposition *uf*. Selon lui, cette dernière forme provient, elle aussi, du redoublement *vъv* (*vъ* + *vъ*); il se base pour le démontrer sur les formes *of*, *af*, *as*, *us*, qui jusqu'aujourd'hui n'ont arrêté l'attention d'aucun savant. Le redoublement des prépositions est une particularité caractéristique de la langue bulgare qui apparaît assez tôt dans les monuments écrits. Les prépositions en question se rencontrent redoublées même dans la fonction de préfixes verbaux, par ex. *sъstvorî*, *sъsbôden*, *sъskrî*, etc.; dans la suite, ces mêmes prépositions redoublées apparaissent comme des préfixes nominaux comme dans *îvdo-vitza*. Le redoublement des prépositions ne se rencontre pas dans les autres langues yougoslaves; aussi le professeur Belic dans son ouvrage „Dialectes de la Serbie de l'est et du sud“ dit à la page 654 que les formes redoublées des prépositions sont un trait étranger, c. à d. non serbes. D'autre part, quoique dans une plus faible mesure, le redoublement des prépositions est également propre à la langue russe; on y rencontre les prépositions *vov*, *sos*; de même, il y a dans la langue russe des prépositions redoublées employées comme préfixes verbaux. M-r Mirtchev en citant des exemples tels que *ovtornik*, *avčera*, petit russe *vivtôrok*, dit qu'il n'adopte pas l'interprétation donnée par les linguistes russe (Shahmatov, Koulbakî, Bogoroditski) et indique les formes bulgares analogues *îvdo-vitsa* (et encore : *avdo-vitsa*),

ostòr'a (au lieu de sostòr'a). Toutes ces formes contiennent comme préfixe un préfixe redoublé vov, sos, avec l'élision de la consonne initiale. M-r Mirtchev établit donc ici un intéressant parallèle entre la langue bulgare et la langue russe.

Dimiter Iaranov, Le Razlog. Etude de géographie régionale.

L'étude de M-r Iaranov sur le Razlog, région de la Macédoine de l'est, a commencé dans le № 2 de la Revue Macédonienne, se continue dans celui-ci et se terminera dans le numéro suivant où sera donné un résumé général.

Comptes rendus et nouvelles littéraires

Petr A. Lavrov a Jiří Polívka, Lidové povídky jihomakedonské. Z rukopisů St. Verkovičových vydali —. (Peter A. Lavrov et G. Polívka, Contes populaires de la Macédoine du sud. D'après les manuscrits de St. Verkovitch). Publié à Prague en 1932, 8°, p. 595. (Edition de l'Académie des Sciences Tchèques). — Compte rendu de L. Milétitch.

La première initiative pour la publication de ce recueil de contes macédoniens a été donnée par feu le professeur russe P. A. Lavrov qui a publié séparément un recueil de chansons populaires empruntées à ces mêmes manuscrits de Verkovitch (Verkovitch, Chansons populaires des Bulgares macédoniens, 1920, Léninegrad). Juste avant la guerre mondiale, l'Académie Russe des Sciences avait commencé à publier le recueil de contes que publie maintenant l'Académie Tchèque. C'est sur la proposition du professeur Polívka de Prague que l'Académie Tchèque se chargea de cette publication qu'elle vient d'achever. Une des raisons du retard de la parution est qu'il avait été nécessaire de chercher un collaborateur bulgare compétent. Sur la prière de M-r Polívka, le professeur Stoyan Romansky a consenti à aider à la fort difficile correction des épreuves qui étaient envoyées régulièrement de Prague à Sofia et à Léninegrad, de sorte que le texte complet n'a pu être imprimé qu'en 1929, date à laquelle mourut Lavrov. Le professeur Romansky s'est acquis par là de grands mérites au point de vue de la science, principalement de la science bulgare, car seul un spécialiste bulgare pouvait éliminer des épreuves grand nombre de fautes provenant de ce que des mots et des phrases entières avaient été mal lus ou compris dans le manuscrit original. En outre, M-r Romansky a collaboré à d'importants commentaires du recueil, de sorte que le prof. Polívka a pu dire avec raison à la fin de la préface que „ce livre est dû aux efforts combinés de représentants de la science russe, tchèque et bulgare“.

Au matériel du recueil de Verkovitch conservé à Léninegrad a été ajouté dans le recueil actuellement publié un nouveau matériel provenant du recueil que feu le prof. Iv. Chichmanov de Sofia avait reçu de Verkovitch.

Dans le recueil de Sofia se trouve une note très intéressante qui établit que l'auteur de ce manuscrit est un certain Gologanov, le principal collaborateur de Verkovitch dans ses recherches de matériaux folkloriques. Ce même Gologanov avait altéré certains passages dans les chansons po-

pulaires publiées par Verkovitch sous le titre „Veda Slovenah“, ce qui eut pour conséquence que les savants montrèrent à tort une extrême méfiance à l'égard de toutes les publications de ce genre provenant de Verkovitch.

De grande importance sont les commentaires critiques annexés au texte folklorique du recueil. Le prof. Lavrov expose brièvement dans sa préface les mérites de Verkovitch comme notateur des matériaux folkloriques bulgares; la première partie de ceux-ci, publiée par Verkovitch sous le titre „Narodné pesmé Makedonski bugara“ (Belgrade 1860), est jusqu'aujourd'hui encore hautement appréciée par les spécialistes.

Après avoir énuméré les matériaux du recueil manuscrit de Verkovitch qui entrent dans le recueil présentement publié (sans le recueil de Sofia plus tard ajouté), Lavrov fait ressortir leur importance pour l'histoire de la langue bulgare, vu surtout que la plus grande partie a été notée dans une région de la Macédoine où jusqu'aujourd'hui encore sont conservées des traces de prononciation nasale. À la langue des matériaux folkloriques publiés dans le recueil en question Lavrov consacre une longue „Caractéristique de la langue qui est à la base du recueil de Verkovitch“ (p. 298-343). Lavrov donne séparément une nomenclature des mots d'origine grec moderne (354-358) et une autre des mots d'origine osmano-turque (p. 359-384). Ceci est précédé d'une intéressante étude de N. K. Dimitriev sur les éléments turcs dans les matériaux de Verkovitch (Matériaux de Verkovitch considérés comme un monument turcologique, p. 348-354). Un autre complément à l'étude des mots du recueil (50 mots) est donné par Jan Rypka (Prague); après quoi, M-r Romansky donne un vocabulaire complémentaire et détaillé, avec la signification et l'origine des mots étrangers (turcs, grecs, albanais, persans, romans, etc.) et de mots bulgares plus rares contenus dans le recueil (p. 527-572).

De grande valeur est le „Commentaire“ détaillé des contes dû au prof. Polivka (p. 385-525), où, en langue tchèque, est donné en abrégé le texte des contes, et, après chaque sujet, les variantes connues dans la riche littérature folklorique publiée jusqu'ici; M-r Polivka, en citant ces dernières, les accompagne de brèves explications.

Ce nouveau recueil de contes macédoniens est un précieux complément au recueil du même genre publié par le prof. Mazon (A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale, 1923, Paris) qui contient des contes populaires des régions de Lerin et Kostour qui sont voisines de la région du Vardar Inférieur. La langue des contes de ces deux recueils représente l'état actuel du dialecte de Cyrille et Méthode à l'ouest de Séresse jusqu'à la frontière albanaise — région dans laquelle jusqu'aujourd'hui encore ont été conservées des traces des particularités phonétiques les plus caractéristiques de la langue vieux-bulgare.

Le professeur Milétitch s'arrête ensuite à quelques particularités remarquables de la langue des contes publiés dans le présent recueil. La langue des contes du recueil de Léninegrad, qui occupent 237 pages (N° 1-99) est absolument identique au dialecte du Vardar Inférieur avec toutes ces particularités.

Dans la langue des contes publiés sous les numéros 124 à 128, l'auteur du compte rendu découvre une particularité importante qu'il étudie plus longuement: les voyelles vieux-bulgare *ѣ*, *ѡ*, *ѧ* apparaissent ici en général réduites (obscurcies) jusqu'à *ѣ*! Vu que dans le même dialecte sont également rendues par la même voyelle *ѣ* les voyelles vieux bulgare *ѣ* et *ѧ*, il ressort que dans ce dialecte seules les voyelles *ѡ* et *ѧ* ont conservé leur prononciation fondamentale (car *ѣ*, *ѡ* quand ils sont sans accent se réduisent également).

Il avère que dans les contes mentionnés se reflète le parler du village de Léhovo, car dans les matériaux manuscrits de Verkovitch du recueil de Sofia il y a également des chansons populaires notées dans ce même parler et il y est indiqué expressément qu'elles sont du village de Léhovo. Ces chansons, qui ont été l'objet d'une récente communication du prof. Romansky à l'Académie Bulgare des Sciences, seront sous peu publiées par celle-ci dans sa „Revue de l'Académie“. Une vérification sur place même serait à désirer. Malheureusement, le village de Léhovo, de même que ceux de Търлисе, Startchichte et Krouchovo après la dernière guerre sont restés en territoire grec, où il n'est pas facile ni sans danger pour un spécialiste de nationalité bulgare de faire des investigations de ce genre.

L'auteur du compte rendu ne s'étend pas sur l'importance du recueil au point de vue folklorique, car celle-ci est expliquée et appréciée avec la compétence nécessaire par le plus grand spécialiste des contes populaires — feu le professeur Polivka.

Le prof. Milétitch considère de son devoir d'exprimer ici sa gratitude à l'Académie Tchèque des Sciences pour la magnifique édition de ce recueil.

A. V. Solovev, Manuscrits inédits se rapportant à l'œuvre législative du tsar Douchan. (Publication de la „Slavia“ — Prague, A. VIII, 1929, № 3. p. 597—904). — Compte rendu de Vladislav Alexiev.

Le professeur russe à Belgrade Solovev, qui a entrepris d'étudier la législation de Douchan dans la première moitié du XIVe siècle, examine dans l'ouvrage ci-dessus mentionné quelques manuscrits plus nouveaux et jusqu'ici peu étudiés de la „Sintagma“ abrégée de Matej Vlastar, religieux du Mont Athos et juriste byzantin remarquable, qui a vécu et travaillé à cette époque. Ces manuscrits, dans toutes leurs variantes, représentent de brefs recueils principalement de droit civil. Cette forme purement législative des manuscrits se développe à certains endroits parallèlement avec les règlements du recueil de Douchan et, comme on le voit, vient après la „Sintagma“ abrégée de Matej Vlastar, en lui faisant de nombreux emprunts.

Cette circonstance amènent les auteurs serbes — en premier lieu St. Novakovitch (Zakonik ts. Douchana, Belgrade 1899) — et maintenant Solovev, à considérer tout ce recueil comme une partie explicative du droit civil et pénal de l'époque, en vigueur aussi dans les terres bulgares occidentales.

On sait que le code de Douchan se rapproche considérablement des règlements de la Sintagma de Matej Vlastar. Les historiens serbes, en se basant sur ce fait, sont arrivés à la conclusion que la Sintagma dans sa

brève rédaction était une partie inséparable de l'œuvre législative de Douchan dans la première moitié du XIV-e siècle. En réalité, une telle explication de la question se heurte à beaucoup d'obstacles, avant tout au fait que nous ne possédons pas un manuscrit original du code même de Douchan. Dans quelques copies ultérieures de l'un et de l'autre recueil de lois, apparaissent des différences et des mélanges caractéristiques de formes linguistiques bulgares et serbes, qui déjà auparavant ont arrêté l'attention des savants russes. Le professeur Florinsky parle d'une vingtaine de manuscrits différents, dont trois ne sont connus que par leurs titres (de Hilendar, de Dalmatie, de Lubochine). Le reste, dix-sept environ, sont connus comme recueils dans lesquels ont été introduits de nombreuses particularités linguistiques du moyen-bulgare. Jusqu'alors sous le nom de terres serbes étaient seules comprises les régions situées dans le plus haut angle nord-ouest de la péninsule balkanique. Spécialement dans notre cas pour centre de cette grande sphère d'influence du code de Mateï Vlastar il faut prendre la région de la Macédoine sur le terrain de laquelle se forma la législation de Douchan.

Cette forte influence byzantine qui s'est exercée au point de vue du droit au cours du XIV-e siècle ne s'est pas limitée aux régions des terres sud-ouest bulgares macédoniennes. Presque toute la Bulgarie s'est trouvée plus ou moins sous l'influence du droit byzantin, avant qu'il ne soit parlé de terres serbes et de Serbie comme d'un Etat constitué.

De sorte que les terres bulgares de l'est, de même que les terres valaques d'au delà du Danube, pendant toute cette époque subissent l'influence du code répandu par les traductions et compilations de Mateï Vlastar. Que la sphère d'influence de cette école a été très vaste, cela est confirmé par le fait que de nombreux seigneurs valaques, vers le milieu du XV-e siècle, ordonnèrent à des grammairiens spécialistes de traduire ou de compiler dans la langue bulgare du moyen âge la Sintagma de Vlastar. L'auteur du compte rendu rappelle ces faits pour souligner qu'à cette époque l'école légiste en Bulgarie, en Serbie et en Valachie ne peut être considérée comme école serbe (ce que cherche à démontrer Solovev) d'autant plus que les terres bulgares depuis quelques siècles déjà étaient sous l'influence du système et de l'esprit des lois byzantines. Ceci est prouvé par une série de recueils écrits en vieux bulgare et adaptés aux besoins locaux, entre autres par le recueil „Lois pour juger les gens“ très antérieur à la „Sintagma“ de Mateï Vlastar. Un des plus anciens manuscrits de la „Sintagma“ a été découvert par Viktor Grigorovitch à Strouga (c'est pourquoi il est désigné sous le nom de Sintagma de Strouga). D'après ces particularités linguistiques et paléographiques, ce manuscrit a été rapporté au XV-e siècle. Il est conservé dans le Musée Rouménovsky de Moscou et il n'a pas encore été étudié à fond. Il n'est pas sans importance de signaler qu'un autre exemplaire encore de cette Sintagma macédonienne — occidentale de Strouga a été trouvé et qu'il a été nommé de Strouga et Athos (il a été, lui aussi, découvert par Grigorovitch). Ce second exemplaire date probablement de la moitié du XIV-e siècle, c. à d. de l'époque turque où le désir de copier n'était par encore tari.

Ces circonstances relevées plus haut confirment l'opinion qu'il faut considérer la diffusion du recueil de Vlastar comme une grande œuvre législative et non comme le fait d'un administrateur.

L'œuvre législative de Douchan, surtout celle qui est reliée à la *Sintagma* est sous la dépendance d'une école légiste nourrie de l'esprit dans lequel se développait depuis plusieurs siècles la pratique législative byzantino-bulgare. Quand on étudie la législation au XIVe siècle — à laquelle Solovev a déjà consacré plusieurs de ses travaux — on ne peut, comme le font les savants serbes, négliger le fait ci-dessus souligné.

Avant l'extension rapide et de courte durée de la domination de Douchan sur les terres bulgares de la Macédoine du sud-ouest, la législation dans ces contrées consistait presque exclusivement dans l'application des lois populaires usuelles, et il n'existait pas de code de lois écrites.

Ce n'est que plus tard, au cours du XIVe siècle, que l'Etat de Douchan, après avoir trouvé dans les terres bulgares conquises les dispositions législatives byzantines, commença à adopter et appliquer dans une plus large mesure la législation écrite et surtout celle qui avait été élaborée par la célèbre école du Mont Athos, bien connue dans les terres bulgares. Les membres du Congrès de Skopje en 1349 n'ont pu être dans leur majorité que des Bulgares connaissant parfaitement le droit byzantin. Selon St. Novakovitch, le Congrès de Skopje n'a pas été suffisamment étudié par les savants serbes. On peut admettre que dans ce congrès siégeaient des représentants de toutes les régions voisines et que ceux-ci apportaient avec soi la législation en vigueur de la *Sintagma* de Vlastar.

Mr Alexiev fait ressortir d'autre part que Mr Solovev, en examinant ailleurs certaines questions du droit des peuples slaves du sud, fait des insinuations tendant à nier le caractère bulgare universellement reconnu de la région de Skopje. Solovev dit notamment que Skopje entre dans la région ethnographique serbe. Ce sont des altérations de la vérité qui compromettent les œuvres de Solovev.

A. Bélitch, Le chtokavski dialecte (Etude publiée dans l'„Encyclopédie populaire serbo-croato-slovène“, tome IV, 1929, p. 1064—1077). — Compte rendu de L. Milétitch.

Il y a bon nombre d'années, Spiridon Goptchévitch s'était acquis dans le domaine de la science, la réputation d'un habile falsificateur, principalement par son livre „Mazedonien und Altserbien“. Le but de cet ouvrage était d'aider „scientifiquement“ à la propagande serbe en Macédoine et aux plus lointaines aspirations de la Serbie de cette époque qui voulait se faire reconnaître des droits ethniques sur cette contrée en représentant sa population slave comme serbe. Cependant, il devint bientôt évident que les arguments de Goptchévitch étaient basés sur l'erreur, et dans le monde scientifique le manque de probité de cet écrivain devint proverbial.

Plus tard, encore avant la guerre balkanique, la politique de conquête des Serbes trouva un second Goptchévitch dans la personne du professeur de philologie slave à Belgrade A. Bélitch, qui jusqu'aujourd'hui encore remplit la tâche qu'il a assumée: démontrer „scientifiquement“ que la langue des

Macédoniens, qui est reconnue par le monde scientifique comme langue bulgare, n'est au contraire qu'un dialecte serbe—une ramification du dialecte serbo-croate le plus répandu, l'ainsi nommé dialecte „chtokavski“ (d'après la prononciation du pronom *chto* vieux-bulgare чѣто). Selon cette théorie, A. Belitch pourrait également désigner la langue bulgare dans tout son ensemble sous le terme de „dialecte chtokavski“. Bien entendu, aucun slaviste consciencieux ne peut prendre au sérieux cette thèse absurde, que Bélitch soutient obstinément dans ses œuvres, répétant sans cesse que les parlers bulgares macédoniens font partie du dialecte „chtokavski“.

En 1929 a été publiée l'encyclopédie ci-dessus mentionnée du prof. St. Stanoévitch (tome IV), et ici, sous la lettre *u*, Bélitch, en parlant du dialecte chtokavski, qui se distingue des autres dialectes serbo-croate („kaïkavski“ et „tchakavski“), introduit de nouveau ses absurdités au sujet de la langue des Bulgares macédoniens. Pour M-r Bélitch, il est suffisant que des lecteurs non avertis se laissent persuader que le dialecte serbe „chtokavski“ s'étend „à travers l'actuelle frontière yougoslave jusqu'en Bulgarie — par Koula, Bélogradtchik, Berkovitz, Iskretz et encore plus loin, à l'est de Breznik jusqu'à Radomir et Kustendil et au-delà même de Kustendil“; que ce même dialecte „chtokavski“ „s'étend au sud de la ligne de partage des eaux entre la Strouma et le Vardar, traversant la frontière politique yougoslave à l'est de Doïrane“; que „plus loin il atteint au sud la frontière yougoslave“ Il faut ajouter que Bélitch a inventé un dialecte mixte macédonien-bulgare qui s'étendrait dans la région située au sud de la frontière politique de la Yougoslavie actuelle! Rapportons encore à titre de curiosité que selon Bélitch le dialecte serbe chtokavski s'est étendu autrefois plus au sud encore — en Albanie, en Epire, en Thessalie et en Grèce et que de ce dialecte, appelé par Bélitch „vieux chtokavski“, a été formé le noyau des „dialectes serbo-croato-macédoniens“. Et ce serait précisément ce dialecte „vieux chtokavski“ qui de l'Epire et de l'Albanie aurait envahi presque toute la Macédoine dans les dites frontières.

L'article de Bélitch est tout entier rempli par de telles fables à propos de l'histoire du „dialecte macédonien vieux chtokavski“. D'ailleurs, dans l'„Encyclopédie populaire“ de Stanoévitch tout ce qui a trait à la Macédoine au point de vue du caractère ethnique de la population slave est faussé et arrangé selon la politique d'Etat. Au sujet des falsifications du même genre introduites par M-r Bélitch dans son article „Revue bibliographique-critique des ouvrages d'après-guerre sur les dialectes serbo-croates“, publié dans la revue polonaise „Lud Slowiński“, M-r Iv. Lékov s'est prononcé dans la Revue Macédonienne t. VIII; № 1, p. 159—161.

N. C. Derjavine, La science au service de l'impérialisme. (Publié dans les Communications de l'Académie des Sciences SSSR. Série VII. Section des Sciences sociales. Léninegrad, 1932, № 2, p. 125—149). — Compte rendu de L. Milétitch.

Dans la Revue Macédonienne A VI, № 3 (p. 125—136) le prof. Milétitch a fait la critique détaillée de l'ouvrage du prof. St. Koulbakine „Au sujet du lexique de la langue vieux slave“ publié à Belgrade en langue serbe (1930, p. 143). La tendance de Koulbakine exprimée sans équivoque

dans son article est de démontrer que „le groupe linguistique serbe-croate-slovène" serait „au point de vue lexicologique" le plus intimement apparenté avec „le dialecte macédonien vieux slovène de Sts Cyrille et Méthode" c. à d. avec la langue vieux bulgare. Dans la conclusion de sa critique, M-r Milétitch dit entre autre: Je comprends maintenant pourquoi la presse serbe, de suite après la conférence académique de Koulbakine, a affiché en grandes lettres la conclusion de la conférence „importante" pour la politique serbe, notamment que la langue de Cyrille et Méthode — un dialecte macédonien — était plus proche de la langue serbo-croate (et même de la langue slovène) que de la langue bulgare. Je comprends également les avantages qu'ont pu assurer ces conclusions en contradiction avec les vérités établies par la science à leur auteur, actuellement professeur à Belgrade". Et ainsi, en adoptant les opinions de Koulbakine on arrive à l'étrange conclusion que la langue „vieux bulgare" („vieux slovène") peut être dans toute sa structure grammaticale absolument bulgare (comme elle l'est en effet incontestablement), tout en étant dans son vocabulaire non pas bulgare, mais plus proche de la langue serbe. Or, il est aujourd'hui universellement connu que la langue vieux bulgare de Cyrille et Méthode continue à vivre, avec toute sa richesse linguistique, dans la langue bulgare actuelle, et que les parlers macédoniens actuels, héritiers directs de cette même langue de Cyrille et Méthode, sont organiquement reliés, par leur vocabulaire aussi, à la langue bulgare dans tout son ensemble. Comme on devait s'y attendre, maintenant, de la Russie, où les slavistes se sont indignés d'une telle falsification des faits — œuvre d'un de leurs compatriotes — parvient une critique du professeur de Léninegrad N. S. Derjavine, spécialiste notoire en matière de langue bulgare. Le titre même de sa critique „La science au service de l'impérialisme" indique l'opinion de Derjavine sur l'ouvrage de Koulbakine.

M-r Derjavine a donc jugé de son devoir de soumettre à la critique les déductions de M-r D. Koulbakine. La pensée fondamentale de Koulbakine, dit Derjavine, est que nos contemporains slaves macédoniens appartiennent au groupe linguistique serbe-croate-slovène, d'où découle logiquement que les slaves macédoniens appartiennent ethniquement au peuple serbe et non au peuple bulgare. Cependant, cette pensée fondamentale de Koulbakine est soigneusement dissimulée derrière un raisonnement basé sur l'analyse lexicologique comparée, notamment qu'au point de vue lexicologique le groupe linguistique en question se rapprocherait le plus du dialecte macédonien vieux-slave de Cyrille et Méthode. Bien entendu, Koulbakine sait parfaitement ce qu'il fait en limitant le complexe problème macédonien dans le cadre du lexique et en induisant ainsi en erreur les lecteurs non avertis. Les spécialistes, et en premier lieu M-r Koulbakine lui-même, n'ignorent pas que des études de ce genre n'ont aucune valeur scientifique.

Plus loin, Derjavine blâme M-r Koulbakine de ce qu'il s'efforce de démontrer aujourd'hui exactement le contraire de ce qu'il a autrefois démontré dans ses ouvrages.

Selon M-r Derjavine, celui qui de derrière les coulisses dirige Koulbakine c'est le prof. Bélitch dont le métier est de fausser la vérité dès qu'il s'agit de justifier „au moyen de la science" la thèse serbe au sujet de la Macédoine.

Giorgio Nurigiani, La Macedonia nel pensiero italiano. Roma, 1933, p. 134. Edité par la Casa editrice „Ausonia“. — Compte rendu de D. Iarano.

Si nous jugeons d'après le titre de ce livre „La Macédoine dans la pensée italienne“, nous croirons, dit M-r Iarano, qu'il est principalement destiné aux lecteurs bulgares désireux de connaître l'opinion de quelques Italiens en vue sur la Macédoine. En réalité, l'introduction, qui occupe plus de la moitié du livre, exactement 94 pages, est surtout écrite pour exposer au public italien la question macédonienne. L'auteur, publiciste lui-même, a vécu de longues années en Bulgarie et connaît parfaitement le pays et les questions qui agitent sa population, inclusivement les réfugiés de la Macédoine qui y ont trouvé asile. Aussi a-t-il de grandes sympathies pour ces derniers, ce qui apparaît dans chaque ligne de son livre dédié „à la Macédoine, à son peuple, dont les incontestables droits à la liberté et à la justice ont été foulés“.

Dans le premier chapitre, M-r Nurigiani examine les origines de la question macédonienne, qui, selon lui, date de l'époque de la conquête turque. Cette opinion de Nurigiani diffère radicalement de l'opinion généralement admise notamment que la question macédonienne a été créée par le Congrès de Berlin et que jusqu'à 1878 il n'existait qu'une question bulgare. Ayant marqué de cette façon le début de la question macédonienne, M-r Nurigiani devait examiner les événements qui se sont déroulés au XVIIIe et au XIXe siècles comme des étapes de son développement. C'est, en effet, ce qu'il a fait, quoique très brièvement. M-r Iarano relève une erreur de M-r Nurigiani: en parlant de la renaissance en Macédoine, il dit que le premier évêque de nationalité bulgare a été nommé en 1833 à Skopje; en réalité, en 1829 les habitants de Skopje demandèrent un évêque bulgare, mais c'est la ville de Koukouch qui la première obtint un évêque bulgare. Après avoir brièvement exposé la question de l'Eglise nationale, M-r Nurigiani souligne qu'il est évident que ce n'est pas l'exarchat qui a créé les Bulgares et le bulgarisme en Macédoine, mais, au contraire, que ce sont les Bulgares qui ont créé l'exarchat. (p. 11). Dans le second chapitre sont examinés les traités de San-Stéfano et de Berlin et leurs conséquences pour la Macédoine. Le troisième chapitre se rapporte aux préliminaires de la guerre balkanique, à cette guerre elle-même et à ses résultats; M-r Nurigiani fait ressortir ici la cruauté avec laquelle Serbes et Grecs ont traité la population bulgare en Macédoine. Le quatrième chapitre est consacré à la formation, au développement et aux problèmes actuels de l'Organisation Révolutionnaire Intérieure Macédonienne; M-r Nurigiani justifie ses méthodes et souligne sa non dépendance de la politique bulgare officielle. Le chapitre cinq traite de la question macédonienne après la guerre mondiale; il y est relevé que les intérêts opposés des Etats intéressés au sort de la Macédoine ont contraint les chefs du mouvement macédonien à adopter la devise: „La Macédoine intégrale aux Macédoniens, la Macédoine libre de toute tutelle des Etats balkaniques voisins“.

Le chapitre six est le plus long. M-r Nurigiani y critique l'idée de M-r le prof. Mihaltchev relative à la création d'une Yougoslavie intégrale — question intimement liée au sort de la Macédoine.

Dans le chapitre sept, „L'Autonomie de la Macédoine“, l'auteur démontre que les aspirations de la population macédonienne pour la création d'une Macédoine autonome est le fruit d'une politique pratique, d'autant plus que ce pays a toutes les conditions indispensables pour une existence indépendante.

Dans le chapitre huit sont données les opinions fort intéressantes de dix-huit publicistes, écrivains, diplomates et professeurs italiens. Chacune de ces opinions est accompagnée d'une brève notice biographique. Elles sont données par ordre alphabétique des noms de leurs auteurs: Leonardo Azarita, journaliste; Antonis Baldacci, professeur à l'Université de Bologne; Diuzeppe Brugier, économiste qui en 1929 a visité la Bulgarie avec une mission spéciale; Camillo Caleffi, colonel de l'état major en retraite et ancien attaché militaire à Sophia; Innocenzo Cappa, sénateur; Vico Mantegazza, un des plus grands journalistes, qui a visité et étudié la Macédoine et la Bulgarie; Giovanni Maver, professeur de langue et de littérature polonaise à l'Université de Rome; Vincenzo Morello, Rastignac, sénateur, aujourd'hui décédé; Eugenio Morreale, publiciste, qui quatre années de suite a visité la Macédoine.

Umberto Nani, journaliste, exprime des opinions qui diffèrent radicalement des opinions de tous ceux qui ont répondu à l'enquête de M-r Nurigiani. Selon Nani, la Macédoine sous domination serbe pourrait être divisée au point de vue de sa population en deux grandes régions, la région de l'est qui est purement bulgare et la région de l'ouest qui est purement albanaise. Et à l'exception de régions peu considérables peuplées de Grecs et de Serbes, les deux grandes régions macédoniennes devraient être nécessairement annexées l'une à l'Albanie, l'autre à la Bulgarie. M-r Iaranov déclare que la solution qui M-r Umberto Nani propose est basée sur une erreur qui dernièrement est répandue avec zèle par l'Albanie, surtout en Italie. En réalité, il est faux qu'il existe en Macédoine des régions purement albanaises qui de ce fait devraient être détachées de la Macédoine et annexées à l'Albanie. Ce que Nani propose n'est nullement une solution de la question macédonienne, car dans ce cas on passerait du morcellement actuelle de la Macédoine à un nouveau morcellement. D'autre part, l'idée de M-r Nani que l'ainsi nommée question macédonienne ne concerne que le sort de la Macédoine sous domination serbe est absolument fausse. Le fond même de la question est que cette unité géographique et économique que représente la Macédoine est divisée en trois parties qui ne peuvent prospérer l'une sans l'autre. Ceci est également souligné dans l'introduction du livre de M-r Nurigiani, où celui-ci dit „Le partage actuel de la Macédoine ne peut durer; la Macédoine du Nord ne peut exister si elle n'est reliée à la Macédoine du Sud“ (p. 17).

Plus loin sont exposées les opinions de Giovanni Preziosi, publiciste; Remo Renato Politto, publiciste; Egizio G. Parvis, publiciste; Sabino Rinella, diplomate, ancien ministre plénipotentiaire à Sophia; Oscar Randi, publiciste; Giorgio Meria Sangiorgi, journaliste; Tomaso Silam, publiciste; Arrigo Solmi, professeur à l'Université de Pavie.

Les opinions sur la question macédoniens de ces dix-huit publicistes ou hommes politiques italiens concordent, en général, avec les conceptions

du peuple macédonien. Seules font exception celles de M-r Umberto Nani. Mais une chose doit être soulignée: c'est que la plupart des personnes consultées considèrent la question macédonienne comme touchant la Yougoslavie et surtout la Bulgarie et oublient que la Grèce y est, elle aussi, intéressée. Ceci peut facilement être expliquée par le fait que l'émigration macédonienne mène une plus forte propagande contre l'oppression de la Yougoslavie que contre la politique exterminatrice de la Grèce.

Le livre de M-r Nurigiani peut être utile non seulement aux Italiens désireux de connaître la question macédonienne, mais aussi aux macédoniens bulgares auxquels il montre combien il faut encore travailler pour éclairer pleinement l'opinion publique sur ces questions qui agitent une population de deux millions d'âmes.

M-r Iaranov constate avec regret que le livre en question est semé de fautes d'impression. La plupart des dates et des noms italiens en contiennent. A la page 7, au lieu de 1372 a été écrit 1352, au lieu de 1912-1464; à la page 20, au lieu de 1877-1876; à la page 50 au lieu de 1913-1912; à la page 34 au lieu de Tresonce et [Negotino — Trasance et Neghetino; à la page 72, Belc au lieu de Beliç, etc.

Hr. Zografov, La Macédoine, son passé et ses nouvelles luttes.

Avec une carte de la Macédoine. Sofia, 1933, p. 290. — Compte rendu de V. Ionova.

Ce livre anonyme sur la Macédoine répond parfaitement au but que son auteur, (dont la Revue Macédonienne se permet d'indiquer le nom), lui assigne et qu'il définit ainsi dans sa préface: „Donner aux lecteurs les notions élémentaires que tout Macédonien doit posséder pour connaître sa patrie et pouvoir se faire une juste opinion sur ses luttes“. Ce qui veut dire que ce livre s'adresse principalement aux Macédoniens. Il pourrait également servir de source de renseignements aux étrangers qu'un ouvrage plus volumineux sur ce sujet rebutterait.

Les premières pages sont consacrées à l'histoire de la Macédoine à partir de VIIe siècle av. J.-Ch., où déjà près du fleuve Bistritza (en Macédoine du Sud) se trouve constitué un petit mais vigoureux Etat macédonien.

Plus loin, M-r Z. raconte les péripéties de l'établissement des Slaves dans la péninsule balkanique et en particulier des Slovènes qui plus tard, au cours de VIe siècle et au début du VIIe siècle, occupèrent la Misie, la Thrace et la Macédoine; l'envahissement de ces contrées par les Bulgares d'origine touranienne; la fusion de ces deux peuples si différents d'esprit et de tempérament et qui devaient former le peuple bulgare actuel.

Suit un résumé de l'histoire de la Macédoine à partir de IXe siècle jusqu'à la guerre russo-turque et au traité de Berlin. L'auteur s'est proposé pour tâche de faire ressortir plus spécialement la participation des Macédoniens dans l'histoire politique du peuple bulgare et leur large contribution à son épanouissement culturel et littéraire. M-r Z., qui en parlant du passé ne perd jamais de vue le présent, souligne: „Cyrille et Méthode étaient inspirés par l'idée que tout peuple a le droit de créer une culture qui lui soit propre, de développer une littérature dans sa langue maternelle.

Quel sacrilège que ce soit précisément dans leur patrie, berceau de la littérature slave, que ces droits sacrés sont refusés au peuple macédonien, et cela par ceux qui doivent leur culture avant tout à la Macédoine!"

M-r Z. nous donne quelques précisions sur les particularités de la langue de Cyrille et de Méthode et de leurs disciples, particularités qui ont été conservées par les Bulgares macédoniens, qui distinguent la langue de ces derniers de celle des Slaves et la placent parmi le dialectes de la langue bulgare.

C'est avec une noble fierté et une émotion profonde que l'auteur, lui-même macédonien, parle de Samouïl, le glorieux tzar des Bulgares, né en Macédoine et qui au cours de son règne orageux changea souvent de capitale, mais les choisit toutes au coeur même de la Macédoine.

Plus loin, M-r Z. narre les insurrections des Macédoniens contre Byzance au cours de XIe siècle; expose l'histoire de l'archevêché bulgare d'Ohrida, celle du patriarcat serbe de Petch, etc.

On arrive enfin à l'invasion des Turcs vers la fin du XIVe siècle et à la longue servitude du peuple bulgare sous le joug turc. Mais au seuil de cette sombre époque se dresse la figure impressionnante de Krali Marko — personnage historique, prince bulgare, souverain de la Macédoine, qui longtemps opposa une résistance acharnée aux Turcs, mais aussi héros légendaire dont les exploits sont chantés non seulement dans les chansons épiques des Bulgares, mais aussi dans celles des Serbes.

Les chapitres suivants se rapportent aux siècles de la servitude politique turque et de l'oppression spirituelle grecque.

Le début du XVIIIe siècles marque déjà le commencement de la renaissance bulgare. Plus loin, M-r Z. fait connaître à ses lecteurs la vie et les oeuvres des écrivains macédoniens bulgares du XIXe siècle. Il s'arrête plus en détail aux Miladinov; cite les vers émouvants où Constantin, le plus jeune, chante sa nostalgie de la patrie lointaine; rappelle la mort mystérieuse des deux frères dans la prison turque où l'envie et la haine de l'évêque grec Meletî les avait fait jeter, etc. M-r Z. retrace ensuite la lutte pour l'obtention d'une Eglise nationale en Macédoine; rappelle la participation de la Macédoine dans les luttes des révolutionnaires avant la libération de la Bulgarie; parle des traités de San-Stefano et de Berlin; rapporte les témoignages des voyageurs étrangers et des Serbes eux-mêmes sur le caractère bulgare de la Macédoine. Il examine plus en détail la fondation de l'Organisation Intérieure Révolutionnaire Macédonienne et ses luttes dans le passé, les attentats de Salonique, „oeuvre de ces jeunes gens qui par leur exploit, en avril 1903, donnèrent une preuve éclatante de cet enthousiasme avec lequel un peuple tout entier aspirait à la liberté, prêt à la payer au prix de son sang".

Avec une émotion communicative, M-r Z. parle de l'insurrection de la Saint Elie et de sa cruelle répression, et rappelle ses suites: les réformes de Murtzsteg, l'entrevue de Revel entre les deux empereurs, l'alliance balkanique de 1916, les guerres.

La dernière partie du livre est consacrée à la nouvelle lutte pour la réalisation de l'idéal macédonien — l'autonomie de la Macédoine.

Svetozar Pribitchévitch (ancien député, ancien ministre), **La dictature du roi Alexandre. Contribution à l'étude de la démocratie (Les problèmes Yougoslave et Balkanique)**. Documents inédits et révélation. Paris, 1933, p. 324. — Compte rendu de L. Milétitch.

Le livre de Sv. Pribitchévitch contre la dictature de Belgrade a été beaucoup commenté en Bulgarie et même traduit en bulgare (publié en feuilleton dans le journal „La Macédoine“). Aussi l'auteur du compte rendu se contente de faire ressortir dans la Revue Macédonienne ce qui se rapporte principalement à la Macédoine. Il est notoire qu'au début, Pribitchévitch, en sa qualité de ministre du roi Alexandre, s'est manifesté comme un partisan zélé de la Grande Yougoslavie, voyait la Macédoine avec les mêmes yeux que ses compatriotes chauvinistes et niait le caractère bulgare des Macédoniens. Plus tard, Sv. Pribitchévitch eut personnellement à souffrir de la politique autocrate du roi. Il devint plus impartial, comprit les dangers qui menacent la Yougoslavie, l'abîme vers lequel elle est poussée, et se fit l'apôtre d'une Yougoslavie fondée sur des principes fédéralistes et où à toutes les unités nationales entrant dans ses frontières seraient reconnus de larges droits d'auto gouvernement. En outre — chose rare chez un homme d'Etat serbe — Pribitchévitch s'est cru obligé de ne pas passer sous silence la question macédonienne, le droit des Bulgares macédoniens à l'autonomie.

Dans l'introduction de son livre, Pribitchévitch évite de reconnaître la nationalité bulgare des Macédoniens, qu'il continue à appeler des „slaves“. Il fait surtout ressortir la rivalité historique entre la Bulgarie et la Serbie au sujet de la Macédoine. Il reconnaît qu'il a été aux côtés de Stépan Raditch et Ivan Lorkovitch l'un des trois hommes politiques qui se sont placés à la tête de la jeunesse serbo-croate organisée et que c'est en cette qualité qu'il a tracé le programme national publié dans l'almanach „Narodna Misao“ (Zagreb, 1897) où il est dit, entre autre, que le programme national ne pourra être réalisé tant que „Zagreb ne sera pas uni à Belgrade, Sarajevo, Skopje, Prizren“ (p. 17).

Pribitchévitch reconnaît, quoique indirectement, que la conscience nationale des Macédoniens n'est pas serbe mais bulgare. Ceci est confirmée par d'autres déclarations encore de Pribitchévitch que l'auteur du compte rendu rapporte. Selon Pribitchévitch, sur la question macédonienne ont le droit de se prononcer les Macédoniens eux-mêmes, dont la devise est „La Macédoine aux Macédoniens“.

Pribitchévitch blâme la mégalomanie des Serbes — leur rêve d'une „Grande Serbie“ — qui mène le pays à une catastrophe, car il y a à peine un peu plus de cinq millions de Serbes. Même si on considérait tous les slaves de la Macédoine comme des Serbes, il y aurait à peine six millions de Serbes. De grandes nations telles que la France ou l'Allemagne ne parlent pas de „la Grande France“, ou de „la Grande Allemagne“, dit Pribitchévitch, alors que Serbes et Croates s'exaltent à l'idée d'une „Grande Serbie“, d'une „Grande Croatie“ (p. 193).

Pribitchévitch, après avoir donné le texte complet des résolutions votées à Zagreb le 1-er août 1928 par la coalition agrarienne-démocrate, dit que ces résolutions exigent une réorganisation du royaume des Serbes.

Croates et Slovènes sous la forme d'une fédération des individualités historiques et nationales englobées dans cet Etat, notamment „le fédération de la Slovénie, de la Croatie, de la Bosnie — Herzégovine, de la Voïvodine, de la Serbie, du Monténégro et de la Macédoine“ (p. 25). Cette déclaration de Pribitchévitch est l'une des plus importantes, car elle exprime pour ainsi dire officiellement le point de vue des Croates au sujet de la question macédonienne, sur laquelle feu leur chef St. Raditch évitait toujours de se prononcer ouvertement, insistant seulement sur l'idée que dans une véritable Yougoslavie devrait entrer aussi la Bulgarie, bien entendu sur une base fédérative. Dans le même esprit favorable à l'autonomie de la Macédoine sont d'autres déclarations encore de Pribitchévitch, par ex. celle où il dit qu'il est indispensable que tous les peuples de la Yougoslavie prennent part à la lutte contre la dictature, et que leurs différents soient réglés non pas par la violence, mais par une entente basée sur la libre volonté du peuple (p. 197). Remarquable est l'aveu de Pribitchévitch que „la Serbie avait toujours une attitude de conquérant... même envers la Bulgarie“ (p. 193). Pribitchévitch est un chaud partisan de l'union de la Yougoslavie et de la Bulgarie. „Il faut arriver à une union avec la Bulgarie. Unie à la Bulgarie, la Yougoslavie devient une grande puissance, sans la Bulgarie ou contre elle, la Yougoslavie sera toujours en danger“ (p. 203). Pribitchévitch revient souvent sur cette idée. Il croit à la possibilité de la création d'un Etat commun formé par tous les slaves du sud, mais seulement à la condition que cet Etat soit basé sur l'égalité des droits et une pleine liberté (p. 205).

Il est intéressant de remarquer que Pribitchévitch, comme il le raconte lui-même à la page 231, a été, en sa qualité de ministre de Yougoslavie, un des fondateurs de la Petite Entente, dont le but est de s'opposer à toute tentative de révision des traités de Paris, c. à d. de maintenir à tout prix le statu-quo territorial et politique établi par ces traités.

Aujourd'hui, Pribitchévitch, désillusionné sur le régime dictatorial, a écrit des pages fort intéressantes contre la monarchie et en faveur d'une république yougoslave. Il parle plus ouvertement des questions touchant la Bulgarie, mais sur la question macédonienne, si actuelle, il continue à se réserver „Je m'abstiens, dit-il à la page 233, de discuter si à l'époque des traités de paix nous devons toucher à l'ancien territoire bulgare (il s'agit des régions occidentales arrachées à la Bulgarie) et si nous en avons tiré profit“. M-r Pribitchévitch ne dit pas si les Serbes ont commis une faute en s'appropriant la Macédoine; il dit seulement que les Serbes par leur „régime en Macédoine“ ont montré à l'opinion étrangère qu'ils craignaient „la propagande bulgare“ et que cette politique serbe a jeté la Bulgarie dans les bras d'Etats dont le but est d'anéantir la Yougoslavie. Et Pribitchévitch répète que les Serbes doivent avant tout s'entendre avec la Bulgarie, faute de quoi les Balkans n'appartiendront jamais aux pays balkaniques.

Nicola Kolarov, De Neuilly à la liberté de la Macédoine. Sofia, 1933 p. 72. — Compte rendu de V. Ionova.

Dans la brochure de „Neuilly à la liberté de la Macédoine“, M-r Kolarov rappelle les stipulations les plus importantes du traité de Neuilly, fait ressortir leurs lourdes conséquences pour la Bulgarie d'une part et pour la

Macédoine de l'autre, démontre que la situation actuelle ne peut se prolonger, principalement en ce qui concerne la Macédoine, qu'une révision des traités s'impose („la non-révision signifie la guerre, la révision une paix effective et durable“), et, enfin, que l'unique solution de la question macédonienne est que la Macédoine — pomme de discorde pour les pays balkaniques — toute la Macédoine, celle sous domination grecque, celle sous domination serbe et celle réunie à la Bulgarie fraternelle, ne forment plus qu'un seul Etat macédonien autonome.

Les premières pages retracent la tragédie de Dobro Polé: après tant de succès éclatants, l'armée bulgare vaincue non pas par l'ennemi, mais par la crise morale qu'elle traverse.

M-r Kolarov parle ensuite de l'armistice humiliante du 29 septembre 1918, de l'entrevue entre T. Todorov et Clémenceau le 13 septembre 1918, de la campagne de presse menée contre la Bulgarie et de la signature le 27 novembre 1919 du traité de Neuilly qui plaçait le peuple bulgare dans des conditions terribles. „Ce traité inique et cruel, dit M-r Kolarov, porte la signature de la France, cette même France qui a donné à l'univers la devise: Liberté, Fraternité, Egalité, qui a répandu dans toute l'Europe les idées humanitaires, éveillé les peuples assoupis et rappelé à la vie ceux qui étaient au seuil de la tombe; ce traité a été signé par des délégués de l'Angleterre, membres de ce parti libéral dont le chef W. Gladstone a élevé le principe »La Macédoine aux Macédoniens«; ce traité, enfin, a été signé par les descendants de Washington et de Lincoln et par ceux de Garibaldi et Mazini — les grands combattants pour la liberté des peuples et les droits de l'homme“ Dans les paroles amères de M-r Kolarov résonne le douloureux étonnement du peuple bulgare quand il dut se convaincre que l'image idéale, naïve, qu'il se faisait de ces grandes nations ne répondait pas à la dure réalité.

Mais la plus terrible désillusion ce fut la non-réalisation des promesses de Wilson: suppression des barrières économiques, réduction des armements, satisfaction des justes aspirations des peuples opprimés, garantie de l'intégrité économique et politique des peuples balkaniques, etc. „En fait, dit M-r Kolarov, pour la première fois en 1919 et 1920, l'histoire mondiale a enregistré des traités où à chaque page il est question de paix, de justice, d'humanité et où en réalité, sous le couvert de ces nobles paroles, on introduisit des germes de discorde et on sanctionna l'iniquité, l'oppression, l'inhumanité“.

Dans le chapitre III, M-r Kolarov examine les articles du traité de Neuilly relatifs aux frontières de la Bulgarie et les conséquences de leur application.

A l'ouest, la Bulgarie fut amputée d'une région purement bulgare qui pendant 42 ans a partagé le sort du royaume bulgare. Ces „Confins occidentaux“ furent abandonnés à la Serbie.

„En résumé, le traité de Neuilly constitue une violation de la moralité internationale, du droit international et des principes proclamés au cours de la guerre. C'est une charge accablante qui pèse sur le peuple bulgare tout entier ne lui permet pas de respirer librement et le condamne à une existence humiliante et misérable“.

Et la Macédoine? La Macédoine a été découpée en trois parts: 32,000 kilomètres carrés à la Serbie, 25,000 à la Grèce, 8,000 à la Bulgarie!

Et l'application des droits des minorités? Lettre morte. Dans le chapitre V „L'enfer en Macédoine“, M-r Kolarov montre la situation à laquelle Grecs et Serbes ont réduit les contrées qui leur ont été données. La Grèce a eu d'abord soin de dépeupler les provinces qui lui revenaient de la majorité de son élément bulgare en faisant imposer à la Bulgarie la „convention relative à l'émigration réciproque“. Cependant, à l'ouest du Vardar demeurent aujourd'hui encore 200,000 Bulgares. Mais un dur régime d'oppression pèse sur eux.

M-r K. montre, d'autre part, comment le traité de Neuilly en tronçonnant la Macédoine a porté un coup mortel à sa vie économique.

Après avoir jusqu'ici mis à nu les plaies ouvertes par le traité de Neuilly, M-r Kolarov, dans les chapitres suivants, montre les efforts que font les Macédoniens pour faire revivre leur patrie. Les Macédoniens ne peuvent se résigner. „Ils ont repris la lutte sur deux fronts — le front révolutionnaire et le front de la lutte légale“.

M-r K. indique plus loin les organisations et associations légales qui en Europe et en Amérique travaillent par des moyens pacifiques pour la réalisation de l'idéal macédonien.

Dans le chapitre VII, M-r K. expose le but que poursuit le mouvement macédonien. Ce but est la création d'un Etat indépendant où toutes les populations auraient des devoirs égaux et jouiraient de droits égaux. Avec clarté, logique et rigueur, M-r K. démontre que cette solution de la question macédonienne est la seule équitable et réalisable.

Le dernier chapitre „Notre Devoir“ est un appel à tous les Bulgares de contribuer moralement au mouvement libérateur macédonien qui est une barrière élevée contre les aspirations étrangères dirigées vers la Yantra et la mer Noire. M-r K. n'épargne pas les reproches aux gouvernements bulgares d'après guerre qui, selon lui, n'auraient pas de politique définie en ce qui concerne la question macédonienne.

L'auteur du compte rendu termine par ces mots: „Beaucoup qualifieront d'irréalisables les grands espoirs qui frémissent dans ces pages, d'utopique leur rêve d'avenir prospère pour les peuples balkaniques, mais tous liront avec intérêt cette analyse de la tragédie des Macédoniens, ce plaidoyer en faveur de leur cause, où l'auteur a volontairement laissé éclater la seule éloquence des faits“.

Ivan Kolarov, La Macédoine et le peuple bulgare (D'Alexandre le Grand jusqu'à nos jours). Sofia, 1932, p. 448. — Compte rendu de D. Iar a n o v.

Le livre de M-r Ivan Kolarov se distingue non seulement par son volume considérable mais aussi par son style tout spécial. L'auteur cherche à y introduire une tendance et des idées du genre de celles dont s'inspiraient Rakovsky et surtout l'instituteur macédonien bien connu Jordan hadji Constantinov-Djinot.

Quoiqu'il soit dit à plusieurs endroits que cet ouvrage ne représente pas un livre d'histoire, il est en réalité une mauvaise compilation de l'histoire

de la Macédoine en connexion avec l'histoire de tout le peuple bulgare. Et comme M-r Iv. Kolarov admet que la population de la Macédoine représente un amalgame formé par les anciens Macédoniens du IV-e siècle avant J.-Ch., les slaves qui seraient venus au III-e siècle après J.-Ch. (M-r Kolarov adopte la théorie déjà vieillie de M. Drinov au sujet de l'établissement des slaves dans la péninsule balkanique) et les Bulgares d'Asparouch, il commence par rapporter les glorieux exploits d'Alexandre II de Macédoine. Après quoi, M-r Kolarov parle de la part prise par la Macédoine dans la propagation du christianisme; ici M-r Kolarov se fourvoie dans des questions de religion: ce que c'est que la religion et quelles sont les différentes religions. Plus loin, M-r Iv. Kolarov raconte comment les slaves se seraient paisiblement établis dans la Péninsule (or, les nouvelles recherches nous apprennent exactement le contraire: il est suffisant de rappeler les sièges de Salonique et le récit de Procope, selon lequel 3000 slaves pendant une agression dans la Péninsule massacrèrent 15,000 habitants de la ville de Toper sur la mer Egée) M-r Kolarov parle des privilèges acquis par les slaves: „A cause des privilèges dont jouissent les slaves dans l'empire et par suite de l'épuisement et du petit nombre des Grecs et des Macédoniens, ces derniers se rapprochent des slaves, les voyant favorisés par les autorités et les considérant comme un nouveau et vigoureux élément capable de venir en aide à leur propre race. D'ici commencent les concessions: mariages entre Macédoniens et slaves — mariages qui sont avant tout profitables aux slaves, qui acquèrent ainsi par héritage les biens des anciens seigneurs. De sorte que l'adaptation entre slaves et Macédoniens se fait rapidement. Les slaves favorisés par l'Etat et dont l'aide est recherchée par les Macédoniens arrivent à occuper une si bonne situation que les Macédoniens oublient, abandonnent leur propre langue pour adopter la langue des slaves. Ceci est la seconde concession“.

L'auteur du compte rendu cite ce passage pour montrer avec quelle naïveté et quelle assurance M-r Iv. Kolarov traite des questions sur lesquelles les savants se sont prononcés de façon toute différente.

M-r Iv. Kolarov parle plus loin de l'invasion des Bulgares; de Boris, Siméon, Cyrille et Méthode; de l'époque qui suivit le règne de Siméon; de la domination byzantine; du second royaume de Bulgarie; de la domination de courte durée des Serbes sur la Macédoine; de la conquête des Turcs; de l'époque turque; des insurrections; de la guerre russo-turque. A partir d'ici, M-r Iv. Kolarov retrace avec assez de détails l'histoire contemporaine de la Bulgarie jusqu'à nos jours et donne à la fin un aperçu sur le développement et la situation actuelle de l'Organisation Révolutionnaire Intérieure Macédonienne et ses rapports avec l'émigration.

Relever toutes les erreurs, serait trop long, dit l'auteur du compte rendu, et d'ailleurs en partie inutile. Car l'auteur a voulu non pas donner des faits, mais éveiller la foi dans un meilleur avenir de la Macédoine et du peuple bulgare. Malheureusement, M-r Kolarov a choisi un bien mauvais moyen pour arriver à son but: il a écrit un livre trop long qui par ses innombrables détours et bizarreries et surtout par son style franchement mauvais ne peut attirer le grand public. Quant aux lecteurs plus éclairés sur l'histoire de la Macédoine ce livre non seulement ne leur donnera rien de nouveau, mais il

les rebutera par son manque de sens critique et dès les premières pages ils le refermeront pour ne plus le reprendre.

Archiprêtre Iv. Gochev, La liturgie vieux-bulgare, d'après les sources bulgares et byzantines du IX-e au XI-e siècle. (Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté de Théologie, tome IX, p. 1—80. 1932). — Compte rendu de V. I. Alexiev.

M-r Iv. Gochev limite ses recherches aux lignes principales de l'ordre suivi dans l'office liturgique vieux bulgare depuis le fin du IX siècle jusqu'à la fin du XI-e siècle. Iv. Gochev a consulté une riche littérature se rapportant au culte byzantin, qui est considéré par l'Eglise d'Orient comme la source première de toutes les formules et de tous les textes du service divin. Sous ce rapport, la plus grande influence a été exercée par l'écrivain ecclésiastique byzantin Stoudit (+ 826). M-r Gochev cite de nombreux exemples qui montrent que l'œuvre de Stoudit a été adoptée par les théologues bulgares en vue de l'époque, en particulier par Kosma Presvitere. M-r Gochev se sert également du recueil „Zakonъ soudny ludemъ“ pour établir la façon dont était célébré le service divin en Bulgarie. Des reproductions de miniatures du XII-e siècle accompagnent le texte. En outre, sont données des notes explicatives de fragments vieux-bulgare empruntés à l'eucologe de Sinaï, au panégyrique de St Clément d'Ohrida, et la traduction compilatoire du „Chestodnevъ“ de Ioan Exarque. A la fin se trouve une annexe avec de précieux parallèles vieux-bulgares et byzantins et des extraits de l'eucologe de Sinaï; ainsi est complété le tableau de cet office liturgique dont les bases ont été posées par St Cyrille et Méthode.

Archiprêtre Iv. Gochev, Nouvelles données sur l'histoire et l'archéologie du monastère de Batchkovo. (Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté de théologie. Tome VIII, 1931. p. 341—388). — Compte rendu de V. I. Alexiev.

M-r Iv. Gochev donne de nombreuses descriptions et explications de textes et d'inscriptions du moyen âge, en s'arrêtant plus spécialement sur les noms de trois personnages importants, Mateï, Andreï et Andronique, qui ont vécu et travaillé dans ce monastère vers le commencement du XV-e siècle. Selon M-r Gochev, les deux derniers noms désignent des disciples bien connus du patriarche Eftimï.

Selon Tsamblak, un autre disciple du patriarche de Ternovo, dans les dernières années de sa vie, Eftimï se serait retiré en Macédoine, dans une région montagneuse qui correspond à celle située sur la frontière entre la Thrace occidentale rhodopéenne et la Macédoine du nord-est. Le monastère de Batchkovo a eu une grande sphère d'influence dans toutes les terres bulgares ce qui lui a donné la possibilité de conserver une bonne situation matérielle durant presque toutes les époques de son passé. Dans les temps plus récents, le monastère a été plus d'une fois restauré. La dernière restauration a eu lieu au XIX-e siècle.

A. V. Solovev, Histoire des monastères russes du Mont Athos.
(Publication de l'Institut Scientifique Russe à Belgrade, 1933 p. 137—156). —
Compte rendu de V. I. Alexiev.

Peu de temps après l'occupation des terres macédoniennes du sud par les Grecs, le gouvernement d'Athènes a nommé une commission (formée par les professeurs D. Pétrakakos, Am. Alivizatos, G. Stéfaniades, Al. Papadopoulos et G. Grakos) pour étudier le passé du monastère russe du Mont Athos Saint-Pantéléïmon et donner son avis sur la question suivante: „Ce monastère pouvait-il rester russe et n'avait-il pas autrefois appartenu aux Grecs?“ Les Grecs avaient déjà soulevé une question analogue en 1874. Le renouvellement de cette question a poussé Solovev à s'occuper de l'histoire du monastère russe du Mont Athos Saint-Pantéléïmon et à étudier dans la littérature russe et d'après quelques monuments son lointain passé.

Solovev réfute avant tout les opinions des délégués grecs selon lesquelles, dans les premiers siècles du moyen âge, sur l'emplacement du monastère actuel la ville dalmatique de Rossa aurait eu quelques biens monastiques, plus tard accaparés par les Grecs. La ville de Rossa, qui a été détruite, en même temps que Boudva et Cataro, par les Sarrasins en 841 (Voir D. Administr. Imp. III, 130) aurait, disent les Grecs, donné son nom au premier monastère construit à cet endroit. Plus tard, le monastère aurait été consacré au saint de Salonique Pantéléïmon. Solovev oppose à ces affirmations la chronique russe où il est dit que le fondateur du premier ordre monastique, Antonī Pétchersky, était déjà en contact avec les gens du „Saint Mont Athos“, et qu'en 1106 le supérieur russe Danaïl a voyagé de Galipoli „à gauche vers Jérusalem, à droite vers le Mont Athos et Salonique“.

Plus loin, Solovev donne des informations sur le nom du monastère et sur l'histoire de ce dernier qui a donné asile à des pèlerins russes dès les premiers siècles du moyen âge. Les attaques des Catalans (mercenaires byzantins) depuis la fin du XII-e siècle jusqu'au début du XIII-e siècle ont contribué à la destruction de ce monastère et de plusieurs autres.

L'article de Solovev nous apprend encore que le monastère Saint-Pantéléïmon se trouve aujourd'hui dans une situation lamentable. Les moines sont privés de la possibilité de cultiver les terres du monastère, la plupart leur ayant été enlevées par les Grecs. Leurs vastes biens dans les environs de Salonique ont été donnés aux réfugiés de l'Asie Mineure. Il n'y a pas de jeunes moines. Les moines qui sont là depuis l'époque turque ont vieilli et ne peuvent plus s'occuper des rudes travaux de la terre. Les riches subsides que le monastère recevait de tous côtés et surtout de la Russie sont complètement taris.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VIII, кн. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VIII, FASC. 4.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHCOFF

1933

ИЗДАНИЯ

НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИСТИНТУТЪ

I. ОТДЪЛНИ КНИГИ.

Зора Здравева, Съчинения на Р. Жинзифовъ. 1927, стр. 133, ц. 50 л.

Хр. Силяновъ, Писма и изповѣди на единъ четникъ. 1927, стр. 211, цена 50 лева.

Л. Милетичъ, Документи за противобългарскитѣ действия на сръбскитѣ и гръцкитѣ власти въ Македония презъ 1912—1913 г., 293 стр. 1929. Цена 100 лева.

L. Milétitch, Documents relatifs aux actions antibulgares des pouvoirs serbes et grecs en Macédoine au cours de l'année 1912—1913, p. 300. 1929. Prix 130 leva.

Проф. А. М. Селищев, Полог и его българское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северозападной Македонии (С этнографическою картой Полога). 1929, стр. 439. Цена 150 лева.

Мария Милетичъ-Букурещлиева, Македония въ българската поезия. 1929, стр. 227, ц. 60 лева.

Г. Ст. Кандиларовъ, Българскитѣ гимназии и основни училища въ Солунъ. 1930, стр. 200+VIII. Цена 60 лева.

D. Iaranoff, La Macédoine Économique. Avec une carte. p. 211. Prix 100 leva.

Проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании (С иллюстрациями в тексте и с картою Албании). 1931, стр. 352, ц. 120 лв.

Добри Христовъ, 66 народни пѣсни на македонскитѣ българи. Събрани и разработени съ съпроводъ на пиано. — (Dobri Christov, 66 chansons populaires des Bulgares macédoniens. Recueillies et transcrites avec accompagnement de piano). — 1931, стр. 172, цена 150 лева.

Димитъръ Ивановъ, Гевгелийскитѣ говоръ. 1932, стр. 132, цена 60 лева.

Ив. Снѣгаровъ, История на Охридската архиепископия-патриаршия (отъ падането ѝ подъ турцитѣ до нейното унищожение). 1932, стр. 615, цена 250 лева.

Дим. Ярановъ, Карта на Македония въ географскитѣ ѝ граници въ мѣрка 1:300,000. Изработена и печатана подъ ръководството на Капитанъ Д-ръ Д. Стояновъ. Съ 10 факсимилета въ текста. 1933, fol. 43+6 листа отъ картата, цена 300 лева (французко издание на сжщата карта — 20 francs suisses).

Сборникъ въ честь на Проф. Л. Милетичъ. За седмдесетгодишнината отъ рождението му (1863—1923). стр. XXX+687, цена 500 лева (20 francs suisses).

Проф. А. М. Селищев, Македонские кодичи XVI—XVIII веков. Очерки по исторической этнографии и диалектологии Македонии. 1933, стр. 256, цена 100 лева.

II. „МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ“.

Кн. I—IX. Съобщава Л. Милетичъ:

Книга I. Въстаническото движение въ югозападна Македония. По спомени на Славейко Арсовъ, 1925, стр. 136, цена 20 лева.

Книга II. Освободителната борба въ Костурско. По спомени на Пандо Кляшевъ, 1925, стр. 136, ц. 25 л.

Книга III. Борбата въ Костурско и Охридско (до 1904 г.). По спомени на Иванъ Поповъ, Смиле Войдановъ, Деянъ Димитровъ и Никола Митревъ, 1925, стр. 155, ц. 30 л.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА VIII, кн. 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE VIII, FASC. 4.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHCOFF

1933

Съдържание

	стр.
Ив. Дуйчевъ, Сѣщинското значение на името <i>Мѣдог</i> у Анна Комнина (Приносъ къмъ историята и географията на Македония)	1
А. М. Селищев, К изучению Македоно-болгарских записей	21
А. М. Селищев, Из биографии Станиславы Балкановой (Страници из истории болгарскаго образовательного и национальнаго движения в Македонии)	25
Кост. Г. Молеровъ, Изъ културното и обществено минало на българитѣ въ Банско	28
Влад. А. Карамановъ, Отъ Кукушъ презъ Лжгадина до Бешикъ-гьолъ. (Пѣтни бележки)	55
Кирилъ Мирчевъ, Едно ръкописно сборниче на централно македонско наречие отъ срѣдата на миналия вѣкъ	71
Дим. Ярановъ, Разлогъ. Областно географско изучване	85

Рецензии и книжовни вѣсти

Българскитѣ земи въ новата нѣмска географическа енциклопедия: D-r Otto Maull, Länderkunde von Südeuropa. Leipzig und Wien, 1929, XII+550 стр. — Рец. отъ Дим. Ярановъ	131
Критическия заметки по македонской диалектологии. I. По поводу заметки проф. André Vaillant (см. Bulletin de la Société de linguistique de Paris, XXXIII, с. 153—155), II. Скопье. III. Средская жупа. — Рец. отъ А. М. Селищев	139
Проф. Ст. Романски, Правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ. Съ посочване изговора и ударението на думитѣ. София, 1933, мал. 8°, стр. 627. — Рец. отъ Л. Милетичъ	149
Карта на Македония въ географичнитѣ ѝ граници въ мѣрка 1:300,000 отъ Д. Ярановъ. Изработена и печатана подъ ръководството на капитанъ Д-ръ Д. Стояновъ. Съ 10 факсимилета отъ стари карти на Македония въ текста и 6 листа отъ картата въ края. София, фолио, 43 стр. — Издание на Македонския Наученъ Институтъ. Сѣщата карта е издадена и на французски. — Рец. отъ Л. Милетичъ	152
За произхода на македонското българско наречие ѹше (ѹште). — Отъ Ив. Лековъ	154
Henryk Batowski, Problemat balkański (Warszawa 1933, Odbitka z „Bellony“, стр. 43); — III-cia Konferencja bałkańska (Warszawa 1933, Wydawnictwo Przeglądu politycznego, стр. 16). — Рец. отъ Ив. Лековъ	155
C. Gaziadi, Les rapports des pays balkaniques et l'adoption de mesures les plus appropriées pour le developement économique de ces rapports. Galata-Stamboul. 1932. III+76. 4°. — Рец. отъ Д. Ярановъ	158
Georges Desbons, La Hongrie après le Traité de Trianon. Avec 4 cartes hors-texte. Paris, 1933, 8°, стр. 210. — Рец. отъ В. Йонова	161
К. Крачуновъ, Правата на българитѣ върху Македония, Тракия и Добруджа. Споредъ 150 дипломатически документи и видни мъже. София, 1933, 8°, 70. — Рец. отъ Л. Милетичъ	165
Какво мислѣха сърбитѣ за Македония преди 60 години. — Отъ Д. Ярановъ	166
Французско резюме на съдържанието на книгата	168—204

Table de matières

	page
Ivan Douitchev, La signification exacte du mot <i>Μάκεδον</i> chez Anna Comnène. (Apport à l'histoire et à la géographie de la Macédoine)	1
A. M. Sélichtchev, Apport à l'étude des écrits macédonno-bulgares.	21
A. M. Sélichtchev, Extraits de la biographie de Stanislava Balkanska (Pages de l'histoire de mouvement culturel et national en Macédoine)	25
Const. G. Molérov, Le passé culturel et social des Bulgares de la ville de Bansko	28
Vlad. A. Karamanov, De Koukouch à Bechik-guiol par Lagadina (Notes de voyage)	55
Kyrille Mirtchev, Un petit recueil écrit en dialecte macédonien du Centre et datant du milieu du siècle passé	71
Dim. Iaranov, Le Razlog. Etude de géographie régionale	85

Comptes rendus et nouvelles littéraires

Les terres bulgares dans la nouvelle encyclopédie géographique allemande: D-r Otto Maull, <i>Länderkunde von Südeuropa</i> . Leipzig und Wien, 1929, XII + 550 pages. — Compte rendu de D. Iaranov	131
Notes critiques concernant la dialectologie macédonienne.	
I. A propos d'une notice du professeur André Vaillant (Bulletin de la Société de linguistique de Paris, XXXIII, p. 153—155);	
II. Skopie, III. Sredska župa.—C. r. de A. M. Sélichtchev.	139
Prof. St. Romanski, Vocabulaire orthographique de la langue bulgare littéraire. Avec l'indication de la prononciation des mots. Sofia, 1933, pt. 8 ^o , p. 627. — C. r. de L. Milétitch . .	149
Carte de la Macédoine dans ses limites géographiques à l'échelle de 1:300,000 par D. Iaranov. Elaborée et imprimée sous la direction du capitaine D-r D. Stoyanov. Avec 10 fac-similés d'anciennes cartes de la Macédoine dans le texte et 6 feuilles de la carte au 1:300,000. Sofia, folio, 43 p. Edition de l'Institut Scientifique Macédonien. La carte a deux éditions, l'une en bulgare, l'autre en français. — C. r. de L. Milétitch . . .	152
Au sujet de l'origine de l'adverbe bulgaro-macédonien „ouchtche“ (ouchte). — C. r. de Iv. Lekov	154
Henryk Batowski, Le Problème balkanique (Warszawa, 1933, p. 43); La III-ième conférence balkanique (Warszawa, 1933, p. 16). — C. r. de Iv. Lékov	155
C. Gaziadi, Les rapports de pays balkaniques et l'adoption des mesures le plus appropriées pour le développement économique de ces rapports. Galata—Stanboul, 1932, III+76 p., 4 ^o . — C. r. de D. Iaranov	158
Georges Desbons, La Hongrie après la Traite de Trianon. Avec 4 cartes hors-texte. Paris, 1933, 8 ^o , 210 p.—C. r. de V. Ionova.	161
K. Kratchounov, Les droits des Bulgares sur la Macédoine, la Thrace et la Dobroudja. D'après 150 documents diplomatiques et selon le témoignage d'un grand nombre de personnalités en vue. Sofia, 1933, 8 ^o , 70 p. — C. r. de L. Milétitch	165
Ce que les Serbes pensaient de la Macédoine il y a 60 ans. — Par D. Iaranov	166
Les articles de la Revue en résumé en français	168—204

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Сжщинското значение на името *Μόκρος* у Анна Комнина.¹

(Приносъ къмъ историята и географията на Македония).

Отъ Ив. Дуйчевъ.

Подъ името Мокра въ Охридско е позната, на първо мѣсто, областта Мокра, съседна на Охридъ. Планината, западно и югозападно отъ Охридското езеро, се назовава Мокра планина. Западно отъ нея, покрайнината при изворитѣ на р. Шкумба се нарича Мокра. Въ нея сжществуватъ две села: Монастирецъ Мокра и Величанъ Мокра. Една отъ рѣкитѣ, която извира изъ южнитѣ краища на Мокра планина се нарича сжщо р. Мокра. На Мокра се противопоставя по име съседната ней, на юго-изтокъ, мѣстность Суха-Гора.²

¹ Вж. Мак. прегледъ, год. VIII, кн. 3.

² В. Кжнчовъ, СБНУК, IV (1891), 94—99; *ibid.*, 49, за Мокренскитѣ пл. — Й. Ивановъ, СпБАН, I (1911), 101/102. — за Мокра пл., А. Иширковъ, Лѣтоп. Бѣлг. Ак. Н., III (1916), 68—69. Имена отъ корена „мокър“ се срѣщатъ често въ топонимията на балканскитѣ славянски земи. Const. Porphyrog., De admin. imp., с. 30: 145, 25, ed. Bonn., споменава въ Неретва жупанство *τὸ Μοκρόν* (ср. *ibid.*, с. 36: 163, 17 *τὸ Μόκρον*) — ср. за него Fr. Šišić, *Povijest hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 451/2 и 452, бел. 1. Сжщо въ Захлумие С. Porph. споменава *ibid.*, с. 33: 161, крепостъ (*κάστρον*) *τὸ Μοκροσλίκ*, — за него, вж. Fr. Šišić, ц. с., 453/54. — К. Иречекъ, Княжество България, Пловдивъ 1899., с. Мокрени въ Балкана, II, 735, и друго село, II, 741. — Мануилъ Филь споменава *τῆς Μοκρεάνους τὸν τόπον τῆς Πατσοβου...* (у Хр. Лопаревъ, Визант. поэтъ Ман. Филь..., Псб. 1891, стр. 52, стих. 224), което не е отъжествено отъ издателя („Мокрыны — Пачево“, *ibid.* 29). Въ Македония, Велешко, е отбелязано с. Мокрени, и друго село, съ сжщото име въ Костурско (В. Кжнчовъ, Македония, София 1900, 158 и 267.); ср. село Макриево, Струмишко (*ibid.*, 160), с. Макрино, Струмишко (*ibid.*, 160), с. Макришъ въ Щипско (*ibid.*, 232); ср. *ibid.* 29 и 88 за Мокра и Гора; *ibid.*, 96 и 216 с. Мокрешъ (Кумановско). — За прохода Мокрена, В. Кжнчовъ, Орохидрографията на Македония, Пловдивъ 1911, стр. 20; *ibid.*

Името *Μόκρος* като мѣстно име въ Охридско е засвидетелствувано още въ началото на XI в.. Въ първата грамота на имп. Василий II, отъ 1019 г.,¹ се споменава *ὁ Μόκρον* като име на крепостъ (*κάστρο*).² Архиепископъ Теофилактъ Охридски, съвременникъ на Анна Комнина, споменава за Мокренци, въ писмото си до видинския епископъ.³ Въ едно писмо до магистра Ивана Пантехни, Теофилактъ съобщава за нахлуването на Боемунда презъ 1107 г.: „Работитѣ тукъ въ Охридъ сж много страшни. Страната на Мокра (а Мокра е частъ отъ Охридъ) (*ὁ δὲ Μόκρος τῆς Ἀχρίδος τριῆμα*) е ограбена отъ роба и бунтовника“.⁴ Името епископъ „Горски и Мокърски (*Γιόρας καὶ Μόκρας*)“ се запазило чакъ до срѣдата на XVIII. в.⁵

11 и 24, за р. Мокра; *ibid.*, 33 и 20, за Суха Гора; — ср. и указанитѣ у Вл. Петровичъ, ц. с., стр. 22., имена на области и селища. — При Ипекъ сжествува пл. Мокра, както и въ Метохия, пл. Мокра, отдето начева р. Бѣли Дринъ.

¹ Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, София 1931 550/51. *Αὐτὸν μὲν τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἔχειν εἰς τὰ κάστρο τῆς ἐνορίας αὐτοῦ ἦγον (εἰς) τὴν Ἀχρίδα, τὴν Πρόβλαν, τὸν Μόκρον καὶ τὴν Κίτσαβιν κληρικοὺς μὲ καὶ παροίκους* λ. Издательтъ (*ibid.*, 550, бел. 2) обяснява, че това е „име на покрайнина и планина западно отъ Охридското езеро.“ За мѣстото на указваното *ὁ Μόκρος* ср. и Е. Голубинскии, ц. с., 57 сл. — Въ сжщата грамота се споменава (Й. Ивановъ, ц. с., 553) сжщото име въ Нишката епархия: *καὶ τὸν ἐπίσκοπον Νίσου εἰς αὐτὴν τὴν Νίσον καὶ εἰς τὸν Μόκρον καὶ τὴν Κόμλλον* etc. Сега това е с. Мокро (до Бѣла Паланка) (*ibid.*, 533, бел. 5).

² ср. V. I. Petković, ц. с., р. 8. „Dans le diocèse d'Ochrid se trouvait une place forte surnommée *Μόκρος* (probablement dans la région de Podgradec), qui figure dans un diplôme de basileus Basile II.“

³ ср. 16. по Б. Финети, Р. Гр., СХХХI, 337 С. = Писмата на Теофилакта Охридски, прев. митр. Симеонъ, СББАкН., XXVII (1931), стр. 19: „Лукави граждани ли имашъ? Но тѣ сж деца предъ нашитѣ граждани българи или по-добре, за да не засрамя голѣмата въ нашия градъ злоба, какво сж твоитѣ вселукави въ сравнение съ нашитѣ простаци мокренци (*τοὺς ἡμετέροους ἀγοοίκους Μοκρηνοὺς*)?“

⁴ ср. 65. по И. Меурсия, Р. Гр., СХХVI, 484 С. = Митр. Симеонъ, Писмата на Теоф. Охридски, 164.

⁵ Вж. А. Шоповъ, Кодексъ на Охридск. патриаршия. СБНУК, VI (1891), стр. 192 сл., стр. 198, 200, 202, 204, 210, 214, 216, 222. — сжщиятъ, СБНУК, X (1894), 538, 540, 550, 554, 556, 558, 560; за 1749 год. — стр. 564; за 1752 г. — стр. 564; за 1761 г. — стр. 568. — ср. Г. Баласчевъ, Финансовото положение на Охридската архиепископия, София 1908, за 1758/59 г. — стр. 20/21; за 1761 г. — стр. 22/23. — вж. още Н. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig 1902, § § 30, 31, 48, 50, 52, 55, 57, 63, 64, и др.; s. 142, за указанията Горски и Мокърски епископъ, отъ 1685—1761 год..

Съ имената Лихнида-Ахрида и *ὁ Μόκρος* Анна Комнина указва началните точки на рѣката Дринъ и нейните думи не трѣбва да се четатъ: *ὁ δὲ Δρυμὼν οὗτος ὁ ποταμός... ὅει μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ Μόκρου... но: ὁ δὲ Δρυμὼν οὗτος ὁ ποταμός... ὅει μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν, ἀπὸ Μόκρου, като се свързва ὁ δὲ Δρυμὼν... ὅει... ἀπὸ Μόκρου* вмѣсто безсмисленото *ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ Μόκρου...*

Думитѣ на Анна Комнина за началото на р. Дринъ могатъ, съобразно географското положение на рѣката, да се разбиратъ двойко. Може да се мисли, че тя указва общо началото на Дринъ, който се образува отъ съединението на Черни Дринъ, изтичащъ изъ Охридското езеро (*ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης*), и Бѣли Дринъ, изтичащъ изъ планината Мокра (*ἀπὸ Μόκρου*), ограждаща Метохия отъ северъ.¹ Въ такъвъ случай Аннинитѣ думи би имали сложението: *ὁ δὲ Δρυμὼν οὗτος ὁ ποταμός... ὅει μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης... (καὶ) ἀπὸ Μόκρου...* Това разбиране, обаче, на Анниния текстъ е неприемливо, защото: 1) името *Μόκρος* на тази планина надъ Метохия не е засвидетелствувано за онази епоха; 2) праговетѣ, за които се говори по-нататъкъ въ текста, се намиратъ на р. Черни Дринъ, надолу отъ Струга; 3) въ текста се говори за течението на рѣката първомъ до Дебъръ (*κατὰ τὴν Δεύρην*), отгдето тя започва, следъ съединението на отдѣлните течения, да се назовава Дримонъ (*ἐξ οὗ καὶ Δρυμὼν ἐπονομάζεται*), докато съединението на Черни и Бѣли Дринъ става къмъ Призрѣнъ. Описанието на Анна Комнина, след., се отнася само за р. Черни Дринъ.

Рѣката Черни Дринъ, както Рона въ Швейцария при Леманското езеро, начева надъ Охридското езеро, въ югоизточния му край, къмъ манастиря св. Наумъ. Тамъ се намиратъ

¹ вж. описанието общо на р. Дринъ, Rouqueville, *ibid.*, III, 58. — Ami Boué, *ibid.*, I, 52. — Б. Нушић, ц. с., 13.; за Бѣли Дринъ — „који се спушта са Мокре горе из Метохије..." — и п. т., 136 сл. — Ј. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и старе Србије. Београд 1911, III, 1133 за Метохия и Мокра гора; 1134, за Бѣли Дринъ. — К. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, s. 49—52. общо за р. Дринъ. — вж. австр. военна карта, Л. Нови пазаръ, 38°43'.

около 80 извора,¹ а при Гора се намиратъ други извори, които се смѣтатъ за „изворъ на св. Наумския Дринъ“.² На това мѣсто отъ Охридското езеро, гдето се влива началниятъ Дринъ, се вливатъ и други рѣки отъ близкитѣ планини. Отъ южнитѣ части на планина Мокра изтича рѣка съ сжщото име Мокра и се влива въ началния Дринъ, надъ св. Наумъ.³ Думитѣ на Анна Комнина, след., трѣбва да се разбиратъ, че споредъ нея рѣката Черни Дринъ (*Δρυμόν*) изтича горе надъ (извънъ) езерото Лихнида (*ὅθεν... ἀπὸ τῆς Λιχνίτιδος λίμνης*) отъ планината Мокра (*ἀπὸ Μόκρου*), при което византийската писателка е смѣтала, или че начало на Черни Дринъ е изтичащата отъ пл. Мокра едноименна рѣка, или пъкъ съ името Мокра (планина) е назовала общо планинитѣ къмъ южния край на езерото, изъ които изтичатъ образуващитѣ началния Дринъ потоци.³

Ако въ името *Μόκρος* (*ἀπὸ Μόκρου*) въ текста на Анна Комнина се указва едно мѣстно име — на пл. Мокра, като начало на р. Черни Дринъ, то думитѣ (*τοῦ*) *Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα Σαμουήλ, τοῦ ἐπὶ τοῖν βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Βασίλειου τῶν πορφυρογεννήτων γεγονότος*, които сж свързани съ името *ὁ Μόκρος* точно като лично име на неизвестния български царь, не сж на своето мѣсто въ Анниния текстъ: явно е, че тѣ сж плодъ на нѣкаква интерполация въ първоначалния текстъ, поради контаминирането на мѣстното име *ὁ Μόκρος* — на пл. Мокра и името *ὁ Μόκρος* като лично име на българския царь. Именно поради тѣзи вставени думи текстътъ не само е загубилъ първоначалния си смисълъ, но е станалъ извънредно тъменъ и дори безсмисленъ.

Изразътъ: *διὰ τινων τάφρων ἑκατόν, ἃς γεφύρας ἐπονομάζομεν* се разбира обикновено: „презъ нѣкакви сто рова, които

¹ J. Цвијић, ц. с., 711/712.

² J. Цвијић, *ibid.*, III, 712: „Изпод манастира св. Наума настају паралелне косе од кретацејског кречњака, под жбуњем и гором и зову се Гора. Где према језеру престају, има шест главних извора; сви бију из широких пукотина, и тоје извор св. Наумског Дрима“.

³ Ср. В. Кжнчовъ, СбНУК, IV (1891), 95 и 51. — Й. Ивановъ, СпАкН., I (1911), 101/2. — Вж. австрийската военна карта, л. Елбасанъ, 38⁰41⁰.

⁴ Въ нѣкои по-общи карти е указана именно р. Мокра за начало на началния Дринъ, — ср. Flemmings Karte von Serbien u. Mazedonien. Kriegskarte № 27.

назоваваме мостове“. Думата *γεφύρας* въ този текстъ е усъмнила още Du-Cange, който мислилъ, че не може да се назоваватъ „мостове“ нѣкакви ровове, и затова предложилъ да се чете: *ἄς στρουγὰς ὀνομάζομεν*.¹ Думата *γέφυρα*, обаче, има освенъ обикновеното значение „мостъ“, сжщо първично значение „насыпь, преграда, язь“. ² Константинъ Багрянородни като говори за праговетъ по рѣка Днѣпъръ, ги назовава съ близка по значение дума: *φραγμός* (*τοὺς φραγμοὺς*).³ Може да се приеме,

¹ Du-Cange, *ibid.*, 650: *ἄς γεφύρας*: mendum indubie hisce verbis, nemo enim pontis nomine donari fossas credas etc. За поправката *ας στρουγὰς ὀνομάζομεν* вж. *ibid.*, 518: sunt vero *στρουγὰς* Bulgarica lingua fossae-vivaria, a quibus magnus piscium proventus parabatur, съ указанията тамъ.

² Ср. W. Pape, *Griech. — Deutsch. Handwört.*, III Aufl., Braunschweig 1888, s. v. *γέφυρα* — „wahrscheinlich von *γῆ, γέα*, und *φύρω* = ein künstlichen Erdwall, ein Damm,“ и указанията; *γεφυρόω* — „dämmern“. — A. Chassang, *Nouv. diction. gr.-fr.*, Paris 1888, s. v. *γέφυρα* „primitt. digue levee de terre“; *γεφυρόω* „munir d'une digue“. — C. Alexandre, *Diction. gr.-fr.*, Paris 1872, s. v. *γεφυρόω* „avréter par une digue“. Вл. Краузе, Гомеровскіи словарь, Спсб. 1880., s. v. *γέφυρα* „agger, насыпь, плотина“, (изд. 1890) s. v. *γεφυρόω* „exaggero, запрудить“, съ указанията. G. Bückler, *Anna Comnena*, Oxford Univ. Press 1929, 403, бел. 5: „Разказътъ, че езерото Ахрида (старата Лихнида) било канализирано (drained) отъ българския царъ Самуилъ въ „сто рова, които назоваваме мостове (*γεφύρας*)“, подбудилъ Дюканджа да изправи текста на *στρουγὰς*, една мѣстна дума за „мостове“ (sic.) Но наистина, ако Liddell и Scott допускатъ, че *γέφυρα* у Омира може да означава не само „мостъ“, но „язъ (dam)“, а следъ Омира „подземенъ входъ, трѣба (tunnel)“, не е много пресилено да разбираме тукъ „ровъ“ или „каналъ“, точно както думата „язъ (dyke)“ може да бжде употребена или за преграда (embankment) или за задържаната тамъ вода“. Като характеризира стила на Анна Комнина, сжщата авторка, *ibid.*, 446., пише: „Нейната употреба на едно мѣсто на думата *γέφυραι* като „ровове (ditches)“, а не „мостове“ или „язове (dams)“ е толкова своеобразна, че Дюканжъ иска да я промѣни на *στρουγαί* „мостове“ (sic), но изглежда възможно да се приеме сегашното четене по аналогия съ „язъ (dyke)“, което е не само „трапъ (ditches)“, но сжщо насыпъ (bank), който прегражда рова“. Авторката погрѣшно опредѣля думата „струга“ като „мѣстна дума за мостъ“, — вж. погоре.

³ Const. Porphyrogen. *De administrando imper.* ed. Bonn. c. 2: 69₂₂; ср. Banduri *animadversiones*, *ibid.* 304.; 75₁₈ сл., гдето С. Р. дава описание: *ὁ δὲ τοῦτον φραγμός τοσοῦτόν ἐστι στενὸς ὅσον τὸ Πλάτος τοῦ τζυκανιστηρίου μέσον δὲ αὐτοῦ πέτραι εἰσὶ ὀξυκαταὶ ὑψηλαὶ νησίον δίκαν ἀποφαινόμεναι. πρὸς αὐτὰς οὖν ἐρχόμενον τὸ ὕδωρ καὶ πλημυροῦν, καὶ κείθεν ἀποκρημνιζόμενον πρὸς τὸ κάτω μέρος, ἤχον μέγαν καὶ φόβον ἀποτελεῖ etc.* и за другитъ прагове по Днѣпъръ; ср. за другъ прагъ *ibid.*

че съ тѣзи τάρφων ἑκατόν, ἃς γεφύρας ἐπονομάζομεν Анна Комнина указва известнитѣ многобройни прагове по течението на р. Черни Дринъ надолу отъ Струга.¹

Цѣлото това мѣсто у Анна Комнина трѣбва след., да се чете:

ὁ δὲ Δρυμὼν οὗτος ὁ ποταμός, ἵνα τι καὶ περὶ τοῦ ῥεύματος τούτου προσιστορήσαιμι, ῥεῖ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν, ἀπὸ Μόκρου τοῦ (ὄρους) διὰ τινων τάρφων ἑκατόν, ἃς γεφύρας ἐπονομάζομεν², сиречь: „Тази рѣка Дринъ — нека нѣщо и за нейното течение да разкажа — изтича надъ езерото Лихнида, което оварварениятъ сега езикъ³ назова Ахрида, отъ планината

76,¹²⁻¹⁴: ἕτερον φραγμὸν, τὸν ἐπιλεγόμενον... Σκλαβινιστὶ δὲ Ὀστροβουνίπραχ: ср. Bandurii animadvers. ibid. 309 като „acutum collis limen“; ibid., 77, 9: Βουλνῆπραχ; и др.

¹ Ср. Ami Boué, ibid., I, 76: „La vallée du Drin n'est qu'un véritable canal à étranglements et élargissements, derniers lieux où se trouvent les deux Dîbres et quelques villages...“. — K. Jireček, ibid., s. 51, за пътуване по рѣката: „diese Fahrt unternahm Generalconsul von Hahn 1863 auf zwei Ruderbarken von Skodra aus; aber Stromschnellen bewogen ihn bald zur Umkehr“, — съ другитѣ указания. — вж. още Patsch, PWRF V, 1707 за течението на р. Дринъ: „Felsengen verursachen zahlreichen katarakte...“, заедно съ уканизта тамъ.

² Ср. сходното описание на р. Вардаръ, Анна Комнина, ibid I, 28,²⁰: ... τὸν ποταμὸν Βαρδάρων... ῥεῖ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῶν ἐγγύθεν τῆς Μυσίας ὄρων, παραμείβων δὲ πολλοὺς μεταξὺ τόπους καὶ διορίζων πρὸς τε τὴν ἑω καὶ τὴν ἐσπέραν τα τε Βερροία καὶ Θεσσαλονίκην προσήκοντα ἐκδίδωσιν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς καὶ νοτίαν θάλασσαν etc.; ср. за р. Бичина (Βιτζίνα), ibid. I 233,¹⁷ сл.; за Марица (Εὔρος) ср. ibid., II, 256,¹³ сл. Ср. за описанието и на рѣкитѣ у нея G. Buckler, Anna Comnena, Oxf. Univ. Press 1928, 213.

³ Анна Комнина говори за „оварваренъ езикъ“ (ἡ... γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα, отъ ἐκβαρβαρώω „оварварявамъ се“), не за варварски езикъ (ἡ γλῶττα βάρβαρος). Нейниятъ идеалъ е античниятъ гръцки езикъ и тя смѣта съвременния ней гръцки езикъ (ἡ νῦν γλῶττα) за оварваренъ (ἐκβαρβαρώσασα). (ср. K. Kumbacher, Gesch. der byzant. Litteratur, München 1897, SS. 276/7. — G. Buckler, Anna Comnena, p. 481 сл. и специално, 482, бел. 4). Отъ нейнитѣ думи: τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν не би трѣбвало да се заключава, че споредъ нея, Лихнида била назована Ахрида на варварски сиречь бѣлгарски езикъ. Мисълта на Анна е, че оварварениятъ гръцки езикъ назовалъ езерото вмѣсто въ античното име Лихнида, което тя би предпочела (ср. K. Kumbacher, ibid., S. 277, Anm. 1), съ ново „оварворено“ име Ахрида. Въ текста се говори сжщо не за преименуване на града, но на езерото: ... τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα Ἀχρίδα προσηγόρευσεν.

Мокра презъ нѣкакви стотина¹ рова, които назоваваме прагове“.

При изтичането си изъ езерото р. Черни Дринъ се раздѣля на нѣколко ржкава,² а по-нататкъъ тя получава по течението си множество притоци, които се сливатъ съ нея и вече значително я уголѣмяватъ къмъ Дебъръ. Тъкмо за тѣзи особености на р. Черни Дринъ трѣбва да се види указание въ думитѣ на Анна, че изъ езерото изтичатъ като отъ отдѣлни извори множество (точно: стотина, *εἰς ἑκατὸν*) рѣкички, които се съединяватъ съ рѣката при Дебъръ.

Общото описание за началото и течението на р. Черни Дринъ у Анна Комнина напълно съответствува на познатитѣ намъ описания на нови географи и действителното положение на рѣката,³ та тази точност свидетелствува, че авторката за тая частъ отъ своето изложение се е ползвала отъ сигурни и точни източници.

Свързването, след., на града Охридъ, възъ основа на този текстъ у Анна Комнина, съ царь Самуила, твърденията за пре-

¹ Повторението на числото „сто“ (*ἑκατὸν*) въ изразитѣ *διὰ τινῶν τάφρων ἑκατὸν* и *εἰς ἑκατὸν ἤκοντες*... потвърждава, че то има условно и общо, не абсолютно значение.

² ср. J. Цви и ђ, ц. с., III, 720.

³ Ср. напр. описанието на р. Дринъ у F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Moreé, a Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire ottoman*. Paris 1805, III, 257 сл.: „Ce fleuve, qu'on peut regarder comme le plus considérable de tous ceux de l'Illyrie, a deux sources connues, qui ont reçu les noms de Drin Noir et de Drin Blanc. La plus considerable, qui est celle du Drin Noir, se trouve sur le revers septentrional des montagnes de Sagori, d'ou elle coule au nord, et forme, à huit lieues de son origine, le lac Lychnidus, ou lac d'Ochrida, d'ou elle sort pour arroser un valon fertile, dans lequel elle reçoit le Drin Blanc. Cet autre Drin tombe du mont Boras, qui est un des contre-forts du Scardus, et se réunit au Drin Noir, à dix lieues du lac d'Ochrida. Confondues dans un même lit et réunies sous un nom commun, les eaux des deux branches du Drin roulent au nord-ouest. Son cours alors sert de limite à l'Albanie, qu'il sépare de la Dalmatie, et borne l'Illyrie; il reçoit enfin le tribut de mille ruisseaux et de plusieurs rivières, qui se précipitent des montagnes voisines du vallon qu'il baigne. Changeant ensuite de direction, il porte ses eaux eau midi, décrit une grande sinuosité à la hauteur de Scutari et vient se décharger dans la mer Adriatique...“ — ср. сжщия, *Voyage de la Grèce*, III, 58; „On arrive à la décharge du lac Lychnidus, qui forme le Drin dont le cours se dirige au septentrion, pour se réfléchir à l'occident, en traversant les Dibres, d'où il se rend à la mer, au-dessous d'Alessio...“ Ср. сжщо описанието у G. Cedrenus, ed. Bonn., II, 468, 16—9.

именуването на града и езерото отъ Лихнида въ Ахрида отъ българския царь Самуилъ и указанията за нѣкакви особени мѣрки отстрана на тоя царь за отводняване на Охридската областъ и пр., почиватъ не само на единъ погрѣшенъ преводъ и разбиране на Анниния текстъ, началото на което лежи у Дюканжа, но сж се явили и заради това, че самиятъ текстъ е билъ извратенъ поради контаминация на имената: мѣстното име *ὁ Μόκρος*, на пл. Мокра, и личното име *ὁ Μόκρος*, като име на нѣкакъвъ български царь, — поради която контаминация въ първоначалния текстъ е билъ вставенъ цѣлъ несвързанъ изразъ.

Трудно е, обаче, да се опредѣли времето на тази интерполация¹ и кому принадлежи.² Тѣй като тази интерполация е засвидетелствуванa въ запазенитѣ днесъ преписи отъ Алексиадата на Анна Комнина и то преписи отъ рано време,³ може да се заключи, че това интерполиране е станало още твърде рано следъ първоначалната редакция. Целта на интерполирането е била, очевидно, да се обясни намиращото се въ кн. XII, 9 име *Μόκρος*, което интерполаторътъ е разбралъ не като мѣстно име — на пл. Мокра, но като лично име, *ὁ Μόκρος* — указание за сжщия онзи български царь *ὁ Μόκρος*, за който се говори по-напредъ въ изложението, въ кн. VII. За основа на своето обяснение — сиречь на интерполиранитѣ думи, интерполаторътъ, очевидно, е взелъ именно указанието въ гл. VII, за българския царь Мокросъ, съ известно попълване и промѣна:

кн. VII, 3:

... *Μόκρος* ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλέως καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι καὶ προσέτι γε Σαμουήλ ὁ τελευταῖος τῆς Βουλγαρικῆς δυναστείας, καθάπερ ὁ Σεδεκίας τῶν Ἰουδαίων ...

кн. XII, 9.

... (ἀπὸ Μόκρου τοῦ) Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα Σαμουήλ, τοῦ ἐπὶ τοῖν βασιλεῶν Κωνσταντίνου καὶ Βασιλείου τῶν πορφυρογεννήτων γερόνοτος ...

¹ Въ мюнхенското съкращение на Аннината Алексиада (Cod. Mon. Gr. 355) е указана друга интерполация въ Алексиадата, — вж. C. Neumann, Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im zwölften Jahrhundert, Leipzig 1888, S. 28/30.

² C. Neumann, ц. с., S. 29: „Die handschriftliche Ueberlieferung der Alexias ist nicht die allerbeste ...“

³ Новото издание на Алексиадата е направено по Codex Florentinus LXX, 2., отъ XII в. най-близъкъ до Анниния оригиналъ, — вж. Aug. Reifferscheid, Praefacio I, ad Anna Comnena, ed. Teubner.

Името *ὁ Μόκρος* въ кн. XII, 9 на Алексиадата следователно е било поставено първоначално като мѣстно име, но после то е било разбрано отъ неизвестния интерполаторъ като лично име, а това е могло да стане само възъ основа на указанието отъ VII, 3, гдето се говори за българския царь *Μόκρος* и съ което указание си е послужилъ интерполатора за своята вставка. Името *Μόκρος* като лично име на нѣкакъвъ български владѣтель е стояло, значи, въ този видъ, въ кн. VII, 3, преди да стане интерполацията и я предшества по време, а последната зависи причинно и по сжщина отъ него. Това име *ὁ Μόκρος* като име на български царь е било, прочее, първоначално *ἄλαξ λεγομένη* въ Анниното творение, — неизвестно, дали въ първоначалната редакция или наскоро следъ това, но не, обаче, следъ интерполацията.

За установяване на това, кой изъ българскитѣ владѣтели трѣбва да разбираме подъ указания царь *Μόκρος*, разполагаме, след., съ две данни: указанието на кн. VII, 3., намиращо се въ първоначалната или ранна редакция и отъ друга страна, указанието на кн. XII, 9, което се дължи на неизвестенъ интерполаторъ, който разбралъ указаното въ кн. XII, 9, мѣстно име на пл. Мокра — *ὁ Μόκρος* сжщо като лично име и, поради това, направилъ своята интерполация. Вставенитѣ думи на неизвестния интерполаторъ сж, прочее, второто сведение, следъ първоначалното указание въ кн. VII, 3, за българския царь *Μόκρος* и тѣзи думи сж близки по време на първоначалното сведение, като, отъ друга страна, тѣ зависятъ отъ него и го повтарятъ по-разширено. Тѣ, следователно, могатъ да бждатъ използвани като материалъ за анализа на указанието за българския царь *Μόκρος* въ кн. VII, 3, особено при липсата на всѣкакви други указания за него въ историческата традиция.

III

Общо, всички указани мнения за посочения въ Алексиадата на Анна Комнина български царь *Μόκρος* се раздѣлятъ главно на две: едни учени признаватъ, че такъвъ български царь е сществувалъ презъ X-ия вѣкъ, къмъ края на първото царство, а други малцина (главно К. Норф, М. Дриновъ и проф. В. Н. Златарски) смѣтатъ, че това е име на единъ отъ раннитѣ български владѣтели. Отъ първитѣ едни (главно Du-

Cange и Farlati) мислятъ, че самиятъ Самуилъ билъ назоваванъ „Мокъръ“, а други (главно Гилфердингъ) твърдятъ, че това име е собствено („Мокъръ“: Шишманъ или Никола) или за мѣстопроизхода¹ („мокрянинъ“ споредъ Рачки) на Самуиловия баща.

За отъждествяването на *Μόκρος* съ Шишмана или Никола, или съ Самуила, или, най-сетне, за твърдението си, че това е билъ нѣкой отъ раннитѣ български владѣтели, изследвачитѣ сж се ползували безразборно отъ първото — кн. VII, 3 указание на Анна Комнина и отъ второто — кн. XII, 9, указание на неизвестния интерполаторъ. Критиката на разнитѣ изказани мнения и опитътъ да се отъждестви *Μόκρος* трѣбва сжщо да използва съчетанитѣ две сведения за тоя български царъ и да почива, първо, върху думитѣ на Анна въ кн. VII, 3, и, второ, указанието на неизвестния интерполаторъ въ кн. XII, 9, при което последното сведение може да послужи за ценно допълнение къмъ първото и автентичното.

Достатъченъ е, обаче, единъ точенъ преводъ на указанитѣ мѣста отъ Анна Комнина, за да се види неправилността на отъждествяването на Мокра съ Самуила. Думитѣ на Алексиадата, XII, 9: ἀπὸ Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα Σαμουήλ, τοῦ ἐπὶ τοῖν βασιλείων Κωνσταντίνου καὶ Βασίλειου τῶν πορφυρογεννήτων γερονότος, не могатъ да се разбиратъ, въ смисълъ, че въпросниятъ български царъ отначало се назовавалъ *Μόκρος*, а по-сетне (deinde“ Du-Cange, „später“ Lingenthal, „сетне“ Снѣгаровъ) Самуилъ, както смѣталъ Дюканжъ. Явно е, че думитѣ *τὰ πρῶτα* и *τὰ ἔσχατα* (не *τὸ ὑστερον* или *τὰ ὑστερα*, *deinde*, *сетне!*), макаръ и наречия, иматъ значение като числителнитѣ *ὁ πρῶτος* и *ὁ ἔσχατος* (= *Σαμουήλ ὁ τελευταῖος τῆς βουλγαρικῆς δυναστείας*, VII, 3)² за мѣстото на тѣзи владѣтели въ редицата на българскитѣ царе, или, иначе, че *Μόκρος* царувалъ, както указва и Б. Прокичъ, най-първенъ (*τὰ πρῶτα*) отъ бъл-

¹ Като име за мѣстопроизходъ или собствено (Мокросъ или Макросъ) или „мокрянинъ“ — се срѣща по-късно. Ср. Дим. Мокрянина, по Ив. Снѣгаровъ, Мак. Пр., IV (1928), 3, стр. 65, бел. 4. — ср. Мануилъ *Μακρός*, въ *Επιτ. Ἱστορ. Βυζ. Σπουδῶν* II (1925), 122 сл. — ср. Ив. Снѣгаровъ, История на Охрид. архиеп., I, 297.

² Ср. лат. преводъ въ бонското издание: a Mocro rege primo Bulgarorum et ultimo Samuele. ...

гарските господари, а Самуилъ царувалъ най-сетне (*τὰ ἔσχατα*) и билъ последниятъ отъ българската династия (*ὁ τελευταῖος τῆς βουλγαρικῆς δυναστείας*). Особено ясно е указано, че става дума за две отдѣлни личности, за царъ *Μόκρος* и за царъ Самуилъ, а не за едно лице, съ име „Мокъръ“ и Самуилъ, въ думитъ на самата Анна, VII, 3: „*Μόκρος* царътъ на българитъ и неговитъ потомци (*καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι*) и още повече пъкъ Самуилъ, последниятъ отъ българската династия“,¹ — отъ които думи може лесно да се разбере, най-малкото, че Самуилъ не е тъждественъ съ Мокра, но е единъ отъ неговитъ наследници, независимо дали ще се смѣтне за прѣмъ или далеченъ потомъкъ на Мокра.

Сжщото това мѣсто у Анна Комнина, lib. VII, 3, дава ясно да се разбере, както подчертаватъ нѣкои учени (Норф, Дриновъ, проф. Златарски), че е погрѣшно схващането за *Μόκρος* като баща на Самуила или че Самуилъ е прѣмъ и непосреденъ наследникъ на Мокра. Споредъ нашитъ указания, царувалиятъ най-първенъ (*τὰ πρῶτα*) български царъ *Μόκρος* оставилъ като владѣтели на българската държава своитъ помомци (*οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι*)² и едва най-подире (*τὰ ἔσχατα*) царувалъ Самуилъ, последниятъ отъ българската династия (*ὁ τελευταῖος τῆς βουλγαρικῆς δυναστείας*). Въ Аннинитъ думи подъ указанието за потомцитъ на царя Мокра (*οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι*)³ могатъ да се разбиратъ не непременно едно, а нѣколко поколѣния владѣтели, а самата тя сякашъ не включва Самуила въ редицата на тѣзи потомци (*οἱ γενόμενοι*) на царя Мокра, но го назовава само „последенъ отъ българската династия“. Съобразно опредѣленията за Мокра като *ὁ πρῶτος* (точно: *τὰ πρῶτα*) и Самуилъ — *ὁ τελευταῖος* (*ὁ ἔσχατος*, точно: *τὰ ἔσχατα*) отъ българскитъ владѣтели, *Μόκρος* трѣбва да се разбира не като баща — прѣмъ и непосреденъ преди Самуила

¹ Отъ превода на М. Дринова, ц. с., Съч., I, 329, бел. 29: „българскій царъ Мокръ и неговитъ потомци, особенно Самуилъ...“, би могло да се разбере, че и Самуилъ принадлежи къмъ непосреднитъ потомци на Мокра.

² Ср. англ. преводъ на Eliz. A. S. Dawes, *The Alexiad*, London 1928, p. 172: „But from the time that Mocrus, King of the Bulgarians, and his descendants, and finally Samuel, the last of the Bulgarian dynasty...“

³ Съ *οἱ ἐξ Ἀγαθῶ* византийскитъ писатели указватъ обикновено арабитъ.

господарь, като Шишманъ — Никола „Мокри“, или, обратно, да се смѣта Самуилъ като синъ и прякъ, непосреденъ потокъ на Мокра. Напротивъ, единственото точно тълкуване на текста е, подъ *Μόκρος* да се разбира, както мислилъ К. Норф, „der Ahne der alten bulgarischen Könige“, или, по М. Дринова, „нѣкого отъ родоначалниците на прежните български царе“, или, най-сетне, споредъ прозорливото опредѣление на проф. В. Н. Златарски, „нѣкакъв-си предѣдъ на българската династия отъ IX и X в.“.

Името на българския царъ *Μόκρος*, подъ когото трѣбва, значи, да разбираме царувалия, по опредѣлението на нашите източници, най-първенъ (*τὰ πρῶτα*) български владѣтель, е само *δὲς λεγόμενον* въ цѣлата наша историческа традиция, или по-точно, както се каза, първоначално то е било само *ἄπαξ λεγόμενον* — въ кн. VII, 3 на Алексиадата. Отъ самия този фактъ може, прочее, съ достатъчно основание да се мисли, че се отнася или за неизвестенъ български владѣтель, или пъкъ, че това име е извращение и неточно предаване на името на нѣкой изъ известните намъ български владѣтели.

Подъ името *Μόκρος* Анна е разбирала нѣкого отъ българските владѣтели презъ първото българско царство. Годината 1018, когато имп. Василий II покорилъ България и унищожилъ западната българска държава, е сигурния *terminus post quem* поп, защото византийската писателка съставила своята „Алексиада“ къмъ срѣдата на XII в.,¹ презъ времето на византийското владичество надъ българските земи. Въпросъ е, обаче, доколко опредѣлението, че този царъ *Μόκρος* царувалъ най-първенъ (*τὰ πρῶτα*), въ противоположностъ на Самуила, който царувалъ най-сетне (*τὰ ἔσχατα*) и билъ последенъ отъ българската династия (*ὁ τελευταῖος τῆς βουλγαρικῆς δυναστείας*), трѣбва да се разбира буквално или общо.

Думите на византийската писателка, съ които тя опредѣля времето на ц. Самуила, даватъ възможностъ да се отговори на този въпросъ.

Анна Комнина опредѣля Самуила като последенъ отъ българската династия (*ὁ τελευταῖος τῆς βουλγαρικῆς δυναστείας*); твърди се въ кн. XII. 9 сжщо, че царувалъ най-подире (*τὰ ἔσχατα*) отъ българските владѣтели. Знае се, обаче, че

¹ К. Krumbacher, ц. с., S. 274.

Самуилъ не е билъ последниятъ отъ българскитѣ владѣтели. Следъ неговата смъртъ (6 окт. 1014 год.),¹ властѣта надъ българитѣ заелъ синътъ му Гавриилъ-Радомиръ, който на 15 октомври 1014 год. билъ провъзгласенъ за български царь,² но управлявалъ само до срѣдата на августъ 1015 г.,³ „безъ да изпълни цѣла година.“⁴ Царството било заето отъ Ивана Владислава, който царувалъ отъ септ. 1015 год.,⁵ до февруари 1018 год., две години и 5 месеца.⁶ Анна Комнина не е могла да не знае, че Самуилъ не е билъ последниятъ български царь. Сама тя е била въ родствени връзки съ Самуиловия родъ. Нейната майка, императрица Ирина, била внучка на Траяна, единъ отъ синоветѣ на последния български царь Иванъ Владиславъ⁷. Анна признава като сродникъ отъ майчина страна (*μητρόθεν*) на императрицата и своята майка Ирина, Радомиръ⁸ Ларонъ,⁹ синъ на Ларонъ, Иванъ Владиславовия синъ.¹⁰ Тя разказва надълго за едно съзаклате противъ императора Алексия I Комнина, въ края на 1107 год., устроено отъ двамата братя Ларонъ и Теодоръ, като назовава Ларона *ἀνὴρ τις ἐξ Ἀρωνίων ἐκείνων ἀπὸ μέρους ἀνέλκων τὸ γένος, καὶ ἐκ νόθεον κατήγετο*,¹¹ отъ което може да се заключи,¹² че родътъ *Ἀρωνίοι* потомцитѣ на Иванъ Владиславовия синъ Ларона,¹⁴ е билъ много известенъ по това време въ Византия. Изобщо, не много години били изминали следъ покорението на България отъ ромеитѣ до времето, когато Анна писала своето съчинение, още били живи нѣкои потомци на българскитѣ владѣтели, са-

¹ Skyl.-Cedg., ed. Bonn., II, 458₁₇₋₂₂. — ср. В. Н. Златарски История, I, 2, 741 и бел. 2.

² В. Н. Златарски, *ibid.*, I, 2, 745 и бел. 1.

³ *ibid.*, I, 2, 754 и 762, бел. 1.

⁴ Skyl.-Cedg., *ibid.*, II, 459₂₋₃.

⁵ В. Н. Златарски, *ibid.*, I, 2, 754.

⁶ *ibid.*, I, 2, 772.

⁷ В. Н. Златарски, История, I, 2, притурка „Родословна таблица на комитопулитѣ“. — M. Lascaris, *Sceau de Redomir Aaron*, *Byzantinoslavica*, III (1931), 2, отд. отп., p. 10.

⁸ Anna Comnena, ed. Teubner, II, 11.

⁹ Споредъ M. Lascaris, *ibid.*, p. 9.

¹⁰ *Ibid.*, p. 10/11.

¹¹ Anna Comnena, *ibid.*, II, 175.

¹² Ср. M. Lascaris, *ibid.*, p. 9.

¹³ Du-Cange, *Notae*, къмъ Anna Comn., ed. Bon., II, 652/3. — M. Lascaris, *ibid.*, p. 9.

мата Анна се намирала въ тѣсно родство съ рода на тия български владѣтели, та не сж могли да се загубятъ и съвсемъ да се затъмнятъ споменитѣ за имената и сждбинитѣ на последнитѣ български царе. Указанието, следователно, на Анна Комнина, че Самуилъ билъ последниятъ отъ българската династия се дължи не на непознаване последнитѣ сждбини на българската държава въ края на X-ия и нач. XI. в.,¹ или на нѣкаква друга причина,² но може да се разбира само въ смисълъ, че авторката е искала да опредѣли общо, а не буквално, Самуила като най-виденъ отъ последнитѣ български владѣтели, царувалъ къмъ края (*τὰ ἔσχατα*) на първото българско царство. Този стремежъ у нея да опредѣля общо събития изъ българската история се долавя въ цѣлия контекстъ въ кн. VII, 3, гдето тя прибързано сравнява Самуила като последенъ отъ българската династия съ Седекия отъ иудеитѣ³ и опредѣля общо и приблизително, че Преславъ билъ разположенъ къмъ Дунава (*πρὸς τὸν Ἰστρὸν*)⁴

Съ огледъ на този показанъ стремежъ да се опредѣлятъ известни събития изъ българската история общо и приблизително, трѣбва да се заключи, че, когато въ контекста се опредѣля царя *Μόκρος*'а като царувалъ най-първенъ (*τὰ πρῶτα*) отъ българскитѣ владѣтели, това трѣбва да се раз-

¹ Ако се допустне, че опредѣлението на Анна за Самуила като „последенъ отъ българската династия“ се дължи на непознаване на българската история въ края на X-ия и нач. XI-ия вѣкъ, та за това е общо и небуквално, колко по-замъглени сж били тогава споменитѣ за раннитѣ времена на българската държава, поради което опредѣлението за Мокра като царувалъ „най-първенъ“ български владѣтель не трѣбва да се смѣта за буквално точно, а общо и приблизително.

² Отъ думитѣ на Анна, че Самуилъ билъ *ὁ τελευταῖος τῆς βουλγαρικῆς δυναστείας* би могло да се мисли, че тя е искала да укаже Самуила като последенъ български владѣтель, но това не е допустимо, защото така тя би опетнила и самия Ивана Владислава, убиеца на Гавр. Радомира и узурпатора на престола, а съ това би засѣгнала и своя родъ по майчина страна.

³ За Седекия. вж. IV Царства, 24, 1 сл.; Иеремия, 39, 1 сл.; II Парал., 36, 1 сл. За сближението на Самуила съ Седекия е спомогналь, може би, разказътъ за ослѣпяването на Самуиловитѣ войници отъ Василия II, за което Анна сякашъ намеква, като изтъква спомена за ослѣпления при заемаването на иудейското царство Седекия.

⁴ Може би тя не е имала точна представа за положението на Великия Преславъ и го е смѣсила съ Мали Преславъ, който действително се намиралъ край Дунава, — ср. G. Buckler, ц. с., 213, бел. 11.

бира не буквално, че той е билъ наистина първиятъ, споредъ нашитѣ извори, български царъ, но че е билъ единъ отъ царувалитѣ най-първенъ (*τὰ πρῶτα*) и въ първитѣ времена отъ сществуването на българската държава и, при това, единъ изъ най-виднитѣ¹ първи (ранни) български владѣтели, чиито потомци наследили следъ него властта надъ българитѣ.

Редицата на раннитѣ български владѣтели отъ първото царство не е пълна, поради липса на исторически свидетелства. Именно всрѣдъ тѣзи празнини въ списъка на българскитѣ господари отъ това време може да се потърси мѣстото на царъ *Μόκρος*. Времето следъ смъртъта на ханъ Тервеля (май 718),² до първата българовизантийска война при Константина V Копронима въ 755 год., значи цѣли 36 години, е „най-тъмниятъ и най-неизвестниятъ въ старата българска история“ (проф. В. Н. Златарски)³ периодъ. За него липсватъ всѣкакви сведения у византийскитѣ писатели и едничкъкъ оскъденъ източникъ е Именникътъ на българскитѣ ханове. За този периодъ Именникътъ отбелязва, като наследникъ на Тервеля, единъ владѣтель отъ рода Дуло, съ неизвестно име, който управлявалъ 5 лунни години и 10 месеца, сиречь, отъ май 718 год. до януари 724 год.,⁴ и всички опити да се установи поне името на тоя ханъ оставатъ безплодни.⁵ Не се знае сжщо дали следъ бѣгството на Телерига при ромеитѣ въ 777 год.⁶ е господарувалъ нѣкой неизвестенъ български ханъ или пъкъ престолътъ е билъ заетъ непосредно отъ Кардама,⁷ за когото има указание чакъ за 791 год.⁸ Опитътъ да се отъждестви Анниния

¹ Но съответствие съ Самуила, като най-виденъ изъ последнитѣ български владѣтели отъ първото царство.

² В. Н. Златарски, История, I, 1, 191.

³ *ibid.*, I, 1, 191.

⁴ *ibid.*, I, 1, 192.

⁵ Споредъ Marquart, Die Altürkische Inschriften, s. 74, името му било Вихтунъ; после (въ Die Altbulg. Ausdrücke, ИР А И К, XV (1912), S. 6), че името му било Текучъ. J. Mikkoла предложи името Тектемъ или Токтомъ (JSFO., XXX (1914), 33, p. 13/14). — ср. В. Н. Златарски *ibid.*, I, 1, 191, бел. 2.

⁶ В. Н. Златарски, *ibid.*, I, 1, 237.

⁷ *ibid.*, I, 1, 239.

⁸ *ibid.*, I, 1, 239.

Μόκρος съ неизвестния наследникъ на Тервеля¹ или да се вмѣсти между Телерига и Кардама е недопустимъ. Тѣзи неизвестни владѣтели (ако се допустне, че между Телеригъ и Кардалъ сжщо е имало неизвестенъ владѣтель) сж управлявали твърде кратко време, били сж незначителни и не сж се отличили съ нищо спрямо Византия, та тъкмо за това не сж били отбелязани отъ тогавашнитѣ византийски хронисти, напр., Теофанъ и патриарха Никифоръ. Не е допустимо името на такъвъ български владѣтель да не бжде отбелязано отъ съвременнитѣ нему византийски автори, а да се намира указание за него едва у единъ авторъ на XII в. Малко е допустимо сжщо, че Анна се е ползувала отъ неизвестни намъ византийски извори, въ които били запазени сведения за раннитѣ времена на българската история и, частно, името на тоя владѣтель. Напротивъ, трѣбва да се мисли, че Анна Комнина, както въ указанието за последнитѣ времена на първото българско царство е изпуснала имената на кратковременнитѣ и незначителни, сравнително, български царе Гавриила Радомира и Ивана Владислава, сжщо така когато засѣга раннитѣ времена отъ българската история, та не би указала нѣкой иначе неизвестенъ и незначителенъ български владѣтель. Отъ самитѣ пѣкъ думи на византийската авторка личи, че въпросниятъ царъ (Ι) *Μόκρος* е билъ родоначалникъ на династия, като оставилъ следъ себе си властѣта надъ българитѣ на своитѣ потомци (*οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι*), което не би могло да се каже за нѣкой дребенъ и незначителенъ владѣтель.² Самиятъ фактъ за отбелязването името на тоя български βασιλεὺς редомъ съ царя Самуила и ролята, която Анна Комнина му придава въ своитѣ думи, достатъчно свидетелствуватъ, че се отнася за значителенъ и голѣмъ български владѣтель. А този, по самото това, не би могълъ да се смѣтне за нѣкой отъ неизвестнитѣ господари, но, напротивъ, трѣбва да се дири въ редицата на виднитѣ, затова и известни ранни владѣтели.

¹ Между името *Μόκρος* и израза *τεκοῦχтемъ* (*текоучитемъ*) твърдимъ отъ Именника, гдето се търси указание за името на неизвестния ханъ, нѣма никаква общностъ.

² Съ известния владѣтель, подиръ Тервеля, и съ Севара се прекратява рода Дуло (вж. проф. В. Н. Златарски, *ibid.*, I, 1, 192), така че неизвестниятъ ханъ, комуто би се приписало името *Μόκρος*, не е родоначалникъ на династия.

Нѣкои учени наистина смѣтатъ, че въ *Μόκρος* на Анна Комнина трѣбва да се дири извратено името на нѣкой отъ известнитѣ български господари. Още Т. Д. Флорински,¹ предложи въ „неразбираемото *Μόκρος*“ да се види неправилно четене или извращение на името *Νικόλαος*. Това предложение не е приемливо, първо, защото *Μόκρος* у Анна Комнина не се явява баща на Самуила, какъвто е Никола, и, второ, защото е невъзможно сближението на имената *Μόκρος* и *Νικόλαος*. Неприемливо е сжщо сближението на името *Μόκρος* съ името *Βορίσης* (*Μπορίσης*, *Μπόρης*), което име е носилъ първиятъ християнски български владѣтель въ Велики Преславъ, както предложи Б. Прокичъ.² Ако трѣбва, прочее, да се търси въ името *Μόκρος* указание за името на нѣкой отъ познатитѣ видни български царе отъ първото царство, то най-приемливо се явява сближението съ името на ханъ Крума, за което бѣ намекналъ, но бездоказателно, още К. Хопфъ.

Името на хана Крума е предадено по най-различни написана въ нашитѣ източници. „Едва̀ли има историческо име, споредъ върнитѣ думи на проф. В. Н. Златарски,³ което да е претърпѣло въ своето написване толкова много метаморфози, както името на тоя български господарь“. Името на Крума е указано въ формитѣ: *Κροῦμιος*,⁴ *Κροῦμος*,⁵ *Κοῖμος*,⁶ *Κροῦμιος*,⁷ *Κροῦμῆς*,⁸ *Κρεμ*,⁹ *Crumpnus*,¹⁰ *Crumas*, дори *Crimas*, *Brimas*,¹¹ *Crusmas*,¹² *Κροῦμъ*,¹³

¹ ИРАИК, IV (1899), I, стр. 8.

² Глас, LXXVI (1908), 244, бел. 1.

³ В. Н. Златарски, История, I, 1, 243, бел. 1.

⁴ Theoph., ed. De Boor, 485—503; Genesios, ed. Bonn., 12.

⁵ Sym. Logoth. у G. Hamart. ed. Muralti, 678—680, но и *Κροῦμιος*, 724/25; Menologion-imp. Basilii, P. Gr., CXVII col. 276; Leo Gramm. ed. Bonn., 206/7; Zonaras, ed. Dindorfi, III, 372 сл. — ср. В. Н. Златарски, *ibid.*, I, 1, 247, бел. 1.

⁶ Leo Gramm., *ibid.*, 204, 1.

⁷ G. Monachus, ed. C. de Boor, II, 774; Theoph. Cont., ed. Bonn., 12 и 14, но и *Κροῦμος*, *ibid.*, 216 и 217.

⁸ Въ Мадарския надписъ, по Г. Фехеръ, Надписътъ на Мадарския конникъ, София 1928, стр. 84 сл., 90 сл., 99 и др.

⁹ Suidas. s. v. *Βούλλαροι*.

¹⁰ Bnast. Bibl., II, 335—40; Siegebert, Monum. Germ., VIII, 336. — ср. Злат., *ibid.*

¹¹ Einhardi annal., Mon. Germ. I, 200 и нѣкои ржкописи. — ср. Злат., *ibid.*

¹² Chronicum Vedastinum, Pertz, Mon. Germ., script. XIII, 707. — ср. Злат., *ibid.*

¹³ Старобълг. прев. Сим. Логот., изд. Стрезневски, Пр. 1905, стр. 89, 90, 101.

Креъмъ,¹ Кремль,² Крѣмль,³ Ягрѣмъ,⁵ Крѣмышъ, Кржгъ,⁵ Κρόμος.⁶

Трѣбва, прочее, да се мисли, че името Μόκρος е само едно извращение на името Κροῦμος поради обикновена метатеза, каквито случаи не сж рѣдки въ историческитѣ ни извори, напр., Γόβορις вм. Βόγορις,⁷ Ροδόστολος вм. Δοδόστολος,⁸ ἀλογοβοτούρ вм. ἀλοβογοτούρ,⁹ ἡμνήκος вм. μηνικός,¹⁰ Τρίβονος вм. Τρίνοβος.¹¹ Името Κροῦμος поради метатеза е било извратено въ Μό-κρο-ς отъ което е било произведено Μό-κρο-ς, съ типичното гръцко окончание — ος, и тази грѣшка въ на́писа на едно чуждо за византийцитѣ име не е могла да бѣде забелязана и оправена. У самия Теофилакта Охридски, съвременникъ на Анна, името на Крума е предадено сжщо извратено, въ форма Κροῦβος.¹² Поправениятъ текстъ, след., у Анна Комнина кн. VII, 3, трѣбва да се чете: Κροῦμος ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι καὶ προσέτι γε Σαμουήλ... Като се е повелъ по извращението на името Κροῦμος въ Μόκρος въ кн. VII, 3., неизвестенъ интерполаторъ е разбралъ правилното мѣстно име ὁ Μόκρος — за пл. Мокра въ кн. XII, 9 като личното име Μόκρος — Κροῦμος и, за да го обясни, е направилъ своята интерполация.

Крумъ, както е указанъ въ кн. VII, 3. на Алексиадата, е наистина единъ отъ най-виднитѣ ранни бѣлгарски владѣтели.¹³ Това разбиране на Аннинитѣ думи напълно потвърждава прозорливото опредѣление на проф. В. Н. Златарски за царъ

¹ Safařik, Sebr. spisy, II, 185, по Злат., ibid.

² Въ рускитѣ хронографи, по Злат., ibid.

³ Въ Пролога отъ XIV в., Зап. Имп. Р. Арх. Общ. III (1888), 341, по Злат., ibid..

⁴ Споредъ Г. Фехеръ, ц. с., 86, 90, 99 и др..

⁵ Станиславовъ синаксаръ отъ 1330 г., ржкоп. Срѣб. Ак. № 83. л. 123, об., — по В. Н. Злат., ibid.

⁶ Разночетене у Zonara, ed. Bonn., III, 309.

⁷ Sim Mag., ed. Bonn., 665.

⁸ Nilos Doxopates, *Táxiς*..., ср. СпБАкН. I (1911), 101. — ср. В. Н. Златарски, ibid., I, 2, 489, бел. 1.

⁹ Const. Porphy. De admin. imp., ed. Bonn., с. 32: 158₁₇.

¹⁰ ibid., с. 32: 158₁₇.

¹¹ G. Asgorolita, ed. Heisenberg, 176₉. — ср. ощи *ἡτξβόκλια* у С. Porphyg., ibid., 158₇, вѣроятно сжщо титла (В. Н. Златарски, ibid., 475, бел. 1), напр. *τξήμβοιλα* — чигбоила, отъ чигъ, чиготъ.

¹² P. Gr., CXXVI, 191 AB.

¹³ Крумъ е названъ отъ Анна Βασιλεὺς, едно, защото спомени́тъ за него сж били замѣглени по това време, и, друго, защото тя е искала да го изтъкне като голѣмъ и виденъ бѣлгарски владѣтель. — Заслужава да се отбележи, между другото, поразителното неведение на единъ гръцки авторъ, Γ. Σωτηρίος, въ сп. *Τερος Συνοδέσμος*, 1—15 дек. 1915., стр. 255/6, бел. 9., който поставя Крума презъ XI в. и му приписва разрушението на града Никополиς (έως οὗ οἱ Βούλγαροι τφ 1080 ὑπὸ τὴν ἡ. γεσίαν τοῦ φοβεροῦ Κροῦμου κατησάρισαν ἐκ θεμελίων αὐτὴν) (ср. *Σπετηρίς Ἡταιρίας Βυζ. Σπουδών*. I (1924), 293, бел. 2).

Μόκρος като нѣкакъвъ „предѣдъ на българската династия отъ IX и X в.“ Ханъ Крумъ е, наистина, родоначалникъ на българската династия отъ IX и X в., баща на Омортага (814—31), дѣдо и предѣдъ по права линия на владѣтелите следъ него, дори до Романа II (+997), което Анна прекрасно е указала съ думитѣ: *Κροῦμος καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι*.

Целта на указаното мѣсто отъ Анна Комнина VII, 3, е да обясни¹ съставното (*σύνθετον*) наименование на града Преславъ, подъ което той билъ познатъ всрѣдъ ромеитѣ: *ἡ μεγάλη Περισθλάβα*. Анна твърди, че отначало градътъ се назовавалъ *ἡ μεγάλη πόλις*. По-късно при Крума и неговитѣ потомци и още повече при Самуила той, споредъ нея, получилъ сложно наименование, отъ грѣцкото слово *μεγάλη* и славянското име *Περισθλάβα*: *ἡ μεγάλη Περισθλάβα*.² Това обяснение на Анна Комнина е невѣрно, защото грѣцкото име на града — *ἡ μεγάλη Περισθλάβα* било само точенъ преводъ на българското название Велики Преславъ, давано му въ отличие отъ разположения край Дунава Мали Преславъ или Переяславецъ.³ Неточно е Анниното сведение, че Преславъ сжществувалъ нѣкога (*ποτέ*) (разбира се преди Крума), като голѣмъ градъ (разбира се еллински), съ име *Μεγάλη πόλις*, и едва по-късно билъ заетъ отъ българитѣ и промѣнилъ името си. Не точно е сжщо указанието, че Преславъ билъ разположенъ къмъ Дунава (*περὶ τὸν Ἰστρον διακειμένη*).⁴

Като се отстрани първата частъ отъ Анниното известие за сжществуването на нѣкакъвъ *μεγάλη — πόλις* преди установяването на българитѣ, като легендарно и отразяваще известенъ елински патриотизъмъ,⁵ — указанието за нѣкаква връзка

¹ У нея сжществува изобщо стремежъ да обяснява „варварскитѣ“ имена, защото се страхува да не оскѣрби слуха на читателитѣ съ тѣхното произнасяне. Ср. К. Krumbacher, ц. с., с. 277 и Ann. 1. Сжщото отношение къмъ „влаварскитѣ“ имена проявява и Теофилактъ Охридски, ср. ср. 7. по Б. Финети, Р. Gr., CXXVI, 321 A. — СбБАН., XXVII, стр. 9.

² I. B. Burg, въ E. Gibbon, The History of the decline and the fall of the Roman Empire, London 1898, VI, 160, бел. 90, отбелязва: In the slavonic tongue, the name of Peristhlaba implied the great or illustrious city, *μεγάλη καὶ ὀψα καὶ λεγόμενη*, says Anna Comnena, Alexiada, VII. 3.

³ За него вж. В. Н. Златарски, История, I, 2, 580.

⁴ Г. Баласчевъ, Минало, I (1910), 4, стр. 335, като се довърява напълно и безкритично на Анниния текстъ, приема, че българската столица Преславъ била разположена наистина край Дунава. A. Rambaud, L'Empire grec au X-e siècle, Paris 1870, p. 325, е допусналъ сжщата грѣшка, като говори за Симеоновия дворъ: sa cour de Preslav, sur le Danube . . .

⁵ Споредъ Codinus, De orig., ed. Bonn., 23, 3 Преславъ (*Περισθλάβα*), заедно съ Дръстъръ, Плиска, Констанция, билъ основанъ още отъ Константина Велики.

между издигането на Преславъ и наименованието му „Велики Преславъ“, и Крума и неговитѣ потомци (*Κροῦμος καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι*) не противоречи на нашитѣ исторически известия. Чаталарскиятъ надписъ¹ доказва ясно, че основателъ на града Преславъ билъ Омортагъ,² наследникътъ на Крума. Целта за построяването на тая крепостъ е била чисто стратегическа. Построенитѣ отъ Омортага мостъ и крепостъ били разположени срещу северния входъ на Върбишкия проходъ.³ Поражението на имп. Никифора I, на 26 юли 811 год., станало въ Върбишкия проходъ,⁴ и Крумъ несъмнено знаелъ цѣлото стратегическо значение на този проходъ. Затова, можеби, Омортагъ, съ построяването на крепостта при р. Тича, презъ септ. 821 год.,⁵ изпълнявалъ само завета на своя баща. Основаната отъ него крепостъ е била, вѣроятно, подържана отъ другитѣ потомци на Крума, докато най-сетне при Симеона градъ Преславъ билъ избранъ за столица на българската държава.⁶ Изобщо, основаването и издигането на града се дължало на членоветѣ отъ Крумовата династия.

На сжщото мѣсто, обаче, Анна Комнина свързва града Преславъ съ Самуила. Въ нашитѣ исторически паметници липсватъ указания за нѣкакви връзки на Самуила съ Преславъ. Напротивъ, градътъ билъ назованъ, изглежда, съ славянското си име още преди Самуила, при Симеона,⁷ къмъ когото това сведение на Анна би се отнесло по-добре.⁸ Указанието пъкъ, че тѣзи български царе — Крумъ и Самуилъ — нападали За п а д а, трѣбва да се разбира въ обичайния смисълъ при употребата на опредѣленията „изтокъ“ и „западъ“ у византийскитѣ автори, именно За падътъ (*ἡ Δύσις*) за европейскитѣ, главно на полуострова владѣния на ромеитѣ (въ противоположностъ на Истока, *ἡ Ανατολή* — малоазийскитѣ), не непрѣменно, обаче, само западнитѣ части на Балканския полуостровъ.

Изобщо, Анниното указание въ кн. VIII, 3 за града Велики Преславъ има малка историческа стойностъ и не дава нѣщо особено ценно и ново за историята на тоя градъ.

¹ ИРАИК., X (1905), 544—54. — В. Н. Златарски, *ibid.*, I, 1, 441 сл.

² В. Н. Златарски, *ibid.*, I, 1, 319 сл.

³ *ibid.*, I, 1, 321.

⁴ *ibid.*, I, 1, 258 сл.

⁵ W. N. Zlatarski, *JSFOU.*, 40, 1 (1924), S. 1—7.

⁶ В. Н. Златарски, *ibid.*, I, 2, 254 сл.

⁷ *ibid.*, I, 2, 255.

⁸ Анна познава името на Симеона, ср. *ibid.*, I, 233, 22-24. ed. Teubner: *εις ἀκροπολίαν τινὰ τοῦ Συμεῶνος καλουμένην ἀνείσιν, ἣ καὶ Βουλευτήριον τῶν Σκυθῶν ἐχχωρίως ὀνομάζεται.*

К изучению македонско-болгарских записей.

А. М. Селищев.

Многочисленные записи, сделанные лицами из среды македонского населения, представляют весьма ценный материал для истории, этнографии и диалектологии Македонии. Давно ощущается потребность в полном и критическом издании этого материала. К сожалению, до сих пор мы не располагаем таким изданием. Для македонской диалектологии важны в особенности же записи, которые сделаны лицами, не связанными требованиями орфографии и не пользовавшимися в речи элементами иноязычными сербскими. Мы предлагаем вниманию читателей лингвистические факты, хотя и немногие, но доставленные, извлеченные из записи, сделанной в начале XIX-го века в Шишовском монастыре св. Николая, к юго-западу от Скопья, у реки Трески (недалеко от ее устья). Запись сделана двумя лицами. Она ясно обнаруживает принадлежность их к среде болгарской, западно-македонской: они были или из Скопского края (к югу от Скопья) или из недалеких местностей на юго-западе.

Запись сделана на одной из ненаписанных страниц большой рукописи, содержащей деяния апостольские с толкованиями Иоанна Златоуста (Публичная б-ка в Ленингр., Ф. I, 516). Рукопись была исполнена в XVI-м веке. Оригиналом для нее служил один из списков, восходящих к переводу деяний, сделанному в Болгарии в XIV-м веке по желанию Иоанна Александра. Перевод был сделан „ѣзъ грѣчьскѣго ѣзыка на блѣгарскѣго“ (запись-предисловіе на 1 л.). Часть рукописи XVI в. была выполнена писцом монахом Виссарионом. Конец ее изготовил другой писец, монах Венедикт, как свидетельствует запись на последнем, 276 л.: Слѣва съвършителю прѣблѣгомъ боу въсѣмъ добрымъ дѣломъ, амѣнь: — поче монахъ висаріонъ, ѣ доврѣши монахъ иненъ зкпѣѣхъ [венедиктъ]. лѣтъ 734. при ѣгъменъ ѣермонахъ сѣмонъ. ѣ проѣгъменъ ѣермонахъ геѣгѣю“.

Шишовская запись находится на л. 162 об. Она напечатана в 5-ой книге „Записей и надписей“ Люб. Стояновича¹. Но в этом издании оказались неточности: миране — в записи: мирани; ва то време — в зап.: во то време; иоуни — в зап. йоунни; пострада — в зап.: посрада. С теми же неточностями запись перепечатана во 2-м издании книги проф. Й. Иванова: „Болгарски старини из Македония“ (1931), стр. 126—127. Кроме этих неточностей, оказалась еще одна существенная: єдинъ — в записи — еденъ (Опускаем мелочи; см. снимок).

Сказаніе

Тако да знаете брата наши свещеніци и мирани лѣтъ ѿ хрѣта *aw̃si* во мѣсець йоунни во то време доиде самоиль ѣрмонахъ ѿ параскева монахїнахъ и ѿ оученика ѿмѣ бѣше ѿмѣ еденъ богоѿ а дръги секѣла во монастирь стѣныхъ нїколлае скопски шїшоски тѣка доидоха да седатъ прежде нїмъ рѣ лѣтъ їло пѣсто то ѿа светено место кога доидоха нищо не наидоха една царква ѿ ѿ хели мали кога влегохме во мастїрь неможехме да влеземе ѿ тревачъ со цоръ секохме бїлачотъ да и воводохме во дворища многѣ пострадаха за тоа место по[пъ] самоиль ѿ параскїва тїѣ напраиѣ патотъ во долотъ що е ѿ чешмата що е на портата многѣ се потрѣдїѣ за тоа место.

[2-й почерк] то що бѣше ѿ вченїкъ се калѣгерї ѿмѣркъ сергїѣ монахъ ѿ рѣжедество хрїстово *aw̃si* лѣта ѿ той многѣ посрада за тоа место арїѣ ѿ дѣ....

Лингвистические данныя этой записи.

- 1) *e* вместо *ь*: де[н], еденъ.
- 2) *во* вместо *въ*: во мѣсець, во то време, во монастирь во дворища, во долотъ.
- 3) *со* вм. *съ*: со цоръ.
- 4) *а* вм. *ѿ* из *ж*: патотъ; *а* в окончании *-ат* в форме 3 л. множ. числа наст. вр.: седатъ; *а* в окончании *[х]а* в форме 3 л. множ. ч. аориста: наидоха, се потрѣдїѣ.
- 5) Сочитание *-ѣр* между согласными: царква.
- 6) *в*. *в* въ префиксе: влеземе, влегохме.
Утрата *в* в сочетании *вс*: шїшоски.
Утрата *в* между гласных: напраиѣ, за тоа.

¹ Л. Стојановић, Стари српски записи и надписи. V, Ср. Карловци, 1925. Стр. 289.

7) *х*. Утрата *х* между гласных: се потрудѣа, напраиа. Сравн. ошибочную грамотность в употреблении *х*: монахѣнахъ вм. монахѣна.

8) Сочетание с *і* между гласными, после гласного *і*: направиа, се потрудѣа.

9) *ср* вместо *стр*: посрада (сравн. *ср* в говорах Поречья, Полога).

10) Склонение: ѿ тревачъ; чешмата що е на портата; со цоръ секохме; патотъ во долотъ.

11) Окончания именных форм: а) *и* в форме множ. числа имен жен. рода на *-а* въ единств.: ѿ хели мали; б) *и* в именах муж. р. с суффиксом *'ан*: мирани; с) *-ища*: дворища.

12) Членные формы: патотъ во долотъ, бѣлчотъ. (Обратимъ внимание на окончание *-от*, свойственное членной форме муж. р. в говорах западной и центральной Македонии). Жен. р.: чешмата.

13) Местоимение: той-тѣа („он-они“).

14) Глагольные формы. Наст. время; а) окончание *ме* для формы 1 л. множ. ч.: влеземе; б) окончание *-ат* в форме 3 л. мн. ч.: седатъ.

Дорист: а) окончание *-хме* для формы 1 л. множ. ч.: влегохме, неможехме, секохме; б) окончание *-[х/а]* для формы 3 л. множ. ч.: доидоха, не наидоха, пострадаха, напраиа, се потрудѣа.

Замена инфинитива: доидоха да седатъ; неможехме да влеземе.

Новообразование в форме причастия прош. вр. страд. залога в инфинитивных основах на *— і*: светено место (вм. свѣщено мѣсто).

Наречие: тѣка, многъ.

Как видно, записью удостоверяется ряд главных черт говоров Македонии в начале XIX века. Одни из этих черт принадлежат всем болгарским говорам, другие свойственны говорам западной Македонии.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Из биографии Станиславы Балкановой.

(Страница из истории болгарского образовательного и национального движения в Македонии).

А. М. Селищев.

Во 2, 3, 5—6 книгах „Македонского прегледа“ за I (1924—1925) год помещена статья В. Думева: „Изъ споменитѣ на двѣ учителки въ Македония“. Эта статья на основе записок Станиславы Балкановой рассказывает о тяжелой, бедственной жизни двух тружениц по национальному и освободительному движению среди болгар Македонии — бабы Недели Караивановой и ее дочери Станиславы, принявшей прозвище „Балканова“. В Македонии она была известна также под именем „учителка Славка“. Они учительствовали в Прилепе, Битоле, Охриде, Велесе, Водене, Солуни (1868—1875). Как видно из отзывов современников, Станислава была отличная учительница. Так же отзывались о ней и русские консулы в Солуни и Битоле Якубовский и Максимов. О бабе же Неделе имеется иной отзыв лица, знавшего ее. „Баба Недѣля бѣ много слабо приготвена за учителка; босотата си прикриваше съ хитрости“.¹

Баба Неделя и Станислава были отличные мастерицы по шитью шелком. Их вышивки давали им в тяжелые дни средства к существованию, а иногда выручали и школу из затруднительного положения. Свое мастерство применяли они и в деле политического освобождения своего народа. Дважды они выполнили великолепное национальное знамя для болгарских революционеров. Одно знамя они вышили в Велесе (в 1870 г.) по предложению Василия Левского для Центрального комитета. Другое знамя приготовили позднее, в Солуни. „Станислава пише, че тя и майка ѝ наистина везѣли едно знаме, което и сега се пазѣло отъ сина на Димитъръ Малешевски отъ Берово, който билъ образувалъ чета въ френския женски колежъ на Вардаръ-махала“ (Мак. пр., I, 5—6, стр. 149). Летом 1914 г. я видел это знамя у сына воеводы Дими-

¹ Н. Г. Еничеревъ, Възпоминания и бележки. София, 1906, стр. 91.

трия — у Станимира Дим. Беровского, живущего у села Долна Граштица, недалеко от Кюстендила. В своем „Отчете о занятиях за границу“ (Казань 1915) я описал это великолепное красное шелковое знамя. На желтом фоне вышит томно-красный лев. На знамени пометка: На Осмій Маія 1876 г.“ (перед восстанием в Малешове). Перед изображением льва надпись: „Македонія“. На двух лентах воззвание: 1) „станете“, 2) „да ви освобода“. Ст. Балканова написала и стихотворение с призывом малешевцев к восстанию. Это стихотворение я нашел также у Станимира Беровского и напечатал в своем Отчете (стр. 93—94). Ею же написано стихотворение, посвященное восстанию 1878 г. И это стихотворение хранится у Ст. Беровского.

В Солуни баба Неделя и Станислава оставались до 1875 года. Тяжелые материальные условия и ряд недоразумений с представителями болгарской общины в Солуни побудили бабу Неделью уехать в Константинополь, а Станислава отправилась к брату в Кюстендил. Так показано в записках. Но почему-то здесь Станислава не говорит о своей попытке поступить в акушерскую школу в России. Об этой попытке свидетельствует ее прошение и представление русского консула Максимова от 5 июля 1875 г.¹ Прощение написано весьма красивым почерком Станиславы. По содержанию оно не представляет никаких важных данных. В нем указаны общеобразовательные предметы, которые пройдены Станиславой. Важнее представление Максимова, заключающее в себе некоторые сведения биографического и общественного значения. Но попытка Станиславы не увенчалась успехом. Можно думать, что кроме этого представления из Битоля в Азиатском департаменте были получены из Константинополя отрицательные отзывы о бабе Неделе и ее дочери, — сведения революционного значения. Сообщаем представление В. Максимова.

Его Превосходительству П. Н. Стремоухову² и проч. и проч.
Милостивый Государь

Петръ Николаевичъ,

Честъ имѣю почтителнѣйше представить при семъ Вашему Превосходительству на благоусмотрѣніе прошеніе бол-

¹ Архив Мин. Ин. Дел. Азиат. Департамент. Битоля. 1875 г. № 106.

² Директор департамента.

гарской уроженки Станиславы Балкановой, въ которомъ она ходатайствуетъ дать ей возможность вступить в Россіи на казенный счетъ въ акушерское заведеніе.

Станислава Балканова доселѣ была учительницею и въ разное время преподавала въ школахъ Битоліи, Водены и Солуня. Въ первомъ изъ этихъ городовъ она должна была оставить свое мѣсто въ 1870 году, когда ея ручныя работы, имѣвшія цѣлю наглядно выразить политическія стремленія Болгаръ, вызвали преслѣдованія турецкой администраціи¹. Въ Воденѣ и Солунѣ она не могла долго оставаться въ слѣдствіе неустройства тамошнихъ болгарскихъ общинъ, неимѣющихъ средствъ правильно поддерживать свои школы. Эти неудачи заставили Балканову желать перемѣны въ своей карьерѣ.

Просительница съ хорошими способностями соединяетъ примѣрное трудолюбіе, которое она блистательно доказала, выучившись почти безъ учителя читать и писать по турецки и гречески. Во время моего управленія Императорскимъ консульствамъ въ Солунѣ, при посѣщеніи болгарской дѣвической школы, когда Балканова была еще тамъ преподавательницею, я имѣлъ случай увѣриться въ основательности ея познаній, не превышающихъ 4-хъ класснаго курса реальной гимназіи, — обстоятельство, дающее ей, на сколько мнѣ извѣстны требованія отъ вступающихъ въ заведенія для образованія акушеровъ, полную возможность съ успѣхомъ окончить свое ученіе, если Ваше Превосходительство благоволите удостоить ея просьбу милостивымъ вниманіемъ, въ которомъ она ощущаетъ нужду тѣмъ болѣе, что, повидимому, ей уже не осталось надежды на продолженіе педагогической дѣятельности въ краѣ, гдѣ немногія христіанскія школы содержатся одною частною благотворительностью.

В. Максимовъ.

¹ Имеется в виду изготовление знамени. В записках рассказано о безрезультатном обыске в Велесе. Преследование за изготовление знамени было и в Солуни. Но о преследовании и в Битоле в записках не говорится.

Изъ културното и обществено минало на българитѣ въ Банско.

Отъ Костадинъ Г. Молеровъ.

Тамъ, гдето слънцето на залѣзъ озарява съ кървава свѣтлина отвеснитѣ канари на вѣчноснѣжния „Сухдолъ“ и бърза да се закрие задъ тѣхъ като задъ приказни порти; гдето неговитѣ лжчи въ предсмъртна агония скачатъ отъ „Кѹ-тела“ на „Елъ-тепе“ и опиратъ чакъ до отсрещнитѣ зжбери на острия „Газѣй“ и на дивния „Кралевъ дворъ“, тия и много други великани на Пирина редятъ своитѣ снѣжни глави като бисери на венецъ, а подъ тѣхъ сини езера отразяватъ дивността на великата планина и проточени въ рѣка „Глазне“ шумятъ и пѣятъ ведно съ гори и долове мила за душата пѣсенъ — тамъ е днешно Банско. Свидна рожба на Пирина, родени съ него, така да се каже, единъ за другъ, Банско е пазителъ и пѣвецъ на неговата легенда.

Но преди да заеме днешното си мѣсто, Банско е било прѣснато по махали низъ своята периферия въ разложката долина, която сама по себе си е представлявала тогава обширно платно, заградено отъ веригитѣ на Пирина, Рила и Родопитѣ, покрито съ гори и пасбища и прошарено тукъ-таме съ малки селища и махали. Троялищата¹ около Банско: Св. Илия, Св. Архангелъ, Св. Георги, Св. Никола, Св. Петка, Св. Троица, Св. Недѣля и др. свидетелствуватъ за това. Премѣстването и сгруппирването сж станали сигурно, когато сж се показали турцитѣ на Балканския полуостровъ.

Името си „Банско“ то е получило отъ славянската титла банъ. Една версия казва, че нѣкога въ размирни години тука прибѣгналъ за спасение нѣкой банъ заедно съ всички свои хора и той оставилъ името на селището. Фамилното име Банови² и до сега е запазено.

¹ Развалини отъ старинни църкви.

² Гласната *a* се произнася дълго.

Когато турцитѣ завладѣли нашия край, Банско е било отъ ония планински селища, които сж запазили известни права благодарение на своята опоритостъ и на своя по-събуденъ духъ. Иначе не може да се обясни, защо не сж потурчили и Банско, следъ като сторили това съ много други помаловажни селища въ Разлога. А Банско, което е било най-голѣмото селище, най-важното на самия кръстопжтъ между Пловдивъ, Неврокопъ, Горна-Джумая и Мелникъ, да не бжде подложено на особни давления за потурчване? Турцитѣ се мжчили много да сторятъ това, но безъ сполука. Тѣ опитвали всички насилнически срѣдства и като видѣли, че нищо не помага, обърнали я съ добромъ и съ най-благоприятни обещания за Банско. Накрай се опитали да поселятъ турска колония въ него. Когато въ началото на 19 в. върлувала чума и всичко било вцепенено отъ ужасъ, тогава цѣлата турска колония измрѣла. Бащени¹ схванали това като страшенъ божи бичъ противъ турцитѣ. Следъ това турцитѣ се отказали вече отъ своя планъ за потурчване на Банско, и то запазило чисто българския си характеръ. Семейно име Байрямови, запазено и до днесъ въ една отъ кжщитѣ, гдето тогава е живѣлъ турски колонистъ на име Байрамъ, свидетелствува сжщо за ония грозни времена.

Оставено на мира, Банско почва да се развива и да закрѣпва. И ние виждаме, че още презъ 18 вѣкъ Банско излиза на първа линия въ търговско и просвѣтно отношение. То води жива търговия съ сахтиянъ, своя изработка, и съ памукъ отъ Сѣрско поле съ Австрия, Унгария, Сърбия, Ромъния, Гърция и съ обширната тогавашна турска царщина. Въ него самородно се развиватъ кожарство, дърводѣлство, прѣстенарство, желѣзарство и др. Тука идватъ хора чакъ отъ Кюстендилско и Дупнишко за да имъ се прочете или напише писмо. Отъ Банско се явяватъ хора просвѣтени и достойни до степенъ да заематъ високи постове и въ чужди държави и да даватъ примѣръ на голѣмо родолюбие. За нѣкои отъ тѣхъ ще споменемъ по-долу.

¹ Старо и народно название на жителъ отъ гр. Банско, произлиза отъ банщенинъ, като е изчезнало н.

Главитѣ.

Въ Банско кърджалиитѣ се наричали хайти. Тѣ идвали тука като въ познато мѣсто, удобно за почивка и за волни похождения. Въ това време Банско е било познато съ своитѣ богатства благодарение на по-горе поменатата търговия. Чисто българското му население не ги е смущавало ни най-малко. Липсата на какъвто и да е представителъ на турската власть, който да представлява поне сѣнка отъ опасностъ за хайдутитѣ, е била сжщо удобна за тѣхъ. А като най-голѣмо и богато селище въ околията и точно на пжтя за Мелникъ, къмъ кждѣто се движили хайдутитѣ, Банско е било не само привлѣкателна точка за тѣхъ, но и неизбѣжна. Тѣ обичали най-много него, понеже въ другитѣ селища по Разлога имало повече или по-малко неудобства.

Хайтитѣ нападали на чети по размѣръ, какъвто е изисквалъ случаятъ. Въ Банско сж идвали обикновено около стотина души. Понеже не се опасявали отъ никого и отъ нищо, тѣ пристигали по всѣко време тържествено съ тжпани, наричани таламбази, съ викове, пѣсни и пушечни гърмежи. Яздили на коне. Най-напредъ вървѣлъ единъ отъ тѣхъ, младъ, безъ брада и мустаци, хубавецъ, облѣченъ въ скжпи дрехи на млада булка и накиченъ отъ пети до глава съ гердани отъ жълтици и други златни украшения. Това е било знакъ, че хората сж длъжни да даватъ подобни нѣща. При тѣхната поява, която се чувствувала доста отъ далечъ, всѣки бързалъ да скрие нѣщо що-годе. Момитѣ и младитѣ жени сжщо така се закривали. А да се скрие или избѣга цѣлото население е било не само невъзможно, но и крайно опасно: селището е бивало обречено на огънь и пепель, каквито случаи ставали. Ето защо хората посрѣщали хайтитѣ съ скръстени ржце и колѣнопреклонно, като неизбѣжна напасть. Все пакъ, нѣкои по-богати се скривали и търсили спасение въ ония своеобразни кжщи въ Банско, които още сведочатъ за онова тъмно и кърваво минало и които и днесъ будятъ голѣмъ интересъ. Това сж голѣми постройки съ масивни зидове, прилични на древни замъци.

Влизаме въ една такава кжща. Отваря се съ остъръ звукъ тежка желѣзна врата, закрепена въ гранитни дѣлани блокове. Явяваме се въ стая съ дебели стени, малки прозорчета и дебели греди близо една до друга, за да носятъ пласть

отъ 1½ метри хоросанъ. Край вратитѣ, прозорцитѣ и по стениѣ мазгали¹ за стреляне. Има и коминъ и въобще прилича на стая за живѣне, но съ въздухъ като въ предверието на катакомба. Отваряме друга врата, маскирана на пода и подъ нея втора, чиито рѣждясали желѣза скърцатъ зловещо и се дигатъ и слагатъ бавно и тежко. Слизаме по низка стълба въ подземие. Никакви прозорци вече. Само камененъ сводъ и мазгали за защита и за крѣгообращение на оскѣденъ въздухъ. Вжтре влажно, мокро, отъ стениѣ падатъ капки, свѣщъта гасне. Отваря се трета желѣзна врата въ масивна стена. Презъ тѣсенъ входъ влизаме пълзешкомъ въ друго отдѣление още по-стегнато, прилично на издълбана въ скала гробница. Тукъ е била последна надежда противъ куршума, ножа и огъня. Отъ тукъ вече презъ тайна вратичка и непознатъ изходъ е можало да се бѣга на вънъ и да са търсятъ пригрѣдкитѣ на Пирина.

Като броди човѣкъ низъ тия подземия, у него изпъква сѣнката на миналото и цѣлата оная картина на ужасъ, която наши прадѣди сж изпитвали въ действителность.

Но тия укрепени кѣщи сж могли да закриятъ малцина, а масата отъ народа е стояла на открито.

Хайтитѣ се настанявали въ удобни кѣщи и се предавали на весели и развратни оргии. Не ги задоволявало само богатото ядене и пиене, което Банско имъ доставяло до насита, но посѣгали безцеремонно и на женската честъ. Куршумътъ, ножътъ и сопата играели до смъртъ, ако въ нѣщо тѣ не бивали напълно задоволени.

Все пакъ хайтитѣ гледали по-скоро да отминатъ, като се опасявали отъ потера. На трѣгване прибирали и своя данѣкъ въ пари и други скѣпоценности.

Тия посещения се повтаряли въ Банско периодически. Чашата преливала и хората се питали, дали това зло нѣма да има край. А като се увѣрили, че турската власть не е въ състояние да се бори противъ него, решили да приложатъ народната мъдрость: „помогни си самъ да ти помогне и Богъ.“

Сѣбитieto, което ще опишемъ и което е дѣло изключително на Банско, е станало въ началото на XIX вѣкъ.

¹ Малки отвори.

Хайтитѣ сж били пакъ неканени гости на Банско. Всичко е било въ движение, за да имъ се набави напълно онова, което е било потрѣбно за тѣхнитѣ ненаситни гърла и страсти. Пияни оргии. Олелия до Бога. Откупъ двоенъ и троенъ, защото тѣ предчувствували, че наближава край на тѣхнитѣ златни времена. А да се трогнатъ отъ плачъ и сълзи, да се иска милость и пощада отъ тия звѣрове въ човѣшки образъ, не могло и да се помисли.

Въ сжщото време дружината на Терзи Никола, подпомаганъ отъ Лазаръ Тодоровъ Германовичъ, напредвала къмъ пригрждкитѣ на Пирина. Тя е била доста голѣма, предварително организирана въ Банско и снабдена съ всичко необходимо за едно трудно и опасно дѣло. Въоръжението е било: дълги пушки, така наричанитѣ кремичарки, саби и пищови. Но тия пушки и пищови сж имали едно важно преимущество: тѣ се пълнѣли съ дремки, поставяни по десетина и повече при всѣко пълнене, та при стрелянето сж обхващали по-голѣмъ обсегъ.

Пжтътъ отъ Банско за Мелникъ, по който сж щѣли да минатъ хайтитѣ, върви презъ сърдцето на Пирина край рѣка Глазне. Подъ нейната шумна пѣсень, смѣсвана съ еката на гората, дружината напредвала все по-дълбоко въ дебритѣ на планината, за да стигне опредѣленото мѣсто, което сега се нарича „Главитѣ“. То е тамъ, гдето долината на „Демяница“ се разгъва и образува малка поляна, презъ която протича Глазне. Край рѣката има огромна канара и близо тамъ синъ виръ съ сребърнобѣли пестърви. Отъ страни сж остритѣ чуки на Газѣй, Демянишкитѣ улици и скокове и обширни мурови гори, кутала¹ на мечки, сърни и диви кози.

Сутринята е великолепна и тържествена. Слънцето се показва отъ насрещнитѣ жбери. Птички чуруликать и хвъркатъ отъ мура на мура. Въздухътъ е наситенъ съ аромата на горски цвѣтя. Дружината е заела своята позиция и всѣки се намира на опредѣлено мѣсто. Използувани сж всички дървета и скали край пжтя. Прикритието е таково, че да не може нищо да се види ули усѣти. Самъ войводата е закритъ добре на кичеста мура. Той ще даде сждбоносенъ знакъ съ своята пушка, когато хайтитѣ навлѣзатъ въ клопката така, че да не могатъ вече да излѣзатъ никога.

¹ Скривалища.

Различни мисли и чувства вълнуватъ дружината. Тѣ ту се вслушватъ въ еката на гората и въ пѣсенъта на рѣката, ту гледатъ какъ слънцето минава надъ тѣхъ по небесния сводъ тихо и безгрижно, ту искатъ да доловятъ плача и риданията на своитѣ сестри и братя, които страдатъ сега тамъ долу до смъртъ и притаено чакатъ да доловятъ познатия шумъ на хайтитѣ.

Подиръ своето зловещо гостуване въ Банско, хайтитѣ сж потеглили по сжщия пѣтъ, за да прехвърлятъ планината за Мелникъ и въ буря отъ пияно и весело настроение бързатъ къмъ преградкитѣ на смъртъта.

Въ сжщото време всички бащени при биене не клепала и камбани сж се запжтили за църква, за да прекаратъ тамъ въ горещи молитви и сълзи до завръщане на юначната дружина. Кандила и свѣщи блѣщукатъ предъ образитѣ на светцитѣ. Омилителни погледи сж отправени къмъ Разпнатия. Въ покритата съ рани душа на всички е само едно: Боже, край на тежкото зло!

Но ето че тамъ горе въ планината грѣмва първата пушка, а подиръ нея се изсипва буря отъ свѣтковици и градъ отъ олово. Сабята и ножътъ помитатъ вихрено останалото. Хайтитѣ сж били така изненадани въ своето безгрижие, така поразени, че не сж могли да окажатъ по-голѣма съпротива. Всички почта паднали на това мѣсто, което отъ тогава се нарекло „Главитѣ“ поради тѣхнитѣ кости и черепи, които дълго време стояли разхвърляни тамъ.

Така хайтитѣ умрѣли за винаги, а заедно съ тѣхъ и злото, което тѣ носили за цѣлата околия. А славната дружина на Терзи Никола се завърнала съ ореола на безсмъртния юнакъ.

На голѣмата скала на сжщото мѣсто се чете следниятъ надписъ, който времето яде и изтрива, но който, при все това, ще се запази: „Пѣтниче, като минешъ отъ тука, пренеси се въ миналото повече отъ единъ вѣкъ назадъ и спомни си за онова кърваво и славно събитие, станало на сжщото мѣсто, което спаси нашия край отъ кърджалийското зло и покри юначнитѣ ни прадѣди съ безсмъртна слава!“

Църквата въ Банско.

Не много подиръ описаното събитие въ „Главитѣ“ единъ отъ неговитѣ герои, Лазаръ Тодоровъ Германовичъ, чието име било преиначено на Голевъ — се заелъ да съгради такава църква, каквата е подобавала на Банско. Старата църква не е задоволявала.

За да се получи разрешение отъ властѣта прибѣгнало се е до хитростъ: стара икона била закопана на сжщото мѣсто, за да се види, че тука отдавна е било черквище, защото властѣта не позволявала да се строи нова, а само да се поднови старата.

Почналъ дѣдо Лазко Голевъ да гради нѣщо грамадно по размѣри, нѣщо величаво, за което е трѣбвало сжщо такава воля и опоритостъ.

За да се закриятъ отъ части размѣритѣ, тъй като турцитѣ не обичали да виждатъ много голѣми работи у българи, още при почването мѣстото било обградено съ високи каменни зидове, които закриватъ донѣкжде снагата на църквата. Поради сжщата причина тя останала и безъ кубета. За съграждането дѣдо Лазко заелъ и 300,000 гроша отъ Мехмедъ Бей отъ Неврокопъ, който му билъ голѣмъ приятелъ и покровителъ и съ който си имали взимане-даване. Записитѣ били подписани отъ него и отъ други видни башени, които слагали върху тѣхъ красиви печати, изработени въ Бечъ.¹ Повечето били отъ виднитѣ тогавашни търговци, които търгували съ тоя градъ.

Самата църква е величавъ паметникъ на миналото и мѣрка за културното ниво и народенъ духъ на тогавашно Банско. Това е грамадна за времето постройка на три етажа. Нейния звезденъ сводъ подпиратъ голѣми и красиви колони. Темплото е покрито съ икони отъ тънкото изкуство на Банската иконописна школа и съ разни църковни украшения и рѣзби. До нея е висока гранитна кула съ клепа, камбани и часовникъ.

И цѣлото това съчетание: архитектура, живописъ, рѣзба, включително съ камбани и часовникъ е дѣло на бански майстори.

Тая църква е гордостъ не само за Разлога, но и за цѣла България.

Презъ 1927 година при едно посещение на Банско отъ г. Хр. Берберовъ, учитель-художникъ при I софийска мжжка

¹ Виена.

гимназия, той каза за нея: „Три сж такива познати паметници отъ миналото въ цѣла България: единъ въ гр. Елена, вторъ въ гр. Т.-Пазарджикъ и третиятъ въ Банско“.

Градена е и украсявана 3—4 години наредъ и около 1833 година е била привършена.

Но нейното съграждане толкова много било дотегнало на хората, които денонощно работили ангария и давали, каквото имъ се търси, че дѣдо Лазко билъ обявенъ за народенъ мж-читель. Той билъ анатемосанъ, като му дигнали грамада, а следъ това по общъ поплакъ предъ турската властъ билъ хвърленъ въ неврокопския затворъ, гдето и умрѣлъ.

По характеръ буенъ и грабливъ, дѣдо Лазко използвалъ сжщевременно своето влияние, като закупувалъ на низки цени и по разни други начини натрупалъ много имотъ, какъвто оставилъ въ изобилие на своитѣ наследници.

На възпоменателната плоча въ съградената отъ него църква името му е Лазаръ Германовичъ. Ималъ е седемъ братя, за одного отъ които ще споменемъ по-долу. Баща имъ се казвалъ Тодоръ.

Днесъ неговото дѣло е гордостъ за Банско и възбужда обща признателностъ.

Банска иконописна школа.

Въ връзка съ поменатата църква ще кажа нѣколко думи и за иконописната школа въ Банско. Тя е основана отъ мой прадѣдо Тома Вишановъ х. Поповъ. Заведенъ отъ тогавашни търговци въ Бечъ, той остава тамъ да учи занаятъ, като избралъ най-популярния тогава, иконописа. Съ природни дарби въ това отношение той изучилъ изкуството до степенъ на тънъкъ майсторъ. Завръща се въ Банско съ име Молеръ (отъ нѣмското Maler), откъдето е днесъ името Молерови въ Банско.

Неговъ достоенъ ученикъ става синъ му Димитъръ, чийто пъкъ нераздѣленъ другаръ и връстникъ билъ отецъ Неофитъ Рилски (тогава Никола п. Петровъ Бенинъ). Отива дѣдо Тома съ сина си Димитъръ да рисуватъ икони на Рилския манастиръ и съ тѣхъ заедно отива и Никола Бенинъ. Последниятъ нѣмалъ наклонностъ къмъ молерство и станалъ монахъ, за да започне по-после познатата своя кариера, подготовка за която билъ получилъ още въ родното си Банско. Тука българската книга и учение сж сжществували отъ незапомнени вре-

мена безъ да бждатъ прекжсвани или смѣнявани съ гръцки.

Дѣдо Димитъръ усвоява до тънкость изкуството на баща си и го предава отъ своя страна на сина си Симеонъ, който пъкъ го присажда на своя синъ Георги. Така то минава повече отъ баща на синъ, като създава особена школа на иконописъ и се проявява въ църквитѣ почти на цѣлия солунски край, въ Рилския манастиръ и чакъ до Бѣлградъ. Особно пъкъ иконитѣ на описаната по-горе църква въ Банско сж изцѣло дѣло на тая школа. Отличава се по своята изтънченость, пренесена отъ виенскитѣ майстори.

Бележити „бащени“ отъ миналото.

Отецъ Паисий.

Преди всичко азъ се осмѣлявамъ да кажа нѣколко думи за тоя пръвъ стълбъ на нашето възраждане и то главно, за да се обърне внимание на българскитѣ учени, които да сторятъ повече усилия за установяване на неговото родно мѣсто, докато времето не е натрупало още повече тъмнина върху миналото.

Ето какво четемъ въ единъ нашъ вестникъ¹ по тоя въпросъ и то отъ човѣкъ съвършенно безпристрасенъ и незаинтересуванъ:

„Н. В. Преосвещенство митрополитъ Теодосий е ималъ добрината да ни изпрати следнитѣ свои бележки.

Понеже на 11 май тази година (1912) заедно съ празнуването на Св. Кирилъ и Методия ще се празнува и 150 годишнината на знаменития хилендарски иеромонахъ Отецъ Паисий, а мѣстата на рождението и на смъртта му не сж още известни, вспомнихъ си, що съмъ слушалъ за него въ детинството си отъ единъ мой сродникъ и старецъ отъ селото ни Търлисъ (Неврокопско), иеромонахъ Теодосий, игуменъ на сѣрския манастиръ Св. Иванъ Предтеча.

Покойния Теодосий презъ 1912 год., въ единъ разговоръ за българската народность, разказваше на покойния Архимандритъ Исая, и той отъ с. Търлисъ, че когато билъ дяконъ въ 1825 г., билъ изпратенъ отъ манастира въ Мелникъ, за да се учи на гръцки при прочутия учителъ Адамось. Тамъ намѣрилъ да се учи и покойния Неофитъ Рилски, и той дяконъ,

¹ Митрополитъ Теодосий: в. „Миръ“ год. XVIII (1912), 18. IV, брой 3534.

изпратенъ отъ Рилския манастиръ. И двамата, като събратя по звание, чинъ и народностъ, се здружили и живѣли заедно отъ 1825 до 1830 година.

Единъ день, като преговаряли предмета на деня — урока си по гръцка история, Теодосий казалъ на Неофита, че тѣ учатъ историята на чуждъ народъ, а пъкъ историята на своя народъ не знаятъ, и че, понеже българския народъ нѣма книжнина, нѣмало и кой да напише неговата история; каквото и да има писано за неговото минало, то е писано отъ гръцки историци. Неофитъ му отговорилъ, че, за жалость, много късно е писалъ за българитѣ само единъ хилендарски калугеръ, иеромонахъ Паисий, неговъ съотечественикъ отъ Банско (Разложко). Тази история въ ржкописъ Неофитъ ималъ между книгитѣ си, взета отъ Рилския манастиръ, и прочелъ отъ нея нѣколко страници.

Въ това време имало въ Мелникъ единъ старъ хилендарски духовникъ. Двамата млади дякони, Теодосий и Неофитъ, го попитали, какво знае за автора на ржкописната българска история. Той отговорилъ, че когато отишелъ на Хилендарския манастиръ, не заварилъ тамъ Паисий, а чулъ отъ събратята, че имало нѣкой Паисий, който излѣзълъ отъ манастира и умрѣлъ въ нѣкой градъ къмъ Стара-планина.†

Презъ лѣтото на по-миналата година въ Рилския манастиръ се срещнахъ съ единъ кожухаръ, родомъ отъ Троянъ и жителъ софийски, ючъ-бунарски, който бѣше дошелъ на поклонение съ домочадието си. Въ разговора ни съ съпругата му тя каза, че прадѣдитѣ ѝ произхождали отъ Македония, преселени въ Троянъ преди много години отъ Банско (Разложко) заедно съ нѣкой духовникъ Паисий, тѣхенъ братъ, и всички, които произхождатъ отъ тоя родъ, се наричали и до днесъ Паисиевци.

Това последното дали е проста легенда или истинска история, може да се заинтересуватъ компетентни лица и да изпитатъ“.

Второ освѣтление по тоя въпросъ ни дава Иванъ Д. Чучулаинъ отъ Банско, който около 1880 година преписалъ Паисиевата история. Тя му била дадена отъ дѣдо Георги х. Русковъ, тогавашенъ старецъ и голѣмъ библиофилъ. Сжщиятъ казалъ на Иванъ Д. Чучулаинъ, че тая история била написана отъ нашинецъ, монахъ на Хилендарския манастиръ, чието

мирско име било Стоянъ Бановъ. Последниятъ ималъ хубава сестра, честъта на която била похитена отъ единъ турчинъ. Той билъ убитъ отъ брата, който впоследствие забѣгналъ и отишелъ да се скита далечъ по България подъ чуждо име и прикрито. Отпосле се явява въ Хилендарския манастиръ подъ името Отецъ Паисий.

Трето освѣтление имаме отъ Благо Ив. Тодевъ, търговецъ отъ Банско, който около 1890 год. се намиралъ по работа въ Св. Гора. Тамъ въ манастира Зографъ въ разговоръ съ старъ монахъ, сжщо родомъ отъ Банско, станало дума и за Паисиевата история. Монахътъ казалъ, че тая история била написана отъ единъ нашинецъ отъ Банско.

Много туристи, между които литератори и поети, при минаване низъ банскитѣ улици и разглеждане на старинни кжщи и църкви, и при съзерцаване на пиринскитѣ великани, които се издигатъ надъ самото Банско, сж повтаряли съ благоговение: „По всичко личи, че сжщиятъ въздухъ е дишалъ и Отецъ Паисий“.

Дългъ се налага на нашитѣ учени да се добератъ до решителни и автентични данни по тоя въпросъ и да кажатъ последна дума.

Михаилъ Тодоровъ Германовичъ и други.

Той е билъ отъ ония бащени, които сж търгували съ Виена. Когато тая търговия съ памукъ и изработени кожи западнала поради Наполеоновитѣ войни, той билъ привлѣченъ въ сръбския кралски дворъ, гдето станалъ дѣсна ржка на князь Михаилъ Обреновичъ, нѣщо като пръвъ съветникъ и министъръ. Тоя превратъ въ сждбата си е дължалъ на голѣмитѣ си способности и висока просвѣтеностъ за ония времена. При най-важни моменти и мисии князътъ прибѣгвалъ до него и той му станалъ голѣмъ любимецъ. Така той билъ пратенъ съ специална дипломатическа мисия при руския царъ Александъръ I, когато Сърбия се борила за своята автономия и независимостъ. Тая мисия той изпълнилъ съ блѣскавъ успѣхъ, като се завърналъ отъ Русия съ скжпъ подаръкъ за княза — брилянтенъ пръстенъ и съ голѣмо благоволение за сръбския народъ. Подиръ това се установява въ Букурещъ като сръбски консулъ, гдето въ 1834 год. издалъ паспортъ на внука

си Димитъръ Германовъ, който и до сега се пази въ кжщата на тоя родъ (Голеви).

Като много просвѣтенъ, взималъ е участие и въ тогавашнитѣ книжовни въпроси и спорове. Съ негово съдействие, благодарение главно на голѣмото му влияние предъ князь Милошъ, много български книги сж били напечатани тогава въ Крагуевацъ. Своята народностъ и своя родъ той никога не е забравялъ. Билъ е жененъ за италиянка и при едно идване и пребиваване въ Банско съ нея тя научила женитѣ да плетатъ чорапи съ повече игли и безъ куки, начинъ по-бръзъ и по-усъвършенствуванъ, който се разпространилъ отпосле по цѣлия Разлогъ.

Съ брата си Лазаръ, който така сжщо е билъ отъ военскитѣ търговци и съ другитѣ си братя е билъ винаги въ сношение. Презъ сжщото почти време е действувалъ пакъ при сръбския дворъ Марко Тодоровичъ (Везгьовъ). Той е билъ консулъ въ Бѣлградъ, ходилъ е съ дипломатическа мисия въ Цариградъ и другаде. Предъ султана той е водилъ преговори за сръбската независимостъ и на всѣки отъ пашитѣ и министритѣ заедно съ низкитѣ поклони тикалъ и по кесия златни рубли за предразположение. Въ Букурещъ е билъ между друго и предприемачъ на месото за турския гарнизонъ та става много богатъ. Тамъ се запознава съ внуката на Михаилъ Германовичъ, Елена Голева, влиза съ нея въ любовни връзки, вследствие на което се ражда момиче Памфила. На тая своя любовница и роднина (той ѝ се пада вуйчо) дѣдо Марко оставилъ въ наследство мѣсто, което отпосле било продадено за 600 минца, а сега служи за болница въ центъра на Букурещъ съ голѣма стойностъ. На първата си законна жена въ Банско — баба Маца дѣдо Марко купилъ кжщица за да преживѣе въ нея, а сина си Георги извикалъ при себе си въ Букурещъ, дето ималъ втора законна жена съ деца. Подиръ смъртъта му последнитѣ получили наследството въ Букурещъ и околността. А имотитѣ му въ Банско, така сжщо значителни, по негово изрично заповѣдане били дарени на сестра му Катерина, жена на дѣдо Димитъръ Молеровъ и наша прабаба. На брата си Ив. Т. Везгьовъ, кой знае защо, неоставилъ нищо.

Той е издалъ на свои сръдства първия черковно-славянски букваръ презъ 1832 г. въ Виена, предназначенъ за децата въ Българско и Сръбско. На тоя букваръ личи името му:

Марко Тодоровичъ, българинъ изъ Разлога. Третиятъ е билъ Панталей х. Стиловъ (съкратено отъ х. Стоиловъ), консулъ и председателъ на търговска камара въ Сърбия.

И тримата тѣ писали на отецъ Неофитъ Рилски, когото князь Милошъ желяелъ силно да направи епископъ въ своята държава, и на дѣдо Димитъръ Молеровъ, прочутъ вече далечъ съ своето молерско изкуство, да отидѣлъ на работа въ бѣлградскитѣ църкви сжщо подъ кралско благоволение. Последниятъ отишълъ за известно време, а отецъ Неофитъ, както е знайно, отказалъ високата честъ, като предпочелъ да остане скромень труженикъ между своя бедень народъ.

Презъ сжщия периодъ на разцвѣтъ въ Банско х. Вълчо (отъ който е днешния родъ х. Вълчеви) пристроява цѣло крило въ манастира Зографъ съ църквата Св. Богородица, чешми и мостове въ полза на своя народъ. Името му е отбелязано въ сжщия манастиръ на Св. Гора върху споменателна плоча на построеното отъ него крило, наричано махала, както и на църквата съ указание и на родното му мѣсто.

Лазаръ Младеновъ.

Баща му попъ Димитъръ е билъ не само попъ въ родното си село, но и учителъ презъ първата половина на деветнадесетия вѣкъ. Училището, издържано съ негови лични сръдства, е било въ собствената му кжща, а за помощници е ималъ своитѣ дъщери и синове. Билъ е въ сношения съ дѣдо Цанковъ, М. Балабановъ и др., живеещи тогава въ Цариградъ; билъ е и дописникъ на в. България.

Синъ му Лазаръ се проявява като даровитъ ученикъ, който, следъ като завършва при баща си, отива въ новооснованото тогава фрацунско училище отъ ордена на Лазариститѣ въ Солунъ. Поради неговитѣ отличия сжщото училище го изпраща въ французкия колежъ въ Цариградъ. Следъ това завършва Турийската гимназия и висша духовна академия на Лазариститѣ въ Парижъ и бива ржкоположенъ отъ парижкия архиепископъ въ първия духовень чинъ.

Презъ юний 1878 год. Младеновъ заминава съ француския представителъ на Берлинския конгресъ като вещо и най-подходящо лице по българскитѣ работи.

Известно време Младеновъ е билъ преподавателъ въ цариградския колежъ Сенъ-Бенуа и после изпратенъ за свещеникъ

на българитѣ униати въ Солунъ. Тукъ се удостоява съ поканата на папа Леонъ XIII на лична среща въ Римъ, дето бива ржкоположенъ за епископъ и папски намѣстникъ на българитѣ католици въ цѣла Македония съ седалище Солунъ. Това става въ 1884 год., на 28-годишната му възраст, което рѣдко се срѣща въ анализѣ на католическата църква.

Сега почва родолюбива и човѣколюбива дейность на Младеновъ. Той самъ страда ведно съ своитѣ сънародници. Неговитѣ врати сж отворени за всички безъ разлика: католици, протестанти или православни. Когато презъ революционната епоха всички по-събудени българи пълнѣха турскитѣ затвори, епископъ Младеновъ безъ да жали срѣдства и даже живота си, благодарение на своя духовенъ санъ, красноречието си и голѣмото си влияние предъ европейски представители и турски голѣмци, на мнозина отваряше вратитѣ на тия затвори.

Около 1883 година биватъ хвърлени въ изгнание въ крепоститѣ на Мала-Азия почти всички учители отъ Разлогъ като подозрителни и опасни подстрекатели за държавата: П. Саевъ, Ил. Терзиевъ, Ив. Матеевъ, Т. Даракчиевъ отъ с. Бѣлица, Д. Захариевъ, отъ с. Драглища, Филиповъ отъ с. Якоруда, М. Заовъ и Ив. Младеновъ (братъ на епископа) отъ Банско, Г. Финдринъ отъ Мехомия. Като не можалъ да намѣри защита за тия нещастници въ Солунъ, еп. Младеновъ отива въ Цариградъ и съ своя авторитетъ и лично познанство съ тогавашния великъ везиръ Кямилъ Паша успѣва да повърне осъденитѣ на заточение по роднитѣ имъ мѣста.

Съ свои срѣдства и съ помощи отъ Италия и главно отъ Франция еп. Младеновъ успѣва да уреди образцови училища въ своята епархия и непълна гимназия въ гр. Кукушъ.

Къмъ 1900 година епископъ Младеновъ напуска Солунъ и отива въ Римъ, за да стане съветникъ при ватиканското упрааление по източнитѣ въпроси. Запазвайки това звание, той впоследствие бава назначенъ поддиректоръ на ватиканската библиотека, на която директоръ е билъ сегашниятъ папа. Въ това качество въ продължение на 18 години той написва грамадна и ценна българска история възъ основа на документи и данни, съ които е разполагалъ въ прочутата библиотека. За жалость тая ценна книга и до днесъ не е обнародвана¹⁾

¹⁾ Вж. у Ив. Петканчинъ въ в. „Македония“ 16. III. 1931 г. бр. 1321.

Мозговица

Около 1850 година е върлувала една банда от турски разбойници. Ползуваща се от вѣчното нехайство и некадърностъ на властѣта, тя злодействувала по нашия край и сквернила девственитѣ пазви на Пирина. Познатия начинъ за вземане пари, освенъ нападане по друмове и кѣщи, билъ за лавяне на българи и търсене срещу тѣхъ откупъ отъ родители и роднини. Хванати били синътъ на дѣдо Митъръ Баряковъ отъ Банско, младъ овчаръ, и друго момче отъ съседното село Добринища. Бандата се навъртала въ Пирина, за да чака опредѣления откупъ.

По примѣра на събитието въ „Главитѣ“, което било още прѣсно и възхищавало буйния духъ на бащенина, въ Банско решаватъ да се справятъ сами съ тая банда и да се отърватъ отъ зло. Решено-свършено.

На чело сега застава Благо Тодевъ, наричанъ Киръ Благо, човѣкъ съ буенъ духъ и наклонностъ къмъ юначни дѣла. Негови другари били братъ му Киръ Никола, зетъ имъ Костадинъ Д. Сирлешчовъ (мой дѣдо по майка), наричанъ Илю-войвода поради голѣмата му готовностъ да бжде пръвъ въ подобни случаи, Георги Гл. Чакъровъ, най-близъкъ и довѣренъ приятель на Киръ Благо, Тодоръ х. Радоновъ, наричанъ Уста Тодоръ, голѣмъ майсторъ, Другосинъ х. Радоновъ, Герги М. х. Русковъ, за когото споменахме вече при бележкитѣ за Отецъ Паисий, Коста Гл. Чакъровъ, Никола А. Тодевъ, Никола х. Радоновъ, наричанъ Шопа, Митъръ Баряковъ и др. Грабватъ тѣ мили пушки мили дружки, тогавашнитѣ дълги филинти, и право въ „Мозговица“, мѣстностъ въ южнитѣ склонове на Пирина. Мѣстото било добре познато и точно проучено отъ дѣдо Митъръ Баряковъ и братъ му Георги, овчари по тия мѣста и съучастници на събитието.

Ето какво ми е разказвалъ дѣдо ми Костадинъ Д. Сирлешчовъ за самото събитие:

„Стигнахме близо тамъ и почакахме да настѣпи нощъ, за да ни прикрива отъ чуждо око. Съ предпазливостѣта на дива котка ние се мѣкнѣхме все по-нататъкъ и обкржвахме мѣстото. Гжстата гора и нощѣта ни прикриваха добре, а месецътъ надъ насъ ту се мѣрнѣше, ту изчезнѣше надъ високитѣ мури и ни подпомагаше съ свѣтлината си. Разбойницитѣ бѣха се

натръшкали около силенъ огънь, накладенъ въ лопка¹. Нѣкои бѣха заспали, други задрѣмали. Единъ печеше овенъ на огъня. Заложеницитѣ бѣха вързани по-настрана за две мури. Ние можахме да доближимъ толкова близо, че при изпрѣщяването на единъ счупенъ клонъ азъ чухъ задъ моята мура следния разказъ на елинъ полусъбуденъ помакъ отъ околнитѣ села: „Гледахъ на сънъ, че сме сварили въ голѣмъ казанъ пшеница и съ една лъжица ядемъ всички отъ нея. Тоя сънъ не ми харесва — на зло ще е“. Въ това време изгърмѣ Киръ Благовата пушка, която трѣбваше да бѣде последвана отъ всички други. Гората ревна отъ трѣсъкъ и отъ виковете: „Дръжъ здраво, Илю Войвода!“ Ние си служехме съ това име, което бѣше много прочуто тогава, за да поразимъ още повече разбойницитѣ. И дадохме имъ такава запарка, че нито единъ не спаси живота си. Недопечения овенъ бѣше вапсанъ въ кръвъ. На другия день бѣше намѣренъ само единъ отъ тѣхъ при ближния изворъ, гдето се отмѣкналъ и тамъ умрѣлъ отъ ранитѣ си.

Заложницитѣ бѣха щастливо избавени и ние се завърнаха въ Банско съ тѣхъ, съ двойни пушки, двойни саби, накичени съ горски цвѣтя. Родителитѣ на избавенитѣ ни накичиха и съ богати дарове“.

Но турцитѣ не могли да претърпятъ тоя пжтъ обидата: българи да избиватъ на своя глава турци, макаръ и разбойници; тѣ подирили смѣтка на юначната дружина. Най-много изтеглилъ войводата Киръ Благо, който билъ измжчванъ много, закарванъ по затвори, докато сполучилъ най-после да се откупи съ много пари. Обаче неговото здраве било силно разклатено отъ тежки изтезания и скоро умрѣлъ.

Покрита съ мѣхъ и отъркана отъ времето мраморна плоча отъ Пирина покрива сега гроба му, който единственъ се намира въ двора на по-горе описаната църква до самия олтаръ.²

Следната пѣсенъ, наричана пѣсенъта на Киръ Благо, е създадо Банско за описаното събитие, за своитѣ юначни синове и за своя любимъ герой. Тя се пѣе само въ Банско.³

¹ Дупка.

² Презъ 1912 год. биде погребенъ тамъ по необходимостъ и другъ човѣкъ.

³ Една фонетична особеностъ на банския говоръ е, че въ него гласната ъ се произнася като широко е, която ясно се отличава отъ обикновената гласна е.

Цвѣтице ле, моме Цвѣто!
 Тръгнала е мома Цвѣта
 Низ Пирина воз Пирина
 На чобане лѣб да носи.
 На срешча ѝ тевен облак,
 По облако ситна роса;
 Не е било тевен облак,
 Нито облак, нито роса,
 Ми са били сигменето,
 Сигменето бащенето.
 Най-напреди Кир ми Благо,
 А по него Дели Гѣорче,
 А по него Дели Коста,
 А по него Кир Никола...
 Та на Цвѣта говореа:
 — Кжде, Цвѣто, в това време,
 В това време мъгловито,
 Мъгловито дъждовито?

А тия им говореше:
 — Ой сегмене, ой левене,
 Турци брата попленьа,
 Попленьа, поробѣа,
 Стадото му самò стой,
 Яко ви се милно моле —
 Застигнете клети турци,
 Застигнете, ударете,
 Мойго брата избавете!
 Цвѣта ке ве дар дарува
 От нейнитѣ танки дари.
 Кир ми Благо говореше:
 — Немой плака, моме Цвѣто:
 Право вървим в Беговица,
 В Беговица, в Мозговица,
 Клети турци да ударим!
 Утре вечер ке вечереш
 Код стадото с твойго брата.

Майката на Киръ Благо.

Все около сѣщото време турски разбойници, но тоя пжть съ единъ-двама предатели отъ Банско, нападнали кжщата на Киръ Благо.

Тая кжща е една отъ по-горе описанитѣ, т. е. съ кимеръ и подземия за зли времена. Киръ Благо и братъ му Киръ Никола, които освенъ като бележити народни хора били и голѣми търговци, отсѣтствували отъ Банско. Майка имъ, баба Милана, била сама въ кжщи съ дветѣ си дъщери Катерина и Сандра, мома вече и голѣма кубавица, и двамата си по-малки синове Георги и Иванъ. Разбойницитѣ почнали да къртятъ дебелата външна врата. Баба Милана, като схванала положението, почнала да прибира децата си отъ леглото и да се опжтватъ къмъ желѣзнитѣ врати на подземията. Но съседката ѝ Сандра Аратинова, която баба Милана викала често за другарка, въ полусънно състояние и уплашена тѣй се забъркала, че вмѣсто да бѣга съ другитѣ, отива къмъ външната врата и я отключва. Разбойницитѣ нахлуватъ и залавятъ баба Милана още несполучила да се скрие. Тя бива подложена на грозни мжки, за да каже богатствата на синоветѣ си. Дъщеря ѝ Сандра сполучила въ бъркотията да се скрие въ единъ тъменъ

коридоръ, натрупанъ съ градински метли, а по-малката Катерина — да се промъкне презъ страниченъ ходъ, да се хвърли въ съседенъ дворъ и отъ тамъ презъ градини и дворове да се добере до кжщата на зетя си Костадинъ Д. Сирлешчовъ. Последниятъ нарамва веднага своята филинта, взима съ себе си нѣколко дръндари, които случайно се намирали въ кжщата му, събира набързо и нѣкои отъ вѣрнитѣ другари и потеглюватъ за мѣстото. По пжтя обаче тѣ изтървали единъ гърмежъ отъ пушка, което стреснало разбойницитѣ. Тѣ ударили на бѣгъ преди да завършатъ своята страшна работа. Водителятъ на бандата само заповѣдалъ да се отсѣче главата на жертвата, която била прострѣна въ безсъзнание край нажеженитѣ желѣза край разпаления огънь. Въ своята бързина и уплаха единъ я ударилъ съ своя ятаганъ по главата, като смѣталъ, че съ това всичко е свършено.

Пристига зетъ ѝ Костадинъ и намира полумъртвата си баба, потънала въ локви кръвъ. Близко тамъ хълцали маловръстнитѣ ѝ деца Георги и Иванъ, скрити въ леглото и вцепенени отъ ужасъ. Разбойницитѣ били избѣгали набързо и било късно да се преследватъ въ срѣднощната тъмнина.

За голѣмо чудо баба Миланя пакъ се съживила и проживѣла още нѣколко години. Тая юнашка майка била готова да даде по-скоро живота си нежели щастието на своитѣ деца. Дълбокитѣ дупки по главата ѝ и злокобнитѣ белези по изгореното ѝ съ червени желѣза тѣло свидетелствували за страшната нощъ.

Презъ време на църковния въпросъ.

Въ борбата за църковно освобождение разложкиятъ край е взималъ живо участие наредъ съ всички други български земи. Тукъ никога не е било въвеждано гръцко богослужение и народътъ се придържалъ къмъ своето родно духовенство и книга. Голѣмитѣ синове на Банско като отецъ Неофитъ Рилски и други отдавна сж били вече труженици въ полето на народната просвѣта и събуждане безъ да прекжсватъ връзката съ родния си край.

Презъ тая паметна борба нашиятъ край е ималъ така сжщо свой специаленъ представителъ въ Цариградъ. Това е билъ Киръ Никола Тодевъ, братъ на умрѣлия вече Киръ Благо. Съ голѣмитѣ си способности Киръ Никола се е билъ

издигналъ до чинъ съветникъ при турското правителство въ Цариградъ, който чинъ е държалъ около 12 години. Турски езикъ — говоръ и писмо — знаелъ отлично. За граждански услуги е ималъ и султанско отличие — медалъ.

Той именно е билъ избранъ за народенъ представителъ отъ Разложко и заедно съ другитѣ такива български представители е работилъ презъ тежкитѣ времена на църковното ни освобождение.

Когато Берлинскиятъ конгресъ презъ 1878 год. разпокъса България и остави Македония да ридае и проклина въ лапитѣ на тоя старецъ турчина, проклиналъ английския представителъ Лордъ Биконсвилдъ, като главенъ виновникъ за това злощастие.

Понеже не постилъ яко презъ поститѣ като истински християнинъ, хората го закачали:

— Защо не постишъ, дѣдо Никола?

Той отговарялъ:

— Ако постя, ще бжда въ рая, а азъ искамъ да бжда въ пѣкъла, за да намѣря въ дѣното му Лордъ Биконсвилдъ и да... Следватъ цинични думи, които сж останали паметни и които сочатъ, колко дълбоко е била наранена и възмутена българската душа въ ония тежки времена, когато Лордъ Биконсвилдовци сж дробили неговото тѣло на кървави кжсове.

Седмично Разложко царство на 1878 год.

Старата революционна организация — тая на Левски и Ботевъ е стигала въ своитѣ разклонения и до нашия Разлогъ. Тука сж ставали сжщитѣ приготовления подъ ръководството на Щерю Македонца (наричанъ още и Влаха), когото турцитѣ много желаели да пипнатъ въ ржцетѣ си.

Главни водители въ Банско сж били: х. Кандитъ Дъградинъ, братъ му Михаилъ, Конде х. Лазковъ, Минко х. Вълчовъ и др. Близъкъ и довѣренъ човѣкъ на х. Кандитъ е билъ Георги Финдринъ отъ Мехомия, който като книжаръ е ималъ взимане-даване съ Хр. Г. Дановъ въ Пловдивъ и е служилъ като куриеръ на организацията. Той е билъ почти единствениятъ човѣкъ отъ Мехомия, посветенъ въ опасното дѣло.

Понеже Срѣдногорското въстание отъ 1879 год. е избухнало преждевременно и разпокъсано и понеже то не е обхваляло никакъ по-големата частъ отъ България, то не се

проявило и въ нашия отдалеченъ Разлогъ. Подиръ баташкитѣ ужаси тука е било прибрано всичко оржие и запазено за други времена. Тия времена не закъснѣли да дойдатъ.

При освобождението на България и окупирането ѝ отъ руски войски тѣ стигнали въ Разлога до мѣстността „Предѣлъ“¹. Тукъ е била, следователно, временната граница между новоосвободена България и стара Турция. Споредъ това положение Горна-Джумая е била спокойна, че остава въ България. Разложенитѣ пъкъ сж желяели да се присъединятъ къмъ България. Подиръ сключването на Берлинския договоръ обаче става явно, че не само Разложко и Мелнишко, но и Горно-Джумайско оставатъ подъ Турция. Това положение докарва голѣмо отчаяние и раздражение въ поменатитѣ околии. То докарва и мисълта за ново въстание въ Мелнишко и Разложко съ следнитѣ изгледи: при благоприятенъ край на това въстание и при свършения фактъ, че тия покрайнини сж заети съ оржие отъ тѣхното въстанало население и че сж дадени нови жертви — тѣ ще бждатъ оставени въ новосформирувана България. Все пакъ най-много се разчитало на това, че братята руси нѣма да останатъ нѣми зрители и ще се намѣсятъ въ благоприятенъ смисълъ.

Градъ Горна-Джумая е била огнище на движението. Тукъ е имало винаги по това време голѣма навалица отъ хора отъ цѣла Македония и особено отъ Мелнишко и Разложко, които очаквали да видятъ, какъвъ край ще вземе сждбата на българския народъ. Тукъ се навъртали и повече отъ старитѣ войводи съ своитѣ дружини, нѣкои отъ които били на служба като граничари. Тѣ именно ведно съ водителитѣ на недалечното революционно минало отъ Разложко, Мелнишко, Горно-Джумайско и другаде се обединяватъ около новата идея — въоръженъ ударъ въ първитѣ две околии и присъединяването имъ заедно съ Горно-Джумайско къмъ нова България.

Руската политика не е имала никакъвъ прѣстъ тука. То е било чисто българска работа; естествена последица отъ недалечни революционни борби и отгласъ на народни сътресения.

Психичниятъ моментъ е билъ така сжщо добре подбранъ и е игралъ важна роля въ случая: населението въ тия покрайнини не е било чуждо на народнитѣ движения и е очаквало

¹ Седловина между Пиринъ и Рила на около 10 км. отъ Банско.

подобенъ моментъ. Особно пъкъ за Банско, което е имало вече записани въ своята история събития като тия въ „Главитѣ“ и „Мозговица“ и което е било бунтовното чадѣ на майка Пиринъ откъмъ севернитѣ ѣ склонове, то е било така.

Времената сж били измѣнчиви. За всичко е трѣбвало да се бърза, за да не се изгуби моментътъ, докато събитията били още прѣсни. Подготовката станала набързо и безъ достатъчно срѣдства, както е било въобще съ всички движения отъ тоя родъ. Ударътъ е билъ отправенъ по-преди къмъ Мелнишко, известенъ подъ име „Кресненско въстание“, а подиръ къмъ Разложко. Въ тия кратки бележки азъ ще позанимая читателя, доколкото ми силитѣ позволяватъ, съ действията извършени въ Разложко — „Разложкото въстание“.

Групата, сглобена въ Горна-Джумая и опредѣлена да действа тука, е била раздѣлена на две подгрупи: първата отъ около 200 души — главната — е имала за база Банско. Втората отъ около 50—60 души — спомагателна — е имала за база селата Горна и Долна Драглища. Съ пристигане на мѣстото е трѣбвало тѣ да се увеличатъ съ мѣстното население. Водители на първата били Баню Мариновъ отъ Тетевенъ, наричанъ майора, хърватинътъ Сретковичъ, Тодоръ Войвода отъ с. Старчища, Коце Войвода, х. Кандитъ Дѣградинъ, Конде х. Лазковъ, Минко х. Вълчовъ и др. отъ Банско; а на втората — Щерю Влаха отъ с. Рила, Георги Чолаковъ отъ Драглища и др.

Главниятъ обектъ за действие е трѣбвало да бжде околийския градецъ Мехомия. Подиръ разчистването на Банско отъ турския гарнизонъ тамъ, дветѣ тия сили е трѣбвало да обхванатъ Мехомия отъ две противоположни страни, да я превзематъ и да провъзгласятъ Разлога за присъединенъ къмъ България.

День на въстанието е билъ опредѣленъ Св. Архангелъ.

Рано сутринята при зори първата подгрупа пристигнала въ Банско. Най-напредъ билъ обсаденъ турскиятъ гарнизонъ въ специалното си помѣщение, наричано конакъ, и били повикани първенцитѣ, за да имъ се съобщи предстоящото и да се потърси тѣхното съгласие или отказъ. Това сж били Димитъръ х. Вълчовъ, баща на Мишко х. Вълчовъ и тогавашенъ кметъ на Банско, старитѣ герои Киръ Никола Тодевъ, Уста-Тодоръ х. Радоновъ, Костадинъ Д. Сирлешчовъ, Георги М. х. Русковъ и др.

Съобщението било възприето съ радостъ и единодушие. Кметътъ се поставилъ на разположение на новата властъ. Той заповѣдалъ да се дигне всичко на кракъ, да извади на лице всичко възможно оржие, да се приготви храна и всѣки да бжде готовъ за предстоящитѣ събития.

При общия позивъ способнитѣ за оржие се притекли до единъ. Всичкото оржие: сторо, ново, допотопно — било извадено наяве. И тукъ, предъ тая възхитена и пѣстра рать, главниятъ войвода Баню Мариновъ очерталъ съ буйни слова новото положение, като призовавалъ юначество и самоотверженостъ въ предстоящата борба и провъзгласилъ освобождението на Банско и цѣлия Разлогъ. Отъ тоя моментъ Банско става столица на прочутото „Седмично Разложко царство“ и играе достойно своята роля.

Гръмнали първитѣ три пушки и възвестили очакваната отъ петъ вѣка свобода. Тѣ повалили и първата жертва — офицера на турския гарнизонъ, които билъ излѣзълъ рано на кафе, безъ да подозира, че е обсаденъ. Веднага падналъ и часовиятъ. Загърмѣли пушки и отъ дветѣ страни, като слѣли зловещия си гласъ съ тържествения звънъ на клепала и камбана, които отъ високата кула на Банско поздравявали Разлога съ първия день на свободата.

Въ сжщото време тржбачътъ на гарнизона засвирилъ тревожно по направление къмъ Мехомия, като се закривалъ въ едно заходно мѣсто. Единъ крушумъ, проникналъ сполучливо презъ тржбата му отъ съседна насреща кжща, повалилъ и него мъртавъ. Настанали бъркотия и решителенъ моментъ. Обсадителитѣ излѣзли отъ своитѣ прикрития и насилили гарнизона. Не следъ дълга съпротива, останалъ безъ вождъ, уплашенъ отъ неизвестността, нападнатъ стремително отъ всѣкжде, последниятъ капитулиралъ и предалъ оржието. Турскитѣ войници, около 50 души, били подведени като пленници и запазени. Куражътъ на въстанниците се удвоилъ съ неочаквания бързъ успѣхъ и съ взетитѣ трофеи отъ хубави картинки, припаси и др. Началото се показало благоприятно и весело.

Нѣколко жандари и десетари, намиращи се въ тоя моментъ въ Банско, се затворили и укрепили въ „Тодевия ханъ“, гдето нѣкои отъ тѣхъ били на квартира и гдето биватъ обсадени и поканени да се предадатъ. Сжщевременно била

образувана боева линия срещу Мехомия, която препасвала двата синура.

Боеветъ съ главнитъ турски сили започнали още сжщия день. Самата Мехомия отстои на единъ часъ отъ Банско. Тя е затваряла въ себе си турския гарнизонъ за околията, който наброявалъ тогава около 600 души редовни войници. Това число ведно съ помашкото население отъ града и отъ околията е ставало доста внушително и застрашително.

Така сгруппирана тая сила, фанатизирана и раздразнена до бѣсъ, остървена отъ недалечнитъ кървави събития въ Батакъ и другаде, налетѣли на Банско. Турцитъ разбрали веднага, какво става и какво имъ предстои и, преди да бждатъ нападнати, взели първи инициативата.

Кръстосали се тогава хубавитъ и нови картинки на силната турска империя съ рѣждясалитъ антични кремъчарки на новото „Разложко царство“. Срещу фанатизъма и бѣса — полетѣтъ на духа. Турцитъ били отхвърлени юначно и повърнати.

Войводата Баню Мариновъ, смѣлъ и юначенъ до самозабравя, самъ ръководилъ боя, като се мѣркалъ на своя бѣлъ конь навсѣкжде, за да насърдава и да разпорежда. Той често се престорвалъ, че пада отъ коня си, за да предизвиква у турцитъ любопитство и поама. Тѣ се подигали отъ своитъ прикрития и предварително подготвени стрелци били въ тѣхъ. Хората мислили, че той носи у себе си нѣкакъвъ талисманъ, че притежава свѣрхестествена сила и че е неуязвимъ отъ куршумъ и ножъ.

За нападение на Мехомия въстанниците решили да се пригответи и черешова артилерия по подобие на панагюрската. Съ тая задача били натоварени майсторитъ Георги Звончаровъ, Уста Тодоръ х. Радоновъ, Глиго Доювъ и др. Но изобретателниятъ и романтиченъ бащенинъ не се задоволилъ само съ това: той почналъ сжщевременно да обмислюва плана за напрана на бронзовъ топъ.

Обсаденитъ турци въ Тодевия ханъ упорствували и стреляли противъ всѣкиго, който попадалъ подъ тѣхния огнь. Много пжти имъ се предлагало да се предадатъ, за да запазятъ своя животъ, но тѣ не искали и да чуятъ. На втория день обаче тѣ заявили, че сж решили да се предадатъ, но на самия войвода. Явилъ се тогава Баню Мариновъ, какъвто си билъ смѣлъ и непредпазливъ, но вѣроломенъ куршумъ го

пронизва въ корема. Това е било тревоженъ и сѣдбоносенъ моментъ. На другия день били изпратени войницитѣ отъ пленения турски гарнизонъ въ Банско съ брадви, гасъ и слама да разбиятъ хана и да го подпалятъ. Като се увѣрили, че наистина гарнизонътъ е разбитъ и плененъ, че приближава нѣщо лошо за тѣхъ, предъ лицето на грозна и неизбѣжна смъртъ турци най-после се предали. Но тѣхната упоритостъ струвала не само живота на незамѣнимия войвода, но и обратъ въ цѣлата работа. Тѣ били осѣдени на смъртъ и езекутирани край Банско отъ Тодоръ Войвода.

Смъртта на Паню Мариновъ била фатална за общия ходъ на всичко. Тя донесла забавяне въ по-нататъшнитѣ действия и понижение на духа. Минутитѣ текли, докато неговото мѣсто се заеме отъ помощника му Сретковичъ. А всѣка изгубена минута е била добре дошла за турцитѣ.

На четвъртия день било предприето общо нападение срещу турскитѣ сили, които опасвали Мехомия отъ всѣкъде. Билъ поставенъ въ действие и черешовиятъ топъ на могилата Св. Троица — старо черковище близо до Мехомия. Съ него сѣ боравили Никола Г. Даутевъ, Ив. Чучулаинъ, Минко А. Бизевъ и др.

А какво е правила въ това време подгрупата на Щерю Влаха въ селата Горна и Долна Драгалища? — Почти нищо. Тя е само записвала нови борци отъ сѣшитѣ села и отъ с. Нидобрацко и е стояла въ очакване и въ подготовка. Подиръ убиването и изчезването отъ сцената на главния войвода, Баню Мариновъ, изчезналъ и всѣкакъвъ по-опредѣленъ планъ за общи действия. Новия войвода, наблюдавалъ отъ кулата на Банско. Ревнало страшилището и се почналъ упоритъ бой. Подиръ всѣко изгърмяване обаче черешовото оржие се пукало и трѣбвало да се поправа и да се стѣга съ нови обржчи. При все това то постигнало своята цель: въ турския станъ се появила суматоха и тревожна мисълъ, че тукъ има руски прѣстъ въ работата. Отъ друга страна въстаницитѣ виждали, че, оставени сами на себе си, разправията имъ съ турцитѣ нѣма да бжде лесна. Психичниятъ моментъ е билъ благоприятенъ и още сѣщиятъ день билъ изпратенъ „парламентьоръ“ Димитъръ Четаловъ, който поканилъ турцитѣ на среща и преговори. Тѣ приели съ готовностъ. Срещата станала незабавно. Тримата пратеници отъ Банско: Киръ Никола Тодевъ, Дими-

търъ х. Вълчевъ и Сретковичъ предложили капитулация, за да не се пролива кръвъ напраздно и за да се постъпи по-снисходително съ тѣхъ. Казвали сжщо, че тѣ сж авангардъ на руситѣ, които идвали подиръ тѣхъ. Турцитѣ приели всичко съ условие да се установи едно предварително примирие отъ три дена, за да си помислятъ по-добре и главно да взематъ мнението и на другото турско население изъ Разлога. Това било прието.

Столицата на новото царство, Банско, се предала на пѣсни и веселие.

Сжщевременно работата около бронзовия топъ напредвала. Всички стари медни сждове били събрани, кукудитѣ отъ кантаритѣ — сжщо. Калъпътъ билъ вече излѣтъ, а заедно съ него се лѣли и купъ златни надежди. Но на тоя топъ не било сждено да влѣзе въ действие като ново и мощно срѣдство за борба въ брънката на народнитѣ ни борби. Събитията го преварили. На седмия день подгрупата на Щерю Влаха, засилена доста съ мѣстно население, нападнала с. Баня. Турцитѣ се укрепили въ Али-аговата кжща, наричана кула, поради солидната ѝ специална постройка. Отъ нея тѣ отбивали здраво нападението. Между нападателитѣ е имало мнозина въоръжени съ брадви, коси, остри желѣзни предмети, закрепени на дълги пръти, а нѣкои били само съ сопи. И като нападала тая пѣстра рать, обсипвали Али-ага сжщевременно и съ купъ псувни. Оттогава се повтаря низъ Разлога и възклицанието: „Али-ага, я излѣзъ малко да се повидимъ и понаплатимъ“ съ което тия потиснати хора сж се обръщали иронично къмъ своя тиранинъ, комуто сж били едновременно и икономично заробени. Примирието само по себе си се нарушило. Отъ Банско така сжщо налетѣли къмъ с. Баня, като закарали и артилерията, черешовата, бронзовата още се дотѣкмявала. Подиръ 2—3 изгърмявания черешовиятъ топъ станалъ съвсемъ негоденъ. За поправка нѣмало вече време. Турцитѣ упорствували до вечерята, когато почнали да прииждатъ нови тѣхни подкрепления подъ началството на Рифатъ Бей отъ Неврокопъ.

Въстаницитѣ били принудени да хванатъ обратна дира и да изчезнатъ като димъ. Заедно съ тѣхъ избѣгало и българското население на с. Баня. Неговитѣ кжщи били ограбени и изгорени. Цѣлата работа вече взела другъ край. Въ самото Банско настъпила уплаха. Надеждата, че ще дойде външна помощъ,

съвсемъ изчезнала. Атя е била главниятъ двигателъ. Комититѣ смѣтали и проповѣдвали, че съ почване на работата тамъ ще се нахвърлятъ подкрепления и отъ България и отъ страна на руситѣ. Тѣ не допускали, че дѣдо Иванъ нѣма да се затрогне и нѣма да бутне границата поне малко още напредъ, за да обхване и Разлога. Въ всички свои смѣтки тѣ били горчиво излѣгани.

Подгоненото население на с. Баня напълнило Банско съ намѣрение да бѣга по-нататъкъ. То завлѣкло съ себе си и банското. Всички почнали да бѣгатъ къмъ Горна-Джумая, тъй като на всѣки моментъ се очаквало пристигането на турцитѣ.

Сега се проявила оная лоша черта у българина, която го кара да бѣде хищень и себелюбивъ до крайна степенъ, па било за смѣтка на свои братя и съ цената на тѣхна кръвъ. мнозина отъ комититѣ — хора отъ колѣ и отъ вжже, повечето стари хайти и харамии — не могли да не проявятъ своя разбойнически инстинктъ и въ тия моменти на толѣмо бедствие. При перспективата на единъ пропадналъ планъ, гладна и студена зима, тѣ не могли да се стѣпятъ и да не потърсятъ начинъ, макаръ и най-подълъ, за да се добератъ до нѣщо що-годе за едно презимуване по-сносно, такова, каквото го разбирали тѣ. И решаватъ, тия мизерни твари, да стане това за смѣтка на самитѣ бѣжанци, тѣхнитѣ братя и сестри, които бѣха идвали да освобождаватъ! И съ каква цена още? По предварително споразумение едни отъ тѣхъ, за да създадатъ паника между бѣжанцитѣ, съ които бѣгали заедно, викали силно: Бѣгайте, братя, изгинахме! Тѣ самитѣ хвърляли на земята чанти и кепета, за да тичатъ по-силно и да даватъ примѣръ на бѣжанцитѣ да хвърлятъ и тѣ мило и драго. И постигнали своята низка цель: тѣ прибирали всичко изхвърлено за да предаватъ отпосле малки дечица на своитѣ родители и скжпи дрехи на своитѣ притежатели срещу приличень откупъ за сторена услуга.

Така се завърши тая кървава епопея отъ миналото, която е оставила въ историята своя отпечатъкъ. Така и тая въздишка е била задушена отъ душманитѣ и потисницитѣ на българския народъ.

Жертва на това въстание сж станали около 60 души банчани и още толкова отъ селата Баня, Драглища, Нидо-брацко. Банско и Баня сж били сжщо немилостиво ограбени,

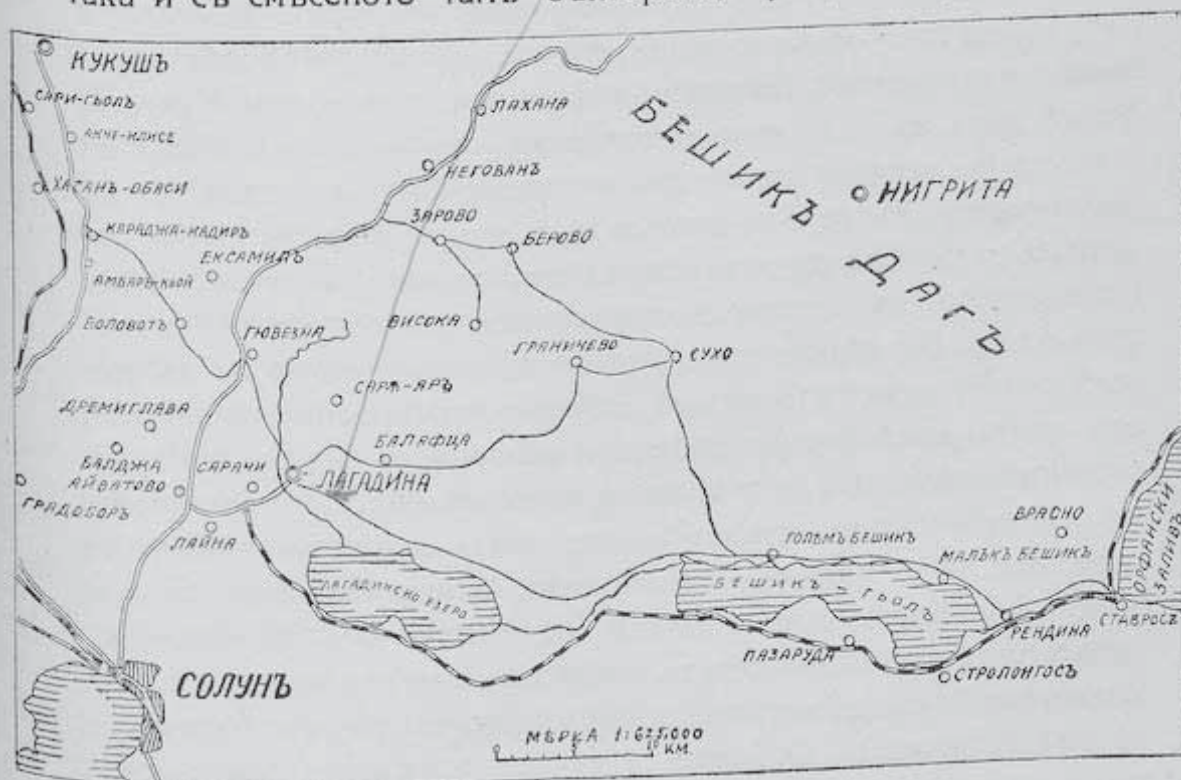
въ което, за жалость, сж взели участие и българи отъ околнитѣ села, главно отъ Мехомия. На тѣхъ турцитѣ отстѣпвали повече онова, което не имъ е трѣбвало. А че Банско не е било изгорено, спомогнало е най-вече и това, че всички останали тамъ, не избѣгали — повече стари хора, баби — отишли да посрещнатъ турцитѣ като ги молили вѣрноподанно и колѣнопреклонно за милость.

Отъ Кукушъ презъ Лжгадина до Бешикъ-гьолъ.¹

отъ Владимиръ А. Карамановъ.

(Пътни бележки).

Случи се, че по служебна работа, въ качеството си на кукушки окръженъ управителъ, трѣбваше на 16. XII. 1912 год. да замина незабавно за гр. Лжгадина и отъ тамъ до Бешикъ-гьолъ. На това пътуване за пръвъ пътъ се запознахъ съ тая у насъ малко известна крайморска македонска областъ, а сжщо така и съ смѣсеното тамъ българско, гръцко и турско насе-

¹ Върху мѣстата, за които г. Карамановъ говори въ статията си, по-рано е писано доста обстойно отъ В. Кънчевъ. („Великденска разходка въ Поленинско“ печ. въ Минист. Сбор. т. IX. и „Пътуване по долините на Мѣста и Брѣгалница“ (в. т. X) При все това, понеже статията на г. К. се отнася до по-ново време и съдържа нѣкои нови сведения, редакцията на списанието даде мѣсто на работата на г. К.

ление. Ако и да сж много бѣгли тогавашнитѣ ми досежни наблюдения, които си бѣхъ записалъ въ бележника си, смѣтамъ, че не ще да сж съвсемъ безинтересни за читателитѣ на Макед. прегледъ.

Отъ Кукушъ пѣтувахме съ коне по най-кжситѣ и обикновени междуселски пѣтища, водещи направо отъ Кукушъ за Лжгадина. Тогава не сжществуваше никакъвъ шосеенъ пѣтъ, свързващъ направо тия два съседни града. Обикновено за Лжгадина се е ходило отъ Кукушъ презъ Солунъ и то съ желѣзницата до тоя градъ, а отъ тамъ съ кола до Лжгадина, отстоящъ само 18 километра отъ Солунъ и свързанъ съ добро шосе до сжщия градъ.

Следъ единъ часовъ ходъ минахме презъ Акче Клисе — първото село по прѣкия пѣтъ за Лжгадина, — разположено въ долината на р. Галикъ, по дѣсния му брѣгъ. Това село бѣ едно отъ по-малкитѣ села въ кукушката околия. Броеше около 40 кжщи и бѣше населено главно съ турци. Българитѣ наброяваха само нѣколко кжщи, всички чифлигари, обработващи земята на нѣколко богаташи-чифликчии турци отъ Кукушъ. Всѣка зима въ това село дохождаха отъ високитѣ мѣста на Македония мнозина власи съ многобройнитѣ си стада, за да презимуватъ въ него и околноститѣ му, удобни за зимни паша. Презъ това време селото вземаше видъ на влашко село. Населението въ селото се занимаваше съ земледѣлие и скотовѣдство. Въ нѣкои отъ брѣговетѣ и страницата на хълмоветѣ около това село имаше тебеширови (кредни) наслоения, отъ които, навѣрно, бѣ добило и названието си. Въ близката околностъ на селото се срѣщаха и развалини отъ по-старо време.

Следъ около половинъ часъ пѣтъ отъ това село и по долината на р. Галикъ стигнахме въ селото Караджа-Кадъръ, чисто българско село, броеще не повече отъ 50 кжщи, въ доста плодородна околностъ. Жителитѣ му се занимаваха изключително съ земедѣлие и скотовѣдство. Имаше българска черква и училище. Отбихме се за малко въ него и следъ това продължихме пѣтя, като, следъ нѣколко минути, влѣзохме въ селото Амбаръ-кьой, броещо повече отъ 60 кжщи, българи и турци, първитѣ по-многочислени. Населението му се занимаваше съ земедѣлие и скотовѣдство. Разположено бѣ по лѣвия брѣгъ на р. Галикъ, въ политѣ на склоноветѣ на височинитѣ, намиращи се на северъ и изтокъ отъ него, всички частъ отъ Круша

планина. Срѣщу него и въ близость презъ р. Галикъ въ южния край на Кукушкото поле се намираше гара „Саламанлий“, единствената гара между Солунъ и Кукушъ, въ която се помещаваше канцеларията на тогавашното наше Солунско селско околийско управление, понеже въ центъра на солунската селска, или саламанлиска околия, селото Саламанли, намираще се въ близость до гарата, нѣмаше удобно помѣщение и други удобства за центъръ на околия.

Спрѣхме се за малко въ селото Амбар-къой и се видѣхме съ кмета и нѣкои първенци селяни. Това село, въ послѣствие следъ м. февруарий 1913 г. доби доста известность поради заемането му отъ гръцката войска, която започна и да се укрепява въ него. По случая станаха доста пререкания между щабовѣтъ на българската и гръцката армия, както и между правителствата, българско и гръцко, за изпразването му отъ гръцката войска, понеже бѣше въ територия, окупирана първоначално отъ българската войска, установена въ него, още отъ първитѣ дни на освобождението му отъ турцитѣ. То бѣ изпразнено отъ гръцката войска едвамъ въ края на м. май 1913 г., по силата на протокола отъ 21 с. м., подписанъ въ Солунъ между командувачия нашата 2-ра армия, генералъ Ивановъ, и началника на щаба на гръцката действующа армия, полковникъ Дусманисъ, съ който се опредѣляше временна демаркационна линия между българската и гръцката войска въ Македония и споредъ който селото Амбар-къой остана въ зоната на българската войска.

На излизане отъ Амбар-къой, което по пѣтя ни за Лжгадина оставаше последното село отъ Кукушката околия, се отклонихме отъ р. Галикъ, като минахме наскоро долината на р. Куру-дере, лѣвъ притокъ на р. Галикъ, южно отъ турското село Рахманли, и поехме почващото се нанагорнище отъ това село, за да преминемъ не високата седловина, свързваща гърдоборскитѣ възвишения или Даутъ-баба съ най-южнитѣ разклонения на Круша планина и раздѣляща Кукушкото поле отъ Лжгадинското поле — долината на р. Галикъ отъ долината на р. Богданщица.

Край пѣтя и близо до седловината се намира малкото гъркоманско селце Камара или Камарево, както го наричатъ околнитѣ български села, бѣдно земеделско и скотовъдско село. Съ възкачването на самата седловина се открива една

величественa панорама и отъ дветѣ ѣ страни, като се виждатъ голѣми части отъ Лжгадинското и Кукушкото поле, много отъ разположенитѣ по тѣхъ села, както и заобикалящитѣ ги хълмове и планини.

Спускайки се отъ другата, източната страна на седловината, вървѣхме доста време по една пжтека и слѣзохме въ долината на една малка рѣка, дѣсенъ притокъ на Гювезненската, протичаща изъ западната половина на Лжгадинското поле. Тази малка рѣкичка, чието начало се виждаше въ североизточнитѣ разклония на планината Даутъ-баба, минава край голѣмото село отъ лжгадинската околия, Валджа. Това село е разположено въ подножието на тая височина и е доста голѣмо. Броеше повече отъ 600 кжщи, всички на погърчени българи, старото поколѣние отъ които не бѣ забравило още матерния си български езикъ, който употребяваше помежду си въ кжщи и въ разговоръ съ селяни и българи отъ други села и мѣста. Младото поколение говорѣше гръцки езикъ помежду си. Околността на селото е много плодородна. Ставаха отлично всички видове жита и царевичата, а се обработваха и нѣкои по-доходни и индустриални растения, като сусамъ, памукъ, тютюнъ и др. Обработваха се и лозя, засадени по близкитѣ околни хълмове на селото. Селото правѣше добра търговия на произведенията си съ близкия голѣмъ пазаръ въ Солунъ, отъ който си набавяше лесно и по-евтино колониялни и манифактурни стоки. Черквата и училището бѣха само гръцки.

Понеже времето бѣше доста напреднало, минахме само презъ селото въ бавенъ ходъ, като се спрѣхме за малко на площада въ срѣдата му, за да попитаме нѣкои отъ намиращитѣ се тамъ селяни да ни посочатъ най-краткия пжтъ за гр. Лжгадина, водещъ направо презъ полето, а не по шосето, което се виждаше че избикаля нѣколко километра повече пжтъ.

Попитанитѣ селяни ни упжтиха на добре разбранъ мѣстенъ български езикъ, и ние напустнахме селото, като тръгнахме въ югоизточна посока. Следъ по-малко отъ половина часъ пжтъ излѣзохме на шосето Солунъ-Сѣресъ-Демиръ Хисаръ, близу на срѣдата между разположенитѣ по това шосе села Айватово и Гювезна или Гвоздово. И дветѣ тия села бѣха български, но това време се гърчееха, особено селото Гювезна.

Като повървѣхме нѣколко крачки по шосето, отбихме се въ лѣво отъ него и безъ пѣть хванахме презъ полето въ права посока за гр. Лжгадина, който се очертаваше въ недалечната околностъ на полето, на 5—6 километра. Въ лѣво отъ насъ на околи 3—4 километра се виждаше частъ отъ селото Гювезна и черквата му съ висока камбанария, а въ дѣсно, на по-близко разстояние селото Айватово и Лжгиново. Както презъ селото Гювезна, така и презъ селото Айватово минаваше шосето Солунъ—Сѣресъ—Демиръ-Хисаръ—Горна-Джумая. Тия две села, които споменахъ вече, бѣха на погърчаване, каквото се забелязваше и въ още нѣколко села отъ лжгадинската околия, както и въ самия градъ Енидже. Това бѣ единствената околия отъ Македония, въ която най-добре се виждаше близкото погърчване на населяващото я съ вѣкове българско население, заградено отъ всички страни съ гръцко и турско население и изолирано отъ компактната българска маса въ долините на реките Вардаръ и Струма.

Пѣтуващи низъ полето почти безъ пѣтека скоро стигнахме Гювезненската рѣка, която прегазихме, недалече отъ с. Саржчево или Саржч-чифликъ, отстоящо на около половина часъ пѣть отъ града Лжгадина. Това село-чифликъ минахме въ северната му окраина и не се спрѣхме въ него, а продължихме за Лжгадина, понеже отдавна бѣ мръкнало и трѣбваше да стигнемъ по-рано въ тоя градъ за да си отпочинемъ. Чифликътъ Саржчево се намира въ срѣдата на Лжгадинското поле. Околността му е много плодородна. Обработватъ се житните и нѣкои отъ индустриалните растения; бостаните и градините ставатъ добре. Околните низки хълмове бѣха засадени съ лозя.

На около единъ километъръ отъ селото излѣзохме на шосето Солунъ-Сѣресъ, между селата Айватово и Лжгиново. Следъ два-три километра пѣть по шосето и като минахме р. Богданица, най-големата рѣка въ околията, наричаща се въ долното течение и Лжгадинска рѣка, влѣзохме въ гр. Лжгадина откъмъ югозападния му край. Вървейки по главната му улица, продължение на шосето, къмъ срѣдата на града, спрѣхме предъ зданието на българското околийско управление, едно паянтово здание, което служеше и за квартира на околийския началникъ.

Градътъ Лжгадина тогава представляваше отъ себе си единъ малък и обикновенъ тогавашенъ казалийски

провинцияленъ турски градъ, съ около 3,500 души жители. Той е разположенъ на равно мѣсто въ срѣдата на Лжгадинското поле и недалече, око 3—4 километра, отъ езерото Ай-Василъ, носещо още название и по името на града — Лжгадинско езеро. Отдалеченъ е отъ гр. Солунъ и Солунския заливъ на около 20 километра, а отъ брѣга на Орфанския заливъ повече отъ 40 километра.

Населдението му се състоеше главно отъ гърци, повечето погърчени българи и гъркомани (патриаршисти), турци и малко цигани. Имаше само нѣколко чисто български семейства, всички преселенци отъ българскитѣ села въ околията, каквито бѣха Зарово, Негованъ и Богородица и други мѣста отъ Македония. Гърчеещитѣ се българи не бѣха още забравили своя материнъ български езикъ, който си говорѣха като домашенъ езикъ помежду си въ кѣщи, а на пазаря го говорѣха еднакво съ грѣцкия, съ много примѣси отъ грѣцки и турски думи. Младото поколѣние, подъ влиянието на училището и черквата, говорѣше помежду си само грѣцки езикъ. Черквата и училищата въ града бѣха грѣцки съ фанатизирани гърци свещеници и учители. И турцитѣ имаха свое училище и една джамия. Много души отъ мѣстнитѣ първенци турци и всички чиновници турци още съ приближаването до града имъ на неприятелската войска бѣха избѣгали въ близкия гр. Солунъ, надѣвайки се да намѣрятъ тамъ по-голѣма сигурностъ и мнозина отъ тѣхъ още не се бѣха завърнали и по домоветѣ си. Градътъ по външностъ наподобяваше голѣмо полско село, особено покрайнинитѣ му. Тукъ на всѣка крачка се виждаха широки дворове съ добитѣкъ и земеделчески сѣчива, обширни хамбари и плѣвни, а сѣщо и мѣста за хармани. Околността на града е много плодородна и земята лека за работа. Житата и царевицата ставаха отлично, а сѣщо така и доходнитѣ индустриални растения. Населението се занимаваше и съ скотовѣдство, търговия и дребни занятия. Нѣколко семейства имаха препитанието си отъ рибарство, упражнявано въ съседното до града езеро, Ай-Василъ. Всѣка седмица ставаше пазаръ въ града. Сѣщиятъ не бѣше особено оживенъ, понеже за повечето села пазарътъ ставаше почти всѣки день въ ближния и голѣмъ градъ Солунъ, кждѣто носѣха направо и продаваха своитѣ мѣстни произведения и си купуваха на поизносна цена отъ тамошнитѣ търговци.

Въ срѣдата на града бѣха чаршията и правителственитѣ учреждения. Имаше нѣколко ханища, кръчми, кафенета, фурни, магазини за колониялни и манифактурни стоки, както и нѣколко еснафски дюкяни на обущари, шивачи, ковачи, колари, налбанти и др. Облѣклото на мѣстното население бѣше полуградско. Повечето отъ мжжетѣ носѣха широки шаечени шалвари, съ антерии, контуши и кожуси презъ зимата, а женитѣ съ сукмани.

Сградитѣ повечето бѣха едноетажни, но се срѣщаха доста и двоетажни, всички паянтови постройки, а рѣдко нѣкои и масивни. Нѣколко двоетажни и масивни здания се намираха въ източния край на града, гдето се помѣщаваше квартируващата въ града гръцка войска съ щаба ѝ. Градътъ изглеждале на по-ново селище и не се забелязваха въ него остатъци отъ стари сгради. Лжгадина не бѣше известенъ само като казалийски центъръ; той имаше известностъ между населението отъ южна Македония и главно въ града Солунъ като курортно мѣсто, поради намиращитѣ се въ близката му околностъ топли и лѣчебни минерални извори, — известнитѣ Лжгадински лѣджи. Банитѣ сж разположени югоизточно отъ града на около три километра въ мѣстностъ съвсемъ равна, въ Лжгадинското поле и въ близостъ до северния брѣгъ на езерото Ай-Василъ. Пътътъ до тѣхъ е шосе, засадено отъ дветѣ му страни съ върби. Самата баня бѣ една малка полумасивна постройка, върху самия изворъ на топла вода, която бликаше доста силно въ единъ басейнъ презъ желѣзна решетка на дъното му. Въ тоя не особено голѣмъ басейнъ сж се къпали всѣко лѣто курортисти отъ Солунъ и много други мѣста на южна Македония. Както казваха мѣстнитѣ хора, дохождали, безъ разлика на народностъ и вѣра, да посѣщаватъ банитѣ имъ и отъ по-далечни краища на турската държава, даже отъ Цариградъ. Околността на банята бѣше неприветлива поради еднообразната и равна мѣстностъ, лишена отъ зеленина и въ съседство на блатливи мѣста, покрай близкото езеро. Наблизу до банята имаше нѣколко малки паянтови постройки, частно притежание на мѣстни и солунски богаташи. Повечето курортиститѣ прекарвали подъ чадъри и черги, а мнозина и на открито, за което благоприятствува топлото и постоянно време презъ лѣтния сезонъ.

На 18 декемврий заминахъ за голѣмото село Сухо, родното мѣсто на известния македонски революционеръ майоръ Димитъръ Думбалаковъ, сетне загиналъ геройски, като дружиненъ командиръ отъ македонската дивизия, въ боеветъ при Криволакъ презъ 1915 год. Пътътъ отъ Лжгадина до Сухо бѣше доста работенъ обикновенъ междуселски пѣтъ до 20 клм., въ северо-източна посока отъ града. Минава презъ доста голѣмото гъркоманско българско село Балювецъ и нѣколко махали отъ турски села.

До село Балювецъ мѣстността е още частъ отъ Лжгадинското поле, една частъ равна, а друга въ близость до селото слабо хълмообразна. Това село е разположено при подножието на крайнитъ южни склонове на планината Бешикъ, която е югоизточно продължение на Круша планина, но висока отъ нея, достигаща близо 1100 метра надъ морското равнище. Тази планина, която отдѣля Лжгадинското поле отъ голѣмото Сѣрско поле, бѣше населена повечето съ турско население, занимаващо се главно съ скотовѣдство — главно дребенъ добитъкъ, кози и овце. Покрай Балювецъ минава малка рѣка, чиито води лѣтно време пресъхватъ; началото ѝ е въ близкитъ околности на селата Висока и Гърмичъ, първото населено съ българи-гъркомани, а второто само съ турци.

Самото село Балювецъ бѣше населено отъ българи патриаршисти. Черквата и училището бѣха гръцки. Гръцкото влияние тукъ бѣше голѣмо.

Пътътъ отъ с. Балювецъ до с. Сухо постепенно се издига и минава по склоноветъ на планината Бешикъ. Срецнахме на нѣколко мѣста кираджии съ добитъкъ, прекарващи въ голѣми чували суровъ памукъ отъ Сѣрско поле и Нигрита за Солунъ. Склоноветъ и хълмоветъ, презъ които минавахме, бѣха почти голи, а само на много рѣдки мѣста обрасли съ храсталакъ. Отъ дветъ страни на пѣтя се виждаха нѣколко махали отъ распръснати турски села. Почвата е слабо плодородна та населението имъ се занимаваше повечето съ отглеждане дребенъ добитъкъ и малко земедѣлие. Близу до село Сухо и въ лѣво отъ пѣтя се виждаха хубави и разположени на високо доста голѣмитъ и въ купъ села, отъ които по-близкото село Гърмичъ бѣше чисто турско а по-далечното — българското село Висока, чиито жители бѣха отъ частъ патриаршисти (гъркомани). Тогава тамъ имаше единъ взводъ бъл-

гарски войски. Презъ всичкото време, докато стоя тая войска въ селото — до началото на м. априль 1913 г., се чувствуваше само българска властъ.

Следъ около 3½ часа пътуване стигнахме на мръкване въ Сухо, най-големьото село въ Лжгадинската околия и изобщо едно отъ голѣмитѣ села въ околноститѣ на Солунъ. Още на пръвъ погледъ то прави впечатление на малъкъ градецъ-паланка. Презъ турското владичество е било центъръ на нахия (участъкъ). То е разположено на доста високо и хълмисто мѣсто, съ южно изложение, въ срѣдата на южнитѣ разклонения на Бешикъ планина и въ подножието на най-високия връхъ отъ тая планина. Броеше около 800 кжши, съ население българско и турско. Българитѣ съставляваха близу три части отъ цѣлото население. Почти всички българи бѣха патриаршисти. Черквата и училището бѣха гръцки. Макаръ и гъркомани, имаше въ селото и доста семейства съ събудено българско народно съзнание, копнеещи и борещи се за български черква и училище, каквито до Балканската война не сж могли да добиятъ поради силното противодействие на фанатазираното мнозинство на мѣстнитѣ гъркомани, водени отъ гръцкото духовенство и учителитѣ гърци, подкрепяни силно отъ богатата и силна гръцка община въ Солунъ па и отъ самата турска властъ, водима отъ началото „раздѣляй и владѣй“.

Гъркоманитѣ българи въ Сухо бѣха въ периода на своето погърчаване. Българскиятъ езикъ се още говорѣше и бѣше домашниятъ езикъ, но наравно съ българския езикъ се употребяваше на пазаря и гръцкиятъ. И двата езика бѣха примѣсени съ много турски думи. Старото поколѣние говореше по между си въ кжши и вънъ отъ кжши матерния си български езикъ съ известнитѣ „носовки“. На всѣки странень пжтникъ българинъ обръщаше силно внимание говорътъ на българитѣ отъ Сухо главно поради произношението на гласнитѣ ж и х, като ън-ен, напр. рѣнка, пѣнт, чендо и пр.

Освобождението на селото Сухо отъ турското владичество стана на 28 октомврий 1912 год., когато въ него влѣзе четата на войводата Д. Думбалаковъ. Скоро дохожда и българска войскова часть и нарежда мѣстно административно полицейско управление. За кметъ на селото се поставя българинътъ Георги Демерджиевъ, който заради тая си длъжностъ веднага следъ заемане селото отъ гръцката войска презъ

м. априлъ 1913 год. бѣ арестуванъ и изтезаванъ въ затвора въ Солунъ. Още отъ първитѣ дни на освобождението на селото то става седалище на полицейски участъкъ и се изпраща на гарнизонъ въ него и войска, която формира мѣстното комендансво. Когато пристигнахъ въ Сухо, командантъ бѣше капитанъ Ст. Коевски, командиръ на рота отъ 14 пех. Македонски полкъ, отъ която два взвода бѣха установени въ сѣщото село, единъ взводъ въ село Висока, а четвъртиятъ прѣснатъ на постове по селата въ околноститѣ на езерото Бешикъ Гьолъ. Въ сѣщото време квартируваше въ с. Сухо и гръцка войска, дошла въ него нѣколко дни следъ заемането на Лжгадинската околия отъ българската войска. Тая гръцка войска се бѣ опитала на нѣколко пѣти да открие свое отдѣлно коменданство и кемендантска служба, обаче не ѝ се удаде, благодарение на енергичния отпоръ на българския комендантъ капитанъ Коевски.

Сутринта на 19 декемврий трѣгнахме за Бешикъ Гьолъ заедно съ коменданта капитанъ Коевски. Пѣтътъ отъ с. Сухо до езерото Бешикъ е обикновенъ планински пѣтъ за пешеходци и добитѣкъ, който върви по южна посока и постепенно се понижава съ приближаването на езерото, което се намира въ най-низката частъ на Лжгадинската котловина. Тоя пѣтъ върви по южнитѣ склонове на планината Бешикъ и въ лѣво отъ рѣката, имаща изворитѣ си въ околноститѣ на Сухо и вливаща се въ езерото Бешикъ, на западъ отъ селото Голѣмъ Бешикъ. Отъ Сухо до езерото Бешикъ полупланинската мѣстность е населена само съ турско население въ нѣколко села, всѣко отъ по нѣколко прѣснати махали. По-голѣмата частъ отъ тая мѣстность се нарича Яйкънъ.

Следъ около три часа пѣтуване, къмъ обѣдъ, се надвехме надъ низината, частъ отъ източната половина на Лжгадинската котловина, въ която се намира езерото Бешикъ Гьолъ. Изгледътъ на езерото и околноститѣ му е величественъ. Виждаше се голѣма частъ отъ северната половина на Халкидическия полуостровъ, изпѣстрена съ множество долини, хълмове и разположенитѣ по тѣхъ множество села, намиращи се всички южно отъ езерото. Езерото Бешикъ има продълговата и изкривена форма до 30 килом. и широко отъ три до седемъ килом. Най-широко е въ източния си край, а най-тѣсно въ срѣдата, между селата Голѣмъ Бешикъ и северния му брѣгъ

и Пазаргя, на южния му брѣгъ. Въ него се вливатъ водитѣ на езерото Ай-Василъ (Лжгадинското езеро), както и на нѣколко малки рѣки отъ северъ и югъ. Самото езеро се изтича презъ единъ кжсъ, тѣсенъ и дълбокъ каналъ на източния му край, носещъ названието Рендинска рѣка или Рихиосъ, вливаща се въ близкия Орфански заливъ, частъ отъ Бѣлото море.

Езерото е пълно съ риба разни видове, главно шаранъ, сомъ, щука и егуля. Неговитѣ тлѣсти и вкусни егули се славаха на пазаря въ Солунъ и пазаритѣ въ околнитѣ градове отъ Македония. Съ риболовъ се занимаваха много хора отъ крайбрѣжнитѣ села, предимно гърци, турци и нѣколцина русистарообрядци, заселили се въ околността на езерото преди повече отъ сто години, види се по време на гонитбата на старообрядцитѣ въ Русия презъ XVIII вѣкъ. Пѣтуването по езерото се извършваше чрезъ първобитни лодки, мѣстна направа, дълги и тѣсни. Пѣтуваха по езерото изключително риболовци и контрабандисти, а рѣдко други хора отъ околността, понеже имаха много слаби връзки помежду си. Риболовтѣ въ езерото се е отдавалъ въ турско време на закупвачъ, който е събиралъ известенъ данѣкъ, рибно право, отъ рибаритѣ, които сж били длѣжни да донасятъ уловената отъ тѣхъ риба на помруканата въ селото Голѣмъ Бешикъ, гдето се е измѣрвала и се е плащало следуемото се право.

Отъ мѣстото, отъ гдето се провидѣ езерото, до селото Голѣмъ (Буюкъ) Бешикъ имаше около половинъ часъ обикновенъ пѣтъ. Скоро изминахме тоя пѣтъ и пристигнахме въ това село. Името му е голѣмо, но селото е много малко. Броеше около 40 кжщи, изключително турци. Не бѣха турци само временно пребиваващитѣ въ него рибари и търговци на риба. Населението му се препитаваше отъ риболовство, малко земедѣлие и отглеждане на едѣръ добитѣкъ, — повечето кози.

Отъ малкитѣ кжщички и обстановката въ тѣхъ личеше, че селото е отъ по-беднитѣ села въ Лжгадинската околия. До брѣга на езерото имаше една двоетажна и обширна паянтова постройка, въ която въ турско време сж се помѣщавали мѣстната власть, закупчикътъ на рибното право и нѣколко души полицейски и акцизни стражари, а въ обширния ѣ долень етажъ се е складираа уловената риба, приготвявана за търговия. И презъ българското управление това грамадно здание служеше за сжщитѣ цели. Въ него бѣха канцеларията

на надзирателя на езерото и квартирата на оставенитѣ тамъ на постъ войници и стражари. До гюмруканата се намираше и фурна, която вадѣше хлѣбъ за чиновницитѣ, рибаритѣ и търговцитѣ, както и единъ малъкъ дюкянъ, служащъ за бакалница и кръчма.

Скоро следъ пристигането ни въ селото Голѣмъ Бешикъ се явиха предъ насъ кметътъ и нѣколко души мѣстни първенци, които смирено ни поздравиха съ „хошъ-гелдинъ“ (добре дошли). Селото, заедно съ намиращето се на изтокъ отъ него село Малъкъ (Кючукъ) Бешикъ, съставляваха една община. Кметътъ бѣше турчинъ отъ първото село, а помощницитѣ гъркомани отъ второто село. Кметътъ се казваше Демиръ-Ходжа, а помощницитѣ му Кольо Адемовъ и Коста Наумовъ.

Още съ пристигането си въ с. Голѣмъ Бешикъ изпратихме одного отъ намиращитѣ се тамъ на постъ мѣстенъ полицейски стражаръ да отиде съ лодка презъ езерото въ насрещното голѣмо гръцко село Пазаргя, за да извести на тамошния гръцки офицеръ, който охраняваше южния брѣгъ на езерото, да дойде на другия день сутринята на среща съ насъ, при изтока на езерото (началото на Рендинската рѣка), гдето ще бждемъ въ това време, за да поговоримъ и уредимъ нѣкои работи по спора ни по риболова и събирането на рибното право.

Къмъ 4 часътъ подиръ обѣдъ тръгнахме за с. Малъкъ Бешикъ, намираще се на около два часа обикновенъ ходъ отъ селото Голѣмъ Бешикъ и на изтокъ отъ него, разположено сжщо на северния брѣгъ на езерото. Въ това село бѣхме рѣшили да пренощуваме, за да сме по-близо до мѣстото на свиждането ни съ гръцкия офицеръ.

Пжтътъ отъ селото Голѣмъ Бешикъ за с. Малъкъ Бешикъ върви все покрай северния брѣгъ на езерото, недалечъ отъ брѣговетѣ му и въ самитѣ поли на доста високия и гористъ хълмъ, издигащъ се надъ тия брѣгове, носещъ название Бешикъ-дагъ. Тоя пжтъ е обикновена пжтека за пешеходци и минава презъ доста гориста и хайдушка мѣстность. Въ турско време тукъ сж ставали често пжти хайдушки нападения — ограбване, отвлечане и избиване на пжтници. Гората е маслинова, въ диво състояние; по нея се вждѣше много дивечъ и особено имаше цѣли стада диви свини, диритѣ на които се забелязваха по прѣсно и силно изровенитѣ полянки

низъ гората и покрай пжтя. Патрулиращитѣ наши войници по брѣга на езерото Бешикъ и по това мѣсто бѣха често виждали стада глигани и бѣха убили нѣколко отъ тѣхъ.

Бѣше вече мръкнало, когато пристигнахме въ селото Малъкъ-Бешикъ, гдето отседнахме въ кжщата на помощникъ кмета на общината, Коста Наумовъ, преселенецъ отъ Костурскитѣ села, по занятие воденичаръ. Селото се намира на източния край на северния брѣгъ на езерото и броеше около 60 кжщи, по наполовина турци и гърци. Последнитѣ бѣха по-многобройни и имаха своя черква и училище. Учителътъ отсѣтсвуваше отъ селото, а свещеникътъ, съ когото се запознахме на другия день, бѣше доста старъ и простъ човѣкъ, много малко интересуващъ се и запознатъ съ онова, що става по свѣта. Правѣше впечатление на пияница.

Макаръ селото да носи название Малъкъ Бешикъ, то бѣше по-голѣмо и по-населено и богато мѣсто отъ селото Голѣмъ Бешикъ. Населението му се занимаваше главно съ скотовѣдство, отъ частъ и съ земедѣлие и риболовство. Направи ми впечатление хубавиятъ типъ на мѣстнитѣ хора, както и чистотата на кжщитѣ имъ. Въ селото и околноститѣ му имаше на постове български войници, които патрулираха по крайбрѣжието на езерото и изтичещата отъ него Рендинска рѣка, охраняващи околията отъ андарты и контрабандисти. Това мѣсто бѣше частъ отъ границата на Санъ-Стефанска България.

Стаята, въ която пренощувахме, макаръ и да бѣ зимно време, нѣмаше печка, а камина, която домакинътъ цѣла нощъ подклаждаше съ дърва, за да ни грѣе. Научихме, че въ това село не се употрѣбявала печката презъ зимата, а всички кжщи се отоплявали само съ мангали или съ камини — голѣми отворени оджаци. Поради южното разположение на селото, близостъта на Бѣлото море и закжтаностъта му отъ севернитѣ вѣтрове чрезъ издигащия се надъ селото високъ хълмъ, голѣмъ студъ презъ зимата тукъ не е ставалъ, а рѣдко е падалъ и снѣгъ. Затова и околността му благоприятствуваше за лесно отглеждане на добитѣкъ, който пасѣше цѣла зима низъ мерата и горитѣ.

На сутринъта заминахме за мѣстото на срещата, намираща се на около 5—6 километра на източния край на езерото и на изтока на канала, свързващъ езерото съ морето. Пжтьтъ

бѣше обикновена пѣтека за пешеходци и съ коне и минаваше наблизу край брѣга на езерото. Граница между българската и грѣцката войска бѣха двата брѣга на Рендинската рѣка. Въ началото на рѣката имаше мостъ дървена направа, а насреща на югъ отъ рѣката въ близката околностъ имаше здание, бивша турска караулка, въ която се бѣха настанили грѣцки войници. Презъ това мѣсто минаваше пѣтека за пешеходци и съ коне, водеща отъ източна Македония за Халкидическия полуостровъ и намиращитѣ се въ близостъ светогорски манастири. Тукъ недалече отъ моста се намираха развалини отъ мостъ, презъ който е минавалъ голѣмиятъ пѣтъ въ римско време отъ Адриатическо море, презъ Солунъ за Цариградъ, известенъ подъ името *Via Egnatia*, въ близостъ на който, следъ голѣмата Европейска война, е направенъ желѣзенъ пѣтъ, свързващъ Солунъ съ Драма и имащъ стратегическо значение, понеже пѣтътъ Солунъ—Дойранъ—Сересъ—Драма въ случай на война е лесно уязвимъ и би прекжсналъ сношенията на грѣцка Македония съ западна Тракия, намираща се сѣщо въ грѣцки рѣще. Това мѣсто на най-източния край на езерото Бешикъ бѣше твърде мочурливо и на края на мочура изтичаше доста пълноводна рѣка съ хубава светлосиня вода, протичаща въ тѣсно корито и опасна за преминаване безъ мостъ, защото бѣше дълбока и съ бързо течение. Тая рѣка е споменатата вече Рендинска рѣка. Още съ самия изтокъ отъ езерото рѣката преминава презъ единъ тесенъ проломъ, до който се допиратъ крайнитѣ подножия на планинитѣ отъ североизточния край на Халкидическия полуостровъ и югоизточнитѣ краища на Бешикъ планина. Тоя проломъ е дългъ около 3—4 километра за да свърши въ близостъ съ брѣга на Орфанския заливъ, гдето се влива и рѣката между крайбрѣжнитѣ грѣцки села Враста и Ставросъ. Въ първото отъ тия села тогава квартируваше единъ полуетскадронъ българска конница. Близу до брѣга на морето върху Рендинската рѣка имаше построенъ втори мостъ, по който минаваше сѣщо пѣтека за пешеходци и съ коне, водеща, все близу до крайбрѣжието, за светогорскитѣ манастири.

При изтока на Рендинската рѣка при езерото Бешикъ и близу до моста на това мѣсто имаше спуснати въ рѣката много рибарски мрежи за ловене риба, която излиза отъ езерото къмъ морето и обратно. Мѣстото съ мрежитѣ се нари-

чаше „даляни“ — риболовно мѣсто, въ което сж набити множество колци по дъното на рѣката. Окачени бѣха по тѣхъ голѣми мрежи съ пазви на долния край, въ които се пжхаше преминаващата риба. Обикаляйки далянитѣ и гледайки въ буйната и бистра вода на рѣката, видѣхме да играе въ сжщата много риба отъ разни видове.

На връщане отъ село Малтъкъ Бешикъ до село Голѣмъ Бешикъ минахме благополучно тѣсния и опасенъ пжтъ. Раздѣлихме се съ капитанъ Коевски и поехъ пжтя за гр. Лжгадина. За водачъ по новия пжтъ взехме единъ полицейски стражаръ отъ Лжгадинското околийско управление, оставенъ на постъ въ с. Голѣмъ Бешикъ. Той бѣше едно русначе, доброволецъ въ четата на войводата М. Думбалаковъ, което говорѣше добре български езикъ и познаваше отлично пжтя отъ Голѣмъ Бешикъ до Лжгадина. Понеже щѣхме да пжтуваме нощно време и покрай езерата, чиито брѣгове, особено на езерото Ай Василъ, бѣха блатливи та можеше да изгубимъ, въ тъмнината пжтя и да загазимъ въ мочура и да се издавимъ, за това взехме тоя опитенъ водачъ, познаващъ добре пжтя и опаснитѣ мѣста презъ равното като дланъ поле, лишено отъ дървесна растителностъ.

До селото Чалж-Махле, разположено въ Лжгадинската котловина, северо-западно отъ най-западния край на езерото Бешикъ, пжтувахме на видѣло. Цѣлото село е чисто турско, населението на което се занимаваше съ земедѣлие и скотовѣдство. Въ околноститѣ на сжщото село, както и въ нѣколко още, повечето турски села въ полето между езерата Ай Василъ и Бешикъ, имаше пространи и хубави пасища, служащи за кѣшлаци (зимни пасища) на многобройнитѣ стада овце и коне на разни каракачани и власи, които слизатъ по тия мѣста отъ всичкитѣ планини на Македония и България всѣка есенъ за да прекаратъ по-лесно зимата. Тѣ се връщатъ на пролѣтъ пакъ по високитѣ планински мѣста, отъ гдето сж дошли. Снѣгъ по кѣшлагитѣ на Лжгадинското поле рѣдко падаше и се задържаше за кжсо време. Сѣното въ сжщитѣ кѣшлаци не се косѣше и за това се пасѣше цѣла зима. Пасенето по кѣшлагитѣ се е отдавало въ турско време отъ притежателитѣ имъ подъ наемъ.

При пжтуването презъ кѣшлагитѣ на с. Чалж-Махле видѣхме да пасятъ по тѣхъ многобройни стада овце и коне на

каракачани и власи. Виждаха се низъ полето пръснати и катуни, въ които живѣха семействата на тия овчари-чергари. Отъ любопитство влѣзохме въ единъ отъ тия катуни, направени отъ дебели вълнени черги, гдето заварихме многобройно влашко семейство — жени и деца. Намирациятъ се въ това време въ катуна мжжъ, единъ кехая-влахъ, ни прие любезно, каза ни отъ кжде е дошелъ и че си е платилъ до Гюргьовденъ правото на „отлаакж“.

Следъ малко поехме пжтя за Лжгадина, движейки се все низъ равна мѣстность въ северозападна посока. Поради кжсия зименъ день смрачи се рано и въ тъмно минахме презъ единственото християнско село въ тая мѣстность — Клисели, населено отъ българи-гъркомани, говорещи и двата езика: български и гръцки. Отъ Клисели до Лжгадина има около три часа пжтъ, който минава презъ праздни и повечето пусти мѣста, на около два километра отъ северния брѣгъ на езерото Ай Василъ, който въ по-голѣмата си часть е блатливъ. Поради зимното време и голѣмата влага и самото околно поле бѣ накиснало, та пжтътъ, обикновенъ черенъ пжтъ, бѣ каленъ и труденъ за пжтуване. Пречеха за това и честитѣ трапчини по пжтя, пълни съ вода, нѣкои дълбоки до колѣна. Благодарение на опитния водачъ, минахме го благополучно безъ да по паднемъ въ тъмнината въ нѣкое отъ близкитѣ до пжтя тресавища.

Едно ръкописно сборниче на централно македонско наречие отъ срѣдата на миналия вѣкъ.

Отъ Кирилъ Мирчевъ.

Ръкописитѣ, писани въ самата Македония на македонски диалектъ преди основаването на българската екзархия и следователно преди времето, когато започва българското книжовно влияние чрезъ училищата, сж особено важни, тъй като чрезъ тѣхъ се установява фактътъ, че мѣстнитѣ книжовници сж си служили за своитѣ просвѣтни цели съ родния си езикъ, българскиятъ характеръ на който е вѣнъ отъ всѣкакво съмнение. Такива текстове притежаваме до сега за жалость въ твърде ограниченъ брой. Единъ подобенъ документъ отъ 1849 год., въ който сж се отразили особености на дебърското наречие, бѣ обнародванъ преди години отъ проф. Л. Милетичъ [вж. отъ сжщия авторъ, Едно бележито послание на Цариградската патриаршия до българитѣ въ Дебърско (1849 год.). Спис. на Бѣлг. акад., кн. XVIII, стр. 17—30]. Ето защо изнасяното тукъ ръкописно сборниче, писано на диалектъ около половината на миналия вѣкъ въ срѣдна Македония, има особена важность, тъй като е отразило чистия народенъ езикъ. Освенъ като цененъ диалектиченъ материалъ, то има и не малка историко-литературна и фолклорна стойность съ съдържащитѣ се въ него два апокрифни разказа и едно кратко повествуване за покрѣстването на руситѣ.

Ръкописътъ е намѣренъ въ с. Жгленъ, Луковитско, гдето е билъ пренесенъ вѣроятно отъ нѣкой преселникъ отъ Македония. Споредъ съобщението на писателя г. Илийчо Воленъ, родомъ отъ сжщото село, действително единъ отъ старитѣ мѣстни свещеници тамъ е билъ отъ Македония. Ръкописътъ сега е собственостъ на г. Стоянъ Атанасовъ, издатель въ София.

При малкъ форматъ (13×9) сборничето съдържа 39 непагинувани листа, подвързани съ тънка кожа и обшити съ

червенъ конецъ. На началната страница се изброяватъ имената на различни празници и светии. Отъ л. 1^б до л. 8^б следва поучително слово. Листовѣтъ 8^б - 9^б сж запълненн съ различни приписки и съ изреждане на арабски и турски цифри. Две трети отъ десетия листъ сж скжсани. Върху оцѣлѣлата частъ на листа личатъ редове отъ арабски и турски цифри и две приписки. Листъ 10^б е билъ празенъ. Отъ листъ 11^а до 16^б следва второ поучително слово. На л. 17^а до 20^б е помѣстенъ краткъ разказъ за покръстването на руситѣ. Отъ л. 21^а до л. 26^а включително намираме единъ апокрифенъ разказъ на новозаветна тема, а отъ л. 26^б до 39^б включително другъ апокрифенъ разказъ на старозаветна тема. На л. 38^б личатъ имена на празници и светии, зацапани съ различни драскотии. На л. 8^а следъ свършека на първото слово намираме следнитѣ три приписки, писани отъ сжщата ржка, която е писала словото: 1) 1847 ѿ гратъ сме дошле. 2) азъ есѣмъ зелъ жена 1845 (последната дума по-късно е зацапана съ мастило, за да не се чете). 3) 1849 ѿ волоите болесъ. На л. 8^б сжщата ржка прави още и следнитѣ две приписки: 1) 185 великий денъ ѿ стѣ георгия бѣе еденъ дене. 2) 1853 тогаѣ снѣкъ не паднало. На л. 9^б друга ржка, която пише второто слово, прави следнитѣ две приписки: 1) 1858 мцъ ѿнварѣ рѣбите ѿмреле во вода ѿ мрасъ. 2) 1857 мцъ септемрѣа лозата ѿ горе слана. На л. 10^а втората ржка продължава да нанася още и следнитѣ приписки: 1) 1862 сѣша сѣно немало ѿ сѣша. 2) 1863 ѿ суша во бѣнварѣте вода немало. Отъ споменатитѣ въ горнитѣ приписки дати следва да се заключи, че нашето сборниче е писано около половината на миналото столѣтие.

Писмото на ржкописа е уставно — въ първото слово, което е писано на по-различна хартия отъ останалитѣ части, този уставъ е дребенъ, красивъ и правиленъ. Въ останалата частъ на ржкописа, която е писана изглежда отъ нѣколко ржце, уставътъ е по-едъръ, тукъ таме при разказитѣ дори доста небреженъ и необигранъ, но винаги добре четливъ. Начертанието на буквитѣ обаче е останало еднакво навсѣкжде. Установенъ фактъ е, че у мнозина македонски писатели отъ миналото столѣтие палаталнитѣ консонанти *к'* *г'* твърде често се предаватъ съ букви *ћ* и *џ*. Тази особеностъ намираме

и въ нашия ржкописъ, гдето на едно единствено мѣсто имаме *h* (неѣетъ 5^a), и на нѣколко други *ц*, напр. луце 20^a, туцхъ 27^a, нецумъ 33^b. Нека спомена за пояснение на горното и факта, че на една и сжща страница намираме дїсац(и)те 35^a и дїсагїте 35^a. Звукъ *ц* се предава съвсемъ произволно ту съ *й* ту съ *ї* при явно наддѣляване на последното. За *я* винаги се пише *х* съ много малки изключения. Заслужава да се отбележи, че *ѳ* е употребенъ въ цѣлия ржкописъ единъ единственъ пжтъ и при това съвсемъ не на мѣсто фѣрфѣарї 1^a. Съвсемъ ограничена е и употребата на *ѵ*. Намираме го само въ думата кназь 6^a и въ два три други случая на л. 36^b, гдето една нова ржка е написала нѣколко реда. На всѣкжде другаде се употребява *ѵ*. Сжщо така само въ нѣколко примѣра е ограничена и употребата на *ы*. Само въ началото на думитѣ се пише понѣкога *є*, а *ю* намираме по-често и то не само въ началото, но и въ срѣдата и въ края на думитѣ.

Езикови особености.

Езикътъ на нашия ржкописъ носи всички характерни белези — фонетични, морфологични и синтактични — на срѣдномакедонскитѣ говори, чиято главна отличителна черта нахъмъ останалитѣ македонски говори е изяснението на вторичния еровъ вокалъ въ *а*. При това въ ржкописа сж намѣрили отражение два диалектични центра между срѣдномакедонскитѣ говори. Така напр. докато въ първитѣ две слова наддѣляватъ особености на велешкия говоръ, третѣ последни разказа сж написани на типиченъ прилепски говоръ. Въ подкрепа на казаното ще приведа следнитѣ велешки особености, които намираме въ словата: глаголнитѣ форми за 3 л. ед. ч. казѣе 11^a, простѣе 11^b, исѣше 12^a, загїнѣе 12^a, извадѣе 12^a, ѡворѣе 12^b, доведѣе 12^b [въ Прилепъ кáжу(в)а, прóшча(в)а, загїну(в)а, изва́ду(в)а и т. н.]; по-нататкъ формитѣ адете 3^a (въ Пр. іа́дите), бїдете 3^a (въ Пр. бїдите), дойдетъ 4^b [въ Пр. до́иди(т)], завлече 5^b [въ Пр. за́влечи(т)], аде 6^a [въ Пр. іа́ди(т)], исповедахъ 13^a (въ Пр. испове́даат); множествени форми като ветровї 2^a, чїновї 2^a, греѡвї 14^a, които могатъ да бждатъ свойствени на велешкия говоръ, а на прилепския сж съвсемъ чужди; личното мѣстоимение за 1 л. ед. ч. а 7^a (въ Велесъ

покрай *ias*, въ Прилепъ винаги само *ias*); личнитѣ мѣстоимения за 3 л. ед. и мн. ч. онъ 4^б, она 7^а, ѿни 1^б. Остатъкъ отъ това старо показателно мѣстоимение въ прилепския говоръ освенъ въ познатитѣ членни форми имаме още и въ родителната форма *онега*. Като лично мѣстоимение обаче то тукъ е съвсемъ непознато. Въ словата намираме и велешката форма *огѣнъ* 4^б (въ Пр. *оган*). Всички изтъкнати по-горе особености не намираме въ езика на разказитѣ.

Покрай редовната замѣна на *ж* съ *а*, срв. *испади* 3^б, *гнаси* 5^б, *патъ* 6^а, *се мажамъ* 18^а, *внатре* 19^б, *патемъ* 23^а, *раце* 25^а, *нарачѣване* 28^б, *каснамъ* 30^б, *мажа сѣ* 36^а намираме и случаи на *ж > у*, напр. *сѣдъ* 4^б, *мучитъ* 5^а, *мукѣ* 5^б, *рукѣ* 13^а и то само въ словата, гдето влиянието на черковния езикъ се забелязва и на много други мѣста. Отъ горнитѣ примѣри само *сѣдъ* е характеренъ за говора на велешани и прилепчани. Нека споменемъ още *маска* 4^а, *лажѣте* 22^а, при които незасегнатиятъ отъ първото изяснение къмъ *о* еровъ вокалъ късно е миналъ въ *а*.

Както се каза по-горе, езикътъ на разказитѣ е прилепски говоръ. Въ нѣкои точки обаче този езикъ се отличава отъ говора на градското население на гр. Прилепъ, отъ което може да се заключи, че нашиятъ ръкописъ е писанъ нейде по прилепскитѣ села. Такова отличие представятъ напр. аористнитѣ форми за 3 л. мн. ч. *рекова* 21^б, *доїдова* 27^б, които можемъ да смѣтаме като единствени въ македонската и изобщо българската диалектология. Отъ тѣхъ се вижда, че *х* отъ аористното окончание *ха* (старо имперф. *хж*) въ прилепския говоръ е изчезнало следъ като въ положение между две гласни е минало първоначално въ *в*. Последното се е намирало на изчезване и въ диалекта, отразенъ въ разказитѣ, тъй като тукъ срѣщаме и форми като *ходеа* 20^б, *молеа* 20^б, *влегоа* 20^б, *рекоа* 21^а. Второ важно отличие спрямо градския прилепски говоръ представятъ формитѣ: *врѣламъ* 23^б, *врѣзалъ* 25^а, *прѣвъ* 25^б, *врѣватъ* 27^б, *трѣгналъ* 29^б, *брѣго* 32^б, *трѣговецъ* 35^а. Тѣ показватъ безъ съмнение, че въ езика на разказитѣ плавната е запазвала старата си сонантичностъ, докато въ говора на прилепчани днесъ тя е загубила въ значителна степенъ тая си особеностъ. При това развилиятъ се еровъ вокалъ тукъ се явява винаги предъ плавната. При *лѣ* обаче и тукъ и тамъ имаме редовно *ол*, срв. *волна* 31^а,

наполні 36^a, колватъ 37^a, голтнале 37^a. Интересни като отличие отъ градския говоръ сж още и формитѣ праамъ 21^a, даамъ 30^b, даваатъ 22^a, тепахтъ 28^b. Прилепчанинътъ днесъ ще каже праам, даам, даваат, тепаат, т. е. безъ грижа за избѣгване на зева. Форми като давајат, тепајат могатъ да бждатъ свойствени на велешкия говоръ Липсата на антиципация на мекостъта на съгласната при нецѣмъ 33^b, конотъ 35^a, ако не се дължи на лошо вписване, сжщо така може да се вземе като едно отличие срещу градскитѣ неікум, коіноу. Вѣроятно само лошо вписване имаме и при грозе 36^a вм. грозіе, въ сжщностъ грозіе.

Вънъ отъ изтъкнатитѣ особености, езикътъ на разказитѣ носи всички белези на градския прилепски говоръ, които сж добре известни въ македонската диалектология, та е излишно да се изброяватъ тукъ. Покрай редовното преминаване на х въ ѿ въ формитѣ наїдовте 23^a, доїдовте 33^a, викавте 33^a заслужава да се отбележи като изключение формата ѿстаремне 26^b. Намираме по-нататъкъ и форма дадішъ 18^b покрай даїшъ 26^b, която е редовна прилепска. Заслужава да се изтъкне почти редовното образуване на бждеще време въ словата посрѣдствомъ частицитѣ ке да, срв. напр. ке да дойдеть 4^b, ке да ѿжївеать 4^b, ке да се запали 4^b, ке да дойдатъ 5^a, ке да гї запалї 5^a. Думата їело (=ястие л. 36^b) както въ велешкия така и въ прилепския говоръ е безспорно архаизъмъ, тъй като нито за единия нито за другия може да се приеме, че имаме въ случая прегласъ на начално 'а по примѣра на източнобългарскитѣ говори.

По-долу давамъ пълния текстъ на сборничето. Тъй като въ ръкописа не се употрѣбаватъ никакви препинателни знаци, за улеснение на читателитѣ въ края на изреченията сложихъ редовно точки. Поправихъ и нѣкои очевидни грѣшки.

ТЕКСТЪ.

3 спїрїдона 8 ѿгнатїа 3 сѣты назмъ 2 божїкъ 7 сѣты васїліа л. 1a
† мцъ ензарїа ла 3 водїці п сѣты антонїа 1 сѣты атанасъ 2 ев-
тїмїа 2 анастасїа 3 сѣты глїгорїа 2 сѣты їованъ златовъсъ 3 трї
сѣтотелї 2 трыпънъ † мцъ фѣрфварї ки 1 пречїста 8 ара-
лапнїа † † зараді страшнъ соудъ бѣжї второе прїшествїе хрї- л. 1b
стово вотворенїхъ рѣкъ твоею повъхъ сѣ глаголтъ пророкъ.

- дѣхъ сѣты оучи човецѣ да познаатъ ѿ стѣхѣи бѣга. такѣ первѣ сѣтѣи. тогаѣ кнѣга немало а ѿнѣ гледале небо ѣ красотѣ небеснѣа ѣ вѣделе зема ѣ море ѣ се що ѣ оу нѣ. защо има на
- л. 2а небо слѣце (sic) мцѣ || ѣ свездѣ ѣ ветровѣ дѣхатъ стѣдени топлѣ. сѣте тѣе мертвѣ секѣ денѣ ѣ ношѣ ходатъ ѣ чѣнатъ това що ѣмѣ бѣгѣ заповелѣ ѣ ѿнѣ не се жѣвѣ а ѿ бѣга се боатъ иматъ страхѣ. така ѣ нѣе човецѣ сме создаенѣ бѣжи да познаеме оца нашего бѣга. перво создалѣ бѣгѣ десетѣ чѣновѣ аггелскѣи.
- л. 2б перво аггелѣ || бѣлѣ многѣ вѣбавѣ ама помѣслилѣ една грешна мѣсла затова падналѣ ѿ бѣга ѣ ѿ небо ѣ се оучѣнѣлѣ теменѣ ѣ страшнѣ дѣаволѣ ѣ негово мѣсто ѿстанало празно. затова после создалѣ бѣгѣ небо ѣ зема ѣ ѿ зема создалѣ перваго човека адама, го поставѣлѣ оу рай да седѣтъ ѣ мѣ реклѣ: ѿ се да
- л. 3а идешѣ а едно древо що || ѣ постреде раѣ да не ѣадешѣ. ако ѣадешѣ ѿ него ке да оумрѣшѣ. а дѣаволѣ вѣделѣ адама оу голема красота оу бѣжѣ светлостѣ. завѣделѣ дѣаволѣ адамѣ ѣ реклѣ на жената ева: да идете ѿ древото да бѣдете големѣ
- л. 3б како бѣга. ѣ але ѿ това древо ѣ се вѣделе голѣ || ете ѿ завѣсѣ дѣаволска дошла смѣртѣ. а за това создалѣ бѣгѣ човецѣ да идатъ на това ѿ дека ѣспадѣле дѣаволѣте. а сега човецѣ ѿ грешно жѣвеане не познаватъ нѣ бога нѣ законѣ божѣ ами ходатъ ѣ жѣвеатъ како безумнѣ добѣцѣ. затова рекле сѣты || божѣ: волѣ ѣ маска познаватъ своѣте стопанѣ а моѣ людѣ не ме познаватъ мене бога. азѣ ѣсѣмѣ создалѣ небо ѣ зема ѣ море ѣ вамѣ човецѣ, а вѣе некете да ме познавате а вашѣ оца бѣгѣ создателѣ ѿхѣ голема ваша слѣпота. васѣ вы влечѣтъ дѣаволѣ
- л. 4б надолѣ || а вѣе непозна(ва)те како ке да пречекате страшнаго сѣдѣа ѣйса хрѣта. онѣ ке да дойдѣтъ да сѣдѣ ѣ жѣвы ѣ мертвы. тамо на страшенѣ сѣдѣ ке да ѿжѣвеатъ ѿ гробоѣте сѣте оумренѣ ѣ грешнѣ праведнѣ ѣ вернѣ ѣ невернѣ а правѣте ке да летна
- л. 5а да не гѣ фанѣтъ тоѣ огнѣ. защо тогаѣ зема ке да се || запалѣ да горѣ со сѣлнѣ огнѣ. толкѣ ѣ сѣленѣ тоѣ огнѣ да паднѣ морето сѣте рекѣ оу тоѣ огнѣ не можѣтъ да оугаснѣтъ нѣ една ѣскра. слушаѣте колкѣ лютѣ ѣ тешкѣ мѣжѣ ке да дойдатъ на тѣе човецы коѣ неѣетъ да се покаатъ ѣ коѣ не слушатъ сѣтоѣ ѣваггелѣе. нѣихѣ ке да гѣ запалѣ тоѣ сѣлнѣ огнѣ да гѣ мѣжѣтъ. праведнѣте ке да летнатъ вѣсоко како ѿрлѣ да пречекатъ хрѣта || на ѿблацѣ а грешнѣте ке да ѿстанатъ на зема темнѣ ѣ гнаснѣ ѣ грознѣ ѣ страшнѣ ѣ тешкѣ како ѿлово. ѿхѣ тоѣ огнѣ ке да гѣ завлече оу мѣжѣ огненѣ. за това сме сѣте хрѣтѣанѣ должнѣ да сакаме, защо наша жѣвотѣ ѣ сѣтъ на небо. тамо ке да сме жѣвѣ во вечнѣа ѣ безконечнѣа векѣ а ѿзде сме сѣргѣнѣ. ѿваз жѣвотѣ ѣ сѣтъ кратка. како роса || ѣ слана ѣ како трава ѣ цвѣтъ ѣ дѣвѣна тѣе скоро гѣнатъ, така ѣ нѣе човецѣ скоро ке да оумрѣме ѣ ке да идеме тамо на вечна жѣвотѣ. тамо нѣкой патѣ не се оумѣратъ. за това да жѣвейме со стравѣ бѣжи, защо дѣаволѣ ѣ сѣтъ кназѣ на ѿвоѣ векѣ, ходѣ по човецѣ ѣ рѣкатъ како ѣрсланѣ страшно, сака да вѣ ѣзде жѣвѣ. това

ѿ и така, аде дѣволъ || човецѣ и бодѣ и бие имъ зема вера и л. 66
имъ краде оумъ да не мѣслатъ за гревъ и да заборатъ оуми-
ране. многу се радзватъ дѣволъ за тѣе човецѣ, шо не мѣслатъ
за гревъ и шо заборатъ оумиране падналъ оу люти мзкѣ. ѿхъ
тешко и горко намъ, зашо сме слзшале снагѣ и ке да погле-
датъ || напре сѣтахъ бѣца, она да моли хѣрта за нѣхъ да гѣ прости л. 7а
а онѣ ке да имъ рече: а секи часъ и денъ и ношъ молахъ
сѣна моего за васъ, а вѣе слѣпѣ шо не се покахте, вѣе сте слз-
шале снагѣте и дѣвола. сега сѣнъ мой не ѣ мѣлостивъ амѣ ѣ
сѣдѣа страшенъ. сега онъ не слзша нѣкого. тогаѣ ке да речатъ
грешнѣте: || сме бѣле сѣновѣ бѣжѣ а сега сме сѣновѣ дѣволскѣ. л. 7б
сме можѣле да бѣдеме сѣтѣ а сега ке да сме гладнѣ во века.
и ѿ гладѣ грешнѣте ке да сѣ адатъ и жвакатъ¹ и грѣзатъ азѣ-
цѣте и тогаѣ ке да речатъ дѣшѣте на снагѣте: тешко и горко
вамъ проклетѣ снагѣ. тѣе манжѣ і това || вѣно шо сте пѣле л. 8а
безъ есапъ, тѣе сега ке да се оучѣнатъ да вѣ горатъ и мзчатъ.
така ке да се разделатъ грешнѣте оу люти мзкѣ а праведнѣте
пры хѣрта во б(е)сконечнѣе векѣ амѣнъ.

* * *

Кой чѣсто живе(и)тъ а коѣ немаѣ вера и грешно жѣвеѣтъ л. 11а
нѣхъ не ке да гѣ вѣ(ди)тъ. онѣ смрѣдатъ богъ како пѣи. онѣхъ
се дѣволскѣ. хѣртосъ вѣка сѣте човецѣ така казуе: кой чѣка
на моѣ врата іа мѣ ѣтворѣвамъ това ѣ чѣкане. кой иматъ вера
тѣе се божѣ а коѣ не верѣватъ ѣвлѣе тѣе се дѣво(л)скѣ. и да се
чѣвате ѿ сѣте гревоѣ и да се ісповедате || сѣчкѣте греховѣ. ама л. 11б
а коѣ се ісповедатъ не се ѣплашатъ ѿ бога не имъ простѣе
богъ нѣхъ еденъ грехъ зашо немаѣ верѣ. вѣе вѣдѣте на овой
векъ колкѣ има голѣмѣ страховѣ. кога да вататъ некоѣ за каба-
етъ и го поведзатъ да го сѣдатъ, тоѣ човекъ ѿ стравъ ѣмъ
загѣбѣватъ и гледатъ страшно и грѣлото || му се ісѣшѣе и л. 12а
крѣвта ѿ лѣцето му загѣнѣе. тогаѣ нѣщо не му ѣ мѣло ѿ овой
векъ амѣ гледа по човецѣ далѣ има некоѣ да го кѣртѣлѣса ѿ
таѣ люта смѣртъ. таковъ еѣтъ страхъ кога се човецѣ іспове-
датъ зашо се грешнѣ и нѣхнѣ дѣшѣ се заробенѣ в рѣкѣ дѣвол-
скѣ. а дѣховнѣкъ ізѣадѣе ѿкѣпѣе грешнѣ човецѣ ѿ мзкѣ || вечнѣа л. 12б
и ѿворѣе раѣ на дѣшѣ хрѣсанскѣ и имъ даѣа крѣла да летна
на небо. чѣете лѣ колкѣ ѣ сѣлно сѣтоѣ ісповѣданѣе? да знаете
чѣсто зашо дѣховнѣкъ зема дѣшѣ грешнѣ ѿ рѣкѣ дѣволскѣ и
гѣ доведѣе в цѣрѣтво бѣжѣе кой не се ѣплашатъ кога || се іспо- л. 13а
ведатъ а онѣ тако ке да се ѣплашатъ на страшенъ сѣтъ божѣ.
тамо ке да се похѣватъ грешнѣте голѣ и темнѣ и страшнѣ и ке
да пратѣ богъ а глѣ не мѣлостивѣ да имъ врѣзатъ рѣкѣ и ногѣ
в страшнѣ сѣнджѣрѣ железнѣ и ке гѣ заведатъ в мзкѣ а правѣте
нѣкако || не ке да се нѣ гладнѣ нѣ жеднѣ. онѣ ке да се сѣтѣ ѿ л. 13б
сѣтахъ прѣчѣстна а сега іма две тела на небо хѣртосъ и прѣсѣтахъ
бѣца. тѣе се на те хѣртѣанѣ ѣрнекъ тѣе ѿтѣшле на небо.
така правѣте ке да ідатъ на небо прѣ хѣрста а грешнѣте || ке л. 14а

¹ дѣвчатъ.

- да речать: ѡхъ тешко горко намъ зашо не се покааме. да се проклетї тїе годїни ѡ тїе днї що сме жївеале безъ покаанїе а тїе кої їмале греовї пакъ се покаале. блазе нихъ ѡни ке да се соправїте ѡ рай ѡ тїе кої се мажале со белїло тїе тамо ке
- л. 146 да гї помажатъ со кїбрїтъ зашо || онї носїле лїце дїаволско ѡ за тїе греовї ке да гї адатъ ѡ грїзатъ лютї змї ѡ страшнї жабї. ѡхъ тогаї ке да се заплачатъ грешнїте ѡ ке се плашатъ дѡшїте ѡ снагїте едни ѡ дръге грешнїте дѡшї ѡ снагїте нїхнї ѡ ке се хѡлатъ ѡ клеветатъ едни дръги дѡшї ѡ снагї ама
- л. 15а аγγлї божї || ке да гї нак(а)ратъ со сїла ѡ ке да влезатъ дѡшїте ѡ снагїте. тогаї ке да речать дѡшїте на снагїте: да сте проклетї вїе снагї. вїе сосъ многъ адене і со многъ вїно пїене вїе сте нї затворїле намъ рай тїе трї греховї ѡбїватъ многъ
- л. 156 дѡшї хїртїхскї || сосъ тїе греховї бїе и бодї и гѡбї дїаволъ човецї. тїе греховї се стрелї дїаволскї ѡ никої не може дїаволъ да ѡбїе ѡ загѡбї човецї ама многъ адене ѡ многъ пїене ї многъ спїене тїе греховї їспадѡватъ ѡ човецї аγγлї божї
- л. 16а ї доведѡ(а)тъ || прї нїхъ дїаволї и кога се дїаволї прї човецї тїе ѡслепѡватъ змъ на тїе човецї и тїе човецї ходатъ ѡ жїветъ како слепї. тїе греховї се ѡздї дїаволскї. не можї дїаволъ їнакѡ да ѡбїетъ човецї амї кога сетъ пїанї зашо кога се
- л. 166 стрезнї сетѡватъ || ѡ змъ е чїстъ ѡ дїаволъ ходї по човецї ѡ гї влечїтъ на проклето пїанство ѡ колкѡ се ѡпїатъ тогаї сїте пїанї тїе се ѡздї дїаволскї. за това ке да речать снагїте на дѡшїте: да сте проклетї вїе дѡшї. вїе сте їмале змъ ї раззмъ
- л. 17а || нїе снагї сме.

Разказъ за покрѡвтането на руситѡ.

- царъ костадїнъ їмалъ і сїнъ ѡ царотъ рѡскї ималъ і сїнъ ѡ тїе жївеале добро. царчето руско го канї ц(а)рчето костандїско на гостї. и стана царчето костандїско со многъ воїска ѡгїде во рѡсїа ѡ тої го пречека добро. после го канї
- л. 176 царчето костандїско || го канї царчето рѡско. доїде во ст(а)нболъ со многъ воїска ѡ седе трї днї. царъ костадїнъ їмалъ една чѡпа ѡбава, а вїкале ано ѡ а вїделъ царчето рѡско и многъ а бендїсалъ и мѡ рече на царчето костандїско: да мѡ
- л. 18а речїшъ на татка тї да мї а даїтъ чѡпата || ѡ царчето мѡ рече на царотъ: а сакатъ чѡпата царчето рѡско да мѡ а даїме. и царо е рече: ано, те сакатъ царчето рѡско. ѡ тах мѡ р(е)че: тате, асъ ке го чѡвамъ телото моїе за цїрство небесно и не
- л. 186 се мажамъ. ѡ рече царчето рѡско: ако || мї а дадїшъ чѡпата и асъ се покрѡстѡвамъ. после е рече царотъ на ана: аїде да те даїдамъ (sic) на царчето рѡско. ѡ тах мѡ рече: лелї сѡмъ рекла ѡгї асъ телото мое ке го чѡвамъ за цїрство нїбесно за во рай.
- л. 19а ѡ е рече царотъ: далї || е по арно еденъ човекъ да етъ во раї, далї е по арно една царщїна да етъ во раї? ако го земїшъ царчето рѡско можїтъ сета рѡсїа да се крѡстїтъ со себе-

потъ твої да бѣда во раї. и таа мѣ рече: ась ке го земамъ царчето рѣско ако се крѣстї, || така го земамъ царчето рѣско. л. 196
и да направїтъ една цѣхъква во град(о)тъ царскї стрѣде кай
шо се мешатъ многѣ сокацї и да гледатъ народотъ. да а на-
правї голема и да бѣдатъ пеѣрїната нїскї, да се гледатъ чо-
вѣците внатре. || и стана царчето рѣско направї една цѣхъква л. 20а
голема во градотъ стрѣде во градъ рѣскї и после отїде во
станболъ и се крѣстї и а зеде ана и ана мѣ рече на царотъ
костаѣна: да мї пѣщїшъ 7 лице, еденъ дѣвнїкъ, еденъ попъ,
1 даскалъ, 1 шалтъ, 1 цакъ || и а зеде царчето рѣско ана л. 20б
и седмїна човецї и сї отїде во рѣсїа и секї денъ ходеа во
цѣхъква и се молеа бога и кажѣа сказнї по азїкотъ нївнї и
после се крѣстї царотъ рѣскї и сета рѣсїа се покрѣстї со себе-
потъ ѿ ана и влегоа во рай.

Апокрифенъ разказъ на новозаветна тема.

некое време бїлъ еденъ царъ во мїсїръ, и собралъ из- л. 21а
раїлїте и мѣ рече: лелї имаме змїране, ась сакамъ да напра-
амъ сараї ѿ срѣча и кога ке змїрамъ името моє да не се за-
бораїтъ. и тїе мѣ рекоа: дѣрї сї тї жївъ, тої сараї ке да стоїтъ.
кога ке да змрїшъ тї || и тої сараї ке го расїпа. твоето їме ке л. 21б
да се забораїтъ. еве нїе сега кнїгї немаме. тої царъ що беше по
напретъ нї изгоре кнїгїте. нїе кнїгї немаме. да мѣ пѣщїшъ
на варїсейте во ерѣсалїмъ, да нї прататъ петъ кнїгї и 70 дас-
калї. царотъ мѣ пѣщї на варїсейте во ерѣсалїмъ: да мї пѣщїте
тїе петъ кнїгї и 70 даскалї. а тїе мѣ рекова: това е мїзнавлѣкъ,
нїе немаме таква работа. || а после собралъ големцїте мѣ ре- л. 22а
колъ: защо да ме лажїте мене? и тїе мѣ рекле: со каковъ
зборъ мѣ рече на варїсейте. реколъ царотъ: ась мѣ рековъ,
вїе раа моа тїе 5 кнїгї да мї пѣщїте. и тїе мѣ рекле така: тїе
не даватъ, тї да мѣ речїшъ, вїе варїсеї, ако не мї пѣщїте тїе
3 кнїгї и 70 даскалї || ако не мї пѣщїте но ась ке доїдамъ л. 22б
во земата ваша ке погѣб(а)мъ многѣ деца ѿ 2 годїнї надолѣ.
после тїе се зплашїле и мѣ пѣщїле 3 кнїгї и 70 даскалї и рекле
даскалїте: нї еденъ зборъ да не мѣ кажѣвате право. а тамо
кога || ошле, царотъ разделїлъ секої самъ да зчатъ. и тїе се- л. 23а
деле молѣ време дѣрї навчїле тїе 5 кнїгї. после и пѣщїлъ царотъ.
кога сї ходеле патемъ и сї зборувале щї (sic) наїдовте во кнї-
гата реколъ їсаїа пророкъ || ась наїдовъ во кнїгата, во некое л. 23б
време ке се родїтъ еденъ царъ, що не умїратъ нїкої патъ.
реколъ сїмїонъ: това не можїтъ да бїдїтъ. пакъ реколъ сї-
мїонъ: ась ке го врѣламъ прѣстенотъ || во морето, ако го наї- л. 24а
дамъ пакъ можамъ да веруамъ. а тогаї го врѣлїлъ прѣстенотъ
во морето. после тїе ходїле покраї морето, нашле рїбарї, ва-
тїле многѣ рїбї и даскалїте: да кѣпїме || по една рїба! и кѣпїле л. 24б
по една рїба. сїмїонъ, що а зелъ таа рїба, гзшїлъ¹ и го на-

¹ Гушу(в)ам въ прилепскїя говоръ значи изваждамъ хрилѣтъ на рїба и избощо изчистватъ я и я приготвятъ за готвене.

- шолъ прѣстено. ꙗкога ꙗко реколъ сѣмѣонъ: сега ꙗко асъ верѣвамъ,
 л. 25а ꙗко ке се родѣтъ ꙗко царъ, що не змѣратъ нѣкоѣ патъ. ꙗко пакъ ре-
 колъ сѣмѣонъ: ꙗко да не змрамъ дѣрѣ да се родѣтъ това дете
 ꙗко асъ да го кренамъ на моѣте раце. ꙗко тоѣ се врѣзалъ со тоѣ речъ.
 л. 25б ꙗко бѣлъ жѣвъ зще 300 годѣнѣ дѣрѣ се родѣлъ ꙗсхсъ хрѣстъ. сѣмѣ-
 онъ бѣлъ во ерѣсалиѣмъ прѣвъ во големата црѣква кога се родѣ
 л. 26а ꙗсхсъ ꙗко хрѣстъ. ꙗко тогаѣ богородѣца марѣа го зеде детето, го ѡд-
 несе во велѣката црѣква да сѣ чѣнѣтъ молѣтва. ꙗко тогаѣ го зеде
 сѣмѣонъ на рацете ꙗко рече: ꙗко дѣ, сега ѡпѣщѣ ме, зашѣ бевъ
 врѣзанъ.

Апокрифенъ разказъ на старозаветна тема.

- л. 26б едно време во ананѣиската зема ꙗмало еденъ човекъ, го
 вѣкале аврамъ. бѣлъ многъ богатъ. ꙗмалъ 300 18 момѣѣ, 40 женѣ
 ꙗзмецаркѣ, нѣнаво (sic) чедо немалъ. е рече на жената сѣ сара:
 нѣе ѡстаремне, чедо немаме, соѣтъ моѣ ке се затрѣтъ, да мѣ
 л. 27а даѣшъ ꙗзѣмъ да леж(а)мъ со ана ꙗко ꙗзмецаркѣте белкѣ ке ѡста-
 нѣтъ тешка, соѣта¹ моѣ да не се затрѣтъ. тогаѣ мѣ даде ꙗзѣмъ
 сара на аврама, лежалъ со агара ѡстанала тешка ꙗко родѣла
 машко дете. мѣ клале ꙗме ꙗсаѣлъ. аврамъ бѣлъ многъ госто-
 лѣбенъ, безъ тѣхъ човекъ лебъ не алъ. а дѣаволъ за-
 л. 27б вѣде на аврама ꙗко мѣ ꙗко запрелъ човеѣте да не врѣватъ по тоѣ
 сокакъ. аврамъ 3 днѣ седелъ на порта, не алъ лебъ ꙗко на ꙗко да
 мѣ се нажалѣ за аврама. ꙗко пѣшѣ 3 анѣлѣ ꙗко небото, доѣдова каѣ
 аврама и мѣ рекова на аврама: дедо авраме, далъ ꙗматъ место
 каѣ тебе да нокеваме? тогаѣ рече аврамъ: како нематъ, трѣ
 л. 28а днѣ не сѣмъ ꙗко алъ лебъ за гостѣ. ꙗко тогаѣ аврамъ заклалъ едно
 теле за вечера. кога ставѣле да вечераѣтъ, трѣте момѣѣна рекле
 на аврама: да тѣ даѣтъ ꙗко спотъ едно чедо, далѣ го колѣшъ за
 ꙗко сѣда кѣрбанъ? рече аврамъ: да го мѣлѣвамъ 20 годѣнѣ, после
 л. 28б ке го коламъ кѣрбанъ. ꙗко после е рекова трѣте момѣѣна на сара:
 саро, тѣ ке родѣшъ сѣнъ. ꙗко ꙗко това наречѣване ꙗко сѣдово сара
 ѡстана тешка, родѣ сѣнъ ꙗмето ꙗсакъ. мѣ се сторѣа 2 сѣна на ав-
 рама, еденъ ꙗко ꙗзмецарката, еденъ ꙗко сара. кога потѣрасле малѣ
 л. 29а ꙗко ватѣле да се тепаѣтъ. ꙗко ꙗко тогаѣ аврамъ се налѣтѣ, а зеде агара
 со се детето, а сѣрдѣса на далечна страна ꙗко ꙗко него се заплѣ-
 дѣа тѣрѣте, зашѣ нѣе сме со тѣрѣ(и)те ꙗко еденъ татко ꙗко две
 маѣкѣ а со евр(е)ѣте ꙗко еденъ татко ꙗко една маѣка. аврамъ како
 л. 29б го ꙗма ꙗсака 20 годѣ(ни) ꙗко тогаѣ мѣ рече аꙗготъ на аврамъ: ꙗко ав-
 раме, далѣ стоѣшъ на зборотъ? стана аврамъ го зеде сѣна сѣ
 ꙗсака, го ѡднесе во гората да го колѣтъ. тогаѣ му рече ꙗсакъ
 на аврама: да ме врѣзѣшъ, да не те ѡбѣамъ. ꙗко тогаѣ го врѣ-
 залъ ꙗсака ꙗко го трѣгналъ мечотъ да го колѣтъ. анѣглѣотъ мѣ а
 л. 30а ватѣлъ раката ꙗко на аврама ꙗко мѣ рече: авраме, човекъ не се ко-

¹ Едносрични имена на *oī* като *soī*, *loī*, *gnoī* могат да бждатъ
 употребени въ прилепския говоръ и въ мжжки и женски родъ, напр.
soīo(m) — *soīta*, *loīo(m)* — *loīta*, *gnoīo(m)* — *goīta*.

лѣтъ кърбанъ, токѣ се колѣтъ бравъ. ѿ тогаѣ аврамъ се ѡпзлѣ
 назадъ ѿ вѣде бравъ ѿ го закла браво. ѿсакъ ѿмалъ два сѣна,
 ѿсавъ ѿ аковъ, по ст(а)ръ ѿсавъ по малъ аковъ. мѣ доѣде
 времето ѡстаре ѿсакъ, мѣ рече на ѿсавъ: || да поѣдѣшъ во го- л. 306
 рата, да ѡл(о)ѣшъ нешто дѣво да каснамъ, да тѣ го даѣмъ да-
 ротъ. ѿсавъ зеде стрелата, отѣде во гората, а маѣка мѣ мѣ рече
 на акова: заколѣ едно аре да тѣ направамъ рѣчекъ, да мѣ да-
 дѣшъ на татка тѣ, да тѣ го дадѣтъ даротъ тебе. стана аковъ,
 закла едно аре || и а пресече кожата, сѣ навѣтка на рацете ѿ л. 31a
 сѣ кладе ѡкѡлѣ врато, зашто беше ѿсавъ ѡбрастенъ со волна. ѿ
 маѣка мѣ мѣ зготвѣ рѣчекъ. зеде аковъ мѣ ѡднесе на татка сѣ ѿ
 мѣ рече: тате, тѣ донесѡвъ ѡ дѣво да каснѣшъ да мѣ го даѣшъ
 даротъ. ѿсакъ мѣ рече: || не сѣ ти ѿсавъ. аковъ мѣ рече: а сѣмъ л. 316
 ѿсавъ. ѿсакъ мѣ рече: ела вамо да те вѣдамъ! ѡтѣде аковъ каѣ
 ѿсакъ ѿ го ватѣ со рацете ѿ мѣ вѣде ѡколѣ вратотъ волна ѿ мѣ
 го даде даротъ на акова. после доѣде ѿсавъ ѿ рече на татка
 сѣ: тате, ти донесѡвъ ѡ дѣво да каснѣшъ да мѣ го даѣшъ. || ѿсакъ: л. 32a
 даротъ мѣ го дадовъ на акова: ѿсавъ рече: татко, далѣ саде
 еденъ даръ ѿмашъ? рече ѿсакъ: едношъ се даватъ даръ.
 тогаѣ се налѣтѣ ѿсавъ, сакаше да го ѡтепатъ акова. ѿ маѣка мѣ
 му рече на акова: бегаѣ на далечна страна, ѡтѣ ке те ѡтепатъ ѿсавъ!
 побегна аковъ || 12 конацѣ скраѣ. тамо каѣ едно село наѣде на л. 326
 ед(е)нъ бонаръ две чѣпѣ, напѣва ѡвцѣ, беа ѿ дотерале по брѣго,
 зашто после не ѿ ѡставале да ѿ напѣватъ. аковъ мѣ поможе да
 ѿ напѣатъ ѡвц(и)те вода. кога ѿ напѣле сѣ ѡшле чѣпѣте. аковъ
 ѡстаналъ на бѣнаротъ. татко мѣ на чѣпѣте мѣ реколъ: зашто
 денеска сѣ доѣдовте по-брѣго? чѣпѣте рекова: едно монче л. 33a
 доѣде, ни поможе ѿ напѣвме дѣрѣ додова друзѣте ѡвчари. татко
 мѣ мѣ рече на чѣпѣте: зашто не го вѣкавте да рѣчатъ? ѡтѣшле
 чѣпѣте, го вѣкнале акова да рѣча. мѣ реколъ татко мѣ: па далѣ
 се главѣвашъ? ѿ тоѣ реколъ: асѣ се главѣвамъ. реколъ татко
 мѣ на чѣпѣте: колко парѣ ми сакашъ? аковъ мѣ рече: || асѣ тѣ л. 336
 нецѣмъ парѣ, тѣкѣ а сакамъ по малата чѣпа. ѿ тоѣ мѣ рече:
 ако мѣ работѣшъ 7 годѣнѣ, така тѣ а давамъ по малата чѣпа.
 ѿ мѣ работѣлъ 7 годѣнѣ и доѣде времето сторице свадба. не мѣ
 а даде по малата чѣпа, токѣ мѣ а даде по старата. аковъ
 рече: азѣ работѣвъ || за по малата. зашто мѣ а даде по старата? л. 34a
 тоѣ мѣ рече: работѣ още 7 годѣнѣ, ке тѣ а даѣмъ и по малата!
 аковъ мѣ работѣлъ 7 годѣнѣ ѿ мѣ а далъ ѿ по малата.
 ѿ после кога ѡмреа татко мѣ ѿ маѣка мѣ ѿ чѣпѣте ѿ аковъ тамо
 продаде сета ѿманѣ сѣ доѣде на своѣта зема и донесе 12 тоарѣ
 парѣ. по малата а вѣкале аѣла, по старата а вѣкале заѣла. по л. 346
 малата бѣла лѣчна, а по старата грѣда. ѡ по старата ѿмалъ || аковъ
 12 сѣновѣ, а ѡ по малата немалъ нѣкво чедо. ѡ 12 сѣновѣ по ма-
 лѣѣтъ го вѣкале прекрасенъ ѿсавъ. аковъ многѣ го мѣлѣвалъ
 ѿсѣва ѿ мѣ направѣ едно ѡбаво алѣще, а браѣа мѣ го запѣзмѣа
 ѿсѣва, дека го мѣлѣваше татко мѣ. а ѡ по старѣте братѣа троѣца

- їмаше со ѡвците во гората. едно вати многъ зїма братїа мѣ не можеа да сї доїдаты по лебъ. ї мѣ рече ѡковъ на їѡсїва: аїде
- л. 35а земї || конотъ ї дїсац(и)те со лебъ да мѣ ѡднесїшъ на братїа тї! ї станалъ їѡсївъ зель конотъ ї дїсагїте со лебъ ї мѣ ѡднесолъ на братїа сї: реколъ по старїютъ: аїде да го ѡтепаме! дрягїютъ рече: аїде да го врѣлїме во долотъ, нека го їзедїтъ мечката! дрягїютъ: аїде да го продаїме! ї го їзнесле на патотъ ї го продале на еденъ тръговецъ и заклале едно ѡре, мѣ го
- л. 35б їзъкрѣваїлъ на конотъ || самаротъ да речїтъ татко мѣ, ѡтї нешто го їзелo. ї како го ѡднесе тръговецотъ во егїпетъ ї го продаде на азнатаротъ царскї. ї тої го ѡднесе дома да чїнїтъ їзметъ на жената. ї жената го бендїсала детето, сакала да лежїтъ со него. кога да е полеваше вода да се мїетъ раце ї го прѣскаше, а некеше да лежїтъ со неа. една вечеръ кога ѡ
- л. 36а покрїваше ї таѡ го || вати за алїще ї тої го слече алїщето и побегна. после таѡ сторї давїѡ на мажа сї ї тої го вати їѡсїва, го тѣри во темнїцата лежалъ трї годїнї їѡсївъ во темнїца. ѡ слѣгїте царскї нешто за кабаеъ и клале во темнїцата каї їѡсїва. слѣгїте вїделе по еденъ сонъ. еднїїютъ реколъ: бевъ зель
- л. 36б еденъ грозъ грозе, го прїтїснавъ, се наполни чашата || ї мѣ ѡ подававъ на царотъ. дрягїютъ рече: ѡсъ вїдовъ еденъ сонъ. на гла ѡ кренавъ сїнїѡта со елото да мѣ носамъ на царотъ. како що ѡдевъ по скалїте, мї го їсколва вранїте ї чавкїте. тогаї мѣ рече їѡсївъ на тої, шо мѣ ѡ подавалъ чашата на царотъ: тї пакъ ке бїдїшъ на това место, каї що сї бїлъ. ї мѣ рече їѡсївъ на тої, що носелъ їелото, що мѣ го їсколва враните ї
- л. 37а чавкїте: || сега ке те їзваты, ке те ѡбесаты, ке тї колваты ѡ главата вранїте ї чавкїте. после еднїїютъ го їзвадоа пакъ каї що беше. еднїїютъ го їзвадоа, го ѡбесїѡ. по тоа време царотъ вїделъ сонъ. ѡ морето їзлегле 7 кравї ѡловї, многъ дебелї а трї кравї слабї. станале слабїте кравї ї голтнале дебелїте кравї. тогаї реколъ царотъ: кої можїтъ ѡвої сонъ да го ѡберїтъ? ї собралъ сїте наротъ ѡ земата || да ї мѣ реколъ: кї можїтъ тої сонъ да го ѡберїтъ, ѡ морето їзлегле 7 кравї ѡлови многъ дебелї, а 3 слабї. станале слабїте ї голтнале ѡлоїте кравї. нїкої не можелъ сонотъ да го разберїтъ. їмало еденъ
- л. 38а човекъ во темнїцата запренъ, го вїкале їѡсївъ || тої позналъ сонъ, защо їмало во темнїцат(а) 2 мїна човецї. тїе вїделе по еденъ сонъ ї сї кажївале. еднїїютъ реколъ: вїдовъ сонъ, бевъ зель емекотъ на глава да мѣ носамъ на царотъ. како що ѡдевъ по скалїте се собра вранї и мї го изколва. дрягїїютъ кажалъ:
- л. 38а ї ѡсъ вїдовъ сонъ, бевъ зель еденъ гросъ грозе во || раката, го стиснавъ и се наполни чашата и мѣ ѡ подававъ на царотъ. тогаї мѣ рече їѡсївъ на слѣгїте: тої, що носїтъ емекотъ на царотъ, него ке да го ѡбесаты, а тої що мѣ ѡ давалъ чашата на царотъ, тої пакъ ке бїдїтъ на това место. како що мѣ рече їѡсївъ ї дошле еднїїютъ го ѡбесїле, а еднїїютъ пакъ го тѣ-

ріле || каї що білъ. іасївъ мѣ реколь на слѣгата: да се сто- л. 396
рїшъ мѣкаеть і за мене! кога го відель царотъ тої сонъ і
нікої неможель да го ѡтберїтъ і тогаї мѣ текнало на слѣгата,
мѣ реколь на царотъ: еденъ човекъ імать во темн(и)цата, що
познавать сонъ.

А внѣ не познаете како ке
да прецѣкате страшнаго
судна іиса хрта онъ ке
да доидѣтъ да суди
і живы і мертвы тамо
настрашенъ сувѣкъ да
ѡжївѣатъ ѡ гробоїте
сіте оумрени і грешні
праведні і верні і невер
ні а правїте ке да летна
данегі фанїтъ тої огнѣ
Защо тогаї зема ке да се

мѣа ааагшз чѹпатѣ
 нѣлз сѣ покрхстѹамз
 полѣ зрѣчѣ царотѣ
 на аѣа дїаѣ аатѣ
 ааїаамз на царчѣтѣ
 рѣско н пѣа мѣрѣчѣ
 лѣлї' сѣмз рѣкла ѣ
 пї' аѣлз пѣлотѣ моѣ
 кѣго чѣвамз за чѣрѣтѣ
 ѣбѣлно заво раѣ ѣ
 зрѣїѣ царотѣ ааїї'

Разлогъ.

Областно географско изучване.¹

отъ Димитъръ Ярановъ.

Антропогеографскитѣ факти.

Физиогеографскитѣ факти сж основниятѣ елементѣ въ външния обликъ на една областъ. Въ така нареченитѣ отъ нѣмскитѣ географи природни ландшафти тѣ сж даже единствениятѣ елементѣ. Въ тѣзи области, обаче, въ които човѣшката култура е проникнала и се е разпространила повсемѣстно, тя съ своитѣ външни прояви: селища, стопански използвана земна повърхнина и изкуствени пѣтища внася покрай основния физиогеографски елементъ и другъ, човѣшки, антропогеографски или културногеографски елементъ, който понѣкога е толкова очебиенъ, щото маскира физиогеографския. Следователно, искаме ли да дадемъ пълненъ географски образъ на единъ отъ човѣшката култура повлиянъ ландшафтъ („културенъ“ ландшафтъ на нѣмскитѣ географи), трѣбва да бждатъ изложени и антропогеографскитѣ факти въ него. За такива ще бждатъ смѣтани споменатитѣ вече най-важни външни прояви на човѣшката култура: селищата, стопански използваната земна повърхнина и изкуствениятѣ пѣтища.² Това, обаче, не значи, че тѣ ще бждатъ разгледани като нѣщо дадено само за себе си, защото въ такъвъ случай би се изпаднало въ основната грѣшка на голѣмия финландски географъ I. G. G rap ö³, който, стремейки се да създаде за географитѣ едно отъ никого не-

¹ Вж. „Македонски прегледъ“, год. VIII, кн. 2 и 3.

² Споредъ Friedrich Ratzel, Anthropogeographie, II Teil., III Aufl., стр. 331—340, би трѣбвало къмъ тѣхъ да се причислятъ и развалинитѣ. Строго погледнато, това е право. Но тъй като тѣ много рѣдко сж въ състояние чрезъ многобройността си да внесатъ нова черта въ облика на една областъ, и тъй като тѣхното присѣствие въ даденото мѣсто често пѣти е въ разрѣзъ съ всички останали явления и безъ никаква връзка съ тѣхъ, тѣ тукъ специално като антропогеографски факти нѣма да бждатъ разглеждани. За тѣхъ при нужда само може да се спомене.

³ Вж. неговитѣ: Die Forschungsgegenstände der Geographie; Reine Geographie, eine methodologische Studie и Die geographischen Gebiete Finnlands, излѣзли като №№ 1 (1927), 3 (1929) и 6 (1931) на Publicationes Instituti geographici Universitatis Aboensis, въ Helsinki.

оспорвано поле за дейностъ, изпуска каузалната връзка между всички географски факти, правещи вкупомъ чрезъ взаимодействия си всѣка областъ да се чувствува като единъ цѣлостенъ фактъ. Накратко казано, антропогеографскитѣ факти ще бждатъ разгледани не като нѣщо дадено, а като нѣщо създадено подъ прѣкото влияние на всички географски явления. Ето защо ще бжде започнато съ селищата, които сж несъмнено първиятъ белегъ на природенъ ландшафтъ, който се превръща въ културенъ. Само по себе си следъ това идва създаването на стопански използвана земя първоначално въ непосредствено съседство съ селищата, а после и по-далече отъ тѣхъ. Най-после се налага създаването и на изкуствени пжтища и периодично движение по тѣхъ. Строго погледнато, пжтищата въ най-широкия смисълъ на тази дума предхождатъ даже и селищата. Това сж пжтекитѣ, които въ много рѣдки случаи могатъ да бждатъ обектъ на изучаване, та поради това тѣхното сжществуване още преди създаването на селищата ще се пренебрегне.

Следъ тѣзи предварителни бележки за въпроситѣ, които предстоятъ да бждатъ разгледани по-нататкъ, нека пристжпимъ къмъ самитѣ тѣхъ.

Селищата.

Селищата безспорно промѣнятъ земноповърхния видъ, като въ това отношение най-голѣмъ дѣлъ има тѣхниятъ типъ. Поради това, както и по други причини, които ще бждатъ изтъкнати по-нататкъ, той ще бжде разгледанъ най-първо.

Типъ на селищата.

Днешното състояние на поселищнитѣ отношения въ Разлогъ — 13 селища отъ които едно прѣснато и 12 събрани — е резултатъ на дългъ развой, миналъ презъ нѣколко фази.

Началото на днешнитѣ селища трѣбва да се търси въ времето, когато областта е била заселвана: началото на VII в. Именно чрезъ тѣхното създаване новодошлото славянско българско население е превърнало природния до тогава ландшафтъ въ културенъ. Тѣзи новоосновани селища сж се състояли отъ отдѣлни дворове, прѣснати далеко единъ отъ другъ. Че такъвъ е билъ първоначалниятъ типъ на всички днешни разложки селища, може да се заключава по единъ твърде важенъ и положителенъ белегъ: разпредѣлението на селищнитѣ землища. Въ село Бабекъ, съответно съ днешния типъ на селото, имотитѣ на жителитѣ на една махала сж сгруппирани около нея, така че имотитѣ на бабечани образуватъ толкова групи, отъ колкото махали се състои. (Перекедетнитѣ имоти, купени или заграбени отъ мжчноизселващитѣ се бабечани отъ

изселилитъ се християни на съседнитъ села, въ случая трѣбва да се оставятъ настрана, понеже сж вторично явление). Въпрѣки че днесъ другитъ разложки селища сж сгруппирани, и тѣ иматъ имотитъ си сгруппирани по този блокоподобенъ (споредъ терминологията на Meitzen¹) начинъ, специфиченъ за селищата съ прѣснатъ типъ и за тѣзи, които нѣкога сж имали такъвъ типъ. Сгруппирани сж въ мѣстността Темницко имотитъ на Мадолеви отъ Бѣлица. По сѣщия начинъ сж сгруппирани имотитъ и на други родове въ Бѣлица. Въ с. Добринища имотитъ на Ергинци сж сгруппирани около мѣстността Гумница, тѣзи на Топузовци — въ мѣстността Паталей и пр. Въ Банско сжщо така имотитъ на отдѣлнитъ родове сж групирани въ опредѣлени мѣстности.² Следи отъ подобно разпредѣление могатъ да се констатираатъ и въ другитъ разложки селища. Констатираатъ се само следи поради това, че постепенно новиятъ поселищенъ типъ налага извършване на промѣна и въ разпредѣлението на землището, което е нераздѣлна и сжществена частъ на всѣко селище.³

Обстоятелството, че почти въ всѣка махала е живѣлъ по единъ родъ, показва, че махалитъ, които сж сжществували преди образуването на днешнитъ купни селища, сж произхождали отъ отдѣлни дворове, които, следователно можемъ да приемемъ за най-стария типъ на разложкитъ селища. Начинътъ, по който сж се образували тѣ, може да се възстанови доста подробно, тъй като въ съседната Горно-Джумайска областъ въ западната ѝ частъ преди 20 години, до преди балканската война, се е извършвалъ подобенъ процесъ. Отъ старитъ села на съседната областъ Пиянецъ, главно отъ с. Панчарево, сж се преселвали единични семейства, които изсичали толкова гора, колкото да се образува мѣсто за необходимитъ ниви и градини и при тѣхъ си построявали и кжщата. Така се образувало презъ 1870—1912 г. село Сухострелъ, което се състои отъ единични дворове и нѣколко махали съ по 2 кжщи, произлизащи отъ по-раншенъ единиченъ дворъ. По сѣщия на-

¹ A. Meitzen, Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen, Berlin, 1895, Bd. I, стр. 431 сл.

² Ср. у Ив. Батаклиевъ, Банско, стр. 14.

³ В. Кжнчовъ (въ анонимната статия: Пжтуване по долините на Струма и пр., стр. 256) сжщо така смѣта, че разложкитъ селища едно време сж били прѣснатъ типъ, но по единъ съвсемъ другъ белегъ: прѣснатитъ по цѣлата котловина църквища и оброчища. Тѣкмо въз основа на тѣхъ и мѣстното население смѣта сжщото. Тѣ, обаче, не сж никакво свидетелство въ този смисълъ, защото сж могли да възникнатъ на мѣстото на езически оброчища, които у славянитъ сж били свързани съ нѣкой изворъ, нѣкое голѣмо дърво или друго бележито мѣсто, но не непременно и съ населено мѣсто. Сжщо така е несполучливо и сравнението съ село Бабекъ, което до преди около 135—140 години е било, подобно на всички други разложки селища, събрано. За него ще стане дума по-доле подробно.

чинъ сж се образували отъ изселници изъ Пиянецъ и селата Логодашъ и Габрово пакъ въ Джумайско. Първото днесъ се състои отъ 36 махали съ 2 до 8 кжщи всѣка една. Понеже заселването е станало по-отдавна (преди 260—100 години), вече всички единични дворове поради „двоене“ на нарастващитъ семейства сж се обърнали на малки махали. Важно е да се отбележи, че и въ с. Сухострелъ и Габрово и особено въ с. Логодашъ топографскитъ условия позволяватъ образуването и на купни селища.

Условията, при които сж се образували тѣзи три села: гористъ природенъ ландшафтъ и постепенно заселване, сж подобни на условията, при които сж се образували и разложкитъ селища, поради което безъ да имахме показанието на землищата пакъ би трѣбвало по аналогия да заключимъ, че и въ Разлогъ първоначално е имало единични дворове, които после се обърнали на махали.

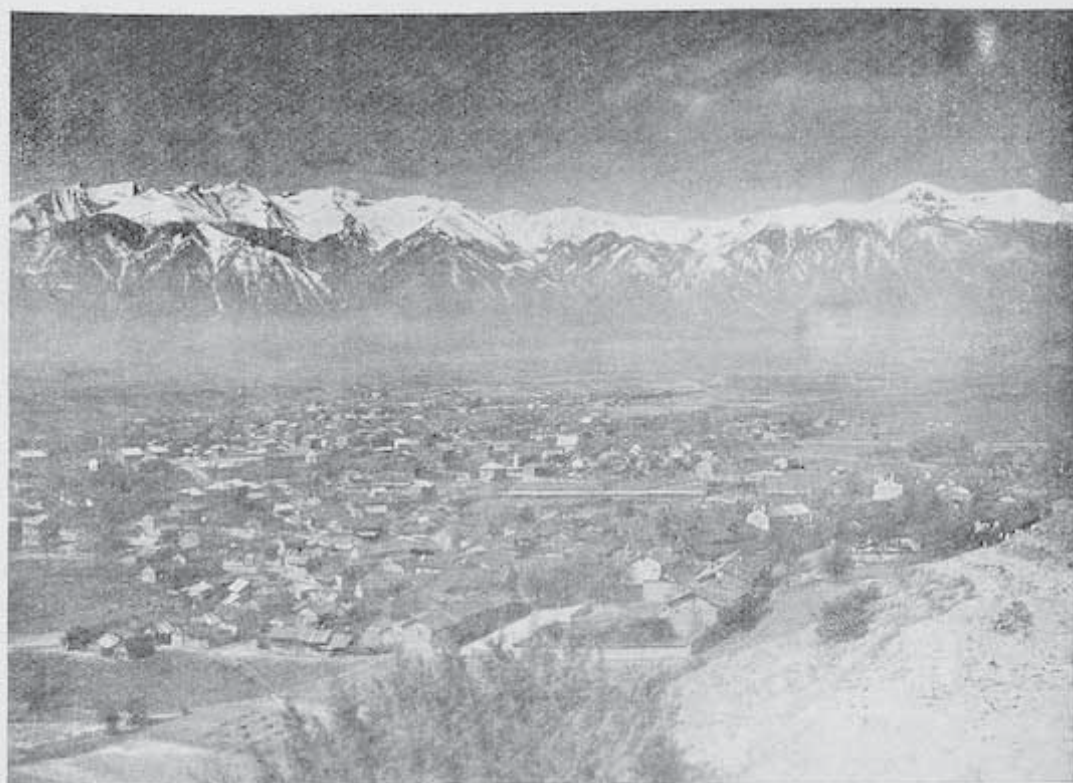
Това заключение за първоначалния типъ на селищата въ Разлогъ, получено изключително отъ прѣки наблюдения и сравнения съ подобни процеси въ съседни области, е въ пълно съгласие съ често цитираното известие на Прокопия (отъ VI в.), че славянитъ „живѣятъ въ бедни колиби, отдалечени много една отъ друга“¹. Известие, което се цитира главно за да се покаже, че системата на единичнитъ дворове е най-старата славянска поселищна система². Когато това известие се вземе изцѣло, се вижда, че то се отнася въ сжщностъ само за славяни, които сж още въ състояние на преселване³ или за такива, които все още спазвали системата на *Brennwirtschaft*, т. е. стопанисване на земята чрезъ периодично изгаряне на нови и нови парцели гора. Несъмнено е, че въ Разлогъ имаме тъкмо втория случай. Видѣхме вече отъ писаното за фитогеографията на областта, че Разлогъ е билъ покритъ почти изцѣло съ иглолистна гора, която отпосле е била унищожена първоначално тъкмо чрезъ споменатата система на *Brennwirtschaft*⁴, а впоследствие — поради увеличаване на населението. Безъ съмнение, обстоятелството, че Разлогъ почти цѣлъ е билъ покритъ

¹ Procopius. De bello gothico, III, 14: οἰκοῦσι δὲ καλύβαις οἰκιστῶν διασπινθημένοι πολλῶ μὲν ἀπ' ἀλλήλων.

² Ср. напр. у L. Niederle, Život starich slovanu, Praha, 1921, t. III, стр. 194; Niederle, Manuel de l'antiquité slave, Paris, 1926, t. II, стр. 209; O. Schrader, Die Indogermanen, Leipzig, 1911, стр. 37 и др.

³ Procop., B. g., III, 14: ἀμειβόμενοι δὲ ὡς τὰ πολλὰ τὸν τῆς ἐνοικίσεως ἔκαστοι χρόνον.

⁴ Тази система е била широко практикувана отъ старитъ славяни, а се практикуваше и до скоро въ най-гориститъ части на бившитъ вилненска и витебска губернии въ Бѣлорусия (вж. у А. Woeikof, Le groupement de la population rurale en Russie. Въ Annales de géographie, t. XVIII, 1909, стр. 16). За тази стопанска система, прилагана въ миналото и въ Разлогъ, ще стане дума въ следната глава върху „Стопански използваната земна повърхнина“.

9. Градъ Разлогъ гледанъ отъ северъ, отъ Голакъ. Въ срѣдата — разложката алувиална повърхнина. На заденъ планъ — Пиринъ.

ДАРЪ

ОТЪ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

10. Варошътъ въ градъ Разлогъ.

съ гора, която наложила системата на *Brennwirtschaft*, е било отъ значение за създаване и главно за дълготрайно задържане на единичнитѣ дворове. Обаче това не значи, че случаятъ съ Разлогъ потвърждава теорията на проф. R. Gradmann, споредъ която въ земи, въ които селищата сж възникнали върху трѣбени отъ гори мѣста (трѣбища, *Rodland*), сж прѣснати, а селищата, които сж възникнали върху естествено безлесни мѣста, — събрани¹.

Струва ми се, че ако искаме да откриемъ най-важната причина, поради която при еднакви геоморфоложки условия единъ пѣтъ се образуватъ прѣснати селища, а другъ пѣтъ — купни, ще трѣбва да подиримъ областъ, въ която да се основаватъ и днесъ, или най-малко, да сж били основавани не преди много време нови селища. Чрезъ изучаването на тѣхния типъ и на условията, при които сж се основали (а това изучаване може лесно да стане, понеже се борава съ съвременни и неотдавнашни явления), би могло да се заключава и за подобни взаимоотношения въ миналото, следователно бихме могли да отговоримъ по-положително и на въпроса, защо конкретно въ Разлогъ първоначалниятъ типъ на селищата е единичниятъ дворъ.

Нѣколко примѣра съ новоосновани селища въ Горно-Джумайско бѣха приведени вече по-горе. Но най-много новоосновани селища въ днешнитѣ български земи има въ Източна Тракия (на и. отъ р. Тунджа и Марица) и затова ще се спра накратко на тѣхъ². Тѣ днесъ всички сж събрани, но до 1912 г. имаше въ Малко-Търновско въ неговата югоизточна частъ и колибарски селища.

Като оставимъ на страна основанитѣ на 1861 г. и следъ това до 1878 г. черкезки села, които сж почти изключително върху трѣбища, като оставимъ и нѣкои нови бѣжански села, основани сжщо върху трѣбища (напр. с. Лески въ Карабунарско и Равадиново въ Созополско) и имащи, въпрѣки това, събранъ типъ, въ Източна Тракия могатъ да се изброятъ много села, които сж спонтанно образувани презъ миналия вѣкъ отъ българско, а отчасти и отъ гръцко население върху трѣбища и въпрѣки това иматъ сбитъ типъ³. Всички тѣ, обаче, сж били заселени наведнажъ,

¹ R. Gradmann, Beziehungen zwischen Pflanzengeographie und Siedlungsgeschichte, въ *Geograph. Zeitschrift*, Bd. XII, 1906, стр. 311—325. Сжщо въ неговата *Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Württemberg*, II Aufl., Stuttgart, 1926, стр. 98-99.

² Ще използвамъ изобилния материалъ за поселищната география на тази областъ, събранъ отъ мене презъ лѣтото на 1931 год.

³ Ще изброя най-типичнитѣ отъ тѣзи села. Въ Карнобатско с. Топузларе е образувано всрѣдъ джбова гора отъ 23 семейства, които на 1832 год. се връщали отъ Русия, кждето били избѣгали на 1830 г. отъ разни села. Пакъ въ Карнобатско на 1891 г. дошли наведнажъ около 90 семейства гърци и българи отъ Елховско, изсѣкли една обширна, дев-

а не както изброенитѣ три горно-джумайски села — постепенно. Още по-интересно е, че малкото колибарски селища, които до 1912 г. съществуваша въ Източна Тракия сж образувани точно така, както и въпроснитѣ три горно-джумайски села: чрезъ постепенно изселване на малкотърновци върху образувани отъ самитѣ тѣхъ трѣбища, като всѣкой е построявалъ дома си срѣдъ изтрѣбеното отъ него мѣсто. Впоследствие така образуванитѣ единични дворове чрезъ нарастване на живѣщитѣ въ тѣхъ се обърнали на махали, а нѣкои даже на малки селца¹. Следователно въ България върху трѣбища въ едни случаи сж се образували купни селища, и то когато населението имъ е идвало наведнажъ, а въ други случаи се образували колибарски села, и то, когато населението имъ се е набирало постепенно. Следователно, въ България се констатира зависимостъ на първоначалния типъ на селищата не отъ това, дали сж основани върху трѣбища или естествено безлесни мѣста, а отъ това, дали населението имъ се е набирало постепенно или е идвало наведнажъ². Такава една за-

ствена до тогава джбова гора, запалили изсѣченото и върху така образуваното трѣбище основали селото Тасъ-тепе. Почти по сѣщия начинъ било основано на 1882 г. отъ изселници изъ Чирпанско селото Дуваларе пакъ въ Карнобатско, с. Суватитѣ на 1860 г. въ Бургаско, селата Драка и Бѣлила въ Карабунарско на 1865 и 1870 година.

¹ По-важнитѣ отъ тѣхъ сж: Мегалово, Маглаиково, Кераценово, Горна и Долна Камила, Цикнихоръ, Кладара, Паспалово и Мокрешово. Такива сж били и махалитѣ — села Делиево и Копанъ, изселени въ Русия, на 1830 г. и Демирдживци, изселено следъ това. Такъвъ произходъ има и доста голѣмото днесъ село Резово въ Малко-Търновско.

² По този начинъ би могло да се обясни разпредѣлението на прѣснатитѣ и събранитѣ селища и въ Франция. А. Meitzen (въ ц. с. т. I., стр. 515 сл.) доказа, че тамъ гдето е имало германска колонизация, сж се образували купни селища, наричани отъ него *Haufendorf*, а въ останалитѣ части и до днѣ днешенъ преобладаватъ прѣснатитѣ селища. Поради това, както и поради нѣкои други причини, той смѣтна всички *Haufendorf*-и за националенъ нѣмски типъ селища. Разбира се, че това Meitzen-ово мнение скоро се указа безосновно, защото *Haufendorf*-и станаха известни отъ цѣль свѣтъ. Съвпадането на *Haufendorf*-итѣ съ нѣмската колонизация, обаче, си остава, и то може да се обясни тъкмо съ това, че при колонизацията селищата сж бивали образувани отъ много хора, които се заселвали наведнажъ, докато мѣстното келтско население разширявайки се постепенно и къмъ ненаселенитѣ до тогава земи, е образувало прѣснати селища. Сжщата зависимостъ между първоначаленъ типъ и начинъ на заселване на едно селище може да се наблюдава и въ най-ново време при колонизирането на новитѣ земи въ Америка и другитѣ материци. За поселищно-географскитѣ отношения въ тѣзи нови земи, както и въ Франция и България теорията на проф. R. Gradmann е неприложима. Тя е неприложима даже и въ Вюртембергъ, чиито поселищно-географски отношения R. Gradmann е изучилъ детайлно. Споредъ него забележително е (*es ist bemerkenswert*), че въ старонаселенитѣ културни дѣлове на страната старитѣ селища сж купни (*Haufendörfer*), а новоосноваитѣ — единични дворове и махали. (*Das ländl. Siedlungsw.* стр. 122) Тази забележителностъ той не се и опитва да обясни, защото не се съгласува съ теорията му. Въ сжщностъ въ този

висимостъ между първоначаленъ типъ и заселване на селищата се явява много естествена. Тѣзи, които по една или друга причина сж принудени едновременно и заедно да се преселватъ, чрезъ самия актъ, въ който винаги има единъ трагиченъ моментъ, се свързватъ помежду си така, както се сближаватъ хората съ еднаква сждба. Ето защо тѣ сж наклонни при засѣдането си да образуватъ събрано селище даже и когато много други условия пречатъ за това. Напротивъ, при постепенното заселване всѣки новъ пришълецъ обикновенно не е свързанъ съ никакви връзки съ по-старото население, поради което често то се отнася враждебно къмъ него. Ето защо той ще предпочете да се засели отдѣлно, още повече, че по този начинъ ще има възможностъ да избере най-пригодното мѣсто, доколкото такива мѣста, разбира се, сж останали.

Отъ всичко казано, струва ми се, би могло да се заключи, че първоначалниятъ прѣснатъ типъ на разложитѣ селища се дължи на постепенното заселване на областта, а не на обстоятелството, че гора е покривала почти цѣлата област, както би трѣбвало да се приеме споредъ цитираната теория на проф. R. Gradmann. Разбира се, че и гората е повлияла въ това направление, но само косвено и отчасти, тъй като тя не винаги е прѣчка за масово заселване на една област въ кратко време, което пролича и отъ приведенитѣ примѣри изъ Източна Тракия.

Ако начинътъ, по който е билъ заселенъ Разлогъ, е указалъ решаващо влияние върху първоначалния типъ на неговитѣ селища, преселванията, които следъ това сж ставали въ него, сж опредѣляли посоката, въ която се е развивалъ поселищниятъ типъ.

Първитѣ единични дворове сж се образували въ естествено безлеснитѣ мѣста около Места и притока ѝ Бѣла рѣка. Отъ тукъ тѣ чрезъ Brennwirtschaft-ната система сж се прѣснали въ другитѣ части на котловината. По-късно тѣзи единични дворове чрезъ размножаване на живѣещитѣ въ тѣхъ се превърнали въ малки махали съ 2—3 кжщи, като отъ своя страна чрезъ повторно дѣление по-късно докарали още по-голѣмо увеличаване на махалата. Най-бързо сж нараствали тѣзи махали, които сж заемали спрямо другитѣ по-особено положение. По-бързо сж нараствали, напимѣръ, махалитѣ близо до минерални бани, махалитѣ, въ които е имало черква

фактъ, констатиранъ така добросъвестно отъ Gradmann, нѣма нищо чудно и необяснимо. Старитѣ купни села сж образувани при първоначалната германска колонизация, когато преселващитѣ се сж вървѣли на голѣми групи. Новитѣ прѣснати селища сж образувани при единични преселвания, които сж ставали толкова тихо и бавно, че никжде не сж отбелязани. И този случай е въ пълно съгласие съ моя възгледъ, че първоначалниятъ типъ на селищата се обуславя предимно отъ начина, по който тѣ сж заселени.

или сж били разположени на важенъ пжтъ. По този начинъ се издигнали надъ другитѣ махали нѣколко, на мѣстото на които сж днесъ селата Якоруда, Баня, Добърско и Разлогъ. Още се помни, че селата Бачево и Годлево сж били считани за махали на с. Добърско, а Банско — за махала на с. Баня.

Следъ време, когато цѣлата повърхнина на котловината била изтрѣбена и използувана за земледѣлски култури, а отдѣлнитѣ махали, поради естествениятъ имъ приръстъ и поради приселванията отъ вънъ, нарастнали толкова, че землищата имъ се допирали, отглеждането на добитѣка презъ пролѣтѣта и есенъта се затруднило, поради липсата на общо пасище. Увеличеното население на голѣмитѣ вече махали свиквало къмъ по-активенъ общественъ животъ. То сжщо така налагало образуването на занаятчийско и търговско съсловие. Преди около три вѣка, когато, видѣхме вече, атракциониятъ факторъ на областѣта билъ почти напълно заситенъ, разложкитѣ селища достигнали своята зрѣла възраст, която външно се проявила чрезъ създаването на споменатитѣ вече централни махали. Въ мѣста, въ които геоморфоложкитѣ условия позволяватъ сжществуването на прѣснати и събрани селища, както е въ Разлогъ, събраниятъ типъ съответствува най-добре на зрѣлитѣ селища. Къмъ превръщане въ такъвъ типъ сж клонели и селищата въ Разлогъ. Но, както често се случва, макаръ условията за ставането на нѣкой процесъ да сж назрѣли, той да не може да стане безъ външенъ импулъсъ, така и превръщането на разложкитѣ селища отъ прѣснати въ събрани се забавяло, макаръ условията за това да били назрѣли. Необходимо билъ външенъ подтикъ за извършването на това, което предстояло да стане. Този импулъсъ билъ даденъ отъ приселилитѣ се въ края на XVII и началото на XVIII в. самоковци въ 8 отъ 13-тѣ разложки селища. Въ 5 отъ тѣзи 8 селища (въ гр. Банско и селата Баня, Долно-Драглища, Добърско и Годлево) още се помни, макаръ и смжтно, за приселването на самоковцитѣ. Най-интересно е, че последнитѣ се смѣтатъ за основатели на споменатитѣ петъ селища. Това, абсолютно взето, не е вѣрно, но то може да се обясни съ обстоятелството, че приселилитѣ се самоковци сж действували активно за превръщането на прѣснатитѣ села въ купни, поради което тѣ се помнятъ като основатели на селищата въ днешния имъ видъ. По две причини вѣроятно приселилитѣ се самоковци сж въздействуваами по този начинъ. Първо, тѣ сж се приселили отъ една областъ, въ която били свикнали да живѣятъ въ събрани села, а не може да се откаже че навикътъ играе, макаръ и ограничена, роля, за да заживѣятъ едни преселници по единъ или другъ начинъ. И второ, тѣ съ приселването си сж докарали пълното „узрѣване“ на разложкитѣ селища, което неминуемо е трѣбвало да доведе до групиране на селата. Че самоковцитѣ, обаче, сж били само поводътъ, но не и главната

причина да се групиратъ разложитѣ селища, личи отъ това, че казаниятъ процесъ обхваналъ всичкитѣ 13 селища, а самоковци се били преселили само въ 8 отъ тѣхъ.

Обстоятелството, че групирането (което станало при поменатото преселване, сиречъ въ края на XVII и началото на XVIII в. и следъ помохамеданчването), обхванало всички селища: и чисто помашки и чисто християнски и смѣсени, показва, че то не бива да се поставя въ връзка съ помохамеданчването. Последното е станало толкова бързо, че, даже и да не бѣха на лице приведенитѣ факти, не би могло да се вѣрва, че е било въ състояние да промѣни дори и типа на селищата.

И така, първоначално разложитѣ селища били напълно пръснати, после — пръснати на махали, следъ това пръснати съ центъръ — „центрирани“ и най-после — събрани. Събрали се всички: даже и с. Бабекъ, което днесъ е пръснато на махали. Жителитѣ на последнитѣ много добре помнятъ, че сж дошли по днешнитѣ си жилища преди около 150—180 години отъ централната махала Бабекъ, която по-рано е била много по-голъма.

Защо всички други селища си оставатъ ето вече 2—2½ вѣка събрани, а Бабекъ не дотраялъ събранъ нито единъ цѣлъ вѣкъ? Ето единъ интересенъ въпросъ, на който може да се даде правилень отговоръ единствено като се взематъ подъ внимание преселническитѣ движения. Изтъкнато бѣ, че отъ три вѣка насамъ Разлогъ се проявява като активна областъ, и че въ това отношение с. Бабекъ, поради това че е чисто помашко, прави изключение — стои индиферентно. Постояннитѣ изселвания изъ другитѣ 12 села подържатъ въ тѣхъ едно постоянно състояние на зрѣлостъ, на което пъкъ, както се каза, най-добре отговаря събраниятъ типъ. Такива редовни изселвания изъ Бабекъ, поради изтъкнати вече причини, не ставатъ. Ето защо това село скоро презрѣ: населението му се увеличи повече, отколкото можеше да понесе землището на събраното село. Естественото разрешение на въпроса за бабешкитѣ помаци се е състояло въ увеличаване на селското землище съответно съ увеличеното население и то къмъ неизползуванитѣ още части на доспатската повърхнина, къмъ която бабешкото население било принудено да прибѣгне още по-рано. Обаче извънредно много разширеното селско землище не е могло да се използва лесно, защото перифернитѣ му части били много далече отъ събраното накупъ село, отъ което често пжти ги е дѣлѣлъ и нѣкой дълбокъ долъ. За да може да се използватъ всички части на разширената стопански използвана земна повърхнина, отдѣлнитѣ стопани трѣбвало да премѣстятъ жилището си при имота си.¹ Подобно разширяване на стопански използваната земна

¹ Подобни стопански изисквания сж причина за пръснатитѣ селища въ Алпитъ (ср. у K. T. von Inama Sternegg, Untersuchungen

повърхнина въ другитѣ селища не се наложило, та се избѣгнало и прѣсването имъ. Това разширяване въ другитѣ 12 села отчасти не е било възможно, поради малкитѣ и ограничени землища, а тамъ дето е било възможно се е избѣгнало не само поради изселване на увеличеното население, но и поради масовото отиване на печалба — гурбетъ¹.

И следъ описанитѣ промѣни типътъ на разложкитѣ селища не престаналъ да се развива. Село Бабекъ отъ напълно прѣснато се превърнало на прѣснато на махали, поради превръщането на единичнитѣ дворове въ махали. Другитѣ дванадесетъ селища пъкъ се превърнали отъ обикновени събрани селища, подобни на анѣмскитѣ Haufendorf-и, при което отдѣлнитѣ махали сж приличали на безразборно прѣснати купчини съ криволичести улици между тѣхъ², на продълговати, редицести селища, подобни на полскитѣ уличовки. Това е станало поради обстоятелството, че новиятъ събранъ типъ е привлечълъ пжтищата, които до тогава безразборно сж минавали между прѣснатитѣ махали или най-много презъ централнитѣ махали. Новитѣ кжщи почнали да се строятъ отъ дветѣ страни на пжтя, та селищата добили продълговатъ, редицестъ типъ. При следващото увеличаване на кжщитѣ тѣ се нареждатъ отъ дветѣ страни на краткитѣ, перпендикулярни на главната улица улички. Такъвъ перестъ типъ иматъ днесъ повечето отъ разложкитѣ села: Добринища, Баня, Бѣлица, Бачево, Горно Драглища и Елешница. Най-напредъ сж отишли въ своя развой селищата Разлогъ, Банско и Якоруда; първото, поради своето голѣмо плодородно землище и обстоятелството, че е административенъ центъръ отъ дълго време, второто, поради предприемчивостта на своитѣ жители, третото — поради положението си

über das Hofsystem im Mittelalter mit besonderer Beziehung auf deutsches Alpenland, Innsbruck, 1872, стр. 7—8). По сжщата причина е настъпилъ и така наричаниятъ процесъ на Vereinödung въ Горна Швабия въ Южна Германия: единъ видъ комасиране на земитѣ, при което настъпило прѣсване на повечето отъ селищата (ср. у Hanns Dorn, Vereinödung in Oberschwaben, 1904, passim, и у W. Reinhardt, Volksdichte und Siedungsverhältnisse des württembergischen Oberschwabes, Bd. XVII, H. 4, 1908, на Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde). По сжщата причина сж се прѣснали преди 80—50 години много отъ селата въ Кюстендилско Краище (ср. у Йорд. Захариевъ, Кюстендилско Краище, въ СбНУ, кн. 32, стр. 210—211), а днесъ се прѣскаатъ тѣзи по западнитѣ и източнитѣ склонове на Малешевска планина.

¹ Поради масово отиване на гурбетъ останали събрани нѣкои села и въ Краище (ср. у Риста Т. Николић, Крајиште и Власина, въ Насѣла српскихъ земаља, кн. VIII, стр. 119—120). Вѣроятно този начинъ за препитаване все още позволява да запазятъ събрания си типъ селата въ Мала Рѣка (въ Зап. Македония), защото ако се наложеше увеличаване на активно използваната частъ на селското землище, днешниятъ сбитъ типъ не би могълъ по никой начинъ да се удържи.

² Съ този типъ се е запазило само с. Добърско и то поради това че презъ него не е миналъ никакъвъ пжтъ, тъй като е разположено при изходитѣ на долината на р. Клинецъ, която е мжно проходима.

на изхода отъ Разлогъ за Тракия. Въ тѣзи по-усилено развиващи се селища мѣстата отъ дветѣ страни на главната улица и на нейнитѣ странични улици не сж достигнали, та успоредно съ по-старата главна улица се създава нова, съ външенъ видъ много подобенъ на по-старата. По този начинъ се създава „Дългата махала“ въ Разлогъ, махала Орѣховица въ Якоруда; южнитѣ горни махали на Банско. По такъвъ начинъ тѣзи три селища сж добили днешниятъ си скарвиденъ събранъ типъ, който е една отъ най-вишитѣ форми на събранитѣ селища¹. Докато въ Банско и Якоруда улицитѣ, около които първоначално се е образувало селището, сж запазили и до днесъ значението си, въ Разлогъ улицата на най-старата махала Варошъ го е загубила за смѣтка на улицата на Дълга махала, която се нарича така, понеже се е простряла из дълго отъ дветѣ страни на шосето идващо отъ Г.-Джумайско².

Ако приемемъ поселищно-географския развой³: напълно прѣснато селище, прѣснато на махали, полусъбрано, събрано, отново напълно прѣснато и прѣснато на махали за нормаленъ⁴,

¹ Ср. у Rudolf Martiny, Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen, Peterm. Mitt. Ergänzungsheft, № 197, 1928, стр. 22.

² Накрай, като е дума за типа на селищата въ Разлогъ, нѣма да е излишно да споменемъ какво отбелязва за тѣхъ Јован Цвијихъ въ книгитѣ си *La Péninsule Balkanique*, Paris, 1918 (карта на стр. 215) и *Балканско полуострво* (кн. I, Београд, 1922, карта на стр. 330). На тѣзи две карти той е отбелязалъ селищата въ Разлогъ като такива съ прѣснатъ „ибарски“ типъ. Този типъ споредъ него се характеризира съ много махали, всѣка една отъ които заема по едно бърдо и въ всѣка една отъ които кжшитѣ сж сбити (стр. 335 на Балк. п-во). Приблизително такъвъ е типътъ на с. Бабекъ, но не и на останалитѣ 12 селища. Това вече показва колко повърхностно е съставена Цвиичевата карта за която е дума. Авторътъ ѝ много по-добре е щѣлъ да стори, ако оставше бѣли петна за мѣстата, които не сж му били известни, отколкото да дава този фалшивъ образъ, който може да бжде използванъ отъ нѣкой западноевропейски географъ, и по този начинъ бжде въведенъ въ заблуждение. [Такъвъ е случаятъ съ проф. О. Маул, който въ своето *Länderkunde von Südeuropa* (Leipzig-Wien, 1929, стр. 426, е употребилъ картата на Цвиича, безъ да я измѣня въ нищо].

³ И въ чуждата и въ нашата географска литература се казва не поселищно-географски развой, а „антропогеографски цикълъ“. Последниятъ сложенъ терминъ е, струва ми се, несполучливъ, понеже „циклъ“ значи кръгъ и е умѣстно да се употребява само за развой, който довежда работитѣ до тѣхното първоначално състояние. А пъкъ между началната и крайна фаза на поселищно-географския развой сжествува само привидна прилика, защото прѣснатиятъ типъ отъ последната фаза не може отново да бжде обзетъ отъ този развой, не може да се прѣвърне въ събранъ типъ. Такъвъ типъ могатъ да получатъ само отдѣлнитѣ негови махали, които вече като отдѣлни селища могатъ да повторятъ този развой. Поселищно-географскиятъ развой е единъ възходящъ и неповтарящъ се, при нормални условия, процесъ, за който терминътъ „циклъ“ не съответствува. Сжщо така по-добре е да се говори за поселищно-географски, отколкото за антропогеографски развой, защото първата дума дава по-голяма опредѣленостъ на термина.

⁴ Ненормаленъ или по-право, непълненъ развой иматъ тѣзи селища, които още въ началото си, вследствие едновременно бързо заселване,

отговарящъ на нормално развиващи се селища¹, ще излезне, че Бабекъ е въ последната фаза на своя развой, а останалитѣ 12 селище — още къмъ срѣдата. Това на пръвъ погледъ довежда до заключението, че последнитѣ сж по-нови селища. А въ сжщностъ, както видѣхме, разликата се дължи на изселванията, които сж ставали изъ тѣзи селища и които изселвания сж ги подържали постоянно въ зрѣла възраст.

Обстоятелството, че разглежданитѣ села сж промѣнили толкова пжти типа си безъ да сж промѣняли населението си, говори противъ мнението на тѣзи географи, които приематъ нѣкаква зависимостъ между етничната принадлежностъ на жителитѣ на селищата и тѣхния типъ.

И така, главнитѣ линии въ типа на разложкитѣ селища сж обусловени отъ преселванията, които сж ставали въ областта. А пъкъ развойтъ на пжтната мрежа и на самитѣ селища е обусловилъ детайлнитѣ черти. Последнитѣ, обаче сж обусловени въ значителна степенъ и отъ положението на отдѣлнитѣ селища, на което следва сега да се спремъ по-подробно.

Положение и разпредѣление на селищата.

Село Бабекъ се отличава отъ останалитѣ дванадесетъ разложки селища не само по това, че е прѣснато, но и по това, че значителна, по голѣмата частъ отъ него е разположена не върху нѣкоя отъ четиритѣ морфоложки повърхнини, образувачи котловината, а върху доспатската повърхнина. Ето защо неговитѣ махали иматъ много по-особено положение, отколкото другитѣ събрани селища, разположени изключително въ геоморфоложкитѣ граници на Разлогъ. Поради това по-удобно ще е да бждатъ разгледани тѣзи махали отдѣлно, та после по-подробно да се спремъ само на положението на купнитѣ селища.

Положението на отдѣлнитѣ бабешки махали е обусловено отъ начина, по който сж произлѣзли. Почти всички тѣ сж построени върху заравненитѣ гърбища на Доспатъ — върху запазенитѣ части на доспатската повърхнина и то понеже при прѣсването на селото отдѣлнитѣ дворове сж били образувани срѣдъ обработвания имотъ, оформенъ на мѣстото на изтрѣ-

иматъ събранъ типъ; тѣзи, които отъ прѣснати отъ първата фаза минаватъ направо къмъ третата фаза: оставатъ прѣснати, било защото не сж получили необходимия импулсъ за събиране или пъкъ защото геоморфоложкитѣ условия сж били непреодолима прѣчка за такова събиране; и тѣзи, които следъ като сж се събрали нѣматъ вече възможностъ да разширяватъ землището си.

¹ Най-добре би било да се говори само за села, защото въ тѣхъ препитаването на населението е най-тѣсно свързано съ стопански използваната земна повърхнина, а видѣхме, че посочениятъ, приетъ за нормаленъ, поселищно-географски развой е обусловенъ тъкмо отъ начина, по който се увеличавала тя.

2

1

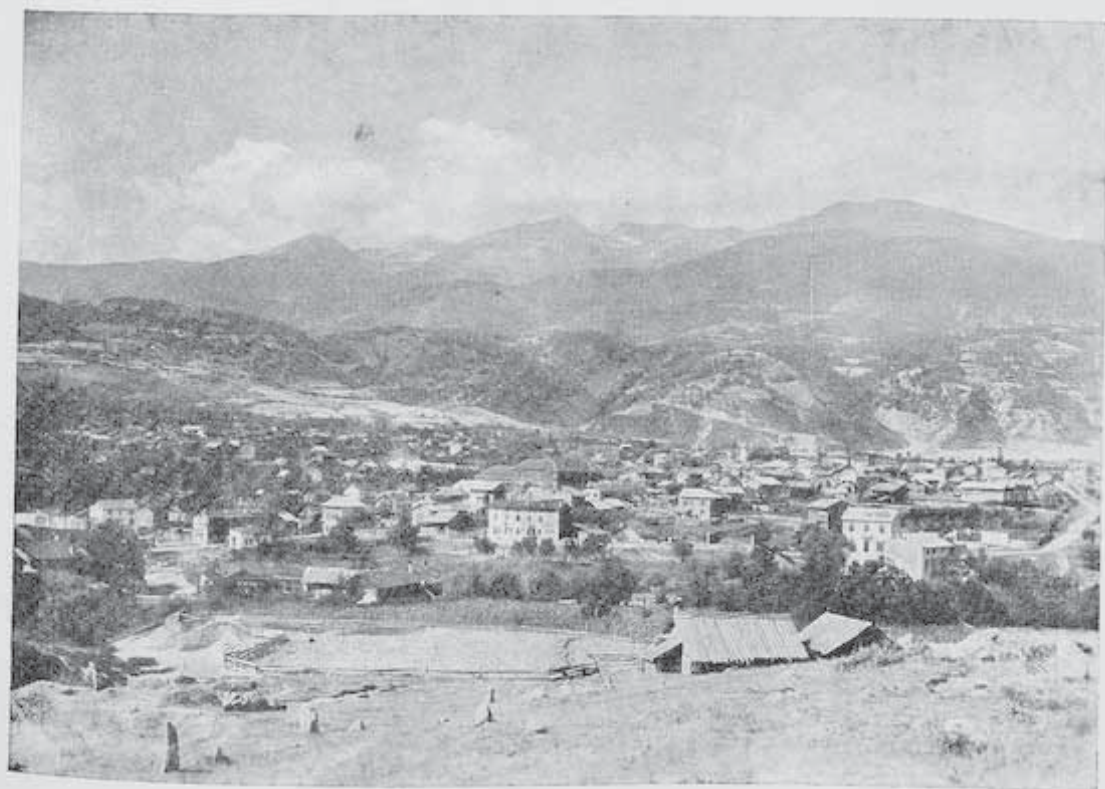

3

1

11. Село Бѣлица. 1. Неогенната седиментационна повърхнина. 2. Пиринъ. 3. Капатникъ. На заденъ планъ въ срѣдата — Жътката, отъ до-спатската денудационна повърхнина.

1

2

1

12. Село Добринища. 1. Местината денудационна повърхнина. 2. Пиринъ.

бени отъ гора части на споменатата повърхнина. Следователно повечето отъ махалитѣ на с. Бабекъ взети като отдѣлни селища иматъ рѣтово положение. Най-типично такова положение има Тебирова махала надъ р. Дрещенецъ. Това положение е обусловено, както се вижда отъ казаното, отъ стопанскитѣ отношения. Тѣмъ по рѣтоветѣ е разположена почти цѣлата обработвана земя на Бабекъ. Мжчно е да се забележи нѣкаква зависимостъ на положението на махалитѣ отъ хидрографската мрежа и то вѣроятно поради това, че малки извори, достатъчни да задоволятъ ограниченитѣ нужди на една махала отъ 10—50 кжщи, се намиратъ навсѣкжде. Нѣкои отъ махалитѣ, обаче, се снабдяватъ съ вода отъ рѣчни долове, които сж далеко и много по-ниско. Срѣдъ другитѣ махали на с. Бабекъ съвсемъ особено положение има централната махала или сжщинския Бабекъ, кждето е общината и джамията. Тази махала, взета сама за себе си, представя долинно селище. Това по-особено положение е въ връзка съ по-особения произходъ на тази махала. Тя не произлиза, както другитѣ бабешки махали, отъ единиченъ дворъ, а отъ по-старо събрано селище, което е било много по-голѣмо и което отъ своя страна се е образувало чрезъ групиране на нѣколкото махали, които сж образували Бабекъ презъ първия периодъ на развою му. При събирането на последнитѣ населението имъ е предпочело мѣстото на днешната централна махала въ долината на Бабешка рѣка вѣроятно поради лесната му достъпностъ отъ всички дѣлове на ограниченото нѣкога селско землище, а може-би и поради изобилието на вода. Още по-особено положение иматъ други три бабешки махали: Юрушка, Дагонска и Мензилска. Тѣ сж разположени върху наносни кжжели на малкитѣ рѣки течащи отъ Доспатъ въ Места. Разположени върху тѣзи кжжели, тѣ могатъ лесно да използватъ отъ една страна тѣсната алувийална повърхнина край Места и особено източната частъ на Бѣлишко-бабешкото поленце, отъ друга страна — ерозионния склонъ на издигащия се източно отъ тѣхъ Доспатъ. Съ това свое положение на границата на две морфоложки повърхнини тѣзи три махали приличатъ много на останалитѣ 12 разложки селища. Приликата отива още по-далече поради това, че отъ всички бабешки махали (а тѣ сж около 40), само тѣзи три опиратъ до повърхнинитѣ, които съставятъ Разлогъ въ геоморфоложко отношение. По този начинъ тѣзи три махали съставятъ единъ видъ преходъ между другитѣ 12 разложки селища и Бабекъ, който по този начинъ се свързва съ последнитѣ.

Четиритѣ морфоложки повърхнини, които образуватъ котловината сж най-ниско разположени — отъ 800 до 1300 м., поради което сж и най-сгодни за заселване, та тукъ сж разположени, както се каза, почти всички разложки селища. Отъ денудационнитѣ повърхнини, които участвуватъ не вече въ съ-

става на котловината, а въ ограднитѣ планини, най-низко е разположена доспатската денудационна повърхнина. Въ своитѣ неденивелирани части тя е на 1600—1550 м., следователно все още пригодна за обитаване. Поради това въ Доспатъ, където тя е най-обширна и неденивелирана е използвана за заселване. Тъкмо тукъ се е образувало с. Бабекъ, за положението на чиито махали бѣ дума до тукъ. Нека сега се занимаемъ съ 12-тѣ селища на котловината. Каза се много пжти вече, че тя не е единна, а е съставена отъ четири различни по произходъ морфоложки повърхнини. Бихме очаквали поради това едни отъ тѣзи дванадесетъ селища да сж разположени върху една отъ тѣзи четири повърхнини, други — върху друга. А въ сжщностъ всѣко едно отъ селищата е разположено на границата между две повърхнини, което е най-важния и най-интересенъ фактъ, който изпъква при разглеждането положението на разложкитѣ селища.

Като оставимъ безъ внимание стръмнитѣ но ограничени по пространство денудационни склонове между неогенната структурно-седиментационна повърхнина отъ една страна и алувиялната структурно-седиментационна повърхнина и разширенитѣ, покрити съ алувий, части на долините на Места и притоцитѣ ѝ, отъ друга страна, при налагането на антропогеографската карта върху геоморфоложката ще видимъ, че 5 отъ 12-тѣ селища, градъ Разлогъ и селата Бачево, Годлево, Горно и Долно Драглища, сж разположени на границата между споменатитѣ две седиментационни повърхнини. Почти сжщото положение има и с. Баня. Ако то не е точно на речената граница, това е защото върху него сж действували притегателно и минералнитѣ извори, при които е разположено.¹⁾ Селата Бѣлица, Добринища и Елешница сж на границата между алувиялнитѣ поленца и денудационната повърхнина на Места. Отчасти сжщото положение има и с. Якоруда, което съ махалата си Орѣховица е на границата между казанитѣ повърхнини. Съ махалата си Гниле Якоруда е на границата между алувиялната повърхностъ на малкото Якорудско поленце и денудационния склонъ на Доспатъ. С. Добърско е на най-северния край на неогенната повърхнина, на границата ѝ съ предѣлската повърхнина, а гр. Банско е върху алувиялната структурно-седиментационна повърхнина въ югозападната частъ на котловината, почти на самата ѝ граница съ тектонския склонъ на Пиринъ.

¹ Мжчно е да се установи дали с. Добринища се е образувало на днешното си мѣсто тъкмо заради минералнитѣ извори, при които се намира, или пъкъ поради причини, които сж общи за всички разложки селища. Последното е по-вѣроятно, тъй като въ котловината има още два голѣми топли извора, при които би могло да се образува селище и въпрѣки това не се е образувало. Тѣ сж изворътъ надъ с. Елешница и изворътъ въ Св. Варварския проломъ. Сжщо и хладкиятъ изворъ при гр. Банско е доста далеко отъ последния.

Общо взето, селищата въ котловината сж разположени на границата между алувиялнитъ повърхнини отъ една страна и неогенната и местина повърхнина отъ друга страна. Подобие то на последнитъ две и отличието имъ отъ алувиялнитъ повърхнини бѣ изтъкнато още въ първия дѣлъ на работата. Докато първитъ две се отличаватъ съ своята сухость поради водопропускливостта на съставлящитъ ги неогенни скали, алувиялнитъ повърхнини се отличаватъ съ голѣмо многоводие. Тази разлика въ напояването се отразява върху пригодността имъ за единъ или другъ начинъ за използване. Следователно населението на разложкитъ селища при сгруппирването на последнитъ, имайки възможность да избира мѣсто, което му се е струвало най-сгодно, е избрало такова, което да създава условия за многостранна стопанска дейность. При това, стремехъ да се има подъ ржка и известенъ дѣлъ алувиялна повърхнина е очевиденъ. Тя е използвана твърде рационално. Въ югозападната частъ на котловината, кждето е най-обширна, тя влиза въ землищата на четири голѣми селища: градоветъ Разлогъ и Банско и селата Баня и Добринища, които сж на границата между нея и съседнитъ ѝ морфоложки повърхнини. До Бачевското алувиялно поленце е с. Бачево, до Годлевското Годлево, до Драглишкото — селата Г. и Д. Драглища, до Бѣлишко-Бабешкото — Бѣлица и една Бабешка махала, до Елешнишкото — Елешница, до Якорудското — Якоруда.

Геоморфоложкитъ отношения следователно сж предопредѣлили положението на всѣко разложко селище. При това много по-голѣмо значение сж имали дребнитъ геоморфоложки форми. Обширната алувиялна повърхнина въ югозападната частъ на котловината дава много по-голѣма възможность за изборъ на мѣсто, отколкото малкитъ алувиялни поленца срѣдъ неогенната и местина повърхнина.

Значението на геоморфоложкитъ отношения отива още по-далече, защото втората характерна черта въ географското положение на всички разложки селища (включително централната махала на с. Бабекъ, кждето по-рано е било цѣлото село) е, че тѣ сж повече или по-малко изразено долиински селища. Че въ случая долиинитъ сж действували притегателно върху селищата тъкмо като геоморфоложки форми, а не като носители на единъ гидрографски елементъ — рѣкитъ, може да се заключава по това, че и извънъ днешнитъ си мѣстоположения, далеко отъ рѣкитъ, при които сж разположени, разложкитъ селища лесно могатъ да се снабдяватъ съ вода. Освенъ това, рѣкитъ въ Разложко сж непригодни за плаване. Други предимства на долиинитъ сж привлекли при последнитъ всички разложки селища. Несъмнено най-леснодостъпно за натоварени съ дърва или прибрана реколта коли е това мѣсто въ едно землище, което мѣсто е най-низко и не е отдѣлено чрезъ нѣ-

каква долина отъ останалитѣ части на землището.¹ Че това обстоятелство е бивало взимано подъ внимание при групирането на разложкитѣ селища трѣбва да се заключава по това, че и днесъ населението отъ колибарскитѣ селища въ Ст.-Планина свиква мжчно съ отдалечеността на имотитѣ при групираниѣ селища въ Дунавска България, когато то се пресели въ тѣхъ.

По-горе бѣ изтъкнато, че преди да се групиратъ махалитѣ на разложкитѣ селища, нѣкои отъ тѣзи махали сж се развили като централни. Това е станало несъмнено главно съ тѣзи, които сж се намирали на нѣкой пжть, чрезъ който сж могли да служатъ не само като централно мѣсто за цѣлото прѣснато село, но и като посрѣдникъ между него и външния свѣтъ. И тѣй като въ Разлогъ всички пжтища следятъ нѣкоя долина, като централни махали сж се оформили тъкмо тѣзи, които сж се намирали въ долинитѣ. Когато впоследствие настъпило групирането на всички махали, то е станало тъкмо при нѣкогашнитѣ централни махали и то както съ огледъ новото селище да се ползува и въ бждеще съ преимуществата, които сж благодетелствували централната махала, така и съ огледъ къмъ приведеното по-горе съображение: леснодостъпността на по-низкитѣ мѣста изобщо и на долиннитѣ положения по-специално. Последнитѣ сж били предпочетени вѣроятно и поради запазеността имъ отъ вѣтрове.

Презъ долиннитѣ селища минава обикновенно само единъ главенъ пжть по посока на долината. Ето защо въ известенъ моментъ въ развоя на типа на долиннитѣ селища този главенъ пжть винаги играе роля на единъ видъ кондензаторъ, около които се струпватъ кжщитѣ на селищата. А по-нѣкога долинитѣ, въ които сж разположени селищата изобщо не позволяватъ другъ порядъкъ на кжщитѣ освенъ въ видъ на редица покрай единствения пжть покрай рѣката. Разложкитѣ селища, като долинни, сподѣлятъ казаното общо за този видъ селища. Едни отъ тѣхъ и до днесъ сж, както се видѣ, съ перестъ типъ, който е само по-горна степенъ на редицеститѣ селища, а други, по-напреднали въ развоя си, днесъ иматъ скаровиденъ типъ, но въ недавнашно време и тѣ сж имали перестъ типъ.

Следователно докато поселищно географския развой на типа на разложкитѣ селища е обусловилъ днешното географско положение на тѣзи селища, последното отъ своя страна е обусловило деталнитѣ черти на тѣхния днешенъ или доскорошенъ типъ.²

¹ Съ това R. Gradmann обяснява разполагането на селищата по най-низкитѣ мѣста и въ Ю. Германия (Вж. ц. с., стр. 68).

² Отъ тѣзи взаимоотношения между типа и положението на селищата става явно, че приложимата при чисто фактическо изучаване на антропогеографскитѣ отношения схема: 1) положение на селищата;

И така, като разгледаме внимателно географското положение на разложките селища, виждаме, че по редъ причини, предимно отъ стопански характеръ, всички тѣзи селища се намиратъ на границата между две морфоложки повърхнини и въ долини. Изключително на такива мѣста се образуватъ и рѣчни и рѣчноледникови наносни кжжели. Ето защо не рѣдко се случва селища да сж разположени върху такива кжжели. Такива случаи има и въ Разложко. Освенъ споменатитѣ три махали на с. Бабекъ върху рѣчноледниковъ кжжелъ е разположенъ гр. Банско. Това е едно съвпадение, за което би могло никакъ да не се пише, тъй като селища и наноси кжжели ако се срещатъ често едно върху друго, то е не защото можемъ да предполагаме нѣщо привличащо у наноснитѣ кжжели, а защото и тѣхното положение се обуславя отъ сжщитѣ условия, които опредѣлятъ въ повечето случаи положенията на селищата.

Изтъкнато бѣ вече, че 12 отъ разложките селища сж разположени върху четиритѣ морфоложки повърхнини образувачи котловината, а едно — върху доспатската повърхнина, взимаща участие въ ограднитѣ планини. Изтъкната бѣ и причината, по която тѣзи селища иматъ такова разпредѣление. По интересно е, че казанитѣ 12 селища сж почти напълно равномерно разпредѣлени по цѣлата котловина, срѣдното отстояние между тѣхъ е 6—7 километра. Това е идеалното разпредѣление на селищата, което би се желало отъ всички, но което рѣдко се срѣща, защото е мжно да се задоволятъ едновременно две изисквания: отъ една страна — сгодно географско положение, отъ друга страна — равномерно разпредѣление. И ако тѣзи две изисквания въ Разлога сж почти напълно спазени, то е поради геоморфоложкото разнообразие, което сжществува вътре въ самата котловина, (която инѣкъ е една цѣлостна графска единица), и което вече на нѣколко пжти бѣ изтъкнато. Поради това разнообразие селищата въ котловината навсѣкжде могатъ да намѣрятъ изискваната отъ тѣхъ морфоложка граница и долина.

Че изтъкнатото равномерно разпредѣление на разложките селища е въ тѣсна връзка именно съ геоморфоложкото разнообразие ще проличи най-добре като сравнимъ Разложката котловина съ Пологъ. Въ последния противно на Разлогъ владѣе пълно геоморфоложко еднообразие. Цѣлиятъ Пологъ представя една единна алувиална структурно-седиментационна повърхнина. На западъ тя е ограничена отъ денудационния (а отчасти и тектонски) склонъ на Шаръ, на изтокъ — отъ денудационния склонъ на Суха гора и Жеденъ. Тъкмо на мор-

2) типъ, е неприложима при едно генетично изучване, което наложи възприемането на по-другъ начинъ при писането на тази глава отъ работата.

фоложката граница между алувиялната котловина и казанитѣ склонове сж разположени почти всички селища. Тукъ тѣ сж нанизани едно до друго като мониста, на разстояние 1—2 километра, а често и съвсемъ едно до друго отъ северъ къмъ югъ. Напротивъ, на западъ и изтокъ отъ тѣхъ въ самата котловина на 7—8 клм. не се среща никакво селище. По-право и въ самата котловина има нѣколко селища, които на първъ погледъ опровергаватъ всичко казано до тукъ. Като се има, обаче, на умъ обстоятелството, че почти всички тѣ сж нови, образувани на мѣстото на стари чифлици, и че поради своето непригодно положение сж въ постояненъ упадъкъ, поради което днесъ не представятъ нищо повече отъ едни дребни махали съ по 50—100 души,¹ би могло тѣ да се оставятъ съвсемъ безъ внимание. Постепенното пропадане на тѣзи селища показва добре, че свободата на човѣшката воля може да намѣри само временно отражение въ антропогеографскитѣ факти, защото върху тѣхъ следъ известно време геоморфоложкитѣ условия неминуемо слагатъ своя отпечатъкъ. Този фактъ пъкъ показва, че и въ антропогеографията, както въ всѣка друга наука, могатъ и трѣбва да се търсятъ ако не закони, то поне закономерности.

Общо взето селищата въ Разлогъ сж равномерно разпредѣлени по цѣлата котловина. Тѣ сж по-гжсто, обаче, въ нейната северозападна частъ. Това ще да е въ връзка съ обстоятелството, че тази частъ на котловината е заета отъ неогенната структурно-седмиементационна повърхнина, която е нарѣзана отъ много долини, разширяващи се на нѣколко мѣста въ малки алувиялни поленца. И тъй като е трудно стопанското използване на две такива поленца отъ едно селище, наложило се е създаването по на едно селище при всѣко такова поленце. Тѣхниятъ брой е обусловилъ броя на селищата тукъ и тѣхната по-голѣма гжстота. Въ замѣна на последната чувствително по-малка е голѣмината на селищата тукъ. Както видѣхме отъ предходния поддѣлъ, селата Добърско, Горно и Долно Драглища и Годлево, които се намиратъ тукъ, сж най-малкитѣ разложки селища. Тукъ най-добре се отразява принципътъ, че въ земи съ равномеренъ популационенъ капацитетъ, каквато е и Разложката котловина, гжстотата на селищата е обратно пропорционална на тѣхната голѣмина.

¹ Напр. с. Ратай има 236 д., Озормище — 90, Полатица — 50, Требошъ — 114, Жаровяне — 48, Тумчевище — 133 и пр. Срѣдно тѣзи села сж около 12 пжти по-малки отъ селата разположени на морфоложката граница на котловината. (Даннитѣ сж споредъ *Rečnik mesta*, 1927).

Класификация и физиономия на селищата.

До тукъ се говорѣ съзнателно само за селища, но не и за села и градове и то поради това, че се разглеждаше тѣхниятъ типъ, сиречъ тѣхния външенъ видъ въ най-общи черти, тѣхното положение спрямо геоморфоложкитѣ елементи и тѣхното взаимно разположение. Редъ е сега да се каже нѣщо по-конкретно върху разложкитѣ селища.

Ако приложимъ върху разложкитѣ селища дефиницията за разликата между градъ и село на проф. Н. Hassinger,¹ ще дойдемъ до заключението, че тѣ всички сж села, тѣй като въ всички тѣхъ повече отъ половината население, надъ 65%, се занимава съ селско-стопански занаяти. Това е въ противоречие съ онова което се приема официално, защото споредъ законитѣ въ Разлогъ има два града: гр. Разлогъ (до 1925 г. — Мехомия) и гр. Банско и 11 села. Това, обаче, не трѣбва да ни се вижда чудно, като знаемъ, че още много села въ България носятъ официално прозвището градъ.²

Че Бабекъ съ своитѣ прѣснати отъ рѣтъ на рѣтъ махали има физиономията на село е излишно да се пише. Напълно селска физиономия иматъ и Елешница, Баня, Горно и Долно Драглища, Бачево, Годлево и Добърско. Въ тѣхъ по главната улица, която съ неуреденостъта си по нищо не се отличава отъ страничнитѣ, има само нѣколко дукияна, предимно кръчми; тукъ е и бедното читалище и скромната канцелария на горската или ленопроизводителната или потрѣбителна кооперация. Всички тѣ презъ лѣтнитѣ месеци сж затворени по цѣли дни, защото населението е на работа вънъ отъ селото. Въ такива дни тѣзи села сж като опустѣли. На есень, когато се прибира реколтата и сеното и сламата, тѣ се оживяватъ отъ скърцането на колитѣ и подвикващитѣ следъ добитѣка млади селянчета и селянки.

Не е така въ градоветѣ Разлогъ и Банско и с. Якоруда. Въ първия заради това, че е околийски центъръ и седалище на многоброенъ гарнизонъ, живѣятъ много мѣстни и временно дошли отъ вънъ чиновнически семейства, които съ своитѣ по-голѣми изисквания сж внесли нѣкои градски черти въ физиономията на селището и въ навицитѣ на неговитѣ жители. Нѣколкото постоянно оживени магазини, кафенета и кръчми, наредени около единъ обширенъ площадъ редомъ съ нѣкои

¹ Споредъ него „градъ е това селище, въ което стопанскитѣ интереси на населението сж насочени центрипитално вжтре въ самия градъ, докато въ селото стопанскитѣ интереси на жителитѣ сж центростремительно насочени къмъ околната стопански използвана земна повърхнина.“ (Вж. Hugo Hassinger, Über Aufgaben der Städtekunde, въ Peterm. Mitt. 1910 (56), стр. 289 сл.)

² Вж. за това у Я. Иширковъ, Характерни черти на градоветѣ въ царство България, въ Год. Соф. унив., Истор.-фил. фак., кн. XXI, 1925, стр. 5.

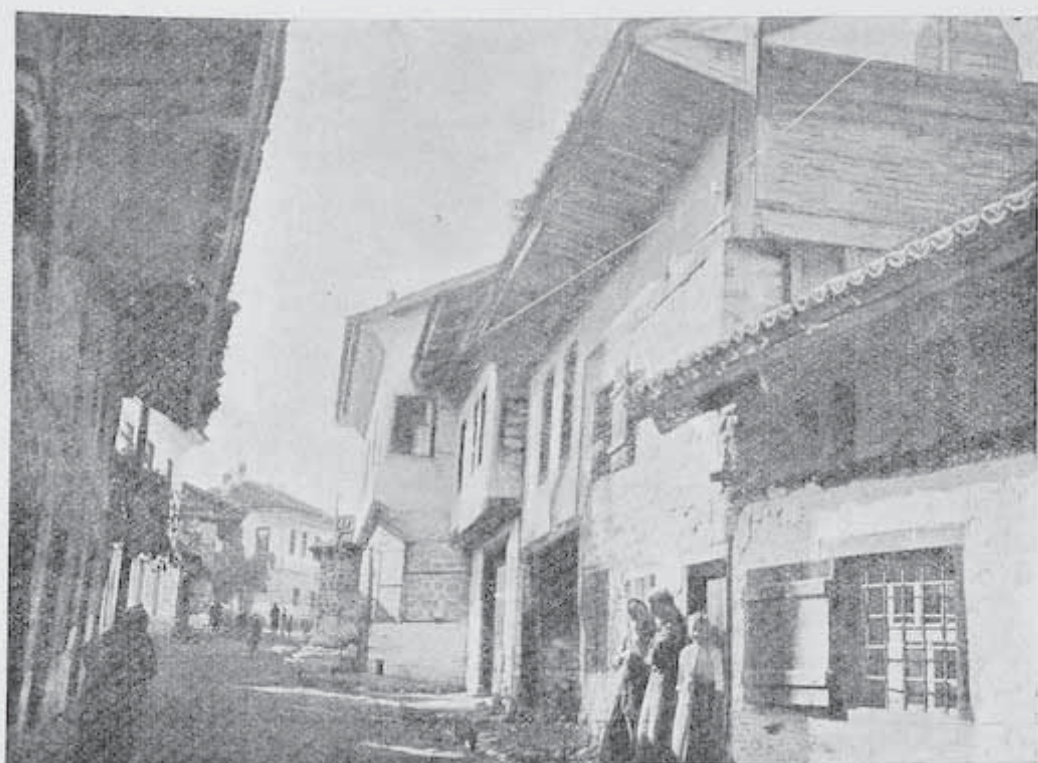
обществени учреждения и новото голѣмо училище, придаватъ на центъра напълно градски видъ. Но това е само въ центъра и по улицата водеща къмъ градъ Банско. Отидемъ ли обаче въ нѣкоя отъ другитѣ махали — било въ най-старата — въ Варошъ, или въ най-новата — въ Дългата махала, селскиятъ характеръ става очевиденъ. Тукъ най-добре проличава колко правилно може съ опредѣлението на Хасингеръ да се каже дали едно селище е село или градъ. Следователно градъ Разлогъ може да се характеризира като голѣмо село съ нѣкои градски белези. Така би могло да се характеризира и Банско и Якоруда. И докато обяснението за дето въ Банско се констатира достатъчно градски черти¹ трѣбва да се търси въ многобройността и предприемчивостта на неговитѣ жители, градскитѣ черти въ Якоруда трѣбва да се обяснятъ съ важния пѣтъ, който минава презъ това село отъ цѣлата котловина за къмъ Тракия. И тъкмо поради това с. Якоруда има градски видъ само около минаващото презъ него шосе.

Градски черти макаръ и въ по-малкъ размѣръ могатъ да се констатира още въ две разложки села: въ Бѣлица и то вѣроятно поради добититѣ отъ нейнитѣ жители градски навици при отиването имъ на печалба въ американскитѣ и румънскитѣ градове; въ Добринища и то поради въздигането му въ значително посещавано курортно мѣсто.

За полуградския видъ на изброенитѣ до тукъ петъ селища особено презъ нощта допринася обстоятелството, че всички тѣ сж снабдени съ електрическо освѣтление.

Обстоятелството, че петъ отъ селищата на Разложката котловина иматъ повече или по-полко градски белези и изпълняватъ спрямо съседнитѣ имъ села функцията на градове, не е позволило и не ще позволи въ котловината да се развие единъ голѣмъ градски центъръ, съответствуващъ на една антропогеографска областъ съ 33,000 души. Тази липса на единъ градъ въ сѣщинския смисълъ на думата е резултатъ на обстоятелството, че Разлогъ е едно антропогеографско цѣло, въ което всички селища сж поставени при почти еднакви условия, та нито едно отъ тѣхъ не може да се развие за смѣтка на другитѣ. Разлогъ изпъква като напълно засебна антропогеографска единица не само чрезъ пълното единство въ хода и днешното състояние на поселищногеографскитѣ отношения, но и при сравняването му въ съседнитѣ нему области. Въ разположеното на западъ Джумайско се срещатъ въ най-западната му частъ селища, които сж още въ своята първа фаза на развой. Въ срѣдната частъ около Струма селищата сж въ своята втора фаза, въ която сж и дванадесетѣ селища на разложката котловина. Въ най-източната, съседна на Разлога, частъ селищата сж въ своята последна трета фаза. Джумайско, обаче,

¹ Вж. у Ив. Батаклиевъ, Градъ Банско, стр. 28.

13. Улица въ гр. Банско.

14. Улица въ село Годлево.

се различава отъ Разлогъ не само по това, че разнитъ негови селища сж въ различна фаза на развой и то понеже сж основани въ различни времена, но и по това, че е невъзможно да се констатира нѣкаква обща черта въ положението и разпространението на джумайскитъ селища. Спрямо Джумайско Разлога изпъква като една много по-цѣлостна антропогеографска единица, което би могло да се обясни само съ това, че тѣзи две области иматъ за основа геоморфоложки единици, отличаващи се значително една отъ друга. Срещу Разложката котловина, една идеална геоморфоложна единица, въ Джумайско намираме преплетени геолорфоложки елементи, които не съставятъ нищо цѣлостно. Разлогъ резко се разграничава и отличава отъ разположеното на ю.ю.и. отъ него Неврокопско и то не само въ геоморфоложко, но и въ антропогеографско отношение. Разликата между долиннитъ селища на Разлогъ и рѣтовитъ селища на моминоклисурския прагъ е твърде резка. Известно подобие може да се забележи само между Разлога и друга една съседна нему област — Чепино, съ което Разлогъ се свързва и чрезъ селата Бабекъ и Флорово, смѣтано преди 1878 год. за частъ отъ Бабекъ. Съ Чепино Разлогъ е свързанъ и съ изселванията, които ставатъ отъ последния въ Чепино. Следователно на границата между Македония и Тракия, нашата област се показва въ нѣкои случаи като напълно преходна, а по нѣкога даже и по-близка до Тракия, отколкото до Македония. Подобие то съ Чепино отива още по-далече. По сжщитъ причини, по които въ Разлога не се е образувалъ градъ въ сжщинския смисълъ на думата, не се е образувалъ такъвъ и въ Чепино.¹

За да иматъ разложкитъ селища физиономия на села допринася доста и типътъ на разложкитъ кжщи. Тѣ, поради изобилието на дървенъ строителенъ материалъ, въ с. Бабекъ сж изцѣло отъ дърво, а въ другитъ села — почти изцѣло. Само въ гр. Банско презъ известни периоди сж строени каменни кжщи. Тѣй като дървенитъ части на кжщитъ не се боядисватъ, което е обикновено и въ другитъ области на България, кждето дървената кжща се е запазила, тѣ кжсо време следъ построяването имъ добиватъ много стариненъ видъ, съ което придаватъ особенъ видъ на всички разложки селища. За физиономията на разложкитъ селища е по-важна друга една черта на разложкитъ кжщи. Тѣ сж двуетажни, като първиятъ катъ не се употребява за живѣене, а служи за оборъ или хамбаръ, а понѣкога и за плѣвна². Ето защо долнитъ ка-

¹ Вж. у Батаклиевъ, Чепино, стр. 101.

² Повече подробности за разложката кжща и по-специално за тази въ Якоруда има въ работата на Тодоръ Златевъ, Българската кжща, кн. I. Селска кжща. София, 1930, стр. 83—89. Специално за кжщитъ въ Банско се отнася студията на Л. Костовъ, Стари кжщи въ Банско, въ Изв. на нар. етногр. музей, год. VI, 1926, стр. 7—25, като се

гове сж безъ прозорци, та макаръ кжщитѣ да се строятъ на улицитѣ, последнитѣ приличатъ на улицитѣ въ селата на горнотракийската равнина, въ които улицитѣ сж оформени отъ високитѣ кирпичени дувари на двороветѣ, въ дъното на които се гнѣзди низка едноетажна кжщурка. Съ една дума, двоетажнитѣ кжщи построени на улицата не внасятъ въ нея това оживление въ външния ѝ видъ, което бихме очаквали.

Въ двороветѣ, които не сж много пространни, защото повечето разложки селища сж въ доста напреднала фаза въ развоя си като събрани селища, освенъ главната сграда се намиратъ и по-малки стопански сгради: курници, кочини, обори (когато тѣ не сж въ долния катъ на кжщата) и др. Въ нѣкои дворове въ дъното е построена и плѣвната. Обикновено, обаче, поради тѣснотата на двороветѣ, плѣвнитѣ се строятъ на нѣкой край на селото, поради което при влизането въ селото новиятъ посетителъ остава съ впечатлението, че влиза въ нѣкое съвсемъ западнало селище.

Като остатъкъ отъ стария начинъ на живѣене по махали въ съседство съ имота сж днешнитѣ „пояти“ или „саи“, каквито разложани понѣкога построяватъ при имотитѣ си особено, ако последнитѣ сж по-далече отъ селото. Въ тѣзи пояти нѣколко члена отъ семейството прекарватъ почти цѣлата година. Лѣтно време работятъ имота около поятата, зимно време тукъ хранятъ добитъка съ сеното, което още презъ лѣтото е било складирано въ нея¹. Въ този начинъ на живѣене се съдържа зародиша на това прѣсване на събранитѣ днесъ разложки селища, което следъ време ще настѣпи, за да влѣзнатъ и тѣ, както Бабекъ, въ своята трета и последна фаза на поселищнотеографския си развой. Това най-рано ще стане съ с. Елешница. На нѣколко мѣста въ неговото землище, особено въ мѣстността Матанъ-дере сж се образували толкова много пояти, чиито притежатели сж почти изоставили имота си въ селото, въ което вече никакъ почти не се връщатъ, щото можемъ да смѣтаме, че процесътъ на прѣсване на с. Елешница

даватъ кратки сведения и за бабешката кжща. Въ настоящата работа бѣ дадена една съвсемъ обща характеристика за разложката кжща дотолкова, доколкото последната указва влияние върху физиономията на разложкитѣ селища. Кжщата, особено нейното подробно разпредѣление и наименованието на отдѣлнитѣ ѝ части, е въ тѣсна връзка съ бита на населението. Ето защо изучаването на кжщитѣ само за себе си е една чисто етнографска работа, която нѣма мѣсто въ едно областно географско изучаване. И затова твърде правдивитѣ думи на Otto Schlüter, (Die Ziele der Geographie des Menschen, München und Berlin, 1905, стр. 27), че „не кжщитѣ, а селищата сж географски обекти“, трѣбва да се иматъ на умъ отъ всички, които смѣтатъ, че пишатъ географска работа, когато се занимаватъ съ кжщитѣ, особено съ тѣхното подробно разпредѣление и наименования.

¹ Въ селата въ северната частъ на Разлогъ имотитѣ, при които има построена и поята, се наричатъ държавище.

е почти започналъ. Той ще бжде временно забавенъ заради задължението децата до 14 години да отиватъ на училище, каквото има само въ селото. Обаче съ време сигурно стопанскитѣ нужди, които налагатъ прѣсването, ще надвиятъ. Дали, обаче, този процесъ на прѣскане на селищата, предизвиканъ отъ разширяване на селищнитѣ землища, ще обхване всички разложки села е твърде съмнително, тъй като отъ 1913 год. насамъ разширяването на активно използванитѣ части на селскитѣ землища за смѣтка на горитѣ е невъзможно, понеже сеченето на последнитѣ се регламентира съ законъ, който забранява превръщане на горска площ въ ниви и ливади. Ето защо последнитѣ, за да могатъ да задоволяватъ нуждитѣ на все повече нарастващото население (което нарастване, видѣхме вече, се компенсира само отчасти съ изселвания), отъ година на година се използватъ все по-интензивно и по-интензивно. Какъ става това ще се види въ следната глава. Въ нея следва да се разгледа следъ селищата единъ другъ, не по-малкъ важенъ антропогеографски фактъ—стопански използваната земна повърхнина, която може да придаде на цѣлия видъ на една географска област единъ или другъ характеръ, споредъ това дали се използва по единъ или другъ начинъ.

Стопански използваната земна повърхнина.

Четиритѣ морфоложки повърхнини: алувиялна, местина, неогенна и предѣлска, за които се каза въ първата частъ на тази работа, че образуватъ котловината, не сж нѣщо абстрактно, извлечено изъ наличната действителностъ съ помощта на теоретични разсждения, а сж четири лесно отличими единъ отъ другъ факти. Видимата разлика между тѣхъ се усилва и отъ обстоятелството, че тѣ се използватъ стопански по различенъ начинъ. Ето защо въ тази глава нѣма да се говори общо за народното стопанство въ Разлога, а за начина, по който се използватъ стопански отдѣлнитѣ морфоложки повърхнини. Ще се започне съ най-низката отъ тѣхъ — съ алувиялната, разположена между 740 и 940 м., защото се използва най-интензивно, и ще се отива постепенно все по-нагоре до пиринската денудационна повърхнина, която въ тѣзи свои части, които не сж превърнати въ върхово равнище, все още е пригодна за стопанско използване, макаръ да е на 2600 м. височина.

Алувиялната структурно седиментационна повърхнина, заемаща, както се вижда отъ геоморфоложката карта, югозападния дѣлъ на котловината и малки части отъ другитѣ ѝ дѣлове, се характеризира и отличава отъ всички други морфоложки повърхнини въ Разлогъ по това, че е неразчленена. Това се дължи на нейната скорошностъ, поради което рѣкитѣ, които текатъ презъ нея, не сж имали време да се задълбаятъ. Течейки наравно съ нивото на цѣлата алувиялна повърхнина,

тѣ или сами се разливатъ или пѣкъ позволяватъ да бждатъ разливани чрезъ вади по всички части на тази повърхнина. Въ нея и подпочвената вода е много плитко. Ето защо алувиялната повърхнина въ Разлога се отличава съ изобилна влага. Поради това населението я използва за садене тъкмо на такива земледѣлски култури, които изискватъ повече влага и които даватъ, когато се напояватъ, повече доходъ. Алувиялната повърхнина се използва за садене на царевица, ленъ, зеленчуци и бостани. Естественитѣ ливади заематъ сжщо значителна частъ отъ повърхнината, а въ тѣзи части, които принадлежатъ на Банско и Бѣлица, има доста изкуствени ливади.

Царевицата, макаръ и добре напоявана, не дава много зърно, поради това, че въ котловината даже въ най-низкитѣ ѝ части тя не може да получи достатъчно топлина, поради доста хладния климатъ на котловината, нито може да извлече необходимитѣ ѝ хранителни вещества отъ горската песъклива подзолиста почва, която покрива, както видѣхме вече въ първата частъ, почти цѣлата котловина. И ако въпрѣки това тя все пакъ се сажда въ значително количество, то е защото тя, сравнително другитѣ зърнени храни, е все пакъ по-доходна. Въ цѣлия Разлогъ на 1930 г. сж били насадени съ царевица 2368 хектара, отъ които било добито 38,369 квинтала зърно. Алувиялната повърхнина, най-пространна въ югозападния дѣлъ на котловината, спада въ тази си частъ въ землищата на градоветѣ Разлогъ и Банско и селата Баня и Добриница, поради което въ тѣзи четири селища се произвежда 61% отъ всичката царевица въ Разлога. Както вече се отбеляза, всѣко селище е заело известенъ дѣлъ алувиялна повърхнина, поради което и другитѣ села макаръ и въ по-малко количество произвеждатъ царевица. Само една съвсемъ незначителна частъ отъ посоченитѣ 2368 хектара засадени съ царевица сж разположени върху нѣкоя отъ другитѣ три морфоложки повърхнини, съставляващи котловината.

Ако за царевицата, и за зърненитѣ храни изобщо, нито почвата нито климатътъ сж пригодни, за лена тѣ заедно съ изобилната влага сж напълно подходни, поради което разложката котловина и по-специално алувиялната повърхнина въ нея представятъ последното прибѣжище на широко разпространената нѣкога въ Македония ленова култура. За нейното задържане тъкмо въ алувиялната повърхнина сж допринесли не само благоприятниятъ климатъ и почва и изобилната влага, която е толкова необходима за лена, но и обстоятелството, че тукъ не вирѣе памукътъ, който измѣсти лена отъ другитѣ краища на Македония, и че леновата култура е много по-доходна отъ всички други земледѣлски култури отглеждани въ Разлога. Най-после наличността на минерални извори, (които създаватъ условия за евтини и сгодни топилни за лена), на нѣколко мѣста въ котловина сж не по-малко важно условие Разлогъ да стане

единъ видъ прибѣжище на тази интересна земледѣлска култура въ Македония. Че това е така личи отъ обстоятелството, дето тъкмо въ дветѣ села разположени при минерални извори, с. Баня и Добринища се сади най-много ленъ — въ с. Баня — 5.64 хектара, а въ с. Добринища — 4.85 хектара при общо 20.93 хектара площъ засѣта съ ленъ.

Населението на Разлогъ, както видѣхме, се увеличава, тъй като изселванията не могатъ да компенсиратъ естествения прирѣстъ. Отъ друга страна видѣхме, че вече е невъзможно увеличаването на активно използваната земна повърхнина. Тѣзи два факта налагатъ да се започне по-активното, по-рационално използване на тази земя, която сега се използва. Тази налагана отъ географскитѣ условия трансформация може да се смѣта, че е вече започнала. Въ този смисълъ говори колебливото, наистина, засилване на леновото производство, което въ бждеще още повече ще се засили, както може да се заключава отъ увеличениия интересъ на населението къмъ тази култура. Външенъ изразъ на този интересъ е не само увеличената площъ, насадена съ ленъ но и основаната въ с. Баня ленопроизводителна кооперация, която, ако и да брои днесъ 18 члена, сигурно ще се разрастне. Защото, пакъ ще повторимъ, трансформацията се налага отъ географскитѣ условия, а едва ли би могълъ да се посочи по-умѣстенъ начинъ за трансформиране на земледѣлието въ Разлогъ отъ този, по-малодоходнитѣ култури да бждатъ замѣстени съ ленъ. Неговото производство и да се одесетори, пакъ нѣма да се достигне до свѣрхпроизводство, понеже въ България пазарътъ на лена е доста широкъ¹.

По отношение на леновата култура Разлогъ прилича на съседното Чепино². Това е лесно обяснимо съ подобие, което съществува между географскитѣ условия въ дветѣ области.

Друго едно влакнодайно растение, което се сади върху алувиялната повърхнина, е конопътъ. Сади се обаче въ много малко количество — на 1930 г. е имало 1 декаръ въ с. Банско и 19 декари въ с. Елешница.

Зеленчуковитѣ градини, които въ цѣлия Разлогъ покриватъ едва 268 хектара, сж разположени изключително върху алувиялната повърхнина. По-рано тѣ сж били още по-малко, но увеличаването имъ се е наложило отъ причинитѣ, които налагатъ засилването на леновата култура. Отъ разнитѣ зеленчуци най-много се сѣе фасулъ и то главно въ землищата

¹ За това вж. по-подробно у Дим. Ярановъ, Ленътъ въ Македония, въ сп. Родина, год. VI, 1932, кн. 10, стр. 13.

² За леновата култура въ Чепино вж. у Йосифъ Г. Ковачевъ, Чепино, приносъ къмъ аграрно-икономичното му проучване, София, 1928, стр. 54—55, 57.

на Банско и Бачево. Много фасулъ се седи и въ царевичнитѣ ниви въ землищата на Банско и Разлогъ. Леща се сѣе почти изключително въ землището на с. Бѣлица, зеле — въ Бѣлица и Бачево, кромидъ-лукъ почти изключително въ Бѣлица, пиперъ и домати — въ Бѣлица и Разлогъ. Бостани въ цѣлата областъ има 112 декара, отъ тѣхъ 100 въ с. Баня, а останалитѣ въ Бѣлица. Бостанитѣ, както и частъ отъ зеленчуковитѣ градини, сж съвсемъ нови и, макаръ да не даватъ добъръ и изобиленъ зеленчукъ и плодъ, вървятъ къмъ увеличаване, понеже даватъ все пакъ по-голямъ доходъ отъ зърненитѣ храни.

Значителна частъ отъ алувиалната повърхнина е покрита съ естествени ливади, които се косятъ по 1 до 2 пжти, а нѣкои по-обилно напоявани се косятъ и до 3 пжти. Изкуствени ливади има съвсемъ малко и то главно въ землището на Банско и Бѣлица.

Изброенитѣ земледѣлски култури, покриващи почти изцѣло алувиалната повърхнина, се отличаватъ съ зеленина, която трае до късно лѣто, отчасти даже и презъ есенята, и която придава на югозападния дѣлъ на котловината и на алувиалнитѣ поленца въ останалитѣ дѣлове свежъ видъ, напомнящъ високитѣ алпийски котловини. Тѣзи части на котловината още повече се оживяватъ отъ крайрѣчнитѣ върбалаци и отъ орѣхитѣ и други плодни дръвчета, които растатъ по по-високитѣ части, особено около гр. Банско, който самъ е скритъ почти въ тѣхъ.

Надъ алувиалната повърхнина се простира около дветѣ страни на Места местината денудационна повърхнина въ източната частъ на котловината и неогенната седиментационна повърхнина въ северозападната частъ на сжщата. И дветѣ се отдѣлятъ отъ алувиалната съ единъ денудационенъ склонъ, на мѣста доста пространенъ, който въ тѣзи си части, които сж по-стръмни, е лишенъ отъ всѣкаква растатилностъ и не се използва стопански. Такъвъ е той на северъ отъ гр. Разлогъ, на изтокъ отъ Д. Драглища и Бѣлица. А пакъ въ тѣзи си части, които сж по-полегати, тѣ сж покрити съ тревиста растителностъ, която се използва за пасене на добитъка — влиза въ меритѣ на различнитѣ селища. Тъкмо въ този денудационенъ склонъ на нѣколко мѣста: надъ р. Клинецъ, въ пролома на Ръждавица, проломитѣ на Места, надъ с. Бѣлица и другаде, сж се запазили части отъ джбовата и иглолистна гора, която порано е покривала цѣлата котловина. По тѣзи части на този денудационенъ склонъ преди време е имало тукъ-таме и лозя, за което свидетелствува напр. мѣстното название Виногради въ землището на с. Бѣлица, надъ Вотречка рѣка. Въ най-ново време въ с. Елешница пакъ тъкмо този склонъ, и то кждето е изложенъ на припекъ, се използва за насаждане на лозя.

Местината денудационна и неогенната седиментационна повърхнина, ако и да сж различни по

произходъ, иматъ еднакви едафични свойства и единъ и сжи климатъ, поради което стопански еднакво се използватъ, та ще бждатъ разглеждани като едно цѣло. Местината денудационна повърхнина произлиза отъ една по-стара неогенна седиментационна повърхнина, идентична на тази, която и до днесъ се е запазила въ северозападната частъ на котловината. Само на малко мѣста местината повърхнина се е развила върху метаморфни скали и гранитъ. Ето защо общо може да се каже, че и неогенната и местината повърхнина сж отъ неогенни седименти, въ които глинеститѣ пластове сж редкостъ, поради което и водопропускливостъта имъ е голѣма. Като знаемъ, отъ друга страна, че валежитѣ въ Разлога не сж особено изобилни, и че и дветѣ повърхнини сж срѣдно около 100—150 м. надъ долините, ще разберемъ, че тѣ се отличаватъ съ значителна сухота, която е ограничила до минимумъ начинитѣ за стопанското използване на тѣзи повърхнини. Тѣ се засѣватъ почти изключително съ зърнени храни и то главно зимна рѣжъ. Поради краткия вегетационенъ периодъ и незначителната топлина зимната пшеница не вирѣе добре и редко се сѣе. Сѣе се и по малко лѣтна пшеница, лѣтна рѣжъ, зимна смѣсъ, пролѣтенъ ечемикъ и овесъ и съвсемъ малко просо.

Слабата горска пѣськлива подзолиста почва на дветѣ повърхнини лесно се изчерпва, та се налага нивитѣ да се оставятъ презъ година на угаръ. И затова земледѣлската статистика показва на 1930 г. срещу 6,948 хектара ниви 4,248 хектара угаръ. Частъ отъ дветѣ повърхнини представя пасища, които заедно съ угаритѣ се използватъ за пасене на добитъка докато се прибератъ зърненитѣ храни, следъ което добитъка се пасе по стѣрнищата, защото и пасища и угари къмъ края на лѣтото вече погоряватъ. Поради това, докато пролѣтно време цѣлата котловина има единенъ видъ подъ зелената си покривка, къмъ края на лѣтото въ нея резко се отличаватъ зелената алувиална повърхнина отъ пожълтѣлитѣ гърбища на неогенната и местина повърхнина.

Предѣлската повърхнина тамъ кждето не е денивелирана прехождя незабелязано въ неогенната и се използва почти като последната. Все пакъ, понеже предѣлската повърхнина е изработена въ гранитъ и метаморфни скали, не е така суха, та върху нея по-често се срѣщатъ между другитѣ ниви и царевични, а има и доста естествени ливади. Поради това тя представя нѣщо като преходъ по своя външенъ видъ между погорѣлитѣ въ края на лѣтото неогенна и местина повърхнина отъ една страна и зеления свежъ видъ на ограднитѣ планини. На тѣзи мѣста, кждето е денивелирана и издигната до 1300—1400 м., предѣлската повърхнина се използва по сжщия начинъ и има сжщия видъ. А пъкъ тектоничниятъ склонъ подъ нея, покритъ съ иглолистна гора на югъ отъ Добринища и съ широколистна — на северъ отъ Бѣлица

и североизтокъ отъ Якоруда, се използва предимно като пасище за кози, за което отъ тукъ се набира шума за презъ зимата. По сѣщия начинъ се използва и гората, която покрива денудационния склонъ между предѣлската и доспатската повърхнина, на тѣзи мѣста поне, кждето е широколистна. Използувана по този начинъ, тя на мѣста е съвсемъ унищожена, както е напимѣръ между рѣка Места и доспатската повърхнина върху самия Доспатъ, особено надъ бабешкитѣ махали Дагонска и Юрушка. На други мѣста пъкъ, напимѣръ на сз. отъ с. Бачево, тамъ кждето склонътъ е по-полегатъ, гората му отчасти е унищожена и превърната въ ниви. Имащи бедна горска скелетна подзолистна почва, която при това не е достатъчно дебела, тѣзи ниви даватъ зърно само първитѣ години, следъ което трѣбва да бждатъ оставени на угаръ. Оставени безъ посѣвъ, тѣзи отъ тѣхъ, които сж на по-стрѣмни мѣста, сж загубвали отъ действието на денудацията почвения си слой и сж ставали изобщо негодни за обработване, изоставяни сж били, за да бжде изсѣченъ другъ участъкъ гора, съ който се е повтаряло сжщото. На мѣста гората е успѣвала отново да заеме изоставената площъ, но въ повечето случаи извѣтряването и едновременно съ него отнасянето на извѣтрѣлия материалъ вървѣло толкова бързо, щото не е позволило възстановяването на гората. Нейното възстановяване на мѣста не е могло да стане и поради това, че тревенистата растителност, която завладѣвала оголения участъкъ не позволявала неговото естествено залесяване. Тази Brennwirtschaft-на система е продължавала до 1912 г., когато, спомена се вече, е било забранено превръщането на горски площи въ ниви и ливади. Тази стопанска система е външниятъ изразъ на въковната борба между гората и човѣка, борба, която обикновенно завършва съ победата на последния. Въ Разлогъ борбата се дължи на това, че увеличаващото се население се стреми да увеличи съответно съ това и работната земя, което увеличение може да стане изключително за смѣтка на горитѣ въ ограднитѣ планини, които до скоро не можеха активно да се използватъ.

Стопанската система, която до освобождението на Разлога се е практикувала въ неговата периферия и въ ограднитѣ му планини, нагледно ни показва начинътъ, по който е вървѣло превръщането на природния ландшафтъ на Разлога въ културенъ. Настаненото първоначално въ безлеснитѣ мѣста население е изтрѣбвало и изгаряло на самото мѣсто толкова горска площъ, колкото е могло да превърне въ ниви. И щомъ тѣхната продуктивностъ намалѣла повече, изоставяни сж били, за да бждатъ изтрѣбени и изгорени нови парцели гора. Изоставенитѣ ниви само въ рѣдки случаи сж възстановявали своята дървесна покривка, защото, особено върху алувиалната повърхнина, тѣ лесно сж се обръщали въ ливади,

15. Тебирова махала отъ с. Бабекъ, срѣдъ нивитѣ си върху
доспатската повърхнина.

16. Софанъ дере, денивелирана частъ отъ предѣлската повърхнина.
Въ срѣдата се вижда горскиятъ домъ и чаркъ.

които сж едно мжно преодолимо препятствие за естествено възстановяване на гората въ тѣхъ, особено като се косятъ. По този начинъ постепенно гората е била изтрѣбена отъ котловината, освенъ по ония стрѣмни денудационни склонове между алувиалната повърхнина отъ една страна и местината и неогенна повърхнина отъ друга страна, които не сж могли да предложатъ сгодна за обработване площъ.

И така най-първо сж били изволзувани стопански четиритѣ морфоложки повърхнини съставлящи котловината. Следъ тѣхъ настѣпилъ редъ и на ограднитѣ планини и видѣхме, че тѣхниятъ склонъ спускащъ се надъ предѣлската повърхнина бѣ започналъ подъ ударитѣ на човѣшката брадва да промѣня своя тъмнозеленъ видъ. Той обаче е представялъ, поради своя наклонъ и не особено голѣма пригодностъ за използване, по-малка примамка отколкото намиращата се надъ него доспатска повърхнина, която поради своята хоризонталностъ е по-пригодна за активно стопанско използване, та и по-рано е била използвана.¹

Доспатската повърхнина се използва по два различни начина споредъ това, дали е на първоначалното си ниво или е денивелирана. Най-пространна и неденивелирана е тя въ самия Доспатъ. До преди около 150—180 години тукъ тя е била изцѣло покрита съ гора, а и днесъ не е напълно обезлесена — значителни части отъ нея сж покрити съ елова гора. Около споменатото време, както се изтъкна въ предходната глава, се наложило прѣсването на с. Бабекъ поради бързо увеличаващото се население. При прѣсването се е целѣло да се използва колкото може повече повърхнина за добиване на зърнени храни. И тѣй като е нѣмало друга, прибѣгнало се до доспатската, която съ своята 1600 м. срѣдна височина лежи на най-горната граница, до която могатъ да достигнатъ най-невзискателнитѣ зърнени храни, каквито сж рѣжъта, овеса и ечмика. И затова измежду зърненитѣ храни изключително тѣ се сѣятъ тукъ заедно съ картофитѣ, които въ цѣлия Разлогъ се отбелезватъ почти единствено въ землището на с. Бабекъ и то върху доспатската повърхнина. При нея зимата понѣкога настѣпва толкова рано, че зърненитѣ храни не могатъ да

¹ Следъ войнитѣ склоноветѣ, които се отразяватъ и върху пада на течащитѣ презъ тѣхъ рѣки, се използватъ и за добиване на електрическа енергия въ гр. Банско и селата Якоруда и Бѣлица. Въ последното се проектира отъ горската трудова производителна кооперация „Рила-планина“ да се използва голѣмия падъ (67‰) на Бѣлишка р. при мѣстността Стеницитѣ, при което ще се получи значителна електрическа енергия.

Поради изобилната водна сила, както и поради опитността до-бита отъ разложани при отиването имъ на печалба въ чужбина, въ Македония най-рано започна използването на тази сила за добиване на електрическа енергия. За централата въ Банско вж. П. Абаджиевъ, Долинитѣ на рѣкитѣ Места и Струма и тѣхното оросяване, София, 1931 г.

узрѣятъ, та става нужда да се ожънатъ по-рано и да се употребятъ за фуражъ на добитъка. За него се събира много сено и отъ естественитѣ ливади, които заематъ въ землището на Бабекъ 2,607 декара — толкова, колкото и нивитѣ съ зърнени храни. А пъкъ денивелиранитѣ, издигнати надъ 1600 м. части на доспатската повърхнина, като не могатъ да се използватъ за ниви, сж използвани за ливади, които покриватъ значителна частъ отъ тази повърхнина между Семково (надъ с. Бѣлица) и до надъ Софанъ дере (на Черна Места). Подъ Равни чалъ и Сунгурлу чалъ и при Куртово, кждето доспатската повърхнина е издигната на 1900—1950 м., нѣма даже и ливади за косене, а само пасища, за които ще стане дума по-надолу. Поради по-изобилнитѣ валежи на тази значителна височина, ливадитѣ сж зелени презъ цѣлото лѣто и цѣлата есенъ и даватъ изобилно сено. До късна есенъ оставатъ зелени и нивитѣ. Ето защо по външенъ видъ доспатската повърхнина напълно прилича на алувиалната повърхнина въ котловината, което отчасти се дължи на това, че и дветѣ добре се напояватъ. Отликата е тамъ, че първата е на 700—800—1000 м. надъ втората, поради което, ако и по пространство да не е много по-малка, по производство остава много назадъ. И това, което дава — дава го срещу непосиленъ трудъ. Увеличаването на населението, обаче, наложило отъ вѣкъ — вѣкъ и половина и тя да бжде използвана. Въ случая имаме единъ отличенъ примѣръ, който показва, че не винаги стопанскитѣ отношения обуславятъ броя на населението; че понѣкога се наблюдаватъ и обратни взаимоотношения.

Тѣй като до тукъ бѣха изброени всички активно използвани повърхности въ Разлога, налага се да се направи единъ общъ прегледъ на тѣхъ, за да добиемъ по-ясна представа за земледѣлието въ този край.

Презъ 1930 година повърхнината, която сж заемаха отделнитѣ земледѣлски култури е била както посочва следната табличка:

Земледѣлски култури	Заета площъ въ хектари	% отъ общата обработвана площъ	Производство въ квинтали
Царевица	2,368.47	16.2	38,369
Ръжъ зимна	2,872.66	19.6	37,431
Ръжъ пролѣтна	257.13	1.8	1,448
Пшеница зимна	684.77	4.7	7,067
Пшеница пролѣтна	114.20	0.8	376
Пролѣтенъ ечмикъ	148.67	1.0	1,024
Смѣсь зимна	84.04	0.6	924
Смѣсь пролѣтна	3.00	0.0	6
Овесъ	413.21	2.8	2,116
Просо	1.50	0.0	10
Всичко зърнени храни . .	6,947.65	47.5	88,771

Ленъ	20.93	0.1	66
Конопъ	1.98	0.0	5
Тютюнъ ¹	102.65	0.7	1,048
Слънчогледъ	0.12	0.0	1
Всичко индустриални растения	125.63	0.9	1,120
Зеленчукови градини	268.00	1.8	—
Картофи	122.82	0.8	3,584
Бостани	11.21	0.1	—
Фий, уровъ, кръмно цвѣкло и изкуствени ливади	207.88	1.4	—
Естествени ливади	2,484.94	16.9	—
Орници	174.49	1.2	—
Угаръ	4,248.28	28.9	—
Овощни и черничевы градини .	66.88	0.5	—
Лозя	3.09	0.0	—
Всичко	14,660.87	100.0	—

Ако пресмѣтнемъ количеството на използваната земя спрямо цѣлата повърхнина на Разлогъ въ антропогеографскитѣ му граници, ще видимъ че е само 11.5%, докато въ съседното Чепино съ не по-малка срѣдна височина въ котловинния си дѣлъ, този процентъ на 1926 г. е 17.3%. Това се дължи на по-острия, по-силенъ релефъ на Разлогъ, който релефъ не позволява уползотворяването на значителни части земя даже въ котловината. За сравняване съ Македония, въ която на 1926 г. само орната земя (значи безъ естественитѣ ливади, безъ черничевитѣ и овощни градини и безъ лозята) е била 12.7%³ и дума не може да става. Още по-малко може да се прави сравнение въ това отношение съ България взета изцѣло. Даже ако се направи пресмѣтане не спрямо общата повърхнина, а спрямо броя на населението, пакъ ще се констатира недостатъкъ отъ обработвана земя и отъ земледѣлски произведения, макаръ населението да се сили да извади отъ своята област всичката си необходима храна. Видѣхме, че въ този си стремѣжъ, то е използвало земи, които никжде другаде не биха били използвани за ниви.

Разлогъ въ антропогеографскитѣ си граници е една планинска областъ въ пълния смисълъ на тази дума, областъ, въ която земледѣлието не може да даде необходимото препитание на населението. Поради това то се е принудило да

¹ Както се вижда, билъ е насаденъ 5 пжти повече тютюнъ, отколкото ленъ. И ако за първия никакъ не бѣ споменато, то е защото усиленото му садене въ котловината захвана едва отъ войната насамъ и продължи до последното катастрофално падане на ценитѣ му. Въ котловината хубавъ тютюнъ не може да стане и затова той тукъ бѣше само времененъ гостъ, който нѣма много да се задържи, както личи отъ бързо намалѣното му производство следъ 1930 г.

² Батаклиевъ, ц. с., стр. 76.

³ Вж. у D. Iarânoff, La Macédoine Economique, Sofia, 1931, стр. 91.

прибѣгва до използване на гората и алпийскитѣ пасища, а щомъ и тѣ не достигнали, започнало да се изселва за винаги или пъкъ временно, започнало да отива и на гурбетъ, за който вече бѣ дума въ преходния поддѣлъ.

Гората, почти напълно унищожена въ котловината, запазена само тукъ-тамъ върху доспатската повърхнина и не оставена незасегнатата върху склоноветѣ между тѣхъ, се е запазила почти непожтната въ денудационнитѣ склонове надъ доспатската повърхнина както въ Пиринъ, така и въ Рила и то до една височина около 1900—2000 м. Активното използване на гората въ тѣзи ѝ части датира едва отъ края на миналия вѣкъ. Първоначално една гръцка компания получила правото да сече въ землището на с. Якоруда трупе, които били пускани по Места, по която плували свободно до гара Букъ на желѣзопжтната линия Деде-Агачъ — Солунъ. Отъ тази гара натоварени на желѣзницата тѣ бивали разнасяни по Южна Македония та чакъ и въ Гърция. По-късно нѣколко мѣстни турци заедно съ братя Гешеви купили и започнали да сѣкатъ усилено гората около мѣстността Софанъ-дере, по Черна Места, като отрѣзанитѣ трупе бивали избичвани на греди и дъски още тукъ и следъ това се изнасяли презъ Юндолъ за България. Следъ освобождението, макаръ около $\frac{2}{3}$ отъ гората, и то най-добритѣ ѝ части, да бѣха обявени за държавни, тя се използва още по-усилено. Въ всички села, които притежаватъ повече гора (значи всички освенъ с. Баня), бидоха основани отъ предприемчивото мѣстно население трудови горски производителни кооперации. Тѣ използватъ не толкова общинскитѣ гори, колкото отпусканитѣ отъ държавната гора етати. Отсеченитѣ трупе се обработватъ въ дъскорезни карани съ водна сила. Изработениятъ дървенъ материалъ се изнася отчасти къмъ Лъджене въ Чепино и отъ тукъ по тѣснолинейката — къмъ Тракия, отчасти къмъ Симитли и отъ тукъ съ тѣснолинейката къмъ София. Само една много малка частъ отъ произвеждания дървенъ материалъ се преработва въ самата областъ, въ една мебелна и 4 столарски фабрики и около 20 дърводѣлски работилници. Повечето отъ тѣхъ сж въ гр. Банско. Всичкитѣ споменати фабрики и работилници заедно съ споменатитѣ електрически централи и съ терпентиновата фабрика, за която ще стане дума, сж единственитѣ индустриални и занаятчийски заведения покрай чарковетѣ и обикновенитѣ за селата и малкитѣ градове бакалници, кръчми, шивачници, обушарници и други подобни. Освенъ за добиване на дървенъ материалъ гората се използва и за добиване на катранъ, който, натоваренъ въ мехове качени на коне, е билъ разнасянъ въ всички съседни области, кждето поради това жителитѣ на Разлога сж известни като „катранджии“¹. Напослед-

¹ За катранджийството и начинътъ за произвеждане на катранъ въ Разлогъ вж. у *** (В Кжнчовъ), Пжтуване и пр., СбНУ, XII, стр. 276—277.

дѣкъ, поради ограничителнитѣ мѣрки на горскитѣ власти, прилагани съ огледъ да не се предизвикватъ пожари, както и поради конкуренцията на фабричния катранъ, катранджийството значително е упаднало. Като неговъ замѣстникъ отчасти може да се смѣта терпентиновата фабрика при с. Якоруда.

Горитѣ въ Разлога покриватъ около 57,000 хектара, което прави около 45% отъ цѣлата повърхность на областта. По-рано тѣ, както на нѣколко пжти вече се каза, сж покривали по-голъма площъ, но все пакъ и тогава и днесъ нашата област не е толкова гориста, както съседното Чепино, съ което Разлогъ показва толкова сходства поради еднаквото имъ положение въ срѣдата почти на рилородопския масивъ. Обяснението за разликата може да се търси въ обстоятелството, че разложката котловина въ геоморфоложкитѣ си граници е, спрямо планинитѣ, които влизатъ въ антропогеографскитѣ ѝ граници, по-пространна, отколкото чепинската котловина спрямо ограднитѣ ѝ планини; 2) въ обстоятелството, че значителна частъ отъ ограждащитѣ Разлога планини надхвърля 2000 м., горната граница на горския поясъ, докато планинитѣ, които ограждатъ Чепино надхвърлятъ тази височина само при Сютке и то едва на 1 квадратенъ километъръ. Поради по-малкото пространство гори, както и поради по-голъмата отдалеченостъ на Разлогъ отъ пазаритѣ на дървенъ материялъ, въ тази областъ горитѣ нѣматъ това значение, което тѣ иматъ въ Чепино.

Пасищата заематъ, както се каза, значителни части отъ доспатската повърхнина тамо, кждето тя е най-силно денивилирана. Тѣ сж обаче най-много надъ пояса на горитѣ, надъ 2000 м. Само на мѣста между горитѣ и пасищата се простира единъ тѣсенъ поясъ отъ клекови храстовидни гори, които по-рано сж заемали вѣроятно всички мѣста между хоризонталитѣ 2000 до 2200 м., но после, понеже клекътъ почти никакъ не се използва, сж били нарочно изгорѣни за да се образува на тѣхно мѣсто пасище. Сжщинското мѣстонахождение на последнитѣ е капатнишката повърхнина, денудационнитѣ склонове надъ нея и пиринската денудационна повърхнина тамъ, кждето не е денивелирана и превърната на върхово равнище.

Върху пасищата влизащи въ антропогеографскитѣ граници на Разлога биха могли споредъ пресмѣтанията на запознати съ работата разложани да пасатъ лѣтно време около 400—450,000 глави едѣръ добитѣкъ. Никога обаче, разложани не сж имали, нѣматъ и едва ли биха могли да иматъ толкова добитѣкъ, за да могатъ да използватъ изцѣло и непосредно това богатство. То е защото използването му е възможно само между Благовещение и Димитровденъ. Презъ останалото време добитѣкътъ трѣбва да се гледа въ ясли, а за отглеждане на 400—450,000 глави по този начинъ сж необходими грамадни количества сено и ярма, което сено не може да се събере

отъ наличнитѣ естествени и изкуствени ливади. Тази беда преди войнитѣ е била избѣгвана като частъ отъ добитѣка си разложани прашали да презимува въ Бѣломорието, главно въ Драмско и Кавалско, кждето отивали мнозина на есень като работници по прибирането на памука и тютюна. Но тъй като днесъ това е невъзможно поради издигнатата на 1913 г. политическа граница между Бѣломорието и Разлога, скотовѣдството въ последния съвсемъ упадна, специално дребното скотовѣдство продължава да упада и до днесъ, както личи отъ следната табличка за броя на различния добитѣкъ на 1920 и 1926 година.

	1920	1926		
	Брой	Брой	На 100 души	На 100 кв. влм.
Коне	2,254	2,472	8	195
Мулета	113	111	0	9
Магарета	703	906	3	71
Биволи	515	881	3	69
Говеда	18,853	19,853	62	1,563
Овци	53,747	51,856	161	4,084
Кози	21,762	17,518	54	1,379
Свини	3,882	2,383	7	188
Домашни птици . .	22,263	29,356	91	2,311

Докато едриятъ добитѣкъ, съ изключение на биволитѣ, е сравнително равномерно разпредѣленъ по селищата съответно съ броя на населението имъ, а биволитѣ сж въ най-нискитѣ селища съ най-топло лѣто: гр. Разлогъ и селата Баня и Бѣлица, то повече отъ $\frac{1}{4}$ отъ овцетѣ—13,780 на 1926 г. сж принадлежали на с. Бабекъ, което на 1920 г. е притежавало и $\frac{1}{5}$ отъ всички кози. Последнитѣ намалѣха въ цѣлия Разлогъ поради голѣмитѣ данъци наложени на козитѣ и поради ограничителнитѣ мѣрки наложени отъ горскитѣ власти въ връзка съ желанието да се предпазятъ горитѣ отъ унищожаване. Това засегна най-много с. Бабекъ, въ което отъ 4024 на 1920 г. козитѣ намалѣха на 1796, поради което днесъ по броя на козитѣ Якоруда стои на първо мѣсто съ 3295 глави следвана отъ с. Бѣлица, въ което има 2,473 глави. Особено бие на очи твърде малкиятъ брой на свинетѣ, което е въ връзка съ новостта на това животно въ този край, въ който до 1912 г. помацитѣ не сж позволявали открито да се въдятъ свини.

Ако сравнимъ състоянието на скотовѣдството въ Разлогъ така, както ни го показва предпоследната графа на по-горната табличка, съ състоянието общо въ Македония отъ една страна и въ България отъ друга,¹ ще видимъ че по отношение на едриятъ добитѣкъ, особено говедата, Разлогъ е доста добре. Трѣбва обаче да се има на умъ, че разложкото говедео, оста-

¹ За състоянието въ тия страни вж. у D. Iaranoft, La Macédoine Economique, стр. 114.

вено безъ особени грижи, е съвсемъ издребнѣло, та е съ слаби сили и продуктивностъ. По отношение на конетѣ, мулетата и магаретата Разлогъ се равнява съ срѣдното състояние въ България, а по отношение на свинитѣ сподѣля съ Македония малкия брой дължащъ се и тукъ на скорошното вдигане на турското владичество. По отношение на дребния добитѣкъ Разлогъ стои по срѣдата между България и Македония. Съ една дума, Разлогъ по броя на добитѣка си не се отличава съ много отъ срѣдното състояние на скотовѣдството въ България и Македония, макаръ наличността на обширни пасища да създава условия за по-силно скотовѣдство. То ще може да се позасили, ако се увеличатъ ливадитѣ, та стане възможно повече пасища да се използватъ.

До преди 6 години, а особено до преди освобождението на този край на 1912 г. високитѣ планински пасища сж били използвани много по-добре. До освобождението една частъ отъ тѣхъ били давани подъ наемъ на светогорскитѣ манастири,¹ които тукъ пасли манастирскитѣ си стада, а друга частъ до преди 6 години се давала подъ наемъ на куцовласи и каракачани, които по-рано презимували въ Бѣломорието, напоследѣкъ въ Тракия подъ българска властъ, а сега съвсемъ не идватъ, понеже се изселиха въ Добруджа. Куцовласи и каракачани, наистина, имаха лошия обичай да запалватъ горитѣ за да се образува на тѣхно мѣсто на следната година по-тучно пасище. Обаче срещу тази лоша страна на тѣхното гостуване имало е много добри страни, поради което трѣбва да се съжалява искрено за тѣхното изселване.

*

Отъ казаното до тукъ ясно проличава до каква степенъ геоморфоложкиятъ строежъ на Разлога и ограднитѣ му планини е обусловилъ не само положението на селищата и тѣхната физиономия, но и начина, по който се разпредѣля стопански използваната земна повърхнина. А тя заедно съ селищата съставя най-важнитѣ черти въ облика на нашата областъ като културенъ ландшафтъ. Както видѣхме още въ първия дѣлъ на тази работа, най-характерната черта въ геоморфологията на областта съставятъ нѣколкото стѣпаловидно наредени една надъ друга морфоложки повърхнини. Съответно съ това и стопански използваната земна повърхнина е стѣпаловидно наредена. Най-низката повърхнина—алувиалната—се използва за едни земледѣлски култури, намиращитѣ се надъ нея неогенна и местина повърхнина за други, предѣлската повърхнина—за трети. Намиращиятъ се между тѣзи повърхнини и доспатската повърхнина склонъ е покритъ съ гора, доспатската повърхнина се използва за нѣкои земледѣлски култури. Виж-

¹ За това вж. у * * * [В. Кжнчовъ], ц. с. XII, стр. 272, 278.

даме по този начинъ активно използваната повърхнина да се състои отъ две стъпала, разположени на 400 до 800 м. едно надъ друго. На две стъпала е и гората, която покрива склона не само подъ доспатската повърхнина, но и тази надъ нея до 2000 м. Надъ тази височина сж планинскитѣ пасища, заемащи главно капатнишката повърхнина. Геоморфоложкото разнообразие вътре въ единната геоморфоложка единица е обусловило разнообразие въ стопанската дейностъ на живѣещитѣ въ областта хора. Култивирането на природния разложки ландшафтъ е вървѣло отъ центъра къмъ периферията но на скокове поради стъпаловидния геоморф. строежъ на котловината и ограднитѣ ѝ планини. Понеже различно използваната земна повърхнина е придобила и свой специфиченъ външенъ обликъ, става явно, че външната промѣна, която е настъпила въ областта при превръщането ѝ отъ природенъ въ културенъ ландшафтъ, се е изразила между другото и въ още по-резко подчертаване на нейния стъпаленъ, амфитеатраленъ видъ.

Така изтъкнатиятъ външенъ видъ на Разлогъ има и естетическа стойностъ, която започна напоследъкъ да се оценява справедливо доста високо. Тя заедно съ добрия, здравословенъ планински климатъ и нѣколкото термални извора правятъ отъ областта единъ сгоденъ за лѣтуване кжтъ. Тази пригодностъ отъ нѣколко години усилено се рекламира и използва за привличане на туристи и лѣтовници, отъ които мѣстното население особено въ гр. Банско и с. Добринища вижда доста полза. Следователно, разложани използватъ не само различнитѣ морфоложки повърхнини поотдѣлно, но и тѣхната съвкупностъ съставляща Разлогъ като една красива котловина съ здравъ климатъ, лѣковити минерални бани и привлѣкателни алпийски езера и върхове въ ограднитѣ планини, особено въ Пиринъ. На него предвижда добро бждеще въ това отношение и известниятъ географъ К. Östreich.¹

Този начинъ на стопанско използване на земята се засили особено отъ като бѣха построени до областта пригодни пжтища, на които е редъ сега да бждатъ посочени, за да се приключи съ изучаването на антропогеографскитѣ факти.

Пжтищата.

Нуждата да се достига до всички части на селското землище колкото може по-бързо е наложило веднага следъ групирането на разложкитѣ селища да се образуватъ много коларски пжтища и обикновени конски пжтища, които излизатъ радиално отъ селищата, които, видѣхме вече, се разполагатъ

¹ Вж. К. Östreich, Reise in Bulgarien 1917. Eine Übersicht der grossen Formen bulgarischer Landschaft. Въ Geographische en Geologische Mededeelingen, Utrecht, 1927, стр. 20.

така, че да сж леснодостъпни отъ всички страни. По този начинъ всѣко селище се явява центъръ на една самостоятелна мрежа отъ пѣтища, обслужваща мѣстнитѣ стопански нужди на населението. Съвсемъ независимо отъ тѣхъ и по-късно отъ тѣхъ се е създала друга мрежа отъ пѣтища между селищата.

Основанитѣ на VII в., следъ славянското заселване, селища първоначално сж се самозадоволявали, та не сж се нуждаели отъ пѣтища помежду си за по-широко сношаване. Такива пѣтища, макаръ морфоложкитѣ условия да позволяватъ лесно да се създадатъ, сж се създали много по-късно, нѣкои едва следъ 1912 г. и то поради две причини: 1. Нито едно отъ разложкитѣ селища не е могло да се издигне толкова надъ другитѣ, че да ги направи зависими отъ себе си, съ което да създаде и нужда отъ направа на пѣть между него и другитѣ разложки селища. Това стана едва презъ последнитѣ години, когато гр. Разлогъ се затвърди като околийски центъръ. Като такъвъ той бѣ свързанъ съ всички разложки селища съ коларски пѣтища, които личатъ на антропогеографската карта, за да нѣма нужда да ги описвамъ единъ по единъ. Тѣ използватъ главно долинитѣ, мрежата на които, както знаемъ, е доста гъста. 2. Втората причина, поради която и до сега нѣма между нѣкои селища никакви пѣтища е тази, че всички селища, бидейки разположени на граница между две по-различни начини използвани морфоложки повърхнини, иматъ разнообразно селско стопанство, къмъ което населението съзнателно се е стремѣло. А щомъ стопанската дейность на жителитѣ на едно селище не е допълвала стопанската дейность на жителитѣ на другитѣ селища, нито се е допълвала отъ последнитѣ, не се е явявала и нужда отъ създаване на специални, поне коларски междуселски пѣтища. Следователно, еднообразието на разложкитѣ селища по типъ, физионоиия и стопански характеръ е отстранявало нуждата отъ свързването имъ съ пѣтища, макаръ за подобно свързване да сжществуватъ всички геоморфоложки предпоставки. Последнитѣ и до днесъ не е станало нужда да бждатъ използвани.

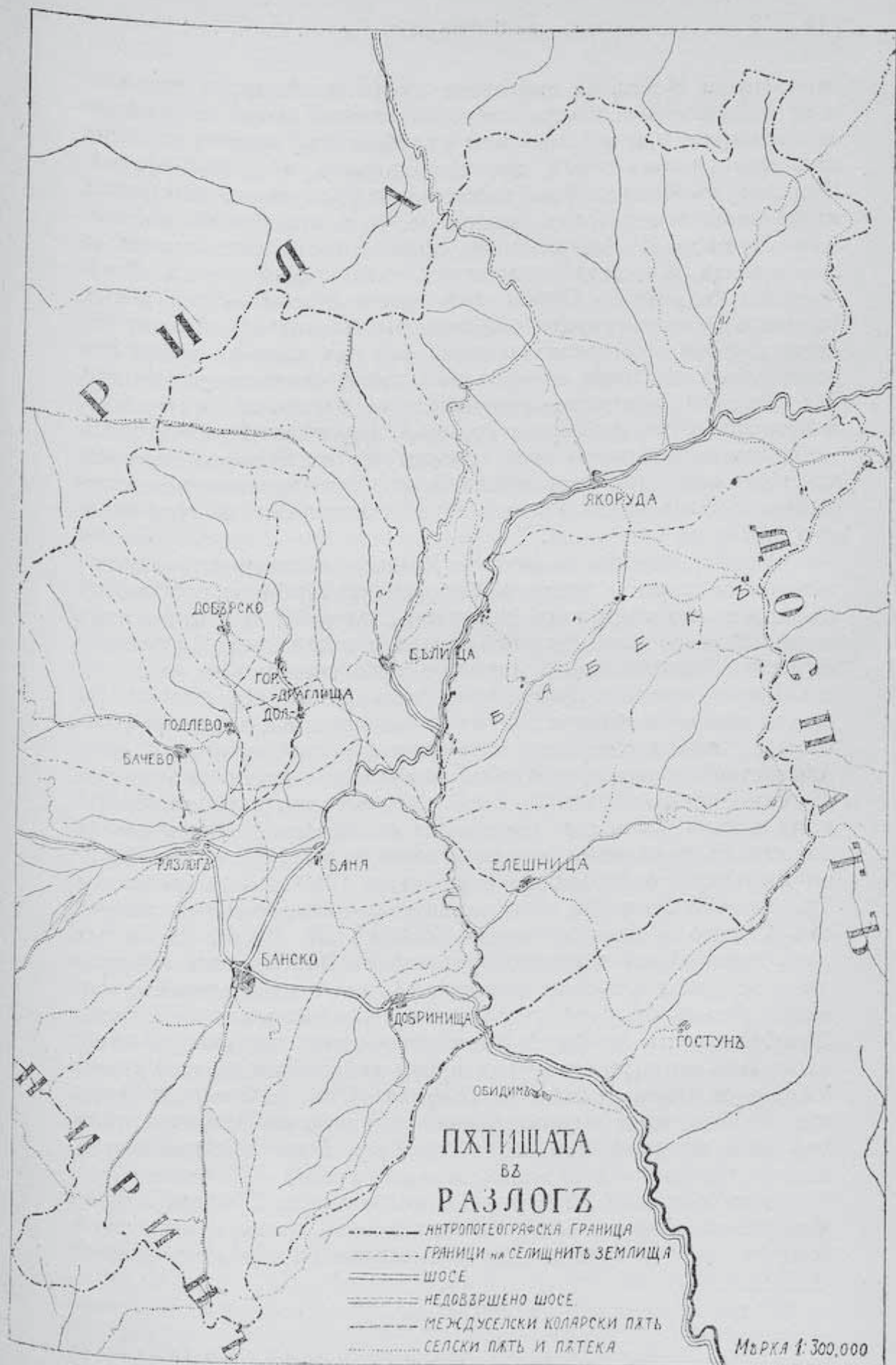
Поради сжщото еднообразие, което не създава условие за търсене на контактъ, до неотдавна не е сжществувалъ пѣть въ сжщинския смисълъ на думата между Разлогъ и Чепино, макаръ Аврамова седловина, за която бѣ дума въ първата частъ, да създава отлично условие за такъвъ. Тази удобна седловина днесъ се използва отъ единъ междуселски пѣть с. Якоруда — с. Чепинска баня. С. Бабекъ се е сношавало, а и днесъ се сношава съ помашкитѣ села въ Чепино по обикновени пѣтеки, които нѣма да бждатъ включени въ това изучаване, макаръ да представляватъ значителенъ интересъ. Не е така, обаче, съ другитѣ съседни на Разлога области. Пѣтища, разбира се не въ днешния смисълъ на думата, още отдавна сж водили презъ Предѣлъ за Джумайско, презъ Момина-Кли-

сура — за Неврокопъ и Бѣломорието, презъ седловината между Черна Места и Крива рѣка — за низината на Горна Тракия. Презъ седловината при в. Граничаръ е водилъ пѣтъ за Самоковъ, а презъ Ай-Гидикъ — за Рилския манастиръ.

Въ Разлогъ, който е въ срѣдата на рило-родопския масивъ, не можемъ да очакваме да минава нѣкой значителенъ пѣтъ. Такива сж могли да минатъ и сж минавали на югъ и на северъ отъ него. На югъ — *Via Militaris*, свързваща Солунъ съ Цариградъ, Македония съ Тракия. На северъ — пѣтя Скопие — Кюстендилъ — Дупница — Самоковъ — Пазарджикъ — Пловдивъ, свързващъ пакъ Македония съ Тракия. И дветѣ тѣзи връзки между съседитѣ Македония и Тракия сж имали, пъкъ и днесъ иматъ това неудобство, че засѣгатъ само перифернитѣ имъ северни и южни части. Нуженъ е билъ единъ по-краткъ пѣтъ между срѣдищата на тѣзи земи. Тъкмо този прѣкъ пѣтъ между Македония и Тракия е използвалъ обстоятелството, че Разлогъ се свързва отъ една страна съ Джумайско, а отъ друга страна съ горно-тракийското поле, и е минавалъ презъ нашата област. Че пѣтътъ отъ Македония презъ Предѣлъ — Разлогъ — Криворѣчната седловина — Горна Тракия е билъ доста оживенъ, макаръ да е минавалъ презъ мѣста, които цѣла зима сж непроходими (седловината при Крива-р. е на 1895 м.), личи отъ две обстоятелства: 1. Той е билъ използванъ отъ една голѣма струя отъ преселническото движение на българитѣ, които отъ Албания и Зап. Македония се изселвали къмъ източнитѣ български земи¹. 2. По него сж били построени още въ време на второто българско царство кули за пазене, нѣкои отъ които и до днесъ сж отчасти запазени². По-точно този пѣтъ е ималъ следната посока: Отъ Кочанско и Царевоселско е идвалъ презъ клисурския проходъ презъ с. Клисура и Падешъ въ Джумая. Отъ тукъ презъ с. Градево, презъ предѣлската седловина е достигалъ до Разлога, кждето поемалъ по Раблова рѣка. Минавалъ е презъ гр. Разлогъ и с. Баня, презъ мѣстността Тръстеникъ и се отзовавалъ въ Бѣлишко-бабешкото поле при р. Места. По нея той е продължавалъ до седловината между Черна Места и Крива рѣка, отъ кждето е отивалъ по билото на Балабаница и Османица въ мѣстността Анатемиитѣ, кждето пѣтътъ се раздвоявалъ за къмъ Сестримо и Голѣмо Бѣльово и отъ тукъ за въ Тракия. Този старъ пѣтъ, използващъ сжществуващитѣ най-сгодни природни условия, отъ 1913 г. насамъ е превърнатъ въ шосеенъ. Новото шосе идва отъ Джумайско презъ Предѣлъ, минава презъ гр. Разлогъ и с. Баня, прехвърля въ

¹ Вж. Д. Ярановъ, Преселническо движение и пр., стр. 68-70.

² Такова е калето Десподецъ при Предѣлъ и „Калето“ при Черна Места на 7 клм. надъ с. Якоруда. Строежътъ имъ упѣтва къмъ края на второто царство, къмъ XIII—XIV в.

долината на Места, по нея отива презъ с. Якоруда до притока ѝ Дрещенецъ, следъ което съ голѣми завои се изкачва на Чиста-тепе и отъ тукъ стига въ Юндолъ, кждето се двои, като единъ клонъ отива до гара Бѣльово, а другъ — до с. Лѣджене въ Чепино. Това шосе, чиято бѣла ивица, пресичаща котловината точно презъ срѣдата ѝ, се вижда отъ всички планини ограждащи Разлога, има днесъ най-голѣмо стопанско значение за областта, защото отъ една страна презъ Джумайско я свързва съ София, отъ друга страна — съ Тракия, съ която Разлогъ върши най-оживена търговия, като ѝ доставя дървенъ материалъ, а взима отъ нея зърнени храни. Ето защо лесно обяснимо е, че тъкмо дветѣ селища: гр. Разлогъ и с. Якоруда, разположени първото на изхода за Джумайско, а второто — на изхода за Тракия, преуспѣватъ най-добре и добиватъ най-бързо и нови градски черти. Якоруда има изгледи да напредне още повече следъ като тѣснолинейката отъ Чепинска Баня презъ Разлога бжде продължена за Неврокопско, както се проектира.

Преди освобождаването на Разлогъ, последниятъ се е сносавалъ съ другитѣ части на Европейска Турция и особено съ Цариградъ посрѣдствомъ Неврокопъ, за който е водилъ пжтъ презъ Момина клисура. Той ще да е доста старъ. Вѣроятно по него е минало това славянско население, което на VII. в. отъ Тракия прелѣло презъ Разлогъ въ Югоиз. Македония¹. Въ турско време първоначално той е вървѣлъ все по долината на Места, а впоследствие по стратегически съображения е билъ премѣстенъ върху предѣлската повърхнина доста далеко отъ дѣсния брѣгъ на рѣката. Този пжтъ е игралъ особено важна роля, когато частъ отъ търговията съ памукъ се намирала въ ржцетѣ на разложани, първоначално въ ржцетѣ на жителитѣ на Добърско, а впоследствие до къмъ 1810 г. — у банскалии. Тѣ служели отначало като кираджии, като пренасяли памукъ отъ Сѣрско и Драмско презъ Разлога въ Джумайско и отъ тукъ къмъ нѣкое дунавско пристанище. Впоследствие тѣ сами взели въ ржцетѣ си тази търговия.² Следъ освобождението този пжтъ отново бѣ сваленъ въ долината и направенъ шосеенъ. Отъ Неврокопъ презъ Моминоклисурската тѣснина той стига въ с. Добринища и отъ тукъ презъ гр. Банско въ гр. Разлогъ кждето се слива съ този за Джумая. Отъ 1932 г. той отива отъ Банско презъ селата Баня и Бѣлица по Вотречка рѣка, отъ тукъ по рѣта Турица, подъ Суха Вапа на седловината между Налбантъ и Юрушки Чалъ, (на 2300 м.), отъ кждето слиза въ долината на Бѣли-Искъръ и презъ Самоковъ отива направо въ София. Това е най-краткиятъ пжтъ между нея и Разлогъ, но той едва ли ще добие практическа цена поради

¹ Вж. за него у Дим. Ярановъ, Антропометрични изучвания и пр., стр. 44.

² Вж. по-подробно за нея у Ив. Батаклиевъ, Банско, стр. 21.

голѣмата височина, на която се изкачва. Стариятъ конски пѣть между Разлога и Самоковско е отивалъ отъ Бѣлица по Вотречка р., после по Станкова р. до седловината Чемерна и отъ тукъ по Бѣли-Искъръ въ Самоковъ. Другъ конски пѣть отъ Добърско презъ Ай-Гидишката седловина е водилъ въ долината на Осеновска р., въ с. Осеново и отъ тукъ презъ Попова глава право въ гр. Г.-Джумая. Рѣка Глазне се образува на нѣколко километра на ю. отъ гр. Банско отъ рѣкитѣ Бъндерица и Дамяница. Това сж, както знаемъ, дълбоки ледникови долини, които навлизатъ навътре въ Пиринъ и снишаватъ на две мѣста билото му: при Бъндеришка порта и Чаира. По долините на споменатитѣ рѣки презъ тѣзи две седловини водятъ отъ Банско къмъ Св. Врачко конски пѣтища, които сж били доста оживени по времето, когато въ Мелникъ се е произвеждало повече отъ известното мелнишко вино, къмъ което разложани, и особено банскалии, сж имали голѣма слабостъ. Сега зърнени храни, вино и колониялъ се докарва отъ къмъ Тракия по шосето презъ Юндолъ.

Явно е отъ изложеното, че въ противовесъ на естественитѣ пѣтища въ котловината, които и до днесъ оставатъ неизползувани по указанитѣ причини, всички естествени пѣтища, водещи отъ котловината въ съседнитѣ области, щомъ сж били пригодни, използвани сж били и то, било защото Разлогъ е по срѣдата между Македония и Тракия или пъкъ защото свързватъ котловината съ области съ по-другъ стопански характеръ. Вижда се сжщо, какъ при изхода на повечето отъ тѣзи пѣтища се е разположило по едно селище. Такива сж: с. Добринища, гр. Банско, гр. Разлогъ, с. Бачево, Добърско, Бѣлица и Якоруда. Видѣхме вече въ първата глава на този поддѣлъ, че това не е случайно. Разполагайки селищата въ долините, населението сигурно е имало на умъ, че тъкмо тукъ минаватъ и пѣтищата.

*

Отъ всичко казано въ този дѣлъ на работата става ясно до каква степенъ въ Разлогъ поселищно-географскитѣ, стопанско-географскитѣ и съобщително-географскитѣ отношения, културногеографскитѣ или антропогеографскитѣ отношения съ една дума, сж обусловени отъ физиогеографията на областта.

Образуването на една брахисинклинала въ срѣдата на рилородопския масивъ презъ херкинската планинообразувателна фаза е станало причина да се образува днешната разложка котловина, която има стѣпаленъ видъ именно защото е образувана срѣдъ масива. Сжщото това обстоятелство е обусловило и нейната сравнително голѣма надморска височина. Последната отъ своя страна е станала причина областта да бжде заселена постепенно, поради което първоначално се образували села съ прѣснатъ типъ. Последниятъ позволилъ впоследствие образуванитѣ събрани селища да използватъ най-сгоднитѣ за селище мѣста. Постхумнитѣ движения, наста-

нали презъ плиоцена като отражение на херкинскитѣ, създали онова геоморфоложко разнообразие вътре въ котловината, което напълно е било използвано отъ селищата за да се разпредѣлятъ равномерно по цѣлата котловина. Разнообразие, което не позволило създаването на единъ по-значителенъ градски центъръ, и което предизвикало разнообразие и въ земледѣлското производство. Най-после и третиятъ антропо-географски фактъ, пѣтищата сѣществуватъ само по мѣста предначертани отъ геоморфоложкитѣ отношения.

Изобщо всички географски явления, които могатъ да се наблюдаватъ въ Разлогъ сѣ така тѣсно обусловени едно отъ друго, щото е невъзможно да си обяснимъ сѣществуването на което и да е отъ тѣхъ безъ наличността на другитѣ явления. Всѣко едно географско явление въ областта е въ всѣко отношение въ хармония съ всички други географски явления. Пълната взаимозависимостъ между тѣхъ изтъква областта като единъ хармонично развитъ културенъ ландшафтъ.

Разлогъ като културенъ ландшафтъ е несъмнено резултатъ на културната дейностъ на неговото население. Дейностъ, която е изразъ на човѣшката воля. Но тъй като отъ цѣлото изложение стана ясно, че и най-дребнитѣ черти въ този културенъ ландшафтъ сѣ обусловени отъ физиогеографската обстановка, излиза, че въ Разлогъ тя се представяла преграда, задъ която не е могла да се движи волята на населението като разуменъ колективъ. Отъ общитѣ географски отношения въ Разлогъ личи, че този колективъ може да проявява свободна воля само въ рамкитѣ на антропогеографскитѣ закони. Отъ географскитѣ отношения въ Разлогъ става сѣщо така явно, колко прави сѣ думитѣ на първия геоморфологъ на нашето време, Albrecht Penck, който смѣта, че „свободата на човѣшката воля е равна на свободата на единичния човѣкъ въ рамкитѣ на законитѣ. И тя се намира въ рамкитѣ на законитѣ на механическата каузалностъ, които закони владѣятъ неограничено върху човѣшкитѣ маси, но не могатъ ясно да се разпознаятъ при единичнитѣ случаи“¹, Оправдава се и възгледътъ на единъ отъ първитѣ антропогеографи на нашето време, Otto Schlüter, споредъ когото антропогеографията е наука, чиято целъ е да установи законитѣ, причинитѣ, по които антропогеографскитѣ факти — селищата, пѣтищата и обработената земна повърхнина — сѣществуватъ въ този имъ видъ, въ който ги виждаме².

¹ Вж. Albrecht Penck, *Geographie und Geschichte*, въ *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung*, 1926, стр. 47. Вж. сѣщото и въ *Neuere Geographie*, въ *Sonderband der Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin*, 1928, стр. 38, вж. подобно и въ статията на сѣщия: *Das Hauptproblem der physischen Anthropogeographie*, въ *Sitzungsber. d. preussischen Akademie d. Wissenschaften, Phys. — mathem. Klasse*, 1924, стр. 242.

² Вж. Otto Schlüter, ц. с., стр. 21 и 26.

АЗБУЧЕНЪ ПОКАЗАЛЕЦЪ

НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА.

гр.=градъ; с.=село; р.=рѣка; в.=върхъ; пл.=планина; м.=мѣст-
ность; об.=область.

Съ черни цифри сж означени страницитѣ, въ които се го-
вори по-специално за означеното име.

Съ латински цифри сж означени книжкитѣ на списанието, а съ
арабски — страницитѣ.

- Аврамова седловина, II, 78, 100; III, 86, 112; IV, 121.
Аврамови колиби, III, 86.
Ай-гидикъ, в., II, 88, 98; III, 87.
Ай-гидикъ, седловина, II, 88; III, 87; IV, 122, 125.
Албания, III, 116; IV, 122.
албанци, III, 111.
Америка, III, 118-119.
Анатемитѣ, м., IV, 122.
Ангеловъ върхъ, II, 98.
Арамлийски кладенецъ, в., II, 78, 98.
Бабекъ, с., II, 77, 79; III, 86, 119-120, 122-127; IV, 86-87, 93-95, 96-97, 98-99, 101, 103, 105-106, 113-114, 118, 121.
Бабекъ, м., IV, 97.
Бабешка рѣка, III, 77, 80; IV, 97.
бабешки колиби (вж. Бабекъ, с.).
Бабина глава, в., II, 93, 105, 112.
Байова дупка, циркусъ, III, 109.
Балабаница, м., IV, 122.
Балкански полуостровъ, II, 75, 80, 82; III, 101.
Банско, гр., II, 77, 79, 83, 87, 111; III, 82, 84, 104, 115-118, 122, 124, 127; IV, 87, 92, 94-95, 98-99, 101, 103-105, 108-110, 113, 116, 120, 124-125.
Баня, с., II, 77, 93, 102, 105-106, 110-111; III, 85, 110, 116-117, 119, 122-123, 127; IV, 92, 94, 98-99, 103, 108-109, 116, 118, 122, 124.
Бачево, с., II, 77, 91-92, 103-104, 106, 109, 112; III, 78, 114, 116-117, 119-120, 122-123; IV, 92, 94, 98-99, 103, 110, 112, 125.
Безбогска рѣка, II, 77; III, 77.
Белемето, м., III, 87.
Белмекенъ, в. (=Сунгурлу чалъ, вж. тази дума).
Берковско, об., III, 115.
Берово, с., III, 94, 117.
Бричеборъ, м., II, 88.
Брѣгалница, р., III, 94.
Букъ, гара, IV, 116.
Бусинци, с., III, 117.
българи, III, 113, 115-116, 126-127; IV, 86, 122.
България, III, 98, 114-116, 118, 125, 127-128; IV, 90, 109, 115-116, 118-119.
Бъндерица, р., II, 86, 91, 95; III, 82, 87; IV, 125.
Бъндеришка порта, седловина, III, 87; IV, 125.
Бъндеришка чука, в., II, 77-78, 94-95.
Бъндеришки циркусъ, III, 87.
Бѣла Места, р., II, 107, 112; III, 77, 79, 112.
Бѣла рѣка, II, 74, 83, 92-93, 102, 104, 112; III, 80-82, 84-85, 107; IV, 91.
Бѣла рѣка, (=Бѣла Места, вж. тази дума).
Бѣласица, пл., III, 93.
Бѣлата прѣстъ, м., II, 89.
Бѣли Искъръ, р., IV, 124-125.
Бѣлица, с., II, 77, 79, 91-92, 102-104, 107, 109, 111-112; III, 79, 107, 110, 114, 116-119, 122, 124; IV, 87, 94, 98-99, 104, 108, 110-111, 113-114, 118, 124-125.
Бѣлишка рѣка, II, 92-93, 108, 112; III, 77-80; IV, 113.
Бѣлишко-бабешко поле, III, 80; IV, 97, 99, 122.
Бѣло-море, III, 104.
Бѣломорие, IV, 118-119, 122.
Бѣльово, гара, IV, 124.
Валявица, м., II, 96.
Варошъ, махала, IV, 95, 104.
Василаки, долина, III, 82.
Василевъ гробъ, в., II, 85.
Василиковска околия, III, 125.
Велиица, в., III, 77.
Виногради, м., IV, 110.
власи, III, 120, 126.
Влахина рѣка, II, 85-86.
Вотречка рѣка, II, 92; IV, 110, 124-125.
Врачанско, об., III, 115.
Вървисекъ, ущелие, II, 107-108; III, 78-79.
Габрово, с., IV, 88.
Германица, в., II, 88-89, 98, 110; III, 87.
Глазне, р., III, 82, IV, 125.
Гниле, махала, IV, 98.
Годлево, с., II, 77, 91, 112; III, 107, 114-116, 120, 122, 124; IV, 92, 98-99, 102-103.

- Голѣма Джинджерица, в., II, 78, 85, 93, 94.
 Голѣмата страна, в., II, 77.
 Голѣмо Бѣльово, с., III, 117; IV, 122.
 Голѣмо Спано-поле, II, 78.
 Горна Кадиица, в., II, 98.
 Горната скала, в. (=Голѣмата страна, вж. тази дума).
 Горно-Джумайско, об., II, 78; III, 86, 100, 112, 116; IV, 87-89, 95, 104-105, 121-122, 124.
 Горно Драглища, с., II, 77, 91-92, 103-104, 112; III, 114, 116, 120, 122, 124; IV, 94, 98-99, 102-103.
 Гостунска рѣка, II, 78.
 Гостунъ с., 90.
 Градево, с., III, 117, IV, 122.
 Градевска рѣка, II, 76, 78.
 Граничаръ, в., IV, 122.
 Гумница, м., IV, 87.
 Гъзей, в., II, 77, 96; III, 82.
 Гърция, IV, 116.
 Гьоргиица, м., II, 85.
 Дагонска махала, IV, 97, 112.
 Дамяница, р., II, 95; III, 82, 87; IV, 125.
 Дардания, об., III, 111.
 Даутица, м., II, 98.
 Даутица, р., II, 108; III, 78.
 Даутовъ върхъ, II, 77, 85-87, 93-94, 97.
 Десподецъ, м., II, 102; IV, 122.
 Джебре, р., III, 77.
 Джумайска Бистрица, р., II, 78, 88-89; III, 87.
 Джумайско (вж. Горно-Джумайско).
 Джумая, гр., IV, 102, 125.
 Диманецъ, в., II, 77.
 Динковъ долъ, р., II, 78, 88-89, 100-101; III, 78, 87.
 Добринишка рѣка, II, 77, 83, 104; III, 81, 85.
 Добринища, с., II, 77, 87, 93, 103, 105-106, 109-112; III, 85, 117, 119-120; 122-123; IV, 87, 94, 98-99, 104, 108-109, 111, 120, 124-125.
 Добруджа, IV, 119.
 Добърско, с., II, 77, 91, 103-104, 109; III, 107, 115-116, 120, 122, 124, 127; IV, 92, 94, 98, 102-103, 124-125.
 Долна Баня, III, 114.
 Долна Кадиица, в., II, 98.
 Долно Драглища, с., II, 77, 91-92, 112; III, 114, 116, 120, 122, 124; IV, 92, 98-99, 102-103, 110.
 Доспатъ, II, 74, 77-78, 89-90, 92, 100-101, 107-108, 112; III, 77-78, 80-84, 100-101, 103, 107; IV, 96-98, 112-113.
 Драмско, IV, 118, 124.
 Дреженецъ, р., II, 100, III, 77, 86; IV, 97, 124.
 Дунавска равнина, II, 110, III, 112.
 Дупница, III, 99-101.
 Дупнишко, III, 100.
 Дълга махала, IV, 95, 104.
 Дьовленска околия, III, 125.
 Европейска Турция, IV, 124.
 Елешница, с., II, 76-77, 79, 90, 92, 112; III, 115, 122, 124, 127; IV, 94, 98-99, 103, 106, 109-110.
 Елешнишка рѣка, (= Златарица, вж. тази дума).
 Елли-дере, р., II, 100, III, 86.
 Елъ-тепе, в., II, 77, 86, 94-95, 97; III, 77, 109.
 Жалевица, р., III, 94.
 Жътка, м., II, 100.
 Завратица, седловина, II, 78, 98-99; III, 87.
 Западна Македония, III, 111, 116; IV, 94, 122.
 Златарица, р., II, 78, 90, 92-93, III, 77, 80.
 Златица, гр. III, 114.
 Зърновско, об., III, 117.
 Ибъръ, в., II, 99.
 Източна Тракия, IV, 89-91.
 Илиина рѣка, II, 88.
 илири, III, 111.
 Кавалско, IV, 118.
 Кадиица, в., III, 93.
 Казанлъкъ, III, 115.
 Калето, м., II, 92, III, 80-81.
 Калово, с., III, 115.
 Каменити дупки, циркусъ, II, 94.
 Каменица, в., II, 94.
 Канарата, в., II, 78, 98.
 Капатникъ, в., II, 77-78, 90-91, 97, 98, 100.
 каракачани, III, 120; IV, 119.
 Кара-кая, в., II, 78.
 Кара-мандра, махала, III, 123.
 Кара-су, р. (= Места, вж. тази дума).
 Кара-тепе, в., II, 100.
 Кара-тепе, р., III, 78.
 Карлъкъ, в., II, 101.
 Касура, м., II, 97.
 Клинецъ, р., IV, 94, 110.
 Клисурса, с., 122.
 Конарево, в., II, 97, III, 85.
 Костенецъ, с., III, 115.
 Котечки чалъ, II, 94.
 Кочанско, об., IV, 122.
 Крива рѣка, II, 78, 100, 107; III, 78-IV, 122.
 Крушата, м., II, 77.
 Курджалъкъ, в., II, 100.
 Курици ридъ, м., II, 92.

- Куртово, м., II, 100, IV, 114.
 Куру-дере, махала, III, 120.
 Кутело, в., II, 77, 87, 94-95.
 куцовласи, III, 120, 126, IV, 119.
 Кушларъ, в., II, 101.
 Кюстендилско, об., III, 114.
 Логодашъ, с., IV, 88.
 Лъджене, с., III, 100; IV, 116, 124.
 Люта, р., II, 100, III, 86.
 Македония, II, 72, 74-76, 80, 73; III, 101, 112; IV, 105, 108-109, 113, 115, 118-119, 122, 125.
 Мала-Азия, III, 119.
 Малешев, об., III, 94-95, 111, 117.
 Малешевско, (вж. Малешеве).
 Малка Джинджерица, в., II, 77-78, 93-94.
 Малко Спано-поле, II, 78, 95.
 Малко-Търновска околия, III, 125.
 Малко-Търновско, IV, 89.
 Мангъръ, в., II, 77.
 Марица, в., II, 99.
 Марица, р., II, 100.
 Матанъ-дере, м., IV, 106.
 Махомия, (=Мехомия, вж. Разлогъ, градъ).
 Мелникъ, гр., IV, 125.
 Мелнишко, III, 100, 116-117.
 Мензилска махала, IV, 97.
 Мерджикъ, в., II, 78, 98, 100.
 еста, р., II, 74-78, 82, 85, 90, 92-93, 104-105, 107-108, 110-112; III, 77, 78-85, 86, 94, 102, 107, 110-112; IV, 91, 97-98, 110, 112-113, 116, 122, 124.
 Мехомийска Каменица, в., II, 94.
 Мехомийски Суходолъ, в., II, 86.
 Мехомия, (вж. Разлогъ, гр.).
 Мизия, III, 115.
 Момина Клисур, проломъ, II, 112, III, 77, 80-81, 105; IV, 121, 124.
 Моминоклисурски проломъ (вж. Момина Клисур).
 Моминъ дворъ, в., II, 77.
 Мусала, в., II, 99.
 Налбантъ, в., II, 78, 98-99; III, 87; IV, 124.
 Неврокопска кааза, II, 76.
 Неврокопско, II, 79, 82; III, 86, 100, 112, 116; IV, 105, 124.
 Неврокопъ, III, 100-101, 103; IV, 122, 124.
 Нови-Пазаръ, гр., III, 115.
 Обидимъ, с., III, 117.
 Овинати върхъ, (=Овнати върхъ, вж. тази дума).
 Овнати върхъ, II, 77-78, 94.
 Овча поляна, м., II, 95.
 Окаденъ върхъ, II, 77, 86, 94, 96-97.
 Орта-кьойска околия, III, 125.
 Осеново, с., IV, 125.
 Осеновска рѣка, IV, 125.
 Осиково, с., III, 117.
 Османица, м., IV, 122.
 Орѣховица, махала, IV, 95, 98.
 Падешъ, с., IV, 122.
 Панагюрско, III, 117.
 Панчарево, с., IV, 87.
 Парангалица, в., II, 78, 98.
 Паталей, м., IV, 87.
 Пелагонийски масивъ, II, 87; III, 89.
 Периволска рѣка, III, 78.
 Периволъ, с., III, 114.
 Периволъ, махала, III, 114.
 Петричка, околия, III, 127.
 Петричко, об., III, 100.
 Петричъ, гр., III, 100-101, 103.
 Пиринъ, пл., II, 74, 76-78, 80-82, 85-88, 89, 91, 93-97, 98-104, 107, 110-112; III, 81-84, 86-87, 89, 96, 100-101, 104, 107-110; IV, 98, 116, 120, 125.
 Пиринъ, в., (= Голѣма Джинджерица, вж. тази дума).
 Пиянецъ, об., IV, 87-88.
 Пловдивско поле, III, 122.
 Пловдивъ, III, 101.
 Пологъ, об., IV, 101.
 помаци, III, 119-120, 123-126.
 Попинци, с., III, 117.
 Попова глава, м., IV, 125.
 Предѣлска седловина (вж. Предѣлъ).
 Предѣлъ, II, 76-78, 85-86, 88, 90, 97, 99, 102, 108; III, 112; IV, 121-122.
 Раблова, рѣка, II, 76, 102; IV, 122.
 Равни чалъ, в., II, 99; III, 77-78, 87; IV, 114.
 Радоновъ гробъ, м., II, 100.
 Разградско, III, 115, 120.
 Разлогъ, гр., II, 75, 77, 91, 102-103, 110-111; III, 97-101, 103, 117-120, 122-123, 127; IV, 92, 94-95, 98-99, 103-104, 108, 110, 118, 121-122, 124.
 Ризваница, в., II, 98.
 Рила, пл., II, 74, 76, 81, 88-89, 97-100, 101-108, 110; III, 80-84, 86-87, 89, 100-101, 107-110; IV, 116.
 Рилородопски масивъ, II, 72, 74, 80-82; III, 87-91, 93, 108, 116, 119; IV, 122.
 Рилски манастиръ, II, 73; III, 127; IV, 122.
 Родопи, пл., II, 78, 99, 100-101; III, 77-78, 87, 101, 103, 111, 115-116.
 Румѣния, III, 118-119, 127.
 Русенско, III, 115, 120.
 руси, III, 126.
 Русковица, м., II, 93, 112.

- Ръждавица, с., III, 114.
 Ръждавица, махала, III, 114.
 Ръждавица, р., II, 93; III, 81, 85, IV, 110.
 Ръждавишки проломъ, II, 83, 93.
- Самоковска околия, III, 125.
 Самоковско, II, 79; III 116-117, 125.
 Самоковъ, IV, 122, 124-125.
 Света Варвара, бани, II, 93; III, 80.
 Света Марена, II, 92.
 Света Текла, II, 93, 105.
 Свети-Врачка Бистрица, р. II, 79; III, 87.
 Свети-Врачка околия, III, 125, 127.
 Свети-Врачко, IV, 125.
 Свети-Никола, м., II, 112.
 Свето-Варварски проломъ, III, 80-81; IV, 98.
 Североизточна България, III, 115.
 Сегменско тепе, м., II, 94-95.
 Седлецъ, м. II, 94-95, 97.
 Семково, м., II, 100; IV, 114.
 Сестримо, с. IV, 122.
 Сиври-чалъ, в., II, 99.
 Симитли, с., IV, 116.
 Синаница, м. II, 85.
 славяни, III, 111-112, 126; IV, 86-88.
 Смирна, гр., III, 119.
 Софанъ-дере, махала, III, 123.
 Софанъ дере, м., II, 107; III, 78; IV, 114, 116.
 София, гр., III, 114-115, IV, 116, 124.
 Спано-поле, м. II, 95, III, 87.
 Срѣдиземно море, III, 97.
 Срѣдна, седловина, III, 94.
 Срѣдна гора, пл., III, 114.
 Станкова рѣка, IV, 125.
 Стара-планина, III, 115.
 Стеници, м., II, 108, III, 79, IV, 113.
 Страгата, в., II, 77.
 Струма, р., II, 75, 85; IV, 104, 113.
 Сунгурлу-чалъ, в., II, 78, 99-100; III, 77-78, 87; IV, 114.
 Суха вапа, в. II, 98, IV, 124.
 Сухо езеро, III, 109.
 Сухострелъ, с., IV, 87-88.
 Съединени щати, III, 127.
 Сърско, III, 117; IV, 124.
 Сютке, в., II, 101; IV, 117.
- Тасосъ, островъ, III, 117.
 Татаръ-Пазарджишко, III, 117.
 Тебирова махала, IV, 97.
 Темнишко, с., III, 114.
 Темнишко, м., II, 107; III, 119; IV, 87.
 Темнишко, махала, III, 114.
 Тесаница, проломъ, II, 104; III, 81.
 Тодоринъ връхъ, II, 95.
 траки, III, 110-112.
 Тракия, II, 72, 74-76, 81; III, 100-101, 112-118; IV, 95, 104-105, 116, 119, 122, 124-125.
- Трънско, об., III, 117.
 Тръстеникъ, м., IV, 122.
 Тръбежъ, м., III, 106.
 Тръбено, м. III, 106.
 Турица, м., II, 100, IV, 124.
 турци, III, 115, 126; IV, 116.
 Търница, махала, III, 114.
 Търлисъ, с., III, 117.
 Търновско, об., III, 114.
- Узунъ-долъ, м., II, 78.
 Узунъ-тепе, в., II, 78, 98.
- Флорово, с., II, 79; IV, 105.
- Хамбаръ-тепе, II, 97.
 Хотанца, с., III, 115.
- Царевоселско, об., IV, 122.
 Царевъ-връхъ, II, 98.
 Цариградъ, IV, 124.
 цигани, III, 126.
- Чаиръ, седловина, III, 87, 104; IV 125.
 Чакърица, м. II, 78.
 Чалтъка, м. II, 98.
 Челебица, м., II, 100.
 Чемерна, седловина, IV, 125.
 Чепино, об., II, 79, 101, III, 86, 100, 114-115, 124, 126; IV, 105, 109, 115-117, 121, 124.
 Чепинска Баня, с., IV, 121, 124.
 Чепинско корито (вж. Чепино).
 Черна Места, р., II, 78, 100, 107-108, 112; III, 77-79, 112; IV, 114, 116, 122.
 Черна рѣка (= Черна Места, вж. тази дума).
 Чиста-тепе, в. II, 78, IV, 124.
 Чифтето, м., II, 108.
 Чукаръ, м., II, 102.
- Шоплукъ, III, 117.
- Югозападна Висока България, III, 99, 101, 116.
 Югоизточна Македония, III, 112; IV, 124.
 Южна България, III, 115.
 Южна Македония, 112, 117; IV, 116.
 Юндолъ, м., IV, 116, 124-125.
 Юрушка махала, IV, 97, 112.
 Юрушки чалъ, в., II, 78, 98-99, 124.
- Ябланица, р., II, 100; III, 86.
 Якоруда, с., II, 77, 79, 83, 103-104, 107, 109; III, 79, 97, 99-103, 115-119, 122, 124, 127; IV, 92, 94-95, 98-99, 103-105, 112-113, 116-118, 121, 124-125.
 Якорудска рѣка (= Места, вж. тази дума).

Рецензии и книжовни вести

Българските земи в новата немска географска енциклопедия: *Länderkunde von Südeuropa*. Bearbeitet von Dr Otto Maull, Leipzig und Wien. 1929, XII+550 стр.

За десетина години излезнаха повече от 20 обемисти тома от новата немска географска енциклопедия: *Enzyklopädie der Erdkunde*, издавана от издателството на Franz Deuticke в Лайпциг и Виена под редакцията на проф. Оскар Кенде в Виена и при сътрудничеството на мнозина измежду най-добрите немски географи. Отделните томе разглеждат било някоя дял на общата география, било пък някой дял на областната география. В един такъв отделен том, чието заглавие е дадено по-горе, Otto Maull, професор в Грац, разглежда Южна Европа. Първо се занимава с Пиренейския полуостров, после с Апенинския и на края с Балканския полуостров, или както той го нарича по подобие на Theobald Fischer, Югоизточно-Европейски полуостров. В него Maull е заел най-много страници (стр. 299—532) и то, въроятно, понеже е най-добре запознат с него, особено с южните му и западни дялове, низ които е правил дългогодишни изучавания. За съжаление българските земи на Полуострова не сж познати на Maull от лични изучавания, та е трѣбвало да си послужи с съществуващата, съвсемъ незначителна географска литература върху тези земи. При това той не е могъл да използва туй, което е публикувано на разните балкански езици, понеже не познава последните. Но, което е най-лошо, той не е използвал и цялата достъпна нему литература, а пък тази, която е употребил, е използвал съвсемъ не критично. Поради това българските земи сж представени в най-крупното начинание на днешната немска географска литература крайно не удовлетворително. В следните страници ще се опитамъ да изтъкна по-важните грѣшки, които би било желателно да се имат на умъ при едно второ издание на разглеждания томъ от „*Enzyklopädie der Erdkunde*“.

Следъ като дава по-важните съчинения, разглеждащи общо географията на Балканския полуостровъ, Maull изброява и по-значителните пътоописания на извънгръцката част на Полуострова, следъ което пристъпва да даде една съвсемъ обща представа за същността, положението и голѣмината му.

Дялът втори „*Die Naturlandschaft*“, разглеждащъ физиогеографските отношения в Полуострова, започва с една глава за „геоморфоложките основи“, която се предхожда от обширенъ литературенъ указател, съдържащъ по-важните работи върху геологията на Полуострова

и части од него и почти всички съчинения върху геоморфологијата на сџијата, особено върху глацијалната му морфологија.

Авторът разглежда тектониката, а успоредно с ња и генезиса и морфологијата на различните тектонични зони на Полуострова од запад към северо-исток. Той приема възгледа на Kossmat, че пелагонийскиот масив е нџо сџвсем оддѣлно од родопскиот и че двата заедно трѣбва да се смѣтат за част од системата младонагнати планини, които исполват Полуострова. И двата масива представяли нџо подобно на кристалинните зони во Источните Алпи. Приемайки такава еднородност во тектонско отношение междо масивите и двете сџијински нагнати зони, балканска и динарска, Maull смѣта, че морфоложките факти, които се наблюдават во западна Македонија во планините од динарската система и од пелагонийскиот масив, џе да сџществуват и во високите дѣлове на родопскиот масив. Поради това Maull пише, че през младиот олигоцен, както върху високите планини од динарската система, тѣ и върху тѣзи од родопскиот масив се образувала една денудационна површина, од която почти еднакво високите върхове на тѣзи планини днес представят ерозионни остатџи (Стр. 318). Той пише това макар малко по-нататџ, на стр. 322, да приема казаното од Kossmat, че „една единна заравненост, която да е покривала цѣлата страна, не е имало“, и макар на стр. 331 да смѣта, че во високите дѣлове на вѣпросниот масив нѣма сигурни следи, по които да сџдим за развој имѣ. Областа Разлог и планините, които ја оградат, сџ во центѣра на Родопскиот масив, та тѣхното изучаване во тектонско и морфолошко отношение позволяват да се сџди за тектониката и морфологијата на цѣлиот масив. А таква едно изучаване показва, че масивот има по-особена геотектоника отколкуто старопланинската нагната зона на север од него. Отличават се и геоморфогенетичните процеси во двете зони, поради което и тѣхната резултанта — геоморфоложките отношения — се отличават основно¹. Рилородопскиот масив притежава всички белези, които отличават испанската Лизета, френското централно плато, а отчасти и тиренскиот масив, та не бива да се счита за част од алпийско-динарската нагната зона, както прави Maull под влијание на F. Kossmat.

Во глава втора е разгледан климатот и растителната покривка на Разлог, како во началото е изброена и по-важната литература. Бугарската, како се отбеляза во началото, не е спомената.

Во глава трета за „Природниот ландшафт како основа на заселената площ“ се разгледа во нај-общи черти сџвокупното влијание на

¹ Вж. Дим. Јранов, Разлог, областно географско изучаване, во Мак. преглед, год. VIII, кн. 3, стр. 95-96. Во работата на Herbert Wilhelmy, Die oberflächenformen des Iskergebietes (во Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Museums für Länderkunde zu Leipzig, Neue Folge, I, стр. 21-50, Leipzig, 1932), се прави опит да се координираат морфолошки форми од нагнатата зона и од масива. Сам Wilhelmy не е правилно изучаван во масива, и тоа, което пише за него, може да се подложи на напѣлно отрицателна критика, на която не е тука мѣстото.

физиогеографията, климата и растителната покривка върху антропогеографските отношения, които сж обектъ на третия дѣлъ отъ тази частъ на книгата на О. Maull.

Третия дѣлъ за „Антропогеографскитѣ сили и развоя на културния ландшафтъ“, следъ единъ съвсемъ краткъкъ уводъ, започва съ глава първа за „Раситѣ“, въ която се разглежда физическия типъ на населението на Полуострова. Още отъ указаната литература можемъ вече да заключимъ за съдържанието на тази глава въ качествено отношение. Посочени сж тия работи, които по единъ или другъ случай сж попаднали въ рѣцетѣ на Maull. Показана е книгата на J. AnceI, *Peuples et Nations des Balkans* (Paris, 1926), която въ по-голѣмата си частъ е резюме на Цвијин-евата „*La Péninsule balkanique*“ (Paris, 1918). Написана е отъ единъ публицистъ, който дилетантствува въ географията, а за расова антропология не е и чувалъ даже; книгата „*Peuples et Nations des Balkans*“ не съдържа нито единъ редъ, който би могълъ да даде поводъ да бжде вписана въ литературата върху антропологията на балканското население. Въ замѣна на това Maull е пропусналъ да отбележи най-важниятъ трудъ върху антропологията на балканскитѣ народи на Engène Pittard, *Les peuples des Balkans. Recherches anthropologiques dans la Péninsule des Balkans* (Genève, Lyon et Paris. 1920. 634 стр. in 4°). Не е спомената и работата на покойния доцентъ по география К. Дрончиловъ върху антропологията на българитѣ отъ Югозападна висока България и отъ Северозападна Тракия (писана на нѣмски)¹, още по-малко работитѣ на сжщия върху антропологията на албанцитѣ и на македонскитѣ българи (писани на български)². При това положение не трябва да се чудимъ, че цѣлата тази глава е изпълнена съ фактически грѣшки, че по-точно казано въ нея нѣма нито единъ редъ вѣренъ.

Най-напредъ се говори за динарския типъ, като подъ него Maull схваща цѣлото брахикефално население отъ западния дѣлъ на Полуострова, безъ да иска да знае, че българитѣ отъ Западна Македония и албанцитѣ, поради по-низкия си ръстъ и други соматични белези не могатъ по никой начинъ да бждатъ причислени къмъ динарския типъ.³ При разпредѣлянето на едно население на типове дължинно-широчинниятъ индексъ на главата не е единствениятъ решаващъ белегъ, както може би мисли Maull. Той дава и числа по този индексъ за отдѣлни области въ западния дѣлъ на Полуострова. Всички сж посочени съ нѣколко точки по-низко отколкото сж въ сжщностъ. Тази грѣшка е изра-

¹ K. Drontschilow, *Beiträge zur Anthropologie der Bulgaren*. Braunschweig, 1914.

² К. Дрончиловъ, Приносъ къмъ антропологията на албанцитѣ, (въ Сп. на Ак. Н., кн. XXI, стр. 111—134; Материяли за антропологията на българитѣ. I Македонските бжлгари. Въ Год. Соф. Унив., ист. фил. фак., кн. XVII, 1921.

³ Maull е могълъ да научи за това у A. Haberlandt и V. Lebzelter, *Zur physischen Anthropologie der Albanesen* (въ *Archiv für Anthropologie*, N. F. Band XVII, H. 2 и 3. Braunschweig, 1919, стр. 137 и сл.) Тази работа е останала неизвестна на Maull и той не я отбелязва въ литературата. Въ замѣна на това за антропологията на албанцитѣ цитира остарѣли вече работи на E. Pittard отъ 1902 г. и на L. Glück отъ 1897 г.

зена и графически на първата карта — за дължинно-широчинния индекс — отъ фиг. 46 (стр. 363). Върху тази картичка (вж. тукъ фиг. 1), нарисувана „nach Struck“ (нищо негово не е споменато въ цитираната въ началото на главата литература, та не знаемъ точно отъ коя работа на Struck е гледано), сж отбелязани съ индексъ надъ 85 само Динарскитѣ земи, Сърбия и Северозападна Албания, когато би трѣбвало да се отбележатъ и цѣла Западна Македония и Северна Албания¹. За цѣла Западна България, Северна и Североизточна Македония е показанъ индексъ 83—85. Хора съ толкова голѣмъ индексъ се срещатъ много рѣдко въ тѣзи български земи². Населението на Южна Македония е показано съ индексъ 81—83, когато той много рѣдко прехвърля 79.³ Но най-интересно е, че Maull е използувалъ статията на S. Wateff, Contribution à l'étude anthropologique des Bulgares⁴, въ която изрично е показано, че въ Тракия имаме типични субдолихокефали, и въпрѣки това на картичката населението на Североизточна Тракия е отбелязано като брахикефално, съ индексъ 83—85. Когато споредъ Deniker „La Roumélie occidentale est le véritable foyer de la dolichocéphalie“⁵.

Въ източния дѣлъ на Полуострова предноазиятскиятъ типъ нѣма това разпространение, което му приписва Maull.

Въ тази глава сж разгледани въ антроположко отношение не само днешнитѣ народи на Полуострова, но и неговитѣ стари жители. Споредъ Maull старитѣ траки сж били блондини, понеже старитѣ писатели ги описватъ като червенокоси, свѣтлокожи и синеоки (стр. 365). Повечето автори сж наклонни да смѣтатъ, че въ расово отношение тракитѣ не сж представляли едно однородно цѣло⁶. Горнитѣ класи отъ индоевропейски произходъ, които дошли на Полуострова около 1900 г. пр. Хр., и които ни се описватъ отъ старитѣ писатели, сж били блондини; нисшитѣ класи, завареното прединдоевропейско население, сж били брюнети. За това може да се сжди по нѣкои грѣцки вази, на който траки сж изобразени съ тъмни очи и черни коси⁷. Нѣкои автори пъкъ приематъ, че новодошли и староседелци скоро сж се смѣсили и като резултатъ на това расово смѣшение се е получило едно единно бронетно население. Тѣ смѣтатъ, че старитѣ грѣцки писатели, напр. Ксенофонъ, описватъ старитѣ траки не защото сж ги познавали, а защото били навикнали

¹ Вж. цит. български работи на К. Дрончиловъ и тази на А. Haberlandt.

² Вж. цит. нѣмска работа на К. Дрончиловъ и статията на Д. Ярановъ, Антропометрични изучвания на населението въ Разлогъ, въ Мак. Прегл., год. VII, кн. 4, стр. 29—35 и 43—46.

³ Вж. К. Дрончиловъ, Материяли за антропологията на българитѣ, стр. 149. Това се потвърждава и отъ изучванията ми (още не публикувани) върху бѣжанци отъ Драмско и Сърско.

⁴ Печатана въ Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 1904, стр. 437—458.

⁵ Deniker, Les Bulgares et les Macédoniens, въ Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 1904, стр. 461. Статията на Deniker е написана възъ основа на цит. статия на Ватевъ и като обяснение къмъ нея.

⁶ H. Hirt, Die Indogermanen, стр. 549.

⁷ Ridgeway, The Early Age of Greece, стр. 400.

посочиха по недвосмисленъ начинъ тракийския произходъ на албанцитѣ, сж отминати безъ внимание. Първото твърдение — за тракийската „основа“ на българския народъ обаче не може да се припише за грѣшка на Maull. Въ това вѣрватъ всички учени, защото и до днесъ нѣма едно основно изучаване върху етногенезиса на днешнитѣ българи. Струва ми се, че тракийскиятъ субстратъ може да се търси само у българитѣ, които живѣятъ въ западна Македония или произхождатъ отъ тамъ¹.

За проф. Maull Испериховитѣ българи сж били отъ угрофинско потекло (стр. 376). Защото като такива сж отбелязани и въ Цвијиѣ-евата „La Péninsule Balkanique“ (Paris, 1918), стр. 90-91. Изключително възъ основа на тази книга е написана по-голяма частъ отъ разглежданата глава. Цѣли страници сж буквално преведени. И затова за Maull „голяма частъ отъ Македония представлява въ народностно отношение една смѣсена област, за която и до сега не е дадена една задоволителна народностна анализа“. Затова на приложената етнографска карта на Полуострова, изработена „предимно по Цвијиѣ, но въ общи черти промѣнена съобразно съ най-новитѣ народностни промѣни“, въ южна и срѣдна Македония сж отбелязани просто „македонски славяни“, а въ северна и северозападна — „сърби“. Сърби живѣятъ, споредъ тази карта, и въ западнитѣ части на днешното българско царство чакъ до София. Вратца и Ломъ. Северна Албания сжщо тъй е населена на половина съ сърби. Макаръ отъ изследването на албанската топонимия да става ясно, че именно тукъ албанцитѣ сж устояли най-добре на натиска на славянитѣ и че отъ тукъ впоследствие сж се разселили на югъ и северо-изтокъ².

Толкова много съотечественици на Maull сж се произнесли положително за народността на славянското население въ Македония и Моравско, наричайки го българско. Но тѣ не сж били достатѣчни. Maull не вѣрва на Weigand, чиито съчинения изброява въ библиографията, която предхожда разглежданата глава. Той не вѣрва на констатациитѣ на ученитѣ пѣтници отъ миналия вѣкъ, чиито съчинения сжщо изброява. Той не вѣрва и на това, което нѣмски учени можаха лично да установятъ презъ време на последната война въ споменатитѣ две страни (напр. Leonard Schultze и Franz Doflein). А е повѣрвалъ Цвијиѣ, единъ географъ, който никога не се е готвилъ да бжде етнографъ и който стана такъвъ по чисто практични съображения. Впрочемъ по-вѣроятно е Maull, вмѣсто да се мжчи да чете цѣлата литература, която цитира, и възъ основа на нея да се постарее да си състави понятие за етнографията на Полуострова, да е прибѣгналъ направо до книгата на Цвијиѣ която, трѣбва да признаемъ, е написана тенденциозно, но и умѣло, та е много сгодна за използване въ случай като този съ Maull. Този начинъ на работа е непростимъ за единъ нѣмски ученъ съ европейска известностъ, поканенъ да участвува въ изработването на новата мѣмска енциклопедия.

¹ За това имамъ доводи отъ историческо и антроположко естество, които ще изложа при пръвъ удобенъ случай.

² Селищев, Славянское население въ Албании. София, 1931, стр. 74.

Въ четвъртия и последенъ дѣлъ се разглеждатъ поотдѣлно областитѣ и държавитѣ на Полуострова. Първо сж разгледани „егейскитѣ земи“, къмъ които причислява и цѣла Македония заедно съ Бѣломорска Тракия.

Македония е разгледана доста подробно на стр. 427-438. Maull схваща тази страна приблизително въ границитѣ, които сж възприети въ науката. Само горното течение на Места той, по подобие на Leonard Schultze, поставя извънъ страната, а причислява къмъ нея и западна Бѣломорска Тракия. Maull възприема и дѣлението на Македония, прокарано отъ Schultze.

Въ началото, като се говори общо за срѣдищното положение на Македония, се говори и за типа на селищата ѝ. Въ северна Македония билъ „динарско-сръбски“, а въ южна Македония „гръцко-егейски“ типъ (стр. 428). На стр. 426 е дадена и „карта на типа на селата“ въ Полуострова, изработена „nach Cviijić“. Прекопирана е, като е обобщена още повече, картата на типа на селата въ споменатата Цвијићева книга. Нищо не е поправено или допълнено, поради което всички грѣшки, които личатъ въ картата на Цвијић, личатъ и въ картата на Maull. Въ нея, както и въ първата, се различаватъ преди всичко два типа: прѣснати села (разбијена села, Streusiedlungen) и събрани села (збијена села, Geschlossene Siedlungen). И на дветѣ карти сж отбелязани погрѣшно като прѣснати села типичнитѣ събрани срѣдногорски селища и селищата въ северозападна Пловдивска Тракия; като прѣснати сж отбелязани и всички събрани села по горното течение на Струма, включително и съ притока ѝ Джерманъ, сиречъ Горно-Дупнишкото поле, събранитѣ села отъ разложката котловина. Обратно, отбелязани сж като села съ събранъ типъ: прѣснатитѣ на махали села по долината на Арда; прѣснатитѣ села въ Криво-Паланско, Кратово, Царево-Селско и Дебърско. Най-интересно е, че Цвијић е могълъ да избѣгне всички тѣзи грѣшки безъ особена мжка и то било като прегледа съответната литература и съответнитѣ карти, било пъкъ като разгърне собственитѣ си пѣтни бележки. Или, ако тѣ не сж му били на рѣка въ Парижъ, гдето е писалъ книгата си, могълъ е добре да си спомни това, което е видѣлъ въ Кратовско, гдето е правилъ многомесечни изучвания. Но Цвијић не се е интересувалъ за вѣрността на картата си, не се е помжчилъ нито най-малко да помисли върху това, което чертае. Той е гонилъ придобиването на приоритетъ. Защото, за съжаление, никой преди него или следъ него не направи такава карта. И виждайки, че липсата се чувствува, той побърза да я запълни, макаръ и по изложения съвсемъ не наученъ начинъ. Съ това бързане той между другото е целѣлъ да се представи като добъръ и единственъ познавачъ на цѣлия Полуостровъ, което, макаръ само временно, успѣ да постигне. И затова Maull, безъ ни най-малко да се съмнява въ добросъвестността на своя бѣлградски колега, е преписалъ на довѣрие въпросната карта. Пакъ отъ Цвијић е прекопиралъ Maull и картата за формата на кжцитѣ въ Полуострова. Преписалъ я съ всичкитѣ и нетърпими грѣшки и невъзможна класификация. Но и при тази карта, както и при преди разгледанитѣ две, Maull добросъвестно е отбелязълъ, че е „nach Cviijić“, та частъ отъ вината остава

върху последния. Обаче изключително за сметка на Maull остава картата „Гжстота на населението въ България и градски селища“, помѣстена на стр. 476. Преди всичко тя не дава представа за гжстотата на населението въ страната, понеже за единица сж взети не околицѣ, а окржзитѣ, поради което и Самоковско и Софийско сж показани съ гжстота 60—70 души, когато Софийска околия има 75 души на километъръ (съ гр. София 172'6 души), а самоковска околия — само 23'9 души на километъръ. При това и границитѣ на окржзитѣ не сж вѣрно отбелязани. Дьовленска околия е писана като частъ отъ Пловдивския окржгъ и е отбелязана съ знака за гжстота отъ 50 до 60 души, каквато е гжстотата въ Пловдивския окржгъ общо. А въ Дьовленска околия живѣятъ само по 12'9 души на километъръ, та даже ако авторътъ я бѣше отбелязалъ като частъ отъ Пашмаклийския окржгъ, както си е, пакъ би билъ далечъ отъ действителността. Не по-добре сж отбелязани на тази карта-скица и градоветѣ. Гр. Троянъ, който има само 4,098 души, е отбелязанъ като градъ съ население отъ 20 до 30,000 души. Пакъ като градъ съ населения отъ 20 до 30,000 д. е отбелязанъ на картата и Видинъ, макаръ че има само 18,507 д. а въ текста пъкъ е отбелязанъ съ 65,800 д. Въ тоя текстъ градъ Казанлъкъ е показанъ съ 29,000 души макаръ да има само 11,598 д. (все споредъ преброяването отъ 1926 г. съ което си е служилъ и Maull). Габрово и въ текста и въ картата е показано погрешно Ghabovo, като на последната е нанесенъ като градецъ съ по-малко отъ 5,000 д., макаръ да има 10,483 д. Доста градове съ повече отъ 5,000 души, при това околийски центрове, напр. Орѣхово, Бѣла Слатина, Разлогъ, Кърджали, сж пропуснати да бждатъ отбелязани, макаръ да е имало достатъчно мѣсто и макаръ да сж отбелязани градове като Брѣзникъ, Мелникъ (само съ 722 д.; околийскиятъ му градъ Св. Врачъ съ 2,780 д. не е отбелязанъ), Клисуре, Сопотъ, Трѣвна (по-голѣмиятъ и околийски центъръ Дрѣново не е отбелязатъ) и др. Не сж отбелязани новитѣ градове (нито даже Перникъ, съ 12,296 д.), не сж отбелязани и Нови-Пазаръ, Османъ-Пазаръ, Попово, Банско и малкитѣ градовце въ южна Тракия. Всички тѣзи грѣшки подбиватъ вѣрата въ другитѣ статистически данни, дадени тукъ-таме въ книгата.

Следъ „егейскитѣ земи“, Maull разглежда „родопско-белканскитѣ земи“, на които дава общото име България. Спирайки се поотдѣлно на областитѣ въ тѣзи земи, авторътъ спекулира твърде несполучливо съ понятието за „природна областъ“ за да доказва, че днешната румъно-българска и гръцко-българска граница сж напълно естествени. Говорейки за българитѣ, той дава кратки бележки за имена на населението отъ разнитѣ краища на страната. И понеже въ този случай си е служилъ съ работата на Дрончиловъ „Beitrage zur Anthropologie des Bulgaren“, дава съвсемъ други данни отъ тѣзи, които сж нанесени на картата на стр. 363.

Отъ всичко казано за разглежданата книга явно е, че тя представя твърде не задоволително, твърде не вѣрно географията на българскитѣ земи. И ако за това е допринесло много обстоятелството, че тѣ сж още недостатъчно изучени (особено въ физиогеографско отношение), не по-малко е допринесло и обстоятелството, че Maull се е до-

вѣрилъ съвсемъ безрезервно на цитираната Цвиѣић-ева книга. Той е трѣбвало да обърне достатъчно внимание на критиката, която проф. N. Krebs¹ и други авторитети направиха на тази книга.

За българитѣ, а особено за българскитѣ географи, книгата на Maull е ценна затова, че имъ показва, колко усилено ще трѣбва да се работи, за да се възстанови истината по много въпроси, засѣгащи Балканския полуостровъ и специално българскитѣ земи.

Д. Ярановъ.

Критические заметки по македонской диалектологии.

I. По поводу заметки проф. André Vaillant (см. Bulletin de la Société de linguistique de Paris, XXXIII. т. стр. 153—155).

В 3-ей книге XXXIII-го тома (1932 г.) парижского издания „Bulletin de la Société de linguistique de Paris“ в числе библиографических замечаний находятся (на стр. 153—155) заметки профессора André Vaillant'a о моей книге „Славянское население в Албании“ и о статье „Говоры области Скопья“ (Макед. прегледъ, VII, 1). Мне было отраднo получить отклик уважаемого коллеги на мои работы. Для меня также весьма приятно обсудить некоторые вопросы, затронутые в заметке о говорах Скопья.

1) Касаясь вопроса о št вместо *tj (*kt'), проф. A. Vaillant видит в слове pišti, как и я, остаток местного, традиционного наследия. Но относительно названия одного из пунктов в районе села Матка — Pešterica (Пещерица) проф. Vaillant заметил, что этот пример несколько не ясен („est un peu moins net“), потому что и в сербском языке есть церковнославянизм peštera.

Я не могу разделить сомнений уважаемого коллеги. Церковнославянизма „Пештерица“ у села Матка не представляет: это название дано из лексики обиходной речи местного населения, — из речи, представлявший št (žd) вместо *tj — kt' (*dj). На принадлежность слова „пештерица“ обиходно-традиционной речи указывает суффикс -ица в его топонимическом значении (сравн. Брѣзница, Главница, Глоговица, Джбница, Каменица, Лжговица, Лѣшница, Пждарница и др.). Обращу также внимание уважаемого коллеги на славянскую топонимию в Албании. Среди топографических названий с ич (шт) — жд имеется и Пешчера, — в гористой местности, изрытой углублениями, у морского берега, на юге Малакастры (см. „Слав. население в Албании“, стр. 211, 277). Славянская книжная традиция в средней Албании была очень слаба. Проникновение славянских книжных слов в бытовую обиход албанского населения, да к тому же в весьма давнее применение этих слов к названиям местных пунктов невозможно полагать для этой местности Албании. Славянские названия в южной и средней Албании даны в первое время водворения здесь славянских групп и даны они из наличия

¹ N. Krebs, Zur Anthropogeographie der Balkanhalbinsel в Geogr. Zeitschrift, 1921, стр. 120 и сл.

давнего традиционного словарного фонда. Славянская топонимия южной, средней и восточной Албании, как и всей Македонии, представляет имена с *шт* (*шч*) — *жд* вместо **tj* (**ktj*) — **dj*. Имен с *к'-г'* нет в топонимии этих областей. Топографические названия с *шт-жд* представлены и за пределами Македонии, на северо-западе — в Призренском крае, и на северо-востоке, в западной и восточной Болгарии. Топографические имена с *шт-жд* в Скопском крае указаны в моей статье. Отметим еще местности на сев.-востоке Македонии; Кратовский, Кочанский, Криво-Речно-Паланский края; и тут и топонимия указывает на *шт-жд*. — Кратово: „село Дрѣвѣно съ заселкомъ Пештнымъ“; — „подъ Пештно юе“ (в грамоте Стефана Душана 1347—1360 г.)¹⁾

Кочане: Село Драгобраща. Сравн. Драгобраћа в Гружанском срезе Шумадийской области.

Криво-Речна Паланка: Башево; Радибуш < Радибужд < Радибуждь — Радибужда; „Радибуждѣ Горно“ — в грамоте Ст. Душана 1358 г.)²⁾; — *бужд* — в этом слове получилось вместо давнего *budj*. В разных славянских областях много топографических имен, образованных от *bud*. *Budy* — в Польше, *Budov*, *Budějovice* — в Чехии, *Budić* — в Хорватии, *Budyšin* — в Лужице и многие другие. На образование с **dj* указывают, наприм., такие топографические имена: польские села *Budzów*, город Дорогобуж на востоке славянства, Радобуђа в Ужицкой области у сербов.

Названия с *шт* (*шч*) — *жд* вм. **tj* — **dj* в Македонии идут издавна. В исторических документах XIII—XIV веков, при этом в документах сербского письма, находится ряд таких названий. Я не буду останавливаться на этих названиях. Сошлюсь на свою статью о диалектологическом значении македонской топонимии (в сборнике в честь проф. Милетича, 1933 г.). В этой статье обнаружено, что македонская топонимия представляет все главные черты фонетические и морфологические местной, традиционной речи, — черты, свойственные языковым группам болгарским. Одной из таких черт является *шт* (*шч*) — *жд* вместо **tj* (**ktj*) — **dj*

2) *гусла*. Происхождение этого слова с гласным *у* в Македонии для меня было не ясно. Имея в виду польское *gusła*, я полагал, что с таким гласным (*и*) был давний вариант этого слова у славян. Другой вариант имел гласный носовой *о* (стр. 68 статьи о говорах Скопья). Но предлагая такое объяснение, я сделал ошибку, обычную при таком внешне-сравнительном приеме: я ограничился формальным сопоставлением слов, без исторического их анализа, без уяснения истории предмета, вызываемого этим именем, — допустил то, чем так богаты сравнительно-этимологические сопоставления. Справка с положением дела в отношении пользования гусями в Македонии ясно свидетельствует, что слово „гусла“ — не местное, а занесенное с северо-запада бродячими гусярами. Способ исполнения эпических песен в Македонии существенно отличается от исполнения песен в сербских краях, но зато является по видимому общим с областью западной и юго-восточной Болгарии. Сер-

¹⁾ С. Новаковић, Законски споменици, стр. 677, 678.

²⁾ Новаковић, там же, стр. 437.

бский или „динарский“ способ исполнения и македоно-болгарский — это совсем разные типы звукового оформления эпоса. Исполнение песен в Македонии описано проф. Г. Геземаном в его статье, представляющей предварительный очерк его экспедиции в Македонию.¹⁾ Способ рецитации этнических песен в Македонии такой, который по своей сущности не требует сопровождения музыкальным инструментом. Поэтому изредка только музыкант, с гайдой или с кавалом, дает тон отдельным стихам песни, но не сопровождает всё исполнение ее. Гусли же совсем отсутствуют при этом исполнении. Экспедиция Г. Геземана не нашла гуслистов в селах Македонии. Только в не многих городах были профессионалы-гусли. Но они происходили не из среды местного населения, а были пришельцами: „Гусличество здесь профессия, только профессия. Видный горожанин не поет под гусли слепца, а так это было несомненно и ранее. Гусли по селам нашей области не известны. Редко селяк и вообще видел когда-либо гусли, кроме как у редких теперь гуслистов-нищих, так как певцы ходили обыкновенно только по городу“ (Г. Геземан, стр. 197). В свете реального значения гуслистов и гуслей в Македонии ясно происхождение слова „гусли“ с гласным в этой области: вместе с певцами нищими, пришельцами с северо-запада, из областей сербских, стал известен в городах Македонии, а затем и в некоторых селах музыкальный инструмент, употреблявшийся этими заходящими певцами.

И так, слово *гусли*, как и несколько других слов с *у* (вместо старого носового *о*), не принадлежит давнему традиционному фонду местной речи с результатами фонетических процессов, пережитых в Македонии в течение времени.

3) Проф. А. Vaillant утверждает, что в македонских говорах имеются элементы сербского происхождения, — в словаре, в фонетике и даже в морфологии („les traits d'origine serbe dans le vocabulaire, la phonétique et même morphologie“). Это — весьма существенное утверждение. Но конкретных указаний на эти черты проф. Vaillant не представил. Было бы весьма важно узнать, какие черты имеет он в виду при своем утверждении. Профессору Ваю принадлежит статья о языке писем, написанных лицами из македонских сел Нивица (в Дольней Преспе) и Турия (в Кореще Костурского края).²⁾ Но анализируя язык этих писем он нигде не отмечает сербских черт. Я пристально наблюдаю за всеми доступными мне диалектологическими материалами и изучениями, относящимися к Македонии, — в особенности за записями сербов, и не могу обнаружить таких черт, кроме *к'—г'* и немногих слов с *у* вместо *ж*. Я обратился к статьям проф. А. Белича „Српскохрватски језик“ и „Штокавски дијалекат“ (Нар. енциклопедија српско-хрватско-словеначка, IV), — и там, кроме общего наименования македонских говоров „староштокавскими“.

¹⁾ Г. Геземан, Извештаји о проучавању Јужне Србије на терену, Нова истраживања о народном епу у Вардарској бановини (Гласник Скопског Науч. Друштва, књ. XI, Скопје 1932).

²⁾ Revue des études slaves. IV, 1924, № 1—2. Стр. 55—56.

я не нашел ничего, что бы свидетельствовало о сербизме в говорах Македонии. Наоборот, почти во всех пунктах проф. Белич констатирует отличие говоров Македонии от говоров сербских. В своем критическом очерке „Македонская диалектология и сербские лингвисты“¹ я подробно разобрал суждения А. Белича о говорах Македонии. Прошу уважаемого коллегу А. Ваяна не отказать в своем внимании и к этой моей работе. Я буду весьма порадован, если проф. Vaillant найдет возможным опубликовать свои наблюдения над македонскими говорами и представить результаты общественно-языковых отношений населения Македонии и соседних с нею областей.

II. Скопье.

Каждая новая публикация материалов, относящихся к Македонии служит проверкой уже известных диалектологических данных. В особенности показательны в этом отношении публикации, которые делаются лицами из сербской среды. Эти публикации, преимущественно этнографического и фольклорного содержания, включают в себе хотя и небогатый, но всё же важный диалектологический материал, — важный в том отношении, что он подтверждает данные, заключающиеся в других изданиях, преимущественно в болгарских. Разумеется, записи в сербских этнографических и фольклорных изданиях соответствуют действительности не во всех отношениях: введены и несомненные сербизмы, отсутствующие в македонских говорах. Так, обычно македонские *к'—г'* передаются знаками *ћ—ђ*, но встречаются и записи с *кь (к)*, *гь (г)*. Сербские же лингвисты отождествляют эти задне-палатальные, затворные (не имеющие мягкой шипящей фрикации), с сербскими палатальными *ћ—ђ*, представляющими элемент фрикации. Пишут „тргни“, „врба“ . . . вместо „търгни“, „върба“, но иногда представляют и указание на гласный перед *р*: „таргни“, „тергоец“ и др. Промелькнет иногда местоимение *га* (винит. ед. муж. рода), чуждое всем краям Македонии, и кое-что другое. Систематического лингвистического изучения Македонии сербские ученые, повидимому, не производят. Мы ползавались и пользуемся тем немногим, что можно извлечь из этнографических и фольклорных сербских публикаций. В недавнее время появился I том „Зборника за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области“, изданный Скопским Научным Обществом (Скопье, 1931). В этом Сборнике находятся обширные записи д-ра В. С. Радовановича, относящиеся к селом Мариова и к некоторым другим пунктам (стр. 25—190). Эти записи представляют богатый материал не только фольклорный, но и диалектологический. Мы остановимся на других материалах, находящихся в статьях Ст. Карамана „Рибарства на Катлановском језеру“ (23—26), Стойны К. Ристич „Обичаји приликом рођења код православних Срба у Скопљу“ (53—64) и М. С. Влаховича „Средачка жупа“ (27—72). По отношению к последней статье следует учесть некоторые, хотя и очень немногие, указания М. Павловича, сделанные им в журнале „Јужни Преглед“, 1932, № 10, Скопье, стр. 407—408.

Общая черта всех сербских произведений последних лет, — произведений, касающихся Македонии, — это стремление избегать не только

¹ Печатается в „Макед. прегледе“, IX, кн. 1 и 2.

подлинно-македонского этнического термина по отношению к тамошнему славянскому населению, — „болгаре“, „болгарский“, но избегать даже имени „Македония“, „македонский“. Вместо этих имен пользуются названиями „Јужна Србија“, „срби“, „србијанци“, „српски“, „староштокавски дијалекат“. См. об этом в моем критическом очерке „Македонская диалектология и сербские лингвисты.“ Не будем больше останавливаться на этих терминах, произвольно применяемых сербами. Мы, как всегда, воспользуемся тем, что есть положительного для македонской диалектологии в сербских изданиях, в частности в названных выше статьях. Мы извлечем указания этих статей, относящиеся к говорам Скопского края, а затем к Средской жупе, пограничной с Македонией и представляющей много общих черт с македонскими говорами.

В статье „Обичаји приликом рођења код православних срба у Скопљу“ Ст. Ристич находится длинный ряд терминов, взятых из области интимных семейных отношений. Многие из этих терминов представлены по произношению старых женщин, горожанок Скопья, — лица, хранящих заветы бытовой старины. Поэтому языковые черты таких терминов весьма важны для представления старого традиционного языкового фонда у населения Скопья, — фонда, отдельные элементы которого, преимущественно в словарном отношении и в звуковом виде отдельных слов, подвергаются изменению в среде менее архаической. Обозревая те указания, которые извлекаются из материала, заключающегося в статье г-жи Ст. Ристич, приходим к заключению, что они — те же самые, которые представлены нами на основании других данных, — представлены в работе „Говоры области Скопья“ (Макед. преглед, VII, кн. 1). Это совпадение указаний весьма важно: оно без сомнения утверждает те заключения, которые мы представили в этой работе, — заключения о принадлежности говора города Скопья и сёл к югу от него к типу македонско-болгарских говоров. Следовательно, пограничная линия этих говоров идет в таком направлении, в каком оно определено мною в „Очерках по македонской диалектологии“ (стр. 277), — идет севернее города Скопья, у сёл Скопской Черной Горы: говоры этих сёл принадлежат к типу южноморавскому. Поэтому безосновательно проф. Белич проводит пограничную линию македонских говоров через город Скопье, относя его к типу смешанных говоров („Народна Енциклоп Срб.-Хрв.-Слов.“, IV, стр. 1067).

Мы заявляли, что диалектологические материалы по отношению к Скопскому краю не богаты. Всё, что было известно в печати, и кое-что из своих непосредственных наблюдений я изучил и представил в названной работе о говорах Скопья. Теперь дополним представленные там данные новым материалом, хотя тоже отрывочным и бедным (— но сербские лингвисты и этнографы не дают нам большего).

ѡ, ѣ. Немногие примеры с заменами гласных ѡ, ѣ в сильном положении указывают на о, е. Такие замены гласных ѡ, ѣ были отмечены и раньше. Гласные о, е вместо ѡ, ѣ — общая черта говоров Македонии и юго-западной Болгарии: -со, сос, добиток, босилок, мачец, венец. В других материалах относящихся к Скопью и к его селам, находятся примеры с о, е вместо ѡ, ѣ не только в суффиксах, но и в корне: сон, бочва, дош, ден, лесно, леко (последний пример находится не только в современных

говорах, но и в записи попа Николы из Скопского села Винско, XIV в.). На Катлановском озере ловят рыбу сетью, сделанной „од лена“: *лен* льнь (статья Карамана). На гласные *o, e* вместо *ѓ, ѥ* указывает и топонимия Скопского края. И так сочетания с *o, e* вм. *ѓ, ѥ* в Скопье и в селах к югу от него — наследие давнего языкового фонда.

ж. В статье Ст. Ристич даны такие примеры с заменой гласного ж: *стегнато, личат* (3 л. множ. ч. наст. вр.), *со мајка*. Как видно, вместо ж в суффиксе *нж* и в окончаниях 3 л. множ. ч. наст. вр. и винит. падежа имен жен. рода находится гласный *a*, как и в других говорах Македонии. В статье Карамана имеются два примера с *a* вм. ж и в корне: *гас* („терај гас, натраг“), *драк* („држак“) < држгъ. О гласном *a* в окончаниях и в корне в говорах Скопья и сёл его свидетельствуют и другие материалы. О том же свидетельствует и топонимия.

Итак, по замене гласного ж говоры города Скопья и сёл к югу от него принадлежат к группе говоров македонских. В Македонии как и в юго-западной и в восточной Болгарии *a* в этих случаях является заменой вторичного гласного ѓ: *рѣка > рака, неѣт > некат; мѣгла > магла*. Гласный ѓ до сих пор находится в говорах юго-западного района Македонии. О гласном ѓ, как заменителе гласного ж, свидетельствуют и среднеболгарские памятники, писанные в Македонии в 12—13 вв. Сравн. данные в Охридском апостоле, в Болонской псалтыри и в других. См. в моем очерке: „Македонская диалектология и сербские лингвисты“.

-пъ. Вместо -пъ после согласного в конце слова в Скопье представлено -ип, в слове *огин*. Так и в селах Скопского края (напр. в Нерези, Д. Солне). Так и во многих других македонских говорах (см. в мое работе о говорах Полога, стр. 308). В статье о говорах Скопья я отметил, на основании сербских материалов (записи Д. Недельковича), „огањ“, определив его как *г о р о д с к о й* вариант этого слова, заимствованный, в числе других слов, от лиц, пользующихся сербским языком. Указание записи Ст. Ристич весьма важно: оно утверждает, что в *архаической городской среде* Скопья это слово имеет такой же звуковой вид, как и в *сёлах*, — вид, общий с прочими говорами соседних Македонских местностей.

*tj. Замена давнего, доисторического *tj передана посредством *h*: *гаћи, стрећа*. Знаки *h, ħ* — это обычная передача в сербских записях македонских *к'-г'*. Иногда прорываются в этих записях и *к-г* (*кѓ-гѓ*).

В статье Ст. Ристич есть еще одно слово с заменой *tj, — с *ш, шт; плешка*. Представлен и перевод этого слова: „плећка“. Другие данные, относящиеся к говорам Скопского края, также представляют *к'-г'* и в немногих словах *шт(ш)-жд(ж)* вместо *tj (*kt') -*dj. Имея в виду то обстоятельство, что сочетания с *шт-жд* находятся и в топонимии этого края, — в топонимии в ее современном состоянии и в отражении в исторических документах, полагаем, что в основе говоров Скопья и сёл его находились говоры, имевшие *шч (шт-ждж (жд))* вместо *tj (*kt') -*dj (см. в статье о говорах Скопья).

Система склонения та же, что и в других болгарских группах. — *со мајка, сос татка, со роднини, пројдов вода, зимање коса, из чело* и др.

Форма множ. числа в именах жен. рода на *-а* имеет образование, общее с прочими болгарскими группами, — окончание *-и*: *пелени, бабини деветини, водици*.

Для имен на *-е* представлено типично македонское образование для множ. числа, — с окончанием *-ин'а*: *шакачиња, крфчиња, жарчиња*. Формы на *-ин'а*. — актуальны в районе Скопья, как и в прочей Македонии. Такое образование имеют не только слова обихода, но и фамильные названия (*Савевчин'а, Йовевчин'а*). Применяется оно и в топонимии (*Борчин'а, Долчин'а, Койнарин'а* — название для трех небольших сёл, носящих название *Койнари*).

Из местоимений отмечены формы винит. ед. муж. и средн. рода: *го, него*. В таком виде эти формы в Скопье, как и в других пунктах Македонии, представлены издавна. Совершенно произвольно заявление проф. Белича и его последователей, что в Македонии когда-то было *га, н'ега* (см. критический очерк „Макед. диалект.“). Из других местоимений: *овој* — муж. р., *ов'а* — средн. р. Как и в других болгарских группах, имеется одна форма прилагательного для множ. числа с окончанием *-и* — *бабини деветини, врапчини зрна* . . . В глаголах зарегистрированы следующие формы и сочетания, указанные и в других материалах: 1 л. единств. ч. *-ам*: *сечам*. 1 л. множ. ч. *-ме*: *дочекаме*. 3 л. множ. ч. *-ат*: да му *личат* алышта. Основа для повелительного наклонения с шипящим согласным: *сечи*!

Продуктивность образования основы с суффиксом *-ује*: *казуј* [j]e-. С основой такого образования представлены в статье г-жи Ристич отглагольные имена: *никнујење, проодуење*. Основа причастия прошедшего врем. страдат. залога с утратой давнего результата изменения согласного с *j* в основах на *-и*: *крстена* вода и др. Замена инфинитива посредством конъюнктива: да *запоједаш*, куме, да *дојдеш* да ни *крстиш*. Все эти черты — результат процессов, пережитых всеми болгарскими группами. Сочетания с „краткими“ (конъюнктивными) местоимениями *го, му* . . . при полных *него, нему* . . . и при формах имен в членной форме. — 1) *али тебе да те сечам?* 2) *немај страв, Петро, не го кри детето*. И это явление, общее с македонскими и с прочими болгарскими группами.

Таковы немногие, фрагментарные, но несомненные черты говора населения города Скопья, — черты, отразившиеся в статье Ст. Ристич. Они не дают нам новых указаний; но они подтверждают материал, опубликованный раньше. Приходится подчеркивать эту достоверность, при стремлении некоторых сербских лингвистов отмахнуться от этого материала, объявить его ненадежным. Сами же они не дают нам ни описаний, ни записей македонских говоров. А прошло уже не мало времени, и сербские лингвисты могли бы произвести значительную работу по македонской диалектологии.

III. Средская жупа.

В своей книге о Пологе я посвятил небольшую главу этнической и лингвистической характеристике населения к северо-западу от Полога, — населения жуп Сириницкой (Сиринич) и Средской (Средска) (стр. 410-416). Больше половины всего населения этих жуп составляют мусульмане.

Среди них значительную часть составляют омусульманенные местные славяне. Прочие мусульмане — албанцы, водворившиеся тут в большом количестве. Из славянских родов (фамилий) одни живут в этих местностях издавна, другие переселились сюда в течение последних 150—200 лет. Переселенческое движение в эти жупы шло с запада и с северо-запада, — с Косова поля, из Метохии, из Черногории. В Средской жупе переселенцев с запада было больше 35%. С юга, из Македонии, переселилось в Сириния и Средску совсем немного семей: 6 в Средский район и 6 в Сиринич. Итак, в отношении славянского населения следует иметь в виду 3 этнических элемента: 1) потомков старожилов, 2) потомков пришельцев с запада и 3) потомков пришельцев с юга (из Македонии). Переселение с юга было совсем незначительно. Не переселенцы с юга давали тон в общественной и бытовой жизни. Преимущество принадлежало старожилам и переселенцам с запада, из сербских областей. Под воздействием западных пришельцев прочее население усвоило некоторые черты сербского языка. В результате взаимоотношений этих этнических и языковых элементов в речи населения Сириничской и Средской жуп представлены черты двух языковых групп: македонско-болгарской и сербской. Черты македонско-болгарские не привнесены сюда переселенцами из Македонии в течение последних 150—200 лет.: эти черты были свойственны типу да в н е й речи славян Средской и Сириничской жуп, — речи старожилов. Некоторые черты этой речи вышли из употребления: усвоены были черты речи пришельцев с северо-запада. Нет возможности полагать, что македонско-болгарские языковые черты внесены в речь сербского типа п о з д н е е. Эти черты весьма значительны во всей системе морфологической, синтаксической и фонетической. Кроме того, нельзя упускать из виду и свидетельство топонимии: она представляет черты болгарские. Таково, напр., название села в Средской жупе *Небрегошта*, с *шт* вместо **tj*. С таким названием это село существует тут издавна, как свидетельствует об этом хрисовул Стефана Душана Архангельскому монастырю у Призрена. В Призренском крае издавна существуют и другие села, названия которых представляют сочитания с *шт-жд* вместо **tj-dj*: *Добрушта*, *Торажда* и эти села показаны в хрисовуле Душана. В том же документе отмечены Призренские села *Чръвоглажде*, *Съножештани*. Укажем еще на села *Гражданник*, *Ображда*, *Любижда*. Таково же происхождение и топографических названий с *о*, *е* вместо *ъ*, *ѣ* в Призренском крае: *Бозец*, *Нашец*, *Тупец* и др. Славяно-болгарские поселенцы находились и далее к северу от Призренского края. Об этом имеется историческое свидетельство. В хрисовуле Милутина Святостефанскому монастырю в Баньском районе (начало XIV в.) указан среди многочисленных пунктов и лиц к а т у н б о л г а р с к и й со многими его представителями: „катоунъ бльгар'ски. — Драганъ з дѣтию, Нѣгованъ з дѣтию и зетемъ, Прибо з дѣтию и съ шоу-ромъ, Дехо з дѣтию и зетемъ, Балинь з дѣтию, Божикъ з дѣтию, Радило поповъ зетъ з дѣтию, попь Коустодия съ тьстемъ и съ шоурами и др.¹⁾ Этот катун находился в районе Влчитрна (Вучитрна) или Митровицы, как

¹⁾ Споменик, IV, стр. 8.

это можно полагать по пунктам, показанным недалеко или рядом с болгарским катуном: „катоунь Барѣлаѡв'ский — в районе нынешнего села Барилево в Вучитрнском срезе, село Болетино — к северу от Митровицы и др. В этой области болгарское население не представляло компактной массы: тут это были отдельные поселения, отдельные группы среди иного славянского населения — сербского. Обычно среди массы другого населения даются топографические названия по этническому признаку отдельных групп, водворившихся тут. Такого этнического значения было название „катун болгарский“ в начале XIV в. и села Болгаричи (Бугариче) — в том же районе (к северу от Митровицы). В последние годы сербская администрация дала иное название этому пункту — „Србовац“. „Бугариче — село, прекрштено от ослобођења у Србовац, у општини Соколичкој, срез Митровички“.¹⁾ Такое переименование в данном случае совсем неудачно ни в историческом, ни в этническом отношении.

В книге Л. Кубы о Старой Сербии („Lud. Kuba, Čtení o Starém Srbsku“, Praha, 1932) среди разнообразных очерков находится описание поездки в село Планяне в Средской жупе (стр. 97—111). В этом очерке описан путь из Призрена в Планяне, представлен костюм планянок, даны 3 рисунка в красках (на двух изображены женщины в их костюме, на одном — мужчина). Имеется в этом очерке и важное по своей несомненности указание на язык местного населения. Учитель в Планяне жалуется на то, что трудно обучать местное население сербскому языку, потому что говор этого населения иной, македонский. Так, форма глагола 3 л. единств. числа настоящего вр. оканчивается на *-m* (*t*), как в говорах западной Македонии. Приведем в переводе все это замечание: „Господин учитель жаловался на затруднения, с какими он учит сербскому языку, так как здешнее наречие приближается к македонскому. Именно, дети не могут отвыкнуть от окончания *t* в третьем лице глаголов (как в русском языке) напим. говорится: *мома ходит* вместо *ходи*“ (стр. 105).

Итак, лингвистические и исторические данные указывают, что некогда славяноболгарские группы заняли не только всю Македонию, но водворились и к северо-западу от нее. На северо-западе, в Призренском крае и далее на западе, в течение времени утвердилось многочисленное население, шедшее с запада, из сербских областей. В Призренском крае сербский элемент получил преобладающее значение в общественных отношениях. В связи с этим утверждались здесь и языковые сербские элементы: но сохраняется многое и из элементов в болгарской языковой группы. Эти последние в особенности значительны в говоре Средской жупы. См. стр. 412—415 моей книги о Пологе. В статье Влаховича, представляющей собою общее описание Средской жупы, дано несколько слов с чертами местного говора. К сожалению, таких слов немного. 2—3 примера можно извлечь из заметки М. Павловича. Но и это немного подтверждает те черты, которые были указаны в диалек-

¹⁾ Гл. Елозовић, Речник Косовско-метохијског дијалекта. I. Београд. 1932. Стр. 63.

тологической характеристике, представленной в моей книге. Мы отметим эти немногие указания, которые можно извлечь из этих сербских статей,

о, е вместо *ѡ, ѡ* в сильном положении. — *препасок, бутен* („мутовка для сбиванья масла“), *јазмец, на танец*. По отношению к корню указан один пример в песне: „чѣсни (чѣсни крсти). Но слова, представляющие собою замену более ранних, „чѣсть“, „чѣстьнь“, часто передаются не с местной заменой гласного *ѡ*. Напр., у кайкавцев, имеющих *е* вм. *ѡ*, это слово представлено в инодиалектическом виде: *čast*.¹ Также заимствованием является это слов в юго-восточной Сербии: *чест, честити*. Других примеров с заменю *ѡ, ѡ* в корне не представлено.

а вместо *ѡ*; 1) в форме винит. ед. жен. рода: паде на *ливада*; 2) в окончании формы 3 л. множ. числа наст. времени: *са* (сжтъ), *играт и појат, да се вртат*. Гласный *а* вместо *ѡ* находится и в других формальных элементах: в глагольном суффиксе *на* в местоимении *н'а* (ѡж), в окончании формы 3 л. множ. числа имперфекта и аориста; см. Полог, стр. 413. Отсутствует *у* между некоторыми гласными: *лепојна* вм. *леповина*.

Черта местных говоров: *мн > н*. — *гуно < гумно*. Не ясно, не посредственно ли получился *н* вместо *мн* или через посредство *вн*. Диссимиляционный процесс *мн > вн* пережит многими славянскими говорами, в частности говорами Македонии. Если в говоре Средской жупы было также *вн* из *мн*, то в дальнейшем сочетание *вн* изменилось в *н* может быть в связи с албанским языковым воздействием: у албанцев *vn > n*; такую же судьбу пережили у них и славянские слова с *вн*. *gl'anik — gľanik < gľavnik*, *boronicë < borovnica* и др. Утрата *х* перед гласным: *оро < хоро*; *х > f* в конце слова: *Дуф*. Система склонения обычная болгарская. — паде на *ливада*, у *чаша*, од она *вртеница*, догодина, на *њи*. Окончание формы множ. числа — *и* в именах жен. рода на — *а*: *лоици* (ед. *лоица*) („ложка“), *франги*. Патронимические образования на — *иџи*, как в сербских областях, и на — *овци* (— *евци*), как в болгарских областях. — *Милачиџи, Пејчиџи, Стајковци, Богошевци* и др. Образование сравнительной степени, обычное для болгарских групп: *поглавно, појакко*. Одинаковое окончание в форме 3 л. множ. числа наст. вр. для всех глаголов, — окончание, восходящее к среднеболгарскому — *ѡт*. С таким окончанием в период среднеболгарский стали образовывать и форму 3 л. множ. числа для глаголов с основой на — *и* (ст.-болг. *молѡтъ*). — *играт вртат* (ст.-болг. *вртѡтъ*). Основа причастия прошедшего врем. страдательного залога в глаголах с инфинитивной основой на — *и* представляет новообразование, свойственное всем болгарским группам: образование от основы без результата изменения согласного с *ј*. — *шес са вграмадени* (ст.-болг. *сѡграмадени*).

Отметим некоторые лексические данные из Средской жупы.

стрга — в значении „струга“ на бачиле.

тронь — 1) постель в доме; 2) отгороженное место у очага в бачиле, где спит бачица. Слово „трон“ известно и на Косовом поле с одной стороны, в северной Македонии — в другой. На Косовом поле

¹ Fr. Fancev, Beiträge zur serbokroat. Dialektologie (Arch. f. sl. Phil., XXIX, стр. 318).

этим словом называется постель из досок.¹ В Македонии, именно по селам Скопского края, — „троѣ“ — это название для небольшой надворной постройки. Иногда „троѣ“ здесь имеет два отделения: нижнее, для разных домашних предметов, и верхнее, где спят члены семьи, — муж, жена, дети. Словом „троѣ“ называют также террасу у амбара, — террасу на деревянных столбах.²

г'иза или *урда*. Албан. *g'izë. ure* — сыворотка. Албан. *hirrë. jamужа* — несвернувшееся молоко. *цик* — сыворотка. *шалина* — один из видов сыра, *шкока* — прорез в штанах, обшитый гайтаном. Албан. *šk'ek, -ц. дупка* или *карпа* — пещера на бачии, где ночуют пастухи.

Москва.

А. М. Селищев.

Проф. Ст. Романски, Правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ. Съ посочване изговора и ударението на думитѣ. София, книгоиздателство „Казанлъшка долина“, 1933, мал. 8^о, стр. 627, ц. 120 лева.

Току що излъзлять правописенъ речникъ на проф. Романски е цѣло събитие отъ голѣма важность за напредъка и окончателното оформяване на общобългарския книжовенъ езикъ, чието единство е едно отъ най-главнитѣ условия за да закрепва и българското народно духовно единство. Защото не е само правописътъ, който на рѣка съ този речникъ вече се установява, та въ писмениа ни книжовенъ езикъ ще може вече съ сигурность да се избѣгватъ онѣзи постоянни колебания, които нарушаватъ необходимата външна грамотность въ нашата писменность, — за еднаквостта на книжовния ни езикъ много, твърде много голѣмо значение иматъ постояннитѣ посочвания при всѣка дума въ речника, гдето е нужно, какъ трѣбва книжовно да се произнася думата, разбира се, заедно съ ударението ѝ (акцента). Това е новото и най-важното въ речника на Романски, което му придава, така да кажа, неоценима важность, и което ще спомогне, щото българскиятъ книжовенъ езикъ, като живъ органъ на цѣлокупния български народъ, да застане на свои крака и сигурно да продължи своето обединително въздействие, отърсенъ отъ постояннитѣ диалектични примѣси въ произношението, които нарушаватъ необходимото единство.

Езикътъ е най-мощното културно сръдство, което сплотява единъ народъ да се чувствува духовно обединенъ по всичкитѣ области, гдето живѣе. Колкото единъ народъ по-високо се е издигналъ културно, толкова става по-чувствителенъ спрямо дисхармонията, която интелигентни хора, устно или писмено, подъ влияние на родния си мѣстенъ говоръ

¹ М. Влаховић, Етнолошка проматрања по Косовому пољу (Јужни Преглед 1930, № 11 стр. 500, 507).

² М. Влаховић, Етнолошка проматрања околине Скопља. (Јужни Преглед 1930, № 3 стр. 147—148).

вносятъ въ книжовния езикъ. Мѣрило за степенъта на нашата културна общностъ е оная осждителна търпимостъ, съ която и сега у насъ интелигенцията се отнася не само къмъ правописни грѣшки, но и къмъ неправилно книжовно произношение. Най-често се грѣши у насъ при изговора на гласната *ѣ*, като я произнасятъ по западнобългарски като *е* или пъкъ когато съвсемъ произволно произнасятъ я вмѣсто книжовното произношение *е*. Известното книжовно правило за двоякия изговоръ на *ѣ* наистина обяснява, кога какъ трѣбва да гласи *ѣ* въ книжовната ни жива речъ, обаче на практика то не е въ сила да спре колебанията и грѣшките дори и въ училищата, а още по-малко, разбира се, у широката интелигенция. Ето защо бѣше необходимо да се съчини правописенъ речникъ, въ който да е посочено за всички флексивни форми на дадена дума и на сродните ѝ по произходъ, които съдържатъ гласната *ѣ* въ себе си, какъ и при какво словоударение се произнасятъ. Такъвъ речникъ нѣмахме и тепърва сега, благодарение на голѣмия трудъ и на не по-малката научна компетентностъ, вложени въ речника на професоръ Романски, българската книжнина се сдобива вече съ такъво пособие, което ще бжде сигуренъ съветникъ при всѣко колебание било по правописа, било касателно формите на книжовния ни езикъ и тѣхното правилно произношение. Нека това да поясня съ нѣколко примѣра отъ сѣщия речникъ. Следъ като въ предговора се припомня историята на последния официаленъ български правописъ, установенъ въ 1923 год., въ речника подъ заглавие „Правописни бележки“ се даватъ правилата, подкрепени съ доста примѣри, за правописа на *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, членните форми, сег. действ. причастие и др., захваща самиятъ речникъ, гдето, както се каза вече, произношението на *ѣ*, когато се произнася не като *е*, а като *я*, е означено съ курсивъ въ скоби при всѣка форма. Така подъ буква В нпр.:

влѣза [чети — *ля-*], *влѣзешъ*; *влѣзь* [чети: *ля-*], *влѣзте*; *влѣзохъ* [чети — *ля-*], *влѣзълъ* [ч. — *ля-*], *влѣзѣхъ*; *влѣзвамъ* [ч. — *ля-*], *влѣзване* [ч. — *ля-*], *влѣзна* [ч. — *ля-*], *влѣзнешъ*, *влѣзнахъ*, *влѣзналъ*, *влѣзнѣхъ*.

влѣка (не: *влѣча*), *влѣчешъ*, *влѣкохъ* (чети — *ля-*); *влѣкълъ* (ч. — *ля-*), *влѣкли*; *влѣчѣхъ*.

вря (не: *вра*), *врийшъ*, *врѣхъ* (ч. — *ря-*), *врѣлъ* (ч. — *ря-*), *вре́не*; *врелѣцъ*, *врелѣ*.

Отъ буква М. — *мѣля*, *мѣлешъ*, *млѣхъ* (ч. — *ля-*), *млѣлъ* (ч. — *ля-*), *млѣнъ* (— *ля-*), *млѣнѣ*; *мѣлица* (за *ленъ*, *конопъ* и пр.), *мѣлница*, *мелничаръ*; *мли́во*, *млива́рь*, *млива́рътъ*, *млива́ря*.

мѣчка: *мѣца*, *мѣца́на*; *мѣчи* *гласъ*, *мѣча* *дѹпка*, *мѣче* *гѣрло*; *мѣчешки*, *мечка́рь*, *мечка́рътъ*, *мечка́ри*; *мечка́рски*, *мѣча* *стѣпка* (растение), *мѣчи* *уши*;

месѣ; *мѣсенъ*, *мѣсно*, *мѣсни* *заговезни*; *месни́ци*, *мѣсестъ*; *мѣсаръ*, *мѣсарѣтъ*, *мѣсаря*; *мѣсарница*; *месопѣстна* *недѣля*; *месѣйдецъ*;

метѣ, *метѣшъ*, *мѣтохъ*, *мѣлъ*, *метѣхъ* (ч. — *тя-*), *метѣлъ* (ч. — *тя-*); *мѣтене*, *метѣ́чъ*, *метла́*, *метли́ка*, *метли́чина*;

младъ, *младичькъ*, *младичко*; *младѣжъ* (*младъ човѣкъ*), *младѣжъ* (*млади люде*), *младѣжътѣ*, *младѣжки*, *младѣжко*, *младенѣцъ*, *младенчески*, *младенчество*; *младинѣ*, *младожѣнецъ*, *младожѣнски*; *младокъ*, *младочка*, *младолѣкъ*; *младостъ*, *младостътѣ*; *младѣя*, *младѣешъ*, *младѣхъ* (*чети —дѣ-*); *младѣлъ* (*ч. —дѣ-*), *младѣне* (*но: подмладѣвамъ, подмладѣване*).

морѣва (*зелено тревисто мѣсто*); *Морѣва* (*рѣка*), *Бѣлгарска-Морѣва*, *Сръбска-Морѣва*; *Морѣвия* (*область въ Чехословашко*); *морѣвски*; *морѣвизъмъ*, *морѣвизмътъ*, *морѣвизма*.

наведѣ (*се*), *наведѣшъ*, *наведѣохъ*, *наведѣхъ* (*ч. —дѣ-*), *наведѣлъ* (*ч. —дѣ-*), *наведѣдамъ се*, *наведѣдане*.

наврѣ, *наврѣшъ*, *наврѣхъ* (*ч. —рѣ-*), *наврѣлъ* (*ч. —рѣ-*), *наврѣнъ* (*ч. —рѣ-*); *навѣрамъ*, *навѣране*.

Отъ б. П.: *подлѣя*, *подлѣешъ*, *подлѣхъ* (*чети —лѣ-*), *подлѣхъ*, *подлѣлъ* (*ч. —лѣ-*), *подлѣнъ* (*ч. —лѣ-*), *подлѣтъ* (*ч. —лѣ-*); *подлѣвамъ*, *подлѣване*.

почетѣ, *почетѣшъ*, *почетѣохъ*, *почетѣхъ* (*ч. —тѣ-*), *почетѣлъ* (*ч. —тѣ-*), *почетѣнъ*; *почетѣнъ*, *почетѣно*; *почѣтамъ*, *почѣтане*; *почѣтанѣе*; *почѣтъ*, *почѣтътѣ*, *почѣтѣтель*, *почѣтѣтельтъ*, *почѣтѣтеля*.

Отъ б. Р.: *рѣшѣ*, *рѣшѣшъ*, *рѣшѣхъ*, *рѣшѣхъ*, *рѣшѣвамъ*, *рѣшѣние* и пр. *рѣша*, *рѣшишъ*, *рѣшихъ*, *рѣшене*.

рѣдѣкъ (*чети —рѣ-*), *рѣдко* (*ч. —рѣ-*), *рѣдкость* (*ч. —рѣ-*), *рѣдкостьтѣ*; *рѣдѣя*, *рѣдѣешъ*, *рѣдѣхъ* (*ч. —дѣ-*), *рѣдѣхъ*, *рѣдѣлъ* (*ч. —рѣ-*), *рѣдѣне* (*но: редъ, редовѣнъ, редѣ, редѣнъ*) и пр. и пр.

Речникътъ е станалъ по-голѣмъ и поради това, че въ него сж посочени и чуждитѣ думи, които се употрѣбѣватъ въ книжовния ни езикъ и на които правописътъ, произношението и значението имъ сж указани. Това последното е твърде полезна страна на речника, понеже не винаги се знае точно значението на чуждицитѣ въ езика, та често се употрѣбѣватъ не на мѣсто.

Речникътъ на Романски спомага не само всѣкому у насъ да си попълня и допълня знанието по правописа и по живата употрѣба на книжовния ни езикъ, но той не по-малко е добре дошло пособие за чужденцитѣ, за които особено бѣлгарскиятъ глаголъ съ разнообразнитѣ си форми и подвижното си ударение представлява сѣкашъ непреодолими мжнотии, докато го разбератъ и усвоятъ на практика.

Изтъквайки предимствата на речника, оставямъ на страна дребни пропуски или неточности, които при една щателна провѣрка тукъ-тамъ биха се открили и които при евентуално второ издание лесно могатъ се отстранѣи. Не се съмнявамъ, че много полезното това пособие, което авторътъ поднася на бѣлгарската интелигенция, въ скоро време ще го направи широко разпространѣна прирѣчна книга.

Л. Милетичъ.

Нова географична карта на Македония въ две издания :

Карта на Македония въ географичнитѣ ѣ граници въ мѣрка 1:300,000 отъ Д. Ярановъ. Изработена и печатана подъ ръководството на капитанъ Д-ръ Д. Стояновъ. Съ 10 факсимилета отъ стари карти на Македония въ текста и 6 листа отъ картата 1:300,000 въ края. — София, гол. 4^о, 43 стр. Издание на Македонския Наученъ Институтъ. Цена 300 лева.

Carte de la Macédoine dans ses limites géographiques à l'échelle de 1:300,000 par D. Iaranoſſ. Élaborée et imprimée sous la direction du capitaine D-r D. Stoyanoff. Avec 10 facsimilés d'ancienne cartes de la Macédoine dans le texte et 6 feuilles de la carte au 1:300,000. — Sofia, gr. 4°, 43 p. Edition de l'Institut scientifique Macédonien. Prix 20 francs suisses.

Отдавна се чувствуваше нужда отъ една точна и художествено изработена географична карта на цѣлокупна Македония съ правилна топонимия на селищата, каквито сега съществуватъ следъ голѣмитѣ промѣни въ следствие на последнитѣ балкански войни. Тази празнина въ географичната наука сега се запълва отъ труда на даровития нашъ специалистъ по география г. Д. Ярановъ и съдружника му капитанъ Д-ръ Д. Стояновъ отъ нашия Картографиченъ институтъ. Изданието е, може да се каже, великолѣпно, особено като се вземе въ огледъ, че то изцѣло е печатано въ София. Съ огледъ и къмъ чуждестраннитѣ учени извадена е покрай българската карта, печатана съ кирилица, още и французка карта подъ горе посоченото заглавие. И въ дветѣ издания приятно се хвърлятъ въ очи ясно свѣтлиѣ бои на топографията, така че всичко е прегледно — и названията на селищата, за които особено ще изтъкнемъ тѣхната калиграфична изработка, и нанесенитѣ планини, равнини, рѣки и пр. До сега такава хубава карта на Македония не е издавана, въ което всѣки на пръвъ погледъ ще се убеди. Съ това си издание и Македонскиятъ наученъ институтъ съ право може да се гордѣе.

За самата карта — нейната техническа изработка — остава да се произнесатъ компетентни специалисти, а отъ своя страна тукъ ще изтъкна главно дѣлото на г. Ярановъ, който се е трудилъ преди всичко да събере и да нанесе на картата вѣрно предадена топонимия. Освенъ това г. Ярановъ придружава картата и съ единъ обширенъ предговоръ, въ който прави обстоятеленъ критиченъ прегледъ на развоя на картографското представяне на Македония (1—25) и на днешнитѣ топографски карти на Македония (26—28), като дава и обяснения относително новата карта (29—33). Въ тази предговорна студия, изпъстрена съ факсимилета отъ старовремски карти, въ които е отбележена Македония, като се почва съ картата Tabula Peutingeriana (отъ края на IV в. сл. Хр.), Ярановъ разглежда научната стойностъ на досегашнитѣ географски карти на Македония за да изтъкне научния характеръ на новата карта. Въ заключителната глава на предговора се обяснява, защо е избрана мѣрката 1:300,000, за кои нейни части какви карти сж използвани, какъ технически се е постъпвало съ топографския материалъ, който е послужилъ за начертаването на картата, защо теренътъ е представенъ съ кафяви хоризонтали презъ 200 метра, а при хоризонталитѣ не е

дадена висотата на сечението, като се е имало предъ видъ, че многото нанесени коти сж достатъчни за ориентирание. Хидрографскитѣ елементи и тѣхнитѣ имена сж нанесени съ синъ цвѣтъ, като само плиткоститѣ на морето до 10 метра сж оставени бѣли. Относително означенитѣ на картата селища (включително и съ по-голѣмитѣ манастири) трѣбва да се изтъкне, че всички градове и по-голѣми села сж отбелязани съ тѣхния планъ. По-схематично, съ по едно, две до три квадратчета сж отбелязани по-малкитѣ села, а отъ селата съ по-малко отъ 100 души сж отбелязани само тѣзи, които сж уединени та отбелязването имъ не затруднява четенето на картата. За да се поправи отчасти тази непълнота, въ края на текста е даденъ списъкъ на селата, които не личатъ на нея. „Предвиждамъ, — казва Ярановъ — че може мнозина да се очудятъ като не намѣрятъ нѣкое село нито въ картата, нито въ списъка: презъ последнитѣ три войни и непосредствено следъ тѣхъ станаха голѣми промѣни съ поселищата — разтурени бѣха едни селища, а други бѣха създадени. И понеже картата представлява това, което е днесъ, много по-раншни села, особено въ мѣстата, населявани отъ турци, не сж отбелязани нито на картата, нито въ списъка. Селищата сж посочени съ тѣхния планъ за да се даде понятие, какво е тѣхното положение срѣдъ мѣстността, която е около тѣхъ, да се види тѣхното устройство и да може да се отбележатъ прѣснатитѣ села така, както сж прѣснати, а не само съ едно крѣгче, което не може да даде представа за типа на селището.

Отбележени сж всички широколинейни и тѣснолинейни желѣзници, всички първокласни и второкласни шосета и второстепенни пѣтища, а при тѣзи селища, до които не достига даже и такъвъ пѣтъ, е показана най-удобната пѣтека до нѣкое близко селище. По-нататъкъ се обяснява, че топонимията не е много изобилна главно за да не се претрупа картата, но при все това освенъ селищата сж надписани и нѣкои разрушени села и по-важнитѣ манастири; че сж дадени имената на области, които иматъ свои особени имена като напр. Пологъ, Поречие, Кичево и др., имената на езерата и по-важнитѣ рѣки и блата, имената на по-важнитѣ планини и на най-високитѣ върхове — и то ако ги употребява мѣстното население.

Най-сетне авторътъ се обяснява и относително правописа на селищнитѣ имена, които е предаль фонетично. Следъ като е взелъ и моето съгласие, оставилъ е ѝ въ края на имената съ огледъ къмъ общия навикъ. Знакътъ *ѣ* е замѣненъ въ имена отъ Западна и Срѣдна Македония съгласно съ народния изговоръ чрезъ *е*, а е запазено *ѣ*, гдето то се произнася като *ѡ* или двойко — като *я* и *е*.

Въ частитѣ на Македония подъ грѣцка власть въ картата сж дадени старитѣ предвоенни имена на селищата, понеже последнитѣ и сега продължаватъ да живѣятъ въ устата на останалото по мѣстата си българското население, което е споредъ автора „много повече отколкото мислятъ мнозина, които не сж ходили по самитѣ мѣста нито пъкъ сж имали случай да дойдатъ въ допиръ съ хора отъ тѣзи мѣста“. Гърция сега, за да заличи славянския и изобщо негрѣцкия характеръ на населението въ Македония, е наредила да се преименуватъ

на гръцки имената на селищата. Понеже не е било възможно на самата карта да се дадат паралелно старитѣ и новитѣ названия, Ярановѣ добре е сторилъ, като ни е далъ въ края двоенъ списъкъ на преименуванитѣ селища, въ които сж съпоставени и дветѣ имена — старо и ново, и то веднажъ по азбученъ редъ на старото име, и втори пжтъ — по новото име, напр. Баница—Карие (Сърско), Баница—Веви (Леринско); Блаце—Ахлodia; Бобища—Верга; Брестъ—Акролимнионъ; Водень—Едеса; Волчища—Идоеа; Въмбелъ—Мосхохори и пр. и пр. Въ втория списъкъ обратно — гръцкитѣ названия сж на първо мѣсто. Въ списъка влизатъ надъ 800 преименувани селища.

5/X 1933 г.

Л. Милетичъ.

За произхода на макед. бълг. наречие *ѹшче* (*ѹште*).

Неодавна на това мѣсто [вж. „Макед. прегледъ“, г. VI, кн. 4 (1931), стр. 46—49 статья подъ насловъ „Заметки о македоно-болгарском наречии и ѹште“) познатиятъ руски славистъ Г. Ильинский се опита да обясни загадното по своя началенъ вокалъ западно-македонско наречие *ѹшче* (*ѹште*), [срв. българското книжовно *още*]. Новото въ това обяснение е, че то не е свързано съ фонетични закони, а предполага една контаминация между съществуващото въ стб. езикъ наречие *оу* (обикновено не *оу*) и неговата синонимна народна форма **оште*.

Азъ бихъ желалъ да потвърдя горното схващане съ нѣколко примѣри, които изясняватъ създаването на семантичнитѣ условия за смѣсването на тия форми, тъй като авторътъ въ своята бележка е засегналъ само началото на това явление и то чисто теоретично, почти безъ опора въ езиковия материалъ.

Наречието не *оу* съ значение „*оѹло, оѹдѣло — още не*“ е могло въ стб. езикъ да се удължава съ частица *же* и заедно съ това понѣкога да измѣнява значението си (срв. *оуже не = оѹжеѹти, вече не* и др.) Miklosich, Paleosl. 1029, 1043. Славянскитѣ езици сж наследили сложното наречие (*j*)*už(e)* съ значение „*вече*“.¹

Покрай редовното значение на често употребимото **uže* като „*вече*“ въ нѣкои случаи въ него е изпъквало и старото значение на простото наречие — „*още*“, което е улеснило контаминацията съ **още* и е довело до формалното измѣнение въ последното наречие. Въ новитѣ славянски езици *juž* „*вече*“ изпква явно въ смисълъ на „*още*“ въ примѣри като тия: пол. „*juž w Kazaniach... mamy formy...*“ Łoś, Krótka Gram. Lwów 1927, стр. 152, чеч. „*starobylý dech věje již (=už, м. б.) ze slovního skladu těchto památek...*“ J. Vlček, Dějiny české literatury I. Praha 1931, стр. 10 (срв. бълг. „*както вече (=още) въ наслова се вижда*“).

Любопитно е като успоредача да се изтъкне и колебанието въ значението „*вече—още*“ въ лат. *iam*, фр. *déjà* и нѣм. *schon*. Примѣри:

¹ Ужe, споредъ N. v. Wijk, Slavia 6 (1927), 233—238, е по-ново отъ *juže*. За последенъ пжтъ въ българскитѣ паметници това наречие срѣщаме въ дакославянскитѣ текстове. Днесъ въ книжовния езикъ имаме като остатъкъ „*неужели*“ и др.

„Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit?“ Ciceronis Orat. in Cat. I.

„En persan dād apparaît vers le huitième siècle déjà sous la forme dā“. R. Gauthiot, La fin de mot en indo-européen, Paris 1913, стр. 111.

„Aus den Tatsachen ergibt sich, dass die Doppelung schon im Idg. als ein formbildendes Prinzip längere Zeit bestanden hat“. H. Hirt, Indogermanische Gram. IV. Heidelberg 1928, стр. 1.

Отъ всичко това се вижда, че не само рѣдкото по употреба *оу, но и честото *оуже е било въ известни случаи синонимно на *още, поради което последното е имало повече възможност да изпита и формално неговото въздействие. И понеже думата вече не само въ славянски, но и въ други индоевропейски езици е тѣсно свързана семантично съ още, следва да се приеме и вѣроятността на формалната контаминация, предложена отъ Ильинский.

Ив. Лековъ

Henryk Batowski, Problemat bałkański (Warszawa 1933, Odbitka z „Bellony“, стр. 43); — III-cia Konferencja bałkańska (Warszawa 1933, Wydawnictwo Przeglądu politycznego, стр. 16).

Отношенията, или по-добре разногласията между балканските народи, които заплашватъ постоянно европейския миръ, занимаватъ политици, общественици, учени и културни дейци отъ цѣла Европа. И сега, повече отколкото въ миналото, излизатъ книги, посветени на народностнитѣ и политически въпроси, които, изглежда, се усложняватъ въ тоя неспокоенъ полуостровъ, гдето по зла сѣдба нишките на свѣтовната дипломация сѣ издигали само прегради и сѣ създавали мрежа отъ противоречия. Интересъ къмъ балканскитѣ проблеми съществува — и то отъ доста отдавна — и у нѣкои славянски страни, които следъ войната възкрѣснаха за самостоенъ животъ и се почувствуваха призвани да бѣдатъ водачи на славянството. Не може обаче да се мисли, че запознанството съ работитѣ на Балкана е било винаги задоволително. Често пжти призивътъ на политическия моментъ и силата на преходнитѣ настроения сѣ имали решително влияние при освѣтяването на обществото върху редица събития, засегнали дълбоко живота на балканскитѣ народи.

Рѣдки сѣ били по-обективнитѣ и по-проникновени преценки, и затова не е чудно, че нѣкои сѣ свикнали да дѣлятъ не само славянитѣ, но и всички, които се занимаватъ съ балканскитѣ раздори и пишатъ за тѣхъ, на „фили“ и „фоби“.

Полскиятъ славистъ Н. Batowski известенъ между друго съ нѣкои свои статии върху южното славянство (печ. въ „Ruch słowiański“, Lwów), е обнародвалъ гореотбелязанитѣ брошури съ цель да осведоми полското общество по въпроса за сложнитѣ междудържавни отношения на Балканския полуостровъ. Известно е, че официалнитѣ полски крѣгове сѣ приятелски настроени спрямо Югославия, понеже дветѣ страни иматъ общи политически интереси. Това, разбира се, не може да остане безъ влияние върху схващанията на ония политически писатели, които се

ржководят само от повелитѣ на тъй наречената „реална политика“ и пренебрѣгват доводитѣ на науката и морала. Х. Батовски не е напълно от категорията на последнитѣ, той показва тоя пжтъ известно старание да бжде въздържанъ и да гледа непредубедено на нѣщата, ако и тукъ-тамѣ въ изложението му да проличава неумѣстно съчувствено разположение къмъ ония балканци, които въ международния животъ днесъ сж свързани по-здраво съ Полша.

Въ първата брошура авторътъ очертава въ малъкъ предговоръ, снабденъ съ кратка библиография, днешнитѣ междусѣдски отношения на Балканския полуостровъ, които намира, че сж изобщо неблагоприятни за европейския миръ. Той се спира върху пролога на голѣмата война — Сараевския атентатъ отъ 1914 г., деяние, което смѣта за последица отъ назрѣлия стремежъ на сръбския народъ къмъ обединение. Споредъ него, напластената отъ жестокоститѣ на войнитѣ омраза между балканскитѣ народи все още сжествува и служи като постояненъ поводъ за нови стълкновения. Правъ е авторътъ, като отбелязва, че мирнитѣ договори не задоволиха само една частъ отъ балканскитѣ народи, но неумѣстно е да се подчертава, че тая частъ е по-малка въ сравнение съ групата на задоволенитѣ. Батовски е съгласенъ съ мисълта, че въпрѣки всички прѣчки, които идатъ отъ различния имъ расовъ произходъ и езикова принадлежностъ, балканскитѣ народи сж свързани съ едно общо чувство на териториална, културна и икономическа близостъ. Тукъ той се позовава на мнението на известния ромънски историкъ проф. Йорга, който между причинитѣ на тая близостъ вижда и еднаквото влияние на чуждитѣ империи, подъ властѣта на които тъй дълго сж живѣли всички балкански народи. Въздействието на тия чужди владчества се било изразило исторически въ постоянния упоритъ стремежъ къмъ надмощие надъ сѣседнитѣ страни, и тукъ билъ изворътъ на многобройнитѣ балкански конфликти. Относно другото мнение на Йорга, застъпено въ брошурата, че границитѣ между балканскитѣ народи сж изобщо неизразителни (и следователно произволно могатъ да се мѣстятъ, моя бел.), трѣбва да се изтъкне, че това е единъ отъ най-изкуственитѣ доводи на завоевателната политика, върху който е излишно да се спори.

Понятията Балканъ и балкански народи, както е известно, станали доста разтегливи. Преди войнитѣ Ромъния не се считаше за балканска страна. Сега обаче границитѣ на Балканския полуостровъ се разшириха твърде много като включиха цѣла Югославия, Ромъния и Турция. Затова и авторътъ е билъ принуденъ да говори по отдѣлно за всички тия страни, ако и тѣхното участие въ тъй наречената балканска проблема да не е отъ еднаква важностъ. Така въ първата брошура следватъ по азбученъ редъ на балканскитѣ държави кратки статистически и исторически сведения за всѣка страна, почерпани отъ по-новитѣ трудове въ тая областъ. За България авторътъ е използвалъ книгата на французкия публицистъ J. Desbons „La Bulgarie après le traité de Neuilly“, Paris 1930 и полския алманахъ „Od Wisły do Maricy“ (Rocznik t-wa Bułgarsko-polskiego, 1927). Въ тия единични изложения е обърнато внимание повече на Югославия. По въпроса за малцинствата

въ границитѣ на тая държава, авторътъ отбелязва, че споредъ български сведения тамъ живѣятъ повече отъ 600 хил. македонски българи. Това твърдение се нуждае отъ поправка въ смисълъ, че статистикитѣ, отъ които се вижда голѣмиятъ брой на българското население въ Македония, сж изнесени не само отъ българска страна, но повече отъ съчиненията на чужди учени като Г. Байгандъ (*Ethnographie von Macedonien*, Leipzig 1924), Вл. Сисъ (*Macedonien*, Zurich 1918), Нидерле (*La race slave*, Paris 1916), Л. Ламушъ (*La question Macédonienne*, вж. „Макед. прегл.“ III. 4. 1927) и др. За откъснатитѣ западни покрайнини Батовски съобщава, че това станало по „стратегически съображения“, за по-добра охрана на желѣзопътната линия Бѣлградъ—Нишъ—гръцката граница. Тия думи напомнятъ за жестокостта и първобитнитѣ безсъвестни похвати на европейската дипломация. Между сведенията, които се даватъ за Ромъния срѣщаме и твърдението за прокараната напоследѣкъ либерална политика относно българскитѣ малцинства въ Добруджа. Фактитѣ оппорватъ и това твърдение. Авторътъ отдѣля нѣколко страници и за най-важния балкански споръ — сръбско-българския. Той поддържа, ако и неувѣрено, мнението за неустановеностъ на етничнитѣ граници и за нѣкогашното силно екзархийско влияние върху народностното самосъзнание на македонцитѣ. Очевидно, тукъ Батовски не сочи кои сж източникитѣ на неговата осведоменостъ по тоя въпросъ. За жалостъ, между редоветѣ личи и тенденцията да се оправдаятъ сръбскитѣ домогвания надъ Македонии, като се привеждатъ безъ всѣкакви уговорки доводитѣ на великосръбската дипломация за пролѣната кръвъ по тия мѣста и за това, че не бивало да се нарушава равновесието на Балканитѣ. Споменътъ за 1915 г., както и понесенитѣ жертви презъ войната, не могли така бързо да се забравятъ и тѣ сякашъ давали оправдание на сърбитѣ да завладѣятъ и сърбизиратъ Македония и другитѣ откъснати български земи. Ако бѣше въпросъ да се припомня историята, българитѣ биха могли да хвърлятъ повече обвинения, като започнатъ отъ злополучната 1885 г. та свършатъ на 1913 г. На погрѣшенъ пътъ е авторътъ като смѣта, че добрата администрация на днешна Югославия и натискътъ върху българското население въ Македония, което е лишено отъ човѣшки права, дава вече своитѣ резултати, въ смисълъ, че пълната асимилация не ще се забави много. Споредъ Батовски и българитѣ и сърбитѣ привеждатъ научни доказателства за въ полза на мнението, че Македония имъ принадлежи. Обаче въ случая има една, не дори тънка, а груба разлика, която авторътъ не може да не знае. Доводитѣ на чуждитѣ учени за българския характеръ на македонското население сж неоспорими, тѣ сж по-многобройни и главно, много по-авторитетни. (Вж. у Л. Милетичъ, „Мнението на най-виднитѣ слависти за езика на македонцитѣ“, сп. Македония, год. I (1922), кн. 4. стр. 13—18 и още ст. му „Македонскитѣ българи и сърбитѣ“ въ сп. Макед. прегл. г. V, (г. 1929), кн. 4, стр. 71—108). А историчнитѣ и етнографски „доказателства“ на нѣколцина съ съмнителенъ мораленъ авторитетъ чужди учени — защитници на сръбската теза — почиватъ, както е известно вече отъ отдавна, на изопачени и подправени факти. Авторътъ се е опиталъ покрай другото да очертае и влиянието на великитѣ сили върху отдѣлнитѣ балкански народи и е сторилъ това вѣрно, при все че не е

избѣгналъ въздействието на нѣкои неточни сведения, почерпани отъ вестникарски кореспонденции. Той препоръчва накрая желаното отъ всички междубалканско сближение като срѣдство за заглаждане на омразитѣ и за общо добруване. Въ втората брошура се разглеждатъ исторически тъкмо тия полагани усилия, изразени въ заседанията на третѣ балкански конференции (отъ 1930, 1931, 1932 г.). Девизътъ на тия събрания е билъ: балканскитѣ народи да разполагатъ сами съ своята сждба и не бива да допускатъ чужди вмѣшателства на Балкана. За резултати обаче отъ тия конференции не може да се говори, понеже явното раздѣление на победители и победени не е позволявало да се осъществятъ предлаганитѣ планове. Докато задоволенитѣ отъ мирнитѣ договори сж се мжчели да пристѣпятъ къмъ едно съглашение на почва на съществуващото положение, незадоволенитѣ справедливо сж искали като първо условие правилното разрешение на проблемата за малцинствата. Батовски е наклоненъ да оправдае усилията за подобрене участиа на малцинствата, но намира сякашъ за неоправдано поведението на българската делегация на тия конференции, отбелязвайки съ съжаление, че последната е напустнала демонстративно заседанията на III. конференция въ Букурещъ. Все пакъ той заврѣшва и втората си брошура въ оптимистиченъ тонъ, като изказва надежда, че постепенно балканскитѣ въпроси ще намѣрятъ своето справедливо разрешение.

Ив. Лек ов ъ.

C. Gaziadi, Les rapports des pays balkaniques et l'adoption des mesures les plus appropriées pour le développement économique de ces rapports. (Étude ayant obtenue le prix Carnegie au concours international organisé par la conférence balkanique). Ed. A. Tefvik, Galata—Sstanbul, s. a. (1932), III+76 стр., in—4°.

Книгата на г. Газиади върху „Отношенията между балканскитѣ държави и възприемането на най-подходящи мѣрки за стопанското развитие на тѣзи отношения“ се явява като последица отъ международния конкурсъ за написването на съчинение върху горната тема, конкурсъ, организиранъ отъ икономическата секция при съвета на Балканската конференция и подпомогнатъ отъ Карнегиевата Фондация за миръ, която бѣ опредѣлила премия за най-добрата работа. Специалната комисия, натоварена да се произнесе върху представенитѣ въ връзка съ този конкурсъ трудове, е опредѣлила съобщената награда за горецитираната работа на г. Газиади. Този фактъ, както и обстоятелството, че стопанскитѣ отношения между балканскитѣ държави сж били много рѣдко обектъ на разглеждане (могатъ да се изброятъ само книгитѣ на С. Evelpidi, Les Etats Balkaniques. Étude politique, sociale, économique et financière, Paris, 1930, рецензирана отъ мене въ Мак. Прегледъ, год. VI, кн. 3, стр. 136 и Gerhard Schacher, Der Balkan und seine Wertschaftskräften, Stuttgart, 1930, рецензирана отъ Н. Стояновъ пакъ въ Мак. Прег. год. VI, кн. 4, стр. 127 сл.), възбужда къмъ книгата на Газиади значителенъ интересъ. Тя оправдава този интересъ само въ едно отношение: дава извънредно богати и добре обработени цифрени данни за търго-

вията на шестте балкански държави поотделно и общо; обаче, втората и по-интересна част на темата е засегната много повърхно.

Въ увода авторът изтъква, че до скоро всички балкански нации сж живели въ границите на единъ свѣтъ, който може да се характеризира било като левантински, било като османски, съ единъ центъръ — Цариградъ, който е билъ мечтата на всѣки по-замогналъ балканецъ. Въ този засебенъ свѣтъ по-вишитѣ слоеве на населението сж се униформирвали, така че народностните борби, които сж кипѣли, не сж се отразявали върху търговскитѣ отношения. Този фактъ, споредъ Газиади, е важна предпоставка за бъдещия развой на стопанскитѣ отношения между балканскитѣ държави.

Въ глава първа се изтъква, че първата стъпка къмъ едно по-тѣсно стопанско сближаване между балканскитѣ народи ще се направи, когато се постигне едно интелектуално сближение, за което щѣла да допринесе, споредъ автора, една балканска академия, въ която да се четатъ лекции на френски езикъ. Чрезъ последната младежъта отъ мѣстните балкански държави ще се опознае и сприятелъ, за да стане залогъ за бъдещо основно сближаване. Пишейки това, авторътъ билъ ималъ на умъ Галата-Сарайския лицей и медицинското училище въ Цариградъ, въ които се стичали преди 60—70 години ученици и студенти отъ цѣлия Балкански полуостровъ. Газияди се е погрижилъ и за мѣстото на академията, и понеже предвижда спорове около този въпросъ, предлага, тя да има нѣколко клона, всѣки единъ отъ които да е въ нѣкоя отъ балканскитѣ държави.

Оптимизмътъ на автора е непобедимъ, а за да може да го внуши и на читателитѣ си, той въ специална, втора глава се опитва да имъ покаже, че идеята за балкански съюзъ била много стара, но че на 1912 год. била осъществена за първи пѣтъ отъ Венизелосъ (стр. 9). Тази инициатива е можела да има за елинизма много тежки последици, ако да не бѣ втората Балканска война, която е наказала България заради нейната мегаломания. Разбира се, че последното е дотолкова вѣрно, колкото е вѣрно, че Венизелосъ е билъ инициаторътъ и осъществителътъ на балканския съюзъ.

Едва съ третата глава Газиади навлиза въ сжщността на своята тема. И изхождайки отъ становището, че най-сигурниятъ показателъ за стопанското положение на една страна сж нейните стопански връзки въ чужбина, той дава подробни статистически таблици за всѣка една балканска държава, които се отнасятъ за 1929, 1930 и 1931 г. и въ които сж показани клиентитѣ и доставчицитѣ на балканскитѣ държави и видътъ на внасянитѣ и изнасянитѣ стоки, тѣхната стойностъ въ френски франкове и тѣхната тежестъ, респ. брой или обемъ. Тѣзи таблици заематъ цѣли 44 голѣми страници и сами по себе си представляватъ голѣмъ интересъ. Въ работата на Газиади обаче тѣ се явяватъ почти излишни, тъй като отъ тѣхъ той прави само следните най-общи изводи: вносноизносната търговия на балканскитѣ държави е много малка, и абсолютно и относително пресмѣтана. Белгия, която има 8 пѣти по-малко население отъ 6-те балкански държави наедно взети, има външна търговия равна на 63% отъ външната търговия на балканскитѣ дър-

жави. Тѣ изнасятъ общо за около $13\frac{1}{2}$ милиарда фр. франка, а внасятъ за около 17 милиарда. Дефицитерна е главно външната търговия на Гърция, която внася почти всѣка година двойно повече, отколкото изнася. Пропорционално взето, тя има най-оживена външна търговия — на глава се падатъ по 885 фр. франка, въ Югославия се падатъ по 479 фр., въ Румѣния по 414 фр., въ България по 405 фр., въ Турция по 283 фр., а въ Албания само по 218 фр. Но най-важниятъ резултатъ отъ анализа на многобройнитѣ таблици е, че размѣната между самитѣ балкански държави е съвсемъ незначителна. Тя съставя $16\frac{1}{4}\%$ отъ цѣлия вносъ въ тѣзи държави и $12\frac{5}{8}\%$ отъ цѣлия тѣхенъ износъ. При това най-големъ търговия съ другитѣ балкански страни върши Румѣния, а следъ нея Гърция. Между Югославия, отъ една страна, и Турция, а отчасти и България, отъ друга страна, не става никаква размѣна. Сжщо тѣй и Албания не върши почти никаква търговия съ другитѣ балкански държави. Ще видимъ по-нататъкъ, че Газияди дава правилно обяснение на този фактъ. Неговото констатиране дава поводъ на автора въ следната четвърта и последна глава да се занимае съ въпроса, какви мѣрки би трѣбвало да се взематъ, за да се засили стоковиятъ обмѣнъ между балканскитѣ държави. Първата стѣпка въ това направление трѣбвало да бжде унифицирането на митническата номенклатура и на търговскитѣ статистики, унифициране препоръчано отъ икономическата секция при Обществото на народитѣ на всички държави членове и нечленове въ това Общество. Следъ това трѣбвало да се пристѣпи къмъ образуване на крупни национални картели, които да се занимаватъ съ масови закупувания отъ другитѣ балкански държави. Тѣзи национални картели постепенно ще трѣбва да се обединятъ въ балкански картели, които да се грижатъ за поддържане на опредѣлено високо ниво ценитѣ на специфичнитѣ балкански продукти и за пласиране на балкански стоки въ разнитѣ балкански страни. Тѣзи мощни картели ще трѣбва да се подпомагатъ отъ специални институти. За два такива института: за износа на балканско жито и за ориенталски тютюнъ вече е разисквано въ заседанията на Балканската конференция. Другитѣ мѣрки, които Газияди препоръчва, не сж нѣщо ново. Той просто приповтаря пожеланията, изказани въ първата и втората балканска конференция, пожеланията отнасящи се главно до подобряване на съобщенията: свързване на желѣзопѣтни линии, подобряване на шосейната мрежа, създаване повече и по-редовни въздушни линии и установяване на телефонни съобщения. Спира се на кратко и върху проектираната междубалканска търговско-индустриална камара, чието седалище да бжде въ Цариградъ.

Авторътъ не смѣе да препоръча най-ефикасната мѣрка за стопанско сближаване между две или повече страни — премахване на митническитѣ граници. Отъ това би имало твърде относителна и ограничена полза, защото балканскитѣ държави държави иматъ подобно производство. Тѣ биха могли, обаче, съ успѣхъ да приложатъ една къмъ друга системата на преференциалнитѣ мита.

Явно е отъ казаното, че Газияди не препоръчва нѣкои оригинални и ефикасни мѣрки за засилване на стопанскитѣ връзки между балканскитѣ държави. Работата му е безплодна, тѣй както сж безплодни и безполезна балканскитѣ конференции, на които той възлага голѣми надежди.

Дим. Ярановъ.

Georges Desbons, La Hongrie après le Traité de Trianon. Avec 4 cartes hors-texte Paris, 1933 г. 8°, стр. 210.

Жоржъ Десбонъ, който въ 1930 г. написа една смѣла и богато документирана книга за да разкрие неправдитѣ на Ньойския договоръ и да пледира каузата на българския народъ, жертва на тоя договоръ¹, публикува сега една нова книга „Унгария следъ Трианонския договоръ“, въ която посочва на общественото мнение грѣшкитѣ, неправдитѣ и зародишитѣ за бждещи конфликти на другъ единъ отъ тъй нареченитѣ „мирни“ договори.

Авторътъ започва съ кратъкъ прегледъ на историята на Унгария отъ самото ѝ начало до XIX в. Той изтъква предимно заслугитѣ на Унгария къмъ Европа въ миналото. Нейната роля презъ различнитѣ вѣкове е била защитата на Запада отъ нахлувателитѣ, дошли отъ Изтока. Въ XIII в. разрушителната вълна на татарскитѣ орди се разлива върху Европа, заплашвайки да я залѣе; една преграда я спира — Унгария; вълната е разбита. Въ XVI в. Унгария дълго и храбро се бори противъ турцитѣ. По-нататъкъ се изтъкватъ връзкитѣ, които презъ течение на вѣковетѣ свързватъ Унгария съ Франция: презъ срѣднитѣ вѣкове брачни съюзи между маджарски владѣтели съ французски принцеси и възкачване на французки принцове на унгарския престолъ (XIII в.); презъ XVII в. благоволенieto на Людовикъ XIV, който се прояви като „вѣренъ съюзникъ на унгарската кауза“; и най-сетне, въ епохата на Наполеоновитѣ войни, приятелството на Императора, който отъ Шьонбрунъ заявява своята воля да види Унгария свободна и независима държава.

Въ втората глава се излагатъ отношенията между австрийци, германци и маджари презъ XIX в.; говори се за неприязнеността на тѣзи последнитѣ по отношение на австрийцитѣ — послѣствие отъ подтисническия режимъ, упражняванъ отъ Виена върху Унгария; възпроивеждатъ се премеждията, презъ които е миналъ унгарскиятъ народъ, докато сполучи въ 1867 г. да наложи на Францъ Йосифъ конституцията, която туря начало на дуалистичния режимъ. Но, казва Десбонъ, Унгария мжно понасяше военното и дипломатическо опекунство на Хабсбургитѣ. И ако тя не го отхвърли, това е, защото се чувствува заплашена отъ една страна отъ разширителната политика на Русия, а отъ друга — отъ домогванията на Бѣлградъ и Букурещъ върху зони отъ унгарската територия съ югославянско или ромънско малцинство. Тъкмо тази естествена грижа за самозащита обяснява присъединението на Унгария къмъ австро-германския съюзъ. Но, прибавя Десбонъ, унгарецътъ продължава, както въ миналото, да необича германеца. И Десбонъ, за да оправдае това свое твърдение, привежда многобройни свидетелства. Освенъ това той цитира извадки отъ предвоенни писма на унгарския министъръ председателъ графъ Тисса, въ които той остро напада германцитѣ.

„Виновна ли е Унгария за избухването на войната?“ — това е важния въпросъ, който Десбонъ разглежда въ третата глава. Следъ като

¹ Georges Desbons, — Docteur en Droit, Avocat à la Cour d'Appel de Paris, — *La Bulgarie après le Traité de Neuilly*. Avec 13 cartes hors-texte. Préface de M. J. Godart. Paris, 1930, 462 стр.

излага унгарофобската теза на ромънската, сръбската и чешката пропаганда, която твърди, че Буда-пеща и маджарските магнати сж играли решаваща роля въ политиката на дуалистичната империя, Десбонъ противопоставя убедителни аргументи на тази теза: Известно е казва той, че тритѣ елемента на всѣка политика — пари, дипломация, армия бѣха въ ржцетѣ на Виена. Отъ друга страна, Унгария не чакаше никакви облаги отъ тази война, защото „привилегирована поради географическото си положение, тя нѣмаше никакъвъ интересъ да надхвърли своитѣ граници“. На възражението, че Унгария е искала да заглуши заплашванията отъ страна на своитѣ малцинства — сръбско, ромънско, хърватско, словашко и рутенско, Десбонъ отговаря, че тѣзи малцинства не сж имали причина да се оплакватъ нито отъ маджарската народност, нито отъ мадж. правителство. Той изтъква преди всичко, че „освенъ словацитѣ и хърватитѣ, туземни народи, другитѣ народности не сж образували малцинство вследствие завоюването на тѣхната страна отъ маджаритѣ: тѣ сж станали малцинство по собственъ интересъ и по собствена воля, било за да се предпазятъ отъ нахлуватели или потисници, било за да си създадатъ благоденствие въ едно сътрудничество съ Унгария за общо икономическо преустройство“. Отъ друга страна авторътъ цитира многобройни свидетелства на пжтешественици, историци, политически мжже отъ различни народности, които всички признаватъ толерантността и либерализма на маджаритѣ. Между тѣзи свидетелства най-ценнитѣ сж онѣзи на видни лица отъ сръбско или ромънско произхождение. Напр. сърбинътъ Станоевичъ, професоръ въ Бѣлградския университетъ, говорейки за Войводина, която влизаше въ границитѣ на Унгария, заявява: „Още въ XVIII в., когато сърбитѣ се борѣха въ своята територия, подвластни на турцитѣ, сърбитѣ отъ Войводина живѣха свободни, ползущи се отъ условия, благоприятни за развитието на своя икономически и културенъ животъ“. Презъ свѣтовната война не единъ унгарски депутатъ отъ словашка или ромънска националностъ е засвидетелствувалъ желанието на съответнитѣ малцинства да останатъ „лоялни поданици на Унгария, гдето се радватъ на най-голѣмо благоденствие“. Негово преосвещенств Миронъ Кристеа, който следъ войната стана букурещки митрополитъ, г. Вайда Войвода, който въ последствие стана министъръ председателъ въ Ромъния, сж засвидетелствували и двамата привързаността на ромънскитѣ малцинства къмъ Унгария.

Конституцията отъ 1848 г. и законътъ върху националноститѣ отъ 1868 г. гарантираха на малцинствата религиозната автономия, свободата на образованието, официалното употрѣбление на езика на малцинството въ областитѣ, гдето малцинството съставляваше болшинство на населението, най-сетне свобода на мисълта, на печата и на събранията.

Разбира се, добавя Десбонъ, тази либерална политика не е могла да се развие безъ спънки, толкова повече, че Хабсбургитѣ насърчаваха всѣко брожение на малцинствата, защото Хабсбургитѣ не можеха да простятъ на Унгария нейния бунтъ отъ 1848 г. Презъ свѣтовната война е имало, наистина, нежелателни инциденти, чиито жертви сж били малцинствени елементи. Но това се обяснява съ психоза на войната, на който всѣки народъ е билъ изложенъ. И авторътъ напомня на францу-

зитѣ, че презъ войната въ самия Парижъ, вследствие на една лъжовна новина, тълпата се е нахвърлила върху алжирски работници, дошли въ Франция да взематъ участие въ националната отбрана.

Глава четвърта е изцѣло посветена на ревизията на процеса срещу Тисса, обвиненъ отъ Съглашението презъ и следъ военнитѣ действия, че е подготвилъ и докаралъ войната. Десбонъ признава и цени политическата смѣлостъ и безкористностъ на графъ Тисса. Той напомня, колко дълга е била борбата въ полза на мира на шефа на унгарското правителство противъ виенския Короненъ съветъ; той отбелязва, че въ разгара на войната графъ Тисса на нѣколко пѣти е настоявалъ за сключване на почтенъ миръ; че Тисса е останалъ презъ цѣлата война и въпрѣки всички давления върнѣнъ на приципа на териториалното *statu quo*; и най-сетне, че ако Тисса е възприелъ идеята на войната, то е, защото „той е билъ убеденъ въ реалността и близостта отъ единъ ударъ на царизма срещу европейския миръ“. Както и да е, заключава Десбонъ, грѣшкитѣ на единъ водачъ не трѣбва да повлѣкатъ смазването на цѣлъ единъ народъ.

Въ следующата глава авторътъ възпроизвежда съ вълнение ужасната драма, която изживява Унгария следъ капитулацията на България и разгрома на германската армия. Удовлетворение е не само за унгарцитѣ, но и за насъ, българитѣ, факта, че и единъ именитъ французинъ като Дезбонъ се възмущава отъ арогантността, съ която генералъ Франше Д'Еспере е приелъ унгарската делегация на чело съ графъ Кароли — при това приятели на Франция. Знае се, че българската делегация е била приета по сѣщия начинъ, — спомени, които мжчно се заличаватъ.

Говорейки за червената диктатура на Бела Кунъ, Д. цитира толкова сполучливата фраза не Полъ Бонкуръ: „Болшевизмътъ на унгарцитѣ бѣ избухване на отчаяно национално чувство“. Десбонъ изтъква голѣмата заслуга, която Унгария е принесла въ 1920 г. на западната цивилизация, като е доставила на Полша оржие за борбата ѝ съ болшевишкитѣ армии.

Въ глава шеста, „Една опасна дипломатическа операция“, Д. говори за „фантастичнитѣ“ граници, наложени на Унгария отъ Трианонския договоръ. Територията на Уагария е намалена съ повече отъ две трети. За сравнение, Д. напомня, че Германия е загубила само 13% отъ своята територия, България 8% и че погромътъ отъ 1870 г. е лишилъ Франция само съ 2,6% отъ територията ѝ. Естественитѣ граници представляватъ само 25% отъ съвокупността на границитѣ, намѣсто 85% преди Трианонъ. Броятъ на жителитѣ е спадналъ отъ 18.115.000 на 8.683.740. Три милиона и повече чисти маджари сж станали австрийски, чехословашки, ромънски или югославянски поданици. Напразно тѣ сж протестирали чрезъ своитѣ делегации: „Не разполагайте съ насъ както се разполага съ безволно стадо“.

За да покаже нагледно абсурдността на граничната линия, Д. прилага една карта, на която се вижда, какъ по протежение на 20 километра пѣтътъ е пресѣченъ петъ пѣти отъ австрийската граница. Не безъ право М. де Мози е казалъ: „Ние начертахме картата на бесмислието, ние, т. е. нашитѣ преуморени пълномощници“.

Впрочемъ, коя е била ръководната идея въ Трианонъ, се пита авторътъ, и отговаря решително: създаването на Чехословакия и задоволяването съюзниците на Съглашението — Ромъния и Югославия.

Тази карта е толкова безсмислена и представлява такава опасност за бъдещето, че отъ всички страни се чуватъ благоразумни съвети за ректификация, както този на г. де Монзи: „Трѣбва да се поправи... въ интереса на Унгария? — не, въ собствения ни интересъ“.

Главата, посветена на икономическото изучаване на Унгария следъ войната започва съ единъ цитатъ отъ Даниелу, докладчикъ на Трианонския договоръ въ комисията на външнитѣ работи при французката камара, цитатъ, който може да служи като заключение на тия проучвания: „Има народи изолирани, има народи изгладнѣли, които въ отчаянието си, смѣтайки се изоставени отъ Бога, отъ хората и отъ Обществото на народитѣ, сж готови да повдигнатъ бунтове, които биха докарали война“.

По-нататкъ Д. въ едно дълго изложение, пропито съ съчувствие показва положението, въ което сж поставени маджарскитѣ малцинства въ Ромъния, въ Чехословашко и Югославия. Това е най-пълното отрицание на принципа, подържанъ отъ Реймонъ Поанкаре въ неговата речъ отъ 30 юний 1918 г.: „Националната съвестъ е като индивидуалната съвестъ — нѣщо ненарушаемо и свето“, фраза, която Десбонъ туря за мото на тази глава, като горчива ирония. И наистина, Трианонскиятъ договоръ е включилъ въ официалнитѣ граници на Ромъния, Чехословакия и Югославия земи, населени съ голѣмо маджарско мнозинство. Д. нарича тѣзи земи „унгарски Елзасъ-Лотарингии“. Съответнитѣ правителства сж поели тържествени задължения за покровителство на малцинствата, но нито едно отъ тѣхъ не ги изпълнява“. „Два факта сж очевидни за всѣки наблюдател: силно проявление на омраза противъ маджарина и желание за бърза денационализация на малцинствата“ (с. 149). И Д. дава подробности: вандализма по отношение на творенията на изкуствата; забрана на печатнитѣ произведения, идещи отъ Унгария, създаване прѣчки за пресата на малцинствата като: забрани, цензура, конфискации, пощенска цензура; създаване всѣкакви мъчности за да се попрѣчи да се откриватъ малцинствени училища; затваряне съществуващитѣ училища; отчуждаване недвижимитѣ имоти и на черковнитѣ имоти; изгонване чиновницитѣ; прѣкомѣрни облагания на едрата индустрия и пр. Въ Югославия освенъ това се върши политика на неприязнь спрямо унгарскитѣ Църкви — католическата и протестантската. Десбонъ прибавя: „Сърбия включва унгарскитѣ зони отъ Войводина; тя ги управлява както Македония, обаче все пакъ съ по-малко бруталностъ“. На унгарцитѣ, югославянски поданици, не се разрешаватъ нито безжиченъ телеграфъ, нито паспорти за Унгария; обложени сж съ непоносими данъци, такси и пр.

Авторътъ се обръща по-нататкъ къмъ французитѣ, за да имъ напомни приятелскитѣ връзки, които презъ вѣковетѣ сж съединявали Франция и Унгария; за да имъ разкрие голѣмитѣ и благородни качества на унгарцитѣ — гордостта, рицарския духъ, толерантността, която се е проявила особено къмъ французитѣ, интернирани въ Унгария презъ войната, култа на правдата и свободата; и най-сетне за да имъ каже,

че въпрѣки Трианонъ Унгария запазва своето довѣрие къмъ Франция и че това довѣрие Франция трѣбва да оправдае — както въ интереса на Унгария, тъй и въ своя собственъ интересъ.

Тукъ ще отбележимъ, че Десбонъ можеше да напише въ предговора на тази книга, както е направилъ това въ Книгата си за България: „Пиша тази книга като французки гражданинъ“. И наистина, ние виждаме на всѣка страница грижата на французкия патриотъ да защити своята страна срещу обвиненията за грѣшкитѣ, сторени въ мирната конференция, да изтъкне чувството на справедливостъ у нѣкои измежду голѣмитѣ днешни французки политици и да напомни на французитѣ, че тѣхната мисия е да защитятъ великитѣ принципи на Революцията, които тѣ първи сж разпрѣснали въ свѣта.

Десбонъ заврѣшва книгата си съ единъ апелъ за ревизия на договоритѣ. Той се присъединява къмъ лигата за ревизия на Трианонския договоръ, която иска, възъ основа на принципа на националноститѣ, да се върнатъ на Унгария земитѣ, населени съ маджари.

Тази книга ще бжде четена съ особенъ интересъ и отъ българитѣ, които сж тъй тежко онеправдани отъ мирнитѣ договори, подобно на маджаритѣ, на които сж отнети провинции, съставляващи частъ отъ държавата имъ още отъ самото ѣ създаване, които въ съседнитѣ държави иматъ свои малцинства, подложени на отродяване и които въ борбата си за ревизия на договоритѣ сж подържани отъ съзнанието за правото си, отъ спомена за великото си минало и непоносимата мъка за потиснатитѣ си братя.

В. И о н о в а.

К. Крачуновъ, Правата на българитѣ върху Македония, Тракия и Добруджа. Споредъ 150 дипломатически документи и видни мъже. София, 1933, 8° 70 стр. Цена 40 лева.

Госп. Крачуновъ, който предимно се занимава съ историята на източния въпросъ и въ връзка съ това внимателно е следилъ обширната литература досежно българскитѣ национални права върху Македония, Тракия и Добруджа, въ гореозначената своя книга ни дава твърде сбито изложение на по-важната наша и чужда литература относително тѣзи права. Последната грижливо е цитувана подъ текста на всѣка страница, така че читателтъ, следейки прегледа на събитията отъ Цариградската конференция въ 1876 год. насамъ, има на ръка и кратка досежна библиография. И тъкмо този историко-библиографски характеръ на книжката я прави полезно прирѣчно четиво за по-широкия кръгъ читатели. Самъ автортъ казва, че се решилъ да предложи на любознателния читателъ кратки сведения за нѣкои по-главни публикации, въ които се говори за българскитѣ земи Македония, Тракия и Добруджа, понеже отъ личенъ опитъ знаелъ, колко е бивалъ доволенъ, когато е намѣрвалъ съчинение съ библиографични вести по даденъ предметъ. Поради библиографския си материялъ може да се каже, че трудътъ на автора ще бжде отъ полза не само за слабоосведоменитѣ по най-новата българска политическа история, но и за мнозина, които биха

искали по-основателно да се справят въ нѣкое отъ цитуванитѣ многобройни съчинения. За това може често да даде поводъ и несъгласието на читателя съ нѣкои исторически обяснения на автора, които той не всѣкога дава съ нуждната резерва, ако и даденъ въпросъ да не е дотамъ освѣтленъ, щото заключението на автора да не търпи възражения. Но тъкмо въ това, — да се подбуди читателятъ самъ да посегне да се порови въ цитуванитѣ източници, е една отъ добритѣ страни на книгата на г. Крачуновъ.

Въ първата глава „Обликътъ на велика България“ се засягатъ въпроситѣ за понятието народностъ, за историческото значение и последицитѣ за България на Цариградската конференция, на Санстефанския миръ, сръбско-българския договоръ отъ 1912 год., Лондонския миръ 1913 г., предложението на Четворното съглашение и съюзътъ на България съ Германия 1915 год. — Въ втората глава се следи „трагизмътъ на Македония“ по съчинения на български учени и на чужденци, гдето се засѣга македонскиятъ въпросъ отъ последната голѣма война до сега. Тази по-нова библиография, сравнително доста пълна, въ свръзка съ краткитѣ посочвания на съдържанието ѝ, е добре дошло упътване, и безъ съмнение ще се посрещне съ благодарностъ отъ по-младото наше интелегентно поколѣние, което слабо е следило важнитѣ събития отъ последнитѣ две десетолѣтия, засягащи най-жизненитѣ държавни и народни интереси на България. Не по-малко е любопитна и третата глава касателно „Сждбата на Тракия“, гдето литературата се следи тъй сжщо до 1933 г. Книгата завършва съ четвърта глава — „Участъта на Добруджа“. Авторътъ захваща отъ по-далечното минало — Цариградската конференция, спира се върху мемоаритѣ на кралъ Каролъ, изявления на ромънската преса, на французки дипломатически документи, Берлинския конгресъ и пр. — до Берлинския протоколъ 1918 г.

Л. Милетичъ.

Какво мислѣха сѣрбитѣ за Македония преди 60 години.

Работата на австрийския консулъ въ Драчъ. J. G. v. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar unternommen im Jahre 1863 (печатана въ Denkschriften d. Akademie der Wissenschaften, Philhist. Classe, 16 B., Wien, 1869), е позната на всички, които сж малко отъ малко запознати съ македонския въпросъ. Въ тази книга всѣкжде, гдето става въпросъ за славянското население въ Македония, Hahn направо го нарича българско.

Научната стойностъ на тази книга е била оценена добре на времето и отъ сѣрбитѣ, поради което на 1876 г. била преведена и издадена на сръбски подъ заглавие: „Путовање кроз поречину Дрина и Вардара. Превео с њемачког Мих. Ник. Илић, Београд, 1876“. Въ предговора преводачътъ, следъ като изтъква нуждата щото сѣрбитѣ да познаватъ всички сѣседни земи, пише:

„Једино ради ове узајмице, ради тога да се разшири у мојих другова војника (којих се читава ствар по најпре и тиче) познавање земље и народа овога, — и латио сам се у слободним часовима мојим у Ужици

да преведем ово дело вреднога путника Хана. У тексту старао сам се једино да разумем и преведем мисли писца и ту, надам се, да не ће бити много погрешака. Па с тога гледишта, що сам овај превод по најпре наменио да се њим користе моји другови војници, и решио сам се изоставити у тексту саоме шематичке прегледе племена Мусака, Топија, Кастријота Скендербега, Бранаја и Балша од Скадре; као год и све разне грчке и римске натписе, које је писац дела било сам покупио на путу, било добио од других. Па сам изоставио и Кипертову напомену о томе, како је оно према постојећем материјалу саставио приложену карту. Све су те ствари у овој прилици споредније вредности."

"Пуштајући овај превод у свет, сматрам за дужност изјавити моју најдубљу захвалност бившем министру војном г. пуковнику Кости Протићу, који је, удостојивши моје разлоге, уважио овај мој труд и решио да се о трошку министарства војнога штампа, без чије помоћи мени би апсолутно немогуће било другим путем издати га".

Следователно въ този преводъ, издаденъ отъ сръбското военно министерство за поука на военнитѣ, сж преведени всички глави, въ които се гоовори за българи въ Македония. И сж преведени буквално, при това безъ да се прави каквато и да било бележка. Едва когато идва редъ да се преведе и единъ пасажъ, въ който се казва, че „у Призрену има 8,000 источ. вере (Бугара и Влаха) и 2,000 католичких хришћана“, преводачътъ забелязва подъ линия: „За ову варош као и за њене становнике Бугаре (!) — а не Србе — ми ћемо једном приликом говорити, јер смо и сами са овим местом упознати. Писац је био, као што се још на многа места види и сувише субјективан, што му као научару никако на част не служи“ (Стр. 127—128 на превода). Последниятъ пасажъ на забележката показва, че преводачътъ не е съгласенъ съ автора и за нѣкои други негови твърдения, но обстоятелството, че той никжде другаде не прави бележка освенъ при Призренъ, показва, че не е сигуренъ кжде тѣкмо Ханъ грѣши и показва, че той никжде въ Македония не смѣе съ положителностъ да каже, че живѣятъ сърби. Що се отнася до самия Призренъ, трѣбва да забележа, че писаното и отъ Ханъ и отъ преводача не е безъ основание. Работата е тамъ, че сръбското население отъ Призренъ масово се е изселило на 1690 г. въ Унгарија, а на негово мѣсто се заселили турци, арнаути и българи (за последното вижъ у Г. У. Јуришић, Дечански првенацъ. Нови Садъ, 1852, стр. 122, цит. у Йорд. Ивановъ, Македония, 2 изд., стр. 178). На езика на тѣзи българи въ Призренъ е издаванъ презъ седемдесеттѣ години на миналия вѣкъ и единъ официаленъ органъ. Не е невъзможно въ времето, когато сж били посетени отъ Ханъ, тѣ още де сж съзнавали своя български произходъ, а на преводача Илић по-късно да сж направили съ езика си впечатление, че сж сърби.

Отъ казаното личи, че и този преводъ, подобно на превода на съчинението на англичанкитѣ Макензи и Ирби, може да се смѣта като косвено свидетелство, че сърбитѣ тогава напълно сж признавали българщината въ Македония.

Дим. Ярановъ.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Résumés des articles de la revue.

Ivan Douïtchev, La signification exacte du mot *Μόκρος* chez Anna Comnène. (Apport à l'histoire et à la géographie de la Macédoine).

Dans la région d'Ohrida, on désigne sous le nom de Mokra en premier lieu la région Mokra, voisine d'Ohrida. La montagne qui se trouve à l'ouest et au sud-ouest du lac d'Ohrida s'appelle Mokra planina. A l'ouest, l'endroit qui se trouve autour des sources de la rivière Chkoumba porte également le nom Mokra. Il y existe deux villages: Monastiretz Mokra et Vélitchan Mokra. Une des rivières qui prend sa source dans les ramifications sud de la montagne de Mokra porte aussi le nom de Mokra. La région voisine de Mokra (humide, mouillée) est appelée par opposition Souha-gora (la forêt sèche).

Le mot *Μόκρος* comme désignation locale dans la région d'Ohrida a été employé déjà au commencement du XI-e siècle. Dans le premier édit de l'empereur Basile II, datant de 1019, *ὁ Μόκρον* est mentionné comme le nom d'une forteresse (*κάστρον*). L'archevêque Théophilact d'Ohrida, contemporain d'Anna Comnène, parle dans sa lettre à l'évêque de Vidine des habitants de Mokren. Dans une lettre au magister Ivan Pantehni, Théophilact annonce l'invasion de Boemound en 1107. „Les événements ici à Ohrida sont terribles. La région de Mokra (Mokra fait partie d'Ohrida) (*ὁ δὲ Μόκρος τῆς Ἀχρίδος γῆμα*) est pillée par l'esclave et l'insurgé“. Le titre „évêque de la région de Gora et de Mokra“ (*Γκόρας καὶ Μόκρας*) a été conservé jusqu'au milieu du XVIII-e siècle.

Les indications d'Anna Comnène relatives à la rivière Drin, peuvent être comprises de deux façons différentes, par suite de la situation géographique de la rivière. On peut croire que A. Comnène indique d'une façon générale l'origine du Drin, qui est formé par la réunion du Drin Noir, coulant du lac d'Ohrida, et du Drin Blanc, qui descend de la montagne Mokra; celle-ci cerne Métohia au nord. Semblable au Rhône qui en Suisse se forme près du lac Léman, le Drin Noir commence au-dessus du lac d'Ohrida, dans sa partie sud-est, vers le monastère Saint-Naoum. Là se trouvent environ 80 sources, qui sont considérées comme les sources du Drin de Saint-Naoum.

Si dans le texte d'Anna Comnène le mot *Μόκρος* (*ἀλλ' ὁ Μόκρον*) est employé comme une désignation locale—celle de la montagne Mokra—les mots reliés au nom *ὁ Μόκρος*—nom propre d'un tzar bulgare inconnu—ne sont pas à leur place dans le texte d'A. Comnène. Il est évident qu'ils doivent être considérés comme une interpolation dans le texte original. Par suite de cette interpolation, le texte a non seulement perdu son sens primitif, mais il est devenu obscur, on pourrait même dire absurde.

Plus loin l'auteur fait remarquer que l'expression: *διὰ τινων τάφρων ἑκατόν, ἃς λεγόμεν ἐποννομαζόμεν* est en général comprise de la façon suivante: „à travers une centaine de fossés que nous appelons des ponts“. Or tout le passage doit être interprété dans le sens que: „Ce fleuve le Drin — disons aussi quelque chose sur son cours — coule, au-dessus du lac Lihnida, que la langue actuellement barbarisée nomme Ahrida, de la montagne Mokra à travers une centaine de fossés que nous nommons des seuils“.

À sa sortie du lac, le Drin Noir se divise en plusieurs bras; plus loin, il reçoit le long de son cours de nombreux affluents qui vers Dèbère le grossissent considérablement. C'est justement à propos de ces particularités du Drin Noir qu'il faut voir une indication dans les paroles d'Anna Comnène, notamment que du lac coulent, comme de sources distinctes, de nombreux (exactement: une centaine, *εἰς ἑκατόν*) de petits cours d'eau qui s'unissent à la rivière près de Dèbère.

La description générale de l'origine et du cours du Drin Noir chez Anna Comnène coïncide parfaitement avec les descriptions des géographes modernes; ceci démontre que l'auteur a puisé pour cette partie de son exposé à des sources sûres et exactes.

Par conséquent, le rattachement, sur la base de ce texte d'A. Comnène, de l'histoire de la ville d'Ohrida avec la personne du tzar Samouïl, l'affirmation que le nom de la ville et du lac aurait été transformé de Lihnida en Ahrida par le roi bulgare Samouïl et que ce roi aurait ordonné des mesures spéciales pour l'irrigation de la région d'Ohrida, etc., non seulement reposent sur une traduction et une interprétation erronées du texte de Comnène mais sont dues aussi à une confusion de noms: la désignation locale *ὁ Μόκρος* de la montagne Mokra et le nom propre *ὁ Μόκρος*, qui serait celui de quelque tzar bulgare — confusion qui a introduit dans le texte original une expression dénuée de sens.

Cependant, il est difficile de fixer la date et l'auteur de cette interpolation. Etant donné que cette interpolation se trouve dans de très anciennes copies de l'*Alexiade* d'Anna Comnène conservées jusqu'aujourd'hui, on peut conclure que l'interpolation en question a été faite peu de temps après la rédaction primitive.

Toutes les opinions qui ont été émises au sujet du tzar bulgare *Μόκρος* mentionné dans l'*Alexiade* d'Anna Comnène peuvent être ramenées à deux opinions principales: une partie des savants reconnaissent qu'un pareil tzar bulgare a existé au X-e siècle, vers la fin du premier royaume de Bulgarie, les autres, moins nombreux, croient que ce nom est celui d'un des plus lointains souverains bulgares. Certains des premiers (en particulier Du Cange et Farlati) supposent que c'est le tzar Samouïl lui-même qui a été désigné sous le nom „Mokrī“, d'autres (principalement Gilferding) soutiennent que ce nom indique soit un nom propre („Moker“: Chichman ou Nicolas), soit le lieu d'origine du père de Samouïl.

Plus loin, l'auteur fait un examen critique détaillé des opinions émises sur cette question par des historiens en vue.

A. M. Sélichtchev, Apport à l'étude des écrits macédonno-bulgares,

Les écrits dont les auteurs proviennent de milieux populaires macédoniens représentent un très précieux matériel pour l'histoire, l'ethnographie et la dialectologie de la Macédoine, surtout quand ces personnes n'ont pas été influencées par l'orthographe littéraire ou par la langue serbe. C'est pourquoi M-r Sélichtchev s'arrête à quelques particularités linguistiques relevées dans un écrit datant du début du XIXe siècle et trouvé dans le monastère Saint-Nicolas, au sud-ouest de la ville de Skopje. L'écrit est l'œuvre de deux personnes originaires de la région de Skopje, et la langue de cet écrit montre qu'elles étaient de nationalité bulgare. L'écrit se trouve à la page 162 d'un manuscrit qui est d'une époque plus ancienne, notamment du XVIe siècle, et qui contient les actes des apôtres avec une interprétation de Ioan Zlatoust. L'écrit a été publié déjà auparavant par L. Stoyanovitch et par Iordan Ivanov, mais avec quelques graves erreurs; aussi M-r Sélichtchev a jugé opportun de le publier encore une fois, en s'arrêtant en détail sur ses particularités linguistiques bulgares. M-r Sélichtchev donne le texte original en fac-similé et en transcription.

A. M. Sélichtchev, Extraits de la biographie de Stanislava Balkanova (Pages de l'histoire du mouvement culturel et national en Macédoine).

Dans l'article de V. Dounev „Souvenirs de deux maîtresses d'école en Macédoine“, publié dans la Revue Macédonienne, t. I. (1924—1925), d'après les notes de Stanislava Balkanova, il est parlé de la vie de deux institutrices, militantes dans le mouvement national et libérateur, Nédélia Karaivanova et sa fille Stanislava Balkanova qui est connue en Macédoine sous le nom de „l'institutrice Slavka“. Toutes deux ont enseigné à Prilepe, Bitole, Ohrida, Vélesse, Vodene et Salonique (1868—1875). D'après le témoignage de ses contemporains, Slavka a été une excellente institutrice. C'est ainsi qu'en parlent aussi les consuls russes de Salonique et de Bitole — Iakoubovsky et Maximov.

Stanislava et sa mère sont restées à Salonique jusqu'en 1875. C'est alors que pour des raisons pécuniaires Stanislava dû aller vivre auprès de son frère à Kustendil. Elle avait auparavant fait sans succès des démarches, par l'entremise du consul Maximov, pour être reçue dans une école de sages femmes en Russie. Le consul Maximov avait écrit en sa faveur un rapport officiel où il donnait des renseignements sur son œuvre comme institutrice bulgare, sur son instruction, son amour du travail, etc. Vu que dans ses notes autobiographiques, Stanislava ne dit rien sur cette tentative pour aller en Russie, M-r Sélichtchev a trouvé intéressant de publier le texte du rapport de Maximov, dont il a trouvé l'original dans les Archives du Ministère des Affaires Etrangères.

Constadine G. Molérov, Le passé culturel et social des Bulgares de la ville de Bansko.

La ville de Bansko a reçu son nom du titre slave „ban“ (gouverneur d'un banat). Une version dit que dans le passé, dans une époque de troubles, un certain ban a cherché ici refuge avec tous ces gens et a laissé son nom à la localité. Le nom de famille Banovi s'y est conservé jusqu'à maintenant.

Après l'asservissement de la région de Bansko par les Turcs, Bansko devint une de ces localités montagnardes qui conservèrent certains droits grâce à leur tenacité et à leur esprit plus éveillé. On ne peut s'expliquer autrement pourquoi les nouveaux maîtres n'ont pas turquisé Bansko alors qu'ils ont turquisé des villages du Razlog beaucoup moins importants. En effet, il n'était pas possible que Bansko, qui était la plus grande, la plus importante localité au carrefour même des routes conduisant à Plovdiv, Névrokope, Gorna-Djoumaïa et Melnik, ne fût pas soumise à une forte pression de la part des pouvoirs désireux de turquiser ce centre important. Mais, malgré leurs efforts, les Turcs ne réussirent pas. En dernier lieu ils essayèrent d'établir à Bansko une colonie turque. Mais au début du XIXe siècle, la peste, semant la terreur, se répandit dans la région, et faucha toute la colonie turque. Les habitants de Bansko crurent que Dieu avait envoyé ce fléau précisément contre les Turcs. Et ceux-ci renoncèrent à leur plan.

Laissée en paix la ville de Bansko commença à se développer et à prospérer. Au XVIIIe siècle elle est en première ligne au point de vue du commerce et de l'instruction. Elle fait le commerce du maroquin, qui se travaille dans la ville même, et celui du coton, produit par la plaine de Serresse, avec l'Autriche, la Hongrie, la Serbie, la Roumanie, la Grèce et le grand empire turc. À Bansko se développent la tannerie, la menuiserie, la poterie, la ferronnerie, etc. D'autre part, ici viennent de loin, même de Kustendil et de Doupnitza, des gens désireux de se faire écrire ou lire quelque lettre. Bansko fournit des hommes instruits, dignes des hauts postes qu'ils vont occuper jusque dans des pays étrangers, et qui donnent l'exemple d'un grand patriotisme.

L'auteur rapporte plus loin de fort intéressants événements du passé de Bansko. Il parle d'abord d'un combat des habitants de Bansko avec les hordes des Kirdjalis qui fréquemment assaillaient Bansko, pillaient impitoyablement la population et commettaient des cruautés inouïes. Ce combat, après lequel les Kirdjalis battus n'osèrent plus attaquer Bansko, a eu lieu dans un défilé du Pirine à l'endroit appelé depuis „Glavité“ („Les têtes“), parce que tous les Kirdjalis y eurent la tête tranchée. Les Kirdjalis entraient à Bansko comme en un lieu familier, où ils pouvaient se reposer et faire ce que bon leur semblait. À cette époque Bansko était connu pour ses richesses, fruits de son commerce. Les Kirdjalis attaquaient par bandes plus ou moins grandes selon le cas. À Bansko venait en général une centaine d'hommes. Aucun représentant des pouvoirs turcs ne résidait à Bansko, les brigands arrivaient triomphalement avec des tambours, des cris, des chansons, des coups de feu. Ils étaient à cheval. En tête galopait un beau jeune homme imberbe, revêtu de riches vêtements de mariée et orné des pieds

à la tête de colliers de monnaies d'or. Cela voulait dire que les habitants étaient obligés de livrer des choses de cette espèce. Dès les premiers signes de leur approche, chacun se hâtait de cacher ce qu'il avait de plus précieux. Les jeunes filles étaient mises en lieu sûr. Cependant il était impossible et même dangereux que la population toute entière se cachât ou s'enfuyât: toute la localité aurait été dans ce cas livrée aux flammes, comme cela avait eu lieu ailleurs; c'est pourquoi la population accueillait les Kirdjalis, les bras croisés et avec humilité, comme une calamité inévitable. Cependant quelques familles plus riches se cachaient dans les souterrains de ces étranges maisons de Bansko qui aujourd'hui encore éveillent un grand intérêt, comme un vestige de la sombre et sanglante époque des Kirdjalis. Ces grands bâtiments, aux murailles massives, ressemblent à d'antiques forteresses. L'auteur décrit en détail la cachette souterraine d'une des vieilles maisons de ce genre qu'on trouve encore à Bansko.

En errant dans ces maisons, dit l'auteur, il vous semble que l'ombre du passé vous enveloppe, et devant vous surgissent les scènes d'horreur vécues par nos aïeux.

Mais les maisons fortifiées ne pouvaient abriter qu'un petit nombre et la masse du peuple restait sans défense. Les visites des Kirdjalis se répétaient périodiquement. Mais la coupe débordait, et les habitants de Bansko ayant enfin compris que les autorités turques n'étaient pas en état de lutter contre ce fléau résolurent de mettre en pratique le dicton populaire: „Aide-toi, le Ciel t'aidera. L'auteur fait ensuite le récit du combat contre les Kirdjalis organisé par la population de Bansko, combat dont il a été question plus haut.

Sous le titre „L'église de Bansko“, M-r Molerov raconte comment a été construite la belle église de Bansko qui se distingue par une magnifique tour servant de clocher. Peu de temps après le sanglant incident près des „Glavi“, un de ses héros, Lazar Todorov Germanovitch, plus tard nommé Golev, entreprit de construire une église digne de la ville de Bansko. La vieille église ne satisfaisait plus les habitants.

Pour obtenir l'autorisation des pouvoirs turcs, il fallut recourir à une ruse: une ancienne icône fut enfouie à l'endroit choisi, pour montrer que dans le temps il y avait eu là une chapelle, car les Turcs ne permettaient pas l'érection d'une nouvelle église, mais autorisaient la restauration des anciennes églises.

L'église construite sur l'initiative du vieux Lasko Golev représente aujourd'hui un magnifique monument du passé; il nous permet de voir à quel niveau culturel s'était élevée la population de Bansko à ce moment, et il nous prouve que l'esprit national y était très éveillé. Cette église, fort grande pour l'époque, comprend trois étages, sa voûte est soutenue par de belles colonnes, l'iconostase est orné d'icônes finement travaillées, œuvres de l'école de Bansko, et de diverses sculptures. À côté de l'église s'élève une haute tour de granit avec des cloches et une horloge. Et tout cet ensemble, l'architecture, la peinture, la sculpture, sont l'œuvre d'artisans de Bansko.

Après avoir parlé de cette église, M-r Molerof dit quelques mots à propos de l'école iconographique de Bansko. Elle a été fondée par l'arrière grand-père de l'auteur, Toma Vichanov hadji Popov. Amené par des commerçants

à Vienne, il resta dans cette ville pour apprendre un métier et il choisit celui qui jouissait alors de la plus grande faveur — l'iconographie. Très doué, il apprit à fond son art et devint un des meilleurs iconographes. Il rentra à Bansko sous le nom de Moler (de l'allemand Maler); de là vient le nom de famille Molerov qui a été conservé dans la région de Bansko.

Plus loin, l'auteur s'arrête à la question du lieu de naissance du premier historien bulgare Otetz Païssy. Après avoir exposé toutes les opinions émises jusqu'à présent, M-r Molerov conclut qu'il est probable que Païssy est né à Bansko.

M-r Molerov parle ensuite de la vie et de l'œuvre culturelle et sociale de plusieurs personnalités remarquables issues de la ville de Bansko. Parmi elles il faut citer Mihaïl Todorov Guermanovitch qui fut attiré à la cour de Serbie et chargé par le prince Mihail Obrénovitch d'une mission auprès de l'empereur de Russie et qui, grâce à son influence, réussit à faire imprimer beaucoup de livres bulgares à Kragouévatz; Lazar Mladenov, qui en 1884, à l'âge de 28 ans, fut nommé vicaire du pape pour les Bulgares catholiques de toute la Macédoine, avec comme résidence Salonique, et qui devint plus tard sous-directeur de la bibliothèque du vatican.

L'auteur raconte plus loin comment en 1850 les habitants de Bansko, pour la seconde fois, attaquèrent à main armée une bande de brigands turcs qui sévissait dans leur région. Ces brigands, non seulement assaillaient les passants sur les grandes routes et pillaient les maisons, mais ils emmenaient avec eux des Bulgares en vue et demandaient ensuite de fortes rançons aux parents. C'est ainsi que fut ravi un jeune berger, le fils de Miter Bariakov de Bansko, et un autre garçon du village voisin Dobrinichta. La bande se retira dans le Pirine où elle attendit la rançon fixée. Cependant, le souvenir du combat près des „Glavni“ étant encore de fraîche date, les habitants de Bansko décidèrent de se débarrasser eux-mêmes et une fois pour toutes de cette bande. Ils choisirent un certain nombre de braves, avec comme chef Blago Todev, appelé Kir Blago, homme plein d'audace et qui avait un grand penchant pour les actions héroïques. Ce groupe armé surprit les brigands la nuit dans la montagne, les extermina tous et délivra les captifs. L'auteur nous fait le récit de cet exploit d'après les souvenirs de son grand' père qui y prit part.

Mais les autorités turques ne purent cette fois supporter l'injure: voir des Bulgares, sur leur propre initiative, tuer des Turcs, fussent-ils des brigands. Aussi décidèrent-elles d'en demander compte à l'audacieuse compagnie. Le voïvode Kir Blago eut le plus à souffrir: il fut torturé, traîné de prison en prison, jusqu'à ce qu'il réussit enfin à se racheter. Cependant sa santé était tout à fait ébranlée et il mourut peu après. Sa tombe, recouverte de mousse et d'une dalle de marbre du Pirine rongée par le temps, est la seule qui se trouve dans la cour de l'église plus haut décrite.

M-r Molerov rapporte le texte d'une chanson qui célèbre l'exploit de Kir Blago et de ses hommes et qui n'est chantée que dans la région de Bansko.

Toujours à la même époque, les bandits turcs attaquèrent la maison de Kir Blago. Cette maison, une de celles décrites par Molerov, avait des souterrains et des cachettes préparées pour les mauvais jours. Kir Blago et

son frère, qui étaient de grands commerçants, étaient à ce moment-là absents de Bansko. Leur mère, Milana, se trouvait donc seule à la maison avec ses deux filles Cathérina et Sandra, jeune fille de grande beauté, et ses deux plus jeunes fils, Guéorgui et Ivan. Les bandits commencèrent à défoncer la lourde porte extérieure, puis, celle-ci ayant été ouverte par une voisine affolée, ils se précipitèrent à l'intérieur et s'emparèrent de la mère Milana qui n'avait pas eu le temps de se cacher. Ils la torturèrent cruellement pour lui faire révéler où se trouvaient les richesses de ses fils. Cependant la plus jeune fille avait réussi à s'enfuir par une issue dérobée et à attirer des voisins armés. Un coup de feu effraya les bandits qui prirent la fuite, abandonnant leur victime à moitié morte, la tête trouée de profondes blessures et le corps brûlé au fer rouge.

M-r Molerov donne ensuite quelques renseignements sur la participation des habitants de Bansko dans les luttes des Bulgares contre le patriarcat grec pour l'obtention d'une Eglise nationale indépendante.

Il passe ensuite à l'histoire de l'insurrection bulgare dans le Razlog en 1878, insurrection dont le triomphe ne dura que sept jours. L'auteur donne des détails sur l'organisation de cette insurrection, ses chefs, ses principaux centres — Djoumaïa et Mehomïa — la fuite de la population etc. Il rapporte des épisodes intéressants sur les combats entre les troupes turques et les insurgés; ceux-ci avaient l'intention de se servir d'un canon de bronze — leur propre ouvrage — mais ils n'en arrivèrent pas là, les grandes forces militaires turques les ayant bientôt obligés à capituler.

Vladimir A. Karamanov, De Koukouch à Bechik-guiol par Lagadina.

(Notes de voyage).

Vladimir A. Karamanov, en sa qualité de préfet de Koukouch, a fait au mois de décembre 1912 un voyage de Koukouch à la ville de Lagadina et de là au lac de Bechik. C'est ainsi qu'il a eu l'occasion de voir cette région littorale macédonienne peu connue, et en même temps d'observer la population, formée de Bulgares, de Grecs et de Turcs. L'auteur publie aujourd'hui ses notes de voyage qui, quoique brèves, ne sont pas sans intérêt pour ceux qui étudient le passé de la Macédoine. De Koukouch, M-r V. Karamanov a voyagé à cheval, suivant les plus courts chemins vicinaux menant directement de Koukouch à Lagadina. A cette époque il n'existait pas de chaussée reliant ces deux villes voisines. En général, pour aller de Koukouch à Lagadina on passait par Salonique, en employant jusqu'à cette ville le chemin de fer et de là la voiture jusqu'à Lagadina qui est à 18 kilomètres seulement de Salonique et qui est reliée à celle-ci par une bonne chaussée. Le premier village traversé par le voyageur fut Aktché Klissé sur le chemin de Lagadina, situé dans la vallée de la rivière Galik, sur sa rive droite. Ce village était un des plus petits de l'arrondissement de Koukouch; il avait environ 40 maisons et était peuplé principalement de Turcs. Les Bulgares n'occupaient que quelques maisons; c'étaient tous des ouvriers agricoles qui travaillaient les terres de quelques riches propriétaires turcs de Koukouch. Chaque hiver, de nombreux Valaques descendaient avec leurs immenses troupeaux des hauteurs de la Macédoine et venaient passer la mauvaise

saison dans ce village et ses environs. Pendant cette période, Aktché Klissé prenait l'aspect d'un village valaque. La population rurale s'occupait d'agriculture et d'élevage. Sur certaines pentes des collines environnantes se trouvaient des couches crayeuses; de là sans doute venait le nom du village. Dans les alentours on voyait d'anciennes ruines. A une demi-heure environ de ce village, le voyageur, après avoir suivi la vallée de la rivière Galik, arriva à Karadja-Kader, village purement bulgare, ne comptant pas plus de 50 maisons, et ayant des environs très fertiles. Les habitants s'occupaient exclusivement d'agriculture et d'élevage. Il y avait là une église et une école bulgares. Les voyageurs s'y arrêtrèrent un moment et continuèrent ensuite leur chemin, pour arriver après quelques minutes dans le village Ambar-kioï, qui comptait plus de 60 maisons, bulgares et turques, les premières plus nombreuses. La population s'occupait d'agriculture et d'élevage. M-r Karamanov continue ainsi à raconter son voyage, décrivant tous les villages le long de la route — Kamarévo, Valdja, Aïvatovo, Guvezna — jusqu'à Lagadina.

Legadina, représentant à cette époque un petit chef-lieu d'arrondissement, comptant environ 3,500 habitants. Ses habitants étaient pour la plupart des Grecs — en grand nombre des Bulgares grécisés — des grécomanes (des partisans du patriarcat), des Turcs et un petit nombre de Tziganes. Il y avait seulement quelques familles purement bulgares qui étaient tous des émigrants des villages bulgares environnants, Zarovo, Négovan et Bogoroditza et d'autres localités macédoniennes. Les Bulgares grécisés n'avaient pas encore oublié leur langue maternelle qu'ils employaient entre eux à la maison tandis qu'ils parlaient dehors, à côté du grec, un bulgare mêlé de mots grecs et turcs. Les jeunes gens, sous l'influence de l'école et de l'église ne parlaient entre eux que le grec. L'église et l'école de la ville étaient grecques, et prêtres et instituteurs étaient des Grecs fanatiques. Les Turcs avaient, eux aussi, leur propre école et une mosquée. Beaucoup de notables et tous les fonctionnaires turcs de l'endroit dès que l'armée ennemie s'était approchée de leur ville s'étaient enfuis dans la ville voisine, Salonique, espérant y trouver plus de sécurité, et beaucoup d'entre eux n'étaient pas encore rentrés dans leurs foyers. L'aspect extérieur de la ville et surtout de ses faubourgs était celui d'un grand village de la plaine. On voyait partout de grandes cours avec du bétail et des instruments d'agriculture, de vastes granges et des emplacements pour les aires. La population s'occupait d'élevage, de commerce, de métiers et aussi de pêche. Plus loin, l'auteur décrit en détail la ville et les bains thermaux voisins qui en faisaient une villégiature fréquentée surtout par les habitants de Salonique.

Le 18 décembre, M-r Karamanov partit pour le grand village de Souho, lieu de naissance du révolutionnaire macédonien bien connu Dimitar Doumbalakov, qui devait périr plus tard héroïquement, comme chef de bataillon dans la division macédonienne, au cours d'un des combats près de Krivolak en 1915.

M-r Karamanov passa ensuite par le grand village bulgare grécomane Baluvetz et par quelques quartiers de villages turcs.

Souho est le plus grand village de l'arrondissement de Lagadina et un des importants villages des environs de Salonique. Dès l'abord, il donne

l'impression d'une petite ville. Il y avait lors du passage de M-r Karamanov environ 800 maisons bulgares et turques. Les Bulgares formaient les deux tiers de toute la population. Presque tous les Bulgares étaient des patriarchistes. L'église et l'école étaient grecques. Quoique il y eût beaucoup de grécomanes, il se trouvait aussi dans le village un assez grand nombre de familles bulgares qui avaient une forte conscience nationale et luttèrent pour l'obtention d'une école et d'une église bulgares; jusqu'à la guerre balkanique elles n'avaient pu voir leurs efforts couronnés de succès à cause de l'opposition des grécomanes de l'endroit, dirigés par le clergé et les instituteurs grecs et soutenus d'un côté par la riche et puissante commune de Salonique et de l'autre par les pouvoirs turcs eux-mêmes, dont le principe était „Divise pour régner.“

Les Bulgares grécomanes de Souho étaient dans la période de leur grécisation. La langue bulgare était encore parlée, c'était la langue employée en famille, mais dehors le grec était employé aussi bien que le bulgare. Les deux langues étaient mêlées de beaucoup de mots turcs. La vieille génération parlait à la maison et dehors sa langue maternelle avec les certaines nasales. Tout Bulgare de passage était frappé par la langue des Bulgares de Souho, principalement à cause de la prononciation des voyelles ж (Q) et ѝ (ç) comme ѝн - en, par exemple: гѝнка, rend, čendo, etc.

M-r Karamanov donne ensuite des détails sur la façon dont le village de Souho fut délivré le 28 octobre 1912 de la domination turque.

Le 19 décembre, M-r Karamanov se mit en route pour Béchik-Guiol. Pour aller du village de Souho au lac de Béchik il faut suivre un simple chemin de montagne à l'usage des piétons et du bétail; il se dirige vers le sud et s'abaisse à mesure qu'on s'approche du lac; celui-ci est situé dans la partie la plus basse de la vallée de Lagadina. De Souho jusqu'au lac de Béchik, la contrée, peu montagneuse, était semée de quelques villages, chacun comprenant plusieurs hameaux et abritant une population exclusivement turque.

La vue du lac et de ses environs était grandiose. On voyait à peu près toute la partie septentrionale de la presqu'île Chalcidique, émaillée de vallées et de collines, et riche en villages, qui tous étaient situés au sud du lac. Le lac Béchik est de forme allongée et irrégulière; il a jusqu'à 30 klm de longueur et de 3 à 7 klm de largeur. Il atteint sa plus grande largeur à son extrémité orientale et il est le plus étroit vers son milieu, entre le village de Golém Béchik sur la rive septentrionale et le village de Pazarguia sur la rive méridionale. Dans ce lac se déversent les eaux du lac Aï-Vassil (le lac de Lagadina) et de quelques petites rivières qui descendent là du nord et du sud. Le lac lui-même se décharge par un canal, court, étroit et profond qui se trouve à son extrémité orientale, porte le nom de rivière de Rédinska ou Rihios et se jette dans le golfe d'Orfano. Le lac de Béchik abonde en poissons de différentes espèces, mais on y pêche principalement la carpe, le silure, le brochet et l'anguille. Ses grasses et savoureuses anguilles étaient très recherchées sur les marchés de Salonique et des autres villes voisines. Beaucoup d'habitants des villages riverains s'occupaient de pêche, surtout les Grecs, les Turcs et quelques familles de Russes qui s'étaient établis dans les parages du lac il y avait plus de cent ans, probablement à l'épo-

que des poursuites en Russie contre la secte religieuse des „Starobredtzi“, c. à. d. dans le courant du XVIII-e siècle. Les barques étaient primitives, longues, étroites, de construction locale. Le lac n'était parcouru que par les pêcheurs et les contrebandiers et il n'était que rarement traversé par les habitants des environs, les relations entre ces derniers étant fort restreintes. Les pêcheries étaient louées à l'époque turque à un entrepreneur qui relevait un certain impôt sur les pêcheurs. Ces derniers devaient porter leur pêche à l'octroi dans le village Golem Béchik où il était pesé et taxé.

Le village de Golem Béchik était très petit. Il comptait une quarantaine de maisons, habitées exclusivement par des Turcs. Seuls les pêcheurs et les commerçants de passage appartenaient à d'autres nationalités.

Le village de Malek Béchik, qui se trouvait à l'est et à deux heures de marche de Golem Béchik, était, lui aussi, situé sur la rive septentrionale du lac. Quoique ce village portât le nom „Malek Béchik“ (Petit Béchik) il était plus peuplé et plus riche que son voisin Golem Béchik (Grand Béchik). La population s'occupait principalement d'élevage et en partie d'agriculture et de pêche. A. Karamanov fut frappé par la beauté du type de la population locale et la propreté de leurs habitations. Il y avait à ce moment dans le village et dans ses alentours des postes de soldats bulgares qui patrouillaient le long du lac et de la rivière Rendina afin de protéger l'arrondissement contre les soldats grecs et les contrebandiers.

A 5—6 kilomètres, à l'extrémité orientale du canal et à l'est du canal que relie le lac à la mer passait un chemin pour les piétons et les chevaux. Les deux rives de la Rendina servaient de frontière entre les armées bulgare et grecque. M-r Karamanov donne des détails sur toute cette région, les routes, les ponts et la disposition des troupes militaires au moment où il l'a traversée (décembre 1912)

M-r Karamanov décrit ensuite son retour et parle de quelques villages qu'il a traversés — Tchale-Mahle, dont la population était exclusivement turque, Kisséli, village chrétien de bulgares grécomanes, etc.

Kyrille Mirtchev, Un petit recueil écrit en dialecte macédonien du Centre et datant du milieu du siècle passé.

Les manuscrits écrits en Macédoine même et en dialecte macédonien avant la fondation de l'exarchat bulgare, et, par conséquent, avant l'époque où commence à s'exercer sur les écoles l'influence du bulgare littéraire, sont de grande importance, parce qu'ils attestent que les écrivains de ce pays se servaient pour leur œuvre culturelle de leur langue maternelle — langue dont le caractère bulgare est indubitable.

Malheureusement, on ne possède qu'un nombre très restreint de textes de ce genre. C'est pourquoi le recueil manuscrit communiqué par M-r Mirtchev est de grande valeur; écrit en dialecte macédonien du Centre et datant de la seconde moitié du XIX-e siècle, il reflète la pure langue populaire de cette époque. Il présente en outre un certain intérêt au point de vue historico-littéraire et folklorique.

Le manuscrit a été trouvé dans le village d'Eglène, région de Loukovit, où il a été probablement transporté par quelque émigrant de la Ma-

cédoine. Selon les informations de l'écrivain Ilitcho Volène, natif du même village, un des vieux prêtres de l'endroit était, en effet, originaire de la Macédoine. Le manuscrit est maintenant la propriété de Stoyan Atanasov, éditeur à Sofia.

Le recueil est de petit format (13 x 9), il contient 39 feuilles non paginées, reliées en cuir fin et avec du fil rouge. Sur la première page sont mentionnés les noms de différentes fêtes et de plusieurs saints. Suit ensuite un sermon, différentes annexes numérotées avec des chiffres arabes et turcs, un second sermon, un court récit de la conversion au christianisme des Russes, un récit apocryphe sur un thème de l'ancien testament, des noms de fêtes et de saints. A la page 8, après le premier sermon se trouvent cinq annexes écrites de la même main qui a écrit le sermon. La page 9 contient, d'une autre écriture, celle du second sermon, deux compléments. A la page 10-a, de la seconde main, encore deux compléments. Les compléments sont des années 1847, 1849, 1853, 1857, 1858 et 1863. Les deux fac-similés montrent qu'elle a été la calligraphie du manuscrit.

La langue du manuscrit présente toutes les particularités caractéristiques — phonétiques, morphologiques et syntactiques — des parlers macédoniens du Centre, dont le trait distinctif par rapport aux autres parlers macédoniens est l'éclaircissement de la seconde voyelle *ъ* en *a*. D'autre part dans le manuscrit se reflètent deux centres dialectologiques des parlers macédoniens: tandis que dans les deux premiers sermons prédominent les particularités du parler de Vélesse, les trois derniers récits sont écrits en typique parler de Prilèpe.

La langue des récits est celle de Prilèpe, mais en quelques points elle diffère de la langue de la population urbaine de Prilèpe, ce dont on peut conclure que le manuscrit a été écrit dans quelque village des environs de la ville. M-r Mirtchev fournit à ce sujet des arguments d'ordre philologique. Il montre plus loin que ces quelques particularités exceptées, la langue des récits a tous les indices du parler des habitants de la ville de Prilèpe — indices qui sont bien connus dans la dialectologie macédonienne.

M-r Mirtchev termine son étude en donnant le texte complet du recueil. Celui-ci ne contenant aucun signe de ponctuation, M-r Mirtchev, pour faciliter les lecteurs, a placé des points à la fin de chaque phrase; il a, d'autre part, corrigé quelques erreurs évidentes.

Dim. Iaranov, Le Razlog. Etude de géographie régionale (v. Maked. Pregled, VIII, fasc. 2, p. 71—112; fasc. 3, p. 77—128; f. 4, p. 85—130).

La région du Razlog mérite un examen spécial au point de vue géographique à cause de sa position géomorphologique intéressante au milieu du Massif Rilo-rhodopéen et à la limite entre la Thrace et la Macédoine. La région comprise sous ce nom est mentionnée déjà en 1120. Le nom est slave-bulgare et veut dire contrée située sur des versants montagneux. Il répond à la réalité. La région du Razlog présente une vraie plaine seulement dans sa partie du SO. Dans les autres parties elle est composée de collines à surfaces plates, qui se présentent comme des gradins plus bas des versants du Rila et du Dospat qui ont la forme d'un escalier. Le Rila entoure la région au

Nord, le Dospat — à l'Est, le Pirin — au Sud-Ouest. Au point de vue tectonique le Razlog présente un brachysynclinal entre le dôme-anticlinal périclinal du Rila au Nord et le monoanticlinal du Pirin au Sud-Ouest. Toutes ces trois unités géotectoniques se trouvent au milieu du Massif Rilo-rhodopéen.

Aujourd'hui on appelle Razlog la région située au coin Nord-Est de la Macédoine et que fait partie de la Macédoine sous domination bulgare.

Cette région au point de vue géographique n'est presque pas étudiée. On ne peut dire la même chose en ce qui concerne les montagnes qui l'entourent. Leur glaciation a été l'objet d'études nombreuses. C'est pourquoi l'étude présente est basée sur des faits observés exclusivement par l'auteur.

Géographie physique.

Géotectonique. On comprendra la géotectonique de la région dans ses limites morphologiques en étudiant la géotectonique des montagnes qui l'entourent.

Le Pirin présente un monoanticlinal isolé à directrice du NO au SE, avec un noyau granitique couvert par-ci par-là avec des roches métamorphiques, principalement de marbre avec des intercalations gréseuses. Il forme les sommets les plus hauts, par ex., El-Tépé, 2915 m., Koutélo, 2905 m. Sur le versant sud-ouest, dans la vallée de Vlahina, on trouve le marbre à 2,000 m. Vers le NO. et le SE. il se relève continuellement et à la fin NO et SE du haut Pirin il n'existe plus. Ce fait, ainsi que le fait que près de la cime Koutélo à 2650 m. on trouve une apophise du noyau granitique, avec un habitus quartz-porphirique, nous montre que le Pirin présente un monoanticlinal avec une aire d'ennoyage au milieu, dans le sens d'E. Haug. Et comme les cimes les plus hautes se trouvent dans ce synclinal transversal, il est évident que dans le haut Pirin nous sommes en présence d'un relief inverse.

Le Rila présente un dôme-anticlinal avec noyau granitique et une couverture de roches métamorphiques cà et là conservée. Entre outre, elle est conservée au Nord du col formé par les rivières Bistritza et Dinkov Dol. Comme on peut le voir sur le profil BB, la continuation de ces couches schisteuses se trouve beaucoup plus au S. Dans ce col nous sommes en présence d'une faille, dont on peut conclure par un autre fait important: la présence de mylonite de granit chloritisé et caolinisé qu'on peut trouver même sur le versant à 32 degrés. Sur une pente aussi abrupte on ne peut s'attendre à la conservation d'un sol fossile tertiaire, comme l'a cru H. Louis.

Le Dospat, comme les deux autres montagnes qui entourent la région, a un noyau granitique couvert à l'Ouest de roches métamorphiques principalement de gneis, fracturé du N. au S. par des failles parallèles. Le Dospat près de Razlog présente quelque chose comme un horst.

Comme on peut le prévoir de tout ce qui a été dit plus haut, le bassin même de Razlog présente un brachysynclinal qui forme une cuvette typique avec axe du NO au SE. On peut distinguer dans cette cuvette quatre parties. 1°. Partie du SO., remplie d'alluvions récents, 2°. Partie du NO remplie de sédiments miocènes et pliocènes inclinés légèrement au sud. 3°. Partie de l'E. remplie comme la précédente, avec des sédiments miocènes faisant un synclinal parallèle aux failles rhodopéennes au centre duquel es

situé le village d'Eleschnitza, et 4°. Partie centrale, dans laquelle affleurent des roches métamorphiques remplies çà et là de rhyolithe, qui est en lien étroit avec les eaux minérales-thermales à Bania et Dobrinischta. Cette partie présente un anticlinal à axe parallèle à l'axe du synclinal d'Eleschnitza.

Géomorphologie. Pour comprendre plus facilement la morphologie de la région, il est nécessaire de commencer cette fois aussi par les montagnes qui l'entourent.

Le fait le plus saillant de la morphologie du Pirin est la hauteur constante de ces cimes. Dans la partie NO., elles ont une altitude moyenne de 2,600 m. et ont des formes qui les indiquent comme des restes d'une ancienne surface d'érosion. Plus au centre, vers El-Tépé, elle a été dénivelée, les restes portés à une hauteur plus grande, ce qui a contribué à la formation d'un Gipfelflur à cimes aiguës. Cela veut dire que le relief inverse qu'on a constaté autour d'El-Tépé ne peut pas être expliqué par les déductions de Jäger, Philippi, Naumann ou Hettner. Il doit son existence à un mouvement séculaire régionalement différencié de l'axe de la monoanticlinal du Pirin. 400 m. au-dessous de la surface à 2,600 m., que nous indiquerons comme surface du Pirin, à 2,200 on peut trouver partout sur les versants de cette montagne des restes d'une surface d'érosion d'un niveau plus bas et d'un âge plus récent. Çà et là au-dessous de cette surface se trouvent des restes d'une autre surface d'érosion, à 1,600. On peut trouver aussi les mêmes surfaces sur le Rila. Dans sa partie située le plus au sud on peut constater les surfaces à 2,200 et à 1,600 m. Plus au Nord elles sont dénivelées et portées à 1,000 m. plus haut. Mais auprès du col entre les rivières Bistritza et Dinkov Dol la dénivellation est interrompue. Au Nord du col les surfaces susdites ont la position normale. Un signe morphologique pour la faille que nous avons indiquée plus haut d'après des signes géologiques et pétrographiques. Encore plus au Nord elles sont de nouveau dénivelées, et la surface de 2,600, conservée dans cette partie du Rila, portée plus près du haut niveau absolu de dénudation et par suite préformée à un Gipfelflur à sommets aigus. À l'Est du col de Zavratitza la surface à 2,600 m. n'existe plus, ni celle à 2,200 au Sud-Est du col de Kriva-réka. Cette dernière surface d'érosion a une plus grande extension sur Kapatnik, partie sud de Rila. C'est pour cela que H. Louis l'a nommé surface de Kapatnik. Au SO. du col de Kriva-réka la surface à 1,600 m., jusqu'ici dénivelée, reprend graduellement son niveau normal et devient sur le Dospat la surface dominante. C'est pourquoi nous pouvons la nommer surface d'érosion du Dospat.

Dans la cuvette même on peut observer des faits morphologiques plus compliqués. Presque partout elle est entourée d'une surface d'érosion conservée là où les surfaces plus hautes ne sont pas dénivelées, à 1,150 m. On la trouve surtout près du col de Prédél, ce qui a donné à H. Louis sujet de lui donner le nom de surface de Prédél. Sous les couches récentes et miocènes qui couvrent la plus grande partie de la cuvette, on peut observer une surface d'érosion fossilisée qui a fait jadis partie intégrante de la surface de Prédél à 1,150 m. Mais, comme on peut le voir près du village de Batchévo, une partie de cette surface fossilisée entre les villages de Dobrinischta et Bania a été défossilisée quand s'est formée l'anticlinal entre ces villages. D'après H. Louis „In der Schwelle von Dobrinischta

und Banja (c'est ainsi qu'il nomme le dit anticlinal) kommt ein Teil des verschütteten Bodens des Beckens von Razlog (c'est ainsi ainsi qu'il nomme la dite surface défossilisée) an die Oberfläche. Die hier zutage tretenden Formen (lesquelles? N. B.) lassen schliessen, das der verschüttete Beckenboden im grossen und ganzen von den Flachformen eines in Bezug auf das Predelbodensystem (H. Louis considère les surfaces à 1,150 et 1,600 m. comme des parties dénivelées d'une surface unique) tieferen, jüngeren Abtragungsstockwerks (c'est ainsi qu'il nomme les surfaces d'érosion) eingenommen ist." (Morphologische Studien in Südwest-Bulgarien, Stuttgart, 1930, p. 41). D'autre part Louis croit que la surface de Prédél s'est formée pendant le miocène supérieure (p. 35, 36 et 75). Comment les sédiments miocènes peuvent-ils fossiliser l'ancienne surface de la cuvette, qui est „jüngeres Abtragungsstockwerk" par rapport à la surface de Prédél du miocène supérieure, je crois que M-r H. Louis lui-même ne pourrait nous l'expliquer. Je considère, d'après les faits observés, la surface fossilisée et la surface de Prédél comme deux gradins synchroniques d'une surface dénivelée par flexures autour de la cuvette. Fossilisée avec le miocène, elle doit être au moins pré-miocène, peut-être oligocène. D'autre part la surface de 1,150 m. ne peut pas être synchronique de la surface à 1,600 m., parce que la première se prolonge en forme de golfes dans la dernière. Dans la cuvette même pendant le pliocène se sont formées au NO. une surface de sédimentation, à l'E. une surface d'érosion entaillée dans les sédiments miocènes. Dans la partie SO, des alluvions récents forment une surface de sédimentation toute neuve.

De tout ce qui a été dit il ressort que la cuvette est formée par quatre surfaces différentes d'après leur genèse et leur vue extérieure. A ceci contribuent encore plus les rivières avec leurs vallées en gradins. Les gradins dans les vallées des rivières qui descendent du Rila et des Rhodopes sont très étroitement liés avec les surfaces d'érosion à 1,600 et 1,150 mètres. Les gradins des vallées qui descendent du Pirin ont des gradins glaciaires. C'est pour cela qu'on ne peut pas coordonner les profils de tous les confluent de la Mesta qui drainent notre région (voir le profil synoptique).

Géomorphogénèse. Le fait le plus important, qui a mis son cachet sur tous les processus géomorphogénétiques dans la région, est que celle-ci se trouve au milieu du Massif Rilorhodopéen, un massif qui s'élève, un géanticlinal, dans le sens d'E. Haug. Je crois, d'après les faits observés, que son émergence s'est faite pendant l'orogénèse hercynienne. C'est à cette époque que s'est formé le brachisynclinal de Razlog qui a été effacé par l'érosion. Cette première période d'érosion a eu pour effet la formation de la surface 2,600 m., dite plus haut du Pirin. On peut la nommer aussi posthercynienne. Une élévation du massif a eu pour résultat l'extinction de la première période d'érosion et le commencement d'une nouvelle, d'une deuxième, qui a eu pour résultat la formation de la surface à 2,200 m., dite plus haut de Kapatnik. Une autre interruption de l'érosion a eu pour conséquence la formation de la surface d'érosion à 1600 m., dite plus haut de Dospat. Une autre, une quatrième période d'érosion, a formé la surface de Prédél à 1150 m. pendant l'oligocène. Les études de H. Baulig dans le plateau central de la France et les théories d'E. Haug et C. T. Chamberlin, ainsi que la théorie de l'isos-

tasia me font croire que les surfaces à 2,200, et 1,600 m., qu'on peut trouver dans tout le Massif Rilorhodopéen, se sont formées après les plus importantes orogénèses qui ont eu lieu entre l'orogénèse hercynienne et l'orogénèse pyrénéenne, c'est à dire qu'elles sont postkimerienne et postlaramienne.

La période d'érosion pendant l'oligocène s'est transformée pendant le miocène dans la cuvette en période sédimentaire, ce qui a eu pour résultat la formation d'une surface de sédimentation.

Jusqu'à la fin du miocène la cuvette était le produit d'érosion tectoniquement prédisposée. Pendant le commencement du pliocène les forces tectoniques ont pris une part plus active à la formation de la cuvette en élevant, d'un mode posthume, les anticlinaux de Pirin et de Rila. L'effet de cette élévation a été le dénivèlement des anciennes surfaces et le comblement de la cuvette avec des sables et des grès pliocènes, qui ont formé dans la partie NO de la région une surface sédimentaire pliocène. Un élèvement de la cuvette en même temps que des montagnes qui l'entourent pendant le Quaternaire a provoqué le démembrement de la surface pliocène et la formation de terrasses.

Les vallées du Rila sont le résultat d'une évolution fluviale plus normale que celles du Pirin. Ce fait est dû à la circonstance qu'elles se sont formées dans un terrain homogène de granit qui n'a pas été exposé à des processus tectoniques très forts. En outre la dureté du granit a retardé les effets de l'érosion régressive et par cela même a contribué à la conservation de quelques formes d'érosion très anciennes qui nous ont aidé à comprendre la genèse de la cuvette de Razlog.

Tout le système hydrographique dans la partie sud-est de la cuvette a un caractère de superformation qui semble à première vue avoir été occasionnée par une élévation de la cuvette, avec les montagnes environnantes, pendant le Quaternaire. Ce caractère de superformation est cause que les vallées de Razlog sont, dans leurs différentes parties, creusées dans des roches de genèse et surtout de dureté différentes. C'est cela notamment qui a fait que les vallées ont dans leur parties différentes, des aspects différents: dans les sédiments — un aspect vieux, dans le granit et les roches métamorphiques — un aspect jeune.

Cette diversité des aspects qu'ont les différentes vallées entre elles et en elles-mêmes fait perdre encore plus de vue l'ensemble de la cuvette.

Le trait morphologique le plus caractéristique de la cuvette et de ses montagnes environnantes ce sont les surfaces d'érosion formées successivement et séparées les unes des autres dans les montagnes par des versants d'érosion, tandis que dans la cuvette elles sont entremêlées de surfaces sédimentaires et profondément creusées dans la partie nord-est par les vallées actuelles.

Au point de vue climatique, le Razlog fait partie de la Macédoine, qui forme une zone de transition entre le climat méditerranéen et le climat continental de l'Europe Centrale. Les caractères de celui-là prédominent — le maximum des pluies est pendant l'hiver, en décembre au centre de la cuvette, en octobre au coin NE, dans le village de Iakorouda. La somme totale annuelle est au centre, dans la ville de Razlog 664 m.m., à Iakorouda — 643 m.m. La température, comme les autres éléments météorologiques

peuvent être donnés très approximativement parce que dans la région n'existe pas une station météorologique. La température est 3°,6 C en janvier, 19° C en juillet, 8° C moyenne annuelle. Les vents les plus importants sont ceux du ONO et du SSE qui porte la pluie et l'influence de la Mer Egée. Du SO du Pirin souffle souvent le foehn.

La structure géologique ainsi que le climat ont prédisposé la formation d'un sol forestier légèrement podzolé.

La hauteur moyenne de la région — 865 m., le climat et le sol nous permettent facilement de reconstruire l'ancien aspect de la région en ce qui concerne sa couverture végétale. Elle a été couverte jusqu'à l'isohypse de 2,200 m., la limite supérieure des arbustes dans cette partie de la péninsule Balkanique, de forêts conifères, déracinées ensuite un peu partout dans la cuvette même. Aujourd'hui elles couvrent les pentes des montagnes environnantes.

Géographie humaine.

La population. Vers le commencement du VIIe siècle après J. C. le Razlog présentait une région naturelle, un Naturlandschaft des géographes allemands, parce que les peuples thraces qui l'ont peuplée se sont retirés à l'Ouest pour former le peuple albanais. La région ne put avoir un grand attrait pour les Slaves nouveaux venus dans la Péninsule, ce qui imposa un peuplement très lent de la région. Celui-ci a duré presque dix siècles, jusqu'au moment où le facteur d'attraction de la région est devenu plus petit par rapport à celui des régions environnantes. Cette période passive a été suivie d'une période active, quand la région non seulement n'absorbait plus de populations du dehors, mais poussait sa population à émigrer. Les migrations intérieures du Razlog vers les autres terres bulgares se sont faites vers l'est, ce qui est propre à toutes les migrations intérieures en Bulgarie. Pendant cette deuxième période ont eu lieu des immigrations insignifiantes, ainsi que des migrations locales. Une immigration, qui doit être mentionnée pour les conséquences qu'elle a eues est celle de la région de Samokov, qui a eu lieu à la fin du XVIIe et au commencement du XVIIIe siècle. Des émigrations ont eu lieu pendant la deuxième moitié du XIXe et au commencement du XXe siècle vers l'Amérique et la Roumanie. Des migrations locales existent comme suite des différences religieuses qu'on trouve dans la région. Presque le quart de la population exclusivement bulgare sont des mahométans appelés pomacs. La nouvelle religion qui leur a été imposée par la violence, en 1657, les a peu disposés à émigrer vers d'autres régions. Contraints d'émigrer, ils ont préféré les villes et les villages de la région même, en remplaçant dans celle-ci les chrétiens émigrés au dehors de la région. Les pomacs du village de Babek émigrent vers Iakorouda et Belitza. Après les guerres, les pomacs de la ville de Razlog et des villages de Batchévo et Bania ont émigré en Turquie, la ville et les villages ci-dessus nommés ont acquis une attraction plus grande et c'est vers eux que se sont dirigées les migrations locales d'aujourd'hui.

Après toutes ces migrations, la population de la région comptait en 1926 32,156 habitants répartis en 2 villes (Razlog et Bansko) et 11 villages (Dobrinischta, Eleschnitza, Bania, Batchévo, Godlévo, Dobarsko, Gorno et Dolno Draglishtta, Belitza, Iakorouda et Babek). Il y a 1068 femmes sur 1000 hom-

mes; 97 p. 100 sont des Bulgares; 26 p. 100 des mahométans et le reste des chrétiens; 84 p. 100 de la population active exploite la terre et les forêts.

Les établissements humains. De tous les établissements ci-dessus nommés seul le village de Babek est du type dispersé. Mais jadis tous étaient de ce type. Les fermes isolées qui formaient tout d'abord les villages, se sont transformées ensuite en petits hameaux. Plus tard, quand leur population a suffisamment augmenté, surtout après l'immigration de Samokov vers la fin du XVIIe siècle, ils se sont groupés (Babek aussi) en des villages compacts. Mais la population augmentait constamment, surtout dans le village de Babek, et elle devait émigrer ou augmenter parallèlement la terre arable, ce qui s'est fait à Babek. Mais le territoire du village très étendu pouvait être exploité seulement en dispersant le village, ce qui a eu lieu, il y a 150—170 ans, avec Babek. Cette conclusion sur le type primaire des établissements humains dans le Razlog, tirée exclusivement des recherches personnelles de l'auteur et des comparaisons faites avec des processus similaires dans les régions voisines, se trouve en plein accord avec le renseignement très souvent cité de Procope (du VIe s.) que les slaves „habitent des chaumières pauvres très éloignées les unes des autres“, renseignement qui est très souvent cité pour prouver principalement que le système des fermes isolées est le plus vieux système slave d'établissements humains. Il est évident que ce renseignement ne concerne que des Slaves qui se trouvent en état de migration ou bien des Slaves qui ont conservé le système du *Brennwirtschaft*, c'est-à-dire l'utilisation de la terre par des incendies périodiques de nouvelles parcelles de forêts pour former des champs arables.

Dans le Razlog nous avons, sans aucun doute, l'application du second système. Ceci ressort du fait que le Razlog était couvert jadis, comme nous l'avons vu en parlant de la phytogéographie de la région, de forêts conifères qui ont été dévastées premièrement par ledit système de *Brennwirtschaft* et ensuite à cause de l'augmentation constante de la population. Sans doute la circonstance que le Razlog était presque entièrement couvert de forêts qui ont provoqué l'application du système de *Brennwirtschaft* a été une des causes de la formation et surtout de la conservation durable des fermes isolées. Le type primaire des établissements humains en Razlog est d'apparence en accord avec la théorie du prof. R. Gradmann qui croit que là où les villages se sont formés sur des terrains forestiers, ils prennent le type dispersé. Les faits qu'on peut observer, dans les autres parties de la Bulgarie, surtout dans la Thrace d'Est, ainsi qu'en France, dans les terres nouvellement colonisées et même en Allemagne, nous font admettre une autre explication. Je crois que le type primaire des villages est conditionné par le mode plus ou moins lent de peuplement d'une région quelconque. Un peuplement plus lent donne lieu à des conditions favorables pour la formation de villages dispersés, parce que chaque nouveau venu peut prendre un morceau de terre et l'exploiter en construisant tout auprès de celui-ci sa maison. Au contraire, les émigrés qui viennent en masse sont intimement liés par le fait même de l'émigration qui passe toujours par un moment tragique. C'est ainsi qu'on peut expliquer le fait constaté par Meitzen, qu'en France là où s'est faite une colo-

nisation germanique, ont été fondés des villages groupés, dans les autres parties — des villages dispersés. En Thrace, surtout autour de Bourgas, se sont formés des villages groupés sur des terrains entièrement occupés par de forêts jusqu'au moment de la colonisation, ce qui est en contradiction avec la théorie plus haut citée du prof. Gradmann. Mais les habitants de tous ces villages groupés sont venus en masse. C'est à dire, c'est la colonisation lente du Razlog qui a eu pour résultat la formation de villages dispersés, l'augmentation de leur population — le groupement de ces villages. Cette transformation a permis aux habitants un choix libre de la position de leurs établissements. Et ils les ont disposés dans les vallées et à la limite de deux surfaces morphologiques diverses. Ceci est en lien étroit avec le fait qu'on exploite les diverses surfaces de manières diverses. Et les habitants des établissements humains de la dite position peuvent avoir des ressources économiques plus diverses.

Le fait que dans le Razlog la population est occupée presque exclusivement de l'exploitation de la terre et des forêts n'a pas permis la formation d'un centre urbain. Mais les „villes“ de Razlog (l'ancien Mekhomia) et Bansko et les villages de Iakorouda, Bélitza et Dobrinischta ont beaucoup des traits d'une ville. Ce fait peut être expliqué par la répartition égale de tous les établissements dans la cuvette. La diversité morphologique dans celle-ci leur a permis de pouvoir trouver une position pratique partout dans la région.

Le sol exploité. Il a été dit que les surfaces morphologiques diverses sont exploitées de manières diverses. La surface alluviale est couverte de prairies naturelles et artificielles et de champs de maïs. La pente d'érosion entre celle-ci et les surfaces néogènes est presque inexploitée, et c'est pour cela qu'ici se sont conservées de petites forêts conifères, reste de l'ancienne couverture végétale de la région. Les surfaces néogènes, construites ou modelées dans des sédiments perméables et par suite plus sèches, sont couvertes de champs de froment, seigle, méteil, orge et avoine. La pente entre lesdites surfaces et la surface d'érosion à 1600 m. est couverte de forêts détruites sur beaucoup d'endroits par l'homme désireux d'augmenter ses champs. Mais il a attaqué surtout la surface de 1600 m., semée aujourd'hui de champs et de pâturages entre des forêts cà et là conservées. Le domaine propre de la forêt aujourd'hui est la pente entre la surface à 1600 m. et l'isohypse de 2,000 m., la limite de la forêt dans cette partie de la Péninsule Balkanique. Aujourd'hui les forêts de la région sont l'objet

¹ D'après Gradmann il est remarquable (es ist bemerkenswert) que dans les parties anciennement peuplées de Württemberg, les anciens établissements humains sont groupés, tandis que les nouveaux sont des fermes isolées et des hameaux (voir son ouvrage: Das ländliche Siedlungswesen a. u. Württemberg, p. 122). Gradmann n'essaie pas même d'expliquer ce fait remarquable parce qu'il n'est pas en accord avec sa propre théorie. En réalité il n'y a rien d'étonnant et d'inexplicable dans ce fait constaté d'une manière aussi consciencieuse et louable par Gradmann. Les anciens villages groupés ont été formés pendant la première colonisation germanique lorsque les émigrés ont été déplacés en groupes compacts. Les nouveaux établissements ont été formés par des migrations isolées qui se sont produites tellement lentement et sans bruit que personne ne les a mentionnées. Ce fait aussi est en plein accord avec mon opinion que le type primaire des établissements humains est conditionné principalement par la manière dont ils étaient peuplés.

d'une exploitation active. Comme nous l'avons vu dès la première partie de notre étude, le trait morphologique le plus caractéristique de la région est constitué par les surfaces morphologiques situées en forme de gradins les unes au-dessus des autres. En accord avec cette disposition sont utilisées aussi les différentes surfaces de la région. Les forêts sont situées sur deux parties différentes des montagnes: elles couvrent non seulement les versants situés au-dessous de la surface du Dospat, mais encore ceux situés plus haut à 2000 m. Au-dessus de cette hauteur se trouvent les pâturages qui occupent principalement la surface de Kapatnik. La diversité géomorphologique dans les limites géographiques que constitue la région a provoqué de même une diversité dans l'activité économique de ses habitants. L'utilisation du Landschaft naturel du Razlog a commencé par le centre et est allée vers la périphérie, mais par sauts à cause de la structure géomorphologique de la cuvette et des montagnes environnantes en forme de gradins.

L'aspect de Razlog que nous avons fait ainsi ressortir a aussi sa valeur esthétique qui commence dernièrement à être appréciée. Cette valeur esthétique en même temps que le climat très sain et les quelques sources thermales qui s'y trouvent font de la région un endroit de villégiature très commode.

Tous les villes et villages de la région étant dans des conditions économiques presque égales, il n'y a pas eu besoin de routes spéciales entre eux. Et en effet il y a quelques années ces routes n'existaient pas. Au contraire, des routes très actives joignent depuis des temps très reculés le Razlog avec les régions qui l'entourent. Une chaussée le lie aujourd'hui par le col de Prédél avec la ville de Gorna-Djoumaia et de là avec Sofia. Une autre, partant de Iakorouda, le lie avec la Thrace, une troisième, qui suit la rivière Mesta, avec Nevrokope.

Comptes rendus et nouvelles littéraires.

Les terres bulgares dans la nouvelle encyclopédie géographique allemande: *Länderkunde von Südeuropa*. Bearbeitet von D-r Otto Maull Leipzig und Wien. 1929, XII+550 pages. — Compte rendu de D. Iar a n o v

L'ouvrage „*Länderkunde von Südeuropa*“ est un des volumes de la nouvelle encyclopédie géographique allemande: „*Encyklopädie der Erdkunde*“, publiée par la maison d'édition de Franz Denticke à Leipzig et Vienne, sous la rédaction du professeur Oscar Kende de Vienne.

Otto Maull, professeur à Gratz, étudie dans ce livre l'Europe Méridionale — la péninsule Ibérique, la péninsule des Apenins et enfin la péninsule des Balkans ou comme l'appelle Theobald Fischer, la péninsule Sud-Est Européenne. C'est à cette dernière que Maull a consacré le plus de pages (p. 298-532), probablement parce que c'est celle qu'il connaît le mieux, surtout ses parties méridionales et occidentales qu'il a étudiées au cours de longues années. Malheureusement, M-r Maull n'a pas étudié sur place les terres bulgares de la Péninsule, de sorte qu'il a dû se servir en ce qui les concerne de l'insignifiante littérature géographique existant sur ce sujet. En outre, l'auteur n'a pu tirer profit de ce qui a été publié dans différentes langues balkaniques parce qu'il ignore ces langues. Mais, ce qui est

pire, il n'a même pas utilisé toute la littérature qui lui était accessible et quant à celle qu'il a consultée il n'y a pas puisé avec le sens critique nécessaire. C'est pourquoi les terres bulgares sont étudiées dans la plus importante œuvre de la littérature géographique allemande de nos jours d'une façon absolument insuffisante. L'auteur du compte rendu fait ressortir les erreurs les plus importantes qu'il serait désirable de corriger dans une seconde édition de ce tome de l'„Encyklopädie der Erdkunde“.

Dans la seconde partie „Die Naturlandschaft“, qui a pour objet l'étude des rapports physico-géographiques dans la Péninsule, M-r Maull examine la tectonie, et parallèlement la genèse et la morphologie des différentes zones tectoniques dans la Péninsule de l'ouest au nord-est. Selon Maull les faits morphologiques qu'on observe en Macédoine occidentale dans les montagnes du système dinarique et du massif pélagonique, doivent également exister dans les hautes parties du massif des Rhodopes. La région du Razlog et les montagnes qui l'entourent, sont dans le massif des Rhodopes, et leur étude au point de vue tectonique et morphologique permettent de juger de la tectonique et de la morphologie de tout le massif. Or, cette étude montre que ce massif a une géotectonie différente que celle de la zone de la chaîne des Balkans qui se trouve au nord. Le massif du Rila et des Rhodopes a tous les traits qui distinguent la Liseta espagnole, le Plateau Central français, de sorte qu'il ne faut pas le considérer comme faisant partie de la zone des Alpes Dinariques, comme le propose Maull sous l'influence de F. Kossmat.

Le chapitre sur „Les forces anthropogéographiques“, où il est parlé des „races“, est accompagné d'une bibliographie des ouvrages consultés, qui nous permet de juger des connaissances de l'auteur sur ce sujet. Là sont indiqués des ouvrages qui sont tombés par hasard sous la main de M-r Maull, par exemple le livre de J. Ancel „Peuples et Nations des Balkans“ (Paris, 1920) ce livre qui représente dans sa plus grande partie un résumé de l'ouvrage de Cvijić „La Péninsule Balkanique“ (Paris, 1918) est l'œuvre d'un dilettante qui n'a aucune notion d'anthropologie des races; ce livre ne contient pas une ligne qui pourrait le faire inscrire parmi les ouvrages traitant de l'anthropologie de la population balkanique. Par contre, M-r Maull a négligé d'indiquer le plus important ouvrage sur ce sujet, celui de M-r Eugène Pittard „Les Peuples des Balkans. Recherches anthropologiques dans la Péninsule des Balkans“ (Genève, Lyon et Paris 1920, 634 pages in 4°). De même, M-r Maull n'a pas mentionné l'étude de feu K. Drontchiloff, professeur de géographie, sur l'anthropologie des Bulgares de la Bulgarie du Sud-Ouest et la Thrace du Nord-Ouest (écrite en allemand), ni les travaux de ce même auteur sur l'anthropologie des Albanais et des Bulgares macédoniens (écrits en bulgare). Aussi nous ne devons pas nous étonner, dit M-r Iaranov, si tout ce chapitre du livre de M-r Maull est rempli d'erreurs de faits.

M-r Maull parle d'abord du type dinarique. Il considère comme appartenant à ce type la population brachycéphale de la partie occidentale de la Péninsule, sans s'inquiéter de ce que les Bulgares de la Macédoine Occidentale et les Albanais ne peuvent absolument pas être rapportés à ce type à cause de leur taille beaucoup plus petite et de quel-

ques autres traits. M-r Maull fournit des chiffres sur l'index de longueur et de hauteur de la tête pour les différentes régions de la partie ouest de la Péninsule. Tous ces chiffres sont donnés avec quelques points de moins que les chiffres réels. Cette erreur est commise aussi graphiquement dans la première carte — pour ce même index — du tableau 46 (p. 363). Avec un index au-dessus de 85 sont marquées seulement les terres dinariques, la Serbie et l'Albanie du Nord-Ouest, alors qu'auraient dû également être marquées toute la Macédoine de l'Ouest et l'Albanie du Nord. Pour toute la Bulgarie de l'Ouest et la Macédoine du Nord et du Nord-Est est indiqué l'index 83-85. Des individus ayant un index aussi élevé se rencontrent très rarement dans les terres bulgares. La population de la Macédoine du Sud est indiquée avec l'index 81-83, alors qu'elle dépasse très rarement 79. Mais le plus curieux c'est que M-r Maull s'est servi de l'article de S. Wateff „Contribution à l'étude anthropologique des Bulgares“, où il est dit expressément qu'il y a en Thrace de typiques subdolichocéphales; cependant M-r Maull indique sur la carte la population de la Thrace du Nord-Est comme brachycéphale, avec l'index 83-85. Selon Derriker c'est la Roumélie Occidentale qui est le véritable foyer de la dolichocéphalie.

Dans la partie orientale de la Péninsule le type asiatique n'a pas la diffusion que lui attribue M-r Maull.

Dans ce chapitre sont examinés au point de vue anthropologique non seulement les peuples actuels de la Péninsule mais encore ses anciens habitants. Maull fait une erreur en admettant que les anciens Thraces étaient en général des blondins. Les classes supérieures d'origine indo-européenne qui arrivèrent dans la Péninsule vers l'an 1900 av. J.-Ch., et qui ont été décrites par les auteurs anciens, étaient formées d'hommes blonds mais les classes inférieures, celles qui furent trouvées là par les indo-européens, étaient formées d'hommes bruns. On peut en juger d'après quelques vases grecs sur lesquels les Thraces sont représentés avec des yeux sombres et des cheveux clairs. Quoiqu'il en soit, les Thraces n'étaient pas, comme le croit Maull, un peuple généralement blond.

M-r Iaranov relève des inexactitudes et des fautes commises par M-r Maull dans le chapitre: „Peuples, Nations, Forces culturelles et Etats au cours de l'Histoire“. Presque toutes les dates sont inexactes, par ex. celles de l'avènement au trône du tzar Siméon, des règnes des Chichmanides (la dynastie du roi Samouïl), de la traversée des Dardanelles par les Turcs, etc.

M-r Maull pense qu'il est probable que le groupe national des Thraces, plus tard grécisé, a formé le noyau du peuple bulgare (p. 379) et que les Albanais sont les descendants directs des Illyriens. Les nombreuses études qui ont démontré l'origine thrace des Albanais ont été négligées par M-r Maull. M-r Iaranov reconnaît en ce qui concerne „la base“ thrace du peuple bulgare que cette théorie a été adoptée par presque tous les savants, parce que jusqu'aujourd'hui même il n'existe pas une étude approfondie sur la genèse anthropologique des Bulgares actuels; mais, selon lui, le substratum thrace ne peut être recherché que chez les Bulgares qui vivent dans la Macédoine Occidentale ou qui en sont originaires.

Le prof. Maull croit que les Bulgares d'Ispérik étaient d'origine hongro-finnoise (p. 376), parce qu'ils ont été indiqués comme tels par Cvijić dans son livre

„La Péninsule Balkanique" (Paris 1918) p. 90—91. D'ailleurs la plus grande partie du chapitre en question a été écrite exclusivement sur la base de ce livre — des pages entières sont textuellement copiées. Voilà pourquoi, selon Maull, „une grande partie de la Macédoine représente au point de vue ethnographique une région mêlée qui n'a pas encore été soumise à une analyse ethnographique satisfaisante". Sur la carte ethnographique de la Péninsule annexée au livre de Maull et élaborée „principalement selon Cvijić, mais avec des modifications dans les grands traits d'après les plus récents changements ethnographiques", dans la Macédoine du Sud et du Centre sont indiqués simplement des „Slaves de la Macédoine" et dans la Macédoine du Nord et du Nord-Ouest des „Serbes". Selon cette carte, il y aurait également des Serbes établis dans les parties occidentales du royaume de Bulgarie, jusqu'à Sofia, Vratza et Lom. Maull indique tout aussi inexactement que l'Albanie du Nord est peuplée à moitié par des Serbes. Or les recherches sur la toponymie ont établi qu'au contraire c'est ici que les Albanais ont le mieux résisté à la poussée des slaves et que c'est d'ici qu'ils se sont plus tard répandus au sud et au nord-est.

Un grand nombre de compatriotes de M-r Maull se sont prononcés d'une façon catégorique sur la nationalité de la population slave de la Macédoine en l'appelant bulgare. Mais M-r Maull n'en a cure. Il n'a également pas foi en Weigand, dont il cite pourtant les œuvres dans la bibliographie qui précède le chapitre en question; il ne prend pas en considération les constatations des investigateurs du siècle passé dont il indique également les livres-résultats de voyages sur les lieux mêmes; il ne prête pas confiance aux savants allemands qui ont eu l'occasion de se renseigner personnellement au cours de la grande guerre (par ex. Léonard Schultze et Franz Doflein). Mais il croit ce qu'affirme Cvijić — un géographe qui n'a aucune préparation scientifique comme ethnographe et qui n'est devenu tel que pour des raisons purement pratiques. Il est d'ailleurs probable que M-r Maull, au lieu de lire les auteurs qu'il cite et de se faire une opinion personnelle sur l'ethnographie de la Péninsule, a préféré s'en rapporter à l'ouvrage de Cvijić, qui est écrit de façon tout à fait tendancieuse, mais qui est très commode à mettre à profit dans des cas comme celui de M-r Maull. Cette façon de travailler est inexcusable pour un savant allemand de notoriété universelle et qui a été invité à collaborer à la nouvelle encyclopédie allemande.

La Macédoine est étudiée assez en détail de la page 427 à la page 438. Maull comprend ce pays approximativement dans les frontières qui sont reconnues par la science. Cependant, il place le cours supérieur de la Mesta en dehors des frontières macédoniennes (à l'exemple de Léonard Schultze) et il rattache à la Macédoine la Thrace Méditerranéenne Occidentale. Maull adopte également la division de la Macédoine proposée par Schultze.

Au commencement, Maull, en examinant la situation de la Macédoine en général, parle du type de ses régions. Selon lui, dans la Macédoine du Nord on trouverait le type „dinarico-serbe", dans la Macédoine du Sud le type „gréco-égéen" (p. 428). À la page 426 est donnée „la carte du type dans les villages" de la Péninsule „d'après Cvijić". Maull a copié la carte du „type dans les villages" qui se trouve dans le livre de professeur serbe en

la généralisant encore davantage. Rien n'a été corrigé ni complété, de sorte que toutes les erreurs qui figurent dans la carte de Cvijić figurent également dans celle de Maull. Dans l'une aussi bien que dans l'autre on distingue d'abord deux types: les villages dispersés (*Streusiedlungen*) et les villages compacts (*Geschlossene Siedlungen*). Sur les deux sont faussement indiqués comme „*Streusiedlungen*“ les localités de la Sredna Gora et celles de la Thrace nord-ouest de Plovdiv; par contre comme dispersés tous les villages compacts sur le cours supérieur de la Strouma, inclusivement ceux de la plaine de Gorna-Djoumaïa, et, en outre, les villages compacts de la vallée du Razlog. Sont faussement indiqués comme villages du second type: les villages aux quartiers séparés et éloignés les uns des autres de la vallée de l'Arda; les villages dispersés de Krivo-Palansko, Kratovo, Tzarévo-Selsko et Débersko. Cvijić aurait pu en travaillant plus consciencieusement éviter ces erreurs; mais il n'a pas tenu à l'exactitude de sa carte; ce qu'il voulait c'était être le premier à faire une carte de ce genre. En effet, il n'en existait pas de pareille; et comprenant que cette lacune se faisait sentir, Cvijić s'est hâté de la combler. Il voulait, entre autre, s'acquérir la réputation d'unique connaisseur de la Péninsule balkanique et il y a réussi au moins provisoirement. C'est ainsi que Maull, sans avoir le moindre doute sur la bonne foi de son collègue de Belgrade, a copié en toute confiance la carte en question. Maull a également copié de Cvijić la carte pour la forme des habitations dans la Péninsule. Il l'a copiée avec toutes ses erreurs grossières et sa classification absurde. Mais pour cette carte, aussi bien que pour les deux autres dont il a été question, Maull indique consciencieusement qu'elles ont été faites d'après Cvijić. Cependant Maull porte seul la responsabilité des erreurs qui figurent dans la carte „La densité de la population en Bulgarie et dans les villes“ qui se trouve à la page 476. Avant tout, elle ne donne aucune idée de la densité de la population dans le pays, parce que comme unité sont pris non les arrondissements mais les départements, de sorte que les arrondissements de Samokov et de Sofia sont indiqués avec une densité de 60—70 personnes par kilomètre, alors que l'arrondissement de Sophia a 75 kilomètres par kilomètre (la ville de Sophia 172.6 personnes), et l'arrondissement de Samokov — seulement 23.9 personnes par kilomètre carré. D'autre part les limites des départements ne sont pas exactement marquées. L'arrondissement de Dövlène est inscrit comme faisant partie du département de Plovdiv et sa densité est indiquée comme étant de 50 à 60 personnes par kilomètre carré, c. à. d. la même que celle du département de Plovdiv en général. Or dans l'arrondissement de Dövlène ne vivent que 12.9 personnes par klm², de sorte que même si Maull l'avait placé dans le département de Pachmakli, auquel cet arrondissement appartient en réalité, tout de même Maull aurait été loin de la vérité. Les villes ne sont pas mieux indiquées sur cette carte-esquisse. La ville de Troyan qui n'a que 4098 âmes est indiquée comme ville de 20 à 30,000 âmes. De même, comme ville de 20 à 30,000 âmes est indiqué sur la carte Vidine, quoiqu'il n'ait que 18,507 âmes, et dans le texte il est dit qu'il a 65,800 habitants. Là également Kazanlek est marqué comme ayant 29,000 âmes alors qu'il n'en a que 11,598 (toujours d'après le recensement de

1926 dont s'est servi Maull). Gabrovo, dans le texte aussi bien que sur la carte est écrit par erreur Grabovo, et sur la carte il est indiqué comme ville de moins de 5,000 habitants, quoiqu'il en ait 10,483. Un assez grand nombre de villes de plus de 5,000 habitants, et qui sont des chefs-lieux d'arrondissement, comme Oréhovo, Béla Slatina, Razlog, Kerjali n'ont pas été marqués bien qu'il y eût assez de place et que par contre aient été indiquées des villes comme Breznik, Melnik (qui n'a que 722 habitants; le chef-lieu d'arrondissement Svéti-Vratch qui a 2,780 h. n'est pas indiqué), Klissoura, Sopot, Trevna (le centre d'arrondissement, qui est plus grand, n'a pas été indiqué) etc. Maull n'a pas indiqué les nouvelles villes (même pas Pernik qui a 12,296 habitants), ni Novi-Pazar, Osman-Pazar, Popovo, Bansko et les petites villes de la Thrace du Sud. Toutes ces erreurs font douter de l'exactitude des autres données statistiques qui se trouvent dans cet ouvrage.

Après les „Terres égéennes“, Maull étudie les terres „rhodopéennes-balkaniques“, auxquelles il donne le nom général de Bulgarie. En s'arrêtant à chaque région de ces terres en particulier, Maull spécule sans succès avec la notion de „région naturelle“ pour prouver que les frontières roumaino-bulgare et gréco-bulgare seraient parfaitement naturelles. Parlant des Bulgares, Maull fait de brèves remarques sur les noms propres dans les différentes régions du pays. Et comme dans ce cas il s'est servi de l'ouvrage de Drontchilov „Beiträge zur Anthropologie der Bulgaren“, Maull donne ici des précisions qui diffèrent de celles qu'il a indiquées sur sa carte (p. 363).

Selon D. Iarantov, le livre de M-r Maull en ce qui concerne la géographie des terres bulgares n'est ni satisfaisant ni exact. Et si cela est dû en grande partie au fait que ces terres n'ont pas encore été suffisamment étudiées (surtout au point de vue physico-géographique) il faut dire aussi que la confiance sans réserve donnée par Maull à l'ouvrage de Cvijić n'y a pas peu contribué. Il aurait été désirable que M-r Maull eût pris en considération la critique que le prof. N. Krebs et d'autres autorités ont faite de cet ouvrage.

Pour les Bulgares et surtout pour les géographes bulgares le livre de Maull a une valeur toute spéciale: il leur montre avec quel zèle et quelle tenacité il faudra travailler pour rétablir la vérité sur beaucoup de questions touchant la péninsule balkanique et plus spécialement les terres bulgares.

Notes critiques concernant la dialectologie macédonienne. I A propos d'une notice du professeur André Vaillant. (Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, XXXIII p. 153-155); **II Skopie, III. Sredska župa.** — Compte rendu de A. M. Sélichtchev.

Le prof. Sélichtchev, prenant motif des notes critiques du prof. André Vaillant et de quelques autres savants sur son livre „La population slave en Albanie“ et sur son article „Les parlers dans la région de Skopie“ s'arrête à son tour sur les questions soulevées et appuie sur de nouveaux arguments son opinion qui ne s'accorde pas avec celle de M-r Vaillant.

Sélichtchev soutient que la désignation locale Pešterica (dans les environs de Skopie) qui contient le groupe de consonnes *št* appartient à la

langue de la population locale et il n'admet pas qu'elle puisse être un slavisme d'église. Sélichtchev appuie son opinion en citant d'autres mots encore de la même région qui contiennent les consonnes bulgares *um* (št) respectivement *мѹ* (žd).

En ce qui concerne la voyelle *y*, réflexe de la nazale *ж* dans le mot *зусла* qui se prononce ainsi avec la voyelle *y* — en Macédoine, Sélichtchev démontre qu'il n'est pas ici un mot populaire local, et qu'il a été probablement apporté ici par des chanteurs — „gouslari“ professionnels venus des régions serbes du nord-ouest, et qui en chantant des chansons populaires s'accompagnaient d'un instrument de musique „la gousla“, mot qu'ils prononçaient selon la phonétique de la langue serbe.

3. A propos de l'affirmation de M-r Vaillant qu'il y aurait dans les parlers macédoniens des traits d'origine serbe „dans le vocabulaire, la phonétique et même la morphologie“, affirmation que M-r Vaillant n'appuie pas d'exemples concrets, M-r Sélichtchev démontre que cette opinion de Vaillant est en désaccord avec tous les faits établis jusqu'aujourd'hui, faits qui prouvent que les parlers macédoniens possèdent, à l'exception des réflexes *K'—r'* (au lieu de *tj*, *dj*), tous les traits linguistiques que les relient directement aux parlers de la langue bulgare en général.

II. Dans la seconde partie de ses notes critiques intitulée „Skopié“ Sélichtchev relève les inexactitudes et les erreurs relatives à la dialectologie de la Macédoine, qui figurent dans les plus récentes publications ethnographiques et folkloriques serbes, notamment dans les articles publiés dans le „Recueil d'études ethnographiques et folkloriques sur la Serbie du Sud et les régions voisines“, publié par la „Société Scientifique de Skopié“ (Skopié, 1931). M-r Sélichtchev examine plus en détail l'article de Stoïna Ristitch „Coutumes à l'occasion des naissances chez les Serbes orthodoxes de Skopié“, dans lequel on rencontre une quantité de termes qui sont employés dans la vie intime de la population. Beaucoup de ces termes sont donnés tels que les prononcent les vieilles femmes de Skopié — personnes qui ont conservé les anciennes traditions. Ces termes sont également importants comme matériel linguistique qui confirme la présence dans les parlers de la région de Skopié des traits caractéristiques de la langue bulgare comme l'a exposé Sélichtchev dans son étude „Les parlers dans la région de Skopié“ (publiée dans la Revue Macédonienne A VII № 1). M-r Sélichtchev cite des exemples tirés de l'article de Mme Ristitch où se rencontrent des réflexes de sons et de suffixes conformes aux particularités de la langue bulgare.

Dans la troisième partie, intitulée „Sredska joupa“, Sélichtchev parle d'abord du caractère ethnique de la population qui occupe la région au nord-ouest du „Polog“, en s'appuyant sur les données détaillées qu'il a publiées dans son ouvrage „Le Polog et sa population bulgare“ (Sofia, 1929). Ici Sélichtchev parle également de la population de la „Sredska joupa“ et de la „Sirinitzka joupa“ (p. 410—416). Sélichtchev ajoute des arguments puisés dans les ouvrages plus récents (Elzovitch, Vocabulaire du dialecte de Kossovo et Métohi, Belgrade, 1932; L. Kuba, Conférences sur la Vieille Serbie, Prague, 1932), et conclut que toutes les données linguistiques et historiques prouvent qu'autrefois le groupe slavo-bulgare a peuplé non

seulement toute la Macédoine mais s'est aussi établi au nord-ouest de cette contrée. Dans la langue de la population des deux régions en question il y a des traits bulgares qui sont particuliers à la langue des anciens habitants. Au cours des 150—200 dernières années sont venus là de nouveaux émigrants de la Macédoine et en outre dans cette même région de Prizrène et plus loin à l'ouest de celle-ci des émigrants originaires des régions serbes, de telle sorte que les éléments linguistiques serbes ont pris le dessus. Cependant beaucoup d'éléments bulgares se sont conservés; ils sont surtout importants dans le parler de la „Sredska jôpa“.

Pour appuyer ce qu'il avance, M-r Sélichtchev se sert des données linguistiques fournies par l'article de M. C. Viahovitch „Средачка Жупа“, publié dans le Recueil de la Société Scientifique plus haut mentionné (p. 27—72).

Prof. St. Romanski, Vocabulaire orthographique de la langue bulgare littéraire. Avec l'indication de la prononciation et de l'accentuation des mots. Sofia, Maison d'édition „Kazanlečka dolina“, 1933, pt. 8°, p. 627. Prix 120 levas. — Compte rendu de L. Milétitch.

Le prof. Milétitch fait ressortir la grande importance du vocabulaire du prof. Romanski pour le progrès et la fixation définitive de la langue bulgare littéraire, dont l'unité est une des principales conditions pour l'affermissement de l'unité nationale bulgare au point de vue intellectuel. Car, dit M-r Milétitch, non seulement ce vocabulaire fixe l'orthographe, de telle sorte qu'on pourra, grâce à lui, éviter ces continuelles hésitations qui déparent nos ouvrages littéraires, mais il établit en outre l'unité de notre langue littéraire, en indiquant à côté d'un grand nombre de mots, là où c'est nécessaire, comment il faut prononcer de mot en question, avec aussi l'accentuation.

A mesure qu'un peuple s'élève au point de vue culturel, il devient de plus en plus sensible à l'inharmonie que des gens instruits, influencés par le parler de leur lieu d'origine, introduisent, oralement ou par écrit, dans la langue littéraire. En Bulgarie la faute la plus courante est la prononciation de la voyelle *ѣ* comme *e*, selon la prononciation bulgare occidentale, ou la prononciation arbitraire *я* là où la prononciation littéraire exige *e*. Voilà pourquoi il était nécessaire de composer un vocabulaire orthographique où seraient indiquées toutes les formes des flexions d'un mot donné et de ses dérivés qui contiennent la voyelle *ѣ*, comment et avec quelle accentuation elles doivent être prononcées. Grâce aux patients efforts et à la grande compétence scientifique appliqués dans le vocabulaire du prof. Romanski, la littérature bulgare s'est enrichie d'un ouvrage de ce genre qui deviendra le sûr conseiller dans tous les cas où on pourrait hésiter soit sur l'orthographe soit sur les formes de notre langue littéraire et leur prononciation correcte. M-r Milétitch explique cela en donnant des exemples extraits du vocabulaire en question.

Le vocabulaire a été encore augmenté par l'indication des mots étrangers qui s'emploient dans notre langue littéraire et dont on donne l'orthographe, la prononciation et la signification. Ceci est très important, car la

signification des mots étrangers est souvent ignorée et ceux-ci ne sont pas employés là où il convient.

Le vocabulaire de M-r Romanski sera non seulement utile aux Bulgares en complétant leurs connaissances au point de vue de l'orthographe et de l'emploi de la langue littéraire, mais il sera aussi bien accueilli par les étrangers pour lesquels les verbes bulgares surtout, avec leurs formes variées et leur accent mobile semblent présenter des difficultés insurmontables tant qu'ils ne les ont pas compris et appris par la pratique.

Carte de la Macédoine dans ses limites géographiques à l'échelle de 1:300,000 par D. Iaranov. Elaborée et imprimée sous la direction du capitaine D-r D. Stoyanov. Avec 10 fac-similés d'anciennes cartes de la Macédoine dans le texte et 6 feuilles de la carte au 1:300,000. — Sofia, folio, 43 p. Edition de l'Institut Scientifique Macédonien. La carte a deux éditions, l'une en bulgare l'autre en français. — Compte rendu de L. Milétitch.

Il y a longtemps que se faisait sentir le besoin d'une carte géographique exactement et artistiquement élaborée de la Macédoine toute entière, avec la toponymie exacte de toutes les localités qui existent maintenant après les grands changements amenés par les dernières guerres dans la péninsule balkanique. Cette lacune dans la science géographique est aujourd'hui comblée par l'œuvre de notre spécialiste en géographie M-r D. Iaranoff et du capitaine D-r D. Stoyanoff de notre Institut Cartographique. L'édition, qui est très belle, a été imprimée à Sophia même. En plus de la carte bulgare imprimée en caractères cyrilliques il a été imprimé une carte française sous le titre ci-dessus. Dans les deux éditions on est frappé par les vives et nettes couleurs employées pour marquer la topographie, de sorte que tout est clair — les noms des localités (excellamment calligraphiés), les montagnes, les vallées, les cours d'eau, etc. Jusqu'aujourd'hui une aussi belle carte de la Macédoine n'avait pas été éditée. C'est à bon droit que l'Institut Scientifique Macédonien peut être fier de cette édition.

M-r Iaranoff a eu soin, avant tout, de recueillir et de marquer sur la carte une toponymie exacte. En outre, M-r Iaranoff a écrit une longue préface où il fait la revue critique de l'évolution de la représentation cartographique de la Macédoine (p. 1 à 25) et des cartes topographiques actuelles de la Macédoine (p. 26—28) et où il donne des explications sur la nouvelle carte (p. 29—33). Dans cette étude préliminaire, illustrée de fac-similés d'anciennes cartes sur lesquelles la Macédoine est marquée en commençant par la carte *Tabula Peutingeriana* (de la fin du IV siècle avant J.-Ch.), Iaranoff examine la valeur scientifique des cartes de la Macédoine parues jusqu'aujourd'hui, pour faire ressortir le caractère scientifique de la nouvelle carte. Dans la conclusion, M-r Iaranoff explique pourquoi a été choisie l'échelle 1:300,000, quelles cartes ont servi pour les différentes parties, de quelle façon a été techniquement utilisé le matériel topographique recueilli pour l'élaboration de la carte, pourquoi le terrain est représenté par des horizontales brunes de 200 mètres, et pourquoi à côté des horizontales n'a pas été donnée la hauteur de la coupe, vu que les nom-

breuses côtes indiquées sont suffisantes pour l'orientation. Les éléments hygrographiques et leurs désignations sont inscrits en bleu en laissant en blanc seulement les plus faibles profondeurs de la mer, jusqu'à 10 mètres. En ce qui concerne les localités (y compris les couvents les plus importants) il faut relever que toutes les villes et les plus grands villages sont dessinés conformément à leur plan. D'une façon plus schématique par un, deux ou trois quartiers sont représentés les villages de moindre importance; quant aux villages de moins de 100 habitants, seuls les villages isolés ont été notés, afin de ne pas rendre difficile la lecture de la carte. Afin de combler en partie cette lacune à la fin du texte est donné la liste des villages qui ne figurent pas sur la carte. Je prévois, dit M-r Iaranov, que plusieurs personnes s'étonneront de ne pas trouver quelque village sur la carte ou sur la liste; au cours des trois dernières guerres et immédiatement après, de grands changements se sont opérés dans les rapports anthropologiques — certaines localités ont été détruites, d'autres ont été créées. Or, comme la carte représente la situation actuelle, beaucoup de localités antérieures, surtout dans les régions habitées par les Turcs, ne sont notées ni dans la carte ni dans la liste.

Pour la Macédoine sous domination grecque les anciennes désignations d'avant-guerre ont été maintenues sur la carte, parce que celles-ci aujourd'hui encore sont employées par la population bulgare indigène demeurée dans cette région, qui, selon Iaranoff, „est beaucoup plus nombreuse que ne le pensent ceux qui n'ont pas voyagé sur les lieux mêmes ou qui n'ont pas eu l'occasion d'entrer en contact avec des habitants de cette région“. Maintenant la Grèce afin d'effacer le caractère slave et en général le caractère non grec de la population en Macédoine a pris soin de débaptiser les localités en leur donnant des appellations grecques. Comme il n'était pas possible de noter sur la carte à côté de l'ancien nom le nouveau, Iaranoff a donné à la fin une double liste des localités débaptisées, et cela par ordre alphabétique d'abord d'après l'ancien nom, ensuite d'après le nouveau nom, par ex. Banitza — Karié (Région de Séresse), Banitza — Vevi (Région de Lérine), Blatzé — Rhlodia; Bobichta — Verga; Brest — Akpolimnion; Vodène — Edessa; Voltchichta — Ijdoea; Vembel — Moshohori, etc. Dans la seconde au contraire les dénominations grecques sont en premier lieu. Dans la liste se trouvent plus de 800 localités débaptisées.

Au sujet de l'origine de l'adverbe bulgare-macédonien „ouchtche“ (ouchte), — Compte rendu d'Iv. Lekov.

Le slaviste russe bien connu G. Ilinsky a publié en 1931 dans la Revue Macédonienne A. VI. № 4 un article sous le titre „Заметки о македоно-болгарском наречии ѱште“ où il essayait d'expliquer l'adverbe macédonien occidentale ѱште (ѱште) [comparez avec le още du bulgare littéraire], que sa voyelle initiale rend si énigmatique. Ce qu'il y a de nouveau dans cette explication c'est qu'elle ne repose pas sur des lois phonétiques, mais suppose une contamination entre l'adverbe оу (en général иу) existant dans la langue vieux-bulgare et sa forme populaire synonyme оште. Maintenant M-r Iv. Lekov confirme cette interprétation du prof. Ilinsky en donnant quelques nouvelles preuves en faveur de celle-ci.

L'adverbe *ου* avec la signification „οὐπω, οὐδέπω“ dans le sens de „още не“ (pas encore) a pu être prolongé en vieux-bulgare par la particule *ице* et en même temps changer parfois de signification. Les langues slaves ont hérité l'adverbe complexe (j)už(e) avec la signification „вече“ (déjà).

A côté de la signification régulière de *uže* fréquemment employé dans le sens de „вече“, dans quelques cas a surgi l'ancienne signification avec „още“, ce qui a facilité la contamination avec „още“ et a mené à une transformation dans ce dernier adverbe. M-r Lekov donne des exemples parallèles empruntés aux langues slaves.

M-r Lékov fait ressortir comme parallèle le flottement dans la signification „вече — още“, en latin *iam*, en français *déjà*, en allemand *schon*, par ex.: „Quid est enim, Catilina, quod te *iam* in hac urbe delectare possit?“ Ciceronis Orat. in Cat. I) ou „Aus den Tatsachen ergibt sich, dass die Doppelung *schon* im Idg. als ein formbildendes Prinzip längere Zeit bestanden hat“. H. Hirt, Indogermanische Gram. IV. Heidelberg 1928, p. 1.

Etant donné que le mot *déjà* non seulement dans les langues slaves mais aussi dans les autres langues indo-européennes est étroitement relié schématiquement avec le mot *encore*, il faut admettre la probabilité de la contamination supposée par le prof. Ilinsky.

Henryk Batowsky, Le problème balkanique (Warszawa 1933, 43 p.); **La III-ième conférence balkanique.** (Warszawa 1933, 16 p.). — Compte rendu d'I. v. L é k o v.

Le slaviste polonais H. Batowsky, qui est connu, entre autre, par certains articles sur le monde slave du Sud (publiés dans le *Ruch słowiański*“, Lwow), a publié la brochure au titre ci-dessus indiqué dans le but d'éclairer le public polonais sur la question des rapports internationaux dans la péninsule balkanique. Il est notoire que les milieux polonais sont bien disposés à l'égard de la Yougoslavie, les deux pays ayant des intérêts politiques communs. Ceci ne peut pas ne pas influencer les conceptions de certains écrivains politiques qui ne se laissent diriger que par les impératifs de la „politique réaliste“ et négligent les arguments de la science et de la morale. H. Batowsky n'appartient pas entièrement à la catégorie de ces derniers. Il s'efforce cette fois de se modérer et de considérer les choses sans prévention, quoique ici et là il laisse percer dans son exposé sa sympathie pour les Etats balkaniques qui actuellement de par leur situation internationale sont plus fortement liés avec la Pologne.

Dans la première brochure, Batowsky s'arrête sur le prologue de la grande guerre — l'attentat de Sarajévo en 1914, acte qu'il considère comme la conséquence des aspirations du peuple serbe pour acquérir son unité. M-r Batowski dit, et telle est la vérité, que les traités de paix n'ont méconté qu'une partie des peuples balkaniques, mais il ne devrait pas chercher à justifier les traités, en soulignant que cette partie est plus petite que le groupe des Etats satisfaits. Batowsky s'en rapporte à l'opinion du professeur roumain Yorga, selon lequel, les frontières entre les peuples balkaniques ne sont pas en général bien définies, de sorte qu'elles peuvent être arbitrairement déplacées; M-r Lekov fait ressortir que c'est là un des plus artificiels arguments de la politique de conquête.

La notion „les Balkans“ et „les peuples balkaniques“ est devenue, comme on la sait, assez élastique. Avant les guerres, la Roumaine n'était pas considérée comme un pays balkanique. Mais actuellement les frontières de la péninsule balkanique se sont considérablement élargies en englobant la Yougoslavie, la Roumanie et la Turquie. C'est pourquoi M-r Batowsky a dû parler de chacun de ces pays en particulier, quoique leurs rôles dans le problème balkanique ne soient pas d'égale importance. Ainsi dans la première brochure se suivent dans l'ordre alphabétique des Etats balkaniques de brèves données statistiques et historiques sur chaque pays, puisées dans les plus récents ouvrages sur ce sujet. En ce qui concerne la Bulgarie, M-r Batowsky s'est servi du livre du publiciste français G. Desbons „La Bulgarie après le Traité de Neuilly“, Paris 1930 et de l'almanach polonais. „Od Wisły do Maricy“ (Rocznik t-wa Bułgarsko-polskiego, 1927). Dans ces divers exposés, l'auteur attire l'attention des lecteurs principalement sur la Yougoslavie. A propos des minorités dans les frontières de cet Etat, Batowsky dit que d'après les informations bulgares il y aurait là plus de 600,000 Bulgares macédoniens. Selon M-r Lékov, cette remarque doit être corrigée dans le sens que les statistiques qui indiquent ce grand nombre de Bulgares en Macédoine ont été établies non seulement du côté bulgare mais encore et surtout sur la base des travaux de savants étrangers, tels que G. Waigand, Vl. Sis, L. Lamouche, etc. Au sujet des Confins Occidentaux, Batowsky explique que ceux-ci ont été arrachés à la Bulgarie pour „des raisons stratégiques“, afin que la ligne de chemin de fer Belgrade—Nich — la frontière grecque puisse être mieux défendue. Parmi les renseignements donnés sur la Roumanie, on rencontre l'affirmation qu'une politique libérale serait dernièrement appliquée à l'égard des minorités bulgares en Dobroudja. Les faits démentent cette affirmation. M-r Batowsky consacre aussi quelques pages au conflit balkanique le plus important, le conflit serbo-bulgare. Il soutient, quoique sans beaucoup d'assurance, l'opinion de ceux qui affirment que les frontières ethniques ne sont pas bien définies et que l'Exarchat a exercé autrefois une forte influence sur la conscience nationale des Macédoniens. Batowsky n'indique pas ici quelles sont les sources de ses informations. Malheureusement entre les lignes perce la tendance de l'auteur à justifier les aspirations serbes sur la Macédoine, en rapportant sans aucun commentaire les arguments de la diplomatie serbe: le sang des soldats serbes versé sur cette terre et le danger d'un ébranlement de l'équilibre dans les Balkans. Selon Batowsky, le souvenir de 1915 et celui des pertes serbes pendant la guerre ne peuvent être facilement effacées et ce seraient ces souvenirs qui justifieraient le désir des Serbes de serbiser la Macédoine et les autres terres bulgares amputées. S'il s'agit de rappeler l'histoire, dit M-r Lékov, les Bulgares auraient beaucoup plus d'accusations à élever, en commençant par la fatale année 1885 et terminant par 1913. M-r Batowsky se trompe en croyant que la bonne administration en Yougoslavie et la pression exercée sur la population bulgare en Macédoine, en la privant de tous les droits de l'homme, donne déjà des résultats satisfaisants, c. a. d. qu'une complète assimilation ne tardera pas à se faire. Selon Batowsky, Bulgares et Serbes présentent les uns et les autres des preuves basées sur la science pour démontrer que la Macédoine

leur appartient. Mais, dit M-r Lékov, M-r Batowsky ne peut ignorer les nombreux et irréfutables arguments donnés au sujet du caractère bulgare de la population macédonienne par des savants étrangers qui font autorité. Quant aux „preuves“ historiques et ethnographiques de quelques savants étrangers peu consciencieux — défenseurs de la thèse serbe — on sait qu'elles reposent sur la falsification des faits.

Dans la seconde brochure, M-r Batovsky examine au point de vue historique les efforts qui ont été faits dans les séances des trois conférences balkaniques (en 1930, 1931 et 1932) en vue d'un rapprochement entre les Etats balkaniques. La devise de ces conférences a été: „Les Etats balkaniques doivent disposer eux-mêmes de leur sort“. Cependant ces conférences n'ont pas donné de résultats, car la distinction ostensible entre vainqueurs et vaincus n'a pas permis la réalisation des plans proposés. M-r Batowsky est enclin à justifier les efforts faits par les Bulgares pour imposer une amélioration du sort des minorités, mais il semble ne pas approuver la conduite de la délégation bulgare dans ces conférences, en notant avec regret le fait que celle-ci a quitté démonstrativement la III conférence à Bucarest.

C. Gaziadi, Les rapports des pays balkaniques et l'adoption des mesures les plus appropriées pour le développement économique de ces rapports. (Etude ayant obtenu le prix Carnegie au concours international organisé par la conférence balkanique). Ed. H. Tevfik, Galata — Stanboul, s. a. (1932), III+76 p., 4°. — Compte rendu de D. Iarano v.

Le livre de M-r Gaziadi sur „Les rapports des pays balkaniques et l'adoption des mesures les plus appropriées pour le développement économique de ces rapports“ a obtenu le prix attribué par la Fondation Carnegie pour la Paix au meilleur ouvrage sur ce sujet. Ceci et le fait que les rapports économiques entre les pays balkaniques ont été rarement étudiés, attire l'intérêt sur le livre de M-r Gaziadi. Cependant il ne justifie cet intérêt que sous un seul rapport: il donne de très nombreuses informations et des chiffres dûment vérifiés sur le commerce des six Etats balkaniques séparément et pris en commun. Mais la seconde partie, la plus intéressante du thème proposé, est traitée très superficiellement.

Dans l'introduction, M-r Gaziadi fait ressortir qu'il n'y a pas longtemps tous les peuples balkaniques vivaient dans les frontières d'un monde qu'on pourrait caractériser comme levantin, ou comme ottoman, avec pour centre Constantinople, qui était le rêve de tout balkanique plus riche. Dans ce monde fermé, les classes supérieures de la population s'étaient uniformisées de telle sorte que le bouillonnement des luttes nationales ne se reflétait pas sur les rapports commerciaux. Ce fait, selon Gaziadi, représente une importante base pour le développement futur des rapports économiques entre les pays balkaniques.

Dans le premier chapitre, l'auteur dit que le premier pas vers un rapprochement commercial entre les peuples balkaniques se fera quand sera réalisé un rapprochement intellectuel, auquel, selon l'auteur, contribuerait une académie balkanique, avec des cours en langue française. En écrivant ces lignes, M-r Gaziadi a en vue le lycée de Galata-Saraïl et l'Ecole de

Médecine à Constantinople, où il a 60—70 ans accouraient des élèves et des étudiants de toute la péninsule Balkanique.

L'optimisme de M-r Gazaldi est invincible et pour pouvoir l'inspirer à ses lecteurs, il s'efforce dans le second chapitre de leur démontrer que l'idée d'une union balkanique est très vieille, mais qu'en 1912 elle a été réalisée pour la première fois par Vénizelos (p. 9). Cette initiative, dit-il, aurait pu avoir pour l'hellénisme de très graves conséquences si la seconde guerre balkanique n'était venue châtier la mégalomanie des Bulgares. Ceci, dit l'auteur du compte rendu, est aussi peu conforme à la vérité que l'affirmation que Vénizelos aurait été l'initiateur et le réalisateur de l'alliance balkanique.

Ce n'est qu'à partir du troisième chapitre que Gaziadi entre vraiment dans son sujet. Il donne des tableaux statistiques détaillés sur chacun des pays balkaniques, pour les années 1929, 1930 et 1931, dans lesquels sont indiqués les clients et les fournisseurs des Etats balkaniques, de quelle sorte sont les marchandises importées et exportées, leur prix en francs français et leur poids, respectivement leur nombre ou leur volume. Ces tableaux occupent 44 pages et sont d'un grand intérêt par eux-mêmes. Cependant ils semblent inutiles dans l'ouvrage de Gaziadi, parce qu'il ne tire de ces tableaux que les conclusions générales suivantes: le commerce d'importation et d'exportation des Etats balkaniques est très restreint, calculé aussi bien d'une façon absolue que d'une façon relative. La Belgique, qui a une population 8 fois moins nombreuse que celle des six Etats balkaniques pris ensemble, a un commerce extérieur égal à 63% du commerce extérieur des Etats balkaniques. Ceux-ci exportent ensemble pour environ 13½ milliards de francs français et importent pour 17 milliards. Le plus grand déficit est représenté par le commerce extérieur de la Grèce qui importe presque chaque année le double de ce qu'elle exporte. Son commerce extérieur est proportionnellement le plus actif — on compte par tête 885 frs français, en Yougoslavie 479 frs, en Bulgarie 405 frs, en Turquie 283 frs, en Albanie seulement 218 frs. Mais la plus importante constatation, qui ressort de l'analyse des nombreux tableaux, c'est que l'échange entre les Etats balkaniques est tout à fait insignifiant. Il représente 10¼% de toute l'importation dans ces pays et 12⅞% de toute leur exportation. Le commerce le plus important avec les autres pays balkaniques est fait par la Roumanie et après celle-ci par la Grèce. Entre la Yougoslavie d'une part et de l'autre la Turquie et en partie, la Bulgarie, il ne se fait aucun échange. De même l'Albanie ne fait presque aucun commerce avec les autres Etats balkaniques.

M-r Gaziadi examine ensuite les mesures qui devraient être prises pour renforcer l'échange de marchandises entre les Etats balkaniques. Il recommande l'unification de la nomenclature douanière et des statistiques commerciales, unification qui a été recommandée par la section économique auprès de la Société des Nations; la constitution de grands cartels nationaux qui s'occuperaient d'achats en masse des autres Etats balkaniques. Ces cartels nationaux devront peu à peu s'unir en cartels balkaniques qui auront pour but de maintenir à un haut tarif les prix des produits balkaniques spécifiques et de les placer dans les différents pays balkaniques. Ces puissants cartels devront être aidés par des instituts spéciaux.

M-r Gaziadi n'ose pas recommander la mesure qui est la plus efficace pour le rapprochement entre deux ou plusieurs Etats — la suppression des frontières douanières. Ceci ne serait que d'une utilité très relative et limitée, les Etats balkaniques ayant une production analogue.

M-r Gaziadi ne recommande pas en somme quelques mesures originales et efficaces pour le développement des liens commerciaux entre les Etats balkaniques. Son ouvrage ne donnera pas des résultats pratiques, de même que n'en donnent pas les conférences balkaniques sur lesquelles Gaziadi fonde de si grands espoirs.

Georges Desbons, La Hongrie après la Traité de Trianon. Avec 4 cartes hors-texte. Paris, 1933, 8°, 210 p. — Compte rendu de V. Ionova.

M-r G. Desbons, qui en 1930 a écrit un livre courageux et fortement documenté pour dénoncer l'iniquité du traité de Neuilly et plaider la cause du peuple bulgare accablé par ce traité¹, fait paraître aujourd'hui un ouvrage où il signale à l'opinion publique les erreurs, les injustices et les germes de futurs conflits d'un autre de ces traités dits „de paix“. Cet ouvrage a pour titre: „La Hongrie après le Traité de Trianon“.

M-r Desbons commence par rappeler brièvement l'histoire de la Hongrie depuis ses origines jusqu'au XIXe siècle. Il fait ressortir plus particulièrement les mérites de la Hongrie envers l'Europe dans le passé. Son rôle séculaire c'est la défense de l'Occident contre les envahisseurs venus de l'Orient.

Dans le second chapitre, M-r Desbons expose les relations entre Autrichiens, Allemands et Magyars au XIXe siècle; parle de l'animosité de ces derniers à l'égard des Autrichiens — conséquence de l'oppression exercée sur la Hongrie par Vienne; retrace les péripéties traversées par le peuple hongrois jusqu'à ce qu'il parvienne en 1867 à imposer à François-Joseph la Constitution qui inaugure le régime dualiste. Cependant, dit G. Desbons, la Hongrie supportait difficilement la tutelle militaire et diplomatique des Habsbourg. Et si elle ne la rejetait pas c'était parce qu'elle se sentait menacée d'un côté par la politique d'expansion de la Russie, de l'autre par les prétentions de Belgrade et de Bucarest sur des zones de territoires hongrois à minorité roumaine ou yougoslave. C'est ce souci de légitime défense qui explique l'adhésion de la Hongrie à l'alliance de l'Allemagne et de l'Autriche. Mais, ajoute G. Desbons, le Hongrois continue comme dans le passé à détester l'Allemand. M-r Desbons rapporte pour appuyer cette assertion de nombreux témoignages. Il cite, entre autres, des extraits des lettres de guerre du premier ministre hongrois de 1914, le comte Tisza, où celui-ci se plaint amèrement des Allemands.

„La Hongrie est-elle responsable du déclenchement de la guerre?“ telle est la grave question que G. Desbons examine dans le troisième chapitre de son livre. Après avoir exposé la thèse hungorophobe des propagandes roumaine, serbe et tchèque qui affirment que Budapest et les magnats

¹ G. Desbons, *La Bulgarie après le Traité de Neuilly*. Avec 13 cartes hors-texte. Préface de M. J. Godart. 1930, 462 p.

magyars ont joué un rôle décisif dans la politique de l'Empire bicéphale, M-r Desbons oppose à cette thèse des arguments irréfutables.

Tout le chapitre IV est consacré à la révision du procès contre le comte Tisza, accusé par l'Entente, pendant et après les hostilités, d'avoir préparé et déclenché la guerre. M-r Desbons rend hommage au courage politique et à l'intégrité du comte Tisza. Il dit combien longue a été la lutte en faveur de la paix menée par le chef du gouvernement hongrois contre le Conseil de la Couronne de Vienne; il rappelle que, la guerre une fois engagée, le comte Tisza, à plusieurs reprises, a insisté pour la conclusion d'une paix honorable; et enfin que Tisza est resté pendant toute la durée des hostilités, et en dépit des pressions exercées sur lui, fidèle au principe du non — accroissement territorial. Quoiqu'il en soit, conclut M-r Desbons, les erreurs du chef ne peuvent pas justifier l'écrasement de tout un peuple.

Dans le chapitre suivant M-r Desbons retrace avec émotion la dramatique situation dans laquelle s'est débattue la Hongrie après la capitulation bulgare et la débâcle allemande. Non seulement les Hongrois mais aussi les Bulgares considéreront comme une satisfaction morale le fait qu'un Français tel que G. Desbons s'indigne du manque de courtoisie et de l'arrogance avec laquelle le général Franchet d'Esperey accueillit la délégation hongroise, avec en tête le comte Karolyi — des amis de la France pourtant. On sait que ce général français reçut de la même façon la délégation bulgare. Ce sont des souvenirs qui s'effacent difficilement.

Dans le chapitre VI „Une dangereuse opération chirurgicale“, G. Desbons parle des frontières douloureusement fantaisistes imposées à la Hongrie par le traité de Trianon. La Hongrie s'est vu soustraire plus des deux tiers de son territoire. Pour montrer l'ineptie du tracé de la frontière, G. Desbons annexe une carte où on voit sur vingt kilomètres la route hachée cinq fois par la frontière autrichienne. Cette carte est d'une telle absurdité et présente de si réels dangers pour l'avenir que de tous côtés retentissent de sages conseils de rectification. Voilà celui de M-r de Monzie: „Il faut rectifier. . . Dans l'intérêt de la Hongrie? Non. Dans le nôtre“. Après avoir examiné la triste situation économique dans laquelle a été placée la Hongrie, M-r Desbons, dans un long et émouvant exposé montre la situation qui est faite aux minorités hongroises en Roumanie, en Tchécoslovaquie et en Yougoslavie. C'est la négation la plus absolue du principe proclamé par Raymond Poincaré dans son discours du 30 juin 1918: „La conscience nationale est comme une conscience individuelle, chose inviolable et sacrée“. En effet, le traité de Trianon a englobé dans les frontières officielles de la Roumanie, de la Tchécoslovaquie et de la Yougoslavie des territoires peuplés d'une forte majorité hongroise. C'est ce que Desbons appelle des „Alsace-Lorraine hongroises.“ Les gouvernements respectifs ont signé des engagements solennels pour la protection des minorités. Mais ni la Roumanie, ni la Tchécoslovaquie ni la Yougoslavie ne respectent ces engagements. „Deux faits s'imposent à l'attention de l'observateur: une extériorisation violente de haine contre la Hongrie et le souci d'une dénationalisation hâtive des minorités.“ (p. 149).

M-r Desbons s'adresse ensuite aux Français pour leur rappeler les

liens d'amitié qui à travers les siècles ont unis la France et la Hongrie; pour leur dire les grandes et nobles qualités des Hongrois — la fierté, l'esprit chevaleresque, la tolérance (manifestée plus particulièrement pendant la guerre envers les internés français), le culte du droit et l'amour invincible de l'indépendance; et enfin pour leur dire que malgré Trianon, la Hongrie garde confiance à la France et que cette confiance la France doit la justifier — dans l'intérêt de la Hongrie et dans son propre intérêt.

G. Desbons termine son livre par un appel en faveur d'une rectification des erreurs, d'une réparation des injustices. Avec la Ligue pour la Révision du Traité de Trianon, il demande que les territoires habités par des Hongrois soient rendus à la Hongrie.

K. Kratchounov, Les droits des Bulgares sur la Macédoine, la Thrace et la Dobroudja. D'après 150 documents diplomatiques et selon le témoignage d'un grand nombre de personnalités en vue. Sofia, 1933, 8°, 70 p. Prix 40 lévas. — Compte rendu de L. Milétitch.

M-r Kratchounov, qui s'occupe principalement de l'histoire de la question d'Orient et a, de ce fait, étudié la vaste littérature ayant trait aux droits nationaux des Bulgares sur la Macédoine, la Thrace et la Dobroudja, nous donne dans le livre ci-dessus cité un exposé succinct des documents et ouvrages plus importants relatifs à ces droits. Ceux-ci sont soigneusement cités à chaque page sous la ligne, de sorte que le lecteur, en suivant l'exposé des événements qui se sont déroulés depuis la Conférence de Constantinople jusqu'à nos jours, a sous les yeux la bibliographie s'y rapportant.

Grâce à ce matériel bibliographique, le livre de M-r Kratchounov sera utile non seulement à ceux qui sont insuffisamment informés sur l'histoire bulgare moderne, mais aussi à beaucoup de personnes qui voudraient puiser des informations plus précises dans quelques-uns des nombreux ouvrages cités. Ceci peut aussi être motivé par le fait que le lecteur pourrait ne pas admettre certaines des explications historiques de l'auteur, celui-ci ne les donnant pas toujours avec les réserves nécessaires, même quand il s'agit de questions insuffisamment éclairées. Mais ceci incite le lecteur à consulter lui-même les sources indiquées — ce qui est un des bons côtés du livre de M-r Kratchounov.

Dans le premier chapitre, „La physionomie de la Grande Bulgarie“, sont traitées les questions relatives à la notion nation, à l'importance historique et aux conséquences pour la Bulgarie de la Conférence de Constantinople, de la paix de San-Stéfano, du traité serbo-bulgare de 1912, du traité de Londres de 1913, de la proposition de la quadruple Entente et de l'alliance bulgare-allemande en 1915.

Dans le second chapitre, l'auteur parle de „la tragédie macédonienne“ dans les œuvres de savants bulgares et étrangers qui ont traité la question macédonienne depuis la grande guerre jusqu'aujourd'hui. Cette toute récente bibliographie, relativement assez complète, et qui est accompagnée de brèves indications sur le contenu des ouvrages mentionnés sera bien accueillie par la jeune génération bulgare qui n'a pas pu suivre avec l'at-

tention nécessaire les graves événements des derniers vingt ans touchant les intérêts les plus vitaux de l'Etat et de la nation bulgares.

Non moins intéressant est le troisième chapitre „Le sort de la Thrace“ où la littérature se rapportant à cette contrée est également suivie jusqu'à l'année 1913.

Le livre se termine par un quatrième chapitre „Le sort de la Dobroudja“. L'auteur commence ici de plus loin — la Conférence de Constantinople, s'arrête aux mémoires du roi Carol, aux déclarations de la presse roumaine, aux documents diplomatiques, au Congrès de Berlin, etc., et termine par le protocole de Berlin de 1918.

Ce que les Serbes pensaient de la Macédoine il y a 60 ans. —
Par D. Iarano v.

L'ouvrage du consul d'Autriche à Dratch, J. G. v. Hahn „Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar unternommen im Jahre 1853“, publié dans les „Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, Phil-hist. Classe“, 16 B., Wien, 1859, est connu de tous ceux qui s'intéressent quelque peu à la question macédonienne. Dans ce livre, partout où il est parlé de la population slave en Macédoine, Hahn nomme celle-ci directement „la population bulgare“.

Au point de vue scientifique ce livre a été dans le temps apprécié comme il le méritait par les Serbes aussi; en effet en 1875 il a été traduit et publié en serbe, par Mihaïl N. Ilitch à Belgrade. Cette traduction a été publiée avec l'approbation du ministre de la Guerre serbe de l'époque, Costa Protitch, aux frais du Ministère de la Guerre et à l'usage des militaires.

Dans cette traduction se trouvent tous les chapitres où il est parlé des Bulgares de la Macédoine. Cette traduction est faite littéralement, sans aucune espèce de remarque. Seulement quand le traducteur est arrivé au passage où il est dit qu'à Prizrène vivent „8000 orthodoxes (Bulgares et Valaques) et 2000 chrétiens catholiques“ il a écrit sous la ligne: „A propos de cette ville et de ses habitants bulgares — et non serbes — nous parlerons à une autre occasion“. Le fait que le traducteur ne fait nulle part ailleurs une remarque de ce genre montre que pour aucun autre endroit en Macédoine il n'ose dire avec certitude que là vivent des Serbes. En ce qui concerne Prizrène, M-r Iarano v. fait ressortir que les paroles de Hahn, aussi bien que la remarque du traducteur ne sont pas sans fondement. En effet, la population serbe de Prizrène a émigré en masse en Hongrie en 1690, et à sa place se sont établis des Turcs, des Albanais et des Bulgares. (Voir G. Y. Iourichitch, Detchansky Prvenatz, Novi Sad, 1852, 122 p. cité par Yordan Ivanov dans La Mac. II édition. p. 178). Dans la langue de ces Bulgares de Prizrène a été publié dans les années soixante — dix du siècle dernier un organe officiel. Il n'est pas impossible qu'à l'époque où ils furent visités par Hahn, ces Bulgares aient encore eu conscience de leur origine serbe, mais que plus tard, ils aient fait à Ilitch l'impression d'être serbes, à cause de la langue serbe qu'ils employaient.

Il est évident que cette traduction, de même que la traduction en serbe de l'ouvrage des Anglaises Makenzi et Irbi, atteste indirectement le caractère bulgare de la Macédoine.

